

अच्युतग्रन्थमालायाः (क) विभागे ११शं कुसुमम्

माध्यन्दिनशास्त्रीयं
शतपथब्राह्मणम्

[पट्टकाण्डात्मकः]

(प्रथमो भागः)

तच्च

काशिकहिन्दूविश्वविद्यालयधर्मविज्ञानविभागाध्यक्षाणां श्री जो० म० गोयनका-
संस्कृतमहाविद्यालयवेदप्रधानाध्यापकानां वेदाचार्यवर्याणां गौडोपाह्व-
पं० श्रीविद्याधरशर्मणां तत्त्वावधाने तदन्तेवासिना वेदाचार्येण
चौधर्युपाह्व पं० श्रीचन्द्रधरशर्मणा
सम्पादितम्

Sa2V5
Sat/Van

प्रकाशनस्थानम्—

अच्युतग्रन्थमालाकार्यालयः, काशी ।

प्रकाशक:—

श्रेष्ठिप्रवरः श्रीगौरीशङ्करगोयनकाः,

अच्युतग्रन्थमालाकार्यालयः,

काशी ।

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No.

Date.....

Call No.....

मुद्रकः— नारायण राजाराम रोमणः

श्रीलक्ष्मीनारायण प्रेस,

काशी ।

परिमिता

परमात्मनो निःश्वसितरूपेऽनन्ते वैदिके वाङ्मये संक्षेपतो भागद्वयम्—
संहिताभागो ब्राह्मणभागश्चेति । संहिताश्च एकत्रिंशदधिकैकादशशत-
(११३१) परिमिता आसन् दैनिकनिश्वाससमानाः । यासु खलु
विहितकर्मानुष्ठानस्मारका मन्त्रा भिन्नाः सन्तोऽपि ग्रहणधारणाभ्यसन-
सौकर्याय सन्धिकार्यप्रयोजिकयाऽऽसत्तिलक्षणया संहितया पठ्यन्ते ।
यथा—‘इपे त्वा’ इति मन्त्रस्य ‘ऊर्जे त्वा’ इति मन्त्रेण सह स्वाभाविकार्थ-
मात्रातिरिक्तकालावयवाव्यवधानेन पाठे गुणरूपे सन्धिकार्ये पाठः सम्पद्यते
‘इपे त्वोर्जे त्वा’ इति ।

एवं प्राकरणिकानां मन्त्राणां संहितया पाठे ऋक् कण्डिका वा सम्पद्यते,
तासां समुदायोऽध्यायः, अध्यायसमुदायः संहितेति । ताश्च ऋग्यजुः-
सामाथर्वभेदेन चतस्रः, यासां शाखा एवमासन् ऋग्वेदस्य २१, यजु-
र्वेदस्य १०१, सामवेदस्य १०००, अथर्ववेदस्य ९ इति । तत्र ऋग्वेदो
नियतपादाक्षरावसानलक्षणानामृचां (पद्यानां) समुदायात्मकः, यजु-
र्वेदोऽनियताक्षरपादावसानानां यजुषां (गद्यानां) पाठबहुलः संयुक्त-
श्चर्भिः, साम तु ऋक्षु गीयमानो गानविशेषः, छन्दोबद्धाः सङ्कीर्णा एव
ऋग्विशेषा एवाऽथर्ववेदः ।

तेषां “वेदचतुष्टयमन्त्राणां कर्मसु विनियोजकः कर्मविधायको नाना-
विधानादीतिहासाख्यानबहुलो ज्ञान-विज्ञानपूर्णो भागो ब्राह्मणभागः” ।
तयोः ‘मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदनामधेयम्’ पञ्चसहस्रवर्षेभ्यः पूर्वम् ‘इतिहासपुराणाभ्यां
वेदं समुपबृंहयेत्’ इति महाभारतादिनिर्माणसमये स्थूलमानेन सहस्रशाखा-
परिमितसंहितापाठात्मकस्य तत्संख्यकब्राह्मणभागोपेतस्य वेदस्य सत्त्वेऽपि
परिवृंहणमपेक्षितमासीत् । प्रत्येकशाखाध्यायिनो विप्रवंशाश्चाऽस्मिन्
भूमण्डलेऽभूवन् ।

हन्तेदानीं क लुप्ताः शाखाः, क लुप्तास्तत्तच्छाखीयाश्च विगाः । ऋक्ष
केवलं शाखाद्वयमेवोपलभ्यते— शाकला, वाष्कल चेति । यजुषि
शुक्ले— काण्वा, माध्यन्दिनीया च । कृष्णे— तैत्तिरीया, कठी, मैत्रायणी
चेति । सामवेदे— कौथुमी, राणायणीया, जैमिनीया चेति । अथर्ववेदे—
पैप्पलादसंहिता, शौनकसंहिता चेति ।

ब्राह्मणानि च न लभ्यन्ते सर्वाणि, कोऽप्ययं वैदिकवाङ्मये कालिकः
परिपाकविशेषः । तत्र ऋग्वेदस्य— ऐतरेयम्, शाङ्खायनश्चेति ब्राह्मणद्वय-
मुपलभ्यते । एवम् ऐतरेयारण्यकम्, शाङ्खायनारण्यकञ्चोपलभ्यते । शुक्ल-
यजुषः— काण्वशतपथब्राह्मणम्, माध्यन्दिनशतपथब्राह्मणञ्च । कृष्ण-
यजुषः— तैत्तिरीयब्राह्मणमेकमेव । एवम्— तैत्तिरीयारण्यकमपि । सामवे-
दस्य— ताण्ड्य-पडिंश-मन्त्र-दैवत-आर्षेय सामविधान-संहितोपनिषद्-वंश-
जैमिनीयनामभिः प्रसिद्धान्यष्टौ ब्राह्मणानि समुपलभ्यन्ते । अथर्ववेदस्य
गोपथामिधेयमेकमेव ब्राह्मणं समुपलभ्यते ।

साम्प्रतमुत्तरभारते प्रायः शुक्लयजुर्वेदस्य माध्यन्दिनसंहितायाः प्रचुरः
प्रचारः । अस्यां खलु संहितायां ‘इषे त्वा’ इत्यारभ्य सकलशुवनजीवनभूतां
वृष्टिमुद्दिश्य ‘इषे पिन्वस्व’ (३९-१४) इत्युपसंहृत्य ऊनचत्वारिंशताऽ-
ध्यायैः क्रमशो दर्शपूर्णमासौ, पिण्डपितृयज्ञः, आधानम्, अग्निहोत्रम्,
चातुर्मास्यानि, अग्निष्टोमः, वाजपेयः, राजसूयः, राजसूयशेषश्चरकसौ-
त्रामणी, चयनम्, सौत्रामणी, अश्वमेधः, पुरुषमेधः, सर्वमेधः, पितृमेधश्चेति
यागा धर्मशब्दवाच्याः प्रतिपादिताः । तत्र इष्टिचयरूपे यागे इष्टयोऽपेक्षिता
इति इष्टिप्रकृतिभूता दर्शपूर्णमासेष्टिरेव प्रथमं प्रतिपादिता । अग्न्याधानेऽपि
इष्टयः सन्तीति नाऽग्न्याधानादिक्रमः संहितायाम् । संहिताक्रममनति-

क्रम्यैव ब्राह्मणस्य शताध्यायात्मकतयाऽन्वर्थस्य शतपथस्याऽपि क्रमः समुचितः । एतद्ग्रन्थसम्बन्धिन उपयोगिनोऽन्यान् सर्वान् विचारान् समालोचनादिकं च विस्तरेण ग्रन्थसमाप्तिसमनन्तरपातिन्यां बृहत्यां भूमिकायां पुनः प्रतिपादयिष्यामि ।

साम्प्रतं मुख्यमाणेषु—हविर्यज्ञ—एकपादिकाऽध्वर—ग्रह—सवोखासम्भरणा-
ख्येषु पदसु काण्डेषु प्रतिपाद्या विषयाः—

तत्र प्रथमे—दर्शपूर्णमासेष्टिः ।

द्वितीये—अग्न्याधानम्, पुनराधेयम्, अग्निहोत्रम्, पिण्डपितृयज्ञः,
आग्रयणेष्टिः, दाक्षायणयज्ञः, चातुर्मास्यानि ।

तृतीये—सोमयागो दीक्षाभिपवान्तः ।

चतुर्थे—सवनत्रयगतं कर्म, षोडश्यादिसंस्थाः, द्वादशाहः, त्रिरात्रा-
हीनदक्षिणा, सत्रधर्माः ।

पञ्चमे—वाजपेय-राजसूयौ ।

षष्ठे—उखासम्भरणम्, विष्णुक्रम-वात्सप्रोपस्थाने, वनीवाहनञ्चेति ।

तदिदमखिलब्रह्माण्डतृप्तिरवृष्ट्यादिफलकैहिकनिरतिशयसुखदायकपार-
लौकिकधर्मविधायकज्ञानविज्ञानपरिपूर्णं शतपथब्राह्मणं दक्षिणे चोत्तरे
च भारते पठ्यते पाठ्यते च गुरुपरम्परया । अतो मूलपुस्तकानि सन्त्येव
हस्तलिखितानि निखिलवैदिकविप्रकुलेषु, मुद्रितानि च यन्त्रालयेषु ।
परन्तु गुरुपरम्पराधीतवैदिकविप्रद्वारासंशोधितपाठमयपुस्तकसौलभ्याय
वैदिकधर्मप्रवणमानसैः श्रेष्ठिप्रवर-श्रीगौरीशङ्करगोयनकामहोदयैः वैदिकग्रन्थपठन-
पाठनसङ्गहावलोकनप्रचारादिप्रसक्तभूदेवानामपचित्यै निचितानेकपुस्तक
साहाय्येन मुद्राप्यते । सायणभाष्यसहितमपि शतपथमलभ्यमपि सम्पूर्ण-
मन्विष्य मुद्रयितुं यत्नः क्रियते एभिः श्रेष्ठिमहोदयैः, पूरयतु पूर्णस्तं
मनोरथमिति प्रार्थयेऽहं भगवन्तं परमेश्वरमुमासहायम् ।

संशोधकं चाऽस्य श्रीचन्द्रधरशर्माणं वेदाचार्यं गुरुपरम्पराधीत-
साङ्गसार्थसंहिताशतपथब्राह्मणं चतुर्धापुरुषार्थैः संयोजयतु पुरुषार्थसिद्धि-
निधानश्चन्द्रशेखरः, यतोऽस्मिन् संस्करणे न दृश्यन्ते ते दोषाः प्रायो
ये खलु नेत्र-यन्त्रपरिचारकदोषात्पुस्तकेषु बहुशः सम्भवन्ति ।

आशासे च अनेन श्रेष्ठिप्रवर-गौरीशङ्करगोयनकासमुद्यमेन वैदिकानाम-
न्येषां च गुणज्ञानां महानुपकारः स्यादिति शम् ।

काशी,
गङ्गादशहरा १९९४.

}

विद्याधरशर्मा गौड़ः

सम्पादकोक्तिः—

इह खलु सृष्टेः प्राक् कीदृगासीदितं जगदिति भीमांसायां 'नासदासीन्नो सदासीत्' 'तम आसीत्तमसा गूढमग्रे' 'अम्भः किमासीत्' इत्यादिश्रुतिवचनैः सृष्टेः प्राक् तत्त्वरूपं तर्कागोचरमेवासीदिति प्रतीयते । 'को अद्धा वेद' इत्यादिविचारोत्तरं 'यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्' इत्येवं रीत्या निर्णयश्च निगममूलक एवेति सुविदितमेव वेदविदाम् । एवञ्च स देवासीदिति सिद्धम् । निर्दिष्टरूपजगदभावदशायां 'स ऐक्षत बहुस्यां प्रजायेय' इति श्रुतेः सृष्ट्यादौ सिम्बुः भगवान् परमेश्वरः स्थावरं जङ्गमं जगत् धर्माधर्मौ च सृष्ट्वा तत्प्रतिपादकान् ऋग्यजुःसामाथर्ववेद्यांश्चतुरो वेदान् ब्रह्मादिभ्य उपदिदेश । ते च स्वशिष्येभ्यः । एवं ब्रह्मपरम्परया सहस्रशाखो वेदो जातः । तत्र कोऽसौ वेदपदार्थ इति जिज्ञासायाम्—“इष्टप्राप्त्य-निष्टपरिहारयोरलौकिकमुपायं यो ग्रन्थो वेदयति स वेदः” इति वेदितव्यम् । तत्र तावदस्मत्प्राचीनतमा महर्षयः कल्पादिकाराश्च मन्त्रब्राह्मणयोरुभयोरपि निःसङ्कोचं वेदत्वमभिदधति—“मन्त्रब्राह्मणमित्याहुः” (बौ० गु० २।६२), “आम्नायः पुनर्मन्त्राश्च ब्राह्मणानि” (कौ० सू० १।३), “मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदनामधेयम्” (का० प्र० परि० १।१) इति ।

साम्प्रतं शुक्लयजुर्वेदान्तर्गत-माध्यन्दिनशास्त्रीयस्य शतपथब्राह्मणस्यादितः षट्-काण्डात्मकः महता परिश्रमेण उखासम्भरणान्तो भागः सम्मुद्रय प्रकाश्यते ।

एतच्छोधने सङ्गृहीतान्यतिप्राचीनहस्तलिखितमुद्रितपुस्तकानि चेत्थम्—

- (१) पं० श्रीमदमरनाथशास्त्रि-दीक्षितदत्तपुस्तकं हस्तलिखितं 'क' संज्ञितम् ।
 - (२) 'कलकत्ता एशियाटिक् सोसाइटी' मुद्रितं सभाष्यं 'ख' संज्ञितम् ।
 - (३) 'लिपजिग् (जर्मन) नगरमुद्रितं सायणभाष्यसारोपेतं 'ग' संज्ञितम् ।
 - (४) हस्तलिखितं गुरुप्रवर-पं० श्रीविद्याधरगौडवेदाचार्यप्रदत्त-पुस्तकं 'घ' संज्ञितम् ।
 - (५) मोहम्मद्यां खेमराजश्रीकृष्णदासयन्त्रालये मुद्रितं सभाष्यं प्रथमकाण्डात्मकं 'ङ' संज्ञितम् ।
 - (६) 'अजमेर' नगरे मुद्रितं समग्रं मूलमात्रं 'ज' संज्ञितम् ।
- सङ्कलनयैतेषां यथामनीषं पाठान्तरादिसंयोजनेन च पुस्तकमिदं संस्कृतम् ।

पारिभाषिकशब्ददुरुहत्वमार्जनाय कातीयश्रौतसूत्रव्याख्याधारेण टिप्पणमप्ययोजि ।
तथा च सर्वेषां शीघ्रोपस्थित्यै काण्डपट्कस्य विषयसूचिकाऽप्यादौ योजिता ।

एतत्सम्पादनप्रौढतोपलब्धिनिदानं समुपश्लिष्यदनेकशिष्योपशिष्यसेवितं को-
विदचक्रचूडामणिगुरुवर-श्री १०८ विद्याधरशर्मगौडमहोदयानां पादारविन्दद्वन्द्वं
विजयतान्तराम् । यदीयानुकम्पाकटाक्ष एव मत्प्रतीहारेण प्रकृतग्रन्थं समेषामक्षि-
लक्ष्यतां विधत्ते ।

अपि च सम्पादनकार्येऽमुष्मिन् येषामुपकृतिरजायत तेभ्यः साहित्याचार्येभ्योऽ-
च्युतग्रन्थमालाध्यक्षेभ्यः पं० श्रीश्रीकृष्णपन्तमहोदयेभ्यो मुकुलित-कर-कमलेन कृत-
ज्ञतापरार्थमुपायनीक्रियतेतमाम् ।

अद्यप्ययं शतपथब्राह्मणाख्यो ग्रन्थो बहुभिर्बहुवारं यन्त्रालये प्रकाशित एवाऽऽसी-
त्तथाऽपि तेषु अनवधानालस्यादिमूलकास्तत्र तत्राऽनवसरप्राप्तविरामाऽनुस्वार-
(६७) स्वर-(उदात्तादि)-द्वित्व-(पदादिस्थवकारादेर्द्वित्वम्, न तु पदादिस्थ-
वकारस्य)-असम्बद्धाक्षरादिजन्मानोऽनर्थावबोधेन तिरस्कारावहा बहवः प्रसादाः
सन्त्येव । अतस्तान् दूरीकर्तुं मया सूक्ष्मेक्षिकया यथामति सम्यक् परिशोध्य परिष्कृतः
संग्रहणीयोऽयं शतपथब्राह्मणाख्यो महानिवन्धो भूयादखिललोकोपकारक इति
प्रार्थये भगवन्तमिन्दुशेखरम् ।

अथाऽपि मनुजनुःस्वभावसुलभः प्रसादश्चेत्कचित्सुखलनमुपगमयेत्तदवश्यं मौलि-
लालितयशोभरैर्विचक्षणैः क्षमापथपान्थो विधापयितव्य इति सविनयमावेद्य
विरमति—

काशी,
गङ्गादशहरा, १९९४ }

श्रीचन्द्रधरशर्मा

शतपथब्राह्मणविषयसूची

प्रथमं काण्डम्

[अ० १ ब्रा० १]

व्रतोपायनविधिः—

तत्र अपासुपस्पर्शनम्, अनृतवदनेनामेध्यत्वविचारः, अपां पवित्रत्वम्, अग्ने-
व्रतपतित्वादिकम्, ततो व्रतविसर्जनमन्त्रविधानम्, अनृतवदननिन्दा, सत्यवदनप्रशंसा,
व्रतग्रहणेन देवत्वावाप्तिः, व्रतविसर्जनेन पुनर्मानुषत्वम्, ततः अशनानशनयोर्विचारः,
उपवसथनिर्वचनम्, व्रतिनो शयनस्थाननिर्णयश्च । ततः प्रणीताप्रणयनम्, तत्र
प्रणयनस्थाननिर्णयः, तन्मन्त्रस्य व्याहृतित्तुष्टयात्मकत्वम्, प्रजापतिवर्णनम्,
प्रणीतास्तुतिः, अपशब्दनिर्वचनम्, अपां वज्रत्वविधानञ्च ततः प्रणीताप्रणयनप्रकारः,
प्रणीताग्न्योर्मध्ये सञ्चरनिवृत्तिकथनम्, अपामतिहरणेऽनासौ दोषश्च । ततः
परिस्तरणम्, पात्रासादनञ्चेति (ख० १-२२) ।

[अ० १ ब्रा० २]

हविर्निर्वापविधिः—

तत्र शूर्पाग्निहोत्रहवण्योर्ग्रहणम्, तयोः प्रतपनम्, व्रीहियववाक्ययोः चत्वारोऽष्टौ
वा दोषा इति विचारः, ततः शकटसमीपे गमनम्, ततो हविर्ग्रहणम्, वेदिहविर्धानयोः
समत्वकथनम्, धुरभिमर्शनादिकम्, ततः शकटारोहणविधानम्, तत्र व्रीह्यवेक्षणम्,
तेभ्यस्तृणनिरसनम्, तदभिमर्शनम्, तद्ग्रहणञ्च । ततः देवतादेशनस्य कर्तव्यत्व-
प्रतिपादनम्, एतस्य अग्नीषोमीयादिहविःष्वतिदेशः, ततो निरुसशेषाऽभिमर्शनम्,
शकटादवरोहणम्, हविषा सहैवाग्निसमीपे गमनम्, ततो हविःसादनञ्चेति
(ख० १-२३) ।

[अ० १ ब्रा० ३]

पवित्रच्छेदनम्—

तत उत्पवनम्, तत्रेतिहासकथनञ्च । ततो वृत्रपदनिर्वचनम्, दभोत्पत्तिकथनम्,
अच्छिद्रशब्दार्थवर्णनञ्च । तत उद्विग्नम्, अपां संस्कारः, तैर्हविषः प्रोक्षणम्,
ततो यज्ञपात्राणां प्रोक्षणम्, प्रोक्षणीस्थापनस्थानविध्युपदेशश्चेति (ख० १-१२) ।

[अ० १ ब्रा० ४]

कृष्णाजिनादानविधिः—

तत्र तदवधूतनम्, उदकोपस्पर्शनम्, कृष्णाजिनास्तरणम्, तत्रोलखलस्थापनम्, हविरावपनम्, वाग्विसर्गः, हविःकण्डनम्, हविष्कृदाह्वानम्, मनोर्कहपभोपाख्यानम्, दृषदुपलयोराहननम्, हविर्निधानम्, निष्पवनम्, अपामुपस्पर्शनम्, हविर्विवेचनम्, तुषनिरसनादिकम्, फलीकरणञ्चेति (ख० १-१४) ।

[अ० २ ब्रा० १]

पेषणोपधाने—

तत्र दृषदुपलयोरुपधानम्, पुरोडाशस्य मस्तिष्करूपत्वकथनम्, उपवेपनिरुक्तिः, आमात्क्रव्याच्छब्दयोर्विवक्षितार्थः, अयज्ञियाग्निरसनप्रतिपादनम्, ततो मध्यमकपालोपधानम्, तन्मन्त्रगतब्रह्मक्षत्रशब्दयोरभिप्रेतार्थनिर्वचनम्, अभिचारे तद्विशेषविचारः, दक्षहस्ताङ्गुल्यभिनिधानम्, अग्निब्राह्मणयोः समत्वोपाख्यानम्, कपालोपरि अङ्गाराध्यूहनम्, ततः सर्वकपालानामुपधानम्, तेष्वप्यङ्गाराध्यूहनञ्च । ततः कृष्णाजिनास्तरणम्, दृषदुपस्थापनम्, तदुपर्युपलास्थापनम्, तत्पश्चाच्छम्योपधानम्, उपलोपधानमन्त्रतात्पर्यकथनम्, दृषदि तण्डुलप्रक्षेपः, तत्पेषणम्, तत्राऽऽज्यप्रक्षेपञ्चेति (ख० १-२२) ।

[अ० २ ब्रा० २]

पात्र्यां पिष्टसंवापः—

तत्रोपसर्जनीरासेचनम्, पिष्टसंयवनम्, तद्वेधाकरणम्, तयोराहरणम्, पुरोडाशकपालस्याज्याविश्रयणस्य च समानकालतां विधातुं कर्तृभेदकथनादिकञ्च । ततः पुरोडाशश्रपणाय अम्युपरि स्थापनम्, तत्प्रथनम्, अद्विरभिमर्शनम्, पर्यग्निकरणम्, पुरोडाशपरिमाणनिर्णयः, श्रपणाभिमन्त्रणमन्त्रयोस्तात्पर्यकथनम्, पुरोडाशस्याभिवासनम्, तन्मन्त्रव्याख्यानम्, ततः पात्रीनिर्णयनञ्चेति (ख० १-१८) ।

[अ० २ ब्रा० ३]

निर्णयनप्रसङ्गेनाऽऽप्त्योत्पत्त्युपाख्यानम्—

तत्राऽऽप्त्यानां पात्रीनिर्णयनजलभाक्कथनम्, त्वष्टृपुत्रविश्वरूपहननाख्यानम्, तस्यैनसो निष्कृत्यर्थं यागानुष्ठानवर्णनम्, दक्षिणाप्रशंसा, दर्शपूर्णमासयोर्दक्षिणाविचारः, निनीतस्योदकस्य प्रतपनम्, संस्कृतस्य पुरोडाशस्य पशुत्वेन स्तुतिः, प्रसङ्गात्किम्पुरुषादिमांसानामभक्ष्यत्वविधानञ्चेति (ख० १-९) ।

[अ० २ ब्रा० ४]

वेदिकरणम्—

तत्र स्फय-यूप-रथ-शराणामुत्पत्तिकथनम्, ततः स्फयस्य वज्ररूपत्वेन स्तुतिः, स्फययूपयोर्ब्राह्मणव्यवहार्यत्ववर्णनम्, रथशरयोः राजन्यव्यवहार्यत्ववर्णनञ्च । ततः स्फयादानम्, तत्तीक्ष्णीकरणम्, तत्संस्पर्शनिषेधश्च । ततः स्तम्भयजुर्हरणाख्यायिका, तद्विधिः, स्फयप्रहरणम्, ततः तत्प्रहरणनिष्पन्नस्य पांशोरादानम्, वेदिप्रेक्षण-मन्त्रतात्पर्यकथनं च । तत उत्करे निधानमन्त्रस्याभिप्रायाविष्करणम्, अभि-चारप्रयोगे विशेषविधानम्, मन्त्रेण वारत्रयं तूष्णीञ्चैकवारं स्तम्भयजुर्हरण-ञ्चेति (ख० १-२१) ।

[अ० २ ब्रा० ५]

वेदिपरिग्रहः—

तत्रेतिहासाख्यानम्, तस्य पूर्वोत्तरपरिग्रहः, वेदेरायामविस्तारयोर्वर्णनम्, वेद्यंसयोराहवनीयस्पर्शविध्यादिकञ्च । ततः प्रोक्षण्यासादनम्, स्फयोद्यमनम्, हस्तप्रक्षालनम्, यागात्प्राक् श्रुतानां हविषां स्पर्शनिषेधविधानायेतिहासकथन-ञ्चेति (ख० १-२६) ।

[अ० ३ ब्रा० १]

सुक्सम्मार्जनम्—

तस्याऽऽदानप्रतपने, ततो जुह्वादीनां सम्मार्जनविधिः, ततः प्राशित्रहरणादिकम्, पत्नीसन्नहनम्, पत्न्या आज्यावेक्षणम्, तद्विश्रयणादिकञ्च । तत आज्यस्योत्पवनम्, प्रोक्षण्युत्पवनम्, अध्वर्योराज्यावेक्षणादिविधिश्चेति (ख० १-२८) ।

[अ० ३ ब्रा० २]

जुहूपभृद्भुवासु पुरुषावयवकल्पनविधिः—

तत्साध्यस्य यज्ञस्य पुरुषतादात्म्यकथनम्, जुह्वादिषु प्राणरूपेण सञ्चरणो-पपादनादिकम्, ततो जुहूपभृद्भुवासु यथासंख्यमाज्यग्रहणविधानम्, तत्र गाय-त्र्यादिछन्दसस्त्रिपदात्वादिकथनम्, अनुष्टुभो वाग्रूपत्वनिर्णयश्चेति (ख० १-१८) ।

[अ० ३ ब्रा० ३]

अध्वर्योरिध्मादि-प्रोक्षणाय प्रोक्षण्यादानविधानम्—

ततः प्रोक्षणम्, प्रस्तरप्रहरणादिकं च । ततो बर्हिषः स्तरणम्, तस्य भ्रिवृत्वादिविधिकथनम्, तत आहवनीयाग्नेः सन्धुक्षणम्, इतिहासमुखेन परिधीना-

मुत्पत्तिवर्णनम्, परिधिस्कन्नद्रव्यभागेवानामुत्पत्तिकथनादिकम्, ततः परिधी-
नामिध्मावयवत्वादिविचारश्चेति (ख० १-२०) ।

[अ० ३ ब्रा० ४]

परिधीनां परिधानविधिः—

तत्र तेषामाद्रताविधानम्, तन्मन्त्रगतामिश्रद्वार्थनिर्णयश्च । ततः पूर्वाधारसमि-
द्धभ्याधानादिविधिः, प्रस्तरस्तरणम्, तृणनिरसनादिकम्, ततो जुहाः सादनम्,
उपभृतः सादनम्, ध्रुवायाः सादनादिकम्, तत आसन्नानां हविषां अभिमर्श-
नश्चेति (ख० १-१६) ।

[अ० ३ ब्रा० ५]

सामिधेनीप्रकरणम्—

तत्र सामिधेनीनामनिर्वचनम्, तद्वाचयितुमध्वर्योः सम्येषः, ततोऽनुवचनम्,
तेषां विविधसंख्याविधानादिकम्, यजमानस्यैकविंशतिसामिधेनीविधानादि-
कश्चेति (ख० १-१६) ।

[अ० ४ ब्रा० १]

सामिधेन्यनुवचनारम्भे हिङ्गारविधानम्—

तत्र प्रसङ्गादसामयज्ञनिषेधः, सामिधेनीमन्त्राणां लिङ्गद्वयपरिचयः, ततो
विदेधमाथवकथाश्रुतिः, ततो मन्त्रपाठपरिवर्तनविधिः, समिद्धमानसमिद्धत्योर्मध्ये
धाट्ययोः प्रक्षेपविधिविचारश्चेति (ख० १-४०) ।

[अ० ४ ब्रा० २]

‘अग्ने महँ २॥ ऽअसि’ इत्यस्यानुवचनविधिः—

ततः प्रवरविधिः, देवेद् इत्यादिनिवृत्तिदानामनुवचनम्, ततः सामिधेन्यनुव-
चनादयस्तिष्ठतैव कर्तव्या इति विधिः, याज्यायाः पाठस्त्वासीन एवेति विधानं
चेति । (ख० १-१९) ।

[अ० ४ ब्रा० ३]

लौकिकाग्न्यपेक्षया सामिधेनीसमिद्धस्याग्नेः श्रेष्ठत्वकथनम्—

ततः प्राणापानादिकरणग्रामविशिष्टात्मसंस्कारहेतुतया सामिधेनीनां प्रशंसम्,
सामिधेनीरब्रुवतो होतुरग्निसमानत्वकथनादिकश्चेति (ख० १-२२) ।

[अ० ४ ब्रा० ४]

आधारहोमविधानम्—

तत्र पूर्वाधारस्यामन्त्रकत्वप्रतिपादनम्, उत्तराधारस्य च समन्त्रकत्वम्, तयोः क्रमेणोपवेशनावस्थानलक्षणौ गुणौ च । ततोऽग्निसम्मार्गविध्यादिकञ्चेति (ख० १-१५) ।

[अ० ४ ब्रा० ५]

उत्तराधारप्रयोगविधिः—

तत्रादौ जुह्वपभृतोरादानम्, ध्रुवासमञ्जनादिकम्, पूर्वाधारस्योपांशुत्वप्रतिपादनाय मनोवाक्यसंवादः, प्रसङ्गात्सर्वस्त्रीणामात्रेयीत्वनिर्णयश्चेति (ख० १-१३) ।

[अ० ५ ब्रा० १]

अध्वर्योर्होतृवरणम्—

तत आश्रावणम्, इध्मबन्धनदर्भाणां ग्रहणविधिः, ततो दैवहोतृवरणम्, आर्षेयहोतृवरणम्, मानुषहोतृवरणम्, ततो होतुर्जपविधिः, वृत्तस्य होतुः सम्मर्शनम्, ततो जपादिविधानम्, ततः प्रदेशात् होतृषदनम्प्रत्यागमनादिकञ्चेति (ख० १-२६) ।

[अ० ५ ब्रा० २]

सुगादापननिगदस्य भागशो व्यख्यानम्—

तत आश्रावणप्रत्याश्रावणविषयिणी आख्यायिका, तयोर्विधिकथनम्, ततोऽध्वर्यादीनां मौनविधिः, पञ्चानामाश्रावणादीनां स्वरूपनिर्वचनादिकञ्चेति (ख० १-२२) ।

[अ० ५ ब्रा० ३]

आख्यायिकामुखेन प्रयाजसंख्याविधानम्—

तत्र प्रयाजस्याज्यद्रव्यत्वेन स्तुतिः, तद्धोमस्थाननिर्वचनम्, तेषां क्रमशो विधानम्, ततो जुह्वपभृतोराज्यसमानयनाद्युपदेशः, अज्यपादिदेवानां परिचयादिकञ्चेति (ख० १-२५) ।

[अ० ५ ब्रा० ४]

पूर्वोक्तानां प्रयाजानां प्रकारान्तरेण स्तुतिः—

तत्र सप्तिधः प्राणत्वसमर्थनाय नैमित्तिकमभिमर्शनविधानम्, ततस्तदनुमन्त्रणमन्त्राणामाख्यायिका चेति (ख० १-१६) ।

[अ० ६ ब्रा० १]

प्रयाजदेवेष्वग्निस्म्यन्धप्रतिपादिकाऽऽख्यायिका —

ततः प्रयाजदेवानां प्राथम्ये ब्रह्मवादिनां सम्वादः, आज्यभागादिस्विष्टकृदन्तानां यागानामग्निदेवताकत्वाभिधानम्, तत आज्यस्तुतिः, प्रजापतिशब्दार्थनिर्णय-
श्चेति (ख० १-२१) ।

[अ० ६ ब्रा० २]

आग्नेयाष्टाकपालपुरोडाशविधेराख्यायिका —

तत्र तन्नामनिर्वचनद्वारेण पुरोडाशप्रशंसा, प्रसज्जादग्निप्रशंसा चेति (ख०
१-१२) ।

[अ० ६ ब्रा० ३]

अग्नीषोमीयैकादशकपालपुरोडाशविधेराख्यायिका —

तत्र वृत्रशब्दनिर्वचनम्, 'इन्द्रशत्रुर्वर्धस्व' मन्त्रेऽस्मिन् स्वरदोषकथा-
श्रुतिश्च । तत आज्यभागयोर्विधानम्, उपांशुयागविधानम्, तत उपवास-
योग्यपर्वविधानम्, आज्यभागस्थाननियमः, आग्नेयादिहविषां यज्ञचक्षुद्वदि-
कथनञ्चेति (ख० १-४१)

[अ० ६ ब्रा० ४]

अमावास्यहविषां विधेराख्यायिका —

तत्र अमावस्याशब्दनिर्वचनादिकम्, द्वादशकपालस्थैन्द्राग्नस्य हविषो
विधानम्, ततः सान्नाय्यस्य, तस्य च सोमात्मकत्वम्, अमावास्योपवासे
पुराकल्पाख्यानादिकञ्चेति (ख० १-२१) ।

[अ० ७ ब्रा० १]

सान्नाय्यसिद्ध्यर्थं प्रथमं तावत् वत्सापाकरणाय शाखाच्छेदनम् —

ततो वत्सानां मातृसंयोजनादिकम्, शाखागूहनस्थाननिर्णयश्च । तत्र पवित्र-
बन्धनम्, अग्निहोत्रस्य द्रव्यान्तरत्वकथनम्, तत अध्वर्योः स्थाव्यादानादिविधानम्,
मौनकालादिविधानञ्च । ततो दोहनपात्रप्रक्षालनोदकस्य पयसि समर्पणम्, दध्यर्थं
पयस्यातश्चनद्रव्यप्रक्षेपादिविधिः, तत उदकवतोचानेन पात्रेण तत्पिधानविधि-
श्चेति (ख० १-२१) ।

[अ० ७ ब्रा० २]

अवदानस्वरूपद्योतिकाऽऽख्यायिका—

तत्र तस्यैयत्ताविधानम्, तत उभयत आज्यकरणस्य पुरोडाशस्य प्रशंसादिकम्, याज्याऽनुवाक्ययोः समनन्तरं पूर्वं वा वषट्कुर्यादिति विचारः, तयोर्गाय-
त्र्यादिलुन्दस्कत्वविधानम्, उच्चारणधर्मोपदेशविध्यादिकं च । ततो याज्यानन्तर-
भाविनो वषट्कारविधानम्, प्रसङ्गादर्शपूर्णमासयागप्रशंसनम्, शुक्लकृष्णपक्षयोर्नाम-
व्यत्यासकथनादिकञ्चेति (ख० १-२६) ।

[अ० ७ ब्रा० ३]

स्विष्टकृद्यागविधानार्थाऽऽख्यायिका—

तत्र स्विष्टकृन्निगदव्याख्यानम्, तस्य याज्यापुरोऽनुवाक्ययोर्विधानम्, स्विष्ट-
कृदवदानहोमप्रदेशकथनञ्च । ततो हविःश्रपणम्, अग्नेः परिस्तरणम्, ब्राह्मण-
तर्पणविधानञ्चेति (ख० १-२८) ।

[अ० ७ ब्रा० ४]

प्राशिन्नावदानविध्यर्थाऽऽख्यायिका—

तत्र प्रजापतेर्दुहितृगमनविषयिणीश्रुतिः, ततोऽवदानम्, अध्वर्युसञ्चरविधानम्,
ऋत्विजां स्वस्वभागप्राशनविधानञ्च । ततो वाचंयमत्वविधानादिकम्, मानुष-
वाग्यवहारे प्रायश्चित्तविधिञ्चेति (ख० १-२२) ।

[अ० ८ ब्रा० १]

इडावदानविध्यर्थाऽऽख्यायिका—

तत इडायाः पञ्चावचादिविधिः, होतुरवान्तरेडावदानम्, हौत्रमिडोपह्वानम्,
तत इडायाः प्राशनम्, मार्जनविधानञ्चेति (ख० १-४४) ।

[अ० ८ ब्रा० २]

उल्मुकोदूहनम्—

ततः समिधामभ्याधानम्, सम्मार्जनम्, ततोऽनुयाजार्थवादः, बर्हिषः नाराशंस-
स्याग्नेश्च प्राथम्यादिकथनञ्चेति (ख० १-१७) ।

[अ० ८ ब्रा० ३]

सुग्व्यूहनम्—

ततः परिधीनां समञ्जनम्, सूक्तवाक्यप्रैषार्थमाश्रावणम्, प्रस्तरादानम्,
जुह्वदीनां अग्र-मध्य-मूलसमञ्जनम्, प्रस्तरावयवानुग्रहणम्, तत्राग्नीदध्वर्योः सम्वादः,
शंयुवाक्यप्रैषार्थमाश्रावणम्, परिधीनामनुग्रहरणादिकञ्चेति (ख० १-२७) ।

[अ० ९ ब्रा० १]

सूक्तवाकहौत्रारूयानम्—

तत्र तच्छब्दनिर्वचनम्, शंयुवाकहौत्रारूयानम्, तच्छब्दनिर्वचनश्चेति (ख० १-२९) ।

[अ० ९ ब्रा० २]

पत्नीसंयाजः—

तत्र जुह्व-सुव-वेदाज्यविलापनीनां ग्रहणम्, पत्नीसंयाजार्थवादः, ततः आज्य-हविषोपांशुयागविधिः, पत्नीसंयाजस्येष्टान्तत्वम्, वेदस्योत्पत्तिविध्यादि, ततः समिष्टयजुर्होमः, प्रणीतानिनयम्, कणानामुत्करे क्षेपणादिकश्चेति (ख० १-३५) ।

[अ० ९ ब्रा० ३]

पूर्णपात्रनिनयनविधिः—

तत्र दक्षिणामाहात्म्यकथनम्, देवयानपितृयानवर्णनादिकम्, सुखोपस्पर्शनम्, ततो विष्णुकर्मविधानम्, तत्र ग्राह्यप्रेक्षणम्, स्वःप्रेक्षणम्, सूर्यावेक्षणम्, रश्म्युदीक्षणम्, सूर्यावर्तनम्, गार्हपत्योपस्थानादिकम्, ततो व्रतविसर्जनविधिः, तेन पुनर्यथावन्मानुषत्वलाभसिद्धिश्चेति (ख० १-२३) ।

प्रथमं काण्डं समाप्तम् ।

द्वितीयं काण्डम्

[अ० १ ब्रा० १]

अग्न्याधानविधिः—

तत्रोदकहिरण्योषाखुरीषशर्करारूपपञ्चसम्भाराणां विधानम्, तेषां निवपनो-
ल्लेखनाभ्युक्षणसंस्काराणां विधानञ्चेति (ख० १-१४) ।

[अ० १ ब्रा० २]

अग्न्याधानकालनिर्णयाय प्रथमं तावत् नक्षत्रविधानम्—

तत्र कृत्तिकादिनक्षत्रेषु आधानप्रतिपादनम्, पुनर्वसुः पुनराधानविषयत्व-
कथनम्, लाभकामस्य हस्तेऽग्न्याधानविधानम्, क्षत्रियस्य चित्रायामग्न्याधानम्,
ततो नक्षत्रपदार्थनिर्वचनञ्चेति (ख० १-१९) ।

[अ० १ ब्रा० ३]

वसन्ताद्यृतूनां देवपित्रात्मना द्विविधत्वकथनम्—

तत्रायनविधानम्, तयोः स्वरूपकथनादिकञ्च । ततो ब्राह्मणादिवर्णक्रमेणु-
व्यवस्थादि, ततः ध्वर्ज्यवनस्य निश्चयाभावात्कालप्रतीक्षणमकर्तव्यमित्युप-
देशञ्चेति (ख० १-२९) ।

[अ० १ ब्रा० ४]

अग्न्याधानप्रयोगः—

तत्र प्रथममुपवसथदिवसकर्तव्यताविचारः, ब्रह्मौदनपाकविध्यादि, व्याहृ-
तीनामृग्यजुःसामातिरिक्तत्वेन वर्णनम्, वर्णत्रयोत्पत्त्यादिहेतुत्वेनाऽऽधानस्य स्तुतिः,
अग्नेराहरणप्रकारः, तस्याग्नेराधानम्, तस्य सार्वराज्ञीभिर्ऋग्भिरुपस्था-
नञ्चेति (ख० १-३०) ।

[अ० २ ब्रा० १]

पूर्णाहुतिविधिः—

तत्राग्न्याधेयाङ्गपवमानेष्टिनामाग्नेयेष्टिविधानम्, ततः पवमानपावकशुच्या-
रव्याग्निदेवतात्रयाख्यानम्, ततः चरुपुरोडाशयाज्यापुरोऽनुवाक्यादीनां विधाना-
दिकञ्चेति (ख० १-२२) ।

[अ० २ ब्रा० २]

अग्न्याधानदक्षिणाविधानम्—

तत्र षड्द्वादशादि—विकल्पाख्यानम्, दक्षिणाशब्दार्थकथनम्, अदक्षिणस्य यज्ञस्य व्यर्थताख्यानादिकम्, आहिताग्नेः सत्यवादितादिब्रतोपदेशश्चेति (ख० १-२०) ।

[अ० २ ब्रा० ३]

पुनराधेयविधानार्थाख्यानम्—

तत्र तस्यैव विधिप्रशंसे, ततः त्रैवर्णिकसाधारण्येनर्तुविशेषविधानम्, आदित्यस्य सर्वर्तुरूपताभिधानादिकम्, पुनराधित्तितस्याग्नेर्देभैरेवोद्धरणविधिः, ग्रीहियवमययोरूपयोरर्कपत्रद्वयसंगृहीतयोर्गार्हपत्याहवनीयायतनयोर्निधानादिकम्, ततः पुनराधेयस्य दक्षिणा निर्देशविधिश्चेति (ख० १-२८) ।

[अ० २ ब्रा० ४]

अग्निहोत्रविधानार्थाऽऽख्यायिका—

तत्र सृष्टिवर्णनम्, अग्निहोत्रहवण्याः सुचोर्वैकङ्कतत्वकथनम्, अग्निहोत्र-होमद्रव्यस्य पयस उत्पत्त्यादिकथनम्, अग्निवायुसूर्याणां पौर्वापर्यनिरूपणञ्चेति (ख० १-१८) ।

[अ० ३ ब्रा० १]

अग्निहोत्रहोमकालविधिः—

तत्राग्निहोत्रस्य ज्योतिष्टोमादित औत्कर्षविचारादि, ततोऽग्निहोत्रस्य याज्ञवल्क्याभिमतपाकयज्ञत्वोपन्यासः, तदाहुतिद्वयविधानार्थाख्यायिका, ततो होमप्रकारोपदेशः, हुतशिष्टस्य स्थालीमध्यस्य पयसो ब्राह्मणपेयत्वादिविधानञ्चेति (ख० १-३९) ।

[अ० ३ ब्रा० २]

अग्न्युपस्थानम्—

तत्र यजमान इन्द्रादिपञ्चदेवतानां स्थितिस्वीकारपूर्वकं तद्विशेषवर्णनम्, पञ्चानाममग्नीनां देवत्वप्रतिपादनञ्च । तत आहवनीयाग्न्युपस्थानम्, गार्हपत्यस्योपस्थानम्, अन्वाहार्यपचनोपस्थानम्, सभ्याग्न्युपस्थानम्, आवसथ्याग्न्युपस्थानादिकञ्चेति (ख० १-१८) ।

[अ० ३ ब्रा० ३]

गार्हपत्याहवनीययोरग्न्योरुपस्थानम्—

तत्रादावग्निस्वभावादिकथनम्, अग्न्यग्निहोत्रिणोः पितापुत्रसम्बन्धकथनादिकम्, अग्निहोत्रयाजिनोरमृतत्वावाप्तिफलकथनम्, मृत्योरतिमोक्षलाभप्रकारः, अग्निहोत्रद्वारेतरेष्वपि यज्ञेष्वतिमुक्तिप्रदर्शनम्, ततो होमार्थमन्त्रागमनविधिः, अग्निहोत्रस्य नीरूपतया चित्याग्निसम्पत्त्या महदुक्त्यसम्पत्त्या च स्तुतिश्चेति (ख० १-२०) ।

[अ० ३ ब्रा० ४]

सायङ्कालीनाग्न्युपस्थानविधानार्थाख्यानम्—

तत्राऽऽहवनीयोपस्थानविध्यादि, ततोऽग्निहोत्रहोमद्रव्यस्य पयसः संपादनप्रकारादिकम्, ततो गार्हपत्योपस्थानविधिः, तत्र समन्त्रकं गोस्पर्शनम्, दर्शपूर्णमासयोरिवाग्निहोत्रेऽपि पुत्रनामग्रहणविधिश्चेति (ख० १-४१) ।

[अ० ४ ब्रा० १]

क्षुल्लकोपस्थानम्—

प्रवासं करिष्यतो यजमानस्योपस्थानम्, गच्छतोऽग्निहोत्रिणः पथि वाचंयमविध्यादिकञ्च । ततोऽमन्त्रकोपस्थानपक्षप्रतिपादनम्, प्रवासादागतस्याग्निहोत्रिणोऽग्निविषयकर्तव्योपदेशादिकम्, ततो गृहाणामुपचारश्चेति (ख० १-१४) ।

[अ० ४ ब्रा० २]

मासिमास्यमावास्यायां पिण्डपितृयज्ञविधानार्थाख्यानम्—

तत्र पितृणामर्चनप्रकारोपदेशादि, ततो गवादिपशुनामसुराणाञ्च प्रजापत्युपसदनादिकथनम्, देवानां प्रजापत्याज्ञानुलङ्घनकारित्वाख्यानादिकम्, मनुष्याणां सायं प्रातराशित्वाद्युपदेशश्च । ततः पितृयज्ञकालादिनिर्णयः, तत्र पिण्डदानार्थाग्निविधानावनेजनादीनां विधानम्, पिण्डदानानन्तरं परागावर्तनादीनां विधानम्, ततः पितृप्रार्थनस्य पिण्डशेषावघ्राणस्य च विधानादिकञ्चेति (ख० १-२४) ।

[अ० ४ ब्रा० ३]

आग्रयणेष्टिविधानम्—

तत्रैन्द्राग्नादीनां हविषां विधानम्, अनाश्रितदोषविचारः, दक्षिणाविधानम्, ईजानानीजानभेदेनाऽऽग्रयणव्यवस्था, ततो ब्राह्मणभोजनविधिः, तद्दक्षिणाविधिश्चेति (ख० १-१४) ।

[अ० ४ ब्रा० ४]

दाक्षायणेष्टिः—

तत्राख्यायिका, तन्नामनिर्वचनम्, फलान्तरहेतुताप्रतिपादनायाख्यायिकामुखेन पर-
कृतित्रयोपन्यासकथनञ्च । ततो दाक्षायणयज्ञप्रयोगः, ततः पूर्वपौर्णमास्यामनुष्ठेययाग-
विधिः, परेद्युरनुष्ठेययागद्वयविध्यादिकञ्च । ततः पौर्णमास्यां सान्नाय्ययागविध्यादि,
अमावास्यायां पयस्यायागविध्यादिकञ्च । ततो वाजिनहोमविधानादि, यज्ञमानपञ्च-
मानामृत्विजां भक्षणविधिश्चेति (ख० १-२५) ।

[अ० ५ ब्रा० १]

चातुर्मास्ययागविधिः—

एतद्यागीयं वैश्वदेवाख्यं प्रथमं पर्व, तस्य प्रजासृष्टिहेतुत्वाख्यानम्, ततो
वैश्वदेवयागप्रयोगविधिः, तत्राग्नेयादीनां पञ्चानां हविषां विधानम्, पयस्यायाग-
विधानादिकम्, वैश्वदेवयागस्य प्रजाश्रीफलसाधनत्वाख्यानञ्चेति (ख० १-२२) ।

[अ० ५ ब्रा० २]

चातुर्मास्ययागीयं वरुणप्रधासाख्यं द्वितीयं पर्व—

तत्र वरुणपाशमोचनसाधनत्वादिकथनम्, तत्प्रयोगविधिश्च । तत उत्तरवेदि-
निवपनादिकम्, करीराणामावपनम्, शमीपर्णानामावपनादिकञ्च । ततः कर्म-
पात्राणां निर्माणम्, तत्पात्रनिर्माणावशिष्टाध्वपिष्टान्मेघमेषीमिथुनस्य निर्माणम्,
तयोः प्रयोगादिकञ्च । ततोऽग्निमन्थनविधिः, पत्नीव्यभिचारप्रश्नादिकम्, कर्म-
पात्रसंख्याविधानादि, अध्वर्युप्रतिप्रस्थात्रोराश्रावणादिकम्, ततः पस्यायाः प्रचारादि,
अध्वर्योः प्राशिन्नावदानम्, इडोपह्वानादिकञ्च । तत आसेचनम्, अतिक्रमणम्,
सुगव्यूहनम्, पत्नीसंयाजः, समिष्टयजूषि, ततोऽवभृथगमनादिकम्, केशश्मश्रुवपनादि-
कञ्चेति (ख० १-४८) ।

[अ० ५ ब्रा० ३]

चातुर्मास्ययागीयं साकमेधाख्यं तृतीयं पर्व—

तस्य पापोपशमनहेतुत्वाख्यानादिकम्, तत अनीकवतीष्टिः, गृहमेधीयेष्टिः,
सान्तपनीयेष्टिः, ततः पूर्णदर्वाख्यस्य कर्मणो विधानादि, ऋषभध्वनौ होमविधा-
नादि, अन्त्येष्टिविधानादिकञ्चेति (ख० १-२०) ।

[अ० ५ ब्रा० ४]

महाहविषः प्रयोगविधिः—

तत्राऽऽग्नेयादीनामष्टानां हविषां विधानम्, तत्फलकथनञ्चेति (ख० १-११) ।

पित्र्येष्टिः—

तत्र तावत्प्रथमं पितृणामुत्पत्तिकथनम्, तेषां वसन्ताद्यतुरूपत्वाख्यानञ्च । ततः पिण्डपितृयज्ञविधिः, तत्र सोमपादीनां हविर्विधानम्, ततः पित्र्यावेदेर्निर्माणप्रकारादि, तदीयसामिधेनीप्रयोगोपदेशादि, स्विष्टकृत्स्थानीयकव्यवाहनयागविध्यादि, ततः पिण्डदानविध्यादि, हुतोच्छिष्टस्याग्न्यादौ प्रक्षेपादिविधिविकल्पश्चेति (ख० १-४८) ।

[अ० ६ ब्रा० २]

त्र्यम्बकेष्टिविधानार्थाख्यानम्—

तत्र त्र्यम्बकनामनिर्वचनम्, त्र्यम्बकहविषामभिधारणादिविधानम्, ततश्चतुष्पथप्रत्यागतकालीनप्रयोगः, परिगमनविध्यादि, ततो मृतकासजनविधिः, केशश्मश्रुवपनविध्यादिकञ्चेति (ख० १-१९) ।

[अ० ६ ब्रा० ३]

चातुर्मास्ययागीयं शुनासीरीयाख्यं चतुर्थं पर्व—

तत्र चतुर्णामेव यागानामक्षय्यादिफलहेतुत्ववर्णनादि, ततः शुनासीर्य्यप्रयोगः, तत्राद्यानां हविषां विधानादिकम्, दक्षिणाविधानञ्च । ततः शुनासीर्य्ययागस्य कालविचारः, परिवर्तनविधिश्चेति (ख० १-१७) ।

[अ० ६ ब्रा० ४]

वैश्वदेवादिषु सर्वेष्वपि पर्वसु सेतिकर्तव्यताकपरिवर्तनविधिः—

तत्र चातुर्मास्ययागस्य शत्रुविजयसाधनत्वाख्यानम्, वैश्वदेवस्याग्निमुखत्वाख्यानम्, वरुणप्रधासस्य वरुणमुखत्वाख्यानम्, साकमेधस्येन्द्रमुखत्वाख्यानञ्च । ततः केशश्मश्रुच्छेदनाविविधिः, चातुर्मास्ययाजिनां परमगतिफलावाप्तिकथनञ्चेति (ख० १-९) ।

द्वितीयं काण्डं समाप्तम् ।

तृतीयं काण्डम्

[अ० १ ब्रा० १]

शालानिर्माणाय देवयजनपरिग्रहः—

तत्र प्राचीनवंशशालानिर्माणम्, उदीचीनवंशशालानिर्माणञ्च । ततो दीक्षित-
शयने नियमविशेषविध्यादि, तत्र शूद्रादीनामभिप्रासिनिषेधादि, दीक्षितस्य शालाप्रवेश-
विधिश्चेति (ख० १-१२) ।

[अ० १ ब्रा० २]

दीक्षाविधिः—

तत्र दीक्षाकालनिरूपणम्, परिश्रयणम्, नखनिकृन्तनम्, केशश्मश्रुवपनम्,
स्नानम्, वासः परिधानम्, शालाप्रवेशविधिश्चेति (ख० १-२१) ।

[अ० १ ब्रा० ३]

दीक्षाङ्गभूताग्रावैष्णवेष्टिप्रयोगः—

तत्रापः प्रणयनम्, आदित्यचरुविधानम्, प्रयोगेऽस्मिन्सामिधेनीपाञ्चदश्ये
प्राप्ते तत्साप्तदश्यविध्यादि । ततो दीक्षितस्याभ्यङ्गविधिः— तत्राक्षणोरञ्जनप्रकारादिकम्,
दर्भैः पावनम्, अङ्गुलीनां न्यञ्चकरणम्, मुष्टिकरणम्, वाग्यमनञ्च । ततो
दीक्षाहुत्यर्थं शालाप्रवेशादिविधिश्चेति (ख० १-२८) ।

[अ० १ ब्रा० ४]

दीक्षाहुतिविधिः—

तत्रौद्भमणहोमादि, तत एकाहुतिपक्षोपन्यासः, पूर्णाहुतिविधानश्चेति (ख०
१-२३) ।

[अ० २ ब्रा० १]

कृष्णाजिनदीक्षाविधिः—

तत्र कृष्णाजिनद्वयास्तरणादिकम्, उपवेशनप्रकारः, कृष्णाजिनारोहणम्,
तत्पश्चाद्भाग एव प्रथमोपवेशनविधानञ्च । ततो मेखलादीक्षाविधिः— तदुपादानद्रव्य-
कथनम्, मुञ्जमिश्रितत्वाख्यानादिकञ्च । ततो वाससाच्छादनविधिः— वस्त्रान्ते कृष्ण-
विषाणवन्धनम्, ततः तदुत्पत्त्याख्यानम्, गर्भवर्णनम्, वागवर्णनञ्च । ततस्तद्वन्धने

ऊर्ध्वमुखत्वविधानम्, तद्धन्धनप्रकारोपदेशः, तेनैव कण्डूयनविधानञ्च । ततो दण्ड-
दीक्षाविधिः— तत्र दण्डकाष्ठनिरूपणम्, दण्डप्रमाणम्, दण्डोच्छ्रयणम्, दर्भैः
पावनञ्च । ततो मुष्टीकरणवाग्यमनविधिः, अध्वर्युकर्तृकदीक्षितावेदनविधि-
श्चेति (ख० १-४०) ।

[अ० २ ब्रा० २]

वाग्विसर्जनकालविधानम्—

तत्र वाग्विमोक्तकालविषये पक्षान्तरोपन्यासः, वाग्विमोक्तस्याग्न्यभिमुखकर्तव्यत्वम्,
प्रसङ्गतो वनस्पतेर्यज्ञार्हत्वोपपादनञ्च । ततो व्रतश्रपणविध्यादि, प्रथमव्रतविषयकपक्ष-
द्वयोपन्यासः, दैवमानुषकालयोर्विभागश्च । ततो यजमानकर्तृकमुदकोपस्पर्शनम्,
नाभ्युपस्पर्शनम्, दीक्षितस्य मूत्रोत्सर्गे विशेषोपदेशादि, तस्य स्वापकालेऽग्नि-
परिदानविध्यादि, अत्रत्यस्य क्रोधादेस्त्यागविधिः, तत्प्रायश्चित्तमन्त्रविधिश्च । अस्त-
मयोदयकालयोः व्रतिदिवसमध्वर्युकर्तृकं संप्रेषणम्, दीक्षितस्यानियमितसञ्चार-
स्वापनिषेधः, दीक्षितक्षब्दार्थनिर्वचनञ्चेति (ख० १-३०) ।

[अ० २ ब्रा० ३]

प्रायणोष्टिविधानम्—

तत्र पथ्यास्वस्तिदेवतादीनां यागानां विधानम्, ततस्तत्पञ्चसंख्यानामृतुप-
रिज्ञानहेतुत्वेन प्रशंसादि, ततः प्रथमादिदेवतया उदीच्यादिदिशः प्रज्ञानोपपादनम्,
आतिथ्याया इष्टेः सोमाध्वरशिरोरूपत्वेन वर्णनम्, प्रायणीयोदयनीययोस्तु
बाहुद्वयरूपेण । ततः प्रायणीयेष्टेः संख्यवन्तत्वम् न तु पत्नीसंख्याजान्तत्त्वमिति
निर्णयश्चेति (ख० १-२३) ।

[अ० २ ब्रा० ४]

सोमक्रयविधानार्थाख्यानम्—

ततः सोमक्रयप्राक्कालिकहोमविधानम्, हिरण्यस्यापोद्धारविधानम्, तत्प्रशं-
सनञ्च । ततोऽन्वारम्भविधिः, ततः सोमक्रयण्यवस्थापनम्, तदभिमन्त्रणम्, तस्या
एवोदकप्रयाणविधानञ्चेति (ख० १-२२) ।

[अ० ३ ब्रा० १]

सोमक्रयण्या अनुनिष्क्रमणविधिः—

ततो होमार्थं हिरण्यनिधानस्तुतिः, आज्यस्तुतिश्च । ततः समन्त्रकहोम-
विधानम्, सोमक्रयणीपदस्य परिलेखनम्, तत्सप्तमपदपांसोः स्थाव्यां समन्त्रक-

स्थापनादि, ततः पत्न्यै तत्प्रदानम्, सोमक्रयणीप्रदर्शनञ्च । ततः सोमक्रयण्या-
स्त्रिविधस्वरूपत्वकथनम्, श्वेताक्ष्याः सोमक्रयणीत्वनिषेधः, ततोऽङ्गविकृत्यादिदोष-
दुष्टायाः सोमक्रयण्या गोर्वर्जनीयत्वविधानादिकञ्चेति (ख० १-१६) ।

[अ० ३ ब्रा० २]

अध्वर्युपात्रे तत्पदपांसुप्रक्षेपविधिः—

ततो हस्तप्रक्षालनम्, अध्वर्योः स्वाङ्गुल्यां हिरण्यबन्धनम्, सोमोपनहनार्थं
संप्रैषविधानादि, अध्वर्युयजमानयोरन्तरस्य सोमोपनहनादानकर्तव्यताख्यानम्,
प्राचीनवंशस्य पुरोदेशे उपरवप्रदेशेऽनुपादेयांशस्थापनयनम्, सोमविक्रयिणः स्थान-
निर्देशश्च । ततः क्रयदेशं प्रत्यागमनसमयेऽध्वर्योर्यजमानवाचनादि, ततः सोमाभि-
मर्षणम्, सोमविचिन्वनञ्च । तत आस्तृते वाससि सोमोन्मानविधानम्, तत्प्रकार-
प्रदर्शनम्, तद्गतदशसंख्याप्रशंसनम्, सोमाधःप्रसारितस्य वस्त्रस्य पर्यन्तदेशानेकत्र
संगृह्योष्णीषेण ग्रन्ध्यादिकरणञ्चेति । (ख० १-१९) ।

[अ० ३ ब्रा० ३]

सोमक्रयविधिः—

तत्र तत्पणनव्यवहारः, प्रथमं गोः कलया सोमक्रयप्रस्तावः, प्रसज्जादत्र दश-
विधगोर्वीर्यकथनञ्च । ततो गोः शफेन सोमक्रयप्रस्तावः, ततो गोः पदा, ततो
गोर्धेन, ततो गवा, ततो गोवयः प्रश्नश्च । तत एकहायन्या सोमक्रयण्या सह देयेषु
हिरण्यादिषु दशद्रव्येषु मध्ये हिरण्ये दीयमाने यजमानपठनीयमन्त्रविध्यादि, ततः
सोमग्रहणम्, तत्स्थापनम्, आच्छादनञ्च । ततो धिषण्यानां वर्णनम्,
अध्वर्योर्यजमानवाचनम्, ततः सोममादायोत्थानम्, शकटसमीपे गमनादिक-
ञ्चेति (ख० १-१८) ।

[अ० ३ ब्रा० ४]

शकटमध्ये सोमस्थापनाय कृष्णाजिनास्तरणम्—

ततः शकटेन सह सोमस्य वाससा बन्धनम्, कृष्णाजिनद्वयपक्षे तु तयोरेकस्य
प्रतिनाहभाजनविधानादिकम्, ततः चिबुकप्रमाणोद्धतफलकयोरन्तरेण सुब्रह्मण्यकर्तृक-
मनजुद्वयप्रेषणम्, सुब्रह्मण्यस्य तस्याधःस्थितिविधानम्, पलाशशाखया तत्प्राजनम्,
तयोः शकटे योजनादिकम्, सुब्रह्मण्याह्वानञ्च । ततः प्रतिप्रस्थाताऽग्नीषोमीयं पशुं
सोमस्याभिमुखं स्थापयेदिति विधिः, अध्वर्योस्तच्छकटोपस्तम्भनविधिः, ततोऽध्वर्या-

दीनां चतुर्णामृत्विजां राजासन्धानयनम्, तदासन्धा नाभिप्रमाणमौदुम्बरीत्वविधानम्, तदुपरि कृष्णाजिनास्तरणम्, तत्र सोमासादनम्, शालाप्रवेशनम्, उदपात्रस्थापनञ्चेति (ख० १-३१) ।

[अ० ४ ब्रा० १]

आतिथ्येष्टिविधिः—

तत्र प्रथममतिथिस्वरूपत्वाख्यानादिकम्, ततो हविरासादनविधानम्, आवपनम्, नवकपालपुरोडाशविधिः, कार्पमययाः परिधयः, आश्ववालः प्रस्तरः, ऐक्षव्यौ विधृती च । ततोऽग्निमन्थनविधिः— तत्राग्निमन्थनशकलनिरूपणम्, अधरारणि-स्वरूपकथनम्, मन्थनम्, ततोऽनुग्रहरणविध्यादि, अस्या इष्टेरिडान्तत्वविधानञ्चेति (ख० १-२६) ।

[अ० ४ ब्रा० २]

तानूनप्त्रविधिः—

तत्र तदर्थमाज्यग्रहणादिविधानम्, तानूनप्त्रमाज्यं सर्वैः स्पृष्टमपि तद्यजमाना-यैव दातव्यमिति निर्णयश्चेति (ख० १-१६) ।

[अ० ४ ब्रा० ३]

अवान्तरदीक्षाप्रायश्चित्तविशेषविधिः—

ततोऽवान्तरदीक्षाकरूपनप्रकारः, तत्र समिदाधानम्, तदाख्यानम्, समिद-भ्याधानम्, दीक्षाहुतिवदत्राऽप्यङ्गुल्यादिन्यञ्चनम्, मदन्त्युपस्पर्शनपूर्वकसोमा-प्यायनविधिश्च । ततो निह्वविधिः, तत्कालनिर्णयः, अध्वर्युकर्तृकप्रैषादिविधानञ्चेति (ख० १-२२) ।

[अ० ४ ब्रा० ४]

उपसदिष्टिः—

तत्र तत्कालविधानम्, ततः प्रधानयागत्रयार्थमाज्यग्रहणप्रकारोपदेशा-दिकम्, उपसदां त्रित्वविधानम्, तत्प्रसंशनम्, द्वादशोपसत्पक्षे कर्तव्यविधानादि-कञ्चेति (ख० १-२७) ।

[अ० ५ ब्रा० १]

महावेदिनिर्माणविधिः—

तत्र स्थाननिरूपणम्, वेद्याः श्रेणिद्वयप्रमाणनिरूपणम्, आयामस्य पश्चाद्वागाव-धिकथनम्, प्राचीनावधिप्रदर्शनम्, अंशद्वयनिरूपणादिकञ्च । तत उत्तरवेदिनिर्माण-

विधिः—तन्मानादिकथनम्, साधनद्रव्यविधानम्, चात्वालनिर्माणप्रकारोपदेशादि, ततो वेद्या अद्विरभ्युक्षणम्, सिकताप्रकिरणम्, उत्तरवेदेर्यज्ञियवृक्षशाखया प्रच्छादन-विधिश्चेति (ख० १-३६) ।

[अ० ५ ब्रा० २]

उत्तरवेद्यामग्निप्रणयनप्रयोगविधिः—

तत्रेध्माभ्याधानादिकम्, प्रोक्षण्यादानम्, निनयनम्, परिधीनां परिधा-नञ्चेति (ख० १-१८) ।

[अ० ५ ब्रा० ३]

सदोहविधानादीनां निर्माणविधिः—

तत्र हविर्धानप्रवर्तनाऽभ्यनुज्ञापनाय सवित्रहोमविधिः, पत्न्या अक्षधुरां समञ्जम्, तत उत्तरहविर्धानस्य दक्षिणवर्तन्यां हिरण्याधानपूर्वकमाज्यहोमविधा-नादि, हविर्धानयोः स्थापनप्रदेशनिर्णयः, तयोरभिमन्त्रणे उपस्तम्भनमेथ्युपह-ननच्छदिर्निधानादि, रराट्युपस्पर्शनादिकञ्चेति (ख० १-२५) ।

[अ० ५ ब्रा० ४]

सोमाभिषवायोपरवाणां निर्माणविधानम्—

तत्र तत्खननस्य प्रयोजनद्रव्याख्यानम्, ततोऽध्यादानादिकम्, खननम्, तद-वमर्शनञ्च । ततोऽध्वर्युयजमानयोर्मिथोऽस्त्रसम्मर्शनम्, अवटप्रोक्षणम्, तेषामुपरि-बर्हिंराच्छादनम्, ततोऽधिषवणफलकयोरुपधानम्, पर्यङ्गनम्, परिहृंहनम्, अधिषवणचर्मस्थापनम्, ग्रावणां निधानञ्चेति (ख० १-२४) ।

[अ० ६ ब्रा० १]

औदुम्बरीनिखननविधिः—

तत्र प्रथममौदुम्बर्याः सदोमध्ये स्थाननिरूपणम्, अभ्यादानम्, अवटपरि-लेखनम्, तत्खननम्, तत्प्राग्देशे औदुम्बर्याः स्थापनादि, प्रोक्षणीशेषस्योदकस्या-वटेऽवनयनम्, तदुपरि बर्हिंरास्तरणञ्च । तत औदुम्बर्या उच्छ्रयणपर्यृहणादिविधानम्, ततश्छदिर्निधानम्, तेषां नवसंख्यात्वेन प्रसंशनम्, ततस्सदोनिर्माणादिविधानम्, तत्प्रकारोपदेशादि, तद्द्वाराशाखादीनां सीवनादिविधानम्, आग्नीध्रस्थाननिर्णय-श्चेति (ख० १-२९) ।

[अ० ६ ब्रा० २]

धिष्ण्यविधिः—

तत्र सौपर्णीकाद्रवोपाख्यानम्, पुरुषस्य ऋणत्रययुक्तत्वाभिधानम्, धिष्ण्यानां सोमरक्षकत्वाभिधानादिकं चेति (ख० १-२६) ।

[अ० ६ ब्रा० ३]

वैसर्जनहोमविधिः—

तत्राऽग्नीषोमीयप्रयोगविध्यादि, तत् आहवनीये वैसर्जनहोमादिविधानम्, ग्रावादीनामान्नीध्रे समुपस्थापनम्, अध्वर्योरिध्मप्रोक्षणादिकञ्च । ततो हविर्धानप्रवेश-
विधिः— तत्र दक्षिणहविर्धानपरिवृतमध्यप्रदेशे कृष्णाजिनस्योपरि तदुपस्थानम्,
निष्क्रमणम्, आहवनीये समिदभ्याधानम्, दीक्षितान्नभोजननामग्रहणयोर्वैसर्जनहोमं
यावन्निषेधश्चेति (ख० १-२१) ।

[अ० ६ ब्रा० ४]

यूपनिर्माणविधिः—

ततो यूपं छेत्स्यन्नाहवनीये होमः, तच्छेदनादिविधिः, ततो यूपानुमन्त्रणम्,
यूपस्याऽष्टाश्रित्वविधानञ्चेति (ख० १-२७) ।

[अ० ७ ब्रा० १]

यूपस्थापनविधिः—

तत्राऽवटनिर्माणार्थमग्निग्रहणम्, यूपावटे तत्स्थापनादि, ततो यूपाञ्जनम्,
चषालप्रतिमुञ्चनम्, अग्निष्ठाञ्जनम्, यूपोच्छ्रयणम्, तन्माननिरूपणम्, पर्यूङ्गणम्,
चषालोदीक्षणम्, रशनापरिव्ययणम्, यूपशकलावगूहनम्, स्वरुनामनिर्वचनम्,
यूपपूर्वार्द्धमानादिकथनञ्चेति (ख० १-३२) ।

[अ० ७ ब्रा० २]

यूपैकादशिनीविधिः—

तत्रोपशययूपनिधानम्, अग्निष्ठप्रमुखानां सर्वेषामेव यूपानामेकस्य योच्छ्रयण-
मिति निर्णयः, एकादशिनीपक्षे यूपोच्छ्रयणक्रमविधानम्, पालीवतपशुप्रयोगविधा-
नञ्चेति (ख० १-८) ।

[अ० ७ ब्रा० ३]

पशुपाकरणविधिः—

तत्र पशुनियोजनार्थं यूपस्य कर्तव्यतारुयापनार्थाख्यानम्, ततोऽग्नीषोमीय-
पशुयूपे नियोगादिविधानम्, सार्थवादोपाकरणविधानञ्चेति (ख० १-१३) ।

[अ० ७ ब्रा० ४]

पशुपाशविधिः—

तत्र प्रथमं पशोर्बन्धनार्थं पाशकरणम्, पशोः प्रोक्षणम्, ललाटाञ्जनञ्च ।
ततो जुहूपभृतोः सादनादि, यजमानप्रवरनिगदार्थान्वाख्यानञ्चेति (ख० १-११) ।

पशुसंज्ञपनप्रयोगविधिः—

तत्र होतृषदने होतुरुपवेशनविधानादि, तत आज्यात्ताभ्यां यूपशकलाभ्यां पशोर्लेलाटस्पर्शादिविधानम्, तत्पर्यग्निकरणञ्च । ततो यजमानादीनां शामित्र-प्रदेशगमनविधानादि, विशशनप्रदेशेऽध्वर्युकर्तृकास्तरणादि, ततसंज्ञपनप्रकार-श्चेति (ख० १-१६) ।

[अ० ८ ब्रा० २]

पत्नीकर्मविधिः—

तत्र संज्ञे पशौ पत्नीवाचनम्, पशोः प्राणमुखनासादीनां पत्न्या प्रक्षालनञ्च । ततः पशुवपोत्खेदविधिः, वपाश्रपण्योः कार्पमर्यमयत्वविधानपूर्वकं परिवासनम्, ततो वपायागः, तदनुप्राशनश्चेति (ख० १-३०) ।

[अ० ८ ब्रा० ३]

पशुपुरोडाशयागविधिः—

तत्र तस्य देवताविधानादिकम्, शमितुः पशुविशसनम्, शमितृसंशासनम्, हृदयाभिघारणम्, अवदानक्रमविधानादिकम्, मनोतानां निर्वचनञ्च । ततो वसाहोमविधानम्, वनस्पतियागविधानादिकम्, दिग्ग्याघारणम्, पशोः सम्मर्श-नश्चेति (ख० १-३७) ।

[अ० ८ ब्रा० ४]

अथोपयाजविधिः—

तत्रैकादशप्रयाजानुयाजाः, उपयाजाश्चैकादश इति पशोस्त्रीण्येकादशानीत्यादीनां विधानम्, अनुयाजार्थं पृषदाज्यग्रहणविधानञ्च । तत उपयाजप्रसंशनम्, तन्नाम-निर्वचनम्, प्रतिमन्त्रं प्रतिवषट्कारं तद्धोमविधानादिकश्चेति (ख० १-१८) ।

[अ० ८ ब्रा० ५]

जाघन्याः पत्नीसंयाजविधानम्—

ततो हृदयशूलेनाऽवभृथगमनम्, परिकर्मिणे हृदयशूलसमर्पणम्, तन्निगूह-नम्, तदभिमन्त्रणम्, तच्छूलोपगूहननिषेधश्चेति (ख० १-११) ।

पश्वेकादशिन्या विधानार्थारूपायिका—

तत्पशूनां क्रमविधानम्, तेषामुदङ्मनये वपाप्रचारे च तत्क्रमस्यैवाति-
देशविधिश्चेति (ख० १-२७) ।

वसतीवरीग्रहणविधिः—

ततो वसतीवरीग्रहणार्थं गमनविधानम्, तासामपां सवनत्रयार्थं विभजनम्,
तद्ग्रहणकालनिर्णयादिकञ्च । ततस्तदासादनविधानम्, वसतीवरीशब्दनिर्वचनम्,
वसतीवरीग्रहणप्रभृतीनामाग्नीध्रसादनान्तानां मन्त्राणां सप्तसंख्याकत्वेन शक्रीत्व-
संपत्त्या प्रसंशनश्चेति (ख० १-१७) ।

सवनीयपश्वर्थप्रयोगविधिः—

ततः सोमोपावहरणम्, उपावहृतस्य सोमस्योपस्थानञ्च । ततः प्रातरनुवाक-
प्रयोगविधिः—तस्य संप्रैषकालनिर्णयादि, तत एकधनानयनार्थं होमविधानम्,
चतुर्णां प्रैषाणां विधानम्, एकधनानयनार्थं होत्रादीनां मार्गनिरूपणम्,
प्रचरणीहोमविधानञ्च । ततो हुताया आहुत्या अपसरणादिकम्, मैत्रावरुणचमसे-
नोन्नयनम्, होत्रादीनां देवयजने पुनरागमनविधानादिकञ्चेति (ख० १-३४) ।

सोमाभिषवप्रयोगविधिः—

तत्र दारुमयफलकयोरुपरि पर्युपवेशनम्, अध्वर्योर्ग्रावादानम्, वाग्यमनम्,
सोमोन्मानम्, सोमाभिमर्शनम्, निग्राभ्योदकैस्तत्सेचनम्, निग्राभ्याशब्दार्थ-
कथनम्, सोमोपसर्जनम्, निग्राभ्यासिञ्चनम्, सोमप्रहरणम्, अभिषव-
प्रकारोपदेशश्च । ततो निग्राभ्योपायनम्, यज्ञनामनिर्वचनम्, होतृचमसेन ग्रहाणां-
ग्रहणोपक्रमश्चेति (ख० १-२५) ।

चतुर्थ काण्डम्

[अ० १ ब्रा० १]

अंशुग्रहग्रहणविधिः—

तत्र उपांशुव्युत्पत्तिप्रदर्शनम्, उक्तस्य सोमस्य गुणविशिष्टग्रहणविधानम्, उपनिवापविधानम्, उपांशुग्रहस्य सवनत्रात्मकत्वारूपानञ्च । ततः क्षुल्लकाभिषवविधिः— तत्र विहिताभिषवपर्यायत्रये प्रहारसंख्याविशेषविधानम्, काम्यसंख्याविशेषविधानञ्च । ततः परिमार्जनम्, सादितस्य पात्रस्य समन्त्रकविधानम्, हविर्धानान्निष्क्रमणविधानम्, वस्वरणम्, समन्त्रकहोमविधानम्, उन्मार्जनम्, उपांशुसवनमादानविधानञ्चेति (ख० १-२८) ।

[अ० १ ब्रा० २]

अन्तर्यामग्रहग्रहणविधिः—

तत्र विधास्यमानस्य ग्रहस्याऽन्तर्यामनामव्युत्पादनायोपांश्वादेः प्राणव्यानात्मकत्वप्रतिपादनम्, ततोऽन्तर्यामग्रहग्रहणादि, खरे ग्रहाणां सादनप्रशंसनम्, ततः परिमार्जनविध्यादि, उदाहरणान्तरेण यज्ञस्य पक्षिरूपत्वोपपादनम्, आसादिनानामुपांश्वादीनां लोकत्रयात्मकत्वेन स्तुतिश्चेति (ख० १-२७) ।

[अ० १ ब्रा० ३]

ऐन्द्रवायवग्रहग्रहणविधिः—

तत ऐन्द्रवायवग्रहस्य तदानन्तर्ये कारणविधानम्, तत्राऽऽख्यायिकया ग्रहस्य देतत्वोपपादनम्, ऐन्द्रवायवग्रहणम्, तद्धोमविधिश्चेति (ख० १-१९) ।

[अ० १ ब्रा० ४]

मैत्रावरुणग्रहग्रहणविधिः—

तत्रेन्द्रवायवानन्तर्ये कारणविधानम्, ग्रहस्य द्विदेवत्वप्रतिपादनम्, तस्य समन्त्रकग्रहणविधानम्, ततः पयसा सम्मिश्रणादिकञ्चेति (ख० १-१०) ।

[अ० १ ब्रा० ५]

आश्विनग्रहग्रहणविधिः—

तत्र भक्षणीयविध्युपयोगित्वेनाऽऽश्विनग्रहस्य श्रोत्रात्मना प्रशंसनम्, तत आश्विनग्रहविधानार्थमुपोद्धातत्वेनाऽऽख्यायिकाप्रतिपादनम्, तस्य होमकालविधानम्, ततः समन्त्रकं ग्रहणञ्चेति (ख० १-१९) ।

शुक्रामन्थिग्रहग्रहणविधिः—

तत्र तयोश्चक्षुरात्मना प्रशंसनम्, पुनर्भोक्तृभोग्यात्मना प्रशंसनञ्च । ततस्तयो-
ग्रहणम्, ग्रहणे शण्डामर्कयोः स्वीकारस्य होमे तत्परित्यागस्य च हेतु-
प्रदर्शनम्, विहितशुक्रग्रहग्रहणे स्वाभिमतमन्त्रविधानपूर्वकं शाखान्तरमत-
निरूपणञ्च । ततः सोमरसस्य यवपिष्टैर्मिश्रणम्, प्रसङ्गाच्छुक्रामन्थिग्रहयोर्होमकाले
कर्तव्यताविशेषविधानम्, अरत्निसन्धानम्, अध्वर्युपतिप्रस्थात्रोः परितो गमन-
विधानम्, आच्छादनम्, अपनयनम्, अप्रोक्षितस्य यूपशकलस्य निरसनम्,
आश्रावणपूर्वकं सप्त्रैषविधानञ्च । ततो होमविधानादि, होतृचमसे शेषस्याऽव-
नयनम्, चमसाभ्युन्नयनम्, होत्रकाणां याजनम्, ततो याज्यापाठान्तरमध्वर्युरनु-
मन्त्रणविधिश्चेति (ख० १-३३) ।

आग्रयणग्रहग्रहणविधिः—

तत्र तस्य प्राणादीनामाश्रयीभूतमध्यदेहात्मत्वेन स्तुतिः, ततो ग्रहणम्, ग्रहणे
देवतासम्बन्धप्रदर्शनम्, आग्रयणशब्दार्थप्रतिपादनम्, वाग्यमनकारणप्रतिपादनम्,
दशापवित्रेण ग्रहं गृहीत्वा हिंकुर्यादिति विधानम्, ततः समन्त्रकं वाग्विसर्जनादि-
कञ्चेति (ख० १-१६) ।

उक्थ्यग्रहग्रहणविधिः—

तत्र तस्य सूक्ष्मशरीरात्मकत्वेन स्तुतिः, ततो ग्रहणम्, होमकाले तस्यैव ग्रहस्य
समन्त्रकविभागपूर्वकं ग्रहणविधानम्, ततस्तच्छेदेवताप्रतिपादकमन्त्रप्रदर्शनादि, तत
उक्थ्यपर्यायत्रये शाखान्तरियमतनिराकरणादिकञ्चेति (ख० १-१८) ।

ध्रुवग्रहग्रहणविधिः—

ततो ध्रुवग्रहस्य स्थाव्या ग्रहणमुपपादायितुमायुरात्मकत्वप्रतिपादनम्, ततो-
ऽग्निष्टोमस्तोत्रावसरे सोमशोषस्याऽवनयनप्राप्तौ तन्निषेधश्च । ततोऽग्निष्टोमस्तोत्र-
पर्यन्तं सदनकर्तव्यत्वोपपादनम्, गृहीतस्य सोमरसस्य खरे सादनादि,
ध्रुवनामनिरुक्तिः, तद्गोपनविधानम्, प्रकारान्तरेण ग्रहलक्षणप्रशंसनम्, ततो
ग्रहस्य वत्सरूपत्वप्रतिपादनम्, अवनयनम्, समन्त्रकं ग्रहग्रहणविधानादि-
कञ्चेति (ख० १-२४) ।

[अ० २ ब्रा० ५]

बहिष्पवमानस्तोत्रादि-विधानम्—

तत्राऽभिषवकाले ग्रहणकाले च स्कन्धानां सोमविन्दूनां तत्प्रत्यवायपरिहाराय विप्रुषां होमः, ततो बहिष्पवमानार्थमध्वर्युणा तृणादानविधानम्, तयोरन्यतरतृण-निरसम्, स्तोत्राणामुपाकरणे मन्त्रान्तरप्रदर्शनञ्च । ततो बहिष्पवमानस्तोत्र सम्पादनकारणोपदेशादि, तदनन्तरमध्वर्योः कर्तव्यपैषोपदेशश्च । ततो यूपस्य परिग्ययणम्, पशूपाकरणम्, आलङ्घनस्य पशोः सवनत्रयव्यापित्वकथनम्, प्राकृतपशुद्रव्यस्य देवतासम्बन्धविधानम्, ततः सवनीयपशुपुरोडाशहोमादि-विधानञ्चेति (ख० १-२२) ।

[अ० ३ ब्रा० १]

सोमशेषभक्षणानन्तरभाविकर्तव्यत्वप्रतिपादनम्—

तत्र तावदध्वर्युः सवनीयपुरोडाशशकलमच्छावाकस्य पाणौ प्रक्षिपेदिति विधानम्, ततोऽच्छावाककर्तृकयागानन्तरमृतुग्रहाणां यागविधानम्, ग्रहाणां संज्ञाविशेषविधानादि, ऋतुग्रहात्रनिरूपणम्, अध्वर्युप्रतिप्रस्थात्रोः पर्यायेण निष्क्रमणप्रवेशादिकञ्च । तत ऐन्द्राग्नग्रहग्रहणम्, तत्प्रशंसनम्, पुनस्तस्य प्रका-रान्तरेण ग्रहणम्, तत्प्रशंसनञ्च । ततो गृहीतस्य सोमस्य समन्त्रकं खरे साद-नञ्चेति (ख० १-२७) ।

[अ० ३ ब्रा० २]

शस्त्रप्रतिगरः—

तत्र तच्छब्दनिर्वचनम्, प्रतिगरावसरेऽध्वर्योः पर्यावृत्तिविधानम्, ततः प्रतिगरस्य कालविधानम्, प्रसङ्गात्पातः सवनादीनां गायत्र्यादीनि छन्दांसि प्रदर्शनम्, प्रतिगरप्रशंसनम्, तत्स्वरूपकथनञ्चेति (ख० १-१३) ।

[अ० ३ ब्रा० ३]

माध्यन्दिनसवनीयसोमाभिषवविधिः—

ततोऽभिषवानन्तरं शुक्रादीनां पञ्चानां ग्रहाणां विधानम्, उक्थ्यमरुत्वतीययोः पौर्वापर्ये शाखान्तरमतनिरासपूर्वकं स्वमतस्थापनम्, ततः शुक्रादीनां ग्रहाणां ग्रहणादि, ग्रहाणां ग्रहणसादनमन्त्रकथनञ्च । ततः प्रकृतग्रहणाश्रितपात्राभ्यां ग्रहणविधानम्, माहेन्द्रग्रहग्रहणम्, उपाकरणादि-विधिश्चेति (ख० १-१९) ।

[अ० ३ ब्रा० ४]

दक्षिणादानादिविधिः—

तत्र दक्षिणाशब्दनिरुक्तिः, तत्कल्सिप्रतिपादनम्, तत्कल्से ऋत्विक्-सम्बन्धविधानम्, दाक्षिणहोमविधिश्च । यज्ञे हिरण्यादयश्चतस्रो दक्षिणा दातव्या इति विधानम्, आग्नीध्रशालायां होमप्रतिपादनम्, शालाप्रवेशविधिश्च । ततो दक्षिणादानकाले आग्नीध्रस्य प्राथमिकत्वम्, दक्षिणादाननिरूपणम्, तदनन्तरं मरु-त्वतीयग्रहस्याऽनुवाक्यासम्प्रैषविधानादि, मन्थादिदानविधानञ्चेति (ख० १-३३) ।

[अ० ३ ब्रा० ५]

आदित्यग्रहग्रहणविधिः—

तत्राऽनुवषट्कारप्रदर्शनपूर्वकं द्विदेवत्ययागोपयुक्तपथोगविधानम्, ततो ग्रहग्रहणात्पाकर्त्तव्यमनुष्ठानविशेषविधानादि, ग्रहणानन्तरं पात्रमपगृह्य पुनरपि समन्त्रकं ग्रहणम्, ततः सार्धवादं दधिग्रहणविधानम्, दधिग्रहणादित्यग्रहणयोः प्रशंसनम्, आदित्यग्रहस्योपांशुसवनारूपेण ग्राह्याऽऽलोकनविधानादि, निष्क्रमणम्, आग्रयण-ग्रहग्रहणम्, प्रतिप्रस्थातृकर्तृकसंसावसेचनादिकञ्चेति (ख० १-२४) ।

[अ० ४ ब्रा० १]

सावित्रग्रहग्रहणविधिः—

तत्रोपांश्वन्तर्यामपात्रयोरन्यतरेण सावित्रग्रहग्रहणम्, सावित्रयागे नानुवषट्कार इति विधानम्, पृतभुतः सकाशान्महावैश्वदेवग्रहग्रहणविध्यादि, ततो होतुर्महा-वैश्वदेवशस्त्रसंशनम्, द्विदेवत्यपात्राणां खरे निधानादिकञ्चेति (ख० १-१८) ।

[अ० ४ ब्रा० २]

सौम्यचरुप्रचारः—

तत्र तृतीयसवनप्रचारोपदेशः, आज्यस्योपस्तरणम्, धिष्ण्येषु प्रदीप्तशलाकानामुपरि आज्येन होमविधानादिकञ्च । ततः पालीवतग्रहग्रहणविधानम्, प्रचरणीशेषेण पालीवतस्य मिश्रणम्, पालीवतयागः, पत्न्या अवेक्षणादिकञ्चेति (ख० १-१८) ।

[अ० ४ ब्रा० ३]

हारियोजनग्रहः—

ततो द्रोणकलशे आग्रयणाद्वारियोजनग्रहग्रहणम्, तत्र धानाप्रक्षेपविधानम्, अनुवाचनम्, धानासोमयागः, सदसि भक्षणाथं द्रोणकलशस्याऽऽहरणम्,

ततः समन्त्रकं प्राणभक्षस्य भक्षणम्, चमसिनां समन्त्रकं स्वस्वचमसस्पर्शविधानम्, मुखोपस्पर्शनविधानञ्चेति (ख० १-१५) ।

[अ० ४ ब्रा० ४]

समिष्टयजुर्होमविधिः—

तत्र तन्नामनिरुक्तिः, तत्फलश्रुतिः, समिष्टयजुर्होमादिविधानञ्चेति (ख० १-१४) ।

[अ० ४ ब्रा० ५]

अवभृथः—

तत्र तन्नामनिर्वचनम्, कृष्णविषाणादीनां चात्वाले प्रासनम्, ततोऽवभृथप्रयोगः— तत्र 'उरुङ्हीति' वाचनादि, निधनसामगानञ्च । ततोऽप्सुहोमविधानादि, वारुणयागविधानम्, ततः स्विष्टकृद्यागः, पडाहुतिकं वाऽवभृथकर्म इति विधानम्, ऋजीषकुम्भस्य जले प्लावनविधानम्, उपस्थानम्, मज्जनञ्चेति (ख० १-२३) ।

[अ० ५ ब्रा० १]

उदयनीयेष्टिः—

प्रसङ्गात्तत्र तावत्प्रथमं प्रायणीयोदयनीययोर्नामनिर्वचनम्, ततोऽग्निदेवताकयागविधानादि, भैत्रावरुणीवशानूवन्ध्यालम्भनम्, तत्फलश्रुतिश्च । तत उदवसानीयेष्टिविधिः— तत्र पञ्चकपालपुरोडाशनिर्वापः, वैष्णव्यर्चा चतुर्गृहीताज्यहोमविधानञ्चेति (ख० १-१६) ।

[अ० ५ ब्रा० २]

आनुबन्ध्ययागः—

तत्र वशामालम्भनम्, वपाप्रचारः, निष्काश्यमानपश्वभिमन्त्रणम्, वसावदानहोमविधानादि, वनस्पतियागः, अवदानप्रकारोपदेशश्च । तत उष्णीषवेष्टितस्यावृक्षस्यासज्जनादिकम्, 'महीद्यः' इत्यङ्गारैरभ्यूहनञ्चेति (ख० १-१८) ।

[अ० ५ ब्रा० ३]

षोडशिग्रहः—

तत्रौदुम्बरेण चतुःसकिना पात्रेण ग्रहणविधानम्, उपाकरणविधानञ्चेति (ख० १-१९) ।

[अ० ५ ब्रा० ४]

अतिग्राह्यग्रहग्रहणविधिः—

तन्नामनिरुक्तिः, ततोऽतिग्राह्यग्रहग्रहणम्, तेषां समन्त्रकभक्षणादिविधानञ्चेति (ख० १-१४) ।

[अ० ५ ब्रा० ५]

अन्तर्यामादिग्रहपात्राणां विचारः—

तत्र तेषां फलकथनम्, ततो द्रोणकलशेऽन्ततो हारियोजनैर्ग्रहग्रहणविधानादिकञ्चेति (ख० १-१३) ।

[अ० ५ ब्रा० ६]

ग्रहावेक्षणम्—

ततो ग्रहणक्रमेणाऽवकाशमन्त्रवाचनपूर्वकमवेक्षणम्, तत्र प्रथमं तावत् उपांशुसवनस्य, ततोऽन्तर्यामस्य, ऐन्द्रवायवस्य, मैत्रावरुणस्य, आश्विनस्य, शुक्रामन्थिनयोः, आग्रयणस्य, उक्थ्यस्य, ध्रुवस्येति । ततो द्रोणकलशस्यावेक्षणादिकञ्चेति (ख० १-५) ।

[अ० ५ ब्रा० ७]

सोमप्रायश्चित्तानि—

तत्र तन्नामनिरुक्तिः, ततो वसुरुद्रादित्यानां नामसंख्यानिरूपणम्, ततो रसरूपसोमस्कन्दनप्रायश्चित्तम्, हविर्यज्ञे स्कन्दननिमित्तप्रायश्चित्तविधानञ्चेति (ख० १-९) ।

[अ० ५ ब्रा० ८]

सहस्रदक्षिणे गर्गत्रिरात्रादौ दक्षिणाविभागः—

तत्र गोलक्षणनिरूपणम्, नीयमानामेनां साहस्रीं गां द्रोणकलशमवघ्रापयति इति विधानम्, ततो दश दशभेदेन दक्षिणादानादिविधानञ्चेति (ख० १-१६) ।

[अ० ५ ब्रा० ९]

ब्राह्मणेऽस्मिन् व्यूढद्वादशाहधर्माः प्रतिपादिताः (ख० १-१३) ।

[अ० ५ ब्रा० १०]

सोमापहरणादिविधिः—

तत्र लोहितादिपुष्पाणामभिषवोपदेशः, अरुणपुष्पाणामभावे सोमस्यांशोरेवाऽभिषवादिबिधानञ्चेति (ख० १-८) ।

[अ० ६ ब्रा० १]

अंशग्रहः—

तस्य चतुःस्रक्तिनौदुम्बरेण पात्रेण ग्रहणम्, ग्रावादानम्, अभिषवः, तत्र निषेधविधिविचारः, दक्षिणाविधिविचारश्चेति (ख० १-१५) ।

[अ० ६ ब्रा० २]

ब्राह्मणेऽस्मिन् अतिग्राह्यग्रहग्रहणस्यैव प्रतिपादनम् ।

[अ० ६ ब्रा० ३]

पश्वयनस्तोमायने—

तत्राऽऽग्नेयादीनां पश्वालम्बनविधिविचारश्चेति (ख० १-३) ।

[अ० ६ ब्रा० ४]

महाव्रतीयः—

तत्राऽऽख्यायिका, ततो महाव्रतग्रहग्रहणादिकञ्चेति (ख० १-६) ।

[अ० ६ ब्रा० ५]

ग्रहस्तुतिः—

तत्र प्रथमं तावत् ग्रहस्य वाग्रूपत्वविधानम्, तदन्नरूपत्वादिविधानञ्चेति (ख० १-५) ।

[अ० ६ ब्रा० ६]

सौमिकं ब्रह्मत्वम्—

तत्राऽऽख्यायिकामुखेनोत्तरत उपचारो यज्ञ इति विधानम्, ततो ब्रह्मजपविधिः, मैत्रावरुणजपविधिश्चेति (ख० १-८) ।

[अ० ६ ब्रा० ७]

ब्रह्मत्व-सदो-हविर्धानविधिशेषः—

तत्र विष्णोर्यज्ञरूपत्वोपपादनम्, प्रसङ्गात्पुरश्चरणशब्दनिरुक्तिः, सद्गोमण्डपस्थ परिश्रयणम्, ततो हविर्धानस्य, ऋचां यजुषां च वाग्रूपत्वादि-कथनञ्चेति (ख० १-२१) ।

[अ० ६ ब्रा० ८]

सत्रायणम्—

तत्र प्राजापत्यपशोर्यागविधानम्, अग्निमन्थनम्, तत उद्धरणं, सोमक्रयादिविधानम्, उदीचीनवंशशालाविधानम्, चीनवंशशालाविधानञ्चेति (ख० १-२०) ।

सत्रधर्माः—

ततो गार्हपत्ये आहुतिद्वयहोमविधानम्, सत्रफलश्रुतिः, सत्रोत्थानम्, पत्नीशालायां समन्त्रकं होमविधानम्, उत्तरहविर्धाने सामगानम्, दक्षिण-हविर्धानेऽधोऽधः सर्पणादि, धिष्ण्योपवेशनविधानम्, सार्पराज्ञीऋक्षु स्तुवते इति विधानादि, अध्वर्योः प्रतिगरः, वाकोवाक्ये ब्रह्मोद्यवदनम्, औदुम्बरीशालायां वाग्विमनविधानादिकञ्च । ततोऽस्तमिते प्राञ्च उपनिष्क्रमणम्, वाग्विसर्जनम्, सुब्रह्मण्यामाह्वानञ्चेति (ख० १-२५) ।

चतुर्थं काण्डं समाप्तम् ।

पञ्चमं काण्डम्

[अ० १ ब्रा० १]

वाजपेयविधिप्रस्तावः—

तत्र ब्राह्मणस्याधिकारविधिमुन्नेतुं बृहस्पतिवृत्तान्तप्रदर्शनपूर्वकमिन्द्रवृत्तान्ताख्यानम्, वाजपेयस्य साम्राज्यफलप्रदर्शनम्, सावित्रहोमविध्यादिकञ्चेति (ख० १-१६) ।

[अ० १ ब्रा० २]

वाजपेये ग्रहविशेषाणां विधानम्—

ततः प्राकृतसोमक्रयविध्यनुवादपूर्वकं परिश्रुत्क्रयविधानम्, वसतीवरीणां हविर्धानप्रपादनमनूद्य परिश्रुत्प्रपादने विशेषविधानम्, ग्रहाणामन्यप्रदेशप्रापणनिषेधश्च । ततोमधुग्रहग्रहणम्, प्रसङ्गात्सुराग्रहाणां मधुग्रहस्य च माध्यन्दिनसवनमध्ये-विनियोगविधानञ्चेति (ख० १-१९) ।

[अ० १ ब्रा० ३]

पशुतन्त्रप्रयोगविधिः—

तत्र तावद् वाजपेयस्याग्निष्टोमोक्थ्यषोडश्यतिरात्रसंस्थालक्षणसद्भावेनाऽग्नि-ष्टोमादिगतानां सवनीयपशूनां विशेषतो विधानम्, ततोऽग्निष्टोमादिपदाऽभिधानम्,

वशावपाहोमे उज्जेषपदवत्योर्याज्यापुरोऽनुवाक्ययोर्विधानम्, प्राकृतानामग्नेयैर्द्राग्न-
प्रभृतीनां वपाप्रचरणेन सह मारुतीवपाप्रचरणञ्च । ततो हविषामवदानप्रकारो-
पदेशादि, पथन्तराणाञ्चविधानम्, आश्रावणानन्तरं कर्तव्ये प्रैषेऽपि विशेष-
विधिश्चेति (ख० १-१४) ।

[अ० १ ब्रा० ४]

माध्यन्दिनसवनीयप्रयोगविधिः—

तत्र यजमानाभिषेकः, आजिधावनञ्च । ततो रथेऽश्वत्रयाणां योजनम्, चतुर-
श्वरथयुक्तस्यार्ध्ववे दानम्, ततो नीवारचरुविधिः—अश्वानां तदाग्रापणविध्यादिक-
ञ्चेति (ख० १-१५) ।

[अ० १ ब्रा० ५]

आजिधावनप्रसंशा—

ततो ब्रह्मणो रथचक्रे गानम्, रथादवरोहणम्, दन्दुभ्युपावहरणम्, सप्त-
दशेषुप्रव्याघकरणञ्च । रथे यजमानस्य समन्त्रकारोहणादि, ततः सुराग्रहाणां मधु-
ग्रहस्य च माध्यन्दिने सवने विनियोगप्रकारोपदेशः, प्रतिगृहीतसुराग्रहाणामैच्छिक-
व्यवहारप्रदर्शञ्चेति (ख० १-२८) ।

[अ० २ ब्रा० १]

यजमानस्य यूपारोहणविधिः—

तत्र प्रथममाप्तिहोमविधानम्, यूपचषालस्य गोधूमपिष्टमयत्वविधानम्,
पत्न्याश्चण्डातकपरिधापनम्, यूपे निश्रेणिस्थापनम्, यूपारोहणकाले जायामन्त्रणादि,
सहिरण्याजिनयोर्दम्पत्योर्धूपदवतरणम्, तत आसन्ध्यामुपवेशनादिकञ्चेति (ख०
१-२५) ।

[अ० २ ब्रा० २]

नैवारचरुप्रचारविधिः—

तत्र वाजप्रसवीयहोमकालविधानम्, ततस्तद्धोमप्रयोगः, आवेदनविधिः,
उज्जितिहोमादिविधिः, स्विष्टकृद्यागाद्यनुसन्धानादिकञ्चेति (ख० १-२१) ।

[अ० २ ब्रा० ३]

राज्ञो राजसूयविधिः—

तत्र पवित्रेष्टिः, तदुत्तरदिने अनुमतीष्टिः, आग्रावैष्णवयागः, अग्नीषोमी-

ययागः, ऐन्द्राग्नयागः, तदुत्तरदिने दक्षिणादिविधानम्, चातुर्मास्ययागविधानञ्चेति (ख० १-१०) ।

[अ० २ ब्रा० ४]

तत्र वैश्वदेवाख्यं प्रथमं पर्व, वरुणप्रधासाख्यं द्वितीयम्, साकमेधाख्यं-तृतीयम्, शुनासीर्याख्यं चतुर्थं पर्व, तेषां विधानादिकञ्च । ततः पञ्चवातीयहोम-विधानादिकम्, इन्द्रतुरीययागविधानम्, अपामार्गहोमविधानम्, उरुमुकादानम्, सुवक्षेपणादि-विधानञ्चेति (ख० १-२०)

[अ० २ ब्रा० ५]

त्रिषंयुक्तेष्टिः—

तत्र वैष्णवादियागत्रयाणामितिकर्तव्यतात्त्वादिविधानम्, ततो द्विहविष्कयाग-विधिः— तत्र वैश्वानरयागः प्रथमः, वारुणयागो द्वितीयः, अनयोर्दक्षिणाविधान-ञ्चेति (ख० १-१७) ।

[अ० ३ ब्रा० १]

रत्नहविरिष्टिः—

तत्र रत्नहविःप्रयोगः— सेनानीगृहे प्रथमः, पुरोहितगृहे द्वितीयः, यजमानगृहे तृतीयः, महिष्या गृहे चतुर्थः, सूतस्य गृहे पञ्चमः, ग्रामणीगृहे षष्ठः, क्षत्रुगृहे सप्तमः, संप्रहीतुगृहे अष्टमः, भागदुषस्य गृहे नवमः, पुनर्यजमानगृहे दशमः, सूतगृहे एकादश, परिवृत्तीगृहे द्वादश, एतदन्ते किञ्चित्कर्तव्यविधान-ञ्चेति (ख० १-१३) ।

[अ० ३ ब्रा० २]

सौमारौद्रयागविधिः—

यागस्याऽस्याऽऽख्यायिकासुखेन स्तुतिः, तत्र चरुपाकविधानम्, प्रसङ्गात् होमस्याऽस्य बाह्यप्रयोगप्रदर्शनम्, ततश्चरोरनुष्ठानप्रकारोपदेशः, आज्यकरणादि-विधानञ्चेति (ख० १-८) ।

[अ० ३ ब्रा० ३]

अभिषेचनीयप्रयोगः—

तत्र देवसुवां हविषां विधानम्, सावित्रहविर्विधानम्, तत आग्नेयस्य, सौम्यस्य, ऐन्द्रस्य, रौद्रस्य, मैत्रस्य, वारुणस्येति । ततो देवस्त्वनामनिर्वचना-दिकञ्चेति (ख० १-१५) ।

[अ० ३ ब्रा० ४]

यजमानाभिषेकार्थं सप्तदशानामपां सम्भरणविधानम्—

तत्र प्रथमं तावत् तत्पात्रनिरूपणम्, ततः सारस्वतीनामपां सम्भरणम्, ततः प्रागूर्मीणाम्, प्रत्यगूर्मीणाम्, प्रतिलोमस्यन्दमानानाम्, रुद्धप्रवाहाणाम्, परिव्राहिनीनाम्, उच्छलन्तीनां समुद्राणाम्, आवर्त्तोदकानां सूर्यत्वचसाम्, आतपवर्ष्याणाम्, सरस्यानाम्, कूप्यानाम्, नीहारात्मकानाम्, मधुरूपाणाम्, गोरुख्यानाम्, पयोरूपाणाम्, घृतोत्सिक्तानाम्, मरीचीनामपाञ्चेति (ख० १-२८) ।

[अ० ३ ब्रा० ५]

यजमानाभिषेकः—

तत्र तत्कालविधिः, अभिषेकपात्रनिरूपणादि, ततो यजमानस्य तार्प्यपाण्ड्वाधिवासोष्णीषपरिधानम्, दीक्षितवसनस्य परित्यागविधिः, धनुर्वाणग्रहणदिकञ्चेति (ख० १-३७) ।

[अ० ४ ब्रा० १]

केशवास्ये लोहायसप्रक्षेपविधिः—

तत्र केशवलोहायसदन्दशकानामन्तरालवर्त्तिस्त्वोपपादनम्, सुन्वतस्तस्य प्राच्यादि-दिगाक्रमणविध्यादि, ततोऽभिषेचनीयपात्राणामग्रे आस्तुतस्य शार्दूलचर्मणोऽपरेऽन्ते निहितस्य सीसस्य प्राशनविधानम्, अधस्तादुपरिष्ठाच्च रुक्मनिधानादिकञ्च । ततः समन्त्रकवाहद्ग्रहणम्, ऊर्द्धवाहुत्वेनैव स्थितस्य यजमानस्याऽभिषेकविधानञ्चेति (ख० १-१७) ।

[अ० ४ ब्रा० २]

अथाभिषेकप्रकारः—

तत्र संक्षेपैः सिक्तस्य पालाशाभिषेकपात्रस्य राजपुत्राय प्रदानविधिः, तत्कर्तृको गार्हपत्येऽग्नौ होमविधानम्, पालाशपात्रशेषस्याऽऽग्नीध्रीये होमश्चेति (ख० १-१०) ।

[अ० ४ ब्रा० ३]

रथोपावहरणविधिः—

तत्र तावत्प्रथममाहवनीयस्योत्तरप्रदेशे शतानां तदधिकानां गवां स्थापनम्, ततो रथोपावहरणम्, यजमानस्य रथारोहणम्, रथस्थापनम्, तदक्षिणतोऽश्वस्थापनम्, रथविमोचनीयहोमविध्यादिकम्, रथादवरोहणविधिश्च । ततो हंस इति

मन्त्रस्य वैविध्यार्थप्रदर्शनम्, रथवाहनस्य दक्षिणेंऽशौ शतमानयोरासञ्जनम्, तत औदुम्बर्या उपगूहनम्, पयस्यायां बाह्वोरवहरणञ्चेति (ख० १-२७) ।

[अ० ४ ब्रा० ४]

पयस्याप्रचारविधिः—

तत्र आसन्ध्यामधिवासास्तरणम्, सुन्वतस्तत्रोपवेशनम्, यजमानहस्ते पञ्चा-
क्षावापः, सुन्वत्पृष्ठे दण्डैराघातादि, द्यूतस्थाननिरूपणम्, अधिदेवने हिरण्यस्थापन-
पूर्वकहोमविधिश्च । ततोऽक्षनिवापः, गोपणनम्, दक्षिणादानम्, पयस्यायाः स्विष्ट-
कृदिडादि-विधानञ्चेति (ख० १-२५) ।

[अ० ४ ब्रा० ५]

दशसंसृपाहविर्विधानम्—

तत्र दशपेयविधानम्, द्वादशकमलिनीसूक्तप्रतिमोकः, द्वादशपेयस्य दीक्षा-
विधानम्, आग्नेयादिहविर्निर्वापः, उपसत्रयार्थं हविस्त्रयकरणादिकम्, तत उपस-
द्यागः, द्वादशगर्भिणीनां गवां दानविधानम्, हिरण्यसूक्तक्रमप्राकाशद्वयाश्व-
र्षभवासोद्वयानहुद्धानविधानञ्चेति (ख० १-२३) ।

[अ० ५ ब्रा० १]

पञ्चविलचरुयागविधिः—

ततो हिरण्यादिदक्षिणादानम्, एतस्य हविःपञ्चकस्य फलान्तराय राजसूया-
द्वहिःप्रयोगविधानञ्चेति (ख० १-१२) ।

[अ० ५ ब्रा० २]

द्वादशानां प्रयुग्धविषां विधानम्—

तत्र द्वादशप्रयुग्धविःकरणे नक्षत्रादेः दार्ढ्यत्वप्रतिपादनम्, पशुद्वय-
स्य विधानम्, ततोऽदितिदेवताकपशुबन्धविधानम्, तत्कर्मणो दक्षिणाविधा-
नञ्चेति (ख० १-१०) ।

[अ० ५ ब्रा० ३]

केशवपनीयातिरत्रास्य वैशेषिका धर्माः—

तत्राऽभिषेचनीययागानन्तरं केशवपनीयकरणे कारणविशेषप्रदर्शनम्, ततः
केशवपनीयकालप्रदर्शनादि, केशवापनकेशनिकर्त्तनयोः क्रमान्निषेधविधाने, तत
उपानहोपमुञ्चनविधानादिकञ्चेति (ख० १-७) ।

[अ० ५ ब्रा० ४]

सौत्रामणीयागविधिः—

तत्र पशुत्रयाणां देवतासम्बन्धविशिष्टविधानम्, इन्द्रियेभ्यः सोमद्रवणकाले नासिकादिश्रुतस्य सिंहाद्यात्मनोत्पत्तिप्रदर्शनम्, ततोऽपानादितस्तद्रवणात्सुरोत्पत्तिः, निष्ठीवनत्रयात्सुरासन्धानां कुवलकर्कन्धुवदराणामुत्पत्तेराख्यायिका, सौत्रामणीशब्द-
निरुक्तिश्च । ततः परिश्रुतसन्धानविधिः, तत्पावनम्, तस्यां कुवलकर्कन्ध्वादिप्रक्षे-
पेणसुरात्पापानादि, तद्भवनञ्च । ततः परिश्रुच्छेषमासिच्य रुक्मवच्छिद्रकुम्भं शि-
क्ये कृत्वा दक्षिणस्याग्नेरुपरिवारयन् श्रावत्या धारया सोमवतां वर्हिषदामग्नि-
त्वात्तानाञ्च पितृणामुपस्थानादिकम्, सौत्रामण्या दक्षिणादानविधिश्चेति (ख०
१-३५) ।

[अ० ५ ब्रा० ५]

त्रैधातवीष्टिप्रयोगः—

तत्र तद्विधानार्थाख्यानम्, तन्नामनिर्वचनम्, तद्भविर्निरूपणम्, तद्दक्षिणा-
विधिः, तत्फलश्रुतिश्च । ततो वेदत्रयरूपयाऽनया त्रैधातव्याऽभिचारपरिहाररूपा-
ख्यानम्, ब्रह्मणे त्रीणि शतमानानि, होत्रे तिस्रः सवस्ताः पयस्विनीर्गाः,
अध्वर्यवे त्रीणि वासांसि, अग्नीध्रे एकां गाञ्चेति त्रयोदशदक्षिणाद्रव्याणां विधानं-
ञ्चेति (ख० १-१९) ।

पञ्चमं काण्डं समाप्तम् ।

षष्ठं काण्डम्

[अ० १ ब्रा० १]

हिरण्यगर्भकर्तृकसृष्टिवर्णनम्—

तत्र असदर्थनिरूपणादिकम्, मध्यमप्राणस्य इन्द्रशब्दवाच्यत्वम्, एकपुरुषे
सप्तपुरुषसन्निवेशनम्, चित्याग्नेः शिरसः प्रदर्शनम्, आहवनीयस्य शिरोरूप-
त्वञ्च । ततो विराडुत्पत्तिः, ततश्चयनोपयुक्तसृष्टेरान्धानम्, सृष्टिव्यायुत्पत्तिवर्ण-
नञ्चेति (ख० १-१५) ।

[अ० १ ब्रा० २]

वाय्वन्तरिक्षादिसृष्टिः—

तत्र प्रजापतेस्तित्थाग्निरूपत्वम्, इष्टकाशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तादि-कथनम्,

पञ्चेष्टका विचारः, पश्चिष्टकावर्णनादि, मृत्तिकादीनामिष्टकासाधनत्वविचारश्चेति (ख० १-३६) ।

[अ० १ ब्रा० ३]

चयनीयोपयुक्तानामवादीनामष्टरूपतादिविधानम्—

ततः कुमारोत्पत्तिः, तस्याष्टनामानि, उरुत्याग्नेर्धारणविधानञ्चेति (ख० १-२०) ।

[अ० २ ब्रा० १]

पुरुषाश्चगोव्यजानां पञ्चपशूनामालम्भनविधिः—

तत्र चतुर्विंशतिसामिधेन्यः, वैश्वानरः पुरोडाशः, कामपदयुक्ता याज्यानु-
वाक्याश्च । ततोऽप्सु कायचतुष्टयप्रासनम्, इष्टकानिर्माणकालप्रदर्शनम्,
पशुशीर्षोपधानादिकम्, पञ्चेष्टकाविधानम्, नवसामिधेनीमन्त्राणां एकार्थताप्रति-
पादनम्, आप्रीमन्त्राणां प्रदर्शनम्, कुणपमर्त्यदोषपरिहार्थं हिरण्यशीर्षोपधान-
ञ्चेति (ख० १-३९) ।

[अ० २ ब्रा० २]

प्रजापतिदेवत्यपथनुष्ठाने सम्प्रदायप्रदर्शनम्—

तत्र तस्य पशोर्वर्णनिरूपणम्, ततः प्राजापत्यपशुपक्षप्रदर्शनम्, वायव्यपशु-
पक्षप्रदर्शनादिकथनम्, पश्वाल्भमकालप्रतिपादनञ्च । ततोऽग्निधारणायोस्वासम्भरण-
विधिः— तत्र दीक्षाकालविधानम्, पञ्चपश्वादीनां सम्पत्तिकथनम्, चयने यजमानकर्त-
व्यानां नियमानां विचारादि, दक्षिणादानविधानञ्चेति (ख० १-४०) ।

[अ० २ ब्रा० ३]

उपधास्यमानानां चित्तीनामृषिदेवतासम्बन्धेनोत्पत्तिवर्णनम्—

ततः स्वयमातृणेष्टकानां स्थानप्रतिपादनम्, तत्र चित्तिशब्दार्थकथन-
ञ्चेति (ख० १-१०) ।

[अ० ३ ब्रा० १]

चयनमन्त्राणां विनियोगाभिधानम्—

ततोऽवाढाया इष्टकात्वम्, कायप्रासनप्रदेशादुखाऽवाढेष्टकानिर्माणार्थं मृद-
आनयनम्, अनद्धापुरुषस्य पुरुषप्रतिनिधित्वम्, रासभस्य गवाव्योश्च प्रति-
निधिवर्णनम्, तेषां मौञ्जीबन्धनम्, रशनायास्त्रिवृतत्वम्, आहवनीयस्य दक्षिणे-
ऽवस्थापनम्, अभैर्वैणवीत्वादिविधिश्चेति (ख० १-४४) ।

[अ० ३ ब्रा० २]

पूर्वविहितानामश्वादि-पञ्चपशूनामभिमन्त्रणादिविधिः—

तत्र तावत् प्रथममश्वभिमन्त्रणम्, ततो रासभस्य, अजस्य, ततोऽभि-
मन्त्रणमन्त्रगतत्रित्वसंख्यायास्त्रिवृद्गन्यात्मना प्रशंसनम्, उक्रमणविधिश्चेति (ख०
१-१०) ।

[अ० ३ ब्रा० ३]

मृदाहरणाय ब्रह्माध्वर्युयजमानानामभिगमनविधिः—

ततः अनद्धापुरुषनिरीक्षणादि, अश्वपदे आहुतिद्वयविधानादि, ततः पिण्ड-
खननविधिविचारश्चेति (ख० १-२६) ।

[अ० ४ ब्रा० १]

मृत्खननविधिः—

तत्र मन्त्रद्वयविधानादि, कृष्णाजिनास्तरणम्, तत्र पुष्करपर्णनिधानम्,
मृत्पिण्डसम्भरणम्, तदभिमर्शनम्, अभिमर्शनमन्त्रगतद्वित्वसंख्याया यजमाना-
ग्निरूपेण प्रशंसनञ्चेति (ख० १-१२) ।

[अ० ४ ब्रा० २]

मृत्पिण्डाभिमर्शनविधिः—

तत्र ग्रहणमन्त्रविधानम्, तेषां मन्त्राणां गायत्र्यादिच्छन्दस्वरूपेण प्रशंसनम्,
परिग्रहणे विनियुक्तानां मन्त्राणां सम्बत्सराग्न्यात्मना प्रशंसनञ्चेति (ख० १-१०) ।

[अ० ४ ब्रा० ३]

उदकनिनयनविधिः—

तत्र समन्त्रक्रोदकनिनयनप्रयोगः, अनामिकाङ्गुल्याऽवटेपांसुसम्वापः, आस्ती-
र्णयोः कृष्णाजिनपुष्करपर्णयोः अन्तोद्ग्रहणविधानादिकञ्चेति (ख० १-१०) ।

[अ० ४ ब्रा० ४]

मृत्पिण्डसाहित्येन पश्वभिमन्त्रणविधिः—

तत्राऽश्वादीनामभिमन्त्रणम्, ततस्त्रयाणाम्पशूनामुपरि समन्त्रकं पिण्डधारण-
विध्यादिकञ्चेति (ख० १-२२) ।

[अ० ५ ब्रा० १]

मृत्पिण्डे पलाशपर्णकथितोदकसिञ्चनविधिः—

तत्रोदकसेचनम्, फेनासेचनम्, ततः सग्मिश्रणादि, तत्र मन्त्रविधिनादि-
प्रतिपादनञ्चेति (ख० १-१२) ।

[अ० ५ ब्रा० २]

उखाया अधस्तान्मृत्पिण्डदानविधिः—

ततः समन्त्रकं पिण्डप्रथनम्, विस्तारिताया निधिमृद उपरि मृत्पिण्डप्रक्षेप-
मन्त्रविधानादि, निधेरुद्धिद्वयस्य च समीकरणम्, उखाया उर्ध्वपरिमाणविध्यादिकम्,
वर्तिकरणविधिः, रास्नाकरणम्, वर्तीनामन्ते स्तनोन्नयनविधिः, उखानिधानम्,
उखासंख्याविचारादिकञ्चेति (ख० १-२२)

[अ० ५ ब्रा० ३]

अषाढेष्टकानिर्माणविधिः—

तत उखाया निर्माणम्, तिसृणां विश्वज्योतिषामिष्टकानां निर्माणादि, आषा-
ढादीनां मन्त्राहृतमृदोत्पन्नत्वम्, पादमात्रादिपरिमाणवत्वम्, आसामिष्टकाना-
मितरेष्टकावैलक्षण्यनिरूपणम्, अवशिष्टमृदो विनियोगारूपानम्, अश्वशकृद्विधु-
पनञ्चेति (ख० १-११) ।

[अ० ५ ब्रा० ४]

उखादिस्थापनार्थमवटखननविधिः—

तत्रोखादीनामवस्थापनम्, पचनम्, उपावहरणम्, गर्तादुद्धरणम्, पात्रे
स्थापनम्, पय आसेनञ्चेति (१-१७) ।

[अ० ६ ब्रा० १]

दीक्षणीयाप्रयोगः—

तत औद्ग्रमणहोमविधिनिर्वचनादि, मुञ्जतृणावस्तरणम्, शणकुलायास्तर-
णञ्चेति (ख० १-२४) ।

[अ० ६ ब्रा० २]

उखाया आहवनीयेऽधिश्रयणविधिः—

ततः प्रवृज्जनम्, समिदाधानम्, उखादीनामुत्पत्तिप्रदर्शनञ्चेति (ख० १-१६) ।

[अ० ६ ब्रा० ३]

द्वितीयायाः समिधो वैकङ्कतत्वादिविधिः—

ततस्त्रयोदशसमिन्मन्त्राणां विधिव्याख्याने, प्रादेशपरिमाणत्वविधानम्, तदा-
धाने मन्त्राणां स्वाहाकारान्तताविधानञ्चेति (ख० १-१७) ।

[अ० ६ ब्रा० ४]

भस्मोद्धपनकालविधिः—

ततो व्रतपरिग्रहादि, उखाभेदे प्रायश्चित्तविधानम्, उखाभ्यनुगमनेऽपि प्रायश्चित्त-

विधानम्, सुत्यादिने प्रायश्चित्तानुगतौ तत् प्रायश्चित्तादिकञ्चेति (ख० १-१५) ।

[अ० ७ ब्रा० १]

रुक्मप्रतिमोकविधिः—

ततो रुक्मधारणप्रशंसा, तद्धारणप्रकारादिकम्, आसन्धामौदुम्बरीत्वविधानादिकञ्च । ततः शिष्यविध्यादि, उखाशब्दनिरुक्तिः, उरुयाग्नेरिण्ड्वाभ्यां परिग्रह-विधानादिकञ्चेति (ख० १-२८) ।

[अ० ७ ब्रा० २]

रुक्मप्रतिमुञ्चनप्रकाराद्युपदेशः, शिष्यपाशप्रतिमुञ्चनप्रकारादिश्च । ततः इण्ड्वाभ्यामग्नेर्ग्रहणं तत् स्थापनञ्चेति (ख० १-१६) ।

[अ० ७ ब्रा० ३]

विष्णुक्रमविधिः—

तत्राग्नेरूर्ध्वबाहुनौदग्रभणविध्यादि, ततोऽग्नेरवरोहणप्रत्यवरोहणं, तत्र तत्र विहितमन्त्राणां विध्यादिकञ्चेति (ख० १-१६) ।

[अ० ७ ब्रा० ४]

वात्सप्रवर्णनविधिः—

तत्रोपस्थानमन्त्रत्रयविधानम्, विष्णुक्रमवात्सप्रयोजगदुत्पादकतया प्रशंसनम्, दीक्षाप्रथमदिवसे विष्णुक्रमवात्सप्रयोः समसनविध्यादि, ततः सम्बत्सरानुष्ठानफल-कथनादिकम्, अन्तिमदिनकर्तव्यतानिरूपणञ्चेति (ख० १-१५) ।

[अ० ८ ब्रा० १]

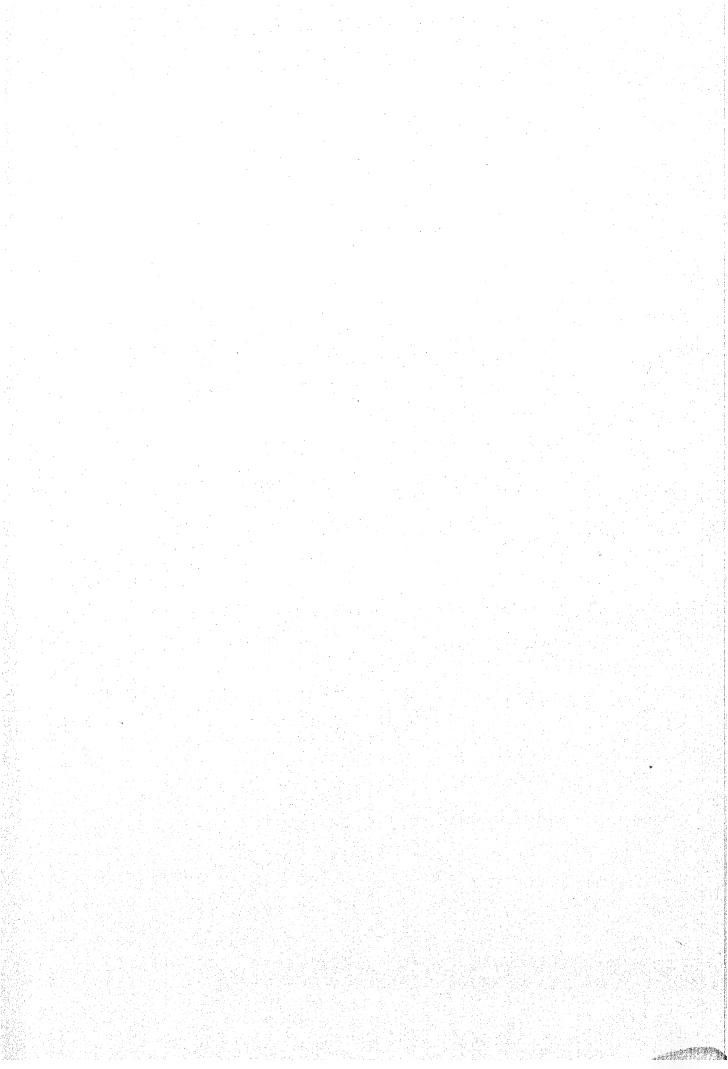
गार्हपत्यचयनायोख्याग्नेर्देवयजनदेशप्रापणविधानम्—

तत्र पुरावृत्तान्ताख्यानम्, वनीवाहनम्, तत्फलकथनञ्च । ततोऽग्नेः प्रणयनम् शकटोपरि उरुयाग्नेः स्थापनादि, समिदाधानविधानञ्चेति (ख० १-१५) ।

[अ० ८ ब्रा० २]

भस्मोद्वपनशेषविधिः—

तत्र अप्सु प्रक्षेपमन्त्रविध्यादि, अद्भ्यः पुनरीषास्मादानविध्यादिकम्, तत उपस्थानविधिः, द्विविधप्रायश्चित्तविध्यादिकञ्चेति (ख० १-१२) ।

अथ शुक्लयजुर्वेदीयमाध्यन्दिनशाखीयं

ॐ शतपथब्राह्मणम् ॐ

हविर्यज्ञं नाम प्रथमं काण्डम् ॥

अस्मिन् काण्डे प्रतिपाद्यो विषयः—दर्शपूर्णमासः ।

॥ॐ॥ ब्रतमुपैष्यन् । अन्तरेणाऽऽहवनीयं च गार्हपत्यं च प्राङ् तिष्ठन्नपऽउपस्पृशति तद्यदपऽउपस्पृशत्यमेद्ध्यो वै पुरुषो यदनृतं वदति तेन पूतिरन्तरतो मेद्ध्यो वाऽआपो मेद्ध्यो भूत्वा ब्रतमुपाऽयानीति पवित्रं वाऽआपः पवित्रपूतो ब्रतमुपाऽयानीति तस्माद्वाऽअपऽउपस्पृशति ॥१॥ सोऽग्निमेवाऽभीक्ष्माणो ब्रतमुपैति । ‘अग्ने ब्रतर्पते ब्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राक्ष्यतामि’त्यग्निर्वै देवानां ब्रतपतिस्तस्माऽएवैतत्प्राऽऽह ब्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राक्ष्यतामिति नाऽत्र तिरोहितमिवाऽस्ति ॥२॥ अथ सऽस्थिते विसृजते । ‘अग्ने ब्रतपते ब्रतमचारिषं तदशकं तन्मेऽराधी’त्यशकञ्चेतद्यो यज्ञस्य सऽस्थामगन्नराधि ह्यस्मै यो यज्ञस्य सऽस्थामगन्नेतेन न्वेव भूयिष्ठाऽइव ब्रतमुपयन्त्यनेन त्वेवोपेयात् ॥३॥ द्वयं वाऽइदं न तृतीयमस्ति । सत्यं चैवाऽनृतं च सत्यमेव देवाऽअनृतं मनुष्या ‘ऽइदमहमनृतात्सत्यमुपैमी’ति तन्मनु

ष्येऽभ्यो देवानुपैति ॥४॥ स वै सत्यमेव वदेत् । एतद्ध वै
 देवा व्रतं चरन्ति यत्सत्यं तस्मात्ते यशो यशो ह भवति यऽएवं
 विद्वान्सत्यं वदति ॥५॥ अथ सऽस्थिते विसृजते । 'इदु-
 महं व्यऽएवाऽस्मि सोऽस्मी'त्यमानुषऽइव वाऽएतद्भवति
 यद्व्रतमुपैति न हि तदवकल्पते यद् ब्रूयादिदमहः सत्यादुनृतमु-
 पैमीति तदु खलु पुनर्मानुषो भवति तस्मादिदमहं व्य-
 ऽएवाऽस्मि सोऽस्मी*त्येव व्रतं विसृजेत ॥६॥ अथाऽतोऽशना-
 ऽनशनस्यैव । तदु हाऽऽषाढः सावयसोऽनशनमेव व्रतं मेने
 मनो ह वै देवा मनुष्यस्याऽऽजानन्ति तऽएनमेतद्व्रतमुपयुतं
 विदुः प्रातर्ज्ञो यक्ष्यतऽङ्गिति तेऽस्य विश्वे देवा गृहानागच्छन्ति
 तेऽस्य गृहेषूपवसन्ति सऽउपवसथः ॥ ७ ॥ तन्न्वेवाऽन-
 वकलृप्तम् । यो मनुष्येष्वनश्नत्सु पूर्वोऽश्नीयादथ किमु
 यो देवेष्वनश्नत्सु पूर्वोऽश्नीयात्तस्मादु नैवाऽश्नीयात् ॥८॥
 तदु होवाच याज्ञवल्क्यः । यदि नाऽश्नाति पितृदेवत्यो भवति
 यद्युऽअश्नाति देवानत्यश्नातीति स यदेवाऽशितमनशितं
 तदश्नीयादिति यस्य वै हविर्न गृह्णन्ति तदशितमनशितः
 स यदश्नाति तेनाऽपितृदेवत्यो भवति यद्यु तदश्नाति यस्य
 हविर्न गृह्णन्ति तेनो देवान्नाऽत्यश्नाति ॥९॥ स वाऽआरण्य-
 मेवाऽश्नीयात् । या वाऽआरण्योऽओषधयो यद्वा वृक्षं तदु
 ह स्माऽऽहाऽपि बर्कुर्वाष्णो माषान्मे पचत न वाऽएतेपाथं
 हविर्गृह्णन्तीति तदु तथा न कुर्याद् ब्रीहियवयोर्वाऽएतदुपजं
 यच्छमीधान्यं तद् ब्रीहियवावेवैतेन भूयाथ्सौ करोति तस्मा-

दारण्यमेवाऽश्नीयात् ॥१०॥ स ऽआहवनीयागारे वैतां
 रात्रिः शयीत । गार्हपत्यागारे वा देवान्वा ऽएष ऽउपाऽऽवर्त्तते
 यो व्रतमुपैति स यानेवोपाऽऽवर्त्तते तेषामेवैतन्मज्ज्ये शेतेऽधः
 शयीताऽधस्तादिव हि श्रेयस ऽउपचारः ॥११॥ स वै प्रात-
 रप ऽएव । प्रथमेन कर्मणाऽभिपद्यतेऽपः प्रणयति यज्ञो
 वा ऽआपो यज्ञमेवैतत्प्रथमेन कर्मणाऽभिपद्यते ताः प्रणयति
 यज्ञमेवैतद्वितनोति ॥१२॥ स प्रणयति । 'कस्त्वा युनक्ति स त्वा
 युनक्ति कस्मै त्वा युनक्ति तस्मै त्वा युनक्ती' त्येताभिरनिरुक्ता
 भिव्याहृतिभिरनिरुक्तो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्व्यज्ञस्तत् प्र-
 जापतिमेवैतद्यज्ञं युनक्ति ॥१३॥ यद्वेवाऽपः प्रणयति । अग्निर्वा-
 ऽइदः सर्वमाप्तं तत्प्रथमेनैवैतत्कर्मणा सर्वमाप्नोति ॥ १४ ॥
 यद्वेवाऽस्याऽत्र । होता वाऽद्धर्षुर्वा ब्रह्मा वाऽऽग्नीद्धो वा स्वयं
 वा यजमानो नाऽब्भ्यापयति तदेवाऽस्यैतेन सर्वमाप्तं भवति
 ॥१५॥ यद्वेवाऽपः प्रणयति । देवान्ह वै यज्ञेन यजमानास्तान-
 सुररक्षसानि ररक्षुर्न यक्ष्यद्ध ऽइति तद्यदुरक्षस्तस्माद्रक्षा-
 थसि ॥१६॥ ततो देवा ऽएतं वृज्जं ददृशुः । यदपो वृज्जो वा-
 ऽआपो वृज्जो हि वा ऽआपस्तस्माद्येनैता यन्ति निम्नं कुर्वन्ति-
 यत्रोपतिष्ठन्ते निर्दहन्ति तत् ऽएतं वृज्जमुद्यच्छंस्तस्याऽभये-
 ऽनाष्ट्रे निवाते यज्ञमतन्वत तथो ऽएवैष ऽएतं वृज्जमुद्यच्छति
 तस्याऽभयेऽनाष्ट्रे निवाते यज्ञं तनुते तस्मादपः प्रणयति
 ॥१७॥ ता ऽउत्तिस्च्योत्तरेण गार्हपत्यः सादयति । योपा वा-
 ऽआपो वृषाऽग्निर्गृहा वै गार्हपत्यस्तदु गृह्वेवैतन्मिथुनं प्रज-

ननं क्रियते वृज्जं वा ऽएष ऽउद्यच्छति योऽपः प्रणयति यो
 वा ऽअप्रतिष्ठितो वृज्जमुद्यच्छति नैनः शकोत्युद्यन्तुः सः
 हैनः शृणाति ॥ १८ ॥ स यद् गार्हपत्ये सादयति । गृहा वै
 गार्हपत्यो गृहा वै प्रतिष्ठा तद् गृहेष्वेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रति-
 तिष्ठति तथो हैनमेष वृज्जो न हिनस्ति तस्माद् गार्हपत्ये
 सादयति ॥ १९ ॥ ता ऽउत्तरेणाऽऽहवनीयं प्रणयति । योषा वा-
 ऽआपो वृषाऽग्निर्मिथुनमेवतत्प्रजननं क्रियत ऽएवमिव हि
 मिथुनं क्लृप्तमुत्तरतो हि स्त्री पुमांस्समुपशेते ॥ २० ॥ ता
 नाऽन्तरेण सञ्चरेयुः । नेन्मिथुनं चर्यमाणमन्तरेण सञ्चरा-
 निति ता नाऽतिहृत्य सादयेन्नो ऽअनाताः सादयेत्स यदति-
 हृत्य सादयेदुस्ति वा ऽअग्नेश्चाऽपां च विब्र्रातृव्यमिव स
 यथेव ह तदग्नेर्भवति यत्राऽस्याऽप ऽउपस्पृशन्त्यग्नौ हाऽधि
 ब्र्रातृव्यं वर्द्धयेद्यदतिहृत्य सादयेद्यद्यु ऽअनाताः सादयेन्नो
 हाऽभिस्तं काममब्ध्यापयेद्यस्मै कामाय प्रणीयन्ते तस्माद्
 सम्प्रत्येवोत्तरेणाऽऽहवनीयं प्रणयति ॥ २१ ॥ अथ तृणैः परि-
 स्तृणाति । इन्द्रं पात्राण्युदाहरति शूर्पं चाऽग्निहोत्रहवर्णीं
 च स्फ्यं च कपालानि च शम्भ्यां च कृष्णाजिनं चोत्खल-
 मुसले वृषदुपले तद्दश दशाक्षरा वै विराड्विराड्वै यज्ञस्तद्वि-
 राजमेवैतद्यज्ञमभिसम्पादत्यथ यद् इन्द्रं इन्द्रं वै वीर्यं यदा
 वै द्वौ सहरभेते ऽअथ तद्वीर्यं भवति इन्द्रं वै मिथुनं
 प्रजननं मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ २२ ॥ (A)

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

अथ शूर्पं चाऽग्निहोत्रहवणीं चाऽऽदत्ते । 'कर्मणे वां वेषा-
य वा'मिति यज्ञो वै कर्म यज्ञाय हि तस्मादाह कर्मणे
वामिति वेषाय वामिति वेवेष्टीव हि यज्ञम् ॥ १ ॥ अथ वाचं
स्यच्छति । वाग्वै यज्ञोऽविश्वब्धो यज्ञं तनवा ऽइत्यथ प्रतपति
'प्रैत्युष्टः रक्षः प्रैत्युष्टा ऽआरातयो' निष्टसः रक्षो निष्ट-
सा ऽआरातय' ऽइति वा ॥ २ ॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः ।
तेऽसुररक्षसेभ्य ऽआसङ्गाद्विभयाश्चक्रुस्तद्यज्ञमुखादेवैतन्ना-
ष्ट्रा रक्षांस्त्यतोऽपहन्ति ॥ ३ ॥ अथ प्रैति । 'उर्वन्तरिक्षमन्वे-
सी'त्यन्तरिक्षं वा ऽअनु रक्षश्चरत्यमूलमुभयतः परिच्छिन्नं
यथाऽयं पुरुषोऽमूल ऽउभयतः परिच्छिन्नोऽन्तरिक्षमनुचरति
तद् ब्रह्मणैवैतदन्तरिक्षमभयमनाष्ट्रं कुरुते ॥ ४ ॥ स वा ऽअनस-
ऽएव गृहीयात् । अनो ह वा ऽअग्रे पश्चेव वा ऽइदं स्यच्छालः
स यदेवाऽग्रे तत्करवाणीति तस्मादनस ऽएव गृहीयात्
॥ ५ ॥ भूमा वा ऽअनः । भूमा हि वा ऽअनस्तस्माद्यदा बहु
भवत्यनोवाह्यमभूदित्याहुस्तद् भूमानमेवैतदुपैति तस्मादन-
स ऽएव गृहीयात् ॥ ६ ॥ यज्ञो वा ऽअनः । यज्ञो हि वा ऽअन-
स्तस्मादनस ऽएव यजूंषि सन्ति न कौष्टस्य न कुम्भ्यै
भस्त्रायै ह स्मर्षयो गृह्णन्ति तद्वृषीरुप्रति भस्त्रायै यजूंष्यासु-
स्तान्येतर्हि प्राकृतानि यज्ञायज्ञं निर्मिममा ऽइति तस्मादन-
स ऽएव गृहीयात् ॥ ७ ॥ उतो पात्र्यै गृह्णन्ति । अनन्तरा-
यमु तर्हि यजूंषि जपेत्स्वयमु तर्ह्यधस्तादुपोह्य गृहीयाद्यतो
युनजाम ततो विमुञ्चामेति यतो ह्येव युञ्जन्ति ततो

विमुञ्चन्ति ॥८॥ तस्य वा ऽएतस्याऽनसः । अग्निरेव धूरग्निर्हि
 वै धूरथ य ऽएनद् वहन्त्यग्निदग्धमिवैषां ब्रह्म भवत्यथ
 यजघनेन कस्तम्भीं प्र ऽउगं वेदिरेवाऽस्य सा नीड ऽएव हवि-
 र्द्धानम् ॥९॥ स धुरमभि मृशति । 'धूरसि धूर्व धूर्वन्तं धूर्व तं
 यो ऽस्मान्धूर्वति तं धूर्व यं वयं धूर्वाम' ऽइत्यग्निर्वा ऽएष धुर्यस्त-
 मेतदत्येष्यन्भवति हविर्ग्रहीष्यंस्तस्मा ऽएवैतान्निहुते तथो
 हैतमेपोऽतियन्तमग्निर्द्धुर्यो न हिनस्ति ॥१०॥ तद्ध स्मैत-
 दारुणिराह । अर्द्धमासशो वा ऽअहः सप्तान्धूर्वामीत्येतद्ध
 स्म स तदब्ध्याह ॥११॥ अथ जघनेन कस्तम्भीमीषामभि-
 मृशय जपति । 'देवानामसि ब्रह्मितमः सस्मितमं पप्रितमं
 जुष्टतमं देवहूतमम्' । 'अहूतमसि हविर्द्धानं दुहस्व मा
 ह्वा'रित्यन ऽएवैतदुपस्तौत्युपस्तुताद्रातमनसो हविर्गृह्णानीति
 'मा ते यजपतिर्हार्षीर्षीदि'ति यजमानो वै यजपतिस्तद्यजमानायै
 वैतदुहलामाशास्ते ॥ १२ ॥ अथाऽऽक्रमते । 'विष्णुंस्त्वा
 क्रमता' मिति यज्ञो वै विष्णुः स देवेभ्य ऽइमां विक्रान्तिं
 विचक्रमे यैषामियं विक्रान्तिरिदमेव प्रथमेन पदेन पस्प-
 राऽथेदमन्तरिक्षं द्वितीयेन दिवमुत्तमेनैताम्बेवैष ऽएतस्मै
 विष्णुर्व्यज्ञो विक्रान्तिं विक्रमते ॥१३॥ अथ प्रेक्षते । 'उरु
 वाताये'ति प्राणो वै वातस्तद् ब्रह्मणैवैतत्प्राणाय वातायोरुगायं
 कुरुते ॥१४॥ अथाऽपास्यति । 'अपहतः रक्ष' ऽइति यद्यत्र
 किञ्चिदापन्नं भवति यद्यु नाभ्येव मृशेत्तन्नाष्ट्रा ऽएवैतद्रक्षा
 स्यतोऽपहन्ति ॥१५॥ अथाऽभिपद्यते । 'यच्छन्तां पञ्चे'ति पञ्च

वा ऽइमा ऽअङ्गुलयः पाङ्क्तो वै यज्ञस्तद्यज्ञमेवैतदुत्र दधाति
 ॥१६॥ अथ गृह्णाति । 'देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनो-
 र्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये जुष्टं गृह्णामी'ति सविता वै
 देवानां प्रसविता तत्सवितृप्रसूत ऽएवैतद् गृह्णात्यश्विनोर्बाहु-
 ब्यामित्यश्विनावद्धस्य पूष्णो हस्ताभ्यामिति पूषा भागदु-
 योऽशनं पाणिभ्यामुपनिधाता सत्यं देवा ऽअनृतं मनुष्यास्तत्-
 सत्येनैवैतद् गृह्णाति ॥१७॥ अथ देवताया ऽआदिशति । सर्वा
 ह वै देवता ऽअङ्घ्र्युः हविर्ग्रहीष्यन्तमुपतिष्ठन्ते मम नाम
 ग्रहीष्यति मम नाम ग्रहीष्यतीति ताभ्य ऽएवैतत्सह सती-
 ब्यो ऽसमदं करोति ॥१८॥ यद्वेव देवताया ऽआदिशति । याव-
 तीभ्यो ह वै देवताभ्यो हवींषि गृह्यन्त ऽऋणमु हैव तास्तेन
 मन्न्यन्ते यदस्मै तं कामः समर्द्धयेयुर्धत्काम्या गृह्णाति
 तस्माद्वै देवताया ऽआदिशत्येवमेव यथापूर्वः हवींषि गृही-
 त्वा ॥१९॥ अथाऽभिमृशति । 'भूतोय त्वा नारातय' ऽडुति तद्यत-
 ऽएव गृह्णाति तदेवैतत्पुनराप्याययति ॥२०॥ अथ प्राङ् प्रेक्षते ।
 'स्वरभिविख्येष'मिति परिवृतमिव वा ऽएतदनो भवति तदस्यै
 तच्छुः पाप्मगृहीतमिव भवति यज्ञो वै स्वरहर्देवाः सूर्य-
 स्तत्स्वरेवैतदुतोऽभिविपश्यति ॥२१॥ अथाऽवरोहति । 'दृष्ट-
 हन्तां दुर्घ्याः पृथिव्या'मिति गृहा वै दुर्घ्यास्ते हैत ऽईश्वरो
 गृहा यजमानस्य योऽस्यैषोऽङ्घ्र्युर्ध्वजेन चरति तं प्रयन्तमनु
 प्रच्छ्योतोस्तस्येश्वरः कुलं विक्षोब्धोस्तानेवैतदस्यां पृथिव्यां
 दृष्ट्वहति तथा नाऽनुप्रच्छ्यवन्ते तथा न विक्षोभन्ते तस्मादाह

दृष्ट्वान्तां दुर्ग्याः पृथिव्यामित्यथ प्रैत्युर्वन्तरिक्षमन्वेमी'ति
 सोऽसावेव बन्धुः ॥२२॥ स यस्य गार्हपत्ये हवींषि श्रप-
 यन्ति । गार्हपत्ये तस्य पात्राणि सः सादयन्ति जघनेनो तर्हि
 गार्हपत्यः सादयेद्यस्याऽऽहवनीये हवींषि श्रपयन्त्याऽऽहव-
 नीये तस्य पात्राणि सः सादयन्ति जघनेनो तर्ह्यहवनीयः
 सादयेत्पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयामी'ति मध्यं वै नाभि-
 र्मध्यमभयं तस्मादाह पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयामी'त्यै-
 दित्याऽउपस्थः ऽइत्युपस्थऽइवैनदभार्षुरिति वा ऽआहुष्यत्
 सुगुप्तं गोपायन्ति तस्मादाहादित्याऽउपस्थऽइ'त्यग्ने
 हव्यः रक्षे'ति तदग्नये चैवैतद्धविः परिदुदाति गुह्या ऽअस्यै
 च पृथिव्यै तस्मादाहाग्ने हव्यः रक्षेति ॥ २३ ॥ (B)

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

पवित्रे करोति । 'पवित्रे स्थो वैष्णव्या'विति यज्ञो वै
 विष्णुर्धर्ज्ञिये स्थऽइत्येवैतदाह ॥१॥ ते वै द्वे भवतः । अयं
 वै पवित्रं योऽयं पवते सोऽयमेकऽइवैव पवते सोऽयं
 पुरुषेऽन्तः प्रविष्टः प्राङ् च प्रत्यङ् च ताविमौ प्राणोदानौ
 तदेतस्यैवाऽनुमात्रां तस्माद् द्वे भवतः ॥ २ ॥ अथोऽअपि
 त्रीणि स्युः । व्यानो हि तृतीयो द्वे द्वेव भवतस्ताब्ध्यामेताः
 प्रोक्षणीरुत्पूय ताभिः प्रोक्षति तद्यदेताब्ध्यामुत्पुनाति ॥३॥
 वृत्रो ह वा ऽइदं सर्वं वृत्वा शिश्ये । यदिदमन्तरेण द्यावा-

पृथिवी स यदिदं सर्वं वृत्त्वा शिश्ये तस्माद्वृत्रो नाम ॥४॥
तमिन्द्रो जघान । स हतः पूतिः ऽसर्वत ऽएवाऽऽपोऽभि
प्रसुस्त्राव सर्वत ऽइव ह्ययं समुद्रस्तस्मादु हैका ऽआपो
बीभत्साञ्चक्रिरे ता ऽउपर्युपर्यति पुष्पविरे त ऽइमे दर्भा-
स्ता हैता ऽअनापूयिता ऽआपोऽस्ति वा ऽइतरासु सः सृष्ट-
मिव यदेना वृत्रः पूतिरभि प्राऽस्त्रवत्तदेवाऽऽसामेताब्भ्यां
पवित्राब्भ्यामपहन्त्यथ मेध्याभिरेवाऽद्भिः प्रोक्षति तस्मा-
द्वा ऽएताब्भ्यामुत्पुनाति ॥ ५ ॥ स ऽउत्पुनाति । 'सवि-
तुर्वः प्रसव ऽउत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मि-
भि'रिति सविता वै देवानां प्रसविता तत्सवितृप्रसूत-
ऽएवैतदुत्पुनात्यच्छिद्रेण पवित्रेणेति यो वा ऽअयं पवत-
ऽएषोऽच्छिद्रं पवित्रमेतेनैतदाह सूर्यस्य रश्मिभिरित्येते वा-
ऽउत्पवितारो यत्सूर्यस्य रश्मयस्तस्मादाह सूर्यस्य रश्मि-
भिरिति ॥ ६ ॥ ताः सव्ये पाणौ कृत्वा । दक्षिणेनोदिङ्ग-
यत्युपस्तौत्येवैना ऽएतन्मह्यत्येव देवीरापो ऽअग्रेगुवो ऽअग्रे-
पुव' ऽइति देव्यो ह्यापस्तस्मादाह देवीराप ऽइत्यग्रेषुव ऽइति
ता यत्समुद्रं गच्छन्ति तेनाऽग्रेगुवोऽग्रेपुव ऽइति ता यत्प्रथ-
माः सोमस्य राज्ञो भक्षयन्ति तेनाऽग्रेपुवो'ग्रं ऽइममद्य
यज्ञं नयताऽग्रे यज्ञपतिः सुधातुं व्यज्ञपतिं देवयुव'मिति
साधु यज्ञः साधु यज्ञमानमित्येवैतदाह ॥७॥ 'युष्मा ऽइन्द्रो-
ऽवृणीत वृत्रतूर्ख' ऽइति । एता ऽउ हीन्द्रोऽवृणीत वृत्रेण
स्पृष्टमान ऽएताभिर्ह्येनमहंस्तस्मादाह युष्मा ऽइन्द्रोऽवृणीत

वृत्रतूर्य्य ऽहुति ॥८॥ 'यूर्यमिन्द्रमवृणीद्धं वृत्रतूर्य्य' ऽहुति ।
 एता ऽउ हीन्द्रमवृणत वृत्रेण स्पृर्द्धमानमेताभिर्ह्येनमहस्त-
 स्ममादाह यूर्यमिन्द्रमवृणीद्धं वृत्रतूर्य्य ऽहुति ॥९॥ प्रोक्षिता
 स्थेति । तदेताब्भ्यो निहुतेऽथ हविः प्रोक्षत्येको वै प्रोक्ष-
 णस्य बन्धुर्मेध्यमेवैतत्करोति ॥१०॥ स प्रोक्षति । 'अग्नये
 त्वा जुष्टं प्रोक्षामी'ति तद्यस्यै देवतायै हविर्भवति तस्यै मेध्यं
 करोत्येवमेव यथा पूर्व्वः हवींषि प्रोक्ष्य ॥११॥ अथ यज्ञपात्रा-
 णि प्रोक्षति । द्वैव्याय कर्मणे शुन्धद्धं देवयज्ञ्याया' ऽहुति
 द्वैव्याय हि कर्मणे शुन्धति देवयज्ञ्यायै 'यद्वोऽशुद्धाः पराज-
 ग्मुरिदं वस्तच्छुन्धामी'ति तद्यदेवैषामत्राऽशुद्धस्तक्षा वाऽन्न्यो
 वाऽमेध्यः कश्चित्पराहन्ति तदेवैषामेतदद्भिर्मेध्यं करोति
 तस्ममादाह यद्वोऽशुद्धाः पराजग्मुरिदं वस्तच्छुन्धामीति ॥१२॥

प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥ (C)

अथ कृष्णाजिनमादत्ते । यज्ञस्यैव सर्वत्वाय यज्ञो ह
 देवेभ्योऽपचक्राम स कृष्णो भूत्वा चचार तस्य देवाऽअनु-
 विद्य त्वचमेवाऽवच्छायाऽऽजहुः ॥१॥ तस्य यानि शुक्लानि
 च कृष्णानि च लोमानि । ताद्वृचां च साम्नां च रूपं
 यानि शुक्लानि तानि साम्नां रूपं यानि कृष्णानि ताद्वृचां
 यदि वेतरथा याद्व्येव कृष्णानि तानि साम्नां रूपं यानि
 शुक्लानि ताद्वृचां यान्येव वब्रूणीव हरीणि तानि यजुषां
 रूपम् ॥२॥ सैषा त्रयी विद्या यज्ञः । तस्या ऽएतच्छिल्पमेव

वर्णस्तद्यत्कृष्णाजिनं भवति यज्ञस्यैव सर्वत्वाय तस्मात्कृष्णा-
जिनमधिदीक्षन्ते यज्ञस्यैव सर्वत्वाय तस्मादध्यवहननम-
धिपेषणं भवत्यस्कन्नं हविरसदिति तद्यदेवाऽत्र तण्डुलो वा
पिष्टं वा स्कन्दात्तद्यज्ञे यज्ञः प्रतितिष्ठ्यादिति तस्मादध्यव-
हननमधिपेषणं भवति ॥३॥ अथ कृष्णाजिनमादत्ते । 'शूर्मा-
ऽसी'ति चर्म वा ऽएतत्कृष्णस्य तदस्य तन्मानुषः शूर्म
देवत्रा तस्मादाह शूर्माऽसीति तदुवधूनो 'र्यवधूतः रक्षोऽव-
धूता ऽअरातय' ऽइति तन्नाष्ट्रा ऽएवैतद्रक्षाऽस्यतोऽपहन्त्य-
तिनृत्येव पात्राण्यवधूनोति यद्व्यस्यामेद्व्यमभूतद्व्यस्यै तदव-
धूनोति ॥ ४ ॥ [अर्धप्रपाठकः ॥६१॥] तत्प्रतीचीनग्रीवमुपस्तृ-
णाति । 'अदित्यास्त्वगसि प्रति त्वादितिर्वेत्ति'तीयं वै पृथि-
व्यदितिस्तस्या ऽअस्यै त्वग्यदिदुमस्यामधि किञ्च तस्मादा-
हाऽदित्यास्त्वगसीति प्रति त्वाऽदितिर्वेत्ति प्रति हि स्वः स-
आनीते तत्संज्ञामेवैतत्कृष्णाजिनाय च वदति नेदन्न्योऽन्न्यः
हिनसात ऽइत्यभिनिहितमेव सव्येन पाणिना भवति ॥५॥
अथ दक्षिणेनोलूखलमाहरति । नेदिह पुरा नाष्ट्रा रक्षाऽ-
स्याविशानिति ब्राह्मणो हि रक्षसामपहन्ता तस्मादभिनि-
हितमेव सव्येन पाणिना भवति ॥ ६ ॥ अथोलूखलं निद-
धाति । 'अदिरसि वानस्पत्यो ग्रावाऽसि पृथुबुध्न' ऽइति वा
तद्यथैवाऽदः सोमः राजानं ग्रावभिरभिषुण्वन्त्येवमेवैतदुलूख-
लमुसलाभ्यां वृषदुपलाभ्यां हविर्यज्ञमभिषुणोत्यद्रयऽ-
इति वै तेषामेकं नाम तस्मादाहाऽदिरसीति वानस्पत्यऽइति

वानस्पत्यो ह्येष ग्रावाऽसि पृथुबुध्नऽइति ग्रावा ह्येष पृथुबुध्नो
 ह्येष 'प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्ति'ति तत्संज्ञामेवैतत्कृष्णाजि-
 नाय च वदति नेदन्न्योऽन्न्यः हिनसातऽइति ॥७॥ अथ हवि-
 रावपति । 'अग्नेस्तनूरसि वाचो विसर्जन'मिति यज्ञो हि तेना-
 ऽग्नेस्तनूर्वाचो विसर्जनमिति यां वा ऽअमूः हविर्ग्रहीष्य-
 न्वाचं व्यच्छत्यत्र वै तां विसृजते तद्यदेतामत्र वाचं विसृजत-
 ऽएष हि यज्ञऽउलूखले प्रत्यष्टादेष हि प्रासारि तस्मादाह
 वाचो विसर्जनमिति ॥ ८ ॥ स यदिदं पुरा मानुषीं वाचं
 व्याहरेत् । तत्रो वैष्णवीमृचं वा यजुर्वा जपेद्यज्ञो वै
 विष्णुस्तद्यज्ञं पुनरारभते तस्यो हेषा प्रायश्चित्तिर्देवीवर्तये
 त्वा ग्लामी'ति देवानवदित्यु हि हविर्गृह्यते ॥ ९ ॥ अथ
 मुसलमादत्ते । 'बृहद्ग्रावाऽसि वानस्पत्य' ऽइति बृहद्ग्रावा
 ह्येष वानस्पत्यो ह्येष तदुवदधाति 'सऽइदं देवेभ्यो हविः
 शमीष्व सुशमि शमीष्वे'ति सऽइदं देवेभ्यो हविः सऽऽसकुरु
 साधु सऽऽसकृतः सऽऽकुर्वित्येवैतदाह ॥१०॥ अथ हविष्कृत-
 मुद्रादयति । 'हविष्कृदेहि हविष्कृदेही'ति वाग्वै हविष्कृद्वा-
 चमेवैतद्विसृजते वायु वै यज्ञस्तद्यज्ञमेवैतत्पुनरुपह्वयते ॥११॥
 तानि वा ऽएतानि । चत्वारि वाच ऽएहीति ब्राह्मणस्याऽऽग-
 ह्याद्रवेति वैश्वस्य च राजन्न्यबन्धोश्चाऽऽधावेति शूद्रस्य स
 यदेव ब्राह्मणस्य तदाहैतद्वि यज्ञियतममेतदु ह वै वाचः शान्त-
 तमं यदेहीति तस्मादेहीत्येव ब्रूयात् ॥१२॥ तद्ध स्मैत्तपुरा ।

जायैव हविष्कृदुपोत्तिष्ठति तदिदमप्येतर्हि य एव कश्चो-
पोत्तिष्ठति स यत्रैष हविष्कृतमुद्रादयति तदेको दृषदुपले
समाहन्ति तद्यदेतामत्र वाचं प्रत्युद्रादयन्ति ॥१३॥ मनोर्ह वा
ऽऋषभ ऽआस । तस्मिन्नसुरगन्धी सपत्नगन्धी वाक्प्रविष्टा स
तस्य ह स्म श्वसथाद्रवथादसुररक्षसानि मृद्यमानानि यन्ति
ते हाऽसुराः समूदिरे पापं बत नोऽयमृषभः सचते कथं न्विमं
दब्भुयामेति किलाताकुली ऽइति हाऽसुरब्रह्मावासतुः ॥१४॥
तौ होचतुः । श्रद्धादेवो वै मनुरावं नु वेदावेति । तौ हाऽग-
त्योचतुर्मनो याजयाव त्वेति केनेत्यनेनर्षभेणेति तथेति
तस्याऽऽलब्धस्य सा वागपचक्राम ॥१५॥ सा मनोरेव जायां
मनावीं प्रविवेश । तस्यै ह स्म यत्र वदन्त्यै शृण्वन्ति ततो
ह स्मैवाऽसुररक्षसानि मृद्यमानानि यन्ति ते हाऽसुराः समू-
दिर ऽइतो वै नः पापीयः सचते भूयो हि मानुषी वाग्व-
दतीति किलाताकुली हैवोचतुः श्रद्धादेवो वै मनुरावं न्वेव
वेदावेति तौ हागत्योचतुर्मनो याजयाव त्वेति केनेत्यनयैव
जाययेति तथेति तस्या ऽआलब्धायै सा वागपचक्राम ॥१६॥
सा यज्ञमेव यज्ञपात्राणि प्रविवेश । ततो हैनां न शेकतुर्निह-
न्तुः सैषाऽसुरगन्धी *सपत्नगन्धी वागुद्वदति स यस्य हैवं विदु-
ष एतामत्र वाचं प्रत्युद्रादयन्ति पापीयाः सो हैवाऽस्य सपत्ना
भवन्ति ॥ १७ ॥ स समाहन्ति । 'कुक्कुटोऽसि मधुजिह्व'
ऽइति मधुजिह्वो वै स देवेभ्य ऽआसीद्विषजिह्वोऽसुरेभ्यः स
षो देवेभ्य ऽआसीः स न एधीत्येवैतदाहे 'षमूर्जमा वद

स्वया वयः सङ्घातः सङ्घातं जेष्मे'ति नाऽत्र तिरोहितमिवा-
 ऽस्ति ॥ १८ ॥ अथ शूर्पमादत्ते । 'वर्षवृद्धमसी'ति वर्षवृद्धः
 ह्येतद्यदि नडानां यदि वेणूनां यदीषीकाणां वर्षमु ह्येवैता
 वर्द्धयति ॥ १९ ॥ अथ हविर्निर्वपति । 'प्रति त्वां वर्षवृद्धं वेत्ति'ति
 वर्षवृद्धा ऽउ ह्येवैते यदि व्रीहयो यदि यवा वर्षमु ह्येवैता-
 ऽवर्द्धयति तत्संज्ञामेवैतच्छूर्पाय च वदति नेदन्न्योऽन्न्यः
 हिनसात ऽइति ॥ २० ॥ अथ निष्पुनाति । 'परापूतः रक्षः परा-
 पूता ऽअरातय' ऽइत्यथ तुषान्प्रहन्त्य'पहतः रक्ष' ऽइति
 तन्नाष्ट्रा ऽएवैतद्रक्षाः स्यतोऽपहन्ति ॥ २१ ॥ अथाऽपविनक्ति ।
 'वायुर्वो द्विविनक्ति'त्ययं वै वायुर्म्योऽयं पवत ऽएष वा ऽइदः
 सर्वं द्विविनक्ति यदिदं किञ्च द्विविच्यते तदेनानेष ऽएवैत-
 द्विविनक्ति स यदैत ऽएतत्प्राप्नुवन्ति यत्रैनानञ्ज्यपविनक्ति
 ॥ २२ ॥ अथाऽनुमन्त्रयते । 'देवो वै सविता हिरण्यपाणिः
 प्रतिगृभ्णात्च्छिद्रेण पाणिना' सुप्रतिगृहीता ऽअसन्नित्यथ
 त्रिः फलीकरोति त्रिवृद्धिं यज्ञः ॥ २३ ॥ तद्वैके । देवेभ्यः
 शुन्धध्वं देवेभ्यः शुन्धद्धमिति फलीकुर्वन्ति तदु तथा न
 कुर्म्यादादिष्टं वा ऽएतद्देवतायै हविर्भवत्यथैतद्वैश्वदेवं करोति
 यदाह देवेभ्यः शुन्धद्धमिति तत्समदं करोति तस्मादु
 तूष्णीमेव फलीकुर्म्यात् ॥ २४ ॥ (D)

प्रथमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

स वै कपालान्न्येवाऽन्न्यतर उपदधाति । वृषदुपले ऽअह्न्य-
तरस्तद्वा ऽएतदुभयः सह क्रियते तद्यदेतदुभयः सह क्रियते
॥१॥ शिरो ह वा ऽ एतद्यज्ञस्य यत्पुरोडाशः । स यान्न्येवेमानि
शीर्ष्णः कपालान्न्येतान्न्येवाऽस्य कपालानि मस्तिष्क ऽएव पि-
ष्टानि तद्वा ऽएतदेकमङ्गमेकः सह करवाव समानं करवावेति
तस्माद्वा ऽएतदुभयः सह क्रियते ॥२॥ स यः कपालान्न्युप-
दधाति । स उपवेषमादत्ते 'धृष्टिरसी'ति स यदेनेनाऽग्निं
धृष्टिर्ववोपचरति तेन धृष्टिरथ यदेनेन यज्ञ उपालभत उपेव
वा ऽएनेनैतद्वेवेष्टि तस्मादुपवेषो नाम ॥ ३ ॥ तेन प्राचोऽ-
ङ्गारानुदूहति । 'अपान्ने ऽअग्निमामादं जहि निष्क्रव्यादः
सेधे'त्ययं वा ऽआमाद्येनेदं मनुष्याः पक्षाऽश्नन्त्यथ येन पुरुषं
दुहन्ति स क्रव्यादेतावेतदुभावतोऽपहन्ति ॥ ४ ॥ अथा-
ऽङ्गारमास्कौति । 'आ देवयज्ञं बहेति' यो देवयाद् तस्मिन्ह-
वींषि श्रपयाम तस्मिन्न्यज्ञं तनवामहा ऽइति तस्माद्वा-
ऽआस्कौति ॥ ५ ॥ तं मध्यमेन कपालेनाऽब्भ्युपदधाति ।
देवा ह वै यज्ञं तन्वानास्तेऽसुररक्षसेऽब्भ्य ऽआसङ्गाद्विभ-
याश्चकुर्न्नेन्नोऽधस्तान्नाष्ट्रा रक्षाऽस्युपोत्तिष्ठानित्यग्निर्हि रक्ष-
सामपहन्ता तस्मादेवमुपदधाति तद्यदेष ऽएव भवति नाऽन्न्य
ऽएष हि यजुष्कृतो मेद्व्यस्तस्मान्मध्यमेन कपालेनाऽब्भ्युप-
दधाति ॥ ६ ॥ स उपदधाति । 'ध्रुवमसि पृथिवीं दृढहे'ति
पृथिव्या ऽएव रूपेणैतदेव दृढहस्येतेनैव द्विषन्तं आत-

वव्यमववाधते 'ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि सजातवन्न्युपदधामि
 बभ्रातृव्यस्य वधाये'ति बह्वी वै यजुःष्वाशीस्तद् ब्रह्म च क्षत्रं
 चाऽऽशास्त ऽउभे वीर्ये सजातवनीति भूमा वै सजातास्त-
 ङ्गमानमाशास्त ऽउपदधामि बभ्रातृव्यस्य वधायेति यदि
 नाऽभिचरेद्यद्यु ऽअभिचरेदमुष्य वधायेति ब्रूयादभिनिहित-
 मेव सव्यस्य पाणेरङ्गुल्या भवति ॥ ७ ॥ अथाऽङ्गारमा-
 स्कौति । नेदिह पुरा नाष्ट्रा रक्षांस्याविशानिति ब्राह्मणो
 हि रक्षसामपहन्ता तस्मादभिनिहितमेव सव्यस्य पाणे-
 रङ्गुल्या भवति ॥ ८ ॥ अथाऽङ्गारमज्यूहति । 'अग्ने ब्रह्म
 गृभ्णीष्वे'ति नेदिह पुरा नाष्ट्रा रक्षांस्याविशानित्यग्निर्हि
 रक्षसामपहन्ता तस्मा*देवमज्यूहति ॥ ९ ॥ अथ यत्पञ्चा-
 त्तदुपदधाति । 'धरुणमस्यन्तरिक्षं दृढहे'त्यन्तरिक्षस्यैव रूपे-
 णैतदेव दृढहस्येतेनैव द्विषन्तं भ्रातृव्यमववाधते 'ब्रह्मवनि
 त्वा क्षत्रवनि सजातवन्न्युपदधामि बभ्रातृव्यस्य वधाये'ति
 ॥ १० ॥ अथ यत्पुरस्तात्तदुपदधाति । 'धर्त्रमसि
 दिवं दृढहे'ति दिव ऽएव रूपेणैतदेव दृढहस्येतेनैव
 द्विषन्तं भ्रातृव्यमववाधते 'ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि स-
 जातवन्न्युपदधामि बभ्रातृव्यस्य वधाये'ति ॥ ११ ॥ अथ
 यद्दक्षिणस्तदुपदधाति । 'विश्वान्भ्यस्त्वाऽऽशाभ्य ऽउपदधा-
 मी'ति स यदिमाँल्लोकानति चतुर्थमस्ति वा न वा
 तेनैवैतद् द्विषन्तं भ्रातृव्यमववाधतेऽनद्धा वै तद्यदिमाँल्लो-
 कानति चतुर्थमस्ति वा न वाऽनद्धो तद्यद्विश्वा ऽआशास्त-

स्मादाह विश्वाभ्यस्त्वाऽऽशाभ्यऽउपदधामीति तूष्णीं वै वेत-
राणि कपालान्युपदधाति 'चितं स्थोर्द्ध्वचितं' ऽइति वा ॥१२॥
अथाऽङ्गारैरभ्यूहति । 'भृगूणांमङ्गिरसां तपसा तप्यद्भूमित्ये-
तद्वै तेजिष्ठं तेजो यद्भृग्वङ्गिरसां सुतसान्यसन्निति तस्मा-
देवमभ्यूहति ॥ १३ ॥ अथ यो दृषदुपले ऽउपदधाति । स
कृष्णाजिनमादत्ते 'शर्ममासी'ति तद्वधूनो'त्यवधूतः रक्षोऽ-
वधूता ऽअरातय, ऽइति सोऽसावेव बन्धुस्तत्पतीचीनग्रीव
मुपस्तृणा'त्यदित्यास्त्वगसि प्रिति त्वादितिर्वेत्ति'ति सोऽसा-
वेव बन्धुः ॥ १४ ॥ अथ दृषदमुपदधाति । 'धिषणाऽसि
पर्वती प्रिति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्ति'ति धिषणा हि पर्वती हि
प्रिति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्ति'ति तत्संज्ञामेवैतत्कृष्णाजिनाय च
वदति नेदन्योऽन्यः हिनसात ऽइतीयमेवैषा पृथिवी रूपेण
॥ १५ ॥ अथ शम्भ्यामुदीचीनाग्रामुपदधाति । 'दिवं स्कम्भ-
नीरसी'त्यन्तरिक्षमेव रूपेणाऽन्तरिक्षेण हीमे द्यावापृथिवी
विष्टब्धे तस्मादाह दिव स्कम्भनीरसीति ॥१६॥ अथोप-
लामुपदधाति । 'धिषणाऽसि पार्वतेयी प्रिति त्वा पर्वती
वेत्ति'ति कनीयसी ह्येषा दुहितेव भवति तस्मादाह पार्वते-
यीति प्रिति त्वा पर्वती वेत्ति'ति प्रिति हि स्वः सज्जानीते
तत्संज्ञामेवैतद् दृषदुपलाभ्यां वदति नेदन्योऽन्यः हिनसा-
त ऽइति द्यौरैवैषा रूपेण हनू ऽएव दृषदुपले जिह्वैव शम्भ्या

(१) । शु. सं. अ. १ कं. १८ । (२) शु. सं. अ. १ क. १८ । (३) शु. सं. अ. १
क. १९ । (४) शु. सं. अ. १ कं. १९ । (५) शु. सं. अ. १ कं. १९ । (६) शु.
सं. अ. १ कं. १९ । (७) शु. सं. अ. १ कं. १९ । (८) शु. सं. अ. १ कं. १९ ।

तस्माच्छ्रम्यया समाहन्ति जिह्वया हि वृद्धति ॥ १७ ॥
 अथ हविरध्वपति 'धान्न्यमसि धिनुहि देवानि'ति
 धान्न्यः हि देवान्धिनवदित्यु हि हविर्गृह्यते ॥ १८ ॥ अथ
 पिनष्टि । 'प्राणाय त्वोदानाय त्वा व्यानाय त्वा दीर्घामनु
 प्रसितिमायुषे धामि'ति प्रोहति 'देवो' वः सविता
 हिरण्यपाणिः प्रतिगृभ्णात्त्वच्छिद्रेण पाणिना चक्षुषे
 त्वे'ति ॥ १९ ॥ तद्यदेवं पिनष्टि । जीवं वै देवानां
 हविरमृतममृतानामथैतदुल्लखलमुसलाभ्यां वृषदुपलाभ्या-
 ः हविर्यज्ञं घ्नन्ति ॥ २० ॥ स यदाह । प्राणाय त्वोदानाय
 त्वेति तत्प्राणोदानौ दधाति व्यानाय त्वेति तद्व्यानं दधाति
 दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धामिति तदायुर्दधाति देवो वः
 सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृभ्णात्त्वच्छिद्रेण पाणिना सुप्र-
 ति गृहीतान्यसन्निति चक्षुषे त्वेति तच्चक्षुर्दधात्येतानि वै
 जीवतो भवन्त्येवमु हैतज्जीवमेव देवानां हविर्भवत्य-
 मृतममृतानां तस्मादेवं पिनष्टि पिष्टपन्ति पिष्टान्न्यभीन्धते
 कपालानि ॥ २१ ॥ अथैकऽ आज्यं निर्वपति । यद्वा-
 ऽआदिष्टं देवतायै हविर्गृह्यते यावदेवत्यं तद्भवति तदितरेण
 यजुषा गृह्णाति न वाऽ एतत्कुस्यै च न देवतायै हविर्गृह्णन्ना-
 दिशति यदाज्यं तस्मादनिरुक्तेन यजुषा गृह्णाति 'महीनां
 पयोऽसी'ति मह्य इति ह वा ऽएतासामेकं नाम यद्वा
 तासां वा ऽएतत्पयो भवति तस्मादाह महीनां पयोऽसीत्येव

मु हास्यैतत्खलु यजुषैव गृहीतं भवति तस्माद्वेवाऽऽह महीनां
पयोऽसीति ॥ २२ ॥

द्वितीयाऽध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

पवित्रवति संवपति । पात्र्यां पवित्रे ऽअवधाय 'देवस्य
त्वा सवितुः प्रसेवऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां
संवपामी'ति सोऽसावेवैतस्य यजुषो बन्धुः ॥ १ ॥ अथा-
न्तर्वेद्युपविशति । अथैक ऽउपसर्जनीभिरैति ता ऽआनयति
ताः पवित्राभ्यां प्रतिगृह्णाति 'समोप ऽओषधीभि'रिति
सः ह्येतदापऽ ओषधिभिरेताभिः पिष्टाभिः सङ्गच्छन्ते
'समोषधयो रसेने'ति सः ह्येतदोषधयो रसेनैताः पिष्टाऽ
अद्भिः सङ्गच्छन्त ऽआपो ह्येतासां रसः 'सः रेर्वेतीर्ज-
गतीभिः पृच्छ्यन्तामि'ति रेवत्यऽ आपो जुगत्यऽ ओषध-
यस्ता ऽउ ह्येतदुभय्यः सम्पृच्छ्यन्ते 'सं मधुमेतीर्मधुमतीभिः
पृच्छ्यन्तामि'ति सः रसवत्यो रसवतीभिः पृच्छ्यन्तामित्ये-
वैतदाह ॥ २ ॥ अथ संख्यौति । 'जुनयत्यै त्वा संख्यौमी'ति
यथा श्रियेऽन्नाद्यायेमाः प्रजा यजमानाय यच्छेदेवं वै
तत्संख्यौत्यधिवक्ष्यन्तु वै संख्यौति यथा वा ऽअधिवृक्तो-
ऽग्नेरधि जायेतैवं वै तत्संख्यौति ॥ ३ ॥ अथ द्वेधा करोति ।
यदि द्वे हविषी भवतः पौर्णमास्यां वै द्वे हविषी भव-

तः स यत्र पुनर्न सह्रिष्यन्त्स्यात्तदभिमृशतीदु-
 मग्नेरिदमग्नीषोमयोरिति नानावा ऽएतदग्रे हविर्गृह्णन्ति
 तत्सहाऽवघ्नन्ति तत्सह पिषन्ति तत्पुनर्नाना करोति
 तस्मादेवमभिमृशत्यधिवृणक्त्येवैष पुरोडाशमधि श्रयत्य-
 सावाज्यम् ॥ ४ ॥ तद्वा ऽएतत् । उभयः सह क्रियते तद्य-
 देतदुभयः सह क्रियतेऽर्धो ह वा ऽएष ऽआत्मनो यज्ञस्य
 यदाज्यमर्धो यदिह हविर्भवति स यश्चासावर्धो य ऽउ चाय-
 मर्धस्ता ऽउभावग्निं गमयावेति तस्माद्वा ऽएतदुभयः सह
 क्रियत ऽएवमु हैष ऽआत्मा यज्ञस्य सन्धीयते ॥ ५ ॥
 सोऽसावाज्यमधिश्रयति । 'इषे त्वे'ति वृष्ट्यै तदाह यदा-
 हेषे त्वेति तत्पुनरुद्वासय'त्यूर्जेत्वे'ति यो वृष्टादूर्गसो जायते
 तस्मै तदाह ॥ ६ ॥ अथ पुरोडाशमधिवृणक्ति । 'धम्मो-
 ऽसी'ति यज्ञमेवैतत्करोति यथा घर्म प्रवृज्यादेवं प्रवृणक्ति
 'विश्वायुरिति तदायुर्दधाति ॥ ७ ॥ तं प्रथयति । 'उरु-
 प्रथा ऽउरु प्रथस्वे'ति प्रथयत्येवैनमेतदुरु ते यज्ञपतिः प्रथ-
 तामिति यजमानो वै यज्ञपतिस्तद्यजमानायैवैतदाशिषमा-
 शास्ते ॥ ८ ॥ तं न सत्रा पृथुं कुर्यात् । मानुषः ह कुर्या-
 द्यत्पृथुं कुर्याद् व्यृद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं नेद् व्यृद्धं यज्ञे
 कर्वाणीति तस्मान्न सत्रा पृथुं कुर्यात् ॥ ९ ॥ अश्वशफ-
 मात्रं कुर्यादित्यु हैक ऽआहुः । कस्तद्वेद यावानश्वशफो याव-

न्तमेव स्वयं मनसा न सत्रा पृथुं मन्येतैवं कुर्यात् ॥१०॥
तमद्भिरभिमृशति । सकृद्वा त्रिर्वा तद्यदेवास्यात्राऽवध्नन्तो
वा पिङ्गन्तो वा क्षिपन्ति वा वि वा बृहन्ति शान्तिरा-
पस्तदद्भिः शान्त्या शमयति तदद्भिः सन्दधाति तस्माद-
द्भिरभिमृशति ॥११॥ सोऽभिमृशति । ‘अग्निंष्टे त्वचं मा
हिङ्सीदित्यग्निना वाऽ एनमेतदभितप्स्यन्भवत्येष ते त्वचं मा
हिङ्सीदित्येवैतदाह ॥१२॥ तं पृथ्व्यग्निं करोति । अच्छिद्र-
मेवैनमेतदग्निना परिगृह्णाति नेदेनं नाष्ट्रा रक्षांशसि प्रमृ-
शानित्यग्निर्हि रक्षसापहन्ता तस्मात्पृथ्व्यग्निं करोति ॥१३॥
तः श्रपयति । ‘देवस्त्वा सविता श्रपयस्वि’ति न वा ऽएतस्य
मनुष्यः श्रपयिता देवो ह्येष तदेनं देव ऽएव सविता श्रप-
यति ‘वृषिंष्टेऽधि नाक’ ऽइति देवत्रो ऽएतदाह यदाह वृषि-
ष्टेऽधि नाक ऽइति तमभिमृशति श्रुतं वेदानीति तस्माद्वा-
ऽअभिमृशति ॥१४॥ सोऽभिमृशति । ‘मां भैर्मा संविकथाऽ-
इति मा त्वं भैषीर्मा संविकथा यत्त्वाऽहममानुषः सन्तं
मानुषोऽभिमृशामीत्येवैतदाह ॥१५॥ यदा श्रुतोऽथाभिवा-
सयति । नेदेनमुपरिष्ठान्नाष्ट्रा रक्षांशस्यवपश्यानििति नेद्वेव
नम्र ऽइव मुषित ऽइव शयाता ऽइत्यु चैव तस्माद्वाऽ अभिवास-
यति ॥१६॥ सोऽभिवासयति । ‘अतमेरुर्गजोऽतमेरुर्गज-
मानस्य प्रजा भूयादि’ति नेदेतदनु यज्ञो वा यजमानो वा
ताम्याद्यदिदमभिवासयामीति तस्मादेवमभिवासयति ॥१७॥

अथ पात्रीनिर्णेजनम् । अङ्गुलिप्रणेजनमाप्त्येभ्यो निन-
यति तद्यदाप्त्येभ्यो निनयति ॥ १८ ॥

द्वितीयाऽध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥१॥

कण्डिकासङ्ख्या ॥१२१॥

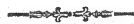

चतुर्धा विहितो ह वा ऽअग्नेऽग्निरास । स यमग्नेऽग्निः
होत्राय प्रावृणत स प्राधन्वद्यं द्वितीयं प्रावृणत स पृैवाध-
न्वद्यं तृतीयं प्रावृणत स पृैवाधन्वद्यं योऽयमेतर्ह्यग्निः स
भीषा निलिल्ये सोऽपः पृविवेश तं देवा ऽअनुविद्य सह-
सैवाद्भ्य ऽआनिन्युः सोऽपोऽभितिष्ठेवाऽवष्ट्यूता स्थ याऽ-
अप्रपदनं स्थ याभ्यो वो मामकामं नयन्तीति तत ऽआ-
प्त्याः सम्बभूवुस्त्रितो द्वित ऽएकतः ॥ १ ॥ त ऽइन्द्रेण सह
चेरुः । यथेदं ब्राह्मणो राजानमनुचरति स यत्र त्रिशीर्षाणं
त्वाष्ट्रं विश्वरूपं जघान तस्य हैतेऽपि ब्रुध्यस्य विदाश्चक्रुः
शश्वच्चैनं त्रित ऽएव जघानात्य ह तदिन्द्रोऽमुच्यत देवो हि
सः ॥२॥ त ऽउ हैत ऽऊचुः । उपैवेम ऽएनो गच्छन्तु येऽस्य
ब्रुध्यस्याऽवेदिषुरिति किमिति यज्ञ ऽएवैषु मृष्टामिति तदेष्वे-
तद्यज्ञो मृष्टे युदेभ्यः पात्रीनिर्णेजनमङ्गुलिप्रणेजनं निन-
यन्ति ॥ ३ ॥ त ऽउ हाप्त्या ऽऊचुः । अत्येव वयमिदमस्म-
त्परो नयामेति कमभीति य ऽएवादक्षिणेन हविषा यजा-
ता ऽइति तस्मान्नादक्षिणेन हविषा यजेताऽऽप्त्येषु ह यज्ञो
मृष्ट ऽआप्त्या ऽउ ह तस्मिन्मृजते योऽदक्षिणेन हविषा

यजते ॥ ४ ॥ ततो देवाः । एतां दर्शपूर्णमासयोर्दक्षिणा-
मकल्पन्त्यदन्वाहार्यं नेददक्षिणः हविरसदिति तन्नाना निन-
यति तथैभ्योऽसमदं करोति तदभितपति तथैषां शृतं
भवति स निनयति 'त्रिताय त्वा द्विताय त्वैकताय त्वे'ति
पशुर्ह वा ऽएष ऽआलभ्यते यत्पुरोडाशः ॥५॥ पुरुषः ह वै
देवाः । अग्रे पशुमालेभिरे तस्याऽऽलब्धस्य मेधोऽपचक्राम
सोऽइवं प्रविवेश तेऽश्वमालभन्त तस्याऽऽलब्धस्य मेधोऽपच-
क्राम स गां प्रविवेश ते गामालभन्त तस्याऽऽलब्धस्य मेधोऽ-
पचक्राम सोऽर्विं प्रविवेश तेऽविमालभन्त तस्याऽऽलब्धस्य
मेधोऽपचक्राम सोऽजं प्रविवेश तेऽजमालभन्त तस्याऽऽल-
ब्धस्य मेधोऽपचक्राम ॥ ६ ॥ स ऽइमां पृथिवीं प्रविवेश । तं
खनन्त ऽइवाऽन्वीषुस्तमन्वविन्दंस्तविमौ व्रीहियवौ तस्मा-
दुप्येतावेतर्हि खनन्त ऽइवैवानुविन्दन्ति स यावद्वीर्यवद्ध
वा ऽअस्यैते सुर्वे पशव ऽआलब्धाः स्युस्तावद्वीर्यवद्धास्य हवि-
रेव भवति य ऽएवमेतद्वेदात्रो सा सम्पद्यदाहुः पाङ्क्तः
पशुरिति ॥ ७ ॥ यदा पिष्टान्यथ लोमानि भवन्ति ।
यदापऽ आनयत्यथ त्वग्भवति यदा संख्यौत्यथ मांशं सं
भवति सन्तत ऽइव हि स तर्हि भवति सन्ततमिव हि
मांशं सं यदा शृतोऽथास्थि भवति दारुणऽ इव हि स तर्हि
भवति दारुणमिव ह्यस्थ्यथ यदुद्वासयिष्यन्नभिघारयति तं
मज्जानन्दधात्येषो सा सम्पद्यदाहुः पाङ्क्तः पशुरिति ॥ ८ ॥
स यं पुरुषमाभलन्त । स किम्पुरुषोऽभवद्यावश्चं च

गां च तौ गौरश्च गवयश्चाभवतां यमविमालभन्त सऽ
उष्ट्रोऽभवद्यमजमालभन्त सऽ शरोऽभवत्तस्मादेतेषां
पशूनान्नाशितव्यमपक्रान्तमेधा हैते पशवः ॥ ९ ॥

द्वितीयाऽध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इन्द्रो ह यत्र वृत्राय वृज्रं प्रजहार । स प्रहृतश्चतुर्धा-
ऽभवत्तस्य स्फ्यस्तृतीयं वा यावद्वा यूपस्तृतीयं वा यावद्वा
रथस्तृतीयं वा यावद्वा ऽथ यत्र प्राहरत्तच्छकलोऽशीर्यत
स पतित्वा शरोऽभवत्तस्माच्छरो नाम यदशीर्यतैवमु स
चतुर्धा वृज्रोऽभवत् ॥ १ ॥ ततो द्वाभ्यां ब्राह्मणा यज्ञे
चरन्ति । द्वाभ्यां राजन्यबन्धवः संव्याधे यूपेन च स्फ्येन
च ब्राह्मणा रथेन च शरेण च राजन्यबन्धवः ॥ २ ॥
स यत्स्फ्यमादत्ते । यथैव तदिन्द्रो वृत्राय वृज्रमुदयच्छ-
देवमेवैषऽ एतं पाप्मने द्विषते भ्रातृव्याय वृज्रमुदयच्छति
तस्माद्वै स्फ्यमादत्ते ॥ ३ ॥ तमादत्ते । 'देवस्य त्वा सवितुः
प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददेऽद्धरकृतं देवे-
भ्यऽ इति सविता वै देवानां प्रसविता तत्सवितृप्रसूतऽ
एवैनमेतदादत्तेऽश्विनोर्बाहुभ्यामित्यश्विनावध्वर्यू तत्तयोरेव
बाहुभ्यामादत्ते न स्वाभ्यां * पूष्णो हस्ताभ्यामिति पूषा-
भागदुघस्तत्तस्यैव हस्ताभ्यामाहत्ते न स्वाभ्यां वृज्रो
वा ऽएष तस्य न मनुष्यो भर्ता तमेताभिर्देवताभिरादत्ते
॥ ४ ॥ आददेऽद्धरकृतं देवेभ्य ऽइति । अद्धरो वै यज्ञो

यज्ञकृतं देवेभ्यऽ इत्येवैतदाह तः सव्ये पाणौ कृत्वा
दक्षिणेनाऽभिमृश्य जपति सऽश्रित्येवैनमेतद्यज्जपति ॥ ५ ॥
स जपति । 'इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण' ऽइति 'सहस्रभृष्टिः
शततेजा' ऽइति सहस्रभृष्टिर्वै स वज्रऽ आसीच्छततेजा यं
तं वृत्राय प्राहरत्तमेवैतत्करोति ॥ ६ ॥ 'बायुरसि तिग्म-
तेजा' ऽइति । एतद्वै तेजिष्ठं तेजो यदयं योऽयं पवत ऽएष
हीमाँल्लोकाँस्तिर्यङ्ङनु पवते सऽश्रित्येवैनमेत 'द्विष्वतो-
वध' ऽइति यदि नाऽभिचरेद्यद्युऽ अभिचरेदमुष्य वध ऽइति
ब्रूयात्तेन सः शितेन नात्मानमुपस्पृशति न पृथिवीं नेदनेन
वज्रेण सः शितेनाऽऽत्मानं वा पृथिवीं वा हिनसानीति
तस्मान्नात्मानमुपस्पृशति न पृथिवीम् ॥ ७ ॥ देवाश्च
वा ऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे ते ह स्म
यद्देवाऽ असुरान् जयन्ति ततो ह स्मैवैनान् पुनरुपोत्तिष्ठन्ति
॥ ८ ॥ ते ह देवा ऽऊचुः । जयामो वा ऽअसुरास्ततस्त्वेव
नः पुनरुपोत्तिष्ठन्ति कथं न्वेनाननपजयं जयेमेति ॥ ९ ॥
स हाग्निरुवाच । उदश्चो वै नः पलाय्य मुच्यन्त ऽइत्युदश्चो
ह स्मैवैषां पलाय्य मुच्यन्ते ॥ १० ॥ स हाग्निरुवाच ।
अहमुत्तरतः पश्येयाम्यथ यूयमित् उपसः रोत्स्यथ तान्त्स-
रुध्यैभिश्च लोकैरभिनिधास्यामो यदु चेमाँल्लोकानिति
चतुर्थं ततः पुनर्न सः हास्यन्त ऽइति ॥ ११ ॥ सोऽग्नि-
रुत्तरतः पश्येत् । अथेम ऽइत उपसमरुन्धंस्तान्त्सः रुध्यै-

भि॒श्च लो॒कैर॒भि॒न्य॒दधु॒र्षु॒दु चेमाँ॒ल्लो॒कान॒ति चतु॒र्थं त॒तः
 पु॒नर्न॑ स॒मजि॒हत॒ तदे॒तन्नि॒दाने॒न य॒त् स्त॒म्बय॒जुः ॥ १२ ॥
 स॒ योऽस॒वाव॒ग्नीदु॒त्तर॒तः प॒र्ये॒ति । अ॒ग्निरे॒वैष॒ नि॒दाने॒न
 तान॒ध्व॒र्युरे॒वेत॒ ऽउ॒प स॒द॒रुण॒द्धि तान्त्स॒द॒रु॒ध्यैभि॒श्च लो॒कैर॒-
 भि॒निद॒धाति॒ यदु॒ चेमाँ॒ल्लो॒कान॒ति चतु॒र्थं त॒तः पु॒नर्न॑
 स॒ज्जि॒हते॒ तस्मा॒दप्ये॒तर्ह्य॒सुरा॒ न स॒ज्जि॒हते॒ येन॒ ह्ये॒वैना॒न्दे॒वाऽ
 अ॒वा॒वाध॒न्त ते॒नै॒वैना॒नप्ये॒तर्हि॒ ब्राह्म॒णा य॒जेऽव॒वाध॒न्ते
 ॥ १३ ॥ य॒ ऽउ ऽए॒व य॒जमा॒नाया॒राती॒यति॒ । य॒श्चै॒नं द्वेष्टि॒
 त॒मे॒वैत॒देभि॒श्च लो॒कैर॒भि॒निद॒धाति॒ यदु॒ * चेमाँ॒ल्लो॒कान॒ति
 चतु॒र्थः स॒ वा ऽए॒भि॒श्चलो॒कैर॒भि॒निद॒धय॒दु चेमाँ॒ल्लो॒कान॒ति
 चतु॒र्थम॒स्या ऽए॒व स॒र्वः ह॒रत्य॒स्या॑ ॥ ह्रीमे॒ स॒र्वे लो॒काः
 प्र॒ति॒ष्ठिताः॑ कि॒ः हि ह॒रेद्य॒दन्त॒रिक्षः॑ ह॒रामि॒ दि॒वः ह॒रामी॒ति
 ह॒रेत्त॒स्माद॒स्या ऽए॒व स॒र्वः ह॒रति॒ ॥ १४ ॥ अ॒थ तृ॒णम॒न्त॒-
 र्धाय॒ प्र॒हर॒ति । ने॒दने॒न ब्र॒ज्जेण॒ स॒द॒शिते॒न पृ॒थिवी॑ ॥
 हि॒न॒सान्ती॒ति त॒स्मात्तृ॒णम॒न्त॒र्धाय॒ प्र॒हर॒ति ॥ १५ ॥ स
 प्र॒हर॒ति । ‘पृ॒थि॒वि दे॒वय॒जं न्योष॒ध्यास्ते मू॒ल॒म्मा हि॒ःसिष॒-
 मि॒’त्यु॒त्तर॒मूला॒मिव॒ वा ऽए॒नामे॒तत्करो॒त्यादु॒दान॒स्तामे॒तदाहौष॒-
 धी॒नां ते मू॒लानि॒ मा हि॒ःसिष॒मिति॒ ‘ब्र॒जं ग॑च्छ गो॒ष्ठान॒मि॒’त्य
 भि॒नि॒धास्य॒न्ने॒वैत॒दुन॒पक्र॒मि कुरु॒ते तद्ध॒यन॒पक्र॒मि यद्ब्र॒जे-
 ऽन्त॒स्त॒स्मादा॒ह ब्र॒जं ग॑च्छ गो॒ष्ठान॒मिति॒ ‘वृ॒ष॒तुं ते द्यौ॒रि॒’ति
 य॒त्र वा ऽअ॒स्यै ख॒नन्तः॑ कू॒रीकु॒र्वन्त्य॒प॒न्नन्ति॒ शान्ति॒राप॒स्त-

(१) शु० सं० अ० १ क० २५ । (२) शु० सं० अ० १ क० २५ । (३) शु० सं० अ० १ क० २५ ।

* ‘क’ पुस्तके पाठोऽयमधिकः ।

दद्मिः शान्त्या शमयति तद्दद्मिः सन्दधाति तस्मादाह
वर्षतु ते द्यौरिति 'बधान् देव सवितः परमस्यां पृथिव्या-
मि'ति देवमेवैतत्सवितारमाहान्धे तमसि बधानेति यदाह
परमस्यां पृथिव्यामिति 'शतेन पाशैरित्यमुचे तदाह
'योऽस्मान् द्वेष्टियं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगि'ति यदि
नाऽभिचरेद्यद्युऽअभिचरेदमुमतो मा मौगिति ब्रूयात् ॥१६॥
अथ द्वितीयं प्रहरति । 'अपारुं पृथिव्यै देवयजनाद्ब्रह्मास-
मि'त्यरुहं वै नामाऽसुररक्षसमास तं देवाऽअस्याऽअपान्त
तथोऽएवैनमेतदेषोऽस्याऽअपहते 'ब्रजं गच्छ गोष्ठानं वर्षतु
ते द्यौर्बधान् देव सवितः परमस्यां पृथिव्याऽशतेन
पाशैर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगि'ति
॥ १७ ॥ तमग्नीदभिनिदधाति । 'अर्रो दिवं मा पत' ऽइति
यत्र वै देवाऽअरुमसुररक्षसमपान्त स दिवमपिपति-
षत्तमग्निरभिन्यदधादर्रो दिवम्मा पत ऽइति स न दिव-
मपतत्तथोऽएवैनमेतदध्वर्युरेवाऽस्माल्लोकादन्तरेति दिवोऽ-
ध्यग्नीत्तस्मादेवं करोति ॥ १८ ॥ अथ तृतीयं प्रहरति ।
'द्रप्सस्ते द्यां मा स्कन्नि'त्ययं वाऽअस्यै द्रप्सो यमस्या
ऽइमः रसं प्रजाऽउपजीवन्त्येष ते दिवं मा पतदित्येवैतदाह
'ब्रजं गच्छ गोष्ठानं वर्षतु ते द्यौर्बधान् देवसवितः परमस्यां
पृथिव्याऽशतेन पाशैर्योऽस्मान्द्वेष्टि यश्च वयन्द्विष्मस्तमतो

(१) शु० सं० अ० १ क० २५ । (२) शु० सं० अ० १ क० २५ । (३) शु०
सं० अ० १ क० २६ । (४) शु० सं० अ० १ क० २६ । (५) शु० सं० अ० १ क० २६ ।
(६) शु० सं० अ० १ क० २६ । (७) शु० सं० अ० १ क० २६ ।

ॐ 'क' 'ख' पुस्तके पाठेयमधिको लभ्यते ।

मा मौगि'ति ॥१९॥ स वै त्रिर्घ्यजुषा हरति । त्रयो वा ऽइमे
लोका ऽएभिरेवैनमेतल्लोकैरभिनिदधात्यद्धा वै तद्यदिमे
लोकाऽ अद्धो तद्यद्यजुस्तस्मात्त्रिर्घ्यजुषा हरति ॥ २० ॥
तूष्णीं चतुर्थम् । स यदिमाँल्लोकानति चतुर्थमस्ति वा न
तेनैवैतद्विद्वषन्तं भ्रातृव्यमववाधतेऽनद्धा वै तद्यदिमाँ
ल्लोकानति चतुर्थमस्ति वा न वाऽनद्धो तद्यत्तूष्णीं तस्मात्तूष्णीं
चतुर्थम् ॥ २१ ॥

द्वितीयाऽध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

देवाश्च वा ऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः पस्पृ-
धिरे ततो देवा ऽअनुव्यमिवाऽसुरथ हासुरा मेनिरेऽस्माक-
मेवेदं खलु भुवनमिति ॥ १ ॥ ते होचुः हन्तेमां पृथिवीं
विभजामहै तां विभज्योपजीवामेति तामौक्षेणैश्चर्मभिः
पश्चात्प्राञ्चो विभजमाना ऽअभीयुः ॥ २ ॥ तद्वै देवाः
शुश्रुवुः ? विभजन्ते ह वा ऽइमामसुराः पृथिवीं प्रेत तदे-
ष्यामो यत्रेमामसुरा विभजन्ते के ततः स्याम यदस्यै न
भजेमहीति ते यज्ञमेव विष्णुं पुरस्कृत्येयुः ॥ ३ ॥ ते होचुः ।
अनु नोऽस्यां पृथिव्यामा भजतास्त्वेव नोऽप्यस्यां भाग
ऽइति ते हासुरा ऽअसूयन्त इवोचुर्ग्यावदेवैष विष्णुरभिज्ञेते
तावद्धो दद्य ऽइति ॥ ४ ॥ वामनो ह विष्णुरास । तद्देवा
न जिहीडिरे महद्वै नोऽदुर्य्ये नो यज्ञसस्मितमदुरिति ॥ ५ ॥
ते प्राञ्चं विष्णुं निपाद्य । छन्दोभिरभितः पृथ्व्यङ्गन्

‘गार्ग्यत्रेण त्वा च्छन्दसा परिगृह्णामी’ति दक्षिणतः‘स्त्रैष्टुभेन त्वा च्छन्दसा परिगृह्णामी’ति पश्चाज्जागतेन त्वा च्छन्दसा परिगृह्णामी’त्युत्तरतः ॥ ६ ॥ तं छन्दोभिरभितः परिगृह्य । अग्निं पुरस्तात् समाधाय तेनार्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुस्तेनेमांश्च सर्वा पृथिवींश्च समविन्दन्त तद्यदेनेनेमांश्च सर्वांश्च समविन्दन्त तस्माद्वेदिर्न्नाम तस्मादाहुर्ग्यावती वेदिस्तावती पृथिवीत्येतया हीमांश्च सर्वांश्च समविन्दन्तैव ६ ह वा ऽइमांश्च सर्वांश्च सप्तलानांश्च संवृद्धे निर्भजन्त्यस्यै सप्तलान्यु ऽ एवमेतद्वेद ॥ ७ ॥ सोऽयं विष्णुर्ग्लानः । छन्दोभिरभितः परिगृहीतोऽग्निः पुरस्तान्नापक्रमणमास स तत ऽएवौषधीनां मूलान्युपमुम्लोच ॥ ८ ॥ ते ह देवा ऊचुः क नु विष्णुरभूत् क नु यज्ञोऽभूदिति ते होचुश्छन्दोभिरभितः परिगृहीतोऽग्निः पुरस्तान्नापक्रमणमस्त्यत्रैवान्विच्छतेति तं खनन्त ऽइवान्वीषुस्तं त्र्यङ्गुलेऽन्वविन्दंस्तस्माल्यङ्गुला वेदिः स्यात्तदु हापि पाञ्चिर्यङ्गुलामेव सौम्यस्याऽध्वरस्य वेदिं चक्रे ॥ ९ ॥ तदु तथा न कुर्यात् । ओषधीनां वै स मूलान्युपास्लोचत्तस्मादोषधीनामेव मूलान्युच्छेत्तवै ब्रूयाद्यन्वेवात्र विष्णुमन्वविन्दंस्तस्माद्वेदिर्न्नाम ॥ १० ॥ तमनुविद्योत्तरेण परिग्रहेण पर्यगृह्णन् । ‘सुक्ष्मां चासि शिवा चासी’ति दक्षिणतः ऽ इमामेवैतत्पृथिवींश्च संविद्य सुक्ष्मांश्च शिवामकुर्वत ‘स्योना चासि सुषदा चासी’ति पश्चादि-

मा॒भे॒वैत॒त् पृथि॒वीऽ॒ सं॒वि॒द्य स्यो॒नाऽ॒ सु॒ष॒दाम॒कुर्व॒तो॒र्ज-
 स्॒र्व॒ती चा॒सि प॒य॒स्व॒ती चे॒त्यु॒त्तर॒त् ऽ इ॒मा॒भे॒वैत॒त्पृथि॒वीऽ॒
 सं॒वि॒द्य रु॒स॒व॒तीमु॒पजी॒वनी॒याम॒कुर्व॒त ॥ ११ ॥ स वै त्रिः
 पूर्॒वं परि॒ग्रहं॑ परि॒गृह्णा॒ति । त्रि॒रु॒त्तरं॑ तत्प॒दकृ॒त्वः षड् वा-
 ऽऋ॒त॒वः सं॒वत्स॒रस्य॑ सं॒वत्स॒रो य॒ज्ञः प्र॒जाप॒तिः स या॒वाने॒व
 य॒ज्ञो या॒व॒त्यस्य॑ मा॒त्रा ता॒वन्त॒मे॒वैत॒त्परि॒गृह्णा॒ति ॥ १२ ॥
 षड्भि॒र्व्या॒हृति॒भिः । पूर्॒वं परि॒ग्रहं॑ परि॒गृह्णा॒ति षड्भि॒रु॒त्तरं॑
 तद् द्वा॒दश॒कृ॒त्वो द्वा॒दश॒ वै मा॒साः सं॒वत्स॒रस्य॑ सं॒वत्स॒रो
 य॒ज्ञः प्र॒जाप॒तिः स या॒वाने॒व य॒ज्ञो या॒व॒त्यस्य॑ मा॒त्रा
 ता॒वन्त॒मे॒वैत॒त्परि॒गृह्णा॒ति ॥ १३ ॥ व्या॒ममा॒त्री प॒श्चात्स्या॒दि-
 त्या॒हुः । ए॒ता॒वान्वै पु॒रुषः॑ पु॒रुष॑स॒मि॒ता हि ऋ॒र॒त्निः प्रा॒ची
 त्रि॒वृ॒द्धिं य॒ज्ञो ना॒त्र मा॒त्रास्ति॑ या॒वती॒मे॒व स्व॒यं म॒नसा
 म॒न्येत॑ ता॒वतीं॑ कु॒र्यात् ॥ १४ ॥ अ॒भितो॑ऽग्नि॒म॒ह॒सा ऽउ॒न्न-
 य॒ति । योषा॑ वै वे॒दि॒र्वृषा॑ऽग्निः परि॒गृह्य॑ वै योषा॑ वृषा॒णः
 शे॒ते मि॒थुन॒मे॒वैत॒त्प्र॒जन॑नं क्रि॒यते त॒स्माद॒भितो॑ऽग्नि॒म॒ह॒-
 सा ऽउ॒न्नय॒ति ॥ १५ ॥ सा वै प॒श्चाद्द्वी॒र्यसी॑ स्यात् । म॒ध्ये
 स॒ऽह्वा॒रिता पु॒नः पु॒रस्ता॒दु॒र्व्ये॒वमि॒व हि योषां॑ प्र॒शः
 स॒न्ति पृथु॒श्रो॒णिर्वि॒मृष्टा॑न्तरा॒ऽसा म॒ध्ये स॒ङ्ग्रा॒ह्येति॑
 जु॒ष्टा॒मे॒वैना॒मे॒तद्दे॒वेभ्यः॑ करो॒ति ॥ १६ ॥ सा वै प्रा॒क् प्र॒वणा॑
 स्यात् । प्रा॒ची हि दे॒वानां॑ दि॒गथो॑ऽ उ॒दक्प्र॒व॒णोदी॒ची हि
 म॒नुष्या॑णां दि॒ग्दक्षि॑णतः पु॒रीषं॑ प्र॒त्यु॒दूह॒त्येषा॑ वै दि॒क् पि॒तृणा॑ऽ
 सा य॒द्दक्षि॑णा॒प्रव॒णा स्यात् क्षि॒प्रे ह य॒जमा॒नोऽमुं॑ लो॒क-

मियात्तथो ह यजमानो ज्योग्जीवति तस्मादक्षिणतः पुरीषं
 प्रत्युद्ब्रूहति पुरीषवतीं कुर्वीत पशवो वै पुरीषं पशुमतीमेवैना-
 मेतत्कुरुते ॥ १७ ॥ तां प्रतिमार्ष्टि । देवा ह वै सङ्ग्रामः
 सन्निधास्यन्तस्ते होचुर्हन्त यदस्यै पृथिव्या ऽअनामृतं
 देवयजनं तच्चन्द्रमसि निदधामहै स यदि न ऽइतोऽसुरा
 जयेयुस्तत ऽएवाऽर्चन्तः श्राम्मन्तः पुनरभिभवेमेति स
 यदस्यै पृथिव्या ऽअनामृतं देवयजनमासीत्तच्चन्द्रमसि न्य-
 दधत तदेतच्चन्द्रमसि कृष्णं तस्मादाहुश्चन्द्रमस्यस्यै पृथि-
 व्यै देवयजनमित्यपि ह वा ऽअस्यैतस्मिन्देवयजन ऽइष्टं
 भवति तस्माद्वै प्रतिमार्ष्टि ॥ १८ ॥ स प्रतिमार्ष्टि । 'पुरा
 क्रूरस्य विसृपो विरप्शिन्नि'ति सङ्ग्रामो वै क्रूरः सङ्ग्रामे
 हि क्रूरं क्रियते हतः पुरुषो हतोऽश्वः शेते पुरा ह्येतत्सङ्गा-
 मान्न्यदधत तस्मादाह पुरा क्रूरस्य विसृपो विरप्शिन्नि-
 'त्युदादाय पृथिवीं जीवदानुमि'त्युदादाय हि यदस्यै
 पृथिव्यै जीवमासीत्तच्चन्द्रमसि न्यदधत तस्मादाहोदादाय
 पृथिवीं जीवदानुमि'ति 'यामैरयँश्चन्द्रमसि स्वधाभिरि'ति
 खां चन्द्रमसि ब्रह्मणा दधुरित्येवैतदाह 'तामुं धीरासो ऽअनु-
 दिश्य यजन्त' ऽइत्येतेनो ह तामनुदिश्य यजन्तेऽपि ह
 वा ऽअस्यैतस्मिन्देवयजन ऽइष्टं भवति य एवमेतद्वेद ॥१९॥
 अथाह 'प्रोक्षणीरासादये'ति । वृजो वै स्फ्यो ब्राह्मणश्चेमं
 पुरा यजमभ्यजूगुपतां वृजो वा ऽआपस्तद्वज्रमेवैतदभिगुप्त्या

ऽआसादयति स वा ऽउपर्युपर्येव प्रोक्षणीषु धार्यमाणास्वथ
 स्फ्यमुद्यच्छत्यथ यन्निहित एव स्फ्ये प्रोक्षणीरासादयेद्वज्रौ
 ह समृच्छेयातां तथो ह वज्रौ न समृच्छेते तस्मादुपर्यु-
 पर्येव प्रोक्षणीषु धार्यमाणास्वथ स्फ्यमुद्यच्छति ॥ २० ॥
 अथैतां वाचं वदति । 'प्रोक्षणीरासादेयधमं बर्हिरुपसादय
 स्नुचः सम्मृद्धिं पत्नीं सन्नह्याज्येनोदही'ति सम्प्रैष ऽएवैष
 स यदि कामयेत ब्रूयादेतद्यद्यु कामयेताऽपि नाद्रियेत
 स्वयमु ह्येवैतद्वेदेदमतः कर्म कर्त्तव्यमिति ॥ २१ ॥ अथो-
 दञ्चं स्फ्यं प्रहरति । अमुष्मै त्वा वज्रं प्रहरामीति
 यद्यभिचरेद्वज्रो वै स्फ्यस्तृणुते ह्यैवैनेन ॥ २२ ॥ अथ
 पाणी ऽअवनेनिक्ते । यद्ध्यस्यै क्रूरमभूत्तद्ध्यस्या ऽएतदहर्षि-
 त्तस्मात्पाणी ऽअवनेनिक्ते ॥ २३ ॥ स ये हाग्र ऽईजिरे ।
 ते ह स्माऽवमर्शं यजन्ते ते पापीयांसऽआसुरथ ये नेजिरे
 ते श्रेयांसऽआसुस्ततोऽश्रद्धा मनुष्यान्विवेद ये यजन्ते
 पापीयांसस्ते भवन्ति य ऽउ न यजन्ते श्रेयांसस्ते
 भवन्तीति तत ऽइतो देवान्हविर्ज्ञं जगामेतः प्रदानाद्धि देवा
 ऽउपजीवन्ति ॥ २४ ॥ ते ह देवा ऊचुः । बृहस्पतिमाङ्गि-
 रसमश्रद्धा वै मनुष्यानविदत्तेभ्यो विधेहि यज्ञमिति स
 हेत्योवाच बृहस्पतिराङ्गिरसः कथा न यजध्व ऽइति ते
 होचुः किङ्काम्या यजेमहि ये यजन्ते पापीयांसस्ते भवन्ति
 य ऽउ न यजन्ते श्रेयांसस्ते भवन्तीति ॥ २५ ॥ स
 होवाच । बृहस्पतिराङ्गिरसो यद्वै शुश्रुम देवानां परिषूतं

तदेव यज्ञो भवति यच्छृतानि हवींषि क्लृप्ता वेदिस्तेना-
वमर्शमचारिष्टु तस्मात्पापीयां सोऽभूत तेनाऽनवमर्शं यजद्धं
तथा श्रेयां सो भविष्यथेत्या क्रियत ऽइत्या बर्हिषस्तरणा-
दिति बर्हिषा ह वै खल्वेषा शास्म्यति स यदि पुरा बर्हि-
षस्तरणात् किञ्चिदापद्येत बर्हिरेव तत्स्तृणन्नपास्येदथ यदा
बर्हिस्तृणन्त्यपि पदाभितिष्ठन्ति स यो हैवं विद्वाननवमर्शं
यजते श्रेयान्हैव भवति तस्मादनवमर्शमेव यजेत ॥ २६ ॥
द्वितीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

स वै सुचः सम्मार्ष्टु । तद्यत्सुचः सम्मार्ष्टु यथा वै
देवानां चरणं तद्वा ऽअनु मनुष्याणां तस्माद्यदा मनुष्याणां
परिवेषणमुपक्लृप्तं भवति ॥ १ ॥ अथ पात्राणि निण्णंनि-
जति । तैर्निर्णिणज्ज्यं परिवेविषत्येवं वा ऽएष देवानां यज्ञो
भवति यच्छृतानि हवींषि क्लृप्ता वेदिस्तेषामेतान्न्येव
पात्राणि यत्सुचः ॥ २ ॥ स यत्सम्मार्ष्टु । निण्णंनेक्त्येवैना
ऽएतन्निर्णिणक्ताभिः प्रचराणीति तद्वै द्वयेनैव देवेभ्यो निण्णं-
निजत्येकेन मनुष्योऽद्भिश्च ब्रह्मणा च देवेभ्य ऽआपो हि
कुशा ब्रह्म यजुरेकेनैव मनुष्येभ्योऽद्भिरेवैवस्वेतन्नाना
भवति ॥ ३ ॥ अथ सुवमादत्ते । तं प्रतपति 'प्रत्युष्टुः रक्षः
प्रत्युष्टुऽअरातयो निष्टुस्तः रक्षो निष्टुता ऽअरातय' ऽइति
वा ॥ ४ ॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्षसेभ्य

ऽआसङ्गाद्विभयाञ्चकुस्तद्यज्ञमुखादेवैतन्नाष्ट्रा रक्षांश्चस्यतो-
 ऽपहन्ति ॥ ५ ॥ स वा ऽइत्यग्रेन्तरतः सम्मार्ष्टि । 'अनि-
 शितोऽसि सपत्नक्षिदि'ति यथाऽनुपगतो यजमानस्य सपत्ना-
 न्क्षिणुयादेवमेतदाह 'वाजिनं त्वा वाजेध्यायै सम्माज्मी'ति
 यजियं त्वा यज्ञाय सम्माज्मीत्येवैतदाहैतेनैव सर्वाः स्तुचः
 सम्मार्ष्टि 'वाजिनीं त्वे'ति स्तुचं तूष्णीं प्राशिन्नहरणम् ॥ ६ ॥
 स वा ऽइत्यग्रेन्तरतः सम्मार्ष्टीति । मूलैर्वाह्यत ऽद्वितीय
 वा ऽअयं प्राण ऽद्वितीयोदानः प्राणोदानावेवैतद्वधाति तस्मा-
 दितीवेमानि लोमानीतीवेमानि ॥ ७ ॥ स वै सम्मृज्य स-
 म्मृज्य प्रतप्य प्रतप्य प्रयच्छति । यथाऽवमर्शं निर्णिणज्या-
 ऽनवमर्शमुत्तमं परिक्षालयेदेवं तत्तस्मात्प्रतप्य प्रतप्य प्रय-
 च्छति ॥ ८ ॥ स वै स्तुवमेवाग्रे सम्मार्ष्टि । अथेतराः स्तुचो
 योषा वै स्तुगृषा स्तुवस्तस्माद्यद्यपि बहुव्य ऽइव स्त्रियः
 सार्द्धं यन्ति य एव तास्वपि कुमारक ऽइव पुमान् भवति
 स एव तत्र प्रथम एत्यनुच्यऽ इतरास्तस्मात्स्तुवमेवाग्रे
 सम्मार्ष्ट्यथेतराः स्तुचः ॥ ९ ॥ स वै तथैव सम्मृज्यात् ।
 यथाऽग्निं नाऽभिष्युक्षेद्यथा यस्मा ऽअशनमाहरिष्यन्त्स्यात्तं
 पात्रनिर्णणेजनेनाऽभिष्युक्षेदेवं तत्तस्मादु तथैव सम्मृज्या-
 द्यथाऽग्निं नाऽभिष्युक्षेत् प्राडिवैवोत्क्रम्य ॥ १० ॥ तद्वैके ।
 स्तुवसम्मार्ज्जनान्यग्नावभ्यादधति वेदस्याहाऽभूवन्स्तुच ऽएभिः
 सममार्ज्जिषुरिदं वै किञ्चिद्यज्ञस्य नेदिदं वहिर्द्वा यज्ञाद्भव-

(१) शु० सं० अ० १ क० २९ । (२) शु० सं० अ० १ क० २९ ।

(३) शु० सं० अ० १ क० २९ ।

* 'व' पस्तके 'प्राशिन्नहरणम्' इति ।

दिति तद् तु तथा न कुर्व्याद्यथा यस्मा ऽअशनमाहरेत्तं पात्र-
निर्णोजनं पाययेदेवं तत्तस्मादु परास्येदेवैतानि ॥ ११ ॥ अथ
पत्नीऽ सन्नहति । जघनाद्धौ वा ऽएष यज्ञस्य यत्पत्नी प्राङ्
मे यज्ञस्तायमानो यादिति युनक्त्येवैनामेतद्युक्ता मे यज्ञ-
मन्वासाता ऽइति ॥ १२ ॥ योक्त्रेण सन्नहति । योक्त्रेण हि
योग्यं युञ्जन्त्यस्ति वै पत्न्या ऽअमेध्यं यदवाचीनं नाभेरथैत-
द्राज्यमवेक्ष्यमाणा भवति तदेवाऽस्या ऽएतद्योक्त्रेणाऽन्तर्द-
धात्यथ मेध्येनैवोत्तराद्धेनाऽऽज्यमवेक्षते तस्मात्पत्नीऽ सन्न-
हति ॥ १३ ॥ स वा ऽअभिवासः सन्नहति । ओषधयो
वै द्वासो वरुण्या रज्जुस्तदोषधीरेवैतदन्तर्दधाति तथो हैना-
भेषा वरुण्या रज्जुर्न हिनस्ति तस्मादभिवासः सन्नहति ॥ १४ ॥
स सन्नहति । 'अदित्यै रास्नासी'तीयं वै पृथिव्यदितिः
सेयं देवानां पत्न्येषा वाऽ एतस्य पत्नी भवति तदस्या ऽएत-
द्रास्नामेव करोति न रज्जुः हिरो वै रास्ना तामेवाऽस्या
ऽएतत्करोति ॥ १५ ॥ स वै न ग्रन्थिं कुर्व्यात् । वरुणयो वै
ग्रन्थिर्वरुणो ह पत्नीं गृहीयाद्यद् ग्रन्थिं कुर्व्यात्तस्मान्न ग्रन्थिं
करोति ॥ १६ ॥ ऊर्द्धमेवोद्गूहति । 'विष्णोर्वेष्पोऽसी'ति
सा वै न पश्चात्प्राची देवानां यज्ञमन्वासीतेयं वै पृथिव्य-
दितिः सेयं देवानां पत्नी सा पश्चात्प्राची देवानां यज्ञ-

(१) शु. सं. अ. १ क. ३० । (२) शु. सं. अ. १ क. ३० ।

* 'विष्णोर्वेष्प' इत्यत्र 'विष्लव्यासौ (जुहो० १३) इति धातोः 'पानीविषिभ्यः
पः' (३१०) इत्यौणादिकसूत्रेण 'प' प्रत्यये वेष्प इति रूपं निष्पद्यते । अत्र वेष्प इति पाठ-
कल्पनमौणादिकसूत्रज्ञानमूलकम् । पकारघटितपाठस्य आसेतुहिमाचलं संप्रदायसिद्धत्वादिति
कातीयभाष्ये आचार्याः ।

मन्वास्ते तद्धेमामभ्यारोहेत् सा पत्नी क्षिप्रेऽमुँल्लोकमिया-
 त्तथो ह पत्नी ज्योर्जीवति तदस्या ऽएवैतन्निहनुते तथो
 हैनामियं न हिनस्ति तस्मादु दक्षिणत ऽइवैवाऽन्वासीत् ॥१७॥
 अथाऽऽज्यमवेक्षते । योषा वै पत्नी रेत ऽआज्यं मिथुनमेवैत-
 त्प्रजननं क्रियते तस्मादाज्यमवेक्षते ॥ १८ ॥ साऽवेक्षते ।
 'अदब्धेन त्वा चक्षुषाऽवपश्यामी'त्यनार्त्तेन त्वा चक्षुषाऽव-
 पश्यामीत्येवैतदाहा 'ऽग्नेर्जिह्वासीति' यदा वा ऽएतदग्नौ
 जुह्वत्यथाऽग्नेर्जिह्वा ऽइवोत्तिष्ठन्ति तस्मादाहाऽग्नेर्जिह्वासीति
 'सुहृद्देवेभ्यः' इति साधुदेवेभ्य ऽइत्येवैतदाह 'धाम्ने धाम्ने
 मे भव यजुषेयजुष' ऽइति सर्वस्मै मे यज्ञायैधीत्येवैतदाह
 ॥ १९ ॥ अथाऽऽज्यमादाय प्राडुदाव्रति । तदाऽऽहवनीये-
 ऽधिश्रयति यस्याऽऽहवनीये हवींऽपि श्रपयन्ति स्रवो मे
 यज्ञ ऽआहवनीये श्रुतोऽसदित्यथ यदमुत्राऽग्नेऽधिश्रयति
 पत्नींऽह्यवकाशयिष्यन्भवति न हि तदवकल्पते यत् सामि
 प्रत्यग्घरेत्पत्नीमवकाशयिष्यामीत्यथ यत्पत्नीं नाऽवकाशये-
 दन्तरियाद्ध यज्ञात् पत्नीं तथो ह यज्ञात्पत्नीं नाऽन्तरेति
 तस्मादु सार्द्धमेव विलाप्य प्रागुदाहरत्यवकाश्य पत्नीं यस्यो
 पत्नी न भवत्यग्र ऽएव तस्याऽऽहवनीयेऽधिश्रयति तत्तत्त-
 आदत्ते तदन्तर्बेद्यासादयति ॥ २० ॥ तदाहुः । नाऽन्तर्बेद्या-
 सादयेदतो वै देवानां पत्नीः संयाजयन्त्यवसभा ऽअह
 देवानां पत्नीः करोति परः पुष्टसो हाऽस्य पत्नी भवतीति

तदु होवाच याज्ञवल्क्यो यथाऽऽदिष्टं पत्न्या ऽअस्तु कस्तदा-
 द्रियेत यत्परः पुंसा वा पत्नी स्याद्यथा वा यज्ञो वेदि-
 र्यज्ञ ऽआज्यं यज्ञाद्यज्ञं निर्मिमा ऽइति तस्मादन्तर्वेद्येवाऽऽसा-
 दयेत् ॥ २१ ॥ प्रोक्षणीषु पवित्रे भवतः । ते तत ऽआदत्ते
 त्राभ्यामाज्यमुत्पुनात्येको वा ऽउत्पवनस्य बन्धुर्मेध्यमेवैत-
 त्करोति ॥ २२ ॥ स ऽउत्पुनाति । 'सवितुस्त्वा प्रसव
 ऽउत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभि'रिति
 सोऽसावेव बन्धुः ॥ २३ ॥ अथाऽऽज्यलिताभ्यां पवि-
 त्राभ्याम् । प्रोक्षणीरुत्पुनाति 'सवितुर्वः प्रसव ऽउत्पुना-
 म्यच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभि'रिति सोऽसावेवबन्धुः
 ॥ २४ ॥ तद्यदाऽज्यलिताभ्यां पवित्राभ्याम् । प्रोक्षणी-
 रुत्पुनाति तदप्सु पयो दधाति तदिदमप्सु पयो हितमिदः
 हि यदा वर्षत्यथौषधयो जायन्त ऽओषधीर्जग्ध्वाऽपः पीत्वा
 तत ऽएष रसः सम्भवति तस्मादु रसस्यो चैव सर्वत्वाय
 ॥ २५ ॥ अथाऽऽज्यमवेक्षते । तज्ज्ञेके यजमानमवख्यापयन्ति
 तदु होवाच याज्ञवल्क्यः कथं नु न स्वयमध्वर्य्वो भवन्ति
 कथं स्वयं नान्वाहुर्व्यत्र भूयस्य ऽइवाऽऽशिषः क्रियन्ते कथं
 न्वेषामत्रैव श्रद्धा भवतीति यां वै कां च यज्ञ ऽऋत्विजऽ
 आशिषमाशासते यजमानस्यैव सा तस्मादध्वर्युरेवाऽवेक्षेत
 ॥ २६ ॥ सोऽवेक्षते । सत्यं वै चक्षुः सत्यः हि वै चक्षुस्त-
 स्माद्यदिदानीं द्वौ विवदमानावेयातामहमदर्शमहमश्रौषमिति
 य ऽएव ब्रूयादहमदर्शमिति तस्मा ऽएव श्रद्धायां तत्सत्ये-

नैवैतत्समर्द्धयति ॥ २७ ॥ सोऽवेक्षते । तेजोऽसि शुक्र-
मस्यमृतमसी'ति स ऽएष सत्य ऽएव मन्त्रस्तेजो ह्येतच्छुक्रः११
ह्येतदमृतः१२ ह्येतत्तत्सत्येनैवैतत्समर्द्धयति ॥ २८ ॥

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

पुरुषो वै यज्ञः । पुरुषस्तेन यज्ञो यदेनं पुरुषस्तनुतऽ-
एष वै तायमानो यावानेव पुरुषस्तावान् विधीयते तस्मा-
त्पुरुषो यज्ञः ॥ १ ॥ तस्येयमेव जुहूः । इयमुपभृदात्मैव
ध्रुवा तद्वा ऽआत्मन ऽएवेमानि सर्वाण्यज्ञानि प्रभवन्ति
तस्मादु ध्रुवाया ऽएव सर्वा यज्ञः प्रभवति ॥ २ ॥ प्राणऽ-
एव स्रुवः । सोऽयं प्राणः सर्वाण्यज्ञान्यनु सञ्चरति तस्मादु
स्रुवः सर्वा ऽअनु स्रुचः सञ्चरति ॥ ३ ॥ तस्याऽसावेव
द्यौर्जुहूः । अथेदमन्तरिक्षमुपभृदियमेव ध्रुवा तद्वाऽ-
अस्या ऽएवेमे सर्वे लोकाः प्रभवन्ति तस्मादु
ध्रुवाया ऽएव सर्वा यज्ञः प्रभवति ॥ ४ ॥ अयमेव स्रुवो
योऽयम्पवते । सोऽयमिमान्सर्वाँल्लोकाननुपवते तस्मादु
स्रुवः सर्वा ऽअनु स्रुचः सञ्चरति ॥ ५ ॥ स ऽएष यज्ञस्ताय-
मानः । देवेभ्यस्तायत ऽऋतुभ्यश्छन्दोभ्यो यद्वविस्तद्देवानां
यत्सोमो राजा यत्पुरोडाशस्तत्तदादिश्य गृह्णात्यमुष्मै त्वा
जुष्टं गृह्णामीत्येवमु हि तेषाम् ॥ ६ ॥ अथ यान्याज्यानि
गृह्यन्ते । ऋतुभ्यश्चैव तानि छन्दोभ्यश्च गृह्यन्ते तत्तदना-
दिश्याऽऽज्यस्यैव रूपेण गृह्णाति स वै चतुर्जुह्वां गृह्णात्यष्टौ-

कृत्व ऽउपभृति ॥ ७ ॥ स यच्चतुर्जुह्वां गृह्णाति । ऋतुभ्य
स्तद् गृह्णाति प्रयाजेभ्यो हि तद् गृह्णात्यृतवो हि प्रयाजा-
स्तत्तदनादिश्याऽऽज्यस्यैव रूपेण गृह्णात्यजामितायै जामि ह
कुर्याद्यद्रसन्ताय त्वा ग्रीष्माय त्वेति गृह्णीयात्तस्मादनादि-
श्याऽऽज्यस्यैव रूपेण गृह्णाति ॥ ८ ॥ अथ यदष्टौकृत्व ऽउप-
भृति गृह्णाति । छन्दोभ्यस्तद् गृह्णात्यनुयाजेभ्यो हि तद्
गृह्णाति छन्दांस्सि ह्यनुयाजास्तत्तदनादिश्याऽऽज्यस्यैव रूपेण
गृह्णात्यजामितायै जामि ह कुर्याद्यद्वायस्यै त्वा त्रिष्टुभे
त्वेति गृह्णीयात्तस्मादनादिश्याऽऽज्यस्यैव रूपेण गृह्णाति ॥ ९ ॥
अथ यच्चतुर्ध्रुवायां गृह्णाति । सर्वस्मै तद्यज्ञाय गृह्णाति
तत्तदनादिश्याऽऽज्यस्यैव रूपेण गृह्णाति कस्मा ऽउ ह्यादिशे-
द्यतः सर्वाभ्य ऽएव देवताभ्योऽवद्यति तस्मादनादिश्याऽऽज्य-
स्यैव रूपेण गृह्णाति ॥ १० ॥ यजमान ऽएव जुहूमनु ।
योऽस्मा ऽअरातीयति स ऽउपभृतमन्वत्तैव जुहूमन्वाद्य ऽउप-
भृतमन्वत्तैव जुहूराद्य ऽउपभृत्स वै चतुर्जुह्वां गृह्णात्य-
ष्टौकृत्व ऽउपभृति ॥ ११ ॥ स यच्चतुर्जुह्वां गृह्णाति ।
अत्तारमेवैतत्परिमिततरं कनीयांस्सं करोत्यथ यदष्टौकृत्व
ऽउपभृति गृह्णात्याद्यमेवैतत्परिमिततरं भूयांस्सं करोति
तद्धि समृद्धं यत्रात्ता कनीयानाद्यो भूयान् ॥ १२ ॥ स वै
चतुर्जुह्वां गृह्णन् । भूय ऽआज्यं गृह्णात्यष्टौकृत्व ऽउपभृति
गृह्णन्कनीय ऽआज्यं गृह्णाति ॥ १३ ॥ स यच्चतुर्जुह्वां
गृह्णन् । भूय ऽआज्यं गृह्णात्यत्तारमेवैतत्परिमिततरं कनी-
यांस्सं कुर्वस्तस्मिन्वीर्यं बलं दधात्यथ यदष्टौकृत्व ऽउप-

भृति गृह्णन् कनीय ऽआज्यं गृह्णात्याद्यमेवैतदपरिमिततरं
भूयाथ्सं कुर्वस्तमवीर्यमबलीयाथ्सं करोति तस्मादुत
राजाऽपारां विशं प्रावसायाऽप्येकवेश्मनैव जिनाति त्वद्यथा
त्वत्कामयते तथा सचत ऽएतेनो ह तद्वीर्येण यज्जुह्वां भूय
ऽआज्यं गृह्णाति स यज्जुह्वां गृह्णाति जुह्वैव तज्जुहोति
यदुपभृति गृह्णाति जुह्वैव तज्जुहोति ॥ १४ ॥ तदाहुः ।
कस्मा ऽउ तर्ह्युपभृति गृह्णीयाद्यदुपभृता न जुहोतीति स
यद्धोपभृता जुहुयात्पृथग्वैवेमाः प्रजाः स्युर्नैवाऽत्ता स्यान्नाद्यः
स्यादुथ यत्तज्जुह्वैव समानीय जुहोति तस्मादिमा विशः
क्षत्रियाय बलिः हरन्त्यथ यदुपभृति गृह्णाति तस्मादु
क्षत्रियस्यैव वशे सति वैश्यं पशव ऽउपतिष्ठन्तेऽथ यत्त-
ज्जुह्वैव समानीय जुहोति तस्माद्यदोत क्षत्रियः कामयते-
ऽथाह वैश्यमपि यत्ते परो निहितं तदाहरेति तं जिनाति
त्वद्यथा त्वत्कामयते तथा सचत ऽएतेनो ह तद्वीर्येण ॥ १५ ॥
तानि वा ऽएतानि । छन्दोभ्य ऽआज्यानि गृह्यन्ते स यच्च-
तुर्जुह्वां गृह्णाति गायत्र्यै तद् गृह्णात्यथ यदष्टौकृत्व ऽउप-
भृति गृह्णाति त्रिष्टुब्जगतीभ्यां तद् गृह्णात्यथ यच्चतु-
र्ध्रुवायां गृह्णात्यनुष्टुभे तद् गृह्णाति वाग्वा ऽअनुष्टुब्वाचो
वा ऽइदं सर्वं प्रभवति तस्मादु ध्रुवाया ऽएव सर्वो यज्ञः
प्रभवतीयं वा ऽअनुष्टुबस्यै वा ऽइदं सर्वं प्रभवति
तस्मादु ध्रुवाया ऽएव सर्वो यज्ञः प्रभवति ॥ १६ ॥ स
गृह्णाति । 'धाम नृमासि प्रियं देवानामि'त्येतद्वै देवानां

प्रियुतमं धाम यदाज्यं तस्मादाह धाम नामाऽसि प्रियं देवा-
नामित्य'नाधृष्टं देवयजनमसी'ति वज्रो ह्याज्यं तस्मादाहा-
ऽनाधृष्टं देवयजनमसीति ॥ १७ ॥ स ऽएतेन यजुषा ।
सकृज्जुह्वां गृह्णाति त्रिस्तूष्णीमेतेनैव यजुषा सकृदु पभृति
गृह्णाति ससकृत्वस्तूष्णीमेतेनैव यजुषा सकृद् ध्रुवायां
गृह्णाति त्रिस्तूष्णीं तदाहुस्त्रिस्त्रिरेव यजुषा गृह्णीयात्त्रिवृद्धि
यज्ञ ऽइति तदु नु सकृत्सकृदेवाऽत्रो ह्येव त्रिर्गृहीतः
सम्पद्यते ॥ १८ ॥

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

प्रोक्षणीरध्वर्युरादत्ते । स ऽइधममेवाऽग्रे प्रोक्षति
'कृष्णोऽस्याऽऽखरेष्टोऽग्नये त्वा जुष्टं प्रोक्षामी'ति तन्मेध्य-
मेवैतदग्नये करोति ॥ १ ॥ अथ वेदिं प्रोक्षति । 'वेदि-
रसि बर्हिषे त्वा जुष्टां प्रोक्षामी'ति तन्मेध्यमेवैतद्बर्हिषे
करोति ॥ २ ॥ अथाऽस्मै बर्हिः प्रयच्छति । तत्पुरस्ताद्
ग्रन्थ्यासादयति तत्प्रोक्षति 'बर्हिरसि सुगभ्यस्त्वा जुष्टं
प्रोक्षामी'ति तन्मेध्यमेवैतत्सुगभ्यः करोति ॥ ३ ॥ अथ याः
प्रोक्षण्यः परिशिष्यन्ते । ताभिरोषधीनां मूलान्युपनिनय-
'त्यदित्यै व्युन्दनमसी'तीयं वै पृथिव्यदितस्तदस्या ऽएवै-
तदोषधीनां मूलान्युपोनत्ति ता ऽइमा ऽआर्द्रमूला ऽओष-

ॐ—'ग' पुस्तके 'मीति' पदं नोपलभ्यते ।

(१) शु० सं० अ० १ क० ३१ । (२) शु० सं० अ० २ क० १ । (३) शु० सं०
अ० २ क० १ । (४) शु० सं० अ० २ क० १ । (५) शु० सं० अ० २ क० २ ।

धयस्तस्माद्यद्यपि शुष्काण्युग्राणि भवन्त्यार्द्राण्येव मूलानि
 भवन्ति ॥ ४ ॥ अथ विस्र॑स्य ग्रन्थिम् । पुरस्तात्प्रस्तरं
 गृह्णाति 'विष्णोस्तुपोऽसी, ति यज्ञो वै विष्णुस्तस्येयमेव
 शिखा स्तुप॑ ऽएतामेवाऽस्मिन्नेतद्दधाति पुरस्ताद् गृह्णाति
 पुरस्ताद्ध्यय॑स्र॒ स्तुपस्तस्मात्पुरस्ताद् गृह्णाति ॥ ५ ॥ अथ
 सन्नह॑नं विस्र॑सयति । प्र॒कल॑स्र॒ ह॒वाऽस्य स्त्री वि॒जायत
 ऽइति॑ तस्मात्सन्नह॑नं विस्र॑सयति तद्दक्षिणाया॑श्च श्रोणौ
 नि॒दधाति॑ नीवि॒र्ह॒वाऽस्यैषा दक्षिणत॑ ऽइव॒ हीयं॑ नीविस्त-
 स्माद्दक्षिणाया॑श्च श्रोणौ नि॒दधाति॑ तत्पुनरभि॒च्छादय॑त्य-
 भि॒च्छन्नेव॑ हीयं॑ नीविस्तस्मात्पुनरभि॒च्छादय॑ति ॥ ६ ॥
 अथ बर्हि॑ स्तृणाति । अयं वै स्तुपः॑ प्रस्तरोऽथ यान्न्यवाञ्चि
 लो॒मानि॑ तान्न्येवाऽस्य यदि॒तरं बर्हि॑स्तान्न्येवाऽस्मिन्नेतद्दधाति
 तस्माद्बर्हि॑ स्तृणाति ॥ ७ ॥ योषा॑ वै वेदिः । तामे॒तद्दे॒वाश्च
 पर्ष्या॑सते ये चेमे॒ ब्राह्म॑णाः शुश्रु॒वा॑सोऽनू॒चाना॑स्तेष्वे-
 वैनामे॒तत्पर्ष्या॑सीनेष्वन॒ग्रां करो॑त्यन॒घ्नता॒या ऽएव॑ तस्मा-
 द्बर्हि॑ स्तृणाति ॥ ८ ॥ यावती॑ वै वेदिः । तावती॑ पृथि॒व्यो-
 षध॑यो बर्हिस्तदस्यामे॒वैतत्पृथि॒व्यामोष॑धीर्दधाति॒ ता ऽइमा॑
 ऽअस्यां॑ पृथि॒व्यामोष॑धयः प्रति॒ष्ठिता॑स्तस्माद्बर्हि॑ स्तृणाति
 ॥ ९ ॥ तद्वै बहु॒ल॑स्र॒ स्तृणीया॑दित्याहुः । यत्र॒ वा ऽअस्यै॑ बहु-
 ल॒तमा॑ ऽओष॑धयस्तदस्या॑ ऽउपजीवनीयतमं तस्माद्बहु॒ल॑स्र॒
 स्तृणीया॑दिति तद्वै तदाहर्त॑र्येवाऽधि त्रिवृ॒त्स्तृणाति॑ त्रिवृद्धि
 यज्ञोऽथो ऽअपि॑ प्रव॒र्ह॑स्र॒ स्तृणीया॑त्स्तृण॒न्ति बर्हिरा॑नुष-

गिति ह्यृकृषिणाऽभ्यनूक्तमधरमूलं स्तृणान्त्यधरमूला ऽइव
 हीमा ऽअस्यां पृथिव्यामोषधयः प्रतिष्ठितास्तस्मादधर-
 मूलं स्तृणाति ॥ १० ॥ स स्तृणाति । 'ऊर्णम्मदसं त्वा
 स्तृणामि स्वासस्थां देवेभ्य' ऽइति साध्वीं देवेभ्य ऽइत्ये-
 वैतदाह यदाहोर्णम्मदसं त्वेति स्वासस्थां देवेभ्य ऽइति
 स्वासदां देवेभ्य ऽइत्येवैतदाह ॥ ११ ॥ अथाऽग्निं कल्पयति ।
 शिरो वै यज्ञस्याऽऽहवनीयः पूर्वोऽर्द्धो वै शिरः पूर्वा ऽर्द्धमे-
 वैतद्यज्ञस्य कल्पयत्युपस्थुपरि प्रस्तरं धारयन्कल्पयत्ययं वै
 स्तुपः प्रस्तर एतमेवाऽस्मिन्नेतत्प्रति दधाति तस्मादु-
 पस्थुपरि प्रस्तरं धारयन्कल्पयति ॥ १२ ॥ अथ परिधीन्
 परिदधाति । तद्यत्परिधीन्परिदधाति यत्र वै देवा ऽअग्रे
 अग्निः होत्राय प्रावृणत तद्धोवाच न वा ऽअहमिदमुत्सहे
 यद्वो होता स्यां यद्वो हव्यं ब्रहेयं त्रीन्पूर्वाङ्गप्रावृद्धं ते प्राऽध-
 न्निषुस्तान्नु मेऽवकल्पयताऽथ वा ऽअहमेतदुत्साक्ष्ये यद्वो
 होता स्यां यद्वो हव्यं ब्रहेयमिति तथेति तानस्मा एता-
 न्वाऽकल्पयंस्त एते परिधयः ॥ १३ ॥ स होवाच ।
 वृजो वै ताव्वषट्कारः प्रावृणग्वृज्राद्वै वषट्काराद्विभेमि
 यद्मा वृजो वषट्कारो न प्रवृज्यादेतैरेव मा परिधत्त
 तथा मा वृजो वषट्कारो न प्रवक्ष्यतीति तथेति तमेतैः
 पृथ्यदधुस्तं न वृजो वषट्कारः प्रावृणक्तद्वस्मैवैतदग्नये
 नह्यति यदेतैः परिदधाति ॥ १४ ॥ त ऽउ हैत ऽउचुः ।

(१) शु० सं० अ० २ क० २ ।

*—'क' पुस्तके 'स्वृषि' इति । 'ख' पुस्तके 'वृषि' इति । 'ग' पुस्तके 'द्विषि' इति च
 पाठो लभ्यते । † 'ग' पुस्तके पूर्वोऽर्ध इति ।

इदमु चेदस्माद्व्यजे युङ्क्थास्त्वेवाऽस्माकमपि यजे भाग
 ऽडुति ॥ १५ ॥ तथेति देवा ऽअब्रुवन् । यद्वहिष्परिधि
 स्कन्स्यति तद्युष्मासु हुतमथ यद्व ऽउपर्युपरि होष्यन्ति
 तद्वोऽविष्यत्यथ यदग्नौ होष्यन्ति तद्वोऽविष्यतीति स
 यदग्नौ जुहति तदेनानवत्यथ यदेनानुपर्युपरि जुहति तदे-
 नानवत्यथ यद्वहिष्परिधि स्कन्दति तदेतेषु हुतं तस्मादु ह
 नाग ऽइव स्कन्न^{१०} स्यादिमां वै ते 'पृथिवीं प्राविशन्न्यद्वा
 ऽइदं किञ्च स्कन्दत्यस्यामेव तत्सर्वं प्रतितिष्ठति ॥ १६ ॥
 स स्कन्नमभिमृशति । 'भुवंपतये स्वाहा भुवनपतये स्वाहा
 भूतानां पतये स्वाहे'त्येतानि वै तेषामग्नीनां नामानि
 यद्भुवपतिर्भुवनपतिर्भूतानां पतिस्तद्यथा वृषदकृतः हुत-
 मेवमस्यैतेष्वग्निषु भवति ॥ १७ ॥ तद्वैके । इधमस्यैवैता-
 ष्परिधीन् परिदधति तदु तथा न कुर्यादुनवक्लृप्ता ह
 तस्यैते भवन्ति यानिधमस्य परिदधात्यभ्याधानाय ह्येवेधमः
 क्रियते तस्यो हैवैतेऽवक्लृप्ता भवन्ति यस्यैतान्नयाना-
 हरन्ति परिधय ऽडुति तस्मादन्नयानेवाऽऽहरेयुः ॥ १८ ॥
 ते वै पालाशाः स्युः । ब्रह्म वै पलाशो ब्रह्माऽग्निरग्नयो हि
 तस्मात्पालाशाः स्युः ॥ १९ ॥ यदि पालाशान्न विन्देत् ।
 अथो ऽअपि वैकङ्कता स्युर्यदि वैकङ्कतान्न विन्देदथो
 ऽअपि कार्ष्मर्यमयाः स्युर्यदि कार्ष्मर्यमयान्न विन्देदथो

*—इत उत्तरं 'तद्वो' इत्यतः प्राक् पाठः 'ग' पुस्तके नास्ति ।

(१) शु० सं० अ० २ क० २ ।

ऽअपि बैलवाः स्युरथो खादिरा ऽअथो ऽऔदुम्बरा ऽएते
हि वृक्षा यज्ञियास्तस्मादेतेषां वृक्षाणां भवन्ति ॥ २० ॥

तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥ २ ॥

कण्डिकासङ्ख्या ॥ १२२ ॥

ते वा ऽआर्द्राः स्युः । एतद्ध्येषां जीवमेतेन सतेजस
ऽएतेन वीर्यवन्तस्तस्मादार्द्राः स्युः ॥ १ ॥ स मध्यममे-
वाऽग्रे परिधिं परिदधाति । 'गन्धर्वस्त्वा विद्वावसुः परिदधातु
विश्वस्याऽरिष्ट्यै यजमानस्य परिधिरस्यग्निरिडु ऽईडित'
ऽइति ॥ २ ॥ अथ दक्षिणं परिदधाति । 'इन्द्रस्य बाहुरसि
दक्षिणो विश्वस्याऽरिष्ट्यै यजमानस्य परिधिरस्यग्निरिडु
ऽईडित' ऽइति ॥ ३ ॥ अथोत्तरं परिदधाति । 'मित्रावरुणौ
त्वोत्तरतः परिधत्तां ध्रुवेण धर्मणा विश्वस्याऽरिष्ट्यै यज-
मानस्य परिधिरस्यग्निरिडु ऽईडित' ऽइत्यग्नयो हि तस्मा-
दाहाऽग्निरिडु ऽईडित ऽइति ॥ ४ ॥ अथ समिधमभ्याद-
धाति । स मध्यममेवाऽग्रे परिधिमुपस्पृशति तेनैतानग्रे
समिन्धेऽथाग्नावभ्यादधाति तेनो ऽअग्निं प्रत्यक्षः
समिन्धे ॥ ५ ॥ सोऽभ्यादधाति । 'वीतिहोत्रं त्वा कवे
दुमन्तः समिधीमहि । अग्रे बृहन्तमद्धर' ऽइत्येतया

गायत्र्या गायत्रीमेवैतत्समिन्धे सा गायत्री समिद्धाऽह्यानि
 छन्दाथंसि समिन्धे छन्दाथंसि समिद्धानि देवेभ्यो यज्ञं
 बहन्ति ॥ ६ ॥ अथ यां द्वितीयाथं समिधमभ्यादधाति ।
 वसन्तमेव तया समिन्धे स वसन्तः समिद्धोऽह्यानुतून्त्स-
 मिन्ध ऽऋतवः समिद्धाः प्रजाश्च प्रजनयन्त्योषधीश्च
 पचन्ति सोऽभ्यादधाति 'समिर्दसी'ति समिद्धि वसन्तः ॥ ७ ॥
 अथाऽभ्याधाय जपति । 'सूर्यस्त्वा पुरस्तात्पातु कस्या-
 श्चिदभिशस्त्या' ऽइति गुप्त्यै वा ऽअभितः परिधयो
 भवन्त्यथैतत्सूर्यमेव पुरस्ताद् गोप्तारं करोति नेत्पुरस्ता-
 न्नाष्ट्रा रक्षाथंस्यभ्यवचरानिति सूर्यो हि नाष्ट्राणाथं रक्ष-
 सामपहन्ता ॥ ८ ॥ अथ यामेवाऽमुं तृतीयाथं समिधम-
 भ्यादधाति । अनुयाजेषु ब्राह्मणमेव तया समिन्धे स
 ब्राह्मणः समिद्धो देवेभ्यो यज्ञं बहति ॥ ९ ॥ अथ स्तीर्णां
 वेदिमुपावर्त्तते । स द्वे तृणे ऽआदाय तिरश्ची निदधाति
 'सवितुर्बाहू स्थ' ऽइत्ययं वै स्तुपः प्रस्तरोऽथाऽस्यैते
 भ्रुवावेव तिरश्ची निदधाति तस्मादिमे तिरश्च्यौ भ्रुवौ
 क्षत्रं वै प्रस्तरो विश ऽइतरं बर्हिः क्षत्रस्य चैव विशश्च
 विधृत्यै तस्मात्तिरश्ची निदधाति तस्माद्वेव विधृती नाम ॥ १० ॥
 तत्प्रस्तरं स्तृणाति । 'उर्णम्म्रदसं त्वां स्तृणामि स्वासस्थं
 देवेभ्य' ऽइति साधु देवेभ्य ऽइत्येवैतदाह यदाहोर्णम्म्रदसं
 त्वेति स्वासस्थं देवेभ्य ऽइति स्वासदं देवेभ्य ऽइत्ये-

वैतदाह ॥ ११ ॥ तमभिनिदधाति । 'आ त्वा वसवो रुद्रा
ऽआदित्याः सदन्वित्येते वै त्रया देवा यद्वसवो रुद्रा
ऽआदित्या एते त्वा सीदन्वित्येवैतदाहाऽभिनिहित एव
सव्येन पाणिना भवति ॥ १२ ॥ अथ दक्षिणेन जुहूं
प्रतिगृह्णाति । नेदिह पुरा नाष्ट्रा रक्षाऽस्याविशानिति
ब्राह्मणो हि रक्षसामपहन्ता तस्मादभिनिहित एव सव्येन
पाणिना भवति ॥ १३ ॥ अथ जुहूं प्रति गृह्णाति । 'घृता-
च्यसि जुहूर्नाम्ने'ति घृताची हि जुहूर्हि नाम्ना 'सेदं'^१
प्रियेण धाम्ना प्रियः सद ऽआसीदे'ति 'घृताच्यस्युप-
भृन्नान्मे'त्युपभृतं घृताची हुपभृद्धि नाम्ना 'सेदं' प्रियेण
धाम्ना प्रियः सद ऽआसीदे'ति 'घृताच्यसि दधुवा नाम्ने'ति
धुवां घृताची हि दधुवा हि नाम्ना 'सेदं' प्रियेण धाम्ना
प्रियः सद ऽआसीदे'ति 'प्रियेर्ण धाम्ना प्रियः सद ऽआ-
सीदे'ति यदन्यद्धविः ॥ १४ ॥ स वा ऽउपरि जुहूः साद-
यति । अथ ऽइतराः सुचः क्षत्रं वै जुहूर्विश ऽइतराः
सुचः क्षत्रमेवैतद्विश ऽउत्तरं करोति तस्मादुपर्युसीनं
क्षत्रियमधस्तादिमाः प्रजा ऽउपासते तस्मादुपरि जुहूः^२
सादयत्यथ ऽइतराः सुचः ॥ १५ ॥ सोऽभिमृशति ।
'धुवां ऽअसदन्नि'ति धुवा ह्यसद'न्नृतस्य योनाविति यज्ञो
वा ऽऋतस्य योनिर्व्यज्ञे ह्यसदं 'स्ता विष्णो पीहि पाहि यज्ञं

(१) शु० सं० अ० २ क० ५। (२) शु० सं० अ० २ क० ६। (३) शु० सं० अ० २ क० ६।
(४) शु० सं० अ० २ क० ६। (५) शु० सं० अ० २ क० ६। (६) शु० सं० अ० २ क०
६। (७) शु० सं० अ० २ क० ६। (८) शु० सं० अ० २ क० ६। (९) शु० सं०
अ० २ क० ६। (१०) शु० सं० अ० २ क० ६। (११) शु० सं० अ० २ क० ६।

पाहि यज्ञपतिमि'ति तद्यजमानमाह 'पाहि मां यज्ञेय'मिति
तदुप्यात्मानं यज्ञान्नान्तरेति यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञायैवैतत्सर्वं
परिददाति गुप्त्यै तस्मादाह ता विष्णो पाहीति ॥ १६ ॥

तृतीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

— * —

इन्धे ह वा ऽएतद्धर्म्युः । इध्मेनाऽग्निं तस्मादिध्मो नाम
समिन्धे सामिधेनीभिर्होता तस्मात्सामिधेन्यो नाम ॥ १ ॥
स ऽआह । अग्नये समिद्ध्यमानायाऽनुब्रूहीत्यग्नये ह्येतत्समि-
द्ध्यमानायाऽन्वाह ॥ २ ॥ तदु हैक ऽआहुः । अग्नये समिद्ध्य-
मानाय होतॄनुब्रूहीति तदु तथा न ब्रूयादहोता वाऽ-
एष पुरा भवति यदैवैनं प्रवृणीतेऽथ होता तस्मादु ब्रूया-
दग्नये समिद्ध्यमानायाऽनुब्रूहीत्येव ॥ ३ ॥ आग्नेयीरन्वाह ।
स्वयैवैनमेतद्देवतया समिन्धे गायत्रीरन्वाह गायत्रं वाऽ-
अग्नेरुन्दः स्वनैवैनमेतच्छन्दसा समिन्धे वीर्यं गायत्री
ब्रह्म गायत्री वीर्येणैवैनमेतत्समिन्धे ॥ ४ ॥ एकादशाऽ-
न्वाह । एकादशाऽक्षरा वै त्रिष्टुब्ब्रह्म गायत्री क्षत्रं त्रिष्टु-
वेताभ्यामेवैनमेतदुभाभ्यां वीर्याभ्यां समिन्धे तस्मादेका-
दशाऽन्वाह ॥ ५ ॥ स वै त्रिः प्रथमामन्वाह । त्रिरुत्तमां
त्रिवृत्प्रायणा हि यज्ञास्त्रिवृदुदयनास्तस्मात्त्रिः प्रथमामन्वाह
त्रिरुत्तमाम् ॥ ६ ॥ ताः पञ्चदश सामिधेन्यः सम्पद्यन्ते ।
पञ्चदशो वै वृजो वीर्यं वृजो वीर्यमेवैतत्सामिधेनीरभि-

सम्पादयति तस्मादेतास्वनूच्यमानासु यं द्विष्यात्तमङ्गुष्ठा-
भ्यामवबाधेतेदमहममुमवबाध ऽइति तदेनमेतेन वृज्जेणाऽव-
बाधते ॥ ७ ॥ पञ्चदश वा ऽअर्द्धमासस्य रात्रयः । अर्द्धमासशो
वै संवत्सरो भवन्नेति तद्वात्रीराप्नोति ॥ ८ ॥ पञ्चदशा-
नामु वै गायत्रीणाम् । त्रीणि च शतानि षष्टिश्चाऽक्षराणि
त्रीणि च वै शतानि षष्टिश्च संवत्सरस्याऽहानि तदहान्या-
प्नोति तद्वै संवत्सरमाप्नोति ॥ ९ ॥ सप्तदश सामिधेनीः ।
इष्ट्या ऽअनुब्रूयादुपांशु तस्यै देवतायै यजति यस्याऽ-
इष्टिं निर्वपति द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य पञ्चर्त्तव ऽएषऽ-
एव प्रजापतिः सप्तदशः सर्वं वै प्रजापतिस्तत्सर्वेणैव तं
काममनपराधः राध्नोति यस्मै कामायेष्टिं निर्वपत्युपांशु
देवतां यजत्यनिरुक्तं वा ऽउपांशु सर्वं वा ऽअनिरुक्तं
तत्सर्वेणैव तं काममनपराधः राध्नोति यस्मै कामायेष्टिं
निर्वपत्येष ऽइष्टेरुपचारः ॥ १० ॥ एकविंशतिः सामि-
धेनीः । अपि दर्शपूर्णमासयोरनुब्रूयादित्याहुर्द्वादश वै
मासाः संवत्सरस्य पञ्चर्त्तवस्त्रयो लोकास्तद्विंशतिरेष ऽए-
वैकविंशो य ऽएष तपति सैषा गतिरेषा प्रतिष्ठा तदेतां
गतिमेतां प्रतिष्ठां गच्छति तस्मादेकविंशतिमनुब्रूयात् ॥ ११ ॥
ता हैता गतश्चरेवाऽनुब्रूयात् । य ऽइच्छेन्न श्रेयान्त्स्यान्न
पापीयानिति यादृशाय हैव स तेऽन्वाहुस्तादृङ्गा हैव भवति
पापीयाद्वा यस्यैवं विदुष ऽएता ऽअन्वाहुः सो ऽएषा
मीमांसासैव नेत्वेवैता ऽअनूच्यन्ते ॥ १२ ॥ त्रिरेव
प्रथमां त्रिरुत्तमामनवानन्ननुब्रूयात् । त्रयोवा ऽइमे लोका-

स्तदिमानेवैतल्लोकान्तसन्तनोतीमाँल्लोकान्तस्पृणुते त्रय ऽइमे
 पुरुषे प्राणा ऽएतमेवाऽस्मिन्नेतत्सन्ततमव्यवच्छिन्नं
 दधात्येतदनुवचनम् ॥ १३ ॥ स यावदस्य वृशः
 स्यात् । एवमेवाऽनुविवक्षेत्तस्यैतस्य परिचक्षोत साम्म्य-
 वाह्यादनुवानन्ननुविवक्षंस्तत्कर्म विवृहेत सा परिचक्षा
 ॥ १४ ॥ स यद्येतन्नोदाश्रमेत । अप्येकैकामेवाऽनवान-
 न्ननुब्रूयात्तदेकैकयैवेमाँल्लोकान्तसन्तनोत्येकैकयेमाँल्लोकान्तस्पृणु-
 तेऽथ यत्प्राणं दधाति गायत्री वै प्राणः स यत्कृ-
 त्स्नां गायत्रीमद्वाह तत्कृत्स्नं प्राणं दधाति तस्मादेकैका-
 मेवाऽनवानन्ननुब्रूयात् ॥ १५ ॥ ता वै सन्तता ऽअव्यव-
 च्छिन्ना ऽअद्वाह । संबत्सरस्यैवैतदहोरात्राणि सन्तनोति
 तानीमानि संबत्सरस्याऽहोरात्राणि सन्तताव्यवच्छि-
 न्नाणि परिश्वन्ते द्विषत् ऽउ चैवैतद् भ्रातृव्याय नोपस्थानं
 करोत्युपस्थानः ह कुर्याद्यदसन्तता ऽअनुब्रूयात्तस्माद्वै सन्त-
 ता ऽअव्यवच्छिन्ना ऽअन्वाह ॥ १६ ॥

तृतीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥ ३ ॥

हिङ्कृत्याऽद्वाह । नाऽसामा यज्ञोऽस्तीति वा ऽआहुर्न-
 वा ऽअहिङ्कृत्य साम गीयते स यद्धिङ्करोति तद्धिङ्कारस्य
 रूपं क्रियते प्रणवेनैव साम्नो रूपमुपगच्छत्योश्म ओ३-
 मित्येतेनो हास्यैष सर्व ऽएव ससामा यज्ञो भवति ॥ १ ॥
 यदेव हिङ्करोति । प्राणो वै हिङ्कारः प्राणो हि वै हिङ्कार-

स्तस्मादपिगृह्य नासिके न हिङ्कर्तुं शक्नोति वाचा वाऽ-
 ऋचमृद्वाह वाक् च वै प्राणश्च मिथुनं तदेतत्पुरस्तान्मि-
 थुनं प्रजननं क्रियते सामिधेनीनां तस्माद्वै हिङ्कर्तुयाऽद्वाह
 ॥ २ ॥ स वा ऽउपांशु हिङ्करोति । अथ यदुच्चैर्हिङ्कर्तु-
 दन्न्यतरदेव कुर्याद्वाचमेव तस्मादुपांशु हिङ्करोति ॥ ३ ॥
 स वा ऽएति च प्रेति चाऽद्वाह । गायत्रीमेवैतद्वर्चां च
 पुराचीं च युनक्ति पुराच्यह देवेभ्यो यज्ञं ब्रह्मत्यर्वाची मनु-
 ष्यानवति तस्माद्वा ऽएति च प्रेति चाऽद्वाह ॥ ४ ॥ यद्वेवेति
 च प्रेति चाऽन्वाह । प्रेति वै प्राण ऽएत्युदानः प्राणोदाना-
 वेवैतद्वधाति तस्माद्वा ऽएति च प्रेति चाऽन्वाह ॥ ५ ॥
 यद्वेवेति च प्रेति चाऽद्वाह । प्रेति वै रेतः सिच्यत ऽएति
 प्रजायते प्रेति पशवो वितिष्ठन्त ऽएति समावर्त्तन्ते सर्वं
 वा ऽइदमेति च प्रेति च तस्माद्वा ऽएति च प्रेति चाऽन्वाह
 ॥ ६ ॥ सोऽन्वाह । प्रवो वाजा ऽअभिद्यव ऽइति तन्नु प्रेति
 भवत्यग्न ऽआयाहि वीतय ऽइति तद्वेति भवति ॥ ७ ॥
 तदु हैक ऽआहुः । उभयं वाऽ एतत्प्रेति सम्पद्यत ऽइति
 तदु तदाऽतिविज्ञान्यमिव प्रवो वाजा ऽअभिद्यव ऽइति तन्नु
 प्रेत्यग्न ऽआयाहि वीतय ऽइति तद्वेति ॥ ८ ॥ सोऽन्वाह ।
 'प्रवो वाजा अभिद्यव' ऽइति तन्नु प्रेति भवति वाजा
 ऽइत्यन्नं वै वाजा ऽअन्नमेवैतदभ्यनूक्तमभिद्यव ऽइत्यर्द्धमासा
 वा ऽअभिद्यवोऽर्द्धमासानेवैतदभ्यनूक्तं 'हविष्मन्त' ऽइति

पशवो वै हविष्मन्तः पशूनेवैतदभ्यनूक्तम् ॥ ९ ॥ 'धृता-
 च्छ्ये'ति । विदेघो ह माथवोऽग्निं वैश्वानरं मुखे बभार
 तस्य गोतमो राहूगणोऽऋषिः पुरोहितोऽआस तस्मै ह
 स्माऽऽमन्त्र्यमाणो न प्रतिशृणोति नेन्मेऽग्निर्वैश्वानरो मु-
 खान्निष्पद्याताऽहुति ॥ १० ॥ तमृग्भिर्ह्वयितुं दध्ने । 'वीतिहोत्रं
 त्वा कवे द्युमन्तः समिधीमहि । अग्ने बृहन्तमदध्वरे' विदे-
 घेति ॥ ११ ॥ स न प्रतिशुश्राव । 'उदग्ने शुचयस्तव शुक्रा
 भ्राजन्त उर्जरते । तव ज्योतीःष्यर्च्यो' विदेघाऽहुति
 ॥ १२ ॥ स ह नैव प्रतिशुश्राव । 'तं त्वा धृतस्नवीमह'
 उहृत्येवाऽभिष्वयाहरदथाऽस्य धृतकीर्त्तविवाऽग्निर्वैश्वानरो मु-
 खादुज्ज्वाल तन्न शशाक धारयितुः सोऽस्य मुखान्निष्पेदे
 स उइमां पृथिवीं प्रापादः ॥ १३ ॥ तर्हि विदेघो माथवोऽ-
 आस । सुरस्वत्याः स तत एव प्राङ् दुहन्नभीयायेमां
 पृथिवीं तं गोतमश्च राहूगणो विदेघश्च माथवः पश्चाद् दुहन्त-
 मन्वीयतुः स उइमाः सर्वा नदीरतिददाह सदानीरेत्युत्तराद्
 गिरेर्निर्द्धारति ताः ह वै नऽतिददाह ताः ह स्म तां पुरा
 ब्राह्मणा न तरन्त्यनतिदग्धाऽग्निना वैश्वानरेणेति ॥ १४ ॥
 तत एतर्हि । प्राचीनं बहवो ब्राह्मणास्तद्धाऽक्षेत्रतरमिवाऽऽस
 स्वावितरमिवाऽस्वदितमग्निना वैश्वानरेणेति ॥ १५ ॥ तद्
 हैतर्हि । क्षेत्रतरमिव ब्राह्मणाऽउ हि नूनमेनद्यज्ञैरसिष्वद-
 न्त्साऽपि जघन्त्ये नैदाधे समिवैव कोपयति तावच्छीताऽनति-

दग्धा ह्यग्निना वैश्वानरेण ॥ १६ ॥ स होवाच । विदेघो
 माथवः काऽहं भवानीत्यत एव ते प्राचीनं भुवनमिति
 होवाच सैषाऽप्येतर्हि कोसलविदेहानां मर्यादा ते हि माथ-
 वाह ॥ १७ ॥ अथ होवाच । गोतमो राहूगणः कथं नु
 म ऽआमन्त्र्यमाणो न प्रत्यश्रौषीरिति स होवाचाऽग्निर्मे
 वैश्वानरो मुखेऽभूत्स नेन्मे मुखान्निष्पद्यातै तस्मात्ते न प्रत्य-
 श्रौषमिति ॥ १८ ॥ तदु कथमभूदिति । यत्रैव त्वं घृतस्न-
 वीमह ऽइत्यभिष्याहार्षीस्तदेव मे घृतकीर्त्तावग्निवैश्वानरो
 मुखादुदज्ज्वालीत्तं नाशकं धारयितुं स मे मुखान्निरपा-
 दीति ॥ १९ ॥ स यत्सामिधेनीषु घृतवत् । सामिधेनमेव
 तत्समेवैनं तेनेन्धे वीर्यमेवाऽस्मिन्दधाति ॥ २० ॥ तदु घृता-
 च्छ्येति । 'देवान् जिगाति सुमन्युरिति यजमानो वै सुमन्युः
 स हि देवान् जिगीषति स हि देवान् जिगात्सति तस्मा-
 दाह देवान् जिगाति सुमन्युरिति सैषाऽऽग्नेयी सत्यनिरुक्ता
 सर्वं वा ऽअनिरुक्तः सर्वेणैवैतत्प्रतिपद्यते ॥ २१ ॥ 'अग्ने ऽआ-
 याहि वीतय' ऽइति । तद्वेति भवति वीतय ऽइति समन्तिक-
 मिव ह वा ऽइमेऽग्ने लोका ऽआसुरित्युन्मृश्या हैव योरास
 ॥ २२ ॥ ते देवा ऽअकामयन्त । कथं नु न ऽइमे लोका
 वितरात् स्युः कथं न ऽइदं वरीय ऽइव स्यादिति तानेतैरेव
 त्रिभिरक्षरैर्व्यनयन् वीतय ऽइति त ऽइमे विदूरं लोकास्ततो
 देवेभ्यो वरीयोऽभवद्वरीयो ह वा ऽअस्मै भवति यस्यैवं

विदुष ऽएतामन्वाहुर्वीतय ऽइति ॥ २३ ॥ 'गृणानो हव्यदातय' ऽइति । यजमानो वै हव्यदातिर्गृणानो यजमानायेत्येवैतदाह 'निहोता सत्सि बर्हिषी'त्यग्निर्वै होताऽयं लोको बर्हिरस्मिन्नेवैतलोकेऽग्निं दधाति सोऽयमस्मिन्लोकेऽग्निर्हितः सैषेयमेव लोकमभ्यनूक्तेमेवैतया लोकं जयति यस्यैवं विदुष ऽएतामन्वाहुः ॥ २४ ॥ 'तं त्वा समिद्भिरङ्गिर' ऽइति । समिद्भिर्हेतमङ्गिरस ऽप्रेन्धताऽङ्गिर ऽइत्यङ्गिरा ऽउह्यग्निर्धृतेनै बर्द्धयामसी'ति तत्सामिधेनं पदः समेवैनं तेनेन्धे वीर्यमेवाऽस्मिन्दधाति ॥ २५ ॥ 'बृहच्छोचा यविष्ये'ति । बृहदु ह्येष शोचति समिद्धो यविष्येति यविष्ठो ह्यग्निस्तस्मादाह यविष्येति सैषैतमेव लोकमभ्यनूक्ताऽन्तरिक्षलोकमेव तस्मादाग्नेयी सत्यनिरुक्ताऽनिरुक्तो ह्येष लोकऽएतमेवैतया लोकं जयति यस्यैवं विदुष ऽएतामन्वाहुः ॥ २६ ॥ 'स नः पृथु श्रवाभ्यामि'ति । अदो वै पृथु यस्मिन्देवा ऽएतच्छ्रवाभ्यां यस्मिन्देवा ऽअच्छा देव विवाससी'त्यच्छ देव विवासस्येतन्नो गमयेत्येवैतदाह ॥ २७ ॥ 'बृहदग्ने सुवीर्यमि'ति । अदो वै बृहद्यस्मिन्देवा ऽएतत्सुवीर्यं यस्मिन्देवाः सैषैतमेव लोकमभ्यनूक्ता दिवमेवैतमेवैतया लोकं जयति यस्यैवं विदुष ऽएतामन्वाहुः ॥ २८ ॥ सोऽन्वाह । 'ईडेन्न्यो नमस्य' ऽइतीडेन्न्यो ह्येष नमस्यो ह्येष

- (१) ऋ० सं० अष्ट० ४ अ० ५ व० २२ । (२) ऋ० सं० अष्ट० ४ अ० ५ व० २२ ।
 (३) ऋ० सं० अष्ट० ४ अ० ५ व० २३ । (४) ऋ० सं० अष्ट० ४ अ० ५ व० २३ ।
 (५) ऋ० सं० अष्ट० ४ अ० ५ व० २३ । (६) ऋ० सं० अष्ट० ४ अ० ५ व० २३ ।
 (७) ऋ० सं० अष्ट० ४ अ० ५ व० २३ । (८) ऋ० सं० अष्ट० ४ अ० ५ व० २३ ।

‘तिरस्तुमांशसि दर्शत’ ऽइति तिर ऽइव ह्येष तमांशसि
समिद्धो ददृशे ‘समग्निरिद्धयते वृषे’ति स॒ह॒ही॒क्ष्यते वृषा
‘वृषो ऽअग्निः समिद्धयत ऽइति स॒ह॒ही॒क्ष्यते ॥ २९ ॥
‘अश्वो न देववाहन’ ऽइति । अश्वो ह वा ऽएष भूत्वा देवेभ्यो
यज्ञं वहति यद्वै नेत्यृच्योमिति तत्तस्मादाहाऽश्वो न देव-
वाहन ऽइति ॥ ३० ॥ ‘त॒ह॒ हविष्मन्तं ऽईडत’ ऽइति । हवि-
ष्मन्तो ह्येतं मनुष्या ऽईडते तस्मादाह त॒ह॒ हविष्मन्त
ऽईडत ऽइति ॥ ३१ ॥ ‘वृषणं त्वा वयं वृषण्वृषणः समिधी-
मही’ति । स॒७३ ह्येनमिन्धतेऽग्ने दी॒धतं बृहदि’ति दीद-
येव ह्येष बृहत्समिद्धः ॥ ३२ ॥ तं वा ऽएतम् । वृषण्वन्तं
त्रिचमन्वाहाऽग्नेभ्यो वा ऽएताः सर्वाः सामिधेन्न्यो भवन्ती-
न्द्रो वै यज्ञस्य देवतेन्द्रो वृषैतेनो हाऽस्यैताः सेन्द्राः सामि-
धेन्न्यो भवन्ति तस्माद्वृषण्वन्तं त्रिचमन्वाह ॥ ३३ ॥ सोऽन्वा-
ह । ‘अग्निं दूतं वृणीमह’ ऽइति देवाश्च वा ऽअसुराश्चो-
भये प्राजापत्याः पस्पृधिरे तान्त्स्पृर्द्धमानान्गायत्र्यन्तरा तस्थौ
या वै सा गायत्र्यासीदियं वै सा पृथिवीय॒ह॒ हैव तदन्तरा
तस्थौ त ऽउभय ऽएव विदाश्चक्रुर्द्यतरान्नै न ऽइय-
मुपावत्स्यति ते भविष्यन्ति परेतरे भविष्यन्तीति तामुभय-
ऽएवोपमन्त्रयाश्चक्रेऽग्निरेव देवानां दूत ऽआस सहुरक्षा
ऽइत्यसुररक्षसमसुराणां७ साऽग्निमेवाऽनुप्रेयाय तस्मादु-

- (१) ऋ० सं० अष्ट० ३ अ० १ व० ३० । (२) ऋ० सं० अष्ट० ३ अ० १ व० ३० ।
(३) ऋ० सं० अष्ट० ३ अ० १ व० ३० । (४) ऋ० सं० अष्ट० ३ अ० १ व० ३० ।
(५) ऋ० सं० अष्ट० ३ अ० १ व० ३० । (६) ऋ० सं० अष्ट० ३ अ० १ व० ३० ।
(७) ऋ० सं० अष्ट० १ अ० १ व० २१ ।

नन्वाहाऽग्निं दूतं वृणीमह ऽइति स हि देवानां दूत ऽआसी-
 'द्धोतारं विश्ववेदसमि'ति ॥ ३४ ॥ तदु हैकेऽन्वाहुः ।
 होता यो विश्ववेदस ऽइति नेदरमित्यात्मानं ब्रवाणीति
 तदु तथा न ब्रूयात् मानुषः ह ते यज्ञे कुर्वन्ति व्यृद्धं वै
 तद्यज्ञस्य यन्मानुषं † नेद् व्यृद्धं यज्ञे कर्वाणीति तस्माद्य-
 थेवर्चाऽनूक्तमेवमेवाऽनुब्रूयाद्धोतारं विश्ववेदसमित्येवाऽस्य
 यज्ञस्य सुक्रतुमि'त्येष हि यज्ञस्य सुक्रतुर्गर्ह्यदग्निस्तस्मा-
 दाहाऽस्य यज्ञस्य सुक्रतुमिति सेयं देवानुपाववर्त्त ततो देवा
 ऽअभवन्पराऽसुरा भवति हं वा ऽआत्मना पराऽस्य सपत्ना
 भवन्ति यस्यैवं विदुष ऽएतामन्वाहुः ॥ ३५ ॥ तां वा
 ऽअष्टमीमनुब्रूयात् । गायत्री वा ऽएषा निदानेनाऽष्टाक्षरा
 वै गायत्री तस्मादष्टमीमनुब्रूयात् ॥ ३६ ॥ तद्धैके । पुरस्ता-
 द्वाग्ये दधत्यन्नं धाग्ये सुखत ऽइदमन्नाद्यं दध्म ऽइति
 बुदन्तस्तदु तथा न कुर्यादुनवकृता सा ह तस्यैषा
 भवति यः पुरस्ताद्वाग्ये दधाति दशमी वा हि तर्ह्येकादशी
 वा सम्पद्यते तस्यो हैवैषाऽवकृता भवति यस्यैतामष्टमी-
 मन्वाहुस्तस्मादुपरिष्टादेव धाग्ये दध्यात् ॥ ३७ ॥ 'समिद्-
 ध्यमानो ऽअध्वर' ऽइति । अद्धरो वै यज्ञः समिद्ध्यमानो
 यज्ञ ऽइत्येवैतदाहाऽग्निः पाँवक ऽईड्य' ऽइति पावको
 ह्येष ऽईड्यो ह्येष 'शोचिष्केशस्तमीमह' ऽइति शोचन्तीव

† 'ग' पुस्तके नैतत्पदमिति ।

* 'सा' इत्येतत्पदं 'ख' 'सा ह' इति 'ग' पुस्तके च नोपलभ्यते ।

(१) क० सं० अष्ट० १ । अ० १ व० २२ । (२) क० सं० अष्ट० १ अ० १ व० २२ ।

(३) क० सं० अष्ट० ३ अ० १ । व० २८ । (४) क० सं० अष्ट० १ अ० १ व० २८ ।

१ अ० १ व० २८ ।

हेतुस्य केशाः समिद्धस्य 'समिद्धो ऽअग्न ऽआहुते'त्यतः
 प्राचीनः सर्वमिधमभ्यादक्ष्याद्यदन्यत्समिधोऽपवृद्धः
 ऽइव हेतद्धोता यद्वा ऽअन्यत्समिध ऽइध्मस्याऽतिरिच्यते-
 ऽतिरिक्तं तद्यद्वै यज्ञस्याऽतिरिक्तं द्विषन्तः हाऽस्य तद् भ्रातृ-
 व्व्यमभ्यतिरिच्यते तस्मादतः प्राचीनः सर्वमिधमभ्या-
 दक्ष्याद्यदन्यत्समिधः ॥ ३८ ॥ 'देवान्न्यक्षि स्वद्धरे'ति ।
 अद्धरो वै यज्ञो देवान्न्यक्षि सुयज्ञियेत्येवैतदाह 'त्वः हि
 हव्यवाडसी'त्येष हि हव्यवाड्यदग्निस्तस्मादाह त्वः
 हि हव्यवाडसी'त्याजुहोता दुर्वस्यताऽग्निं प्रयत्यद्धरे ।
 वृणीद्धः हव्यवाहन'मिति सम्प्रेष्यत्येवैतया जुहुत च
 यजत च यस्मै कामाय समैन्धिद्वं तत्कुरुतेत्येवैतदाहाऽग्निं
 प्रयत्यद्धर ऽइत्यद्धरो वै यज्ञोऽग्निं प्रयति यज्ञ ऽइत्येवै
 तदाह वृणीध्वः हव्यवाहनमित्येष हि हव्यवाहनो यद-
 ग्निस्तस्मादाह वृणीद्धः हव्यवाहनमिति ॥ ३९ ॥ तं वा
 ऽएतम् । अद्धरवन्तं त्रिचमन्न्वाह देवान्ह वै यज्ञेन यज-
 मानान्तसपत्ना ऽअसुरा दुधूर्षाश्चक्रुस्ते दुधूर्षन्त ऽएव न
 शेकुर्धूर्षितुं ते परावभूवुस्तस्माद्यज्ञोऽद्धरो नाम दुधूर्षन्ह
 वा ऽएनः सपत्नः पराभवति यस्यैवं विदुषोऽद्धरवन्तं
 त्रिचमन्न्वाहुर्ग्यावद्वेव सौम्येनाऽद्धरेणेष्ट्वा जयति ताव-
 जयति ॥ ४० ॥

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

यदृष्य ऽएते ह्येतमश्वसंस्तस्मादाह कविशस्त ऽइति ॥८॥
 ब्रह्मसदशित ऽइति । ब्रह्मसदशितो ह्येष घृताहवन ऽइति
 घृताहवनो ह्येषः ॥ ९ ॥ प्रणीर्यज्ञानां रथीरद्धराणा-
 मिति । एतेन वै सर्वान्यज्ञान्प्रणयन्ति ये च पाकयज्ञा
 ये चेतरे तस्मादाह प्रणीर्यज्ञानामिति ॥ १० ॥ रथीरद्ध-
 राणामिति । रथो ह वा ऽएष भूत्वा देवेभ्यो यज्ञं वहति
 तस्मादाह रथीरद्धराणामिति ॥ ११ ॥ अतूत्तो होता तूर्णि-
 हव्यवाडिति । न ह्येतद रक्षांस्ति त्रन्ति तस्मादाहा-
 ऽतूत्तो होतेति तूर्णिर्हव्यवाडिति सर्वं ह्येष पाप्मानं
 त्रति तस्मादाह तूर्णिर्हव्यवाडिति ॥ १२ ॥ आस्पात्रं
 जुहुर्देवानामिति । देवपात्रं वा ऽएष यदग्निस्तस्मादग्नौ
 सर्वेभ्यो देवेभ्यो जुह्वति देवपात्रं ह्येष प्राप्नोति ह वै
 तस्य पात्रं यस्य पात्रं प्रेप्स्यति य ऽएवमेतद्वेद ॥ १३ ॥
 चमसो देवपान ऽइति । चमसेन ह वा ऽएतेन भूतेन
 देवा भक्षयन्ति तस्मादाह चमसो देवपान ऽइति ॥ १४ ॥
 अरांश्च ऽइवाग्ने नेमिर्देवांस्त्वं परिभूरसीति । यथाऽराग्नेमिह
 सर्वतः परिभूरेवं त्वं देवान्त्सर्वतः परिभूरसीत्येवैतदाह ॥ १५ ॥
 आवह देवान्यजमानायेति । तदस्मै यज्ञाय देवानावोढवा
 ऽआहाऽग्निमग्न ऽआवहेति तदाग्नेयायाऽऽज्यभागायाऽग्नि-
 मावोढवा ऽआह सोममावहेति तत्सौम्यायाऽऽज्यभागाय
 सोममावोढवा ऽआहाऽग्निमावहेति तद्य ऽएष ऽउभयत्रा-
 ऽच्छ्युत ऽआग्नेयः पुरोडाशो भवति तस्मा ऽअग्निमावोढवा

ऽआह ॥ १६ ॥ अथ यथादेवतम् । देवाँ ३ ॥ ऽआज्यपाँ ३ ॥
 ऽआवहेति तत्प्रयाजाऽनुयाजानावोढवा ऽआह प्रयाजाऽनु-
 याजा वै देवा ऽआज्यपा ऽअग्निः होत्रायाऽऽवहेति
 तदग्निः होत्रायाऽऽवोढवा ऽआह स्वं महिमानमावहेति तत्स्वं
 महिमानमावोढवा ऽआह वाग्वा ऽअस्य स्वो महिमा तद्वाच-
 मावोढवा ऽआहा च बृह जातवेदः सुयजा च यजेति
 तद्या ऽएवैतद्देवता ऽआवोढवा ऽआह ता ऽएवैतदाहा चैना
 व्वहाऽनुष्ठ्या च यजेति यदाह सुयजा च यजेति ॥ १७ ॥
 स वै तिष्ठन्नन्वाह । अन्वाह ह्येतदसौ ह्यनुवाक्या तदसा-
 वेवैतद् भूत्वाऽन्वाह तस्मात्तिष्ठन्नन्वाह ॥ १८ ॥ आसीनो
 याज्यां यजति । इयः हि याज्या तस्मान्न कश्चन तिष्ठ-
 न्नाज्यां यजतीयः हि याज्या तदियमेवैतद् भूत्वा यजति
 तस्मादासीनो याज्यां यजति ॥ १९ ॥

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

यो ह वा ऽअग्निः सामिधेनीभिः समिद्धः । अति-
 तराऽह वै स ऽद्वितरस्मादग्नेस्तपत्यनवधृष्यो हि भव-
 त्यनवमृश्यः ॥ १ ॥ स यथा हैवाऽग्निः । सामिधेनीभिः
 समिद्धस्तपत्येवः हैव ब्राह्मणः सामिधेनीर्विद्वाननुब्रुवंस्त-
 पत्यनवधृष्यो हि भवत्यनवमृश्यः ॥ २ ॥ सोऽन्वाह । प्रव
 ऽद्विति प्राणो वै प्रवान्प्राणमेवैतया समिन्धेऽग्न ऽआयाहि
 प्रवानपानो वा ऽएतवानपानमेवैतया समिन्धे बृह-

च्छोचा यविष्ठयेत्युदानो वै बृहच्छोचा ऽउदानमेवैतया
समिन्धे ॥ ३ ॥ स नः पृथु श्रवाभ्यमिति । श्रोत्रं वै पृथु
श्रवाभ्यः श्रोत्रेण हीदमुरु पृथु शृणोति श्रोत्रमेवैतया
समिन्धे ॥ ४ ॥ ईडेन्न्यो नमस्य ऽहुति । वाग्वा ऽईडेन्न्या
वाग्धीदः सर्वमीद्रे वाचेदः सर्वमीडितं वाचमेवैतया
समिन्धे ॥ ५ ॥ अश्वो न देववाहन ऽहुति । मनो वै देव-
वाहनं मनो हीदं मनस्विनं भूयिष्ठं वनीवाह्यते मन ऽएवै-
तया समिन्धे ॥ ६ ॥ अग्ने दीद्यतं बृहदिति । चक्षुर्वै दीद-
येव चक्षुरेवैतया समिन्धे ॥ ७ ॥ अग्निं दूतं वृणीमह
ऽहुति । य ऽएवाऽयं मध्यमः प्राण ऽएतमेवैतया समिन्धे सा
हैषाऽन्तस्था प्राणानामतो ह्यस्य ऽऊर्ध्वाः प्राणा ऽअतोऽस्ये-
ऽवाञ्चोऽन्तस्था ह भवन्त्यन्तस्थामेनं मन्यन्ते य ऽएवमेता-
मन्तस्थां प्राणानां वेद ॥ ८ ॥ शोचिष्केशस्तमीमह ऽहुति ।
शिश्रं वै शोचिष्केशः शिश्रः हीदः शिश्रिनं भूयिष्ठः
शोचयति शिश्रमेवैतया समिन्धे ॥ ९ ॥ समिद्धो ऽअग्न
ऽआहुतेति । य ऽएवाऽयमवाङ् प्राण ऽएतमेवैतया समिन्ध-
ऽआ जुहोता दुवस्यतेति सर्वमात्मानः समिन्ध ऽआ-
नखेभ्योऽथो लोमभ्यः ॥ १० ॥ स यद्येनं प्रथमायाः
सामिधेन्न्यामनुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयात्प्राणं वा ऽएतदा-
त्मनोऽग्नावाधाः प्राणेनाऽऽत्मन ऽआर्त्तिमारिष्यसीति
तथा हैव स्यात् ॥ ११ ॥ यदि द्वितीयस्यामनुव्याहरेत् । तं
प्रतिब्रूयादपानं वा ऽएतदात्मनोऽग्नावाधा ऽअपानेना-
ऽऽत्मन ऽआर्त्तिमारिष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ १२ ॥

यदि तृतीयस्यामनुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयादुदानं वा ऽएतदात्मनोऽग्नावाधा ऽउदानेनाऽऽत्मन ऽआर्त्तिमारिष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ १३ ॥ यदि चतुर्थ्यामनुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयाच्छ्रोत्रं वा ऽएतदात्मनोऽग्नावाधाः श्रोत्रेणाऽऽत्मन ऽआर्त्तिमारिष्यसि बधिरो भविष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ १४ ॥ यदि पञ्चम्यामनुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयाद्वाचं वा ऽएतदात्मनोऽग्नावाधावाचाऽऽत्मन ऽआर्त्तिमारिष्यसि मूको भविष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ १५ ॥ यदि षष्ठ्यामनुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयान्मनो वा ऽएतदात्मनोऽग्नावाधा मनसाऽऽत्मन ऽआर्त्तिमारिष्यसि मनो मुषिगृहीतो मोमुघंश्चरिष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ १६ ॥ यदि सप्तम्यामनुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयाच्चक्षुर्वा ऽएतदात्मनोऽग्नावाधाश्चक्षुषाऽऽत्मन ऽआर्त्तिमारिष्यस्यन्धो भविष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ १७ ॥ अष्टम्यामनुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयान्मद्ध्ये वा ऽएतत्प्राणमात्मनोऽग्नावाधा मध्येन प्राणेनाऽऽत्मन ऽआर्त्तिमारिष्यस्युद्धमयं मरिष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ १८ ॥ यदि नवम्यामनुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयाच्छिश्रं वा ऽएतदात्मनोऽग्नावाधाः शिश्रेणाऽऽत्मन ऽआर्त्तिमारिष्यसि क्लीबो भविष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ १९ ॥ यदि दशम्यामनु-

१-मनसो मोषणं विपरिलोपः तेन गृहीत इति ।

*-‘मोमुघ’ इति ‘क’ पुस्तके ।

व्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयादुवाचं वा ऽएतत्प्राणमात्मनो
 ऽग्नावाधा ऽअवाचा प्राणेनाऽऽत्मन ऽआर्त्तिमारिष्यस्यपिनद्धो
 मरिष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ २० ॥ यद्येकादश्यामनु-
 व्याहरेत् । तं प्रतिब्रूयात्सर्वं वा ऽएतदात्मानमग्नावाधाः
 सर्वेणाऽऽत्मनाऽऽर्त्तिमारिष्यसि क्षिप्रेऽमुं लोकमेष्यसीति
 तथा हैव स्यात् ॥ २१ ॥ स यथा हैवाऽग्निः । सामिधेनीभिः
 समिद्धमापद्यात्तिं ज्येत्येवः हैव ब्राह्मणः सामिधेनीर्विद्वाः
 समनुब्रुवन्तमनुव्याहृत्याऽऽर्त्तिं ज्येति ॥ २२ ॥

चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

तं वा ऽएतमग्निः समैन्धिषत । समिद्धे देवेभ्यो
 जुहवामेति तस्मिन्नेते ऽएव प्रथमे ऽआहुती जुहोति मनसे
 चैव वाचे च मनश्च हैव वाक् च युजौ देवेभ्यो यज्ञं
 ब्रह्मतः ॥ १ ॥ स यदुपाः क्रियते । तन्नमनो देवेभ्यो
 यज्ञं ब्रह्मत्यथ यद्वाचा निरुक्तं क्रियते तद्वादेवेभ्यो यज्ञं
 ब्रह्मत्येतद्वा ऽइदं द्वयं क्रियते तदेते ऽएवैतत्सन्तर्पयति
 तृप्ते प्रीते देवेभ्यो यज्ञं ब्रहात ऽडुति ॥ २ ॥ सुवेण तमा-
 धारयति । यं मनस ऽआधारयति वृषा हि मनो वृषा
 हि सुवः ॥ ३ ॥ सुचा तमाधारयति । यं वाच ऽआधा-
 रयति योषा हि वाग्योषा हि सुक् ॥ ४ ॥ तूष्णीं तमा-
 धारयति । यं मनस ऽआधारयति न स्वाहेति चनाऽनिरुक्तः
 हि मनोऽनिरुक्तः हेतयत्तूष्णीम् ॥ ५ ॥ मन्त्रेण तमा-

धारयति । यं वाच ऽआधारयति निरुक्ता हि वाङ् निरुक्ता
हि मन्त्रः ॥ ६ ॥ आसीनस्तमाधारयति । यं मनस
ऽआधारयति तिष्ठंस्तं यं वाचे मनश्च ह वै वाक् च युजौ
देवेभ्यो यज्ञं ब्रहतो यतरो वै युजोर्हूसीयान्भवत्युपवहं
वै तस्मै कुर्वन्ति वाग्वै मनसो हूसीयस्यपरिमिततरमिव
हि मनः परिमिततरेव हि वाक्तद्वाच ऽएवैतदुपवहं करोति
ते सयुजौ देवेभ्यो यज्ञं ब्रहतस्तस्मात्तिष्ठन्वाच ऽआधार-
यति ॥ ७ ॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्ष-
सेभ्य ऽआसङ्गाद्विभयाश्चकुस्त ऽएतदक्षिणतः प्रत्युद-
श्रयन्नुच्छित्तमिव हि वीर्यं तस्मादक्षिणतस्तिष्ठन्नाधारयति
स यदुभयत ऽआधारयति तस्मादिदं मनश्च वाक्च समा-
नमेव सन्नानेव शिरो ह वै यज्ञस्यैतयोरन्यतर ऽआधा-
रयोर्मूलमन्यतरः ॥ ८ ॥ स्रुवेण तमाधारयति । यो
मूलं यज्ञस्य स्रुचा तमाधारयति यः शिरो यज्ञस्य ॥ ९ ॥
तूष्णीं तमाधारयति । यो मूलं यज्ञस्य तूष्णीमिव हीदं
मूलं नो ह्यत्र वाग्वदति ॥ १० ॥ मन्त्रेण तमाधारयति ।
यः शिरो यज्ञस्य वाग्धि मन्त्रः शीष्णीं हीयमधि वाग्व-
दति ॥ ११ ॥ आसीनस्तमाधारयति । यो मूलं यज्ञस्य
निषण्णमिव हीदं मूलं तिष्ठंस्तमाधारयति यः शिरो यज्ञस्य
तिष्ठतीव हीदं शिरः ॥ १२ ॥ स स्रुवेण पूर्वमाधार-
माधार्य्याऽऽह । अग्निमग्नीत्सम्मृद्धीति यथा धुरमद्ध्युहेदेवं
तद्यत्पूर्वमाधारमाधारयत्यद्ध्युह्य हि धुरं युजन्ति ॥ १३ ॥

मन्त्रेण । यज्ञस्यैवैनमेतद्यत्को देवेभ्यो यज्ञं ब्रहा-

द्विति तस्मात्सम्मार्ष्टि परिक्रामः सम्मार्ष्टि परिक्रामः
 हि योग्यं युज्जन्ति त्रिस्त्रिः सम्मार्ष्टि त्रिवृद्धि यज्ञः ॥१४॥
 स सम्मार्ष्टि । 'अग्ने वार्जजिद्व्राजं त्वा सरिष्यन्तं व्राज-
 जितः सम्माज्मी'ति यज्ञं त्वा वक्ष्यन्तं यज्ञियः सम्मा-
 ज्मीत्येवैतदाहाऽथोपरिष्ठात्तूष्णीं त्रिस्तद्यथा युक्ता प्राजेत्प्रेहि
 बहेत्येवमेवैतत्कशयोपक्षिपति प्रेहि देवेभ्यो यज्ञं बहेति
 तस्मादुपरिष्ठात्तूष्णीं त्रिस्तद्यदेतदन्तरेण कर्म क्रियते
 तस्मादिदं मनश्च द्वाक्च समानमेव सन्नानेव ॥ १५ ॥

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

कण्डिका सङ्ख्या ॥ १२८ ॥

स सुचोत्तरमाधारमाधारयिष्यन् । पूर्व्वेण सुचाव-
 ज्जलिं निदधाति 'नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यः, ऽहुति तद्देवेभ्य-
 श्चैवैतत्पितृभ्यश्चाऽऽर्त्विज्यं करिष्यन्निहनुते 'सुयमे मे भूया-
 स्तामि'ति सुचावादात्ते सुभरे मे भूयास्तं भर्तुं वा॒थ॑ शकेय-
 मित्येवैतदाहा 'ऽस्कन्नमर्घ्यं देवेभ्यऽआज्यः सम्भ्रयास'मि-
 त्यविक्षुब्धमद्य देवेभ्यो यज्ञं तनवा ऽहुत्येवैतदाह ॥ १ ॥
 'अङ्घ्रिणा विष्णो मा त्वाऽवक्रमिषमि'ति । यज्ञो वै विष्णु-
 स्तस्मा ऽएवैतन्निहनुते मात्वाऽवक्रमिषमिति 'व्वसुमतीमग्ने

(१) शु० सं० अ० २ क० ७ । (२) शु० सं० अ० २ क० ७ । (३) शु० सं०
 अ० २ क० ७ । (४) शु० सं० अ० २ क० ८ । (५) शु० सं० अ० २ क० ८ ।
 (६) शु० सं० अ० १ क० ८ ।

ते च्छायामुपस्थेषमि'ति साध्वीमग्ने ते च्छायामुपस्थेषमित्ये-
 वैतदाह ॥ २ ॥ 'विष्णोस्थानमसी'ति । यज्ञो वै विष्णुस्त-
 स्येव ह्येतदन्तिकं तिष्ठति तस्मादाह विष्णोस्थानमसी'तीतऽ
 इन्द्रो ऽवीर्यमकृणोदि'त्यतो हीन्द्रस्तिष्ठन्दक्षिणतो नाष्ट्रा
 रक्षांस्वपाऽहंस्तस्मादाहेतऽइन्द्रो वीर्यमकृणोदि'त्यद्वो-
 ऽद्वरं ऽआस्थादि'त्यद्वरो वै यज्ञऽऊद्वो यज्ञऽआस्थादित्येवैत-
 दाह ॥ ३ ॥ 'अग्ने वेहोत्रं वेदूर्दूत्यमि'ति । उभयं वा ऽएतदग्नि-
 र्हेवानां होता च दूतश्च तदुभयं विद्धि यदेवानामसीत्ये-
 वैतदाह 'ऽवतां त्वां द्यावापृथिवीऽअव त्वं द्यावापृथिवी' ऽइति
 नाऽत्र तिरोहितामिवाऽस्ति 'स्विष्टैकृदेवेभ्य ऽइन्द्र ऽआज्येन
 हविषाऽभूत्स्वाहे' तीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्र ऽआज्ये-
 नेति वाचे वा ऽएतमाधारमाधारयतीन्द्रो वागित्यु वा ऽआहु-
 स्तस्माद्वे वाऽऽहेन्द्र ऽआज्येनेति ॥ ४ ॥ अथाऽसंस्पर्शयन्त्सुचौ
 पश्येन्त्य । ध्रुवया समनक्ति शिरो वै यज्ञस्योत्तर ऽआधार
 ऽआत्मा वै द्रध्रुवा तदात्मन्येवैतच्छिरः प्रतिदधाति शिरो
 वै यज्ञस्योत्तर ऽआधारः श्रीर्वै शिरः श्रीर्हि वै शिरस्तस्माद्यो-
 ऽर्द्धस्य श्रेष्ठो भवत्यसावमुष्यार्द्धस्य शिरऽइत्याहुः ॥ ५ ॥
 यजमान ऽएव ध्रुवामनु । योऽस्मा ऽअरातीयति स
 ऽउपभृतमनु स यद्धोपभृता समञ्ज्याद्यो यजमानायाऽराती-
 यति तस्मिञ्छ्रूयं दध्यात्तद्यजमान ऽएवैतच्छ्रूयं दधाति
 तस्माद् ध्रुवया समनक्ति ॥ ६ ॥ स समनक्ति । 'सञ्ज्यो-

(१) शु० सं० अ० २ क० ८ । (२) शु० सं० अ० २ क० ८ । (३) शु० सं०
 अ० २ क० ८ । (४) शु० सं० अ० २ क० ९ । (५) शु० सं० अ० २ क० ९
 (६) शु० सं० अ० २ क० ९ । (७) शु० सं० अ० २ क० ९ ।

तिषा ज्योतिरिति ज्योतिर्वा ऽद्वितरस्यामाज्यं भवति
ज्योतिरितरस्यां ते हेतुदुभे ज्योतिषी सङ्गच्छेते तस्मादेव
समनक्ति ॥ ७ ॥ अथाऽतो मनसश्चैव वाचश्च । अहम्भ-
द्र ऽउदितं मनश्च ह वै वाक्चाऽहम्भद्र ऽउदाते ॥ ८ ॥
तद्ध मन ऽउवाच । अहमेव त्वच्छ्रेयोऽस्मि न वै मया त्वं
किं च नाऽनभिगतं वदसि सा यन्मम त्वं कृताऽनुकराऽनु-
वर्त्माऽस्यहमेव त्वच्छ्रेयोऽस्मीति ॥ ९ ॥ अथ ह वागुवाच ।
अहमेव त्वच्छ्रेयस्यसि यद्वै त्वं वेत्थाऽहं तद्विज्ञपयाम्यह-
६ संज्ञपयामीति ॥ १० ॥ ते प्रजापतिं प्रतिप्रश्नमेयतु । स
प्रजापतिर्मनस एवाऽनूवाच मन एव त्वच्छ्रेयो मनसो वै
त्वं कृताऽनुकराऽनुवर्त्माऽसि श्रेयसो वै पापीयाङ्कृताऽनुकरो-
ऽनुवर्त्मा भवतीति ॥ ११ ॥ सा ह वाक् परोक्ता विसिष्मिये ।
तस्यै गर्भं पपात सा ह वाक् प्रजापतिमुवाचाऽहव्यवा-
डेवाऽहं तुभ्यं भूयासं यां मा परावोच ऽद्विति तस्माद्यत्किं च
प्राजापत्यं यज्ञे क्रियतऽ उपाश्वेव तत् क्रियतेऽहव्यवा-
द्वि वाक् प्रजापतय ऽआसीत् ॥ १२ ॥ तद्वैतद्देवाः ।
रेतश्चूर्मन्द्वा यस्मिन्द्वा बभ्रुस्तद्ध स्म पृच्छन्त्यत्रैव त्या ३-
दिति ततोऽत्रिः सम्बभूव तस्मादुप्यात्रेय्या योषितैनस्ये-
तस्यै हि योषायै वाचो देवताया ऽएते सम्भूताः ॥ १३ ॥

चतुर्थाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

स वै प्रवरायाऽऽश्रावयति । तद्यत्प्रवरायाऽऽश्रावयति
यज्ञो वा ऽआश्रावणं यज्ञमभिष्वयाहृत्याऽथ होतारं प्रवृणा
ऽहुति तस्मात्प्रवरायाऽऽश्रावयति ॥ १ ॥ स ऽइधमसन्नहना-
न्येवाऽभिपद्याऽऽश्रावयति । स यद्वाऽनारभ्य यज्ञमध्वर्युरा-
श्रावयेद्वेपनो वा ह स्यादभ्यां वाऽऽर्त्तिमाच्छेत् ॥ २ ॥ तद्वैके ।
वेदे स्तीर्णायै बर्हिरभिपद्याऽऽश्रावयन्तीधमस्य वा शकलम-
पच्छिद्याऽभिपद्याऽऽश्रावयन्तीदं वै किञ्चिद्यज्ञस्येदं यज्ञमभि-
पद्याऽऽश्रावयाम ऽहुति वृदन्तस्तदु तथा न कुर्व्यादेतद्वै किञ्चि-
द्यज्ञस्य यैरिधमं सन्नद्धो भवत्यग्निः सम्मृजन्ति तद्वेव
खलु यज्ञमभिपद्याऽऽश्रावयति तस्मादिधमसन्नहनान्येवाऽ-
भिपद्याऽऽश्रावयेत् ॥ ३ ॥ स ऽआश्राव्य । य ऽएव
देवानां होता तमेवाऽग्रे प्रवृणीतेऽग्निमेव तदग्नये चैवैतदे-
वेभ्यश्च निहनुते यदहाऽग्रेऽग्निं प्रवृणीते तदग्नये निहनुते-
ऽथ यो देवानां होता तमग्रे प्रवृणीते तदु देवेभ्यो निहनुते
॥ ४ ॥ स ऽआह । अग्निर्देवो दैव्यो होतेत्यग्निर्हि
देवानां होता तस्मादाहाऽग्निर्देवो दैव्यो होतेति तद-
ग्नये चैवैतदेवेभ्यश्च निहनुते यदहाऽग्रेऽग्निमाह तदग्नये
निहनुतेऽथ यो देवानां होता तमग्र ऽआह तदु देवेभ्यो
निहनुते ॥ ५ ॥ देवान्यक्षद्विद्राँश्चिकित्वानिति । एष वै
देवाननु विद्वान्यदग्निं स एनाननु विद्वाननुष्टया यक्ष-
दित्येवैतदाह ॥ ६ ॥ मनुष्वद्भरतवदिति । मनुर्ह वा ऽअग्रे
यज्ञेनेजे तदनुकृत्येमां प्रजा यजन्ते तस्मादाह मनु-
ष्वदिति मनोर्यज ऽइत्य वाऽ आहस्तस्माद्वेवाऽऽह मनुष्व-

दिति ॥ ७ ॥ भरतवदिति । एष हि देवेभ्यो हव्यं
भरति तस्माद्भरतोऽग्निरित्याहुरेष ऽउ वा ऽइमां प्रजां
प्राणो भूत्वा बिभर्ति तस्माद्वेवाऽऽह भरतवदिति ॥ ८ ॥
अथाऽऽर्षेयं प्रवृणीते । ऋषिभ्यश्चैवैनमेतदेवेभ्यश्च निवेद-
यत्ययं महावीर्यो यो यज्ञं प्रापदिति तस्मादार्षेयं प्रवृणीते
॥ ९ ॥ परस्तादर्वाक् प्रवृणीते । परस्ताद्वर्वाच्चयः प्रजां
प्रजायन्ते ज्यायसस्पतय ऽउ चैवैतन्निहनुत ऽइदं हि
पितैवाऽग्नेऽथ पुत्रोऽथ पौत्रस्तस्मात्परस्तादर्वाक् प्रवृणीते
॥ १० ॥ स ऽआर्षेयमुक्त्वाऽऽह । ब्रह्मण्वदिति ब्रह्म ह्यस्मिन्-
स्मादाह ब्रह्मण्वदित्या च वक्षदिति तद्या ऽएवैतदेवता
ऽआवोढवा ऽआह ता ऽएवैतदाहा च वक्षदिति ॥ ११ ॥
ब्राह्मणा ऽअस्य यज्ञस्य प्राऽवितार ऽइति । एते वै ब्राह्मणा
यज्ञस्य प्राऽवितारो येऽनूचाना ऽएते ह्येनं तद्वृत ऽएत ऽएनं
जनयन्ति तद् तु तेभ्यो निहृते तस्मादाह ब्राह्मणा ऽअस्य
यज्ञस्य प्राऽवितार ऽइति ॥ १२ ॥ असौ मानुष ऽइति ।
तदिमं मानुषं होतारं प्रवृणीतेऽहोता हैष पुराऽथैतर्हि
होता ॥ १३ ॥ स प्रवृत्तो होता जपति । देवता ऽउप-
धावति यथाऽनुष्टुभ्या देवेभ्यो वषट् कुर्म्याद्यथाऽनुष्टुभ्या
देवेभ्यो हव्यं ब्रहेद्यथा न ह्वलेदेवं देवता ऽउपधावति ॥ १४ ॥
तत्र जपति । एतं त्वा देव सवितर्वृणत ऽइति तत्सवितारं
प्रसवायोपधावति स हि देवानां प्रसवितोऽग्निः होत्रायेति
तदग्नये चैवैतदेवेभ्यश्च निहनुते यदहाऽग्नेऽग्निमाह तद-
ग्नये निहनुतेऽथ यो देवानां होता तमग्न ऽआह तद्

देवेभ्यो निहनुते ॥ १५ ॥ सह पित्रा वैश्वानरेणेति ।
 संवत्सरो वै पिता वैश्वानरं प्रजापतिस्तत्संवत्सरायैवै-
 तत्प्रजापतये निहनुतेऽग्रे पूषन् बृहस्पते प्र च बृद प्र च
 यजेत्यनुवक्ष्यन्वा एतद्यक्ष्यन् भवति तदेताभ्य एवैत-
 देवताभ्यो निह्नुते यूयमनु ब्रूत यूयं यजतेति ॥ १६ ॥
 वसूनां रातौ स्याम । रुद्राणामुर्व्यायां स्वादित्या
 ऽअदितये स्यामाऽनेहस ऽदृत्येते वै त्रया देवा यद्वसवो
 रुद्रा ऽआदित्या एतेषामभिगुप्तौ स्यामेत्येवैतदाह ॥ १७ ॥
 जुष्टामद्य देवेभ्यो वाचमुद्यासमिति । जुष्टमद्य देवेभ्यो-
 ऽनूच्यासमित्येवैतदाह तद्धि समृद्धं यो जुष्टं देवेभ्यो
 ऽनुब्रवत् ॥ १८ ॥ जुष्टां ब्रह्मभ्य ऽदृति । जुष्टमद्य ब्राह्मणे-
 भ्योऽनूच्यासमित्येवैतदाह तद्धि समृद्धं यो जुष्टं ब्राह्मणे-
 भ्योऽनुब्रवत् ॥ १९ ॥ जुष्टां नराशंसयेति । प्रजा वै
 नरस्तत्सर्वाभ्यः प्रजाभ्य ऽआह तद्धि समृद्धं यश्च वेद
 यश्च न सादध्वंश्चवोचत्सादध्वन्ववोचदित्येव विसृज्यन्ते
 यद्य होतृवर्षे जिह्वां चक्षुः परापतत् । अग्निष्टृत्पुनराभि-
 याज्जातवेदा विचर्षणिरिति यथा यानग्रेऽग्नीन्होत्राय प्रावृ-
 णत ते प्राऽध्वन्नेवं यज्ञेऽत्र प्रवरेणाऽमायि तज्ञे पुनरा-
 प्याययेत्येवैतदाह तथो हाऽस्यैतत्पुनराप्यायते ॥ २० ॥
 अथाऽध्वर्युं चाऽग्नीधं च सम्मृशति । मनो वा ऽअद्ध्वर्यु-
 र्वाग्धोता तन्मनश्चैवैतद्वाचं च सन्दधाति ॥ २१ ॥ तत्र
 जपति । षण्णमोर्वीरुहसस्पान्त्वग्निश्च पृथिवी चाऽऽपश्च
 नात्रज्ञा ऽदृज रात्रिश्चेत्येता मा देवता ऽआर्त्तंगोपाय-

न्त्वि॒त्ये॒वैत॒दाह॒ त॒स्यो हि न॒ ह॒लाऽस्ति॒ य॒मेता॒ दे॒वता॒
 ऽआ॒र्त्तेर्गो॒पाये॒युः ॥ २२ ॥ अ॒थ हो॒तृष॒दनमु॒पाऽऽव॑र्त्तते । स
 हो॒तृष॒दनादे॒कं तृ॒णं नि॒रस्य॑ति 'नि॒रस्तः॑ पराव॒सुरि॑ति परा॒
 व॒सुर्ह वै नामा॑ऽसुराणां॑ होता स तमे॒वैत॒द्धोतृ॑ष॒दना॒
 न्नि॒रस्य॑ति ॥ २३ ॥ अ॒थ हो॒तृष॒दन ऽउ॒पवि॑शति । इदु॒
 म॒हम॒र्वा व॒सोः स॒दने॒ सीदा॑मीत्य॒र्वा व॒सुर्वै नाम॑ दे॒वानां॑
 होता तस्यै॒वैत॒त्स॒दने॒ सीद॑ति ॥ २४ ॥ तत्र ज॒पति॒ ।
 वि॒श्वक॑र्म॒स्तनू॒पा ऽअ॒सि मा मो॒ दोषि॑ष्टं मा मा हि॒ः
 सि॒ष्टृमे॒ष वां लोक॑ ऽइ॒त्युद॒ङ्ङेज॑त्यन्तरा वा ऽए॒तदा॑हव॒
 नीयं॑ च गा॒र्हप॑त्यं चाऽऽस्ते त॒दु ता॒भ्यां नि॒हनु॑ते मा मो
 दोषि॑ष्टं मा मा हि॒ः सि॒ष्टृमि॑ति त॒थो है॒नमे॒तौ न॒ हि॑स्तः
 ॥ २५ ॥ अ॒थाऽग्नि॑मी॒क्षमाणो॑ ज॒पति॒ । 'वि॒श्वे^२ दे॒वाः
 शा॒स्त॒न मा य॒थेह॑ होता वृ॒तो म॒न॒वै य॒न्निष॑द्य । प्र मे
 ब्रू॒त भा॒गधे॑यं य॒था वो ये॒न प॒था ह॒व्यमा॑ वो ब्र॒हानी॑ति
 य॒था ये॒भ्यः प॒क्कः॑ स्यात्ता॒न् ब्रू॒यादु॒नु मा शा॒स्त य॒था
 व ऽआ॒ह॒रिष्या॑मि य॒था वः॑ परि॒वेक्ष्या॑मीत्ये॒वमे॒वैत॒द्दे॒वेषु॑
 प्र॒शा॒सनमि॑च्छतेऽनु मा शा॒स्त य॒था वोऽनु॑ष्ट॒या व॒षट्-
 कु॒र्याम॑नुष्ट॒या ह॒व्यं ब्र॒हेय॑मिति तस्मादे॒वं ज॒पति॒ ॥ २६ ॥

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

अ॒ग्निर्हो॒ता वे॒त्विग्ने॒र्होत्र॑मिति । अ॒ग्नि॒रिद॑ होता वे॒त्वि॒-
 त्ये॒वैत॒दाहाऽग्ने॒र्होत्र॑मिति त॒स्यो हि हो॒त्रं वे॒त्तु प्रा॒वित्र॑-

* 'ग' पुस्तके पुरावसुर्ह इति ।

(१) सा॒ख्या० श्रौ० सू० १, ६, ६ । (२) ऋ० सं० म० १०, सू० ५२, ऋ० १ ।

मिति यज्ञो वै प्रावित्रं वेत्तु यज्ञमित्येवैतदाह साधु ते
यजमान देवतेति साधु ते यजमान देवता यस्य तेऽग्नि-
होतित्येवैतदाह घृतवतीमद्ध्युष्यो सुचमास्यस्वेति तदद्ध्युष्यु
प्रसौति स यदेकामिवाऽऽह ॥ १ ॥ यजमान ऽएव जुहू-
मनु । योऽस्मा ऽअरातीयति स ऽउपभृतमनु स यद् द्वे
ऽइव ब्रूयाद्यजमानाय द्विषन्तं भ्रातृव्यं प्रत्युद्यामिनं
कुर्यादुत्तैव जुहूमन्वाद्य ऽउपभृतमनु स यद् द्वे ऽइव
ब्रूयादत्र ऽआद्यं प्रत्युद्यामिनं कुर्यात्तस्मादेकामिवैवाऽऽह
॥ २ ॥ देवयुवं विश्ववारामिति । उपस्तौत्येवैनामेतन्म-
ह्यत्येव यदाह देवयुवं विश्ववारामितीडामहै देवाँ २ ॥
ऽईडेह्यान्नमस्याम नमस्यान् यजाम यज्ञियानितीडामहै तान्दे
वाऽह्य ऽईडेह्या नमस्याम ताऽह्ये नमस्या यजाम यज्ञिया-
निति मनुष्या वा ऽईडेह्याः पितरो नमस्या देवा यज्ञियाः ॥ ३ ॥
या वै प्रजा यज्ञेऽनन्वाभक्ताः । पराभूता वै ता ऽएवमेवै-
तया ऽइमाः प्रजा ऽअपराभूतास्ता यज्ञ ऽआभजति मनु-
ष्याननु पशवो देवाननु ब्रूयात्स्योषधयो वनस्पतयो यदिदं
किञ्चैवमु तत्सर्वं यज्ञ ऽआभक्तम् ॥ ४ ॥ ता वा ऽएताः ।
नव व्याहृतयो भवन्ति नवेमे पुरुषे प्राणा ऽएतानेवाऽस्मि-
न्नेतद्धाति तस्मान्नव व्याहृतयो भवन्ति ॥ ५ ॥ यज्ञो
ह देवेभ्योऽपचक्राम । तं देवा ऽअह्वमन्त्रयन्ता नह
शृणुप न ऽआवर्त्तस्वेति सोऽस्तु तथेत्येव देवानुपाववर्त्त
तेनोपाऽवृत्तेन देवा ऽअयजन्त तेनेष्टैतदभवन्न्यदिदं देवाः ॥ ६ ॥
॥ गताश्चावयति । यज्ञमेवैतदनुमन्त्रयत ऽआ नह शृणुप

न ऽआवर्त्तस्वेत्यथ यत्प्रत्याश्रावयति यज्ञ ऽएवैतदुपाऽऽवर्त्तते-
 ऽस्तु तथेति तेनोपाऽऽवृत्तेन रेतसा भूतेनर्त्विजः सम्प्रदायं
 चरन्ति यजमानेन परोक्षं यथा पूर्णपात्रेण सम्प्रदायं
 चरेयुरेवमनेनर्त्विजः सम्प्रदायं चरन्ति तद्वाचैवैतत्सम्प्रदायं
 चरन्ति वाग्धि यज्ञो वागु हि रेतस्तदेतेनैवैतत्सम्प्रदायं
 चरन्ति ॥ ७ ॥ सोऽनुब्रूहीत्येवोक्त्वाऽङ्घ्र्युः । नाऽपव्याहरेन्नो
 ऽएव होताऽपव्याहरेद्वाश्रावयत्यङ्घ्र्युस्तदग्नीधं यज्ञ ऽउपा-
 ऽऽवर्त्तते ॥ ८ ॥ सोऽग्नीन्नाऽपव्याहरेत् । आप्रत्या-
 श्रावणात्प्रत्याश्रावयत्यग्नीत्तत्पुनरङ्घ्र्युं यज्ञ ऽउपाऽऽवर्त्तते
 ॥ ९ ॥ सोऽङ्घ्र्युर्न्नाऽपव्याहरेत् । आयजेति
 वृत्तोर्ध्वजेत्येवाऽङ्घ्र्युर्होत्रे यज्ञः सम्प्रयच्छति ॥ १० ॥
 स होता नाऽपव्याहरेत् । आवषट्कारात्तं वषट्कारे-
 णाऽग्नावेव योनौ रेतो भूतः सिञ्चत्यग्निर्वै योनिर्ध्वजस्य
 स ततः प्रजायत ऽइति नु हविर्ध्वजेऽथ सौम्येऽङ्घ्रे ॥ ११ ॥
 स वै ग्रहं गृहीत्वाऽङ्घ्र्युः । नाऽपव्याहरेदोपाकरणादुपाऽऽव-
 र्त्तद्धमित्येवाऽध्वर्युरुद्गातृभ्यो यज्ञः सम्प्रयच्छति ॥ १२ ॥
 त ऽउद्गातारो नाऽपव्याहरेयुः । ओत्तमाया ऽएषोत्तमे-
 त्येवोद्गातारो होत्रे यज्ञः सम्प्रयच्छन्ति ॥ १३ ॥ स होता
 नाऽपव्याहरेत् । आवषट्कारात्तं वषट्कारेणाऽग्नावेव योनौ
 रेतो भूतः सिञ्चत्यग्निर्वै योनिर्ध्वजस्य स ततः प्रजा-
 यते ॥ १४ ॥ स यद्ध सोऽपव्याहरेत् । यं यज्ञ ऽउपाऽऽ-
 वर्त्तते यथा पूर्णपात्रं परासिञ्चेदेवः ह स यजमानं
 परासिञ्चेत्स यत्र हैवमृत्विजः संविदाना यज्ञेन चरन्ति

सर्वमेव तत्र कल्पते न मुह्यति तस्मादेवमेव यज्ञो भर्त्तव्यः
 ॥ १५ ॥ ता वा एताः । पञ्च ऋग्याहुतयो भवन्त्योश्राव-
 याऽस्तु श्रौषड्यज ये यजामहे ब्रौषडिति पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः
 पशुः पञ्चर्त्तवः संवत्सरस्यैषैका यज्ञस्य मात्रैषा सम्पत् ॥ १६ ॥
 तासां सप्तदशाऽक्षराणि । सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापति-
 र्यज्ञ एषैका यज्ञस्य मात्रैषा सम्पत् ॥ १७ ॥ ओ श्रावयेति
 वै देवाः । पुरो वातः ससृजिरेऽस्तु श्रौषडित्यभ्राणि सम-
 प्लावयन्न्यजेति विद्युतं ये यजामह इति स्तनयित्तुं वषट्-
 कारेणैव प्रावर्षयन् ॥ १८ ॥ स यदि वृष्टिकामः स्यात् ।
 यदीष्टया वा यजेत दर्शपूर्णमासयोर्वै ब्रूयाद्वृष्टिकामो वा
 ऽअस्मीति तत्रो ऽअध्वर्यु ब्रूयात्पुरो वातं च विद्युतश्च मनसा
 ज्ञायेत्यभ्राणि मनसा ज्ञायेत्यग्नीध्रं स्तनयित्तुं च वर्षं
 च मनसा ज्ञायेति होतारः सर्वाण्येतानि मनसा ज्ञायेति
 ब्रह्माणं वर्षति हैव तत्र यत्रैवमृत्विजः संविदाना यजेन
 चरन्ति ॥ १९ ॥ ओ श्रावयेति वै देवाः । विराजमभ्याजुहुवुर-
 स्तु श्रौषडिति वत्समुपाऽवाऽसृजन्न्यजेत्युदजयन्न्ये यजामह
 ऽइत्युपाऽऽसीदन्वषट्कारेणैव विराजमदुहतेयं वै विराडस्यैवा
 एष दोह एवः ह वा ऽअस्मा ऽइयं विराट् सर्वान्
 कामान्दुहे य एवमेतं विराजो दोहं वेद ॥ २० ॥

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

ऋतुवो ह वै प्रयाजाः । तस्मात्पञ्च भवन्ति पञ्च
 हृतवः ॥ १ ॥ देवाश्च वा ऽअसुराश्च । उभये प्राजा-
 पत्याः पस्पृधिर ऽएतस्मिन्न्यजे प्रजापतौ पितरि संवत्सरे-
 ऽस्माकमयं भविष्यत्यस्माकमयं भविष्यतीति ॥ २ ॥
 ततो देवाः । अर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुस्त ऽएतान्प्रयाजान्
 ददृशुस्तैरयजन्त तैर्ऋतून्संवत्सरं प्राजयन्तुभ्यः संवत्स-
 रात्सपत्नानन्तरायंस्तस्मात्प्रजयाः प्रजया ह वै नामैत-
 यत्प्रयाजा ऽइति तथो ऽएवैष ऽएतैर्ऋतून्संवत्सरं प्रजयत्यु-
 तुभ्यः संवत्सरात्सपत्नानन्तरेति तस्मात्प्रयाजैर्ष्वजते
 ॥ ३ ॥ ते वा ऽआज्यहविषो भवन्ति । बृज्जो वा ऽआ-
 ज्यमेतेन वै देवा बृज्जेणाऽऽज्येनर्तून्संवत्सरं प्राज-
 यन्तुभ्यः संवत्सरात्सपत्नानन्तरायंस्तथो ऽएवैष ऽएतेन
 बृज्जेणाऽऽज्येनर्तून्संवत्सरं प्रजयत्युतुभ्यः संवत्सरात्सप-
 त्नानन्तरेति तस्मादाज्यहविषो भवन्ति ॥ ४ ॥ एतद्वै
 संवत्सरस्य स्वं पयः । यदाज्यं तत्स्वेनैवैनमेतत्पयसा
 देवाः स्व्यकुर्वन्त तथो ऽएवैनमेष ऽएतत्स्वेनैव पयसा
 स्वीकुरुते तस्मादाज्यहविषो भवन्ति ॥ ५ ॥ स यत्रैव
 तिष्ठन् प्रयाजेभ्य ऽआश्रावयेत् । तत् ऽएव नाऽपका-
 मेत्सङ्ग्रामो वा ऽएष सन्निधीयते यः प्रयाजैर्ष्वजते यतरो
 वै संयत्तयोः पराजयतेऽप वै सङ्ग्रामत्यभितरामु वै
 जयन्क्रामति तस्मादभितरामभितरामेव क्रामेदभितराम-
 भितरामाहुतीर्जुहुयात् ॥ ६ ॥ तदु तथा न कुर्ष्यात् ।
 यत्रैव तिष्ठन् प्रयाजेभ्य ऽआश्रावयेत्तत् ऽएव नाऽपका-

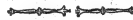
मेघत्रो ऽएव समिद्धतमं मृष्येत तदाहुतीर्जुहुयात्समि-
 द्दहोमेन ह्येव समृद्धा ऽआहुतयः ॥ ७ ॥ स ऽआश्रा-
 व्वयाऽऽह । समिधो यजेति तद्रसन्तः समिन्धे स वसन्तः
 समिद्धोऽन्यानृतून्समिन्ध ऽऋतवः समिद्धाः प्रजाश्च
 प्रजनयन्त्योषधीश्च पचन्ति तद्वेव खलु सवर्णानृतून्नि-
 राहाऽथ यज यजेत्येवोत्तरानाहाऽजामितायै जामि ह
 कुर्याद्यत्तनूनपातं यजेदो यजेति ब्रूयात्तस्माद्यज यजेत्ये-
 वोत्तरानाह ॥ ८ ॥ स वै समिधो यजति । वसन्तो वै
 समिद्रसन्तमेव तदेवा ऽअवृञ्जत वसन्तात्सपत्नानन्तराय-
 न्न्वसन्तम्वेवैष ऽएतद् वृङ्क्ते वसन्तात्सपत्नानन्तरेति तस्मा-
 त्समिधो यजति ॥ ९ ॥ अथ तनूनपातं यजति । ग्रीष्मो
 वै तनूनपाद् ग्रीष्मो ह्यासां प्रजानां तनूस्तपति ग्रीष्ममेव
 तदेवा ऽअवृञ्जत ग्रीष्मात्सपत्नानन्तरायन् ग्रीष्मम्वेवैष
 ऽएतद्वृङ्क्ते ग्रीष्मात्सपत्नानन्तरेति तस्मात्तनूनपातं यजति
 ॥ १० ॥ अथेदो यजति । वर्षा वा ऽइड ऽइति हि वर्षा
 ऽइडो यदिदं क्षुद्रः सरीसृपं ग्रीष्महेमन्ताभ्यान्नित्यक्तं
 भवति तद्वर्षा ऽईडितमिवाऽन्नमिच्छमानं चरति तस्माद्वर्षा
 ऽइडो वर्षा ऽएव तदेवा ऽअवृञ्जत वर्षाभ्यः सपत्नानन्त-
 रायन्वर्षा ऽउ ऽएवैष ऽएतद्वृङ्क्ते वर्षाभ्यः सपत्नानन्तरेति
 तस्मादिडो यजति ॥ ११ ॥ अथ बर्हिर्ष्यजति । शरद्वै
 बर्हिरिति हि शरद्बर्हिष्या ऽइमा ऽओषधयो ग्रीष्महेम-
 न्ताभ्यां नित्यक्ता भवन्ति ता वर्षा वर्द्धन्ते ताः शरदि
 बर्हिषो रूपं प्रस्तीर्णाः शरते तस्माच्छरद्बर्हिः शरदमेव

तद्देवा ऽअवृञ्जत शरदः सपत्नानन्तरायञ्छरदम्बेवैष ऽएत-
द्वृङ्क्ते शरदः सपत्नानन्तरेति तस्माद्वर्हिष्यजति ॥ १२ ॥
अथ स्वाहा स्वाहेति यजति । अन्तो वै यज्ञस्य स्वाहा-
कारोऽन्त ऽऋतूनां हेमन्तो वसन्ताद्भि पराङ्घ्र्योऽन्तेनैव
तदुन्तं देवा ऽअवृञ्जताऽन्तेना ऽन्तात्सपत्नानन्तरायन्नन्तेनोऽ-
एवैष ऽएतदुन्तं वृङ्क्तेऽन्तेना ऽन्तात्सपत्नानन्तरेति तस्मा-
त्स्वाहा स्वाहेति यजति ॥ १३ ॥ तद्वा ऽएतत् । वसन्त
ऽएव हेमन्तात्पुनरसुरेतस्माद्ध्येष पुनर्भवति पुनर्ह वा-
ऽअस्मिँल्लोके भवति य ऽएवमेतद्वेद ॥ १४ ॥ स वै व्यन्तु
वेत्त्विति यजति । अजामितायै जामि ह कुर्ष्याद्यद्व्यन्तु
व्यन्त्विति वैव यजेद्वेत्तु वेत्त्विति वा व्यन्त्विति वै
योषा वेत्त्विति ववृषा मिथुनमेवैत्त्प्रजननं क्रियते तस्मा-
द्व्यन्तु वेत्त्विति यजति ॥ १५ ॥ अथ चतुर्थे प्रयाजे समा-
नयति बर्हिषि । प्रजा वै बर्हिं रेत ऽआज्यं तत्प्रजास्वेवैत-
द्वेतः सिच्यते तेन रेतसा सिक्तेनेमाः प्रजाः पुनरभ्या-
वृत्तं प्रजायन्ते तस्माच्चतुर्थे प्रयाजे समानयति बर्हिषि
॥ १६ ॥ सङ्ग्रामो वा ऽएष सन्निधीयते । यः प्रयाजै-
ष्यजते यतरं वै संयत्तयोर्मित्रमागच्छति स जयति तदे-
तदुपभृतोऽधि जुहूं मित्रमागच्छति तेन प्रजयति तस्मा-
च्चतुर्थे प्रयाजे समानयति बर्हिषि ॥ १७ ॥ यजमान ऽएव
जुहूमनु । योऽस्मा ऽअरातीयति स ऽउपभृतमनु यज-
मानायैवैतद् द्विषन्तं भ्रातृव्यं बलिः हारयत्यत्तैव जुहू-
मन्न्वाद्य ऽउपभृतमन्वत्र ऽएवैतदाद्यं बलिः हारयति

तस्माच्चतुर्थे प्रयाजे समानयति ॥ १८ ॥ स वा ऽअन-
 वमृशन्त्समानयति । स यद्धाऽवमृशेद्यजमानं द्विषता भ्रातृ-
 ळ्येना ऽवमृशेदत्तारमाद्येनाऽवमृशेत्तस्मादुनवमृशन्त्समान-
 यति ॥ १९ ॥ अथोत्तरां जुहूमध्वूहति । यजमानमेवैतद् द्विषति
 भ्रातृष्येऽध्वूहत्यत्तारमाद्येऽध्वूहति तस्मादुत्तरां जुहू-
 मध्वूहति ॥ २० ॥ देवा ह वा ऽऊचुः । हन्त विजितमे-
 वाऽनु सर्वं यज्ञः सऽंस्थापयाम यदि नोऽसुररक्ष-
 सान्न्यासजेयुः सऽंस्थित ऽएव नो यज्ञः स्यादिति ॥ २१ ॥
 त ऽउत्तमे प्रयाजे । स्वाहाकारेणैव सर्वं यज्ञः समस्था-
 पयन्त्स्वाहाऽग्निमिति तदाग्नेयमाज्यभागः समस्थापय-
 न्त्स्वाहा सोममिति तत्सौम्यमाज्यभागः समस्थापय-
 न्त्स्वाहाऽग्निमिति तद्य ऽएष ऽउभयत्राऽच्च्युत ऽआग्नेयः
 पुरोडाशो भवति तः समस्थापयन् ॥ २२ ॥ अथ यथा-
 देवतऽं । स्वाहा देवा ऽआज्यपा ऽइति तत्प्रयाजाऽनुयाजा-
 न्त्समस्थापयन्प्रयाजाऽनुयाजा वै देवा ऽआज्यपा जुषाणो-
 ऽअग्निराज्यस्य वेत्तिविति तदग्निऽं स्विष्टकृतः समस्था-
 पयन्नग्निर्हि स्विष्टकृत्स ऽएषोऽप्येतर्हि तथैव यज्ञः सन्तिष्ठते
 यथैवैनं देवाः समस्थापयन्तस्मादुत्तमे प्रयाजे स्वाहा
 स्वाहेति यजति यावन्ति हवीऽंषि भवन्ति विजितमे-
 वैतदनु सर्वं यज्ञः सऽंस्थापयति तस्माद्यदुत ऽऊर्ध्वं
 विलोम यज्ञे क्रियेत न तदाद्रियेत सऽंस्थितो मे यज्ञ
 ऽइति ह विद्यात्सहैष यज्ञो यातयामेवाऽऽस यथा वृषट्कृतः
 हुतऽं स्वाहाकृतम् ॥ २३ ॥ ते देवा ऽअकामयन्त । कथं

द्विमं यज्ञं पुनराप्यायेमाऽयातयामानं कुर्व्याम तेनाऽयात-
याम्ना प्रचरेमेति ॥ २४ ॥ स यजुह्वामाज्यं परिशिष्टमासीत् ।
येन यज्ञः समस्थापयँस्तेनैव यथापूर्वः हवींष्यभ्यधार-
यन्पुनरेवैनानि तदाप्याययन्नयातयामान्यकुर्वन्नयातयाम
ह्याज्यं तस्मादुत्तमं प्रयाजमिष्ट्वा यथापूर्वः हवींष्यभि-
धारयति पुनरेवैनानि तदाप्याययत्ययातयामानि करोत्य-
यातयाम ह्याज्यं तस्माद्यस्य कस्य च हविषोऽवद्यति पुन-
रेव तदभिधारयति खिष्टकृत एव तत्पुनराप्याययत्ययात-
याम करोत्यथ यदा खिष्टकृतेऽवद्यति न ततः पुनरभि-
धारयति नो हि ततः काश्चन हविषोऽग्नावाहुतिः होष्य-
न्भवति ॥ २५ ॥

पञ्चमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

स वै समिधो यजति । प्राणा वै समिधः प्राणा-
नेवैतत्समिन्धे प्राणैर्ह्ययं पुरुषः समिद्धस्तस्मादभिमृशेति
ब्रूयाद्यद्युपतापी स्यात्स यद्युष्णः स्यादेव तावच्छसेत
समिद्धो हि स तावद्भवति यद्यु शीतः स्यान्न शसेत
तत्प्राणेनेवाऽस्मिन्नेतद्दधाति तस्मात्समिधो यजति ॥ १ ॥
अथ तनूनपातं यजति । रेतो वै तनूनपाद्रेत एवैतत्सि-
ञ्चति तस्मात्तनूनपातं यजति ॥ २ ॥ अथेडो यजति । प्रजा
वा ऽड्डो यदा वै रेतः सिक्तं प्रजायतेऽथ तदीदितमिवा-
ऽन्नमिच्छमानं चरति तत्प्रैवैतज्जनयति तस्मादिडो यजति ॥ ३ ॥

अथ बर्हिर्ध्वजति । भूमा वै बर्हिर्भूमानमेवैतत्प्रजनयति
तस्माद्बर्हिर्ध्वजति ॥ ४ ॥ अथ स्वाहा स्वाहेति यजति ।
हेमन्तो वा ऽऋतूनां स्वाहाकारो हेमन्तो हीमाः प्रजाः
स्वं वशमुपनयते तस्माद्धेमन् म्लायन्त्योषधयः प्रब्रूनस्प-
तीनां पलाशानि मुच्यन्ते प्रतितरामिव वृयांसी भव-
न्त्यधस्तरामिव वृयांसी पतन्ति विपतितलोमेव पापः
पुरुषो भवति हेमन्तो हीमाः प्रजाः स्वं वशमुपनयते
स्वीह वै तमर्द्धं कुरुते श्रियेऽन्नाद्याय यस्मिन्नर्द्धं भवति
य ऽएवमेतद्वेद ॥ ५ ॥ देवाश्च वा ऽअसुराश्च । उभये
प्राजापत्याः पस्पृधिरे ते दण्डैर्द्धनुर्भिर्ध्नं व्यजयन्त ते
हाऽविजयमाना ऊचुर्हन्त वाच्येव ब्रह्मन्विजिगीषामहै स
यो नो वाचं व्य्राहतां मिथुनेन नाऽनुनिक्रामात्स सर्वं
पराजयाता ऽअथ सर्वमितरे जयानिति तथेति देवा
ऽअब्रुवँस्ते देवा ऽइन्द्रमब्रुवन्व्याहरेति ॥ ६ ॥ स ऽइन्द्रो-
ऽब्रवीत् । एको ममेत्यथाऽस्माकमेकेऽतीतरेऽब्रुवँस्तदु तन्निम-
थुनमेवाऽविन्दन्मिथुनं ह्येकश्चैका च ॥ ७ ॥ द्वौ ममे-
तीन्द्रोऽब्रवीत् । अथाऽस्माकं द्वे ऽइतीतरे ऽब्रुवँस्तदु
तन्निमथुनमेवाऽविन्दन्मिथुनः हि द्वौ च द्वे च ॥ ८ ॥
त्रयो ममेतीन्द्रोऽब्रवीत् । अथाऽस्माकं तिस्रः ऽइतीतरेऽ-
ब्रुवँस्तदु तन्निमथुनमेवाऽविन्दन्मिथुनः हि त्रयश्च तिस्रश्च
॥ ९ ॥ चत्वारो ममेतीन्द्रोऽब्रवीत् । अथाऽस्माकं चतस्रः
ऽइतीतरेऽब्रुवँस्तदु तन्निमथुनमेवाऽविन्दन्मिथुनः हि चत्वा-
रश्च चतस्रश्च ॥ १० ॥ पञ्च ममेतीन्द्रोऽब्रवीत् । तत

ऽइतरे मिथुनं नाऽविन्दन्नो ह्यत ऽऊर्द्धं मिथुनमस्ति पञ्च
 पञ्चेति ह्येवैतदुभयं भवति ततोऽसुराः सर्वं पराजयन्त
 सर्वस्माद्देवा ऽअसुरानजयन्तसर्वस्मात्सपत्नान्सुरान्निरभ-
 जन् ॥ ११ ॥ तस्मात्प्रथमे प्रयाज ऽइष्टे ब्रूयात् । एको
 ममेत्येका तस्य यमहं द्वेष्मीति यद्यु न द्विष्याद्योऽस्मा-
 न्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म ऽइति ब्रूयात् ॥ १२ ॥ द्वौ ममेति
 द्वितीये प्रयाजे । द्वे तस्य योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म-
 ऽइति ॥ १३ ॥ त्रयो ममेति तृतीये प्रयाजे । तिस्रस्तस्य
 योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म ऽइति ॥ १४ ॥ चत्वारो
 ममेति चतुर्थे प्रयाजे । चतस्रस्तस्य योऽस्मान्द्वेष्टि यं
 च वयं द्विष्म ऽइति ॥ १५ ॥ पञ्च ममेति पञ्चमे प्रयाजे ।
 न तस्य किं च न योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म ऽइति
 स पञ्च पञ्चेत्येव भवत्परा भवति तथाऽस्य सर्वः संबृङ्क्ते
 सर्वस्मात्सपत्नान्निरभजति य ऽएवमेतद्वेद ॥ १६ ॥

पञ्चमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

ऋतवो ह वै देवेषु यज्ञे भागमीषिरे । आ नो यज्ञे
 भजत मा नो यज्ञादन्तर्गतास्त्वेव नोऽपि यज्ञे भाग
 ऽइति ॥ १ ॥ तद्वै देवा न जज्ञुः । त ऽऋतवो देवेष्वजान-
 त्सवसुरानुपाऽऽवर्त्तन्ताऽप्रियान्देवानां द्विषतो भ्रातृव्यान्
 ॥ २ ॥ ते हैतामेधतुमेधां चक्रिरे । यामेषामेतामनु शृण्वन्ति

कृषन्तो ह स्मैव पृथ्वे वृषन्तो यन्ति लुनन्तोऽपरे मृणन्तः
 शश्वद्वैभ्योऽकृष्टृपच्छ्या ऽएवौषधयः पेचिरे ॥ ३ ॥ तद्वै
 देवानामाग ऽआस । कनीय ऽइन्वतो द्विषन् द्विषते-
 ऽरातीयति किम्वेतावन्मात्रमुपजानीत यथेदमितोऽइय-
 थाऽसदिति ॥ ४ ॥ ते होचुः । ऋतूनेवाऽनुमन्त्रयामहा-
 ऽइति केनेति प्रथमानैवनाइयजे यजामेति ॥ ५ ॥ स
 हाऽग्निरुवाच । अथ यइमां पुरा प्रथमं यजथ काऽहं भवानीति
 न त्वामायतनाच्छ्यावयाम ऽइति ते यदृतूनभिह्वयमानाऽ
 अथाऽग्निमायतनाद्वाऽच्छ्यावयँस्तस्मादग्निरच्छ्युतो न ह वा
 ऽआयतनाच्चयवते यस्मिन्नायतने भवति य ऽएवमेतमग्नि-
 मच्छ्युतं वेद ॥ ६ ॥ ते देवा ऽअग्निमब्रुवन् । परेह्येनां-
 स्त्वमेवाऽनुमन्त्रयस्वेति स हेत्याग्निरुवाचर्त्तवोऽविदं वै वो
 देवेषु यजे भागमिति कथं नोऽविद ऽइति प्रथमानेव वो
 यजे यक्ष्यन्तीति ॥ ७ ॥ त ऽऋतवोऽग्निमब्रुवन् । आ
 वयं त्वामस्मासु भजामो यो नो देवेषु यजे भागमविद
 ऽइति स ऽएषोऽग्निर्ऋतुष्वाभक्तः समिधो ऽअग्ने तनून-
 पादग्न ऽइडो ऽअग्ने बर्हिर्गने स्वाहाऽग्निमित्याभक्तो ह
 वै तस्यां पुण्यकृत्त्यायां भवति यामस्य समानो ब्रुवाणः
 करोत्यग्निमृते ह वा ऽअस्मा ऽअग्निमुन्त ऽऋतव
 ऽओषधीः पचन्तीदहः सर्वं य ऽएवमेतमग्निमृतुष्वाभक्तं
 वेद ॥ ८ ॥ तदाहुः । यदुत्तमान्प्रयाजानावाहयन्त्यथ कस्मा-
 देनान्प्रथमान्यजन्तीत्युत्तमान्हेनान्यज्जेऽवाकल्पयन्प्रथमा-
 न्वो यजामेत्यब्रवँस्तस्मादुत्तमानावाहयन्ति प्रथमान्य-

जन्ति ॥ ९ ॥ चतुर्थेन वै प्रयाजेन देवाः । यज्ञमाप्नुवँस्तं
 पञ्चमेन समस्थापयन्नथ यदुत ऽऊर्ध्वमसंस्थितं
 यज्ञस्य स्वर्गमेव तेन लोकः समाश्नुवत ॥ १० ॥ ते
 स्वर्गं लोकं यन्तः । असुररक्षसेभ्य ऽआसङ्गाद्विभयाञ्च-
 क्रुस्तेऽग्निं पुरस्तादकुर्वत रक्षोहृणः रक्षसामपहन्तार-
 मग्निं मद्ध्यतोऽकुर्वत रक्षोहृणः रक्षसामपहन्तारमग्निं
 पश्चादकुर्वत रक्षोहृणः रक्षसामपहन्तारः ॥ ११ ॥
 स यद्येनाहपुरस्तात् । असुररक्षसाद्यासिसंक्षन्नग्निरेव
 ताद्व्यपाऽहन्त्रक्षोहा रक्षसामपहन्ता यदि मद्ध्यत ऽआ-
 सिसंक्षन्नग्निरेव तान्न्यपाऽहन्त्रक्षोहा रक्षसामपहन्ता यदि
 पश्चादासिसंक्षन्नग्निरेव तान्न्यपाऽहन्त्रक्षोहा रक्षसामपहन्ता-
 ऽत एवः सर्वतोऽग्निभिर्गुप्यमानाः स्वर्गं लोकः
 समाश्नुवत ॥ १२ ॥ तथो ऽपुवैष ऽएतत् । चतुर्थे-
 नैव प्रयाजेन यज्ञमाप्नोति तं पञ्चमेन संस्थाप-
 यत्यथ यदुत ऽऊर्ध्वमसंस्थितं यज्ञस्य स्वर्गमेव तेन
 लोकः समाश्नुते ॥ १३ ॥ स यदाग्नेयमाज्यभागं यजति ।
 अग्निमेवैतत्पुरस्तात्कुरुते रक्षोहृणः रक्षसामपहन्तारमथ
 यदाग्नेयः पुरोडाशो भवत्यग्निमेवैतन्मद्ध्यतः कुरुते रक्षोहृणः
 रक्षसामपहन्तारमथ यदग्निं स्विष्टकृतं यजत्यग्निमेवै-
 तत्पश्चात् कुरुते रक्षोहृणः रक्षसामपहन्तारः ॥ १४ ॥
 स यद्येनं पुरस्तात् । असुररक्षसान्यासिसंक्षन्त्यग्निरेव
 ताद्व्यपहन्ति रक्षोहा रक्षसामपहन्ता यदि मद्ध्यत(१)ऽआसि-

संक्षन्त्यग्निरेव तान्न्युपहन्ति रक्षोहा रक्षसामपहन्ता यदि
 पश्चादा(१)सिसंक्षन्त्यग्निरेव तान्न्युपहन्ति रक्षोहा रक्षसाम-
 पहन्ता स ऽएवः सर्वतोऽग्निभिर्गुप्यमानः स्वर्गं लोकं
 समश्नुते ॥ १५ ॥ स यद्येनं पुरस्तात् । यज्ञस्याऽनुव्या-
 हरेत्तं प्रति ब्रूयान्मुख्यामार्त्तिमारिष्यस्यन्धो वा बधिरो वा
 भविष्यसीत्येता वै मुख्या ऽआर्त्तयस्तथा हैव स्यात् ॥ १६ ॥
 यदि मद्ध्यतो यज्ञस्याऽनुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयादप्प्रजा
 ऽअपशुर्भविष्यसीति प्रजा वै पशवो मद्ध्यं तथा हैव
 स्यात् ॥ १७ ॥ यद्यन्ततो यज्ञस्याऽनुव्याहरेत् । तं प्रति
 ब्रूयादुप्रतिष्ठितो दुरिद्रः क्षिप्रेऽमुं लोकमेष्यसीति तथा
 हैव स्यात्तस्मादु ह नाऽनुव्याहारीव स्यादुत ह्येवंवित्परो
 भवति ॥ १८ ॥ संवत्सरः ह वै प्रयाजैर्जयं जयति ।
 स ह इवेनं जयति योऽस्य द्वाराणि वेद किं हि स
 तैर्यहैः कुर्याद्यानन्तरतो न व्यव विद्याद्यथा यथाऽस्य
 ते भवन्ति तस्य वसन्त ऽएव द्वारः हेमन्तो द्वारं तं वा
 ऽएतः संवत्सरः स्वर्गं लोकं प्रपद्यते सर्वं वै संवत्सरः
 सर्वं वा ऽअक्षयमेतेनो हाऽस्याऽक्षयः सुकृतं भवत्यक्षयो
 लोकः ॥ १९ ॥ तदाहुः । किं देवत्याज्याज्यानीति प्राजा-
 पत्यानीति ह ब्रूयादनिरुक्तो वै प्रजापतिरनिरुक्तान्याज्यानि
 तानि हैतानि यजमानदेवत्यान्येव यजमानो ह्येव स्वे यज्ञे
 प्रजापतिरेतेन ह्युक्ता ऽऋत्विजस्तद्भवेत्तं जनयन्ति ॥ २० ॥
 स ऽआज्यस्योपस्तीर्य । द्विर्हविषोऽवदायाऽथोपरिष्ठा-

दाज्यस्याऽभिधारयति सैषाऽऽज्येन मिश्राहुतिर्हूयते यज-
मानेन हैवैषैतन्मिश्रा हूयते यदि ह वाऽअपि दूरे सन्न्यजते
यद्यन्तिके यथा हैवाऽन्ते सतः ऽइष्टुः स्यादेवः हैवैवं विदुष
ऽइष्टुं भवति यद्यु हाऽपि बह्वि पापं करोति नो हैव
बहिर्द्धा यज्ञाद्भवति यः ऽएवमेतद्वेद ॥ २१ ॥

षष्ठाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

कण्डिका सङ्ख्या ॥ १२१ ॥

यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं जिग्युषैषामियं जितिस्ते
होचुः कथन्न ऽइदं मनुष्यैरनभ्यारोह्य स्यादिति ते
यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्द्धयेयुर्विदुह्य यज्ञं
यूपेन योपयित्वा तिरोऽभवन्नथ यदेनेनाऽयोपयैस्तस्माद्यूपो
नाम तद्वा ऽऋषीणामनुश्रुतमास ॥ १ ॥ यज्ञेन ह वै
देवाः । इमां जितिं जिग्युषैषामियं जितिस्ते होचुः कथं
न ऽइदं मनुष्यैरनभ्यारोह्य स्यादिति ते यज्ञस्य रसं
धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्द्धयेयुर्विदुह्य यज्ञं यूपेन
योपयित्वा तिरोऽभवन्निति तमन्वेष्टुं दद्धिरे ॥ २ ॥ तेऽर्चन्तः
श्राम्यन्तश्चेरुः । श्रमेण ह स्म वै तद्देवा जयन्ति यदेषां
जृम्भमासुर्षयश्च तेभ्यो देवा वैव प्ररोचयाञ्चक्रुः स्वयं
वैव दद्धिरे प्प्रेत तदेष्ट्यामो यतो देवाः स्वर्गं लोकः समा-
श्नुवतेति ते किं प्ररोचते किं प्ररोचत ऽइति चेरेत्पुरो-

ङाशमेव कूर्म्मं भूत्वा सर्पन्तं ते ह सर्व एव मेनिरे-
 ऽयं वै यज्ञ इति ॥ ३ ॥ ते होचुः । अश्विभ्यां तिष्ठ
 सरस्वत्यै तिष्ठेन्द्राय तिष्ठेति स ससर्पेवाऽग्नये तिष्ठेति
 ततस्तस्थावग्नये वा ऽअस्थादिति तमग्नावेव परिगृह्य सर्व-
 हुतमजुहवुराहुतिर्हि देवानां तत एभ्यो यज्ञं प्रारोचत
 तमसृजन्त तमतन्वत सोऽयं परोऽवरं यज्ञोऽनूच्यते
 पितैव पुत्राय ब्रह्मचारिणे ॥ ४ ॥ स वा एभ्यस्तत्पुरो-
 ऽदाशयत् । य एभ्यो यज्ञं प्राऽरोचयत्तस्मात्पुरोदाशः
 पुरोदाशो ह वै नामैतद्यत्पुरोडाश इति स एष उभ-
 यत्राऽच्च्युत आग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति ॥ ५ ॥
 स न पौर्णमासः हविः । नामाऽवास्यमग्नीषोमीय एव
 पौर्णमासः हविः सान्नायमामावास्यं यज्ञ एवैष उभ-
 त्राऽवकृप्तो नेद्यज्ञादयानीति न्वेव पुरस्तात्पौर्णमासस्य
 क्रियत एवं वाऽमावास्यस्यैतच्च तद्यस्मादत्र क्रियते ॥ ६ ॥
 यद्यु एनमुपधावेत् । इष्ट्या मा याजयेत्येतथैव याज-
 येद्यत्कामा वा एतमृषयोऽजुहवुः स एभ्यः कामः
 समर्ह्यत यत्कामो ह वा एतेन यज्ञेन यजते सोऽस्मै
 कामः समर्ह्यते यस्यै वै कस्यै च देवतायै हविर्गृह्यतेऽग्नौ
 वै तस्यै जुहत्यग्ना उ चेद्धोष्यन्त्स्यात्किमन्यस्यै देवताया
 ऽआदिशेत्तस्मादग्नय एव ॥ ७ ॥ अग्निर्वै सर्वा देवताः ।
 अग्नौ हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुहति तद्यथा सर्वा देवता
 ऽउपधावेदेवं तत्तस्मादग्नय एव ॥ ८ ॥ अग्निर्वै देवानाम-
 द्धातमाम् । यं वा ऽअद्धातमां मन्येत तमुपधावेत्तस्मादग्नय

ऽएव ॥ ९ ॥ अग्निर्वै देवानां मृदुहृदयतमः । यं वै मृदु-
हृदयतमं मन्थेत तमुपधावेत्तस्मादग्नय ऽएव ॥ १० ॥
अग्निर्वै देवानां नेदिष्टम् । यं वै नेदिष्टमुपसर्त्तव्यानां
मन्थेत तमुपधावेत्तस्मादग्नय ऽएव ॥ ११ ॥ स यदीष्टिं
कुर्वीत । सप्तदश सामिधेनीरनुब्रूयादुपांशु देवतां यजति
तद्धीष्टिरूपं मूर्द्धन्वत्यौ याज्याऽनुवाक्ये स्यातां वार्त्रघ्ना-
वाज्यभागौ विराजौ संयाज्ये ॥ १२ ॥

षष्ठाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

त्वष्टुर्ह वै पुत्रः । त्रिशीर्षा षडक्ष ऽआस तस्य त्रीण्येव
मुखाद्यासुस्तद्यदेवः रूप ऽआस तस्माद्विश्वरूपो नाम
॥ १ ॥ तस्य सोमपानमेवैकं मुखमास । सुरापाणमेक-
मग्नयस्मा ऽअशनायैकं तमिन्द्रो दिद्वेष तस्य तानि
शीर्षाणि प्रचिच्छेद ॥ २ ॥ स यत्सोमपानमास ।
ततः कपिञ्जलः समभवत्तस्मात्स बभ्रुक ऽइव बभ्रुरिव
हि सोमो राजा ॥ ३ ॥ अथ यत्सुरापाणमास । ततः
कलविङ्कः समभवत्तस्मात्सोऽभिमाद्यत् क ऽइव वदत्य-
भिमाद्यन्निव हि सुरां पीत्वा वदति ॥ ४ ॥ अथ यदग्नय-
स्मा ऽअशनायाऽऽस । ततस्तित्तिरिः समभवत्तस्मात्स
विश्वरूपतम ऽइव सन्त्येव घृतस्तोका ऽइव त्वन्मधुस्तोका-
ऽइव त्वत्पणेष्विश्चुतिता ऽएवः रूपमिव हि स तेनाऽशन
मावयत् ॥ ५ ॥ स त्वष्टा चुक्रोध । कुविन्मे पुत्रमव-
धीदिति सोऽपेन्द्रमेव सोममाजहे स यथाऽयः सोमः

प्रसुत ऽएवमपेन्द्र ऽएवाऽऽस ॥ ६ ॥ इन्द्रो ह वा
 ऽईक्षाञ्चक्रे । इदं वै मा सोमादन्तर्ष्यन्तीति स यथा
 बलीयानबलीयस ऽएवमनुपहृत ऽएव यो द्रोणकलशे
 शुक्र ऽआस तं भक्षयाञ्चकार स हैनं जिहिहस सोऽस्य
 विष्वङ्ङेव प्राणेभ्यो दुद्राव मुखाद्धैवाऽस्य न दुद्रावाऽथ
 सर्वेभ्योऽन्त्येभ्यः प्राणेभ्योऽद्रवत्तददः सौत्रामणीतीष्टि-
 स्तस्यां तद्राख्यायते यथैनं देवा ऽअभिषज्यन् ॥ ७ ॥
 स त्वष्टा चुक्रोध । कुविन्मेऽनुपहृतः सोममबभक्षदिति
 स स्वयमेव यज्ञवेशसं चक्रे स यो द्रोणकलशे शुक्रः
 परिशिष्टु ऽआस तं प्रवर्त्तयाञ्चकारेन्द्रशत्रुर्वर्द्धस्वेति सो-
 ऽग्निमेव प्राप्य सम्बभूवाऽन्तरैव सम्बभूवेत्यु हैक ऽआहुः
 सोऽग्नीषोमावेवाऽभिसम्बभूव सर्वा विद्याः सर्वं यशः
 सर्वमन्नाद्यः सर्वाऽं श्रीः ॥ ८ ॥ स यद्वर्त्तमानः सम-
 भवत् । तस्माद्वृत्रोऽथ यदपात्समभवत्तस्मादहिस्तं
 दनुश्च दनायुश्च मातेव च पितेव च परिजगृहतुस्तस्मा-
 दानव ऽइत्याहुः ॥ ९ ॥ अथ यदब्रवीदिन्द्रशत्रुर्वर्द्धस्वेति ।
 तस्मादु हैनमिन्द्र ऽएव जघानाऽथ यद्ध शश्वदवक्ष्य-
 दिन्द्रस्य शत्रुर्वर्द्धस्वेति शश्वदु ह स ऽएवेन्द्रमहनिष्यत्
 ॥ १० ॥ अथ यदब्रवीद्वर्द्धस्वेति । तस्मादु ह स्मेषुमात्रं
 मेव तिर्यङ् वर्द्धत ऽइषुमात्रं प्राङ्क्सोऽवैवाऽवरः समुद्रं
 दधाववपूर्वः स यावत्स ऽआस सहेव तावदन्नादु
 ऽआस ॥ ११ ॥ तस्मै ह स्म पूर्वाह्णे देवाः । अशन-
 मभिहरन्ति मध्यन्दिने मनुष्या ऽअपराह्णे पितरः ॥ १२ ॥

स वा ऽहुन्द्रस्तथैव नुत्तश्चरन् । अग्नीषोमा ऽउपमन्त्रया-
 श्वक्रेऽग्नीषोमौ युवं वै मम स्थो युवयोरहमस्मि न
 युवयोरेष किञ्चन कं म ऽइमं दस्युं वर्द्धयथ ऽउप माऽऽव-
 त्तेथामिति ॥ १३ ॥ तौ होचतुः । किमावयोस्ततः
 स्यादिति ताभ्यामेतमग्नीषोमीयमेकादशकपालं पुरो-
 ङ्गाशं निरवपत्तस्मादग्नीषोमीय ऽएकादशकपालः पुरो-
 ङ्गाशो भवति ॥ १४ ॥ तावेनमुपाऽऽववृत्ततुः । तावनु सर्वे
 देवाः प्रेषुः सर्वा विद्याः सर्वं यशः सर्वमन्नाद्यः सर्वा
 श्रीस्तेनेष्ट्वेन्द्र ऽएतदभवद्यदिदमिन्द्र ऽएष ऽउ पौर्णमास-
 स्य बन्धुः स यो हैवं विद्वान् पौर्णमासेन यजत
 ऽएताऽऽ हैव श्रियं गच्छत्येवं यशो भवत्येवमन्नादो
 भवति ॥ १५ ॥ तद्वेव खलु हतो वृत्रः । स यथा
 दूतिर्निष्पीत ऽएवः संब्लीनः शिष्ये यथा निर्द्धूतसक्तुर्भ-
 स्त्रैवः संब्लीनः शिष्ये तमिन्द्रोऽभ्यादुद्राव हनिष्यन्
 ॥ १६ ॥ स होवाच । मा नु मे प्रहार्षीस्त्वं वै तदेतर्ह्यसि
 यदहं व्वेव मा कुरु माऽमुयाऽभूवमिति स वै मेऽन्न-
 मेऽधीति तथेति तं द्वेधाऽन्वभिनत्तस्य यत्सौम्यं न्यक्तमास
 तं चन्द्रमसं चकाराऽथ यदस्याऽऽसुख्यमास तेनेमाः प्रजा
 ऽउदरेणाऽविद्धयत् तस्मादाहुर्वृत्र ऽएव तर्ह्यन्नाद ऽआसीद्
 वृत्र ऽएतर्हीतीदः हि यदसावापूर्यतेऽस्मादेवैतल्लोकादा-
 प्यायतेऽथ यदिमाः प्रजा ऽअशनमिच्छन्तेऽस्मा ऽएवै-
 तद् वृत्रायोदराय बलिः हरन्ति स यो हैवमेतं वृत्र-

मन्नादं वेदान्नादो हैव भवति ॥ १७ ॥ ता ऽउ हैता
 देवता ऽऊचुः । या ऽइमा ऽअग्नीषोमावन्वाजग्मुरग्नीषोमौ
 युवं वै नो भूयिष्ठभाजौ स्थो ययोर्वामिदं युवयोरस्मान-
 नन्वाभजतमिति ॥ १८ ॥ तौ होचतुः । किमावयोस्ततः
 स्यादिति यस्यै कस्यै च देवतायै हविर्निर्व्विषांस्तद्वां पुर-
 स्तादाज्यस्य यजानिति तस्माद्यस्यै कस्यै च देवतायै
 हविर्निर्व्विषन्ति तत्पुरस्तादाज्यभागावग्नीषोमाभ्यां यजन्ति
 तन्न सौम्येऽद्धरे न पशौ यस्यै कस्यै च देवतायै हवि-
 र्निर्व्विषानिति ह्यब्रुवन् ॥ १९ ॥ स हाऽग्निरुवाच । मय्येव वहः
 सर्व्वेभ्यो जुहतु तद्वोऽहं मय्याभजामीति तस्मादग्नौ सर्व्वे-
 भ्यो देवेभ्यो जुहति तस्मादाहुरग्निः सर्वा देवता ऽइति
 ॥ २० ॥ अथ ह सोम ऽउवाच । मामेव वहः सर्व्वेभ्यो
 जुहतु तद्वोऽहं मय्याभजामीति तस्मात्सोमः सर्व्वेभ्यो
 देवेभ्यो जुहति तस्मादाहुः सोमः सर्वा देवता ऽइति
 ॥ २१ ॥ अथ यदिन्द्रे सर्व्वे देवास्तस्थानाः । तस्मादाहु-
 रिन्द्रः सर्वा देवता ऽइन्द्रश्रेष्ठा देवा ऽइत्येतद् वै देवास्त्रे-
 धैकदेवत्या ऽअभवन्त्स यो हैव मेतद्वेदैकधा हैव स्वानां
 श्रेष्ठो भवति ॥ २२ ॥ द्वयं वा ऽइदं न तृतीयमस्ति ।
 आर्द्रश्चैव शुष्कश्च यच्छुष्कं तदाग्नेयं यदार्द्रं तत्सौम्य-
 मथ यदिदं द्वयमेवाऽथ किमेतावत्क्रियत ऽइत्यग्नीषो-
 मयोरेवाऽऽज्यभागावग्नीषोमयोरुपाः शुयाजोऽग्नीषोमयोः
 पुरोडाशो यदुत ऽएकतमेनैवेदः सर्व्वमाप्नोत्यथ किमेता-
 वत्क्रियत ऽइत्यग्नीषोमयोर्हैवैतावती विभूतिः प्रजातिः

॥२३॥ सूर्यः ऽएवाऽऽग्नेयश्चंद्रमाह । सौम्योऽहरेवाऽऽग्नेयः
रात्रिः सौम्या यः ऽएवाऽऽपूर्यतेऽर्द्धमासः स ऽआग्नेयो यो-
ऽपक्षीयते स सौम्यः ॥ २४ ॥ आज्यभागाभ्यामेव ।
सूर्याचन्द्रमसावाप्नोत्युपांशुयाजेनैवाऽहोरात्रे ऽआप्नोति
पुरोडाशेनैवाऽर्द्धमासावाऽऽप्नोतीत्यु हैक ऽआहुः ॥ २५ ॥
तदु होवाचाऽऽसुरिः । आज्यभागाभ्यामेवाऽतो यतमे
वा यतमे वा द्वे ऽआप्नोत्युपांशुयाजेनैवाऽतो यतमे वा
यतमे वा द्वे ऽआप्नोति पुरोडाशेनैवाऽतो यतमे वा
यतमे वा द्वे ऽआप्नोति सर्वं म ऽआप्तमसत्सर्वं जितः सर्वेण
वृत्रः हनानि सर्वेण द्विषन्तं भ्रातृव्यः हनानीति
तस्माद्वा ऽएतावत्क्रियत ऽइति ॥ २६ ॥ तदाहुः ।
किमिदं जामि क्रियतेऽग्नीषोमयोरेवाऽऽज्यस्याऽग्नीषोम-
योऽं पुरोडाशस्य यदनन्तर्हितं तेन जामीत्यनेन ह त्वेवा-
ऽजाम्याज्यस्येतरं पुरोडाशस्येतरं तदह्यदिवेतरमह्यदिवे-
तरं भवत्यृचमनूच्य जुषाणेन यजत्यृचमनूच्यर्चा
यजति तदह्यदिवेतरमह्यदिवेतरं भवत्यनेन ह त्वेवा-
ऽजाम्युपांश्व्वाज्यस्य यजत्युच्चैः पुरोडाशस्य स यदु-
पांशु तत्प्राजापत्यः रूपं तस्मात्तस्याऽनुष्टुभमनुवा-
क्यामन्वाह वाग्यनुष्टुवाग्धि प्रजापतिः ॥ २७ ॥ एतेन
वै देवाः । उपांशुयाजेन यं यमसुराणामकामयन्त तमु-
पत्सूर्यं वृज्जेण वषट्कारेणाऽध्वंस्तथो ऽएवैष ऽएतेनोपा-

* 'ग' पुस्तके-यतमे० द्वे० इत्यस्य स्थाने-'अहोरात्रेऽआप्नोति पुरोडाशेनैवाऽतोऽर्धमासौ'
इति पाठो लभ्यते ।

ॐ शुयाजेन पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यमुपत्सुर्ग्यं वृज्जेण
 वषट्कारेण हन्ति तस्मादुपांशुयाजं यजति ॥ २८ ॥
 स वा ऽऋचमनूच्य जुषाणेन यजति । तदुन्निवमा
 ऽअन्यतरतोदन्तां प्रजां प्रजायन्तेऽस्थि हृगस्थि हि
 दन्तोऽन्यतरतो ह्येतदुस्थि करोति ॥ २९ ॥ अथर्चम-
 नूच्यर्चा यजति । तदुन्निवमा ऽउभयतोदन्तां प्रजां
 प्रजायन्तेऽस्थि हृगस्थि हि दन्तऽउभयतो ह्येतदुस्थि
 करोत्येता वा ऽइमा द्रव्यं प्रजा ऽअन्यतरतोदन्ता-
 श्चैवोभयतोदन्ताश्च स यो हैवं विद्वानग्नीषोमयोऽं
 प्रजातिं यजति बहुर्हैव प्रजया पशुभिर्भवति ॥ ३० ॥
 स वै पौर्णमासेनोपवत्स्यन् । न सत्राऽसुहित ऽइव
 स्यात्तेनेदमुदरमसुर्ग्यं बलिनात्याहुतिभिः प्रातर्दुर्ध्वमेष
 ऽउ पौर्णमासस्योपचारः ॥ ३१ ॥ स वै सम्प्रत्येवोपवसेत् ।
 सम्प्रति वृत्रं हनानि सम्प्रति द्विषन्तं भ्रातृव्यं ह-
 नानीति ॥ ३२ ॥ स वा ऽउत्तरामेवोपवसेत् । समिव
 वा ऽएष क्रमते यः सम्प्रत्युपवसत्यनद्धा वै सङ्क्रान्त-
 योर्ग्यदीतरो वेतरमभिभवतीतरो वेतरमथ य ऽउत्तरा-
 मुपवसति यथा पुराश्चमावृत्तः सम्पिथ्यादुप्रत्यालभ-
 मानः सोऽव्यतो घात्येव स्यादेवं तद्य ऽउत्तरामुपवसति
 ॥ ३३ ॥ स वै सम्प्रत्येवोपवसेत् । यथा वा ऽअन्यस्य
 हतः सम्पिथ्यादेवं तद्य ऽउत्तरामुपवसति सोऽन्यस्यैव
 कृताऽनुकरोऽन्यस्योपाऽवसायी भवति तस्मादु सम्प्रत्ये-
 वोपवसेत् ॥ ३४ ॥ प्रजापतेर्ह वै प्रजाः । ससृजानस्य

पूर्वाणि विसृष्टः सुहः स वै संवत्सरः ऽएव प्रजापतिस्त-
स्यैतानि पूर्वाण्यहोरात्रयोः सन्धी पौर्णमासी चाऽमा-
वास्या चर्तुमुखानि ॥ ३५ ॥ स विस्रस्तैः पूर्वभिः ।
न शशाक सः हातुं तमेतैर्हविष्यजैर्देवा ऽअभिषज्यन्नग्नि-
होत्रेणैवाऽहोरात्रयोः सन्धी तत्पूर्वाऽभिषज्यँस्तत्समदधुः
पौर्णमासेन चैवाऽमावास्येन च पौर्णमासीं चाऽमावास्यां च
तत्पूर्वाऽभिषज्यँस्तत्समदधुश्चातुर्मास्यैरेवर्तुमुखानि तत्प-
र्वाऽभिषज्यँस्तत्समदधुः ॥ ३६ ॥ स सः हितैः पूर्वभिः ।
इदमन्नाद्यमभ्युत्तस्थौ यदिदं प्रजापतेरन्नाद्यः स यो हैवं
विद्वान्त्सम्प्रत्युपवसति सम्प्रति हैव प्रजापतेः पूर्वं भिष-
ज्यत्यवति हैनं प्रजापतिः स ऽएवमेवाऽन्नादो भवति य
ऽएवं विद्वान्त्सम्प्रत्युपवसति तस्माद् सम्प्रत्येवोपवसेत्
॥ ३७ ॥ चक्षुषी ह वा ऽएते यज्ञस्य यदाज्यभागौ ।
तस्मात्पुरस्ताज्जुहोति पुरस्ताद्धीमे चक्षुषी तत्पुरस्तादेवै-
तच्चक्षुषी दधाति तस्मादिमे पुरस्ताच्चक्षुषी ॥ ३८ ॥ उक्त-
रार्द्धपूर्वार्द्धं हैके । आग्नेयमाज्यभागं जुहति दक्षिणार्द्ध-
पूर्वार्द्धं सौम्यमाज्यभागमेतत्पुरस्ताच्चक्षुषी दध्म ऽहुति
ब्रुदन्तस्तदु तदाऽविज्ञान्यमिव हवींश्चक्षुषी ह वा ऽआत्मा
यज्ञस्य स यदेव पुरस्ताद्धविषां जुहोति तत्पुरस्ताच्चक्षुषी
दधाति यत्रो ऽएव समिद्धतमं मन्थेत तदाहुतीर्जुहुया-
त्समिद्धहोमेन ह्येव समृद्धा ऽआहुतयः ॥ ३९ ॥ स वा
ऽऋचमनुच्य जुषाणेन यजति । तस्मादिमे ऽअस्थ-
न्त्सत्यनस्थिके चक्षुषी ऽआश्लिष्टे ऽअथ यदृचमनुच्य-

र्चा यजेदस्थि हैव कुर्यान्न चक्षुः ॥ ४० ॥ ते वा ऽएते ।
 अग्नीषोमयोरेव रूपमन्वायत्ते यच्छुक्लं तदाग्नेयं यत् कृष्णं
 तत्सौम्यं यदि वेतरथा यदेव कृष्णं तदाग्नेयं यच्छुक्लं
 तत्सौम्यं यदेव व्रीक्षते तदाग्नेयः रूपः शुष्के ऽइव हि
 व्रीक्षमाणस्याऽक्षिणी भवतः शुष्कमिव ह्याग्नेयं यदेव
 स्वपिति तत्सौम्यः रूपमाद्रं ऽइव हि सुषुषोऽक्षिणी
 भवत ऽआद्रं ऽइव हि सोम ऽआजरसः ह वा ऽअस्मि-
 ह्योके चक्षुष्मान्भवति सचक्षुरमुष्मिह्योके सम्भवति य
 ऽएवमेतौ चक्षुषी ऽआज्यभागौ वेद ॥ ४१ ॥

षष्ठाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इन्द्रो ह यत्र वृत्राय वृज्जं प्रजहार । सोऽबलीया-
 न्मन्व्यमानो नाऽस्तुषीतीव विभ्यन्निलयांचक्रे स पराः
 परावतो जगाम देवा ह वै विद्रांचक्रुर्हतो वै वृत्रोऽथेन्द्रो
 ह्यलेष्टेति ॥ १ ॥ तमन्वेष्टुं ददिधरे । अग्निर्देवतानां हि-
 रण्यस्तूप ऽऋषीणां बृहतीच्छन्दसां तमग्निरनु विवेद
 तेनैतां रात्रिः सहाऽऽजगाम स वै देवानां वसुर्वीरो
 ह्येषाम् ॥ २ ॥ ते देवा ऽअब्रुवन् । अमा वै नोऽद्य वसु-
 र्वसति यो नः प्राऽवात्सीदिति ताभ्यामेतद्यथा ज्ञातिभ्यां
 वा सुखिभ्यां वा सहाऽऽगताभ्यां समानमोदनं पचेदजं
 वा तद्वह मानुषः हविर्देवानामेवमाभ्यामेतत्समानः हवि-

त्रिरवपन्नैन्द्राग्नं द्वादशकपालं पुरोडाशं तस्मादैन्द्राग्नो
 द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति ॥ ३ ॥ स ऽहुन्द्रोऽब्रवीत् ।
 यत्र वै वृत्राय वृज्जं प्राऽहरं तद्वयस्मये स कृश ऽह्वाऽस्मि
 न वै मेदुं धिनोति यद्मा धिनवत्तन्मे कुरुतेति तथेति
 देवा ऽअब्रुवन् ॥ ४ ॥ ते देवा ऽअब्रुवन् । न वा ऽइम-
 मन्वत्सोमाद्धिनुयात्सोममेवाऽस्मै सम्भरामेति तस्मै
 सोमः समभरन्नेष वै सोमो राजा देवानामन्नं यच्चन्द्रमाः
 स यत्रैष ऽएतां रात्रिं न पुरस्तान्न पश्चाद्दृशे तदिमं
 लोकमागच्छति स ऽहुहैवाऽऽपश्चौषधीश्च प्रविशति स वै
 देवानां वस्वन्नं ह्येषां तद्यदेष ऽएतां रात्रिमिहाऽमा वसति
 तस्मादमावास्या नाम ॥ ५ ॥ तं गोभिरनुविष्टाप्य समभरन् ।
 यदोषधीराशंस्तदोषधिभ्यो यदपोऽपिबंस्तद्वयस्तमेवः
 सम्भृत्यातुच्य तीव्रीकृत्य तमस्मै प्राऽयच्छन् ॥ ६ ॥ सोऽ
 ब्रवीत् । धिनोत्येव मेदुं नेव तु मयि श्रयते यथेदं मयि
 श्रयातै तथोपजानीतेति तं श्रुतेनैवाऽश्रयन् ॥ ७ ॥ तद्वा
 ऽएतत् । समानमेव सत् पय ऽएव सदिन्द्रस्यैव सत्तत्पुनर्नी-
 नेवाऽऽचक्षते यद्ब्रवीद्धिनोति मेति तस्माद्द्वयथ यदेनं
 श्रुतेनैवाऽऽश्रयंस्तस्माच्छृतः ॥ ८ ॥ स यथाऽऽशुराप्यायेत ।
 एवमाप्यायताऽप पाप्मानः हरिमाणमह तैष ऽउ ऽआमावा-
 स्यस्य बन्धुः स यो हैवं विद्वान्सन्नयत्येवः हैव प्रजया
 पशुभिराप्यायतेऽप पाप्मानः हते तस्माद्वै सन्नयेत् ॥ ९ ॥
 तदाहुः । नाऽसोमयाजी सन्नयेत्सोमाहुतिर्वा ऽएषा साऽन-
 वरुद्धाऽसोमयाजिनस्तस्मान्नाऽसोमयाजी सन्नयेदिति ॥ १० ॥

तदु स॒मेव॒ नयेत् । नन्व॒त्राऽन्तरेण॑ शु॒श्रुम॑ स॒ोमेन॑ नु मा
याजयता॒ऽथ म॑ ऽए॒तदा॒प्यायन॑ः स॒म्भरि॑ष्यथे॒त्यब्रवी॑दिति
न वै मेदं॑ धिनोति॒ यन्मा॑ धि॒नवत्त॑न्मे कुरुतेति॒ तस्मा॑ ऽए॒त-
दा॒प्यायन॑ः स॒मभरँ॑स्तस्माद॒प्यसोम॑याजी स॒मेव॒ नयेत्
॥ ११ ॥ वार्त्र॑घ्नं वै पौ॒र्णमा॑सम् । इन्द्रो॑ ह्येतेन॒ वृत्र॑म॒ह-
न्नथै॑तदे॒व वृत्र॑हृ॒त्यं य॒दामा॑वास्यं॒ वृत्र॑ऽह्यस्मा॑ ऽए॒तज्जघ्नु॑ष
ऽआ॒प्यायन॑म॒कुर्वन् ॥ १२ ॥ तद्वा॑ ऽए॒तदे॒व वार्त्र॑घ्नम् ।
य॒त्पौ॒र्णमा॑सम॒थैष॑ ऽए॒व वृत्रो॑ य॒च्चन्द्र॑माः स॒ यत्रै॑ष॒ ऽएता॑ऽ
रा॒त्रिं न॒ पुर॑स्तान्न पश्चाद्दृ॒शे त॒देन॑मे॒तेन॑ स॒र्वः ह॑न्ति
नाऽस्य॑ किं चन॒ परि॑शिनष्टि॒ सर्व॑ः ह॒ वै पा॒प्मान॑ः ह॑न्ति
न॒ पाप्म॑नः किं चन॒ परि॑शिनष्टि॒ य॒ ऽए॒वमे॑तद्वेद ॥ १३ ॥
तद्वै॒के । दृष्ट्वा॑पव॒सन्ति॒ श्वो नो॑देते॒त्यदो॑ है॒व दे॒वानाम॑-
वि॒क्षीण॑मन्नं भवत्य॒थैभ्यो॑ व॒यमि॑त् ऽउ॒पप्र॑दास्याम॒ ऽहुति॑ तद्धि
स॒मृद्धं॑ यदु॒क्षीण॑ ऽए॒व पु॒र्वस्मि॑न्नन्ने॒ऽथाऽप॑रम॒न्नमा॑गच्छति
स॒ ह ब॒ह्वन्न॑ ऽए॒व भव॑त्य॒सोम॑याजी तु क्षी॒रया॑ज्यदो है॒व
सोमो॑ रा॒जा भव॑ति ॥ १४ ॥ अ॒थ य॒थैव॑ पुरा । के॒वली-
रोष॑धीर॒श्नन्ति॑ के॒वली॑रपः पि॒बन्ति॑ ताः के॒वल॑मे॒व पु॒यो
दु॒ह्म ऽए॒वं त॒देव॑ वै सोमो॑ रा॒जा दे॒वानाम॑न्नं य॒च्चन्द्र॑माः
स॒ यत्रै॑ष॒ एता॑ऽरा॒त्रिं न॒ पुर॑स्तान्न पश्चाद्दृ॒शे त॒दिमं॑ लोक-
मा॒गच्छ॑ति स॒ ऽहु॒हाऽऽप॑श्चौषधीश्च प्र॒विश॑ति त॒देन॑म॒द्भ्यः
ऽओष॑धिभ्यः सम्भृ॒त्याहु॑तिभ्योऽधि॒ जन॑यति स॒ ऽए॒ष ऽआ॒हु-
ति॑भ्यो जातः पश्चाद्दृ॒शे ॥ १५ ॥ तद्वा॑ ऽए॒तत् । अ॒वि-
क्षी॑णमे॒व दे॒वानाम॑न्नाद्यं प॒रिप्ल॑वते॒ऽवि॒क्षीणः॑ ह॒ वा

ऽअस्याऽस्मिँल्लोकेऽन्नं भवन्त्यक्षय्यममुष्मिँल्लोके सुकृतं य
 ऽएवमेतद्वेद ॥ १६ ॥ तद्वा ऽएताथं रात्रिम् । देवेभ्योऽन्नाद्यं
 प्रचक्ष्यवते तदिमं लोकमागच्छति ते देवा ऽअकामयन्त
 कथं नु न ऽइदं पुनरागच्छेत्कथं न ऽइदं परागेव न ऽप्रणश्ये-
 दिति तद्य ऽएव सन्नयन्ति तेष्वशहसन्त ऽएत ऽएव नह
 सम्भृत्य ऽप्रदास्यन्तीत्याह वा ऽअस्मिन्त्स्वाश्च निष्द्व्याश्च
 शहसन्ते य ऽएवमेतद्वेद यो वै परमतां गच्छति तस्मि-
 न्नाशहसन्ते ॥ १७ ॥ तद्वा ऽएष ऽएवेन्द्रह । य ऽएष तप-
 त्यथैष ऽएव वृत्रो यच्चन्द्रमाह सोऽस्यैष भ्रातृव्यजन्मेव
 तस्माद्यद्यपि पुरा बिदूरमिवोदितोऽथैनमेताथं रात्रिमुपैव
 न्न्याप्लवते सोऽस्य वयान्तमापद्यते ॥ १८ ॥ तं ग्रसित्वो-
 देति । स न पुरस्तान्न पश्चाद्दृशे ग्रसते ह वै द्विषन्तं
 भ्रातृव्यमयमेवाऽस्ति नाऽस्य सपत्नाह सन्तीत्याहुष्य ऽएवमे-
 तद्वेद ॥ १९ ॥ तं निदर्धीय निरस्यति । स ऽएष धीतह
 पश्चाद्दृशे स पुनराप्ण्यायते स ऽएतस्यैवाऽन्नाद्याय पुनरा-
 प्ण्यायते यदि ह वा ऽअस्य द्विषन्भ्रातृव्यो वणिज्जया
 वा केनचिद्वा संभवत्येतस्य हैवाऽन्नाद्याय पुनह सम्भवति
 य ऽएवमेतद्वेद ॥ २० ॥ तद्वैके । महेन्द्रायेति कुर्वन्तीन्द्रो
 वा ऽएष पुरा वृत्रस्य बधादथ वृत्रह हत्वा यथा महा-
 राजो विजिग्यान ऽएवं महेन्द्रोऽभवत्तस्मान्महेन्द्रायेति
 तद्विन्द्रायेत्येव कुर्यादिन्द्रो वा ऽएष पुरा वृत्रस्य बधा-
 दिन्द्रो वृत्रं जघ्निवाँस्तस्माद्विन्द्रायेत्येव कुर्यात् ॥ २१ ॥

षष्ठाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

स वै प॒र्णशा॒खया॒ वत्स॑ानपा॒करो॑ति । तद्य॒त्प॒र्ण-
 शा॒खया॒ वत्स॑ानपा॒करो॑ति यत्र वै गाय॒त्री सो॒मम॑च्छाऽप॒तत्त-
 दस्या॒ ऽआ॒हुर॑न्त्या ऽअपा । ऽदु॒स्ताभ्या॑य॒त्य प॒र्णं प्र॑चिच्छेद
 गाय॒त्र्यै वा सो॒मस्य॑ वा रा॒ज्ञस्त॑त्प॒तित्वा॒ प॒र्णोऽभ॑वत्त॒स्मा-
 त्प॒र्णो ना॑म तद्य॒देवा॒ऽत्र सो॒मस्य॑ न्य॒क्तं तदि॒हाऽप्य॑सदिति
 त॒स्मात्प॒र्णशा॒खया॒ वत्स॑ानपा॒करो॑ति ॥ १ ॥ तमा॒च्छिन॑त्ति ।
 ‘इषे’ त्वो॒ज्जे॒त्वे’ति॑ ष्वृ॒ष्ट्यै त॒दाह॑ यदा॒हेषे॑ त्वे॒त्यू॒र्जे त्वे॒ति
 यो ष्वृ॒ष्टादूर्ध्व॑सो जा॒यते॑ त॒स्मै त॒दाह॑ ॥ २ ॥ अथ मातृ-
 भिर्वत्स॑ान्त॒सम॒वा॒र्ज्जन्ति॑ । स वत्स॑ः शा॒खयो॑पस्पृ॒शति॑ ‘वाय॑व
 स्थे॒त्य’यं वै वा॒यु॒योऽयं॑ प॒वत॑ऽएष वा ऽइ॒दः स॒र्वं प्र॑प्याय-
 यति॒ यदि॑दं किं च वृ॒षत्ये॑ष वा ऽए॒तासां॑ प्र॒प्याय॑यिता
 त॒स्मादा॑ह वा॒यव॑ स्थे॒त्युपा॑य॒व स्थे॒त्यु’ है॒क ऽआ॑हुरूप हि
 द्वि॒तीयो॑ऽवतीति॒ तदु॒ तथा॑ न ब्रूयात् ॥ ३ ॥ अथ मातृ-
 णामे॒कांशां॑ शा॒खयो॑पस्पृ॒शति॑ । वत्से॒न व्या॑कृत्य ‘दे॒वो वै
 स॒विता॑ प्रा॒ऽप्यय॑त्ति’ति स॒विता॑ वै दे॒वानां॑ प्र॒स॒विता॑ स-
 वि॒तृप्प्र॑सू॒ता य॒ज्ञः स॒म्भ॒रानि॑ति॒ त॒स्मादा॑ह दे॒वो वै स॒विता॑
 प्रा॒ऽप्यय॑त्ति ॥ ४ ॥ ‘श्रे॒ष्ट॒तमा॑य क॒र्मण॑’ ऽइति॑ । य॒ज्ञो
 वै श्रे॒ष्ट॒तमं॑ क॒र्म य॒ज्ञाय॑ हि त॒स्मादा॑ह श्रे॒ष्ट॒तमा॑य क॒र्मण॑
 ऽइति॑ ॥ ५ ॥ ‘आ॒प्याय॑द्ध्व॒मघ्न्या॑ ऽइन्द्रा॒य भा॒गमि॑ति ।
 तद्य॒थैवा॒ऽदो दे॒वता॑यै ह॒विर्गृ॑ह्ण॒न्नादि॑श॒त्येव॑मे॒वैत॒द्दे॒वता॑या

‡ ‘अपाधस्ताभ्या’ इति माधवसम्मतः । वस्तुतस्तु—‘अपादस्ता’ अप-अदस्तम् अनुपक्षी-
 णमित्येव साधु प्रतिभाति, इति (तै० ब्रा० ३, २, ३, १२) द्रष्टव्यम् ।

(१) शु० सं० अ० १ क० १ । (२) शु० सं० अ० १ क० १ । (३) तै० सं० १. १. १ ।
 (४) शु० सं० अ० १ क० १ । (५) शु० सं० अ० १ क० १ । (६) शु० सं० अ० १ क० १ ।

ऽआदिशति यदाहाऽऽप्यायद्ध्वमघ्न्या ऽइन्द्राय भागमिति ॥६॥ 'अज्रावतीरनमीवा ऽअयक्ष्मा' ऽइति । नाऽत्र तिरोहितमिवाऽस्ति 'मा वै स्तेन ऽईशत माऽघशःस' ऽइति मा वो नाष्टूरा रक्षांसीशतेत्येवैतदाह 'दधुवा ऽअस्मिन्गोपतौ स्यात बह्वी'रित्यनपक्रमिण्योऽस्मिन् यजमाने बह्व्यः स्यातेत्येवैतदाह ॥ ७ ॥ अथाऽऽहवनीयागारस्य वा पुरस्तात् । गार्हपत्यागारस्य वा शाखामुपगूहति 'यजमानस्य पशुङ्पाही'ति तद् ब्रह्मणैवैतद्यजमानस्य पशून्परिददाति गुप्त्यै ॥ ८ ॥ तस्यां पवित्रं करोति । 'वसोः पवित्रमसी'ति यज्ञो वै वसुस्तस्मादाह वसोः पवित्रमसीति ॥ ९ ॥ अथ यवाग्वैतां रात्रिमग्निहोत्रं जुहोति । आदिष्टं वा ऽएतदेवतायै हविर्भवति यत्पयः स यत्पयसा जुहुयाद्यथा ऽन्न्यस्यै देवतायै हविर्गृहीतं तदन्न्यस्यै जुहुयादेवं तत्तस्माद्यवाग्वैतां रात्रिमग्निहोत्रं जुहोति जुह्वत्यग्निहोत्रमुप-
कृतोखा भवत्यथाऽऽहोपसृष्टां प्रब्रूतादिति यदा प्राऽऽहो-
पसृष्टेति ॥ १० ॥ अथोखामादत्ते । 'द्यौरसि पृथिव्यसी'त्युपस्तौत्येवैनामेतन्मह्यत्येव यदाह द्यौरसि पृथिव्यसीति 'मातरिश्वनो घर्मो ऽसी'ति यज्ञमेवैतत्करोति यथा घर्मं प्रवृज्यादेवं प्रवृणक्ति 'विश्वधा ऽअसि परमेण धाम्ना दृढह्रस्व मा ह्वारिति दृढह्रत्येवैनामेतदुशिथिलां

- (१) शु० सं० अ० १ क० १ । (२) शु० सं० अ० १ क० १ । (३) शु० सं० अ० १ क० १ । (४) शु० सं० अ० १ क० १ । (५) शु० सं० अ० १ क० २ । (६) शु० सं० अ० १ क० २ । (७) शु० सं० अ० १ क० २ । (८) शु० सं० अ० १ क० २ ।

* तण्डुलानां शिथिलः पाको यवागूरित्युच्यते ।

करोति 'मा ते यज्ञपतिर्हार्षीर्षादि'ति यजमानो वै यज्ञपति-
 स्तद्यजमानायैवेतदुह्वलामाशास्ते ॥ ११ ॥ अथ पवित्रं
 निदधाति । तद्वै प्राङ् निदध्यात्प्राची हि देवानां दिग्गथो
 ऽउदगुदीची हि मनुष्याणां दिगयं वै पवित्रं योऽयं पवते
 सोऽयमिमाँल्लोकाँस्तिर्य्यङ्मु पवते तस्मादुदङ् निदध्यात्
 ॥ १२ ॥ तद्यथैवाऽदः । सोमः राजानं पवित्रेण सम्पा-
 वयन्त्येवमेवैतत्सम्पावयत्युदीचीनदशं वै तत्पवित्रं भवति
 येन तत्सोमः राजानं सम्पावयन्ति तस्मादुदङ् निदध्यात्
 ॥ १३ ॥ तन्नदिदधाति । 'वैसोः पवित्रमसी'ति यज्ञो वै
 ब्रसुस्तस्मादाह ब्रसोः पवित्रमसीति 'शतधारः सहस्रधार-
 मि'त्युपस्तौत्येवैनदेतन्मह्यत्येव यदाह शतधारः सहस्र-
 धारमिति ॥ १४ ॥ अथ वाचंयमो भवति आ तिसृणां
 दोग्धोर्वाग्वै यज्ञोऽविक्षुब्धो यज्ञं तनवा ऽहुति ॥ १५ ॥
 तदानीयमानमभिमन्त्रयते । 'देवस्त्वाँ सविता पुनातु
 ब्रसोः पवित्रेण शतधारेण सुप्वे'ति तद्यथैवाऽदः सोमः
 राजानं पवित्रेण सम्पावयन्त्येवमेवैतत्सम्पावयति ॥ १६ ॥
 अथाऽऽह 'कामधुक्ष' ऽहुति । अमूमिति 'साँ विश्वायु'
 रित्यथ द्वितीयां पृच्छति कामधुक्ष ऽहुत्यमूमिति 'साँ
 विश्वक्मर्मे'त्यथ तृतीयां पृच्छति कामधुक्ष ऽहुत्यमूमिति
 'साँ विश्वधाया' ऽहुति तद्यत्पृच्छति वीर्य्याण्येवाऽऽस्वेतह-

(१) शु० सं० अ० १ क० २ । (२) शु० सं० अ० १ क० ३ । (३) शु०
 सं० अ० १ क० ३ । (४) शु० सं० अ० १ क० ३ । (५) शु० सं० अ० १ क० ३ ।
 (६) शु० सं० अ० १ क० ४ । (७) शु० सं० अ० १ क० ४ । (८) शु० सं०
 अ० १ क० ४ ।

धाति तिस्रो दोग्धि त्रयो वा ऽइमे लोका ऽएभ्य ऽएवैन-
 देतल्लोकेभ्यः सम्भरत्यथ कामं वदति ॥ १७ ॥ अथोत्तमां
 दोहयित्वा । येन दोहयति पात्रेण तस्मिन्नुदस्तोकमानीय
 पल्यङ्ग्यः प्रत्यानयति यदुत्र पयसोऽहायि तदिहाऽप्यसदिति
 रसस्यो चैव सर्वत्वायेदः हि यदा वर्षत्यथौषधयो जायन्त
 ऽओषधीर्जग्ध्वाऽपः पीत्वा तत ऽएष रसः सम्भवति
 तस्मादु रसस्यो चैव सर्वत्वाय तदुद्वास्याऽऽतनक्ति तीव्री-
 करोत्येवैनदेतत्तस्मादुद्वास्याऽऽतनक्ति ॥ १८ ॥ स ऽआ-
 तनक्ति । 'इन्द्रस्य त्वा भागः सोमेनाऽऽतनच्छमी'ति
 तद्यथैवाऽदो देवतायै हविर्गृह्णन्नादिशत्येवमेवैतद्देवताया
 ऽआदिशति यदाहेन्द्रस्य त्वा भागमिति सोमेनाऽऽतन-
 च्छमीति स्वदयत्येवैनदेतद्देवेभ्यः ॥ १९ ॥ अथोदकवतो-
 त्तानेन पात्रेणाऽपिदधाति । नेदेनदुपरिष्ठात्नाष्टदा रक्षां
 स्यवमृशानितिब्रज्जो वा ऽआपस्तब्रज्जेणैवैतन्नाष्टारक्षां
 स्यतोऽपहन्ति तस्मादुदकवतोत्तानेन पात्रेणाऽपिदधाति
 ॥ २० ॥ सोऽपिदधाति । 'ब्रिष्णो हव्यः रक्षे'ति यज्ञो
 वै ब्रिष्णुस्तद्यज्ञायैवैतद्धविः परिददाति गुप्त्यै तस्मादाह
 ब्रिष्णो हव्यः रक्षेति ॥ २१ ॥

सप्तमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

• परिपूर्वाङ्गतेः रूपमिदम्, 'पल्यङ्ग्य' परितोगमयित्वा दोहपात्र उदकमासिच्येत्यर्थः ।

‡ (ग) पुस्तके 'पल्यङ्ग्य' इति पाठः ।

(१) शु० सं० अ० १ क० ४ । (२) शु० सं० अ० १ क० ४ ।

ऋणः ह वै जायते योऽस्ति । स जायमान ऽएव
 देवेभ्य ऽऋषिभ्यः पितृभ्यो मनुष्येभ्यः ॥ १ ॥ स यदेव
 यजेत । तेन देवेभ्य ऽऋणं जायते तद्ध्येभ्य ऽएतत्करोति
 यदेनाह्यजते यदेभ्यो जुहोति ॥ २ ॥ अथ यदेवाऽनुब्रु-
 वीत । तेनर्षिभ्य ऽऋणं जायते तद्ध्येभ्य ऽएतत्करोत्सृषी-
 णान्निधिगोप ऽइति ह्यनूचानमाहुः ॥ ३ ॥ अथ यदेव
 प्रजामिच्छेत । तेन पितृभ्य ऽऋणं जायते तद्ध्येभ्य
 ऽएतत्करोति यदेपाथं सन्तताऽव्यवच्छिन्ना प्रजा भवति
 ॥ ४ ॥ अथ यदेव वासयेत । तेन मनुष्येभ्य ऽऋणं जायते
 तद्ध्येभ्य ऽएतत्करोति यदेनाह्वासयते यदेभ्योऽशनं
 ददाति स य ऽएतानि सर्वाणि करोति स कृतकर्मा तस्य
 सर्वमाप्तः सर्वं जितः ॥ ५ ॥ स येन देवेभ्य ऽऋणं
 जायते । तदेनास्तदवदयते यद्यजतेऽथ यदग्नौ जुहोति
 तदेनास्तदवदयते तस्माद्यत्किञ्चाऽग्नौ जुहति तदवदानं
 नाम ॥ ६ ॥ तद्वै चतुरवत्तं भवति । इदं वा ऽअनुवाक्या
 ऽथ याज्याऽथ वषट्कारोऽथ सा देवता चतुर्थी यस्यै
 देवतायै हविर्भवत्येवः हि देवता ऽअवदानाह्यवायत्ता
 ऽवदानानि वा देवता ऽअह्वायत्ताह्यतिरिक्तः ह तदवदानं
 यत्पञ्चमं कस्मा ऽउ हि तदवद्येत्तस्माच्चतुरवत्तं भवति ॥ ७ ॥
 उतो पश्चाऽवत्तेमव भवति । पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः पशुः
 पञ्चर्त्तवः संवत्सरस्यैषो पश्चाऽवत्तस्य सम्पद्बहुर्हैव प्रजया
 पशुभिर्भवति यस्यैवं विदुषः पश्चाऽवत्तं क्रियते ऽएतद्ध

इवेव प्रज्ञातं कौरुपाञ्चालं यच्चतुरवत्तं तस्माच्चतुरवत्तं
 भवति ॥ ८ ॥ स वै यावद्मात्रमिवैवाऽवद्येत् । मानुषः ह
 कुर्म्याद्यन्महदवद्येद् व्यृद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं नेद्बृद्धं
 यज्ञे कर्वाणीति तस्माद्यावन्मात्रमिवैवाऽवद्येत् ॥ ९ ॥
 स ऽआज्यस्योपस्तीर्य । द्विर्हविषोऽवदायाऽथोपरिष्ठादा-
 ज्यस्याऽभिधारयति द्वे वा ऽआहुती सोमाहुतिरेवाऽन्या-
 ज्य्याहुतिरन्या तत ऽएषा केवली यत्सोमाहुतिरथैषाऽऽज्य्या-
 हुतिर्यद्द्विविर्यज्ञो यत्पशुस्तदाज्यमेवैतत्करोति तस्मादुभयत
 ऽआज्यं भवत्येतद्वै जुष्टं देवानां यदाज्यं तज्जुष्टमेवैतद्देवेभ्यः
 करोति तस्मादुभयत ऽआज्यं भवति ॥ १० ॥ असौ वा
 ऽअनुवाक्येयं याज्या । ते ऽउभे योषे तयोर्मिथुनमस्ति
 वषट्कारः ऽएव तद्वा ऽएष ऽएव वषट्कारो य ऽएष तपति
 स ऽउद्यन्नेवाऽमूमधिद्भवत्यस्तं यन्निमामधिद्रवति तदेतेन
 ववृष्णेमां प्रजातिं प्रजायते यैनयोरियं प्रजातिः ॥ ११ ॥
 सोऽनुवाक्यामनुच्य । याज्यामनुद्रुत्य पश्चाद्वषट् करोति
 पश्चाद्वै परीत्य ववृषा योषामधिद्भवति तदेने ऽउभे पुरस्ता-
 त्कृत्वा ववृष्णा वषट् कारेणाऽधिद्रावयति तस्मादु सह वैव
 वषट्कारेण जुहुयाद्वषट्कृते वा ॥ १२ ॥ देवपात्रं वा ऽएष
 यद्वषट्कारः । तद्यथा पात्र ऽउद्धृत्य प्रयच्छेदेवं तदथ
 यत्पुरा वषट्काराज्जुहुयाद्यथाऽधोभूमौ निदिग्धं तदमुया
 स्यादेवं तत्तस्मादु सह वैव वषट्कारेण जुहुयाद्वषट्कृते
 वा ॥ १३ ॥ तद्यथा योनौ रेतः सिञ्चेत् । एवं तदथ यत्पुरा
 वषट्काराज्जुहुयाद्यथा योनौ रेतः सिक्तं तदमुया स्यादेवं

तत्तस्मादु सह वैव वषट्कारेण जुहुयाद्वषट्कृते वा ॥ १४ ॥
 असौ वा ऽअनुवाक्येयं याज्या । सा वै गायत्रीयं त्रिष्टुवसौ
 स वै गायत्रीमन्वाह तदममनुब्रुवन्नसौ ह्यनुवाक्येयमन्वा-
 हेयः हि गायत्री ॥ १५ ॥ अथ त्रिष्टुभा यजति । तदनया
 यजन्नियः हि याज्याऽमुष्या ऽअधि वषट् करोत्यसा ऽउ
 हि त्रिष्टुसुदेने सयुजौ करोति तस्मादिमे सम्भुञ्जाते ऽअ-
 नयोरनु सम्भोगमिमाः सर्वाः प्रजा ऽअनु सम्भुञ्जते ॥ १६ ॥
 स वाऽअङ्ख्यन्निवैवाऽनुवाक्यामनुब्रूयात् । असौ ह्यनु-
 वाक्या बृहद्धयसौ बार्हतः हि तद्रूपं क्षिप्र एव याज्यया
 त्वरेतेयः हि याज्या रथन्तरः हीयः राथन्तरः हि
 तद्रूपः हवयति वा ऽअनुवाक्यया प्रयच्छति याज्यया
 तस्मादनुवाक्यायै रूपः हुवे हवामह ऽआगच्छेदं बर्हिः
 सीदेति यद्धवयति हि तया प्रयच्छति याज्यया तस्मा-
 द्याज्यायै रूपं वीहि हविर्जुषस्व हविरावृषायस्वाऽद्धि पिब
 प्रेति यत्प्र हि तया यच्छति ॥ १७ ॥ सा या पुरस्ताल्ल-
 क्षणा । साऽनुवाक्या स्यादसौ ह्यनुवाक्या तस्याऽमुष्याऽ
 अवस्ताल्लक्ष्म चन्द्रमा नक्षत्राणि सूर्यः ॥ १८ ॥ अथ
 योपरिष्ठाल्लक्षणा । सा याज्या स्यादियः हि याज्या तस्याऽ
 अस्या ऽउपरिष्ठाल्लक्ष्मौषधयो वनस्पतय ऽआपोऽग्निरिमाः
 प्रजाः ॥ १९ ॥ सा ह न्वेव समृद्धाऽनुवाक्या । यस्यै प्रथमा-
 त्पदादेवतामभिख्याहरति सो ऽएव समृद्धा याज्या यस्या
 ऽउत्तमात्पदादेवताया ऽअधि वषट् करोति वीर्यं वै देवत-

र्चस्तदुभयत एवैतद्वीर्येण परिगृह्य यस्यै देवतायै हवि-
र्भवति तस्यै प्रयच्छति ॥ २० ॥ स वै बौगिति करोति ।
वाग्वै वषट्कारो वाग्नेतो रेत एवैतत्सिञ्चति षडित्थृतवो
वै षट् तदृतुष्वेवैतद्रेतः सिच्च्यते तदृतवो रेतः सिक्तमिमाः
प्रजाः प्रजनयन्ति तस्मादेवं वषट्करोति ॥ २१ ॥ देवाश्च
वा असुराश्च । उभये प्राजापत्याः प्रजापतेः पितुर्दाय-
मुपेयुरेतावेवाऽर्द्धमासौ य एवाऽऽपूर्य्यते तं देवाऽउ-
पायन्त्योऽपक्षीयते तमसुराः ॥ २२ ॥ ते देवाऽअकामयन्त ।
कथं द्विममपि संवृज्जीमहि योऽयमसुराणामिति तेऽर्चन्तः
श्राप्स्यन्तश्चेरुस्त एतः हविर्यजं ददृशुर्द्यद्दर्शपूर्ण-
मासौ ताभ्यामयजन्त ताभ्यामिष्टद्वैतमपि समवृजत ॥ २३ ॥
य एषोऽसुराणामासीत् । यदा वा एता उभौ परिप्लु-
वेते अथ मासो भवति मासशः संवत्सरः सर्वं वै संवत्सरः
सर्वमेव तद्देवा असुराणां समवृजत सर्वस्मात्सपत्नान-
सुरान्निरभजन्तसर्वं द्वेवैष एतत्सपत्नानां संवृङ्क्ते सर्व-
स्मात्सपत्नान्निर्भजति य एवमेतद्वेद ॥ २४ ॥ स यो
देवानामासीत् । स यवाऽयुवत हि तेन देवा योऽसुराणां
सोऽयवा न हि तेनासुरा अयुवत ॥ २५ ॥ अथो
इतरथाऽऽहुः । य एव देवानामासीत्सोऽयवा न हि

(१) अमायां पूर्णिमायां चाऽनुष्ठेयत्वादेवानयोः कर्मणोः 'दर्शपूर्णमासौ' इति नाम । अत्र
पौर्णिमास्यामाग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशयागः, आज्यद्रव्यकोऽग्नीषोमीय उपांशुयागो द्वितीयः,
अग्नीषोमीय एकादशपालः पुरोडाशयागस्तृतीयः । तथा च अमायां—अग्निदेवताकः पुरो-
डाशयाग एकः, ऐन्द्रो दधिद्रव्यको यागो द्वितीयः, पुनरैन्द्रः पयोद्रव्यविशिष्टो यागस्तृतीयः,
उभयत्र मिलित्वा षट् यागाः सम्पद्यन्ते ।

तमसुरा ऽअयुवत योऽसुराणां स यथाऽयुवत हि तं
 देवाः सवदमहः सगरा रात्रिर्व्यव्या मासाः सुमेकः
 संवत्सरः स्वेको ह वै नामैतद्यत्सुमेक ऽइति यवा च हि
 वा ऽअयवा यवेतीवाऽथ येनैतेषां होता भवति तद्या-
 विहोत्रमित्याचक्षते ॥ २६ ॥

सप्तमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

कंडिकासंख्या ॥ १२१ ॥

यजेन वै देवाः । दिवमुपोदकामन्नथ योऽयं देवः
 पशूनामीष्टे स ऽइहाऽहीयत तस्माद्वास्तव्य ऽइत्याहुर्वास्तौ
 हि तदहीयत ॥ १ ॥ स येनैव देवा दिवमुपोदकामन् ।
 तेनो ऽएवाऽर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुथ योऽयं देवः
 पशूनामीष्टे य ऽइहाऽहीयत ॥ २ ॥ स ऽऐक्षत ।
 अहाऽस्य हाऽन्तर्ष्यन्त्यु मा यज्ञादिति सोऽनुच्चक्राम
 स ऽआयतयोत्तरत् ऽउपोत्पेदे यं ऽएष स्विष्टकृतः
 कालः ॥ ३ ॥ ते देवा ऽअब्रुवन् । मा विस्रक्षीरिति ते
 वै मा यज्ञाद्माऽन्तर्गताऽऽहुतिं मे कल्पयतेति तथेति स
 समबृहत्स नाऽस्यत्स न कंचनाऽहिनत् ॥ ४ ॥ ते देवा
 ऽअब्रुवन् । यावन्ति नो हवीः१षि गृहीताभ्यभूयन्त्सर्वेषां
 तेषां हुतमुपजानीत यथाऽस्मा ऽआहुतिं कल्पयामेति
 ॥ ५ ॥ तेऽङ्कुर्युमब्रुवन् । यथापूर्वः हवीः१ष्यभिधारये-

कस्मा ऽअवदानाय पुनराप्ण्याययाऽयातयामानि कुरु तत्
 ऽएकैकमवदानमवद्येति ॥ ६ ॥ सोऽद्वध्वर्युः । यथापूर्वः
 हवीऽभ्यभ्यधारयदेकस्मा ऽअवदानाय पुनराप्ण्याययदया-
 तयामाह्वयकरोत्तत् ऽएकैकमवदानमवाद्यत्तस्माद्वास्तव्य
 ऽइत्याहुर्वास्तु हि तद्यज्ञस्य यद्गुतेषु हविःषु तस्माद्यस्यै
 कस्यै च देवतायै हविर्गृह्यते सर्वत्रैव स्विष्टकृतदन्वाभक्तः
 सर्वत्र ह्येवैनं देवा ऽअन्वाभजन् ॥ ७ ॥ तद्वा ऽअग्नय
 ऽइति क्रियते । अग्निर्वै स देवस्तस्यैतानि नामानि शर्व
 ऽइति यथा प्राचच्या ऽआचक्षते भव ऽइति यथा बाहीकाः
 पशूनाम्पती रुद्रोऽग्निरिति तान्न्यस्याऽशान्तान्न्येवेतराणि
 नामान्न्यग्निरित्येव शान्ततमं तस्मादग्नय ऽइति क्रियते
 स्विष्टकृत ऽइति ॥ ८ ॥ ते होचुः । यत्त्वय्यमुत्र सत्ययक्ष्महि
 तन्नः स्विष्टं कुर्विति तदेभ्यः स्विष्टमकरोत्तस्मात्स्विष्टकृतं
 ऽइति ॥ ९ ॥ सोऽनुवाक्यामनूच्य सम्पश्यति । ये तथा
 'ऽग्निः स्विष्टकृतमयाडग्निरग्नेः प्रिया धामानी'ति तदा-
 ग्नेयमाज्यभागमाहा 'ऽयादुं सोमस्य प्रिया धामानी'ति तत्सौ-
 म्यमाज्यभागमाहा 'ऽयादुं गे प्रिया धामानी'ति तद्य ऽएष
 ऽउभयत्राच्छ्युत ऽआग्नेयः पुरोडाशो भवति तमाह ॥ १० ॥
 अथ यथादेवतम् । 'अयादु देवानामाज्यपानां प्रिया धामा-
 नी'ति तत्प्रयाजाऽनुयाजानाह प्रयाजाऽनुयाजा वै देवा
 ऽआज्यपा 'यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानी'ति तदग्निः होता-

* प्रधानयागस्य मुख्य इष्टं करोतीति स्विष्टकृत, कृतस्य प्रधानयागस्य पौष्कल्यापादक इति ।

(१) शु० सं० अ० २१ क० ४७ । (२) शु० सं० अ० २१ क० ४७ । (३) शु० सं०
 अ० २१ क० ४७ । (४) शु० सं० अ० २१ क० ४७ । (५) शु० सं० अ० २१ क० ४७ ।

रमाह तदस्मा ऽएतां देवाऽआहुतिं कल्पयित्वाऽथैनैनैतञ्जुयः
 समशाम्यद्विप्रय ऽएनं धामन्नुपाऽऽह्वयन्त तस्मादेवः सम्प-
 द्यति ॥ ११ ॥ तद्वैके । देवतां पूर्वां कुर्वन्त्ययादकारादग्ने-
 रयाद् सोमस्याऽयादिति तदु तथा न कुर्स्याद्विलोम ह ते
 यज्ञे कुर्वन्ति ये देवतां पूर्वां कुर्वन्त्ययादकारादिदः हि
 प्रथममभिष्वयाहरन्नयादकारमेवाभिष्वयाहरति तस्माद-
 यादकारमेव पूर्वं कुर्यात् ॥ १२ ॥ 'युक्षत्स्वं महिमानमि'ति ।
 यत्र वा ऽअदो देवता ऽआवाहयति तदपि स्वं महिमान-
 मावाहयति तदुतः प्राङ् नैव किञ्चन स्वायमहिम्न ऽहुति
 क्रियते तदुत्र तं प्रीणाति तथो हाऽस्यैषोऽमोघायाऽऽवाहितो
 भवति तस्मादाह युक्षत्स्वं महिमानमिति ॥ १३ ॥ 'आ
 यजतामेज्या ऽहुष' ऽहुति । प्रजा वा ऽहुषस्ता ऽएवैतद्याय-
 जुकाः करोति ता ऽइमाः प्रजा यजमाना ऽअर्चन्त्यः
 श्राम्भ्यन्त्यश्चरन्ति ॥ १४ ॥ 'सो ऽअध्वरो जातवेदा जुष-
 ताथ हवि' रिति । तद्यज्ञस्यैवैतत्समृद्धिमाशास्ते यद्धि देवा
 हविर्जुषन्ते तेन हि महज्जयति तस्मादाह जुषताथ
 हविरिति ॥ १५ ॥ तद्यदेते ऽअत्र । याज्याऽनुवाक्ये ऽअव-
 क्लृप्ततमे भवतस्तृतीयसवनं वै स्विष्टकृद्वैश्वदेवं वै तृतीय-
 सवनं 'पिप्प्रीहि देवाँ २॥ ऽउशतो यविष्टुटे'ति तदनुवाक्यायै
 वैश्वदेवमग्ने 'यदेद्य विशो ऽअद्भरस्य होत'रिति तद्याज्यायै
 वैश्वदेवं तद्यदेते ऽएवः रूपे भवतस्तेनो ऽएते तृतीयसव-

(१) शु० सं० अ० २१ क० ४७ । (२) शु० सं० अ० २१ क० ४७ ।
 (३) शु० सं० अ० २१ क० ४७ । (४) तै० सं० ४. ३. १३ । (५) तै० सं० ४. ३. १३ ।

नस्य रूपं तस्माद्वा ऽएते ऽअत्र याज्याऽनुवाक्ये ऽअवल्कृते-
भवतः ॥ १६ ॥ ते वै त्रिष्टुभौ भवतः । वास्तु वा ऽएतद्य-
ज्ञस्य यत्स्विष्टकृदवीर्यं वै वास्त्विन्द्रियं वीर्यं त्रिष्टुबिन्द्रिय-
मेवैतद्वीर्यं वास्तौ स्विष्टकृति दधाति तस्मात्त्रिष्टुभौ
भवतः ॥ १७ ॥ उतो ऽअनुष्टुभावेव भवतः । वास्त्वनुष्टु-
ब्वास्तु स्विष्टकृद्वास्तावेवैतद्वास्तु दधाति पेषुकं वै वास्तु
पिष्यति ह प्रजया पशुभिर्धस्यैवं विदुषोऽनुष्टुभौ
भवतः ॥ १८ ॥ तदु ह भाल्लवेयः । अनुष्टुभमनुवाक्यां-
चक्रे त्रिष्टुभं याज्यामेतदुभयं परिगृह्णामीति स रथात्प-
पात स पतित्वा बाहुमपि शश्रे स परिममृशे यत्किमुकरं
तस्मादिदमापदीति स हैतदेव मेने यद्विलोम यज्ञेऽकरमिति
तस्मान्न विलोम कुर्यात्सच्छन्दसावेव स्यातामुभे वैवाऽनुष्टुभा
ऽउभे वा त्रिष्टुभौ ॥ १९ ॥ स वा उत्तरार्द्धादवद्यति ।
उत्तरार्द्धे जुहोत्येषा ह्येतस्य देवस्य दिक्तस्मादुत्तरार्द्धादव-
द्यत्युत्तरार्द्धे जुहोत्येतस्यै वै दिशऽ उदपद्यत तं तत ऽएवा
ऽशमयैस्तस्मादुत्तरार्द्धादवद्यत्युत्तरार्द्धे जुहोति ॥ २० ॥ स
वा ऽअभ्यर्द्धं ऽइवेतराभ्य ऽआहुतिभ्यो जुहोति । इतरा
ऽआहुतीः पशवोऽनुप्रजायन्ते रुद्रीयः स्विष्टकृद्दुद्विरेण
पशून्प्रसजेद्यदितराभिराहुतिभिः सः सृजेत्तेऽस्य गृहाः
पशव ऽउपमूर्यमाणा ऽईयुस्तस्मादभ्यर्द्धं ऽइवेतराभ्य
ऽआहुतिभ्यो जुहोति ॥ २१ ॥ एष वै स यज्ञः । येन तद्देवा
दिवमुपोदक्रामन्नेष ऽआहवनीयोऽथ य ऽइहाऽहीयत
स गार्हपत्यस्तस्मादेतं गार्हपत्यात्प्राञ्चमुद्धरन्ति ॥ २२ ॥

तं वा ऽअष्टासु विक्रमेष्वा॒दधीत । अष्टा॒ऽक्षरा वै
 गायत्री गाय॒त्र्यैवैतद्दिवमु॒पोत्क्रामति ॥ २३ ॥ एकादश-
 स्वा॒दधीत । एकादशा॒ऽक्षरा वै त्रिष्टुप् त्रिष्टुभ्यैवैत-
 द्वि॒वमु॒पोत्क्रामति ॥ २४ ॥ द्वादशस्वा॒दधीत । द्वाद-
 शा॒ऽक्षरा वै ज॒गती ज॒गत्यैवैतद्वि॒वमु॒पोत्क्रामति ना॒ऽत्र
 मा॒त्रा॒ऽस्ति यत्रै॒व स्वयं म॒नसा म॒न्येत तदा॒दधीत स यद्वा
 ऽअ॒प्यल्पक॑मिव प्रा॒ञ्चमुद्ध॑रति तेनै॒व दि॒वमु॒पोत्क्रा-
 मति ॥ २५ ॥ तदाहुः । आहव॒नीये हवी॑ऽषि श्रपयेयु॒रतो
 वै दे॒वा दि॒वमु॒पोद॒क्राम॑स्तेनो ऽए॒वाऽर्च॑न्तः श्रा॒म्यन्तश्चे-
 रु॒स्तस्मि॑न्हवी॑ऽषि श्रपयाम त॒स्मिन् यज्ञं त॑नवामहा ऽइत्य
 प॒स्वल॒ ऽइ॒व ह स॒ हवि॑षां यद् गार्ह॒पत्ये श्र॑पयेयु॒र्भ्यं ज॒ ऽआ
 ह॒व॒नी॒यो य॒ज्ञे य॒ज्ञं त॑नवामहा ऽइति ॥ २६ ॥ उतो गार्ह॒पत्य
 ऽए॒व श्र॑पयन्ति । आह॒व॒नी॒यो वा ऽए॒ष न वा ऽए॒ष त॒स्मै
 य॒दस्मि॑न्नश्रु॒तं श्र॑पयेयु॒स्तस्मै वा ऽए॒ष य॒दस्मि॑ञ्छ्रु॒तं जुहु॑यु
 रित्य॒तो य॒त॒र॒था का॑मयेत त॒था कु॑र्यात् ॥ २७ ॥ स॒ हेष॒
 य॒ज्ञं ऽउ॒वाच । न॒म॒ता॒या वै बि॒भेमी॑ति का॒ तेऽन॒ग्न॒तेत्य॑भित्
 ऽए॒व मा॒ प॒रि॒स्तृणी॑युरिति त॒स्मादे॒तद॑ग्निम॒भितः प॒रि॒स्तृ-
 ण॑न्ति तृ॒ष्णा॒या वै बि॒भेमी॑ति का॒ ते तृ॒प्तिरि॑ति ब्राह्म॒णस्यै॒व
 तृ॒प्तिम॑नु तृ॒प्प्येय॑मिति त॒स्मात्स॒ स्थि॑ते य॒ज्ञे ब्राह्म॑णं त॒र्प्य-
 यि॒तवै ब्रू॑याद्य॒ज्ञमे॒वैत॑त्त॒र्पय॑ति ॥ २८ ॥

सप्तमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

प्रजापतिर्ह वै स्वां दुहितरमभिदृश्यौ । दिवं वोषसं

वा मिथुन्न्येनया स्यामिति तां सम्बभूव ॥ १ ॥ तद्वै
 देवानामाग ऽआस । य ऽइत्थं स्वां दुहितरमस्माकं
 स्वसारं करोतीति ॥ २ ॥ ते ह देवा ऽञ्जुः । योऽयं देवः
 पशूनामीष्टेऽतिसन्धं वा ऽअयं चरति य ऽइत्थं स्वां दुहि-
 तरमस्माकं स्वसारं करोति विद्वधेममिति तः रुद्रोऽभ्या-
 यत्य विव्याध तस्य सामि रेतः प्रचस्कन्द तथेन्नूनं तदास
 ॥ ३ ॥ तस्मादेतदृषिणाऽभ्यनूक्तम् । पिता यत्स्वां दुहित-
 रमधिष्कन् क्षमया रेतः सञ्जमानो निषिञ्चदिति तदग्नि-
 मारुतमित्युक्तं तस्मिँस्तद्व्याख्यायते यथा तदेवा रेतः
 प्राऽजनयँस्तेषां यदा देवानां क्रोधो व्यैदथ प्रजापति-
 मभिषज्यँस्तस्य तः शल्यं निरकृन्तन्तस वै यज्ञ ऽएव
 प्रजापतिः ॥ ४ ॥ ते होचुः । उपजानीत यथेदन्नाऽमुयाऽसत्क-
 नीयो हाऽऽहुतेर्यथेदं स्यादिति ॥ ५ ॥ ते होचुः । भगयैन-
 दक्षिणत ऽआसीनाय परिहरत तद्भगः प्राशिष्यति तद्यथाऽ-
 हुतमेवं भविष्यतीति तद्भगाय दक्षिणत ऽआसीनाय पर्या-
 जहुस्तद्भगोऽवेक्षाञ्चक्रे तस्याऽक्षिणी निर्ददाह तथेन्नूनं
 तदास तस्मादाहुरन्धो भग ऽइति ॥ ६ ॥ ते होचुः ।
 नो न्वेवाऽत्राऽशमत्पूष्ण ऽएनत्परिहरतेति तत्पूष्णे पर्या-
 जहुस्तत्पूषा प्राऽऽश तस्य दतो निर्जघान तथेन्नूनं तदास
 तस्मादाहुदन्तकः पूषेति तस्माद्यं पूष्णे चरुं कुर्वन्ति प्रपि-
 ष्टानामेव कुर्वन्ति यथाऽदन्तकायैवम् ॥ ७ ॥ ते होचुः ।
 नो न्वेवाऽत्राऽशमद् बृहस्पतय ऽएनत्परिहरतेति तद् बृहस्प-
 तये पर्याजहुः स बृहस्पतिः सवितारमेव प्रसवायोपाऽ-

धावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदस्मै प्रसुवेति तदस्मै
 सविता प्रसविता प्राऽसुवत्तदेनः सवितृप्रसूतं नाऽहि-
 नत्ततोऽर्वाचीनः शान्तं तदेतन्निदानेन यत्प्राशिन्नम्[†] ॥ ८ ॥
 स यत्प्राशिन्नमवद्यति । यदेवाऽत्राऽविद्धं यज्ञस्य यद्वुद्वियं
 तदेवैतन्निर्मिममीतेऽथाऽप ऽउपस्पृशति शान्तिरापस्त-
 दद्भिः शमयत्यथेडां पशून्तस्मवद्यति ॥ ९ ॥ स वै याव-
 न्मात्रमिवैवाऽवद्येत् । तथा शल्यः प्रच्यते तस्माद्याव-
 न्मात्रमिवैवाऽवद्येदन्यतरत ऽआज्यं कुर्यादधस्ताद्वोपरि-
 ष्टाद्वा तथा खदन्निस्सरणवद्भवति तथा निस्त्रवति तस्मा-
 दन्यतरत ऽआज्यं कुर्यादधस्ताद्वोपरिष्ठाद्वा ॥ १० ॥ स
 ऽआज्यस्योपस्तीर्य द्विर्हविषोऽवदायाऽथोपरिष्ठादाज्यस्या
 ऽभिधारयति तद्यथैव यज्ञस्याऽवदानमेवमेव तत् ॥ ११ ॥ तन्न
 पूर्वेण परिहरेत् । पूर्वेण ह्येके परिहरन्ति पुरस्ताद्वै प्रत्यञ्चो
 यजमानं पशव ऽउपतिष्ठन्ते रुद्वियेण ह पशून्प्रसजेद्यत्पू-
 र्वेण परिहरेत्तेऽस्य गृहाः पशव उपमूर्च्यमाणा ऽईयुस्तस्मा-
 दित्येव तिर्यक्प्रजिहीत तथा ह रुद्वियेण पशून् प्रसजति
 तिर्यगेवैनं निर्मिममीते ॥ १२ ॥ तत्प्रतिगृह्णाति । 'देवस्य
 त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्याम्पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृ-
 ह्णामी'ति ॥ १३ ॥ तद्यथैवाऽदो बृहस्पतिः । सवितारं
 प्रसवायोपाधावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुवेति
 तदस्मै सविता प्रसविता प्राऽसुवत्तदेनः सवितृप्रसूतं

† ब्रह्मणो भागः प्राशिन्नमिति ।

नाऽहिनदेवमैवैष ऽएतत्सवितारमेव प्रसवायोपधावति
 सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुवेति तदस्मै सविता
 प्रसविता प्रसौति तदेनः सवितृप्रसूतं न हिनस्ति ॥१४॥
 तत्प्राश्नाति । 'अग्नेध्वास्येनं प्राश्नामी'ति न वा ऽअग्निं किं-
 चन हिनस्ति तथो हैनमेतन्न हिनस्ति ॥ १५ ॥ तन्न दद्भिः
 खादेत् । नेन्म ऽइदुः रुद्रियं दतो हिनसदिति तस्मान्न
 दद्भिः खादेत् ॥ १६ ॥ अथाऽप ऽआचामति । शान्तिरप-
 स्तदद्भिः शान्त्या शमयतेऽथ परिक्षाल्य पात्रम् ॥ १७ ॥
 अथाऽस्मै ब्रह्मभागं पर्ष्याहरन्ति । ब्रह्मा वै यज्ञस्य दक्षि-
 णतऽआस्तेऽभिगोप्ता स ऽएतं भागं प्रतिविदान् ऽआस्ते
 यत्प्राशिन्नं तदस्मै पर्ष्याहार्षस्तत्प्राऽऽशीदुथ यमस्मै ब्रह्म-
 भागं पर्ष्याहरन्ति तेन भागी स यदुत ऽऊर्ध्वमसंस्थितं
 यज्ञस्य तदभिगोपायति तस्माद्वा ऽअस्मै ब्रह्मभागं पर्ष्या-
 हरन्ति ॥ १८ ॥ स वै वाचंयम ऽएव स्यात् । ब्रह्मन्प्रस्था-
 स्यामीत्येतस्माद्वाचसो विवृहन्ति वा ऽएते यज्ञं क्षण्वन्ति
 ये मद्धे यज्ञस्य पाकयज्ञिययेडया चरन्ति ब्रह्मा वा ऽऋ-
 त्विजां भिषक्तमस्तद्ब्रह्मा सन्दधाति न ह सन्दद्धयाद्यद्वाऽव-
 द्यमान ऽआसीत तस्माद्वाचंयम ऽएव स्यात् ॥ १९ ॥ स
 यदि पुरा मानुषीं वाचं व्याहरेत् । तत्रो वैष्णवीमृचं वा
 यजुर्वा जपेद्यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञं पुनरारभते तस्यो हैषा
 प्रायश्चित्तिः ॥२०॥ स यत्राऽऽह ब्रह्मन्प्रस्थास्यामीति तद्
 ब्रह्मा जपत्येतं ते^२ देव सवितर्यज्ञं प्राऽऽहु'रिति तत्सवितारं

प्रसवायोपधावति स हि देवानां प्रसविता 'बृहस्पतये ब्रह्मण'
 ऽइति बृहस्पतिर्वै देवानां ब्रह्मा तद्य ऽएव देवानां ब्रह्मा
 तस्मा ऽएवैतत्प्राऽऽह तस्मादाह बृहस्पतये ब्रह्मण ऽइति
 'तेन यज्ञमव तेन यज्ञपतिं तेन मामवे'ति नाऽत्र तिरोहि-
 तमिवाऽस्ति ॥ २१ ॥ 'मनो जूतिर्जुषतामाज्यस्ये'ति ।
 मनसा वा ऽइदं सर्वमाप्तं तन्मनसैवैतत्सर्वमाप्नोति
 बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्वरिष्टं यज्ञं समिमं दधात्विति
 यद्विवृढं तत्सन्दधाति 'विश्वे देवास ऽइह मादयन्तामि'ति
 सर्वं वै विश्वे देवाः सर्वेणैवैतत्सन्दधाति स यदि कामयेत
 ब्रूयात्प्रतिष्ठेति' यद्यु कामयेताऽपि नाऽऽद्रियेत ॥ २२ ॥

सप्तमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

मनवे ह वै प्रातः । अवनेग्यमुदकमाजहुष्यथेदं पाणि-
 भ्यामवनेजनायाऽऽहरन्त्येवं तस्याऽवनेनिजानस्य मत्स्यः
 पाणी ऽऽपेदे ॥ १ ॥ स हाऽस्मै वाचमुवाद । विभृहि मा
 पारयिष्यामि त्वेति कस्मान्मा पारयिष्यसीत्यौघ ऽइमाः
 सर्वाः प्रजा निर्वोढा ततस्त्वा पारयिताऽस्मीति कथं ते
 भृतिरिति ॥ २ ॥ स होवाच । यावद्वै क्षुल्लका भवामो
 बह्वी वै नस्तावन्नाष्ट्रा भवत्युत मत्स्य ऽएव मत्स्यं गिलति

(१) शु० सं० अ० २ क० १२ । (२) शु० सं० अ० २ क० १२ । (३) शु०
 सं० अ० २ क० १३ । (४) शु० सं० अ० २ क० १३ । (५) शु० सं० अ० २ क० १३ ।
 (६) शु० सं० अ० २ क० १३ ।

कुम्भ्यां माऽग्रे विभरासि स यदा तामतिवर्द्धाऽअथ कर्षुं
 खान्त्वा तस्यां मा विभरासि स यदा तामतिवर्द्धाऽअथ मा
 समुद्रमभ्यवहरासि तर्हि वाऽअतिनाष्टो भविताऽस्मीति
 ॥ ३ ॥ शश्वद्ध झषऽआस । स हि ज्येष्ठं वर्द्धतेऽथे-
 तिथीथं समां तदौघऽआगन्ता तं मा नावमुपकल्प्योपाऽ-
 सासै सऽऔघऽउत्थिते नावमापद्यासै ततस्त्वा पारयिता-
 ऽस्मीति ॥ ४ ॥ तमेवं भृत्वा समुद्रमभ्यवजहार । स
 यतिथीं तत्समां परिदिदेश ततिथीथं समां नावमुपक-
 ल्प्योपाऽऽञ्चक्रे सऽऔघऽउत्थिते नावमपेदे तः स
 मत्स्यऽउपन्यापुप्लुवे तस्य शृङ्गे नावः प्राशं प्रतिमुमोच
 तेनैतमुत्तरं गिरिमधिदुद्राव ॥ ५ ॥ स होवाच । अपीपरं
 वै त्वा ववृक्षे नावं प्रतिबन्धीष्व तं तु त्वा मा गिरौ
 सन्तमुदकमन्तुश्छैत्सीद्यावदुदकः समवाऽयात्तावत्तावदन्व-
 वसर्पाऽसीति स ह तावत्तावदेवाऽन्ववससर्पं तदु-
 प्येतदुत्तरस्य गिरेर्मनोरवसर्पणमित्यौघो ह ताः सर्वाः
 प्रजा निरुवाहाऽथेह मनुरेवैकः परिशिशिषे ॥ ६ ॥
 सोऽर्चञ्छाम्म्यँश्चचार प्रजाकामः । तत्राऽपि पाकयज्ञेनेजे
 स घृतं दुधि मस्त्वामिक्षामित्यप्सु जुहवाञ्चकार ततः
 संवत्सरे योषित्सम्बभूव सा 'हपिन्दमानेवोदेयाय तस्यै

* कर्षुः खातिका इत्यर्थः ।

ॐ (क) पुस्तके 'प्रबन्धीष्व' इति ।

* गव्यम्पय उष्णं कृत्वा तप्ते पयसि दधि प्रक्षिप्तं चेत् तदा तत्पयो द्विधा भवति घनीभूतं द्रवी
 भूतञ्च । तत्र यो घनीभूतोंऽशस्तद्वाजिनम्, यो द्रवीभूतोंऽशस्तञ्च 'आमिक्षा' इति पदव्यवहिते ।

† 'पिन्दमाना' पाकधर्मात्मिका इव सा योषिदित्यर्थः ।

ह स्म घृतं पदे सन्तिष्ठते तथा मित्रावरुणौ सञ्जग्माते
 ॥ ७ ॥ तां होचतुः काऽसीति । मनोर्दुहितेत्यावयो-
 र्ब्रूष्वेति नेति होवाच य एव मामजीजनत तस्थैवा-
 ऽहमस्मीति तस्यामपित्वमीषाते तद्वा जज्ञौ तद्वा न जज्ञा-
 वतिस्त्वेवेयाय सा मनुमाजगाम ॥ ८ ॥ तां ह मनुस्वाच
 काऽसीति । तव दुहितेति कथं भगवति मम दुहितेति
 या ऽअमूरप्स्वाहुतीरहौषीर्घृतं दुधि मस्त्वामिक्षां ततो
 मामजीजनथाः साऽऽशीरस्मि तां मा यज्ञेऽवकल्पय यज्ञे
 चेद्वै माऽवकल्पयिष्यसि बहुः प्रजया पशुभिर्भविष्यसि
 †यामु मया काञ्चाऽऽशिषमाशासिष्यसे सा ते सर्वा समर्द्धि-
 ष्यत इति तामेतन्मद्ध्ये यज्ञस्याऽवाऽकल्पयन्मद्ध्ये
 ह्येतद्यज्ञस्य यदन्तरा प्रयाजाऽनुयाजान् ॥ ९ ॥ तयाऽर्च-
 ङ्गाम्भ्यैश्चचार प्रजाकामः । तयेमां प्रजातिं प्रजज्ञे येयं
 मनोः प्रजातिर्याम्बेनया काञ्चाऽऽशिषमाशास्त साऽस्मै
 सर्वा समर्द्धयत ॥ १० ॥ सैषा निदानेन यद्विडाँ । स यो
 हैवं विद्वानिडया चरत्येतां हैव प्रजातिं प्रजायते यां
 मनुः प्राऽजायत याम्बेनया काञ्चाऽऽशिषमाशास्ते साऽस्मै
 सर्वा समृद्ध्यते ॥ ११ ॥ सा वै पञ्चाऽवत्ता भवति ।
 पशवो वा ऽड्डा पाङ्क्ता वै पशवस्तस्मात्पञ्चाऽवत्ता
 भवति ॥ १२ ॥ स समवदायेडाम् । पूर्वार्द्धं पुरोडाशस्य
 प्रशीर्ष्य पुरस्ताद्भुवायै निदधाति तां होत्रे प्रदाय

† 'याममुया' इति 'ग-च' पुस्तके समुपलभ्यते ।

* इडाशब्देन इडापात्र्यावत्तं पुरोडाशादि-द्रव्यमुच्यते ।

दक्षिणाऽत्येति ॥ १३ ॥ स होतुरिह निलिम्पति । तद्धो-
तौष्ट्योर्निलिम्पते 'मनसस्पतिना ते हुतस्याऽश्रामीषे प्राणा-
ये'ति ॥ १४ ॥ अथ होतुरिह निलिम्पति । तद्धोतौष्ट्यो-
र्निलिम्पते 'वाचस्पतिना ते हुतस्याऽश्राम्यूर्ज्जुऽउदानाये'ति
॥ १५ ॥ एतद्ध वै मनुर्विभयाश्चकार । इदं वै मे तनिष्ठं
यज्ञस्य यदियमिडा पाकयज्ञिया यद्वै म ऽइह रक्षांस्मि
यज्ञं न हिंशस्युरिति तामेतत्पुरा रक्षोभ्यः पुरा रक्षोभ्य
ऽइत्येव प्रापयत तथो ऽएवैनामेष ऽएतत्पुरा रक्षोभ्यः
पुरा रक्षोभ्य ऽइत्येव प्रापयतेऽथ यत्प्रत्यक्षं न प्राऽश्नाति
नेदनुपहृतां † प्राऽश्नानीत्येतदेवैनां प्रापयते यदौष्ट्योर्नि-
लिम्पते ॥ १६ ॥ अथ होतुः पाणौ समवद्यति । सम-
वत्तामेव सतीं तदेनां प्रत्यक्षः होतरि श्रयति तयात्म-
ञ्छृत्या होता यजमानायाऽऽशिषमाशास्ते तस्माद्धोतुः पाणौ
समवद्यति ॥ १७ ॥ अथोपांशूपह्वयते । एतद्ध वै मनु-
र्विभयाश्चकारेदं वै मे तनिष्ठं यज्ञस्य यदियमिडा पाक-
यज्ञिया यद्वै म ऽइह रक्षांस्मि यज्ञं न हिंशस्युरिति तामे-
तत्पुरा रक्षोभ्यः पुरा रक्षोभ्य ऽइत्येवोपांशुपाऽऽह्वयत
तथो ऽएवैनामेष ऽएतत्पुरा रक्षोभ्यः पुरा रक्षोभ्य ऽइत्ये-
वोपांशुपह्वयते ॥ १८ ॥ स ऽउपह्वयते । 'उपहृतः
रथन्तरः सह पृथिव्योप मां रथन्तरः सह पृथिव्या
ह्वयतामुपहृतं वामदेव्यः सहाऽन्तरिक्षेणोप मां वाम-

† 'प्राश्नासि' इति 'य-च' पुस्तके ।

(१-२) तै० सं० २. ६. ८१ (३) तै० ब्रा० ३. ५. १३ ।

देव्यः सहाऽन्तरिक्षेण ह्ययतामुपहूतं बृहत्सह दिवोप-
मां बृहत्सह दिवाऽऽहयतामिति' तदेतामेवैतदुपहयमान
ऽइमाँश्च लोकानुपहयत ऽएतानि च सामानि ॥ १९ ॥
'उपहूता गावः सहर्षभा' ऽइति । पशवो वा ऽइडा तदेनां
परोऽक्षमुपहयते सहर्षभा ऽइति समिथुनामेवैनामेतदु-
पहयते ॥ २० ॥ 'उपहूता सप्तहोत्रे'ति । तदेनां सप्तहोत्रा
सौम्येनाऽङ्कुरेणोपहयते ॥ २१ ॥ 'उपहूतेडा ततुरि'रिति ।
तदेनां प्रत्यक्षमुपहयते ततुरिरिति सर्वं ह्येषा पाप्मानं
तरति तस्मादाह ततुरिरिति ॥ २२ ॥ 'उपहूतः सखा भक्ष'
ऽइति । प्राणो वै सखा भक्षस्तत्प्राणमुपहयत ऽउपहूतः
हेगिति तच्छरीरमुपहयते तत्सर्वामुपहयते ॥ २३ ॥ अथ
प्रतिपद्यते । 'इडोपहूतोपहूतेडोपो ऽअस्माँश्च' ऽइडा ह्ययता-
मिडोपहूते'ति तदुपहूतामेवैनामेतत्सर्वां प्रत्यक्षमुपहयते या
वै साऽऽसीद् गौर्वै साऽऽसीच्चतुष्पदी वै गौस्तस्माच्चतुरुपहयते
॥ २४ ॥ स वै चतुरुपह्वयमानः । अथ नानेवोपहयते
ऽजामितायै जामि ह कुर्याद्यदिडोपहूतेडोपहूतेत्येवोपह्व-
येतो'पहूतेडेति वेडोपहूते'ति तदर्वाची'मुपहयत ऽउपहूतेडे'ति
तत्पराची'मुपो' ऽअस्माँश्च' ऽइडा ह्ययतामिति तदात्मानं
चैवैतन्नाऽन्तरेत्यथैव च भवतीडोपहूतेति तत्पुनर्वाची-
मुपह्वते तदर्वाचीं चैवैनामेतत्पराचीं चोपहयते ॥ २५ ॥
'मानवीधृतपदी'ति । मनुर्हेतामग्रेऽजनयत तस्मादाह मान-

(१) तै० ब्रा० ३. ५. १३ । (२) तै० ब्रा० ३. ५. १३ । (३) तै० ब्रा० ३. ५. १३ । (४) तै० ब्रा० ३. ५. १३ । (५) तै० ब्रा० ३. ५. १३ । (६) तै० ब्रा० ३. ५. १३ । (७) तै० ब्रा० ३. ५. १३ । (८) तै० ब्रा० ३. ५. १३ ।

वीति घृतपदीति यदेवाऽस्यै घृतं पदे समतिष्ठत तस्मादाह
 घृतपदीति ॥ २६ ॥ उत मैत्रावरुणीति । यदेव मित्रा-
 वरुणाभ्यां समगच्छत स एव मैत्रावरुणो न्यङ्गो
 'ब्रह्मा देवकृतोपहूते'ति ब्रह्मा ह्येषां* देवकृतोपहूतोपहूता
 'दैव्याऽअद्भ्योऽउपहूता मनुष्या' इति तद्वैवाँश्चैवेतद-
 द्भ्योऽनुपह्वयते ये च मानुषा वत्सा वै दैव्याऽअद्भ्यो-
 र्वैवाँश्च य इतरे ते मानुषाः ॥ २७ ॥ य इमं यज्ञ-
 मवाऽन्ये च यज्ञपतिं वर्द्धानिति । एते वै यज्ञमवन्ति
 ये ब्राह्मणाः शुश्रुवाः सोऽनूचाना एते ह्येनं तन्वत
 एत एनं जनयन्ति तदु तेभ्यो निहनुते वत्साऽउ
 वै यज्ञपतिं वर्द्धन्ति यस्य ह्येते भूयिष्ठा भवन्ति स हि यज्ञ-
 पतिर्वर्द्धते तस्मादाह ये च यज्ञपतिं वर्द्धानिति ॥ २८ ॥
 'उपहूते द्यावापृथिवी पूर्वजे ऽऋतावरी देवी देवपुत्रे'
 इति । तदिमे द्यावापृथिवीऽउपह्वयते ययोरिदं सर्व-
 मद्भ्युपहूतोऽयं यजमान इति तद्यजमानमुपह्वयते तद्यदत्र
 नाम न गृह्णाति परोऽक्षं स्वत्राऽऽशीर्ष्यदिडायां मानुषं
 ह कुर्ष्याद्यन्नाम गृह्णीयाद्यृद्धं वै तद्यज्ञस्य यज्ञमानुषं नेद्र्यृद्धं
 यज्ञे करवाणीति तस्मान्न नाम गृह्णाति ॥ २९ ॥ 'उत्तरस्यां
 देवयज्यायामुपहूत' इति । तदस्मा एतज्जीवातुमेव परो-
 ऽक्षमाशास्ते जीवन् हि पूर्वमिष्ट्वाऽथाऽपरं यजते ॥ ३० ॥
 तदस्मा एतत्प्रजामेव परोऽक्षमाशास्ते । यस्य हि प्रजा

(१) तै० ब्रा० ३. ५. १३ । (२) तै० ब्रा० ३. ५. १३ । (३) तै० ब्रा० ३. ५. १३ ।

(४) तै० ब्रा० ३. ५. १३ ।

* 'क' पुस्तके 'ब्रह्माद्येषा देव' इति पाठः ।

भवत्यमुं लोकमात्मनैत्यथाऽस्मिँल्लोके प्रजा यजते तस्मा-
 त्प्रजोत्तरा देवयज्या ॥ ३१ ॥ तदस्मा ऽएतत्पशूनेव परोऽक्ष-
 माशास्ते । यस्य हि पशवो भवन्ति स पूर्वमिष्टुत्वाऽथाऽपरं
 यजते ॥ ३२ ॥ 'भूयसि हविष्करण ऽउपहूत' ऽइति ।
 तदस्मा ऽएतज्जीवातुमेव परोऽक्षमाशास्ते जीवद्भि पूर्व-
 मिष्टुत्वाऽथ भूयो भूय ऽएव हविष्करोति ॥ ३३ ॥ तदस्मा ऽए-
 तत्प्रजामेव परोऽक्षमाशास्ते । यस्य हि प्रजा भवत्येक
 ऽआत्मना भवत्यथोत दशधा प्रजया हविष्क्रियते तस्मा-
 त्प्रजा भूयो हविष्करणम् ॥ ३४ ॥ तदस्मा ऽएतत्पशूनेव
 परोऽक्षमाशास्ते । यस्य हि पशवो भवन्ति स पूर्वमिष्टुत्वाऽथ
 भूयो भूय ऽएव हविष्करोति ॥ ३५ ॥ एषा वा ऽआशीः ।
 जीवेयं प्रजा मे स्याच्छ्रूयं गच्छेयमिति तद्यत्पशूनाशास्ते
 तच्छ्रूयमाशास्ते श्रीर्हि पशवस्तदेताभ्यामेव तदाशीभ्यां
 सर्वमासं तस्माद्वा ऽएते ऽअत्र द्वे ऽआशिषौ क्रियेते ॥ ३६ ॥
 'देवा म ऽइदुः हविर्जुषन्तामिति तस्मिन्नुपहूत' ऽइति
 तद्यज्ञस्यैवैतत्समृद्धिमाशास्ते यद्धि देवा हविर्जुषन्ते
 तेन हि महज्जयति तस्मादाह जुषन्तामिति ॥ ३७ ॥
 तां वै प्राऽश्नन्त्येव । नाऽग्नौ जुह्वति पशवो वा ऽहुडा
 नेत्पशूनाग्नौ प्रवृणजामेति तस्मान्नाऽग्नौ जुह्वति ॥ ३८ ॥
 प्राणेष्वेव हूयते । होतरि त्वद्यजमाने त्वदध्वर्युर्वा त्वदथ
 यत्पूर्वार्द्धं पुरोडाशस्य प्रशीर्ष्य पुरस्ताद्बध्नुवायै निदधाति
 यजमानो वै दध्नुवा तद्यजमानस्य प्राऽशितं भवत्यथ

यत्प्रत्यक्षं न प्राश्नाति नेदुसंस्थिते यज्ञे प्राश्नानीत्येतदे-
वाऽस्य प्राशितं भवति सर्वे प्राश्नन्ति सर्वेषु मे हुता-
ऽसदिति पञ्च प्राश्नन्ति पशवो वा ऽड्डा पाङ्क्ता वै
पशवस्तस्मात्पञ्च प्राश्नन्ति ॥ ३९ ॥ अथ यत्र प्रतिपद्यते ।
तच्चतुर्द्धा पुरोडाशं कृत्वा बर्हिषदं करोति तदत्र पितृणां
भाजनेन चतस्रो वा ऽअवान्तरदिशो वाऽन्तरदिशो वै पितरस्त-
स्माच्चतुर्द्धा पुरोडाशं कृत्वा बर्हिषदं करोति ॥ ४० ॥ अथ
यत्राऽऽहो'पहूते' द्यावापृथिवी' ऽइति । तदग्नीधः ऽआदधाति
तदग्नीत्प्राश्ना'त्युपहूता पृथिवी मातोप मां पृथिवी माता
ह्वयतामग्निराग्नीद्वात्स्वाहोपहूतो द्यौष्पितोप मां द्यौष्पिता
ह्वयतामग्निराग्नीद्वात्स्वाहे'ति द्यावापृथिव्यो वा ऽएष यदा-
ग्नीध्रस्तस्मादेवं प्राश्नाति ॥ ४१ ॥ अथ यत्राऽऽशिषमाशास्ते ।
तज्जपति 'मैयीदमिन्द्र ऽइन्द्रियं दधात्वस्मान्नायो मघ-
वानः सचन्ताम् । अस्माकः सन्त्वाशिषः सत्या नः
सन्त्वाशिष' ऽइत्याशिषामेवैष प्रतिग्रहस्तद्या ऽएवाऽत्र-
त्विजो यजमानायाऽऽशिष ऽआशासते ता ऽएवैतत्प्रतिगृह्या-
ऽऽत्मङ्कुरुते ॥ ४२ ॥ अथ पवित्रयोर्मर्जायन्ते । पाकयज्ञिय-
येव वा ऽएतदिडयाऽचारिषुः पवित्रपूता यदत ऽऊर्द्धमसं-
स्थितं यज्ञस्य तत्तनवामहा ऽइति तस्मात्पवित्रयोर्मर्जा-
यन्ते ॥ ४३ ॥ अथ ते पवित्रे प्रस्तरेऽपि सृजति ।

* भक्षणोऽयं क्रमो बोध्यः—पूर्वं चतुर्धाकरणभागस्य भक्षणम्, ततः षड्वत्तभागस्य,
तत इडाभागस्येति ।

† का० हौ० परि० ।

(१) शु० सं० अ० २ क० १०—११ । (२) शु० सं० अ० २ क० ११ ।

यजमानो वै प्रस्तरं प्राणोदानौ पवित्रे यजमाने तत्प्राणो-
दानौ दधाति तस्मात्ते पवित्रे प्रस्तरेऽपि सृजति ॥४४॥

अष्टमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥१॥

ते वा ऽएते ऽऽल्मुके ऽऽदूहन्ति । अनुयाजेभ्यो
यातयामेव वा ऽएतदग्निर्भवति देवेभ्यो हि यज्ञमूहि-
वाद्भवत्ययातयाम्भ्यनुयाजस्तनवामहा ऽइति तस्माद्वा
ऽएते ऽऽल्मुके ऽऽदूहन्ति ॥ १ ॥ ते पुनरनु सऽऽस्पर्शयन्ति ।
पुनरेवैतदग्निमाप्स्याययन्त्ययातयामानं कुर्वन्त्ययातयाग्नि
यदुत ऽऊर्ध्वमसऽऽस्थितं यज्ञस्य तत्तनवामहा ऽइति
तस्मात्पुनरनु सऽऽस्पर्शयन्ति ॥ २ ॥ अथ समिधमभ्या-
दधाति । समिन्ध ऽएवैनमेतत्समिद्धे यदुत ऽऊर्ध्वमस-
ऽऽस्थितं यज्ञस्य तत्तनवामहा ऽइति तस्मात्समिधमभ्या-
दधाति ॥ ३ ॥ ताऽऽ होताऽनुमन्त्रयते । 'एषां ते ऽअग्ने
समित्तया वर्धस्व चाऽऽच प्यायस्व वर्द्धिषीमहि च वयमा
च प्यासिषीमही'ति तद्यथैवाऽदुः समिद्ध्यमानायाऽद्वाहैव-
मेवैतदद्वाह तदेतद्धोतुः कर्म स यदि मद्भ्येत न होता
वेदेत्यपि स्वयमेव यजमानोऽनुमन्त्रयेत् ॥ ४ ॥ अथ
सम्मार्षि । युनक्त्येवैनमेतद्युक्तो यदुत ऽऊर्ध्वमसऽऽ-
स्थितं यज्ञस्य तद्वाहादिति तस्मात्सम्मार्षि सकृत्सकृत्स-
म्मार्षि त्रिस्त्रिर्वा ऽअग्ने देवेभ्यः सम्मृजन्ति नेत्था

करवाम यथा देवेभ्य ऽहुति तस्मात्सकृत्सकृत्सम्माष्टद्व्य-
जामितायै जामि ह कुर्याद्यत्त्रिः पूर्वं त्रिपरं तस्मात्स-
कृत्सकृत्सम्माष्टि ॥ ५ ॥ स सम्माष्टि । 'अग्ने वाजजिद्वाजं
त्वा ससृवा॒थसं वाजजित॑ः सम्माज्जमीति सरिष्यन्तमिति
वा ऽअथ ऽआह सरिष्यन्निव हि तर्हि भवत्यथाऽत्र
ससृवा॒थसमिति ससृवेव ह्यत्र भवति तस्मादाह ससृवा-
॒थसमिति ॥ ६ ॥ अथाऽनुयाजाद्व्यजति । या वा ऽएतेन
यज्ञेन देवता ह्वयति याभ्य ऽएष यज्ञस्तायते सर्वा वै
तत्ता ऽइष्ट्वा भवन्ति तद्यत्तासु सर्वास्विष्टास्वथैतत्पश्चेवा-
ऽनुयजति तस्मादनुयाजा नाम ॥ ७ ॥ अथ यदनुयाजा-
द्व्यजति । छन्दा॒थसि वा ऽअनुयाजाः पशवो वै देवानां
छन्दा॒थसि तद्यथेदं पशवो युक्ता मनुष्येभ्यो ब्रह्मन्त्येवं
छन्दा॒थसि युक्तानि देवेभ्यो यज्ञं ब्रह्मन्ति तद्यत्र च्छन्दा॒थसि
देवान्त्समत्पर्पयन्नथ च्छन्दा॒थसि देवाः समत्पर्पयँस्तदु-
स्तत्प्रागभूद्यच्छन्दा॒थसि युक्तानि देवेभ्यो यज्ञमवाभ्यु-
र्यदेनान्त्समतीतृपन् ॥ ८ ॥ अथ यदनुयाजान्व्यजति ।
छन्दा॒थसि वा ऽअनुयाजाश्छन्दा॒थस्येवैतत्सन्तर्पयति
तस्मादनुयाजान्व्यजति तस्माद्येन ब्राह्मणेन धावयेत्तद्विमुच्य
ब्रूयात्पाययतैनत्सुहितं कुरुतेत्येष ऽउ ब्राह्मणस्याऽपहवः
॥ ९ ॥ स वै खलु बर्हिः प्रथमं यजति । तद्वै कनिष्ठं
छन्दः सद् गायत्री प्रथमा च्छन्दसां युज्यते तदु तद्वीर्येणैव
यच्छेद्येनो भूत्वा दिवः सोममाहरत्तद्यथाऽयथं मन्यन्ते

यत्कनिष्ठं छन्दः सद् गायत्री प्रथमा छन्दसां युज्यतेऽथाऽत्र
यथायथं देवाश्छन्दांस्वकल्पयन्ननुयाजेषु नेत्पापवस्य-
समसदिति ॥ १० ॥ स वै खलु बर्हिः प्रथमं यजति ।
अयं वै लोको बर्हिरोषधयो बर्हिरस्मिन्नेवैतल्लोकऽओष-
धीर्दधाति ताऽइमाऽअस्मिँल्लोकऽओषधयः प्रतिष्ठिता-
स्तदिदं सर्वं जगदस्यां तेनेयं जगती तज्जगतीं प्रथमाम-
कुर्वन् ॥ ११ ॥ अथ नराशंसं द्वितीयं यजति । अन्तरिक्षं
वै नराशंसः प्रजा वै नरस्ताऽइमाऽअन्तरिक्षमनु
वावद्यमानाः प्रजाश्चरन्ति यद्वै वृद्धति शंसतीति वै
तदाहुस्तस्मादन्तरिक्षं नराशंसोऽन्तरिक्षमु वै त्रिष्टुप्
तत्त्रिष्टुभं द्वितीयामकुर्वन् ॥ १२ ॥ अथाऽग्निरुत्तमः । गायत्री
वाऽअग्निस्तद् गायत्रीमुत्तमामकुर्वन्नेवं यथायथेन क्लृप्तेन
छन्दांस्ति प्रत्यतिष्ठस्तस्मादिदमपापवस्यसम् ॥ १३ ॥
‘देवान्यजेत्येवाऽध्वर्युराह । ‘देवन्देवमिति सर्वेषु होता
देवानां वै देवाः सन्ति छन्दांस्येव पशवो ह्येषां गृहा
हि पशवः प्रतिष्ठो हि गृहाश्छन्दांस्ति वाऽअनुयाजा-
स्तस्माद्देवान्यजेत्येवाऽध्वर्युराह देवन्देवमिति सर्वेषु होता
॥ १४ ॥ ‘वसुवने वसुधेयस्येति । देवतायाऽएव वषट् क्रियते
देवतायै हूयते न वाऽअत्र देवताऽस्त्यनुयाजेषु ‘देवं बर्हिः’रिति
तत्र नाऽग्निर्नन्द्रो न सोमो ‘देवो नराशंसः’ इति नाऽतऽएकं
च न यो वाऽअत्राऽग्निर्गायत्री स निदानेन ॥ १५ ॥ अथ

(१) का० श्रौ० सू० ३. ५. ६ । (२) का० श्रौ० सू० ३. ५. ८ । (३) तै० ब्रा०
३. ५. ९ । (४) तै० ब्रा० ३. ५. ९ । (५) तै० ब्रा० ३. ५. ९ ।

* ‘क’ पुस्तके ‘सा निदानेन’ इति समुपलभ्यते ।

‘यद्रसुवने वसुधेयस्ये’ति यजति । अग्निर्वै वसुवनिर्द्रो
वसुधेयोऽस्ति वै च्छन्दसां देवतेन्द्राऽग्नी ऽएवैवमु हैतदेवता-
या ऽएव वषट् क्रियते देवतायै हूयते ॥ १६ ॥ अथोत्तमम-
नुयाजमिष्टद्वा समानीय जुहोति । प्रयाजाऽनुयाजा वा
ऽएते तद्यथैवाऽदहः प्रयाजेषु यजमानाय द्विषन्तं भ्रातृव्यं
बलिः हारयत्यत्र ऽआद्यं बलिः हारयत्येवमेवैतदनुयाजेषु
बलिः हारयति ॥ १७ ॥

अष्टमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥

कण्डिकासङ्ख्या ॥ १११ ॥

स वै स्रुचौ व्यूहति । ‘अग्नीषोमयोरुज्जितिमनुजेषं
वाजस्य मा प्रसवेन प्रोहामी’ति जुह्वं प्राचीं दक्षिणेन
पाणिना ‘ऽग्नीषोमौ तमपनुदतां योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं
द्विष्मो वाजस्यैनं प्रसवेनाऽपोहामी’त्युपभृतं प्रतीचीं
सव्येन पाणिना यदि स्वयं यजमानः ॥ १ ॥ यद्यु
ऽअध्वर्युः । ‘अग्नीषोमयोरुज्जितिमनुजयत्त्वयं यजमानो
वाजस्यैनं प्रसवेन प्रोहाम्यग्नीषोमौ तमपनुदतां यमयं
यजमानो द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि वाजस्यैनं प्रसवेनाऽपोहामी’ति
पौर्णमास्यामग्नीषोमीयः हि पौर्णमासः हविर्भवति ॥ २ ॥

(१) तै० ब्रा० ३. ५. ९ । (२) शु० सं० अ० २ क० १५ । (३) शु० सं० अ०
२ क० १५ । (४) का० श्रौ० सू० ३. ५. १९ ।

* पलाशकाष्ठनिर्मिता बाहुप्रमाणा हंसमुखप्रणालिका ‘स्रुक’ इत्युच्यते । तस्या अपरपर्यायो ‘जुह्वः’ इति ।

† परस्परविपरीतत्वेनाऽपनोदनम् ‘व्यूहनम्’ इत्युच्यते ।

अथाऽमावास्यायाम् । 'इन्द्राग्न्योरुजितिमनूजेषं ब्राजस्य
 मा प्रसवेन प्रोहामीन्द्राग्नी तमपनुदतां योऽस्मान्द्वेष्टि
 यं च वयं द्विष्मो ब्राजस्यैनं प्रसवेनाऽपोहामी'ति यदि
 स्वयं यजमानः ॥ ३ ॥ यद्युऽअद्वर्युः । इन्द्राग्न्योरुजिति-
 मनूजयत्स्वयं यजमानो ब्राजस्यैनं प्रसवेन प्रोहामीन्द्राग्नी
 तमपनुदतां यमयं यजमानो द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि ब्राजस्यैनं
 प्रसवेनापोहामीत्यमावास्यायामैन्द्राग्नेऽह्यामावास्यः हवि-
 र्भवत्येवं यथा देवतं व्यूहति तद्यदेवं व्यूहति ॥ ४ ॥
 यजमान एव जुहूमनु । योऽस्माऽअरातीयति स
 ऽउपभृतमनु प्राश्वमेवैतद्यजमानमुदहृत्यपाश्वं तमपोहति
 योऽस्माऽअरातीयत्यत्तैव जुहूमन्वाद्य ऽउपभृतमनु प्राश्वमे-
 वैतदत्तारमुदहृत्यपाश्वमाद्यमपोहति ॥ ५ ॥ तद्वा एतत् ।
 समान एव कर्मण्यक्रियते तस्मादु समानादेव पुरुषादत्ता
 चाऽऽद्यश्च जायेते ऽइदः हि चतुर्थे पुरुषे तृतीये सङ्गच्छामह
 ऽइति विदेवं दीव्यमाना जात्या ऽआसत एतस्मादु तत्
 ॥ ६ ॥ अथ जुह्वा परिधीन्समनक्ति । यया देवेभ्योऽ-
 हौषीद्यया यज्ञः समतिष्ठिपत्तयैवैतत्परिधीन्प्रीणाति
 तस्माज्जुह्वा परिधीन्समनक्ति ॥ ७ ॥ स समनक्ति ।
 'विसुभ्यस्त्वा रुद्रेभ्यस्त्वाऽऽदित्येभ्यस्त्वे'त्येते वै त्रया देवा
 यद्वसवो रुद्रा ऽआदित्या एतेभ्यस्त्वेत्येवैतदाह ॥ ८ ॥

(१) शु० सं० अ० २ क० १५ । (२) शु० सं० अ० २ क० १६ ।

* अश्वत्थकाष्ठनिर्मिता जुह्वसदृशी उपसमीपे ध्रियते ध्रियते इति व्युत्पत्त्या अश्वर्युणा होमार्थं
 धृतदक्षकरसम्बन्धिजुह्वन्तिके धारणादुपपत्तित्युच्यते ।

अथ परिधिमभिपद्याऽऽश्रावयति । परिधिभ्यो ह्येतदाश्राव-
यति यज्ञो वा ऽआश्रावणं यज्ञेनैवैतत्प्रत्यक्षं परिधीन्प्रीणाति
तस्मात्परिधिमभिपद्याऽऽश्रावयति ॥ ९ ॥ स ऽआश्रा-
व्याऽऽह । 'इषिता दैव्या होतार' ऽइति दैव्या वा ऽएते
होतारो यत्परिधयोऽग्नयो हीष्टा दैव्या होतार ऽइत्ये-
वैतदाह यदाहेषिता दैव्या होतार ऽइति 'भद्रवाच्याये'ति
स्वयं वा ऽएतस्मै देवा युक्ता भवन्ति यत्साधु ब्रूयुर्यत्साधु
कुर्युस्तस्मादाह भद्रवाच्यायेति 'प्रेषितो मानुषः सूक्त-
वाकाये'ति तदिमं मानुषः होतारः सूक्तवाकाय प्रसौति
॥ १० ॥ अथ प्रस्तरमादत्ते । यजमानो वै प्रस्तरस्तद्यत्राऽस्य
यज्ञोऽगस्तदेवैतद्यजमानः स्वगाकरोति देवलोकं वा ऽअस्य
यज्ञोऽगन्देवलोकमेवैतद्यजमानमपि नयति ॥ ११ ॥ स
यदि वृष्टिकामः स्यात् । एतेनैवाऽऽददीत 'सञ्ज्ञानाथां
द्यावापृथिवी'ऽइति यदा वै द्यावापृथिवी सञ्ज्ञानाते* ऽअथ
वर्षति तस्मादाह सञ्ज्ञानाथां द्यावापृथिवी ऽइति 'मित्रा-
वरुणौ त्वा वृष्ट्यावतामि'ति तयो वर्षस्येष्टे स त्वा
वृष्ट्याऽवत्त्वित्येवैतदाहाऽयं वै वर्षस्येष्टे योऽयं पवते
सोऽयमेक ऽइवैव पवते सोऽयं पुरुषेऽन्तः प्रविष्टः प्राङ् च
प्रत्यङ् च ताविमौ प्राणोदानौ प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ
तद्य ऽएव वर्षस्येष्टे स त्वा वृष्ट्याऽवत्त्वित्येवैतदाह तमेते-

(१) का० श्रौ० सू० ३, ६, १। (२) का० श्रौ० सू० ३, ६, २। (३) का० श्रौ०
सू० ३, ६, १। (४) शु० सं० अ० २ क० १६। (५) शु० सं० अ० २ क० १६।

* 'य' पुस्तके 'सञ्ज्ञानाथे' इति ।

नैवाऽऽददीत यदा ह्येव कदा च ऽवृष्टिः शमिव तमनक्त्या-
 हुतिमेवैतत्करोत्याहुतिर्भूत्वा देवलोकं गच्छादिति ॥ १२ ॥
 स वा ऽअग्रं जुह्वामनक्ति । मद्ध्यमुपभृति मूलं ध्रुवायामग्र-
 मिव हि जुहूर्मद्ध्यमिवोपभृन्मूलमिव दध्रुवा ॥ १३ ॥ सोऽ-
 नक्ति । 'व्यन्तु वयोऽक्तः रिहाणा' ऽइति वय ऽएवैनमे-
 तद्भूतमस्मान्मनुष्यलोकाद्देवलोकमभ्युत्पातयति तन्नीचैरिव
 हरति द्वयं तद्यस्मान्नीचैरिव हरेद्यजमानो वै प्रस्तरोऽस्या
 ऽएवैनमेतत्प्रतिष्ठायै नोद्धन्तीहो ऽएव ऽवृष्टिं नियच्छति
 ॥ १४ ॥ स हरति 'मरुतां पृषतीर्गच्छे'ति देवलोकं
 गच्छेत्त्येवैतदाह यदाह मरुतां पृषतीर्गच्छेति 'वशा
 पृश्निर्भूत्वा दिवं गच्छ ततो नो ऽवृष्टिमावहे'तीयं वै
 वशा पृश्निर्यदिदमस्यां मूलि चाऽमूलं चाऽन्नाद्यं प्रतिष्ठितं
 तेनेयं वशा पृश्निरियं भूत्वा दिवं गच्छेत्त्येवैतदाह ततो
 नो ऽवृष्टिमावहेति ऽवृष्ट्याद्वा ऽऊर्यसः सुभूतं जायते
 तस्मादाह ततो नो ऽवृष्टिमावहेति ॥ १५ ॥ अथैकं
 तृणमपश्यद्वाति । यजमानो वै प्रस्तरः स यत्कृत्स्नं
 प्रस्तरमनुप्रहरेत् क्षिप्रे ह यजमानोऽमुं लोकमियात्तथो ह
 यजमानो ज्योग्जीवति यावद्वेवाऽस्येह मानुषमायुस्तस्मा
 ऽएवैतदपश्यद्वाति ॥ १६ ॥ तन्मुहूर्त्तं धारयित्वाऽनुप्रहरति ।

* 'ख' पुस्तके 'समिव' इति ।

† विकङ्कतकाष्ठनिर्मिता जुह्वसदृशी यागसमार्पिं यावत् विद्यमानतया स्थिरत्वदर्शनात् ध्रुवति
 गमनरहिता भवतीति ध्रुवा ।

(१) शु० सं० अ० २ क० १६ । (२) शु० सं० अ० २ क० १६ । (३) शु० सं०
 अ० २ क० १६ ।

तद्यत्राऽस्येतर ऽआत्माऽगँस्तदेवाऽस्यैतद् गमयत्यथ यन्ना-
 ऽनुप्रहरेदन्तरियाद्ध यजमानं लोकात्तथो ह यजमानं
 लोकात्ताऽन्तरेति ॥ १७ ॥ तं प्राञ्चमनुसमस्यति । प्राची
 हि देवानां दिग्थो ऽउदश्चमुदीची हि मनुष्याणां दिक्-
 मङ्गुलिभिरेव योयुप्प्येरन्न काष्ठैर्दरुभिर्वा ऽइतरः शवं
 ष्ववृषन्ति नेत्तथा कर्वाम यथेतरः शवमिति तस्मादङ्गु-
 लिभिरेव योयुप्प्येरन्न काष्ठैर्यदा होता + सूक्तवाकमाह
 ॥ १८ ॥ अथाऽग्नीदाहाऽनुप्रहरेति । तद्यत्राऽस्येतर
 ऽआत्माऽगँस्तदेवाऽस्यैतद् गमयेत्येवैतदाह तूष्णीमेवाऽनुप्र-
 हृत्य 'चक्षुष्पा ऽअग्नेऽसि चक्षुर्मे पाही'त्यात्मानमुपस्पृ-
 शति तेनो ऽअप्यात्मानं नाऽनुप्रवृणक्ति ॥ १९ ॥ अथाऽऽह
 'संबदस्वे'ति । संबादयैनं देवैरित्येवैतदाहा 'ऽगानग्नीदि'त्यगन्
 खल्वित्येवैतदाहाऽगन्नितीतरः प्रत्याह 'श्रावये'ति तं वै देवैः
 श्रावय तमनुबोधयेत्येवैतदाह 'श्रौषंङि'ति विदुर्वा ऽएनमनु
 वा ऽएनमभुत्सतेत्येवैतदाहैवमद्ध्वर्युश्चाऽग्नीच्च देवलोकं
 यजमानमपि नयतः ॥ २० ॥ अथा ऽऽह 'स्वगा द्वैव्या होतृभ्य'
 ऽइति । द्वैव्या वा ऽएते होतारो यत्परिधयोऽग्नयो हि
 तानेवैतत्स्वगाकरोति तस्मादाह स्वगा द्वैव्या होतृभ्य
 ऽइति 'स्वस्तिर्मानुषेभ्य' ऽइति तदस्मै मानुषाय होत्रे-

ॐ 'युप रूप छप विमोहने' दिवा० प० (१२९-१३१) 'योयुप्प्येरन्न' अतिशयेन तं मूर्छयेयुरित्यर्थः ।

† 'इदं यावापृथिवी भद्रमभूत्' इत्यनुवाकप्रतिपाद्यो मन्त्रविशेषः सूक्तवाकः, का० हौ० परि०
 (१. १३) इति ।

(१) शु० सं० अ० २ क० १६ । (२) का० श्रौ० सू० ३, ६, १५ । (३) का०
 श्रौ० सू० ३, ६, १५ । (४) का० श्रौ० सू० ३, ६, १५ । (५) का० श्रौ० सू० ३,
 ६, १५ । (६-७) का० श्रौ० सू० ३, ६, १५ ।

ग्रामाशास्ते ॥ २१ ॥ अथ परिधीननुप्रहरति । स
 यममेवाऽग्रे परिधिमनुप्रहरति 'यं परिधिं पर्व्यधत्था
 ते देव पणिभिर्गुह्यमानः । तन्त एतमनु जोषं भराम्येष
 दपचेतयाता' इत्यग्नेः प्रियं पाथोऽपीतमितीतराव-
 मस्यति ॥ २२ ॥ अथ जुहुं चोपभृतं च सम्प्रगृह्णाति ।
 हैवाऽऽहुतिं करोति यदनक्त्याहुतिर्भूत्वा देवलोकं
 ग्रादिति तस्माज्जुहुं चोपभृतं च सम्प्रगृह्णाति ॥ २३ ॥
 विश्वेभ्यो देवेभ्यः सम्प्रगृह्णाति । यद्वा अनादिष्टं
 तायै हविर्गृह्यते सर्वा वै तस्मिन्देवता अपित्विद्व्यो
 यन्ते न वा एतत्कस्यै चन देवतायै हविर्गृह्णन्नादिशति
 ज्यं तस्माद्विश्वेभ्यो देवेभ्यः सम्प्रगृह्णात्येतदु वैश्वदेवः
 र्व्यज्ञे ॥ २४ ॥ स सम्प्रगृह्णाति । 'सथ्स्रवभागा
 वा बृहन्त' इति सथ्स्रवो ह्येव खलु परिशिष्टो
 ति 'प्रस्तरेष्टाः परिधेयाश्च देवा' इति प्रस्तरश्च
 परिधयश्चाऽनुप्रहृता भवन्तीमां वाचमभि विश्वे
 न्त' इत्येतदु वैश्वदेवं करोत्यासद्याऽस्मिन्बर्हिषि माद-
 स्वाहा वाडि'ति तद्यथा वषट्कृतः हुतमेवमस्यैतद्भवति
 २५ ॥ स यस्याऽनसो हविर्गृह्णन्ति । अनसस्तस्य
 रे विमुञ्चन्ति यतो युनजाम ततो विमुञ्चामेति यतो
 युञ्जन्ति ततो विमुञ्चन्ति यस्यो पात्र्यै स्फ्ये तस्य

• बाहुमात्र्यः पलाशादिसमिध आहवनीयस्य परितो निधानात् 'परिधयः' इत्युच्यन्ते ।

(१) शु० सं० अ० २ क० १७ । (२) शु० सं० अ० २ क० १७ । (३) शु०
 अ० २ क० १८ । (४) शु० सं० अ० २ क० १८ । (५) शु० सं० अ० २ क० १८ ।
 (६) शु० सं० अ० २ क० १८ ।

यतो युनजाम ततो विमुञ्चामेति यतो ह्येवं युञ्जन्ति
ततो विमुञ्चन्ति ॥ २६ ॥ युजौ ह वा ऽएते यज्ञस्य
यत्सुचौ । ते ऽएतद्व्युङ्क्ते यत्प्रचरति स यं निधाया-
ऽवधेद्यथा ब्राह्मनमवाच्छेदेवं तत्ते ऽएतत्स्विष्टकृति विमोचन-
मागच्छतस्ते तत्सादयति तद्विमुञ्चति ते ऽएतत्पुनः
प्रयुङ्क्तेऽनुयाजेषु सोऽनुयाजैश्चरित्वैतद्विमोचनमागच्छति
ते तत्सादयति तद्विमुञ्चति ते ऽएतत्पुनः प्रयुङ्क्ते यत्स-
म्प्रगृह्णाति तद्यां गतिमभियुङ्क्ते तां गतिं गत्वा विमुञ्चते
यज्ञं वा ऽअनुप्रजास्तस्मादयं पुरुषो युङ्क्तेऽथ विमु-
ञ्चतेऽथ युङ्क्ते तद्यां गतिमभियुङ्क्ते तां गतिं गत्वाऽन्ततो
विमुञ्चते स सादयति 'घृताची स्थो धुर्य्यो पातः सुम्मेने स्थः
सुम्मे मा धत्तमि'ति साध्व्यौ स्थः साधौ मा धत्तमित्ये-
वैतदाह ॥ २७ ॥

अष्टमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इत्यष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

स यत्राऽऽह । 'इषितो दैव्या होतारो भद्रव्राच्याय-
प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाये'ति यदतो होताऽन्वाह
सूक्तैव तदाह यजमानायैवैतदाशिषमाशास्ते तद्वा
ऽएतदुपरिष्ठाद्यज्ञस्याऽऽशिषमाशास्ते द्वयं तद्यस्मादुपरिष्ठा-

यज॒स्याऽऽशिष॑माशास्ते ॥ १ ॥ यज्ञं वा ऽएष॒ जनय॑ति ।
 यो य॒जत॑ ऽएतेन॒ ह्युक्ता॑ ऽऋ॒त्विज॑स्तन्वते तं जनयन्त्यथा-
 ऽऽशिष॑माशास्ते ताम॒स्मै य॒ज्ञ ऽआशिष॑ः स॒न्नम॑यति यामा-
 शिष॑माशास्ते यो मा॒ऽजीजन॑तेति त॒स्माद्वा ऽउ॒परि॑ष्टाद्य-
 ज॒स्याऽऽशिष॑माशास्ते ॥ २ ॥ देवान्वा ऽएष॒ प्रीणा॑ति ।
 यो य॒जत॑ ऽएतेन॒ यजे॑नर्गि॒भिरिव॑ त्वद्य॒जुर्भिरिव॑ त्वदाहु-
 तिभिरिव त्वत्स देवान्प्री॒त्वा ते॒ष्वपि॒त्वी भव॑ति ते॒ष्वपि॒त्वी
 भूत्वाऽथाऽऽशिष॑माशास्ते ताम॒स्मै दे॒वा ऽआशिष॑ः स॒न्नम॑-
 यन्ति यामाशिष॑माशास्ते यो नोऽ॒प्रैषी॑दिति त॒स्माद्वा
 ऽउ॒परि॑ष्टाद् यज॒स्याऽऽशिष॑माशास्ते ॥ ३ ॥ अथ॒ प्र॒तिप॑द्यते ।
 'इदं द्यावापृथि॒वी भद्र॑मभू॒दिति॑ भद्रं ह्यभू॒द्यो य॒ज्ञस्य॑
 स॒ंस्थाम॑ग॒न्नाध॑र्मं सू॒क्तवा॑क॒मुत॑ नमोवाक॒मि॒त्युभ॑यं वा ऽए-
 तद्य॒ज्ञ ऽएव॑ यत्सू॒क्तवा॑क॒श्च नमो॑वाक॒श्चा॒रात्स॑म॒ यज्ञम॑-
 विदाम॒ यज्ञमि॒त्येवै॑तदाहा 'ऽग्ने त्व॒ः सू॒क्तवा॑गस्युपश्रुती
 दि॒वस्पृ॑थि॒व्यो रि॒त्यग्नि॑मेवै॒तदा॑ह त्व॒ः सू॒क्तवा॑गस्युपशृण्व-
 त्पोर॒नयो॒र्द्यावा॑पृथि॒व्यो रि॒त्योम॑हवती तेऽस्मि॒ह्यज्ञे॑ यजमान
 द्यावापृथि॒वी स्तामि॒त्येवै॑तदाह तेऽस्मि॒ह्यज्ञे॑ यजमान
 द्यावापृथि॒वी स्तामि॒त्येवै॑तदाह ॥ ४ ॥ 'शङ्ख॑वी जी॒व॒दानू॑-
 ऽइति॑ । शङ्ख॑वी ते जी॒व॒दानू॑ स्तामि॒त्येवै॑तदाहाऽत्र॒स्नू-
 ऽअ॒प्रवे॑दे' ऽइति॑ माऽऽह क॒स्माच्च॑न॒ प्र॒त्राऽऽसी॑मो त ऽइदं

(१) तै० ब्रा० ३, ५, १० । (२) तै० ब्रा० ३, ५, १० । (३) तै० ब्रा० ३, ५, १० । (४) तै० ब्रा० ३, ५, १० ।

* 'जीवदानू' 'जीरदानू' शब्दौ अभिन्नार्थकौ, शाखाभेदात् भिन्नरूपौ श्रूयेते ॥

पुष्टं कश्चन प्रविदतेत्येवैतदाह ॥ ५ ॥ 'उरुगव्यूती ऽअभय-
ङ्कृतावि'ति । उरुगव्यूती तेऽभये स्तामित्येवैतदाह 'वृष्टि-
द्यावा रीत्यापे'ति वृष्टिमत्यौ ते स्तामित्येवैतदाह ॥ ६ ॥
'शम्भुवौ मयोभुवा'विति । शम्भुवौ ते मयोभुवौ स्तामित्ये-
वैतदाहो 'जिस्वती च पयस्वती चे'ति रसवत्यौ त ऽउप-
जीवनीये स्तामित्येवैतदाह ॥ ७ ॥ 'सूपचरणा च
स्वधिचरणा' चेति । सूपचरणाह तेऽसावस्तु ग्रामधस्तादुप-
चरसि स्वधिचरणो त ऽइयमस्तु ग्रामपरिष्ठादधिचरसीत्ये-
वैतदाह 'तयोराविदी'ति तयोरनुमन्यमानयोरित्येवैतदाह
॥ ८ ॥ 'अग्निरिदं हविः । अजुषताऽवीवृधत महो जयायो-
ऽकृते'ति तदाग्नेयमाज्यभागमाह 'सोमं ऽइदं हविरजुष-
ताऽवीवृधत महो जयायोऽकृते'ति तत्सौम्यमाज्यभागमाहा-
'ऽग्निरिदं हविरजुषताऽवीवृधत महो जयायोऽकृते'ति तद्य
ऽएष ऽउभयत्राऽच्युत ऽआग्नेयः पुरोडाशो भवति तमाह
॥ ९ ॥ अथ यथादेवतम् । 'देवां ऽआज्यपा ऽआज्यम-
जुषन्ताऽवीवृधन्त महो जयायोऽकृते'ति तत्प्रयाजाऽनुयाजा-
नाह प्रयाजाऽनुयाजा वै देवा ऽआज्यपा 'ऽअग्निर्होत्रेणेदं
हविरजुषताऽवीवृधत महो जयायोऽकृते'ति तदग्निः होत्रे-

* रीतिस्तुतिस्तामापत इति 'रीत्यापा' सुष्ठु वर्षस्यावित्यर्थः ।

(१) तै० ब्रा० ३. ५. १० । (२) तै० ब्रा० ३. ५. १० । (३) तै० ब्रा० ३.
५. १० । (४) तै० ब्रा० ३. ५. १० । (५) तै० ब्रा० ३. ५. १० । (६) तै०
ब्रा० ३. ५. १० । (७) तै० ब्रा० ३. ५. १० । (८) तै० ब्रा० ३. ५. १० ।
(९) तै० ब्रा० ३. ५. १० । (१०) तै० ब्रा० ३. ५. १० । (११) तै० ब्रा०
३. ५. १० ।

णाऽऽह्नाऽजुषतेत्येवं या ऽइष्टुः देवता भवन्ति ताः सम्पश्य-
 त्यसौ हविरजुषताऽसौ हविरजुषतेति तद्यज्ञस्यैवैतत्समृद्धि-
 माशास्ते यद्धि देवा हविर्जुषन्ते तेन हि महज्जयति
 तस्मादाहाऽजुषतेत्यऽवीवृधतेति यद्वै देवा हविर्जोषयन्ते
 तदपि गिरिमात्रं कुर्वते तस्मादाहाऽवीवृधतेति ॥ १० ॥ 'महो
 ज्यायोऽकृते'ति । यज्ञो वै देवानां महस्तथ ह्येतज्यायाथ-
 समिव कुर्वते तस्मादाह महो ज्यायोऽकृतेति ॥ ११ ॥
 'अस्यामृधेहोत्रायां देवङ्गमायामि'ति । अस्याथ राद्ध्नोतु
 होत्रायां देवङ्गमायामित्येवैतदाहाऽऽशास्तेऽयं यजमानोऽसा-
 विति नम गृह्णाति तदेनं प्रत्यक्षमाशिषा सम्पादयति
 ॥ १२ ॥ 'दीर्घायुत्त्वमाशास्त' ऽइति । सा याऽमुत्रोत्तरा देव-
 यज्या तद्धिह प्रत्यक्षं दीर्घायुत्त्वः ॥ १३ ॥ 'सुप्रजास्त्व
 माशास्त' ऽइति । तद्यदमुत्र भूयो हविष्करणं तदिह
 प्रत्यक्षः सुप्रजास्त्वं प्रशासनः स कुर्याद्य एव कुर्या-
 दुत्तरां देवयज्यामाशास्त ऽइति त्वेव ब्रूयात्तदेव जीवातुं
 तत्प्रजां तत्पशून् ॥ १४ ॥ 'भूयो हविष्करणमाशास्त'-
 ऽइति । तद्वेव तत् 'सर्जातवनस्यामाशास्त' ऽइति प्राणा वै
 सजाताः प्राणैर्हि जायते तत्प्राणानाशास्ते ॥ १५ ॥ 'दिव्यं-
 धामाऽऽशास्त' ऽइति । देवलोके मेऽप्यसदिति वै यजते
 यो यजते तद्देवलोक एवैनमेतदपित्विनं करोति 'यदनेनं

* 'णाऽजुषत' इति 'ख' 'च' पुस्तके पाठः ।

† 'ख च' पुस्तके 'हविर्जुषन्ते' इति पाठः ।

(१) तै० ब्रा० ३. ५. १० । (२) तै० ब्रा० ३. ५. १० । (३) तै० ब्रा०
 ३. ५. १० । (४) तै० ब्रा० ३. ५. १० । (५) तै० ब्रा० ३. ५. १० । (६) तै० ब्रा०
 ३. ५. १० । (७) तै० ब्रा० ३. ५. १० । (८) तै० ब्रा० ३. ५. १० ।

हविषाऽऽशास्ते तदश्यात्तदृद्ध्यादि'ति यदनेन हविषाऽऽशास्ते
तदस्मै सर्वं समृद्ध्यतामित्येवैतदाह ॥१६॥ ता वा एताः ।
पञ्चाऽऽशिषः करोति तिस्रः ऽड्डायां ता ऽअष्टावष्टाऽक्षरा
वै गायत्री वीर्यं गायत्री वीर्यमेवैतदाशिषोऽभिसम्पाद-
यति ॥ १७ ॥ नाऽतो भूयसीः कुर्यात् । अतिरिक्तं ह
कुर्याद्यदतो भूयसीः कुर्याद्यद्वै यज्ञस्याऽतिरिक्तं द्विषन्तः
हाऽस्य तद् भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते तस्मान्नाऽतो भूयसीः
कुर्यात् ॥ १८ ॥ अपीद्वै कनीयसीः सप्त । 'तदस्मै देवा
रासन्तामि'ति तदस्मै देवा ऽअनुमन्यन्तामित्येवैतदाह
'तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनुतां वयमग्नेः परि मानुषा' ऽड्डति
तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनुतां वयमग्नेरदध्यस्मा एतद्वनवामहा-
ऽड्डत्येवैतदाह ॥ १९ ॥ 'इष्टं च वित्तं चे'ति । ऐषिषुरिव
वा एतद्यज्ञं तमविदंस्तस्मादाहेष्टं च वित्तं चे'त्युभे चैनं
द्यावापृथिवी ऽअहसस्पाता'मित्युभे चैनं द्यावापृथिवी
ऽआर्त्तेर्गोपायतामित्येवैतदाह ॥ २० ॥ तदु हैक ऽआहुः । उभे
च मेति तथा होताऽऽशिषः ऽआत्मानं नाऽन्तरेतीति तदु तथा
न ब्रूयाद्यजमानस्य वै यज्ञः ऽआशीः किन्नु तत्रर्त्विजां
यां वै काञ्च यज्ञः ऽऋत्विजः ऽआशिषमाशासते यजमानस्यैव
सा न ह स एतां क चनाऽऽशिषं प्रतिष्ठापयति य
ऽआहोभे च मेति तस्मादु ब्रूयादुभे चैनमित्येव ॥ २१ ॥
'इह गतिर्वामस्ये'ति । तद्यदेव यज्ञस्य साधु तदेवाऽस्मिन्ने-

तद्वाति तस्मादाहेह गतिर्वामस्येति ॥ २२ ॥ 'इदं च नमो देवेभ्य' ऽइति । तद्यज्ञस्यैवैतत्संस्थां गत्वा नमो देवेभ्यः करोति तस्मादाहेदं च नमो देवेभ्य ऽइति ॥ २३ ॥ अथ शंख्योराह । शंख्युर्ह वै बार्हस्पत्योऽञ्जसा यज्ञस्य संस्थां विदाञ्चकार स देवलोकमपीयाय तत्तदन्तर्हितमिव मनुष्येभ्य ऽआस ॥ २४ ॥ तद्वा ऽऋषीणामनुश्रुतमास । शंख्युर्ह वै बार्हस्पत्योऽञ्जसा यज्ञस्य संस्थां विदाञ्चकार स देवलोकमपीयायेति ते तामेव यज्ञस्य संस्थामुपायन्त्याः शंख्युर्बार्हस्पत्योऽवेद्यच्छंख्योरब्रुवँस्ताम्बेवैष ऽएतद्यज्ञस्य संस्थामुपैति याः शंख्युर्बार्हस्पत्योऽवेद्यच्छंख्योराह तस्माद्वै शंख्योराह ॥ २५ ॥ स प्रतिपद्यते । 'तेच्छंख्योरावृणीमह' ऽइति तां यज्ञस्य संस्थामावृणीमहे याः शंख्युर्बार्हस्पत्योऽवेदित्येवैतदाह ॥ २६ ॥ 'गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतय' ऽइति । गातुः खेष यज्ञायेच्छति गातुं यज्ञयतये यो यज्ञस्य संस्थान्दैवी स्वस्तिरस्तु नः स्वस्ति-
 र्मानुषेभ्य' ऽइति स्वस्ति नो देवत्रास्तु स्वस्ति मनुष्य-
 त्रेत्येवैतदाहोर्ध्वं जिगातु भेषजमि'त्यूर्ध्वं नोऽयं यज्ञो देवलोकं जयत्वित्येवैतदाह ॥ २७ ॥ 'शं नो ऽअस्तु द्विपदे शञ्चतुष्पद' ऽइति । एतावद्वा ऽइदं सर्वं यावद् द्विपाच्चैव चतुष्पाच्च तस्मा ऽएवैतद्यज्ञस्य संस्थां गत्वा शङ्करोति

(१) तै० ब्रा० ३. ५. १० । (२) तै० ब्रा० ३. ५. ११ । (३) तै० ब्रा० ३. ५. ११ । (४) तै० ब्रा० ३. ५. ११ । (५) तै० ब्रा० ३. ५. ११ । (६) तै० ब्रा० ३. ५. ११ ।

* 'क' पुस्तके 'त्यूर्ध्वं नोऽयम्' इति लभ्यते ।

तस्मादाह शन्नो ऽअस्तु द्विपदे शञ्चतुष्पद ऽइति ॥ २८ ॥
अथाऽनयेत्युपस्पृशति । अमानुष ऽइव वा ऽएतद्भवति
यदार्त्विज्ये प्रवृत्त ऽइयं वै पृथिवी प्रतिष्ठा तदस्यामेवैत-
त्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति तदु खलु पुनर्मानुषो भवति
तस्मादनयेत्युपस्पृशति ॥ २९ ॥

नवमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

ते वै पत्नीः संयाजयिष्यन्तः प्रतिपरायन्ति । जुहुं च
स्रुवं चाऽङ्घ्र्युरादत्ते वेदः होताऽऽज्यविलापनीमग्नीत् ॥१॥
तद्वैकेषामङ्घ्र्युः । पूर्वेणाऽऽहवनीयं पृथ्वेति तदु तथा न
कुर्ष्याद्वहिर्द्धा ह यज्ञात्स्याद्यत्तेनेयात् ॥ २ ॥ जघनेनो हैव
पत्नीम् । एकेषामङ्घ्र्युरेति नो ऽएव तथा कुर्ष्यात्पूर्वार्द्धो
वै यज्ञस्याऽद्वध्वर्युर्जघनार्द्धः पत्नी यथा भसत्तः शिरः
प्रतिदद्ध्यदेवं तद्वहिर्द्धा हैव यज्ञात्स्याद्यत्तेनेयात् ॥ ३ ॥
अन्तरेणो हैव पत्नीम् । एकेषामद्वध्वर्युरेति नो ऽएव तथा
कुर्ष्यादन्तरियाद्ध यज्ञात्पत्नीं यत्तेनेयात्तस्मादु पूर्वैव गार्ह-
पत्यमन्तरेणाऽऽहवनीयं चैति तथा ह न वहिर्द्धा यज्ञाद्
भवति यथो ऽएवाऽदुः प्रचरन्नन्तरेण सञ्चरति स ऽउ ऽएवा-
ऽस्यैष सञ्चरो भवति ॥४॥ अथ पत्नीः* संयाजयन्ति । यज्ञाद्वै

* दर्शपूर्णमासशेषभूताः पत्नीदेवताकाश्चत्वारो यागाः 'पत्नीसंयाजाः' । तत्प्रकारश्चेत्थम्—
अध्वर्युः आहवनीयाम्नेः पूर्वतः गार्हपत्यस्य पश्चिमतो वा तत्राऽपि पत्न्या मन्थतो वा बाह्यतो वा
गार्हपत्यस्येशानदेशं गत्वा उपविश्य दक्षिणं जानु भूमौ निपात्य स्थाल्याज्येन चतस्रो देवता
अध्वर्युर्यजेदिति ।

प्रजाः प्रजायन्ते यज्ञात्प्रजायमाना मिथुनात् प्रजायन्ते
 मिथुनात्प्रजायमाना ऽअन्ततो यज्ञस्य प्रजायन्ते तदेना
 ऽएतदन्ततो यज्ञस्य मिथुनात्प्रजननात्प्रजनयति तस्मा-
 द्मिथुनात्प्रजननादन्ततो यज्ञस्येमाः प्रजाः प्रजायन्ते
 तस्मात्पत्नीः संख्याजयन्ति ॥ ५ ॥ चतस्रो देवता यजति ।
 चतस्रो वै मिथुनं द्वन्द्वं वै मिथुनं द्वे द्वे हि खलु भवतो
 मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्माच्चतस्रो देवता यजति
 ॥ ६ ॥ ता वा ऽआज्यहविषो भवन्ति । रेतो वा ऽआज्यह-
 रेत ऽएवैतत्तिस्रश्चति तस्मादाज्यहविषो भवन्ति ॥ ७ ॥
 तेनोपांशु चरन्ति । तिर ऽइव वै मिथुनेन चर्यते तिर
 ऽइवैतद्यदुपांशु तस्मादुपांशु चरन्ति ॥ ८ ॥ अथ सोमं
 यजति । रेतो वै सोमो रेत ऽएवैतत्तिस्रश्चति तस्मात्सोमं
 यजति ॥ ९ ॥ अथ त्वष्टारं यजति । त्वष्टा वै सिक्तह-
 रेतो विकरोति † तदेष ऽएवैतत्सिक्तह- रेतो विकरोति
 तस्मात्त्वष्टारं यजति ॥ १० ॥ अथ देवानां पत्नीर्यजति ।
 पत्नीषु वै योनौ रेतः प्रतिष्ठितं तत्ततः प्रजायते तत्पत्नीष्वै-
 वैतद्योनौ रेतः सिक्तं प्रतिष्ठापयति तत्ततः प्रजायते
 तस्माद्देवानां पत्नीर्यजति ॥ ११ ॥ स यत्र देवानां पत्नी-
 र्यजति । तत्पुरस्तात्तिरः करोत्युप ह वै तावद्देवता ऽआसते
 यावन्न समिष्टयं जुहुहतीदं नु नो जुह्वत्विति ताभ्य ऽएवै-

† 'ख च' पुस्तके 'तदेष० विकरोति' एतदन्तं यावत् पाठो नोपलभ्यते ।

* 'देवा गातुविदः' इति मन्त्रेण विहितो होमः 'समिष्टयुः' । सम्य इष्टा देवता इज्यन्ते
 अनेनेति व्यासवाक्यम् ।

तत्तिरुः करोति तस्मादिमा मानुष्य स्त्रियस्तिर ऽइवैव पु६-
सो जिघत्सन्ति या ऽइव तु ता ऽइवेति ह स्माऽऽह याज्ञ-
वल्क्यः ॥ १२ ॥ अथाऽग्निं गृहपतिं यजति । अयं वा
ऽअग्निलोकं ऽइममेवैतल्लोकमिमाः प्रजा ऽअभिप्रजनयति
ता ऽइमं लोकमिमाः प्रजा ऽअभिप्रजायन्ते तस्मादग्निं
गृहपतिं यजति ॥ १३ ॥ तद्विद्वान्तं भवति । न ह्यत्र
परिधयो भवन्ति न प्रस्तरो यत्र वा ऽअदः प्रस्तरेण
यजमानं स्वगाकरोति पतिं वा ऽअनु जाया तदेवाऽस्याऽपि
पत्नी स्वगाकृता भवतीयसि तः ह कुर्याद्यत्प्रस्तरस्य रूपं
कुर्यात्तस्माद्विद्वान्तमेव स्यादुतो प्रस्तरस्यैव रूपं क्रियते
॥ १४ ॥ स यदि प्रस्तरस्य रूपं कुर्यात् । यथैवाऽदः
प्रस्तरेण यजमानं स्वगाकरोत्येवमेवैतत्पत्नीं स्वगा-
करोति ॥ १५ ॥ स यदि प्रस्तरस्य रूपं कुर्यात् ।
वेदस्यैकं तृणमाच्छिद्याऽग्रं जुह्वामनुक्ति मद्ध्यं सुवे बुध्नं
स्थाल्याम् ॥ १६ ॥ अथाऽग्नीदाहाऽनुप्रहरेति । तूष्णीमेवा-
ऽनुप्रहृत्य 'चक्षुषा ऽअग्नेऽसि चक्षुर्मे पाही'त्यात्मानमुपस्पृ-
शति तेनो ऽअप्यात्मानं नाऽनुप्रवृणक्ति ॥ १७ ॥ अथा ऽऽह
'संवदस्वे'ति । 'अगानग्नीदुगञ्छावय श्रौषट् स्वगा द्वैव्या
होतृभ्यः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः शंस्योर्ब्रूही'ति ॥ १८ ॥ अथ

* प्रस्तरः कुशमुष्टिः ।

† 'ग' पुस्तके 'शंस्योर्ब्रूहि' इत्येव पाठो दृश्यते ।

जुहुं च स्तुवं च सम्प्रगृह्णाति । अदो हैवाऽऽहुतिं करोति
 यदनक्त्याहुतिर्भूत्वा देवलोकं गच्छादिति तस्माज्जुहुं च स्तुवं
 च सम्प्रगृह्णाति ॥ १९ ॥ स वा ऽअग्नये सम्प्रगृह्णाति । ‘अग्ने-
 ऽदब्धायोऽशीतमे’त्यमृतो ह्यग्निस्तस्मादाहाऽदब्धायवित्य-
 शीतमेत्यशिष्टो ह्यग्निस्तस्मादाहाऽशीतमेति ‘पाहि मादियोः
 पाहि प्रसित्यै पाहि दुरिष्ट्यै पाहि दुरन्न्या’ ऽइति सर्वाभ्यो
 मार्त्तिभ्यो गोपायेत्येवैतदा ‘होऽविषं नः पितुं कृण्व’त्यन्नं
 वै पितुरनमीवं न ऽइदमकिल्बिषमन्नं कुर्वित्येवैतदाह
 ‘सुषदां योना’वित्यात्मन्येतदाह ‘स्वाहा वाडि’ति तद्यथा
 वषट्कृतः हुतमेवमस्यैतद्भवति ॥ २० ॥ अथ वेदं पत्नी
 विस्रक्षयति । योषा वै वेदिर्वृषा वेदो मिथुनाय वै वेदः
 क्रियतेऽथ यदेनेन यज्ञऽउपालभते मिथुनमेवैतत्प्रजननं
 क्रियते ॥ २१ ॥ अथ यत्पत्नी विस्रक्षयति । योषा वै
 पत्नी वृषा वेदो मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्माद्वेदं
 पत्नी विस्रक्षयति ॥ २२ ॥ सा विस्रक्षयति ।
 ‘वेदोऽसि’ येन त्वं देव वेद देवेभ्यो वेदोऽभवस्तेन मह्यं
 वेदो भूया’ ऽइति यदि यजुषा चिकीर्षेदेतेनैव कुर्यात्
 ॥ २३ ॥ तमा वेदेः सृष्टृणाति । योषा वै वेदिर्वृषा
 वेदः पश्चाद्वै परीत्य वृषा योषामधिद्रवति पश्चादेवैनामे-

* अङ्गुष्ठपर्वप्रमाणेन धृतमुखः सुवः सम्पाद्यः ।

तथा च सूत्रम्-‘अरलिमात्रः सुवोऽङ्गुष्ठपर्वधृतपुष्करः’ (का० श्रौ० सू० १. ३. ३९) इति ।

- (१) शु० सं० अ० २ क० २० । (२) शु० सं० अ० २ क० २० । (३) शु० सं०
 अ० २ क० २० । (४) शु० सं० अ० २ क० २० । (५) शु० सं० अ० २ क० २० ।
 (६) शु० सं० अ० २ क० २१ ।

तत्परीत्य ऋवृष्णा वेदेनाऽधिद्द्रावयति तस्मादा वेदेऽसुस्तृ-
णाति ॥ २४ ॥ अथ समिष्टयजुर्जुहोति । प्राङ् मे
यज्ञोऽनुसन्तिष्ठाता ऽइत्यथ यद्धुत्वा समिष्टयजुः पत्नीः
संभ्याजयेत्प्रत्यङ्मुहैवाऽस्यैष यज्ञः सन्तिष्ठेत तस्माद्वा
ऽएतर्हि समिष्टयजुर्जुहोति प्राङ् मे यज्ञोऽनुसन्तिष्ठाता
ऽइति ॥ २५ ॥ अथ यस्मात्समिष्टयजुर्नाम । या वा ऽएतेन
यज्ञेन देवता ह्वयति याभ्य ऽएष यज्ञस्तायते सर्वा वै
तत्ताः समिष्टा भवन्ति तद्यत्तासु सर्वासु समिष्टास्वथैत-
जुहोति तस्मात्समिष्टयजुर्नाम ॥ २६ ॥ अथ यस्मात्समि-
ष्टयजुर्जुहोति । या वा ऽएतेन यज्ञेन देवता ह्वयति याभ्य
ऽएष यज्ञस्तायत ऽउप ह वै ता ऽआसते यावन्न समिष्टयजु-
र्जुह्वतीदं नु नो जुह्वत्विति ता ऽएवैतद्यथायथं व्यवसृजति
यत्र यत्राऽऽसां चरणं तदनु यज्ञं वा ऽएतदजीजनत यदेन-
मतत तं जनयित्वा यत्राऽस्य प्रतिष्ठा तत्प्रतिष्ठापयति
तस्मात् समिष्टयजुर्जुहोति ॥ २७ ॥ स जुहोति ।
'देवा गातुविद' ऽइति गातुविदो हि देवा 'गातुं वित्वे'ति
यज्ञं वित्वेत्येवैतदाह 'गातुमिते'ति तदेतेन यथायथं
व्यवसृजति 'मनसस्पत ऽइमं देव यज्ञं स्वाहा वाते
धा' ऽइत्ययं वै यज्ञो योऽयं पवते तदिमं यज्ञः सम्भृत्यै-
तस्मिन् यज्ञे प्रतिष्ठापयति यज्ञेन यज्ञः सन्दधाति तस्मा-
दाह स्वाहा वाते धा ऽइति ॥ २८ ॥ अथ बर्हिर्जुहोति ।

अयं वै लोको बर्हिरोषधयो बर्हिरस्मिन्नेवैतल्लोक ऽओष-
धीर्द्धाति ता ऽइमा ऽअस्मिँल्लोक ऽओषधयः प्रतिष्ठिता-
स्तस्माद्बर्हिर्जुहोति ॥ २९ ॥ तां वा ऽअतिरिक्तां जुहोति ।
समिष्टयजुर्ह्येवाऽन्तो यज्ञस्य यक्ष्यूर्ध्वः समिष्टयजुषो-
ऽतिरिक्तं तद्यदा हि समिष्टयजुर्जुहोत्यथैताभ्यो जुहोति
तस्मादिमा ऽअतिरिक्ता ऽअसम्मिता ऽओषधयः प्रजायन्ते
॥ ३० ॥ स जुहोति । 'सं बर्हिरङ्क्तां हविषा घृतेन
समादित्यैर्वसुभिः सं मरुद्भिः समिन्द्रो विश्वदेवेभिरङ्क्तां
दिव्यं नभो गच्छतु यत्स्वाहे'ति ॥ ३१ ॥ अथ प्रणीता
दक्षिणतः परीत्य निनयति । युङ्क्ते वा ऽएतद्यज्ञं यदेनं
तनुते स यन्न निनयेत्पराङ्मुहोऽविमुक्त एव यज्ञो
यजमानं प्रक्षिणीयात्तथो ह यज्ञो यजमानं न प्रक्षिणाति
तस्मात्प्रणीता दक्षिणतः परीत्य निनयति ॥ ३२ ॥ स
निनयति । 'कस्त्वां विमुञ्चति स त्वा विमुञ्चति कस्मै
त्वा विमुञ्चति तस्मै त्वा विमुञ्चति पोषाये'ति तत्पुष्टिमुत्तमां
यजमानाय निराह स येनैव प्रणयति तेन निनयति येन
ह्येव योग्यं युञ्जन्ति तेन विमुञ्चन्ति योक्तेण हि योग्यं
युञ्जन्ति योक्तेण विमुञ्चन्त्यथ 'फलीकरणान्कपालेनाऽथोऽधः
कृष्णाजिनमुपाऽस्यति 'रक्षसां भोगोऽसी'ति ॥ ३३ ॥ देवा-
श्च वा ऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः पस्पथिर-

(१) शु० सं० अ० १ क० २२ । (२) शु० सं० अ० २ क० २३ । (३) शु० सं०
अ० २ क० २३ ।

* चमसे गृहीता आपः प्रणीताः, तासां स्थापनम् स्वस्थाने निधानम् प्रणीताप्रणयनम् ।

† तण्डुलानां कणादिनिरसनेन शोधनं फलीकरणम् ।

ऽएतस्मिन् यज्ञे प्रजापतौ पितरि संवत्सरेऽस्माकमयं भविष्य-
त्यस्माकमयं भविष्यतीति ॥ ३४ ॥ ततो देवाः । सर्वं
यज्ञः संवृज्याऽथ यत्पापिष्ठं यज्ञस्य भागधेयमासीत्तेनैना-
न्निरभजन्नस्ना पशोः फलीकरणैर्हविष्यज्ञात्सुनिर्भक्ता ऽअस-
न्नित्येष वै सुनिर्भक्तो यं भागिनं निर्भजन्त्यथ यमभागं
निर्भजन्त्येव स तावच्छब्दसत ऽउत हि वृशे लब्ध्वाऽऽह किं
मा बभूवथेति स यमेवैभ्यो देवा भागमकल्पयँस्तमेवैभ्य
ऽएष ऽएतद्भागं करोत्यथ यदुधोऽधः कृष्णाजिनमुपाऽस्य-
त्यनन्नावैभ्य ऽएतदन्धे तमसि प्रवेशयति तथो ऽएवा-
ऽसृक्पशो रक्षसां भागोऽसीत्यनन्नावन्धे तमसि प्रवेशयति
तस्मात्पशोस्तेदनीं न कुर्वन्ति रक्षसां हि स भागः ॥३५॥

नवमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

सुस्थिते यज्ञे । दक्षिणतः परीत्य पूर्णपात्रं निनयति
तथा ह्युदग्भवति तस्माद्दक्षिणतः परीत्य पूर्णपात्रं निनयति
देवलोके मेऽप्यसदिति वै यजते यो यजते सोऽस्यैष
यज्ञो देवलोकमेवाऽभिप्रैति तदनुची दक्षिणा यां ददाति
सैति दक्षिणामद्भवारभ्य यजमानः ॥ १ ॥ स ऽएष देवयानो
वा पितृयाणो वा पुन्थाः । तदुभयतोऽग्निशिखे समोषन्त्यौ
तिष्ठतः प्रति तमोषतो यः प्रत्युष्योऽत्यु तः सृजेते योऽति-
सृज्यः शान्तिरापस्तदेतमेवैतत्पुन्यानः शमयति ॥ २ ॥
पूर्णं निनयति । सर्वं वै पूर्णः सर्वेणैवैनमेतच्छमयति

सन्ततमव्यवच्छिन्नं निनयति सन्ततेनैवैनमेतदव्यवच्छि-
 न्नेन शमयति ॥ ३ ॥ यद्वेव पूर्णपात्रं निनयति । यद्वै यज्ञस्य
 मिथ्या क्रियते व्यस्य तद्ब्रूहन्ति क्षणवन्ति शान्तिरापस्तदद्भिः
 शान्त्या शमयति तदद्भिः सन्दधाति ॥ ४ ॥ पूर्णं निन-
 यति । सर्वं वै पूर्णं सर्वेणैवैतत्सन्दधाति सन्ततमव्यव-
 च्छिन्नं निनयति सन्ततेनैवैतदव्यवच्छिन्नेन सन्दधाति
 ॥ ५ ॥ तदञ्जलिना प्रतिगृह्णाति । 'सं वर्चसा पयसा
 सन्तनुभिरगश्महि मनसा सः शिवेन । त्वष्टा सुदत्रो
 विदधातु रायोऽनुमार्ष्टु तन्नो यद्विलिष्टमि'ति यद्विवृढं
 तत्सन्दधाति ॥ ६ ॥ अथ मुखमुपस्पृशते । द्वयं तद्यस्मा-
 द्मुखमुपस्पृशतेऽमृतं वा ऽआपोऽमृतेनैवैतत्सुस्पृशत-
 ऽएतदु चैवैतत्कर्माऽऽत्सन्कुरुते तस्माद्मुखमुपस्पृशते ॥ ७ ॥
 अथ विष्णुक्रमाङ्कमते । देवान्वा ऽएष प्रीणाति यो यजत-
 ऽएतेन यज्ञेनर्गिभिरिव त्वद्यजुर्भिः त्वदाहुतिभिः त्वत्स
 देवाङ्ग्रीत्वा तेष्वपित्वी भवति तेष्वपित्वी भूत्वा तानेवा-
 ऽभिप्रक्रामति ॥ ८ ॥ यद्वेव विष्णुक्रमाङ्कमते । यज्ञो वै
 विष्णुः स देवेभ्य ऽइमां विक्रान्तिं विचक्रमे येषामियं
 विक्रान्तिरिदमेव प्रथमेन पदेन पस्पाराऽथेदमन्तरिक्षं
 द्वितीयेन दिवमुत्तमेनैताम्बेवैष ऽएतस्मै विष्णुर्व्यज्ञो विक्रान्तिं
 विक्रमते तस्माद्विष्णुक्रमान्कमते तद्वा ऽइत ऽएव पराचीनं
 भूयिष्ठा ऽइव क्रमन्ते ॥ ९ ॥ तदु तत्पृथिव्यां विष्णुर्व्य-

क्रथंस्त । गायत्रेण च्छन्दसा ततो निर्बर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं
च वयं द्विष्मोऽन्तरिक्षे विष्णुर्व्यक्रथंस्त त्रैष्टुभेन च्छन्दसा
ततो निर्बर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो दिवि
विष्णुर्व्यक्रथंस्त जागतेन च्छन्दसा ततो निर्बर्भक्तो योऽस्मा-
न्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म' ऽइत्येवमिमाँल्लोकान्समारुह्या-
ऽथैषा गतिरेषा प्रतिष्ठा य ऽएष तपति तस्य ये रश्मयस्ते
सुकृतोऽथ यत्परं भाः प्रजापतिर्वा स स्वर्गो वा लोक-
स्तदेवमिमाँल्लोकान्समारुह्याऽथैतां गतिमेतां प्रतिष्ठां गच्छति
परस्तात्त्वेवाऽर्वाङ् क्रमेत य ऽइतोऽनुशासनं चिकीर्षेद् द्रयं
तद्यस्मात्परस्तादर्वाङ् क्रमेत ॥ १० ॥ अपसरणतो ह वा
ऽअग्रे देवा जयन्तोऽजयन् । दिवमेवाऽग्रेऽथेदमन्तरिक्षमथेतो-
ऽनपसरणात्सपत्नाननुदन्त तथो ऽएवैष ऽएतदपसरणत
ऽएवाऽग्रे जयअयति दिवमेवाऽग्रेऽथेदमन्तरिक्षमथेतोऽन-
पसरणात्सपत्नान्नुदत ऽइयं वै पृथिवी प्रतिष्ठा तदस्यामे-
वैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति ॥ ११ ॥ तदु 'तदिवि विष्णु-
र्व्यक्रथंस्त' । जागतेन च्छन्दसा ततो निर्बर्भक्तो योऽस्मा-
न्द्वेष्टि यश्च वयं द्विष्मोऽन्तरिक्षे विष्णुर्व्यक्रथंस्त
त्रैष्टुभेन च्छन्दसा ततो निर्बर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च

* 'क्रमते' इति 'ग' पुस्तके ।

† प्राङ्मुखो यजमान उत्थाय दक्षिणवेदिश्रोणेरारभ्य आहवनीयादर्वाक् 'दिवि विष्णुः'
'अन्तरिक्षे विष्णुः' 'पृथिव्यां विष्णुः' इति त्रिमिर्मन्त्रैः विष्णुकामाख्यान् क्रमणान् विदध्यादिति ।

अथवा प्रथमक्रमणे 'पृथिव्यां विष्णुः' द्वितीये 'अन्तरिक्षे विष्णुः' तृतीये 'दिवि विष्णुः' इति
मन्त्रक्रमे विकल्पो बोध्यः ।

वयं द्विष्मः पृथिव्यां विष्णुर्व्यक्रथस्त गायत्रेण च्छन्दसा
ततो निर्भक्तो योऽस्मान् द्वेष्टि यश्च वयं द्विष्मोऽस्मादन्ना-
दस्यै प्रतिष्ठथाया' इत्यस्याथ हीदः सर्वमन्नाद्यं प्रतिष्ठितं
तस्मादाहाऽस्मादन्नादस्यै प्रतिष्ठथाया इति ॥ १२ ॥ अथ
प्राङ् प्रेक्षते । प्राची हि देवानां दिक्स्मात्प्राङ् प्रेक्षते
॥ १३ ॥ स प्रेक्षते । 'अगन्म स्वरि'ति देवा वै स्वरगन्म
देवानित्येवैतदाह 'संज्योतिषाऽभूमे'ति सन्देवैरभूमेत्येवैत-
दाह ॥ १४ ॥ अथ सूर्यमुदीक्षते । सैषा गतिरेषा प्रतिष्ठा
तदेतां गतिमेतां प्रतिष्ठतां गच्छति तस्मात्सूर्यमुदीक्षते
॥ १५ ॥ स उदीक्षते । 'स्वयम्भूरसि श्रेष्ठो रश्मिरि'त्येष
वै श्रेष्ठो रश्मिर्यत्सूर्यस्तस्मादाह स्वयम्भूरसि श्रेष्ठो
रश्मिरिति 'वच्चोँदा ऽअसि वच्चोँ मे देही'ति त्वेवाऽहं
ब्रवीमीति ह स्माऽऽह याज्ञवल्क्यस्तद्धेव ब्राह्मणेनैष्टव्यं
यद् ब्रह्मवर्चसी स्यादित्युतो ह स्माऽऽहौपोदिते य ऽएष वाऽव
मह्यं गा दास्यति गोदा गा मे देहीत्येवं यं कामं कामयते
सोऽस्मै कामः समृद्ध्यते ॥ १६ ॥ अथाऽऽवर्त्तते । 'सूर्यस्या-
ऽऽवृतमन्वावर्त्त' इति तदेतां गतिमेतां प्रतिष्ठतां गत्वैतस्यै
वाऽऽवृतमन्वावर्त्तते ॥ १७ ॥ अथ गार्हपत्यमुपतिष्ठते । द्वयं
तद्यस्माद् गार्हपत्यमुपतिष्ठते गृहा वै गार्हपत्यो गृहा वै प्रति-
ष्ठा तद् गृहेष्वेवैतत्प्रतिष्ठथायां प्रतितिष्ठति यावद्वेवाऽस्येह
मानुषमायुस्तस्मा ऽएवैतदुपतिष्ठते तस्माद् गार्हपत्यमुपति-

षट्ते ॥ १८ ॥ स ऽउपतिष्ठते । 'अग्ने गृहपते सुगृहपतिस्त्व-
याऽग्नेऽहं गृहपतिना भूयासः सुगृहपतिस्त्वम्भयाऽग्ने गृहप-
तिना भूया' ऽइति नाऽत्र तिरोहितमिवा'ऽस्त्यस्त्यूरि* णौ गार्ह-
पत्यानि सन्त्वि'त्यनार्त्तानि नौ गार्हपत्यानि सन्त्वि'त्येवैतदाह
'शतः हिमा' ऽइति शतं वर्षाणि जीव्यासमित्येवैतदाह तद-
प्येतद् ब्रुवन्नाऽऽह्रियेताऽपि हि भूयाऽसि शताद्वर्षेभ्यः पुरुषो
जीवति तस्मादप्येतद् ब्रुवन्नाऽऽह्रियेत ॥ १९ ॥ अथाऽऽवर्त्तते ।
'सूर्यस्याऽऽवृत्तमवर्त्त' ऽइति तदेतां गतिमेतां प्रतिष्ठतां
गत्त्वैतस्यैवाऽऽवृत्तमवर्त्तते ॥ २० ॥ अथ पुत्रस्य नाम
गृह्णाति । 'इदं मेऽयं वीर्यं पुत्रोऽनुसन्तनवादि'ति यदि
पुत्रो न स्यादप्यात्मन ऽएव नाम गृह्णीयात् ॥ २१ ॥
अथाऽऽहवनीयमुपतिष्ठते । 'प्राङ् मे यज्ञोऽनुसन्तिष्ठाता
ऽइति तूष्णीमुपतिष्ठते ॥ २२ ॥ अथ व्रतं विसृजते ।
'इदमहं य एवाऽस्मि सोऽस्मी'त्यमानुष ऽइव वा
ऽएतद्भवति यद् व्रतमुपैति न हि तदवकल्पते यद् ब्रूयादि-
दमहः सत्यादनुतमुपैमीति तद् खलु पुनर्मानुषो

(१) शु० सं० अ० २ क० २७ । (२) शु० सं० अ० २ क० २७ । (३) शु०
सं० अ० २ क० २७ । (४) शु० सं० अ० २ क० २७ । (५) मन्त्रोऽयं
शाखान्तरीयः । कातीयसूत्रे तु—'इदं मे कर्मेदं वीर्यं पुत्रोऽनु सन्तनोतु (का० श्रौ० ३.
८. २२) इति । (६) शु० सं० अ० २ क० २८ ।

* एकाक्षयुक्तः शकटः स्थूरित्युच्यते, तद्विपरीतो बहुभिरक्षरैरुपेतः शकटोऽस्थूरिरिति क०
सं० भाष्ये (६. १५. १९) । शुक्लयजुःसंहिताभाष्ये तु—एकपाक्षे बलीवर्दयुक्तं शकटं स्थूरि,
न स्थूरि अस्थूरि (२. २७) इति ।

भवति तस्मादिदमहं यऽ एवाऽस्मि सोऽस्मीत्येव व्रतं
द्विष्टजेत ॥ २३ ॥

नवमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे सप्तमः प्रपाठकः ॥७॥ कण्डिका संख्या ११४ ॥

इति नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

इति हविर्यज्ञनाम* प्रथमं काण्डं समाप्तम् ॥

अथ एकपादिकानाम द्वितीयं काण्डम्

अस्मिन् काण्डे प्रतिपाद्या विषयाः—अग्न्याधानम्, पुनराधेयम्,
अग्निहोत्रम्, पिण्डपितृयज्ञः, आग्रयणेष्टिः,
दाक्षायणयज्ञः, चातुर्मास्यानि ।

॥ ॐ ॥ स यद्वा ऽइतश्चेतश्च सम्भरति । तत्सम्भाराणां सम्भारत्वं यत्र यत्राऽग्नेर्ह्यक्तं ततस्ततः सम्भरति तद्यशसेव त्वदेवैनमेतत्समर्द्धयति पशुभिरिव त्वद्मिथुनेनेव त्वत्सम्भरन् ॥ १ ॥ अथोल्लिखति । तद्यदेवाऽस्यै पृथिव्या ऽअभिष्टितं वाऽभिष्ट्यूतं वा तदेवाऽस्या ऽएतदुद्धन्त्यथ यज्ञियायामेव पृथिव्यामाधत्ते तस्माद्वा ऽउल्लिखति ॥ २ ॥ अथाऽद्भिरब्भ्युक्षति । एष वा ऽअपां सम्भारो यदद्भिरब्भ्युक्षति तद्यदपः सम्भरत्यन्नं वा ऽआपोऽन्नं हि वा ऽआपस्तस्माद्यदेमं लोकमाप ऽआगच्छन्त्यथेहाऽन्नाद्यं जायते तदन्नाद्येनैवैनमेतत्समर्द्धयति ॥ ३ ॥ योषा वा ऽआपः । ववृषाऽग्निर्मिथुनेनैवैनमेतत्प्रजननेन समर्द्धयत्यद्भिर्वा ऽइदं सर्वमाप्तमद्भिरेवैनमेतदाप्तवाऽऽधत्ते तस्मादपः सम्भरति ॥ ४ ॥ अथ हिरण्यं सम्भरति । अग्निर्ह वा ऽअपोऽभिदद्भ्यौ मिथुन्याभिः स्यामिति ताः सम्बभूव तासु रेतः प्राऽऽसिञ्चत्तद्भिरण्यमभवत्तस्मादेतदग्निसंकाशमग्नेर्हि रेतस्तस्मादप्सु विन्दन्त्यप्सु हि प्राऽऽसिञ्चत्तस्मादेनेन न धावयति न किञ्चन करोत्यथ

यशो देवरेतसः हि तद्यशसैर्वैनमेतत्समर्द्धयति सरेतसमेव
 कृत्स्नमग्निमाधत्ते तस्माद्धिरण्यः सम्भरति ॥ ५ ॥
 अथोषान्तसम्भरति । असौ ह वै द्यौरस्यै पृथिव्या
 ऽएताद्वपशूददौ तस्मात्पशव्यमूषरमित्याहुः पशवो ह्येवैते
 साक्षादेव तत्पशुभिरेवैनमेतत्समर्द्धयति तेऽमुत ऽआगता
 ऽअस्यां पृथिव्यां प्रतिष्ठितास्तमनयोर्द्यावापृथिव्यो रसं
 मर्द्धयन्ते तदनयोरेवैनमेतद् द्यावापृथिव्यो रसेन समर्द्धयति
 तस्मादूषान्तसम्भरति ॥ ६ ॥ अथाऽऽखुकरीषः सम्भ-
 रति । आखवो ह वा ऽअस्यै पृथिव्यै रसं विदुस्तस्मात्ते-
 ऽधोऽध ऽइमां पृथिवीं चरन्तः पीविष्टा ऽअस्यै हि
 रसं विदुस्ते यत्र तेऽस्यै पृथिव्यै रसं विदुस्तत ऽउत्कि-
 रन्ति तदस्या ऽएवैनमेतत्पृथिव्यै रसेन समर्द्धयति
 तस्मादाखुकरीषः सम्भरति पुरीष्य ऽइति वै तमाहुर्व्यः
 श्रियं गच्छति समानं वै पुरीषं च कुरीषं च तदेतस्यैवा-
 ऽवरुद्ध्यै तस्मादाखुकरीषः सम्भरति ॥ ७ ॥ अथ शर्कराः
 सम्भरति । देवाश्च वा ऽअसुराश्चोभये प्राजापत्याः
 पस्पृधिरे सा हेयं पृथिव्यलेलायद्यथा पुष्करपर्णमेवं ताः
 ह स्म व्रातः संबहति सोपैव देवाज्जगामोपाऽसुरान्त्सा यत्र
 देवानुपजगाम ॥ ८ ॥ तद्धोचुः । हन्तेमां प्रतिष्ठां
 दूहामहै तस्यां ध्रुवायामशिथिलायामग्नी ऽआदधामहै
 ततोऽस्य सपत्नान्निर्भक्ष्याम ऽइति ॥ ९ ॥ तद्यथा
 शङ्कुभिश्चर्म विहन्त्यात् । एवमिमां प्रतिष्ठां शर्कराभिः
 पृष्यवृहन्त सेयं ध्रुवाऽशिथिला प्रतिष्ठा तस्यां

ध्रुवायामशिथिलायामग्नी ऽआदधत ततोऽस्यै सपत्नान्निर-
 भजन् ॥ १० ॥ तथो ऽएवैष ऽएतत् । इमां प्रतिष्ठाॐ
 शर्कराभिः परिवृढहते तस्यां ध्रुवायामशिथिलायामग्नी
 ऽआधत्ते ततोऽस्यै सपत्नान्निर्भजति तस्माच्छर्कराः सम्भ-
 रति ॥ ११ ॥ तान्वा ऽएतान् । पञ्च सम्भारान्तसम्भरति
 पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः पशुः पञ्चर्त्तवः संवत्सरस्य ॥ १२ ॥
 तदाहुः । षडेवर्त्तवः संवत्सरस्येति न्यूनमु तर्हि मिथुनं
 प्रजननं क्रियते ह्यूनाद्वा ऽइमाः प्रजाः प्रजायन्ते तच्च
 श्रेयसमुत्तरावत्तस्मात्पञ्च भवन्ति यद्यु षडेवर्त्तवः संवत्स-
 रस्येत्यग्निरैवैतेषां षष्ठस्तथो ऽएवैतद्व्यूनां भवति ॥ १३ ॥
 तदाहुः । नैवैकं चन सम्भारः सम्भरेदित्यस्यां वा ऽएते
 स्र्वे पृथिव्यां भवन्ति स यदेवाऽस्यामाधत्ते तत्सर्वान्स-
 मभारानापन्नोति तस्मान्नैवैकं चन सम्भारः सम्भरेदिति
 तदु समेव भरेद्यदहैवाऽस्यामाधत्ते तत्सर्वान्सम्भाराना-
 प्नोति यदु सम्भारैः सम्भृतैर्भवति तदु भवति तस्मादु
 समेव भरेत् ॥ १४ ॥

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

कृत्तिकास्वग्नी ऽआदधीत* । एता वा ऽअग्निनक्षत्रं
 यत्कृत्तिकास्तद्वै सलोम योऽग्निनक्षत्रेऽग्नी ऽआदधातै तस्मा-

* “वसन्ते ब्राह्मणोऽग्नीनादधीत, ग्रीष्मे राजन्यः, वर्षासु वैश्यः” इत्यादिवचनैः त्रैवर्णिकान्प्रति
 तत्तद्वर्णोद्दिष्टेन ‘अमावास्यायामग्न्याधेयम्’ का० श्रौ० सू० (४. ७. १.) इत्यादिसूत्रेण विहितं
 कर्म अग्न्याधानम् । तच्च गार्हत्याहवनीय-दक्षिणाग्नि-सम्भाग्नि-चतुष्टयसम्पादकं तत्तत्स्थानेषु
 मन्त्रपुरःसरमग्नीनां स्थापनरूपमिति आचार्यकृतकातीयभूमिकायाम् ।

त्कृत्तिकास्वादधीत ॥ १ ॥ एकं द्वे त्रीणि । चत्वारिती
 वा ऽअन्यानि नक्षत्राण्यथैता ऽएव भूयिष्ठं यत्कृत्तिका-
 स्तद्भूमानमेवैतदुपैति तस्मात्कृत्तिकास्वादधीत ॥ २ ॥ एता
 ह वै प्राच्यै दिशो न च्यवन्ते । सर्वाणि ह वा ऽअन्यानि
 नक्षत्राणि प्राच्यै दिशश्च्यवन्ते तत्प्राच्यामेवाऽस्येतद्दि-
 श्याहितौ भवतस्तस्मात्कृत्तिकास्वादधीत ॥ ३ ॥ अथ
 यस्मान्न कृत्तिकास्वादधीत । †ऋक्षाणां ह वा ऽएता
 ऽअग्रे पत्न्य ऽआसुः सप्तर्षीनु ह स्म वै पुरक्षा ऽइत्या-
 चक्षते ता मिथुनेन व्यार्ह्यन्तामी ह्युत्तरा हि सप्तर्षय
 ऽउद्यन्ति पुर ऽएता ऽअशमिव वै तद्यो मिथुनेन व्यृद्धः
 स नेन्मिथुनेन व्यृद्ध्या ऽइति तस्मान्न कृत्तिकास्वादधीत
 ॥ ४ ॥ तद्वैव दधीत । अग्निर्वा ऽएतासां मिथुनमग्निनैता
 मिथुनेन समृद्धास्तस्मादैव दधीत ॥ ५ ॥ रोहिण्यमग्नी
 ऽआदधीत । रोहिण्यां ह वै प्रजापतिः प्रजाकामोऽग्नी-
 ऽआदधे स प्रजा ऽअसृजत ता ऽअस्य प्रजाः सृष्ट्वा
 ऽएकरूपा ऽउपस्तब्धास्तस्मै रोहिण्य ऽइवैव तद्वै रोहिण्यै
 रोहिणीत्वं बहुहैव प्रजया पशुभिर्भवति य ऽएवं विद्वान्रो-
 हिण्यमाधत्ते ॥ ६ ॥ रोहिण्यामु ह वै पशवः । अग्नी

* “माधादिपञ्चमासेषु श्रावणे चाऽऽश्विने तथा ॥

कुर्यान्मृगोत्तमाङ्गे वा आधानं शुक्लपक्षतः ॥१॥

हस्तद्वये विशाखासु कृत्तिकादित्रये तथा ॥

पुनर्वसुद्वये तद्वदेवतीपूत्तरासु च ॥२॥

भीमार्कवर्जिते वारे नाऽधिमासे तथा क्षये ॥

चन्द्रेऽनुकूले पूर्वाङ्गे रिक्ताविष्टिविवर्जिते” ॥३॥ इति कारिकायाम् ।

† ‘र्क्षाणां’ इति ‘ग च’ पुस्तके दृश्यते ।

ऽआदधिरे मनुष्याणां कामः रोहेमेति ते मनुष्याणां
 काममरोहन्त्यमु हैव तत्पशवो मनुष्येषु काममरोहस्तुमु
 हैव पशुषु कामः रोहति य ऽएवं विद्वान्नोहिण्यामाधत्ते
 ॥ ७ ॥ मृगशीर्षेऽग्नी ऽआदधीत । एतद्वै प्रजापतेः शिरो
 यन्मृगशीर्षं श्रीर्वै शिरः श्रीर्हि वै शिरस्तस्माद्योऽर्द्धस्य
 श्रेष्ठो भवत्यसावमुष्यार्द्धस्य शिर ऽद्वित्याहुः श्रियः
 ह गच्छति य ऽएवं विद्वान्मृगशीर्षं ऽआधत्ते ॥ ८ ॥
 अथ यस्मान्न मृगशीर्षं ऽआदधीत । प्रजापतेर्वा ऽएतच्छ-
 रीरं यत्र वा ऽएनं तद्विद्ध्यस्तदिषुणा त्रिकाण्डेनेत्याहुः
 स ऽएतच्छरीरमजहाद्वास्तु वै शरीरमयज्ञियं निर्वीर्यं
 तस्मान्न मृगशीर्षं ऽआदधीत ॥ ९ ॥ तद्वैव दधीत । न
 वा ऽएतस्य देवस्य वास्तु नाऽयज्ञियं न शरीरमस्ति
 यत्प्रजापतेस्तस्मादैव दधीत पुनर्वस्वोः पुनराधेयमादधीतेति
 ॥ १० ॥ फल्गुनीष्वग्नी ऽआदधीत । एता वा ऽइन्द्र
 नक्षत्रं यत्फल्गुन्योऽप्यस्य प्रतिनाम्न्योऽर्जुनो ह वै
 नामेन्द्रो यदस्य गुह्यं नामाऽर्जुन्यो वै नामैतास्ता एत-
 त्परोऽक्षमाचक्षते फल्गुन्य ऽद्विती को ह्येतस्याऽर्हति गुह्यं
 नाम ग्रहीतुमिन्द्रो वै यजमानस्तत्स्व ऽएवैतन्नक्षत्रेऽग्नी
 ऽआधत्त ऽइन्द्रो यज्ञस्य देवतैतेनो हाऽस्यैतत्सेन्द्रमग्न्या-
 धेयं भवति पूर्वयोरादधीत पुरस्तात्क्रतुर्हैवाऽस्मै भवत्यु-
 त्तरयोरादधीत श्वः श्रेयसः हैवाऽस्मा ऽउत्तरावद्भति
 ॥ ११ ॥ हस्तेऽग्नी ऽआदधीत । य ऽइच्छेत्प्र मे दीयेतेति
 तद्वा ऽअनुष्टया यद्धस्तेन प्रदीयते प्र हैवाऽस्मै दीयते

॥ १२ ॥ चित्रायामग्नी ऽआदधीत । देवाश्च वा ऽअसुरा-
इक्षोभये प्राजापत्याः पस्पधिरे त ऽउभय ऽएवाऽमुं
लोकः समारुरुक्षांचक्रुर्दिवमेव ततोऽसुरा रौहिणमित्याग्निं
चिक्वियरेऽनेनाऽमुं लोकः समारोक्ष्याम ऽइति ॥ १३ ॥
इन्द्रो ह वा ऽईक्षाञ्चक्रे । इमं चेद्वा ऽइमे चिन्वते तत
ऽएव नोऽभिभवन्तीति स ब्राह्मणो ब्रुवाण ऽएकेष्टकां
प्रब्रूयेयाय ॥ १४ ॥ स होवाच । हुन्ताहमिमामप्युपदधा
ऽइति तथेति तामुपाऽऽधत्त तेषामल्पकादेवाऽग्निरसंचित
ऽआस ॥ १५ ॥ अथ होवाच । अन्वा ऽअहं तां दास्ये
या ममेहेति तामभिपद्या बबर्ह तस्यामावृढायामग्निर्व्य-
वशादाऽग्नेर्व्यवशादमन्वसुरा व्यवशेदुः स ता ऽएवे-
ष्टका वृज्ज्रान्कृत्वा ग्रीवाः प्रचिच्छेद ॥ १६ ॥ ते ह
देवाः समेत्योचुः । चित्रं वा ऽअभूम य ऽइयतः सपत्नान-
बधिष्मेति तद्वै चित्रायै चित्रात्वं चित्रः ह भवति हुन्ति
सपत्नान्हुन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य ऽएवं विद्वांश्चित्राया-
माधत्ते तस्मादेतत्क्षत्रिय ऽएव नक्षत्रमुपेत्येज्जिघांसीति व
ह्येष सपत्नाङ्गीव जिगीषते ॥ १७ ॥ नाना ह वा
ऽएताव्यग्रे क्षत्राण्ययासुः । यथैवाऽसौ सूर्य ऽएवं तेषामेष
ऽउद्यन्नेव वीर्यं क्षत्रमादत्त तस्मादादित्यो नाम यदेषां
वीर्यं क्षत्रमादत्त ॥ १८ ॥ ते ह देवा ऽऊचुः । यानि वै
तानि क्षत्राण्यभूवन्न वै तानि क्षत्राण्यभूवन्निति तद्वै नक्ष-
त्राणां नक्षत्रत्वं तस्मादु सूर्यनक्षत्र ऽएव स्यादेष ह्येषां
वीर्यं क्षत्रमादत्त यद्यु नक्षत्रकामः स्यादेतद्वा ऽअनपराद्धं

नक्षत्रं यत्सूर्यः स ऽएतेनैव पुण्याहेन यदेतेषां नक्षत्राणां
कामयेत तदुपेतैस्तस्मादु सूर्यनक्षत्र ऽएव स्यात् ॥ १९ ॥

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

वसन्तो ग्रीष्मो वर्षाः । ते देवा ऽऋतवः शरद्धेमन्तः
शिशिरस्ते पितरो य ऽएवाऽऽसूर्यतेऽर्द्धमासः स देवा
योऽपक्षीयते स पितरोऽहरेव देवा रात्रिः पितरः पुनरहः
पूर्वाह्णे देवा ऽअपराहः पितरः ॥१॥ ते वा ऽएत ऽऋतवः ।
देवाः पितरः स यो हैवं विद्वान्देवाः पितर ऽइति ह्यत्या
हाऽस्य देवा देवहूयं गच्छन्त्या पितरः पितृहूयमवन्ति
हैनं देवा देवहूयेऽवन्ति पितरः पितृहूये य ऽएवं विद्वान्देवाः
पितर ऽइति ह्यति ॥ २ ॥ स यत्रोदङ्गावर्त्तते । देवेषु
तर्हि भवति देवाँस्तर्ह्यभिगोपायत्यथ यत्र दक्षिणाऽऽवर्त्तते
पितृषु तर्हि भवति पितृँस्तर्ह्यभिगोपायति ॥ ३ ॥ स
यत्रोदङ्गावर्त्तते । तर्ह्यग्नी ऽआदधीताऽपहतपाप्मानो देवा
ऽअप पाप्मानः हतेऽमृता देवा नाऽमृतत्वंस्याऽशास्ति
सर्वमायुरेति यस्तर्ह्यधत्तेऽथ यत्र दक्षिणाऽऽवर्त्तते यस्तर्ह्य-
धत्तेऽनपहतपाप्मानः पितरो न पाप्मानमपहते मर्त्याः
पितरः पुरा हाऽऽयुषो स्मियते यस्तर्ह्यधत्ते ॥ ४ ॥ ब्रह्मैव
वसन्तः । क्षत्रं ग्रीष्मो विडेव वर्षास्तस्माद् ब्राह्मणो वसन्त
ऽआदधीत ब्रह्म हि वसन्तस्तस्मात्क्षत्रियो ग्रीष्म ऽआद-
धीत क्षत्रः हि ग्रीष्मस्तस्माद्वैश्यो वर्षास्वादधीत विद्धि

वर्षाः ॥ ५ ॥ स यः कामयेत । ब्रह्मवर्चसी स्यामिति
 वसन्ते स ऽआदधीत ब्रह्म वै वसन्तो ब्रह्मवर्चसी हैव
 भवति ॥ ६ ॥ अथ यः कामयेत । क्षत्रं श्रिया यशसा
 स्यामिति ग्रीष्मे स ऽआदधीत क्षत्रं वै ग्रीष्मः क्षत्रः
 हैव श्रिया यशसा भवति ॥ ७ ॥ अथ यः कामयेत ।
 बहुः प्रजया पशुभिः स्यामिति वर्षासु स ऽआदधीत
 विद् वै वर्षा ऽअन्नं विशो बहुर्हैव प्रजया पशुभिर्भवति य
 ऽएवं विद्वान्वर्षास्वाधत्ते ॥ ८ ॥ ते वा ऽएत ऽऋतवः ।
 उभय ऽएवाऽपहतपाप्मानः सूर्य्य ऽएवैषां पाप्मनोऽपह-
 न्तोऽद्यन्नेवैषामुभयेषां पाप्मानमपहन्ति तस्माद्यदैवैनं कदा
 च यज्ञ ऽउपनमेदथाऽग्नी ऽआदधीत न श्वः श्वमुपाऽसीत
 को हि मनुष्यस्य श्वो वेद ॥ ९ ॥

प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

यदहरस्य श्वोऽग्न्याधेयं स्यात् । दिवैवाऽश्रीया-
 ऋमनो ह वै देवा मनुष्यस्याऽऽजानन्ति तेऽस्येतच्छ्वोऽग्न्याधेयं
 विदुस्तेऽस्य विश्वे देवा गृहानागच्छन्ति तेऽस्य गृहेषूप-
 वसन्ति स ऽउपवसतः ॥ १ ॥ तन्नेवाऽनवकलृप्तं यो
 मनुष्येष्वनश्नत्सु पूर्वोऽश्रीयादथ किमु यो देवेष्वनश्नत्सु
 पूर्वोऽश्रीयात्तस्मादु दिवैवाऽश्रीयात्तद्वपि काममेव नक्तमश्री-
 यान्नो ह्यनाहिताग्नेर्व्रतचर्याऽस्ति मानुषो ह्येवैष तावद्भवति
 यावदनाहिताऽग्निस्तस्माद्वपि काममेव नक्तमश्रीयात् ॥ २ ॥

तद्वैकेऽजमुपबध्नन्ति । आग्नेयोऽजोऽग्नेरेव सर्वत्वा-
येति वदन्तस्तदु तथा न कुर्ष्याद्यस्याऽजः स्यादग्नीध
ऽएवैनं प्रातर्हद्यात्तेनैव तं काममाप्नोति तस्मादु तन्ना-
ऽऽह्रियेत ॥ ३ ॥ अथ चातुष्प्राश्यमोदनं पचन्ति ।
छन्दाऽस्यनेन प्रीणीम ऽहुति यथा येन ब्राह्मणेन स्यन्त्स्य-
न्स्यात्तत्सुहितं कर्त्तव्यं ब्रूयादेवमेतदिति वदन्तस्तदु तथा
न कुर्ष्याद्यद्वा ऽस्य ब्राह्मणाः कुले वसन्त्यृत्विजश्चाऽनृ-
त्विजश्च तेनैव तं काममाप्नोति तस्मादु तन्नाऽऽह्रियेत
॥ ४ ॥ तस्य सर्पिरासेचनं कृत्वा । सर्पिरासिच्छयाऽऽश्व-
त्थीस्तिष्ठः समिधो घृतेनाऽन्वज्य समिद्धतीभिर्घृतवतीभि-
र्ऋग्भिर्मरभ्यादधति शमीगर्भमेतदाप्नुम ऽहुति वदन्तः स
यः पुरस्तात्संबत्सरमभ्यादध्यात्स ह तं काममाप्नुयात्तस्मादु
तन्नाऽऽह्रियेत ॥ ५ ॥ तदु होवाच भाल्लवेयः । यथा वा
ऽअन्यत्करिष्यन्त्सोऽन्यत्कुर्ष्याद्यथाऽन्यद्वदिष्यन्त्सोऽन्यद्व-
देद्यथाऽन्येन पथैष्यन्त्सोऽन्येन प्रतिपद्येतैवं तद्य ऽएतं
चातुष्प्राश्यमोदनं पचेदपराद्धिरेव सेति न हि तदवकल्पते
यस्मिन्नन्नावृत्ता वा साम्ना वा यजुषा वा समिधं
वाऽभ्यादध्यादाहुतिं वा जुहुयाद्यत्तं दक्षिणा वा हरेयुरनु
वा गमयेयुर्दक्षिणा वा ह्येनः हरन्त्यन्वाहार्षपचनो भवि-

* चतुर्भिर्ध्वर्युर्ब्रह्मादिभिर्ऋत्विभिः प्राशितुं योग्य ओदनश्चातुष्प्राश्य इत्यर्थः ।

† समिच्छब्दयुक्तासिर्घृतशब्दयुक्ताभिः 'समिधाग्निम्० तं त्वा' (शु० सं० अ० ३. ऋ० १-३) इत्यन्ताभिस्त्रिभिर्ऋग्भिर्मरित्यर्थः ।

‡ शमी वृक्षमव्ये उत्पन्नोऽन्वथः शमीगर्भ इत्युच्यते ।

* अन्वाहरति यज्ञसम्बन्धिदोषजातं परिहरति अनेनेति अन्वाहार्यः, ऋत्विग्भ्यो देय ओदन-
विशेषः । श० सा० भा० (१. ३. ३. ५)

प्यतीत्यनु वा गमयन्ति ॥ ६ ॥ अथ जाग्रति जाग्रति
 देवाः । तद्देवानेवैतदुपाऽऽवर्त्तते स सदेवतरः श्रान्ततरस्त-
 पस्वितरोऽग्नी ऽआधत्ते तद्वपि काममेव स्वप्ण्यान्नो ह्यनाहि-
 ताग्नेर्ब्रतचर्याऽस्ति मानुषो ह्येवैष तावद्भवति यावदना-
 हिताग्निस्तस्माद्वपि काममेव स्वप्ण्यात् ॥ ७ ॥ तद्धैकेऽनुदिते
 मथित्वा । तमुदिते प्राञ्चमुद्धरन्ति तदु तदुभे ऽअहोरात्रे
 परिगृह्णीमः प्राणोदानयोर्मनसश्च वाचश्च पर्ष्याप्त्या-
 ऽइति वृदन्तस्तदु तथा न कुर्यादुभौ हैवाऽस्य तथाऽनुदित-
 ऽआहितौ भवतोऽनुदिते हि मथित्वा तमुदिते प्राञ्चमुद्ध-
 रन्ति स य ऽउदित ऽआहवनीयं मन्थेत्स ह तत्पर्ष्याप्नुयात्
 ॥ ८ ॥ अहर्वै देवाः । अनपहतपाप्मानः पितरो न पाप्मान-
 मपहते मर्त्याः पितरः पुरा हाऽऽयुषो स्मियते योऽनुदिते मन्थ-
 त्यपहतपाप्मानो देवा ऽअप पाप्मानः हतेऽमृता देवा
 नाऽमृतत्वस्याऽऽशास्ति सर्वमायुरेति श्रीर्देवाः श्रियं गच्छति
 यशो देवा यशो ह भवति य ऽएवं विद्वानुदिते मन्थति
 ॥ ९ ॥ तदाहुः । यन्नर्चा न साम्ना न यजुषाऽग्निराधीयतेऽथ
 केनाऽऽधीयत ऽइति ब्रह्मणो हैवैष ब्रह्मणाऽऽधीयते वाग्वै ब्रह्म
 तस्यै वाचः सत्यमेव ब्रह्म ता वा ऽएताः सत्यमेव व्यूह्यतयो
 भवन्ति तदस्य सत्येनैवाऽऽधीयते ॥ १० ॥ भूरिति वै
 प्रजापतिः । इमामजनयत भुव ऽइत्यन्तरिक्षं स्वरिति
 दिवमेतावद्वा ऽइदं सर्वं यावदिमे लोकाः सर्वेणैवाऽऽधीयते
 ॥ ११ ॥ भूरिति वै प्रजापतिः । ब्रह्माऽजनयत भुव ऽइति
 क्षत्रं स्वरिति विशमेतावद्वा ऽइदं सर्वं यावद् ब्रह्म क्षत्रं

विद् सव्वेणैवाऽऽधीयते ॥ १२ ॥ भूरिति वै प्रजापतिः ।
 आत्मानमजनयत भुव ऽइति प्रजाऽऽ स्वरिति पशूनेतावद्वा-
 ऽइदं सर्वं यावदात्मा प्रजा पशवः सव्वेणैवाऽऽधीयते ॥ १३ ॥
 स वै 'भूर्भुव' ऽइति । एतावतैव गार्हपत्यमादधात्यथ
 यत्सर्वैरादह्यात्केनाऽऽहवनीयमादह्याद् द्वे ऽअक्षरे परिशि-
 नष्टि तेनो ऽएतान्ययातयामानि भवन्ति तैः सर्वैः पञ्चभि-
 राहवनीयमादधाति 'भूर्भुवः स्व'रिति तान्यष्टावक्षराणि
 सम्पद्यन्तेऽष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्रमग्रेऽहन्दः स्वेनैवैन-
 मेतच्छन्दसाऽऽधत्ते ॥ १४ ॥ देवान्ह वा ऽअग्नी ऽआधास्य-
 मानान् । तानसुररक्षसानि ररक्षुर्नाऽऽग्निर्जनिष्यते नाऽग्नी
 आधास्यद्वा ऽइति तद्यदुरक्षस्तस्माद्रक्षाऽऽसि ॥ १५ ॥ ततो
 देवा ऽएतं वृज्जं ददृशुः । यदश्वं तं पुरस्तादुदश्रयस्तस्या-
 ऽभयेऽनाष्ट्रे निवातेऽग्निरजायत तस्माद्यत्राऽग्निं मन्थिष्य-
 न्त्यात्तदुश्वमानेतवै ब्रूयात्स पूर्वोपोपतिष्ठते वृज्जमेवैत-
 दुच्छयति तस्याऽभयेऽनाष्ट्रे निवातेऽग्निर्जायते ॥ १६ ॥ स
 वै पूर्ववाद् स्यात् । स ह्यपरिमितं वीर्यमभिवर्द्धते यदि
 पूर्ववाहं न विन्देदपि य एव कश्चाऽश्वः स्याद्यश्वं न
 विन्देदुप्यनङ्गवानेव स्यादेष ह्येवाऽनङ्गो बन्धुः ॥ १७ ॥ तं
 यत्र प्राञ्चः हरन्ति । तत्पुरस्तादश्वं नयन्ति तत्पुरस्तादेवै-
 तन्नाष्ट्रा रक्षाऽऽस्यपघ्नन्नेत्यथाऽभयेनाऽनाष्ट्रेण हरन्ति
 ॥ १८ ॥ तं वै तथैव हरेयुः । यथैनमेष प्रत्यङ्मुपाऽऽचरेदेष वै
 यज्ञो यदग्निः प्रत्यङ् हैवैनं यज्ञः प्रविशति तं क्षिप्त्रे यज्ञ
 ऽउपनमत्यथ यस्मात्पराङ् भवति पराङ् हैवाऽस्माद्यज्ञो

भवति स यो हैनं तत्राऽनुव्याहरेत्पराङ्स्माद्यज्ञोऽभूद्विती-
 श्वरो ह यत्तथैव स्यात् ॥ १९ ॥ एष ऽउ वै प्राणः । तं वै तथैव
 हरेयुर्ग्यथैनमेष प्रत्यङ्ङुपाऽऽचरेत्प्रत्यङ् हैवैनं प्राणः प्रवि-
 शत्यथ यस्मात्पराङ् भवति पराङ् हैवाऽस्मात्प्राणो भवति
 स यो हैनं तत्राऽनुव्याहरेत्पराङ्स्मात्प्राणोऽभूद्वि-
 तीश्वरो ह यत्तथैव स्यात् ॥ २० ॥ † अयं वै यज्ञो
 योऽयं पवते । ‡ तं वै तथैव हरेयुर्ग्यथैनमेष प्रत्यङ्ङुपाऽऽचरे-
 त्प्रत्यङ् हैवैनं यज्ञः प्रविशति तं क्षिप्रे यज्ञ ऽउपनमत्यथ
 यस्मात्पराङ् भवति पराङ् हैवाऽस्माद्यज्ञो भवति स यो
 हैनं तत्राऽनुव्याहरेत्पराङ्स्माद्यज्ञोऽभूद्वितीश्वरो ह यत्तथैव
 स्यात् ॥ २१ ॥ एष ऽउ वै प्राणः । ते वै तथैव हरेयुर्ग्य-
 थैनमेष प्रत्यङ्ङुपाऽऽचरेत्प्रत्यङ् हैवैनं प्राणः प्रविशत्यथ
 यस्मात्पराङ् भवति पराङ् हैवाऽस्मात्प्राणो भवति स यो
 हैनं तत्राऽनुव्याहरेत्पराङ्स्मात्प्राणोऽभूद्वितीश्वरो ह यत्तथैव
 स्यात्तस्मादु तथैव हरेयुः ॥ २२ ॥ अथाऽश्वमाक्रमयति ।
 तमाक्रमस्य प्राञ्चमुन्नयति तं पुनरावर्त्तयति तमुदञ्चं
 प्रमुञ्चति वीर्यं वा ऽअश्वो नेदस्मादिदं पराग्वीर्यमसदिति
 तस्मात्पुनरावर्त्तयति ॥ २३ ॥ तमश्वस्य पद ऽआधत्ते ।
 वीर्यं वा ऽअश्वो वीर्यं ऽएवैनमेतदाधत्ते तस्मादश्वस्य
 पद ऽआधत्ते ॥ २४ ॥ स वै तूष्णीमेवाऽग्र ऽउपस्पृशति ।

* 'ख' पुस्तके 'तदैव' इति पाठः ।

† शतम् ९०० ।

‡ 'ते वै' इति तत्पुस्तक एव दृश्यते ।

अथोद्यच्छत्यथोपस्पृशति 'भूर्भुवः स्व'रित्येव तृतीयेना-
ऽऽदधाति त्रयो वा ऽइमे लोकास्तदिमानेवैतल्लोकानाप्नो-
त्येतन्वेकम् ॥ २५ ॥ अथेदं द्वितीयम् । तूष्णीमेवाऽथ
ऽउपस्पृशत्यथोद्यच्छति 'भूर्भुवः स्व'रित्येव द्वितीयेना-
ऽऽदधाति यो वा ऽअस्यामप्रतिष्ठितो भारमुद्यच्छति
नैनं शक्नोत्युद्यन्तुः सः हैनं शृणाति ॥ २६ ॥ स
यत्तूष्णीमुपस्पृशति । तदस्यां प्रतिष्ठयां प्रतितिष्ठन्ति
सोऽस्यां प्रतिष्ठित ऽआधत्ते तथा न व्यथते तदु हैतत्पश्येच्च
दक्षिर ऽआसुरिः पाञ्चिर्माधुकिः सर्वं वा ऽअन्यदिय-
सितमिव प्रथमेनैवोद्यत्यादक्ष्या 'भूर्भुवः स्व'रिति तदेवा-
नियसितमित्यतो यतमथा कामयेत तथा कुर्व्यात् ॥ २७ ॥
अथ पुरस्तात्परीत्य । पूर्वार्द्धमुल्मुकानामभिपद्य जपति
'द्यौरिव भूमना पृथिवीव वरिष्मणे'ति यथाऽसौ द्यौर्वही
नक्षत्रैरेवं बहुर्भूयासमित्येवैतदाह यदाह द्यौरिव भूमनेति
पृथिवीव वरिष्मणेति यथेयं पृथिव्युर्व्येवमुर्भूयास-
मित्येवैतदाह 'तस्यास्ते पृथिवि देवयजनि पृष्ठ' ऽइत्यस्यै
ह्वेनं पृष्ठं ऽआधत्ते 'ऽग्निर्मन्नादमन्नाद्यायाऽऽदध' ऽइत्यन्ना-
दोऽग्निरन्नादो भूयासमित्येवैतदाह सैषाऽऽशीरेव स यदि
कामयेत जपेदेतद्यद्यु कामयेतऽपि नाऽऽद्वियेत ॥ २८ ॥
अथ 'सर्पराज्ञ्या ऽऋग्भिरुपतिष्ठते । 'आयं गौः पृश्निरक्रमी-

(१) शु० सं० अ० ३ क० ५ । (२) शु० सं० अ० ३ क० ५ । (३) शु० सं०
अ० ३ क० ५ । (४) शु० सं० अ० ३ क० ५ । (५) शु० सं० अ० ३ क० ५ ।
(६) शु० सं० अ० ३ क० ५ । (७) शु० सं० अ० ३ क० ६-८ ।

※ 'क' पुस्तके 'प्रतितिष्ठति' इत्येव पाठो लभ्यते ।

† 'आयं गौः' इत्यादीनां तिसृणामृचां 'सर्पराज्ञी' इति नामधेयम् ।

दुसदद्भमातरं पुरः । पितरं च प्रयन्स्वः ॥ अन्तश्चरति
 रोचनाऽस्य प्राणादपानती । व्यस्यद्भमहिषो दिवम् ॥
 त्रिंशद्धाम द्विराजति वाक्पतङ्गाय धीयते । प्रति
 वस्तोरुह द्युभिरिति तद्यदेवाऽस्याऽत्र सम्भारैर्वा नक्षत्रैर्व-
 र्त्तुभिर्वाऽऽधानेन वाऽनासं भवति तदेवाऽस्यैतेन सर्वमासं
 भवति तस्मात्सर्पराज्ञ्या ऽऋग्भिरुपतिष्ठते ॥ २९ ॥
 तदाहुः । न सर्पराज्ञ्या ऽऋग्भिरुपतिष्ठेतेतीयं वै पृथिवी
 सर्पराज्ञी स यदेवाऽस्यामाधत्ते तत्सर्वान्कामानाप्नोति
 तस्मान्न सर्पराज्ञ्या ऽऋग्भिरुपतिष्ठेतेति ॥ ३० ॥

प्रथमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

उद्धृत्याऽऽहवनीयं पूर्णाहुतिं जुहोति । तद्यत्पूर्णाहुतिं
 जुहोत्यन्नादं वा ऽएतमात्मनो जनयते यदग्निं तस्मा
 ऽएतदन्नाद्यमपि दधाति यथा कुमाराय वा जाताय वत्साय
 वा स्तनमपि दद्ध्यादेवमस्मा ऽएतदन्नाद्यमपि दधाति ॥ १ ॥
 स ऽएतेनाऽग्नेन शान्तः । उत्तराणि हवींषि श्रप्यमाणा-
 न्युपरमति शश्वद्ध वा ऽअद्धस्यु वा यजमानं वा
 प्रदेहेत्तौ ह्यस्य नेदिष्ठं चरतो यदस्मिन्नेतामाहुतिं न
 जुहुयात्तस्माद्वा ऽएतामाहुतिं जुहोति ॥ २ ॥ तां वै
 पूर्णां जुहोति । सर्वं वै पूर्णः सर्वेणैवैनमेतच्छमयति
 स्वाहाकारेण जुहोत्यनिरुक्तो वै स्वाहाकारः सर्वं वा

ऽअनिरुक्तः सवर्णेवैनमेतच्छमयति ॥ ३ ॥ यां वै प्रजा-
पतिः । प्रथममाहुतिमजुहोत्स्वाहेति वै तामजुहोत्सो
स्विदेषा निदानेन तस्मात्स्वाहेति जुहोति तस्यां वरं ददाति
सर्वं वै वरः सवर्णेवैनमेतच्छमयति ॥ ४ ॥ तदाहुः ।
एतामेवाऽऽहुतिः हुत्वाऽथोत्तराणि हवींषि नाऽऽद्विये-
तैतयैव तं काममाप्नोति यमभिकाममुत्तराणि हवींषि
निर्वपतीति ॥ ५ ॥ स वा ऽअग्नये पवमानाय निर्वपति ।
प्राणो वै पवमानः प्राणमेवाऽस्मिन्नेतदधाति तद्वेतयैवा-
ऽस्मिँस्तदधात्यन्नः हि प्राणोऽन्नमेषाऽऽहुतिः ॥ ६ ॥
अथाऽग्नये पावकाय निर्वपति । अन्नं वै पावकमन्नमेवा-
ऽस्मिन्नेतदधाति तद्वेतयैवाऽस्मिँस्तदधात्येषा ह्येव प्रत्यक्ष-
मन्नमाहुतिः ॥ ७ ॥ अथाऽग्नये शुचये निर्वपति । द्वीर्ष्यं वै
शुचि यद्वा ऽअस्यैतदुज्ज्वलत्येतदस्य द्वीर्ष्यः शुचि द्वीर्ष्य-
मेवाऽस्मिन्नेतदधाति तद्वेतयैवाऽस्मिँस्तदधाति यदाह्येवा-
ऽस्मिन्नेतामाहुतिं जुहोत्यथाऽस्यैतद्वीर्ष्यः शुच्युज्ज्वलति
॥ ८ ॥ तस्मादाहुः । एतामेवाऽऽहुतिः हुत्वाऽथोत्तराणि
हवींषि नाऽऽद्वियेतैतयैव तं काममाप्नोति यमभिकाम-
मुत्तराणि हवींषि निर्वपतीति तदु निर्वपेदेवोत्तराणि
हवींषि परोऽक्षमिव वा ऽएतद्यददस्तदिदमितीव ॥ ९ ॥
स यदग्नये पवमानाय निर्वपति । प्राणा वै पवमानो यदा
वै जायतेऽथ प्राणोऽथ यावन्न जायते मातुर्वैव तावत्प्राण-
मनु प्राणिति यथा वा तज्जात एवाऽस्मिन्नेतत्प्राणं
दधाति ॥ १० ॥ अथ यदग्नये पावकाय निर्वपति । अन्नं

वै पावकं तज्जात ऽएवाऽस्मिन्नेतदन्नं दधाति ॥ ११ ॥ अथ
 यदग्नये शुचये निर्व्वपति । द्वीर्य्यं वै शुचि यदा वा ऽअन्नेन
 वर्द्धतेऽथ द्वीर्य्यं तदन्नेनैवैनमेतद्वर्द्धयित्वाऽथाऽस्मिन्नेतद्वीर्य्यं
 शुचि दधाति तस्मादग्नये शुचये ॥ १२ ॥ तद्वेतदेव सद्भि-
 पुर्य्यस्तमिव । अग्निर्ह यत्र देवेभ्यो मनुष्यानभ्युपाऽऽववर्त्त
 तद्धेक्षाञ्चक्रे मैव सर्व्वेणैवाऽऽत्मना मनुष्यानभ्युपाऽऽवृतमिति
 ॥ १३ ॥ स ऽएतास्तिस्त्रस्तनूरेषु लोकेषु विद्ध्यधत्त । यदस्य
 पवमानः रूपमासीत्तदस्यां पृथिव्यां न्यधत्ताऽथ यत्पावकं
 तदन्तरिक्षेऽथ यच्छुचि तद्वि वि तद्वा ऽऋषयः प्रतिबुबुधिर
 य ऽउ तर्हृषय ऽआसुरसर्व्वेण वै न ऽआत्मनाऽग्निरब्भ्यु-
 पाऽऽवृतमिति तस्मा ऽएतानि हवींऽपि निरवपन् ॥ १४ ॥
 स यदग्नये पवमानाय निर्व्वपति । यदेवाऽस्याऽस्यां पृथिव्यां
 रूपं तदेवाऽस्यैतेनाऽऽप्नोत्यथ यदग्नये पावकाय निर्व्वपति
 यदेवाऽस्याऽन्तरिक्षे रूपं तदेवाऽस्यैतेनाऽऽप्नोत्यथ यदग्नये
 शुचये निर्व्वपति यदेवाऽस्य दिवि रूपं तदेवाऽस्यैतेनाऽऽप्नो-
 त्येवमु कृत्स्नमेवाऽग्निमनपनिहितमाधत्ते तस्माद् निर्व्वपेदे-
 वोत्तराणि हवींऽपि ॥ १५ ॥ केवलवर्हिः प्रथमः हवि-
 र्भवति । समानवर्हिषी ऽउत्तरे ऽअयं वै लोकः प्रथमः
 हविरुथेदमन्तरिक्षं द्वितीयं द्यौरिव तृतीयं बहुलेव वा ऽइयं
 पृथिवी लेलयेवाऽन्तरिक्षं लेलयेवाऽसौ द्यौरुभे चिदेनां
 प्रत्युद्यामिनीस्तामिति तस्मात्समानवर्हिषी ॥ १६ ॥ अष्टा-
 कपालाः सर्व्वे पुरोडाशा भवन्ति । अष्टाक्षरा वै गायत्री
 गायत्रमग्नेश्छन्दः स्वेनैवैनमेतच्छन्दसाऽऽधत्ते तानि सर्वाणि

चतुर्विंशतिः कपालानि सम्पद्यन्ते चतुर्विंशत्यक्षरा वै
 गायत्री गायत्रमग्रेऽछन्दः स्वनैवैनमेतच्छन्दसाऽऽधत्ते
 †गायत्र्यो याज्यानुवाक्या भवन्ति गायत्रमग्रेऽछन्दः
 स्वनैवैनमेतच्छन्दसाऽऽधत्ते ॥ १७ ॥ अथाऽदित्यै चरुं निर्व-
 पति । पृच्छयवत ऽइव वा ऽएषोऽस्माल्लोकाद्य ऽएतानि
 हवींषि निर्वपतीमाहि लोकांस्तस्मारोहन्नेति ॥ १८ ॥
 स यददित्यै चरुं निर्वपति । इयं वै पृथिव्यदितिः सेयं
 प्रतिष्ठा तदस्यामेवैतत्प्रतिष्ठठायां प्रतितिष्ठति तस्माद्-
 दित्यै चरुं निर्वपति ॥ १९ ॥ तस्य विराजौ संख्याज्ये
 स्यातामित्याहुः । विराड्दीयमित्यथो त्रिष्टुभौ त्रिष्टुब्भी-
 यमित्यथो जगत्यौ जगती हीयमिति विराजावित्येव
 स्याताम् ॥ २० ॥ तस्यै धेनुर्दक्षिणा । धेनुरिव वा ऽइयं
 मनुष्येभ्यः सर्वाङ्कामान्दुहे माता धेनुर्मातेव वा ऽइयं
 मनुष्यान्विभर्ति तस्माद्धेनुर्दक्षिणैतन्न्वेकमयनम् ॥ २१ ॥
 अथेदं द्वितीयम् । आग्नेयमेवाऽष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपति
 परोऽक्षमिव वा ऽएतद्यदग्नये पवमानायाऽग्नये पावकाया-
 ऽग्नये शुचय ऽद्वीवाऽथाऽअसैवैनमेतत्प्रत्यक्षमाधत्ते तस्मा-
 दग्नयेऽथाऽदित्यै चरुं निर्वपति स य ऽएव चरोर्वन्धुः
 स बन्धुः ॥ २२ ॥

द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

† 'गायत्र्यो याज्या० साऽऽधत्ते' इत्येष ग्रन्थभागो 'ग-च' पुस्तके नास्ति ।

* 'क' पुस्तके 'वित्वेव' इति ।

घ्नन्ति वा ऽएतद्यज्ञं । यदेनं तन्वते यद्देव राजा-
नमभिषुण्वन्ति तत्तं घ्नन्ति यत्पशुः संज्ञयन्ति विशासति
तत्तं घ्नन्त्युलूखलमुसलाभ्यां दृषदुपलाभ्यां हविर्यज्ञं
घ्नन्ति ॥ १ ॥ स ऽएष यज्ञो हतो न ददक्षे । तं देवा
दक्षिणाभिरदक्षयँस्तद्यदेनं दक्षिणाभिरदक्षयँस्तस्माद्दक्षिणा
नाम तद्यदेवाऽत्र यज्ञस्य हतस्य व्यथते तदेवाऽस्यैत-
द्दक्षिणाभिर्दक्षयत्यथ समृद्ध ऽएव यज्ञो भवति तस्मा-
द्दक्षिणा ददाति ॥ २ ॥ ता वै षड् दद्यात् । षड् वा ऽऋतवः
संवत्सरस्य संवत्सरो यज्ञः प्रजापतिः स यावानेव यज्ञो
यावत्त्यस्य मात्रा तावतीभिर्दक्षयति ॥ ३ ॥ द्वादश दद्यात् ।
द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरो यज्ञः प्रजापतिः
स यावानेव यज्ञो यावत्त्यस्य मात्रा तावतीभिर्दक्षयति
॥ ४ ॥ चतुर्विंशतिं दद्यात् । चतुर्विंशतिर्वै संवत्सरस्या-
ऽर्द्धमासाः संवत्सरो यज्ञः प्रजापतिः स यावानेव यज्ञो
यावत्त्यस्य मात्रा तावतीभिर्दक्षयत्येषा मात्रा दक्षिणानां
दद्यात्त्वेव यथाश्रद्धं भूयसीस्तद्यद्दक्षिणा ददाति ॥ ५ ॥
द्वया वै देवा देवाः । अहैव देवा ऽअथ ये ब्राह्मणाः
श्रुश्रुवाऽसोऽनूचानास्ते मनुष्यदेवास्तेषां द्वेधा विभक्त
ऽएव यज्ञ ऽआहुतय ऽएव देवानां दक्षिणा मनुष्यदेवानां
ब्राह्मणानां शुश्रुवुषामनूचानानामाहुतिभिरेव देवाङ्ग्रीणाति
दक्षिणाभिर्मनुष्यदेवाङ्ग्रीणां शुश्रुवुषोऽनूचानास्त ऽएन-
मुभये देवाः प्रीताः सुधायां दधति ॥ ६ ॥ तद्यथा योनौ
रेतो दध्यात् । एवमेवैतद्वत्विजो यजमानं लोके दधति

तद्यदेभ्य ऽएतद्ददाति ये मेदुः सम्प्रापिपन्निति नु दुक्षि-
 णानाम् ॥ ७ ॥ देवाश्च वा ऽअसुराश्च । उभये प्राजा-
 पत्याः पस्पृधिरे त ऽउभये ऽएवाऽनात्मान ऽआसुर्मर्त्या
 ह्यासुरनात्मा हि मर्त्यस्तेषूभयेषु मर्त्येष्वग्निरेवाऽमृत ऽआस
 तः ह स्मोभयेऽमृतमुपजीवन्ति स यः ह स्मैषां घ्नन्ति
 तद्ध* स्मैव स भवति ॥ ८ ॥ ततो देवाः । तनीयाथंस
 ऽइव परिशिशिषिरे तेऽर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुरुताऽसुरा-
 न्त्सपत्नान्मर्त्यान्भिभवेमेति त ऽएतदमृतमग्न्याधेयं
 ददृशुः ॥ ९ ॥ ते होचुः । हन्तेदममृतमन्तराऽऽत्मन्नादुधामहै
 त ऽइदममृतमन्तराऽऽत्मन्नाधायाऽमृता भूत्वाऽस्तर्ष्या भूत्वा
 स्तर्ष्यान्त्सपत्नान्मर्त्यान्भिभविष्याम ऽइति ॥ १० ॥ ते
 होचुः । उभयेषु वै नोऽयमग्निः प्रत्वेवाऽसुरेभ्यो ब्रवामेति
 ॥ ११ ॥ ते होचुः । आ वै वयमग्नी धास्यामहेऽथ यूयं किं
 करिष्यथेति ॥ १२ ॥ ते होचुः । अथैनं वयं न्येव धास्या-
 महेऽत्र तृणानि दहाऽत्र दारूणि दहाऽत्रौदनं पचाऽत्र माथंसं
 पचेति स यं तमसुरा न्यदधत तेनाऽनेन मनुष्या भुञ्जते
 ॥ १३ ॥ अथैनं देवाः । अन्तराऽऽत्मन्नादधत त ऽइमममृत-
 मन्तराऽऽत्मन्नाधायाऽमृता भूत्वा ऽस्तर्ष्या भूत्वा स्तर्ष्यान्त्स-
 पत्नान्मर्त्यान्भ्यभवंस्तथो ऽएवैष ऽएतदमृतमन्तराऽऽत्म-
 न्नाधत्ते नाऽमृतत्वंस्याऽशास्ति सर्वमायुरेत्य स्तर्ष्यां हैव
 भवति न हैनः सपत्नस्तुस्तूर्षमाणाश्च न स्तृणुते तस्माद्य-
 दाहिताग्निश्चाऽनाऽऽहिताग्निश्च स्पृद्धेते ऽआहिताग्निरेवा-

ऽभिभवत्यस्तर्ष्यो हि खलु स तर्हि भवत्यमृतः ॥ १४ ॥
 तद्यत्रैनमदो मन्थन्ति । तज्जातमभि प्राणिति प्राणो वा
 ऽअग्निर्जातमेवैनमेतत्सन्तं जनयति स पुनरुपानिति
 तदेनमन्तराऽऽत्मन्नाधत्ते सोऽस्यैषोऽन्तराऽऽत्मन्नाग्निराहितो
 भवति ॥ १५ ॥ तमुद्दीप्य समिन्धे । इह यक्ष्य ऽइह
 सुकृतं करिष्यामीत्येवैनमेतत्समिन्धे योऽस्यैषोऽन्तराऽऽत्म-
 न्नग्निराहितो भवति ॥ १६ ॥ अन्तरेणाऽगाद्वचवृतदिति ।
 न ह वा ऽअस्यैतं कश्चनाऽन्तरेणैति यावज्जीवति योऽस्यै-
 षोऽन्तराऽऽत्मन्नाग्निराहितो भवति तस्मादु तन्नाऽऽद्विद्येत
 यदनुगच्छेन्न ह वा ऽअस्यैषोऽनुगच्छति यावज्जीवति
 योऽस्यैषोऽन्तराऽऽत्मन्नाग्निराहितो भवति ॥ १७ ॥ ते वा
 ऽएते । प्राणा एव यदग्नयः प्राणोदानावेवाऽऽहवनीयश्च
 गार्हपत्यश्च ऋयानोऽद्वाहार्यपचनः ॥ १८ ॥ तस्य वा
 ऽएतस्याऽग्न्याधेयस्य । सत्यमेवोपचारः स यः सत्यं वृदति
 यथाऽग्निः समिद्धं तं घृतेनाऽभिषिञ्चेदेवः हैनः स ऽउद्दीप-
 यति तस्य भूयो-भूय एव तेजो भवति श्वः-श्वः श्रेया-
 इभवत्यथ योऽनृतं वृदति यथाऽग्निः समिद्धं तमुदकेना-
 ऽभिषिञ्चेदेवः हैनः स जासयति तस्य कनीयः—कनीय
 एव तेजो भवति श्वः-श्वः पापीयान्भवति तस्मादु
 सत्यमेव वदेत् ॥ १९ ॥ तदु हाऽप्यरुणमौषवेशि* ज्ञातय
 ऽऊचुः । स्थविरो वा ऽअस्यग्नी ऽआधत्स्वेति स होवाच
 ते मैतद् ब्रूथ वाचंयमऽएवैधि न वा ऽआहिताग्निनाऽनृतं

वदितव्यं न वदञ्जातु नाऽनृतं वदेत्तावत्सत्यमेवोपचार
ऽइति ॥ २० ॥

द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ११४ ॥

वुरुणो हैनद्राज्यकाम ऽआदधे । स राज्यमगच्छ-
त्तस्माद्यश्च वेद यश्च न वुरुणो राजेत्येवाऽऽहुः सोमो
यशस्कामः स यशोऽभवत्तस्माद्यश्च सोमे लभते यश्च
नोभावेवाऽऽगच्छतो यश ऽएवैतद्दृष्टुमागच्छन्ति यशो ह
भवति राज्यं गच्छति य ऽएवं विद्वानाधत्ते ॥ १ ॥ अग्नौ
ह वै देवाः । सर्वाणि रूपाणि निदधिरे यानि च ग्राम्याणि
यानि चाऽऽरण्यानि विजयं वोप प्रैष्यन्तः कामचारस्य वा
कामायाऽयं नो गोपिष्टो गोपायदिति वा ॥ २ ॥ ताव्यु
हाऽग्निर्निचकमे । तैः संगृह्यर्त्तून्प्रविवेश पुनरेम ऽइति
देवा ऽएदग्निं तिरोभूतं तेषां हेयसेवाऽऽस किमिह
कर्त्तव्यं केह प्रजेतीव* ॥ ३ ॥ तत ऽएतत्त्वष्टा पुनराधेयं
ददर्श । तदादधे तेनाऽग्नेः प्रियं धामोपजगाम सोऽस्मा-
ऽऽभयानि रूपाणि प्रति निःससर्ज यानि च ग्राम्याणि
यानि चाऽऽरण्यानि तस्मादाहुस्त्वाष्ट्राणि वै रूपाणीति
त्वष्टुर्ह्येव सर्वः रूपमुप ह त्वेवाऽन्याः प्रजा† यावत्सो

* 'ख-च' पुस्तके 'प्रजेति वा' इत्येव पाठः ।

† 'यावच्छो यावच्छ' इति 'क' पुस्तके दृश्यते ।

यावत्स ऽइव तिष्ठन्ते ॥ ४ ॥ तस्मै कं पुनराधेयमादधीत ।
एव॑ ह वैवाऽग्ने॑ः प्रियं धामोपगच्छति सोऽस्मा ऽउभयानि
रूपाणि प्रति निःसृजति यानि च ग्राम्याणि यानि चाऽऽर-
ण्ययानि तस्मिन्नेताद्वयुभयानि रूपाणि दृश्यन्ते परमता वै
सा स्पृहयन्त्यु हाऽस्मै तथा पुष्यति लोक्यम्बेवाऽपि
॥ ५ ॥ आग्नेयोऽयं यज्ञः । ज्योतिरग्निः पाप्मनो दग्धा
सोऽस्य पाप्मानं दहति स ऽइह ज्योतिरेव श्रिया यशसा
भवति ज्योतिरमुत्र पुण्यलोकत्वेतन्नु तद्यस्मादादधीत
॥ ६ ॥ स वै वर्षास्वादधीत । वर्षा वै सर्व ऽऋतवो वर्षा
हि वै सर्व ऽऋतवोऽथाऽदो वर्षमकुर्माऽदो वर्षमकुर्मन्ति
संवत्सरान्तसंपश्यन्ति वर्षा ह त्वेव सर्वेषामृतूनां१४ रूपमुत
हि तद्वर्षासु भवति यदाहुर्ग्रीष्म ऽइव वा ऽअद्येत्युतो
तद्वर्षासु भवति यदाहुः शिशिर ऽइव वा ऽअद्येति वर्षादि-
द्वर्षाः ॥ ७ ॥ अथैतदेव परोऽक्षः रूपम् । यदेव पुरस्ता-
द्वाति तद्वसन्तस्य रूपं यस्तनयति तद् ग्रीष्मस्य यद्वर्षति
तद्वर्षाणां यद्विद्योतते तच्छरदो यद्वृष्टदोदृगृह्णाति तद्धेमन्तस्य
वर्षाः सर्व ऽऋतव ऽऋतून्प्राविशदृतुभ्य ऽएवैनमेतन्निर्मिमीते
॥ ८ ॥ आदित्यस्त्वेव सर्व ऽऋतवः । यदैवोदेत्यथ
वसन्तो यदा संगवोऽथ ग्रीष्मो यदा मध्यन्दिनोऽथ वर्षा

* यः प्रागाधानाच्छप्रतिष्ठोऽपि आधानसमनन्तरं संवत्सरादर्वागेव यस्य महत्त्वस्य
कीर्तेर्हानिर्भवति धनधान्यादिहानिर्वा, तस्य पुनराधेयसंज्ञकं कर्म भवतीति शेषः । तथा च
सूत्रम्-‘पुनराधेयमाधानाप्रतिज्ञातस्य’ (का० श्रौ० सू० ४. ११. १) इति ।

† प्रातः-सङ्ख-मध्याह्न-पराह्न-सायंकालात्मका अहोऽवयवाः सूर्यसम्बन्धिनः पञ्चतैव, तत्र
वर्षास्वाधानस्य विहितत्वात्तदात्मके मध्यन्दिने एव पुनराधानं कुर्यादिति ।

यदाऽपराहोऽथ शरद्यदैवाऽस्तमेत्यथ हेमन्तस्तस्माद् मध्य-
 न्दिन एवाऽऽदधीत तर्हि ह्येषोऽस्य लोकस्य नेदिष्टं
 भवति तन्नेदिष्टादेवैनमेतद्मद्ध्यान्निर्मिममीते ॥ ९ ॥ छायेव
 वाऽअयं पुरुषः । पाप्मनाऽनुषक्तः सोऽस्याऽत्र कनिष्ठो
 भवत्यधस्पदमिवेयस्यते तत्कनिष्ठमेवैतत्पाप्मानमवबाधते
 तस्माद् मध्यन्दिन एवाऽऽदधीत ॥ १० ॥ तं वै दग्धैरुद्ध-
 रति । दारुभिर्वै पूर्वमुद्धरति दारुभिः पूर्वं दारुभिरपरं जामि
 कुर्यात्समदं कुर्याद्वापो दग्धाऽपो वर्षा ऋतून्प्रावि-
 शदद्भिरेवैनमेतद्भयो निर्मिममीते तस्माद्दग्धैरुद्धरति ॥ ११ ॥
 अर्कपलाशाभ्याम् । ब्रीहिसयमपूपं कृत्वा यत्र गार्हपत्य-
 माधास्यद्भवति तन्निदधाति तद्गार्हपत्यमादधाति ॥ १२ ॥
 अर्कपलाशाभ्याम् । यवमयमपूपं कृत्वा यत्राऽऽहवनीय-
 माधास्यद्भवति तन्निदधाति तदाहवनीयमादधाति पूर्वाभ्या-
 मेवैनावेतदग्निभ्यामन्तर्द्धम ऽद्विति वदन्तस्तद् तथा न
 कुर्याद्वाग्निभिर्ब्रह्मन्तर्हितौ भवतः ॥ १३ ॥ आग्नेयमेव
 पञ्चकपालं पुरोडाशं निर्वपति । तस्य पञ्चपदाः पङ्क्तयो
 याज्यानुवाक्या भवन्ति पञ्च वा ऋतुव ऋतून्प्राविशद्-
 तुभ्य एवैनमेतन्निर्मिममीते ॥ १४ ॥ सर्वं ऽआग्नेयो भवति ।
 एव हि त्वष्टाऽग्नेः प्रियं धामोपाऽगच्छत्तस्मात्सर्वं ऽआग्नेयो
 भवति ॥ १५ ॥ तेनोपांशु चरन्ति । यद्वै ज्ञातये वा
 सख्ये वा निष्केवल्यं चिकीर्षति तिर ऽद्वैतेन बोभवद्वै-
 श्वदेवोऽन्नयो यज्ञोऽथैष निष्केवल्य ऽआग्नेयो यद्वै तिर
 ऽद्वै तदुपांशु तस्मादुपांशु चरन्ति ॥ १६ ॥ उच्चैरुत्तम-

मनुयाजं यजति । कृतकस्मैव हि स तर्हि भवति सर्वो
 हि कृतमनुबुध्यते ॥ १७ ॥ स ऽआश्राव्याह । समिधो
 यजेति तदाग्नेयः रूपं परोऽक्षं त्वग्नीन्यजेति त्वेव ब्रूयात्त-
 देव प्रत्यक्षमाग्नेयः रूपः ॥ १८ ॥ स यजति । अग्न
 ऽआज्यस्य व्यन्तु ब्रौह्मगग्निमाज्यस्य वेतु ब्रौह्मगग्निनाऽऽज्य-
 स्य व्यन्तु ब्रौह्मगग्निराज्यस्य वेतु ब्रौह्मगिति ॥ १९ ॥ अथ
 स्वाहाग्निमित्याह । आग्नेयमाज्यभागः स्वाहाग्निं पवमान-
 मिति यदि पवमानाय द्वियेरन्त्स्वाहाग्निमिन्दुमन्तमिति
 यद्यग्नय ऽइन्दुमते द्वियेरन्त्स्वाहाग्निः स्वाहाग्नीनाज्य
 प्राञ्जुषाणो ऽअग्निराज्यस्य वेत्त्विति यजति ॥ २० ॥ अथा-
 ऽऽहाऽग्नयेऽनुब्रूहीति । आग्नेयमाज्यभागः सोऽह्वाहाऽग्निः
 स्तोमेन बोधय समिधानो ऽअमर्त्यम् । हव्या देवेषु नो
 दधद्मिति स्वपितीव खलु वा ऽएतद्यदुद्वासितो भवति
 सम्प्रबोधयत्येवैनमेतत्समुदीर्ययति जुषाणो ऽअग्निराज्यस्य
 वेत्त्विति यजति ॥ २१ ॥ अथ यद्यग्नये पवमानाय द्वियेरन् ।
 अग्नये पवमानाय ऽनुब्रूहीति ब्रूयात्सोऽन्वाहाऽग्नेऽआयू-
 षि पवस ऽआसुवोर्जमिषं च नः । आरे वाधस्व दुच्छुनामिति
 तथाऽऽहाऽऽग्नेयो भवति सोमो वै पवमानस्तदु सौम्यादा-
 ज्यभागान्नयन्ति जुषाणो ऽअग्निः पवमान ऽआज्यस्य
 वेत्त्विति यजति ॥ २२ ॥ अथ यद्यग्नय ऽइन्दुमते द्वियेरन् ।
 अग्नय ऽइन्दुमतेऽनुब्रूहीति ब्रूयात्सोऽह्वाहेह्येषु ब्रवाणि

तेऽग्न ऽइत्येतरा गिरः । एभिर्वर्द्धास ऽइन्दुभिरिति तथा
 हाऽऽग्नेयो भवति सोमो वा ऽइन्दुस्तदु सौम्यादाज्यभागान्न-
 यन्ति जुषाणो ऽअग्निरिन्दुमानाज्यस्य वेत्तिविति यजत्येवमु
 सर्वमाग्नेयं करोति ॥ २३ ॥ अथाहाम्नेयेऽनुब्रूहीति हविषः ।
 अग्निं यजाऽम्नेये स्विष्टकृतेऽनुब्रूह्यग्निं॑ स्विष्टकृतं यजेत्यथ
 यदेवान्यजेत्यग्नीन्यजेत्येवैतदाह ॥ २४ ॥ स यजति ।
 अग्नेर्वसुवने वसुधेयस्य वेतु ब्रौ झगन्ता ऽउ वसुवने वसु-
 धेयस्य वेतु ब्रौ झग्देवो ऽअग्निः स्विष्टकृदिति स्वयमाग्नेय-
 स्तृतीय ऽएवं वाऽऽग्नेयाननुयाजान्करोति ॥ २५ ॥ ता
 वाऽएताः । षड् विभक्तीर्यजति चतस्रः प्रयाजेषु द्वे ऽअनु-
 याजेषु षड् वा ऽऋतव ऽऋतून्प्राविशदृतुभ्य ऽएवैनमेतन्नि-
 र्म्मिमीते ॥ २६ ॥ द्वादश वा त्रयोदश वा ऽक्षराणि भवन्ति ।
 द्वादश वा वै त्रयोदश वा संवत्सरस्य मासाः संवत्सर-
 मृतून्प्राविशदृतुभ्य ऽएवैनमेतत्संवत्सरान्निर्म्मिमीते न द्वे
 चन सहाऽजामितायै जामि ह कुर्याद्यद् द्वे चित्सह स्यातां
 व्यन्तु वेत्तित्येव प्रयाजानां॑ रूपं वसुवने वसुधेयस्येत्य-
 नुयाजानाम् ॥ २७ ॥ तस्य हिरण्यं दक्षिणा । आग्नेयो
 वा ऽएष यज्ञो भवत्यग्ने रेतो हिरण्यं तस्माद्धिरण्यं दक्षि-
 णाऽनड्वान्वा स हि ब्रूहेनाऽग्नेयोऽग्निर्दग्धमिव ह्यस्य ब्रह्म
 भवति देवानां॑ हव्यवाहनोऽग्निरिति ब्रूहति वा ऽएष
 मनुष्येभ्यस्तस्मादनड्वान्दक्षिणा ॥ २८ ॥

द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

प्रजापतिर्ह वा इदमग्र एक एवाऽऽस । स एषेक्षत
 कथं नु प्रजायेयेति सोऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत सोऽग्निमेव
 मुखाज्जनयाश्चक्रे तद्यदेनं मुखादुजनयत तस्मादन्नादोऽग्निः
 स यो हैवमेतमग्निमन्नादं वेदाऽन्नादो हैव भवति ॥ १ ॥
 तद्वा एनमेतदग्रे देवानामजनयत । तस्मादग्निरग्निर्ह वै
 नामैतद्यदग्निरिति स जातः पूर्वं प्रेयाय यो वै पूर्वं
 एत्यग्र एतीति वै तमाहुः सो एवाऽस्याऽग्निता ॥ २ ॥
 स एषेक्षत प्रजापतिः । अन्नादं वा इदममात्समनोऽजीजने
 यदग्निं न वा इह मुदन्यदुन्नमस्ति यं वा अयं नाऽद्यादिति
 काल्वालीकृता हैव तर्हि पृथिव्यास नौषधय आसुर्न
 वनस्पतयस्तदेवाऽस्य मनस्यास ॥ ३ ॥ अथैनमग्निर्व्यर्त्ते-
 नोपपर्ष्यावर्त्त । तस्य भीतस्य स्वो महिमाऽपचक्राम
 वाग्वाऽस्य स्वो महिमा वागस्याऽपचक्राम स आत्मन्नेवा-
 हुतिमीषे स उदमृष्ट तद्यदुदमृष्ट तस्मादिदं चाऽलोम-
 कमिदं च तत्र विवेद घृताहुतिं वै पय आहुतिं वोभयः
 ह त्वेव तत्पय एव ॥ ४ ॥ सा हैनं नाऽभिराधयाश्चकार ।
 केशमिश्रेव हाऽऽस तां व्यौक्षदोषं धयेति तत आषधयः
 समभवँस्तस्मादोषधयो नाम स द्वितीयमुदमृष्ट तत्राऽपरा-
 माहुतिं विवेद घृताहुतिं वै पय आहुतिं वोभयः ह त्वेव
 तत्पय एव ॥ ५ ॥ सा हैनमभिराधयाश्चकार । स

* 'आत्मन्येवा' इति पाठः 'क' पुस्तके ।

† ओषधयः ओषधयन्तीति वा, ओषत्येना धयन्तीति वा, दोषं धयन्तीति वा ।
 निरु० (९. ३. २६) ।

व्यचिकित्सजुहुवानीश्मा हौषाश्मिति तथं स्वो महिमाऽ-
 बभ्युवाद जुहुधीति स प्रजापतिर्विदाश्चकार स्वो वै मा
 महिमाऽऽहेति स स्वाहेत्येवाऽजुहोत्तस्मादु स्वाहेत्येव हूयते
 तत एष ऽउदियाय य एष तपति ततोऽयं प्रबभूव
 योऽयं पवते तत एवाऽग्निः पराङ् पृथ्वाववर्त्त ॥६॥ स हुत्वा
 प्रजापतिः । प्र चाऽजायताऽस्त्यतश्चाऽग्नेर्मृत्योरात्मान-
 मत्रायत स यो हैवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोत्येताथ हैव
 प्रजातिं प्रजायते यां प्रजापतिः प्राजायतैवमु हैवाऽस्त्यतो-
 ऽग्नेर्मृत्योरात्मानं त्रायते ॥ ७ ॥ स यत्र स्मियते । यत्रैन-
 मन्नावबभ्यादुधति तदेषोऽग्नेरधिजायतेऽथाऽस्य शरीरमेवाऽ-
 ग्निर्दहति तद्यथा पितुर्वा मातुर्वा जायेतैवमेषोऽग्नेरधिजायते
 शश्वद्ध वा एष न सम्भवति योऽग्निहोत्रं न जुहोति तस्माद्वा-
 ऽअग्निहोत्रः होतव्यम् ॥ ८ ॥ तद्वा एतत् । एव
 विचिकित्सायै जन्म यत्प्रजापतिर्व्यचिकित्सत्स विचिकि-
 त्सञ्छेयस्यद्वियत यः प्र चाऽजायताऽस्त्यतश्चाऽग्नेर्मृत्यो-
 रात्मानमत्रायत स यो हैवमेतद्विचिकित्सायै जन्म वेद यद्ध
 किञ्च विचिकित्सति श्रेयसि हैव द्वियते ॥९॥ स हुत्वा इय-
 मृष्ट । ततो विकङ्कतः समभवत्तस्मादेष यज्ञियो यज्ञपात्रीयो

* अग्निहोत्रं नाम अग्न्युद्देशेन सायं प्रातः क्रियमाणो होमविशेषः । अत्र द्रव्याणि पथ
 आदीनि बहूनि आप्रातानि । तत्र पथो मुख्यं द्रव्यं कत्वङ्गतयाऽऽप्रातम् । इतराणि च काम्यानि
 द्रव्याणि यवागू-तण्डुल-दधि-घृतरूपाणि श्रुतावाप्रातानि । देवता चाऽत्र अग्निर्मुख्या, अङ्गदेवता
 स्विष्टकृत् स्थानीया प्रजापतिः सायंकाले, प्रातश्च मुख्या देवता सूर्यः, अङ्गदेवता तु पूर्वोक्ता एव ।
 अत एव अग्निदेवताकर्त्तृं प्रवृत्तिनिमित्तमादाय अग्निहोत्रशब्दो कर्मनामधेयमिति निर्णीतं
 पूर्वमीमांसायाम् ।

वृक्षस्तुत एते देवानां वीरा ऽअजायन्ताऽग्निर्ष्योऽयं पवते
 सूर्यः स यो हैवमेतान्देवानां वीरान्वेदाऽऽहाऽस्य वीरो
 जायते ॥१०॥ त ऽउ हैत ऽउचुः । वयं वै प्रजापतिं पितरमनु
 स्मो हन्त वयं तत्सृजामहै यदस्मानन्वसदिति ते परि-
 श्रित्य गायत्रेणाऽपहिकारेण तुष्टुविरे तद्यत्पर्वश्रयन्त्स समु-
 द्रोऽथेयमेव पृथिव्यास्तावः ॥ ११ ॥ ते स्तुत्वा प्राश्च
 ऽउच्चक्रमुः । पुनरेम ऽइति देवा एद्गां सम्भूतां सा
 हैनानुदीक्ष्य हिश्चकार ते देवा विदाश्चकुरेष साम्नो
 हिकार ऽइत्यपहिकारः हैव पुरा ततः सामाऽऽस स ऽएष
 गवि साम्नो हिकारस्तस्मादेषोपजीवनीयोपजीवनीयो ह
 वै भवति य ऽएवमेतं गवि साम्नो हिङ्कारं वेद ॥ १२ ॥
 ते होचुः । भद्रं वा ऽइदमजीजनामहि ये गामजीजनामहि
 यज्ञो ह्येवेयं नो ह्यते गोर्ष्यज्ञस्तायतेऽन्नं ह्येवेयं यद्धि किं
 चाऽन्नं गौरेव तदिति ॥ १३ ॥ तद्वा एतदेवैतासां नाम ।
 एतद्यज्ञस्य तस्मादेतत्परिहरेत्साधु पुण्यमिति ब्रह्मो ह
 वा ऽअस्यैता भवन्त्युपनाऽमुक एनं यज्ञो भवति य ऽएवं
 विद्वानेतत्परिहरति साधु पुण्यमिति ॥१४॥ तामु हाऽग्नि-
 रभिदध्यौ । मिथुन्न्यनया स्यामिति तां सम्बभूव तस्यां
 रेतः प्राऽसिश्चत्तत्पयोऽभवत्तस्मादेतदामायां गवि सत्यां
 शृतमग्नेर्हि रेतस्तस्माद्यदि कृष्णायां यदि रोहिण्यां
 शुक्लमेव भवत्यग्निसंकाशमग्नेर्हि रेतस्तस्मात्प्रथमदुग्धमुष्णं
 भवत्यग्नेर्हि रेतः ॥१५॥ ते होचुः । हन्तेदं जुहुवामहाऽइति
 न दत्तं प्रथमाय होष्यन्तीति मह्यमिति हैवाऽग्निरुवाच

मह्यमिति योऽयं पवते मह्यमिति सूर्यस्ते न सम्पादयाञ्चक्रुस्ते
 हाऽसम्पाद्योचुः प्रजापतिमेव पितरं प्रत्ययाम स यस्मै न
 ऽइदं प्रथमाय होतव्यं वक्ष्यति तस्मै न ऽइदं प्रथमाय होष्य-
 न्तीति ते प्रजापतिं पितरं प्रतीत्योचुः कस्मै न ऽइदं
 प्रथमाय होष्यन्तीति ॥ १६ ॥ स होवाच । अग्नयेऽग्नि-
 रनुष्टया स्वः रेतः प्रजनयिष्यते तथा प्रजनिष्यद्वा ऽइत्यथ
 तुभ्यमिति सूर्यमथ यदेव हूयमानस्य व्यश्नुते तदेवैतस्य
 योऽयं पवत ऽइति तदेभ्य ऽइदमप्येतर्हि तथैव जुह्वत्यग्नय-
 ऽएव सायः सूर्याय प्रातरथ यदेव हूयमानस्य व्यश्नुते
 तदेवैतस्य योऽयं पवते ॥ १७ ॥ ते हुत्वा देवाः । इमां
 प्रजातिं प्राजायन्त येषामियं प्रजातिरिमां विजितिं व्रजयन्त
 येयमेषां विजितिरिममेव लोकमग्निरजयदन्तरिक्षं वायुर्दिव-
 मेव सूर्यः स यो हैवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोत्येताः
 हैव प्रजातिं प्रजायते यामेत ऽएतत्प्राजायन्तैतां विजितिं
 विजयते यामेत ऽएतद्व्रजयन्तैरुहैव सलोको भवति
 य ऽएवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति तस्माद्वा ऽअग्निहोत्रः
 होतव्यम् ॥ १८ ॥

द्वितीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

सूर्यो ह वा ऽअग्निहोत्रम् । तद्यदेतस्या ऽअग्र ऽआहुते-
 रुदैत्तस्मात्सूर्योऽग्निहोत्रम् ॥ १ ॥ स यत्सायमस्तमिते

जुहोति । य ऽइदं तस्मिन्निह सति जुहवानीत्यथ यत्प्रातरनु-
 दिते जुहोति य ऽइदं तस्मिन्निह सति जुहवानीति
 तस्माद्वै सूर्योऽग्निहोत्रमित्याहुः ॥ २ ॥ * अथ
 यदस्तमेति । तदग्नावेव योनौ गृभ्मो भूत्वा प्रविशति तं
 गृभ्मं भवन्तमिमां सर्वां प्रजा ऽअनु गृभ्मा भवन्तीलिता
 हि शेरे संजानाना ऽअथ यद्वात्रिस्तिर ऽएवैतत्करोति तिर
 ऽइव हि गृभ्मां ॥ ३ ॥ स यत्सायमस्तमिते जुहोति ।
 गृभ्ममेवैतत्सन्तमभिजुहोति गृभ्मं सन्तमभिकरोति स
 यद्गृभ्मं सन्तमभिजुहोति तस्मादिमे गृभ्मा ऽअनश्नन्तो
 जीवन्ति ॥ ४ ॥ अथ यत्प्रातरनुदिते जुहोति । प्रजन-
 यत्येवैनमतत्सोऽयं तेजो भूत्वा विभ्राजमान ऽउदेति शश्वद्ध
 वै नोदियाद्यदस्मिन्नेतामाहुतिं न जुहुयात्तस्माद्वा ऽएता-
 माहुतिं जुहोति ॥ ५ ॥ स यथाऽहिस्त्वचो निर्मुच्येत ।
 एवम् रात्रे पाप्मनो निर्मुच्यते यथा ह वा ऽअहिस्त्वचो
 निर्मुच्येतैवम् सर्वस्मात्पाप्मनो निर्मुच्यते य ऽएवं विद्वा-
 नग्निहोत्रं जुहोति तदेतस्यैवाऽनु प्रजातिमिमां सर्वां प्रजा
 ऽअनु प्रजायन्ते वि हि सृज्यन्ते यथार्थः[†] ॥ ६ ॥ स यः पुराऽऽ-
 दित्यस्याऽस्तमयात् । आहवनीयमुद्धरत्येते वै विश्वे देवा
 रश्मयोऽथ यत्परं भां प्रजापतिर्वा स ऽइन्द्रो वैतदु ह वै
 विश्वे देवा ऽअग्निहोत्रं जुह्वतो गृहानागच्छन्ति स यस्या-
 नुद्धृतमागच्छन्ति तस्माद्देवा ऽअपप्रयन्ति तद्वा ऽअस्मै

* अत्र शतम् १००० ॥

† 'यथार्थम्' इति 'क' 'ख' पुस्तकयोः ।

तद्वृद्धते यस्माद्देवा ऽअपप्रयन्ति तस्याऽनु वृद्धिं यश्च
 वेद यश्च नाऽनुद्धृतमभ्यस्तमगादित्याहुः ॥ ७ ॥ अथ यः
 पुराऽऽदित्यस्याऽस्तमयात् । आहवनीयमुद्धरति यथा श्रेयस्या-
 गमिष्यत्यावसथेनोपकृतेनोपाऽऽसीतैवं तत्स यस्योद्धृतमाग-
 च्छन्ति तस्याऽऽहवनीयं प्रविशन्ति तस्याऽऽहवनीये निविशन्ते
 ॥ ८ ॥ स यत्सायमस्तमिते जुहोति । अग्नावेवैवभ्य ऽएत-
 त्प्रविष्टेभ्यो जुहोत्यथ यत्प्रातरनुदिते जुहोत्यप्रेतेभ्य-
 ऽएवैवभ्य ऽएतज्जुहोति तस्मादुदितहोमिनां विच्छिन्नमग्नि-
 होत्रं मन्त्र्यामह ऽइति ह स्माऽऽह्वाऽऽसुरिष्यथा शून्यमावस-
 थमाहरेदेवं तदिति ॥ ९ ॥ द्वयं वा ऽइदं जीवनम् । मूलि चैवा-
 ऽमूलं च तदुभयं देवानां सन्नमनुष्या ऽउपजीवन्ति पशवो
 मूला ऽओषधयो मूलिन्न्यस्ते पशवो मूला ऽओषधीर्मूलि-
 नीर्जग्ध्वाऽपः पीत्वा तत ऽएष रसः सम्भवति ॥ १० ॥
 स यत्सायमस्तमिते जुहोति । अस्य रसस्य जीवनस्य
 देवेभ्यो जुहवानि यदेषामिदं सदुपजीवाम ऽइति स
 यत्ततो रात्र्याशनाति हुतोच्छिष्टमेव तन्निरवत्तवल्ल्यश्नाति
 हुतोच्छिष्टस्य ह्येवाऽग्निहोत्रं जुह्वदशिता ॥ ११ ॥ अथ
 यत्प्रातरनुदिते जुहोति । अस्य रसस्य जीवनस्य देवेभ्यो
 जुहवानि यदेषामिदं सदुपजीवाम ऽइति स यत्ततोऽह्ना-
 ऽश्नाति हुतोच्छिष्टमेव तन्निरवत्तवल्ल्यश्नाति हुतोच्छिष्टस्य
 ह्येवाऽग्निहोत्रं जुह्वदशिता ॥ १२ ॥ तदाहुः । समेवाऽन्ये
 यज्ञास्तिष्ठन्तेऽग्निहोत्रमेव न सन्तिष्ठन्तेऽपि द्वादशसंवत्सर-
 मन्तवदेवाऽथैतदेवानन्तः सायं हि हुत्वा वेदं प्रातर्होष्या-

मीति प्रातर्हुत्वा वेद पुनः सायुः होष्यामीति तदेतदनु-
 पस्थितमग्निहोत्रं तस्याऽनुपस्थितिमन्वनुपस्थिता ऽइमाः
 प्रजाः प्रजायन्तेऽनुपस्थितो ह वै श्रिया प्रजया प्रजा-
 यते य एवमेतदनुपस्थितमग्निहोत्रं वेद ॥ १३ ॥ तद्गुध्वा-
 ऽधिश्रयति । शृतमसदिति तदाहुर्गुह्यदन्तं तर्हि शृतं तर्हि
 जुहुयादिति तद्वै नोदन्तं कुर्यादुप ह दहेद्यदुदन्तं कुर्या-
 दप्रजज्ञि वै रेत ऽउपदग्धं तस्मान्नोदन्तं कुर्यात् ॥ १४ ॥
 अधिश्रित्यैव जुहुयात् । यन्वेवैतदग्ने रेतस्तेन न्वेव शृतं
 यद्वेनदग्नावधिश्रयन्ति तेनो ऽएव शृतं तस्मादधिश्रित्यैव
 जुहुयात् ॥ १५ ॥ तद्वज्ज्योतयति । शृतं वेदानीत्यथाऽपः
 प्रत्यानयति शान्त्यै न्वेव रसस्यो चैव सर्वत्वायेदः हि
 यदा वर्षत्यथोषधयो जायन्त ऽओषधीर्जग्ध्वाऽपः पीत्वा तत
 ऽएष रसः सम्भवति तस्मादु रसस्यो चैव सर्वत्वाय
 तस्माद्यद्येनं क्षीरं केवलं पानेऽभ्याभवेदुदस्तोकमाश्चोत-
 यितवै ब्रूयाच्छान्त्यै न्वेव रसस्यो चैव सर्वत्वाय ॥ १६ ॥
 अथ चतुरुन्नयति । चतुर्द्धाविहितः हीदं पयोऽथ समिध-
 मादायोदाह्वति समिद्धहोमायैव सोऽनुपसाद्य पूर्वामाहुतिं
 जुहोति स यदुपसादयेद्यथा यस्मा ऽअशनमाहरिष्यन्त्स्यात्त-
 दन्तरा निदह्यादेवं तदथ यदनुपसाद्य यथा यस्मा ऽअश-
 नमाहरेत्तस्मा ऽआहृत्यैवोपनिदह्यादेवं तदुपसाद्योत्तरां नाना-
 वीर्ये ऽएवैने ऽएतत्करोति मनश्च ह वै वाक् चैते ऽआहुती
 तन्मनश्चैवैतद्वाचं च व्यावर्त्तयति तस्मादिदं मनश्च

द्वाक् च समानमेव सन्नानेव ॥ १७ ॥ स वै द्विरग्नौ जुहोति ।
 द्विरुपमार्ष्टि द्विः प्राश्नाति चतुरुन्नयति तद्दश दशाक्षरा
 वै विराद्विराड् वै यज्ञस्तद्विराजमेवैतद्यज्ञमभिसम्पादयति
 ॥ १८ ॥ स यदग्नौ जुहोति । तद्देवेषु जुहोति तस्माद्देवाः
 सन्त्यथ यदुपमार्ष्टि तत्पितॄषु चौषधीषु च जुहोति तस्मा-
 त्पितरश्चौषधयश्च सन्त्यथ यद्धत्वा प्राश्नाति तन्मनुष्येषु
 जुहोति तस्मान्मनुष्याः सन्ति ॥ १९ ॥ या वै प्रजा
 यज्ञेऽनन्वाभक्ताः । पराभूता वै ताऽ एवमेवैतद्या इमाः
 प्रजाऽअपराभूतास्ता यज्ञमुखऽआभजति तेनो ह
 पशवोऽन्वाभक्ता यन्मनुष्यान्नु पशवः ॥ २० ॥ तद्
 होवाच याज्ञवल्क्यः । न वै यज्ञऽइव मन्तवै पाकयज्ञ
 ऽइव वा ऽहुतीदः हि यदग्न्यस्मिन्नयज्ञे स्तुच्यवद्यति सर्वं
 तदग्नौ जुहोत्यथैतदग्नौ हुत्वोत्सृज्याऽऽचामति निर्ह्वेदि
 तदस्य पाकयज्ञस्येवेति तदस्य तत्पशव्यः रूपं पशव्यो
 हि पाकयज्ञः ॥ २१ ॥ सैषैकाहुतिरेवाऽग्ने । यामेवाऽमूं
 प्रजापतिरजुहोदथ यदेत ऽएतत्पश्चेवाऽऽद्वियन्ताऽग्निर्व्योऽयं
 पवते सूर्ध्वस्तस्मादेषा द्वितीयाहुतिर्हूयते ॥ २२ ॥ सा या
 पूर्वाहुतिः । साऽऽग्निहोत्रस्य देवता तस्मात्तस्यै जुहोत्यथ
 योत्तरा स्विष्टकृद्भाजनमेव सा तस्मात्तामुत्तरार्द्धं जुहोत्येषा
 हि दिक् स्विष्टकृतस्तन्मिथुनायैवैषा द्वितीयाहुतिर्हूयते
 द्वन्द्वः हि मिथुनं प्रजननम् ॥ २३ ॥ तद् द्वयमेवैते ऽआहुती ।
 भूतं चैव भविष्यच्च जातं च जनिष्यमाणं चाऽऽगतं
 चाऽऽशा चाऽऽद्य च श्वश्च तद् द्वयमेवाऽनु ॥ २४ ॥

आत्मेव भूतम् । अद्धा हि तद्यद्भूतमद्धो तद्यदात्मा प्रजैव
 भविष्यदुनद्धा हि तद्यद्भविष्यदुनद्धो तद्यत्प्रजा ॥ २५ ॥
 आत्मेव जातम् । अद्धा हि तद्यज्जातमद्धो तद्यदात्मा
 प्रजैव जनिष्यमाणमनद्धा हि तद्यज्जनिष्यमाणमनद्धो
 तद्यत्प्रजा ॥ २६ ॥ आत्मेवाऽऽगतम् । अद्धा हि तद्यदाग-
 तमद्धो तद्यदात्मा प्रजैवाऽऽशाऽनद्धा हि तद्यदाशानद्धो
 तद्यत्प्रजा ॥ २७ ॥ आत्मेवाऽऽद्यः । अद्धा हि तद्यदुद्याद्धो
 तद्यदात्मा प्रजैव श्रोऽनद्धा हि तद्यद्योऽनद्धो तद्यत्प्रजा
 ॥ २८ ॥ सा या पूर्वाहुतिः । सात्मानमभि हूयते तां
 मन्त्रेण जुहोत्यद्धा हि तद्यद्मन्त्रोऽद्धो तद्यदात्मा
 ऽथ योत्तरा सा प्रजामभि हूयते तां तूष्णीं जुहोत्य-
 नद्धा हि तद्यत्तूष्णीमनद्धो तद्यत्प्रजा ॥ २९ ॥ स
 जुहोति । 'आग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहे'त्यथ प्यातः
 'सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहे'ति तत्सत्येनैव हूयते
 यदा ह्येव सूर्योऽस्तमेत्यथाऽग्निज्योतिर्यदा सूर्यऽउदेत्यथ
 सूर्यो ज्योतिर्यद्वै सत्येन हूयते तदेवान्गच्छति ॥ ३० ॥
 तदु हैतदेवाऽऽरुणये । ब्रह्मवर्चसकामाय तक्षाऽनूवा-
 चाऽग्निर्वर्चो ज्योतिर्वर्चः सूर्यो वर्चो ज्योतिर्वर्च
 ऽइति ब्रह्मवर्चसी हैव भवति य एवं विद्वानग्नि

* 'यद्भूतम्' इति 'ख' पुस्तके ।

† 'ख' पुस्तके 'सात्मानमभि' इत्यत्र 'सात्मानमाथे' इत्येष पाठो विद्यते स तु न समीचीनः,
 एतदतिरिक्तपुस्तकेषु अनुपलम्भात् ।

‡ 'प्रजाः' इत्युक्तपुस्तक एवोपलभ्यते ।

होत्रं जुहोति ॥३१॥ तद्वस्त्येव प्रजननस्येव रूपम् । अग्निज्यो-
तिज्योतिरग्निः स्वाहेति तदुभयतो ज्योती रेतो देवतया
परिगृह्णात्युभयतः परिगृहीतं वै रेतः प्रजायते तदुभयत
ऽएवैतत्परिगृह्य प्रजनयति ॥ ३२ ॥ अथ प्रातः । 'सूर्यो
ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहे'ति तदुभयतो ज्योती रेतो
देवतया परिगृह्णात्युभयतः परिगृहीतं वै रेतः प्रजायते
तदुभयत ऽएवैतत्परिगृह्य प्रजनयति तत्प्रजननस्य रूपम्
॥ ३३ ॥ तदु होवाच जीवलश्चैलकिः । गर्भमेवाऽऽरुणिः
करोति न प्रजनयतीति स ऽएतेनैव सायं जुहुयात्
॥ ३४ ॥ अथ प्रातः । 'ज्योतिः सूर्यः सूर्यो ज्योतिः
स्वाहे'ति तद्वहिर्द्धा ज्योती रेतो देवतया करोति बहिर्द्धा
वै रेतः प्रजातं भवति तदेनत्प्रजनयति ॥ ३५ ॥ तदाहुः ।
अग्नावैतत्सायः सूर्यं जुहोति सूर्यं प्रातरग्निमिति
तद्वै तदुदितहोमिनामेव यदा ह्येव सूर्योऽस्तमेत्यथाऽग्नि-
ज्योतिर्यदा सूर्यः ऽउदेत्यथ सूर्यो ज्योतिर्नाऽस्य सा
परिचक्षेयमेव परिचक्षा यत्तस्यै नाऽद्वा देवतायै हूयते
याऽग्निहोत्रस्य देवताऽग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति तत्र
नाऽग्नये स्वाहेत्यथ प्रातः सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः
स्वाहेति तत्र न सूर्याय स्वाहेति ॥ ३६ ॥ अनेनैव जुहु-
यात् । 'संजुह्वेन सवित्रे'ति तत्सवितृमत्प्रसवाय 'संजू
राग्येन्द्रवत्ये'ति तद्रात्र्या मिथुनं करोति सेन्द्रं करोतीन्द्रो

हि यज्ञस्य देवता 'जुषाणो ऽअग्निर्वेतु स्वाहेति तदग्नये
 प्रत्यक्षं जुहोति ॥ ३७ ॥ अथ प्रातः । 'सजुर्देवेन
 सवित्रे'ति तत्सवितुमत्प्रसवाय 'सजुरुषैसेन्द्रवत्ये'त्यहेति
 वा तदुहां वोषसां वा मिथुनं करोति सेन्द्रं करोतीन्द्रो
 हि यज्ञस्य देवता 'जुषार्णोः सूर्यो वेतु स्वाहे'ति तत्सूर्याय
 प्रत्यक्षं जुहोति तस्मादेवमेव जुहुयात् ॥ ३८ ॥ ते होचुः ।
 को न इदं होष्यतीति ब्राह्मण ऽएवेति ब्राह्मणेदं नो
 जुहुधीति किं मे ततो भविष्यतीत्यग्निहोत्रोच्छिष्टमेवेति
 सयत्सुचि परिशिनष्टि तदग्निहोत्रोच्छिष्टमथ यत्स्थाल्यां
 यथा परीणहो निर्व्विपेदेवं तत्तस्मात्तद्य ऽएव कश्च पिबेत्सद्वै
 नाऽब्राह्मणः पिबेदग्नौ ह्यधिश्रयन्ति तस्मान्नाऽब्राह्मणः
 पिबेत् ॥ ३९ ॥

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

एता ह वै देवता योऽस्ति । तस्मिन्वसन्तीन्द्रो
 यमो राजा नडो नैषिधोऽनश्नन्साङ्गमनोऽसन्पाथं सवः
 ॥ १ ॥ तद्वा ऽएष ऽएवेन्द्रः । यदाहवनीयोऽथैष ऽएव
 गार्हपत्यो यमो राजाऽथैष ऽएव नडो नैषिधो यदन्वाहा-
 र्यपचनस्तद्यदेतमहरहर्दक्षिणत ऽआहुरन्ति तस्मादाहुर-
 हरहर्वै नडो नैषिधो यमः राजानं दक्षिणत ऽउपनयतीति

॥ २ ॥ अथ य ऽएष सभायामग्निः । एष ऽएवाऽनश्न-
न्त्सङ्गमनस्तद्यदेतमनशित्वेवोपसङ्गच्छन्ते तस्मादेषोऽनश्न-
न्नथ यदेतद्भस्मोद्धृत्य परावपन्त्येष ऽएवाऽसन्नपाशंसवः स
यो हैवमेतद्वेदैवं मय्येता देवता वसन्तीति सर्वाग्नेवैतौल्लो-
काञ्जयति सर्वाल्लोकाननुसञ्चरति ॥ ३ ॥ तेषामुपस्थानम् ।
यदेव सायं प्रातराहवनीयमुप च तिष्ठत ऽउप चाऽऽस्ते
तदेव तस्योपस्थानमथ यदेव प्रतिपरेत्य गार्हपत्यमास्ते
वा शेते वा तदेव तस्योपस्थानमथ यत्रैव संवृजन्नद्वाहा-
र्यपचनमुपस्मरेत्तदेव तं मनसोपतिष्ठेत तदेव तस्यो-
पस्थानम् ॥ ४ ॥ अथ प्रातः । अनशित्वा मुहूर्तः
सभायामासित्वाऽपि कामं प्ल्ययेत तदेव तस्योपस्था-
नमथ यत्रैव भस्मोद्धृतमुपनिगच्छेत्तदेव तस्योपस्थान-
मेवमु हाऽस्यैता देवता ऽउपस्थिता भवन्ति ॥ ५ ॥
यजमानदेवत्यो वै गार्हपत्यः । अथैष बभ्रातृव्यदेवत्यो
यदद्वाहार्यपचनस्तस्मादेतं नाऽहरहराऽऽहरेयुर्न ह वाऽअस्य
सपत्ना भवन्ति यस्यैवं विदुष ऽएतं नाऽहरहराऽऽहुरन्त्यद्वा-
हार्यपचनो वा ऽएषः ॥ ६ ॥ उपवसथ ऽएवैनमाहरेयुः ।
यत्रैवाऽस्मिन्मयक्ष्यन्तो भवन्ति तथो हाऽस्यैषोऽमोघायाऽऽहृतो
भवति ॥ ७ ॥ नवाऽवसिते वै नमाहरेयुः । तस्मिन्पचेयुस्तद्-
ब्राह्मणा ऽअशनीयुर्भ्यु तन्न विन्देद्यत्पचेदपि गोरेव दुग्धम-
धिश्रयितवै ब्रूयात्तस्मिन्ब्राह्मणाऽपाययितवै ब्रूयात्पापीयाशंसो
ह वाऽअस्य सपत्ना भवन्ति यस्यैवं विदुष ऽएवं कुर्वन्ति

तस्मादेवमेव चिकीर्षेत् ॥ ८ ॥ तद्यत्रैतत्प्रथमः समिद्धो
भवति । धूप्यत ऽइव तर्हि हैष भवति रुद्रः स यः काम-
येत यथेमा रुद्रः प्रजा ऽअश्रद्धयेव त्वत्सहसेव त्वन्निघातमिव
त्वत्सचत ऽएवमन्नमद्यामिति तर्हि ह स जुहुयात्प्राप्नोति
हैवैतदन्नाद्यं य ऽएवं विद्वाँस्तर्हि जुहोति ॥ ९ ॥ अथ यत्रै-
तत्प्रदीप्ततरो भवति । तर्हि हैष भवति वरुणः स यः
कामयेत यथेमा वरुणः प्रजा गृह्णन्निव त्वत्सहसेव त्वन्निघात-
मिव त्वत्सचत ऽएवमन्नमद्यामिति तर्हि ह स जुहुया-
त्प्राप्नोति हैवैतदन्नाद्यं य ऽएवं विद्वाँस्तर्हि जुहोति ॥ १० ॥
अथ यत्रैतत्प्रदीप्तो भवति । उच्चैर्द्रुमः परमया जूत्या
बल्वलीति तर्हि हैष भवतीन्द्रः स यः कामयेतेन्द्र ऽइव
श्रिया यशसा स्यामिति तर्हि ह स जुहुयात्प्राप्नोति
हैवैतदन्नाद्यं य ऽएवं विद्वाँस्तर्हि जुहोति ॥ ११ ॥ अथ
यत्रैतत्प्रतितरामिव । तिरश्चीवाऽर्चिः सःशास्म्यतो भवति
तर्हि हैष भवति मित्रः स यः कामयेत मैत्रेणेदमन्नमद्या-
मिति यमाहुः सर्वस्य वा ऽअयं ब्राह्मणो मित्रं न वा ऽअयं
कञ्चन हिनस्तीति तर्हि ह स जुहुयात्प्राप्नोति हैवैतदन्नाद्यं
य ऽएवं विद्वाँस्तर्हि जुहोति ॥ १२ ॥ अथ यत्रैतदङ्गाराश्चा-
ऽऽकश्यन्त ऽइव । तर्हि हैष भवति ब्रह्म स यः कामयेत
ब्रह्मवर्चसी स्यामिति तर्हि ह स जुहुयात्प्राप्नोति हैवैतद-
न्नाद्यं य ऽएवं विद्वाँस्तर्हि जुहोति ॥ १३ ॥ एतेषामेकः संव-
त्सरमुपेत्येत् । स्वयं जुह्वद्यदि वाऽस्याऽङ्ग्यो जुहुयादथ
योऽङ्ग्यथाऽङ्ग्यथा जुहोति यथाऽऽपो वाऽभिखनन्नङ्ग्यद्वाऽन्ना-

यद् स सामि निवर्त्तैतैवं तदथ यद् सार्द्धं जुहोति यथाऽऽपो
 वाऽभिखनन्नद्यद्वाऽन्नाद्यं तत्क्षिप्रेऽभितृन्यादेवं तत् ॥ १४ ॥
 अब्रयो ह वा ऽएता ऽअन्नाद्यस्य यदाहुतयः ।
 अभि हैवैतदन्नाद्यं तृणत्ति य ऽएवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति
 ॥ १५ ॥ सा या पूर्वाहुतिः । ते देवा ऽअथ योत्तरा ते
 मनुष्या ऽअथ यत्सुचि परिशिनष्टि ते पशवः ॥ १६ ॥ स
 वै कनीय ऽइव पूर्वामाहुतिं जुहोति । भूय ऽइवोत्तरां
 भूय ऽइव सुचि परिशिनष्टि ॥ १७ ॥ स यत्कनीय ऽइव
 पूर्वामाहुतिं जुहोति । कनीयाऽसौ हि देवा मनुष्येभ्योऽथ
 यद्भूय ऽइवोत्तरां भूयाऽसौ हि मनुष्या देवेभ्योऽथ
 यद्भूय ऽइव सुचि परिशिनष्टि भूयाऽसौ हि पशवो
 मनुष्येभ्यः कनीयाऽसौ ह वा ऽअस्य भार्या भवन्ति
 भूयाऽसः पशवो य ऽएवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति तद्वै
 समृद्धं यस्य कनीयाऽसौ भार्या ऽअसन्भूयाऽसः
 पशवः ॥ १८ ॥

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १०३ ॥

यत्र वै प्रजापतिः प्रजाः ससृजे । स यत्राऽग्निः
 ससृजे स ऽइदं जातः सर्वमेव दुग्धं दध्न ऽइत्येवाऽविलमेव
 ता वास्तुर्हि प्रजा ऽआसुस्ता हैनः सम्पेष्टुं दद्विरे सोऽ-

तितिक्षमाणः पुरुषमेवाऽभ्येयाय ॥ १ ॥ स होवाच । न
 वाऽअहमिदं तितिक्षे हन्त त्वा प्रविशानि तं मा
 जनयित्वा बिभृहि स यथैव मां त्वमस्मिँल्लोके जनयित्वा
 भरिष्यस्येवमेवाऽहं त्वाममुष्मिँल्लोके जनयित्वा भरिष्या-
 मीति तथेति तं जनयित्वाऽविभः ॥ २ ॥ स यदग्नी
 ऽआधत्ते । तदेनं जनयति तं जनयित्वा बिभर्ति स यथा
 हैवैष ऽएतमस्मिँल्लोके जनयित्वा बिभर्त्येवमु हैवैष ऽएतम-
 मुष्मिँल्लोके जनयित्वा बिभर्ति ॥ ३ ॥ तन्न साम्भ्युद्रासयेत ।
 सामि हाऽस्मै स ग्लायति स यथा हैवैष ऽएतस्मा
 ऽअस्मिँल्लोके सामि ग्लायत्येवमु हैवैष ऽएतस्मा ऽअमुष्मिँ-
 ल्लोके सामि ग्लायति तस्मान्न साम्भ्युद्रासयेत ॥ ४ ॥ स
 यत्र स्मियते । यत्रैनमग्नावब्भ्यादधति तदेषोऽग्नेरधिजायते
 स ऽएष पुत्रः सङ्घिपता भवति ॥ ५ ॥ तस्मादेतदृषिणाऽ-
 भ्यनूक्तः । 'शतमिन्नु शरदो ऽअन्ति देवा यत्रा नश्चक्रा
 जरुसं तनूनाम् । पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति मा नो
 मद्ध्या रीरिषतायुर्गन्तोरिति पुत्रो ह्येष सन्तस पुनः पिता
 भवत्येतन्नु तद्यस्मादग्नी ऽआदधीत ॥ ६ ॥ तद्वा ऽएष
 ऽएव मृत्युः । य ऽएष तपति तद्यदेष ऽएव मृत्युस्तस्माद्या
 ऽएतस्मादव्राच्यः प्रजास्ता स्मियन्तेऽथ याः पराच्यस्ते
 देवास्तस्मादु तेऽमृतास्तस्येमाः सर्वाः प्रजा रश्मिभिः
 प्राणेष्वभिहिता यथाऽश्वोऽश्वभिधाह्या वाऽभीशुभिर्द्वैवम-

स्येमाः सर्वाः प्रजा रश्मिभिः प्राणेष्वभिहितास्तस्मादु
 रश्मयः प्राणानभ्यवतायन्ते ॥७॥ स यस्य कामयते । तस्य
 प्राणमादायोदेति स म्रियते स यो हैतं मृत्युमनतिमुच्या-
 ऽथाऽमुं लोकमेति यथा हैवाऽस्मिँल्लोके न संव्यतमादियते
 यदा यदैव कामयतेऽथ मारयत्येवमु हैवाऽमुष्मिँल्लोके पुनः
 पुनरेव प्रमारयति ॥ ८ ॥ स यत्सायमस्तमिते द्वे ऽआहुती
 जुहोति । तदेताब्भ्यां पूर्वाब्भ्यां पद्भ्यामेतस्मिन्मृत्यौ प्रति-
 तिष्ठत्यथ यत्प्रातरनुदिते द्वे ऽआहुती जुहोति तदेताब्भ्याम-
 पराब्भ्यां पद्भ्यामेतस्मिन्मृत्यौ प्रतितिष्ठति स ऽएनमेष
 ऽउद्यन्नेवाऽऽदायोदेति तदेतं मृत्युमतिमुच्यते सैषाऽग्निहोत्रे
 मृत्योरतिमुक्तिरिति ह वै पुनर्मृत्युं मुच्यते य ऽएवमेतामग्नि-
 होत्रे मृत्योरतिमुक्तिं वेद ॥९॥ यथा वा ऽदृषोरनीकम् । एवं
 यज्ञानामग्निहोत्रं येन वा ऽदृषोरनीकमेति सर्वा वै तेनेषुरेत्ये-
 तेनो हाऽस्य सर्वं यज्ञक्रतव ऽएतं मृत्युमतिमुक्ताः ॥ १० ॥
 अहोरात्रे ह वा ऽअमुष्मिँल्लोके परिप्लवमाने । पुरुषस्य
 सुकृतं क्षिणुतोऽर्वाचीनं वा ऽअतोऽहोरात्रे तथो हाऽस्याऽहो-
 रात्रे सुकृतं न क्षिणुतः ॥ ११ ॥ स यथा रथोपस्थे तिष्ठन् ।
 उपरिष्ठाद्रथचक्रे *पल्यङ्गमाने ऽउपावेक्षेतैवं परस्तादर्वाची-
 नोऽहोरात्रे ऽउपावेक्षते न ह वा ऽअस्याऽहोरात्रे सुकृतं
 क्षिणुतो य ऽएवमेतामहोरात्रयोरतिमुक्तिं वेद ॥ १२ ॥ पूर्वे-
 णाऽऽहवनीयं परीत्य । अन्तरेण गार्हपत्यं चैति न वै देवा
 मनुष्यं विदुस्त ऽएनमेतदन्तरेणाऽतियन्तं विदुरयं वै न

ऽइदं जुहोतीत्यग्निर्वै पाप्मनोऽपहन्ता तावस्याऽऽहवनीयश्च
 गार्हपत्यश्चाऽन्तरेणाऽतियतः पाप्मानमपहतः सोऽपहत-
 पाप्मा ज्योतिरेव श्रिया यज्ञसा भवति ॥ १३ ॥ उत्तरतो वा
 ऽअग्निहोत्रस्य द्वारः । स यथा द्वारा प्रपद्येतैवं तदथ यो
 दक्षिणत ऽएत्याऽऽस्ते यथा बहिर्द्धा चरेदेवं तत् ॥ १४ ॥
 नौर्ह वा ऽएषा स्वर्ग्या । यदग्निहोत्रं तस्या ऽएतस्यै नावः
 स्वर्ग्याया ऽआहवनीयश्चैव गार्हपत्यश्च नौमण्डे ऽअथैष
 ऽएव नावाजो यत्क्षीरहोता ॥ १५ ॥ स यत्प्राडुपोदैति ।
 तदेनां प्राचीमब्भ्यजति स्वर्गं लोकमभि तथा स्वर्गं लोकः
 समश्नुते तस्या ऽउत्तरत ऽआरोहणः सैनं स्वर्गं लोकः
 समापयत्यथ यो दक्षिणत ऽएत्याऽऽस्ते यथा प्रतीर्ण-
 यामागच्छेत्स विहीयेत स तत ऽएव बहिर्द्धा स्यादेवं तत्
 ॥ १६ ॥ अथ यामेताऽऽ समिधमब्भ्यादुधाति । सेष्टका येन
 मन्त्रेण जुहोति तद्यजुष्येनैतामिष्टकामुपदधाति यदा वा
 ऽदुष्टकोपधीयतेऽथाऽऽहुतिर्हूयते तदस्योपहितास्वेवेष्टका-
 स्वेता ऽआहुतयो हूयन्ते या ऽएता ऽअग्निहोत्राहुतयः ॥ १७ ॥
 प्रजापतिर्वा ऽअग्निः । संवत्सरो वै प्रजापतिः संवत्सरे-संव-
 त्सरे ह वा ऽअस्याऽअग्निहोत्रं चित्येनाऽग्निना सन्तिष्ठते संवत्सरे-
 संवत्सरे चित्यमग्निमाप्नोति य ऽएवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोत्ये-
 तद्दु हाऽस्याऽअग्निहोत्रं चित्येनाऽग्निना सन्तिष्ठते चित्यमग्नि-
 माप्नोति ॥ १८ ॥ सप्त च वै शतान्न्यशीतीनामृचः ।
 विंशतिश्च स यत्सायं प्रातरग्निहोत्रं जुहोति ते द्वे ऽआहुती

ता ऽअस्य संवत्सर ऽआहुतयः सम्पद्यन्ते ॥ १९ ॥ सप्त
चैव शतानि विदुःशतिश्च । संवत्सरे—संवत्सरे ह वा
ऽअस्याऽग्निहोत्रं महृतोक्थेन सम्पद्यते संवत्सरे—संवत्सरे
महृतोक्थमाप्नोति य ऽएवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोत्येतदु हा-
ऽस्याऽग्निहोत्रं महृतोक्थेन सम्पद्यते महृतोक्थमाप्नोति ॥२०॥

तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

अग्नौ ह वै देवाः । सर्वान्पशून्निदधिरे ये च ग्राम्या ये
चाऽऽरण्या विजयं वोपप्रैष्यन्तः कामचारस्य वा कामायाऽयं
नो गोपिष्ठो गोपायदिति वा ॥ १ ॥ तानु हाऽग्निर्निचकमे ।
तैः संगृह्य रात्रिं प्रविवेश पुनरेम ऽइति देवा ऽएदग्निं
तिरोभूतं ते ह विदाश्चकुरिह वै प्राऽविक्षद्रात्रिं वै प्राऽविक्ष-
दिति तमेतत्प्रत्यायत्यां रात्रौ सायमुपाऽतिष्ठन्त देहि नः
पशून्पुनर्नः पशून्देहीति तेभ्योऽग्निः पशून्पुनरददात् ॥२॥
तस्मै कमग्नी ऽउपतिष्ठेत । अग्नी वै दातारौ तावेवैतद्याचते
सायमुपतिष्ठेत सायः हि देवा ऽउपाऽतिष्ठन्त दत्तो ह वैवाऽस्मा-
ऽएतौ पशून्पुन्य ऽएवं विद्वानुपतिष्ठते ॥ ३ ॥ अथ यस्मान्नो-
पतिष्ठेत । उभये ह वा ऽइदमग्रे सहाऽऽसुर्देवाश्च मनुष्याश्च
तद्यद्ध स्म मनुष्याणां न भवति तद्ध स्म देवान्याचन्त ऽइदं
वै नो नाऽस्तीदं नोऽस्तिवति ते तस्या ऽएव याज्यायै द्वेषेण
देवास्तिरोभूता नेद्धिनसानि नेद्वेष्योऽसानीति तस्मान्नोपति-
ष्ठेत ॥ ४ ॥ अथ यस्मादुपैव तिष्ठेत । यज्ञो वै देवानामा-
शीर्ष्यजमानस्य तद्वा ऽएष ऽएव यज्ञो यदाहुतिराशीरेव

यजमानस्य तद्यदेवाऽस्याऽत्र तदेवैतदुपतिष्ठमानः कुरुते
तस्मादुपैव तिष्ठेत ॥ ५ ॥ अथ यस्मान्नोपतिष्ठेत । यो वै
ब्राह्मणं वा शङ्खसमानोऽनुचरति क्षत्रियं वाऽयं मे दास्यत्ययं
मे गृहान्करिष्यतीति यो वै तं वाद्येन वा कर्मणा वाऽभिरि-
राधयिषति तस्मै वै स देयं मन्यतेऽथ यऽआह किं नु
त्वं ममाऽसि यो मे न ददासीतीश्वरऽएनं द्वेष्टोरीश्वरो
निर्वेदं गन्तोस्तस्मान्नोपतिष्ठेतैतदित्वेवैषऽएतं याचते
यदिन्धे यज्जुहोति तस्मान्नोपतिष्ठेत ॥ ६ ॥ अथ यस्मादुपैव
तिष्ठेत । उत वै याचन्दातारं लभतऽएवोतो भर्ता भार्ग्यं
नाऽनुबुध्यते स यदेवाऽऽह भार्ग्यो वै तेऽस्मि विभृहि मेत्यथैनं
वेदाऽथैनं भार्ग्यं मन्यते तस्मादुपैव तिष्ठेतेदमित्तु समस्तं
यस्मादुपतिष्ठेत ॥ ७ ॥ प्रजापतिर्वाऽएष भूत्वा । यावत्
ऽईष्टे यावदेनमनु तस्य रेतः सिञ्चति यदग्निहोत्रं जुहोतीदु-
मेवैतत्सर्वमुपतिष्ठमानोऽनु विकरोतीदः सर्वमनु प्रजनयति
॥ ८ ॥ स वाऽउपवत्या प्रतिपद्यते । इयं वाऽउप द्वयेनेय-
मुप यद्धीदं किञ्च जायतेऽस्यां तदुपजायतेऽथ यन्नृच्छत्य-
स्यामेव तदुपोष्यते तदह्ना रात्र्या भूयो-भूयऽएवाऽक्षयं
भवति तदक्षयेणैवैतद्भूमना प्रतिपद्यते ॥ ९ ॥ सऽआह ।
‘उपप्रयन्तोऽअद्भर’मित्यद्भरो वै यजऽउपप्रयन्तो यज्ञमि-
त्येवैतदाह ‘मन्त्रं वोचेमाऽऽग्नय’ऽइति मन्त्रमु ह्यस्माऽएतद्व-
क्ष्यन्भवत्या‘रेऽअस्मे च शृण्वत’ऽइति यद्यप्यस्मदारका-

दस्यथ न ऽएतच्छृण्वेवैवमेतन्मन्यस्वेत्येवैतदाह ॥१०॥
 'अग्निर्मूर्द्धा दिवः । ककुत्पतिः पृथिव्या ऽअयम् । अपाथं
 रेताथंसि जिन्वती'त्यङ्गवेव धावति तद्यथा याचकल्याणं
 वृदेदामुष्यायणो वै त्वमस्यलं वै त्वमेतस्मा ऽअसीत्येवमेषा
 ॥ ११ ॥ अथैन्द्राग्नी । 'ऽउभा वामिन्द्राग्नी ऽआहुवज्या
 ऽउभा राधसः सह मादयज्यै । उभा दाताराविषाथ
 रयीणामुभा व्राजस्य सातये हुवे वामि'त्येष वा ऽइन्द्रो
 य ऽएष तपति स यदस्तमेति तदाहवनीयं प्रविशति
 तदुभावेवैतत्सह सन्ता ऽउपतिष्ठत ऽउभौ मे सह सन्तौ
 दत्तामिति तस्मादैन्द्राग्नी ॥ १२ ॥ 'अयं ते योनिर्ऋ-
 त्वियः । यतो जातो ऽअरोचथाः । तं जानन्नग्न ऽआरो-
 ह्याथा नो वर्धया रयिमि'ति पुष्टं वै रयिर्भूयो-भूय
 ऽएव न ऽइदं पुष्टं कुर्वित्येवैतदाह ॥ १३ ॥ 'अयमिह
 प्रथमः । धायि धातृभिर्होता यजिष्ठो ऽअद्धरेष्वीड्यः ।
 यमप्नवानो भृगवो विरुरुर्बुनेषु चित्रं विभ्वं विशे-विश'
 ऽइत्यङ्गवेव धावति तद्यथा याचकल्याणं वृदेदामुष्यायणो
 वै त्वमस्यलं वै त्वमेतस्मा ऽअसीत्येवमेषा यथो ऽएवैष
 तथो ऽएवैनमेतदाह यदाह विभ्वं विशे-विश ऽइति
 विभूर्बुनेषु विशे-विशे ॥ १४ ॥ 'अस्य प्रत्नाम् । अनु
 द्युतः शुक्रं दुदुहे ऽअहयः । पयः सहस्रसामृषिमि'ति
 परमा वा ऽएषा सनीनां यत्सहस्रसनिस्तदेतस्यैवाऽवरुद्ध्यै

तस्मादाह पयः सहस्रसामृषिमिति ॥ १५ ॥ तदेतत्समा-
 हार्यः षडृचम् । तस्योपवती प्रथमा प्रत्नवत्युत्तमाऽवोचाम
 तद्यस्मादुपवत्यथाऽदुः एव प्रत्नं यावन्तो ह्येव सनाऽग्रे
 देवास्तावन्त एव देवास्तस्माददुः प्रत्नं तदिमे एवाऽन्त-
 रेण सर्वे कामास्ते ऽस्मा ऽइमे सञ्जानाने सर्वाङ्कामान्स-
 न्नमतः ॥ १६ ॥ स वै त्रिः प्रथमां जपति । त्रिरुत्तमां
 त्रिवृत्प्रायणा हि यज्ञास्त्रिवृदुदयनास्तस्मान्निः प्रथमां जपति
 त्रिरुत्तमाम् ॥ १७ ॥ यद्ध वा ऽअत्राऽग्निहोत्रं जुह्वत् ।
 ब्राधेन वा कर्मणा वा मिथ्या करोत्यात्मनस्तदवद्यत्या-
 युषो वा वर्चसो वा प्रजायै वा ॥ १८ ॥ तदु खलु ।
 'तर्नूपा ऽअग्रेऽसि तद्वं मे पाह्यायुर्द्वा ऽअग्रेऽस्यायुस्मै देहि
 वर्चोदा ऽअग्रेऽसि वर्चो मे देहि । अग्रे यद्मे तन्न्वा ऽऊनं तन्न्म
 ऽआपृणे'ति ॥ १९ ॥ यद्ध वा ऽअत्राऽग्निहोत्रं जुह्वत् ।
 ब्राधेन वा कर्मणा वा मिथ्या करोत्यात्मनस्तदवद्यत्यायुषो
 वा वर्चसो वा ऽप्रजायै वा तद्मे पुनराप्ण्याययेत्येवैतदाह
 तथो हाऽस्यैतत्पुनराप्ण्यायते ॥ २० ॥ 'इन्धानास्त्वा ।
 शतः हिमा द्युमन्तः समिधीमही'ति शतं वर्षाणि जीव्या-
 स्मेत्येवैतदाह तावत्त्वा महान्तः समिधीमहीति यदाह
 द्युमन्तः समिधीमहीति 'व्यस्वन्तो व्यस्कृतः सहस्वन्तः
 सहस्कृतमि'ति व्यस्वन्तो व्यं भूयास्म व्यस्कृत्वं भूया
 ऽदुत्येवैतदाह सहस्वन्तो व्यं भूयास्म सहस्कृत्वं भूया

ऽइत्येवैतदाहा 'ऽग्ने संपत्नदुम्भनमदब्धासो ऽअदाब्धमि'ति
 त्वया वयदः सपत्नाङ्गापीयसः क्रियास्मेत्येवैतदाह ॥ २१ ॥
 'चित्रावसो स्वस्ति ते पारमशीये'ति । त्रिरेतज्जपति रात्रिर्वै
 चित्रावसुः सा हीयदः सङ्गृह्येव चित्राणि वसति तस्मान्नाऽऽर-
 काच्चित्रं ददृशे ॥ २२ ॥ एतेन ह स्म वा ऽऋषयः । रात्रेः
 स्वस्ति पारदः समश्नुवत ऽएतेनो ह स्मैनान्नात्रेर्न्नाष्ट्रा रक्षा-
 थंसि न विन्दन्त्येतेनो ऽएवैष ऽएतद्रात्रेः स्वस्ति पारदः
 समश्नुत ऽएतेनो ऽएनदः रात्रेर्न्नाष्ट्रा रक्षाथंसि न विन्द-
 न्तेतावन्नु तिष्ठअपति ॥ २३ ॥ अथाऽऽसीनः । 'सं
 त्वमग्ने सूर्यस्य वृद्धसा गथा' ऽइति तद्यदस्तं यन्नाऽऽदित्य
 ऽआहवनीयं प्रविशति तेनैतदाह 'संमृषीणाथं स्तुतेने'ति
 तद्यदुपतिष्ठते तेनैतदाह 'सं प्रियेण धाम्न्ने'त्याहुतयो
 वा ऽअस्य प्रियं धामाऽऽहुतिभिरेव तदाह 'समहमायुषा
 सं वृद्धसा सं प्रजया सदः रायस्पोषेण ग्मिषीये'ति यथा
 त्वमेतैः समगथा ऽएवमहमायुषा वृद्धसा प्रजया रायस्पो-
 षेणेति यद्भूमनेति तदेवमहमेतैः सङ्गच्छा ऽइत्येवैतदाह
 ॥ २४ ॥ अथ गामब्धैति । 'अन्धं स्थाऽन्धो वो भक्षीय
 मह स्थ महो वो भक्षीये'ति यानि वो वीर्याणि यानि
 वो महाथंसि तानि वो भक्षीयेत्येवैतदाहोर्ज्जं स्थोर्ज्जं वो
 भक्षीये'ति रस स्थ रसं वो भक्षीयेत्येवैतदाह 'रायस्पोष

(१) शु० सं० अ० ३. क० १८ । (२) शु० सं० अ० ३. क० १८ । (३) शु०
 सं० अ० ३. क० १९ । (४) शु० सं० अ० ३. क० १९ । (५) शु० सं० अ० ३.
 क० १९ । (६) शु० सं० अ० ३. क० १९ । (७) शु० सं० अ० ३. क० २० ।
 (८) शु० सं० अ० ३. क० २० । (९) शु० सं० अ० ३. क० २० ।

स्थ रायस्पोषं वो भक्षीये'ति भूमा स्थ भूमानं वो
 भक्षीयेत्येवैतदाह ॥ २५ ॥ 'रेवती रमद्धमि'ति । रेवन्तो
 हि पशवस्तस्मादाह रेवती रमद्धमि'त्यस्मिँज्योनावस्मि-
 न्गोष्ठेऽस्मिँल्लोकेऽस्मिन्क्षये । इहैव स्त माऽपगाते'त्या-
 रमन ऽएवैतदाह मदेव माऽपगातेति ॥ २६ ॥ अथ
 ग्रामभिमृशति । 'संहिता'ऽसि विश्वरूपी'ति विश्वरूपा
 ऽइव हि पशवस्तस्मादाह विश्वरूपी'त्यूर्जा माऽऽविशं
 गौपत्येने'त्यूर्जेति यदाह रसेनेति तदाह गौपत्येनेति यदाह
 भूम्नेनेति तदाह ॥ २७ ॥ अथ गार्हपत्यमभ्यैति । स
 गार्हपत्यमुपतिष्ठत 'ऽउ'प त्वाऽग्ने दिवे-दिवे दोषावस्तर्द्धिया
 वयम् । नमो भरन्त ऽएमसी'ति नम ऽएवाऽस्मा ऽएतत्क-
 रोति यथैनं न हि'स्यात् ॥ २८ ॥ 'राजन्तमद्धराणां
 गोपामृतस्य दीदिविम् । वर्धमानं स्वे दुम' ऽइति खं
 वै त ऽइदं यन्मम तन्नो भूयो-भूय ऽएव कुर्वित्येवैतदाह
 ॥ २९ ॥ 'सुं नः पितेव सूनवेऽग्ने सूपायनो भव ।
 सचस्वा नः स्वस्त्य' ऽइति यथा पिता पुत्राय सूपचरो
 नैवैनं केन चन हिनस्त्येवं नः सूपचर ऽएधि मैव त्वा
 केन चन हिंसिष्येत्येवैतदाह ॥ ३० ॥ अथ द्विपदाह ।
 'अग्ने त्वन्नो ऽअन्तम ऽउत त्राता शिवो भवा वरूथ्यह ।

* 'ख. ग. च' पुस्तकेषु 'सूनवे । अग्ने' इत्येव पाठो दृश्यते ।

(१) शु० सं० अ० ३. क० २१ । (२) शु० सं० अ० ३. क० २१ । (३) शु० सं०
 अ० ३. क० २२ । (४) शु० सं० अ० ३. क० २२ । (५) शु० सं० अ० ३. क० २२ ।
 (६) शु० सं० अ० ३. क० २३ । (७) शु० सं० अ० ३. क० २४ । (८) शु०
 सं० अ० ३. क० २५-२६ ।

तेऽथ यद् गार्हपत्यं पृथिवीं तदथैतदन्तरिक्षमेषा हि
 दिग्बृहस्पतेरेतां ह्येतद्दिशमुपतिष्ठते तस्माद्गार्हस्पत्यं
 जपति ॥ ३६ ॥ 'महि त्रीणामवोऽस्तु । द्युक्षं मित्रस्या-
 ऽर्घ्यम्मणः । दुराधर्षं वरुणस्य ॥ न हि तेषाममा चन
 नाऽद्धसु वारणेषु । ईशे रिपुरघशःसह ॥ ते हि पुत्रासो
 ऽअदितेः प्रजीवसे मर्त्याय । ज्योतिर्घ्यच्छन्त्यजस्रमिति
 तत्राऽस्ति नाऽद्धसु वारणेष्वित्येते ह वा ऽअद्धानो वारणा
 य ऽइमेऽन्तरेण द्यावापृथिवी एतान् ह्येतदुपतिष्ठते तस्मा-
 दाह नाऽद्धसु वारणेष्विति ॥ ३७ ॥ अथैन्द्री । इन्द्रो वै
 यजस्य देवता सेन्द्रमेवैतदग्न्युपस्थानं कुरुते 'कदां चन
 स्तरीरसि नेन्द्र सश्चसि दाशुष' ऽइति यजमानो वै
 दाश्वाच्च यजमानाय द्रुह्यसीत्येवैतदा'होपोपेन्नू मघवन्भूय
 ऽइन्नू ते दानं देवस्य पृच्छ्यत' ऽइति भूयो भूय एव
 न ऽइदं पुष्टं कुर्वित्येवैतदाह ॥ ३८ ॥ अथ सावित्री ।
 सविता वै देवानां प्रसविता तथो हाऽस्मा एते सवितृ-
 प्रसूता एव सर्वे कामाः समृद्ध्यन्ते 'तत्सर्वितुर्वरेण्यं
 भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयादि'ति
 ॥ ३९ ॥ अथाऽऽग्नेयी । तदग्नय एवैतदात्मानमन्ततः
 परिददाति गुप्त्यै 'परि ते' दृढभो रथोऽस्माँ ॥ ३ ऽअश्रोतु
 विश्वतः । येन रक्षसि दाशुष' ऽइति यजमाना वै दाश्वा-
 ंसो यो ह वा ऽअस्याऽनाध्व्यतमो रथस्तेनैष यजमाना-

नभिरक्षति स यस्तेऽनाधृष्यतमो रथो येन यजमानान-
भिरक्षसि तेन नः सर्वतोऽभिगोपायेत्येवैतदाह त्रिरेतज्जपति
॥ ४० ॥ अथ पुत्रस्य नाम गृह्णाति । 'इदं मे'ऽयं वीर्यं
पुत्रोऽनुसन्तनवदिति यदि पुत्रो न स्यादुप्यात्मन ऽष्व-
नाम गृह्णीयात् ॥ ४१ ॥

तृतीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ हुतेऽग्निहोत्र ऽऽपतिष्ठते । 'भूर्भुवः स्वरि'ति
तत्सत्येनैवैतद्वाचः समर्द्धयति यदाह भूर्भुवः स्वरिति
तथा समृद्धयाऽऽशिषमाशास्ते 'सुप्रजाः प्रजाभिस्स्या-
मि'ति तत्प्रजामाशास्ते 'सुवीरो वीरैरि'ति तद्दीरानाशास्ते
'सुपोषः पोषैरि'ति तत्पुष्टिमाशास्ते ॥ १ ॥ यद्वा ऽअदो
दीर्घमग्न्युपस्थानम् । आशीरेव साऽशीरियं तदेतावतैवैत-
त्सर्वमाप्नोति तस्मादेतेनैवोपतिष्ठतेतैतेन न्वेव वयमुपचराम
ऽडुति ह स्माऽऽह्वाऽऽसुरिः ॥ २ ॥ अथ प्रवत्स्यन् ।
गार्हपत्यमेवाऽग्न्य ऽऽपतिष्ठतेऽथाऽऽहवनीयः ॥ ३ ॥ स
गार्हपत्यमुपतिष्ठते । 'नैर्य प्रजाम्मे पाही'ति प्रजाया ह्येष-
ऽईष्टे तत्प्रजामेवाऽस्मा ऽएतत्परिददाति गुप्त्यै ॥ ४ ॥
अथाऽऽहवनीयमुपतिष्ठते । 'शशस्यं पशून्मे पाही'ति

(१) तै० ब्रा० ५. ३. १ (२) शु० सं० अ० ३ क० ३७ । (३) शु० सं० अ०
३ क० ३७ । (४) शु० सं० अ० ३ क० ३७ । (५) शु० सं० अ० ३ क० ३७ ।
(६) शु० सं० अ० ३ क० ३७ । (७) शु० सं० अ० ३ क० ३७ ।

पशूनां॑ ह्यैष ऽईष्टे तत्पशूनेवाऽस्मा ऽएतत्परिददाति गुप्त्यै
 ॥ ५ ॥ अथ प्र वा वृजति प्र वा धावयति । स यत्र ब्रूलां
 मन्न्यते तत्स्यन्त्वा वाचं विसृजतेऽथ प्रोष्य परेक्ष्य यत्र ब्रूलां
 मन्न्यते तद्वाचं यच्छति स यद्यपि राजाऽन्तरेण स्यान्नैव तमु-
 पेयात् ॥ ६ ॥ स ऽआहवनीयमेवाऽग्न ऽउपतिष्ठते । अथ
 गार्हपत्यं गृहा वै गार्हपत्यो गृहा वै प्रतिष्ठता तद् गृहेष्वेवै-
 तत्प्रतिष्ठतायां प्रतितिष्ठति ॥ ७ ॥ स ऽआहवनीयमुपतिष्ठते ।
 'आर्गन्म विश्वेदसमस्मभ्यं वसुवित्तमम् । अग्ने सम्भ्राडभि-
 द्युम्नमभि सह ऽआयच्छस्वेत्यथोपविश्य तृणान्न्यपलुम्पति
 ॥ ८ ॥ अथ गार्हपत्यमुपतिष्ठते । 'अयमग्निर्गृहपतिर्गार्ह-
 पत्यः प्रजाया वसुवित्तमः । अग्ने गृहपतेऽभियुम्नमभि
 सह ऽआयच्छस्वेत्यथोपविश्य तृणान्न्यपलुम्पत्येतन्न जपेनैतेन
 न्वेव भुयिष्ठा ऽइवोपतिष्ठन्ते ॥ ९ ॥ स वै खलु तूष्णी-
 मेवोपतिष्ठेत । इदं वै यस्मिन्वसति ब्राह्मणो वा राजा वा
 श्रेयान्मनुष्यो न्वेव तमेव नाऽर्हति वक्तुमिदं मे त्वं गोपाय
 प्राऽहं वत्स्यामीत्यथाऽस्मिन्नेते श्रेयांसो वसन्ति देवा
 ऽअग्नयः क ऽउ तानर्हति वक्तुमिदं मे यूयं गोपायत् प्राऽहं
 वत्स्यामीति ॥ १० ॥ मनो ह वै देवा मनुष्यस्याऽऽजानन्ति । स
 वेद गार्हपत्यः परिदां मेदमुपागादिति तूष्णीमेवाऽऽहवनीय-
 मुपतिष्ठते स वेदाऽऽहवनीयः परिदां मेदमुपागादिति ॥ ११ ॥
 अथ प्र वा वृजति प्र वा धावयति । स यत्र ब्रूलां मन्न्यते

तत्स्यन्त्वा द्वाचं विसृजतेऽथ प्रोष्य परेक्ष्य यत्र ब्रह्मा
मन्यते तद्वाचं यच्छति स यद्यपि राजाऽन्तरेण स्यान्नैव
तमुपेयात् ॥ १२ ॥ सऽआहवनीयमेवाऽग्नौऽपतिष्ठते ।
अथ गार्हपत्यं तूष्णीमेवाऽऽहवनीयमुपतिष्ठते तूष्णीमुपविश्य
तूष्णान्यपलुम्पति तूष्णीमेव गार्हपत्यमुपतिष्ठते तूष्णीमुप-
विश्य तूष्णान्यपलुति ॥ १३ ॥ अथाऽतो गृहाणामेवोपचारः ।
एतद्ध वै गृहपतेः प्रोषुषऽआगताद् गृहाः समुन्नस्ता
ऽइव भवन्ति किमयमिह वदिष्यति किं वा करिष्यतीति
स यो ह तत्र किञ्चिद्वदति वा करोति वा तस्माद् गृहाः
प्रत्रसन्ति तस्येश्वरः कुलं विक्षोब्धोरथ यो ह तत्र न
वदति न किं चन करोति तं गृहाऽपसृश्रयन्ते न वा
ऽअयमिहाऽवादीन्न किं चनाऽकरदिति स यदिहाऽपि सुक्रुद्ध
ऽइव स्याच्छुऽएव ततस्तत्कुर्ष्याद्यद्वदिष्यन्त्वा करिष्यन्त्वा
स्यादेषऽउ गृहाणामुपचारः ॥ १४ ॥

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

प्रजापतिं वै भूतान्युपाऽऽसीदन् । प्रजा वै भूतानि
ब्रि नो धेहि यथा जीवामेति ततो देवा यज्ञोपवीतिनो
भूत्वा दक्षिणं जान्वाच्छयोपाऽऽसीदँस्तानब्रवीद्यज्ञो वोऽन्न-
ममृतत्वं वऽऊर्द्धः सूर्यो वो ज्योतिरिति ॥ १ ॥ अथैनं
पितरः । प्राचीनावीतिनः सव्यं जान्वाच्छयोपाऽऽसी-
दँस्तानब्रवीन्मासि-मासि वोऽशनं स्वधा वो मनोजवो

वश्चन्द्रमा वो ज्योतिरिति ॥ २ ॥ अथैनं मनुष्याः ।
 प्रावृता ऽउपस्थं कृत्वोपाऽऽसीदंस्तानब्रवीत्सायं प्रातर्वो-
 ऽशनं प्रजा वो मृत्युर्वोऽग्निर्वो ज्योतिरिति ॥ ३ ॥ अथैनं
 पशव ऽउपाऽऽसीदन् । तेभ्यः स्वैषमेव चकार यदैव यूयं
 कदा च लभास्वै यदि काले यद्यनाकालेऽथैवाऽश्नाथेति
 तस्मादेते यदैव कदा च लभन्ते यदि काले यद्यनाकाले-
 ऽथैवाऽश्नन्ति ॥ ४ ॥ अथ हैनः शश्वदप्यसुरा ऽउपसेदु-
 रित्याहुः । तेभ्यस्तमश्च मायां च पृददावस्यहैवाऽसुर-
 मायेतीव पराभूता ह त्वेव ताः प्रजास्ता ऽइमाः प्रजास्त-
 थैवोपजीवन्ति यथैवाऽऽभ्यः प्रजापतिर्व्यदधात् ॥ ५ ॥ नैव
 देवा ऽअतिक्रामन्ति । न पितरो न पशवो मनुष्या ऽएवैके-
 ऽतिक्रामन्ति तस्माद्यो मनुष्याणां मेद्यत्त्यशुभे मेद्यति
 विद्वर्च्छति हि न ह्ययनाय च न भवत्यनृतः हि कृत्वा
 मेद्यति तस्मादु सायम्प्रातराश्वेव स्यात्स यो हैवं विद्वान्ता-
 यम्प्रातराशी भवति सर्वः हैवाऽऽयुरेति यदु ह किं च वाचा
 व्याहरति तदु हैव भवत्येतद्धि देवसत्यं गोपायति तद्धेत-
 तेजो नाम ब्राह्मणं य ऽएतस्य व्रतः शक्नोति चरितुम्
 ॥ ६ ॥ तद्वा ऽएतत् । मासि-मास्येव पितृभ्यो ददतो
 यदैवैष न पुरस्तान्न पश्चाद्दृशेऽथैभ्यो ददात्येष वै सोमो
 राजा देवानामन्नं यच्चन्द्रमाः स ऽएतां रात्रिं क्षीयते
 तस्मिन्क्षीणे ददाति तथैभ्योऽसमदं करोत्यथ यदक्षीणे
 दद्यात्समदः ह कुर्यादेवेभ्यश्च पितृभ्यश्च तस्माद्यदैवैष न
 परस्तान्न पश्चाद्दृशेऽथैभ्यो ददाति ॥ ७ ॥ स वा ऽअप-

राळे ददाति । पूर्वाह्णो वै देवानां मद्ध्यन्दिनो मनुष्यणा-
मपराह्णः पितॄणां तस्मादपराळे ददाति ॥ ८ ॥ स जघनेन
गार्हपत्यम् । प्राचीनावीती भूत्वा दक्षिणासीन ऽएतं
गृह्णाति स तत ऽएवोपोत्थायोत्तरेणाऽन्वाहार्यपचनं दक्षिणा
तिष्ठन्न ब्रह्मन्ति सकृत्फलीकरोति सकृदु ह्येव पराश्वः
पितरस्तस्मात्सकृत्फलीकरोति ॥ ९ ॥ तथ श्रपयति ।
तस्मिन्नधिश्रित ऽआज्यं प्रत्यानयत्यग्नौ वै देवेभ्यो जुह्वत्यु-
द्धरन्ति मनुष्येभ्योऽथैव पितॄणां तस्मादधिश्रित ऽआज्यं
प्रत्यानयति ॥ १० ॥ स ऽउद्वास्याऽग्नौ द्वे ऽआहुती जुहोति
देवेभ्यः । देवान्वा ऽएष ऽउपाऽऽवर्त्तते य ऽआहिताग्निर्भवति
यो दर्शपूर्णमासाभ्यां यजतेऽथैतत्पितृयज्ञेनावाचारीत्तदु
देवेभ्यो निन्हुते स देवैः प्रसूतोऽथैतत्पितृभ्यो ददाति
तस्मादुद्वास्याऽग्नौ द्वे ऽआहुती जुहोति देवेभ्यः ॥ ११ ॥ स
वा ऽअग्नये च सोमाय च जुहोति । स यदग्नये जुहोति
सर्वत्र ह्येवाऽग्निरन्वाभक्तोऽथ यत्सोमाय जुहोति पितृ-
देवस्यो वै सोमस्तस्मादग्नये च सोमाय च जुहोति ॥ १२ ॥
स जुहोति । 'अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा सोमाय पितृ-
मते स्वाहे'त्यग्नौ मेक्षणमभ्यादधाति तत्स्विष्टकृद्भाजन-
मथ दक्षिणेनाऽन्वाहार्यपचनः सकृदुल्लिखति तद्वेदि-
भाजनः सकृदु ह्येव पराश्वः पितरस्तस्मात्सकृदुल्लिखति
॥ १३ ॥ अथ परस्तादुल्मुकं निदधाति । स यदुनिधा-

योऽल्मुकमथैतत्पितृबभ्यो दद्यादसुररक्षसानि हैषामेतद्विम-
 श्नीरँस्तथो हैतत्पितृणामसुररक्षसानि न विमश्नते तस्मा-
 त्परस्तादुल्मुकं निदधाति ॥ १४ ॥ स निदधाति । 'ये'
 रूपाणि प्रतिमुञ्चमाना ऽअसुराः सन्तः स्वध्या चरन्ति ।
 परापुरो निपुरो ये भरन्त्यग्निष्ट्रँल्लोकात्प्रणुदात्यस्मादि'त्यग्निर्हि
 रक्षसामपहन्ता तस्मादेवं निदधाति ॥ १५ ॥ अथोद-
 पात्रमादायाऽवनेजयति । असावनेनिक्ष्वेत्येव यजमानस्य
 पितरमसावनेनिक्ष्वेति पितामहमसावनेनिक्ष्वेति प्रपि-
 तामहं तद्यथाऽऽशिष्यतेऽभिषिञ्चेदेवं तत् ॥ १६ ॥ अथ
 सकृदाच्छिन्नान्युपमूलं दिनानि भवन्ति । अग्रमिव वै
 देवानां मध्यमिव मनुष्याणां मूलमिव पितृणां
 तस्मादुपमूलं दिनानि भवन्ति सकृदाच्छिन्नानि भवन्ति
 सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरस्तस्मात्सकृदाच्छिन्नानि
 भवन्ति ॥ १७ ॥ तानि दक्षिणोपस्तृणाति । तत्र ददाति
 स वा ऽइति ददातीतीव वै देवेभ्यो जुह्वत्युद्धरन्ति
 मनुष्येभ्योऽथैवं पितृणां तस्मादिति ददाति ॥ १८ ॥
 स ददाति । असावेतत्त ऽइत्येव यजमानस्य पित्रे ये च
 त्वामन्विन्त्यु हैक ऽआहुस्तदु तथा न ब्रूयात्स्वयं वै तेषां
 सह येषां सह तस्मादु ब्रूयादसावेतत्त ऽइत्येव यजमा-
 नस्य पित्रेऽसावेतत्त ऽइति पितामहायाऽसावेतत्त ऽइति

(१) छ० सं० अ० २ क० ३० ।

* "कुशोत्पाटनसमय एव मूलस्याऽधस्तात् सकृत् एकेनैव शस्त्रप्रहारेण यदुत्पादितं बर्हिः
 तत्सकृदाच्छिन्नमित्युच्यते" । छेदनसमये मूलस्याऽधोभाग एव लवितव्या नोद्ध्वभाग इत्यर्थः ।
 अतो मूलं बर्हिः सकृदाच्छिन्नम् इति केषाञ्चनोक्तिः परास्तेति ॥

प्रपितामाहाय तद्यदितः परागृदाति सकृदु ह्येव पराञ्च
 पितरः ॥ १९ ॥ तत्र जपति । 'अत्र पितरो मादयद्भं
 यथाभागमावृषायद्भमिति यथाभागमश्रीतेत्येवैतदाह ॥
 ॥ २० ॥ अथ पराङ् पर्व्यावर्त्तते । तिरऽइव वै पितरो
 मनुष्येभ्यस्तिरऽइवैतद्भवति स वा ऽआ तमितोरासी-
 तेत्याहुरेतावान्छसुरिति स वै मुहूर्त्तमेवाऽऽसित्वा ॥ २१ ॥
 अथोपपल्यस्य जपति । 'अमीमदन्त पितरो यथाभागमा-
 वृषायिषते'ति यथाभागमाशिषुरित्येवैतदाह ॥ २२ ॥
 अथोदपात्रमादायाऽवनेजयति । असाववनेनिक्ष्वेत्येव यज-
 मानस्य पितरमसाववनेनिक्ष्वेति पितामहमसाववनेनिक्ष्वेति
 प्रपितामहं तद्यथा †जक्षुषेऽभिषिञ्चेदेवं तत् ॥ २३ ॥ अथ
 नीविमुद्रवृह्य नमस्करोति । पितृदेवत्या वै नीविस्तस्मान्नी-
 विमुद्रवृह्य नमस्करोति यज्ञो वै नमो यज्ञियानेवैनानेत-
 त्करोति षट्कृत्वो नमस्करोति षड् वा ऽऋतवः पितरस्त-
 स्मात्षट्कृत्वो नमस्करोति 'गृहान्नः पितरो दत्ते'ति
 गृहाणाथं ह पितरऽईशत ऽएषो ऽएतस्याऽऽशीः कर्म-
 णोऽथाऽवजिघ्रति प्रत्यवधाय पिण्डान्तं यजमानभागोऽग्नौ
 सकृदाच्छिन्नान्न्यभ्यादधाति पुनरुलमुकमपि सृजति ॥२४॥

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

(१) शु० सं० अ० २ क० ३१ । (२) शु० सं० अ० २ क० ३१ । (३) शु० सं०
 अ० २ क० ३२ ।

† जक्षुषे भुक्तवते पुरुषाय मुखप्रक्षालनार्थं करे उदकमभिषिञ्चेदित्यर्थः । 'जक्षुषे' इत्यत्र
 अवेलिटः कसुप्रत्यये 'लिख्यन्तरस्याम्' (पा. सू. २. ४०) इति घसादेशः पुनश्चतुर्थ्येक-
 वचने सम्प्रसारणे च रूपमिति ।

तदु होवाच कहोडः कौषीतकिः । अनयोर्वा ऽअयं
 द्यावापृथिव्यो रसोऽस्य रसस्य हुत्वा देवेभ्योऽथेममश्ना-
 मेति तस्माद्वा ऽआग्रयणेष्ट्या यजत ऽइति ॥ १ ॥ तदु
 होवाच याज्ञवल्क्यः । देवाश्च वा ऽअसुराश्चोभये प्रजा-
 पत्याः पस्पृधिरे ततोऽसुरा ऽउभयीरोषधीर्वाश्च मनुष्या
 ऽउपजीवन्ति याश्च पशवः कृत्ययेव त्वद्विषेणेव त्वत्प्रलिलि-
 पुरुतैवं चिद्देवानभिभवेमेति ततो न मनुष्या ऽआशुर्न
 पशव ऽआलिलिशिरे ता हेमाः प्रजा ऽअनाशकेन नोत्प-
 राबभूवुः ॥ २ ॥ तद्वै देवाः शुश्रुवुः । अनाशकेन ह
 वा ऽइमाः प्रजाः पराभवन्तीति ते होचुर्हन्तेदमासामपजि-
 घाथ्सामेति केनेति यज्ञेनैवेति यज्ञेन ह स्म वै तद्देवाः
 कल्पयन्ते यदेषां कल्प्यमासुर्षयश्च ॥ ३ ॥ ते होचुः ।
 कस्य न ऽइदं भविष्यतीति ते मम-ममेत्येव न सम्पादया-
 च्चक्रुस्ते हाऽसम्पाद्योचुराजिमेवाऽस्मिन्नजामहै स यो न
 ऽउज्जेष्यति तस्य न ऽइदं भविष्यतीति तथेति तस्मि-
 न्नाऽऽजिमाजन्त ॥ ४ ॥ ताविन्द्राग्नी ऽउदजयताम् । तस्मादै-
 न्द्राग्नौ द्वादशकपालः पुरोडाशो भवतीन्द्राग्नी ह्यस्य भाग-
 धेयमुदजयतां तौ यत्रेन्द्राग्नी ऽउज्जिगीवाथ्सौ तस्थतुस्त-
 द्विश्वे देवा ऽअन्वाजग्मुः ॥ ५ ॥ क्षत्रं वा ऽइन्द्राग्नी ।
 विशो विश्वे देवा यत्र वै क्षत्रमुज्जयत्यन्वाभक्ता वै तत्र विद्
 तद्विश्वान्देवानन्वाभजतां तस्मादेष वैश्वदेवश्चरुर्भवति
 ॥ ६ ॥ तं वै पुराणानां कुर्वादित्याहुः । क्षत्रं वा ऽइन्द्राग्नी

नेत्क्षत्रमभ्यारोहयाणीति तौ वा ऽऽभावेव नवानाथं स्यातां
 *यद्धि पुरोडाश ऽद्वितरश्चरुतिरस्तेनैव क्षत्रमनभ्यारूढं
 तस्मादुभावेव नवानाथं स्याताम् ॥ ७ ॥ त ऽऽ ह द्विश्वे
 देवा ऽऽचुः । अनयोर्वा ऽअयं द्यावापृथिव्यो रसो हन्तेमे-
 ऽऽस्मिन्नाभजामेति ताभ्यामेतं भागमकल्पयन्नेतं द्यावा-
 पृथिव्यमेककपालं पुरोडाशं तस्माद् द्यावापृथिव्य ऽएकक-
 पालः पुरोडाशो भवति तस्येयमेव कपालमेकेव हीयं
 तस्मादेककपालो भवति ॥ ८ ॥ तस्य परिचक्षा । यस्यै
 वै कस्यै च देवतायै हविर्गृह्यते सर्वत्रैव खिष्टकृदन्वाभक्तो-
 ऽथैतः सर्वमेव जुहोति न खिष्टकृतेऽवद्यति सा परि-
 चक्षोतो हुतः पर्यावर्त्तते ॥ ९ ॥ तदाहुः । पर्याभूद्वा-
 ऽअयमेककपालो मोहिष्यति राष्ट्रमिति नाऽस्य सा
 परिचक्षाऽऽहवनीयो वा ऽआहुतीनां प्रतिष्ठा स यदाहवनीयं
 प्राण्याऽपि दशकृत्वः पर्यावर्त्तत न तदादियेत यदीत्वन्ये
 वृदन्ति कस्तत्सन्धमुपेयात्तस्मादाज्यस्यैव यजेदाज्यः ह वा
 ऽअनयोर्द्यावापृथिव्योः प्रत्यक्षः रसस्तत्प्रत्यक्षमेवैने ऽएत-
 त्स्वेन रसेन मेधेन प्रीणाति तस्मादाज्यस्यैव यजेत् ॥१०॥
 एतेन वै देवाः । यजेनेष्टोभयीनामोषधीनां याश्च मनुष्या-
 ऽऽपजीवन्ति याश्च पशवः कृत्यामिव त्वद्विषमिव त्वदपजघ्नु-
 स्तत्त ऽआश्वत्थमनुष्या ऽआलिशन्त पशवः ॥११॥ अथ यदेष्ट
 ऽएतेन यजते । तन्नाऽहं श्वेवैतस्य तथा कश्चन कृत्येव
 त्वद्विषेणेव त्वत्प्रलिम्पतीति देवा ऽअकुर्वन्निति त्वेवैष

ऽएतत्करोति यमु चैव देवा भागमकल्पयन्त तमु चैवैबभ्य-
 ऽएष ऽएतद्भागं करोतीमा ऽउ चैवैतदुभयीरोधीर्यार्थाश्च
 मनुष्या ऽउपजीवन्ति याश्च पशवस्ता ऽअनमीवा ऽअकि-
 ल्विषाः कुरुते ता ऽअस्याऽनमीवा ऽअकिल्विषा ऽइमाः
 प्रजा ऽउपजीवन्ति तस्माद्वा ऽएष ऽएतेन यजते ॥ १२ ॥
 तस्य प्रथमजो गौर्दक्षिणा । अग्रयमिव हीदः स यदीजानः
 स्यादर्शपूर्णमासाब्भ्यां वा यजेताऽथैतेन यजेत यद्यु ऽअनी-
 जानः स्याच्चातुष्प्राश्यमेवैतमोदनमन्वाहार्यपचने पचेयुस्तं
 ब्राह्मणा ऽअक्षीयुः ॥ १३ ॥ द्रया वै देवा देवाः । अहैव
 देवा ऽअथ ये ब्राह्मणाः शुश्रुवाऽसोऽनूचानास्ते मनुष्य-
 देवास्तद्यथा वृषट्कृतः हुतमेवमस्यैतद्भवति तत्रो यच्छ-
 क्क्यात्तद्व्यान्नाऽदक्षिणः हविः स्यादिति ह्याहुर्नाऽग्निहोत्रे
 जुहुयात्समदः ह कुर्याद्यदग्निहोत्रे जुहुयादव्यद्वा ऽआग्र-
 यणमव्यदग्निहोत्रं तस्मान्नाऽग्निहोत्रे जुहुयात् ॥ १४ ॥

चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ११३ ॥

प्रजापतिर्ह वा ऽएतेनाऽग्रे यजेनेजे । प्रजाकामो बहुः
 प्रजया पशुभिः स्यात् श्रियं गच्छेयं यशः स्यामन्नादः
 स्यामिति ॥ १ ॥ स वै दक्षो नाम । तद्यदेनेन सोऽग्रेऽय-
 जत तस्माद्वाक्षायणयज्ञो नामोतैनमेके वसिष्ठृत्यज्ञ ऽइत्या-
 चक्षत ऽएष वै वसिष्ठ ऽएतमेव तदन्वाचक्षते स ऽएतेन

यज्ञेनेजे स ऽएतेन यज्ञेनेष्ट्वा येयं प्रजापतेः प्रजातिर्या
 श्रीरेतद्वभूवैताः ह वै प्रजातिं प्रजायत ऽएताः श्रियं
 गच्छति य ऽएवं विद्वानेतेन यज्ञेन यजते तस्माद्वा ऽएतेन
 यजेत ॥ २ ॥ तेनो ह तत ऽईजे । प्रतीदरीः श्रैकः स ये तं
 प्रत्यासुस्तेषां विवचनमिवाऽऽस विवचनमिव ह वै भवति य
 ऽएवं विद्वानेतेन यज्ञेन यजते तस्माद्वा ऽएतेन यजेत ॥ ३ ॥
 तमाजगाम । सुप्ला सार्ज्यो ब्रह्मचर्यं तस्मादेतं च यज्ञमनु-
 चेऽह्यमु च सोऽनूच्य पुनः सृजयाजगाम ते ह सृजया
 विदाश्चक्रुर्षज्ञं वै नोऽनूच्याऽगन्निति ते होचुः सह वै
 नस्तदेवैरागन्त्यो नो यज्ञमनूच्याऽगन्निति स वै सह देवः
 सार्ज्यस्तदुप्येतन्निवचनमिवाऽस्त्यन्यद्वा ऽअरे सुप्ला नाम
 दध ऽइति स ऽएतेन यज्ञेनेजे स ऽएतेन यज्ञेनेष्ट्वा येयः
 सृजयानां प्रजातिर्या श्रीरेतद्वभूवैताः ह वै प्रजातिं
 प्रजायत ऽएताः श्रियं गच्छति य ऽएवं विद्वानेतेन यज्ञेन
 यजते तस्माद्वा ऽएतेन यजेत ॥ ४ ॥ तेनो ह तत ऽईजे ।
 देवभागः श्रौतर्षः स ऽउभयेषां कुरूणां च सृजयानां च
 पुरोहित ऽआस परमता वै सा यो न्वेवैकस्य राष्ट्रस्य
 पुरोहितोऽसत्सा न्वेव परमता किमु यो द्वयोः परम-
 तामिव ह वै गच्छति य ऽएवं विद्वानेतेन यज्ञेन यजते
 तस्माद्वा ऽएतेन यजेत ॥ ५ ॥ तेनो ह तत ऽईजे । दुक्षः
 पार्वतिस्त ऽइमेऽप्येतर्हि दाक्षायणा राज्यमिवैव प्राप्ता

❖ दाक्षायणयज्ञो नाम एकैस्मिन् प्रयोगे द्विर्द्विरनुष्ठेयो यागविशेषो दर्शपूर्णमासयाग एव
 गुणविकृतिभूतो न कर्मान्तरम् । तेन दाक्षायणयज्ञानुष्ठानपक्षे दर्शपूर्णमासयोरक्रिया 'गुणविधानं
 वा सन्निधिसम्पद्वचनाभ्याम्' (का० श्रौ० सू० ४, ४, ३१) इति ।

राज्यमिह वै प्राप्नोति य एव विद्वानेतेन यजेन यजते तस्मा-
द्वा एतेन यजते स वा एकैक एवाऽनूची नाऽहं पुरोडाशो
भवत्येतेनो हाऽस्याऽसप्तनानुपवाधा श्रीर्भवति स वै द्वे
पौर्णमास्यौ यजते द्वे अमावास्ये द्वे वै मिथुनं मिथुन-
मेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ ६ ॥ अथ यत्पूर्वेद्युः । अग्नीषो-
मीयेण यजते पौर्णमास्यां ते द्वे देवते द्वे वै मिथुनं
मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ ७ ॥ अथ प्रातः । आग्नेयः
पुरोडाशो भवत्यैन्द्रः सान्नाय्यं ते द्वे देवते द्वे वै मिथुनं
मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ ८ ॥ अथ यत्पूर्वेद्युः । ऐन्द्रा-
ग्नेन यजतेऽमावास्यायां ते द्वे देवते द्वे वै मिथुनं मिथुनमेवै-
तत्प्रजननं क्रियते ॥ ९ ॥ अथ प्रातः । आग्नेयः पुरोडाशो
भवति मैत्रावरुणी पयस्या नेद्यज्ञादयानीति न्वेवाऽऽग्नेयः
पुरोडाशोऽथैतावेव मित्रावरुणौ द्वे देवते द्वे वै मिथुनं
मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियत एतदु हाऽस्य तद्रूपं येन
बहुर्भवति येन प्रजायते ॥ १० ॥ अथ यत्पूर्वेद्युः । अग्नी-
षोमीयेण यजते पौर्णमास्यां यमेवाऽमुसुपवसथेऽग्नीषोमीयं
पशुमालभते स एवाऽस्य सः ॥ ११ ॥ अथ प्रातः ।
आग्नेयः पुरोडाशो भवत्यैन्द्रः सान्नाय्यं प्रातः सवनमेवा-
ऽस्याऽऽग्नेयः पुरोडाश आग्नेयः हि प्रातः सवनमथैन्द्रः
सान्नाय्यं माध्यन्दिनमेवाऽस्य तत्सवनमैन्द्रः हि माध्य-
न्दिनः सवनम् ॥ १२ ॥ अथ यत्पूर्वेद्युः । ऐन्द्राग्नेन यज-
तेऽमावास्यायां तृतीयसवनमेवाऽस्य तद्वैश्वदेवं वै तृतीय-
सवनमिन्द्राग्नी वै विश्वेदेवाः ॥ १३ ॥ अथ प्रातः । आग्नेयः

पुरोडाशो भवति मैत्रावरुणी पयस्या नेद्यज्ञादयानीति
 न्वेवाऽऽग्नेयः पुरोडाशोऽथ यामेवाऽमुं मैत्रावरुणीं वशा-
 मनूबन्ध्यामालभते सैवाऽस्य मैत्रावरुणी पयस्या स पौर्ण-
 मासेन चाऽमावास्येन चेष्ट्वा यावत्सौम्येनाऽद्धरेणेष्ट्वा
 जयति तावज्जयति तदु खलु महायज्ञो भवति ॥ १४ ॥ अथ
 यत्पूर्वेद्युः । अग्नीषोमीयेण यजते पौर्णमास्यामेतेन वा-
 ऽइन्द्रो वृत्रमहन्नेतेनो ऽएव व्यजयत याऽस्येयं विजितिस्तां
 तथो ऽएवैष ऽएतेन पाप्मानं द्विषन्तं आतुव्यः हन्ति
 तथो ऽएव विजयतेऽथ यत्सन्नयत्यामावास्यं वै सान्नाय्यं
 दूरे तद्यदमावास्येति क्षिप्रं ऽएवैतद्वृत्रं जघ्रुषे तमेतेन रसे-
 नाऽप्प्रीणद्विष्ये ह वै पाप्मानमपहते य ऽएवं विद्वान्पौर्ण-
 मास्यां सन्नयत्येष वै सोमो राजा देवानामन्नं यच्चन्द्र-
 मास्तमेतत्पूर्वेद्युरभिषुण्वन्ति प्रातर्भक्षयिष्यन्तस्तमेतद्भक्ष-
 यन्ति यदपक्षीयते ॥ १५ ॥ अथ यत्पूर्वेद्युः । अग्नीषोमीयेण
 यजते पौर्णमास्यामभिषुणोत्येवैनमेतत्तस्मिन्नभिषुत ऽएतः
 रसं दधात्येतेन रसेन तीव्रीकरोति स्वदयति ह वै
 देवेभ्यो हव्यं स्वदते हाऽस्य देवेभ्यो हव्यं य ऽएवं
 विद्वान्पौर्णमास्यां सन्नयति ॥ १६ ॥ अथ यत्पूर्वेद्युः ।
 ऐन्द्राग्नेन यजतेऽमावास्यायां दर्शपूर्णमासयोर्बै देवते स्त-
 ऽइन्द्राग्नी ऽएव ते ऽएवैतदुज्जसा प्रत्यक्षं यजत्यज्जसा ह वा-
 ऽस्य दर्शपूर्णमासाब्ध्यामिष्टं भवति य ऽएवमेतद्वेद ॥ १७ ॥
 अथ प्रातः । आग्नेयः पुरोडाशो भवति मैत्रावरुणी पयस्या
 नेद्यज्ञादयानीति न्वेवाऽऽग्नेयः पुरोडाशोऽथैतावेवाऽर्द्धमासौ

मित्रावरुणौ य ऽएवाऽऽपूर्यते स वरुणो योऽपक्षीयते स
मित्रस्तावेताथं रात्रिमुभौ समागच्छतस्तदुभावेवैतत्सह सन्तौ
प्रीणाति सर्वं ह वा ऽअस्य प्रीतं भवति सर्वमाप्तं य-
ऽएवमेतद्वेद ॥ १८ ॥ तद्वा ऽएताथं रात्रिम् । मित्रो वरुणे
रेतः सिञ्चति तदेतेन रेतसा प्रजायते यदापूर्यते तद्यदेषाऽत्र
मैत्रावरुणी पयस्याऽवकलुप्ततमा भवति ॥ १९ ॥ सात्राव्य-
भाजना वा ऽअमावास्या । तददस्तत्पौर्णमास्यां क्रियते स
यद्धाऽत्राऽपि सन्नयेजामि कुर्यात्समदं कुर्यात्तदेनमद्भ्य-
ऽओषधिबभ्यः सम्भृत्याहुतिबभ्योऽधिजनयति स ऽएष-
ऽआहुतिबभ्यो जातः पश्चाद्दृशे ॥ २० ॥ मिथुनादिद्वा-
ऽएनमेतत्प्रजनयति । योषा पयस्या रेतो वाजिनं तद्वा ऽअ-
नुष्टया यन्मिथुनाज्जायते तदेनमेतस्माद्मिथुनात्प्रजननात्प्र-
जनयति तस्मादेषाऽत्र पयस्या भवति ॥ २१ ॥ अथ
वाजिबभ्यो वाजिनं जुहोति । ऋतवो वै वाजिनो रेतो वाजिनं
तदृतुष्वेवैतद्रेतः सिञ्च्यते तदृतवो रेतः सिक्तमिमाः
प्रजाः प्रजनयन्ति तस्माद्वाजिबभ्यो वाजिनं जुहोति ॥ २२ ॥
स वै पश्चादिव यज्ञस्य जुहोति । पश्चाद्वै परीत्य वृषा
योषामधिद्वति तस्याथ रेतः सिञ्चति स वै प्रागेवाऽग्रे
जुहोत्यग्रे वीहीत्यनुवषट्करोति तत्स्विष्टकृद्वाजनः स वै
प्रागेव जुहोति ॥ २३ ॥ अथ दिशो व्याघारयति । 'दिशः
प्रदिश ऽआदिशो विदिश ऽउद्दिशो दिग्भ्यः स्वाहे'ति पञ्च

* 'ख-ग-च' पुस्तकेषु 'तद्वनुष्टयेवैतत्' इत्येव लभ्यते ।

दिशः पञ्चर्त्तवस्तदृतुभिरेवैतद्दिशो मिथुनीकरोति ॥ २४ ॥
तद्वै पञ्चैव भक्षयन्ति । होता चाऽङ्कुर्युश्च ब्रह्मा चाऽग्नीच्च
यजमानः पञ्च वा ऽऋतवस्तदृतुनामेवैतद्रूपं क्रियते तदृ-
तुष्वेवैतद्रेतः सिकं प्रतिष्ठापयति प्रथमो यजमानो भक्ष-
यति प्रथमो रेतः परिगृह्णानीत्यथो ऽअप्युत्तमो मय्युत्तमे
रेतः प्रतितिष्ठ्यादित्युपहूत ऽउपह्वयस्वेति सोममेवैतत्कुर्व-
न्ति ॥ २५ ॥

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

प्रजापतिर्ह वा ऽइदमग्र ऽएक ऽएवाऽऽस । स
ऽऐक्षत कथं नु प्रजायेयेति सोऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत
स प्रजा ऽअसृजत ता ऽअस्य प्रजाः सृष्टाः प्राब-
भूवुस्तानीमानि व्याधंसि पुरुषो वै प्रजापतेर्ब्रह्मदिष्टं
द्विपाद्वा ऽअयं पुरुषस्तस्माद् द्विपादो व्याधंसि ॥ १ ॥ स-
ऽऐक्षत प्रजापतिः । यथा इवेव पुरैकोऽभूवमेवमु इवेवाप्येत-
र्ल्लोक ऽएवाऽऽसीति स द्वितीयाः ससृजे ता ऽअस्य परैव बभू-
वुस्तदिदं शुद्धः सरीसृपं यदन्यत्सर्पेर्बभ्यस्तृतीयाः ससृज
ऽइत्याहुस्ता ऽअस्य परैव बभूवुस्त इमे सर्पा ऽएता ह इवेव
द्वयीर्याज्ञवल्क्य ऽउवाच त्रयीरु तु पुनर्ऋचा ॥ २ ॥
सोऽर्चवल्क्यम्यन्प्रजापतिरीश्राञ्चक्रे । कथं नु मे प्रजाः
सृष्टाः प्राभवन्तीति स हैतदेव ददर्शाऽनशान्तया वै मे प्रजाः

पराभवन्तीति स ऽआत्मन ऽएवाऽग्ने स्तनयोः पय ऽआण्या-
 ययाञ्चक्रे स प्रजा ऽअसृजत ता ऽअस्य प्रजाः सृष्ट्वा
 स्तनावेवाऽभिपद्य तास्ततः सम्बभूवुस्ता ऽइमा ऽअपरा-
 भूताः ॥ ३ ॥ तस्मादेतदृषिणाऽबभ्यनूक्तम् । प्रजा ह तिस्रो
 ऽअत्यायमीयुरिति तद्याः पराभूतास्ता ऽएवैतदबभ्यनूक्तं
 न्यन्या ऽअर्कमभितो विविश्र ऽइत्यग्निर्वा ऽअर्कस्तद्या
 ऽइमाः प्रजा ऽअपराभूतास्ता ऽअग्निमभितो निविष्टास्ता-
 ऽएवैतदबभ्यनूक्तम् ॥ ४ ॥ महद्ध तस्थौ भुवनेष्वन्तरिति ।
 प्रजापतिमेवैतदबभ्यनूक्तं पवमानो हरित ऽआविवेशेति दिशो
 वै हरितस्ता ऽअयं वायुः पवमान ऽआविष्टस्ता ऽएवैषर्ग-
 बभ्यनूक्ता ता ऽइमाः प्रजास्तथैव प्रजायन्ते यथैव प्रजापतिः
 प्रजा ऽअसृजतेदः हि यदैव स्त्रियै स्तनावाण्यायेते ऽऊधः
 पशूनामथैव यजायते तजायते तास्तत स्तनावेवाऽभिपद्य
 सम्भवन्ति ॥ ५ ॥ तद्वै पय ऽएवाऽन्नम् । एतद्धयग्ने प्रजा-
 पतिर्न्नमजनयत तद्वा ऽअन्नमेव प्रजा ऽअन्नाद्धि सम्भव-
 न्तीदः हि यासां पयो भवति स्तनावेवाऽभिपद्य तास्ततः
 सम्भवन्त्यथ यासां पयो न भवति जातमेव ता ऽअथा-
 ऽदयन्ति तदु ता ऽअन्नादेव सम्भवन्ति तस्माद्वन्नमेव
 प्रजाः ॥ ६ ॥ स यः प्रजाकामः । एतेन हविषा यजत-
 ऽआत्मानमेवैतद्यज्ञं विधत्ते प्रजापतिं भूतः ॥ ७ ॥† स
 वा ऽआग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति । अग्निर्वै देवतानां
 मुखं प्रजनयिता स प्रजापतिस्तस्मादाग्नेयो भवति ॥ ८ ॥

अथ सौम्यश्चरुर्भवति । रेतो वै सोमस्तदग्नौ प्रजनयितुरि
सोमः रेतः सिञ्चति तत्पुनस्तान्मिथुनं प्रजननम् ॥ ९ ॥
अथ सावित्रः । द्वादशकपालो वा ऽष्टाकपालो वा पुरोडाशो
भवति सविता वै देवानां प्रसविता प्रजापतिर्मन्त्र्यतः
प्रजनयिता तस्मात्सावित्रो भवति ॥ १० ॥ अथ सारस्व-
तश्चरुर्भवति । पौष्णश्चरुर्व्योषा वै सरस्वती ववृषा पुषा
तत्पुनर्मिथुनं प्रजननमेतस्माद्वा ऽउभयतो मिथुनात्प्रजन-
नात्प्रजापतिः प्रजाः ससृज ऽइतश्चोद्धा ऽइतश्चाऽवाची-
स्तथो ऽएवैष ऽएतस्मादुभयत ऽएव मिथुनात्प्रजननात्प्रजाः
सृजत ऽइतश्चोद्धा ऽइतश्चाऽवाचीस्तस्माद्वा ऽएतानि पञ्च
हवींश्च भवन्ति ॥ ११ ॥ अथाऽतः पयस्याया ऽएवाऽऽयतनम् ।
मारुतस्तु सप्तकपालो विशो वै मरुतो देवविशस्ता हेतु-
मनिषेद्धा ऽइव चेरुस्ताः प्रजापतिं यजमानमुपेत्योचुर्वि
वै ते मथिष्यामह ऽइमाः प्रजा या ऽएतेन हविषा
स्वक्ष्यस ऽइति ॥ १२ ॥ स ऽऐक्षत प्रजापतिः । पुरा
मे पूर्वाः प्रजा ऽअभूवन्निमा ऽउ चेदिमे विमथ्नते न ततः
किञ्चन परिशेक्ष्यत ऽइति तेभ्य ऽएतं भागमकल्पयदेतं
मारुतः सप्तकपालं पुरोडाशः स ऽएष मारुतः सप्त-
कपालस्तद्यत्सप्तकपालो भवति सप्त-सप्त हि मारुतो
गणस्तस्मान्मारुतः सप्तकपालः पुरोडाशो भवति ॥ १३ ॥
तं वै स्वतवोभ्य ऽइति कुर्यात् । स्वयः हि त ऽएतं
भागमकुर्वतोतो स्वतवोभ्यो याज्यानुवाक्येन विन्दन्ति
स ऽउ खलु मारुत ऽएव स्यात्स वा ऽएष प्रजाभ्य-

ऽएवाऽहिंसायै क्रियते तस्मान्न्मारुतः ॥ १४ ॥ अथाऽतः
 पयस्यैव । पयसो वै प्रजाः सम्भवन्ति पयसः सम्भूतास्त-
 द्यत ऽएव सम्भूता यतः सम्भवन्ति तदेवाऽऽब्ध्य ऽएतत्करो-
 ति तथाः पूर्वैर्हविर्बिभः प्रजाः सृजते ता ऽएतस्मात्पयस-
 ऽएतस्यै पयस्यायै सम्भवन्ति ॥ १५ ॥ तस्यां मिथुनमस्ति ।
 घोषा पयस्या रेतो द्वाजिनं तस्मान्निमथुनाद्विश्वमसंमितमनु
 प्राऽजायत तद्यदेतस्माद्विमथुनाद्विश्वमसंमितमनु प्राऽजा-
 यत तस्माद्वैश्वदेवी भवति ॥ १६ ॥ अथ द्यावापृथिव्य ऽएक-
 कपालः पुरोडाशो भवति । एतैर्वै हविर्बिभः प्रजापतिः
 प्रजाः सृष्ट्वा ता द्यावापृथिवीब्यां पर्यगृह्णात्ता इमा द्यावा-
 पृथिवीब्यां परिगृहीतास्तथो ऽएवैष ऽएतद्या ऽएतैर्हविर्बिभः
 प्रजाः सृजते ता द्यावापृथिवीब्यां परिगृह्णाति तस्माद्
 द्यावापृथिव्य ऽएककपालः पुरोडाशो भवति ॥ १७ ॥
 अथाऽत ऽआवृदेव । नोपकिरन्त्युत्तरवेदिं त्रिसृष्टमसत्सर्वम-
 सदैश्वदेवमसदिति त्रेधा बर्हिः सन्नद्धं भवति तत्पुनरेक-
 धैतद्धि प्रजननस्य रूपं प्रजननमु हीदं पिता माता
 यजायते तत्तृतीयं तस्मात्त्रेधा सत्पुनरेकधा प्रस्व ऽउप-
 सन्नद्धा भवन्ति तं प्रस्तरं गृह्णाति प्रजननमु हीदं प्रज-
 ननमु हि प्रस्वस्तस्मात्प्रसूः प्रस्तरं गृह्णाति ॥ १८ ॥ आसाद्य
 हवींश्छग्नं मन्थति । अग्निः ह वै जायमानमनु प्रजा-
 पतेः प्रजा जज्ञिरे तथो ऽएवैतस्याऽग्निमेव जायमानमनु
 प्रजा जायन्ते तस्मादासाद्य हवींश्छग्नं मन्थति ॥ १९ ॥
 नवाऽनयाजं भवति । नवाऽनयाजं दशाक्षरा वै विराड्यैताम्-

भयतोऽन्यूनां विराजं करोति प्रजननायैतस्माद्वा ऽउभ-
यतोऽन्यूनात्प्रजननात्प्रजापतिः प्रजाः ससृज ऽइतश्चोद्धृ-
ऽइतश्चाऽवाचीस्तथो ऽएवैष ऽएतस्मादुभयत ऽएव न्यूना-
त्प्रजनननात्प्रजाः सृजत ऽइतश्चोद्धृ ऽइतश्चाऽवाचीस्त-
स्मान्नवप्रयाजं भवति नवाऽनुयाजम् ॥२०॥ त्रीणि समिष्ट-
यजूंषि भवन्ति । ज्याय ऽइव हीदुः हविर्ष्यज्ञायत्र
नवप्रयाजं नवाऽनुयाजमथो ऽअप्येकमेव स्याद्धविर्ष्यज्ञो हि
तस्य प्रथमजो गौर्दक्षिणा ॥ २१ ॥ एतेन वै प्रजापतिः
यज्ञेनेष्ट्वा । येयं प्रजापतेः प्रजातिर्या श्रीरेतद्भवैतां ह
वै प्रजातिं प्रजायत ऽएतां श्रियं गच्छति य ऽएवं
विद्वानेतेन यज्ञेन यजते तस्माद्वा ऽएतेन यजेत ॥ २२ ॥

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

† वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः । प्रजाः ससृजे ता ऽअस्य
प्रजाः सृष्ट्वा वरुणस्य युवाञ्जक्षुर्वरुण्यो ह वा ऽअग्रे युव-
स्तद्यद्वेव वरुणस्य युवाङ्प्राऽदंस्तस्माद्वरुणप्रघासानाम ॥१॥
ता वरुणो जग्राह । ता वरुणगृहीताः परिदीर्णाऽअनत्यश्च
प्राणत्यश्च शिशियरे च निषेदुश्च प्राणोदानो हैवाऽऽब्भ्यो
नाऽपचक्रमतुरथाऽन्याः सर्वा देवता ऽअपचक्रमुस्तयोर्है-

† चातुर्मास्यशब्देन इतः क्रमात् विधास्यमानानि वैश्वदेव-वरुणप्रघास-साकमेध-शुनासीरी-
याख्यानि चत्वारि पर्वाण्यभिधीयन्ते । तत्र “वसन्ते वैश्वदेवेन यजेत । प्रावृषि वरुणप्रघासैः ।
शरदि साकमेधैः” इति । (आप० श्रौ० ८. ४. १३) । का० श्रौ० ५. १. १ सूत्रे चेह
विवेचनीये ।

वाऽस्य हेतोः प्रजा न परावभूवुः ॥ २ ॥ ता एतेन
 हविषा प्रजापतिरभिषज्यत् । तद्याश्चैवाऽस्य प्रजा
 जाता ऽआसन्त्याश्चाऽजातास्ता ऽउभयीर्वरुणपाशात्प्रा-
 ऽमुञ्चत्ता ऽअस्याऽनमीवा ऽअकिल्बिषाः प्रजाः प्राऽजायन्त
 ॥ ३ ॥ अथ यदेष एतैश्चतुर्थे मासि यजते । तन्नाऽऽह
 न्वेवैतस्य तथा प्रजा वरुणो गृह्णातीति देवा ऽअकुर्वन्निति
 †स्वेवैष एतत्करोति याश्च ‡स्वेवाऽस्य प्रजा जाता
 याश्चाऽजातास्ता ऽउभयीर्वरुणपाशात्प्रमुञ्चति ता ऽअस्या-
 ऽनमीवा ऽअकिल्बिषाः प्रजाः †† प्रजायन्ते तस्माद्वा एष
 एतैश्चचतुर्थे मासि यजते ॥ ४ ॥ तद्वै द्वे वेदी द्वावग्नी
 भवतः । तद्यद् द्वे वेदी द्वावग्नी भवतस्तदुभयत एवैतद्वरुण-
 पाशात्प्रजाः प्रमुञ्चतीतश्चोद्ध्वा ऽइतश्चाऽवाचीस्त-
 स्माद् द्वे वेदी द्वावग्नी भवतः ॥ ५ ॥ स ऽउत्तरस्यामेव
 वेदौ । उत्तरवेदिमुपकिरति न दक्षिणस्यां क्षत्रं वै वरुणो
 विशो मरुतः क्षत्रमेवैतद्विश ऽउत्तरं करोति तस्मादुपर्व्या-
 सीनं क्षत्रियमधस्तादिमाः प्रजा ऽउपाऽऽसते तस्मादुत्तर-
 स्यामेव वेदा ऽउत्तरवेदिमुपकिरति न दक्षिणस्याम्
 ॥ ६ ॥ अथैताव्येव पञ्च हवींषि भवन्ति । एतैर्वै
 हविर्भिः प्रजापतिः प्रजा ऽअसृजतैरुभयतो वरुण-

* 'ग' पुस्तके 'प्राजायत' इति ।

† 'ग-च' पुस्तकयोः 'न्वेवैष' इति ।

‡ 'न्वेवाऽस्य' इत्युक्त पुस्तकयोरेव लभ्यते ।

†† 'प्रजायते' इत्यपि 'ग-च' पुस्तकयोरेव ।

पाशात्प्रजाः प्रमुञ्चदितश्चोद्धर्त्वा ऽइतश्चाऽवाचीस्त-
स्माद्वा ऽएतानि पञ्च हवींशुषि भवन्ति ॥ ७ ॥ अथैन्द्राग्नौ
द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति । प्राणोदानौ वा ऽइन्द्राग्नौ
तद्यथा पुण्यं चक्रुषे पुण्यं कुर्यादेवं तत्तयोर्हैवास्य हेतोः
प्रजा न परावभूवुस्तत्प्राणोदानाभ्यामेवैतत्प्रजा भिष-
ज्यति प्राणोदानौ प्रजासु दधाति तस्मादैन्द्राग्नौ द्वादश-
कपालः पुरोडाशो भवति ॥ ८ ॥ उभयत्र पयस्ये भवतः ।
पयसो वै प्रजाः सम्भवन्ति पयसः सम्भूतास्तद्यत
ऽएव सम्भूता यतः सम्भवन्ति तत ऽएवैतदुभयतो
वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चतीतश्चोद्धर्त्वा ऽइतश्चाऽवा-
चीस्तस्मादुभयत्र पयस्ये भवतः ॥ ९ ॥ वारुण्युत्तरा
भवति । वरुणो ह वा ऽअस्य प्रजा ऽअगृह्णात्तत्प्रत्यक्षं
वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चति मारुती दक्षिणाऽजामितायै
इवेव मारुती भवति जामि ह कुर्याद्यदुभे वारुण्यौ
स्यातामृतो ह वा ऽअस्य दक्षिणतो मरुतः प्रजा ऽअजि-
घात्सैस्तानेतेन भागेनाऽशमयत्तस्माद्मारुती दक्षिणा
॥ १० ॥ तयोरुभयोरेव करीराण्यावपति । कं वै प्रजापतिः
प्रजाभ्यः करीरैरकुरुत कम्बेवैष ऽएतत्प्रजाभ्यः कुरुते
॥ ११ ॥ तयोरुभयोरेव शमीपलाशान्स्यावपति । शं वै
प्रजापतिः प्रजाभ्यः शमीपलाशैरकुरुत शम्बेवैष ऽएत-
त्प्रजाभ्यः कुरुते ॥ १२ ॥ अथ काय ऽएककपालः पुरो-
डाशो भवति । कं वै प्रजापतिः प्रजाभ्यः कायेनैकपालेन
पुरोडाशेनाऽकुरुत कम्बेवैष ऽएतत्प्रजाभ्यः कायेनैकक-

पालेन पुरोडाशेन कुरुते तस्मात्काय ऽएककपालः पुरोडाशो
 भवति ॥ १३ ॥ अथ पूर्वद्युः । अन्न्वाहार्यपचनेऽतुषानिव
 यवान्कृत्वा तानीषदिवोपतप्य तेषां *करम्भपात्राणि
 कुर्वन्ति यावन्तो गृह्याः स्युस्तावन्त्येकेनाऽतिरिक्तानि
 ॥ १४ ॥ तत्राऽपि मेषं च मेषीं च कुर्वन्ति । तयोर्मेषे
 च मेष्यां च यद्यनैडकीरूपां विन्देत्ताः प्रणिज्य निश्लेषये-
 द्यद्यु ऽअनैडकीर्त्नं विन्देदथो ऽअपि कुशोर्णा ऽएव स्युः
 ॥ १५ ॥ तद्यन्मेषश्च मेषी च भवतः । एष वै प्रत्यक्षं
 वरुणस्य पशुर्ध्वन्मेषस्तत्प्रत्यक्षं वरुणपाशात्प्रजाः प्रमु-
 चति यवमयौ भवतो यवान्हि जक्षुषीर्वरुणोऽगृह्णान्मि-
 थुनौ भवतो मिथुनादेवैतद्वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुचति
 ॥ १६ ॥ स ऽउत्तरस्यामेव पयस्यायां मेषीमवदधाति ।
 दक्षिणस्यां मेषमेवमिव हि मिथुनं क्लृप्तमुत्तरतो हि स्त्री
 पुमांस्समुपशेते ॥ १७ ॥ स सर्वाण्येव हवींश्च्यङ्कर्ष्युः ।
 उत्तरस्यां वेदावासादयत्यथैतामेव पयस्यां प्रतिप्रस्थाता
 दक्षिणस्यां वेदावासादयति ॥ १८ ॥ आसाद्य हवींश्च्यङ्गिं
 मन्थति । अग्निं मन्थित्वाऽनुप्रहृत्याऽभिजुहोत्यथाऽङ्कर्ष्यु-
 रेवाऽऽहाऽग्नये समिद्ध्यमानायाऽनुब्रूहीति ता ऽउभावेवेमाव-
 भ्याधत्त ऽउभौ समिधौ परिशिष्टं ऽउभौ पूर्वावाघा-
 रावाधारयतो ऽथाङ्कर्ष्युरेवहाऽग्निमग्नीत्संमृड्ढीत्यसम्मृष्टमेव
 भवति सम्प्रेषितम् ॥ १९ ॥ अथ प्रतिप्रस्थाता प्रतिपरैति ।

* दीपपात्रसदृशानि यवपिष्टनिर्मितानि करम्भपात्राणि भवन्ति ।

† 'क' पुस्तके 'मथित्वा' इति पाठः । स एव भाष्यकारसम्मतः ।

स पत्नीमुदानेष्यन्पृच्छति केन चरसीति वरुण्यं वा ऽएत-
त्स्त्री करोति षदन्न्यस्य सत्यन्येन चरत्यथो नेन्मेऽन्तः
शल्या जुहुवदिति तस्मात्पृच्छति निरुक्तं वा ऽएनः कनीयो
भवति सत्यः हि भवति तस्मादेव पृच्छति सा यन्न
प्रतिजानीत ज्ञातिबभ्यो हाऽस्यै तदहितं स्यात् ॥ २० ॥
तां वाचयति । 'प्रधासिनो हवामहे मरुतश्च रिशादसः ।
करम्भेण सजोषस' ऽइति यथा पुरोऽनुवाक्यैवमेषैतयैवै-
नानेतेबभ्यः पात्रेबभ्यो ह्वयति ॥ २१ ॥ तानि वै प्रति
पुरुषम् । यावन्तो गृह्याः स्युस्तावन्त्येकेनाऽतिरिक्तानि
भवन्ति तत्प्रतिपुरुषमैवैतदेकैकेन या ऽअस्य प्रजा
जातास्ता वरुणपाशात्प्रमुञ्चत्येकेनाऽतिरिक्तानि भवन्ति
तद्या ऽएवाऽस्य प्रजा ऽअजातास्ता वरुणपाशात्प्रमुञ्चति
तस्मादेकेनाऽतिरिक्तानि भवन्ति ॥ २२ ॥ पात्राणि भवन्ति
पात्रेषु ह्वशनमश्यते यवमयानि भवन्ति यवाद्भि जक्षु-
षीर्वरुणोऽगृह्णाच्छूर्पेण जुहोति शूर्पेण ह्वशनं क्रियते पत्नी
जुहोति मिथुनादेवैतद्वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चति ॥ २३ ॥
पुरा यज्ञात्पुराऽऽहुतिबभ्यो जुहोति । आहुतादो वै विशो
विशो वै मरुतो यत्र वै प्रजापतेः प्रजा वरुणगृहीताः
परिदीर्ण्णा ऽअनत्यश्च प्राणत्यश्च शिशिरे च निषेदुश्च
तद्धाऽऽसां मरुतः पाप्मानं विमेथिरे तथो ऽएवैतस्य
प्रजानां मरुतः पाप्मानं विमथ्नते तस्मात्पुरा यज्ञात्पुरा-

* 'ऽन्तः शल्या' इति 'ग-च' पुस्तकयोः ।

ऽऽहुतिर्भ्यो जुहोति ॥ २४ ॥ स वै दक्षिणेऽग्नौ जुहोति ।
 'यद् ग्रामे यदुरण्य' ऽहुति ग्रामे वा ह्यरण्ये वै नः क्रियते
 'यत्सभायां यदिन्द्रिय' ऽहुति यत्सभायामिति यद्मानुष-
 ऽहुति तदाह यदिन्द्रिय ऽहुति यदेवत्रेति तदाह 'यदेनश्च-
 कृमा वयमिदं तदवयजामहे स्वाहे'ति यत्किं च वयमेन-
 श्चकृमेदं वयं तस्मात्सर्वस्मात्प्रमुच्यामहे ऽहुत्येवैतदाह
 ॥ २५ ॥ अथैन्द्रीं मरुत्वतीं जपति । यत्र वै प्रजापतेः
 प्रजानां मरुतः पाप्मानं विमेथिरे तद्धेक्षाञ्चक्र ऽइमे ह
 मे प्रजा न विमथ्नीरन्निति ॥ २६ ॥ स एतामैन्द्रीं
 मरुत्वतीमजयत् । क्षत्रं वा ऽइन्द्रो विशो मरुतः क्षत्रं
 वै विशो निषेद्धा निषिद्धा ऽअसन्निति तस्मादैन्द्री ॥ २७ ॥
 'मो षू णः । इन्द्राऽत्र पृत्सु देवैरस्ति हि ष्मा ते शुष्मि-
 न्नवयाः । महश्चिच्चयस्य मीढुषो यव्या हविष्मतो मरुतो
 वृन्दते गीरि'ति ॥ २८ ॥ अथैनां वाचयति । 'अक्रन्कर्म-
 कर्मकृत' ऽइत्यक्रन्निह कर्म कर्म कृतः 'सह वाचा
 मयोभुवे'ति सह हि वाचाऽक्रन् 'देवेभ्यः कर्मकृत्वे'ति
 देवेभ्यो हि कर्मकृत्वा 'ऽस्तं प्रेतं सचाभुव' ऽइत्यभ्युतो
 ह्योढया सह भवन्ति तस्मादाह सचाभुव ऽइत्यस्तं प्रेतंति
 जघनार्द्धो वा ऽएष यज्ञस्य यत्पत्नी तामेतत्प्राचीं यज्ञं

(१) शु० सं० अ० ३ क० ४५ । (२) शु० सं० अ० ३ क० ४५ । (३) शु० सं०
 अ० ३ क० ४५ । (४) शु० सं० अ० ३ क० ४६ । (५) शु० सं० अ० ३ क० ४७ ।
 (६) शु० सं० अ० ३ क० ४७ । (७) शु० सं० अ० ३ क० ४७ । (८) शु० सं०
 अ० ३ क० ४७ ।

प्राऽसीषदद् गृहा वा ऽअस्तं गृहाऽऽ प्रतिष्ठा तद् गृहेष्वेवैना-
मेतत्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति ॥ २९ ॥ प्रतिपराणीयोदैति
प्रतिप्रस्थाता । सम्मृजन्त्यग्निः सम्मृष्टेऽग्नौ ता ऽउभा-
वेवोत्तरावाधारावाधारयतोऽथाऽद्धर्ष्युरेवाऽऽश्राव्य होतारं
प्रवृणीते प्रवृतो होतोत्तरस्यै वेदेहोतृषदन ऽउपविशत्युपविश्य
प्रसूति ता ऽउभावेव प्रसूतौ स्नुच ऽआदायाऽतिक्रामतो-
ऽतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽद्धर्ष्युरेवाऽऽह समिधो यजेति यज-
यजेति चतुर्थे—चतुर्थे प्रयाजे समानयमानौ नवभिः
प्रयाजैश्चरतः ॥ ३० ॥ अथाऽद्धर्ष्युरेवाऽऽहाऽग्नेऽनुब्रूहीति ।
आग्नेयमाज्यभागं ता ऽउभावेव चतुराज्यस्याऽवदायाऽति-
क्रामतोऽतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽद्धर्ष्युरेवाऽऽहाऽग्निं यजेति ता
ऽउभावेव वषट्कृते जुहुतः ॥ ३१ ॥ अथाऽद्धर्ष्युरेवाऽऽह
सोमायाऽनुब्रूहीति । सौम्यमाज्यभागं ता ऽउभावेव
चतुराज्यस्याऽवदायाऽतिक्रामतोऽतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽद्ध-
र्ष्युरेवाऽऽह सोमं यजेति ता ऽउभावेव वषट्कृते जुहुतः
॥ ३२ ॥ तद्यत्किञ्च वाचा कर्त्तव्यम् । अद्धर्ष्युरेव
तत्करोति न प्रतिप्रस्थाता तद्यदद्धर्ष्युरेवाऽऽश्राव्यतीहैव
यत्र वषट् क्रियते ॥ ३३ ॥ कृतानुकर एव प्रतिप्रस्थाता ।
क्षत्रं वै वरुणो विशो मरुतस्तत् क्षत्रायैवैतद्विशं कृतानुकरा-
मनुवर्त्मानं करोति प्रत्युद्यामिनी० ह क्षत्राय विशं कुर्याद्य-
दपि प्रतिप्रस्थाताऽऽश्रावयेत्तस्मान्न प्रतिप्रस्थाताऽऽश्राव-
यति ॥ ३४ ॥ पाणावेव प्रतिप्रस्थाता । स्नुचौ कृत्वो-
पाऽऽस्तेऽथाऽद्धर्ष्युरेवैतैर्विर्भिः प्रचरत्याग्नेयेनाऽष्टाकपा-

लेन पुरोडाशेन सौम्येन चरुणा सावित्रेण द्वादशकपालेन
वाऽष्टाकपालेन वा पुरोडाशेन सारस्वतेन चरुणा पौष्णेन
चरुणैन्द्राग्नेन द्वादशकपालेन पुरोडाशेन ॥ ३५ ॥ अथैता-
ब्भ्यां पयस्याब्भ्यां प्रचरिष्यन्तौ विपरिहरतः । स यो मेषो
भवति मारुत्यां तं वारुण्यामवदधाति या मेषो भवति
वारुण्यां तां मारुत्यामवदधाति तद्यदेवं विपरिहरतः क्षत्रं
वै वरुणो वीर्यपुमान्वीर्यमेवैतत्क्षत्रे धत्तोऽवीर्या वै स्त्री
विशो मरुतस्तदवीर्यामेवैतद्विशं कुरुतस्तस्मादेवं विपरिहरतः
॥ ३६ ॥ अथाऽध्वर्युरेवाऽऽह वरुणायाऽनुब्रूहीति । स
ऽउपस्तृणीत ऽआज्यमथाऽस्यै वारुण्यै पयस्यायै द्विरवद्यति
सोऽन्यतरेणाऽवदानेन सह मेषमवदधात्यथोपरिष्टा-
दाज्यस्याऽभिधारयति प्रत्यनक्त्यवदाने ऽअतिक्रामत्यति-
क्रम्याऽऽश्राव्याह वरुणं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ ३७ ॥
सठ्वये पाणावद्ध्वर्युः । स्तुचौ कृत्वा दक्षिणेन प्रतिप्रस्था-
तुर्वा सोऽन्वारब्भ्याऽऽह मरुद्भ्योऽनुब्रूहीत्युपस्तृणीत ऽआज्यं
प्रतिप्रस्थाताऽथाऽस्यै मारुत्यै पयस्यायै द्विरवद्यति सो-
ऽन्यतरेणाऽवदानेन सह मेषीमवदधात्यथोपरिष्टादाज्य-
स्याऽभिधारयति प्रत्यनक्त्यवदाने ऽअतिक्रामत्यथाऽध्वर्यु-
रेवाऽऽश्राव्याऽऽह मरुतो यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ ३८ ॥
अथाऽध्वर्युरेव कायेन । एककपालेन पुरोडाशेन पृचरति
कायेनैककपालेन पुरोडाशेन प्रचर्याऽध्वर्युरेवाऽऽहाऽग्नये
स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीति स सर्वेषामेव हविषामध्वर्युः सकृत्स-
कृदवद्यत्यैतस्या ऽएव पयस्यायै प्रतिप्रस्थाता सकृदवद्य-

त्यथोपरिष्ठाद् द्विराज्यस्याऽभिधारयतस्ताऽउभावेवाऽतिक्रा-
मतोऽतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽद्ध्वर्युरेवाऽऽहाऽग्निं७ खिष्टकृतं
यजेति ताऽउभावेव वृषदकृते जुहुतः ॥ ३९ ॥ अथा-
ऽद्ध्वर्युरेव प्राशिन्नमवद्यति । इडा७ समवदाय प्रतिप्रस्था-
त्रेऽतिप्रजिहीते तत्राऽपि प्रतिप्रस्थाता मारुत्यै पयस्यायै
द्विरब्धयवत्यथोपरिष्ठाद् द्विराज्यस्याऽभिधारयत्युपहूय मा-
र्ज्यन्ते ॥ ४० ॥ अथाऽद्ध्वर्युरेवाऽऽह ब्रह्मन्प्रस्थास्यामि ।
समिधमाधायाऽग्निमग्नीत्संमृद्धीति स स्तुचोरेवाऽद्ध्वर्युः
पृषदाज्यं व्यानयतेऽथ यदि प्रतिप्रस्थातुः पृषदाज्यं
भवति तत्स द्वेधा व्यानयतऽतो तत्र पृषदाज्यं न
भवति स यदेवोपभृत्याज्यं तत्स द्वेधा व्यानयते ताऽ
उभावेवाऽतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽद्ध्वर्युरेवाऽऽह देवान्यजेति
यज-यजेति चतुर्थे-चतुर्थेऽनुयाजे समानयमानौ नव-
भिरनुयाजैश्चरतस्तद्यन्नवप्रयाजं भवति नवाऽनुयाजं
तदुभयतऽएवैतद्वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चतीतश्चोद्धर्वा
ऽइतश्चाऽवाचीस्तस्मान्नवप्रयाजं भवति नवाऽनुयाजम्
॥ ४१ ॥ ताऽउभावेव सादयित्वा स्तुचो व्यूहतः ।
स्तुचो व्युह्य परिधीन्तसमज्य परिधिमभिपद्याऽऽश्राव्या-
ऽद्ध्वर्युरेवाऽऽहे‘षिता दैव्या होतारो भद्रवाच्याय प्लेषितो
मानुषः सूक्तवाकाये’ति सूक्तवाकः होता प्रतिपद्यतेऽथैता
उभावेव प्रस्तरौ समुल्लुम्पतऽउभावनुप्रहरतऽउभौ
तृणेऽपयह्योपाऽसाते यदा होता सूक्तवाकमाह ॥ ४२ ॥

अथाऽग्नीदाहा 'ऽनुप्रहरे'ति । ता ऽउभावेवाऽनुप्रहरत
 ऽउभावात्माना ऽउपस्पृशेते ॥ ४३ ॥ अथाऽऽह 'संबदे-
 स्वे'ति । 'अगानग्नीदुगच्छावय श्रौषद् स्वगा द्वैव्या
 होतृभ्यः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः शंभ्योर्ब्रूही'त्यङ्घ्र्युरेवैतदाह
 ता ऽउभावेव परिधीननुप्रहरत ऽउभौ स्नुचः सम्प्रगृह्य
 स्प्ये सादयतः ॥ ४४ ॥ अथाऽङ्घ्र्युरेव प्रतिपरेत्य ।
 पत्नीः संव्याजयत्युपास्त एव प्रतिप्रस्थाता पत्नीः संव्या-
 ज्योदैत्यङ्घ्र्युः ॥ ४५ ॥ त्रीणि समिष्टयजूंषि जुहोति ।
 तूष्णीमेव प्रतिप्रस्थाता स्नुचं प्रगृह्णाति तद्ये वैश्वदेवेन
 व्रजमानयोर्वाससी परिहिते स्यातां ते ऽएवाऽत्राऽपि
 स्यातामथाऽस्यै वारुण्यै पयस्यायै †क्षामकर्षमिश्रमादाया-
 ऽवभृथं यन्ति वारुण्यं वा ऽएतन्निर्वरुणतायै तत्र न साम
 गीयते न ह्यत्र साम्ना किं चन क्रियते तूष्णीमेवेत्याऽभ्य-
 वेत्योपमारयति ॥ ४६ ॥ 'अवभृथ निचुम्पुण । निचेरुरसि
 निचुम्पुणः । अव देवैर्देवकृतमेनोऽयासिषमव मर्त्यैर्मर्त्य-
 कृतं पुरुराव्णो देव रिषपाही'ति कामः हैते यस्मै काम-
 येत तस्मै दद्यान्न हि दीक्षितवसने भवतः स यथाऽहि-
 स्वचो निर्मुच्येतैवः सर्वस्मात्पाप्मनो निर्मुच्यते ॥ ४७ ॥
 अथ केशश्मश्रूप्त्वा । समारोह्याऽग्नी ऽउदवसायेव ह्येतेन

* 'उदेत्यङ्घ्र्युः' इति पाठः 'क' पुस्तके ।

† 'क्षामकर्षमिश्रम्' क्षामोऽतिपाकेन दग्धः पात्रे संसक्तः, कृप्यन्त इति कर्षः (कृप विलेखने)
 क्षामश्चाऽसौ कर्षधेति क्षामकर्षः तेन मिश्रं हवित्वर्थः ।

(१) का० श्रौ० सू० ३. ६. १३ । (२) का० श्रौ० सू० ३. ६. १५ (३) का०
 श्रौ० म० ३. ६. १५ । (४) शु० सं० अ० ३ क० ४८ ।

यजते न हि तदवकल्पते यदुत्तरवेदावग्निहोत्रं जुहुया-
त्तस्मादुदवस्यति गृहानित्वा निर्ममत्स्याऽग्नी पौर्णमासेन
यजत ऽउत्सन्नयज्ञ ऽइव वा ऽएष यच्चातुर्मास्यान्ययथैष
कलसः प्रतितिष्ठितो यज्ञो यत्पौर्णमासं तत्कलसेनैवैतद्यज्ञेना-
ऽन्ततः प्रतितिष्ठति तस्मादुदवस्यति ॥ ४८ ॥

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

वरुणप्रघासेवै प्रजापतिः । प्रजा वरुणपाशात्प्राऽमुञ्चत्ता
ऽअस्याऽनमीवा ऽअकिल्बिषाः प्रजाः प्राऽजायन्ताऽथैतैः
साकमेधैरैतैर्वै देवा वृत्रमघ्नन्तैर्वै व व्यजयन्त येयमेषां
विजितिस्तां तथो ऽएवैष ऽएतैः पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यः
हन्ति तथो ऽएव विजयते तस्माद्वा ऽएष ऽएतैश्चतुर्थं
मासि यजते स वै द्व्यहमनूचीनाऽहं यजते ॥ १ ॥ स
पूर्वेद्युः । अग्नयेऽनीकवतेऽष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपत्यग्निः ह
वै देवा ऽअनीकं कृत्वोपप्रेयुर्वृत्रः हनिष्यन्तः स तेजो-
ऽग्निर्नाऽव्यथत तथो ऽएवैष ऽएतत्पाप्मानं द्विषन्तं
भ्रातृव्यः हनिष्यन्नग्निमेवाऽनीकं कृत्वोपप्रेति स तेजो-
ऽग्निर्न व्यथते तस्मादग्नयेऽनीकवते ॥ २ ॥ अथ मरुद्भ्यः
सान्तनपनेऽभ्यः । मध्यन्दिने चरं निर्वपति मरुतो ह वै
सान्तपना मध्यन्दिने वृत्रः सन्तेषु स सन्तप्तोऽनन्नेव
प्राणान्परिदीर्णः शिश्ये तथो ऽएवैतस्य पाप्मानं द्विषन्तं
भ्रातृव्यं मरुतः सान्तपनाः सन्तपन्ति तस्मान्मरुद्भ्यः
सान्तनपनेऽभ्यः ॥ ३ ॥ अथ मरुद्भ्यो गृहमेधिऽभ्यः ।

शाखया वत्सानपाकृत्य पवित्रवति सन्दोह्य तं चरुं ॥ १ ॥ श्रप-
 यति चरुं ह्येव स यत्र क्व च तण्डुलानावपन्ति तन्मेधो
 देवा दधिरे प्रातर्वृत्रं हनिष्यन्तस्तथो ऽएवैष ऽएतत्पा-
 ण्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यं हनिष्यन्मेधो धत्ते तद्यत्क्षी-
 रौदनो भवति मेधो वै पयो मेधस्तण्डुलास्तमुभयं मेध-
 मात्मन्धत्ते तस्मात्क्षीरौदनो भवति ॥ ४ ॥ तस्याऽऽवृत् ।
 सैव स्तीर्णां द्वेदिर्भवति या मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यस्तस्या-
 मेव स्तीर्णायां द्वेदौ परिधीश्च शकलौश्चोपनिदधति तथा
 सन्दोह्य चरुं ॥ १ ॥ श्रपयति श्रपयित्वा ऽभिघार्योद्वासयति ॥ ५ ॥
 अथ द्वे पिशीले वा पात्र्यौ वा निष्णं निजति । तयोरेनं द्वेधोद्ध-
 रन्ति तयोर्मध्ये सर्पिरासेचने कृत्वा सर्पिरासिञ्चति स्तुवं च
 स्तुवं च समाष्ट्वथैता ऽओदनावादायोदैति स्तुवं च स्तुवं
 चाऽऽदायोदैति स ऽइमामेव स्तीर्णां द्वेदिमभिमृश्य परि-
 धीन्परिधाय यावत् शकलान् कामयते तावतोऽभ्याद-
 धास्यथैता ऽओदनावासादयति स्तुवं च स्तुवं चाऽऽसादयत्यु-
 पविशति होता होतृषदने स्तुवं च स्तुवं चाऽऽदुदान ऽआह
 ॥ ६ ॥ अग्नयेऽनुब्रूहीति । आग्नेयमाज्यभागं स दक्षिण-
 स्यौदनस्य सर्पिरासेचनाच्चतुराज्यस्याऽवदायाऽतिक्राम-
 त्यतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽऽहाऽग्निं यजेति वृषदकृते जुहोति
 ॥ ७ ॥ अथाऽऽह सोमायाऽनुब्रूहीति । सौम्यमाज्यभागं
 स ऽउत्तरस्यौदनस्य सर्पिरासेचनाच्चतुराज्यस्याऽवदाया-
 ऽतिक्रामत्यतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽऽह सोमं यजेति वृषद-
 कृते जुहोति ॥ ८ ॥ अथाऽऽह मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्योऽनु-

ब्रूहीति । स दक्षिणस्यौदनस्य सर्पिरासेचनात्ततः ऽआज्य-
मुपस्तृणीते तस्य द्विरवद्यत्यथोपरिष्ठादाज्यस्याऽभिधार-
यत्यतिक्रामत्यतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽऽह मरुतो गृहमेधि-
नो यजेति वृषट्कृते जुहोति ॥ ९ ॥ अथाऽऽहाऽग्नये स्विष्ट-
कृतेऽनुब्रूहीति । स ऽउत्तरस्यौदनस्य सर्पिरासेचनात्ततः
ऽआज्यमुपस्तृणीते तस्य द्विरवद्यत्यथोपरिष्ठादाज्यस्या-
ऽभिधारयत्यतिक्रामत्यतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽऽहाऽग्निं स्वि-
ष्टकृतं यजेति वृषट्कृते जुहोत्यथेडामेवाऽवद्यति न प्राशिन्न-
मुपहूय मार्जयन्त ऽएतन्वेकमयनम् ॥ १० ॥ अथेदं
द्वितीयः । सैव स्तीर्णां वेदिर्भवति या मरुद्भ्यः
सान्तपनेभ्यस्तस्यामेव स्तीर्णायां वेदौ परिधीश्च शकला-
श्चोपनिदधति तथा सन्दोह्य चरुं श्रपयति †नेदेव प्र-
तिवेशमाज्यमधिश्रयति श्रपयित्वाऽभिघ्राव्योद्वास्याऽनक्ति स्था-
ल्यामाज्यमुद्वासयति सुवं च सुचं च संमाष्ट्यथैतः सोखमेव
चरुमादायोदैति स्थाल्यामाज्यमादायोदैति सुवं च सुचं
चाऽऽदायोदैति स ऽइमामेव स्तीर्णां वेदिमभिमृश्य परि-
धीन्परिधाय यावतः शकलान्कामयते तावतोऽभ्याद-
धात्यथैतः सोखमेव चरुमासादयति स्थाल्यामाज्यमा-
सादयति सुवं च सुचं चाऽऽसादयत्युपविशति होता होतृ-
षदने सुवं च सुचं चाऽऽदुदान ऽआह ॥ ११ ॥ अग्नये
ऽनुब्रूहीति । आग्नेयमाज्यभागः स स्थाल्यै चतुराज्य-
स्याऽवदायाऽतिक्रामत्यतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽऽहाऽग्निं यजेति

वृषदकृते जुहोति ॥ १२ ॥ अथाऽऽह सोमायाऽनुब्रूहीति ।
 सौम्यमाज्ज्यभागः स स्थात्या ऽएव चतुराज्ज्यस्याऽव-
 दायाऽतिक्रामत्यतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽऽह सोमं यजेति
 वृषदकृते जुहोति ॥ १३ ॥ अथाऽऽह मरुद्भ्यो गृहमेधि-
 ब्योऽनुब्रूहीति । स ऽउपस्तृणीत ऽआज्ज्यमथाऽस्य चरो-
 द्विरवद्यत्यथोपरिष्ठादाज्ज्यस्याऽभिधारयति प्रत्यनक्तचवदाने
 ऽतिक्रामत्यतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽऽह मरुतो गृहमेधिनो
 यजेति वृषदकृते जुहोति ॥ १४ ॥ अथाऽऽहाऽनये
 स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीति । स ऽउपस्तृणीत ऽआज्ज्यमथाऽस्य चरोः
 सकृदवद्यत्यथोपरिष्ठाद् द्विराज्ज्यस्याऽभिधारयति न प्र-
 त्यनक्तचवदानमतिक्रामत्यतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽऽहाऽग्निं १
 स्विष्टकृतं यजेति वृषदकृते जुहोति ॥ १५ ॥ अथेडा-
 मेवाऽवद्यति न प्राशिन्नम् । उपहूय प्राऽश्नन्ति यावन्तो
 गृह्या हविरुच्छिष्टाशाः स्युस्तावन्तः प्राऽश्नीयुरथो ऽअप्यु-
 त्तिवजः प्राऽश्नीयुरथो ऽअप्यन्ये ब्राह्मणाः प्राऽश्नीयुर्बुद्धि-
 बहुरोदनः स्यादथैतामनिरशितां कुम्भीमपिधाय निदधति
 पूर्णार्द्धाया मातृभिर्वत्सान्समवार्जन्ति तदु पशवो मेधमा-
 र्मन्दधते १यवाग्वैतां १ रात्रिमग्निहोत्रं जुहोति १निवान्यां
 प्रातर्दुहन्ति पितृयज्ञाय ॥ १६ ॥ अथ प्रातर्दुहते वाऽहुते
 वा । यतरथा कामयेत सोऽस्या ऽअनिरशितायै कुम्भ्यै

* अनिरशितां शेषरहितां कुम्भीं पात्रान्तरेणाऽपिधाय, हविषा पूर्णां दर्वीं यस्मिन्कर्मणि तत्
 पूर्णदर्वम् तस्मै 'पूर्णदर्वाय' कर्मणे तदर्थं स्थापयेत् (सा० भा०) ।

† तण्डुलानां शिथिलः पाको यवागूः ।

‡ स्वयं नष्टवत्सा अन्यबीयेन वत्सेन या गौर्दुहते सा निवान्येत्युच्यते ।

द॒व्योप॑हन्ति 'पू॒र्णा द॑र्वि॒ परा॑प॒त सु॒पू॒र्णा पु॒नरा॑प॒त ।
व॒स्नेव॑ वि॒क्रीणा॑वहा ऽइ॒षमूर्ज॑ः श॒तक्र॑तवि॒ति य॒था पु॒रो
ऽनु॒वाक्यै॑व॒मेषै॑त॒यैवै॑नमे॒तस्मै॑ भा॒गाय॑ ह॒यति ॥ १७ ॥
अ॒थर्ष॑भ॒माह्व॑यित॒वै ब्रू॑यात् । स य॒दि स्या॑त्स॒ वष॑ट्कार ऽइ॒त्यु
हैक॑ ऽआहु॒स्तस्मि॑न्वष॒ट्कारे॑ जुहु॒यादित्य॑थो ऽइ॒न्द्रमे॑वै॒त-
त्स्वे॒न रू॒पेण॑ ह॒यति॑ वृ॒त्रस्य॑ व॒धायै॑तद्वा ऽइ॒न्द्रस्य॑ रू॒पं
य॒द्वष॑भ॒स्तस्वे॑नै॒वैनमे॑त॒द्रूपे॑ण ह॒यति॑ वृ॒त्रस्य॑ व॒धाय॑ स
य॒दि स्या॑दा॒म ऽइ॒न्द्रो य॒ज्ञम॑गन्ते॒न्द्रो मे॑ य॒ज्ञ ऽइ॒ति ह
वि॒द्याद्य॑द्यु न॒ स्या॒द्वाह्म॑ण॒ ऽए॒व दक्षि॑णत॒ ऽआ॒सीनो॑ ब्रू॒या-
ज्जु॒हुधी॑ति॒ सैवै॑न्द्री वाक् ॥ १८ ॥ स॒ जुहो॑ति । 'देहि॒ मे
दु॑दामि ते नि॒ मे धे॑हि नि॒ ते द॑धे । नि॒हारं॑ च ह॒रासि॑ मे
नि॒हारं॑ नि॒हरा॑णि ते स्वाहे॑ति ॥ १९ ॥ अ॒थ मरु॑द्भ्यः
क्री॒डि॒ब्भ्यः॑ । स॒प्त॒क॒पालं॑ पु॒रोडा॑शं निर्व॒पति॑ मरु॒तो ह वै
क्री॒डिनो॑ वृ॒त्रः॑ ह॒निष्य॑न्त॒मिन्द्र॑मा॒गतं॑ त॒मभितः॑ प॒रि-
चि॒क्रीडु॑र्म॒हय॑न्त॒स्तथो॑ ऽए॒वैतं॑ पाप्म॒नं द्विष॑न्तं भ्रा॒तृव्यः॑
ह॒निष्य॑न्त॒मभितः॑ प॒रिक्री॑डन्ते म॒हय॑न्त॒स्तस्मान्मरु॑द्भ्यः
क्री॒डि॒ब्भ्योऽथा॑ऽतो म॒हाह॑विष॒ ऽए॒व तद्य॑था म॒हाह॑विष-
स्त॒थो त॒स्य ॥ २० ॥

पञ्चमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

*काण्डिका संख्या ॥ ११५ ॥

महाहविषा ह वै देवा ववृत्रं जघ्नुः । तेनो ऽएव
 वव्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तां तथो ऽएवैष ऽएतेन
 पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यः हन्ति तथो ऽएव विजयते
 तस्माद्वा ऽएष ऽएतेन यजते ॥ १ ॥ तस्याऽऽवृत् । उप
 किरन्त्युत्तरवेदिं गृह्णन्ति पृषदाज्यं मुन्थन्त्यग्निं नवप्र-
 याजं भवति नवाऽनुयाजं त्रीणि समिष्टयजूंषि भवन्त्य-
 थैतान्न्येव पृश्च हवींषि भवन्ति ॥ २ ॥ स यदाग्नेयोऽष्टा-
 कपालः पुरोडाशो भवति । अग्निना ह वा ऽएनं तेज-
 साऽघ्नन्त्स तेजोऽग्निर्वाऽव्यथ तस्मादाग्नेयो भवति ॥ ३ ॥
 अथ यत्सौम्यश्चरुर्भवति । सोमेन ह वा ऽएनः
 राज्ञाऽघ्नन्त्सोमराजान एव तस्मात्सौम्यश्चरुर्भव-
 वति ॥ ४ ॥ अथ यत्सावित्रः । द्वादशकपालो वाऽष्टाकपालो
 वा पुरोडाशो भवति सविता वै देवानां प्रसविता सवितृ-
 प्रसूता हैवैनमघ्नँस्तस्मात्सावित्रो भवति ॥ ५ ॥ अथ
 यत्सारस्वतश्चरुर्भवति । वाग्वै सरस्वती वागु हैवाऽनुममाद
 प्रहर जहीति तस्मात्सारस्वतश्चरुर्भवति ॥ ६ ॥ अथ
 यत्पौष्णश्चरुर्भवति । इयं वै पृथिवी पूषेयः हैवैनं
 ब्रधाय प्रतिप्रददावनया हैवैनं प्रतिप्रत्तं जघ्नुस्तस्मात्पौ-
 णश्चरुर्भवति ॥ ७ ॥ अथैन्द्राग्नौ द्वादशकपालः पुरो-
 डाशो भवति । एतेन हैवैनमघ्नँस्तेजो वा ऽअग्निरिन्द्रियं
 वीर्यमिन्द्र एताब्ध्यामेनमुभाब्ध्यां वीर्याब्ध्यामघ्नन् ब्रह्म
 वा ऽअग्निः क्षत्रमिन्द्रस्ते ऽउभे सः रभ्य ब्रह्म च क्षत्रं
 च सयुजौ कृत्वा ताब्ध्यामेनमुभाब्ध्यां वीर्याब्ध्यामघ्नँ-

स्तस्मादैन्द्राग्नो द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति ॥ ८ ॥
 अथ माहेन्द्रश्चरुर्भवति । इन्द्रो वा ऽएष पुरा वृत्रस्य
 वधादथ वृत्रः हत्वा यथा महाराजो विजिग्यान् ऽएवं
 महेन्द्रोऽभवत्तस्मान्माहेन्द्रश्चरुर्भवति महान्तमु चैवैन-
 मेतत्खलु करोति वृत्रस्य वधाय तस्मादेव माहेन्द्रश्च-
 रुर्भवति ॥ ९ ॥ अथ वैश्वकर्म्मण ऽएककपालः पुरोडाशो
 भवति । विश्वं वा ऽएतत्कर्म्म कृतः सर्वं जितं देवाना-
 मासीत्साकमेधैरीजानानां विजिग्यानां विश्वमेवैतस्यै-
 तत्कर्म्म कृतः सर्वं जितं भवति साकमेधैरीजानस्य
 विजिग्यान्स्य तस्माद्वैश्वकर्म्मण ऽएककपालः पुरोडाशो
 भवति ॥ १० ॥ एतेन वै देवाः । यज्ञेनेष्ट्वा येयं देवानां
 प्रजातिर्ष्या श्रीरेतद् बभूवुरेताः ह वै प्रजातिं प्रजायत
 ऽएताः श्रियं गच्छति य ऽएवं विद्वानेतेन यज्ञेन यजते
 तस्माद्वा ऽएतेन यजेत ॥ ११ ॥

पञ्चमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

महाहविषा ह वै देवा वृत्रं जघ्नुः । तेनो ऽएव
 व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तामथ यानेवैषां तस्मिन्त्सं-
 ग्रामेऽग्नैस्तान्पितृयज्ञेन समैरयन्त पितरो वै त ऽआसँस्त-
 स्मात्पितृयज्ञो नाम ॥ १ ॥ तद्वसन्तो ग्रीष्मो वर्षाः । एते
 ते ये व्यजयन्त शरद्धेमन्तः शिशिरस्त ऽउ ते वार्षपुनः

समैरयन्त ॥ २ ॥ अथ यदेष ऽएतेन यजते । तन्नाऽऽह
 द्वेवैतस्य तथा कञ्चन घ्नन्तीति देवा ऽअकुर्वन्निति * द्वेवैष
 ऽएतत्करोति यमु चैवैबभ्यो देवा भागमकल्पयँस्तमु
 चैवैबभ्य ऽएष ऽएतद्भागं करोति यानु चैव देवाः समैरयन्त
 तानु चैवैतदवति स्वानु चैवैतत्पितृजृह्येयां॑ सं लोकमुपोन्न-
 यति यदु चैवाऽस्याऽत्राऽऽत्मनोऽचरणेन हन्यते वा मीयते
 वा तदु चैवाऽस्यैतेन पुनराप्यायते तस्माद्वा ऽएष ऽएतेन
 यजते ॥ ३ ॥ स पितृबभ्यः सोमवद्भ्यः । षट्कपालं
 पुरोडाशं निर्वपति सोमाय वा पितृमते षड् वा ऽऋतव
 ऽऋतवः पितरस्तस्मात्षट्कपालो भवति ॥ ४ ॥ अथ
 पितृबभ्यो बर्हिषद्भ्यः । अन्वाहार्यपचने धानाः कुर्वन्ति
 ततोऽर्द्धाः पि६षन्त्यर्द्धा ऽडृत्येव धाना ऽअपिष्टा भवन्ति
 ता धानाः पितृबभ्यो बर्हिषद्भ्यः ॥ ५ ॥ अथ पितृबभ्यो-
 ऽग्निष्वात्तेभ्यः । निवान्न्यायै दुग्धे सकृदुपमथित ऽएक-
 शलाकया मन्थो भवति सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरस्तस्मा-
 त्सकृदुपमथितो भवत्येतानि हवीं॑षि भवन्ति ॥ ६ ॥
 † तद्ये सोमेनेजानाः । ते पितरः सोमवन्तोऽथ ये दत्तेन
 पक्वेन लोकं जयन्ति ते पितरो बर्हिषदोऽथ ये ततो
 नाऽन्यतरञ्चन यानग्निरेव दहन्स्वदयति ते पितरोऽग्नि-
 ष्वात्ता ऽएत ऽउ ते ये पितरः ॥ ७ ॥ स जघनेन गार्ह-
 पत्यम् । प्राचीनावीती भूत्वा दक्षिणासीन ऽएतः षट्क-

* 'त्वेवैष' इति 'क' पुस्तके ।

† अत्र शतम् १३०० ॥

पालं पुरोडाशं गृह्णाति स तत ऽएवोपोत्थायोत्तरेणाऽन्वा-
 हार्यपचनं दक्षिणा तिष्ठन्नवहन्ति सकृत्फलीकरोति
 सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरस्तस्मात्सकृत्फलीकरोति ॥ ८ ॥
 स दक्षिणैव दृषदुपले ऽउपदधाति । दक्षिणाद्धै गार्हपत्यस्य
 षट्कपालान्युपदधाति तद्यदेतां दक्षिणां दिशः सचन्त
 ऽएषा हि दिक् पितॄणां तस्मादेतां दक्षिणां दिशः सचन्ते
 ॥ ९ ॥ अथ दक्षिणेनाऽन्वाहार्यपचनम् । चतुःसर्किं
 वेदिं करोत्यवान्तरदिशोऽनुस्रक्तीः करोति चतस्रो वा
 ऽअवान्तरदिशोऽवान्तरदिशो वै पितरस्तस्मादवान्तरदिशो-
 ऽनुस्रक्तीः करोति ॥ १० ॥ तन्मज्ज्येऽग्निः समादधाति ।
 पुरस्ताद्वै देवाः प्रत्यञ्चो मनुष्यानबभ्युपाऽऽवृत्तास्तस्मात्ते-
 बभ्यः प्राङ् तिष्ठञ्जुहोति सर्वतः पितरोऽवान्तरदिशो वै
 पितरः सर्वत ऽइव हीमा ऽअवान्तरदिशस्तस्मान्मज्ज्येऽग्निः
 समादधाति ॥ ११ ॥ स तत ऽएव प्राक् स्तम्बयजुर्हरति ।
 स्तम्बयजुर्हुत्वाऽथेत्येवाऽग्रे परिगृह्णात्यथेत्यथेति पूर्वेण
 परिग्रहेण परिगृह्य लिखति हरति यद्धार्यं भवति स तथै-
 वोत्तरेण परिग्रहेण परिगृह्णात्युत्तरेण परिग्रहेण परिगृह्य
 प्रतिमृज्ज्याऽऽह 'प्रोक्षणीरासादये'त्यासादयन्ति प्रोक्षणी-
 रिध्मं बार्हिरुपसादयन्ति सुचः संमाष्ट्याज्ज्येनोदैति स
 यज्ञोपवीती भूत्वाऽऽज्ज्यानि गृह्णाति ॥ १२ ॥ तदाहुः ।
 द्विरुपभूति गृह्णीयाद् द्वौ ह्यत्राऽनुयाजौ भवत ऽइति

* दर्शपूर्णमासादौ यजुर्मन्त्रेण छिन्नो दर्भः 'स्तम्बयजुः' इति कातीयभूमिकायामाचार्यपादाः ।

तद्वष्टावेव कृत्व ऽउपभृति गृहीयान्नेचज्ञस्य विधाय ऽअया-
नीति तस्माद्वष्टावेव कृत्व ऽउपभृति गृहीयादाज्यानि
गृहीत्वा स पुनः प्राचीनावीती भूत्वा ॥ १३ ॥ प्रोक्षणी-
रद्ध्वर्युरादत्ते । स ऽइधममेवाऽग्रे प्रोक्षत्यथ वेदिमथाऽस्मै
बर्हिः प्रयच्छन्ति तत्पुरस्ताद् ग्रन्थ्यासादयति तत्प्रोक्ष्यो-
पनिनीय विस्रथस्य ग्रन्थिं न प्रस्तरं गृह्णाति सकृदु ह्येव
पराश्वः पितरस्तस्मान्न प्रस्तरं गृह्णाति ॥ १४ ॥ अथ सन्न-
हनमनुविस्रथस्य । अपसलवि त्रिः परिस्तृणन्प्रथ्येति
सोऽपसलवि त्रिः परिस्तीर्य यावत्प्रस्तरभाजनं तावत्परि-
शिनष्ट्यथ पुनः प्रसलवि त्रिः प्रथ्येति यत्पुनः प्रस-
लवि त्रिः प्रथ्येति तद्यानेवाऽमूँस्त्रयाद्विपतृनन्ववाऽगात्तेबभ्य
ऽएवैतत्पुनरपोदेतीमथ स्वं लोकमभि तस्मात्पुनः प्रसलवि
त्रिः प्रथ्येति ॥ १५ ॥ स दक्षिणैव परिधीन्परिदधाति ।
दक्षिणा प्रस्तरथ स्तृणाति नाऽन्तर्दधाति विधृती सकृदु
ह्येव पराश्वः पितरस्तस्मान्नाऽन्तर्दधाति विधृती ॥ १६ ॥
स तत्र जुहुमासादयति । अथ पूर्वामुपभृतमथ द्रुवामथ
पुरोडाशमथ धाना ऽअथ मन्थमासाद्य हवीथषि संमृशति
॥ १७ ॥ ते सर्व एव यज्ञोपवीतिनो भूत्वा । इत्थाऽद्य-
जमानश्च ब्रह्मा च पश्चात्परीतः पुरस्तादग्नीत् ॥ १८ ॥
तेनोपाथंशु चरन्ति । तिर ऽइव वै पितरस्तिर ऽइवैतद्य-
दुपाथंशु तस्मादुपाथंशु चरन्ति ॥ १९ ॥ परिवृते चरन्ति ।
तिर ऽइव वै पितरस्तिर ऽइवैतद्यत्परिवृतं तस्मात्परिवृते
चरन्ति ॥ २० ॥ अथेधममबभ्यादधदाह । अग्नये समिद्ध-

मानायाऽनु ब्रूहीति स ऽएकामेव होता सामिधेनीं त्रिर-
 न्न्वाह सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरस्तस्मादेकां होता
 सामिधेनीं त्रिरन्न्वाह ॥ २१ ॥ सोऽन्न्वाह । 'उशन्तस्त्वा
 निधीमह्युशन्तः समिधीमहि । उशन्नुशत ऽआवह पितृन्ह-
 विषे ऽअत्तव' ऽइत्यथाऽग्निमावह सोममावह पितृन्सो-
 मवत ऽआवह पितृन्बर्हिषद ऽआवह पितृनग्निष्वात्तानावह
 देवाँः ऽआज्यपाँः ऽआवहाऽग्निः होत्रायाऽऽवह स्वं महि-
 मानमावहेत्यावाह्योपविशति ॥ २२ ॥ अथाऽऽश्राव्य न होतारं
 प्रवृणीते । पितृयज्ञो वा ऽअयं नेद्धोतारं पितृषु दुधानीति
 तस्मान्न होतारं प्रवृणीते सीद होतरित्येवाऽऽहोपविशति
 होता होतृषदन ऽउपविश्य प्रसौति प्रसूतोऽङ्घ्र्यः
 स्नुचावादाय प्रत्यङ्ङुतिक्रामत्यतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽऽह
 समिधो यजेति सोऽपबर्हिषश्चतुरः प्रयाजाद्वयजति प्रजा
 वै बर्हिर्नेत्प्रजाः पितृषु दुधानीति तस्मादुपबर्हिषश्चतुरः
 प्रयाजाद्वयजत्यथाऽऽज्यभागाब्भ्यां चरन्त्याज्यभागाब्भ्यां
 चरित्वा ॥ २३ ॥ ते सर्व एव प्राचीनावीतिनो भूत्वा ।
 * एतैर्हविर्भिः प्रचरिष्यन्त ऽइत्थाद्यजमानश्च ब्रह्मा च
 पुरस्तात्परीतः पश्चादग्नीत्तदुताऽऽश्रावयन्त्योऽं स्वधेत्यस्तु
 स्वधेति प्रत्याश्रावणं स्वधा नम ऽइति वषट्कारः ॥ २४ ॥

(१) शु० सं० अ० २० क० ७० । ऋ० सं० १०. १६. १२ ।

* 'ख-ग-च' पुस्तकेषु 'एतैर्हविर्भिः' इति पाठः ।

† ॐ स्वधा, इत्यादिषु स्थानापत्या प्लुतः स्यादेवेति । 'नित्याः प्लुतयः' इत्याश्रयाय
 श्रौतसूत्रनियमात् । तेन ॐ स्वधेत्यत्र ओ स्वशब्दगतोऽकाश्च प्लुतौ 'ओऽं स्वाश्वा, स्वाश्वा
 नमः, अस्तु स्वाश्वा' इति । एवं 'ये यजामहे' इत्यत्र 'येऽं स्वधामहे' इत्यपि ध्येयम् ।

तदुहोवाचाऽऽसुरिः । आश्रावयेयुरेव प्रत्याश्रावयेयु-
 र्वषदकुर्व्युर्ध्वजस्य विधाया ऽअयामेति ॥ २५ ॥ अथा-
 ऽऽह पितृभ्यः सोमवद्भ्योऽनुब्रूहीति । सोमाय वा
 पितृमते स द्वे पुरोऽनुवाक्ये ऽअन्वाहैकया वै देवान्प्रच्छया-
 वयन्ति द्वाभ्यां पितृन्सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरस्तस्माद् द्वे
 पुरोऽनुवाक्ये ऽअन्वाह ॥ २६ ॥ स ऽउपस्तृणीत
 ऽआज्यम् । अथाऽस्य पुरोडाशस्याऽवद्यति स तेनैव सह
 धानानां तेन सह मन्थस्य तत्सकृदुवदधात्यथोपरिष्टाद्
 द्विराज्यस्याऽभिधारयति प्रत्यनक्त्यवदानानि नाऽति-
 क्रामतीत ऽएवोपोत्थायाऽऽश्राव्याऽऽह पितृन्सोमवतो
 यजेति वषदकृते जुहोति ॥ २७ ॥ अथाऽऽह पितृभ्यो
 बर्हिषद्भ्योऽनुब्रूहीति । स ऽउपस्तृणीत ऽआज्यमथाऽऽसां
 धानानामवद्यति स तेनैव सह मन्थस्य तेन सह पुरो-
 डाशस्य तत्सकृदुवदधात्यथोपरिष्टाद् द्विराज्यस्याऽभिधार-
 यति प्रत्यनक्त्यवदानानि नाऽतिक्रामतीत ऽएवोपोत्थाया-
 ऽऽश्राव्याऽऽह पितृन्बर्हिषदो यजेति वषदकृते जुहोति
 ॥ २८ ॥ अथाऽऽह पितृभ्योऽग्निवातेभ्योऽनुब्रूहीति ।
 स ऽउपस्तृणीत ऽआज्यमथाऽस्य मन्थस्याऽवद्यति स
 तेनैव सह पुरोडाशस्य तेन सह धानानां तत्सकृदुवदधात्य-
 थोपरिष्टाद् द्विराज्यस्याऽभिधारयति प्रत्यनक्त्यवदानानि
 नाऽतिक्रामतीत ऽएवोपोत्थायाऽऽश्राव्याऽऽह पितृन्भि-
 ष्वान्तान्यजेति वषदकृते जुहोति ॥ २९ ॥ अथाऽऽहोऽग्नये
 कव्यवाहनायाऽनुब्रूहीति । तत्स्विष्टकृते हव्यवाहनो वै

देवानां कव्यवाहनः पितृणां तस्मादाहाऽभ्ये कव्यवाह-
नायाऽनुब्रूहीति ॥ ३० ॥ स ऽउपस्तृणीत ऽआज्यम् ।
अथाऽस्य पुरोडाशस्याऽवद्यति स तेनैव सह धानानां तेन
सह मन्थस्य तत्सकृद्वदधात्यथोपरिष्टाद् द्विराज्यस्या-
ऽभिधारयति न प्रत्यनक्त्यवदानानि नाऽतिक्रामतीत ऽए-
वोपोत्थायाऽऽश्राव्याऽऽहाऽग्निं कव्यवाहनं यजेति वृषद-
कृते जुहोति ॥ ३१ ॥ स यन्नाऽतिक्रामति । इत ऽएवो-
पोत्थायं जुहोति सकृदु ह्येव पराश्वः पितरोऽथ यत्सकृ-
त्सकृत्सर्वेषां हविषां समवद्यति सकृदु ह्येव पराश्वः पित-
रोऽथ यद्वद्यतिषङ्गमवदानान्यवद्यत्यृतवो वै पितर ऽऋ-
तुनेवैतद्वद्यतिषजत्यृतून्सन्दधाति तस्माद्वद्यतिषङ्गमवदाना-
न्यवद्यति ॥ ३२ ॥ तद्धैके । एतमेव होत्रे मन्थमाद-
धति तः होतोपहूयाऽवैव जिघ्रति तं ब्रह्मणे प्रयच्छति तं
ब्रह्माऽवैव जिघ्रति तमग्नीधे प्रयच्छति तमग्नीदुवैव
जिघ्रत्येतन्वेवोत कुर्वन्ति यथा त्वेवेतरस्य यज्ञस्येडाप्राशिन्नः
समवद्यन्त्येवमेवैतस्याऽपि समवद्येयुस्तामुपहूयाऽवैव जिघ्र-
न्ति न प्राऽश्नन्ति प्राऽशितव्यं त्वेव वयं मन्यामह ऽइति
ह स्माऽऽहाऽऽसुरिष्यस्य कस्य चाऽग्नौ जुह्वतीति ॥ ३३ ॥
अथ यतरो दास्यन्भवति । यद्यद्धर्ष्युर्वा यजमानो वा स
ऽउदपात्रमादायाऽपसलवि त्रिः परिषिञ्चन्पृष्येति स यज-
मानस्य पितरमवनेजयत्यसाववनेनिक्ष्वेत्यसाववनेनिक्ष्वेति
पितामहमसाववनेनिक्ष्वेति प्रपितामहं तद्यथाऽऽशिष्यते-

ऽभिषिञ्चेदेवं तत् ॥ ३४ ॥ अथाऽस्य पुरोडाशस्याऽवदाय ।
 सव्ये पाणौ कुरुते धानानामवदाय सव्ये पाणौ कुरुते
 मन्थस्याऽवदाय सव्ये पाणौ कुरुते ॥ ३५ ॥ स ये माम-
 वान्तरदिशमनु स्रक्तिः । तस्यां यजमानस्य पित्रे ददात्य-
 सावेतत्त इत्यथ ये मामवान्तरदिशमनु स्रक्तिस्तस्यां यज-
 मानस्य पितामहाय ददात्यसावेतत्त इत्यथ ये मामवान्तरदि-
 शमनु स्रक्तिस्तस्यां यजमानस्य प्रपितामहाय ददात्यसा-
 वेतत्त इत्यथ ये मामवान्तरदिशमनु स्रक्तिस्तस्यां निमृष्टे-
 'उत्र पितरो मादयद्धं यथाभागमावृषायद्धमि'ति यथाभाग-
 मशनीतेत्येवैतदाह तद्यदेवं पितृबभ्यो ददाति तेनो स्वान्पि-
 तृनेतस्माद्यज्ञान्नाऽन्तरेति ॥ ३६ ॥ ते सर्व एव यज्ञोपवीतिनो
 भूत्वा । उदश्च ऽउपनिष्क्रम्याऽऽहवनीयमुपतिष्ठन्ते देवान्वा
 ऽएष ऽउपाऽऽवर्त्तते य ऽआहिताग्निर्भवति यो दर्शपूर्णमासा
 बभ्यां यजतेऽथैतत्पितृयज्ञेनेवाऽचारिषुस्तदु देवेबभ्यो निन्हु-
 वते ॥ ३७ ॥ ऐन्द्रीबभ्यामाहवनीयमुपतिष्ठन्ते । इन्द्रो ह्याहव-
 नीयो 'ऽक्षन्नमीमदन्त ह्यव प्रिया ऽअधूषत । अस्तोषत स्व-
 भानवो विप्रा नविष्टया मती योजान्विन्द्र ते हुरी ॥ सुसन्दृशं
 त्वा वयं मघवन्वन्दिषीमहि । प्र नूनं पूर्णबन्धुरस्तुतो
 यासि वृशाँ ३ ॥ ऽअनु योजाऽन्विन्द्र ते हुरी' ऽइति ॥ ३८ ॥
 अथ प्रतिपरेत्य गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते । 'मनो न्वाह्वामहे
 नाराशङ्सेन स्तोमेन । पितृणां च मन्मभिः ॥ आ न

ऽएतु म॒नः पु॒नः क॒त्वे दु॒क्षाय जी॒व॒से । ज्यो॒क्च सूर्यं
दृ॒शे ॥ पु॒नर्न॑ः पि॒तरो म॒नो द॒दातु दै॒व्यो ज॒नः । जी॒वं
व्या॒तः स॒चेम॒ही॑ति पि॒तृय॒ज्ञेने॒व वा ऽए॒तद॒चारि॒षुस्त॒दु खलु
पु॒नर्जी॒वान॒पि प॒द्यन्ते त॒स्मादा॒ह जी॒वं व्या॒तः स॒चेम॒हीति
॥३९॥ अ॒थ य॒तरो द॒दाति । स पु॒नः प्रा॒चीना॒वीती भू॒त्वाऽभि॒
प्र॒पद्य॒ जप॑त्य॒मीम॒दन्तं पि॒तरो यथा॒भाग॒मावृ॒षायि॒षते॑ति
यथा॒भाग॒माशि॒षुरि॒त्येवै॒तदा॒ह ॥४०॥ अ॒थोद॒पात्र॒मादा॒य । पु॒नः
प्र॒सल॒वि त्रि॑ः परि॒षिञ्च॒न्प॒र्येति स य॒जमा॒नस्य पि॒तर॒म॒वने॒
जय॑त्य॒साव॒वने॒निक्ष्वे॑त्य॒साव॒वने॒निक्ष्वे॑ति पि॒ताम॒हम॒सा॒
व॒वने॒निक्ष्वे॑ति प्र॒पिता॒मह॒न्त॒द्यथा ज॒क्षुषे॑ऽभि॒षिञ्चे॒देवं
तत्त॒द्यत्पु॒नः प्र॒सल॒वि त्रि॑ः परि॒षिञ्च॒न्प॒र्येति प्र॒सल॒वि
न ऽइ॒दं क॒र्माऽनु॒सन्ति॒ष्ठाता ऽइ॒ति त॒स्मात्पु॒नः प्र॒स॒
ल॒वि त्रि॑ः परि॒षिञ्च॒न्प॒र्येति ॥ ४१ ॥ अ॒थ नी॒विमु॒द्बृ॒ह्य
न॒मस्क॑रोति । पि॒तृदे॒व॒त्या वै नी॒विः स्त॒स्मान्नी॒विमु॒द्बृ॒ह्य
न॒मस्क॑रोति य॒ज्ञो वै न॒मो य॒ज्ञि॒याने॒वैनाने॒तत्क॑रोति
षट्कृ॒त्वो न॒मस्क॑रोति षड्वा ऽऋ॒त॒व ऽऋ॒त॒वः पि॒त॒
र॒स्त॒दृतु॒ष्वेवै॒तद्य॒ज्ञं प्र॒तिष्ठा॑पयति त॒स्मात्षट्कृ॒त्वो न॒म॒
स्क॑रोति 'गृह्णा॑न्नं पि॒तरो द॒त्ते॑ति गृह्णा॑णां ह पि॒तर
ऽई॒शत ऽए॒षो ऽए॒तस्याऽऽशी॑ः क॒र्मणः ॥४२॥ ते स॒र्व
ऽए॒व य॒ज्ञोप॒वीति॒नो भू॒त्वा । अनु॒याजा॒भ्यां प्र॒चरि॑ष्यन्त
ऽइ॒त्थाद्य॒जमा॒नश्च ब्र॒ह्मा च प॒ञ्चात्परी॑तः पु॒रस्ता॒दग्नी॒
दुप॑विशति होता होतृ॒षद॑ने ॥ ४३ ॥ अ॒थाऽऽह ब्र॒ह्म॒प्र॒

स्थास्यामि । समिधमाधायाऽग्निमग्नीत्सम्मुद्गृहीति सुचा-
वादाय प्रत्यङ्ङुतिक्रामत्यतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽऽह देवा-
भ्यजेति सोऽपबर्हिषौ द्वावनुयाजौ यजति प्रजा वै बर्हिर्भे-
त्प्रजाः पितृषु दधानीति तस्मादपबर्हिषौ द्वावनुयाजौ
यजति ॥ ४४ ॥ अथ सादयित्वा सुचौ व्यूहति । सुचौ
व्युह्य परिधीन्समज्य परिधिमभिपद्याऽऽश्राव्याऽऽहे 'षिता
दैव्या होतारो भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाये'ति
सूक्तवाकः होता प्रतिपद्यते नाऽङ्घ्र्युः प्रस्तरः समुल्लु-
म्पतीत्येवोपाऽऽस्ते यदा होता सूक्तवाकमाह ॥ ४५ ॥
अथाऽग्नीदाहाऽनुप्रहरेति । स न किञ्चनाऽनुप्रहरति
तूष्णीमेवाऽऽत्मानमुपस्पृशति ॥ ४६ ॥ अथाऽऽह 'संव-
दस्वे'ति । 'अग्नानग्नीदग्ङ्वावय श्रौषद् स्वगा दैव्या
होतृभ्यः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः शंस्योर्ब्रूही'त्युपस्पृशत्येव
परिधीन्नाऽनुप्रहरत्यथैतद्बर्हिर्नुसमस्यति परिधीञ्च ॥ ४७ ॥
तद्धैके । हविरुच्छिष्टमनु समस्यन्ति तद् तद् तथा न कुर्या-
द्धुतोच्छिष्टं वा ऽएतन्नेद्धुतोच्छिष्टमग्नौ जुह्वामेति तस्मा-
दपो वैवाऽभ्यवहरेयुः प्राऽदनीयुर्वा ॥ ४८ ॥

षष्ठाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

महाहविषा ह वै देवा व्युत्रं जघ्नुः । तेनो ऽएव
व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तामथ यानेवैषां तस्मिन्स-
ङ्ग्राम ऽदृषव ऽआर्च्छन्तानेतैरेव शल्पान्निरहरन्त तान्व्यवृहन्त

यत् त्र्यम्बकैरयजन्त ॥ १ ॥ अथ यदेष ऽएतैर्यजते ।
तन्नाऽऽह इवेवैतस्य तथा कञ्चनेषुर्कच्छतीति देवा ऽअकु-
र्वन्निति त्वेवैष ऽएतत्करोति याश्च त्वेवाऽस्य प्रजा जाता
याश्चाऽजातास्ता ऽउभयी रुद्वियात्प्रमुञ्चति ता ऽअस्याऽन-
मीवा ऽअकिल्बिषाः प्रजाः प्रजायन्ते तस्माद्वा ऽएष
ऽएतैर्यजते ॥ २ ॥ ते वै रौद्रा भवन्ति । रुद्रस्य ह्रीषु-
स्तस्माद्रौद्रा भवन्त्येककपाला भवन्त्येकदेवत्या ऽअसन्निति
तस्मादेककपाला भवन्ति ॥ ३ ॥ ते वै प्रतिपुरुषम् ।
यावन्तो गृह्याः स्युस्तावन्त ऽएकेनाऽतिरिक्ता भवन्ति
तत्प्रतिपुरुषमेवैतदेकैकेन या ऽअस्य प्रजा जातास्ता रुद्-
यात्प्रमुञ्चत्येकेनाऽतिरिक्ता भवन्ति तया ऽएवाऽस्य प्रजा
ऽअजातास्ता रुद्वियात्प्रमुञ्चति तस्मादेकेनाऽतिरिक्ता भवन्ति
॥ ४ ॥ स जघनेन गार्हपत्यम् । यज्ञोपवीती भूत्वोदङ्ङा-
सीन ऽएतान् गृह्णाति स तत् ऽएवोपोत्थायोदङ् तिष्ठन्नव-
हन्त्युदीच्यौ वृषदुपले ऽउपदधात्युत्तरार्द्धे गार्हपत्यस्य
कपालाभ्युपदधाति तद्यदेव तामुत्तरां दिशः सचन्त ऽएषा
ह्येतस्य देवस्य दिक्स्मादेतामुत्तरां दिशः सचन्ते ॥ ५ ॥
ते वा ऽअक्ताः स्युः । अक्तः हि हविस्त ऽउ वा ऽअनक्ता
ऽएव स्युरभिमानुको ह रुद्रः पशून्स्याद्यदज्ज्यात्तस्माद-
नक्ता ऽएव स्युः ॥ ६ ॥ तान्त्सार्द्धं पात्र्याऽऽ समुद्वास्य ।
अश्वाहार्ष्यपचनादुल्मुकमादायोदङ् परेत्य जुहोत्येषा
ह्येतस्य देवस्य दिक् पथि जुहोति पथा हि स देवश्चरति
चतुष्पथे जुहोत्येतद्ध वा ऽअस्य जान्धितं प्रज्ञातमवसानं

यच्चतुष्पथं तस्माच्चतुष्पथे जुहोति ॥ ७ ॥ पलाशस्य पला-
 शेन मध्यमेन जुहोति । ब्रह्म वै पलाशस्य पलाशं ब्रह्मणैवै-
 तज्जुहोति स सर्वेषामेवाऽवद्यत्येकस्यैव नाऽवद्यति य-
 ऽएषोऽतिरिक्तो भवति ॥ ८ ॥ स जुहोति । 'एष ते रुद्र
 भागः सह स्वस्त्राऽम्बिकया तं जुषस्व स्वाहे' त्यम्बिका ह वै
 नामाऽस्य स्वसा तथाऽस्यैष सह भागस्तद्यदस्यैष स्त्रिया
 सह भागस्तस्मात्त्र्यम्बिका नाम तथा ऽअस्य प्रजा
 जातास्ता रुद्रियात्प्रमुञ्चति ॥ ९ ॥ अथ यऽएष ऽएको-
 ऽतिरिक्तो भवति । तमाखूत्कर ऽउपकिरत्येष ते रुद्र भाग
 ऽआखुस्ते पशुरिति तदस्मा ऽआखुमेव पशूनामनुदिशति
 तेनो ऽद्वितराक्षपशून् हिनस्ति तद्यदुपकिरति तिर ऽइव वै
 गृध्रर्मास्तिर ऽइवैतद्यदुपकीर्णं तस्माद्वा ऽउपकिरति तथा
 ऽएवाऽस्य प्रजा ऽअजातास्ता रुद्रियात्प्रमुञ्चति ॥ १० ॥
 अथ पुनरेत्य जपन्ति । 'अव रुद्रमदीमह्यव देवन्त्र्यम्बकम् ।
 यथा नो व्यवस्यसस्करद्यथा नः श्रेयसस्करद्यथा नो
 व्यवसाययात् ॥ भेषजमसि भेषजं गवेऽश्वाय पुरुषाय
 भेषजः सुखम्मेषाय मेघ्या' ऽद्वित्याशीरेवैषैतस्य कर्मणः
 ॥ ११ ॥ अथाऽपसलवि त्रिः परियन्ति । सव्यानूरुनुपाऽऽघ्ना-
 नाऽस्त्यर्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव
 बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतादि'त्याशीरेवैषैतस्य कर्मण
 ऽआशिषमेवैतदाशासते तदु ह्येव शमिव यो मृत्योर्मु-

‘स्यवर्ततधक्वा पिनाकावस’ ऽइत्यहिः सन्नः शिवोऽती-
 हीत्येवैतदाह ‘कृत्तिवासा’ ऽइति निष्वापयत्येवैनमेतत्स्वपन्न
 हि न कञ्चन हिनस्ति तस्मादाह कृत्तिवासा ऽइति ॥ १७ ॥
 अथ दक्षिणान्वाहूनन्वावर्तन्ते । ते प्रतीक्षं पुनरायन्ति
 पुनरेत्याऽप ऽउपस्पृशन्ति रुद्वियेणेव वा ऽएतदचारिषुः
 शान्तिरापस्तदद्भिः शान्त्या शमयन्ते ॥ १८ ॥ अथ केश-
 श्मश्रूप्त्वा । समारोह्याऽग्नी ऽउदवसायेव ह्येतेन यजते न हि
 तदवकल्पते यदुत्तरवेदाग्निहोत्रं जुहुयात्तस्मादुदवस्यति
 गृहानित्वा निर्ममस्याऽग्नी पौर्णमासेन यजत ऽउत्सन्नयज्ञ-
 ऽइव वा ऽएष यच्चातुर्मास्यान्यथैव क्लृप्तः प्रतिष्ठितो
 यज्ञो यत्पौर्णमासं तत्क्लृप्तेनैवैतद्यज्ञेनाऽन्ततः प्रतितिष्ठति
 तस्मादुदवस्यति ॥ १९ ॥

षष्ठाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

अक्षय्यः ह वै सुकृतं चातुर्मास्ययाजिनो भवति ।
 संवत्सरः हि जयति तेनाऽस्याऽक्षय्यं भवति तं वै त्रेधा
 विभज्य यजति त्रेधा विभज्य प्रजयति सर्वं वै संवत्सरः
 सर्वं वा ऽअक्षय्यमेतेनो हाऽस्याऽक्षय्यः सुकृतं भवत्पृतुरु
 हैवैतद् भूत्वा देवानप्प्येत्यक्षय्यमु वै देवानामेतेनो हैवा
 ऽस्याऽक्षय्यः सुकृतं भवत्येतन्न तद्यस्माच्चातुर्मास्यैर्य-
 जते ॥ १ ॥ अथ यस्माच्छुनासीर्येण यजेत । या वै
 देवानां श्रीरासीत्साकमेधैरीजानानां विजिग्यानानां तच्छु-

नमथ यः संवत्सरस्य प्रजितस्य रस ऽआसीत्तत्सीरः
 सा या चैव देवानां श्रीरासीत्साकमेधैरीजानानां विजि-
 ग्यानानां य ऽउ च संवत्सरस्य प्रजितस्य रस ऽआसी-
 त्तमेवैतदुभयं परिगृह्याऽत्मश्चकुरुते तस्माच्छुनासीर्येण
 यजते ॥ २ ॥ तस्याऽऽवृत् । नोपकिरन्त्युत्तरवेदिं न गृह्णन्ति
 पृषदाज्यं न मन्थन्त्यग्निं पञ्च प्रयाजा भवन्ति त्रयोऽनु-
 याजा ऽएकः समिष्टयजुः ॥ ३ ॥ अथैतान्येव पञ्च
 हवींषि भवन्ति । एतैर्वै हविर्विभः प्रजापतिः प्रजा
 ऽअसृजतैतैरुभयतो वरुणपाशात्प्रजाः प्राप्नुयुः श्वदेतैर्वै देवा
 वृत्रमघ्नन्तेतैर्वै वयजयन्त येयमेषां विजितिस्तां तथो
 ऽएवैष ऽएतैर्य्या चैव देवानां श्रीरासीत्साकमेधैरीजा-
 नानां विजिग्यानानां य ऽउ च संवत्सरस्य प्रजितस्य
 रस ऽआसीत्तमेवैतदुभयं परिगृह्याऽत्मश्चकुरुते तस्माद्वा
 ऽएतानि पञ्च हवींषि भवन्ति ॥ ४ ॥ अथ शुनासीर्यो
 द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति । स बन्धुः शुनासीर्यस्य
 यं पूर्वमुवाचाम ॥ ५ ॥ अथ वायुर्व्यं पयो भवति । पयो
 ह वै प्रजा जाता ऽअभिसञ्जानते विजिग्यानं मा प्रजाः
 श्रियै यशसेऽन्नाद्यायाऽभिसञ्जानान्ता ऽइति तस्मात्पयो
 भवति ॥ ६ ॥ तद्यद्वायुर्व्यं भवति । अयं वै वायुर्व्योऽयं
 पवत ऽएष वा ऽइदं सर्वं प्रप्स्याययति यदिदं किञ्च
 वर्षति वृष्ट्यादोषधयो जायन्त ऽओषधीर्जग्ध्वाऽपः पीत्वा
 तत ऽएतदद्भ्योऽधि पयः सम्भवत्येष हि वा ऽएतज्जन-
 यति तस्माद्वायुर्व्यं भवति ॥ ७ ॥ अथ सौर्यं ऽएक-

कपालः पुरोडाशो भवति । एष वै सूर्यो यऽएष तपत्येष
वाऽइदं सर्वमभिगोपायति साऽधुना त्वदसाऽधुना त्वदेष
ऽइदं सर्वं विदधाति साधौ त्वदसाधौ त्वदेष मा विजिग्यान्
प्रीतः साऽधुना त्वदभिगोपायत्साधौ त्वद्विदधदिति तस्मा-
त्सौम्यऽएककपालः पुरोडाशो भवति ॥ ८ ॥ तस्याऽश्वः
श्वेतो दक्षिणा । तदेतस्य रूपं क्रियते यऽएष तपति
यद्यश्वः श्वेतं न विन्देदपि गौरेव श्वेतः स्यात्तदेतस्य
रूपं क्रियते यऽएष तपति ॥ ९ ॥ स यत्रैव साकमेधैर्य-
जते । तच्छुनासीर्येण यजेत यद्वै त्रिः संवत्सरस्य यजते
तेनैव संवत्सरमाप्नोति तस्माद्यदैव कदा चैतेन यजेत
॥ १० ॥ तद्वैके । रात्रीरापिपयिषन्ति स यदि रात्रीरापि-
पयिषेद्यददः पुरस्तात्फाल्गुन्यै पौर्णमास्याऽउद्वृष्टं तच्छु-
नासीर्येण यजेत ॥ ११ ॥ अथ दीक्षेत । तं नाऽनीजानं
पुनः फाल्गुनी पौर्णमास्यभिपर्येयात्पुनः प्रयोगरूपऽइव
ह स यदेनमनीजानं पुनः फाल्गुनी पौर्णमास्यभिपर्येया-
त्तस्मादेनं नाऽनीजानं पुनः फाल्गुनी पौर्णमास्यभिपर्येया-
दिति नूत्सृजमानस्य ॥ १२ ॥ अथ पुनः प्रयुज्जानस्य ।
पूर्वेद्युः फाल्गुन्यै पौर्णमास्यै शुनासीर्येण यजेताऽथ
प्रातर्वैश्वदेवेनाऽथ पौर्णमासेनैतदु पुनः प्रयुज्जानस्य
॥ १३ ॥ अथाऽतः । परिवर्त्तनस्यैव सर्वतोमुखो वा
ऽअसावादित्य एष वाऽइदं सर्वं निर्द्वयति यदिदं किं
च शुष्यति तेनैष सर्वतोमुखस्तेनाऽन्नादः ॥ १४ ॥ सर्वतो-
मुखोऽयमग्निः । यतो ह्येव कृतश्चाऽन्नावभ्यादधति तत

ऽएव प्रदहति तेनैष सर्वतोमुखस्तेनाऽन्नादः ॥ १५ ॥
 अथाऽयमभ्युतोमुखः पुरुषः । स ऽएतत्सर्वतोमुखो भवति
 यत्परिवर्त्तयते स ऽएवमेवाऽन्नादो भवति यथैतावेतद्य ऽएवं
 विद्वान्परिवर्त्तयते तस्माद्वै परिवर्त्तयेत ॥ १६ ॥ तदुहोवाचा-
 ऽऽसुरिः । किन्तु तत्र मुखस्य यदपि सर्वाण्येव लोमानि
 वृषेत यद्वै त्रिः संवत्सरस्य यजते तेनैव सर्वतोमुखस्तेना-
 ऽन्नादस्तस्मान्नाऽद्ध्येत परिवर्त्तयितुमिति ॥ १७ ॥

षष्ठाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

तद्यदाहुः । साकमेधैर्वै देवा वृत्रमघ्नस्तैर्वैव व्यज-
 यन्त येयमेषां विजितिस्तामिति सर्वैर्ह त्वेव देवाश्चातुर्मा-
 स्यैर्वृत्रमघ्नन्सर्वैर्वैव व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्ताम् ॥ १ ॥
 ते होचुः । केन राजा केनाऽनीकेन योत्स्याम ऽइति स
 हाऽग्निरुवाच मया राजा मयाऽनीकेनेति तेऽग्निना राजा-
 ऽग्निनाऽनीकेन चतुरो मासः प्राऽजयँस्तान्ब्रह्मणा च त्रय्या
 च विद्यया पर्ष्यगृह्णन् ॥ २ ॥ ते होचुः । केनैव राजा
 केनाऽनीकेन योत्स्याम ऽइति स ह वरुण ऽउवाच मया
 राजा मयाऽनीकेनेति ते वरुणेनैव राजा वरुणेनाऽनीकेना-
 ऽपराँश्चतुरो मासः प्राऽजयँस्तान्ब्रह्मणा चैव त्रय्या च
 विद्यया पर्ष्यगृह्णन् ॥ ३ ॥ ते होचुः । केनैव राजा केना-
 ऽनीकेन योत्स्याम ऽइति स हेन्द्र ऽउवाच मया राजा
 मयाऽनीकेनेति त ऽइन्द्रेणैव राजेन्द्रेणाऽनीकेनाऽपराँश्चतुरो

मासः प्राऽजयँस्तान्ब्रह्मणा चैव त्रय्या च विद्यया पृथ्व्य-
 गृह्णन् ॥ ४ ॥ स यद्वैश्वदेवेन यजते । अग्निनैवैतद्राज्ञा-
 ऽग्निनाऽनीकेन चतुरो मासः प्रजयति तत्त्रयेनी शलली
 भवति लोहः क्षुरः सा या त्रयेनी शलली सा त्रय्यै
 विद्यायै रूपं लोहः क्षुरो ब्रह्मणो रूपमग्निर्हि ब्रह्म लोहित
 ऽइव ह्यग्निस्तस्माल्लोहः क्षुरो भवति तेन परिवर्त्तयते
 तद् ब्रह्मणा चैवैनमेतत्त्रय्या च विद्यया परिगृह्णाति ॥ ५ ॥
 अथ यद्वरुणप्रघासैर्यजते । वरुणेनैवैतद्राज्ञा वरुणेना-
 ऽनीकेनाऽपराँश्चतुरो मासः प्रजयति तत्त्रयेनी शलली
 भवति लोहः क्षुरस्तेन परिवर्त्तयते तद् ब्रह्मणा चैवैनमे-
 तत्त्रय्या च विद्यया परिगृह्णाति ॥ ६ ॥ अथ यत्साकमेधै-
 र्यजते । इन्द्रेणैवैतद्राज्ञेन्द्रेणाऽनीकेनाऽपराँश्चतुरो मासः
 प्रजयति तत्त्रयेनी शलली भवति लोहः क्षुरस्तेन परि-
 वर्त्तयते तद् ब्रह्मणा चैवैनमेतत्त्रय्या च विद्यया परि-
 गृह्णाति ॥ ७ ॥ स यद्वैश्वदेवेन यजते । अग्निरेव तर्हि
 भवत्यग्नेरेव सायुज्यः सलोकतां जयत्यथ यद्वरुणप्रघासै-
 र्यजते वरुण एव तर्हि भवति वरुणस्यैव सायुज्यः
 सलोकतां जयत्यथ यत्साकमेधैर्यजत ऽइन्द्र एव तर्हि
 भवतीन्द्रस्यैव सायुज्यः सलोकतां जयति ॥ ८ ॥ स
 यस्मिन्हर्त्तावमुं लोकमेति । स ऽएनमृतुः परस्मा

* त्रिषु स्थानेषु एतः—श्वेतवर्णः—यस्याः सा त्रयेनी शलली सेधाशलाकेत्यर्थः । एतशब्दात्
 'वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः' (पा० सू० ४. १. ३९) इति ङीप् तकारस्य नादेशे एनीति ।
 "त्रयेन्या शलत्येक्षुकाण्डेनेक्षुशलाकया वा लौहेन च क्षुरेणौदुम्बरेण निकेशान् वर्त्तयते वापयते
 स्मशूणि" आप० श्रौ० सू० (८. ४. १.) ।

ऽऋतवे प्रयच्छति पर ऽउ परस्मा ऽऋतवे प्रयच्छति स
परमेव स्थानं परमां गतिं गच्छति चातुर्मास्ययाजी
तदाहुर्न चातुर्मास्ययाजिनमनु विन्दन्ति परमं ह्येव खलु
स स्थानं परमां गतिं गच्छतीति ॥ ९ ॥

षष्ठाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमप्रपाठकः ॥५॥ कण्डिकासंख्या १०४ ॥

इति षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

इति एकपादिकानाम द्वितीयं* काण्डं समाप्तम् ॥ २ ॥

अथाध्वरनाम तृतीयं काण्डम्

अस्मिन् काण्डे प्रतिपाद्यो विषयः—*सोमयागो
दीक्षाभिष्वान्तः ।

॥ ॐ ॥ देवयजनं जोषयन्ते स यदेव वृषिष्ठं स्यात्त-
ज्जोषयेरन् यद्व्यङ्गमेर्न्नाऽभिशीताऽतो वै देवा दिवमुपोद-
क्रामन्देवाङ्वा ऽएष ऽउपोत्क्रामति यो दीक्षते स सदेव
देवयजने यजते स यद्वाऽन्यद्भमेरभिशीताऽवरतर ऽइव
हेष्ट्वा स्यात्तस्माद्यदेव वृषिष्ठं स्यात्तज्जोषयेरन् ॥ १ ॥
तद्वर्ष्म सत्समं स्यात् । समः सद्विभ्रंशि स्याद्वि-
भ्रंशि सत्प्राक्प्रवणं स्यात्प्राची हि देवानां दिग्धो
ऽउदक्प्रवणमुदीची हि मनुष्याणां दिग्दक्षिणतः प्रत्यु-
च्छ्रितमिव स्यादेषा वै दिक् पितृणां स यदक्षिणाप्रवणं
स्यात्क्षिप्ते ह यजमानोऽमुं लोकमियात्तथो ह यजमानो
ज्योग्जीवति तस्मादक्षिणतः प्रत्युच्छ्रितमिव स्यात् ॥ २ ॥
न पुरस्तादेवयजनमात्रमतिरिच्येत । द्विषन्तः हाऽस्य
तद्भ्रातृव्यमबभ्यतिरिच्यते कामः ह दक्षिणतः स्यादेव-
मुत्तरतः एतद्ध त्वेव समृद्धं देवयजनं यस्य देवयजनमात्रं

* सोमशब्दोऽत्र लताविशेषपरः न तु चन्द्रादिवेवतापरः, तस्य प्रकृते उपयोगाभावात् ।
तत्स्वरूपञ्चेत्यम्—

“इयामलाऽम्ला च निष्पन्ना क्षीरिणी त्वचि मांसला ।

बलेष्मला वमनी बली सोमाख्या छागभोजनम्” इत्यायुर्वेदे ।

पश्चात्परिशिष्यते क्षिप्त्रे हैवैनमुत्तरा देवयज्योपनमतीति
 नु देवयजनस्य ॥ ३ ॥ तदु होवाच याज्ञवल्क्यः । बाष्णांय
 देवयजनं जोषयितुमैम तत्सात्ययज्ञोऽब्रवीत्सर्वा वा ऽइयं
 पृथिवी देवी देवयजनं यत्र वा ऽअस्यै क च यजुषैव
 परिगृह्य याजयेदिति ॥ ४ ॥ ऋत्विजो हैव देवयजनम् ।
 ये ब्राह्मणाः शुश्रुवाऽऽसोऽनूचाना विद्वाऽऽसो याजयन्ति
 सैवाऽहलैतन्नेदिष्टतमामिव मन्थामह ऽइति ॥ ५ ॥ †तच्छालां
 वा विमितं वा †प्राचीनवदंशं मिन्वन्ति । प्राची हि देवानां
 दिक् पुरस्ताद्वै देवाः प्रत्यञ्चो मनुष्यानुपाऽऽवृत्तास्त-
 स्मात्तेबभ्यः प्राङ् तिष्ठन् जुहोति ॥ ६ ॥ तस्मादु ह न
 प्रतीचीनशिराः शयीत । नेद्देवानभिप्रसार्ष्य शया ऽइति
 या दक्षिणा दिक् सा पितॄणां या प्रतीची सा सपर्षाणां
 यतो देवा ऽउच्चक्रमुः सैषाऽहीना योदीची दिक् सा मनु-
 ष्याणां तस्मान्ममानुष ऽउदीचीनवदंशमेव †‡शालां वा
 विमितं वा मिन्वत्युदीची हि मनुष्याणां दिग्दीक्षितस्यैव
 प्राचीनवदंशा नाऽदीक्षितस्य ॥ ७ ॥ तां वा ऽएतां
 परिश्रयन्ति । नेदभिवर्षादिति न्वेव वर्षा देवान्वा ऽएष-
 ऽउपाऽऽवर्त्तते यो दीक्षते स देवतानामेको भवति तिरु
 ऽइव वै देवा मनुष्येबभ्यस्तिरु ऽइवैतद्यत्परिश्रितं तस्मा-
 त्परिश्रयन्ति ॥ ८ ॥ तन्न सर्वं ऽइवाऽभिप्रपद्येत । ब्राह्मणो

* 'नेदिष्टमाम्' इति 'ग-च' पुस्तकयोः ।

† 'तच्छालो' इत्युक्तपुस्तकयोरेव ।

‡ 'क' पुस्तके 'प्राचीनवदंशाम्' इति ।

‡‡ "विंशत्यरविः शाला स्यात्तदङ्गेन तु विस्तृता" ।

"विमितं चतुरस्रं स्याद्दशरत्निप्रमाणतः" इति कातीयपरिशिष्टे ॥

वव राजन्न्यो वा वैश्यो वा ते हि यज्ञियाः ॥ ९ ॥ स
 वै न सव्वेणेव संबदेत । देवान्वा ऽएष ऽउपाऽऽवर्त्तते यो
 दीक्षते स देवतानामेको भवति न वै देवाः सव्वेणेव
 संबदन्ते ब्राह्मणेन वैव राजन्न्येन वा वैश्येन वा ते हि
 यज्ञियास्तस्माद्यद्येनः शूद्रेण संवादो विन्देदेतेषामेवैकं
 ब्रूयादिममिति विचक्ष्वेममिति विचक्ष्वेत्येष ऽउ तत्र दीक्षि-
 तस्योपचारः ॥ १० ॥ अथाऽरुणी पाणौ कृत्वा । शाला-
 मद्धयवस्यति स पूर्वाह्न्यं स्थूणाराजमभिपद्यैतद्यजुरा-
 'हेदमगन्मदेवयजनं पृथिव्या यत्र देवासो ऽअजुषन्त
 विश्व' ऽहुति तदस्य विश्वैश्च देवैर्जुष्टं भवति ये चेमे
 ब्राह्मणाः शुश्रुवाऽसोऽनूचाना यदहाऽस्य तेऽक्षिभ्या-
 मीक्षन्ते ब्राह्मणाः शुश्रुवाऽसस्तदहाऽस्य तैर्जुष्टं भवति
 ॥ ११ ॥ यद्वाऽऽह । यत्र देवासो ऽअजुषन्त विश्व ऽहुति
 तदस्य विश्वैर्देवैर्जुष्टं भव'त्यृक्सामाभ्यां सन्तरन्तो यजु-
 र्भिभरित्यृक्सामाभ्यां वै यजुर्भिभर्ष्यज्ञस्योदृचं गच्छन्ति
 यज्ञस्योदृचं गच्छानीत्येवैतदाह 'रायस्पोषेण समिषा
 मदेमे'ति भूमा वै रायस्पोषः श्रीर्वै भूमाऽऽशिषमेवैतदा-
 शास्ते समिषा मदेमेतीषं मदतीति वै तमाहुर्ष्यः
 श्रियमश्नुते यः परमतां गच्छति तस्मादाह समिषा मदे-
 मेति ॥ १२ ॥

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

अपराद्धे दीक्षेत । पुरा केशश्मश्रोर्वृपनाद्यत्कामयेत
तदश्रीयाद्यद्वा सम्पद्येत व्रतं ह्येवाऽस्याऽतोऽशनं भवति
यद्यु नाऽशिशिषेदपि कामं नाऽश्रीयात् ॥ १ ॥ अथोत्तरेण
शालां परिश्रयन्ति । तदुदकुम्भमुपनिदधति तन्नापित
ऽउपतिष्ठते तत्केशश्मश्रु च व्रपते नखानि च निकृन्तते-
ऽस्ति वै पुरुषस्यऽमेध्यं यत्राऽस्याऽपो नोपतिष्ठन्ते केशश्मश्रौ
च वा ऽअस्य नखेषु चाऽऽपो नोपतिष्ठन्ते तद्यत्केशश्मश्रु
च व्रपते नखानि च निकृन्तते मेध्यो भूत्वा दीक्षा ऽहुति
॥ २ ॥ तद्वैके । सर्व ऽएव व्रपन्ते सर्व ऽएव मेध्या भूत्वा
दीक्षिष्यामह ऽहुति तदु तथा न कुर्याद्यद्वै केशश्मश्रु च
व्रपते नखानि च निकृन्तते तदेव मेध्यो भवति तस्मादु
केशश्मश्रु चैव व्रपेत नखानि च निकृन्तते ॥ ३ ॥ स वै
नखाण्येवाऽग्रे निकृन्तते । दक्षिणस्येवाऽग्रे सव्यस्य वा
ऽअग्रे मानुषेऽथैवं देवत्राऽङ्गुष्ठयोरेवाऽग्रे कनिष्ठिकयोर्वा-
ऽअग्रे मानुषेऽथैवं देवत्रा ॥ ४ ॥ स दक्षिणमेवाऽग्रे गोदानं
वितारयति । सव्यं वा ऽअग्रे मानुषेऽथैवं देवत्रा ॥ ५ ॥
स दक्षिणमेवाऽग्रे गोदानमुबभ्युनत्ति । 'इमा ऽआपः शमु मे
सन्तु देवीरिति स यद्वाऽऽहेमा ऽआपः शमु मे सन्तु देवीरिति
वृज्जो वा ऽआपो वृज्जो हि वा ऽआपस्तस्माद्येनैता युन्ति

* अत्र शतम् १४०० ॥

† सोमयागे प्रवृत्तस्य यजमानस्य यमनियमादिपरिग्रहरूपः संस्कारो दीक्षाशब्देनोच्यते ।
तत्कर्तृसंस्कारार्था इष्टिः दीक्षणीया शब्दवाच्येति ।

‡ गोदानं नाम कर्णस्थोपरि प्रदेशः, स्वप्निर्युनि प्रथिव्यां दीयत इति तदर्थः ।

निस्मन् कुर्वन्ति यत्रोपतिष्ठन्ते निर्दहन्ति तत् तदेतमेवैत
 वज्रः शमयति तथो हैनमेष वज्रः शान्तो न हिनस्ति
 तस्मादाहेमा ऽआपः शुभु मे सन्तु देवीरिति ॥ ६ ॥ अथ
 दूर्भतरुणकमन्तर्दधाति । 'ओषधे त्रायस्वे'ति वज्रो
 वै क्षुरस्तथो हैनमेष वज्रः क्षुरो न हिनस्त्यथ क्षुरेणाऽभि-
 निदधाति 'स्वऽधिते' मैनः हिंसीरिति वज्रो वै क्षुर-
 स्तथो हैनमेष वज्रः क्षुरो न हिनस्ति ॥ ७ ॥ प्रच्छिद्योद-
 पात्रे प्राऽस्यति । तूष्णीमेवोत्तरं गोदानमबभ्युनत्ति तूष्णीं
 दूर्भतरुणकमन्तर्दधाति तूष्णीं क्षुरेणाऽभिनिधाय प्रच्छि-
 द्योदपात्रे प्राऽस्यति ॥ ८ ॥ अथ नापिताय क्षुरं प्रय-
 च्छति । स केशश्मश्रु वपति स यदा केशश्मश्रु वपति
 ॥ ९ ॥ अथ स्नाति । अमेध्यो वै पुरुषो यदुनृतं वदति
 तेन पुतिरन्तरतो मेध्यो वा ऽआपो मेध्यो भूत्वा दीक्षा
 ऽड्भुति पवित्रं वा ऽआपः पवित्रपूतो दीक्षा ऽड्भुति तस्माद्वै
 स्नाति ॥ १० ॥ स स्नाति । 'आपो ऽअस्मान्मातरः
 शुन्धयन्त्वित्येतद्ध्याह शुन्धयन्त्विति 'घृतेन नो घृतप्त्वः
 पुनन्त्विति तद्वै सुपूतं यं घृतेन पुनस्तस्मादाह घृतेन नो
 घृतप्त्वः पुनन्त्विति 'विश्वः हि रिप्सं प्रवहन्ति देवीरिति यद्वै
 विश्वः सर्वं तद्यदमेध्यः रिप्सं तत्सर्वं ह्यस्मादमेध्यं प्रवहन्ति
 तस्मादाह विश्वः हि रिप्सं प्रवहन्ति देवीरिति ॥ ११ ॥

अथ प्राड्विदोदङ्ङुत्कामति । 'उदिदारभ्यः शुचिरा पूत
 ऽएमी'त्युद्ध्याब्भ्यः शुचिः पूत ऽएति ॥ १२ ॥ अथ ब्रासः
 परिधत्ते । सर्वस्वायैव स्वामेवाऽस्मिन्नेतत्त्वचं दधाति या
 ह वा ऽइयं गोस्त्वक्पुरुषे हैषाऽग्र ऽआस ॥ १३ ॥ ते देवा
 ऽअब्रुवन् । गौर्वा ऽइदं सर्वं विभर्ति हुन्त येयं पुरुषे
 त्वग्गुव्येतां दुधाम तयैषा वर्षन्तं तथा हिमं तथा घृणिं
 तितिक्षिष्यत ऽइति ॥ १४ ॥ तेऽवच्छाय पुरुषम् । गुव्येतां
 त्वचमदधुस्तयैषा वर्षन्तं तथा हिमं तथा घृणिं तितिक्षते
 ॥ १५ ॥ अवच्छितो हि वै पुरुषः । तस्मादस्य यत्रैव क
 च कुशो वा यद्वा विकृन्तति तत ऽएव लोहितमुत्पतति
 तस्मिन्नेतां त्वचमदधुर्वास ऽएव तस्मान्नाऽन्यः पुरुषाद्वासो
 विभर्त्येताऽऽ ह्यस्मिँस्त्वचमदधुस्तस्माद् सुवासा ऽएव
 बुभूषेत्स्वया त्वचा समृद्ध्या ऽइति तस्मादुप्यश्लीलः सुवा-
 ससं दिदृक्षन्ते स्वया हि त्वचा समृद्धो भवति ॥ १६ ॥
 नो हाऽन्ते गोर्नग्नः स्यात् । वेद ह गौरहमस्य त्वचं
 विभर्मीति सा विबभ्यती त्रसति त्वचं म ऽआदास्यत ऽइति
 तस्माद् गावः सुवाससमुपैव निश्रयन्ते ॥ १७ ॥ तस्य
 वा ऽएतस्य ब्राससः । अग्नेः पर्यासो भवति वायोरनु-
 च्छादो नीविः पितृणां सप्पर्णां प्रघातो विश्वेषां देवानां
 तन्तव ऽआरोका नक्षत्राणामेवः हि वा ऽएतस्सर्वे देवा
 ऽअन्वायत्तास्तस्मादीक्षितवसनं भवति ॥ १८ ॥ तद्वा-
 ऽअहतः स्यात् । अयातयामतायै तद्वै निष्पेष्ट्वै ब्रूयाद्यदेवा

ऽस्याऽत्राऽमेद्धया कृणुति वा व्रयति वा तदस्य मेद्ध्यमसदिति
 यद्यु ऽअहतः स्यादद्भिरब्भ्युक्षेमेद्ध्यमसदित्यथो यदिदुः
 स्नातवस्य निहितमपल्पूलनकृतं भवति तेनो हाऽपि दीक्षेत
 ॥ १९ ॥ तत्परिधत्ते । 'दीक्षातपसोस्तनूरसीत्यदीक्षितस्य
 वा ऽअस्यैषाऽग्रे तनूर्भवत्यथाऽत्र दीक्षातपसोस्तस्मादाह
 दीक्षातपसोस्तनूरसीति 'तां त्वा शिवाः शग्मां परिदध'-
 ऽइति तां त्वा शिवाः साध्वीं परिदध ऽइत्येवैतदाह 'भद्रं
 वृष्णं पुष्यन्नि'ति पापं वा ऽएषोऽग्रे वृष्णं पुष्यति यममुम-
 दीक्षितोऽथाऽत्र भद्रन्तस्मादाह भद्रं वृष्णं पुष्यन्निति ॥ २० ॥
 अथैनः शालां प्रपादयति । स धेन्वै चाऽनदुहश्च नाऽश्री-
 याद्धेन्वनदुहौ वा ऽइदः सर्वं विभृतस्ते देवा ऽअब्रुवन् धेन्वन-
 दुहौ वा ऽइदः सर्वं विभृतो हन्त यदन्त्येषां व्रयसां वीर्यं
 तद्धेन्वनदुहयोर्धामेति स यदन्त्येषां व्रयसां वीर्यमासी-
 तद्धेन्वनदुहयोरदधुस्तस्माद्धेनुश्चैवाऽनद्वैश्च भूयिष्ठं
 *भुङ्क्तस्तद्वैतत्सर्वाश्रयमिव यो धेन्वनदुहयोरश्रीयादुन्त-
 गतिरिव तः हाऽद्भुतमभिजनितोर्जायायै गर्भं निरवधी-
 दिति पापमकदिति पापी कीर्त्तिस्तस्माद्धेन्वनदुहयोर्त्नाऽश्री-
 यात्तदु होवाच याज्ञवल्क्योऽश्नाम्येवाऽहमःसलं चेद्भव-
 तीति ॥ २१ ॥

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

(१) शु० सं० अ० ४ क० २ । (२) शु० सं० अ० ४ क० २ (३) शु० सं०
 अ० ४ क० २ ।

* 'ख' पुस्तके 'भुक्तस्तत्' इत्येव पाठो लभ्यते ।

अपः प्रणीय । आग्नावैष्णवमेकादशकपालं पुरोडाशं
निर्वपत्यग्निर्वै सर्वा देवता ऽअग्नौ हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो
जुह्वत्यग्निर्वै यज्ञस्याऽवराद्ध्यो विष्णुः पराद्ध्यस्तत्सर्वाश्चैवैत-
देवताः परिगृह्य सर्वं च यज्ञं परिगृह्य दीक्षा ऽहुति तस्मा-
दाग्नावैष्णव ऽएकादशकपालः पुरोडाशो भवति ॥१॥ तद्वैके ।
आदित्येभ्यश्चरुं निर्वपन्ति तदस्ति पथ्युदितमिवाष्ट्रौ
पुत्रासो ऽअदितेभ्ये जातास्तन्वस्परि । देवां २ ॥ ऽउप
प्रैत्सप्तभिः परा मार्ताण्डमास्यदि'ति ॥ २ ॥ अष्टौह वै
पुत्रा ऽअदितेः । यस्त्वेतद्देवा ऽआदित्या ऽहुत्याचक्षते
सप्त हैव तेऽविकृतः हाऽष्टमं जनयाञ्चकार मार्ताण्डः
सन्देधो हैवाऽऽस यावानेवोर्द्धस्तावाँस्तिर्यङ् पुरुषसम्मित
ऽहुत्यु हैक ऽआहुः ॥ ३ ॥ त ऽउ हैत ऽऊचुः । देवा
ऽआदित्या यदस्मानन्वजनिमा तदमुयेव भूङ्क्षन्तेमं विक-
रवामेति तं विचक्रुर्ब्रथाऽयं पुरुषो विकृतस्तस्य यानि माथ-
सानि सङ्कृत्य सन्न्यासुस्ततो हस्ती समभवत्तस्मादाहुर्न
हस्तिनं प्रतिगृहीयात्पुरुषाजानो हि हस्तीति यमु ह तद्वि-
चक्रुः स विवस्वानादित्यस्तस्येमाः प्रजाः ॥ ४ ॥ स
होवाच । राध्नवान्मे स प्रजायां य ऽएतमादित्येभ्यश्चरुं
निर्वपादिति राध्नोति हैव य ऽएतमादित्येभ्यश्चरुं निर्व-
पत्ययं त्वेवाऽग्नावैष्णवः प्रजातः ॥ ५ ॥ तस्य सप्तदश
सामिधेन्न्यो भवन्ति । उपाथ्शु देवते यजति पञ्च प्रयाजा
भवन्ति त्रयोऽनुयाजाः संख्याजयन्ति पत्नीः सर्वत्वायैव

समिष्ट्यजुरेव न जुहोति नेदिदं दीक्षितवसनं परिधाय
पुरा यज्ञस्य सथंस्थाया ऽअन्तं गच्छानीत्यन्तो हि यज्ञस्य
समिष्ट्यजुः ॥ ६ ॥ अथाऽग्रेण शालां तिष्ठन्नभ्यङ्क्ते ।
अरुवै पुरुषोऽवच्छितोऽनरुरेवैतद्भवति यदभ्यङ्क्ते गवि वै
पुरुषस्य त्वग्गोर्वा ऽएतन्नवनीतं भवति स्वयैवैनमेतत्त्वचा
समर्द्धयति तस्माद्वा ऽअभ्यङ्क्ते ॥ ७ ॥ तद्वै नवनीतं
भवति । घृतं वै देवानां फाण्टं मनुष्याणामथैतन्नाऽऽहैव
घृतं नो फाण्टं स्यादेव घृतं स्यात्फाण्टमयातयामतायै
तदेनमयातयाम्नेवाऽयातयामानं करोति ॥ ८ ॥ तमभ्य-
नक्ति । शीर्षतोऽग्र ऽआपादाभ्यामनुलोमं 'महीनां पयो-
ऽसी'ति मृह्य ऽइति ह वा ऽएतासामेकं नाम यद्वा तासां
वा ऽएतत्पयो भवति तस्मादाह महीनां पयोऽसीति
'वर्चोदो ऽअसि वर्चो मे देही'ति नाऽत्र तिरोहितमिवाऽस्ति
॥ ९ ॥ अथाऽक्ष्यावाऽनक्ति । अरुवै पुरुषस्याऽक्षि प्रशा-
हमेति ह स्माऽऽह याज्ञवल्क्यो दुरक्ष ऽइव हाऽऽस पूयो
हैवाऽस्य दूषीका ते ऽएवैतदनरुष्करोति यदक्ष्यावाऽनक्ति
॥ १० ॥ यत्र वै देवाः । असुररक्षसानि जघ्नस्तच्छुष्णो
दानवः प्रत्यङ् पतित्वा मनुष्याणामक्षीणि प्रविवेश स
ऽएष कनीनकः कुमारकः ऽइव परिभासते तस्मा ऽएवैतद्य-
ज्ञमुपप्रयन्त्सर्वतोऽश्मपुरां परिधात्यश्मा ह्याञ्जनम् ॥ ११ ॥
त्रैककुदं भवति । यत्र वा ऽइन्द्रो वृत्रमहँस्तस्य यदक्ष्या-
सीत्तं गिरिं त्रिककुदमकरोत्तद्यत्रैककुदं भवति चक्षुष्येवैतच्च-

क्षुर्द्धधाति तस्मात्त्रैककुदं भवति यदि त्रैककुदं न विन्दे-
दप्यत्रैककुदमेव स्यात्समानी ह्येवाऽअनस्य बन्धुता ॥१२॥
शरेषीकयाऽनक्ति । वृज्जो वै शरो विरक्षस्तायै सतूला
भवत्यमूलं वा ऽइदमुभयतः परिच्छिन्नः रक्षो ऽन्तरिक्षमनु-
चरति यथाऽयं पुरुषोऽमूलः ऽउभयतः परिच्छिन्नोऽन्तरिक्ष-
मनुचरति तद्यत्सतूला भवति विरक्षस्तायै ॥ १३ ॥ स
दक्षिणमेवाऽग्र ऽआनक्ति । सव्यं वा ऽअग्रे मानुषेऽथैवं
देवत्रा ॥ १४ ॥ स ऽआनक्ति । 'वृत्रस्याऽसि कनीनक'-
ऽइति वृत्रस्य ह्येष कनीनकश्चक्षुर्द्धा ऽअसि चक्षुर्मे
देही'ति नाऽत्र तिरोहितमिवाऽस्ति ॥ १५ ॥ स दक्षिणः
सकृद्यजुषाऽनक्ति । सकृत्तूष्णीमथोत्तरः सकृद्यजुषाऽनक्ति
द्विस्तूष्णीं तदुत्तरमेवैतदुत्तरावत्करोति ॥ १६ ॥ तद्यत्पञ्च
कृत्व ऽआनक्ति । संवत्सरसंमिमितो वै यज्ञः पञ्च वा
ऽऋतवः संवत्सरस्य तं पञ्चभिराप्यनोति तस्मात्पञ्च कृत्व-
ऽआनक्ति ॥ १७ ॥ अथैनं दर्भपवित्रेण पावयति । अमेद्ध्यो
वै पुरुषो यदनृतं वृदति तेन पूतिरन्तरतो मेद्ध्यो वै दर्भा
मेद्ध्यो भूत्वा दीक्षा ऽइति पवित्रं वै दर्भाः पवित्रपूतो
दीक्षा ऽइति तस्मादेनं दर्भपवित्रेण पावयति ॥ १८ ॥
तद्वा ऽएकं स्यात् । एको ह्येवाऽयं पवते तदेतस्यैव
रूपेण तस्मादेकं स्यात् ॥ १९ ॥ अथो ऽअपि त्रीणि
स्युः । एको ह्येवाऽयं पवते सोऽयं पुरुषोऽन्तः प्रविष्टस्त्रेधा
विहितः प्राणः ऽउदानो व्यान ऽइति तदेतस्यैवाऽनुमात्रं

तस्मात्त्रीणि स्युः ॥ २० ॥ अथो ऽअपि सप्त स्युः ।
 सप्त वा ऽइमे शीर्षन्प्राणास्तस्मात्सप्त स्युस्त्रिः सप्तान्येव
 स्युरेकविः शतिरेषैव सम्पत् ॥ २१ ॥ तद् सप्तभिः सप्तभिः
 पावयति । 'चिर्त्तपतिर्मा पुनात्वि'ति प्रजापतिर्वै चिर्त्तपतिः
 प्रजापतिर्मा पुनात्वित्येवैतदाह 'वाक्पतिर्मा पुनात्वि'ति
 प्रजापतिर्वै वाक्पतिः प्रजापतिर्मा पुनात्वित्येवैतदाह
 'देवो मा सविता पुनात्वि'ति तद्वै सुपूतं यं देवः सविता
 पुनात्तस्मादाह देवो मा सविता पुनात्वि'त्यच्छिद्रं पवित्रेणे-
 तेनैतदाह 'सूर्यस्य रश्मिभिरित्येते वै पवितारो यत्सूर्यस्य
 रश्मयस्तस्मादाह सूर्यस्य रश्मिभिरिति ॥ २२ ॥ 'तस्य
 ते पवित्रपत' ऽइति । पवित्रपतिर्हि भवति 'पवित्रपूत-
 स्ये'ति पवित्रपूतो हि भवति 'यत्कामः पुने तच्छकेयमि'ति
 यज्ञस्योद्वचं गच्छानीत्येवैतदाह ॥ २३ ॥ अथाऽऽशिषा-
 मारम्भं वाचयति । 'आ वो देवास ऽईमहे वामं प्रयत्य-
 द्ध्वरे । आ वो देवास ऽआशिषो यज्ञियासो हवामह' ऽइति
 तदस्मै स्वाः सतीर्ऋत्विज ऽआशिष ऽआशासते ॥ २४ ॥
 अथाऽङ्गुलीन्न्यचति । 'स्वाहा यज्ञं मनस' ऽइति द्वे
 'स्वाहोरोरन्तरिक्षादि'ति द्वे 'स्वाहा द्यावापृथिवीब्भ्यामि'ति
 द्वे 'स्वाहा वातादारभ' ऽइति मुष्टीकरोति न वै यज्ञः

- (१) शु० सं० अ० ४ क० ४ । (२) शु० सं० अ० ४ क० ४ । (३) शु० सं०
 अ० ४ क० ४ । (४) शु० सं० अ० ४ क० ४ । (५) शु० सं० अ० ४ क० ४ ।
 (६) शु० सं० अ० ४ क० ४ । (७) शु० सं० अ० ४ क० ४ । (८) शु० सं० अ०
 ४ क० ५ । (९) शु० सं० अ० ४ क० ६ । (१०) शु० सं० अ० ४ क० ६ ।
 (११) शु० सं० अ० ४ क० ६ । (१२) शु० सं० अ० ४ क० ६ ।

प्रत्यक्षमिवाऽऽरभे यथाऽयं दण्डो वा ब्राह्मो वा परोऽक्षं
 वै देवाः परोऽक्षं यज्ञः ॥ २५ ॥ स यदाह । स्वाहा यज्ञं
 मनस ऽद्वृति तद्धमनस ऽआरभते स्वाहोरोरन्तरिक्षादिति
 तदन्तरिक्षादारभते स्वाहा द्यावापृथिवीब्भ्यामिति तदाब्भ्यां
 द्यावापृथिवीब्भ्यामारभते ययोरिदं सर्वमधि स्वाहा ब्राता-
 दारभ ऽद्वृति ब्रातो वै यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमारभते ॥ २६ ॥
 अथ यत्स्वाहा—स्वाहेति करोति । यज्ञो वै स्वाहाकारो
 यज्ञमेवैतदारमन्धत्तेऽत्रो ऽएव ब्राचं यच्छति वाग्वै यज्ञो
 यज्ञमेवैतदारमन्धत्ते ॥ २७ ॥ अथैनं शालां प्रपादयति ।
 स जघनेनाऽऽहवनीयमेत्यग्रेण गार्हपत्यं सोऽस्य सञ्चरो
 भवत्या सुत्यायै तद्यदस्यैष सञ्चरो भवत्या सुत्याया-
 ऽअग्निर्वै योनिर्ष्वयस्य गृभ्मो दीक्षितोऽन्तरेण वै योनिं
 गृभ्मं सञ्चरति स यत्स तत्रैजति त्वत्परि त्वदावर्त्तते
 तस्मादिमे गृभ्मा ऽएजन्ति त्वत्परि त्वदावर्त्तन्ते तस्मादस्यैष
 सञ्चरो भवत्या सुत्यायै ॥ २८ ॥

प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

सर्वाणि ह वै दीक्षाया यजूंष्यौद्ग्रभणानि । उद्-
 गृह्णीते वा ऽण्णोऽस्माह्लोकाद्देवलोकमभि यो दीक्षत
 ऽएतैरेव तद्यजुर्भिर्मुद्गृह्णीते तस्मादाहुः सर्वाणि दीक्षाया
 यजूंष्यौद्ग्रभणानीति तत ऽएतान्यवाऽन्तरा माऽऽचक्षत-
 ऽऔद्ग्रभणानीत्याहुतयो ह्येता ऽआहुतिर्हि यज्ञः परोऽक्षं

वै यजुर्जपत्यथैष प्रत्यक्षं यज्ञो यदाहुतिस्तदेतेन यज्ञेनोद्-
 गृह्णीतेऽस्माह्लोकादेवलोकमभि ॥ १ ॥ ततो यानि त्रीणि
 सुवेण जुहोति । तान्याधीतयजूंषीत्याचक्षते सम्पद
 एव कामाय चतुर्थः हूयतेऽथ यत्पञ्चमं सुचा जुहोति
 तदेव प्रत्यक्षमौद्ग्रभणमनुष्टुभा हि तज्जुहोति वाग्य-
 नुष्टुब्वाग्धि यज्ञः ॥ २ ॥ यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं
 जिग्युष्यैषामियं जितिस्ते होचुः कथं न ऽइदं मनुष्यै-
 रनब्भ्यारोह्य स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु
 मधुकृतो निर्द्धयेयुर्विदुह्य यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरोऽभ-
 वन्नथ यदेनेनाऽयोपयस्तस्माद्यूपो नाम ॥ ३ ॥ तद्वा-
 ऽऋषीणामनुश्रुतमास । ते यज्ञः समभरन्त्यथाऽयं यज्ञः
 सम्भृत एव वा ऽएष यज्ञः सम्भरति यदेतानि जुहोति
 ॥ ४ ॥ तानि वै पञ्च जुहोति । संवत्सरसम्मितो वै यज्ञः
 पञ्च वा ऽऋतवः संवत्सरस्य तं पञ्चभिराप्नोति तस्मा-
 त्पञ्च जुहोति ॥ ५ ॥ अथाऽतो होमस्यैव । 'आर्कूत्यै
 प्रयुजेऽग्नये स्वाहे'त्या वा ऽअग्ने कुवते यजेयेति तद्यदेवाऽत्र
 यज्ञस्य तदेवैतत्संभृत्यात्मन्कुरुते ॥ ६ ॥ 'मेधायै मनसे-
 ऽग्नये स्वाहे'ति । मेधया वै मनसाऽभिगच्छति यजेयेति
 तद्यदेवाऽत्र यज्ञस्य तदेवैतत्संभृत्यात्मन्कुरुते ॥ ७ ॥
 'दीक्षायै तपसेऽग्नये स्वाहे'ति । अन्वेवैतदुच्यते नेत्तु
 हूयते ॥ ८ ॥ 'सर्वस्वस्यै पूष्णेऽग्नये स्वाहे'ति । वाग्वै सर-

स्वती ब्राग्यज्ञः पशवो वै पूषा पुष्टिर्वै पूषा पुष्टिः पशवः
 पशवो हि यज्ञस्तद्यदेवाऽत्र यज्ञस्य तदेवैतत्सम्भृत्याऽऽत्मन्कु-
 रुते ॥ ९ ॥ तदाहुः । अनद्धेवैताऽआहुतयो हूयन्तेऽप्र-
 तिष्ठिताऽअदेवकास्तत्र नेन्द्रो न सोमो नाऽग्निरिति
 ॥ १० ॥ आकूत्यै प्रयुजेऽग्नये स्वाहेति । नाऽत एक-
 ज्वनाऽग्निर्वाऽअद्धेवाऽग्निः प्रतिष्ठितः स यदग्नौ जुहोति
 तेनैवैताऽअद्धेव तेन प्रतिष्ठितास्तस्माद् सर्वास्वेवाऽग्नये
 स्वाहेति जुहोति तत एतान्न्याधीतयजूंषीत्याचक्षते
 ॥ ११ ॥ आकूत्यै प्रयुजेऽग्नये स्वाहेति । आत्मना वा-
 ऽअग्न्यऽआकुर्वते यजेयेति तमात्मन एव प्रयुङ्क्ते यत्तनुते
 तेऽअस्यैतेऽआत्मन्देवतेऽआधीते भवतऽआकूतिश्च
 प्रयुक् च ॥ १२ ॥ मेधायै मनसेऽग्नये स्वाहेति । मेधया
 वै मनसाऽभिगच्छति यजेयेति तेऽअस्यैतेऽआत्मन्देवते-
 ऽआधीते भवतो मेधा च मनश्च ॥ १३ ॥ सरस्वत्यै
 पूष्णेऽग्नये स्वाहेति । वाग्वै सरस्वती ब्राग्यज्ञः साऽस्यैषा-
 ऽऽत्मन्देवताऽऽधीता भवति वाक्पशवो वै पूषा पुष्टिर्वै पूषा
 पुष्टिः पशवः पशवो हि यज्ञस्तेऽस्यैतऽआत्मन्पशव-
 ऽआधीता भवन्ति तद्यदस्यैताऽआत्मन्देवताऽआधीता
 भवन्ति तस्मादाधीतयजूंषि नाम ॥ १४ ॥ अथ चतुर्थी
 जुहोति । 'अपो देवीर्बृहतीर्विश्वशम्भुवो द्यावापृथिवीऽउरो-
 ऽअन्तरिक्ष । बृहस्पतये हविषा विधेम स्वाहेत्येषा ह नेदीयो
 यज्ञस्याऽपां हि कीर्त्तयत्यापो हि यज्ञो द्यावापृथिवीऽउरो-

ऽअन्तरिक्षेति लोकानां हि कीर्त्तयति बृहस्पतये हविषा
 विधेम स्वाहेति ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्म यज्ञ एतेनो हैषा
 नेदीयो यज्ञस्य ॥ १५ ॥ अथ यां पञ्चमीं स्तुचा जुहोति । सा
 हैव प्रत्यक्षं यज्ञोऽनुष्टुभा हि तां जुहोति वाग्व्यनुष्टुब्वाग्धि
 यज्ञः ॥ १६ ॥ अथ यद् ध्रुवायामाज्यं परिशिष्टं भवति ।
 तज्जुह्वामानयति त्रिं स्तुवेणाऽज्यविलापय्या ऽअधि जुह्वां
 गृह्णाति यत्तृतीयं गृह्णाति तत्स्तुवमभिपूरयति ॥ १७ ॥ स
 जुहोति । 'विश्वो देवस्य नेतुर्मर्त्तो व्वुरीत सख्यम् ।
 विश्वो राय इषुद्धयति युम्नं व्वृणीत पुष्यसे स्वाहे'ति
 ॥ १८ ॥ सैषा देवताभिः पङ्क्तिर्भवति । विश्वो देवस्येति
 वैश्वदेवं नेतुरिति सावित्रं मर्त्तो व्वुरीतेति मैत्रं युम्नं
 व्वृणीतेति बार्हस्पत्यं युम्नः हि बृहस्पतिः पुष्यस इति
 पौष्णः ॥ १९ ॥ सैषा देवताभिः पङ्क्तिर्भवति । पाङ्क्तो
 यज्ञः पाङ्क्तः पशुः पञ्चर्त्तवः संवत्सरस्यैतमेवैतया-
 ऽऽप्नोति यद्देवताभिः पङ्क्तिर्भवति ॥ २० ॥ तां वा-
 ऽअनुष्टुभा जुहोति । वाग्वा ऽअनुष्टुब्वाग्व्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्ष-
 माप्नोति ॥ २१ ॥ तदाहुः । एतामेवैकां जुहुयाद्यस्मै कामा-
 येतरा हूयन्त एतयैव तं काममाप्नोतीति तां वै यद्येकां
 जुहुयात्पूर्णां जुहुयात्सर्वं वै पूर्णः सर्वमेवैनयैतदाप्नोत्यथ
 यत्स्तुवमभिपूरयति स्तुचं तदभिपूरयति तां पूर्णां जुहोत्यन्वै-
 वैतदुच्छ्यते सर्वास्त्वेव हूयन्ते ॥ २२ ॥ तां वा ऽअनुष्टुभा
 जुहोति । सैषाऽनुष्टुप्सत्येकत्रिंशदक्षरा भवति दश

पाण्ण्या ऽअङ्गुलयो दश पाद्या दश प्राणा ऽआत्मैकत्रिंशो
यस्मिन्नेते प्राणाः प्रतिष्ठिता ऽएतावान्वै पुरुषः पुरुषो
यज्ञः पुरुषसम्मितो यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्स्य
मात्रा तावन्तमेवैनयैतदाप्नोति यदनुष्टुभैकत्रिंशदक्षरया
जुहोति ॥ २३ ॥

प्रथमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

दक्षिणेनाऽऽहवनीयं प्राचीनग्रीवे कृष्णाजिने ऽउप-
स्तृणाति । तयोरेनमधि दीक्षयति यदि द्वे भवस्तदनयोर्लोकयो-
रूपं तदेनमनयोर्लोकयोरधि दीक्षयति ॥ १ ॥ सम्बद्धान्ते
भवतः । सबद्धाविव हीमौ लोकौ तर्धसमुते पश्चाद्भवतस्तदि-
मावेव लोकौ मिथुनीकृत्य तयोरेनमधि दीक्षयति ॥ २ ॥ यद्यु
ऽएकं भवति । तदेषां लोकानां रूपं तदेनमेषु लोकेष्वधि
दीक्षयति यानि शुक्लानि तानि दिवो रूपं यानि कृष्णानि
ताद्व्यस्यै यदि वेतरथा याद्व्येव कृष्णानि तानि दिवो रूपं
यानि शुक्लानि ताद्व्यस्यै याद्व्येव बभ्रूणीव हरीणि ताद्व्य-
न्तरिक्षस्य रूपं तदेनमेषु लोकेष्वधि दीक्षयति ॥ ३ ॥
अन्तःक्रमु तर्हि पश्चात्प्रत्यस्येत् । तदिमानेव लोकास्मिथुनी-
कृत्य तेष्वेनमधि दीक्षयति ॥ ४ ॥ अथ जघनेन कृष्णाजिने
पश्चात् प्राङ् * जाद्व्याक्त ऽउपविशति । स यत्र शुक्लानां च

कृष्णानां च सन्धिर्भवति तदेवमभिमृश्य जपत्पृक्सामयोऽ
 शिल्पे स्थ, ऽइति यद्वै प्रतिरूपं तच्छिल्पमृचां च साम्नां
 च प्रतिरूपे स्थ ऽइत्येवैतदाह ॥५॥ 'ते वामारभ' ऽइति ।
 गृभ्मो वा ऽएष भवति यो दीक्षते स छन्दाश्ंसि प्रविशति
 तस्मान्न्यक्काङ्गुलिरिव भवति न्यक्काङ्गुलय ऽइव हि गृभ्माऽ
 ॥ ६ ॥ स यदाह । ते वामारभ ऽइति ते वामप्रविशामीत्ये
 वैतदाह 'ते मा पातमास्य यज्ञस्योदृच' ऽइति ते मा गोपाय-
 तमास्य यज्ञस्य सत्स्थायया ऽइत्येवैतदाह ॥ ७ ॥ अथ
 दक्षिणेन जानुना ऽऽरोहति । 'शर्माऽसि शर्म मे यच्छे'ति
 चर्म वा ऽएतत्कृष्णस्य तदस्य तस्मानुषः शर्म देवत्रा
 तस्मादाह शर्माऽसि शर्म मे यच्छेति 'नमस्ते ऽअस्तु मा
 मा हिंसीरि'ति श्रेयाश्ंसं वा ऽएष ऽऽपाऽधिरोहति यो
 यज्ञं यज्ञो हि कृष्णाजिनं तस्मा ऽएवैतद्यज्ञाय निह्रुते तथो
 हैनमेष यज्ञो न हिनस्ति तस्मादाह नमस्ते ऽअस्तु मा मा
 हिंसीरिति ॥ ८ ॥ स वै जघनार्द्धं ऽइवैवाऽग्र ऽआसीत् ।
 अथ यद्यग्र ऽएव मध्य ऽऽपविशेद्य एनं तत्राऽनुब्ध्या
 हरेद्दृप्स्यति वा प्र वा पतिष्यतीति तथा हैव स्यात्तस्मा-
 जघनार्द्धं ऽइवैवाऽग्र ऽआसीत् ॥ ९ ॥ अथ मेरवलां
 परिहरते । अङ्गिरसो ह वै दीक्षितानवल्यमविन्दत्ते
 नाऽन्न्यद्रूतादशनमवाऽकल्पयँस्तु ऽएतामूर्जमपश्यन्त्समाप्तिं
 तां मद्धयत् ऽआत्मन ऽऊर्जमदधत् समाप्तिं तथा समाप्नु-

वँस्तथो ऽएवैष ऽएतां मद्धयत् ऽआत्मन ऽऊर्जं धत्ते समाप्तिं
तया समाप्नोति ॥ १० ॥ सा वै शाणी भवति । मृद्वय-
सदिति न्वेव शाणी यत्र वै प्रजापतिरजायत गृभ्भो
भूत्वैतस्माद्यज्ञात्तस्य यन्नेदिष्टमुल्बमासीत्ते शणास्तस्मात्ते
पूतयो वान्ति यद्वस्य जराळ्वासीत्तदीक्षितवसनमन्तरं वा
ऽउल्बं जरायुणो भवति तस्मादेषाऽन्तरा वाससो भवति
यथैवाऽतः प्रजापतिरजायत गृभ्भो भूत्वैतस्माद्यज्ञादेवमेवै-
षोऽतो जायते गृभ्भो भूत्वैतस्माद्यज्ञात् ॥ ११ ॥ सा वै
त्रिवृद्धवति । त्रिवृद्धयन्नं पशवो ह्यन्नं पिता माता यज्ञायते
तत्तृतीयं तस्मात्त्रिवृद्धवति ॥ १२ ॥ मुञ्जवल्शेनाऽन्वस्ता
भवति । वृजो वै शरो विरक्षस्तायै स्तुकासर्गं सृष्ट्वा
भवति सा यत्प्रसलवि सृष्ट्वा स्याद्यथेदमन्या रज्जवो
मानुषी स्याद्यद्वपसलवि सृष्ट्वा स्यात्पितृदेवत्या स्यात्तस्मा-
स्तुकासर्गं सृष्ट्वा भवति ॥ १३ ॥ तां परिहरते । 'ऊर्ग-
स्याङ्गिरसी'त्यङ्गिरसो हेतामूर्जमपश्य'न्नूर्णम्म्रदो ऽऊर्जं
मयि धेही'ति नाऽत्र तिरोहितमिवाऽस्ति ॥ १४ ॥ अथ-
नीविमुद्गूहते । 'सोर्मस्य नीविरसी'त्यदीक्षितस्य वा
ऽअस्येषाऽग्रे नीविर्भवत्यथाऽत्र दीक्षितस्य सोमस्य तस्मा-
दाह सोर्मस्य नीविरसीति ॥ १५ ॥ अथ प्रोर्णुते । गृभ्भो
वा ऽएष भवति यो दीक्षते प्राऽऽवृता वै गृभ्भा ऽउल्बेनेव
जरायुणेव तस्माद्वै प्रोर्णुते ॥ १६ ॥ स प्रोर्णुते । 'विर्णोः

श॒र्म्माऽसि श॒र्म्म य॒जमानस्ये'त्यु॒भयं वा ऽएषोऽत्र भवति
 यो दीक्षते विष्णुश्च य॒जमानश्च यदह दीक्षते तद्विष्णु-
 र्भवति यद्य॒जते तद्य॒जमानस्तस्मादाह विष्णोः श॒र्म्माऽसि
 श॒र्म्म य॒जमानस्येति ॥ १७ ॥ अथ कृष्णविषाणां॑ सिचि
 ब॒ध्नीते । दे॒वाश्च वा ऽअ॒सुराश्चो॒भये प्रा॒जापत्याः॑ प्र॒जा-
 पतेः॑ पि॒तुर्दायमु॒पेयु॒र्म्मन ऽएव दे॒वा ऽउ॒पाय॒द्वाचम॒सुरा
 य॒ज्ञमेव तदे॒वा ऽउ॒पाय॒द्वाचम॒सुरा ऽअ॒मूमेव दे॒वा ऽउ॒पा-
 य॒न्निमाम॒सुराः ॥ १८ ॥ ते दे॒वा य॒ज्ञमब्रुवन् । योषा वा
 ऽइयं वा॒गुपमन्त्रयस्व ह॒यिष्य॒ते वै त्वेति स्वयं वा है॒वैक्षत
 योषा वा ऽइयं वा॒गुपमन्त्रयै ह॒यिष्य॒ते वै मेति तामुपाऽऽ-
 मन्त्रयत सा हाऽस्मा ऽआ॒र॒कादि॒वैवाऽग्र ऽआसूय॒तस्मादु
 स्त्री पु॒ःसोपमन्त्रिताऽऽर॒कादि॒वैवाऽग्रेऽसूयति स होवा-
 चाऽऽर॒कादिव वै स ऽआसूयीदिति ॥ १९ ॥ ते होचुः ।
 उपैव॒ भगवो मन्त्रयस्व ह॒यिष्य॒ते वै त्वेति तामुपाऽऽमन्त्रयत
 सा हाऽस्मै नि॒पलाशमि॒वोवा॒द तस्मादु स्त्री पु॒ःसोप-
 मन्त्रिता नि॒पलाशमि॒वैव ब॒दति स होवाच नि॒पलाशमि॒व
 वै मेऽवादीदिति ॥ २० ॥ ते होचुः । उपैव॒ भगवो मन्त्र-
 यस्व ह॒यिष्य॒ते वै त्वेति तामुपाऽऽमन्त्रयत सा है॒नं जुहुवे
 तस्मादु स्त्री पु॒माथ्स॑ ह॒व॒यन्त ऽए॒वोत्तमः॑ स होवा-
 चाऽऽह॒त वै मेति ॥ २१ ॥ ते दे॒वा ऽई॒क्षाञ्च॒क्रिरे । योषा
 वा ऽइयं वा॒ग्यदे॒नं न यु॒विते॒हैव मा ति॒ष्ठन्तम॒भ्येही॒ति
 ब्रूहि तां तु न ऽआ॒गतां प्रति प्र॒ब्रूता॒दिति सा है॒नं तदे॒व
 ति॒ष्ठन्तम॒भ्येया॒य तस्मादु स्त्री पु॒माथ्स॑ स॒थ्सकृ॒ते

तिष्ठन्तमबभ्यैति तां ह्यैबभ्य ऽआगतां प्रति प्रोवाचेयं वा-
 ऽआगादिति ॥ २२ ॥ तां देवाः । असुरेबभ्योऽन्तरायंस्ता-
 स्वीकृत्याऽग्रावेव परिगृह्य सर्वहुतमजुहुराहुतिर्हि देवानां
 स ग्रामेवाऽमूमनुष्टुभा जुहवुस्तदेवैनां तदेवाः स्व्यकुर्वत
 तेऽसुरा ऽआत्तवचसो हेऽलवो हेऽलव ऽहुति वृदन्तः
 पराबभूवुः ॥ २३ ॥ तत्रैतामपि वाचमूदुः । उपजिज्ञास्यां
 स स्मलेच्छस्तस्मान्न ब्राह्मणो स्मलेच्छेदसुर्या हैषा वा वागेव-
 मेवैष द्विषतां सप्तनानामादत्ते वाचन्तेऽस्याऽऽत्तवचसः
 पराभवन्ति य एवमेतद्वेद ॥ २४ ॥ सोऽयं यज्ञो वाचम-
 भिदध्यौ । मिथुन्येनया स्यामिति तां सम्बभूव ॥ २५ ॥
 इन्द्रो ह वा ऽईक्षाश्चक्रे । महद्वा ऽइतोऽबभ्वं जनिष्यते
 यज्ञस्य च मिथुनाद्वाचश्च यद्वा तन्नाऽभिभवेदिति स-
 ऽइन्द्र एव गृभ्भो भूत्वैतन्मिथुनं प्रविवेश ॥ २६ ॥ स
 ह संवत्सरे जायमान ऽईक्षाश्चक्रे । महावीर्या वा ऽइयं
 योनिर्या मासदीधरत यद्वै मेतो महद्देवाऽभ्वं नाऽनुप्रज्ञा-
 येत यद्वा तन्नाऽभिभवेदिति ॥ २७ ॥ तां प्रतिपरामृश्या-
 ऽऽवेष्ट्याऽच्छिनत् । तां यज्ञस्य शीर्षन्प्रत्यदधाद्यज्ञो हि
 कृष्णः स यः स यज्ञस्तत्कृष्णाजिनं यो सा योनिः सा
 कृष्णविषाणाऽथ यदेनामिन्द्र ऽआवेष्ट्याऽऽच्छिनत्तस्मादा-
 वेष्टितेव स यथैवाऽत इन्द्रोऽजायत गृभ्भो भूत्वैतस्मा-
 न्मिथुनादेवमेवैषोऽतो जायते गृभ्भो भूत्वैतस्मान्मिथु-
 नात् ॥ २८ ॥ तां वा ऽउत्तानामिव बध्नाति । उत्तानेव
 वै योनिर्गृभ्भं विभर्त्यथ दक्षिणां भुवमुपर्ष्युपरि ललाट-

मुपस्पृश'तीन्द्रस्य योनिरसी'तीन्द्रस्य ह्येषा योनिरतो वा
 ह्येनां प्रविशन्प्रविशत्यतो वा जायमानो जायते तस्मादा-
 हेन्द्रस्य योनिरसीति ॥ २९ ॥* अथोद्धिखति । 'सुसंस्थाः
 कृषीस्कृधी'ति यज्ञमेवैतज्जनयति यदा वै सुषमं भवत्यथाऽलं
 यज्ञाय भवति यदो दुःषमं भवति न तर्ह्यस्मिने च नाऽलं
 भवति तद्यज्ञमेवैतज्जनयति ॥ ३० ॥ अथ न दीक्षितः ।
 काष्ठेन वा नखेन वा कण्डूयेत गृध्रं वा ऽएष भवति
 यो दीक्षते यो वै गृध्रस्य काष्ठेन वा नखेन वा कण्डूये-
 दपास्यन्मित्रत्येत्ततो दीक्षितः पामनो भवितोर्दीक्षितं वा
 ऽअनु रेतार्थं ततो रेतार्थं पामनानि जनितोः स्वा वै
 योनी रेतो न हिनस्त्येषा वा ऽएतस्य स्वा योनिर्भवति
 यत्कृष्णविषाणा तथो हैनमेषा न हिनस्ति तस्मादीक्षितः
 कृष्णविषाणयैव कण्डूयेत नाऽन्येन कृष्णविषाणायाः ॥ ३१ ॥
 अथाऽस्मै दण्डं प्रयच्छति । वृज्रो वै दण्डो विरक्षस्तायै
 ॥ ३२ ॥ औदुम्बरो भवति । अन्नं वा ऽऊर्गुदुम्बर ऽऊर्जोऽन्ना-
 यस्याऽवरुद्धयै तस्मादौदुम्बरो भवति ॥ ३३ ॥ मुखसम्मितो
 भवति । एतावद्वै वीर्यं स यावदेव वीर्यं तावांस्तद्भवति
 यन्मुखसम्मितः ॥ ३४ ॥ तमुच्छ्रयति । 'उच्छ्रयैस्व वन-
 स्पत ऽऊर्द्धो मा पाह्यः हस ऽआस्य यज्ञस्योदृच' ऽइत्पूद्धो
 मा गोपायाऽस्य यज्ञस्य सार्थं स्थाया ऽइत्येवैतदाह ॥ ३५ ॥
 अत्र हैके । अङ्गुलीश्च न्यचन्ति वाचं च यच्छन्त्यतो हि

* अत्र शतम् १५०० ॥

(१) शु० सं० अ० ४ क० १० । (२) शु० सं० अ० ४ क० १० । (३) शु० सं०
 अ० ४ क० १० ।

किञ्च न जपिष्यन्भवतीति वृदन्तस्तदु तथा न कुर्याद्यथा
 पराञ्च धावन्तमनुलिप्सेत तं नाऽनुलभेतैव ह स यज्ञं
 नाऽनुलभते तस्मादमुत्रैवाऽङ्गुलीन्यचेदमुत्र वाचं
 यच्छेत् ॥ ३६ ॥ अथ यदीक्षितः । ऋचं वा यजुर्वा साम
 वाऽभिष्वयाहरत्यभिस्थिरमभिस्थिरमेवैतद्यज्ञमारभते तस्मा-
 दमुत्रैवाऽङ्गुलीन्यचेदमुत्र वाचं यच्छेत् ॥ ३७ ॥ अथ
 यद्वाचं यच्छति । वाग्वै यज्ञो यज्ञमेवैतदात्मन्धत्तेऽथ यद्वा-
 चंयमो ष्वयाहरति तस्मादु हैष विस्पृष्टो यज्ञः पराङ्मावर्त्तते
 तत्रो वैष्णवीमृचं वा यजुर्वा जपेद्यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञं
 पुनरारभते तस्यो हैषा प्रायश्चित्तिः ॥ ३८ ॥ अथैक-
 ऽनुद्वदति । दीक्षितोऽयं ब्राह्मणो दीक्षितोऽयं ब्राह्मण-
 ऽइति निवेदितमेवैनमेतत्सन्तं देवेभ्यो निवेदयत्ययं
 महावीर्यो यो यज्ञं प्रापदित्ययं युष्माकैकोऽभूत् गोपायते-
 त्येवैतदाह त्रिषृत्त्व ऽआह त्रिवृद्धि यज्ञः ॥ ३९ ॥ अथ
 यद् ब्राह्मण ऽइत्याह । अनद्धेव वा ऽअस्याऽतः पुरा ज्ञानं
 भवतीदृ७ ह्याह रक्षा७सि योषितमनु सचन्ते तदुत रक्षा७-
 स्येव रेत ऽआदधतीत्यथाऽत्राऽद्धा जायते यो ब्रह्मणो यो
 यज्ञाज्जायते तस्मादपि राज्ञ्यं वा वैश्यं वा ब्राह्मण-
 ऽइत्येव ब्रूयाद् ब्रह्मणो हि जायते यो यज्ञाज्जायते तस्मा-
 दाहुर्न सवनकृतः हव्यादेनस्वी हैव सवनकृतेति ॥ ४० ॥

द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १२४ ॥

ब्राचं यच्छति । स ब्राचंयम ऽआस्त ऽआस्तमयात्त-
 यद्वाचं यच्छति ॥ १ ॥ यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं
 जिग्युष्यैषामियं जितिस्ते होचुः कथं न ऽइदं मनुष्यैर-
 नबभ्यारोह्य स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु
 मधुकृतो निर्द्ध्यैयुर्विदुह्य यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरो-
 ऽभवन्नथ यदेनेनाऽयोपयैस्तस्माद्यूपो नाम ॥ २ ॥ तद्वा-
 ऽऋषीणामनुश्रुतमास । ते यज्ञः सम्भरन्त्यथाऽयं यज्ञः
 सम्भृत ऽएवं वा ऽएष यज्ञः सम्भरति यो दीक्षते वाग्वै
 यज्ञः ॥ ३ ॥ तामस्तमिते ब्राचं विसृजते । संवत्सरो वै
 प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञोऽहोरात्रे वै संवत्सर ऽएते ह्येनं
 परिप्लवमाने कुरुतः सोऽहं न दीक्षिष्ट स रात्रिं प्रापत्स
 यावानेव यज्ञो यावत्त्यस्य मात्रा तावन्तमेवैतदात्ता ब्राचं
 विसृजते ॥ ४ ॥ तद्भैके । नक्षत्रं दृष्ट्वा ब्राचं विसर्जयन्त्यत्रा-
 ऽनुष्टयाऽस्तमितो भवतीति वदन्तस्तदु तथा न कुर्यात्क
 ते स्युर्यन्मेघः स्यात्तस्माद्यत्रैवाऽनुष्टयाऽस्तमितं मन्येत
 तदेव ब्राचं विसर्जयेत् ॥ ५ ॥ अनेनो हैके ब्राचं विसर्जय-
 न्ति । 'भूर्भुवः स्वरि'ति यज्ञमाप्स्याययाऽमो यज्ञः सन्दध्म-
 ऽइति वदन्तस्तदु तथा न कुर्यान्न ह स यज्ञमाप्स्याययति
 न सन्दधाति य ऽएतेन ब्राचं विसर्जयति ॥ ६ ॥ अनेनैव
 ब्राचं विसर्जयेत् । 'व्रतं कृणुत व्रतं कृणुताऽग्निर्ब्रह्माऽग्नि-
 र्यज्ञो वनस्पतिर्यज्ञिय' ऽइत्येष ह्यस्याऽत्र यज्ञो भवत्ये-
 तद्धविर्यथा पुराऽग्निहोत्रं तद्यज्ञेनैवैतद्यज्ञः सम्भृत्य यज्ञे

यज्ञं प्रतिष्ठापयति यजेन यज्ञः सन्तनोति सन्ततः॥ ह्येवा-
 ऽस्यैतद्व्रतं भवत्या सुत्यायै त्रिष्कृत्व ऽआह त्रिवृद्धि यज्ञः
 ॥ ७ ॥ अथाऽग्निमभ्यावृत्य वाचं विसृजते । न ह स
 यज्ञमाप्स्याययति न सन्दधाति योऽतोऽन्येन वाचं विसृ-
 जते स प्रथमं व्याहरन्तस्यं वाचोऽभिव्याहरति ॥ ८ ॥
 अग्निर्ब्रह्मेति । अग्निर्ह्येव ब्रह्माऽग्निर्यज्ञ ऽइत्यग्निर्ह्येव यज्ञो
 ब्रह्मन्स्पतिर्यज्ञिय ऽइति ब्रह्मन्स्पतयो हि यज्ञिया न हि मनुष्या
 यजेरन्यद्ब्रह्मन्स्पतयो न स्युस्तस्मादाह ब्रह्मन्स्पतिर्यज्ञिय
 ऽइति ॥ ९ ॥ अथाऽस्मै व्रतः॥ श्रपयन्ति । देवान्वा ऽएष
 उपाऽऽवर्त्तते यो दीक्षते स देवतानामेको भवति श्रुतं वै
 देवानां हविर्नाऽश्रुतं तस्माच्छ्रपयन्ति तदेष ऽएव व्रतयति
 नाऽग्नौ जुहोति तद्यदेष ऽएव व्रतयति नाऽग्नौ जुहोति ॥ १० ॥
 यजेन वै देवाः । इमां जितिं जिग्युर्धैषामियं जितिस्ते होचुः
 कथं न ऽइदं मनुष्यैरनभ्यारोह्य स्यादिति ते यज्ञस्य रसं
 धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्द्ध्येयुर्विदुह्य यज्ञं यूपेन
 योपयित्वा तिरोऽभवन्नथ यदेनेनाऽयोपर्यस्तस्माद्यूपो नाम
 ॥ ११ ॥ तद्वा ऽऋषीणामनुश्रुतमास । ते यज्ञः समभर-
 न्यथाऽयं यज्ञः सम्भृत ऽएष वा ऽअत्र यज्ञो भवति यो
 दीक्षत ऽएष ह्येनं तनुत ऽएष ऽएनं जनयति तद्यदेवात्र
 यज्ञस्य निर्द्धीतं यद्विदुग्धं तदेवैतत्पुनराप्याययति यदेष
 ऽएव व्रतयति नाऽग्नौ जुहोति न हाऽऽप्याययेद्यदग्नौ जुहु-
 याज्जुह्वदु हैव मन्त्येत नाऽजुह्वत् ॥ १२ ॥ इमे वै प्राणाः ।
 मनोजाता मनोयुजो दक्षकतवो वागेवाऽग्निः प्राणोदानौ

मित्रावरुणौ चक्षुरादित्यः श्रोत्रं विश्वे देवा ऽएतासु द्वैवा-
 ऽस्यैतद्देवतासु हुतं भवति ॥ १३ ॥ तद्वैके । प्रथमे ब्रत
 ऽउभौ ब्रीहियवावावपन्त्युभाब्भ्यां रसाब्भ्यां यदेवाऽत्र
 यज्ञस्य निर्द्धीतं यद्विदुग्धं तत्पुनराप्याययाम ऽइति वदन्तो
 यद्यु ब्रतदुघा न दुहीत यस्यैवाऽतः कामयेत तस्य ब्रतं
 कुर्यादेतदु ह्येवाऽस्यैता ऽउभौ ब्रीहियवावन्वारब्धौ भवत
 ऽइति तदु तथा न कुर्यान्न ह स यज्ञमाप्याययति न
 सन्दधाति य ऽउभौ ब्रीहियवावावपति तस्मादन्यतरमेवा-
 ऽऽवपेद्धविर्वा ऽअस्यैता ऽउभौ ब्रीहियवौ भवतः स यदेवा-
 ऽस्यैतौ हविर्भवतस्तुदेवाऽस्यैतावान्न्वारब्धौ भवतो यद्यु
 ब्रतदुघा न दुहीत यस्यैवाऽतः कामयेत तस्य ब्रतं कुर्यात्
 ॥ १४ ॥ तद्वैके । प्रथमे ब्रते सर्वौषधः सर्वसुराब्भ्यावपन्ति
 यदि दीक्षितमार्त्तिर्विन्देद्येनैवाऽतः कामयेत तेन भिषज्येद्यथा
 ब्रतेन भिषज्येदिति तदु तथा न कुर्यान्मानुषः ह ते यज्ञे
 कुर्वन्ति ऋषृद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं नेद्रूषृद्धं यज्ञे कर्वाणीति
 यदि दीक्षितमार्त्तिर्विन्देद्येनैवाऽतः कामयेत तेन भिषज्येत्स-
 माप्तिर्ह्येव पुण्या ॥ १५ ॥ अथाऽस्मै ब्रतं प्रयच्छति । अतिनीय
 मानुषं कालः सायं दुग्धमपररात्रे प्रातर्दुग्धमपराह्णे ऋत्या-
 कृत्या ऽएव द्वैवं चैवैतन्मानुषं च ऋत्याकरोति ॥ १६ ॥
 अथाऽस्मै ब्रतं प्रदास्यन्नप ऽउपस्पर्शयति । 'द्वैवीं धियं
 मनामहे सुमृडीकामभिष्टये वज्रोधां स्वज्ञवाहसः सुतीर्था
 नो ऽअसद्वश' ऽइति मानुषाय वा ऽएष पुराऽशनायाऽव-

नेनिकेऽथाऽत्र दैव्यै धिये तस्मादाह दैवीं धियं मनामहे
 सुमृडीकामभिष्टये वर्चोधां व्यज्रवाहसः सुतीर्था नो
 ऽअसद्वश ऽइति स यावत्क्रियच्च व्रतं व्रतयिष्यन्नप ऽउप-
 स्पृशेदेतेनैवोपस्पृशेत् ॥ १७ ॥ अथ व्रतं व्रतयति । 'ये
 देवा मनोजाता मनोयुजो दुक्षकृतवस्ते नोऽवन्तु ते नः
 पान्तु तेऽभ्यः स्वाहे'ति तद्यथा वृषदूकृतः हुतमेवमस्यै-
 तद्भवति ॥ १८ ॥ अथ व्रतं व्रतयित्वा नाभिमुपस्पृशते ।
 'श्वात्राः पीता भवत यूयमापो ऽअस्माकमन्तरुदरे सुशेवाः ।
 ता ऽअस्मभ्यमयक्ष्मा ऽअनमीवा ऽअनागसः स्वदन्तु
 देवीरमृता ऽऋतावृध' ऽइति देवान्वा ऽएष ऽउपाऽऽव-
 र्त्तते यो दीक्षते स देवतानामेको भवत्यनुत्सिक्तं वै देवा-
 नां हविरुथैतद्व्रतप्रदो मिथ्याकरोति व्रतमुपोत्सिञ्चन्व्रतं
 प्रमीणाति तस्यो हेषा प्रायश्चित्तिस्तथो हाऽस्यैतन्न
 मिथ्याकृतं भवति न व्रतं प्रमीणाति तस्मादाह श्वात्राः
 पीता भवत यूयमापो ऽअस्माकमन्तरुदरे सुशेवाः । ता-
 ऽअस्मभ्यमयक्ष्मा ऽअनमीवा ऽअनागसः स्वदन्तु देवी-
 रमृता ऽऋतावृध ऽइति स यावत्क्रियच्च व्रतं व्रतयित्वा
 नाभिमुपस्पृशेदेतेनैवोपस्पृशेत्कस्तद्वेद यद्व्रतप्रदो व्रतमुपो-
 त्सिञ्चेत् ॥ १९ ॥ अथ यत्र मेक्ष्यन्भवति । तत्कृष्णवि-
 षाण्या लोष्टं वा किञ्चिद्वोपहन्तीयं ते यज्ञिया तनूरि'तीयं
 वै पृथिवी देवी देवयजनी सा दीक्षितेन नाभिमिह्या

तस्या ऽएतदुद्गृह्यैव यज्ञियां तनूमथाऽयज्ञियः शरीरमभि-
मेह'त्यपो' मुञ्चामि न प्रजामि'त्युभयं वा ऽअत ऽएत्याऽऽ-
पञ्च रेतश्च स ऽएतदप ऽएव मुञ्चति न प्रजा'मह-
होमुचः स्वाहा कृता' ऽइत्यहस ऽइव ह्येता मुञ्चन्ति
यदुदरे गुष्टितं भवति तस्मादाहाऽहोमुच ऽइति स्वाहा
कृताः 'पृथिवी माऽऽविशतेत्या'हुतयो भूत्वा शान्ताः पृथिवी-
माविशतेत्येवैतदाह ॥ २० ॥ अथ पुनर्ल्लोष्टं न्यस्यति ।
'पृथिव्या सम्भवे'तीयं वै पृथिवी देवी देवयजनी सा
दीक्षितेन नाभिमिह्या तस्या ऽएतदुद्गृह्यैव यज्ञियां तनूम
थाऽयज्ञियः शरीरमभ्यमिक्षत्तामेवाऽस्यामेतत्पुनर्यज्ञियां
तनूं दधाति तस्मादाह पृथिव्या सम्भवेति ॥ २१ ॥
अथाऽग्नये परिदाय स्वपिति । देवान्वा ऽएष ऽउपा ऽवर्त्तते
यो दीक्षते स देवतानामेको भवति न वै देवाः स्वपन्त्य-
नवरुद्धो वा ऽएतस्याऽस्वप्नो भवत्यग्निर्वै देवानां व्रतपति-
स्तस्मा ऽएवैतत्परिदाय स्वपि'त्यग्ने त्वहं सु जाग्रहि वयहं
सु मन्दिषीमही'त्यग्ने त्वं जाग्रहि वयः स्वप्स्याम ऽइत्ये-
वैतदाह 'रक्षां णो ऽअप्रयुच्छन्नि'ति गोपाय नोऽप्प्रमत्त
ऽइत्येवैतदाह 'प्रबुधे नहं पुनस्कृधी'ति यथेतहं सुप्त्वा स्वस्ति
प्रबुद्ध्यामहा ऽएवं नहं कुर्वित्येवैतदाह ॥ २२ ॥ अथ यत्र
सुप्त्वा पुनर्त्राऽवद्रास्यन्भवति । तद्वाचयति पुनर्मनहं पुनरा-
युर्म ऽआगन्पुनहं प्राणहं पुनरात्मा म ऽआगन्पुनश्चक्षुः

(१) शु० सं० अ० ४ क० १३ । (२) शु० सं० अ० ४ क० १३ । (३) शु० सं० अ० ४
क० १३ । (४) शु० सं० अ० ४ क० १३ । (५) शु० सं० अ० ४ क० १४ । (६) शु० सं०
अ० ४ क० १४ । (७) शु० सं० अ० ४ क० १४ ।

पुनः श्रोत्रं म ऽआगन्निति सर्वे ह वा ऽएते स्वपतोऽपक्रामन्ति
 प्राण ऽएव न तैरेवैतत्सुप्त्वा पुनः सङ्गच्छते तस्मादाह
 'पुनर्मर्नः पुनरायुर्म ऽआगन्पुनः प्राणः पुनरात्मा म
 ऽआगन्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म ऽआगन् । वैश्वानरो
 ऽअदब्धस्तनूपा ऽअग्निर्नः पातु दुरितादवद्यादि'ति तद्य-
 देवाऽत्र स्वप्नेन वा येन वा मिथ्याकर्म तस्मान्नः सर्वस्मा-
 दग्निर्गोपायस्त्रित्येवैतदाह तस्मादाह वैश्वानरो ऽअदब्धस्त-
 नूपा ऽअग्निर्नः पातु दुरितादवद्यादिति ॥ २३ ॥ अथ
 यदीक्षितः । अब्रत्यं वा व्याहरति कुर्वति वा तन्मि-
 थ्याकरोति व्रतं प्रमीणात्यक्रोधो ह्येव दीक्षितस्याऽग्निर्वै
 देवानां व्रतपतिस्तमेवैतदुपधावति 'त्वमग्ने व्रतपा ऽअसि
 देव ऽआ मर्त्येष्व । त्वं व्यज्ञेष्वीड्य' ऽइति तस्यो ह्येषा
 प्रायश्चित्तिस्तथो हाऽस्यैतन्न मिथ्याकृतं भवति न व्रतं
 प्रमीणाति तस्मादाह त्वमग्ने व्रतपा ऽअसि देव ऽआ मर्त्येष्व ।
 त्वं व्यज्ञेष्वीड्य ऽइति ॥ २४ ॥ अथ यदीक्षितायाऽभिहरन्ति ।
 तस्मिन्वाचयति 'रास्वेयत्सोमा भूयो भरे'ति सोमो ह वा
 ऽअस्मा ऽएतद्युते यदीक्षितायाऽभिहरन्ति स यदाह रास्वे-
 यत्सोमेति रास्व न ऽइयत्सोमेत्येवैतदाहा भूयो भरेत्या
 नो भूयो हरेत्येवैतदाह 'देवो' नः सविता वसोर्दाता
 वस्वदादि'ति तथो हाऽस्मा ऽएतत्सवितृप्सूतमेव दानाय
 भवति ॥ २५ ॥ पुराऽस्तमयादाह । दीक्षितं वाचं यच्छेति

तामस्तमिते वाचं विसृजते पुरोदयादाह दीक्षित वाचं
यच्छेति तामुदिते वाचं विसृजते सन्तत्या ऽएवाऽऽहरेवैत-
द्वाक्या सन्तनोत्यहा रात्रिम् ॥ २६ ॥ नैनमभ्यत्र चरन्तम-
बभ्यस्तमियात् । न स्वपन्तमबभ्युदियात्स यदेनमभ्यत्र
चरन्तमबभ्यस्तमियाद्वात्रेरेनं तदन्तरियाद्यत्स्वपन्तमबभ्युदि-
यादह ऽएनं तदन्तरियान्नाऽत्र प्रायश्चित्तरिति प्रतिगु-
प्यमेवैतस्मान्न पुराऽवभृथादपोऽबभ्यवेयादैनमभिवर्षेदु-
नवल्कृतः ह तद्यत्पुराऽवभृथादपोऽबभ्यवेयाद्यदैनमभिव-
र्षेदथ परिह्वालं वाचं वदति न मानुषीं प्रसृतां तद्यत्परिह्वालं
वाचं वदति न मानुषीं प्रसृताम् ॥ २७ ॥ यजेन वै देवाः ।
इमां जिति जिग्युष्यैषामियं जितिस्ते होचुः कथं न ऽइदं
मनुष्यैरनबभ्यारोह्य स्यादिति ते यजस्य रसं धीत्वा यथा
मधु मधुकृतो निर्द्धयेयुर्विदुह्य यजं यूपेन योपयित्वा तिरो-
ऽभवन्नथयदेनेनाऽयोपयस्तस्माद्यूपो नाम ॥ २८ ॥ तद्वा-
ऽऽरुषीणामनुश्रुतमास । ते यजः समभरन्त्यथाऽयं यजः
सम्भृत ऽएवं वा ऽएष यजः सम्भरति यो दीक्षते वाग्वै
यजस्तद्यदेवाऽत्र यजस्य निर्द्धीतं यद्विदुग्धं तदेवैतत्पुनरा-
प्याययति यत्परिह्वालं वाचं वदति न मानुषीं प्रसृतां न
हाऽऽप्याययेद्यत्प्रसृतां मानुषीं वाचं वदेत्तस्मात्परिह्वालं
वाचं वदति न मानुषीं प्रसृतां ॥ २९ ॥ स वै धीक्षते ।
वाचे हि धीक्षते यज्ञाय हि धीक्षते यजो हि वाग्धीक्षितो
ह वै नामैतद्यद्दीक्षित ऽहुति ॥ ३० ॥

द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

आदित्यं चरुं प्रायणीयं निर्वपति । देवा ह वा ऽअस्यां
यज्ञं तन्वाना ऽइमां यज्ञादन्तरीयुः सा हैषामियं यज्ञं
मोहयाञ्चकार कथं नु मयि यज्ञं तन्वाना मां यज्ञादन्त-
रीयुरिति तद्व ह यज्ञं न प्रजज्ञुः ॥ १ ॥ ते होचुः । यद्व-
स्यामेव यज्ञमतथस्महि कथं नु नोऽमुहत्कथं न प्रजानीम
ऽइति ॥ २ ॥ ते होचुः । अस्यामेव यज्ञं तन्वाना ऽइमां
यज्ञादन्तरगाम सा न ऽइयमेव यज्ञममूमुहदिमामेवोपधावा-
मेति ॥ ३ ॥ ते होचुः । यन्नु त्वय्येव यज्ञमतथस्महि कथं
नु नोऽमुहत्कथं न प्रजानीम ऽइति ॥ ४ ॥ सा होवाच ।
मय्येव यज्ञं तन्वाना मां यज्ञादन्तरगात सा वोऽहुमेव
यज्ञममूमुहं भागं नु मे कल्पयताऽथ यज्ञं द्रक्ष्यथाऽथ
प्रज्ञास्यथेति ॥ ५ ॥ तथेति देवा ऽअब्रुवन् । तवैव प्राय-
णीयस्तदोदयनीय ऽइति तस्मादेष ऽआदित्य ऽएव प्राय-
णीयो भवत्यादित्य ऽउदयनीय ऽइयथ ह्येवाऽदितिस्ततो
यज्ञमपश्यंस्तमतन्वत ॥ ६ ॥ स यदादित्यं चरुं प्रायणीयं
निर्वपति । यज्ञस्यैव दृष्ट्वै यज्ञं दृष्ट्वा क्रीणानि तं तनवा-
ऽइति तस्मादादित्यं चरुं प्रायणीयं निर्वपति तद्वै निरुतः
हविरासीदनिष्टा देवता ॥ ७ ॥ अथैबभ्यः पृथ्या स्वस्तिः
प्राऽरोचत । तामयजन्वाग्वै पृथ्या स्वस्तिर्वाग्यज्ञस्तद्य-
ज्ञमपश्यंस्तमतन्वत ॥ ८ ॥ अथैबभ्योऽग्निः प्राऽरोचत ।
तमयजन्त्स यदाग्नेयं यज्ञस्याऽऽसीत्तदपश्यन्न्यद्वै शुष्कं
यज्ञस्य तदाग्नेयं तदपश्यंस्तदतन्वत ॥ ९ ॥ अथैबभ्यः
सोमः प्राऽरोचत । तमयजन्त्स यत्सौम्यं यज्ञस्याऽऽसी-

तदपश्यन्न्यद्वा ऽआर्हं यज्ञस्य तत्सौम्यं तदपश्यंस्तदतन्वत
 ॥ १० ॥ अथैवम्यः सविता प्राऽरोचत । तमयजन्नपशवो
 वै सविता पशवो यज्ञस्तद्यज्ञमपश्यंस्तमतन्वताऽथ यस्यै
 देवतायै हविर्निस्तमासीत्तामयजन् ॥ ११ ॥ ता वा ऽएताः ।
 पञ्च देवता यजति यो वै स यज्ञो मुग्ध ऽआसीत्पाङ्क्तो
 वै स ऽआसीत्तमेताभिः पञ्चभिर्देवताभिः प्राऽजानन्
 ॥ १२ ॥ ऋतवो मुग्धा ऽआसन्पञ्च । तानेताभिरेव पञ्च-
 भिर्देवताभिः प्राऽजानन् ॥ १३ ॥ दिशो मुग्धा ऽआस-
 न्पञ्च । तानेताभिरेव पञ्चभिर्देवताभिः प्राऽजानन्
 ॥ १४ ॥ उदीचीमेव दिशम् । पत्थ्यया स्वस्त्या
 प्राऽजानंस्तस्मादुत्तरा हि वाग्वदति कुरुपञ्चालत्रा
 वाग्व्येषा निदानेनोदीचीः॥ ह्येतया दिशं प्राऽजानन्नुदीची
 ह्येतस्यै दिक् ॥ १५ ॥ प्राचीमेव दिशम् । अग्निना प्राऽजा-
 नंस्तस्मादग्निं पञ्चात्प्राञ्चमुद्धृत्योपाऽऽसते प्राचीः॥ ह्येतेन
 दिशं प्राऽजानन्प्राची ह्येतस्य दिक् ॥ १६ ॥ दक्षिणामेव
 दिशः । सोमेन प्राऽजानंस्तस्मात्सोमं क्रीतं दक्षिणा
 परिवहन्ति तस्मादाहुः पितृदेवत्यः सोम ऽहुति दक्षिणाः॥
 ह्येतेन दिशं प्राऽजानन्दक्षिणा ह्येतस्य दिक् ॥ १७ ॥
 प्रतीचीमेव दिशः । सवित्रा प्राऽजानन्नेष वै सविता य
 ऽएष तपति तस्मादेष प्रत्यङ्ङेति प्रतीचीः॥ ह्येतेन दिशं
 प्राऽजानन्प्रतीची ह्येतस्य दिक् ॥ १८ ॥ ऊर्द्धामेव दिशम् ।
 अदित्या प्राऽजानन्नियं वा ऽअदितिस्तस्मादस्यामूर्द्धा-
 ऽओषधयो जायन्त ऽऊर्द्धा वनस्पतय ऽऊर्द्धाः॥ ह्येतया

दिशं प्राऽजानघृद्धां ह्येतस्यै दिक् ॥ १९ ॥ शिरो वै यज्ञ-
स्याऽऽतिथ्यम् । बाहू प्रायणीयोदयनीयावभितो वै शिरो
बाहू भवतस्तस्मादभित ऽऽतिथ्यमेते हविषी भवतः
प्रायणीयश्चोदनीयश्च ॥ २० ॥ तदाहुः । यदेव प्राय-
णीये क्रियेत तदुदयनीये क्रियेत यदेव प्रायणीयस्य बर्हि-
र्भवति तदुदयनीयस्य बर्हिर्भवतीति तदपोद्धृत्य निद-
धाति तां स्थालीं *सक्षामकर्षां प्रमृज्य मेक्षणं निद-
धाति य ऽएव प्रायणीयस्यर्त्विजो भवन्ति त ऽउदयनी-
यस्यर्त्विजो भवन्ति तद्यदेतस्मानं यज्ञे क्रियते तेन बाहू
सदृशौ तेन सरूपौ ॥ २१ ॥ तदु तथा न कुर्यात् । काम-
मेवैतद्वर्हिरनुप्रहरेदेवं मेक्षणं निर्णिगज्य स्थालीं निदध्याद्य
ऽएव प्रायणीयस्यर्त्विजो भवन्ति त ऽउदयनीयस्यर्त्विजो
भवन्ति यद्यु ते विप्रेताः स्युरप्यन्य ऽएव स्युः स यद्वै
समानीर्देवता यजति समानानि हवींषि भवन्ति तेनैव
बाहू सदृशौ तेन सरूपौ ॥ २२ ॥ स वै पञ्च प्रायणीये
देवता यजति । पञ्चोदयनीये तस्मात्पञ्चेत्थादङ्गुलयः पञ्चे-
त्थात्तच्छृङ्खन्तं भवति न पत्नीः सँख्याजयन्ति पूर्वाद्धं
वा ऽअन्वात्मानो बाहू पूर्वाद्धमेवैतद्यज्ञस्याऽभिसंस्करोति
तस्माच्छृङ्खन्तं भवति न पत्नीः सँख्याजयन्ति ॥ २३ ॥

द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

ॐ 'सक्षामकर्षाम्' अग्निसंयोगेनाऽन्तरीषहृगधश्चरः क्षामः तस्य कर्षः लोपस्तत्सहितामित्यर्थः ।
† प्रादेशमात्रं हविरवदानसाधनं चरुनिष्पादनसाधनं च काष्ठखण्डं मेक्षणमित्युच्यते ।
कर्मप्रदीपे तु—“इध्मजातीयमिध्मार्धप्रसाणं मेक्षणं भवेत् ।
वृत्तं चाऽङ्गुष्ठपृष्ठग्रमवदानक्रियाक्षमम्” इति । (२. ५. १४)

दिवि वै सोम ऽआसीत् । अथेह देवास्ते देवा
 ऽअकामयन्ता नः सोमो गच्छेत्तेनाऽऽगतेन यजेमहीति
 त ऽएते माये ऽअसृजन्त सुपर्णींश्च कद्रूं च तद्धिरण्यानां
 ब्राह्मणे वय्याख्यायते सौपर्णीकाद्रवं यथा तदास ॥ १ ॥
 तेभ्यो गायत्री सोममच्छाऽऽपतत् । तस्या ऽआहरन्त्यै
 गन्धर्वो विश्वावसुः प॒र्यमुष्णात्ते देवा ऽअविदुः प्रच्युतो
 वै परस्तात्सोमोऽथ नो नाऽऽगच्छति गन्धर्वा वै प॒र्यमो-
 षिषुरिति ॥ २ ॥ ते होचुः । योषित्कामा वै गन्धर्वा वाच-
 मेवैभ्यः प्रहिण्वाम सा नः सह सोमेनाऽऽगमिष्यतीति
 तेभ्यो वाचं प्राहिण्वन्त्सैनान्तसह सोमेनाऽऽगच्छत् ॥ ३ ॥
 ते गन्धर्वा ऽअन्वागत्याऽब्रुवन् । सोमो युष्माकं वागेवा-
 ऽस्माकमिति तथेति देवा ऽअब्रुवन्निहो *वेदागान्मैनाम-
 भीषेहव नैष्ट विह्वयामहा ऽइति तां वयह्वयन्त ॥ ४ ॥ तस्यै
 गन्धर्वाः । वेदानेव प्रोचिर ऽइति वै वयं विद्मेति वयं विद्मेति
 ॥ ५ ॥ अथ देवाः । वीणामेव सृष्ट्वा वादयन्तो निगायन्तो
 निषेदुरिति वै ते वयं गास्याम ऽइति त्वा प्रमोदयिष्यामह
 ऽइति सा देवानुपाऽऽवर्त्त सा वै सा तन्मोघमुपाऽऽवर्त्त
 या स्तुवद्भ्यः श॒दःसद्भ्यो नृत्तं गीतमुपाऽऽवर्त्त तस्मा-
 दप्प्येतर्हि मोघस॒दहिता ऽएव॑ हि वायुपाऽऽवर्त्तत तामु
 ह्वया ऽअनु योषास्तस्माद्य ऽएव नृत्यति यो गायति
 तस्मिन्नेवैता निमिश्रतमा ऽइव ॥ ६ ॥ तद्वा ऽएतदुभयं
 देवेष्वसीत् । सोमश्च वाक्च स यत्सोमं क्रीणात्यागत्या

ऽएवाऽऽगतेन यजा ऽइत्यनाऽऽगतेन ह वै स सोमेन
यजते योऽक्रीतेन यजते ॥ ७ ॥ अथ यद् ध्रुवायामाज्यं
परिशिष्टं भवति । तज्जुह्वां चतुष्कृत्वो विष्टह्णाति बर्हिषा
हिरण्यं प्रवृद्ध्याऽवधाय जुहोति कृत्स्नेन पयसा जुहवानीति
समानजङ्गम वै पयश्च हिरण्यं चोभय^७ ह्यग्निरेतसः* ॥ ८ ॥
स हिरण्यमवदधाति । ‘एषां ते शुक्र तनूरेतद्वच्च’ ऽइति
वृच्चो वा ऽएतच्चहिरण्यं ‘तयो सम्भव बभ्राजं गच्छे’ति स
यदाह तया सम्भवेति तया सम्पृच्छ्यस्वेत्येवैतदाह बभ्राजं
गच्छेति सोमो वै बभ्राद् सोमं गच्छेत्येवैतदाह ॥ ९ ॥
तां यथैवाऽदो देवाः । प्राऽहिरण्यवन्त्सोममच्छैवमेवैनामेष
ऽएतत्प्रहिणोति सोममच्छ वाग्वै सोमक्रयणी निदानेन
तामेतयाऽऽहुत्या प्रीणाति प्रीतया सोमं क्रीणानीति
॥ १० ॥ स जुहोति । ‘जूरसीत्ये’तद्ध वा ऽअस्या ऽएकं नाम
यजूरसीति ‘धृता मनसे’ति मनसा वा ऽइयं वाग्धृता
मनो वा ऽइदं पुरस्ताद्वाच ऽइत्थं वद मैतद्वादीरित्य^१लग्न-
मिव ह वै वाग्वदेत्यङ्गमनो न स्यात्तस्मादाह धृता मन-
सेति ॥ ११ ॥ ‘जुष्टा विष्णव’ ऽइति । जुष्टा सोमा-
येत्येवैतदाह यमच्छेम ऽइति ‘तस्यास्ते सत्यसवसः प्रसव’
ऽइति सत्यप्रसवा न ऽएधि सोमं नोऽच्छेहीत्येवैतदाह

(१) शु० सं० अ० ४ क० १७ । (२) शु० सं० अ० ४ क० १७ । (३) शु०
सं० अ० ४ क० १७ । (४) शु० सं० अ० ४ क० १७ । (५) शु० सं० अ० ४ क० १७ ।
(६) शु० सं० अ० ४ क० १८ ।

* ‘रेतसम्’ इति ‘ख’ पुस्तके दृश्यते ।

† ‘अलग्नमिव’ इत्यत्र ‘अलग्नमिव’ इति भाष्यकारसम्मतः । मूलपुस्तके तु ‘अलग्नमिव’
इत्येव लभ्यते ।

‘तद्वो यन्त्रमशीय स्वाहे’ति स ह वै तद्वो यन्त्रमश्नुते यो
यज्ञस्योदृचं गच्छति यज्ञस्योदृचं गच्छानीत्येवैतदाह ॥ १२ ॥
अथ हिरण्यमपोद्धरति । तन्मनुष्येषु हिरण्यं करोति स
यत्सहिरण्यं जुहुयात्परागु हैवैतन्मनुष्येभ्यो हिरण्यं प्रवृ-
ज्यात्तन्न मनुष्येषु हिरण्यमभिगम्येत ॥ १३ ॥ सोऽपोद्धरति ।
‘शुक्रमसि चन्द्रमस्यमृतमसि वैश्वदेवमसी’ति कृत्स्नेन पयसा
हुत्वा यदेवैतत्तदाह शुक्रमसीति शुक्रः॥ ह्येतच्चन्द्रमसीति
चन्द्रः॥ ह्येतदमृतमसीत्यमृतः॥ ह्येतद्वैश्वदेवमसीति वैश्व-
देवः॥ ह्येतत्प्रमुच्य तृणं बर्हिष्यपि सृजति सूत्रेण हिरण्यं
प्रबध्नीते ॥ १४ ॥ अथाऽपरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा ।
अद्वारभस्व यजमानेत्याहाऽपोर्णवन्ति शालायै द्वारे दक्षि-
णतः सोमक्रयण्युपतिष्ठते तत्प्रहितामेवैनामेतत्सतीं प्राऽऽ-
हैषीद्वाग्वै सोमक्रयणी निदानेन तामेतयाऽऽहुत्याऽप्पैषी-
त्प्रीतया सोमं क्रीणानीति ॥ १५ ॥ अथोपनिष्क्रम्याऽभि-
मन्त्रयते । ‘चिदसि मनासी’ति चित्तं वा ऽइदं मनो
वागनुवदति ‘धीरसि दक्षिणे’ति धिया धिया ह्येतया मनुष्या
जुज्यूषन्त्यनृक्तेनेव प्रकामोद्येनेव गाथाभिरिव तस्मादाह
धीरसीति दक्षिणेति दक्षिणा ह्येषा ‘क्षत्रियाऽसि यज्ञियासी’ति
क्षत्रिया ह्येषा यज्ञिया ह्येषा ‘ऽदितिरस्युभयतः शीष्णी’ति
स यदेनया समानः स द्विपथ्यासं वृद्धति यदपरं तत्पूर्वं
करोति यत्पूर्वं तदपरं तेनोभयतः शीष्णी तस्मादाहाऽदि-

(१) शु० सं० अ० ४ क० १८ । (२) शु० सं० अ० ४ क० १८ । (३) शु० सं०
अ० ४ क० १९ । (४) शु० सं० अ० ४ क० १९ । (५) शु० सं० अ० ४ क० १९ ।
(६) शु० सं० अ० ४ क० १९ ।

तिरस्युभयतः शीष्णीति ॥ १६ ॥ 'सो नः सुप्राची
सुप्रतीच्येधी'ति । सुप्राची न ऽएधि सोमं नोऽच्छेही-
त्येवैतदाह सुप्रतीची न ऽएधि सोमेन नः सह पुनरेहीत्ये-
वैतदाह तस्मादाह सा नः सुप्राची सुप्रतीच्येधीति ॥ १७ ॥
'मित्रस्त्वा पदि बध्नीतामि'ति । वरुणया वा ऽएषा यद्वज्रं
सा यद्वज्ज्वाऽभिहिता स्याद्वरुणयास्याद्यद्वनभिहिता स्याद-
यतेव स्यादेतद्वा ऽअवरुणयं यद्वमैत्रं सा यथा रज्ज्वाऽभि-
हिता यतैवमस्यै तद्ववति यदाह मित्रस्त्वा पदि बध्नी-
तामिति ॥ १८ ॥ 'पूषाऽङ्घ्रनस्पात्वि'ति । इयं वै पृथिवी
पूषा यस्य वा ऽइयमङ्घ्रिगोप्ती भवति तस्य न का चन
हला भवति तस्मादाह पूषाङ्घ्रनस्पात्वि ॥ १९ ॥ 'इन्द्रायोऽ-
द्वयक्षाये'ति । स्वद्वयक्षाऽसदित्येवैतदाह यदाहेन्द्रायाऽद्वयक्षा-
येत्यनु त्वा माता मध्यतामनु पिताऽनु बभूता सगर्भयोऽनु
सखा सयूथ्य' ऽइति सा युते जन्म तेन नोऽनुमता सोम-
मच्छेहीत्येवैतदाह 'सो देवि देवमच्छेही'ति देवी ह्येषा
देवमच्छेति यद्वाक्सोमं तस्मादाह सा देवि देवमच्छेही'ती-
न्द्राय सोममितीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्राय
सोममिति 'रुद्रस्त्वाऽऽवर्त्तयत्वि'त्यप्रणाशायैतदाह रुद्रं
हि नाऽति पशवः 'स्वस्ति सोमसखा पुनरेही'ति स्वस्ति
नः सोमेन सह पुनरेहीत्येवैतदाह ॥ २० ॥ तां व्यथैवाऽदो

(१) शु० सं० अ० ४ क० १९ । (२) शु० सं० अ० ४ क० १९ । (३) शु० सं०
अ० ४ क० १९ । (४) शु० सं० अ० ४ क० १९ । (५) शु० सं० अ० ४ क० २० ।
(६) शु० सं० अ० ४ क० २० । (७) शु० सं० अ० ४ क० २० । (८) शु० सं० अ०
४ क० २० । (९) शु० सं० अ० ४ क० २० ।

देवाः । प्राऽहिण्वन्सोममच्छ सैनान्सह सोमेनाऽऽगच्छ-
 देवमेवैनामेष ऽएतत्प्रहिणोति सोममच्छ सैनः स ह
 सोमेनाऽऽगच्छति ॥२१॥ तां व्यथैवाऽदो देवाः । व्यह्वयन्त
 गन्धर्वैः सा देवानुपाऽऽवर्त्ततैवमेवैनामेतद्यजमानो ब्रिह्यते
 सा यजमानमुपाऽऽवर्त्तते तामुदीचीमत्याकुर्वन्त्युदीची हि
 मनुष्याणां दिक्सो ऽएव यजमानस्य तस्मादुदीचीम-
 त्याकुर्वन्ति ॥ २२ ॥

द्वितीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

सप्तपदाह्यनु निक्लामति । वृङ्क्ते ऽएवैनामेतत्तस्मा-
 त्सप्तपदाह्यनु निक्लामति यत्र वै वाचः प्रजातानि
 च्छन्दाथंसि सप्तपदा वै तेषां पराङ्म्या शकरी तामेवैतत्पर-
 स्तादवर्चां वृङ्क्ते तस्मात्सप्तपदाह्यनु निक्लामति ॥ १ ॥
 स वै वाच ऽएव रूपेणाऽनु निक्लामति । 'वृस्व्यस्यदिति-
 रस्यादित्याऽसि रुद्राऽसि चन्द्राऽसी'ति वृस्वी ह्येषाऽदितिह्येषा-
 ऽऽदित्या ह्येषा रुद्रा ह्येषा चन्द्रा ह्येषा 'बृहस्पतिर्बृहस्पतिर्द्वा सुम्ने
 रम्मणात्वि'ति ब्रह्म वै बृहस्पतिर्बृहस्पतिर्द्वा साऽधुनाऽऽव-
 र्त्तयत्स्वित्येवैतदाह 'रुद्रो बृसुभिराचक' ऽइत्यप्प्रणाशायैतदाह
 रुद्रः हि नाऽति पशवः ॥ २ ॥ अथ सप्तमं पदं पर्युप-
 विशन्ति । स हिरण्यं पदे निधाय जुहोति न वाऽअनग्नावा-

हुतिर्हूयतेऽग्निरेतसं वै हिरण्यं तथो हाऽस्यैषाऽग्निमस्येवाऽऽहु-
तिर्हुता भवति वृज्जो वा ऽआज्यं वृज्जेणैवैतदाज्येन स्पृणुते
ताऽऽ स्पृत्वा स्वीकुरुते ॥ ३ ॥ स जुहोति । 'अदिस्थास्त्वा
मूर्द्धन्नाजिघर्मी'तीयं वै पृथिव्यदितिरस्यै हि मूर्द्धं जुहोति
देवयजने पृथिव्याऽइति देवयजने हि पृथिव्यै जुहो'ती-
डायास्पदमसि घृतवत्स्वाहे'ति गौर्वा ऽइडा गोर्हि पदे
जुहोति घृतवत्स्वाहेति घृतवज्ज्येतदभिहुतं भवति ॥ ४ ॥
अथ स्फ्यमादाय परिलिखति । वृज्जो वै स्फ्यो वृज्जेणै-
वैतत्परिलिखति त्रिष्कृत्वः परिलिखति त्रिवृतैवैतद्वृज्जेण-
समन्तं परिगृह्णात्यनतिक्रमाय ॥ ५ ॥ स परिलिखति ।
'अँस्मे रमस्वे'ति यजमाने रमस्वेत्येवैतदाहाऽथ समुल्लिख्य
पदुऽऽ स्थाल्याऽऽ संवपत्य'स्मे ते बन्धुरि'ति यजमाने
ते बन्धुरित्येवैतदाह ॥ ६ ॥ अथाऽप ऽउपनिनयति ।
यत्र वा ऽअस्यै खनन्तः कूरीकुर्वन्त्यपगन्तुं शान्ति-
रापस्तदद्भिः शान्त्या शमयति तदद्भिः सन्दधाति
तस्मादप ऽउपनिनयति ॥ ७ ॥ अथ यजमानाय पदं
प्रयच्छति । 'स्वे राय' ऽइति पशवो वै रायस्त्वयि पशव-
ऽइत्येवैतदाह तद्यजमानः पृतिगृह्णाति 'मे राय' ऽइति
पशवो वै रायो मयि पशव ऽइत्येवैतदाह ॥ ८ ॥ अथा-
ऽद्धर्ष्युरात्मानमुपस्पृशति । 'मा वयः रायस्पोषेण वि-

(१) शु० सं० अ० ४ क० २२ । (२) शु० सं० अ० ४ क० २२ । (३) शु० सं०
अ० ४ क० २२ । (४) शु० सं० अ० ४ क० २२ । (५) शु० सं० अ० ४ क० २२ ।
(६) शु० सं० अ० ४ क० २२ । (७) शु० सं० अ० ४ क० २२ । (८) शु० सं०
अ० ४ क० २२ ।

यौष्मे'ति तथो हाऽङ्घ्र्युः पशुभ्यऽआत्मानं नाऽन्तरेति
 ॥ ९ ॥ अथ पत्न्यै पदं प्रतिपराहरन्ति । गृहा वै पत्न्यै
 प्रतिष्ठा तद् गृहेष्वेवैनामेतत्प्रतिष्ठठायां प्रतिष्ठापयति
 तस्मात्पत्न्यै पदं प्रतिपराहरन्ति ॥ १० ॥ तां नेष्टा वाच-
 यति । 'तोतो राय' ऽइत्यथैनां सोमक्रयण्या संख्या-
 पयति वृषा वै सोमो घोषा पत्न्येष वा ऽअत्र सोमो
 भवति यत्सोमक्रयणी मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्मा-
 देनां सोमक्रयण्या संख्यापयति ॥ ११ ॥ स संख्यापयति ।
 'समकल्ये देव्या धिया सन्दक्षिणयोरुचक्षसा । माम-
 ऽआयुः प्रमोषीममो ऽअहं तव वीरं विदेय तव देवि
 सन्दृशी'त्याशिषमेवैतदाशास्ते पुत्रो वै वीरः पुत्रं विदेय तव
 सन्दृशीत्येवैतदाह ॥ १२ ॥ सा या बभ्रुः पिङ्गाक्षी । सा
 सोमक्रयणी यत्र वा ऽइन्द्राविष्णु त्रेधा सहस्रं व्यैरयेतां
 तदेकाऽत्यरिच्येत तां त्रेधा प्राऽजनयतां तस्माद्योऽप्येतर्हि
 त्रेधा सहस्रं व्याकुर्ष्यादेकैवाऽतिरिच्येत ॥ १३ ॥ सा
 या बभ्रुः पिङ्गाक्षी । सा सोमक्रयण्यथ या रोहिणी सा
 वार्त्रग्वनी यामिदः राजा सङ्ग्रामं जित्वादकुरुतेऽथ या
 रोहिणी श्येताक्षी सा पितृदेवत्या यामिदं पितृभ्यो
 गन्न्ति ॥ १४ ॥* ॥ सा या बभ्रुः पिङ्गाक्षी । सा सोम-
 क्रयणी स्याद्यदि बभ्रुं पिङ्गाक्षीं न विन्देदरुणा स्याद्यरुणां
 न विन्देद्रोहिणी वार्त्रग्वनी स्याद्रोहिण्यै ह त्वेव श्येताक्ष्या-

ऽआशान्नेयात् ॥ १५ ॥ सा स्यादुप्प्रवीता । वाग्वा ऽएषा नि-
दानेन यत्सोमक्रयण्ययातयाम्नी वा ऽइयं वागयातयाम्मन्य-
प्प्रवीता तस्मा*दुप्प्रवीता स्यात्सा †स्यादुवण्डाकूटाकाणाक-
र्णालक्षितासप्तशफा सा ‡ ह्येकरूपैकरूपा हीयं वाक् ॥ १६ ॥

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

पद६ समुप्य पाणी ऽअवनेनिके । तद्यत्पाणी ऽअव-
नेनिके वृज्जो वा ऽआज्य६ रेत६ सोमो नेद्वज्जेणाऽऽज्येन
रेत६ सोम६ हिनसान्नीति तस्मात्पाणी ऽअवनेनिके ॥ १ ॥
अथाऽस्याथं हिरण्यं बध्नीते । द्वयं वा ऽइदं न तृतीय-
मस्ति सत्यं चैवाऽनृतं च सत्यमेव देवा ऽअनृतं मनुष्या-
ऽअग्निरेतसं वै हिरण्य६ सत्येनाऽथंशूनुपस्पृशानि सत्येन
सोमं पराहणानीति तस्माद्वा ऽअस्याथं हिरण्यं बध्नीते ॥ २ ॥
अथ सम्प्रेष्यति । सोमोपनहनमाहर सोमपर्ष्याणहनमाह-
रोष्णीषमाहरेति स यदेव शोभनन्तत्सोमोपनहनं
स्याद्वासो ह्यस्यैतद्भवति शोभनं ह्येतस्य वास६ स यो
हैन६ शोभनेनोपचरति शोभते हाऽथ य ऽआह यदेव कि-
ञ्चेति यद्धैव किञ्च भवति तस्माद्यदेव शोभनं तत्सोमोपन-
हन६ स्याद्यदेव किञ्च सोमपर्ष्याणहनम् ॥ ३ ॥ यद्यु-
ष्णीषं विन्देत् । उष्णीष६ स्याद्यद्युष्णीषं न विन्देत्सोम-

* अप्रवीता अगृहीतगमैत्यर्थः ।

† अवण्डेति, वण्डा-वर्द्धिष्णुः तद्विपरीता, कूटा- एकशृङ्गी, काणा-प्रसिद्धा, कर्णा-छिन्नकर्णा,
लक्षिता-तप्तायःशलाकया विहितेत्यर्थः ।

‡ एकरूपेति, एकरूपत्वं च उक्तदोषवर्जितत्वम्, सम्पूर्णावयवेत्यर्थः ।

पर्य्याणहनस्यैव द्व्यङ्गुलं वा त्र्यङ्गुलं वाऽवकृन्तेदुष्णीषभा-
जनमद्ध्वर्युर्वा यजमानो वा *सोमोपनहनमादत्ते य एव
कश्च सोमपर्य्याणहनम् ॥ ४ ॥ अथाऽग्रेण राजानं विचि-
न्वन्ति । तदुदकुम्भ उपनिहितो भवति तद् ब्राह्मण उप-
ऽऽस्ते तदब्ध्यायन्ति प्राञ्च ॥ ५ ॥ तदायत्सु वाचयति ।
‘एष ते गायत्रो भाग इति मे सोमाय ब्रूतादेष ते
वैष्टुभो भाग इति मे सोमाय ब्रूतादेष ते जागतो भाग-
इति मे सोमाय ब्रूताच्छन्दोनामानां साम्राज्यं गच्छेति
मे सोमाय ब्रूतादि’त्येकं वा एष क्रीयमाणोऽभिक्रीयते
छन्दसामेव राज्याय छन्दसां साम्राज्याय गन्वन्ति वा-
ऽएनमेतद्यदभिषुण्वन्ति तमेतदाह छन्दसामेव त्वा राज्याय
क्रीणामि छन्दसां साम्राज्याय न वधायेत्यथेत्य प्राडु-
पविशति ॥ ६ ॥ सोऽभिमृशति । ‘ओस्माकोऽसी’ति स्व-
ऽइव ह्यस्यैतद्भवति यदागतस्तस्मादाहाऽऽस्माकोऽसीति
‘शुक्रंस्ते ग्रह्य’ इति शुक्रं ह्यस्माद् ग्रहं ग्रहीष्यन्भवति
‘विचिंतस्त्वा विचिन्वन्ति’ति सर्वत्वायैतदाह ॥ ७ ॥ अत्र
हैके । तृणं वा काष्ठं वा वित्वाऽपास्यन्ति तद् तथा न
कुर्यात्क्षत्रं वै सोमो विडन्या ओषधयोऽन्नं वै क्षत्रिस्य
विद् स यथा ग्रसितमनुहायाऽऽच्छिद्य परास्येदेवं तत्तस्माद्-
ब्ध्येव मृशेद्विचितस्त्वा विचिन्वन्ति तद्य एवाऽस्य

* ‘ग-च’ पुस्तकयोः ‘सोमोपनहमा’ इत्येव पाठो दृश्यते ।

विचेतारस्त ऽएनं विचिन्वन्ति ॥ ८ ॥ अथ ब्रासः ।
 द्विगुणं वा चतुर्गुणं वा प्राग्दशं वोदग्दशं वोपस्तृणाति
 तद्राजानं मिमीते स यद्राजानं मिमीते तस्मान्मात्रा
 मनुष्येषु *मात्रो यो चाऽप्यन्या मात्रा ॥ ९ ॥ सावित्र्या
 मिमीते । सविता वै देवानां प्रसविता तथो हाऽस्मा ऽएष
 सवितृप्रसूत ऽएव क्रयाय भवति ॥ १० ॥ अतिच्छन्दसा
 मिमीते । एषा वै सर्वाणि छन्दाश्चसि यदतिच्छन्दास्तथो
 हाऽस्यैष सर्वैरेव छन्दोभिर्मितो भवति तस्मादतिच्छन्दसा
 मिमीते ॥ ११ ॥ स मिमीते । 'अभिर्यन्देवः सविता-
 रमोणयोः कविक्रतुमर्चामि सत्यसवः रत्नधामभिप्रियं
 मतिं कविम् । ऊर्द्धा यस्यामतिर्भा ऽअदियुतस्सवीमनि
 हिरण्यपाणिरमिमीत सुक्रतुः कृपा स्वरि'ति ॥ १२ ॥
 एतया सर्वाभिः । एतया चतसृभिरेतया तिसृभिरेतया
 द्वाब्भ्यामेतयैकयैतयैवैकयैतया द्वाब्भ्यामेतया तिसृभिरेतया
 चतसृभिरेतया सर्वाभिः समस्याऽञ्जलिनाऽह्यावपति ॥ १३ ॥
 स वा ऽउदाचन्याचं मिमीते । स यदुदाचन्याचं मिमीत-
 ऽइमा ऽएवैतदङ्गुलीर्नानाजानाः करोति तस्मादिमा नाना
 जायन्तेऽथ यत्सह सर्वाभिर्मिमीते सऽश्लिष्टा ऽइव हैवेमा
 जायेरस्तस्माद्वा ऽउदाचन्याचं मिमीते ॥ १४ ॥ यद्वेवो-
 दाचन्याचं मिमीते । इमा ऽएवैतन्नाना वीर्याः करोति
 तस्मादिमा नाना वीर्यास्तस्माद्वा ऽउदाचन्याचं मिमीते

* 'क' पुस्तके 'पात्रो' इति पाठः ।

॥ १५ ॥ यद्वेवोदाचन्याचं मिमीते । विराजमेवैतदवर्वाचीं
 च पराचीञ्च युनक्ति पराच्यह देवेभ्यो यज्ञं ब्रह्मत्यवर्वाची
 मनुष्यानवति तस्माद्वा ऽउदाचन्याचं मिमीते ॥ १६ ॥
 अथ यद्दशकृत्वो मिमीते । दशाक्षरा वै विराड् वैराजः
 सोमस्तस्माद्दशकृत्वो मिमीते ॥ १७ ॥ अथ सोमोपनह-
 नस्य समुत्पाख्याऽन्तान् । उष्णीषेण विग्रथति 'प्रजाभ्य-
 स्त्वे'ति प्रजाभ्यो ह्येनं क्रीणाति स यदेवेदः शिरश्चा-
 ऽऽसौ चाऽन्तरोपेनितमिव तदेवाऽस्यैतत्करोति ॥ १८ ॥
 अथ मद्ध्येऽङ्गुल्याकाशं करोति । 'प्रजास्त्वाऽनुप्राणन्ति'ति
 तमयतीव वा ऽएनमेतत्समायच्छन्नप्राणमिव करोति तस्यै-
 तदुत ऽएव मद्ध्यतः प्राणमुत्सृजति तं ततः प्राणन्तं प्रजा-
 ऽऽनुप्राणन्ति तस्मादाह प्रजास्त्वाऽनुप्राणन्ति ततः
 सोमविक्रयिणे प्रयच्छत्यथाऽतः पुनरस्यैव ॥ १९ ॥

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

स वै राजानं पणते । स यद्राजानं पणते तस्मादिदुः
 सकृत्सर्वं पण्यः स ऽआह सोमविक्रयिन् क्रय्यस्ते सोमो
 राजाऽऽहुति क्रय्य ऽहुत्याह सोमविक्रयी तं वै ते क्रीणानीति
 क्रीणीहीत्याह सोमविक्रयी कलया ते क्रीणानीति भूयो
 वा ऽअतः सोमो राजाऽर्हतीत्याह सोमविक्रयी भूयऽएवा-
 ऽतः सोमो राजाऽर्हति महास्त्वेव गोर्महिमेत्यङ्गुः ॥ १ ॥

गोर्वै प्रतिधुक् । तस्यै शृतं तस्यै शरस्तस्यै दधि
तस्यै मस्तु तस्या ऽआतञ्चनं तस्यै नवनीतं तस्यै घृतं
तस्या ऽआमिक्षा तस्यै वाजिनम् ॥ २ ॥ शफेन ते क्रीणा-
नीति । भूयो वा ऽअतः सोमो राजाऽर्हतीत्याह सोम-
सोमविक्रयी भूय ऽएवाऽतः सोमो राजाऽर्हति महाँस्त्वेव
गोर्महिमेत्यद्धर्षुरेताङ्ग्येव दश व्रीर्याण्युदाख्यायाऽऽह
पदा तेऽङ्गेन ते गवा ते क्रीणामीति क्रीतः सोमो राजेत्याह
सोमविक्रयी वयाँसि प्रब्रूहीति ॥ ३ ॥ स आह । चन्द्रं
ते वस्त्रं ते छागा ते धेनुस्ते मिथुनौ ते गावौ तिस्रस्तेऽन्या-
ऽङ्गुति स यदर्वाक्पणन्ते परः सम्पादयन्ति तस्मादिदुः
सकृत्सर्वं पण्यमर्वाक्पणन्ते परः सम्पादयन्त्यथ यदद्धर्षुरेव
गोर्व्रीर्याण्युदाचष्टे न सोमस्य सोमविक्रयी महितो वै
सोमो देवो हि सोमोऽथैतदद्धर्षुर्गुर्गं महयति तस्यै पश्य-
व्रीर्याणि क्रीणादिति तस्मादद्धर्षुरेव गोर्व्रीर्याण्युदाचष्टे
न सोमस्य सोमविक्रयी ॥ ४ ॥ अथ यत्पञ्च कृत्वः
पणते । संवत्सरसंभिमितो वै यज्ञः पञ्च वा ऽऋतवः
संवत्सरस्य तं पञ्चभिराप्नोति तस्मात्पञ्च कृत्वः पणते
॥ ५ ॥ अथ हिरण्ये वाचयति । 'शुक्रं त्वा शुक्लेण
क्रीणामी'ति शुक्रं ह्येतच्छुक्लेण क्रीणाति यत्सोमः हिर-
ण्येन 'चन्द्रं चन्द्रेणे'ति चन्द्रं ह्येतच्चन्द्रेण क्रीणाति
यत्सोमः हिरण्येना'ऽमृतममृतेने'त्यमृतं ह्येतदमृतेन क्री-

णाति यत्सोमः हिरण्येन ॥ ६ ॥ अथ सोमविक्रयिणम-
 भि प्रकम्पयति । 'संग्मे ते गोरि'ति यजमाने ते गौरित्येवै-
 तदाह तद्यजमानमबभ्याहृत्य न्यस्यत्यस्मे ते चन्द्राणी'ति
 स ऽआरुमन्येव वीर्यं धत्ते शरीरमेव सोमविक्रयी हरते
 तत्तदाह सोमविक्रयादत्ते ॥ ७ ॥ अथाऽजायां प्रतीचीन-
 मुख्यां वाचयति । 'तपसस्तनूरसी'ति तपसो ह वा ऽएषा
 प्रजापतेः सम्भूता यदजा तस्मादाह तपसस्तनूरसीति
 'प्रजापतेर्वर्ण' ऽइति सा यत्त्रिः संवत्सरस्य विजायते तेन
 प्रजापतेर्वर्णः 'परमेणं पशुना क्रीयस' ऽइति सा यत्त्रिः
 संवत्सरस्य विजायते तेन परमः पशुः 'सहस्रपोषं पुषेय-
 मि'त्याशिषमेवैतदाशास्ते भूमा वै सहस्रं भूमानं गच्छा-
 नीत्येवैतदाह ॥ ८ ॥ स वा ऽअनेनैवाऽजां प्रयच्छति ।
 अनेन राजानमादत्त ऽआजा ह वै नामैषा यदुजैतया ह्येन-
 मन्तत ऽआजति तामेतत्परोऽक्षमजेत्याचक्षते ॥ ९ ॥ अथ
 राजानमादत्ते । 'मित्रो न ऽएहि सुमित्रध' ऽइति शिवो नः
 शान्त ऽएहीत्येवैतदाह तं यजमानस्य दक्षिण ऽऊरौ प्रत्युह्य
 वासो निदधातीन्द्रस्योरुमाविश दक्षिणमित्येष वा ऽअत्रे-
 न्द्रो भवति यद्यजमानस्तस्मादाहेन्द्रस्योरुमाविश दक्षिण-
 मि'त्युशन्नुशन्तमिति प्रियः प्रियमित्येवैतदाह 'स्योनः
 स्योनमिति शिवः शिवमित्येवैतदाह ॥ १० ॥ अथ सोम-

(१) शु० सं० अ० ४ क० २६ । (२) शु० सं० अ० ४ क० २६ । (३) शु० सं०
 अ० ४ क० २६ । (४) शु० सं० अ० ४ क० २६ । (५) शु० सं० अ० ४ क० २६ ।
 (६) शु० सं० अ० ४ क० २६ । (७) शु० सं० अ० ४ क० २७ । (८) शु०
 सं० अ० ४ क० २७ । (९) शु० सं० अ० ३६ क० २७ । (१०) शु० सं० अ० ४ क० २७ ।

क्रयणाननुदिशति । 'स्वानं बभ्राजाऽङ्घारे बभ्भारे हस्त सुहस्त
कृशानवेते वह सोमक्रयणास्तान्नक्षद्वं मा वो दभन्नि'ति
धिष्णण्यानां वा ऽएते भाजनेनैतानि वै *धिष्णण्यानां नामानि
तान्नेयेवैबभ्य ऽएतदुन्वदिक्षत् ॥ ११ ॥ अथाऽत्राऽपोर्णुते ।
गृर्भो वा ऽएष भवति यो दीक्षते प्राऽऽवृता वै गृर्भा-
ऽउल्बेनेव जरायुणेव तमत्राऽजीजनत तस्मादुपोर्णुत ऽएष
वा ऽअत्र गृर्भो भवति तस्मात्परिवृतो भवति परिवृता-
ऽइव हि गृर्भा ऽउल्बेनेव जरायुणेव ॥ १२ ॥ अथ वाच-
यति । 'परि माऽग्ने दुश्चरिताद्बाधस्वा मा सुचरिते भजे'-
त्यासीनं वा ऽएनमेष ऽआगच्छति स ऽआगत ऽउत्तिष्ठति
तन्निमत्स्याकरोति व्रतं प्रमीणाति तस्यो हैषा प्रायश्चि-
त्तिस्तथो हाऽस्यैतन्न मित्स्याकृतं भवति न व्रतं प्रमीणाति
तस्मादाह परिमाऽग्ने दुश्चरिताद् बाधस्वा मा सुचरिते
भजेति ॥ १३ ॥ अथ राजानमादायोत्तिष्ठति 'उदायुषा
स्वायुषोदस्थाममृताँर ऽअन्वि'त्यमृतं वा ऽएषोऽनुत्ति-
ष्ठति यः सोमं क्रीतं तस्मादाहोदायुषा स्वायुषोदस्थाम-
मृताँर ऽअन्विति ॥ १४ ॥ अथ राजानमादायाऽऽरोह-
णभिष्प्रैति । 'प्प्रति पन्थामपद्महि स्वस्ति गामनेहसम् । येन
विश्वाहं परि द्विषो वृणक्ति विन्दुते वस्वि'ति ॥ १५ ॥ देवा
ह वै यज्ञं तद्वानाह । तेऽसुररक्षसेबभ्य ऽआसङ्गाद्विभया-

* धिष्ण्यः स्थण्डिलविशेषो यत्राऽग्निं संस्थाप्य होत्रादयः स्वानि स्वानि शस्त्राणि शंसन्ति ।
तथा च—“अग्नीनामाश्रय भूता मृदा निर्मिताः सप्त स्वल्पवेदिका धिष्ण्यान्युच्यन्ते” ।

(१) शु० सं० अ० ४ क० २७ । (२) शु० सं० अ० ४ क० २८ । (३) शु० सं०
अ० ४ क० २८ । (४) शु० सं० अ० ४ क० २९ ।

ञ्चकुस्त एतद्यजुः स्वस्त्ययनं ददृशुस्त एतेन यजुषा
 नाष्ट्रा रक्षांस्वपहत्यैतस्य यजुषोऽभयेऽनाष्ट्रे निवाते
 स्वस्ति समाश्नुवत तथो एवैष एतेन यजुषा नाष्ट्रा
 रक्षांस्वपहत्यै तस्य यजुषोऽभयेऽनाष्ट्रे निवाते स्वस्ति
 समाश्नुते तस्मादाह प्रति पुन्थामपद्वाहि स्वस्ति ग्रामनेह-
 सम् । येन विश्वाः परिद्विषो वृणक्ति विन्दते वस्विति
 ॥ १६ ॥ तं वा ऽइति हरन्ति । अनसा परिवहन्ति मह-
 यन्त्येवैनमेतस्माच्छीष्णर्णा बीजः हरन्त्यनसोदावहन्ति
 ॥ १७ ॥ अथ यदपामन्ते क्रीणाति । रसो वा ऽआपः सरस-
 मेवैतत्क्रीणात्यथ यद्धिरण्यं भवति सशुक्रमेवैतत्क्रीणात्यथ
 यद्वासो भवति सत्त्वचसमेवैतत्क्रीणात्यथ यदजा भवति
 सतपसमेवैतत्क्रीणात्यथ यद्धेनुर्भवति साऽशिरमेवैतत्क्री-
 णात्यथ यन्मिथुनौ भवतः समिथुनमेवैतत्क्रीणाति तं द्वै
 दशभिरेव क्रीणीयान्नाऽदशभिर्दशाक्षरा वै विराड्वैराजः सोम-
 स्तस्माद्दशभिरेव क्रीणीयान्नाऽदशभिः ॥ १८ ॥

तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १२८ ॥

* नीडे कृष्णाजिनमास्तृणाति । 'अदित्यास्त्वगसी'ति
 सोऽसावेव बन्धुरथैनमासादयत्यदित्यै सद ऽआसीदे'तीयं

* परितः प्रावृतः शकटमध्यदेशो नीडम्, तत्र कृष्णाजिनमास्तृणाति प्रसारयेदित्यर्थः ।

(१) शु० सं० अ० ४ क० ३० । (२) शु० सं० अ० ४ क० ३० ।

वै पृथिव्यदिति॑ सेयं प्रतिष्ठा तदस्यामेवैनमेतत्प्रतिष्ठायां
 प्रतिष्ठापयति तस्मादाहाऽदित्यै सद ऽआसीदेति ॥ १ ॥
 अथैवमभिपद्य वाचयति । ‘अस्तंभ्नाद् द्यां वृषभो ऽअन्त-
 रिक्षमि’ति देवा ह वै यज्ञं तन्वानास्तेऽसुररक्षसेभ्य ऽआस-
 ङ्गाद्विभयाञ्चक्रुस्त ऽएनमेतज्यायाथंसमेव वधाच्चक्रुर्ष-
 दाहाऽस्तंभ्नाद् द्यां वृषभो ऽअन्तरिक्षमिति ॥ २ ॥ ‘अमिमीत
 वरिमाणं पृथिव्या’ ऽइति । तदेनेनेमाँल्लोकानास्पृणोति
 तस्य हि न हन्ताऽस्ति न बधो येनेमे लोका ऽआस्पृतास्त-
 स्मादाहाऽमिमीत वरिमाणं पृथिव्या ऽइति ॥ ३ ॥ ‘आसी-
 दद्विश्वा भुवनानि सम्म्राडि’ति । तदेनेनेदः सर्वमास्पृणोति
 तस्य हि न हन्ताऽस्ति न बधो येनेदः सर्वमास्पृतं तस्मा-
 दाहाऽऽसीदद्विश्वा भुवनानि सम्म्राडिति ॥ ४ ॥ ‘विश्वे-
 त्तानि वरुणस्य व्रतानी’ति । तदस्मा ऽइदः सर्वमनुवर्त्म
 करोति यदिदं किञ्च न कञ्चन प्रत्युद्यामिनं तस्मादाह
 विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानीति ॥ ५ ॥ अथ सोमपर्याण-
 हनेन पर्याणहति । नेदेनं नाष्ट्वा रक्षाथंसि प्रमृशानिति
 गृभ्भो वा ऽएष भवति तिर ऽइव वै गृभ्भास्तिर ऽइवैतद्यत्प-
 र्याणद्धं तिर ऽइव वै देवा मनुष्येभ्यस्तिर ऽइवैतद्यत्प-
 र्याणद्धं तस्माद्वै पर्याणहति ॥ ६ ॥ स पर्याणहति ।
 ‘वृनेषु व्यैन्तरिक्षं तताने’ति वृनेषु हीदुमन्तरिक्षं विततं
 वृक्षाग्रेषु ‘वाजर्मवर्त्सु पय ऽउस्त्रियास्वि’ति व्रीर्यं वै वाजाः

(१) शु० सं० अ० ४ क० ३० । (२) शु० सं० अ० ४ क० ३० । (३) शु० सं०
 अ० ४ क० ३० । (४) शु० सं० अ० ४ क० ३० । (५) शु० सं० अ० ४ क० ३१ ।
 (६) शु० सं० अ० ४ क० ३१ ।

पुमांश्चसोऽर्बन्तः पु॒ञ्चस्वेवैतद्दीर्घं दधाति प॒य ऽउ॒स्त्रिया-
स्विति प॒यो हीदमु॒स्त्रियासु हितः॑ 'ह॒र्त्सु क्र॒तुं व॒रुणो वि॒श्व-
ग्निमि'ति ह॒र्त्सु ह्ययं क्र॒तुर्म॒नोजवः॑ प्र॒विष्टो वि॒श्वग्निमिति
वि॒श्वु ह्ययं प्र॒जास्व॒ग्नि॒न्दिवि सूर्य॑मदधात्सोमम॒द्वावि'ति
दिवि ह्यसौ सूर्यो हितः सोमम॒द्वावि॒ति गिरि॑षु हि सोम-
स्तस्मादाह दिवि सूर्यमदधात्सोमम॒द्वावि॒ति ॥ ७ ॥ अ॒थ
य॒दि द्वे कृ॒ष्णाजिने भ॒वतः॑ । तयो॒रन्यतर॑त्प्र॒त्यान॒हति
*प्र॒तीनाह॑भाजनं य॒द्यु ऽए॒कं भ॒वति कृ॒ष्णाजिन॑ग्री॒वा ऽए॒वा-
ऽवकृत्य प्र॒त्यान॒हति प्र॒तीनाह॑भाजनः 'सूर्य॑स्य च॒क्षुरा-
रोहाऽग्ने॑रक्ष्णः कनीनकम् । यत्रै॒तशेभिरी॑यसे ब॒भ्राज॑मानो
विपश्चि॒त्ते'ति सूर्यमेवै॒तत्पु॒रस्ता॑त्करोति सूर्यः॑ पु॒रस्ता॑न्नाष्ट्रा
रक्षां॑स्यप॒ग्नन्ने॒त्यथाऽभ्ये॑नाऽनाष्ट्रेण प॒रिव॑हन्ति ॥८॥ उ॒द्धते
प्र ऽउ॒ग्ये फ॒लके भ॒वतः॑ । तद॒न्तरेण ति॑ष्ठन्सुब्रह्म॒ण्यः
प्राऽऽज॑ति श्रेयान्वा ऽए॒षोऽब्भ्या॑रोहान्न॒वति को ह्येत॑म॒र्हत्य-
ब्भ्या॑रोहुं तस्माद॒न्तरेण ति॑ष्ठन्प्राऽऽज॑ति ॥ ९ ॥ प॒लाश-
शाख॑या प्राऽऽज॑ति । यत्र वै गाय॒त्री सोम॑मच्छाऽप॒तत्तद॑स्या-
ऽआ॒हुरन्त्या ऽअ॒पाद॑स्ताब्भ्याय॒त्य प॒र्णं प्र॒चि॒च्छेद॑ गाय॒त्र्यै वा
सोम॑स्य वा रा॒ज्ञस्त॑त्प॒तित्वा प॒र्णोऽभ॑वत्तस्मात्प॒र्णो ना॑म
तद्य॒देवाऽत्र सोम॑स्य न्यक्तं तदि॒हाऽप्य॑सदिति तस्मात्प॒ला-
शशाख॑या प्राऽऽज॑ति ॥ १० ॥ अ॒थाऽन॒ड्वाहा॑वाज॒न्ति । तौ

(१) शु० सं० अ० ४ क० ३१ । (२) शु० सं० अ० ४ क० ३१ । (३) शु०
सं० अ० ४ क० ३२ ।

* नद्धस्य पुरोदेशप्रसारितो ध्वजः प्रतिनाहः, तद्भाजनन्तत्स्थानीयं भवतीत्यर्थः (सा० भा०) ।
अत्राऽनसो वाससा वेष्टनमिति देवयज्ञिकः ।

यदि कृष्णौ स्यातामन्यतरो वा कृष्णस्तत्र विद्याद्विष्य-
 त्स्यैषमः पर्जन्यो ऽवृष्टिमान्भविष्यतीत्येतदु विज्ञानम्
 ॥ ११ ॥ अथ युनक्ति । 'उस्त्रावेतं धूर्षाहावि'त्युसौ हि
 भवतो धूर्षाहाविति धूर्षाहौ हि भवतो 'युज्ये'थामनश्रू-
 ऽइति युज्येते ह्यनश्रू ऽइत्यनार्त्ताविति त'द्वीरहणावि'
 त्यपापकृताविति तद् 'ब्रह्मचोदनावि'ति ब्रह्मचोदनौ हि भवतः
 'स्वस्ति यजमानस्य गृहान्गच्छत'मिति यथैनावन्तरा नाष्ट्रा
 रक्षां॑सि न हि॑स्युरेवमेतदाह ॥ १२ ॥ अथ पश्चात्परि-
 क्रम्य । अपालम्बमभिपद्याऽऽह सोमाय क्रीतायाऽनुब्रूहीति
 सोमाय पर्षुह्यमाणायेति व्रातो यतरथा कामयेत ॥ १३ ॥
 अथ वाचयति । 'भदो मेऽसि' प्रच्यवस्व भुवस्पत' ऽइति
 भदो ह्यस्यैष भवति तस्मान्नाऽन्यमादियतेऽप्यस्य राजानः
 सभागा ऽआगच्छन्ति पूर्वो राज्ञोऽभिवदति भदो हि
 भवति तस्मादाह भदो मेऽसीति प्रच्यवस्व भुवस्पत-
 ऽइति भुवनानां॑ ह्येष पति'र्विश्वान्यभि धामानी'त्यङ्गानि
 वै विश्वानि धामान्यङ्गान्येवैतदुभ्याह 'मा त्वा परि-
 परिणो विदन्मा त्वा परिपन्थिनो विदन्मा त्वा ऽवृका ऽअ-
 घायवो विदन्नि'ति यथैनमन्तरा नाष्ट्रा रक्षां॑सि न विन्दे-
 युरेवमेतदाह ॥ १४ ॥ 'श्येनो भूत्वा परापते'ति । वृय-

(१) शु० सं० अ० ४ क० ३३ । (२) शु० सं० अ० ४ क० ३३ । (३) शु०
 सं० अ० ४ क० ३३ । (४) शु० सं० अ० ४ क० ३३ । (५) शु० सं० अ० ४ क०
 ३३ । (६) शु० सं० अ० ४ क० ३४ । (७) शु० सं० अ० ४ क० ३४ ।
 (८) शु० सं० अ० ४ क० ३४ । (९) शु० सं० अ० ४ क० ३४ ।

ऽएवैनमेतद्भूतं प्रपायति यद्वा ऽउग्रं तन्नाष्ट्रा रक्षांस्सि
 नाऽन्ववयन्त्येतद्वै वयसामोजिष्ठं बलिष्ठं यच्छेयेनस्तमेवै-
 तद्भूतं प्रपातयति यदाह श्येनो भूत्वा परापतेति ॥ १५ ॥
 अथ शरीरमेवा*ऽन्ववहन्ति । 'यजमानस्य गृहान्गच्छ तन्नो
 सत्थंस्कृतमि'ति नाऽत्र तिरोहितमिवाऽस्ति ॥ १६ ॥ अथ
 'सुब्रह्मण्यामाह्वयति । यथा येऽभ्यः पश्यन्त्स्यात्तान्ब्रूयादि-
 त्यहे वः पक्ताऽस्मीत्येवमेवैतदेवेभ्यो यज्ञं निवेदयति
 'सुब्रह्मण्योऽ३७ सुब्रह्मण्योऽ३मि'ति ब्रह्म हि देवान्प्रचच्या-
 वयति त्रिष्कृत्व ऽआह त्रिवृद्धिं यज्ञः ॥ १७ ॥ 'इन्द्रोऽऽ-
 गच्छे'ति । इन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्रोऽऽगच्छेति
 'हरिर्वै ऽआगच्छ मेधातिथिर्मेष ऋषणश्च मेने । गौरा-
 वस्कन्दिन्नहल्यायै जारे'ति तद्यान्येवाऽस्य चरणानि तैरे-
 वैनमेतत्प्रमुदयिषति ॥ १८ ॥ 'कौशिकं ब्राह्मणं गौतम
 ब्रुवाणे'ति । शश्वद्धैतदारुणिनाऽधुनोपज्ञातं यद्रौतम ब्रुवा-
 णेति स यदि कामयेत ब्रूयादेतद्यद्यु कामयेताऽपि नाऽऽदि-
 येते'त्यहे सुत्यामि'ति यावदहे सुत्या भवति ॥ १९ ॥ 'देवां
 ब्रह्माण ऽआगच्छते'ति । तदेवाँश्च ब्राह्मणाँश्चाऽहैतैर्ह्यत्रो-
 भयैरर्थो भवति यदेवैश्च ब्राह्मणेश्च ॥ २० ॥ अथ प्रतिप्र-
 स्थाता । अग्रेण शालामग्नीषोमीयेण पशुना प्रत्युपतिष्ठते-

* 'क' पुस्तके 'ऽन्वावहन्ति' इति ।

† सुब्रह्मण्यानामक्रेम ऋत्विजा यद्दिन्द्रायावाहनं क्रियते तत् सुब्रह्मण्याह्वानम् ।

(१) शु० सं० अ० ४ क० ३६ । (२) षड्विं० ब्रा० १. १. ३ । (३) षड्विं० ब्रा०
 १. १. २ । (४) षड्विं० ब्रा० १. १. २ । (५) षड्विं० ब्रा० १. १. २ । (६) ला०
 औ० सू० १. ३ । (७) ला० औ० सू० १. ३ ।

ऽआग्नावैष्णवꣳ ह्यदो दीक्षणीयः हविर्भवति यो वै विष्णुः
सोमः स हविर्वा ऽएष देवानां भवति यो दीक्षते तदेन-
मन्तर्जम्भ ऽआदधाते तत्पशुनाऽऽत्मानं निष्क्रीणीते ॥२१॥
तद्धैके । आहवनीयादुल्मुकमाहरन्त्ययमग्निरयः सोमस्ता-
वभ्याꣳ सह सद्भ्यां निष्क्रेष्यामह ऽइति वृदन्तस्तदु तथा
न कुर्याद्यत्र वा ऽएतौ क च तस्सहैव ॥ २२ ॥ स वै
द्विरूपो भवति । द्विदेवत्यो हि भवति देवतयोरसमदे
कृष्णसारङ्गः स्यादित्याहुरेतद्ध्वेनयो रूपतममिवेति यदि
कृष्णसारङ्गं न बिन्देदुथो ऽअपि लोहितसारङ्गः स्यात् ॥२३॥
तस्मिन्वाचयति । 'नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षसे महो
देवाय तदृतः सपर्यत । दूरे दृशे देवजाताय केतवे दिव-
स्पुत्राय सूर्याय शःसते'ति नम ऽएवाऽस्मा ऽएतत्करोति
मित्रधेयमेवैनैनैतत्कुरुते ॥ २४ ॥ अथाऽङ्घ्र्युरारोहणं विमु-
ञ्चति । 'वरुणस्योत्तम्भनमसी'त्युपस्तम्भनेनोपस्तब्ध्नाति
'वरुणस्य स्कम्भसर्जनी स्थ' ऽइति शम्भ्ये ऽउद् बृहति स
यदाह वरुणस्य स्कम्भसर्जनी स्थ ऽइति वरुण्यो ह्येष
ऽएतर्हि भवति यत्सोमः क्रीतः ॥ २५ ॥ अथ चत्वारो
राजाऽऽसन्दीमाददते । द्वौ वा ऽअस्मै मानुषाय राज्ञ
ऽआददाते ऽअथैतां चत्वारो योऽस्य सकृत्सर्वस्येष्टे ॥२६॥
औदुम्बरी भवति । अन्नं वा उर्गुदुम्बर ऽउज्जोऽन्नाद्यस्याऽव-
रुद्ध्यै तस्मादौदुम्बरी भवति ॥२७॥ नाभिदग्ना भवति । अत्र

वा ऽअन्नं प्रतितिष्ठत्यन्नं सोमस्तस्मान्नाभिदग्घ्ना भवत्यत्रो
 ऽएव रेतस ऽआशयो रेतः सोमस्तस्मादन्नदग्घ्ना भवति
 ॥ २८ ॥ तामभिमृशति । 'वरुणस्य ऽऋतसदङ्ग्यसी'त्यथ
 कृष्णाजिनमास्तृणाति 'वरुणस्य ऽऋतसदनमसी'त्यथैन-
 मासादयति 'वरुणस्य ऽऋतसदनमासीदे'ति स यदाह
 वरुणस्य ऽऋतसदनमासीदेति वरुणयो ह्येष ऽएतर्हि भवति
 ॥ २९ ॥ अथैनं शालां प्रपादयति । स प्रपादयन्वाचयति
 'यौ ते धामानि हविषा यजन्ति ता ते विश्वा परिभूरस्तु
 यज्ञम् । गयस्फानः प्रतरणः सुवीरोऽवीरहा प्रचरा
 सोम दुर्ष्यानि'ति गृहा वै दुर्ष्या गृहान्नः शिवः शान्तो-
 ऽपापकृत्प्रचरेत्येवैतदाह ॥ ३० ॥ अत्र हैके । उदपात्रमुप-
 निनयन्ति यथा राज्ञ ऽआगतायोदकमाहरेदेवमेतदिति
 वदन्तस्तदु तथा न कुर्ष्यान्मानुषः ह ते यज्ञे कुर्वन्ति
 व्वृद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं नेद्वृद्धं यज्ञे करवाणीति
 तस्मान्नोपनिनयेत् ॥ ३१ ॥

तृतीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

शिरो वै यज्ञस्याऽऽतिस्थं बाहू प्रायणीयोदयनीयौ ।
 अभितो वै शिरो बाहू भवतस्तस्मादभित ऽआतिस्थमेते
 हविषी भवतः प्रायणीयश्चोदयनीयश्च ॥१॥ ऽअथ यस्मा-

*दातिस्थं नाम । अतिथिर्वा ऽएष ऽएतस्याऽऽगच्छति
यत्सोमः क्रीतस्तस्मा ऽएतद्यथा राज्ञे वा ब्राह्मणाय वा
†महोक्षं वा महाजं वा पचेत्तदह मानुषः हविर्देवानामेव-
मस्मा ऽएतदातिस्थं करोति ॥ २ ॥ तदाहुः । पूर्वोऽतीत्य
गृहीयादिति यत्र वा ऽअर्हन्तमागतं नाऽपचायन्ति कुञ्चयति
वै स तत्र तथा हाऽपचितो भवति ॥ ३ ॥ तद्वा ऽअन्यतर-
ऽएव विमुक्तः स्यात् । अन्यतरोऽविमुक्तोऽथ गृहीयात्स
यदन्यतरो विमुक्तस्तेनाऽऽगतो यदन्यतरोऽविमुक्तस्तेना-
ऽपचितः ॥ ४ ॥ तदु तथा न कुर्यात् । विमुच्यैव प्रपाद्य
गृहीयाद्यथा वै देवानां चरणं तद्वा ऽअनु मनुष्याणां तस्मा-
न्मानुषे यावन्न विमुञ्चते नैवाऽस्मै तावदुदकः हरन्ति
नाऽपचितिं कुर्वन्त्यनागतो हि स तावद्भवत्यथ यदैव
विमुञ्चतेऽथाऽस्मा ऽउदकः हरन्त्यथाऽपचितिं कुर्वन्ति तर्हि
हि स ऽआगतो भवति तस्माद्विमुच्यैव प्रपाद्य गृहीयात्
॥ ५ ॥ स वै सन्त्वरमाण इव गृहीयात् । तथा हाऽपचितो
भवति तत्पत्न्यन्वारभते पर्युह्यमाणं वै यजमानोऽन्वारभते-
ऽथाऽत्र पत्न्युभयत ऽएवैतन्निमथुनेनाऽन्वारभते यत्र वा-
ऽअर्हन्नाऽऽगच्छति सर्वगृह्णा इव वै तत्र चेष्टन्ति तथा
हाऽपचितो भवति ॥ ६ ॥ स वा ऽअन्येनैव ततो यजुषा

* 'दातिस्थं निर्वपति वैष्णवं नवकपालम्' (का० श्रौ० सू० ८. १. १.) ।

† "महोक्षं वा महाजं वा श्रोत्रियायोपकल्पयेत् ।

सक्तियाऽन्वासनं स्वादु भोजनं सूतृतं वचः" (या० स्मृ० आचा० श्लो० १०९) ।

गृह्णीयात् । येनो चाऽन्यानि हवींष्येकं वा ऽएष भागं
 क्रीयमाणोऽभिक्रीयते छन्दसामेव राज्ञ्याय छन्दसां
 साम्राज्याय तस्य छन्दांस्त्यभितः * साच्यानि यथा राज्ञो-
 ऽराजानो राजकृतः सूतग्रामण्य ऽएवमस्य छन्दांस्त्य-
 भितः साच्यानि ॥ ७ ॥ न वै तदवकल्पते । यच्छन्दोऽभ्य-
 ऽड्ति केवलं गृह्णीयाद्यत्र वा ऽअर्हते पचन्ति तदभितः
 साच्योऽन्वाभक्ता भवन्त्यराजानो राजकृतः सूतग्रामण्य-
 स्तस्माद्यत्रैवेतस्यै गृह्णीयात्तदेव छन्दांस्त्यन्वाभजेत् ॥ ८ ॥
 स गृह्णाति । 'अग्नेस्तनूरसि विष्णवे त्वे'त्यग्निर्वै गायत्री
 तद्गायत्रीमङ्वाभजति ॥ ९ ॥ 'सोमस्य तनूरसि विष्णवे
 त्वे'ति । क्षत्रं वै सोमः क्षत्रं त्रिष्टुप्तत्तिष्टुभमङ्वाभजति
 ॥ १० ॥ 'अतिथेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वे'ति । सोऽस्यो-
 द्वारो यथा श्रेष्ठस्योद्धार ऽएवमस्यैष ऽऋते छन्दोऽभ्यः
 ॥ ११ ॥ 'इयेनाय त्वा सोमभृते विष्णवे त्वे'ति । तद्गायत्री-
 मङ्वाभजति सा यद्गायत्री इयेनो भूत्वा दिवः सोममाहर-
 त्तेन सा इयेनः सोमभृत्तेनैवैनामेतद्दीर्घ्येण द्वितीयमङ्वा-
 भजति ॥ १२ ॥ 'अग्नये त्वा रायस्पोषदे विष्णवे त्वे'ति ।
 पशवो वै रायस्पोषः पशवो जगती तज्जगतीमङ्वाभजति
 ॥ १३ ॥ अथ यत्पञ्चकृत्वो गृह्णाति । संवत्सरसम्मितो वै
 यज्ञः पञ्च वा ऽऋतवः संवत्सरस्य तं पञ्चभिराप्नोति

* अभितः साच्यानीति, पुरः पश्चाच्च सहैवाऽऽगन्तारः प्रधानपुरुषा इत्यर्थः ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० १ । (२) शु० सं० अ० ५ क० १ । (३) शु० सं०
 अ० ५ क० १ । (४) शु० सं० अ० ५ क० १ । (५) शु० सं० अ० ५ क० १ ।

तस्मात्पञ्चकृत्वो गृह्णात्यथ यद्विष्णवे त्वा विष्णवे त्वेति
 गृह्णाति विष्णवे हि गृह्णाति यो यज्ञाय गृह्णाति ॥ १४ ॥
 नवकपालः पुरोडाशो भवति । शिरो वै यज्ञस्याऽऽतिस्थं
 नवाक्षरा वै गायत्र्यष्टौ तानि यान्यन्वाह प्रणवो नवमः
 पूर्वार्द्धो वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वार्द्धे ऽएष यज्ञस्य तस्मान्नव-
 कपालः पुरोडाशो भवति ॥ १५ ॥ * काष्मर्ष्यमयाः परिधयः ।
 देवा ह वा ऽएतं वनस्पतिषु राक्षोग्धं ददृशुर्ष्यत्काष्मर्ष्यः
 शिरो वै यज्ञस्याऽऽतिस्थं नेच्छिरो यज्ञस्य नाष्ट्रा रक्षांश्चि
 हिनसन्निति तस्मात्काष्मर्ष्यमयाः परिधयो भवन्ति ॥ १६ ॥
 † आश्ववालः प्रस्तरः । यज्ञो ह देवेभ्योऽपचक्राम सोऽश्वो
 भूत्वा पराडाववर्त्त तस्य देवा ऽअनुहाय बालानभिपेदुस्ता-
 नालुलुपुस्तानालुप्य सार्द्धं सन्न्यासुस्तत ऽएता ऽओष-
 धयः समभवन्न्यदश्ववालाः शिरो वै यज्ञस्याऽऽतिस्थं जघ-
 नार्द्धो बाला ऽउभयत ऽएवैतद्यज्ञं परिगृह्णाति यदाश्ववालः
 प्रस्तरः भवति ॥ १७ ॥ ‡ ऐक्ष्व्यौ विधृती । § नेद्वर्हिश्च
 प्रस्तरश्च संलुब्ध्याऽत इत्त्यथोत्पूयाऽऽज्यः सर्वाण्येव
 चतुर्गृहीतान्याज्यानि गृह्णाति न ह्यत्राऽनुयाजा भवन्ति ॥ १८ ॥
 § आसाद्य हवींऽप्यग्निं मन्थति । शिरो वै यज्ञस्याऽऽतिस्थं
 जनयन्ति वा ऽएनमेतद्यन्मन्थन्ति शीर्षतो वा ऽअग्रे

* 'काष्मर्ष्यमयाः परिधयः' (का० श्रौ० सू० ८. १. १०) ।

† 'आश्ववालः प्रस्तरः' (का० श्रौ० सू० ८. १. १०) ।

‡ 'ऐक्ष्व्यौ विधृती बर्हिश्च' (का० श्रौ० सू० ८. १. १०) ।

§ 'सर्वोऽप्यनुवाकः' (तै० सं० ६. २. १.) अत्र द्रष्टव्यः ।

§ 'आसाद्याग्निमन्थनमाहोमात्करोति' (का० श्रौ० सू० ८. १. १२) ।

जायमानो जायते शीर्षतः ऽएवैतदग्रे यज्ञं जनयत्यग्निर्वै सर्वा
 देवता ऽअग्नौ हि सर्वाब्भ्यो देवताब्भ्यो जुह्वति शिरो वै
 यज्ञस्याऽऽतिस्थिः शीर्षतः ऽएवैतद्यज्ञः सर्वाभिर्देवताभिः
 समर्द्धयति तस्मादग्निं मन्थति ॥ १९ ॥ सोऽधिमन्थनः
 शकलमादत्ते । 'अग्नेर्जनित्रमसी'त्यत्र ह्यग्निर्जायते तस्मा-
 दाहाऽग्नेर्जनित्रमसीति ॥ २० ॥ अथ दर्भतरुणके निदधाति ।
 'वृषणौ स्थ' ऽइति तद्यावेवमौ * स्त्रियै साकज्जावेतावेवैतौ
 ॥ २१ ॥ अथाधरारणिं निदधाति 'उर्व्वंश्यसी'त्यथोत्तरा-
 रण्ययाज्यविलापनीमुपस्पृश'त्यायुरसी'ति तामभिनिधाति
 'पुरूरवा ऽअसी'त्युर्व्वशी वा ऽअण्सराः पुरूरवाः पतिरथ यत्त-
 स्माद्मिथुनादजायत तदायुरेवमेवैष ऽएतस्माद्मिथुनाद्यज्ञं
 जनयत्यथाऽऽहाऽग्नये मत्थ्यमानायाऽनु ब्रूहीति ॥ २२ ॥ स
 मन्थति । 'गार्यत्रेण त्वा छन्दसा मन्थामि त्रैष्टुभेन
 त्वा च्छन्दसा मन्थामि जागतेन त्वा च्छन्दसा मन्था-
 मीति' तं वै छन्दोभिरेव मन्थति च्छन्दाथंसि मत्थ्यमानाया
 ऽन्वाह च्छन्दाथं स्येवैतद्यज्ञमन्वायातयति यथाऽमुमादित्यः
 रश्मयो जातायाऽनुब्रूहीत्याह यदा जायते प्रहियमाणा-
 येत्यनुप्रहरन् ॥ २३ ॥ सोऽनुप्रहरति । 'भवंतं नः सम-
 नसौ सचेतसावरेपसौ । मा यज्ञः हिंसिष्टं मा यज्ञपतिं

* स्त्रियै साकज्जाविति, स्त्रियै—स्त्रियाः सकाशात्—साकजौ सहजायमनावित्यर्थः ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० २ । (२) शु० सं० अ० ५ क० २ । (३) शु० सं० अ०
 ५ क० २ । (४) शु० सं० अ० ५ क० १ । (५) शु० सं० अ० ५ क० २ । (६) शु०
 सं० अ० ५ क० २ । (७) शु० सं० अ० ५ क० ३ ।

जातवेदसौ शिवौ भवतमद्यन' ऽहुति शान्तिमेवाऽऽब्ध्यामेतद्व-
दति यथा नाऽन्योऽन्यद्व हिंस्याताम् ॥ २४ ॥ अथ
स्रुवेणोपहृत्याऽऽज्यम् । अग्निमभिजुहो'त्यग्नावग्निश्चरति प्र-
विष्ट ऽऋषीणां पुत्रो ऽअभिः शस्तिपावा । स नह स्योनह सुयजा
यजेह देवेभ्यो हव्यद्व सदमप्रयुच्छन्त्वाहे'त्याहुत्यैवा-
ऽएतमजीजनत तमेतयाऽऽहुत्याऽऽपैषीत्तस्मादेवमभिजुहोति
॥ २५ ॥ तदिदं भवति । नाऽनुयाजाऽज्यजन्ति शिरो
वै यज्ञस्याऽऽतिस्थं पूर्वाद्धौ वै शिरः पूर्वाद्धमेवैतद्यज्ञस्या-
ऽभि*स्रुत्स्करोति स यद्धाऽनुयाजाज्यजेद्यथा शीर्षतः पर्या-
हृत्य पादौ प्रतिदद्यादेवं तत्तस्मादिदं भवति नाऽनुया-
जाज्यजन्ति ॥ २६ ॥

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

आतिस्थेन वै देवा ऽइष्ट्वा । तान्समदविन्दते चतुर्द्धा
व्यद्वन्नन्योऽन्यस्य श्रिया ऽअतिष्ठमाना ऽअग्निर्वसुभिः
सोमो रुद्वैर्वरुण ऽआदित्यैरिन्द्रो मरुद्भिर्वृहस्पतिर्विश्वैर्दे-
वैरित्यु हैक ऽआहुरेते ह त्वेव ते विश्वे देवा ये ते चतुर्द्धा
व्यद्वन्स्तान्निवृद्धतानसुररक्षसान्यनु व्यवेयुः ॥ १ ॥ ते-
ऽविदुः । पापीयाध्वसो वै भवामोऽसुररक्षसानि वै नोऽनुव्य-
वागुर्द्विषद्भ्यो वै रक्ष्यामो हुन्त सज्जानामहा ऽएकस्य श्रियै

* 'स्रुत्स्करोति' इति 'क' पुस्तके ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० ३ । (२) का० श्रौ० सू० ८. १. १३ । (३) शु०
सं० अ० ५ क० ४ ।

तिष्ठामहा ऽइति त ऽइन्द्रस्य श्रिया ऽअतिष्ठन्त तस्मादाहु-
 रिन्द्रः सर्वा देवता ऽइन्द्रश्रेष्ठो देवा ऽइति ॥ २ ॥
 तस्मादु ह न स्वा ऽऋतीयेरन् । य ऽएषां परस्तरामिव
 भवति स ऽएनाननु व्यैवैति ते प्रियं द्विषतां कुर्वन्ति
 द्विषद्भ्यो रक्ष्यन्ति तस्मान्नर्तीयेरन्त्स यो हैवं विद्वान्नर्त्ती-
 यतेऽप्रियं द्विषतां करोति न द्विषद्भ्यो रक्ष्यति तस्मान्नर्त्ती-
 येत ॥ ३ ॥ ते होचुः । हुन्तेदं तथा कर्वामहै यथा
 न ऽइदमा प्रदिवमेवा*ऽजर्घ्यमसदिति ॥ ४ ॥† ते देवाः ।
 जुष्टास्तनूः प्रियाणि धामानि सार्द्धं समवददिरे
 ते होचुरेतेन नः स नानाऽसदेतेन विष्वङ् यो न-
 ऽएतदतिक्रामादिति कस्योपहृष्टुरिति तनूनसुरेव शाकरस्येति
 ‡यो वा ऽअयं पवत ऽएष तनूनपाच्छाकरः सोऽयं प्रजाना-
 मुपद्रष्टा प्रविष्टस्तविमौ प्राणोदानौ ॥ ५ ॥ तस्मादाहुः । मनो
 देवा मनुष्यस्याऽऽजानन्तीति मनसा सङ्कल्पयति तन्प्राणमपि
 पच्यते प्राणो वातं वातो देवेभ्य ऽआचष्टे यथा पुरुषस्य
 मनः ॥ ६ ॥ तस्मादेतदृषिणाऽऽभ्यनूक्तम् । मनसा सङ्कल्पयति
 तद्वातमपि गच्छति । वातो देवेभ्य ऽआचष्टे यथा पुरुष
 ते मन ऽइति ॥ ७ ॥ ते देवाः । जुष्टास्तनूः प्रियाणि
 धामानि सार्द्धं समवददिरे ते होचुरेतेन नः स नाना-
 ऽसदेतेन विष्वङ् यो न ऽएतदतिक्रामादिति तद्देवा ऽअप्ये-

* “अजर्घ्यं सङ्कतम्” पा० सू० (३. १. १०५) इत्यनेन निपात्यते ।

† अत्र शतम् १७०० ॥

‡ ‘सो वा’ इति ‘ख’ पुस्तके पाठः ।

तर्हि नाऽतिक्रामन्ति के हि स्युर्यदतिक्रामेयुरनृतः हि
 वृदेयुरेकः ह वै देवा व्रतं चरन्ति सत्यमेव तस्मादेषां जित-
 *मनपजस्यं तस्माद्यश एवः ह वा ऽअस्य जितमनपजस्य-
 मेवं यशो भवति य एव विद्वान्सत्यं वृदति तदेतत्तानूनम्
 निदानेन ॥ ८ ॥ ते देवाः । जुष्टास्तनूः प्रियाणि धामानि
 सार्द्धः समवददिरैऽथैत ऽआज्यान्येव गृह्णाना जुष्टास्तनूः
 प्रियाणि धामानि सार्द्धः समवद्यन्ते तस्मादु ह न सर्वेणेव
 समबभ्यवेयाज्ञेभ्यो जुष्टास्तनूः प्रियाणि धामानि सार्द्धः
 समबभ्यवायानिति येनो ह समबभ्यवेयान्नाऽस्मै दुह्येदिदं
 ह्याहुर्न सतानूनसिणे द्रोग्धव्यमिति ॥ ९ ॥ अथाऽतो
 गृह्णात्येव । आप्तये त्वा परिप्तये गृह्णामीति यो वा-
 ऽअयं पवत एष ऽआ च पतति परि च पतत्येतस्मा ऽउ
 हि गृह्णाति तस्मादाहाऽऽपतये त्वा परिप्तये गृह्णा-
 मीति ॥ १० ॥ 'तनूनमे शाकराये'ति । यो वा ऽअयं पवत-
 एष तनूनसा शाकर एतस्मा ऽउ हि गृह्णाति तस्मादाह
 तनूनमे शाकरायेति ॥ ११ ॥ 'शकन ऽओजिष्टाये'ति ।
 एष वै शकौजिष्ट एतस्मा ऽउ हि गृह्णाति तस्मादाह
 शकन ऽओजिष्टायेति ॥ १२ ॥ अथाऽतः समवमृशन्त्येव ।
 एतद्ध देवा भूयः समाभिर ऽइत्थं नः सोऽमुथाऽसद्यो न-
 ऽएतदतिक्रामादिति तथो ऽएवैत एतत्सममन्त ऽइत्थं

* "क्षय्यज्यौ शक्यार्थे" (पा० सू० ६. १. ८१) इति ।

† अथर्वप्रभृति-षोडशर्त्विजो यजमानश्च मिथो द्रोहशून्या भवन्त एकमत्या यज्ञकार्यं
 सम्पादयितुं आज्यस्पर्शनपूर्वकं यत् शपथं कुर्वन्ति, तदेव कर्म तानूनप्सुमित्युच्यते ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० ५। (२) शु० सं० अ० ५ क० ५। (३) शु० सं० अ० ५ क० ५।

नृः सोऽमुथा सद्यो न ऽएतदतिक्रामादिति ॥ १३ ॥ ते
 समवमृशन्ति । 'अनाधृष्टमस्यनाधृष्यं देवानामोज' ऽइत्य-
 नाधृष्टा हि देवा ऽआसन्ननाधृष्याः सह सन्तः समानं
 वदन्तः समानं दद्धाणा देवानामोज ऽइति देवानां वै
 जुष्टास्तनूः प्रियाणि धामा'न्यनैभिश्चस्त्यभिश्चस्तिपा-
 ऽअनभिश्चस्तेन्यमि'ति सर्वाः हि देवा ऽअभिश्चस्तिं तीर्णा-
 'ऽअञ्जसा सत्यमुपगेषमि'ति सत्यं वदानि मेदमतिक्रमिष-
 मित्येवैतदाह 'स्विते मा धा' ऽइति स्विते हि तद्देवा ऽआत्मा-
 नमदधत यत्सत्यमवदन्यत्सत्यमकुर्वन्तस्मादाह स्विते मा
 धा ऽइति ॥ १४ ॥ अथ यास्तद्देवाः । जुष्टास्तनूः प्रियाणि
 धामानि सार्द्धः समवददिरे तदिन्द्रे सन्न्यदधतैष वा-
 ऽइन्द्रो य ऽएष तपति न ह वा ऽएषोऽग्रे तताप यथा हैवेद-
 मन्न्यत्कृष्णमेवुः हैवाऽऽस तेनैवैतद्वीर्येण तपति तस्मा-
 द्दि बहवो दीक्षेरन्नगृहपतय ऽएव व्रतमभ्युत्सिच्छ्य प्रय-
 च्छेयुः स हि तेषामिन्द्रभाजनं भवति यद्यु दुक्षिणावता
 दीक्षेत यजमानायैव व्रतमभ्युत्सिच्छ्य प्रयच्छेयुरिदं
 ह्याहुरिन्द्रो यजमान ऽइति ॥ १५ ॥ अथ यास्तद्देवाः ।
 जुष्टास्तनूः प्रियाणि धामानि सार्द्धः समवददिरे तत्सार्द्धः
 सअग्ने तत्सामाऽभवत्तस्मादाहुः सत्यः साम देवजः
 सामेति ॥ १६ ॥

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[अथाऽवान्तरदीक्षा]

आतिथ्येन वै देवा ऽइष्ट्वा । तान्तस्मदविन्दत्ते तानूनसैः
 समशाम्यँस्त ऽएतस्य प्रायश्चित्तिमैच्छन्त्यदुन्न्योऽन्न्यं
 पापमवदन्नाऽऽह पुराऽवभृथात्पुनर्दीक्षामवाऽकल्पयँस्त ऽएता-
 मवान्तरां *दीक्षामपश्यन् ॥ १ ॥ तेऽग्निनैव त्वचं विपल्ल्या-
 ऽङ्गयन्त । तपो वा ऽअग्निस्तपो दीक्षा तदवान्तरां दीक्षामुपायँ-
 स्तद्यदवान्तरां दीक्षामुपायँस्तस्मादवान्तरदीक्षा सन्तराम-
 ङ्गुलीराश्रन्त सन्तरां मेखलां पृथ्वस्तामेवैनामेतत्सतीं पृथ्या-
 स्यन्त तथो ऽएवैष ऽएतद्यदुतः प्राचीनमव्रत्यं वा करोत्यव्रत्यं
 वा वृदति तस्यैवैतत्प्रायश्चित्तिं कुरुते ॥ २ ॥ सोऽग्निनैव
 त्वचं विपल्ल्यङ्गयते । तपो वा ऽअग्निस्तपो दीक्षा तदवान्तरां
 दीक्षामुपैति सन्तरामङ्गुलीरुचते सन्तराम्मेखलां पृथ्वस्तामे-
 वैनामेतत्सतीं पृथ्वस्यते प्रजामु हैव तद्देवा ऽउपाऽऽयन् ॥ ३ ॥
 तेऽग्निनैव त्वचं विपल्ल्याऽङ्गयन्त । अग्निर्वै मिथुनस्य कर्त्ता
 प्रजनयिता तत्प्रजामुपाऽऽयन्तसन्तरामङ्गुलीराश्रन्त सन्तरा-
 म्मेखलान्तत्प्रजामात्मन्नकुर्वत तथो ऽएवैष ऽएतत्प्रजामेवो-
 पैति ॥ ४ ॥ सोऽग्निनैव त्वचं विपल्ल्यङ्गयते । अग्निर्वै
 मिथुनस्य कर्त्ता प्रजनयिता तत्प्रजामुपैति सन्तरामङ्गुली-
 रुचते सन्तराम्मेखलां तत्प्रजामात्मन्कुरुते ॥ ५ ॥ देवानामु
 ह स्म दीक्षितानाम् । यः समिद्धारो वा स्वाध्यायं वा
 विसृज्यते तः ह स्मेतरस्यैवेतरः रूपेणेतरस्येतरमसुररक्ष-

* तै० सं० (६. २. २. ७) द्रष्टव्यम् ।

† 'विसृज्यते' इति 'ग-च' पुस्तकयोः ।

सानि जिघां॑सन्ति ते ह पापं वृ॒दन्त ऽउ॒पस॑मे॒युरि॑ति वै मां
 त्वम॒चिकी॑र्षीरि॒ति मा जिघां॑सीरि॒त्यग्नि॑हैव त॒था नाऽन्य॑-
 मुवा॒दाऽग्निं त॒था नाऽन्य॑ ॥ ६ ॥ ते होचु॑ः । अ॒पीत्यं
 त्वाम॑ग्नेऽवादि॒पू॒रि॒ति नै॒वाऽह॑मन्यं न मा॒मन्य॑ ऽइति
 ॥ ७ ॥ तेऽवि॒दुः । अयं वै नो वि॒रक्ष॑स्तमोऽस्यै॒व रूप॑मसाम
 तेन र॒क्षां॑स्यतिमोक्ष्यामहे तेन स्वर्गं॑ लोकः स॒मश्नु॑वि-
 ष्यामह ऽइति तेऽग्ने॒रे॒व रूप॑मभ॒वस्तेन॑ र॒क्षां॑स्यत्यमु॒च्यन्त
 तेन स्वर्गं॑ लोकः स॒माश्नु॑वत त॒थो ऽए॒वैष ऽए॒तद॑ग्ने॒रे॒व
 रूपं॑ भवति तेन र॒क्षां॑स्यतिमु॒च्यते तेन स्वर्गं॑ लोकः
 स॒मश्नु॑ते स वै स॒मिध॑मे॒वाऽब्भ्या॑द॒धद॑वान्तरदीक्षा॒मुपै॑ति
 ॥ ८ ॥ स॒ स॒मिध॑म॒ब्भ्या॑दधाति । * 'अ॒ग्ने व्र॑तपास्त्वे व्रतपा'
 ऽइत्यग्निर्हि दे॒वानां॑ व्रत॒पति॑स्त॒स्मादा॑हाऽग्ने व्रतपास्त्वे व्रतपा-
 ऽइति 'या तै॒व तनू॑रियः सा म॒यि यो म॒म तनू॑रेषा
 सा त्व॒यि । सह॑ नौ व्रत॒पते व्र॑तानी'ति त॒दग्नि॑ना त्वचं वि॒प-
 ल्य॑ङ्गयते 'ऽनु मे॑ दीक्षां दीक्षा॒पति॑र्मन्यताम॒नु त॒पस्त॑पस्प-
 ति॒रि'ति त॒दवा॑न्तरां दीक्षा॒मुपै॑ति सन्तरा॒मङ्गुली॑र॒चते सन्तरा॑-
 म्मे॒खलां प॒र्यस्ता॑मे॒वैनामे॑त॒त्सतीं प॒र्यस्य॑ते ॥ ९ ॥ अथैन॒मतो
 † म॒दन्ती॑भिरु॒पच॑रन्ति । त॒पो वा ऽअ॒ग्निस्त॑पो म॒दन्त्य॑स्त॒स्मादे॑नं
 म॒दन्ती॑भिरु॒पच॑रन्ति ॥ १० ॥ अथ † म॒दन्ती॑रु॒पस्पृ॑श्य ।

* का० श्रौ० सू० ८. २. ४ ।

† पत्नीयजमानयोः क्रतोश्च दृष्टाऽदृष्टकार्यास्तस्मा आपो 'मदन्त्य' इत्युच्यन्ते ।
 यत्स्पर्शोऽपि शुद्धिकरः, एतादृश आपो 'मदन्त्य' इति गोपीनाथः । (सत्या० श्रौ० सू० ७. ३)

‡ 'मदन्तीभिरुप' इति पाठः 'ग-च' पुस्तकयोः । (का० श्रौ० सू० ८. २. ६)

(१) शु० सं० अ० ५ क० ६ । (२) शु० सं० अ० ५ क० ६ । (३) शु०
 सं० अ० ५ क० ६ ।

राजानमाप्याययन्ति तद्यन्मदन्तीरुपस्पृश्य राजानमा-
प्याययन्ति * वृज्जो वा ऽआज्यः रेतः सोमो नेद्वज्जेणा-
ऽऽज्येन रेतः सोमः हिनसामेति तस्मादमदन्तीरुपस्पृश्य
राजानमाप्याययन्ति ॥ ११ ॥ तदाहुः । यस्मा ऽएतदा-
प्यायनं क्रियत ऽआतिथ्यः सोमाय तमेवाऽग्र ऽआप्याय-
येयुरथाऽवान्तरदीक्षामथ तानूनस्राणीति तदु तथा न
कुर्याद्यज्ञस्य वा ऽएवं कर्माऽत्र वा ऽएनान्तसमदविन्दत्ते सः-
शमेव पूर्वमुपायन्नथाऽवान्तरदीक्षामथाऽऽप्यायनम् ॥ १२ ॥
तद्यदाप्याययन्ति । देवो वै सोमो दिवि हि सोमो वृत्रो
वै सोम ऽआसीत्तस्यैतच्छरीरं यद्विरयो यदश्मानस्तद्देवो ऽशा-
नानामौषधिर्जायत ऽइति ह स्माऽऽह श्वेतकेतुरौदालकिस्ता-
मेतदाहृत्याऽभिषुण्वन्ति तां दीक्षोपसद्भिस्तानूनस्राप्या-
यनेन सोमं कुर्वन्तीति तथो ऽएवैनामेष ऽएतद्दीक्षोपसद्भि-
स्तानूनस्राप्यायनेन सोमं करोति ॥ १३ ॥ 'मधुं सारघ-
मि'ति वा ऽआहुः । यज्ञो ह वै मधु सारघमथैत ऽएव
सरघो मधुकृतो यद्वत्विजस्तद्यथा मधु मधुकृत ऽआप्याय-
येयुरेवमेवैतद्यज्ञमाप्याययन्ति ॥ १४ ॥ यज्ञेन वै देवाः ।
इमां जितिं जिग्युष्यैषामियं जितिस्ते होचुः कथं न ऽइदं
मनुष्यैरनभ्यारोह्य^१ स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा
मधु मधुकृतो निर्द्धयेयुर्विदुह्य यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरो-

* आज्यस्य वज्ररूपत्वम्, (तै० सं० ६. २. २. ४) अत्र द्रष्टव्यम् ।

(१) छु० सं० अ० १९ क० ११ ।

† तै० सं० २. २. ६. इत्यत्र द्रष्टव्यम् ।

ऽभवन्नथ यदेनेनाऽयोपर्यस्तस्माद्यूपो नाम ॥ १५ ॥ तद्वा-
 ऽऋषीणामनुश्रुतमास । ते यज्ञं समभरन्त्यथाऽयं यज्ञं
 सम्भृत एव वा एष यज्ञं सम्भरति यो दीक्षते वाग्वै
 यज्ञस्तद्यदेवाऽत्र यज्ञस्य निर्वृतिं यद्विदुग्धं तदेवैतत्पुनराप्या-
 ययति ॥१६॥ ते वै षड् भूत्वाऽऽप्याययन्ति । षड्वा ऽऋ-
 तव ऽऋतव एवैतद्भूत्वाऽऽप्याययन्ति ॥१७॥ त आप्या-
 ययन्ति । 'अंशुरंशुष्टे देव सोमाऽऽप्यायतामि'ति तद-
 स्याऽंशुमंशुमेवाऽऽप्याययन्तीन्द्रैकैक धनविद' इतीन्द्रो
 वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्रायेत्येकधनविद' इति शतं
 शतं ह स वा एष देवान्प्रत्येकैक एवांशुरेकधनानाप्त्या-
 यते दश-दश 'वाऽऽतुभ्यमिन्द्रं प्यायतामात्वमिन्द्राय
 प्यायस्वे'तीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता सा यैव यज्ञस्य देवता
 तामेवैतदाप्याययत्यात्वमिन्द्राय प्यायस्वेति तदेतस्मिन्ना-
 ऽऽप्यायनं दधा'त्याप्याययाऽस्मान्तस्खीन्तसन्न्या मेधये'ति
 स यत्सन्नोति तत्तदाह यत्सन्न्येत्यथ यदनुव्रते तदु तदाह
 यन्मेधयेति 'स्वस्ति' ते देव सोम सुत्यामशीये'त्येका वा-
 एतेषामाशीर्भवत्पृत्विजां च यजमानस्य च यज्ञस्योदुचं
 गच्छेमेति यज्ञस्योदुचं गच्छानीत्येवैतदाह ॥१८॥ अथ प्रस्तरे
 निन्दुवते । *उत्तरत उपचारो वै यज्ञोऽथैतदक्षिणे †वाऽन्वि-
 त्याप्याययन्त्यग्निर्वै यज्ञस्तद्यज्ञं पृष्ठतः ‡कुर्वते तन्निमत्स्या

(१) शु० सं० अ० ५ क० ७ । (२) शु० सं० अ० ५ क० ७ । (३) शु०
 सं० अ० ५ क० ७ । (४) शु० सं० अ० ५ क० ७ । (५) शु० सं० अ० ५ क० ७ ।

* 'उत्तरत उपचारो यज्ञः' का० श्रौ० सू० १. ८. २६ ब्रह्म्यम् ।

† 'नाऽन्वि' इति 'ख' पुस्तके ।

‡ 'कुर्वन्ति' इति 'ग-च' पुस्तकयोः ।

कुर्वन्ति देवेभ्य ऽआवृश्च्यन्ते यज्ञो वै प्रस्तरस्तद्यज्ञं पुनरार-
भन्ते तस्यो हैषा प्रायश्चित्तिस्तथो हैषामेतन्न मिथ्याकृतं
भवति न देवेभ्य ऽआवृश्च्यन्ते तस्मात्प्रस्तरे निन्हुवते ॥१९॥
तदाहुः । अक्ते निन्हुवीराश्च नक्तार् ऽइत्यनक्ते हैव निन्हु-
वीरन्ननुप्रहरणं ह्येवाऽक्तस्य ॥२०॥ ते निन्हुवते । 'एष्ट्वा
रायः प्रेषे भूगाय ऽऋतमृतवादिभ्य' ऽइति सत्यः सत्य-
वादिभ्य ऽइत्येवैतदाह 'नमो द्यावापृथिवीभ्यामि'ति
तदाभ्यां द्यावापृथिवीभ्यां निन्हुवते ययोरिदं सर्वमधि
॥ २१ ॥ अथाऽऽह * समुल्लुप्य प्रस्तरम् । अग्नीन्मद-
न्त्यापाश्च ऽइति मदन्तीत्यग्नीदाह ताभिरेहीत्युपसृपसृग्नि-
मतिहरति स यन्नाऽनुप्रहरत्येतेन ह्यत ऽऊर्ध्वान्यहानि प्र-
चरिष्यन्भवत्यथ यदुपसृपसृग्निमतिहरति तदेवाऽस्याऽनु-
प्रहृतभाजनं भवति † तमग्नीधे प्रयच्छति तमग्नीद्विद-
धाति ॥ २२ ॥

चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[अथोपसदिष्टिः]

‡ ग्रीवा वै यज्ञस्योपसदः शिरः †† प्रवर्ग्यः । तस्माद्यदि
§ प्रवर्ग्यवान्भवति प्रवर्ग्येण प्रचर्ष्याऽथोपसद्भिः प्रचरन्ति

(१) शु० सं० अ० ५ क० ७ । (२) शु० सं० अ० ५ क० ७ ।

* का० श्रौ० सू० ८. २. १० ।

† का० श्रौ० सू० ८. २. १२ ।

‡ (ऐ० ब्रा० १. ५. ८) इत्यत्र आतिथ्यस्य शिरस्त्वमुपसदां ग्रीवात्वम् ।

†† का० श्रौ० सू० ८. २. १५ ।

§ का० श्रौ० सू० ८. २. १५ । आश्वलायनोऽपि 'प्रथमयज्ञेनैके घर्मम्' (४. ८. १६) इति ।

तद् ग्रीवाः प्रतिदधति ॥ १ ॥ तद्याः पूर्वाह्नेऽनुवाक्या
भवन्ति । ताऽअपराह्णे* याज्या या याज्यास्ताऽअनुवाक्या-
स्तद्व्यतिषजति तस्मादिमानि ग्रीवाणां पृष्ठाणि व्यति-
षक्तानीमान्यस्थीनि ॥ २ ॥ देवाश्च वाऽअसुराश्च ।
उभये प्रजापत्याः पस्पृधिरे ततोऽसुराऽएषु लोकेषु
पुरश्चक्रिरेऽयस्मयीमेवाऽस्मिँल्लोके रजतामन्तरिक्षे हरिणीं
दिवि ॥ ३ ॥ तद्वै देवाऽअस्पृण्वत । त एताभिरुपसद्भि-
रुपाऽऽसीदँस्तद्यदुपाऽऽसीदँस्तस्मादुपसदो नाम ते पुरः
प्राऽभिन्दन्निमाँल्लोकान्प्राऽजयँस्तस्मादाहुरुपसदा पुरं जय-
न्तीति यदुहोपाऽऽसते तेनेमां मानुषीं पुरं जयन्ति ॥ ४ ॥
एताभिर्वै देवाऽउपसद्भिः । पुरः प्राऽभिन्दन्निमाँल्लो-
कान्प्राऽजयँस्तथोऽएवैष एतन्नाऽऽहैवाऽस्माऽअस्मिँल्लोके
कश्चन पुरः कुरुतऽइमानेवैतल्लोकान्प्रभिनत्तीमाँल्लोकान्प्र-
जयति तस्मादुपसद्भिर्व्यजते ॥ ५ ॥ ता वाऽआज्यहविषो
भवन्ति । वृज्जो वाऽआज्यमेतेन वै देवा वृज्जेणाऽऽज्येन
पुरः प्राऽभिन्दन्निमाँल्लोकान्प्राजयँस्तथोऽएवैष एतेन
वृज्जेणाऽऽज्येनेमाँल्लोकान्प्रभिनत्तीमाँल्लोकान्प्रजयति त-
स्मादाज्यहविषो भवन्ति ॥ ६ ॥ स वाऽअष्टौ कृत्वो जुह्वां
गृह्णाति । चतुरुपभृत्यथोऽइतरथाऽऽहुश्चतुरेव कृत्वो जुह्वां
गृह्णीयादष्टौ कृत्व उपभृतीति ॥ ७ ॥ स वाऽअष्टावेव

* 'अग्निर्वृत्राणि जह्वत' 'य उग्र इव शर्यहाः' ऋ० सं० ६. १६. ३४, ४९ । 'त्वं
सोमासि सत्पतिः, गयस्कानो असीवहाः' ऋ० सं० १. ९१. ५, १२ । 'इदं विष्णुर्विचक्रमे,
त्रीणिपदा विचक्रमे' ऋ० सं० १. २३. १७, १८ । इति त्रीणि युगलानि क्रमेणाग्नि-
मोमतिष्ठानां याज्यापरोनुवाक्या भवन्ति ।

कृत्वो जुह्वां गृह्णाति । चतुरुपभृति तद्वज्जमभिभारं करोति
तेन वृज्जेणाऽभिभारेणेमाँल्लोकावप्रभिनत्तीमाँल्लोकान्प्रज-
यति ॥ ८ ॥ अग्नीषोमौ वै देवानां सयुजौ । तावभ्यां
सार्द्धं गृह्णाति विष्णव ऽएकाकिनेऽन्यतरमेवाऽऽधारमाधा-
रयति यथ सुवेण प्रतिक्रामति वा ऽउत्तरमाधारमाधार्स्या-
ऽभिजित्या ऽअभिजयानीति तस्मादन्यतरमेवाऽऽधारमाधा-
रयति यथ सुवेण ॥ ९ ॥ अथाऽऽश्राव्य * न होतारं
प्रवृणीते । सीद होतरित्येवाऽऽहोपविशति होता होतृषदन
ऽउपविश्य प्रसौति प्रसूतोऽङ्घ्र्युः सुचावादत्ते ॥ १० ॥
सऽआहाऽतिक्रामन्नग्नयेऽनुब्रूहीति । आश्राव्याऽऽहाऽग्निं
यजेति † वृषदकृते जुहोति ॥ ११ ॥ अथाऽऽह सोमायाऽनु-
ब्रूहीति । आश्राव्याऽऽह सोमं यजेति वृषदकृते जुहोति ॥ १२ ॥
अथ यदुपभृत्याज्यं भवति । तत्समानयमान ऽआह ‡ विष्ण-
वेऽनुब्रूहीत्याश्राव्याऽऽह विष्णुं यजेति वृषदकृते जुहोति
॥ १३ ॥ स यत्समानत्र तिष्ठज्जुहोति । न यथेदं प्रचर-
न्त्सञ्चरत्यभिजित्या ऽअभिजयानीत्यथ यदेता देवता
यजति वृज्जमेवैतत्सथस्करोत्यग्निमनीकः सोमः शल्पं
विष्णुं कुल्मलः ॥ १४ ॥ संवत्सरो हि वृज्जः । अग्निर्वा-
ऽअहः सोमो रात्रिरथ यदन्तरेण तद्विष्णुरेतद्वै परिप्लवमानः

* का० श्रौ० सू० ८. २. २९ ।

† का० श्रौ० सू० ८. २. ३० ।

‡ 'अर्धं हुत्वा सोमायेति' का० श्रौ० सू० ८. २. ३१ ।

§ 'विष्णवे समानीयेति' का० श्रौ० सू० ८. २. ३१ ।

§ अग्निमिलारभ्य विष्णुमित्यतः प्राक् ग्रन्थः (१. ४. ८) ऐ० ब्रा० एवमेव ।

संवत्सरं करोति ॥ १५ ॥ संवत्सरो ब्रज्जः । एतेन वै देवाः
 संवत्सरेण ब्रज्जेण पुरः प्राऽभिन्दन्निमाँल्लोकान्प्राऽजयँ-
 स्तथो ऽएवैष ऽएतेन संवत्सरेण ब्रज्जेणमाँल्लोकान्प्र-
 भिनत्तीमाँल्लोकाऽप्रजयति तस्मादेता देवता यजति
 ॥ १६ ॥ स वै तिस्रः ऽउपसदः ऽउपेयात् । त्रयो वा ऽऋतवः
 संवत्सरस्य संवत्सरस्यैवैतद्रूपं क्रियते संवत्सरमेवैत्सऽऽस्क-
 रोति *द्विरेकया प्रचरति द्विरेकया ॥ १७ ॥ †ताः षट् सम्प-
 द्यन्ते । षड्वा ऽऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरस्यैवैतद्रूपं क्रियते
 संवत्सरमेवैतत्सऽऽस्करोति ॥ १८ ॥ यद्यु द्वादशोपसदः ऽउपे-
 यात् । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरस्यैवैतद्रूपं
 क्रियते संवत्सरमेवैतत्सऽऽस्करोति द्विरेकया प्रचरति द्विरे-
 कया ॥ १९ ॥ ताश्चतुर्विंशतिः सम्पद्यन्ते । चतुर्विंश-
 तिवै संवत्सरस्याऽर्द्धमासाः संवत्सरस्यैवैतद्रूपं क्रियते संव-
 त्सरमेवैतत्सऽऽस्करोति ॥ २० ॥ ‡स यत्सायम्प्रातः प्रच-
 रति । तथा ह्येव सम्पत्सम्पद्यते स यत्पूर्वाह्ने प्रचरति
 तज्जयत्यथ यदपराह्ने प्रचरति सुजितमसदित्यथ यज्जुहो-
 तीदं वै पुरं युद्धयन्ति तां जित्वा स्वाऽऽसतीं प्रपद्यन्ते ॥ २१ ॥
 स यत्प्रचरति । तद्युद्धयत्यथ यत्सन्तिष्ठते तज्जयत्यथ यज्जु-
 होति स्वामेवैतत्सतीं प्रपद्यते ॥ २२ ॥ स जुहोति । ‡‡यया

* 'द्विरेकया चरति' का० श्रौ० ८. २. ३४ ।

† तै० सं० ६. २. ३. ३-४ द्रष्टव्यम् ।

‡ का० श्रौ० सू० ८. २. ३५ द्रष्टव्यम् ।

‡‡ का० श्रौ० सू० ८. २. ३६ । तै० सं० ६. २. ३. १-५ द्रष्टव्यम् ।

द्विरेकस्याऽहहं प्रचरिष्यन्नभवति * 'या ते ऽअग्नेऽयहश्या
तनूर्वर्षिष्ठा गह्वरेष्ठा । †उग्रं वृचो ऽअपाऽवधीत्वेषं वृचो-
ऽअपावधीत्स्वाहे'त्येवह्रूपा हि साऽऽसीदयस्मयी हि
साऽऽसीत् ॥ २३ ॥ अथ जुहोति । यया द्विरेकस्याऽहहं
प्रचरिष्यन्नभवति 'या ते †ऽअग्ने रजहश्या तनूर्वर्षिष्ठा
गह्वरेष्ठा । उग्रं वृचो ऽअपाऽवधीत्वेषं वृचो ऽअपावधीत्स्वाहे'-
त्येवह्रूपा हि साऽऽसीद्रजता हि साऽऽसीत् ॥ २४ ॥
अथ जुहोति । यया द्विरेकस्याऽहहं प्रचरिष्यन्नभवति
'या ते ऽअग्ने हरिश्या तनूर्वर्षिष्ठा गह्वरेष्ठा । उग्रं वृचो-
ऽअपावधीत्वेषं वृचो ऽअपावधीत्स्वाहे'त्येवह्रूपा हि
साऽऽसीद्धरिणी हि साऽऽसीद्यद्यु द्वादशोपसद ऽउपेया-
च्चतुरहमेकया प्रचरेच्चतुरहमेकया ॥ २५ ॥ अथाऽतो
वृत्तोपसदामेव । पर ऽउर्वीर्वा ऽअन्न्या ऽउपसदहं परोऽह्नी-
रन्न्याहं स यासामेकं प्रथमाहं दोग्ध्यथ द्वावथ ‡ त्रीस्ताहं
पर ऽउर्वीरथ यासां त्रीन्प्रथमाहं दोग्ध्यथ द्वावथैकं ताहं
परोऽह्नीर्या वै परोऽह्नीस्ताहं पर ऽउर्वीर्याहं पर ऽउर्वीस्ताहं

(१) शु० सं० अ० ५ क० ८ । (२) शु० सं० अ० ५ क० ८ । (३) शु० सं०
अ० ५ क० ८ ।

* 'उपसदं जुहोति सुवेण या ते इति' का० श्रौ० सू० ८. २. ३३ ।

† 'यथा असुरैः पराजिता देवा अन्नपाने अलभमानाः क्षुत्पिपासाभ्यां वयं पीडिता इति
यदूचस्तद् उग्रं वचः । 'तथा किं वा वीरहत्यादि महापातकमस्माभिः कृतमिति क्लिन्नतो
यद्वाक्यं सन्तापहेतुत्वेन दीप्तमूचस्तत् त्वेषं वचः' तथा च—'अशनायापिपासे ह वा उग्रं वच
एनश्च वै वीरहृत्यं च त्वेषं वचः' तै० सं० १. २. ११ । इति ।

‡ का० श्रौ० सू० ८. २. ३६ ।

§ का० श्रौ० सू० ८. २. ३७ ।

परोऽह्नीः ॥ २६ ॥ तपसा वै लोकं जयन्ति । तदस्यैतत्परः
पर एव वृरीयस्तपो भवति परः-परः श्रेयाथंसं लोकं
जयति वृसीयानु हैवाऽस्मिँल्लोके भवति य एव विद्वान्प-
रोऽह्नीरुपसद उउपैति तस्मादु परोऽह्नीरेवोपसद उउपेयाद्यद्यु
द्वादशोपसद उउपेयात्त्रीश्चतुरहं *दोहयेद् द्वौ चतुरहमेकं
चतुरहम् ॥ २७ ॥

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १२१ ॥

[महावेदिमानम्]

तद्य एष पूर्वाद्ध्यौ वर्षिष्ठ स्थूणाराजो भवति ।
तस्मात्प्राङ् प्रक्रामति त्रीन्विक्रमाँस्तच्छङ्कुं निहन्ति सो-
ऽन्तःपातः ॥ १ ॥ तस्मान्मध्यमाच्छङ्कोः । दक्षिणा पञ्च-
दश विक्रमान्प्रक्रामति तच्छङ्कुं निहन्ति सा दक्षिणा
श्रोणिः ॥ २ ॥ तस्मान्मध्यमाच्छङ्कोः । उदङ् पञ्चदश
विक्रमान्प्रक्रामति तच्छङ्कुं निहन्ति सोत्तरा श्रोणिः ॥ ३ ॥
तस्मान्मध्यमाच्छङ्कोः । प्राङ् षट्त्रिंशतं विक्रमान्प्रक्रा-
मति तच्छङ्कुं निहन्ति स पूर्वाद्धिः ॥ ४ ॥ तस्मान्मध्यमा-
च्छङ्कोः । दक्षिणा द्वादश विक्रमान्प्रक्रामति तच्छङ्कुं वि-

* का० श्रौ० ८. ३. १-२ । तै० सं० ६. २. ३. ५-१४ द्रष्टव्यम् ।

† 'पूर्वाध्यास्तम्भात् पुरस्तात् त्रिषु प्रक्रमेषु शङ्कुं निहन्ति सोऽन्तःपातः' का० श्रौ० सू०
८. ३. ७ । इत्यारभ्य ८-१२ द्रष्टव्यम् ।

हन्ति स दक्षिणोऽक्षसः ॥ ५ ॥ तस्मान्मन्त्र्यमाच्छङ्कोः ।
उदङ् द्वादश विक्रमान्प्रक्रामति तच्छङ्कुं निहन्ति स ऽउत्त-
रोऽक्षस एषा मात्रा वेदेः ॥ ६ ॥ अथ यत्त्रिंशद्विक्रमा
पञ्चाङ्गवति । त्रिंशदक्षरा वै विराड्विराजा वै देवा-
ऽस्मिँल्लोके प्रत्यतिष्ठत्तथो ऽएवैष ऽएतद्विराजैवाऽस्मिँ-
ल्लोके प्रतितिष्ठति ॥ ७ ॥ अथो ऽअपि त्रयस्त्रिंशत्स्युः ।
त्रयस्त्रिंशदक्षरा वै विराट् तद्विराजैवाऽस्मिँल्लोके प्रतितिष्ठति
॥ ८ ॥ अथ यत्षट्त्रिंशद्विक्रमा प्राची भवति । षट्त्रिं-
शदक्षरा वै बृहती बृहत्या वै देवाः स्वर्गं लोकः समा-
श्नुवत तथो ऽएवैष ऽएतद्बृहत्यैव स्वर्गं लोकः समश्नुते
सोऽस्य दिव्याऽऽहवनीयो भवति ॥ ९ ॥ अथ यच्चतुर्विं-
शतिविक्रमा पुरस्ताङ्गवति । चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री
पूर्वाद्धो वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वाद्धे ऽएष यज्ञस्य तस्मा-
च्चतुर्विंशतिविक्रमा पुरस्ताङ्गवत्येषा मात्रा वेदेः ॥ १० ॥
अथ यत्पञ्चाद्वरीयसी भवति । पञ्चाद्वरीयसी पृथुश्रोणिरिति
वै शेषां प्रशङ्कसन्ति यद्वेव पञ्चाद्वरीयसी भवति पञ्चादे-
वैतद्वरीयः प्रजननं करोति तस्मात्पञ्चाद्वरीयसः प्रजन-
नादिमाः प्रजाः प्रजायन्ते ॥ ११ ॥ नासिका ह वा-
ऽएषा यज्ञस्य यदुत्तरवेदिः । अथ यदेनामुत्तरां वेदेरुपकिरिति
तस्मादुत्तरवेदिर्नाम ॥ १२ ॥ द्वयो ह वा ऽइदमग्रे प्रजा-
ऽआसुः । आदित्याश्चैवाऽङ्गिरसश्च ततोऽङ्गिरसः पूर्वं
यज्ञः समभरँस्ते यज्ञः सम्भृत्योचुरग्निमिमां नः इव
सुत्यामादित्येभ्यः प्रब्रूह्यनेन नो यज्ञेन याजयतेति ॥ १३ ॥

ते हाऽऽदित्या ऽऊचुः । उपजानीत यथाऽस्मानेवाऽङ्गिरसो
जयान्न वयमङ्गिरस ऽइति ॥ १४ ॥ ते होचुः । वा ऽअन्येन
यज्ञादपक्रमणमस्त्यन्तरामेव सुत्यां प्रियामहा ऽइति ते
यज्ञः सञ्जहस्ते यज्ञः सम्भृत्योचुः श्वःसुत्यां वै त्वमस्म-
ब्ध्यमग्ने प्राऽवोचोऽथ वयमद्य सुत्यामेव तुवभ्यं प्रब्रूमोऽङ्गि-
रोवभ्यश्च तेषां नस्त्वहः होताऽसीति ॥ १५ ॥ तेऽन्यमेव
प्रति प्रजिगध्युः । अङ्गिरसोऽच्छ ते हाऽप्यङ्गिरसोऽग्नये-
ऽन्वागत्य चुक्रुधुरिव कथं नु नो दूतश्चरन्न प्रत्यादृथा-
ऽइति ॥ १६ ॥ स होवाच । अनिन्या वै माऽवृषत सोऽनि-
न्यैर्वृतो नाऽशकमपक्रमितुमिति तस्मादु हाऽनिन्यस्य
वृतो नाऽपक्रामेत्त एतेन सद्यः क्रियाऽङ्गिरस ऽआदित्या-
नयाजयन्त्स सद्यःक्रीः ॥ १७ ॥ तेभ्यो व्राचं दक्षिणा-
मानयन् । तां न प्रत्यगृह्णन्हास्यामहे यदि प्रतिग्रहीष्याम-
ऽइति तदु तद्यज्ञस्य कर्म न व्यमुच्यत यद्वाक्षिणमा-
सीत् ॥ १८ ॥ अथैवभ्यः सूर्यं दक्षिणामानयन् । तं प्रत्य-
गृह्णन्तस्मादु ह स्माऽऽहुरङ्गिरसो वयं वा ऽआर्त्विजीनाः
स्मो वयं दक्षिणीया ऽअपि वा ऽअस्माभिरेष प्रतिग्रहीतो
य एष तपतीति तस्मात्सद्यः क्रियो*ऽश्वः श्वेतो दक्षिणा
॥ १९ ॥ तस्य† रुक्मः पुरस्ताद्भवति । तदेतस्य रूपं क्रियते
य एष तपति यद्यश्वः‡ श्वेतं न विन्देदपि गौरेव श्वेतः

* “यः कश्चाऽध्वानमश्नुवीताऽश्वः स वचनीयः स्यात्”

† “अश्वः कस्मात् अश्नुतेऽध्वानं महाशनो भवतीति वा” इति यास्कोक्तेः ।

‡ “स्वर्णनिर्मितं फलकाकारमाभरणविशेषं ‘रुक्मम्’ इत्युच्यते” ।

स्यात्तस्य स्वम् । पुरस्ताद् भवति तदेतस्य रूपं क्रियते य
 ऽएष तपति ॥ २० ॥ तेभ्यो ह वाक्चुक्रोध । केन मदेष
 श्रेयाश्चन्द्रधुनाश्केनाश्च यदेतं प्रत्यग्रहीष्ट न मामिति सा
 हैभ्योऽपचक्राम सोभयाऽनन्तरेण देवासुरान्तर्ज्येष्ठा-
 न्तिष्ठही भूत्वाऽऽदुदाना चचार तामुपैव देवाऽअमन्त्र-
 यन्तोपाऽसुराऽअग्निरेव देवानां दूतऽआस सहुरक्षा-
 ऽइत्यसुररक्षसमसुराणां ॥ २१ ॥ सा देवानुपाऽवत्स्यन्त्यु-
 वाच । यद्वाऽउपावर्त्तेय किं मे ततः स्यादिति पूर्वामिव
 त्वाऽग्नेराहुतिः प्राप्स्यसीत्यथ हैषा देवानुवाच यां मया
 काश्चाऽऽशिषमाशासिष्यद्धे सा बहः सर्वा समर्द्धिष्यत-
 ऽइति सैवं देवानुपाऽववर्त्त ॥ २२ ॥ स यद्धार्म्यमाणेऽग्नौ ।
 उत्तरवेदिं व्याधायति यदेवैनामदो देवाऽअब्रुन्पूर्वा
 त्वाऽग्नेराहुतिः प्राप्स्यतीति तदेवैनामेतत्पूर्वामग्नेराहुतिः
 प्राप्नोति वाग्व्येषा निदानेनाऽथ यदुत्तरवेदिमुपकिरति
 यज्ञस्यैव सर्वत्राय वाग्धि यज्ञो वागु ह्येषा ॥ २३ ॥ तां
 वै युगशम्भ्येन विमिमीते । युगेन यत्र हरन्ति शम्भ्यया
 यतो हरन्ति युगशम्भ्येन वै योग्यं युञ्जन्ति सा यदेवाऽदः
 सिष्ठही भूत्वा शान्तेवाऽऽचरत्तदेवैनामेतद्यज्ञे युनक्ति ॥ २४ ॥
 तस्मान्निवृत्तदक्षिणां न प्रतिगृह्णीयात् । सिष्ठही हैनं
 भूत्वा क्षिणोति नो हाऽमा कुर्वीत सिष्ठही हैवैनं भूत्वा
 क्षिणोति नो हाऽइयस्मै दद्याद्यज्ञं तदइयत्राऽत्मनः कुर्वीत
 तस्माद्योऽस्याऽपि पापऽइव समानबन्धुः स्यात्तस्मा ऽएनां
 दद्यात्स यद्ददाति तदेनः सिष्ठही भूत्वा न क्षिणोति

यदु समानबन्धवे ददाति तदु नाऽह्यत्राऽऽत्मनः कुरुत
 ऽएषो निवृत्तदक्षिणायै प्रतिष्ठा ॥ २५ ॥ *अथ शम्भ्या
 अ स्म्यश्चाऽऽदत्ते । तद्य ऽएष पूर्वार्द्धः उत्तरार्द्धः शङ्कु-
 र्भवति तस्मात्प्रत्यङ् प्रक्रामति त्रीन्विक्रमाँस्तच्चात्वालं
 परिलिखति सा† चात्वालस्य मात्रा नाऽत्रमात्राऽस्ति यत्रैव
 स्वयं मनसा मध्येताऽग्नेणोत्करं तच्चात्वालं परिलिखेत्
 ॥ २६ ॥ स वेद्यन्तात् । उदीचीं शम्भ्यां निदधाति स
 परिलिखति 'तत्तायनी मे ऽसी'तीमामेवैतदाहाऽस्यां
 हि तप्त ऽएति ॥ २७ ॥ अथ पुरस्तात् । उदीचीं शम्भ्यां
 निदधाति स परिलिखति 'वित्तायनी मेऽसी'तीमामेवैत-
 दाहाऽस्यां हि विविदान ऽएति ॥ २८ ॥ अथाऽनु वेद्यन्तम् ।
 प्राचीं शम्भ्यां निदधाति स परिलिखत्यैवताह्मा नाथि-
 तादि'तीमामेवैतदाह यत्र नाऽथैतह्माऽवतादिति ॥ २९ ॥
 अथोत्तरतः । प्राचीं शम्भ्यां निदधाति स परिलिख-
 'त्यैवताह्मा व्यथितादि'ती मामेवैतदाह यत्र व्यथैतह्मा-
 ऽवतादिति ॥ ३० ॥ अथ हरति । यत्र हरति तदग्नी
 दुपसीदति स वा ऽग्नीनामेव नामानि गृह्णहरति यान्वा-
 ऽअमून्देवा ऽऽग्नेऽग्नीन् होत्राय प्रावृणत ते प्राधन्वँस्त-

* 'द्वात्रिंशदङ्गुलप्रमाणां सगतां वारणीं शम्भ्याम्' का० श्रौ० सू० वृ० (५. ३. २०) ।

'गदया समानाकारो व्यायामार्धपरिमितः काष्ठविशेषः शम्भ्या' तै० सं० १. १. ६ ।

'गदया सदृशी बाहुपरिमिता शम्भ्या' तै० ब्रा० ३. २. ६ ।

† 'उत्तरवेदि निचयार्थं यत्र भूप्रदेशे मृदं खनति स प्रदेशश्चात्वाल उच्यते' ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० ९ । (२) शु० सं० अ० ५ क० ९ । (३) शु० सं० अ०

५ क० ९ । (४) शु० सं० अ० ५ क० ९ ।

ऽइमा ऽएव पृथिवीरूपाऽसर्पन्निमामहैव द्वे ऽअस्याः पुरे
तेनैवैतन्निदानेन हरति ॥ ३१ ॥ स प्रहरति । 'विदेदग्नि-
र्भो नामाऽग्ने ऽअङ्गिर ऽआयुना नाम्नेही'ति स यत्प्रा-
धन्वँस्तदायुर्दधाति तत्समीरयति 'योऽस्यां पृथिव्याम-
सी'ति योऽस्यां पृथिव्यामसीति हत्वा निदधाति 'यत्ते-
ऽनाधृष्टं नाम यज्ञियं तेन त्वाऽऽदध' ऽइति यत्तेऽनाधृष्टः
रक्षोभिर्नाम यज्ञियं तेन त्वाऽऽदध ऽइत्येवैतदाहा 'ऽनु त्वा
देववीतय' ऽइति चतुर्थः हरति देवेभ्यस्त्वा जुष्टां
हरामीत्येवैतदाह तां वै चतुःस्रक्तेश्चात्वालाद्धरति चतस्रो
वै दिशः सर्वाभ्य ऽएवैनामेतदिग्भ्यो हरति ॥ ३२ ॥
अथा*ऽनुव्यूहति । 'सिं० ह्यसि सपत्नसाही देवेभ्यः
कल्पस्वे'ति सा यदेवाऽदुः सिं० ही भूत्वाऽशान्तेवाऽचरत्तदे-
वैनामेतदाह सिं० ह्यसीति सपत्नसाहीति त्वया वयः
सपत्नान्प्रापीयसः क्रियास्मेत्येवैतदाह देवेभ्यः कल्पस्वेति
योषा वा ऽउत्तरवेदिस्तामेवैतेदेवेभ्यः कल्पयति ॥ ३३ ॥
तां वै युगमात्रीं वा सर्वतः करोति । यजमानस्य वा दश-
दश पदानि दशाक्षरा वै विराडाग्वै विराड्वाग्यज्ञो मध्ये
नाभिक्रामिव करोति समानत्राऽऽसीनो व्याघारयाणीति
॥ ३४ ॥ तामद्भिरभ्युक्षति । सा यदेवाऽदुः सिं० ही
भूत्वाऽशान्ते वाऽऽचरच्छान्तिरापस्तामद्भिः शमयति योषा

(१) शु० सं० अ० ५ क० ९। (२) शु० सं० अ० ५ क० ९। (३) शु० सं०
अ० ५ क० ९। (४) शु० सं० अ० ५ क० ९। (५) शु० सं० अ० ५ क० १०।

* का० श्रौ० सू० ५. ३. ३२।

न्युत्तरवेदिम् ॥ ३ ॥ * प्रोक्षणीरद्धर्ष्युरादत्ते । स पुर-
स्तादेवाऽग्रे † प्रोक्षत्युदङ् तिष्ठन्निन्द्रघोषस्त्वा वसुभिः
पुरस्तात्पात्वितीन्द्रघोषस्त्वा वसुभिः पुरस्ताद्गोपाय-
स्त्वित्येवैतदाह ॥ ४ ॥ अथ पश्चात्प्रोक्षति । 'प्रचे-
तास्त्वा रुद्वैः पश्चात्पात्वि'ति प्रचेतास्त्वा रुद्वैः पश्चाद्गो-
पायस्त्वित्येवैतदाह ॥ ५ ॥ अथ दक्षिणतः ‡ प्रोक्षति ।
'मनोजवास्त्वा पितृभिर्दक्षिणतः पात्वि'ति मनोजवास्त्वा
पितृभिर्दक्षिणतो गोपायस्त्वित्येवैतदाह ॥ ६ ॥ † अथोत्तरतः
प्रोक्षति । 'विश्वकर्मा त्वाऽदित्यैरुत्तरतः पात्वि'ति विश्व-
कर्मा त्वाऽदित्यैरुत्तरतो गोपायस्त्वित्येवैतदाह ॥ ७ ॥ अथ
याः प्रोक्षण्यः पिरिशिष्यन्ते । तद्ये ऽएते पूर्वे सक्ती तयो-
र्या दक्षिणा तान्न्यन्तेन बहिर्वेदि निनयतीदुर्महं तसं
वर्बहिर्द्धा यज्ञान्निः सृजामी'ति सा यदेवाऽदुः सिद्धी
भूत्वाऽशान्ते वाऽचरत्तामेवाऽस्या ऽएतच्छुचं बहिर्द्धा यज्ञान्निः
सृजति यदि नाऽभिचरेद्यद्यु ऽअभिचरेद्वादिशेदिदुर्महं
तसं वारमुमभि निःसृजामीति तमेतया शुचा
विद्धति स शोचन्नेवाऽमुं लोकमेति ॥ ८ ॥ स यद्धा-
र्यमाणेऽग्नौ । उत्तरवेदिं व्याधायति यदेवैनामदो देवा-
ऽअब्रुवन्पूर्वा त्वाऽग्नेराहुतिः प्राप्स्यतीति तदेवैनामेतत्पू-

* अत्र शतम् १८०० ॥

† का० श्रौ० सू० ५. ४. ९-१० ।

‡ का० का० श्रौ० सू० ५. ४. ११ ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० ११ । (२) शु० सं० अ० ५ क० ११ । (३) शु० सं० अ० ५
क० ११ । (४) शु० सं० अ० ५ क० ११ । (५) शु० सं० अ० ५ क० ११ ।

तंश्चिदसि दिवं दृढहेत्युत्तरमग्नेः पुरीषमसीति * सम्भारानु-
पनिवपति तद्यत्सम्भारा भवन्त्यग्नेरेव सर्वस्वाय ॥ १४ ॥
शरीरः हैवाऽस्य । पीतुदारु तद्यत्पैतु दारवाः परिधयो
भवन्ति शरीरेणैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं करोति ॥ १५ ॥
माथंसः हैवाऽस्य गुल्गुल । तद्यद् गुल्गुल भवति माथं-
सेनैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं करोति ॥ १६ ॥ गन्धोहैवा-
ऽस्य सुगन्धितेजनम् । तद्यत्सुगन्धितेजनं भवति गन्धेनैवै-
नमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं करोति ॥ १७ ॥ अथ यद्वृष्णेस्तुका
भवति । यद्वृष्णेर्ह वै विषाणे ऽअन्तरेणाऽग्निरेकाथं रात्रि-
मुवास तद्यदेवाऽत्राऽग्नेर्न्यक्तं तदिहाऽप्यसदिति तस्माद्वृष्णे-
स्तुका भवति तस्माद्या शीष्णं नेदिष्टं स्यात्तामाच्छिद्या-
ऽऽहरेद्यद्यु तां न विन्देदपि यामेव काश्चाऽऽहरेत्तद्यत्परि-
धयो भवन्ति गुत्या ऽएव दूर ऽइव ह्येनमुत्तरे परिधय-
ऽआगच्छन्ति ॥ १८ ॥ (A)

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[सदोहविधाननिर्माणादि]

पुरुषो वै यज्ञः । पुरुषस्तेन यज्ञो यदेनं पुरुषस्तनुत ऽएष
वै तायमानो यावानेव पुरुषस्तावाङ्घ्रिधीयते तस्मात्पुरुषो

(१) शु० सं० अ० ५ क० १३ । (२) शु० सं० अ० ५ क० १३ ।

* का० श्रौ० सू० ५. ४. १५ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—

कपि० सं० ३९. ३. ४; का० सं० २५. ६; मै० सं० ३. ८. ५; तै० सं० ६. २. ८;

काण्व० शत० ४. ५. २ ।

यज्ञः ॥ १ ॥ शिरऽएवाऽस्य हविर्द्धानम् । वैष्णवं देवत
याऽथ यदस्मिन्सोमो भवति हविर्वै देवानां सोमस्त-
स्माद्धविर्द्धानं नाम ॥ २ ॥ [काण्डस्यार्धम् ॥ ४३० ॥]
मुखमेवाऽस्याऽऽहवनीयः । स यदा हवनीये जुहोति
यथा मुखऽआसिञ्चेदेवं तत् ॥ ३ ॥ स्तुपऽएवाऽस्य
यूपः । बाहूऽएवाऽस्याऽऽग्नीध्रीयश्च मार्जालीयश्च ॥ ४ ॥
उदरमेवाऽस्य सदः । तस्मात्सदसि भक्षयन्ति यद्धीदं
किञ्चाऽश्नन्त्युदरऽएवेदः सर्वं प्रतितिष्ठत्यथ यदस्मिन्विश्वे
देवाऽअसीदँस्तस्मात्सदो नाम तऽउऽएवाऽस्मिन्नेते
ब्राह्मणा विश्वगोत्राः सीदन्ति ॥ ५ ॥ अथ यावेतौ जघने-
नाग्नी । पादावेवाऽस्यैतावेष्टवै तायमानो यावानेव पुरुष-
स्तावान्निवधीयते तस्मात्पुरुषो यज्ञः ॥ ६ ॥ *उभयतोद्धारः
हविर्द्धानं भवति । उभयतोद्धारः सदस्तस्मादयं पुरुष
ऽआन्तः सन्तृण्णः प्रणिक्ते हविर्द्धाने †ऽउपतिष्ठते ॥ ७ ॥
ते समववर्त्तयन्ति । दक्षिणेनैव दक्षिणमुत्तरेणोत्तरं यद्वर्षी-
यस्तद्वक्षिणं स्यात् ॥ ८ ॥ ‡तयोः समववृत्तयोः । छदिरधि
निदधति यदि छदिर्न विन्देयुश्छदिः सम्मितां ‡‡वा भित्तिं
प्रत्यानहन्ति रराट्वां परिश्रयन्त्युच्छ्रायीभ्यां छदिः
पश्चादधि निदधति छदिः सम्मितां वा भित्तिम् ॥ ९ ॥
अथ पुनः प्रपद्य । §चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा सावित्रं

* पृष्ठयामुभयतो द्वार्ये (८. ५. २५) का० श्रौ० सू० ।

† 'उपतिष्ठते' इति 'क' पुस्तके ।

‡ का० श्रौ० सू० ८. ३. २०-२४ ।

‡‡ 'वा भित्ति' इत्यत्र 'वा' इति पदम् 'क. ख. ग' पुस्तकेषु नास्ति ।

§ का० श्रौ० सू० ८. ३. २५ ।

प्रसवाय जुहोति सविता वै देवानां प्रसविता § सवितृ-
प्रसूताय यज्ञं तनवामहा ऽइति तस्मात्सावित्रं जुहोति ॥१०॥
स जुहोति । 'युञ्जते मन उत युञ्जते धियः' ऽइति मनसा
च वै वाचा च यज्ञं तन्वते स यदाह युञ्जते मन ऽइति
तन्मनो युनक्त्युत युञ्जते धियः ऽइति तद्वाचं युनक्ति
धिया-धिया ह्येतया मनुष्या जुज्यूषन्त्यनूक्तेनेव प्रकाशो-
द्येनेव गाथाभिरिव ताभ्यां युक्ताभ्यां यज्ञं तन्वते ॥११॥
'विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चित्' ऽइति । ये वै ब्राह्मणाः
शुश्रुवाऽसोऽनूचानास्ते विप्रास्तानेवैतदब्रुवाह बृहतो
विपश्चित् ऽइति यज्ञो वै बृहद्विपश्चित् यज्ञमेवैतदब्रुवाह
'वि होत्रा दधे वयुना विदेक ऽइदि'ति वि हि होत्रा दधते यज्ञं
तद्वाना 'मही देवस्य सवितुः परिष्कृतिः स्वाहे'ति तस्मा-
वित्रं प्रसवाय जुहोति ॥१२॥ [अर्धप्रपाठकः ॥६६॥] अथाऽपरं
चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा । उपनिष्कामति दक्षिणया द्वारा
पत्नीं * निष्कामयन्ति स दक्षिणस्य † हविर्द्धानस्य दक्षि-
णायां वर्त्तन्याऽऽ हिरण्यं निधाय जुहोतीदं विष्णुर्विचक्रमे
त्रेधा निदधे पदम् । समूढमस्य पाऽसुरे स्वाहे'ति सऽस्त्रवं
पत्न्यै पाणावानयति साक्षस्य सन्तापमुपाऽनक्ति 'देवश्रुतौ
देवेष्वघोषतमि'ति प्रयच्छति प्रतिप्रस्थात्रे स्तुचं चा-

- (१) शु० सं० अ० ५ क० १४ । (२) शु० सं० अ० ५ क० १४ । (३) शु० सं०
अ० ५ क० १४ । (४) शु० सं० अ० ५ क० १४ । (५) शु० सं० अ० ५ क० १५ ।
(६) शु० सं० अ० ५ क० १६ ।

§ 'क' पुस्तके 'सवितृप्रसूता' इति ।

* 'निष्कामयन्ति' इति 'क' पुस्तके ।

† का० श्रौ० सू० ८. ३. २७ ।

ऽऽज्यविलापनीञ्च पर्याणयन्ति पत्नीमुभौ जघनेनाऽग्नी
 ॥ १३ ॥ चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा । प्रतिप्रस्थातोत्तरस्य हवि-
 र्द्धानस्य दक्षिणायां वर्त्तन्याथं हिरण्यं निधाय जुहोती-
 रावती धेनुमती हि भूतः सूयवसिनी मनवे दशस्या ।
 व्यस्कब्धना रोदसी विष्णवेते दाधर्थं पृथिवीमभितो मयूखैः
 स्वाहेति सथंस्त्रवं पत्न्यै पाणावानयति * साक्षस्य सन्ताप-
 मुपाऽनक्ति 'देवैश्रुतौ देवेष्वघोषतमि'ति तद्यदेवं जुहोति
 ॥ १४ ॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुर रक्षसेभ्य-
 ऽआसङ्गाद्विभयाञ्चकुर्वज्जो वा ऽआज्यन्त ऽएतेन वृज्जे-
 णाऽऽज्येन दक्षिणतो नाष्ट्रा रक्षाथस्यवाऽघ्नस्तथैषां नियानं
 नाऽन्ववायँस्तथो ऽएवैष ऽएतेन वृज्जेणाऽऽज्येन दक्षिणतो
 नाष्ट्रा रक्षाथस्यवहन्ति तथाऽस्य नियानं नाऽन्ववयन्ति
 तद्यद्वैष्णवीभ्यामृग्भ्यां जुहोति वैष्णवः हि हविर्द्धानम्
 ॥ १५ ॥ अथ यत्पत्न्यक्षस्य सन्तापमुपाऽनक्ति । प्रजनन-
 मेवैतत्क्रियते यदा वै स्त्रियै च पुःसश्च सन्तप्यतेऽथ
 रेतः सिच्यते तत्ततः प्रजायते परागुपाऽनक्ति पराग्व्येव
 रेतः सिच्यतेऽथाऽऽह हविर्द्धानाभ्यां प्रवर्त्यमानाभ्या-
 मनुब्रूहीति ॥ १६ ॥ अथ वाचयति । 'प्राची प्प्रेतमद्धरं
 कल्पयन्ती' ऽइत्यद्धरो वै यज्ञः प्राची प्प्रेतं यज्ञं कल्पयन्ती-
 ऽइत्ये वै तदा 'होर्द्ध्वं यज्ञं नयतं मा जिह्वरतमि'त्यूर्द्ध्वमिम्

(१) शु० सं० अ० ५ क० १६ । (२) शु० सं० अ० ५ क० १७ । (३) शु० सं०
 अ० ५ क० १७ । (४) शु० सं० अ० ५ क० १७ ।

* का० श्रौ० सू० ८. ३. २८-३ ।

† का० श्रौ० सू० ८. ४. १-३ ।

यज्ञं देवलोकं नयतमित्येवै तदाह मा जिह्वरतमिति तदे-
 तस्मा ऽअह्वलामाशास्ते समुद्गृह्येव प्रवर्त्तयेयुष्यथा नोत्स-
 र्जतामसुष्या वा ऽएषा वाग्याक्षे नेदिहाऽसुष्या वाग्वदादिति
 ययुत्सर्जताम् ॥ १७ ॥ एतद्वाचयेत् । * 'स्वं गोष्ठमावदतं
 देवी दुष्ये ऽआयुर्मा निर्वादिष्टं प्रजां मा निर्वादिष्टमि'ति
 तस्यो हैषा प्रायश्चित्तिः ॥ १८ ॥ तदाहुः । उत्तरवेदेः
 प्रत्यङ् प्रक्रामेत्त्रीन्विक्रमस्तद्धविर्द्धाने स्थापयेत्सा हवि-
 र्द्धानयोर्मात्रेति नाऽत्र मात्राऽस्ति यत्रैव स्वयं मनसा
 मन्थेत नाहैव सत्राऽऽत्यन्तिके नोदूरे तत्स्थ-
 पयेत् ॥ १९ ॥ ते ऽअभिमन्त्रयते । 'अत्र रमेथां वृष्म-
 न्पृथिव्या' ऽइति वृष्म ह्येतत्पृथिव्यै भवति दिवि
 ह्यस्याऽऽहवनीयो भवति नभ्यस्थे करोति तद्धि क्षेमस्य
 रूपम् ॥ २० ॥ अथोत्तरेण पश्येत्याऽङ्कुर्युः । दक्षिणः
 †हविर्द्धानमुपस्तब्धनाति 'विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्रवोचं
 यः पार्थिवानि विममे रजाःसि । यो ऽअस्कभायदुत्तरः
 सधस्थं विचक्रमाणस्त्रेधोरुगायो विष्णवेत्वे'ति मेथीमुप-
 निहन्तीतरतस्ततो यदु च मानुषे ॥ २१ ॥ ‡अथ प्रति-
 प्रस्थाता । उत्तरः हविर्द्धानमुपस्तब्धनाति 'दिवो वा विष्ण-
 ऽउतवा पृथिव्या महो वा विष्ण ऽउरोरन्तरिक्षात् । उभा

* का० श्रौ० सू० ८. ४. ४-५ ।

† का० श्रौ० सू० ८. ४. ६-७ ।

‡ का० श्रौ० सू० ८. ४. ८ ।

हि हस्ता वसुना पृणस्वा प्रयच्छ दुक्षिणादोत सव्याद्वि-
 ष्णवे त्वेति मेथीमुपनिहन्तीतरतस्ततो यदु च मानुषे
 तद्यद्वैष्णवैर्यजुर्भिर्भरुपचरन्ति वैष्णवः हि हविर्द्धानम् ॥ २२ ॥
 अथ * मध्यमं छदिरुपस्पृश्य वाचयति । 'प्रतद्विष्णुस्तवते
 वीर्येण मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः । यस्योरुषु त्रिषु
 विक्रमणेष्वधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वे'तीदुः है वाऽस्यै
 तच्छीर्षकपालं यदिदमुपरिष्ठादधीव ह्येतत्क्षियन्त्यन्यानि
 शीर्षकपालानि तस्मादाहाऽधिक्षियन्तीति ॥ २३ ॥ अथ
 'रराट्वायामुपस्पृश्य वाचयति । 'विष्णो रराटमसी'ति ललाटः
 हैवाऽस्यै तदथोच्छ्राम्या ऽउपस्पृश्य वाचयति 'विष्णोः श्रु-
 स्त्व' ऽइति सूक्ते हैवाऽस्यैते ऽअथ यदिदं पश्चाच्छदिर्भव-
 तीदुः हैवाऽस्यै तच्छीर्षकपालं यदिदं पश्चात् ॥ २४ ॥
 अथ लस्पृजय्या स्पन्दय्या प्रसीव्यति । 'विष्णोः स्यूर-
 सी'त्यथ ग्रन्थं करोति 'विष्णोर्द्वोऽसी'ति नेदव्यवपद्याता
 ऽइति तं प्रकृते कर्मन्निवृष्यति तथोहाऽद्धर्यु वा यज-
 मानं वा ग्राहो न विन्दति तन्निष्ठितमभिमुशति वैष्णव-
 मसीति वैष्णवः हि हविर्द्धानम् ॥ २५ ॥ (B)

पञ्चमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

* का० श्रौ० सू० ८. ४. १३ ।

† का० श्रौ० सू० ८. ४. १३-२३ ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राप्युपलभ्यन्ते यथा—

का० श० ६. २. ९; मै० सं० ३. ८. ७; काठ० सं० २५. ८; कपि० सं० ४. १ ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० २० । (२) शु० सं० अ० ५ २१ । (३) शु० सं०

अ० ५ क० २१ । (४) शु० सं० अ० ५ क० २१ ।

[*उपरवनिर्माणम्]

द्वयं वा ऽअबभ्युपरवाहः[†] खायन्ते । शिरो वै यज्ञस्य
हविर्द्धानि तद्य ऽइमे शीर्षश्चत्वारः कूपा ऽइमावह द्वाविमौ
द्वौ तानेवै तत्करोति तस्मादुपरवान्खनति ॥ १ ॥ देवाश्च
वा ऽअसुराश्च । उभये प्प्राजापत्याः पस्पृधिरे । ततोऽ-
सुरा ऽएषु लोकेषु कृत्यां बलगान्निचख्नुतैवश्चिद्देवान-
भिभवेमेति ॥ २ ॥ तद्वै देवा ऽअस्पृण्वत । त ऽएतैः
कृत्यां बलगानुदखनन्त्यदा वै कृत्यामुत्खनन्त्यथ सालसा
मोघा भवति तथो ऽएवैष ऽएतद्यद्यस्मा ऽअत्र कश्चिद्-
द्विषन् बभ्रातुर्व्यः कृत्यां बलगान्निखनति ताने वैतदुत्किरति
तस्मादुपरवाश्खति स दक्षिणस्य हविर्द्धानस्याऽधोऽधः
प्र ऽउगं खनति ॥ ३ ॥ § सोऽभिभ्रमादत्ते । 'देवस्य त्वा
सवितुः प्रसवेऽश्विनो बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे
नार्यसी'ति समान ऽएतस्य यजुषो बन्धुर्योषा वा ऽएषा
यद्विभ्रस्तस्मादाह नार्यसीति ॥ ४ ॥ तान्प्रादेशमात्रं
विना परिलिखति । 'इदमहं रक्षसां ग्रीवा ऽअपि कृन्ता-

* उपरवा नाम कूपकाः, तेषामुपरि अधिषवणफलके निधीयेते तयोरुपरि अधिषवणचर्म,
तत्र सोमोऽभिपूयते, तस्मिन्प्रावर्हिर्हन्यमाने वादित्रोदरवत् सुषिरास्ते कूपा गम्भीरमुपरवन्ती-
त्युपरवा इत्यभिधीयन्ते इति याज्ञिकदेवः ।

† 'खायन्ते' इति 'व' पुस्तके ।

‡ कृत्यामिति, पराजयं प्राप्य पलायमानैरसुरैः इन्द्रादिवधार्थमभिचाररूपेण भूमौ निखाता
अस्थि-केश-नखादिपदार्थाः कृत्याविशेषाः बलगाः । बलगो वृणोतेः, इति यास्कः । (६. २.)

§ का० श्रौ० सू० ८. ४. १६ ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० २२ । (२) शु० सं० अ० ५ क० २२ ।

मी'ति वृज्रो वा ऽअभिर्ध्वज्जैवैतन्नाष्ट्राणां रक्षसां ग्रीवा-
 ऽअपि कृन्तति ॥ ५ ॥ तद्यावेतौ पूर्वौ । तयोर्दक्षिणमेवाऽग्रे
 परिलिखेदथाऽपरयोरुत्तरमथाऽपरयोर्दक्षिणमथ पूर्वयोरुत्तरम्
 ॥ ६ ॥ अथो ऽइतरथाऽऽहुः । अपरयोरेवाऽग्र ऽउत्तरं परि-
 लिखेदथ पूर्वयोर्दक्षिणमथाऽपरयोर्दक्षिणमथ पूर्वयोरुत्तर-
 मित्यथो ऽअपि समीच ऽएव परिलिखेदेतन्त्वेवोत्तमं परि-
 लिखेद्य ऽएष पूर्वयोरुत्तरो भवति ॥ ७ ॥ तान्न्यथाऽपरि-
 लिखतमेव यथापूर्वं खनति । 'बृहन्नसि बृहद्वा' ऽइत्युपस्तौ-
 त्येवैनानेतन्मह्यत्येव यदाह बृहन्नसि बृहद्वा ऽइति
 'बृहतीमिन्द्राय वाचं वदे'तीन्द्रो वै यज्ञस्य देवतां वैष्णवः
 हविर्ज्ञानं तत्सेन्द्रं करोति तस्मादाह बृहतीमिन्द्राय वाचं
 वदेति ॥ ८ ॥ * 'रक्षोर्हृणं वलगहनमि'ति । रक्षसां ह्येते
 बलगानां वधाय खान्ते 'वैष्णवीमि'ति वैष्णवी हि हवि-
 र्ज्ञाने वाक् ॥ ९ ॥ तान्न्यथाखातमेवोत्किरति । 'इदमहं तं बल-
 गमुत्किरामि यस्मे निष्टयो यममात्यो निचखाने'ति निष्टयो
 वा वा ऽअमात्यो वा कृत्यां बलगान्निखनति तानेवैतदुत्किरति
 ॥ १० ॥ 'इदमहं तं वलगमुत्किरामि । यस्मे समानो
 यमसमानो निचखाने'ति समानो वा वा ऽअसमानो वा
 कृत्यां वलगान्निखनति तानेवैतदुत्किरति ॥ ११ ॥

* का० श्रौ० सू० ८. ५. १-८ ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० २२ । (२) शु० सं० अ० ५ क० २२ । (३) शु० सं० अ० ५
 क० २२ । (४) शु० सं० अ० ५ क० २३ । (५) शु० सं० अ० ५ क० २३ । (६) शु० सं०
 अ० ५ क० २३ ।

‘इदमहं तं बलगमुत्किरामि । यस्मि स्रबन्धुर्धर्मसबन्धुर्निच-
 खाने’ति स्रबन्धुर्वा वा ऽअसबन्धुर्वा कृत्यां बलगान्निखनति
 तानेवैतदुत्किरति ॥ १२ ॥ ‘इदमहं तं बलगमुत्किरामि यस्मि
 सजातो यमसजातो निचखाने’ति सजातो वा वा ऽअसजातो
 वा कृत्यां बलगान्निखनति तानेवैतदुत्किरत्युत्कृत्यां कि-
 रातीत्यन्तत ऽउद्वपति तत्कृत्यामुत्किरति ॥ १३ ॥ तान्वा-
 हुमात्रान्निखनेत् । अन्तो वा ऽएषोऽन्तेनैवैतत्कृत्यां मोहयति
 तानक्षण्या सन्तुन्दन्ति यद्यक्षण्या न शक्यादपि समीचस्त-
 स्मादिमे प्राणाः परः सन्तृण्णाः ॥ १४ ॥ तान्न्यथा खात-
 मेवाऽवमर्शयति । * ‘स्वरार्डसि सपत्नहा सत्रराडस्यभिमा-
 तिहा जनराडसि रक्षोहा सर्वराडस्य मित्रहे’स्याशीरे वैषैतस्य
 कर्मण ऽआशिषमेवैतदाशास्ते ॥ १५ ॥ अथाऽद्धर्षुश्च
 यजमानश्च सम्मृशेते । पूर्वयोर्दक्षिणेऽद्धर्षुर्भवत्यपरयो-
 रुत्तरे यजमानः सोऽद्धर्षुः पृच्छति यजमान किमत्रेति
 भदमित्याह तन्नौ सहेत्युपाश्वद्धर्षुः ॥ १६ ॥ अथा-
 ऽपरयोर्दक्षिणेऽद्धर्षुर्भवति । पूर्वयोरुत्तरे यजमानः स
 यजमानः पृच्छत्यद्धर्षो किमत्रेति भदमित्याह तन्म ऽइति
 यजमानस्तद्यदेवः सम्मृशेते प्राणानेवैतत्सयुजः कुरुत-
 स्तस्मादिमे प्राणाः परः संविदेऽथ यत्पृष्टो भदमिति
 प्रत्याह कल्याणमेवैतन्मानुष्यै वाचो वदति तस्मात्पृष्टो

* का० श्रौ० सू० ८. ५. १३ ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० २३ । (२) शु० सं० अ० ५ क० २३ । (३) शु० सं०
 अ० ५ क० २३ । (४) शु० सं० अ० ५ क० २४ ।

भद्रमिति प्रत्याह्राऽथ प्रोक्षत्येको वै प्रोक्षणस्य बन्धु-
 र्मेढ्र्यानेवैतत्करोति ॥ १७ ॥ स प्रोक्षति । 'रक्षो ह णो
 वो बलगहन' ऽइति रक्षोहणो ह्येते बलगहनो ह्येते 'प्रोक्षोमि
 वैष्णवानि'ति वैष्णवा ह्येते ॥ १८ ॥ अथ याः प्रोक्षण्यः
 परिशिष्यन्ते । ता ऽअवटेष्ण्वनयति तद्या ऽइमाः प्राणेष्व-
 पस्ता ऽएवैतद्दधाति तस्मादेषु प्राणेष्विमा ऽआपः ॥ १९ ॥
 सोऽवनयति 'रक्षोहणो वो बलगहनोऽवनयामि वैष्णवा
 नि'त्यथ बर्हीऽषि प्राचीनाग्राणि चोदीचीनाग्राणि चाऽव-
 स्तृणाति तद्यानीमानी प्राणेषु लोमानि तान्येवै तद्दधाति
 तस्मादेषु प्राणेष्विमानि लोमानि ॥ २० ॥ सोऽवस्तृ-
 णाति । 'रक्षोहणो वो बलगहनोऽवस्तृणामि वैष्णवा-
 नि'त्यथ बर्हीऽषि तनूनीवोपरिष्ठात्प्रच्छादयति केशा
 ह्येवाऽस्यैते ॥ २१ ॥ अथाऽधिषवणे* फलके ऽउपदधाति ।
 'रक्षोहणौ वां बलगहना ऽउपदधामि वैष्णवी' ऽइति हनू
 ह्येवाऽस्यै ते ऽअथ पर्ष्यूहति 'रक्षोहणौ वां बलगहनौ
 पर्ष्यूहामि वैष्णवी' ऽइति दृढहृत्येवैने ऽएतदुशिथिले
 करोति ॥ २२ ॥ अथाऽधिषवणं परिकृत्तं भवति । सर्व
 रोहितं जिह्वा है वाऽस्यैषा तद्यत्सर्वरोहितं भवति लोहि-
 नीव हीयं जिह्वा तन्निदधाति 'वैष्णवमसी'ति वैष्णवऽ

(१) शु० सं० अ० ५ क० २५ । (२) शु० सं० अ० ५ क० २५ । (३) शु० सं०
 अ० ५ क० २५ । (४) शु० सं० अ० ५ क० २५ । (५) शु० सं० अ० ५ क० २५ ।
 (६) शु० सं० अ० ५ क० २५ । (७) शु० सं० अ० ५ क० २५ ।

* का० श्रौ० सू० ८. ५. २२-३३ । ययोः फलकयोरपरि सोमोऽभिषूयते ते द्वे अधिष-
 वणफलके इत्यर्थः ।

ह्येतत् ॥ २३ ॥ अथ ग्रावण उपाऽवहरति । दन्ता ह्यैवाऽस्य
ग्रावाणस्तद्यद् ग्रावभिरभिषुण्वन्ति यथा दद्भिः प्साया-
देवं तत्तान्निदधाति 'वैष्णवा स्थे'ति वैष्णवा ह्येतत् एतद्दु-
यज्ञस्य शिरः *सु२१स्कृतम् ॥ २४ ॥^(c)

पञ्चमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

[सदस्यौदुम्बरीनिखननम्]

†उदुरमेवाऽस्य सदः । तस्मात्सदसि भक्षयन्ति यद्धीदं
किञ्चाऽश्नन्त्युदुर एष्वैदः सर्वं प्रतितिष्ठत्यथ यदस्मि-
न्निश्चे देवा ऽअसीदँस्तस्मात्सदो नाम त एत एवाऽस्मि-
न्नेते ब्राह्मणा विश्वगोत्राः सीदन्त्यैन्द्रं देवतया ॥१॥ तन्मच्छ्य-
ऽऔदुम्बरीं मिनोति । अन्नं वा ऽऊर्गुदुम्बर एतदुरमेवाऽस्य
सदस्तन्मच्छ्यतोऽन्नाद्यं दधाति तस्मान्मच्छ्य ऽऔदुम्बरीं मिनो-
ति ॥२॥ अथ य एष मध्यमः शङ्कुर्भवति । वेदेर्जघनाद्धे
तस्मात्प्राङ् प्रकामति षड्विक्रमान्दक्षिणा सप्तमपक्रामति
सम्पदः कामाय तदवटं परिलिखति ॥ ३ ॥ सोऽब्धिरमा-
दत्ते । 'देवस्य त्वां सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो
हस्ताब्ध्यामाददे नार्यसी'ति समान एतस्य यजुषो

* 'क' पुस्तके 'सुस्कृतम्' इति ।

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राप्युपलभ्यन्ते यथा—

काण्वश० ४. ५. ४; का० सं० २५. ९; तै० सं० ६. २. १०-११; ।

† का० श्रौ० सं० ८. ६. १-६ ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० २५ । (२) शु० सं० अ० ५ क० २६ ।

बन्धुर्योषो वा ऽएषा यदुब्ध्रस्तस्मादाह नार्यसीति
 ॥ ४ ॥ अथाऽवटं परिलिखति । 'इदमहं रक्षसां ग्रीवा
 ऽअपि कृन्तामी'ति वृज्जो वा ऽअब्ध्रवृज्जोणैवैतन्नाष्ट्राणां
 रक्षसां ग्रीवा ऽअपिकृन्तति ॥ ५ ॥ अथ खनति ।
 प्राश्चमुत्करमुत्किरति यजमानेन सम्मायौदुम्बरीं परिवास-
 यति तामग्रेण प्राचीं निदधात्येतावन्मात्राणि बर्हींश्च्युप-
 रिष्टादधि निदधाति ॥ ६ ॥ अथ यवमत्यं प्रोक्षण्यो
 भवन्ति । आपो ह वा ऽओषधीनां रसस्तस्मादोषधयः
 'केवल्यं खादिता न धिन्वन्त्योषधयः ऽउ हाऽपां रसस्त-
 स्मादापः पीताः केवल्यो न धिन्वन्ति यदैवोभ्यः स-
 सृष्टा भवन्त्यथैव धिन्वन्ति तर्हि हि सरसा भवन्ति सर-
 साभिः प्रोक्षणीति ॥ ७ ॥ देवाश्च वा ऽअसुराश्च । उभये
 प्राजापत्याः पस्पृधिरे ततो देवेभ्यः सर्वा ऽएवोषधयः ऽईयु-
 र्यवा हवैवभ्यो नेयुः ॥ ८ ॥ तद्वै देवा ऽअस्पृण्वत । त
 ऽएतैः सर्वाः सपत्नानामोषधीरयुवत यदयुवत तस्माद्यवा
 नाम ॥ ९ ॥ ते होचुः । हन्त यः सर्वासामोषधीनां
 रसस्तं यवेषु दुधामेति स यः सर्वासामोषधीनां रस
 ऽआसीत्तं यवेष्वदधुस्तस्माद्यत्राऽन्या ऽओषधयो म्लायन्ति
 तदेते मोदमाना वर्द्धन्त ऽएवश्च ह्येषु रसमदधुस्तथो ऽएवैष-
 ऽएतैः सर्वाः सपत्नानामोषधीर्युते तस्माद्यवमत्यः प्रोक्ष-
 ण्यो भवन्ति ॥ १० ॥ स * यवानावपति । 'यवोऽसि यव-

याऽस्मद्वृषो यवयाऽरातीरि'ति नाऽत्र तिरोहित मिवाऽ-
स्त्यथ प्रोक्षत्येको वै प्रोक्षणस्य बन्धुस्मेद्ध्यामेवैतत्करोति
॥ ११ ॥ स *प्रोक्षति । 'दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै
ह्वे'तीमानेवैतल्लोकानूर्जा रसेन भाजयत्येषु लोकेषूर्जः
रसन्दधाति ॥ १२ ॥ अथ याः प्रोक्षण्यः †परिशिष्यन्ते ।
ताऽअवटे ऽवनयति 'शुन्धन्ताँल्लोकाः पितृषदना' ऽद्विति
पितृदेवत्यो वै कूपः खातस्तमेवैतन्मेद्धं करोति ॥ १३ ॥
‡अथ बर्ही॥षि । प्राचीनाग्राणि चोदीचीनाग्राणि चाऽव-
स्तृणाति 'पितृषदनमसी'ति पितृदेवत्यं वा ऽअस्या ऽएतद्भवति
यन्निखातः सा यथा निखातौषधिषु मिता स्यादेव-
मेतास्त्रौषधिषु मिता भवति ॥ १४ ॥ †† तामुच्छ्रयति ।
'उद्विव॥ स्तभानाऽन्तरिक्षं पृण दृढह्रस्व पृथिव्यामि'ती-
मानेवैतल्लोकानूर्जा रसेन भाजयत्येषु लोकेषूर्जः रसं दधाति
॥ १५ ॥ § अथ मिनोति । 'द्युतानेस्त्वा मारुतो मिनोस्त्वि'-
ति यो वा ऽअयं पवत ऽएष द्युतानो मारुतस्तदेनामेतेन
मिनोति 'मित्रावरुणौ ध्रुवेण धर्मणे'ति ॥ प्राणोदानौ वै

* का० श्रौ० सू० ६. २. १६ ।

† का० श्रौ० सू० ६. २. १७ ।

‡ का० श्रौ० सू० ६. २. १८ ।

†† का० श्रौ० सू० ८. ५. २९ ।

§ का० श्रौ० सू० ८. ५. ३० ।

॥ का० श्रौ० सू० ६. ३. ९-१० ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० २६ । (२) शु० सं० १० अ० ५ क० २६ । (३) शु०
सं० अ० ५ क० २६ । (४) शु० सं० अ० ५ क० २७ । (५) शु० सं० अ० ५ क० २७ ।
(६) शु० सं० अ० ५ क० २७ ।

मित्रावरुणौ तदेनां प्राणोदानाब्भ्यां मिनोति ॥ १६ ॥ *अथ
 पर्ष्यूहति । 'ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि रायस्पोषवनि पर्ष्यूहा-
 मी'ति बह्वी वै यजुःष्वाशीस्तद् ब्रह्म च क्षत्रं चाऽऽशास्त
 ऽउभे द्वीर्ष्ये रायस्पोषवनीति भूमा वै रायस्पोषस्तद्भूमा-
 नमाशास्ते ॥ १७ ॥ अथ पर्ष्यूषति । 'ब्रह्म दृढह क्षत्रं दृढ-
 हाऽऽयुर्दृढह प्रजां दृढहे'त्याशीरेवैषैतस्य कर्मण ऽआशिष-
 मेवैतदाशास्ते समम्भूमि पर्ष्यूषणं करोति गर्त्तस्य वा ऽउप-
 रि भूम्यथैवं देवत्रा तथा हाऽगर्त्तमिद्भवति ॥ १८ ॥ अथा-
 ऽप ऽउपनिनयति । यत्र वा ऽअस्यै खनन्तः कूरी कुर्वन्त्य-
 पग्नन्ति शान्तिपरापस्तदद्भिः शान्त्या शमयति तदद्भिः
 सन्दधाति तस्मादप ऽउपनिनयति ॥ १९ ॥ †अथैवमभि-
 प्य वाचयति । 'ध्रुवाऽसि द्रुवोऽयं यजमानोऽस्मिन्नायतने
 प्रजया भूयादिति' 'पर्शुभिरिति' वैवं यं कामं कामयते
 सोऽस्मै कामः समृद्ध्यते ॥ २० ॥ अथ सुवेणोपहत्याऽऽज्यम् ।
 § विष्टपमभि जुहोति 'घृतेन द्यावापृथिवी पूर्येथामि'ति
 तदिमे द्यावापृथिवी ऽऊर्जा रसेन भाजयत्यनयोरूर्जः रसं
 दधाति ते रसवत्या ऽउपजीवनीये ऽइमाः प्रजा ऽउप-

* का० श्रौ० सू० ६. ३. ११ ।

† ऐ० ब्रा० ४. २. ४. द्रष्टव्यम् ।

‡ का० श्रौ० सू० ६. ३. १२ ।

§ का० श्रौ० सू० ८. ५. ३१ ।

§ का० श्रौ० सू० ८. ५. ३२ । विष्टपं-विशाखम् 'अभि' विष्टपस्याऽग्रभागस्येत्यर्थः ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० २७ । (२) शु० सं० अ० ५ क० २७ । (३) शु०
 सं० अ० ५ क० २८ । (४) शु० सं० अ० ५ क० २८ । (५) शु० सं० अ० ५ क० २८ ।

जीवन्ति ॥ २१ ॥ * अथ छदिरधि निदधाति । 'इन्द्रस्य
छदिरसी'त्येन्द्रः हि सदो 'विश्वजैनस्य छाये'ति विश्वगोत्रा
ह्यस्मिन्ब्राह्मणा ऽआसते तदुभयतश्छदिषी ऽउपदधात्युत्तर-
तस्त्रीणि परस्त्रीणि तानि † नव भवन्ति त्रिवृद्वै यज्ञो नव वै त्रिवृ-
त्तस्मान्नव भवन्ति ॥ २२ ॥ तदुदीचीनवःशः ‡ सदो भवति ।
प्राचीनवःशः हविर्द्धानमेतद्वै देवानां निष्केवल्यं यद्धविर्द्धानं
तस्मात्तत्रनाऽश्नन्ति न भक्षयन्ति निष्केवल्यं७ ह्येतद्देवानां७
स यो ह तत्राऽश्रीयाद्वा भक्षयेद्वा मूर्द्धा हाऽस्य विपतेदथैते मिश्रे
यदाग्नीद्धश्च सदश्च तस्मात्तयोरश्नन्ति तस्माद्भक्षयन्ति मिश्रे-
ह्येते ऽउदीची वै मनुष्याणां दिक्स्मादुदीचीनवःशः सदो
भवति ॥ २३ ॥ ‡ तत्परिश्रयन्ति । 'परित्वाँ गिर्वणो गिर-
ऽइमा भवन्तु विश्वतः । वृद्धायुमनु वृद्धयो जुष्टा भवन्तु
जुष्टय' ऽइतीन्द्रो वै गिर्वा विशो गिरो विशैवैतत्क्षत्रं परिवृढ-
हति तदिदं क्षत्रमुभयतो विशा § परिवृढम् ॥ २४ ॥ अथ
लस्पूजय्या स्पन्धया प्रसीव्यति । 'इन्द्रस्य स्यूरसी'त्यथ
ग्रन्थि करोती'न्द्रस्य द्रुवोऽसीति नेच्छवपद्याता ऽइति प्रकृते

(१) शु० सं० अ० ५ क० २८ । (२) शु० सं० अ० ५ क० २८ । (३) शु० सं०
अ० ५ क० २९ । (४) शु० सं० अ० ५ क० ३० । (५) शु० सं० अ० ५ क० ३० ।

* का० श्रौ० सू० ८. ६. ७ ।

† ब्रा० ता० (३. १.) अत्र नवत्वसम्पादनात् ।

‡ यागेऽस्मिन् सदोऽभिधानो मण्डपोऽष्टादशारत्निदीर्घो नवारत्निविस्तृतो दीर्घचतुरस्र उद्-
ग्वंशो (का० श्रौ० सू० ८. ६. १-६) विहितः, तत्रापि उदीचीत्वेन व्यवहर्तव्या । मण्डपस्याऽस्य
दैर्घ्यं विस्तारे चाऽन्येऽपि कल्पाः सन्ति ते तत एवाऽवगन्तव्या । (शु० सू० १. २१. २२)

§ का० श्रौ० सू० ८. ६. ९-१० ।

§ 'ख' पुस्तके 'परिवृढः' इति ।

क॒र्म॒द्वि॒ष्यति॒ त॒थो हाऽद्ध॒र्यु॒ वा य॒ज॒मा॒नं वा ग्रा॒हो न॒
 वि॒न्दति॒ तन्नि॒ष्ठित॒मभि॒मृश॑ 'त्यै॒न्द्र॒मसी॑'त्यै॒द्र॒ह॒ि स॒द॒ः ॥२५॥
 अ॒थ * ह॒वि॒र्द्धान॒योः । जघ॒ना॒र्द्ध॒ः स॒म॒न्वी॒क्ष्योत्त॒रेणाऽऽग्नी॒र्द्धं
 मि॒नोति॒ त॒स्याऽर्द्ध॒मन्त॒र्वेदि॒ स्या॒दर्द्धं ब॒हिर्वे॒द्यथोऽअ॒पि भू॒यो-
 ऽर्द्धा॒दन्त॒र्वेदि॒ स्यात्क॒नीयो ब॒हिर्वे॒द्यथोऽअ॒पि स॒र्वमे॒वाऽन्त॒र्वेदि॒
 स्यात्तन्नि॒ष्ठित॒मभि॒मृशति॑ † 'वै॒श्वे॒दे॒व॒मसी॑'ति द्वे॒येनै॒तद्वै॒श्व-
 दे॒वं य॒दस्मि॒न्पू॒र्वेद्यु॒र्विश्वे॒ दे॒वा ‡ व॒स॒ती॒वरी॒षूप॒व॒सन्ति॒ तेन॒
 वै॒श्वदे॒वम् ॥ २६ ॥ दे॒वा ह॒ वै य॒ज्ञं त॒द्वाना॑ः । तेऽसुर॒रक्ष-
 से॒ब॒भ्यऽआ॒स॒ङ्गाद्वि॒भया॒ञ्चकु॒स्तान्दक्षि॒णतोऽसुर॒रक्ष॒सा॒न्य॒से-
 जु॒स्तान्त॒स॒द॒सो जि॒ग्युस्तेषा॒मेता॒न्धि॒ष्ण्यानु॒द्राप॒याञ्चकु॒र्ष्य-
 ऽए॒तेऽन्त॑ः स॒द॒स॒ः ॥२७॥ स॒र्वे ह॒ स्म॒म॒ वा ए॒ते पु॒रा ज्ज्व॒लन्ति॒ ।
 य॒थाऽय॒मा॒ह॒व॒नीयो य॒था गा॒र्ह॒प॒त्यो य॒थाऽऽग्नी॒र्द्धी॒यस्त॒द्यत॒-
 ऽए॒नानु॒द॒वाप॒यँस्त॒त ए॒वैत॒न्न ज्ज्व॒लन्ति॒ ता॒नाग्नी॒र्द्धम॒भि-
 स॒ह॒रु॒धुस्तान्प॒ण्य॒र्द्धमा॒ग्नी॒र्द्धस्य॒ जि॒ग्युस्त॒तो वि॒श्वेदे॒वाऽअ॒मृ-
 त॒त्वम॒पाऽज॒यँस्त॒स्माद्वै॒श्वदे॒वम् ॥ २८ ॥ ता॒न्दे॒वाः प्र॒ति-
 स॒मैन्ध॒त । य॒था प्र॒त्य॒व॒स्येत्त॒स्मादे॒नान्त॒स॒वने॒ स॒व॒न
 ए॒व प्र॒ति॒स॒मिन्ध॒ते त॒स्माद्य॑ स॒मृद्ध॑ स॒ ऽआ॒ग्नी॒र्द्धं
 कु॒र्या॒द्यो वै ज्ञा॒तोऽनू॒चा॒नः स॒ स॒मृद्ध॒स्त॒स्माद॒ग्नी॒धे प्र॒थ॒मा॒य
 द॒क्षि॒णां न॒य॒न्त्य॒तो हि वि॒श्वे दे॒वाऽअ॒मृ॒त॒त्वम॒पाऽज॒यँस्त॒स्माद्यं
 दी॒क्षि॒ता॒नाम॒ब॒ल्ल्यं वि॒न्दे॒द्वाग्नी॒र्द्धमे॒नं न॒य॒तेति॒ ब्रू॒यात्तदु॒ना॒र्त्त

* का० श्रौ० सू० ८. ६. १० ।

† का० श्रौ० सू० ८. ६. ११ ।

‡ सोमाभिषेधार्था आपो 'वसतीवर्य' इत्युच्यन्ते ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० ३० । (२) शु० सं० अ० ५ क० ३० ।

तन्नाऽरिष्यतीति तद्यदुतो विश्वे देवा ऽअमृतत्वमपाऽजयँस्त-
स्माद्वैश्वदेवम् ॥ २९ ॥(A)

षष्ठाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १३२ ॥

[धिष्ण्यनिवापादि]

विजामानोहैवाऽस्य धिष्ण्याह । इमे समङ्गा ये वै
समङ्गास्ते विजामान ऽएत ऽउहैवाऽस्यैत ऽआत्मनह ॥ १ ॥
दिवि वै सोम ऽआसीत् । अथेह देवास्ते देवा ऽअकाम-
यन्ता नह सोमो गच्छेत्तेनाऽऽगतेन यजेमहीति त ऽएते
माये ऽअसृजन्त सुपण्णीश्च कद्रूश्च वागेव सुपण्णीयं कद्रू-
स्ताब्भ्याथ समदश्चक्रुह ॥ २ ॥ ते हर्त्तीयमाने ऽऊचतुह ।
यतरा नौ दुवीयह परापश्यादात्मानं नौ सा जयादिति
तथेति सा ह कद्रूवाच परेक्षस्वेति ॥ ३ ॥ सा ह सुपण्ण्यु-
वाच । अस्य सलिलस्य पारेऽश्वः श्वेतस्स्थानौ सेवते तमहं
पश्यामीति तमेव त्वं पश्यसीति तह हीत्यथ ह कद्रूवाच
तस्य बालो न्यषञ्जि तममुं वातो धूनोति तमहं पश्यामीति
॥ ४ ॥ सा यत्सुपण्ण्युवाच । अस्य सलिलस्य पार ऽड्वति
वेदिर्वै सलिलं वेदिमेव सा तदुवाचाऽश्वह श्वेतस्स्थानौ

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—

तै० सं० ६. २. १०; का० श० ४. ६. १; मै० सं० ३. ८. ९;

सेवत ऽदृत्यग्निर्वा ऽअश्वः श्वेतो यूष स्थाणुरथ यत्कद्रूवाच
 तस्य बालो न्यषञ्जि तममुं वातो धूनोति तमहं पश्यामीति
 रशना हैव सा ॥ ५ ॥ सा ह सुपण्युवाच । एहीदं पताव
 वेदितुं यतरा नौ जयतीति सा ह कद्रूवाच त्वमेव पत त्वं
 वै न ऽआख्यास्यसि यतरा नौ जयतीति ॥ ६ ॥ सा ह
 सुपण्णी पपात । तद्ध तथैवाऽऽस यथा कद्रूवाच तामागता-
 मब्भ्युवाद त्वमजैषीश्रहाशमिति त्वमिति होवाचैतद्व्या-
 ख्यानः सौपण्णीकाद्रवमिति ॥ ७ ॥ सा ह कद्रूवाच ।
 आत्मानं वै त्वाऽजैषं दिव्यसौ सोमस्तं देवेभ्य ऽआहर
 तेन देवेभ्य ऽआत्मानं निष्क्रीणीष्वेति तथेति सा
 छन्दाश्वसि ससृजे सा गायत्री दिवः सोममाहरत् ॥ ८ ॥
 हिरण्मन्व्योर्ह कुशोरन्तरवहित ऽआस । ते ह स्म क्षुरपवी
 निमेषं निमेषमभिसुन्धत्तो दीक्षातपसौ हैव ते ऽआसतु-
 स्तमेते गन्धर्वाः सोमरक्षा जुगुपुरिमे धिष्णया ऽइमा
 होत्राः ॥ ९ ॥ तयोरन्यतरां कुशीमाचिच्छेद । तान्देवे-
 ब्यः प्रददौ सा दीक्षा तथा देवा ऽअदीक्षन्त ॥ १० ॥
 अथ द्वितीयां कुशीमाचिच्छेद । तान्देवेभ्यः प्रददौ तत्त-
 पस्तया देवास्तप ऽउपाऽयन्नुपसदस्तपो ह्युपसदः ॥ ११ ॥
 खदिरेण ह सोममाचखाद । तस्मात् खदिरो यदेने-
 नाऽखिदत्तस्मात्खादिरो यूषो भवति खादिरु स्फ्योऽच्छा-
 वाकस्य हैनं गोपनायां जहार सोऽच्छावाकोऽहीयत
 ॥ १२ ॥ तमिन्द्राग्नी ऽअनु समतनुताम् । प्रजानां
 प्रजात्यै तस्मादैन्द्राग्नोऽच्छावाकः ॥ १३ ॥ तस्माद्दी-

क्षिता राजानं गोपायन्ति । नेत्रोऽपहरानिति तस्मात्तत्र
सुगुप्तं चिकीर्षेद्यस्य ह गोपनायामपहरन्ति हीयते ह ॥१४॥
तस्माद् ब्रह्मचारिणऽआचार्यं गोपायन्ति । गृहान्पशून्नेत्रोऽप-
हरानिति तस्मात्तत्र सुगुप्तं चिकीर्षेद्यस्य ह गोपनायामपह-
रन्ति हीयते ह तेनैतेन सुपण्णीं देवेभ्यऽआत्मानं निर-
क्रीणीत तस्मादाहुः पुण्यलोकऽईजानऽइति ॥ १५ ॥
ऋणः ह वै पुरुषो जायमानऽएव । मृत्योरात्मना जायते
स यद्यजते यथैव तत्सुपण्णीं देवेभ्यऽआत्मानं निरक्री-
णीतैवमेवैषऽएतन्मृत्यो रात्मानं निष्क्रीणीते ॥ १६ ॥
तेन देवाऽअयजन्त । तमेते गन्धर्वाः सोमरक्षाऽअन्वा-
जग्मुस्तेऽन्वागत्याऽब्रुवन्ननु नो यज्ञऽआभजत मा नो
यज्ञान्तर्गातास्तेव नोऽपि यज्ञेभागऽइति ॥१७॥ ते होचुः ।
किं नस्ततः स्यादिति यथैवाऽस्याऽमुत्र गोप्तारोऽभूमैव मेवा-
ऽस्याऽपीह गोप्तारो भविष्यामऽइति ॥ १८ ॥ तथेति
देवाऽअब्रुवन् । सोमक्रयणा वऽइति तानेभ्यऽएत-
त्सोमक्रयणाननुदिशत्यथैनानब्रुवँस्तृतीयसवने वो घृत्या-
हुतिः प्राप्स्यति न सौम्यापहतो हि युष्मत्सोमपीथस्तेन
सोमाहुतिं नाऽर्हथेति सैनानेषा तृतीयसवनऽएव घृत्या-
हुतिः प्राप्नोति न सौम्या यच्छालाकैर्द्विषण्यान्व्या-
धारयति ॥ १९ ॥ अथ यदग्नौ होष्यन्ति । तद्वोऽविष्य-
तीति स यदग्नौ जुह्वति तदेनानवत्यथ यद्वहः सोमं बिभ्रत-
ऽउपर्ष्युपरि चरिष्यन्ति तद्वोऽविष्यतीति स यदेनान्तसोमं
बिभ्रतऽउपर्ष्युपरि चरन्ति तदेनानवति तस्मादङ्घ्र्युः

समया धिष्णयान्नाऽतीयादद्वर्युर्हि सोमं विभर्त्ति तमेते
 व्युत्तेन प्रत्यासते स एतेषां व्युत्तमापद्येत तमग्निर्वा-
 ऽभिदहेद्यो वाऽयं देवः पशूनामीष्टे स वा हैनमभिमन्येत
 तस्माद्यद्यद्वर्योः शालायामर्थः स्यादुतरेणैवाऽग्नीद्रीयः
 सञ्चरेत् ॥ २० ॥ तेवा एते । सोमस्यैव गुप्त्यै न्युप्यन्त-
 ऽआहवनीयः पुरस्तान्मार्जालीयो *दक्षिणतऽआग्नीद्रीय-
 ऽउत्तरतोऽथ ये सदसि ते पश्चात् ॥ २१ ॥ तेषां वा-
 ऽअर्द्धानुपकिरन्ति । अर्द्धानुदिशन्त्येत उडहै वैतद्विरे-
 ऽर्द्धान्न उपकिरन्त्वर्द्धानुदिशन्तु तथा यस्माल्लोकादागता
 स्मो दिवस्तथा तँल्लोके प्रतिप्रज्ञास्यामस्तथा न जिह्वा-
 ऽएष्याम इति ॥ २२ ॥ स यानुपकिरन्ति । तेनाऽस्मँल्लोके
 प्रत्यक्षं भवन्त्यथ यानुदिशन्ति तेनाऽमुष्मँल्लोके प्रत्यक्षं
 भवन्ति ॥ २३ ॥ ते वै †द्विनामानो भवन्ति । एत उडहै
 वै तद्विरे न वा ऽएभिर्नामभिररात्स्म येषां नः सोमम-
 पाऽहार्षुर्हन्त द्वितीयानि नामानि कर्वामहा इति ते
 द्वितीयानि नामान्यकुर्वत तैरराध्नुवन्न्यानपहतसोमपीथा-
 न्तस्ततोऽथ यज्ञऽआभजस्तस्माद् द्विनामानस्तस्माद्वाह्योऽ-
 नृद्ध्यमाने द्वितीयं नाम कुर्वीत राध्नोति हैव य एव विद्वान्द्वि-
 तीयं नाम कुरुते ॥ २४ ॥ स यदग्नौ जुहोति । तदेवेषु जुहोति
 तस्माद्देवाः सन्त्यथ यत्सदसि भक्षयन्ति तन्मनुष्येषु
 जुहोति तस्मान्मनुष्याः सन्त्यथ यद्धविर्द्धानयोर्नाराशः

* का० श्रौ० सू० ७. १. ६ ।

† का० श्रौ० सू० ८. ६. २१-२३ ।

साह सीदन्ति तत्स्पितृषु जुहोति तस्मात्पितरह सन्ति ॥२५॥
 या वै प्रजा यज्ञेऽनन्वाभक्ताः । पराभूता वै ता एवमेवैतद्या
 ऽइमाः प्रजा ऽअपरा भूतास्ता यज्ञ ऽआभजति मनुष्याननु
 पशवो देवाननु व्याथस्योषधयो वनस्पतयो यदिदं किञ्चैवमु
 तत्सर्वं व्यज्ञ ऽआभक्तं ते ह स्मैत ऽउभये देवमनुष्याह
 पितरह सम्पिबन्ते सैषा सम्पाते ह स्म दृश्यमाना एव
 पुरा सम्पिबन्त ऽउतैतर्ह्यदृश्यमानाः ॥ २६ ॥ (B)

षष्ठाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[वैसर्जनहोमः]

सर्वं वा ऽएषोऽभि दीक्षते । यो दीक्षते यज्ञह्यभि
 दीक्षते यज्ञश्चेवेदह सर्वमनु तं व्यज्ञह्य सम्भृत्य यमिममभि
 दीक्षते सर्वमिदं विस्त्रजते ॥ १ ॥ यद्वैसर्जिनानि जुहोति ।
 स यदिदह सर्वं विस्त्रजते तस्माद्वैसर्जिनानि नाम तस्माद्यो-
 *ऽपिब्रतह स्यात्सोऽन्वारभेत यद्यु ऽअन्यत्र चरेन्ना-
 ऽऽद्वियेत यद्वै जुहोति तदेवेदह सर्वं विस्त्रजते ॥ २ ॥ यद्वेव
 वैसर्जिनानि जुहोति । यज्ञो वै विष्णुह्य स देवेभ्य ऽइमां
 विक्रान्तिं विचक्रमे यैषामियं विक्रान्तिरिदमेव प्रथमेन
 पदेन पस्पाराऽथेदमन्तरिक्षं द्वितीयेन दिवमुत्तमेनैताम्बेवैष-

(B) एतद्ब्राह्मणगतविषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—

तै० सं० ६. ३. १; मै० सं० ३. ८. १०; का० श० ४. ६. ३; ।

* 'अपिब्रताश्चाऽन्वारभन्ते यजमानम्' का० श्रौ० सू० ८. ६. ३४; 'स अपिब्रतान् ह्यध्व-
 मिति सम्प्रेष्यति' आप० श्रौ० सू० ११. १६. १२; ।

ऽएतस्मै विष्णुर्व्यज्ञो विक्रान्ति विक्रमते यज्जुहोति तस्मा-
 द्वैसर्जिनानि जुहोति ॥ ३ ॥ *सोऽपराह्णे वेदिं स्तीर्त्वा ।
 अर्धव्रतं प्रदाय सम्प्रपद्यन्त ऽइधमभ्यादधत्युपयमनीरुप-
 कल्पयन्त्याज्यमधिश्रयति स्नुचः सम्माष्टर्युपस्थे राजानं
 यजमानं कुरुतेऽथ सोमक्रयण्यै पदं जघनेन गार्हपत्यं
 परिकिरति पदा वै प्रतितिष्ठति प्रतितिष्ठत्या ऽएव ॥ ४ ॥
 तद्वैके । चतुर्धा कुर्वन्ति यत्राऽऽहवनीयमुद्धरन्ति तासूपय-
 मनीषु चतुर्भागमक्षं चतुर्भागेणोपाऽञ्जन्त्येतासूपयमनीषु
 चतुर्भागं जघनेन गार्हपत्यं चतुर्भागं परिकिरति
 ॥ ५ ॥ तदु तथा न कुर्यात् । सार्द्धमेव परिकिरेज्जघनेन
 गार्हपत्यमथोत्पूयाऽऽज्यं चतुर्गृहीते जुह्वां चोपभृति च
 गृह्णाति पञ्चगृहीतं † पृषदाज्यं 'ज्योतिरसि विश्वरूपं
 विश्वेषां देवानां समिद्धि'ति वैश्वदेवः हि पृषदाज्यं धार-
 यन्ति स्नुचो यदा प्रदीप्त ऽइध्मो भवति ॥ ६ ॥ ‡ अथ
 जुहोति । त्वं सोमं तनूकृद्भ्यो द्वेषोऽभ्योऽह्यकृतेऽभ्य
 ऽउरु यन्तासि वरूथं स्वाहे'ति तदेतेनैवाऽस्यां पृथिव्यां
 प्रतियुगायां प्रतितिष्ठत्येतेनेमं लोकं सृणुते ॥ ७ ॥
 अथाऽऽसुवे § द्वितीयामाहुतिं जुहोति । 'जुषाणो ऽअसुरा-

* का० श्रौ० सू० ८. ६. २०-३१ ।

† का० श्रौ० सू० ८. ७. १ ।

‡ का० श्रौ० सू० ८. ७. २ ।

§ का० श्रौ० सू० ८. ७. ३, ४ ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० १२ । (२) शु० सं० अ० ५ क० १२ । (३) शु० सं०
 अ० ५ क० १२ ।

ज्यस्य वेतु स्वाहेत्येष ऽउ हैवैतदुवाच रक्षोब्भ्यो वै विभेमि
यथा माऽन्तरा नाष्ट्रा रक्षां॑सि न हिनसन्नेवं मा कनी-
यां॑समेव वधात्कृत्वाऽतिनयत स्तोक्रमेव स्तोको ह्यसुरिति
ततमेत्कनीयां॑समेव वधात्कृत्वाऽत्यनयन्स्तोकमेव स्तोको
ह्यसू रक्षोब्भ्यो भीषा तस्मादसवे द्वितीयामाहुतिं जुहोति
॥ ८ ॥ उद्यच्छन्तीधमम् । उपयच्छन्त्युपयमनीरथाऽऽहा-
ऽग्नये * प्रहियमाणायाऽनुब्रूहि सोमाय प्रणीयमानायेति
वाऽग्नये प्रहियमाणायाऽनुब्रूहीति त्वेव ब्रूयात् ॥ ९ ॥
आददते † ग्राव्णः । द्रोणकलशं वायव्यानीधमं
‡ कार्मर्ष्यमयादपरिधीनाश्वबालं प्रस्तरमैक्षव्यौ विधृती
तद्वहिरुपसन्नद्धं भवति वपाश्रपण्यौ रशने ऽअरणी-
ऽअधिमन्थनः शकलो वृषणौ तत्समादाय प्राश्च ऽआय-
न्ति स ऽएष ऽऊर्द्धो यज्ञ ऽएति ॥१०॥ तदायत्सु ‡ वाचयति ।
‘अग्ने नयं सुपथा राये ऽअस्माद्विश्वानि देव वयुनानि
विद्वान् । युयोद्धयस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठान्ते नम ऽउक्तिं
विधेमेत्यग्निमेवैतत्पुरस्तात्करोत्यग्निः पुरस्तान्नाष्ट्रा रक्षां॑-
स्यपगध्नन्नेत्यथाऽभयेनाऽनाष्ट्रेण हरन्ति त ऽआयन्त्याग-
च्छन्त्याग्नीद्धं तमाग्नीद्धे निदधाति ॥११॥ स § निहिते जुहोति ।

* का० श्रौ० सू० ८. ७. ३-६ ।

† का० श्रौ० सू० ८. ७. ५ । द्रोणकलशः सोमाधारभूतः प्रभूतपात्रविशेषः, यस्योपरि
धाराग्रहा गुह्यन्ते ।

‡ का० श्रौ० सू० ८. १. १२ ।

§ का० श्रौ० सू० ८. ७. ६ ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० ३६ ।

§ का० श्रौ० सू० ८. ७. ९ ।

‘अयं नो ऽअग्निर्विविस्क्रुणोत्वयम्मृधः पुर ऽएतु प्रभि-
 न्दन् । अयं वाजाञ्जयतु वाजसातावयः शत्रूञ्जयतु जर्ह-
 षाणः स्वाहे’ति तदेतेनैवैतस्मिन्नन्तरिक्षे प्रतिष्ठ्यायां प्रति-
 तिष्ठत्येतेनैतल्लोकः स्पृणुते ॥१२॥ तदेव निदधति प्रावणः ।
 द्रोणकलशं वायव्याह्वयेतरमादाय ऽऽयन्ति तदुत्तरेणाऽऽह-
 वनीयमुपसादयन्ति ॥१३॥ प्रोक्षणीरङ्कुर्युरादत्ते । स ऽइध्म
 मेवाऽग्ने प्रोक्षत्यथ वेदिमथाऽस्मै बर्हिः प्रयच्छन्ति तत्पुर-
 स्ताद्वन्ध्यासादयति तत्प्रोक्ष्योपनिनीय विन्नः स्य ग्रन्थि-
 माश्ववालः प्रस्तर ऽउपसन्नद्धो भवति तं गृह्णाति गृहीत्वा
 प्रस्तरमेकवृद्धर्हिं स्तृणाति स्तीर्त्वा बर्हिः कार्मर्य्यमयाहपरि-
 धीहपरिदधाति परिधाय परिधीन्त्समिधावब्भ्यादधात्यब्भ्या-
 धाय समिधौ ॥ १४ ॥ * अथ जुहोति । ‘उरुं विष्णो विक्र-
 मस्वोरु क्षयाय नस्कृधि । घृतं घृतयोने पिब प्र-प्रयज्ञपतिं
 तिर स्वाहे’ति तदेतेनैवैतस्यां दिवि प्रतिष्ठ्यायां प्रतितिष्ठ-
 त्येतेनैतल्लोकः स्पृणुते यदेतया जुहोति ॥ १५ ॥ यद्वेव
 वैष्णव्यर्चा जुहोति । कनीयाऽसं वा ऽएनमेतद्वधात्कृत्वा-
 ऽत्यनैषुस्तोकमेव स्तोको ह्यसुस्तमेतदभयं प्राप्स्य य ऽएवैष
 तं करोति यज्ञमेव यज्ञो हि विष्णुस्तस्माद्वैष्णव्यर्चा जुहोति
 ॥ १६ ॥ अथाऽऽसाद्य स्रुचः । अप ऽउपस्पृश्य राजानं
 प्रपादयति तद्यदासाय स्रुचोऽप ऽउपस्पृश्य राजानं प्रपा-
 दयति वृज्जो वा ऽआज्यः रेतः सोमो नेद्वज्जेणाऽऽज्येन

रेतः सोमः हिनसानीति तस्मादासाद्य सुचोऽप उपस्पृश्य
 राजानं प्रपादयति ॥ १७ ॥ स दक्षिणस्य हविर्ज्ञानस्य
 नीडे कृष्णाजिनमास्तृणाति । तदेनमासादयति 'देवं सवित-
 रेष ते सोमस्तः रक्षस्व सा त्वा दभञ्जि'ति तदेनं
 देवायैव सवित्रे परिददाति गुप्त्यै ॥ १८ ॥ * अथा-
 ऽनुसृज्योपतिष्ठते । 'एतत्त्वं देव सोम देवो देवाँर
 ऽउपागा ऽइदमहुम्मनुष्यान्तसह रायस्पोषेणे'त्यग्नीषोमौ वा-
 ऽएतमन्तर्जम्भ ऽआदधाते यो दीक्षत ऽआग्नवैष्णवः
 ह्यदो दीक्षणीयः हविर्भवति यो वै विष्णुः सोमः स हविर्वा-
 ऽएष देवानां भवति यो दीक्षते तदेनमन्तर्जम्भ ऽआदधाते
 तत्प्रत्यक्षः सोमान्निर्मुच्यते यदाहैतत्त्वं देव सोम देवो
 देवाँर ऽउपागा ऽइदमहुम्मनुष्यान्तसह रायस्पोषेणेति
 भूमा वै रायस्पोषः सह भूम्नेत्येवैतदाह ॥ १९ ॥ † अथो-
 पनिष्कामति । 'स्वाहा निर्वरुणस्य पाशान्मुच्य' ऽइति वरुण-
 पाशे वा ऽएषोऽन्तर्भवति योऽन्यस्याऽसैस्तत्प्रत्यक्षं वरुण-
 पाशान्निर्मुच्यते यदाह स्वाहा निर्वरुणस्य पाशान्मुच्य-
 ऽइति ॥ २० ॥ अथेत्याहवनीये समिधमबभ्यादधाति । 'अग्ने
 व्रतपास्त्वे व्रतपा' ऽइत्यग्निर्हि देवानां व्रतपतिस्तस्मादाहाऽग्ने
 व्रतपास्त्वे व्रतपा ऽइति 'यां तव तनूर्मर्च्यभूदेषा सा त्वयि
 यो मम तनूस्त्वय्यभूदियः सा मयि । यथायथं नौ व्रतपते

* का० श्रौ० सू० ८. ७. १७।

† का० श्रौ० सू० ८. ७. १८।

(१) शु० सं० अ० ५ क० ३९। (२) शु० सं० अ० ५ क० ३९। (३) शु० सं० अ० ५
 क० ३९। (४) शु० सं० अ० ५ क० ४०। (५) शु० सं० अ० ५ क० ४०।

व्रतान्नु मे दीक्षां दीक्षापतिरमथंस्ताऽनुतपस्तपस्पति-
रिति तत्प्रत्यक्षमग्नेर्विस्मृच्चयते स स्वेन सताऽऽत्मना
यजते तस्मादस्याऽत्राऽश्नन्ति मानुषो हि भवति तस्माद-
स्याऽत्र नाम गृह्णन्ति मानुषो हि भवत्यथ यत्पुरा ना-
ऽश्नन्ति यथा *हविषोऽहुतस्य नाऽश्रीयादेवं तत्तस्माद्दीक्षि-
तस्य नाऽश्रीयादथाऽत्राऽङ्गुलीर्विस्तृजते ॥ २१ ॥ (९)

षष्ठाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[अथाऽग्नीषोमीयपशुप्रयोगः]

(तत्र यूपच्छेदनम्)

यूपं व्रक्ष्यन्वैष्णव्यर्चा जुहोति । वैष्णवो हि यूप-
स्तस्माद्वैष्णव्यर्चा जुहोति ॥ १ ॥ यद्वेव वैष्णव्या
जुहोति यज्ञो वै विष्णुस्येजेनैवैतद्यूपमच्छेति तस्माद्वैष्ण-
व्यर्चा जुहोति ॥ २ ॥ स यदि सुचा जुहोति । † चतु-
र्गहीतमाज्यं गृहीत्वा जुहोति यद्यु सुवेण सुवेणैवोपहत्य
जुहोत्युरु विष्णो विक्रमस्वोरु क्षयाय नस्कृधि । घृतं घृत-
योने पिब पप्र-प्रयज्ञपतिं तिर स्वाहेति ॥ ३ ॥ यदाज्यं
परिशिष्टं भवति । तदादत्ते यत्तक्षणः शस्त्रं भवति तत्त-
द्वादत्ते तऽआयन्ति स यं यूपं जोषयन्ते ॥ ४ ॥ तमेवम-

* ऐ० ब्रा० २. १. ३. द्रष्टव्यम् ।

(८) एतद्ब्राह्मणगतविषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—

कपि० सं० ४०. ६; शां० ब्रा० ९. १; का० श० ४. ६. ३; क० सं० २६. २; मै० सं० ३.
९. १; ऐ० ब्रा० १. २८; ।

† का० श्रौ० सू० ६. १. ४ ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० ४१ ।

भिमृश्य जपति । पश्चाद्वैव प्राङ् तिष्ठन्न * भिमन्त्रयते 'ऽत्य-
 न्न्याँर ऽअगान्नान्न्याँर ऽउपागामि'त्यति ह्यन्न्यानेति ना-
 ऽन्न्यानुपैति तस्मादाहाऽत्यन्न्याँर ऽअगान्नान्न्याँर ऽउपा-
 गामिति ॥ ५ ॥ 'अर्वाक् त्वाँ परेभ्योऽविदं परोऽवरेभ्य'-
 ऽइति । अर्वाग्येनं परेभ्यो वृश्चति य ऽएतस्मात्पराश्चो
 भवन्ति परोऽवरेभ्य ऽइति परो ह्येनमवरेभ्यो वृश्चति य-
 ऽएतस्मादर्वाश्चो भवन्ति तस्मादाहार्वाक्त्वा परेभ्योऽविदं
 परोऽवरेभ्य ऽइति ॥ ६ ॥ 'तन्त्वा जुषामहे देव वनस्पते
 देवयज्याया' ऽइति । तद्यथा बहूनां मद्ध्यात्साधवे कर्मणे
 जुषेत स रातमनास्तस्मै कर्मणे स्यादेवमेवैनमेतद्बहूनां
 मद्ध्यात्साधवे कर्मणे जुषते स रातमना वृश्चनाय
 भवति ॥ ७ ॥ 'देवाँस्त्वा देवयज्यायै जुषन्तामि'ति । तद्वै
 समृद्धं यं देवाः साधवे कर्मणे जुषन्तै तस्मादाह देवास्त्वा
 देवयज्यायै जुषन्तामिति ॥ ८ ॥ अथ 'स्रुवेणोपस्पृशति ।
 विष्णवे त्वेति वैष्णवो हि यूपो यज्ञो वै विष्णुर्ध्याय
 ह्येनं वृश्चति तस्मादाह विष्णवे त्वेति ॥ ९ ॥ अथ
 दर्भतरुणकमन्तर्द्धधाति । 'ओषधे त्रायस्वे'ति वृज्जो
 वै परशुस्तथो हैनमेष वृज्जः परशुर्न हिनस्तथ
 परशुना प्रहरति 'स्वधिते' मेनः हिः सीरि'ति

* का० श्रौ० सू० ६. १. ७ ।

† का० श्रौ० सू० ६. १. ६ ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० ४२ । (२) शु० सं० अ० ५ क० ४२ । (३) शु० सं०
 अ० ५ क० ४२ । (४) शु० सं० अ० ५ क० ४२ । (५) शु० सं० अ० ५ क० ४२ ।
 (६) शु० सं० अ० ५ क० ४२ ।

वृज्जो वै परशुस्तथो हैनमेष वृज्जः परशुर्न हिनस्ति ॥१०॥
 स यं प्रथमः * शकलमपच्छिनत्ति । तमादत्ते तं वा-
 ऽअनक्षस्तम्भं वृश्चेदुत ह्येनमनसा ब्रह्मन्ति तथाऽनो न
 प्रतिबाधते ॥ ११ ॥ तं प्राञ्चं पातयेत् । प्राची हि देवानां
 दिग्गथो ऽउदञ्चमुदीची हि मनुष्याणां दिग्गथो प्रत्यञ्चं
 दक्षिणायै त्वेवैनं दिशः परिबिबाधिषेतेषा वै दिक् पितॄणां
 तस्मादेनं दक्षिणायै दिशः परिबिबाधिषेत ॥ १२ ॥ तं
 प्रच्यवमानमनुमन्त्रयते । 'द्याम्मा लेखीरन्तरिक्षम्मा हि-
 सीः पृथिव्या सम्भवे'ति वृज्जो वा ऽएष भवति यं
 यूपाय वृश्चन्ति तस्माद्वृज्जात्प्रच्यवमानादिमे लोकाः
 सहरेजन्ते तदेभ्य ऽएवैनमेतल्लोकेभ्यः शमयति तथेमा-
 ल्लोकाञ्छान्तो न हिनस्ति ॥ १३ ॥ स यदाह । द्याम्मा
 लेखीरिति दिवे मा हिंसीरित्येवैतदाहाऽन्तरिक्षं मा
 हिंसीरिति नाऽत्र तिरोहितमिवाऽस्ति पृथिव्या-
 सम्भवेति पृथिव्या सज्जानीष्वेत्येवैतदाहा'स्यः हि त्वां
 स्वधितिस्तेतिजानः प्रणिनाय महते सौभगायेत्येष
 ह्येनं स्वधितिस्तेजमानः प्रणयति ॥ १४ ॥ अथा-
 ऽऽवृश्चनमभिजुहोति । नेदतो नाष्ट्रा रक्षांस्थनूत्ति-
 ष्ठानिति वृज्जो वा ऽआज्यं तद्वृज्जेणैवैतन्नाष्ट्रा रक्षा
 ंस्थवबाधते तथाऽतो नाष्ट्रा रक्षांस्थि नाऽनूत्तिष्ठ-
 न्त्यथो रेतो वा ऽआज्यं तद्वनस्पतिष्वेवैतद्देतो दधाति

तस्माद्वेतस ऽआवृश्चनावनस्पतयो ऽनु प्रजायन्ते ॥१५॥ स
 जुहोति । 'अतस्त्वं देव वनस्पते शतवल्शो विरोह सहस्रव-
 ल्शा द्वि वयः रुहेमे'ति नाऽत्र तिरोहितमिवाऽस्ति ॥१६॥ तं परि-
 वासयति । स यावन्तमेवाऽग्रे परिवासयेत्तावान्स्यात् ॥१७॥
 [अर्धप्रपाठकः ॥६४॥] *पञ्चाऽरत्निं परिवासयेत् । पाङ्को यज्ञः
 पाङ्कः पशुः पञ्चसंवत्सरस्य तस्मात्पञ्चाऽरत्निं परिवास-
 येत् ॥१८॥ षडरत्निं परिवासयेत् । षड्वा ऽऋतवः संवत्सरस्य
 संवत्सरो वृज्जो वृज्जो यूपस्तस्मात्षडरत्निं परिवासयेत्
 ॥ १९ ॥ अष्टारत्निं परिवासयेत् । अष्टाक्षरा वै गायत्री
 पूर्वार्द्धो वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वार्द्धे ऽएष यज्ञस्य तस्मादष्टा-
 रत्निं परिवासयेत् ॥ २० ॥ नवारत्निं परिवासयेत् । त्रिवृद्वै
 यज्ञो नव वै त्रिवृत्तस्मान्नवारत्निं परिवासयेत् ॥ २१ ॥
 एकादशारत्निं परिवासयेत् । एकादक्षारा वै त्रिष्टुब्बवृज्ज-
 स्त्रिष्टुब्बवृज्जो † यूपस्तस्मादेकादशारत्निं परिवासयेत् ॥२२॥
 द्वादशारत्निं परिवासयेत् । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य
 संवत्सरो वृज्जो वृज्जो यूपस्तस्माद् द्वादशारत्निं परिवासयेत्
 ॥ २३ ॥ त्रयोदशारत्निं परिवासयेत् । त्रयोदश वै मासाः
 संवत्सरस्य संवत्सरो वृज्जो वृज्जो यूपस्तस्मात्त्रयोदशारत्निं
 परिवासयेत् ॥ २४ ॥ पञ्चदशारत्निं परिवासयेत् । पञ्च-
 दशो वै वृज्जो वृज्जो यूपस्तस्मात्पञ्चदशारत्निं परिवासयेत्

(१) शु० सं० अ० ५ क० ४३ ।

* का० श्रौ० सू० ६. १. २७ ।

† का० श्रौ० सू० ६. १. २९-३२ ।

॥ २५ ॥ सप्तदशारत्निर्वाजपेययूपः । अपरिमित एव
स्यादपरिमितेन वा एतेन वृज्जेण देवा अपरिमितमज-
यँस्तथो एवैष एतेन वृज्जेणापरिमितेनैवापरिमितं
जयति तस्मादपरिमित एव स्यात् ॥ २६ ॥ स * वा-
अष्टाश्रिर्भवति । अष्टाक्षरा वै गायत्री पूर्वार्द्धो वै यज्ञस्य
गायत्री पूर्वार्द्धं एष यज्ञस्य तस्मादष्टाश्रिर्भवति ॥ २७ ॥

षष्ठाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥ (p)

इति षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

[यूपोच्छ्रयणादि]

† अबिभ्रमादत्ते । 'देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्वि-
नोर्वाहुभ्यां पूष्णो हुस्ताभ्यामाददे नार्यसी'ति समान-
एतस्य यजुषो बन्धुर्योषो वा एषा यदबिभ्रस्तस्मादाह
नार्यसीति ॥ १ ॥ अथाऽवटं परिलिखति 'इदमहं
रक्षसां ग्रीवाऽपि कृन्तामी'ति वृज्जो वा अविभ्रवृज्जेणै
वैतन्नाष्ट्राणां रक्षसां ग्रीवाऽपिकृन्तति ॥ २ ॥ ‡ अथ
खनति । प्राञ्चमुत्करमुत्किरत्युपरेण सम्मायाऽवटं खनति

* का० श्रौ० सू० ६. १. २६-२८ ।

(p) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—

का० श० ४. ६. ४; का० सं० २६. ३. ४; कपि० सं० ४१. २; तै० सं० ६. ३. ३; मै० सं०
३. ९. २; ऐ० ब्रा० २. १; शां० ब्रा० १०. १ ।

† का० श्रौ० सू० ६. २. ८ ।

‡ का० श्रौ० सू० ६. २. ९-१४ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० १ । (२) शु० सं० अ० ६ क० १ ।

तदग्रेण प्राञ्चं यूपं निदधात्येतावद्मात्राणि बर्ही^१ऽप्युपरिष्ठा-
दधि निदधाति तदेवोपरिष्ठाद्यूपशकलमधि निदधाति
पुरस्तात्पाश्वर्तश्चक्षुषालमुपनिदधात्यथ यवमवत्यः प्रोक्ष-
ण्यो भवन्ति सोऽस्रावेव बन्धुः ॥ ३ ॥ स * यवानावपति ।
'यवोऽसि यवयाऽस्मद्वेषो यवयाऽरातीरि'ति नाऽत्र तिरोहि-
तमिवाऽस्त्यथ प्रोक्षत्येको वै प्रोक्षणस्य बन्धुर्मेद्ध्यमेवै-
तत्करोति ॥ ४ ॥ स प्रोक्षति । 'दिवे^२ त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा
पृथिव्यै त्वे'ति ब्रजो वै यूप एषां लोकानामभिगुह्या-
एषां त्वा लोकानामभिगुह्यै प्रोक्षामीत्येवैतदाह ॥ ५ ॥
अथ याः † प्रोक्षण्यः परिशिष्यन्ते । ताऽवष्टेऽवनयति
'शुन्धन्ताँल्लोकाः पितृषदना' ऽइति पितृदेवस्यो वै कूपः
खातस्तमेवैतद्मेद्ध्यं करोति ॥ ६ ॥ अथ बर्ही^३षि । प्राची
नाग्राणि चोदीचीनाग्राणि चाऽवस्तृणाति 'पितृषदनमसी'ति
पितृदेवस्यं वा ऽस्यैतद्भवति यन्निखातः स यथा निखात-
ऽओषधीषु मितः स्यादेवमेतास्वोषधिषु मितो भवति
॥ ७ ॥ अथ ‡ यूपशकलं प्राऽस्यति । तेजो ह वा ऽएतद्द-
नस्पतीनां यद्वाह्याशकलस्तस्माद्यदा वाह्याशकलमपतक्षु-
वन्त्यथ शुष्यन्ति तेजो ह्येषामेतत्तद्यूपशकलं प्राऽस्यति

* का० श्रौ० सू० ६. २. १५ ।

† का० श्रौ० सू० ६. २. १६, १७ ।

‡ का० श्रौ० सू० ६. २. १९ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० १ । (२) शु० सं० अ० ६ क० १ । (३) शु०
सं० अ० ६ क० १ । (४) शु० सं० अ० ६ क० १ ।

सतेजसं मिनवानीति तद्यदेष ऽएव भवति नाऽन्य-
 ऽएष हि यजुष्कृतो मेद्ध्यस्तस्माद्यूपशकलं प्राऽस्यति ॥ ८ ॥
 * स प्राऽस्यति । 'अग्नेरीरसि स्वावेश ऽउन्नेतृणामि'ति
 पुरस्ताद्वा ऽअस्मादेषोऽपच्छिद्यते तस्मादाहाऽग्नेरीरसि
 स्वावेश ऽउन्नेतृणामि'त्येतस्य वित्तादुधि त्वा स्थास्यती'त्यधि
 ह्येनं तिष्ठति तस्मादाहैतस्य वित्तादुधि त्वा स्थास्यतीति
 ॥ ९ ॥ अथ † सुवेणोपहत्याऽऽज्यम् । अवटमभिजुहोति
 नेदधस्तान्नाष्ट्रा रक्षाथंस्युपोत्तिष्ठानिति वृज्जो वा ऽआज्यं
 तद्वृज्जेणैवैतन्नाष्ट्रा रक्षाथंस्युपबाधते तथाऽधस्तान्नाष्ट्रा
 रक्षाथंसि नोपोत्तिष्ठन्त्यथ पुरस्तात्परीत्योदङ्ङासीनो यूप-
 मनक्ति स ऽआह यूपायाऽऽज्यमानायाऽनुब्रूहीति ॥ १० ॥
 ‡ सोऽनक्ति । 'देवस्त्वा सविता मद्धाऽनक्ति'ति सविता वै
 देवानां प्रसविता यजमानो वा ऽएष निदानेन यद्यूपः सर्वं
 वा ऽइदं मधु यदिदं किञ्च तदेनमनेन सर्वेण स॒थ॒स्पर्श-
 यति तदस्मै सविता प्रसविता प्रसौति तस्मादाह देवस्त्वा
 सविता मद्धाऽनक्तिवति ॥ ११ ॥ अथ चषालमुभयतः
 प्रत्यज्य प्रतिमुञ्चति । 'सुपिप्पलाबभ्यस्त्वौषधीबभ्य' ऽइति
 पिप्पलः हैवाऽस्यैतद्यन्मद्ध्ये सङ्ग्रहीतमिव भवति तिर्यग्वा-
 ऽइदं वृक्षे पिप्पलमाहतः स यदेवेदः सम्बन्धनं चाऽन्त-

* का० श्रौ० सू० ६. २. १९ ।

† का० श्रौ० सू० ६. २. २०-२१ ।

‡ का० श्रौ० सू० ६. ३. २-४ ।

(१) शु० सं० अ० ६. क० २ । (२) शु० सं० अ० ६. क० २ । (३) शु० सं० अ०
 ६. क० २ । (४) शु० सं० अ० ६. क० २ ।

रोपेनितमिव तदेवैतत्करोति तस्मान्ममृज्ये सङ्ग्रहीतमिव
भवति ॥ १२ ॥ *आऽन्तमग्निष्ठा मनक्ति । यजमानो वा-
ऽअग्निष्ठा रस ऽआज्यः रसेनैवैतद्यजमानमनक्ति त-
स्मादान्तमग्निष्ठा मनक्त्यथ परिव्ययणं प्रतिसमन्तं परि-
मृशत्यथा ऽऽहोच्छ्रीयमाणायाऽनुब्रूहीति ॥ १३ ॥ †स ऽउच्छ्र-
यति । 'धामिन्प्रेणाऽस्पृक्ष ऽआन्तरिक्षं मृज्येनाऽऽप्राः पृथि-
वीमुपरेणादृढीरिति ब्रूजो वै यूप ऽएषां लोकानामभि-
जित्यै तेन ब्रज्जेणोमल्लोकान्स्पृणुत ऽएबभ्यो लोकेबभ्यः
सपत्नान्निर्बभजति ॥ १४ ॥ अथ मिनोति । 'या ते धामा-
न्युश्मसि गमक्ष्यै यत्र गावो भूरिशृङ्गा ऽअयासः । अत्राऽह
तदुरुगायस्य विष्णोः परमं पदमवभारि भूरी'त्येतया
त्रिष्टुभा मिनोति ब्रज्जस्त्रिष्टुब्रज्जो यूपस्तस्मात्त्रिष्टुभा
मिनोति ॥ १५ ॥ सम्प्रत्यग्निमग्निष्ठां मिनोति । यजमानो
वा ऽग्निष्ठाऽग्निरु वै यज्ञः स यदग्नेरग्निष्ठाऽहलयेद्धलेद्ध
यज्ञायजमानस्तस्मात्सम्प्रत्यग्निमग्निष्ठां मिनोत्यथ पृथ्वी-
त्यथ पृथ्वीत्यथाऽऽप ऽउपनिनयति ॥ १६ ॥ अथैवमभि-
पद्य वाचयति । 'विष्णोः कर्माणि पश्यत यतो ब्रतानि
पस्पशे । इन्द्रस्य युज्यः सखे'ति ब्रज्जं वा ऽएष प्राऽहा-
षीद्यो यूपमुदशिश्नियविष्णोर्विजितिं पश्यतेत्येवैतदाह

* का० श्रौ० सू० ६. ३. ५; अग्निसमीपे तिष्ठतीत्यग्निष्ठा=अग्निरभिमुखीभूता प्रत्यासन्ना
यूपस्याऽश्रित्यर्थः ।

† का० श्रौ० सू० ६. ३. ६-११ ।

(१) छ० सं० अ० ६. क० २ । (२) छ० सं० अ० ६. क० ३ । (३) छ० सं०
अ० ६. क० ४ ।

यदाह विष्णोः कर्माणि पश्यत यतो व्रतानि पस्पशे ।
 इन्द्रस्य युज्यः सखेतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता वैष्णवो यूपस्तः
 सेन्द्रं करोति तस्मादाहेन्द्रस्य युज्यः सखेति ॥ १७ ॥ अथ
 *चषालमुदीक्षते । 'तद्विष्णोः परमं पदः सदा पश्यन्ति
 सूरयः । दिवीव चक्षुराततमि'ति वृज्जं वा ऽएष प्राऽहा-
 र्षीद्यो यूपमुदशिश्चियत्तां विष्णोर्विजितिं पश्यतेत्येवैतदाह
 यदाह तद्विष्णोः परमम्पदः सदा पश्यन्ति सूरयः ।
 दिवीव चक्षुराततमिति ॥ १८ ॥ अथ †परिर्व्ययति ।
 अनग्नतायै न्वेव परिर्व्ययति तस्मादुत्रेव परिर्व्ययत्यत्रेव
 हीदं वासो भवत्यन्नाद्यमेवाऽस्मिन्नेतद्दधात्यत्रेव हीदमुन्नं
 प्रतितिष्ठति तस्मादुत्रेव परिर्व्ययति ॥ १९ ॥ त्रिवृता
 परिर्व्ययति । त्रिवृद्भ्यन्नं पशवो ह्यन्नं पिता माता यज्ञायते
 तत्तृतीयं तस्मात्त्रिवृता परिर्व्ययति ॥ २० ॥ स परिर्व्य-
 यति । 'परिवीरैसि परित्वा देवीर्विशो व्ययन्तां परीमं
 व्यजमानः रायो मनुष्याणामि'ति तद्यजमानयाऽऽशिषमा-
 शास्ते यदाह परीमं व्यजमानः रायो मनुष्याणामिति
 ॥ २१ ॥ ‡अथ यूपशकलमवगूहति । 'दिवः सूनुरसी'ति
 प्रजा हैवाऽस्यैषा तस्माद्यदि यूपैकादशिनी स्यात्स्व१४

* का० श्रौ० सू० ६. ३. १२ ।

† का० श्रौ० सू० ६. ३. १३ ।

‡ का० श्रौ० सू० ६. ३. १५ ।

(१) शु० सं० अ० ६. क० ५ । (२) शु० सं० अ० ६. क० ६ । (३) शु० सं०
अ० ६. क० ६ ।

स्वमेवाऽवगूहेद्विपर्य्यासं तस्य *हैषा मुग्धाऽनुव्रता प्रजा
जायतेऽथ यो विपर्य्यासमवगूहति न स्वऽथ स्वं तस्य हैषा
मुग्धाऽननुव्रता प्रजा जायते तस्मादु स्वऽथ स्वमेवाऽवगूहेद्वि-
विपर्य्यासः ॥ २२ ॥ स्वर्गस्यो हैष लोकस्य समारोहणः
क्रियते । यूपशकलऽइयः रशना रशनायै यूपशकलो
यूपशकलाच्चषालं चषालात्स्वर्गं लोकः समश्नुते ॥ २३ ॥
अथ † यस्मात्स्वरुर्नाम । एतस्माद्वा एषोऽपच्छिद्यते तस्यै-
तत् स्वमेवाऽरुर्भवति तस्मात्स्वरुर्नाम ॥ २४ ॥ तस्य यन्नि-
खातम् । तेन पितृलोकं जयत्यथ यदूर्ध्वं निखातादारशनायै
तेन मनुष्यलोकं जयत्यथ यदूर्ध्वं रशनायाऽआचषाला-
त्तेन ‡ देवलोकं जयत्यथ यदूर्ध्वं चषालाद् द्रव्यङ्गुलं वा
त्र्यङ्गुलं वा साङ्ख्याऽइति देवास्तेन तेषां लोकं जयति
§ सलोको ह वै साङ्ख्यैर्देवैर्भवति य एवमेतद्वेद ॥ २५ ॥ तं
वै पूर्वार्द्धं मिनोति । वृज्जो वै यूपो वृज्जो दण्डः पूर्वार्द्धं वै
दण्डस्याऽभिपद्य प्रहरति पूर्वार्द्धं एष यज्ञस्य तस्मात्पूर्वार्द्धं
मिनोति ॥ २६ ॥ यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं जिग्गुर्थै-
षामियं जितिस्ते होचुः कथं न इदं मनुष्यैरनब्भ्यारोह्यऽथ

* 'ख' पुस्तके 'हैषा मुग्धाऽनु' इति ।

† ऐ० ब्रा० (२. १. ३) 'तमेतं स्वरुमपश्यन्' इति । 'स्वरुणा पशुमनक्ति' तै० सं०
(५. ५. ७. १) इति । आप० श्रौ० सूत्रे 'स्वरुमन्तर्धाय स्वधितिना पशुं समनक्ति घृतेनाकौ
पशुं स्वायेथामिति शिरसि न वा स्वधितिना स्वरुणैव । (७. १४. ११. १२) 'यूपच्छेदन-
समये यः प्रथमः शकलः परापतति स स्वरुरित्युच्यते' ।

‡ तै० सं० ६. ३. ४. २१, २२; द्रष्टव्यम् ।

§ 'ग-च' पुस्तकयोः 'सलोको वै' इति ।

स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्द्ध-
 येयुर्विदुह्य यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरोऽभवन्नथ यदेनेना-
 ऽयोपयँस्तस्माद्यूपो नाम पुरस्ताद्वै प्रज्ञा पुरस्तादमनोजवस्त-
 स्मात्पूर्वाद्धे मिनोति ॥ २७ ॥ स वा ऽअष्टाश्रिर्भवति ।
 अष्टाक्षरा वै गायत्री पूर्वाद्धे वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वाद्धे ऽएष
 यज्ञस्य तस्मादष्टाश्रिर्भवति ॥ २८ ॥ तद् ह स्मैतं देवा-
 ऽअनुप्रहरन्ति । यथेदमप्येतर्ह्येकेऽनुप्रहरन्तीति देवा-
 ऽअकुर्वन्निति ततो रक्षांशसि यज्ञमनूदपिबन्त ॥ २९ ॥ ते
 देवा ऽअद्धर्ष्युमब्रुवन् । यूपशकलमेव जुहुयि तदहैष स्वगा-
 कृतो भविष्यति तथो रक्षांशसि यज्ञं नाऽनूत्पास्यन्तेऽयं
 वै वृज्ज् ऽउद्यत ऽइति ॥ ३० ॥ सोऽद्धर्ष्युः । यूपशकल-
 मेवाऽजुहोत्तदहैष स्वगाकृत ऽआसीत्तथो रक्षांशसि यज्ञं
 नाऽनूदपिबन्ताऽयं वै वृज्ज् ऽउद्यत ऽइति ॥ ३१ ॥ तथो-
 ऽएवैष ऽएतत् । यूपशकलमेव जुहोति तदहैष स्वगा-
 कृतो भवति तथो रक्षांशसि यज्ञं नाऽनूत्पिबन्तेऽयं वै वृज्ज्-
 ऽउद्यत ऽइति स जुहोति 'दिवं' ते धूमो गच्छतु स्वर्ग्योतिः
 पृथिवीं भस्मनाऽऽपृण स्वाहे'ति ॥ ३२ ॥ (A)

सप्तमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

(१) शु० सं० अ० ६ क० २१ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—

का० श० ४. ७. १; मै० सं० ३. ९. ३; का० सं० २६. ५; कपिष्ठ० सं० ४१. ३ ।

[यूपैकादशिनी]

यावती वै वेदिस्तावती पृथिवी । वृज्जा वै यूपास्त-
दिमामेवैतत्पृथिवीमेतैर्वृज्जै स्पृणुतेऽस्यै सपत्नान्निर्भजति
* तस्माद्यूपैकादशिनी भवति द्वादशऽउपशयो भवति
वितष्टस्तं दक्षिणतऽउपनिदधाति तद्यद् द्वादशऽउपशयो
भवति ॥ १ ॥ † देवा ह वै यजं तन्वानाः । तेऽसुररक्ष-
सेभ्यऽआसङ्गाद्विभयाश्चक्रुस्तद्य एतऽउच्छ्रिता यथेषु-
रस्ता तथा वै स्तृणुते वा न वा स्तृणुते यथा दण्डः प्रह-
तस्तेन वै स्तृणुते वा न वा स्तृणुतेऽथ य एष द्वादश-
ऽउपशयो भवति यथेषुरायतानस्ता यथोद्यतमप्रहृतमेवमेव
वृज्जऽउद्यतो दक्षिणतो नाष्ट्राणां रक्षसामपहत्यै तस्माद्
द्वादशऽउपशयो भवति ॥ २ ॥ ‡ तं निदधाति । 'एष ते
पृथिव्यां लोकऽआरण्यस्ते पशुरिति पशुश्च वै यूपश्च
तदस्माऽआरण्यमेव पशूनामनुदिशति तेनो एष पशु-
मान्भवति तद् द्वयं यूपैकादशिन्यै सम्मयनमाहुः श्व-
सुत्यायै ह न्वेवैके सम्मिन्वन्ति प्रकुब्रतायै चैव श्वःसुत्यायै
यूपं मिन्वन्तीत्यु च ॥ ३ ॥ तदु तथा न कुर्यात् । अग्नि-
ष्टमेवोच्छ्रयेदिदं वै यूपमुच्छ्रित्याऽद्धर्षुरापरिव्ययणा-
न्नान्वर्ज्यपरिवीता वा एत एताथ रात्रिं वसन्ति सा
न्वेव परिचक्षा पशवे वै यूपमुच्छ्रयन्ति प्रातर्वै पशूनालभन्ते

* का० श्रौ० सू० ८. ८. ६-१० ।

† अत्र शतम् २००० ।

‡ का० श्रौ० सू० ८. ८. २३ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० ६ ।

तस्माद्दुःप्रातरैवोच्छ्रयेत् ॥४॥ स यऽउत्तरोऽग्निष्ठात्स्यात् ।
 तमेवाऽयऽउच्छ्रयेदथ दक्षिणमथोत्तरं दक्षिणार्द्धमुत्तमं तथो
 दीची भवति ॥ ५ ॥ अथोऽइतरथाऽऽहुः । दक्षिणमेवाऽग्ने-
 ऽग्निष्ठादुच्छ्रयेदथोत्तरमथ दक्षिणमुत्तरार्द्धमुत्तमं तथो
 हाऽस्योदगेव कर्मानुऽसन्तिष्ठतऽहुति ॥ ६ ॥ स यो *
 वर्षिष्ठः स दक्षिणार्द्धः स्यात् । अथ हूसीयानथ हूसीया-
 नुत्तरार्द्धो हूसिष्ठस्तथोदीची भवति ॥७॥ अथ पत्नीबन्धः
 पत्नीयूपमुच्छ्रयन्ति । सर्वत्राय इवेव पत्नीयूपऽउच्छ्रियते
 तत्त्वाष्ट्रं पशुमालभते त्वष्टा वै सिक्तः रेतो विकरोति
 तद्देवऽएवैतत्सिक्तः रेतो विकरोति मुष्करो भवत्येष वै
 प्रजनयिता यश्चमुष्करस्तस्माश्चमुष्करो भवति तन्न सऽथ-
 स्थापयेत्पृथ्व्यग्निःकृतमेवोत्सृजेत्स यत्सऽथस्थापयेत्प्रजायै
 हाऽन्तमियात्तत्प्रजामुत्सृजति तस्मान्न सऽथस्थापयेत्पृथ्व्य
 अग्निःकृतमेवोत्सृजेत् ॥ ८ ॥ (B)

सप्तमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[† पशुपाकरणादि]

पशुश्च वै यूपश्च । वा ऽऋते यूपोत्पशुमालभन्ते
 कदा चन तद्यत्तथा न ह वा ऽएतस्मा ऽअग्ने पशवश्चक्षमिरे

* का० श्रौ० सू० ८. ८. १९-२१ ।

(B) एतद्ब्राह्मणगतविषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—

का० श्रौ० ४. ७. २; तै० सू० ६. ६. ४ ।

† तृणेन पशोरुपस्पर्शनमुपाकरणम् ।

‘उपावर्तध्वम्’ इत्ययं प्रैष उपाकरणशब्देनोच्यते’ इति देवयानिकः । आप० श्रौ० सूत्रेऽपि उपा-
 करणप्रकारः सुव्यक्तः (७. १४. २-४) ।

यदन्नमभविष्यन्न्यथेदमन्नं भूतं यथा हैवाऽयं द्विपात्पुरुष-
 ऽउच्छ्रित ऽएव ह वै द्विपाद ऽउच्छ्रिताश्चेरुः ॥ १ ॥
 ततो देवा ऽएतं वृज्जं ददृशुः । यद्युपं तमुच्छिष्रियुस्तस्मा-
 न्नीषा प्राऽवलीयन्त ततश्चतुष्पादा ऽअभवँस्ततोऽन्नमभ-
 वन्न्यथेदमन्नमभूता ऽएतस्मै हि वा ऽएतेऽतिष्ठन्त तस्माद्युप-
 ऽएव पशुमालभन्ते नर्त्ते यूपान्कदाचन ॥ २ ॥ *अथोपा-
 कृत्य पशुम् । अग्निं मथित्वा नियुनक्ति तद्यत्तथा न ह वा
 ऽएतस्मा ऽअग्रे पशवश्चक्षमिरे यद्धविरभविष्यन्न्यथैना-
 ऽनिदुः हविर्भूतानग्नौ जुहति तान्देवा ऽउपनिरुधुस्त-
 ऽउपनिरुद्धा नोपाऽवेयुः ॥ ३ ॥ ते होचुः । न वा ऽइमेऽस्य
 ग्रामं विदुर्ग्यदग्नौ हविर्जुहति नैतां प्रतिष्ठासुपरुद्धैव
 पशूनाग्निं मथित्वाऽग्नावग्निं जुह्वाम ते वेदिष्यन्त्येष वै किल
 हविषो ग्राम ऽएषा प्रतिष्ठाऽग्नौ वै किल हविर्जुहतीति ततो-
 ऽब्भ्यवैष्यन्ति ततो रातमनस ऽआलम्भाय भविष्यन्तीति
 ॥ ४ ॥ त ऽउपरुद्धैव पशून् । अग्निं मथित्वाऽग्नावग्निमजुहुवुस्ते-
 ऽविदुरेष वै किल हविषो ग्राम ऽएषा प्रतिष्ठाऽग्नौ वै किल
 हविर्जुहतीति ततोऽब्भ्यवायँस्ततो रातमनस ऽआलम्भा-
 याऽभवन् ॥ ५ ॥ तथो ऽएवैष ऽएतत् । उपरुद्धैव
 पशुमग्निं मथित्वाऽग्नावग्निं जुहोति स वेदैष वै किल हविषो
 ग्राम ऽएषा प्रतिष्ठाऽग्नौ वै किल हविर्जुहतीति ततोऽब्भ्य-
 वैति ततो रातमना ऽआलम्भाय भवति तस्मादुपाकृत्य
 पशुमग्निं मथित्वा नियुनक्ति ॥ ६ ॥ तदाहुः । नोपाकुर्या-

न्नाऽग्निं मन्थेद्रशनामेवाऽऽदायाऽअसोपपरेत्याऽभिधाय नियु-
ज्यादिति तदु तथा न कुर्याद्यथा धर्मं तिरश्चथा चिकीर्षे-
देवं तत्तस्मादेतदेवाऽनुपरीयात् ॥ ७ ॥ *अथ तृणमादायोपा-
करोति । द्वितीयवान्निरुणधा ऽहुति द्वितीयवान्हि वीर्यवान्
॥ ८ ॥ स तृणमादत्ते । 'उपाऽऽवीरसी'त्युप हि द्वितीयोऽवति
तस्मादाहोपाऽऽवीरसी'त्युप देवान्दैवीर्विशः प्राऽगुरिति
दैव्यो वा ऽएता विशो यत्पशवोऽस्थिषत देवेभ्य ऽहुत्ये-
वैतदाह यदाहोपदेवान्दैवीर्विशः प्रागुरिति ॥ ९ ॥ 'उंशिजो
बृह्णितमानि'ति । विद्वांऽसो हि देवास्तस्मादाहोशिजो
बृह्णितमानिति ॥ १० ॥ 'देवै त्वष्टर्ब्रसु रमे'ति । त्वष्टा
वै पशूनामीष्टे पशवो ब्रसु तानेतदेवा ऽअतिष्टमानाँस्त्व-
ष्टारमब्रुवन्नुपनिमदेति यदाह देव त्वष्टर्ब्रसु रमेति ॥ ११ ॥
'हव्यं ते स्वदन्तामि'ति । यदा वा ऽएत ऽएतस्मा
ऽअद्वियन्त यद्धविरुभविष्यँस्तस्मादाह हव्यं ते स्वदन्ता-
मिति ॥ १२ ॥ 'रेवती रमद्धमि'ति । रेवन्तो हि पशवस्त-
स्मादाह रेवतीरमद्धमिति 'बृहस्पते धारया ब्रसूनी'ति
ब्रह्म वै बृहस्पतिः पशवो ब्रसु तानेतदेवा ऽअतिष्टमाना-
न्ब्रह्मणैव परस्तात्पर्यदधुस्तन्नाऽत्यायँस्तथो ऽएवैनानेष-
ऽएतद् ब्रह्मणैव परस्तात्परिदधाति तन्नाऽतियन्ति तस्मादाह

* का० श्रौ० सू० ६. ३. १७ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० ७ । (२) शु० सं० अ० ६ क० ७ । (३) शु० सं०
अ० ६ क० ७ । (४) शु० सं० अ० ६ क० ७ । (५) शु० सं० अ० ६ क० ७ ।
(६) शु० सं० अ० ६ क० ८ । (७) शु० सं० अ० ६ क० ८ ।

बृहस्पते धारया वसूनीति प्राशं कृत्वा प्रतिमुञ्चत्यथाऽतो
नियोजनस्यैव ॥ १३ ॥ (C)

सप्तमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १२७ ॥

[पशोर्नियोजनप्रोक्षणादि]

*प्राशं कृत्वा प्रतिमुञ्चति । 'ऋतस्य त्वा देवहविः
प्राशेन प्रतिमुञ्चामी'ति वरुण्य वा ऽएषा यद्वज्रस्तदेनमेत-
दृतस्यैव प्राशेन प्रतिमुञ्चति तथो हैनमेषा वरुण्य रज्जुर्न-
हिनस्ति ॥ १ ॥ 'धर्षा मानुष' ऽइति । न वा ऽएतमग्रे
मनुष्योऽधृष्णोत्स 'यदेवर्त्तस्य प्राशेनैतदेवहविः प्रतिमुञ्च-
त्यथैनं मनुष्यो धृष्णोति तस्मादाह धर्षा मानुष ऽइति ॥ २ ॥
अथ 'नियुनक्ति । 'देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वा-
हुब्भ्यां पूष्णो हस्ताब्भ्यामग्नीषोमाब्भ्यां जुष्टं नियुन-
ज्मी'ति तद्यथैवाऽदो दैवतायै हविर्गृह्णन्नादिशत्येवमेवैतदेव-
ताब्भ्यामादिशत्यथ प्रोक्षत्येको वै प्रोक्षणस्य बन्धुर्मेद्व्य-

(C) एतद् ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—

का० श० ४. ७. ३; कठ० सं० २६. ६; कपि० सं० ४१. ४; ऐ० ब्रा० २. २; मै०
सं० ३. ९; शां० ब्रा० १०. २; तै० सं० ६. ३. ५।

* का० श्रौ० सू० ६. ३. २४।

† 'यदेवर्त्तस्य' इति पाठः 'क' पुस्तके।

‡ का० श्रौ० सू० ६. ३. २५-२७; पशौ देवताविकल्पोऽत्र (६. ३. २६.) द्रष्टव्यः ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० ८। (२) शु० सं० अ० ६ क० ८। (३) शु० सं०

अ० ६ क० ९।

मेवैतत्करोति ॥ ३ ॥ स प्रोक्षति । ‘अद्भ्यस्वौषधीभ्य’
 ऽइति तद्यत् ऽएव सम्भवति तत् ऽएवैतद्मेद्ध्यं करोतीदहं
 हि यदा वर्षत्यथौषधयो जायन्त ऽऔषधीर्जग्ध्वाऽपुः
 पीत्वा तत् ऽएष रसः सम्भवति रसाद्रेतो रेतसः पशवस्त-
 द्यत् ऽएव सम्भवति यत्तश्च जायते तत् ऽएवैतद्मेद्ध्यं करोति
 ॥ ४ ॥ ‘अनुं त्वा माता मन्व्यतामनुपिते’ति । स हि
 मातुश्चाऽपि पितुश्च जायते तद्यत् ऽएव जायते तत्-
 ऽएवैतन्मेद्ध्यं करोत्यनुबभ्राता सगर्भ्योऽनुसखा स्यूत्थ-
 ऽइति स यत्ते जन्म तेन त्वाऽनुमतमारभ ऽइत्येवैतदाहा-
 ऽग्नीषोमौषध्यां त्वा जुष्टं प्रोक्षामी’ति तद्याभ्यां देवता-
 ब्यामारभते ताभ्यां मेद्ध्यं करोति ॥ ५ ॥ * अथोपगृह्णाति ।
 ‘अपां पेरुरसी’ति तदेनमन्तरतो मेद्ध्यं करोत्यथाऽधस्तादु-
 पोक्षत्यापो देवीः स्वदन्तु स्वात्तश्चित्सदेवहविरि’ति तदेनः
 सर्वतो मेद्ध्यं करोति ॥ ६ ॥ † अथाऽऽहाऽग्नये समिद्ध्यमाना-
 याऽनुब्रूहीति । स ऽउत्तरमाधारमाघार्याऽसंस्पर्शयन्त्सुचौ
 पश्येत्य जुह्वा पशुः समनक्ति शिरो वै यज्ञस्योत्तर ऽआधार-
 ऽएष वा ऽअत्र यज्ञो भवति यत्पशुस्तद्यज्ञ ऽएवैतच्छिरः
 प्रतिदधाति तस्माज्जुह्वा पशुः समनक्ति ॥ ७ ॥ स ललाटे
 समनक्ति । ‘सं ते प्राणो वातेन गच्छतामि’ति ‘समङ्गानि

* का० श्रौ० सू० ६. ३. २८-२९ ।

† का० श्रौ० सू० ६. ४. १, २ ।

(१) श्रु० सं० अ० ६ क० ९ । (२) श्रु० सं० अ० ६ क० ९ । (३) श्रु० सं०
 अ० ६ क० ९ । (४) श्रु० सं० अ० ६ क० ९ । (५) श्रु० सं० अ० ६ क० १० ।
 (६) श्रु० सं० अ० ६ क० १० । (७) श्रु० सं० अ० ६ क० १० । (८) श्रु० सं०
 अ० ६ क० १० ।

यजत्रैरित्येकसयोः संव्यज्ञपतिराशिषेति श्रोण्योः स यस्मै
 कामाय पशुमालभन्ते तत्प्राप्नुहीत्येवैतदाह ॥ ८ ॥ इदं वै
 पशोः संज्ञप्यमानस्य । प्राणो वातमपि पद्यते तत्प्राप्नुहि
 यत्ते प्राणो वातमपि पद्याता ऽदृत्येवैतदाह समङ्गानि यजत्रै-
 रित्यङ्गैर्वा ऽअस्य यजन्ते तत्प्राप्नुहि यत्ते ऽङ्गैर्व्यजान्ता
 ऽदृत्येवैतदाह संव्यज्ञपतिराशिषेति यजमानाय वा ऽएते
 नाऽऽशिषमाशासते तत्प्राप्नुहि यत्त्वया यजमानायाऽऽशिष-
 माशासान्ता ऽदृत्येवैतदाह सादयति स्तुचावथ प्रवराया-
 ऽऽश्रावयति सोऽसावेव बन्धुः ॥ ९ ॥ अथ द्वितीयमाश्रा-
 वयति । द्वौ ह्यत्र होतारौ भवतः स मैत्रावरुणायाऽहैवा-
 ऽऽश्रावयति यजमानं त्वेव प्रवृणीते ऽग्निर्ह द्वैवीनां विशां
 पुर ऽएतेत्यग्निर्हि देवतानां मुखं तस्मादाहाऽग्निर्ह द्वैवीनां
 विशां पुर ऽएतेत्ययं यजमानो मनुष्याणामिति तः हि
 सोऽन्वद्धो भवति यस्मिन्नद्धे यजते तस्मादाहाऽयं यजमानो
 मनुष्याणामिति 'तयोरैस्थूरि गार्हपत्यं दीदयच्छतः
 हिमाद्रायू' ऽदृति तयोरनार्त्तानि गार्हपत्यानि शतं वर्षाणि
 सन्वित्येवैतदाह ॥ १० ॥ 'राधांसीत्सम्पृश्चानाऽवसम्पृ-
 श्चानौ तन्व' ऽदृति । राधांसेव सम्पृश्चाथां माऽपि
 तनूरित्येवैतदाह तौ ह यत्तनूरपि सम्पृश्चीयातां प्राऽग्नि-
 र्व्यजमानं दहेत्स यदग्नौ जुहोति तदेषोऽग्नये प्रयच्छत्यथ
 ग्रामेवाऽत्रर्त्विजो यजमानायाऽऽशिषमाशासते तामस्मै

सर्वामग्निः समर्द्धयति तद्राधाथस्येव सम्पृञ्चाते नाऽपि
तनूस्तस्मादाह राधाथसीत्सम्पृञ्चानाऽव सम्पृञ्चानौ तन्व-
ऽइति ॥ ११ ॥ (D)

सप्तमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

[अथ * पशुसंज्ञपनम्]

(तत्रोपवेशनादि-विधिः)

तद्यत्रैतत्प्रवृत्तो होता होतृषदन ऽउपविशति । तदु-
पविश्य प्रसौति प्रसूतोऽङ्कुर्युः[†] शुचावादत्ते ॥ १ ॥
अथा[‡] ऽऽप्प्रीभिश्चरन्ति । तद्यदाप्प्रीभिश्चरन्ति सर्वेणेव
वा ऽएष मनसा सर्वेणेवाऽऽत्मना यज्ञः सम्भरति सञ्च
जिहीर्षति यो दीक्षते तस्य रिरिचान् ऽइवाऽऽत्मा भवति
तमेताभिराप्प्रीभिराप्याययन्ति तद्यदाप्याययन्ति तस्मा-
दाप्प्रियो नाम तस्मादाप्प्रीभिश्चरन्ति ॥ २ ॥ ते वा ऽएत-
ऽएकादश प्रयाजा भवन्ति । दश वा ऽइमे पुरुषे प्राणा
ऽऽत्मैकादशो यस्मिन्नेते प्राणाः प्रतिष्ठिता एतावान्वै

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—

का० श० ४. ७. ४; कठ० सं० २६. ८; मै० सं० ३. ९. ६; तै० सं० ६. ३. ६, ७;
कपि० सं० ४१. ६. ७; ।

* 'यागीयपक्षोः शस्त्रवातादिकं विना मुखबन्धनेन आसं निरोध्य यत्प्राणैर्वियोजनं
तत्पशुसंज्ञपनमित्युच्यते' ।

† का० श्रौ० सू० ३. २. १७ ।

‡ निरु० ८. २. १-७, आप्रियः कस्माद् ? आप्नोतेः प्रीणातेर्वा आप्रीभिराप्रीणाति इति
च ब्राह्मणम् ।

पुरुषस्तदस्य सर्वमात्मानमाप्न्यायन्ति तस्मादेकादश
 प्रयाजा भवन्ति ॥ ३ ॥ स ऽआश्राव्याऽऽह । समिधं
 प्रेष्येति प्रेष्य प्रेष्येति चतुर्थेचतुर्थे प्रयाजे समा-
 नयमानो दशभिः प्रयाजैश्चरति दश प्रयाजानिष्ट्वाऽऽह
 शासमाहरेत्यसिं वै शास ऽइत्याचक्षते ॥ ४ ॥ अथ यूप-
 शकलमादत्ते । तावये जुह्वा अत्का *पशोर्हलाटमुप-
 स्पृशति 'घृतेनाक्तौ पशून्स्त्रायेथामि'ति वृज्जो वै यूपशकलो
 वृज्जः शासो वृज्जू ऽआज्यं तमेवैतत्कृत्स्नं वृज्जः सम्भृत्य
 तमस्याऽभिगोप्सारं करोति नेदेनं नाष्ट्रा रक्षांशसि हिन-
 सन्निति पुनर्यूपशकलमवगूहत्येषां ते प्रज्ञाताऽश्विरस्ति-
 त्याह शासं प्रयच्छन्त्सादयति स्तुचौ ॥ ५ ॥ † अथाऽऽह
 पृथ्व्यग्नयेऽनुब्रूहीति । उल्मुकमाद्याऽग्नीत्पृथ्व्यग्निं करोति
 तद्यत्पृथ्व्यग्निं करोत्यच्छिद्मेवैनमेतदग्निना परिगृह्णाति नेदेनं
 नाष्ट्रा रक्षांशसि प्रमृशानित्यग्निर्हि रक्षसामपहन्ता तस्मा-
 त्पृथ्व्यग्निं करोति तद्यत्रैनं श्रपयन्ति तदभि परिहरति ॥ ६ ॥
 तदाहुः । पुनरेतदुल्मुकं हरेदथाऽत्राह्वयेवाऽग्निं निर्ममत्थ्य
 तस्मिन्नेनं श्रपयेयुराहवनीयो वा ऽएष न वा ऽएष तस्मै
 यदस्मिन्नश्रुतं श्रपयेयुस्तस्मै वा ऽएष यदस्मिञ्छुतं
 जुहुयुरिति ॥ ७ ॥ तदु तथा न कुर्यात् । यथा वै अग्नि-
 तमेवमस्यैतद्भवति यदेनेन पृथ्व्यग्निं करोति स यथा
 असितमनुहायाऽऽच्छिद्य तदन्न्यस्मै प्रयच्छेदेवं तत्तस्मादे-

* का० श्रौ० सू० ६. ४. १०-१२ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० ११ ।

† का० श्रौ० सू० ६. ५. १, २ ।

तस्यैवोल्मुकस्याऽङ्गारान्निमृद्य तस्मिन्नेनं श्रपयेयुः ॥ ८ ॥
 अथोल्मुकमादायाऽग्नीत्पुरस्तात्प्रतिपद्यते । अग्निमेवैतत्पुर-
 स्तात्करोत्यग्निः पुरस्तान्नाष्ट्वा रक्षां स्यपग्नन्नेत्यथाऽभयेना-
 ऽनाष्ट्वेण पशुं नयन्ति तं वपाश्रपणीबभ्यां प्रतिप्रस्थाता-
 ऽन्वारभते प्रतिप्रस्थातारमद्धर्षुरद्धर्षुं यजमानः ॥ ९ ॥
 तदाहुः । नैष यजमानेनाऽन्वारबभ्यो मृत्यवे ह्येतं नयन्ति
 तस्मान्नाऽन्वारभेतेति तदन्वेवाऽऽरभेत न वा ऽएतं
 मृत्यवे नयन्ति यं व्यजाय नयन्ति तस्मादन्वेवाऽऽरभेत
 यजादु हैवाऽस्मानमन्तरियाद्यन्नाऽन्वारभेत तस्मादन्वेवा-
 ऽऽरभेत तत्परोऽक्षमन्वारब्धं भवति वपाश्रपणीबभ्यां प्रति-
 प्रस्थाता प्रतिप्रस्थातारमद्धर्षुरद्धर्षुं यजमान ऽएतदु
 परोऽक्षमन्वारब्धं भवति ॥ १० ॥ अथ स्तीर्णायैवेदेः । द्वे तृणे-
 ऽअध्वर्षुरादत्ते स ऽआश्राव्याऽऽहोपस्प्रेष्य होतर्हव्या
 देवेभ्य ऽइत्येतदु वैश्वदेवं पशौ ॥ ११ ॥ *अथ वाचयति ।
 'रेवति यजमान' ऽइति वाग्वै रेवती सा यद्वाग्बहु वृदति
 तेन वाग्नेवती 'प्रियं धा ऽआविशे'त्यनार्त्तिमाविशेत्येवैतदा-
 'होरोरन्तरिक्षात्सजुर्देवेन वातेने'त्यन्तरिक्षं वा ऽअनु-
 रक्षश्चरत्यमूलमुभयतः परिच्छिन्नं यथाऽयं पुरुषोऽमूल-
 ऽउभयतः परिच्छिन्नोऽन्तरिक्षमनुचरति तद्वातेनेनः
 संविद्वानाऽन्तरिक्षाद्गोपायेत्येवैतदाह यदाहोरोरन्तरिक्षात्सजु-

* का० श्रौ० सू० ६. ५. १० ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० ११ । (२) शु० सं० अ० ६ क० ११ । (३) शु० सं०
 अ० ६ क० ११ ।

देवेन वातेनेति ॥ १२ ॥ 'अस्य हविषस्मना यजे'ति ।
 वाचमेवैतदाहाऽनार्त्तस्याऽस्य हविष आत्मना यजेति
 'समस्य तन्वा भवे'ति वाचमेवैतदाहाऽनार्त्तस्याऽस्य हविष-
 स्तन्वा सम्भवेति ॥ १३ ॥ तद्यत्रैनं विशसन्ति । † तत्पुर-
 स्तात्तृणमुपाऽस्यति 'वृषो वृषीयसि यजे यज्ञपतिं धा' ऽहुति
 बर्हिरेवाऽस्मा ऽएतस्तृणात्यस्कन्नः हविरसदिति तद्यदेवा-
 ऽस्याऽत्र विशस्यमानस्य किञ्चित्स्कन्दति तदेतस्मिन्प्रति-
 तिष्ठति तथा नाऽमुया भवति ॥ १४ ॥ अथ पुनरेत्या-
 ऽऽहवनीयमभ्यावृत्याऽऽसते । नेदस्य संज्ञप्यमानस्या-
 ऽह्यक्षा ऽअसामेति तस्य न कूटेन प्रगृह्णन्ति मानुषः
 हि तन्नो ऽएव पश्चात्कर्णं पितृदेवत्यः हि तदपि गृह्य
 वैव § मुखं तमयन्ति वेष्कं वा कुर्वन्ति तन्नाऽऽह जहि
 मारयेति मानुषः हि तत्संज्ञपयाऽह्वगन्निति तद्धि देवत्रा
 स यदाहाऽह्वगन्नित्येतर्हि ह्येष देवाननुगच्छति तस्मादाहा-
 ऽह्वगन्निति ॥ १५ ॥ तद्यत्रैनं निविध्यन्ति । तत्पुरा
 संज्ञपनाजुहोति 'स्वाहा देवेभ्य' ऽइत्यथ यदा प्राऽऽह
 संज्ञतः पशुरित्यथ जुहोति 'देवेभ्यः स्वाहे'ति पुरस्तात्स्वा-
 हाकृतयो वा ऽअह्ये देवा ऽउपरिष्ठात्स्वाहाकृतयोऽन्ये
 तानेवैतत्प्रीणाति त ऽएनमुभये देवाः प्रीताः स्वर्गलोक-

† का० श्रौ० सू० ६. ५. १४-१५ ।

§ का० श्रौ० सू० ६. ५. १५-२३ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० ११ । (२) शु० सं० अ० ६ क० ११ । (३) शु० सं०
 अ० ६ क० ११ । (४) शु० सं० अ० ६ क० ११ । (५) शु० सं० अ० ६ क० ११ ।

सभिवहन्ति ते वा ऽएते परिपशब्ध्ये ऽइत्याहुती स यदि
कामयेत जुहुयादेते यद्यु कामयेताऽपि नाऽऽहियेत ॥१६॥ (A)

अष्टमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[अथाऽग्नीषोमीयवपायागः]

यदा प्राऽऽह संज्ञतः पशुरिति । अथाऽङ्घ्र्युराह
नेष्टः पत्नीमुदानयेत्युदानयति नेष्टा पत्नीं पान्नेजनं
बिब्रथतीम् ॥ १ ॥ * तां वाचयति । 'नमस्त ऽआताने'ति
यज्ञो वा ऽआतानो यज्ञः हि तन्वते तेन यज्ञ ऽआतानो
जघनाद्धो वा ऽएष यज्ञस्य यत्पत्नी तामेतत्प्राचीं यज्ञं
प्रसादयिष्यन्भवति तस्मा ऽएवैतद्यज्ञाय निहुते तथो
हैनामेष यज्ञो न हिनस्ति तस्मादाह नमस्त ऽआतानेति
॥ २ ॥ 'अनेर्वा प्रेही'ति । असपत्नेन प्रेहीत्येवैतदाह
'घृतस्य कुल्या ऽउप ऽऋतस्य पत्न्या ऽअङ्घ्रि'ति साधूपेत्ये-
वैतदाह 'देवीरपः शुद्धा बोद्धुः सुपरिविष्टा देवेषु सुपरि-
विष्टा वयं परिवेष्टारो भूयास्मे'त्यप ऽएवैतत्पावयति ॥३॥
अथ पशोः प्राणानद्भिः पत्न्युपस्पृशति । तद्यदद्भिः
प्राणानुपस्पृशति । जीवं वै देवानां हविरमृतममृतानामथै-

(A) एतद् ब्राह्मणगतविषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—

का० श० ४. ८. १; मै० सं० ३. ९. ७, ८; कपि० सं० ४१. ७; काठ० सं० १६. ९;
तै० सं० ६. ३. ८ ।

* का० श्रौ० सू० ६. ६. १ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० १२ । (२) शु० सं० अ० ६ क० १२ । (३) शु० सं०
अ० ६ क० १२ । (४) शु० सं० अ० ६ क० १३ ।

तत्पशुं गन्धन्ति यत्संज्ञपयन्ति यद्विश्रासत्यापो वै प्राणा-
स्तदस्मिन्नेतादृष्टान्दधाति तथैतज्जीवमेव देवानां हवि-
र्भवत्यमृतममृतानाम् ॥ ४ ॥ अथ यत्पत्न्युपस्पृशति ।
योषा वै पत्नी योषायै वा ऽहमाह प्रजाह प्रजायन्ते तदेन-
मेतस्यै योषायै प्रजनयति तस्मात्पत्न्युपस्पृशति ॥ ५ ॥
*सोपस्पृशति । 'वाचं ते शुन्धामी'ति मुखं 'प्राणं ते
शुन्धामी'ति नासिके 'चक्षुस्ते शुन्धामी'त्यक्ष्यौ 'श्रोत्रं ते
शुन्धामी'ति कर्णौ 'नाभिं ते शुन्धामी'ति योऽयमनिरुक्तह
प्राणो 'मेढ्रं ते शुन्धामी'ति वा 'पायुं ते शुन्धामी'ति योऽयं
पश्चात्प्राणस्तत्प्राणान्दधाति तत्समीरयत्यथ संहृत्य
पदुश्चरित्रास्ते शुन्धामी'ति पद्भिर्वै प्रतितिष्ठति प्रति-
ष्ठित्या ऽएव तदेनं प्रतिष्ठापयति ॥ ६ ॥ अथ वा ऽआपह
† परिशिष्यन्ते । अर्द्धा वा यावत्यो वा ताभिरेनं यजमा-
नश्च शीर्षतोऽग्रेऽनुषिञ्चतस्तत्प्राणांश्चैवाऽस्मिंस्तत्तौ धत्त-
स्तच्चैनमतह समीरयतह ॥ ७ ॥ तद्यत्कूरीकुर्वन्ति । यदा-
स्थापयन्ति शान्तिरापस्तदद्भिह शान्त्या शमयतस्तदद्भिह
सन्धत्तह ॥ ८ ॥ तावनुषिञ्चतह । 'मनस्त ऽआप्यायतां वाक्त-
ऽआप्यायतां प्राणस्त ऽआप्यायतां चक्षुस्त ऽआप्यायतां

* का० श्रौ० सू० ६. ६. २, ३ ।

† का० श्रौ० सू० ६. ६. ४-६ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० १४ । (२) शु० सं० अ० ६ क० १४ । (३) शु०
सं० अ० ६ क० १४ । (४) शु० सं० अ० ६ क० १४ । (५) शु० सं० अ० ६ क०
१४ । (६) शु० सं० अ० ६ क० १४ । (७) शु० सं० अ० ६ क० १४ ।
(८) शु० सं० अ० ६ क० १४ । (९) शु० सं० अ० ६ क० १५ ।

श्रोत्रं त ऽआप्प्यायतामि'ति तत्प्राणान्धत्तस्तत्समीरयतो
 'यत्ते क्रूरं यदास्तिथतं तत्त ऽआप्प्यायतां निष्टयायतामि'ति
 ॥ ९ ॥ तद्यत्क्रूरीकुर्वन्ति । यदास्थापयन्ति शान्तिरापस्त-
 दद्भिः शान्त्या शमयतस्तदद्भिः सन्धत्त'स्तत्ते शुद्ध्यत्वि'ति
 तन्मेद्ध्यं कुरुतः 'शमहोब्भ्य' ऽइति जघनेन पशुं निनयतः
 ॥ १० ॥ तद्यत्क्रूरीकुर्वन्ति । यदास्थापयन्ति नेदेतदन्व-
 शान्तान्वहोरात्राण्यसन्निति तस्माच्छमहोब्भ्य ऽइति
 जघनेन पशुं निनयतः ॥ ११ ॥ * अथोक्तानं पशुं पृथ्व्य-
 स्यन्ति । स तृणमन्तर्द्धधा'त्योषधे त्र्योषवे'ति वृज्जो वा-
 ऽअसिस्तथो हैनमेष वृज्जोऽसिर्न हिनस्त्यथाऽसिनाऽभि
 निदधाति 'स्वधिते मैनः हिःसीरि'ति वृज्जो वा ऽअसिस्तथो
 हैनमेष वृज्जोऽसिर्न हिनस्ति ॥ १२ ॥ सा या प्रज्ञाताऽभिः ।
 तयाऽभि निदधाति सा हि यजुष्कृता मेद्ध्यया † तद्यद्यं
 तृणस्य तत्सव्ये पाणौ कुरुतेऽथ यद् बुध्नं तदक्षिणेना-
 ऽऽदत्ते ॥ १३ ॥ स यत्राऽऽच्छयति । यत् ऽएतल्लोहितमुत्पतति
 तदुभयतोऽनक्ति 'रक्षसां भागोऽसी'ति रक्षसाः ७ ह्येष भागो
 यदुसृक् ॥ १४ ॥ तदुपास्याऽभितिष्ठति । 'इदमहः रक्षोऽभि-
 तिष्ठामीदमहः रक्षोऽवबाध ऽइदमहः रक्षोऽधमन्तमो नया
 मी'ति तद्यजेनैवैतन्नाष्ट्रा रक्षाः ७ स्यवबाधते तद्यदमूलमुभ-

(१) शु० सं० अ० ६ क० १५ । (२) शु० सं० अ० ६ क० १५ । (३)
 शु० सं० अ० ६ क० १५ । (४) शु० सं० अ० ६ क० १५ । (५) शु० सं० अ० ६
 क० १५ । (६) शु० सं० अ० ६ क० १६ । (७) शु० सं० अ० ६ क० १६ ।

* का० श्रौ० सू० ६. ६. ७ ।

† का० श्रौ० सू० ६. ६. ८-१० ।

यत्तः परिच्छिन्नं भवत्यमूलं वा ऽइदमुभयतः परिच्छिन्नः रक्षो
 ऽन्तरिक्षमनुचरति यथाऽयं पुरुषोऽमूलः ऽउभयतः परि-
 च्छिन्नोऽन्तरिक्षमनुचरति तस्मादमूलमुभयतः परिच्छिन्नं
 भवति ॥ १५ ॥ अथ † वषामुत्तिवदन्ति । तथा वषाश्रपण्यौ
 प्रोण्यौति 'वृतेन द्यावापृथिवी प्रोण्युवाथामि'ति तदिमे
 द्यावापृथिवी ऽऊर्जा रसेन भाज्यत्यनयोर्ऊर्जः रसं दधाति
 ते रसवत्या ऽउपजीवनीये ऽइमाः प्रजा ऽउपजीवन्ति
 ॥ १६ ॥ कार्मर्ष्यमर्ष्यौ वषाश्रपण्यौ भवतः । यत्र वै देवा-
 ऽअग्रे पशुमालेभिरे तदुदीचः कृष्यमाणस्याऽवाङ् मेधः
 पपात स ऽएष वनस्पतिरजायत तद्यत्कृष्यमाणस्याऽवाङ्-
 पतत्तस्मात्कार्मर्ष्यस्तेनैवैनमेतन्मेधेन समर्द्धयति कृत्स्नं-
 करोति तस्मात्कार्मर्ष्यमर्ष्यौ वषाश्रपण्यौ भवतः ॥ १७ ॥
 तां परिवासयति । तां पशुश्रपणे प्रतपति तथो हाऽस्या-
 ऽत्राऽपि श्रुता भवति पुनरुल्मुकमग्नीदादत्ते ते जघनेन
 चात्वालं यन्ति त ऽआयन्त्यागच्छन्त्याहवनीयः स ऽएतत्तृण-
 मद्धर्ष्युराहवनीये प्राऽस्यति 'व्यायो वेस्तोकानामि'ति स्तो-
 कानाथं हैषा समित् ॥ १८ ॥ अथोत्तरतस्तिष्ठन्वषां
 प्रतपति । अत्येष्यन्वा ऽएषोऽग्निं भवति दक्षिणतः परीत्य
 श्रपयिष्यंस्तस्मा ऽएवैतान्निहनुते तथो हैनमेषोऽतिगुन्त-
 मग्निर्वा हिनस्ति तस्मादुत्तरतस्तिष्ठन्वषां प्रतपति ॥ १९ ॥
 तामन्तरेण यूपश्चाऽग्निं च हरन्ति । तद्यत्समया न हरन्ति

† का० श्रौ० सू० ६. ६. ११-१६ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० १६ । (२) शु० सं० अ० ६ क० १६ ।

येनाऽन्न्यानि हवींश्षि हरन्ति नेदश्रुतया समया यज्ञं
 प्रसजामेति यदु बाह्येन न हरन्त्यग्रेण यूपं * बहिर्द्धा ह
 यज्ञात्कुर्व्यस्तस्मादन्तरेण यूपश्चाऽग्निश्च हरन्ति दक्षिणतः
 परीत्य प्रतिप्रस्थाता श्रपयति ॥ २० ॥ अथ स्रुवेणोपहृत्या-
 ऽऽज्यम् । अद्ध्वर्युर्वपामभिजुहोत्यग्निराज्यस्य वेतु स्वाहेति
 तथो हाऽस्यैते स्तोकाः श्रुताः स्वाहाकृता ऽआहुतयो
 भुत्वाऽग्निं प्राप्नुवन्ति ॥ २१ ॥ अथाऽऽह स्तोकेभ्योऽनु-
 ब्रूहीति । स ऽआग्नेयी स्तोकेभ्योऽन्वाह तद्यदाग्नेयी
 स्तोकेभ्योऽन्वाहेतः प्रदाना वै वृष्टिरितो ह्यग्निर्वृष्टिं
 वनुते स ऽएतैस्तोकैरेतान्तसोकान्वनुते त ऽएते स्तोका
 वर्षन्ति तस्मादाग्नेयी स्तोकेभ्योऽन्वाह यदा श्रुता
 भवति ॥ २२ ॥ अथाऽऽह प्रतिप्रस्थाता † श्रुता
 प्रचरेति । स्रुचावदायाऽद्ध्वर्युरतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽऽह स्वा-
 हाकृतिभ्यः प्रेष्येति वषट्कृते जुहोति ॥ २३ ॥ हुत्वा-
 वपामेवाऽग्रेऽभिधारयति । अथ पृषदाज्यं तदु ह चरका-
 द्ध्वर्यवः पृषदाज्यमेवाऽग्रेऽभिधारयन्ति प्राणः पृषदाज्यमिति
 वदन्तस्तदु ह याज्ञवल्क्यं चरकाद्ध्वर्युरनुव्याजहारैवं
 कुर्वन्तं प्राणं वा ऽअयमन्तरगादद्ध्वर्युः प्राण एनः
 हाऽस्यतीति ॥ २४ ॥ स ह स्म बाहू ऽअन्ववेक्ष्याऽऽह ।
 इमौ पलितौ बाहू क स्विद्राह्मणस्य वृचो बभूवेति न

* 'बहिर्द्धा यज्ञात्' इति इति 'ग-च' पुस्तकयोः ।

† का० श्रौ० सू० ६. ६. २२ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० १६ ।

तद्वाहियेतोत्तमो वा ऽएष प्रयाजो भवतीदं वै हविर्व्यज्ज
 ऽउत्तमे प्रयाजे ध्रुवामेवाऽग्रेऽभिधारयति तस्यै हि प्रथमा-
 वाज्यभागौ होष्यन्भवति वपां वा ऽअत्र प्रथमाऽ
 होष्यन्भवति तस्माद्वपामेवाऽग्रेऽभिधारयदथ पृषदाज्यमथ
 यत्पशुं नाऽभिधारयति नेदश्रुतमभिधारयाणीत्येतदेवाऽस्य
 सर्वं पशुरभिधारितो भवति यद्वपामभिधारयति तस्माद्वपा-
 मेवाऽग्रेऽभिधारयेदथ पृषदाज्यम् ॥ २५ ॥ * अथाऽऽज्यमुप-
 स्तृणीते । अथ हिरण्यशकलमवदधात्यथ वपामवद्यन्नाहा-
 ऽग्नीषोमाब्भ्यां छागस्य वपायै मेदसोऽनुब्रूहीत्यथ हिरण्य-
 शकलमवदधात्यथोपरिष्ठाद्विराज्यस्याऽभिधारयति ॥ २६ ॥
 तद्यद्विण्यशकलावभितो भवतः । गन्न्ति वा ऽएतत्पशुं
 यदग्नौ जुह्वत्यमृतमायुर्हिरण्यं तदमृत ऽआयुषि प्रतिति-
 ष्ठति तथाऽत ऽउदेति तथा सज्जीवति तस्माद्विरण्यशक-
 लावभितो भवतः† ऽआश्राव्याऽऽहाऽग्नीषोमाब्भ्यां छागस्य
 वपां मेदः प्रेष्येति न प्रस्थितमित्याह प्रसुते प्रस्थित-
 मिति वषट्कृते जुहोति ॥ २७ ॥ हुत्वा वपाऽ समीच्चयौ ।
 ‡ वपाश्रपण्यौ कृत्वाऽनुप्रास्यति 'स्वाहाकृते ऽऊर्ध्वनभसं
 मारुतं गच्छतमि'ति नेदिमे ऽअमुया सतो याब्भ्यां वपा-
 मशिश्रपामेति ॥ २८ ॥ तद्यद्वपया चरन्ति । यस्यै वै
 देवतायै पशुमालभन्ते तामेवैतद्देवतामेतेन मेधेन प्रीणाति

* का० श्रौ० सू० ६. ६. २२, २३ ।

† आश्राव्याहे 'न्नाग्निभ्यां छागस्य वपां मेदः प्रेष्ये'ति (का० श्रौ० सू० ६. ७. २४ ।

‡ का० श्रौ० सू० ६. ६. २६ ।

(१) शु० सं० अ० ६. क० १६ ।

सैषा देवतैतेन मेधेन प्रीता शान्तोत्तराणि हवींषि
 श्रप्स्यमाणान्युपरमति तस्माद्वपया चरन्ति ॥ २९ ॥
 [अर्थप्रपाठकः ॥५६॥] अथ चात्वाले मार्जयन्ते । क्रूरी वा
 ऽएतत्कुर्वन्ति यत्संज्ञयन्ति यद्विश्रासति शान्तिरापस्तदद्भिः
 शान्त्या शमयन्ते तदद्भिः सन्दधते तस्माच्चात्वाले
 मार्जयन्ते ॥ ३० ॥ (B)

अष्टमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[पशुपुरोडाशयागः]

यदेवत्यः पशुर्भवति । तदेवत्यं पुरोडाशमनुनिर्वपति
 तद्यत्पुरोडाशमनु निर्वपति सर्वेषां वा ऽएष पशूनां मेधो
 यद्वीहियवौ तेनैवैनमेतन्मेधेन समर्द्धयति कृत्स्नं करोति
 तस्मात्पुरोडाशमनु निर्वपति ॥ १ ॥ अथ यद्वपया प्रचर्ष्य ।
 एतेन पुरोडाशेन प्रचरति मर्द्ध्यतो वा ऽइमां * वषामुत्खि-
 दन्ति मर्द्ध्यत ऽएवैनमेतेन मेधेन समर्द्धयति कृत्स्नं
 करोति तस्माद्वपया प्रचर्ष्येतेन पुरोडाशेन प्रचरत्येष
 न्वेवैतस्य बन्धुर्ष्यत्र क चैष पशुं पुरोडाशोऽनु निरुप्यते
 ॥ २ ॥ † अथ पशुं विश्रास्ति । त्रिः प्रच्छयावयताक्षिः
 प्रच्छयुतस्य हृदयमुत्तमं कुरुतादिति त्रिवृद्धिं यज्ञः ॥ ३ ॥

(B) एतद्वाणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—

का० श० ४. ८. २; तै० सं० ६. ३. ९; मै० सं० ३. १०. १।

* 'वषा नाम' पशोरामाशयस्थोपरि तमाच्छाद्य वर्त्तमानोऽतिसूक्ष्मश्चेतवन्नाकृतिरूपोऽ-
 ङ्गविशेषः ।

† का० श्रौ० सू० ६. ७. १।

* अथ शमितारहः सद्शास्ति । यत्वा पृच्छाच्छृतः † हविः
शमिताश्रिति श्रुतमित्येव ब्रूतान्न शृतं भगवो न शृतः
हीति ॥ ४ ॥ अथ जुह्वा पृषदाज्यस्योपहत्य । अद्धर्ष्यरूप
निष्क्रम्य पृच्छति शृतः हविः शमिताश्रिति श्रुतमित्याह
तद्देवानामित्युपाश्वद्धर्ष्यः ॥ ५ ॥ तद्यत्पृच्छति । शृतं
वै देवानां हविर्नाऽशृतः शमिता वै तद्वेद यदि शृतं वा
भवत्यशृतं वा ॥ ६ ॥ तद्यत्पृच्छति । श्रुतेन पप्रचराणीति
तद्यद्यशृतं भवति शृतमेव देवानां हविर्भवति शृतं
य्यजमानस्याऽनेनाऽअद्धर्ष्यर्भवति शमितरि तदेनो भवति
त्रिष्कृत्वः पृच्छति त्रिवृद्धि यज्ञोऽथ यदाह तद्देवानामिति
तद्धि देवानां यच्छृतं तस्मादाह तद्देवानामिति ॥ ७ ॥ स
हृदयमेवाग्नेऽभिधारयति । ‡ आत्मा वै मनो हृदयं प्राणः
पृषदाज्यमात्मन्येवैतन्मनसि प्राणं दधाति तथैतज्जीवमेव
देवानां हविर्भवत्यमृतममृतानां †† ॥ ८ ॥ सोऽभि-
धारयति । 'सन्ते मनो मनसा सम्प्राणः प्राणेन गच्छता-
मि'ति न स्वाहाकरोति न ह्येषाऽऽहुतिरुद्भासयन्ति पशुम् ॥ ९ ॥

* का० श्रौ० सू० ६. ८. १, २ ।

† का० श्रौ० सू० ६. ८. ४-६ ।

‡ हृदयाभिधारणं प्रशंसति 'आत्मा वै मन' इत्यादिनेति-यदेतत् हृदयाख्यमन्नम् तत्
तदेव मनः संज्ञकः 'आत्मा' खलु, "एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्क्रामति, एतं प्राणमयमात्मान-
मुपसङ्क्रामति, एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्क्रामति" (तै० उ० २. ८) "मनोमयः प्राण-
शरीरो भारूपः सत्यसङ्कल्प आकाशात्मा" (छा० उ० ३. १४. २) इत्यत्र आत्मत्वव्यवहारात् ।
अथवा मन औपाधिकः आत्मा, परिपूर्णस्य परमात्मनः परिच्छेदेन जीवभावः मनस उपाधित्वा-
दिति दिक् ।

†† 'अमृतानाम्' इति 'ख' पुस्तके ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० १८ ।

तं जघनेन चात्वालमन्तरेण यूपश्चाऽग्निश्च हरन्ति ।
 तद्यत्समया न हरन्ति येनाऽन्यानि हवींषि हरन्ति
 श्रुतः सन्तं नेदङ्गशो विकृतेन क्रूरीकृतेन समया यजं
 प्रसजामेति यदु बाह्वेन न हरन्त्यग्रेण यूपं वहिर्द्धा ह यज्ञा-
 त्कुर्युस्तस्मादन्तरेण यूपश्चाऽग्निश्च हरन्ति * दक्षिणतो
 निधाय प्रतिप्रस्थाताऽवद्यति प्लक्षशाखा उत्तर बर्हि-
 र्भवन्ति ताऽअद्व्यवद्यति तद्यत्प्लक्षशाखा उत्तरबर्हिर्भ-
 वन्ति ॥ १० ॥ यत्र वै देवाः अग्रे पशुमालेभिरे । तं त्वष्टा
 शीर्षतोऽग्रेऽबभ्युवामोतैवं चित्राऽऽलभेरन्निति त्वष्टुर्हि
 पशवः स एष शीर्षन् मस्तिष्कोऽनुक्यइच्च मज्जा तस्मात्स
 वान्त इव त्वष्टा ह्येतमबभ्यवमत्तस्मात्तं नाऽश्रीयात्त्वष्टुर्ह्ये-
 तदभिवान्तम् ॥ ११ ॥ तस्याऽवाङ् मेधः पपात । स एष
 वनस्पतिरजायत तं देवाः प्राऽपश्यँस्तस्मात्प्रख्यः प्रख्यो
 ह वै नामैतद्यत्प्लक्ष इति तेनैवैनमेतन्मेधेन समर्द्धयति
 कृत्स्नं करोति तस्मात्प्लक्षशाखा उत्तरबर्हिर्भवन्ति ॥ १२ ॥
 † अथाऽऽज्य मुपस्तृणीते । जुह्वां चोपभृति च वसाहोम-
 हवन्न्याथ समवत्तधान्यामथ हिरण्यशकलाववदधाति
 जुह्वां चोपभृति च ॥ १३ ॥ अथ मनोतायै हविषोऽनुवाच
 आह । तद्यन्मनोतायै हविषोऽनुवाच आह सर्वा ह वै
 देवताः पशुमालबभ्यमानमुप सङ्गच्छन्ते मम नाम ग्रही-
 ष्यति मम नाम ग्रहीष्यतीति सर्वासाथ हि देवतानाथ

हविः पशुस्तासां सर्वासां देवतानां पशौ मनांस्यो-
तानि भवन्ति तान्येवैतत्प्रीणाति तथो ह्यऽमोघाय देवतानां
मनांस्युप सङ्गतानि भवन्ति तस्मान्मनोतायै हविषोऽ-
नुवाच ऽआह ॥ १४ ॥ स हृदयस्यैवाऽग्रेऽवद्यति ।
तद्यन्मद्ध्यतः सतो हृदयस्याऽग्रेऽवद्यति प्राणो वै हृदय-
मतो ह्ययमूर्द्धः प्राणः सञ्चरति प्राणो वै पशुर्यावद्ध्येव
प्राणेन प्राणिति तावत्पशुरथ यदाऽस्मात्प्राणोऽपक्रामति
दावेव तर्हि भूतोऽनर्त्यः शेते ॥ १५ ॥ * हृदयमु वै पशुः ।
तदस्याऽऽत्मन ऽएवाऽग्रेऽवद्यति तस्माद्यदि किञ्चिदवदानः
हीयेत न तदादियेत सर्वस्य हैवाऽस्य तत्पशोरुवत्तं भवति
यद्दृदयस्याऽग्रेऽवद्यति तस्मान्मद्ध्यतः सतो हृदयस्यैवा-
ऽग्रेऽवद्यत्यथ यथापूर्वम् ॥ १६ ॥ अथ जिह्वायै । सा हीयं
पूर्वाह्नात्प्रतिष्ठत्यथ वृक्षसस्तद्धि ततोऽथैकचरस्य दोष्णोऽ-
थ पार्श्वयोरथ तनिम्नोऽथ वृक्क्रयोः ॥ १७ ॥ गुदं
त्रेधा करोति । स्थविमोपयद्भ्यो मध्यं जुह्वां द्वेधा कृत्वा-
ऽवद्यत्यणिम त्र्यङ्गेष्वथैकचरायै श्रोणेरेतावन्नु जुह्वामवद्यति
॥ १८ ॥ अथोपभृति । त्र्यङ्गचस्य दोष्णो गुदं द्वेधा कृत्वा-
ऽवद्यति त्र्यङ्गयायै श्रोणेरथ हिरण्यशकलावदधात्यथो-
परिष्ठादाज्यस्याऽभिघारयति ॥ १९ ॥ † अथ वसाहोमं
गृह्णाति । 'रेडसी'ति लेलेयैव हि यूस्तस्मादाह रेडसीत्य-

* का० श्रौ० सू० ६. ७. ६, ७ ।

† का० श्रौ० सू० ६. ८. ११; 'मांसपाकभाण्डे स्थितः स्नेहात्मको द्रवविशेषो 'वसा' इत्युच्यते' ।

‘भिष्ट्वा श्रीणास्वि’त्यभिर्हेतच्छ्रपयति तस्मादाहाऽभिष्ट्वा
 श्रीणास्वि‘त्यापस्त्वा समरिणन्नि‘त्यापो हेतमङ्गेभ्यो रसः
 सम्भ्ररन्ति तस्मादाहाऽपस्त्वा समरिणन्निति ॥ २० ॥
 ‘वातस्य त्वा द्वाज्या’ ऽहुति । अन्तरिक्षं वा ऽअयमनुपवते
 योऽयं पवतेऽन्तरिक्षाय वै गृह्णाति तस्मादाह वातस्य त्वा
 द्वाज्या ऽहुति ॥ २१ ॥ ‘पूर्णो रथ्रह्या’ ऽहुति । एष वै
 पूर्णोरथ्रहिरेतस्मा ऽउ हि गृह्णाति तस्मादाह पूर्णो रथ्रह्या-
 ऽहुति ॥ २२ ॥ ‘ऊष्मणो व्यथिषदि’ति । एष वा ऽऊष्मै-
 तस्मा ऽउ हि गृह्णाति तस्मादाहोष्मणो व्यथिषदित्यथो-
 परिष्ट्वाद् द्विराज्यस्याऽभिघारयति ॥ २३ ॥ * अथ पार्श्वेन
 वाऽसिना वा प्रयौति । ‘प्रयुतं द्वेष’ ऽहुति तन्नाष्ट्रा ऽएवैत-
 द्रक्षाथस्यतोऽपहन्ति ॥ २४ ॥ अथ † यद्यूष् परिशिष्यते ।
 तत्समवत्तथान्यामानयति तद्धृदयं प्राऽस्यति जिह्वां वृक्ष-
 स्तनिममृतस्त्रे वनिष्ठुमथोपरिष्ट्वाद् द्विराज्यस्याऽभिघारयति
 ॥ २५ ॥ तद्यद्धिरण्यशकलावभितो भवतः । गन्तुन्तिवा-
 ऽएतत्पशुं यदशौ जुह्वत्यमृतमायुर्हिरण्यं तदमृत ऽआयुषि
 प्रतितिष्ठति तथाऽत ऽउदेति तथा सञ्जीवति तस्माद्धि-
 रण्यशकलावभितो भवतः ॥ २६ ॥ अथ यदक्षण्याऽवद्यति ।
 सव्यस्य च दोष्णो दक्षिणायाश्च श्रोणेर्दक्षिणस्य च

* अत्र शतम् २१०० ॥

† ‘यूष् शब्देन मांसेन सह पक्वं जलमुच्यते’ (तै० सं० सा० मा० १. ३. १०)

(१) शु० सं० अ० ६ क० १८ । (२) शु० सं० अ० ६ क० १८ । (३) शु०
 सं० अ० ६ क० १८ । (४) शु० सं० अ० ६ क० १८ । (५) शु० सं० अ० ६ क० १८ ।
 (६) शु० सं० अ० ६ क० १८ ।

दोष्णः सव्यायाश्च श्रोणेस्तस्मादयं पशुरक्षण्या पदो
हरत्यथ यत्सम्यगवद्येत्समीचो हैवाऽयं पशुः पदो हरे-
त्तस्मादक्षण्याऽवद्यत्यथ यन्न शीष्णोऽवद्यति नाऽऽसयो-
र्नाऽनूकस्य नाऽपरसक्थयोः ॥ २७ ॥ असुरा ह वा ऽअग्ने
पशुमालेभिरे । तद्देवा भीषा नोपाऽवेयुस्ताद्देह्यं पृथिव्युवाच
मैतदाहृद्वमहं व ऽएतस्याऽङ्गक्षा भविष्यामि यथा यथैत-
ऽएतेन चरिष्यन्तीति ॥ २८ ॥ सा होवाच । अन्यतरामेवा
ऽऽहुतिमहौषुरद्व्यतरां पर्यशिषन्निति स यां पर्यशिष-
स्तानीमाद्व्यवदानानि ततो देवाः स्विष्टकृते न्यङ्गाण्यपा-
ऽऽभजँस्तस्मात्न्यङ्गाण्यथाऽसुरा ऽअवाचञ्छीष्णोऽऽसयोर-
नूकस्याऽपरसक्थयोस्तस्मात्तेषां नाऽवद्येद्यन्वेव त्वष्टाऽनूक-
मव्यवमत्तस्मादनूकस्य नाऽवद्येदथाऽऽहाऽग्नीषोमावभ्यां
* छागस्य हविषोऽनुब्रूहीत्याश्राव्याऽऽहाऽग्नीषोमावभ्यां
छागस्य हविः प्रेष्येति न प्रस्थितमित्याह प्रसुते प्रस्थित-
मिति ॥ २९ ॥ अन्तरेणाऽर्द्धर्द्धौ याज्यायै वसाहोमं जुहोति ।
इतो वा ऽअयमूर्द्धो मेध ऽउत्थितो यमस्या ऽइमः रसं
प्रजा ऽउपजीवन्त्यर्वाचीनं दिवो रसो वै वसाहोमो रसो
मेधो रसेनैवैतद्रसं तीव्रीकरोति तस्मादयः रसोऽद्य-
मानो न क्षीयते ॥ ३० ॥ तदन्तरेण । अर्द्धर्द्धौ याज्यायै
वसाहोमं जुहोतीयं वा ऽअर्द्धर्द्धोऽसौ द्यौरर्द्धर्द्धोऽन्तरा वै
द्यावापृथिवी ऽअन्तरिक्षमन्तरिक्षाय वै जुहोति तस्मादन्त-

रेणाऽर्द्धच्चौं याज्यायै वसाहोमं जुहोति ॥३१॥ * स जुहोति ।
 'धृतं धृतपावानः पिबत वसां वसापावानः पिबताऽन्तरिक्षस्य
 हविरसि स्वाहे'त्येतेन वैश्वदेवेन यजुषा जुहोति
 वैश्वदेवं वा ऽन्तरिक्षं तद्यदेनेनेमाः प्रजाः प्राणत्यश्चो-
 † दनुत्यश्चाऽन्तरिक्षमनुचरन्ति तेन वैश्वदेवं वृषदकृते
 जुहोति यानि जुह्वामवदानानि भवन्ति ॥ ३२ ॥ अथ जुह्वा
 पृषदाज्यस्योपगन्नाह । ‡ वनस्पतयेऽनुब्रूहीत्याश्रा-
 व्याऽऽह वनस्पतये प्रेष्येति वृषदकृते जुहोति तद्यद्वन-
 स्पतये जुहोत्येतमेवैतद्वज्रं यूपं भागिनं करोति सोमो
 वै वनस्पतिः पशुमेवैतत्सोमं करोति तद्यदन्तरेणोभे-
 ऽआहुती जुहोति तथोभयं व्याप्नोति तस्मादन्तरेणोभे-
 ऽआहुती जुहोति ॥ ३३ ॥ अथ यान्युपभृत्यवदानानि
 भवन्ति । तानि समानयमान ऽआहाऽग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूही-
 त्याश्राव्याऽऽहाऽग्नये स्विष्टकृते प्रेष्येति वृषदकृते जुहोति
 ॥ ३४ ॥ अथ वृद्धसाहोमस्य परिशिष्यते । ‡ तेन दिशो
 व्याधारयति 'दिशः प्रदिश ऽआदिशो विदिश ऽउद्दिशो
 दिग्भ्यः स्वाहे'ति रसो वै वसाहोमः सर्वास्वेवैतद्दिक्षु रस-
 न्दधाति तस्मादयं दिशि-दिशि रसोऽभिगम्यते ॥ ३५ ॥
 अथ पशुः सम्मृशति । एतर्हि सम्मर्शनस्य कालोऽथ यत्पुरा

* का० श्रौ० सू० ६. ८. १६ ।

† 'उदानस्यः' इति 'ग-च' पुस्तकयोः ।

‡ का० श्रौ० सू० ६. ८. १७ ।

‡ का० श्रौ० सू० ६. ८. १९, २० ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० १९ । (२) शु० सं० अ० ६ क० १९ ।

सम्मृशति य ऽइम ऽउपतिष्ठन्ते ते विमथिष्यन्त ऽइति
 शङ्कमानो यद्यु विमाथान्न शङ्केताऽत्रैव सम्मृशेत् ॥ ३६ ॥
 * 'ऐन्द्रः प्राणः । अङ्गे ऽअङ्गे निदीक्ष्यदैन्द्र ऽउदानो ऽअङ्गे-
 ऽअङ्गे निधीत' ऽइति यदङ्गशो विकृत्तो भवति तत्प्राणो-
 दानाब्भ्याथ सन्दधाति 'देवै त्वष्टर्भूरि ते सप्तमेतु
 सलक्ष्मा यद्विषुरूपं भवाती'ति कृत्स्नवृतमेवैतत्करोति
 'देवत्रा यन्तमवसे सखायोऽनु त्वा माता पितरो मद-
 न्ति'ति तद्यत्रैनमहौषीत्तदेनं कृत्स्नं कृत्वाऽनुसमस्यति सो-
 ऽस्यकृत्स्नोऽमुष्मिँल्लोक ऽआत्मा भवति ॥ ३७ ॥ (C)

अष्टमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[उपयङ्गोमः]

त्रीणि ह वै पशोरेकादशानि । एकादश प्रयाजा-
 ऽएकादशाऽनुयाजा ऽएकादशोपयजो दश पाण्ण्या ऽअङ्गुलयो
 दश पाद्या दश प्राणाः प्राण ऽउदानो व्यान ऽइत्ये
 तावान्णै पुरुषो यः परार्द्धः पशूनां यः सर्वेऽनुपशवः
 ॥ १ ॥ तदाहुः । किन्तद्यज्ञे क्रियते येन प्राणः सर्वेऽभ्योऽ-

* का० श्री० सू० ६. ९. १ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० २० । (२) शु० सं० अ० ६ क० २० । (३) शु० सं०
 अ० ६. क० २० ।

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—

का० श० ४. ८. ३; मै० सं० ३. १०. २, ३; तै० सं० १०. ११ ।

ज्ञेभ्यः शिव ऽहुति ॥ २ ॥ यदेव गुदं त्रेधा करोति ।
 प्राणो वै गुदः सोऽयं प्राङ्गततस्तमयं प्राणोऽनुसञ्चरति
 ॥ ३ ॥ स यदेव गुदं त्रेधा करोति । तृतीयमुपयङ्म्यस्तृतीयं
 जुह्वां तृतीयमुपभृति तेन प्राणः सर्वेभ्योऽज्ञेभ्यः शिवः
 ॥ ४ ॥ स ह त्वेव पशुमालभेत । य ऽएनं मेधमुपनयेद्यदि
 कृशः स्याद्यदुदुर्ग्यस्य मेदसः परिशिष्येत तद्गुदे न्यृषेत्प्राणो
 वै गुदः सोऽयं प्राङ्गततस्तमयं प्राणोऽनुसञ्चरति प्राणो वै
 पशुर्यवर्ज्येव प्राणेन प्राणिति तावत्शुरथ यदाऽस्मात्प्राणोऽ
 पक्रामति दूर्ध्वं तर्हि भूतोऽनर्त्यः शेते ॥ ५ ॥ गुदो वै
 पशुः । मेदो वै मेधस्तदेनं मेधमुपनयति यद्यु ऽअसलो
 भवति स्वयमुपेत ऽएव तर्हि मेधं भवति ॥ ६ ॥ अथ
 पृषदाज्यं गृह्णाति । द्वयं वा ऽइदः सर्पिश्चैव दुधि च द्वन्द्वं
 वै मिथुनं प्रजननं मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ ७ ॥
 तेनाऽनुयाजेषु चरति । पशवो वा ऽअनुयाजाः पयः
 पृषदाज्यं तत्पशुष्वेवैतत्पयो दधाति तदिदं पशुषु पयो हितं
 प्राणो हि पृषदाज्यमन्नः हि पृषदाज्यमन्नः हि प्राणः
 ॥ ८ ॥ तेन पुरस्तादनुयाजेषु चरति । स योऽयं पुरस्ता-
 त्प्राणस्तमेवैतद्दधाति तेन पश्चादुपयजति स योऽयं पश्चा-
 त्प्राणस्तमेवैतद्दधाति ताविमा ऽउभयतः प्राणौ हितौ
 यश्चाऽयमुपरिष्टाद्यश्चाऽधस्तात् ॥ ९ ॥ तद्वा ऽएतदेको
 द्वाभ्यां वृषद्वकरोति । अदुर्ग्यवे च यश्चैष ऽउपयजत्यथ
 ययजन्तमुपयजति तस्मादुपयजो नामाऽथ यदुपयजति
 प्रैवैतज्जनयति पश्चाद्व्युपयजति पश्चाद्वि योषायै प्रजाः

प्रजायन्ते ॥ १० ॥ * स ऽउपयजति । 'समुद्रं गच्छ स्वाहे'
 त्यापो वै समुद्र ऽआपो रेतो रेत ऽएवैतत्सिञ्चति ॥ ११ ॥
 'अन्तरिक्षं गच्छ स्वाहे'ति । अन्तरिक्षं वा ऽअनुप्रजाः प्रजा-
 यन्तेऽन्तरिक्षमेवैतदनु प्रजनयति ॥ १२ ॥ 'देवैः सवितारं
 गच्छ स्वाहे'ति । सविता वै देवानां प्रसविता सवितृप्रसूत-
 ऽएवैतत्प्रजनयति ॥ १३ ॥ 'मित्रावरुणौ गच्छ स्वाहे'ति ।
 प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ प्राणोदानावेवैतत्प्रजासु दधाति
 ॥ १४ ॥ 'अहोरात्रे गच्छ स्वाहे'ति । अहोरात्रे वा ऽअनु-
 प्रजाः प्रजायन्तेऽहोरात्रे ऽएवैतदनु प्रजनयति ॥ १५ ॥
 'छन्दांसि गच्छ स्वाहे'ति । सप्त वै छन्दांसि सप्त ग्राम्भ्याः
 पशवः सप्ताऽऽरण्यास्तानेवैतदुभयान्प्रजनयति ॥ १६ ॥
 'द्यावापृथिवी गच्छ स्वाहे'ति । प्रजापतिर्वै प्रजाः सृष्ट्वा ता
 द्यावापृथिवीभ्यां पृथ्व्यगृह्णात्ता ऽइमा द्यावापृथिवीभ्यां
 परिगृहीतास्तथो ऽएवैष ऽएतत्प्रजाः सृष्ट्वा ता द्यावापृथि-
 वीभ्यां परिगृह्णाति ॥ १७ ॥ † अथाऽत्युपयजति । स यन्नाऽत्यु-
 पयजेद्यावत्त्यो हैवाऽग्रे प्रजाः सृष्ट्वास्तावत्त्यो हैव स्युर्न

* 'प्रतिप्रस्थातोपयजति गुदतृतीयस्य प्रच्छेदमनुयाजेषु समुद्रं गच्छेति प्रतिमन्त्रम्'
 (का० श्रौ० सू० ६. ९. १०) ।

† "अत्युपयाजनामकाश्चत्वार उपयागाः सप्तकानामनन्तरमाधिक्येन यष्टव्याः" (सा०
 भा०) ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० २१ । (२) शु० सं० अ० ६ क० २१ ।
 (३) शु० सं० अ० ६ क० २१ । (४) शु० सं० अ० ६ क० २१ । (५) शु०
 सं० अ० ६ क० २१ । (६) शु० सं० अ० ६ क० २१ । (७) शु० सं० अ०
 ६ क० २१ ।

प्रजायेरन्नथ षदत्युपयजति प्रैवैतज्जनयति तस्मादिमाह
प्रजाह पुनरबभ्यावृत्तं प्रजायन्ते ॥ १८ ॥ (D)

अष्टमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ११२ ॥

सोऽत्युपयजति । 'यजं गच्छ स्वाहे'त्यापो वै यज-
ऽआपो रेतो रेत ऽएवैतत्सिञ्चति ॥ १ ॥ 'सोमं गच्छ
स्वाहे'ति । रेतो वै सोमो रेत ऽएवैतत्सिञ्चति ॥ २ ॥
'दिव्यं नभो गच्छ स्वाहे'ति । आपो वै दिव्यं नभ ऽआपो
रेतो रेत ऽएवैतत्सिञ्चति ॥ ३ ॥ 'अग्निं * वैश्वानरं गच्छ
स्वाहे'ति । इयं वै पृथिव्यग्निर्वैश्वानरः सेयं प्रतिष्ठेमामे-
वैतत्प्रतिष्ठामभिप्रज्जनयति ॥ ४ ॥ 'अथ मुखं त्रिमृष्टे । 'मनो
मे हार्दि यच्छे'ति तथो होपयष्टाऽऽत्मानं नाऽनुप्रवृणक्ति
॥ ५ ॥ † अथ जाघ्न्या पत्नीः संख्याजयन्ति । जघनाद्धौ वै
जाघनी जघनाद्धौ योषायै प्रजाह प्रजायन्ते तत्प्रैवैत-
ज्जनयति यज्जाघ्न्या पत्नीः संख्याजयन्ति ॥ ६ ॥ अन्तरतो

(D) एतद् ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ४. ८; तै० सं०
६. ३. ११; ४. १. १; १. ३. १, ११; मै० सं० ३. १०७ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० २१ । (२) शु० सं० अ० ६ क० २१ । (३) शु० सं०
अ० ६ क० २१ । (४) शु० सं० अ० ६ क० २१ । (५) शु० सं० अ० ६ क० २१ ।

* वैश्वानरः कस्मात् ? विश्वाक्षराजयति, विश्व एनं नरा नयन्तीति वा, अपिवा विश्वानर एव
स्यात्, प्रत्युतः सर्वाणि भूतानि, तस्य वैश्वानरः (निरु० ७. ६. २०) ।

† का० श्रौ० सू० ६. ९. ११ ।

‡ का० श्रौ० सू० ६. ९. १३ ।

देवानां पत्नीबभ्योऽवद्यति । अन्तरतो वै योषायै प्रजाः
प्रजायन्तऽउपरिष्ठादग्नये गृहपतयऽउपरिष्ठाद्वै वृषा
योषामधिहवति ॥ ७ ॥ * अथ हृदयशूलेनाऽवभृथं यन्ति ।
पशोर्ह वाऽआलबभ्यमानस्य हृदयः शुक्समबभ्यवैति
हृदयाद्धृदयशूलमथ यच्छृतस्य परितन्दन्ति तदलञ्चुषं
तस्माद् परितृद्यैव † शूलाकुर्यात्तन्निः प्रच्युते पशौ हृदयं
प्रवृह्योत्तमं प्रत्यवदधाति ॥ ८ ॥ अथ हृदयशूलं प्रयच्छति ।
तन्न पृथिव्यां परास्येन्नाऽप्सु स यत्पृथिव्यां परास्येदोष-
धीश्च वनस्पतीश्चैषा शुक्प्रविशेद्यदप्सु परास्येदपऽएषा
शुक् प्रविशेत्तस्मान्न पृथिव्यां नाऽप्सु ॥ ९ ॥ अपऽएवा-
ऽबभ्यवेत्य । ‡ यत्र शुष्कस्य चाऽऽर्हस्य च सन्धिः स्यात्त-
दुपगूहेद्यद्युऽअबभ्यवायनाय ग्लान्येदुग्रेण यूपमुदपात्रं
निनीय यत्र शुष्कस्य चाऽऽर्हस्य च सन्धिर्भवति तदुपगूहति
'मौऽपो मौषधीर्हिंसरीरि'ति तथा नाऽपो नौषधीर्हिनस्ति
'धाम्नो-धाम्नो राजस्ततो वरुण नो मुञ्च । यदाहुरग्न्या
ऽहुति वरुणेति शपामहे ततो वरुण नो मुञ्चे'ति तदेनः
सर्वस्माद्वरुणपाशात्सर्वस्माद्वरुणयात्प्रमुञ्चति ॥ १० ॥ अथा-
ऽभिमन्त्रयते । 'सुमित्रियाँ नऽआपऽओषधयः सन्तु
दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योऽस्मान्द्वेष्टि यञ्च वयं द्विष्म'

* का० श्रौ० सू० ६. १०. १ ।

† 'शूलात्पाके' (पा० सू० ५. ४. ६५) इति डाजन्तः ।

‡ का० श्रौ० सू० ६. १०. ३ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० २२ । (२) शु० सं० अ० ६ क० २३ । (३) शु० सं०
अ० ६ क० २३ ।

ऽइति यत्र वा ऽएतेन प्रचरन्त्यापइच्च ह वा ऽअस्मात्ताव-
दोषधयश्चाऽपक्रम्भेव तिष्ठन्ति तदु ताभिर्मित्रधेयं कुरुते
तथो हैनं ताः पुनः प्रविशन्त्येषो तत्र प्रायश्चित्तिः क्रियते
स वै नाऽग्नीषोमीयस्य पशोः करोति नाऽऽग्नेयस्य वशाया-
ऽएवाऽनूबन्ध्यायै ताः हि सर्वोऽनु यज्ञः सन्तिष्ठत ऽएतदु
हाऽस्या*ऽग्नीषोमीयस्य च पशोराग्नेयस्य च हृदयशूलेन
चरितं भवति यद्वशायाश्चरन्ति ॥ ११ ॥ (E)

अष्टमाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इत्यष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

[पथेकादशिनी]

प्रजापतिर्वै प्रजाः ससृजानो रिरिचान् ऽइवाऽमन्यत ।
तस्मात्पराच्चयः प्रजा ऽआसुर्नाऽस्य प्रजाः श्रियेऽन्ना-
द्याय तस्मिन् ॥ १ ॥ स ऽएक्षताऽरिष्यहम् । †यस्मा ऽउ
कामायाऽसृक्षि न मे स कामः समाद्धिं पराच्च्यो मत्प्रजा-
ऽअभूवन्न मे प्रजाः श्रियेऽन्नाद्यायाऽस्तिषतेति ॥ २ ॥ स-
ऽएक्षत प्रजापतिः । कथं नु पुनरात्मानमाप्पाययेयोप मा
प्रजाः समावर्त्तैरस्तिष्ठेरन्मे प्रजाः श्रियेऽन्नाद्यायेति ॥ ३ ॥
सोऽर्चज्ज्वास्म्यैश्चचार प्रजाकामः । स ऽएतामेकादशि-

(E) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ४. ८. ४; तै० सं०
६. ४. ११; मै० सं० ३. १०. ७ ।

* 'अग्नीषोमीयस्य पशोः' इति पाठः 'ख' पुस्तके ।

† 'एक्षत' इति 'च' पुस्तके ।

‡ 'अस्मा ऽउ' इति पाठः 'ग-च' पुस्तकयोः ।

नीमपश्यत्स ऽएकादशिन्येष्ट्वा प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययतोपैनं प्रजाः समावर्तन्ताऽतिष्ठन्ताऽस्य प्रजाः श्रियेऽन्नाद्याय स वृसीयानेवेष्ट्वाऽभवत् ॥ ४ ॥ तस्मै कमेकादशिन्या यजेत । एवः हैव प्रजया पशुभिराप्यायत ऽउपैनं प्रजाः समावर्तन्ते तिष्ठन्तेऽस्य प्रजाः श्रियेऽन्नाद्याय स वृसीयानेवेष्ट्वा भवत्येतस्मै कमेकादशिन्या यजते ॥ ५ ॥ स ऽआग्नेयं प्रथमं पशुमालभते । * अग्निर्वै देवतानां मुखं प्रजनयिता स प्रजापतिः स ऽउ ऽएव यजमानस्तस्मादाग्नेयो भवति ॥ ६ ॥ अथ सारस्वतम् । वाग्वै सरस्वती वाचैव तत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययत वागेनमुपसमावर्तत वाचमनुकामात्मनोऽकुरुत वाचो ऽएवैष ऽएतदाप्यायते वागेनमुपसमावर्तते वाचमनुकामात्मनः कुरुते ॥ ७ ॥ अथ सौम्यम् । अन्नं वै सोमोऽन्नेनैव तत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययताऽन्नमेनमुपसमावर्तताऽन्नमनुकामात्मनोऽकुरुतान्नेनो ऽएवैष ऽएतदाप्यायतेऽन्नमेनमुपसमावर्ततेऽन्नमनुकामात्मनः कुरुते ॥ ८ ॥ † तद्यत्सारस्वतमनु भवति । वाग्वै सरस्वत्यन्नः सोमस्तस्माद्यो वाचा प्रसाम्यन्नादो हैव भवति ॥ ९ ॥ अथ पौष्णम् । पशवो वै पूषा पशुभिरेव तत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययत पशव ऽएनमुपसमावर्तन्त पशूननुकानात्मनोऽकुरुत पशुभिर्वैष ऽएतदा-

* 'अग्निर्वै देवानामवसः' ऐ० ब्रा० १. १. १; 'अग्निमुखा वै देवाः' इति ता० ब्रा० २५. १५. ४ ।

† का० श्रौ० सू० ८. ८. २५ ।

प्यायते, पशव ऽएनमुपसमावर्त्तन्ते पशून्नुकानात्मानं
 कुरुते ॥ १० ॥ अथ बार्हस्पत्यम् । ब्रह्म वै बृहस्प-
 तिर्ब्रह्मणैवैतत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययत ब्रह्मैनमु-
 पसमावर्त्तत ब्रह्माऽनुकमात्मानोऽकुरुत ब्रह्मणो ऽएवैष ऽएत-
 दाप्यायते ब्रह्मैनमुपसमावर्त्तते ब्रह्माऽनुकमात्मानं कुरुते
 ॥ ११ ॥ तद्यत्पौष्णमनु भवति । पशवो वै पूषा ब्रह्म बृह-
 स्पतिस्तस्माद् ब्राह्मणं पशून्भिधृष्णुतमं पुराहिता ह्यस्य
 भवन्ति मुख ऽआहिता*स्तस्मादु तत्सर्वं दुत्वाऽजिनवासी
 चरति ॥ १२ ॥ अथा वैश्वदेवः । सर्वं वै विश्वे देवाः सर्वे-
 णैव तत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययत सर्वमेनमुपसमा-
 वर्त्तत सर्वमनुकमात्मानोऽकुरुत सर्वेणो ऽएवैष ऽएतदाप्या-
 यते सर्वमेनमुपसमावर्त्तते सर्वमनुकमात्मानं कुरुते ॥ १३ ॥
 तद्यद् बार्हस्पत्यमनु भवति । ब्रह्म वै बृहस्पतिः सर्वमिदं
 विश्वे देवा ऽअस्यैवैतत्सर्वस्य ब्रह्म मुखं करोति तस्मादस्य
 सर्वस्य ब्राह्मणो मुखम् ॥ १४ ॥ अथैन्द्रम् । इन्द्रियं वै
 वीर्यमिन्द्र ऽइन्द्रियेणैव तद्वीर्येण प्रजापतिः पुनरात्मान-
 माप्याययतेन्द्रियमेनं वीर्यमुपसमावर्त्ततेन्द्रियं वीर्यमनु-
 कमात्मानोऽकुरुतेन्द्रियेणो ऽएवैष ऽएतद्वीर्येणाऽऽप्यायत-
 ऽइन्द्रियमेनं वीर्यमुपसमावर्त्तत ऽइन्द्रियं वीर्यमनुकमा-
 त्मानं कुरुते ॥ १५ ॥ तद्यद्वैश्वदेवमनु भवति । क्षत्रं वा-
 ऽइन्द्रो विशो विश्वे देवा ऽअन्नाद्यमेवाऽस्मा ऽएतत्पुरस्तात्क-
 रोति ॥ १६ ॥ अथ मरुतम् । विशो वै मरुतो भूमो वै

* 'तस्मादुत सर्वम्' इति 'क' पुस्तके ।

† 'वैश्वदेवम्' इति 'ख' पुस्तके ।

विद् भूम्नैव तत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्स्याययत भूमै-
नमुपसमावर्त्तत भूमानमनुकमात्मनोऽकुरुत भूम्नो-
ऽएवैष ऽएतदाप्स्यायते भूमैनमुपसमावर्त्तते भूमानमनुकमा-
त्मनः कुरुते ॥ १७ ॥ तद्यदैन्द्रमनु भवति । क्षत्रं वा ऽइन्द्रो
विशो विश्वे देवा विशो वै मरुतो विशैवैतत्क्षत्रं परिवृढ-
हति तदिदं क्षत्रमुभयतो विशा परिवृढम् ॥ १८ ॥
अथैन्द्राग्नम् । तेजो वा ऽअग्निरिन्द्रियं वीर्यमिन्द्र-
ऽउभाब्ध्यामेव तद्वीर्याब्ध्यां प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्स्या-
ययतोभे ऽएनं वीर्यं ऽउपसमावर्त्ततामुभे वीर्यं ऽअनुके-
ऽआत्मनोऽकुरुतोभाब्ध्याम्बैष ऽएतद्वीर्याब्ध्यामाप्स्यायत-
ऽउभे ऽएनं वीर्यं ऽउपसमावर्त्तते ऽउभे वीर्यं ऽअनुके-
ऽआत्मनः कुरुते ॥ १९ ॥ अथ *सावित्रः । सविता वै
देवानां प्रसविता तथो हाऽस्मा ऽएते सवितृप्रसूता-
ऽएव सर्वे कामाः समृद्धयन्ते ॥ २० ॥ अथ वारुणमन्तत-
ऽआलभते । तदेनः सर्वस्माद्वरुणपाशात्सर्वस्माद्वरुणया-
त्प्रमुञ्चति ॥ २१ ॥ तस्माद्यदि † यूपैकादशिनी स्यात् ।
आग्नेयमेवाऽग्निष्टे नियुज्यादथेतारान्वयुपनयेयुर्व्यथापूर्वम्
॥ २२ ॥ ‡ यद्यु पश्चेकादशिनी स्यात् । आग्नेयमेव यूप-
ऽआलभेरन्नथेतारान्वयथापूर्वम् ॥ २३ ॥ ताद्व्यत्रोदीचो
नयन्ति । आग्नेयमेव प्रथमं नयन्त्यथेतारान्वयथापूर्वम् ॥ २४ ॥

* 'सावित्रम्' इति पाठः 'ख' पुस्तके ।

† का० श्रौ० सू० ८. ८. २६ ।

‡ का० श्रौ० सू० ८. ८. २८ ।

तादृश्यत्र निविच्छन्ति । आग्नेयमेव प्रथमं दक्षिणाद्ध्यं
निविच्छन्त्यथेतानुदीचोऽतिनीय यथापूर्वम् ॥ २५ ॥ तेषां
यत्र वपाभिः प्रचरन्ति । आग्नेयस्यैव प्रथमस्य वपया
प्रचरन्त्यथेतरेषां यथापूर्वम् ॥ २६ ॥ तैर्ध्वत्र प्रचरन्ति ।
आग्नेयेनैव प्रथमेन प्रचरन्त्यथेतैर्ध्वथापूर्वम् ॥ २७ ॥ (A)

नवमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[* वसतीवरीग्रहणविधिः]

यत्र वै यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत । तस्य रसो द्रुत्वाऽपः
प्रविवेश तेनैवैतद्रसेनाऽऽपः स्यन्दन्ते तमेवैतद्रसं स्यन्द-
मानं मद्ध्यन्ते ॥ १ ॥ स यद्रसतीवरीरच्छेति । तमेवैतद्र-
समाहृत्य यज्ञे दधाति रसवन्तं यज्ञं करोति तस्माद्रसती-
वरीरुच्छेति ॥ २ ॥ ता वै सर्वेषु सवनेषु विभजति । सर्वे-
ष्वेवैतत्सवनेषु रसं दधाति सर्वाणि सवनानि रसवन्ति
करोति तस्मात्सर्वेषु सवनेषु विभजति ॥ ३ ॥ ता वै स्यन्द-
मानानां गृह्णीयात् । ऐद्धि स यज्ञस्य रसस्तस्मात्स्यन्दमा-
नानां गृह्णीयात् ॥ ४ ॥ गोपीथाय वा ऽएता गृह्यन्ते ।
सर्वं वा ऽइदमन्यदिलयति यदिदं किञ्चाऽपि योऽयं पवते-
ऽथैता ऽएव नेलयन्ति तस्मात्स्यन्दमानानां गृह्णीयात् ॥ ५ ॥

(A) एतद्वाणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ४. ९. १; मै० सं०
४. ५. १, १; तै० सं० ६. ६. ५ ।

ॐ “अभिषुतस्य सोमस्य वर्द्धनाय वा आपः सोमरसेन सह संयुज्यन्ते ता वसतीवयं
इज्यन्ते” का० श्रौ० सू० ४० (८. ९. ६) ।

* दिवा गृह्णीयात् । पश्यन्न्यज्ञस्य रसं गृह्णानीति तस्माद्दिवा
गृह्णीयादेतस्मै वै गृह्णाति य एष तपति विश्वेभ्यो ह्येना
देवेभ्यो गृह्णाति रश्मयो ह्यस्य विश्वे देवास्तस्माद्दिवा
गृह्णीयाद्विवे वा एष तस्माद्वेव दिवा गृह्णीयात् ॥ ६ ॥
एतद्ध वै विश्वे देवाः । यजमानस्य गृहानागच्छन्ति स यः
पुराऽऽदित्यस्याऽस्तमयाद्वसतीवरीर्गृह्णाति यथा श्रेयस्या-
ऽऽगमिष्यत्यावसथेनोपकृतेनोपासीतैवं तत् एतद्धविः
प्रविशन्ति त एतासु वसतीवरीषूपवसन्ति स उपवसथः
॥ ७ ॥ स यस्या गृहीता ऽअभ्यस्तमियात् । तत्र प्राय-
श्चित्तिः क्रियते यदि पुरेजानः स्यान्निनाह्याद् गृह्णीयाद्दिवा
हि तस्य ताः पुरा गृहीता भवन्ति यद्यु † ऽअनीजानः स्याद्य-
एनमीजान उपवावसितो वा पर्व्ववसितो वा स्यात्तस्य
निनाह्याद्गृह्णीयाद्दिवा हि तस्य ताः पुरा गृहीता भवन्ति ॥ ८ ॥
यद्यु एतदुभयं न विन्देत् । उल्कुषीमेवाऽऽद्योपपरेयात्ता-
मुपर्ष्वपरि धारयन् गृह्णीयाद्धिरण्यं वोपर्ष्वपरि धारयन्
गृह्णीयात्तदेतस्य रूपं क्रियते य एष तपति ॥ ९ ॥
‡ अथाऽतो गृह्णात्येव । 'हविष्मतीरिमा ऽआप' ऽडुति यज्ञस्य
ह्यासु रसः प्राऽऽविशत्तस्मादाह हविष्मतीरिमा ऽआप ऽडुति
'हविष्माँ३ ऽआविवासती'ति हविष्मान्हेना यजमान-

* का० श्रौ० सू० ८. ९. ६ ।

† का० श्रौ० सू० ८. ९. ७, ८; 'ब्राह्मणो बहुयाजी तस्य कुम्भानां गृह्णीयात्' इति
श्रुत्यन्तरम् (तै० सं० ६. ४. २. ३) ।

‡ का० श्रौ० सू० ८. ९. ९ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० २३ । (२) शु० सं० अ० ६ क० २३ ।

ऽआविवासति तस्मादाह हविष्माँ३ ऽआविवासतीति ॥१०॥
 'हविष्मान्देवो ऽअद्भर' ऽइति । अद्भरो वै यज्ञस्तद्यस्मै
 यज्ञाय गृह्णाति तः हविष्मन्तं करोति तस्मादाह हविष्मा-
 न्देवो ऽअद्भर ऽइति ॥ ११ ॥ 'हविष्माँ३ ऽअस्तु सूर्य'
 ऽइति । एतस्मै वै गृह्णाति य ऽएष तपति विश्वेभ्यो ह्येना
 देवेभ्यो गृह्णाति रश्मयो ह्यस्य विश्वे देवास्तस्मादाह
 हविष्माँ३ ऽअस्तु सूर्य ऽइति ॥ १२ ॥ ता ऽआहृत्य
 जघनेन * गार्हपत्यः सादयति । 'अग्नेर्वोऽपन्नगृहस्य सदसि
 सादयामी'त्यग्नेर्वोऽनार्त्तगृहस्य सदसि सादयामीत्येवैत-
 दाहाऽथ यदाग्नीषोमीयः पशुः सन्तिष्ठतेऽथ परिहरति
 व्युत्क्रामतेत्याहाऽग्नेण हविर्द्धाने यजमान ऽआस्ते ता-
 ऽआदत्ते ॥ १३ ॥ स † दक्षिणेन निष्क्रामति । ता दक्षि-
 णायाम् श्रोणौ सादयतीन्द्राँग्न्योर्भागधेयी स्थे'ति
 विश्वेभ्यो ह्येना देवेभ्यो गृह्णातीन्द्राग्नी हि विश्वे देवास्ताः
 पुनराहृत्याऽग्नेण पत्नीम् सादयति स जघनेन पत्नीं
 पथ्येत्य ता ऽआदत्ते ॥ १४ ॥ ‡ स ऽउत्तरेण निष्क्रामति ।
 ता ऽउत्तरायाम् श्रोणौ सादयति 'मित्रावरुणयोर्भागधेयी
 स्थे'ति नैवः सादयेदतिरिक्तमेतन्नैवः सम्पत्सम्पद्यत-
 ऽइन्द्राँग्न्योर्भागधेयी स्थेत्येव ब्रूयात्तदेवाऽनतिरिक्तं तथा

* का० श्रौ० सू० ८. ९. १० ।

† का० श्रौ० सू० ८. ९. १६ ।

‡ का० श्रौ० सू० ८. ९. १९, २१ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० २३ । (२) शु० सं० अ० ६ क० २३ । (३) शु० सं०
 अ० ६ क० २४ । (४) शु० सं० अ० ६ क० २४ । (५) शु० अ० ६ क० २४ ।

सम्पत्सम्पद्यते ॥ १५ ॥ * गुप्त्यै वा ऽएताः परिह्रियन्ते ।
अग्निः पुरस्तादुथैताः समन्तं पल्यङ्ग्यन्ते नाष्ट्रा रक्षां
स्यपग्नन्त्यस्ता ऽआग्नीध्रे सादयति 'विश्वेषां देवानां भाग-
धेयी स्थे'ति तदासु विश्वान्देवान्संवेशयत्येते वै वसतां
वरं तस्माद्रसतीवर्ष्यो नाम वसतां ह वै वरं भवति य-
ऽएवमेतद्वेद ॥ १६ ॥ तानि वा ऽएतानि । सप्त यजूंषि
भवन्ति । चतुर्भिर्गृह्णात्येकेन जघनेन गार्हपत्यः सादय-
त्येकेन परिहरत्येकेनाऽऽग्नीध्रे तानि सप्त यत्र वै वाचः
प्रजातानि छन्दांसि सप्तपदा वै तेषां परार्द्धा शक्यं-
तामभिसम्पदं तस्मात्सप्त यजूंषि भवन्ति ॥ १७ ॥

नवमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥ (B)

[अथ सवनीयपशुप्रयोगः]

(तत्र सोमोपावहरणम्, सवनीयहविर्निर्वापादि)

† तान्सम्प्रबोधयन्ति । तेऽप ऽउपस्पृश्याऽऽग्नीध्र-
मुपसमायन्ति त ऽआज्यानि गृह्णते ‡ गृहीत्वाऽऽज्यान्त्याय-
न्त्यासाद्याऽऽज्यानि ॥ १ ॥ अथ राजानमुपावहरति । इयं
वै प्रतिष्ठा जनूरासां प्रजानामिमामेवैतत्प्रतिष्ठामबभ्यु-

* का० श्रौ० सू० ८. ९. २३ ।

(B) एतद्ब्राह्मणगतविषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० शु० ४. ९. २; मै० सं० ४.
५. १, २; तै० सं० ६. ४. २ ।

† का० श्रौ० सू० ९. १. १ ।

‡ का० श्रौ० सू० ९. १. २-४ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० २४ । (२) शु० सं० अ० ६ क० २४ ।

पाऽवहरति तमस्यै तनुते तमस्यै जनयति ॥ २ ॥
 [अर्धप्रपाठकः ॥ ५७ ॥] अन्तरेणेषे ऽउपाऽवहरति । यज्ञो
 वाऽअनस्तन्न्वेव यज्ञान्न बहिर्द्धा करोति ग्रावसु सम्मुखेष्वधि
 निदधाति क्षत्रं वै सोमो विशो ग्रावाणः क्षत्रमेवैतद्विश्व-
 द्यूहति तद्यत्सम्मुखा भवन्ति विशमेवैतत्सम्मुखां क्षत्रिय-
 मभ्यविवादिनीं करोति तस्मात्सम्मुखा भवन्ति ॥ ३ ॥
 * स ऽउपाऽवहरति । 'हृदे त्वा मनसे त्वेति' यजमानस्यै-
 तत्कामायाऽऽह हृदयेन हि मनसा यजमानस्तं कामं
 कामयते यत्काम्या यजते तस्मादाह हृदे त्वा मनसे त्वेति
 ॥ ४ ॥ 'दिवे त्वा सूर्याय त्वेति' । देवलोकाय त्वेत्येवैत-
 दाह यदाह दिवे त्वेति सूर्याय त्वेति देवेभ्यस्त्वेत्येवैतदा-
 'होर्द्धुमिममर्द्धुरं दिवि देवेषु होत्रा यच्छे'त्यर्द्धुरो वै यज्ञ-
 ऽऊर्द्धुमिमं व्यज्ञं दिवि देवेषु धेहीत्येवैतदाह ॥ ५ ॥ 'सोमं
 राजन्विश्वास्त्वं प्रजा ऽउपाऽवरोहे'ति । तदेनमासां प्रजाना-
 माधिपत्याय राज्यायोपाऽवहरति ॥ ६ ॥ अथाऽनुसृज्यो-
 पतिष्ठते । विश्वास्त्वां प्रजा ऽउपाऽवरोहन्वित्यथायथ-
 मिव वा ऽएतत्करोति यदाह विश्वास्त्वं प्रजा ऽउपावरोहेति
 क्षत्रं वै सोमस्तत्पापवस्यसं करोति तद्धेदमनु पापवस्यसं
 क्रियतेऽथाऽत्र यथायथं करोति यथापूर्वं यदाह 'विश्वा-
 स्त्वां प्रजा ऽउपाऽवरोहन्वि'ति तदेनमाभिः प्रजाभिः

* का० श्रौ० सू० ९. १. ५-७ ।

(१) शु० सं० अ० ९ क० २५ । (२) शु० सं० अ० ६ क० २५ । (३)
 शु० सं० अ० ६ क० २५ । (४) शु० सं० अ० ६ क० २६ । (५) शु० सं० अ० ६
 क० २६ ।

प्रत्यवरोहयति तस्मादु क्षत्रियमायन्तमिमाः प्रजा
 विशः प्रत्यवरोहन्ति तमधस्तादुपाऽऽसत ऽउपसन्नो
 होता प्रातरनुवाकमनुवक्ष्यन्भवति ॥ ७ ॥ अथ * स-
 मिधमभ्यादधदाह । देवेभ्यः प्रातरर्ष्यावभ्योऽनु-
 ब्रूहीति छन्दांस्ति वै देवाः प्रातरर्ष्यावाणश्छन्दांस्स्य-
 नुयाजा देवेभ्यः प्रेष्य देवान्न्यजेति वा ऽअनुयाजैश्च-
 रन्ति ॥ ८ ॥ तदु हैक ऽआहुः । देवेभ्योऽनुब्रूहीति
 तदु तथा न ब्रूयाच्छन्दांस्ति वै देवाः प्रातरर्ष्यावाणश्छ-
 न्दांस्स्यनुयाजा देवेभ्यः प्रेष्य देवान्न्यजेति वा ऽअनु-
 याजैश्चरन्ति तस्मादु ब्रूयाद्देवेभ्यः प्रातरर्ष्यावभ्योऽनु-
 ब्रूहीत्येव ॥ ९ ॥ अथ यत्समिधमभ्यादधाति । छन्दांस्स्ये-
 वैतत्समिधेऽथ यद्धोता प्रातरनुवाकमन्वाह छन्दां-
 स्येवैतत्पुनराप्यायत्ययातयामानि करोति यातयामानि
 वै देवैश्छन्दांस्ति च्छन्दोभिर्हि देवाः स्वर्गं लोकः
 समाश्रुवत न वा ऽअत्र स्तुवते न शःसन्ति तच्छन्दां-
 स्येवैतत्पुनराप्यायत्ययातयामानि करोति तैरयातयामैर्यजं
 तन्वते † तस्माद्धोता प्रातरनुवाकमन्वाह ॥ १० ॥
 तदाहुः । कः प्रातरनुवाकस्य प्रतिगर ऽइति ‡ जाग्रद्वैवा-
 ऽद्वर्ष्यरूपाऽऽसीत स यन्निमिषति स हैवाऽस्य प्रतिगर-
 स्तदु तथा न कुर्याद्यदि निद्रायादपि कामं स्वप्यात्स

* का० श्रौ० सू० ९. १. १०, ११ ।

† का० श्रौ० सू० ९. १. १२ ।

‡ का० श्रौ० सू० ९. १. १३, १४ ।

यत्र होता प्रातरनुवाकं परिदधाति तत्प्रचरणीति सुग्भवति
 तस्यां चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा जुहोति ॥ ११ ॥ यत्र वै
 यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत । तस्य रसो द्रुत्वाऽपः प्रवि-
 वेश तमदः पूर्वेद्युर्वसतीवरीभिराहरत्यथ योऽत्र यज्ञस्य
 रसः परिशिष्टस्तमेवैतदुच्छेति ॥ १२ ॥ * यद्वैतामाहुतिं
 जुहोति । एतमेवैतद्यज्ञस्य रसमभि प्रस्तृणीते तमारुन्धे
 याब्भ्य ऽउ चैवैतां देवताब्भ्य ऽआहुतिं जुहोति ता ऽएवै-
 तत्प्रीणाति ता ऽअस्मै तृप्ताः प्रीता ऽएतं यज्ञस्य रसः
 सन्नमन्ति ॥ १३ ॥ † स जुहोति । 'शृणोस्त्वग्निः समिधा
 हवम्म' ऽइति शृणोतु म ऽइदमग्निरनु मे जानास्वित्येवै-
 तदाह 'शृण्वन्त्वापो धिषणाश्च देवीरिति शृण्वन्तु म-
 ऽइदमापोऽनु मे जानन्स्वित्येवैतदाह 'श्रोता प्रावाणो
 विदुषो न यज्ञमिति शृण्वन्तु म ऽइदं प्रावाणोऽनु मे
 जानन्स्वित्येवैतदाह विदुषो न यज्ञमिति विद्वान्सो हि
 प्रावाणः 'शृणोतु देवः सविता हवम्मे स्वाहे'ति शृणोतु
 म ऽइदं देवः सविताऽनु मे जानास्वित्येवैतदाह सविता
 वै देवानां प्रसविता तत्सवितृप्रसूत ऽएवैतद्यज्ञस्य रसम-
 च्छेति ॥ १४ ॥ ‡ अथाऽपरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा । उदङ्
 प्रयन्नाहाऽप ऽइष्य होतरित्यप ऽइच्छ होतरित्येवैतदाह तद्य-

* 'ख' पुस्तके 'यद्वैताम्' इति ।

† का० श्रौ० सू० ९. ३. १; अत्र शतम् २२०० ।

‡ का० श्रौ० सू० ९. ३. ३ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० २६ । (२) शु० सं० अ० ६ क० २६ । (३) शु० सं०
 अ० ६ क० २६ । (४) शु० सं० अ० ६ क० २६ ।

दुतो होताऽह्वैतमेवैतद्यज्ञस्य रसमभिप्रस्तृणीते तमा-
रुन्ध ऽएताऽनु चैवैतदनुतिष्ठते नेदेनानन्तरा नाष्टारक्षांस्ति
हिनसन्निति ॥ १५ ॥ अथ * सम्प्रेष्यति । मैत्रावरुणस्य
चमसाङ्घ्वर्थवेहि नेष्टः पत्नीरुदानयैकधनिन ऽएताऽग्नी-
ञ्चात्वाले वसतीवरीभिः प्रत्युपतिष्ठसै होतृचमसेन चेति
सम्प्रेष ऽएवैषः ॥ १६ ॥ त ऽउदधो निष्कामन्ति ।
जघनेन चात्वालमग्रेणाग्नीद्वः स यस्यां ततो दिश्यापो
भवन्ति तद्यन्ति ते वै सह पत्नीभिर्यन्ति तद्यत्सह पत्नी-
भिर्यन्ति ॥ १७ ॥ यत्र वै यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत । तस्य
रसो द्रुत्वाऽपः प्रविवेश तमेते गन्धर्वाः सोमरक्षा जुगुप्सुः
॥ १८ ॥ ते ह देवा ऽऊचुः । इयमु ष्वेवेह नाष्टा यदिमे
गन्धर्वाः कथं न्विममभयेऽनाष्टे यज्ञस्य रसमाहरेमेति
॥ १९ ॥ ते होचुः । योषित्कामा वै गन्धर्वाः सह पत्नी-
भिरयाम ते पत्नीष्वेव गन्धर्वा गर्द्विष्यन्त्यथैतमभयेऽनाष्टे
यज्ञस्य रसमाहरिष्याम ऽइति ॥ २० ॥ ते सह पत्नीभि-
रीयुः । ते पत्नीष्वेव गन्धर्वा जगधुरथैतमभयेऽनाष्टे
यज्ञस्य रसमाजहुः ॥ २१ ॥ तथो ऽएवैष ऽएतत् । सहैव
पत्नीभिरेति ते पत्नीष्वेव गन्धर्वा गृह्यन्त्यथैतमभयेऽनाष्टे
यज्ञस्य रसमाहरति ॥ २२ ॥ सोऽपोऽभिजुहोति । एतां
ह वा ऽआहुतिः हुतामेष यज्ञस्य रस ऽउपसमेति तां
प्रत्युत्तिष्ठति तमेवैतदाविष्कृत्य गृह्णाति ॥ २३ ॥ † यद्वे-

* का० श्रौ सू० ९. ३. २ ।

† 'ख' पुस्तके 'यद्वैताम्' इति ।

वैतामाहुतिं जुहोति । एतमेवैतद्यज्ञस्य रसमभिप्रस्तु-
णीते तमारुन्धे तमपो याचति यावभ्य ऽउ चैवैतां देव-
तावभ्य ऽआहुतिं जुहोति ता ऽएवैतस्त्रीणाति ता ऽअस्मै
तृताः प्रीता ऽएतं यज्ञस्य रसः सन्नमन्ति ॥ २४ ॥

* स जुहोति । 'देवीरापो ऽअपान्नपादिति' देव्यो
ह्यापस्तस्मादाह देवीरापो ऽअपान्नपादिति 'यो वै ऽऊर्मि-
हविष्य' ऽइति यो व ऽऊर्मिर्ष्वज्जिय ऽइत्येवैतदा 'हेन्द्रियावा-
न्मदिन्तम' ऽइति वीर्यवानित्येवैतदाह यदाहेन्द्रियावानिति
मदिन्तम ऽइति स्वादिष्ट ऽइत्येवैतदाह 'तन्देवेभ्यो देव-
त्रा दत्ते'त्येतदेना ऽअयाचिष्ट यदाह तं देवेभ्यो देवत्रा
दत्तेति 'शुक्रपेभ्य' ऽइति सत्यं वै शुक्रः सत्यपेभ्य-
ऽइत्येवैतदाह 'येषां भाग स्थ स्वाहे'ति तेषां मु ह्येष
भागः ॥ २५ ॥ अथ † मैत्रावरुणचमसेनैतामाहुतिमपप्लाव-
यति । 'कार्षीरसी'ति यथा वा ऽअङ्गारोऽग्निना प्प्सातः
स्यादेवमेषाऽऽहुतिरेतया देवतया प्प्साता भवति राजानं वा-
ऽएताभिरद्भिरुपस्रक्ष्यद्भवति या ऽएता मैत्रावरुणचमसे
वृज्रो वा ऽआज्यः रेतः सोमो नेद्वज्ज्रेणाऽऽज्येन रेतः
सोमः हिनसानीति तस्माद्वा ऽअपप्लावयति ॥ २६ ॥
अथ गृह्णाति । 'समुद्रस्य त्वाऽक्षित्या ऽउन्नयामी'त्यापो

* का० श्री० सू० ९. ३. ४ ।

† का० श्री० सू० ९. ३. ५-८ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० २७ । (२) शु० सं० अ० ६ क० २७ । (३) शु०
सं० अ० ६ क० २७ । (४) शु० सं० अ० ६ क० २७ । (५) शु० सं० अ० ६ क०
२७ । (६) शु० सं० अ० ६ क० २८ । (७) शु० सं० अ० ६ क० २८ ।
(८) शु० सं० अ० ६ क० २८ ।

वै समुद्रोऽप्स्वेवैतदक्षितिं दधाति तस्मादाप एतावति भोगे
 भुज्यमाने न क्षीयन्ते तद्वेकधनानुन्नयन्ति तदनु पान्ने-
 जनान् ॥ २७ ॥ तद्यन्मैत्रावरुणचमसेन गृह्णाति । यत्र वै
 देवेभ्यो यज्ञोऽपाऽक्रामत्तमेतद्देवाः प्रैषैरेव प्रैषमैच्छ-
 द्गुरोरुग्भिः प्राऽरोचयन्निविद्धिर्ह्यवेदयँस्तस्माद्वैत्रावरुण-
 चमसेन गृह्णाति ॥ २८ ॥ * त आयन्ति । प्रत्युपतिष्ठतेऽ-
 ग्नीच्चात्वाले वसतीवरीभिश्च होतृचमसेन च स उऽप-
 र्युपरि चात्वालः सऽऽस्पर्शयति वसतीवरीश्च मैत्रावरुण
 चमसश्च 'समापो ऽअद्भिरग्मत समोषधीभिरोषधीरि'ति
 यश्चाऽसौ पूर्वद्युराहतो यज्ञस्य रसो यश्चाऽद्याऽऽहतस्तमेवैत-
 दुभयः सः सृजति ॥ २९ ॥ तद्धैके । ऐवमैत्रावरुणचमसे वस-
 तीवरीन्नयन्त्या मैत्रावरुणचमसाद्वसतीवरीषु यश्चाऽसौ
 पूर्वद्युराहतो यज्ञस्य रसो यश्चाऽद्याऽऽहतस्तमेवैतदुभयः
 सऽऽसृजाम ऽद्विति वदन्तस्तदु तथा न कुर्याद्यद्वा ऽआधवनीये
 समवनयति तदेवैष उभयो यज्ञस्य रसः सऽऽसृज्यतेऽथ
 † होतृचमसे वसतीवरीर्गृह्णाति निग्राब्ध्याब्ध्यस्तद्यदुपर्युपरि
 चात्वालः सऽऽस्पर्शयत्यतो वै देवा दिवमुपोदक्रामँस्तद्य-
 जमानमेवैतत्स्वर्ग्यं पन्थानमनु संख्यापयति ॥ ३० ॥ त-
 आयन्ति । तः होता ‡ पृच्छत्यङ्कुर्योऽवेरपाऽ इत्यविदोऽ-

* का० श्रौ० सू० ९. ३. ९ ।

† "होतृचमसे वसतीवरीः कृत्वा यजमानाय प्रयच्छति निग्राब्ध्याः" (का० श्रौ० सू०
 ९. ३. ११) ।

‡ का० श्रौ० सू० ९. ३. १२ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० २८ ।

पा३ ऽद्वित्येवैतदाह तं प्रत्याहोतेव नन्नमुरित्यविदमथो
मेऽन६सतेत्येवैतदाह ॥३१॥ स यद्यग्निष्टोमः स्यात् । यदि
* प्रचरणया ७ स७स्रवः परिशिष्टोऽल६ होमाय स्यात्तं
जुहुयाद् यद्यु नाऽल६ होमाय स्यादपरं चतुर्गृहीतमाज्यं
गृहीत्वा जुहोति 'यमग्ने पृत्सु मर्त्यमवा द्वाजेषु यज्जुनाः ।
स यन्ता शश्वतीरिषः स्वाहे'त्याग्नेय्या जुहोत्यग्निर्वा ऽअग्नि-
ष्टोमस्तदग्नावग्निष्टोमं प्रतिष्ठापयति मर्त्तवत्या पुरुषसम्मितो
वा ऽअग्निष्टोम ऽएवं जुहुयाद्यद्यग्निष्टोमः स्यात् ॥ ३२ ॥
यद्युक्थ्यः स्यात् । मध्यमं परिधिमुपस्पृशेन्नयः परिधय-
स्त्रीण्युक्थान्येतैरु हि तर्हि यज्ञः प्रतितिष्ठति यद्यु-
ऽअतिरात्रो वा षोडशी वा स्यान्नैव जुहुयान्न मध्यमं परि-
धिमुपस्पृशेत्समुद्यैव तूष्णीमेत्य प्रपद्येत तद्यथायथं यज्ञ-
क्रतून्व्यावर्त्तयति ॥ ३३ ॥ † अयुङ्गा-ऽअयुङ्गा ऽएकधना
भवन्ति । त्रयो वा पञ्च वा पञ्च वा सप्त वा सप्त वा
नव वा नव वैकादश वैकादश वा त्रयोदश वा ‡ त्रयोदश
वा पञ्चदश वा द्वन्द्वमह मिथुनं प्रजननमथ य ऽएष-
ऽएकोऽतिरिच्यते स यजमानस्य श्रियमब्ध्यतिरिच्यते

* का० श्रौ० सू० ९. ३. १३-१५ ।

(१) छ० सं० अ० ६ क० २९ ।

† त्रिप्रभृति-पञ्चदशपर्यन्तं विषमसंख्याकान् एकधनाख्यान् कलशान् स्थापयेत्, 'एकं सोम-
रूपं धनं येषां ते एकधनाः' । अग्निष्टोमात्यग्निष्टोमयोजनः पञ्च वैकधनाः, उक्थ्ये पञ्च
सप्त वा, षोडशिन्यां सप्त नव वा, वाजपेये नवैकादशवा, अतिरात्रे एकादश त्रयोदश वा,
आप्तोर्यामे त्रयोदश पञ्चदश वेति संख्यावृद्धिरिति याज्ञिकदेवः । एकधनाश्च मृन्मया धातुमया वा,
सोमवर्धनार्था आपः एकधनाः, तद्ग्रहणार्था घटाश्च एकधनशब्देनोच्यन्ते (का० श्रौ० सू० वृ०
९. ३. २२) ।

‡ 'त्रयोदश' इति नास्ति 'च' पुस्तके ।

स वा ऽएषां सधनं यो यजमानस्य श्रियमब्ध्यतिरिच्छ्यते
तद्यद्देवां सधनं तस्मादेकधना नाम ॥ ३४ ॥ (C)

नवमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[सोमाभिषवः]

अथाऽधिषवणे *पर्युपविशन्ति । अथाऽस्यां हिरण्यं
बध्नीते द्वयं वा ऽइदं न तृतीयमस्ति सत्यं चैवाऽनृतं च
सत्यमेव देवा ऽअनृतं मनुष्या ऽअग्निरेतसं वै हिरण्यं
सत्येनाऽंशुपस्पृशानि सत्येन सोमं पराहणानीति
तस्माद्वा ऽअस्यां हिरण्यं बध्नीते ॥ १ ॥ अथ ग्रावाण-
मादत्ते । ते वा ऽएतेऽश्ममया ग्रावाणो भवन्ति देवो वै
सोमो दिवि हि सोमो वृत्रो वै सोम ऽआसीत्स्यैतच्छरीरं
यद्विरयो यदश्मानस्तच्छरीरेणैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं
करोति तस्मादश्ममया भवन्ति गन्तुं वा ऽएनमेतद्यद-
भिषुण्वन्ति तमेतेन गन्ति तथाऽत उदेति तथा सञ्जीवति
तस्मादश्ममया ग्रावाणो भवन्ति ॥२॥ † तमादत्ते । 'देवस्य
त्वां सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे
रावाऽसी'ति सविता वै देवानां प्रसविता तत्सवितृप्रसूत-
ऽएवैनमेतदादत्तेऽश्विनोर्बाहुभ्यामित्यश्विनावद्ध्वर्यु तत्तयो-
रेव बाहुभ्यामादत्ते न स्वाभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामिति

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ४. ९. ३; मै० सं० ४.
५. २; तै० सं० ६. ४. ३ ।

* "एकधनस्थान उभयशेषं विधायाऽधिषवणे पर्युपविशन्ति" (का० श्रौ० सू० ९. ४. १ ।

† 'देवस्यत्वेत्यद्विमादाय' का० श्रौ० सू० (९. ४. ४; अ) ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० ३० ।

पूषा * भागदुघस्तत्तस्यैव हस्ताभ्यामादत्ते न स्वाभ्यां वृज्जो
 वा ऽएष तस्य न मनुष्यो भर्ता तमेताभिर्देवताभिरादत्ते
 ॥ ३ ॥ 'आददे रावाऽसी'ति । यदा वा ऽएनमेतेनाऽभिषु-
 ण्वन्त्यथाऽऽहुतिर्भवति यदाहुतिं जुहोत्यथ दक्षिणा
 ददात्येतद्व्येष द्वयः रासत ऽआहुतीश्च दक्षिणाश्च तस्मा-
 दाह रावासीति ॥ ४ ॥ 'गभीरमिममद्धरं कृधी'ति ।
 अद्धरो वै यज्ञो महान्तमिमं यज्ञं कृधीत्येवैतदाहेन्द्राय
 सुषूतममितीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्रायेति
 सुषूतममिति सुसुतममित्येवैतदाहोत्तमेन पविनेत्येष वा-
 ऽउत्तमः पविर्व्यत्सोमस्तस्मादाहोत्तमेन पविनेत्यूर्जस्वन्तं
 मधुमन्तं पयस्वन्तमिति रसवन्तमित्येवैतदाह यदाहो-
 र्जस्वन्तं मधुमन्तं पयस्वन्तमिति ॥ ५ ॥ † अथ वाचं यच्छति
 देवा ह वै यज्ञं तन्वानास्तेऽसुररक्षसेभ्य ऽआसङ्गाद्वि-
 भयाञ्चक्रुस्ते होचुरुपांशु यजाम वाचं व्यच्छामेति त-
 ऽउपांश्वयजन्वाचमयच्छन् ॥ ६ ॥ अथ ‡ निग्राभ्या-
 ऽआहरति । तास्वेनं वाचयति 'निग्राभ्या स्थ देवश्रुत-
 स्तर्पयत मा मनो मे तर्पयत वाचम्मे तर्पयत प्राणम्मे
 तर्पयत चक्षुर्मे तर्पयत श्रोत्रम्मे तर्पयताऽऽत्मानम्मे
 तर्पयत प्रजाम्मे तर्पयत पशून्मे तर्पयत गणान्मे तर्प-

(१) शु० सं० अ० ६ क० ३० । (२) शु० सं० अ० ६ क० ३० । (३) शु० सं०
 अ० ६ क० ३० । (४) शु० सं० अ० ६ क० ३० । (५) शु० सं० अ० ६ क० ३० ।

* 'दुहेः कष्वधश्च' इति (पा० सू० ३. २. ७०) कष्वधकारश्च विधीयते ।

† 'वाचं यच्छति प्राग्निङ्गारात्' (का० श्रौ० सू० ९. ४. ४; आ०) ।

‡ का० श्रौ० सू० ९. ४. ६ ।

(६) शु० सं० अ० ६ क० ३० ।

यत गणा मे मा वितृषन्ति'ति रसो वा ऽआपस्तास्वेवैतामाशि-
षमाशास्ते सर्वं च म ऽआत्मानं तर्पयत प्रजाग्मे तर्पयत
पशुग्मे तर्पयत गणाग्मे तर्पयत गणा मे मा वितृषन्ति
स य ऽएष ऽउपाशंसुसवनः स विवस्वानादित्यो
निदानेन सोऽस्यैष ऋषानः ॥ ७ ॥ तमभिमिमिती ।
गन्तुं वा ऽएनमेतद्यदभिषुण्वन्ति तमेतेन गन्ति तथाऽत-
ऽउदेति तथा सञ्जीवति यद्वेव मिमीते तस्मान्मात्रा मनु-
ष्येषु मात्रो यो चाऽप्यन्या मात्रा ॥ ८ ॥ *स मिमीते ।
'इन्द्राय त्वा वसुमते रुदवत' ऽइतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता
तस्मादाहेन्द्राय त्वेति वसुमते रुदवत ऽइति तदिन्द्रमेवाऽनु
वसूँश्च रुदँश्चाऽऽभज'तीन्द्राय त्वाऽऽदित्यवत' ऽइति तदि-
न्द्रमेवाऽन्वादित्यानाभज'तीन्द्राय त्वाऽभिमातिग्न' ऽइति
सपत्नो वा ऽअभिमातिरिन्द्राय त्वा सपत्नग्न ऽइत्येवैतदाह
सोऽस्योद्धारो यथा श्रेष्ठस्योद्धार ऽएवमस्यैष ऽऋते देवेभ्यः
॥ ९ ॥ 'इत्येनाय त्वा सोमभृत' ऽइति । तद्वायव्यै मिमीतेऽ-
ग्नये त्वा रायस्पोषद' ऽइत्यग्निर्वै गायत्री तद् गायव्यै
मिमीते स यद्वायत्री इत्येना भूत्वा दिवः सोममाहरत्तेन
सा इत्येनः सोमभृत्तेनैवाऽस्या ऽएतद्वीर्येण द्वितीयं मिमीते
॥१०॥ अथ यत्पञ्चकृत्वो मिमीते । संवत्सरसम्मितो वै यज्ञः
पञ्च वा ऽऋतवः संवत्सरस्य तं पञ्चभिराप्यनोति तस्मात्पञ्च-

* का० श्रौ० सू० ९. ४. ७ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० ३१, ३२ । (२) शु० सं० अ० ६ क० ३२ । (३) शु०
सं० अ० ६ क० ३२ । (४) शु० सं० अ० ६ क० ३२ । (५) शु० सं० अ० ६ क० ३२ ।

कृत्वो मिमीते ॥ ११ ॥ * तमभिमृशति । 'यत्ते सोम दिवि
 ज्योतिर्ष्यत्पृथिव्यां यदुरावन्तरिक्षे । तेनाऽस्मै यजमाना-
 योरु राये कृद्ध्यधि दात्रे वोच' ऽइति यत्र वा ऽएषोऽग्रे देवा-
 नाथं हविर्बभूव तद्धेक्षाश्चक्रे मैव सर्वेणेवाऽऽत्मना देवानाथं
 हविर्भूवमिति स ऽएतास्तिस्रस्तनूरेषु लोकेषु विव्र्यधत्त
 ॥ १२ ॥ तद्वै देवा ऽअस्पृण्वत । तेऽस्यैतेनैवैतास्तनूराप्नु-
 वन्स कृत्स्न ऽएव देवानाथं हविरभवत्तथो ऽएवाऽस्यैष-
 ऽएतेनैवैतास्तनूराप्नोति स कृत्स्न ऽएव देवानाथं हविर्बभू-
 वति तस्मादेवमभिमृशति ॥ १३ ॥ अथ निग्राभ्याभिरुप-
 सृजति । आपो ह वै वृत्रं जग्धुस्तेनैवैतद्वीर्येणाऽऽपः
 स्यन्दन्ते तस्मादेनाः स्यन्दमाना न किञ्चन † प्रतिधारयते
 ता ह स्वमेव वृशश्चेरुः कस्मै नु वयं तिष्ठेमहि याभिर-
 स्ममाभिर्वृत्रो हत ऽइति सर्वं वा ऽइदमिन्द्राय तस्तथा
 नमास यदिदं किञ्चाऽपि योऽयं पवते ॥ १४ ॥ स ऽइन्द्रोऽब्र-
 वीत् । सर्वं वै म ऽइदं तस्थानं यदिदं किञ्च तिष्ठद्भमेव
 म ऽइति ता होचुः किं नस्ततः स्यादिति प्रथमभक्ष ऽएव
 बः सोमस्य राज्ञ ऽइति तथेति ता ऽअस्मा ऽअतिष्ठन्त ता-
 स्तस्थाना ऽउरसि न्यगृह्णीत तद्यदेना ऽउरसि न्यगृह्णीत
 तस्मान्निग्राभ्या नाम ‡ तथैवैना ऽएतद्यजमान ऽउरसि निगृ-
 ह्णीते स ऽआसामेष प्रथमभक्षः सोमस्य राज्ञो यन्निग्रा-

* का० श्रौ० सू० ९. ४. ८ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० ३३ ।

† 'प्रतिधारयति' इति 'च' पुस्तके ।

‡ 'तथैवैता' इति 'ग-च' पुस्तकयोः ।

बभ्याभिरुपसृजति ॥ १५ ॥ * स ऽउपसृजति । 'श्वात्रां स्थ
वृत्रतुर' ऽइति शिवा ह्यापस्तस्मादाह श्वात्रा स्थेति वृत्र-
तुर ऽइति वृत्रश्च ह्येता ऽअग्न्यन्नाधोगूर्त्ता ऽअमृतस्य पत्नी-
रित्यमृता ह्याप 'स्तां देवीर्देवत्रेमं यज्ञं नयते'ति नाऽत्र तिरो-
हितमिवाऽ'स्त्युपहृताः सोमस्य पिबते'ति तदुपहृता ऽएव
प्रथमभक्षः सोमस्य राज्ञो भक्षयन्ति ॥ १६ ॥ अथ
'प्रहरिष्यन् । यं द्विष्यात्तं मनसा ध्यायेदमुष्मा ऽअहं प्रह-
रामि न तुबभ्यमिति यो न्वेवेमं मानुषं ब्राह्मणं हन्ति तं
न्वेव परिचक्षतेऽथ किं य ऽएतं देवो हि सोमो गन्तु-
वा ऽएनमेतद्यदभिषुण्वन्ति तमेतेन गन्तुं तथाऽत ऽउ-
देति तथा सञ्जीवति तथाऽनेनस्यं भवति यद्यु न द्विष्या-
दपि तृणमेव मनसा ध्यायेत्तथो ऽअनेनस्यं भवति ॥ १७ ॥
† स प्रहरति । 'मां भेर्मा संविक्था' ऽइति मा त्वं भैषीर्मा
संविक्था ऽअमुष्मा ऽअहं प्रहरामि न तुबभ्यमित्येवैतदा-
'होर्जं धत्स्वे'ति रुसं धत्स्वेत्येवैतदाह 'धिषणे वीड्वी सती
वीडयेथामूर्जं दधाथामि'तीमे ऽएवैतत्फलके ऽआहुरित्यु
हैक ऽआहुः किन्तु तत्र योऽप्येते फलके भिन्यादिमे ह वै
द्यावापृथिवी ऽएतस्माद्वज्रादुद्यतात्सः रेजेते तदाभ्यामेवै-

(१) शु० सं० अ० ६ क० ३४ । (२) शु० सं० अ० ६ क० ३४ । (३) शु० सं०
अ० ६ क० ३४ । (४) शु० सं० अ० ६ क० ३४ । (५) शु० सं० अ० ६ क० ३५
(६) शु० सं० अ० ६ क० ३५ ।

* का० श्रौ० सू० ९. ४. १० ।

† का० श्रौ० सू० ९. ४. ११, १२ ।

‡ का० श्रौ० सू० ९. ४. १३ ।

नमेतद् व्यावापृथिवीब्भ्याः शमयति तथेमे शान्तो न हिन-
 स्त्यूर्ज दधाथाभिति रसन्दधाथामित्येवैतदाह 'पाप्मा हतो
 न सोम' ऽहुति तदस्य सर्वं पाप्मानं हन्ति ॥ १८ ॥ स
 वै * त्रिरभिषुणोति । त्रिः सम्भरति चतुर्निग्राभमुपैति तद्दश
 दशाक्षरा वै विराड्वैराजः सोमस्तस्माद्दशकृत्वः सम्पा-
 दयति ॥ १९ ॥ अथ यन्निग्राभमुपैति । यत्र वा ऽएषोऽग्रे
 देवानां हविर्बभूव तद्धेमा दिशोऽभिदक्ष्यावाभि-
 र्दिग्भिर्मिथुनेन प्रियेण धाम्ना सः स्पृशेयेति तमे-
 तद्देवा ऽआभिर्दिग्भिर्मिथुनेन प्रियेण धाम्ना समस्पर्श-
 यन्न्यन्निग्राभमुपायँस्तथो ऽएवैनमेष ऽएतदाभिर्दिग्भिर्मिथु-
 नेन प्रियेण धाम्ना सः स्पृशयति यन्निग्राभमुपैति
 ॥ २० ॥ † स ऽउपैति । 'प्रागपागुदगधराक्सर्वतस्त्वा दिश-
 ऽआधावन्त्वि'ति तदेनमाभिर्दिग्भिर्मिथुनेन प्रियेण धा-
 म्ना सः स्पृशयत्यम्ब निष्पर समरीर्विदामि'ति
 योषा वा ऽअम्बा योषा दिशस्तस्मादाहाऽम्ब निष्परेति
 समरीर्विदामिति पृजा वा ऽअरीः सम्प्रजा जानता-
 मित्येवैतदाह तस्माद्या ऽअपि विदूरमिव पृजा भवन्ति
 समेव ता जानते तस्मादाह समरीर्विदामिति ॥ २१ ॥ अथ
 यस्मात्सोमो नाम । यत्र वा ऽएषोऽग्रे देवानां
 हविर्बभूव तद्धेक्षाश्चक्रे मैव सर्वेणेवाऽऽत्मना देवानां

* का० श्रौ० सू० ९. ४. १४-१७ ।

† का० श्रौ० सू० ९. ४. १८ ।

(१) छु० सं० अ० ६ क० ३५ । (२) छु० सं० अ० ६ क० ३६ । (३) छु० सं०

अ० ६ क० ३६ ।

हविर्भूवमिति तस्य या जुष्टतमा तनूरास तामप निदधे
तद्वै देवा ऽअस्पृण्वत ते होचुरुपैवैतां प्रवृहस्व सहैव
न ऽएतया हविरेधीति तान्दूर ऽइवोपप्राऽवृहत स्वा वै म
ऽएषेति तस्मात्सोमो नाम ॥२२॥ अथ यस्माद्यज्ञो * नाम ।
गच्छन्ति वा ऽएनमेतद्यदभिषुण्वन्ति तद्यदेनं तन्वते तदेनं
जनयन्ति स तायमानो जायते स यन् जायते तस्माद्यज्ञो
† यज्ञो ह वै नामैतद्यद्यज्ञ ऽइति ॥ २३ ॥ तत्रैतामपि वाच-
मुवाद । ‘त्वमेङ्ग प्रशंसिषो देवः शविष्ठ मर्त्यम् । न
त्वंदन्त्यो मधवन्नस्ति मर्द्धितेन्द्र ब्रवीमि ते वृच’ ऽइति
मर्त्यो हैवैतद्ब्रवन्नुवाच त्वमेवेतो जनयिताऽसि नाऽन्यस्त्व-
दिति ॥ २४ ॥ अथ ‡ निग्राभ्यो ग्रहान्विगृह्णते । आपो
वै वृत्रं जग्मुस्तेनैवैतद्वीर्येणाऽऽपः स्यन्दन्ते स्यन्दमानानां
वै वसतीवरीर्गृह्णाति वसतीवरीभ्यो निग्राभ्या निग्रा-
भ्याभ्यो ग्रहान्विगृह्णते तेनैवैतद्वीर्येण ग्रहान्विगृह्णते
होतृचमसाद्योषा वा ऽऋग्वोता योषायै वा ऽइमाः प्रजाः

* “यज्ञः कस्मात् ? प्रख्यातं यज्ञतिकर्मेति नैरुक्ताः, यावच्चो भवतीति वा, यजुरुन्नो
भवतीति वा, बहुकृष्णाजिन इत्यौपमन्यवः, यजूंष्येनं नयन्तीति वा” (निह० ३. ४. २)

† स सोमः तायमानः सन् जायते, अतो यत् परम्पया आहुतिभावं गच्छन् जायते पुनः
पुनः सवम्मति, अतो यज्ञायत इति यज्ञः । अतो वस्तुतो यज्ञ इति तस्य नाम, तद्यज्ञ इति
परोक्षेण व्यवहरति । (सा० भा० ९. ४. २३) ‘यज्ञो’ इति पदं नास्ति ‘क-ग-च’
पुस्तकेषु ।

‡ “अभिषवसमये सोमोपसर्गाथोपयुक्ता आप ‘निग्राभ्याः’ इत्युच्यन्ते” (श० ब्रा० सा०
भा० ७. ५. २५)

प्प्रजायन्ते तदेनमेतस्यै घोषाया ऽऋचो होतुः प्रजनयति
तस्माद्धोतृचमसात् ॥ २५ ॥ (D)

नवमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथ ब्राह्मणे सप्तमः प्रपाठकः ॥७॥ कण्डिकासंख्या ॥११४॥

इति नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

अध्वरनाम तृतीयं ‡ कण्डे समाप्तम् ॥ ३ ॥

‡ अस्मिन् कण्डे कण्डिकासंख्या ॥ ८५९ ॥

(D) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ४. ९. ४; मै० सं० ४, ६. ४; तै० सं० ६. ४. ४ ।

अथ ग्रहनामकं चतुर्थं काण्डम् * ॥

अस्मिन् काण्डे प्रतिपाद्या विषयाः— सवनत्रयगतं कर्म,
षोडश्यादिसंस्था, द्वादशाहः, त्रिरात्रा-
हीनदक्षिणा, सत्रधर्माः ।

[उपाशुग्रहः, शुद्धकाभिपवथ्र]

॥ ॐ ॥ प्राणो ह वा ऽअस्योपांशुः । व्यान-
ऽउपांशुसवन ऽउदान ऽएवाऽन्तर्यामः ॥ १ ॥ अथ
यस्मादुपांशुर्नाम । अंशुर्वै नाम ग्रहः स प्रजापतिस्तस्यैष
प्राणस्तद्यदस्यैष प्राणस्तस्मादुपांशुर्नाम ॥ २ ॥ तं
बहिष्पवित्राद् गृह्णाति । पराञ्चमेवाऽस्मिन्नेतत्प्राणन्दधाति
सोऽस्याऽयं पराडेव प्राणो निरर्हति तमहंशुभिः पावयति
पूतोऽसदिति षड्भिः पावयति षड्वा ऽऋतव ऽऋतुभिरे-
वैनमेतत्पावयति ॥ ३ ॥ तदाहुः । यदंशुभिरुपांशुं पुनाति
सर्वे सोमाः पवित्रपूता ऽअथ केनाऽस्याऽंशवः पूता
भवन्तीति ॥ ४ ॥ † तानुप निवपति । यत्ते सोमादाब्भ्यं
नाम जागृवि तस्मै ते सोम सोमाय स्वाहेति
तदस्य स्वाहाकारेणैवाऽहंशवः पूता भवन्ति सर्व
वा ऽएष ग्रहः सर्वेषां हि सवनानां रूपम् ॥ ५ ॥

* काण्वशतपथे काण्डमिदं पञ्चमतया परिणतम् ।

† 'यत्त इत्यात्तान्क्षोमे निदधाति' (का० धौ० सू० ९. ४. २९)

(१) शु० सं० अ० ७ क० २ । मन्त्रोऽयं (तै० सं० ३. ३. ३. २) पठितः ।

देवा ह वै यज्ञं तद्वानाह । तेऽसुररक्षसेऽभ्यः । आसङ्गा-
 द्विभयाश्चकुस्ते होचुः । स॒थ॒स्थापयाम॑ यज्ञं यदि
 नोऽसुररक्षसाद्यास॒जेयुः॑ । स॒थ॒स्थित॑ ए॒व नो॑ यज्ञः
 स्यादिति ॥ ६ ॥ ते प्रातः सवनं ए॒व । स॒र्वं व्यज्ञः॑
 सम॒स्थापयन्नेत॑स्मिन्ने॒व गृहे॑ यजुष्टः । प्रथमे॑ स्तोत्रे सामतः
 प्रथमे॑ शस्त्रं ऽऋक्तस्तेन॑ स॒थ॒स्थितेनै॒वाऽत॑ ऽऊर्द्धं यज्ञेना-
 ऽऽचरन्त्स॒ एषोऽप्येत॑र्हि तथै॒व यज्ञः॑ स॒न्तिष्ठ॑त ए॒त-
 स्मिन्ने॒व गृहे॑ यजुष्टः । प्रथमे॑ स्तोत्रे सामतः । प्रथमे॑ शस्त्र-
 ऽऋक्तस्तेन॑ स॒थ॒स्थितेनै॒वाऽत॑ ऽऊर्द्धं यज्ञेन॑ चरति ॥ ७ ॥
 * स वा ऽअष्टौकृत्वोऽभिषुणोति । अष्टाक्षरा वै गायत्री
 गायत्रं प्रातःसवनं प्रातःसवनमे॒वैतत्क्रिय॑ते ॥ ८ ॥ † स
 गृह्णाति । 'वाचस्प॑तये पवस्वे'ति प्राणो वै वाचस्पतिः
 प्राण ए॒ष गृह॑स्त॒स्मादा॑ह वाचस्प॑तये पवस्वेति 'वृष्णो-
 ऽअंशु॑भ्यां ग॒भस्ति॑पूत' ऽइति सोमाऽंशु॑भ्याथ॒ ह्येनं॑
 पाव॑यति त॒स्मादा॑ह वृष्णो ऽअंशु॑भ्यामिति ग॒भस्ति॑-
 पूत ऽइति पाणी वै ग॒भस्ती॑ पाणि॒भ्याथ॒ ह्येनं॑ पाव॑यति
 ॥ ९ ॥ अथै॒काद॑शकृत्वोऽभिषुणोति । ए॒काद॑शाक्षरा वै
 त्रिष्टु॒प्त्रैष्टु॒भं मा॑ध्यन्दिनः स॒वनं मा॑ध्यन्दिनमे॒वैतत्स॒वनं
 क्रिय॑ते ॥ १० ॥ स गृह्णाति । दे॒वो दे॒वेभ्यः॑ पवस्वे'ति

* का० श्रौ० सू० ९. ४. १५ ।

† "उपांशुं च गृह्णाति 'वाचस्पतये दे॒वो दे॒वेभ्यो मधु॑मती'रिति" (का० श्रौ० सू० ९. ४. २१) ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० १ । (२) शु० सं० अ० ७ क० १ । (३) शु० सं० अ० ७ क० १ ।

देवा ह्येष देवेभ्यः पवते 'येषां भागोऽसी'ति तेषामु ह्येष
भागः ॥ ११ ॥ अथ द्वादशकृत्वोऽभिषुणोति । द्वादशा-
क्षरा वै जगती जागतं तृतीयसवनं तृतीयसवनमेवैतत्क्रियते
॥ १२ ॥ स गृह्णाति । 'मधुमतीर्क्ष ऽदृषकृधी'ति रसमेवा-
ऽस्मिन्नेतद्धाति स्वद्यत्येवैनमेतद्देवेभ्यस्तस्मादेष्ट हतो न
पूयत्यथ यज्जुहोति सऽऽस्थापयत्येवैनमेतत् ॥ १३ ॥
* अष्टावष्टौकृत्वः । ब्रह्मवर्चसुकामस्याऽभिषुणुयादि-
त्याहुरष्टाक्षरा वै गायत्री ब्रह्म गायत्री ब्रह्मवर्चसी हैव
भवति ॥ १४ ॥ तच्चतुर्विंशतिं कृत्वोऽभिषुतं भवति ।
चतुर्विंशतिर्वै संवत्सरस्याऽर्द्धमासाः संवत्सरः प्रजापतिः
प्रजापतिर्व्यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्त्यस्य मात्रा तावन्त-
मेवैतत्सऽऽस्थापयति ॥ १५ ॥ † पञ्च-पञ्चकृत्वः । पशु-
कामस्याऽभिषुणुयादित्याहुः पाङ्क्ताः पशवः पशून्वैवाऽव-
रुन्धे पञ्च वा ऽऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः
प्रजापतिर्व्यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्त्यस्य मात्रा तावन्त-
मेवैतत्सऽऽस्थापयति सो ऽष्टा मीमाऽसैवेतरं त्वेव
क्रियते ॥ १६ ॥ ‡ तं गृहीत्वा परिमार्ष्टि । नेद्वयवश्चो-
तदिति तन्न सादयति प्राणो ह्यस्यैष तस्मादयमसन्नः
प्राणः सञ्चरति यदीत्त्वभिचरेदुथैनः सादयेदमुष्य त्वा
प्राणः सादयामी'ति तथाऽऽह तस्मिन्न पुनरस्ति यन्ना-

(१) शु० सं० अ० ७ क० १ । (२) शु० सं० अ० ७ क० २ ।

* का० श्रौ० सू० ९. ४. १७ ।

† का० श्रौ० सू० ९. ४. १६ ।

‡ का० श्रौ० सू० ९. ४. २७-२८ ।

ऽनुसृजति तेनो ऽअद्धर्ष्युश्च यजमानश्च ज्योग्जीवतः
 ॥ १७ ॥ अथो ऽअप्येवैनं दद्यात् । अमुष्य त्वा
 प्राणमपिदधामीति तथाऽऽह तस्मिन्न पुनरस्ति यन्न सादयति
 तेनो प्राणान्न लोभयति ॥ १८ ॥ स वा ऽअन्तरेव
 सन्त्स्वाहे'ति करोति । देवा ह वै विभयाश्चक्रुर्ष्वद्वै नः
 पुरैवाऽस्य ग्रहस्य होमादसुररक्षसानीमं ग्रहं न हृद्युरिति
 तमन्तरेव सन्तः स्वाहाकारेणाऽऽजुहवुस्तः हुतमेव सन्त-
 मग्नावजुहवुस्तथो ऽएवैनमेष ऽएतदन्तरेव सन्त्स्वाहाकारेण
 जुहोति तः हुतमेव सन्तमग्नौ जुहोति ॥ १९ ॥ अथोप-
 * निष्क्रामति । 'उर्वन्तरिक्षमन्वेमी'त्यन्तरिक्षं वा ऽअनु-
 रक्षश्चरत्यगूलमुभयतः परिच्छिन्नं यथाऽयं पुरुषोऽमूल-
 ऽउभयतः परिच्छिन्नोऽन्तरिक्षमनुचरत्येतद्वै यजुर्ब्रह्म रक्षोहा
 स ऽएतेन ब्रह्मणाऽन्तरिक्षमभयमनाष्ट्रं कुरुते ॥ २० ॥
 अथ वरं वृणीते । बलवद्ध वै देवा ऽएतस्य ग्रहस्य होमं
 प्रेप्सन्ति तेऽस्मा ऽएतं वरः समर्द्धयन्ति क्षिप्त्रे न ऽइमं
 गृहं जुहवदिति तस्माद्वरं वृणीते ॥ २१ ॥ † स जुहोति ।
 'स्वाङ्कृतोऽसी'ति प्राणो वा ऽअस्यैष गृहः स स्वयमेव
 कृतः स्वयं जातस्तस्मादाह स्वाङ्कृतोऽसीति 'विश्वेभ्य
 ऽइन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्यः' ऽइति सर्वाभ्यो
 ह्येष प्रजाभ्यः स्वयं जातो 'मनेस्त्वाष्ट्वि'ति प्रजापतिर्वै

* का० श्रौ० सू० ९. ४. ३० ।

† का० श्रौ० सू० ९. ४. ३३-३४ ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० २ । (२) शु० सं० अ० ७ क० २ । (३) शु०
 सं० अ० ७ क० ३ । (४) शु० सं० अ० ७ क० ३ । (५) शु० सं० अ० ७ क० ३ ।

मनः प्रजापतिष्वाऽनुतामित्येवैतदाह 'स्वाहा त्वा सुभव
सूर्याये'ति तद्वरं स्वाहाकारं करोति परां देवताम्
॥ २२ ॥ अमुष्मिन्वा ऽएतमहौषीत् । य ऽएष तपति
सर्वं वा ऽएष तदेनं सर्वस्यैव परार्द्धं करोत्यथ यद्वरां
देवतां कुर्यात्परं स्वाहाकारं स्यादु हैवाऽमुष्मादादि-
त्यात्परं तस्माद्वरं स्वाहाकारं करोति परां देवताम् ॥ २३ ॥
अथ हुत्वोर्द्धं ग्रहमुद्गमार्ष्टि । पराश्वमेवाऽस्मिन्नेतत्प्राणं
दधात्यथोत्तानेन पाणिना मध्यमे परिधौ प्रागुपमार्ष्टि ।
पराश्वमेवाऽस्मिन्नेतत्प्राणं दधाति 'देवेभ्यस्त्वा मरीचि-
प्रेभ्यः' ऽहुति ॥ २४ ॥ अमुष्मिन्वा ऽएतं मण्डलेऽहौषीत् ।
य ऽएष तपति तस्य ये रश्मयस्ते देवा मरीचिपास्तानेवै-
तत्प्रीणाति त ऽएनं देवाः प्रीताः स्वर्गं लोकमभिवहन्ति
॥ २५ ॥ तस्य वा ऽएतस्य ग्रहस्य । नाऽनुवाक्याऽस्ति
न याज्या तस्मिन्नेण जुहोत्येतेनो हाऽस्यैषोऽनुवाक्यवा-
द्भवत्येतेन याज्यवानथ यद्यभिचरेद्योऽस्याऽंशुराश्लिष्टः
स्याद्वाहोर्वोरसि वा वाससि वा * तं जुहुयाद्देवांशो
यस्मै त्वेदे तत्सत्यमुपरिष्पुता भङ्गेन हुतोऽसौ फडि'ति
यथा ह वै हन्यमानानामपधावेदेवमेषोऽभिषूयमाणानां
स्कन्दति तथा ह तस्य नैव धावन्नाऽपधावत्परिशिष्यते

(१) शु० सं० अ० ७ क० ३ । (२) शु० सं० अ० ७ क० ३ ।

* "वास उरो बाहुषु श्लिष्टमंशुमभिचरन् जुहुयाद्देवांशविति" (का० श्रौ०
सू० ९. ४. ३५) ।

(३) शु० सं० अ० ७ क० ३ ।

यस्मा एवँ करोति * तः सादयति 'प्राणाय त्वे'ति
 प्राणो ह्यस्यैषः ॥ २६ ॥ दक्षिणाद्धे हैके सादयन्ति ।
 एतां ह्येष दिशमनु सञ्चरतीति तदु तथा न कुर्यादुत्तरार्द्ध-
 एवैनः सादयेन्नो ह्येतस्याऽआहुतेः का च न पराऽस्ति
 तः सादयति प्राणाय त्वेति प्राणो ह्यस्यैषः ॥ २७ ॥
 † अथोपांशुसवनमादत्ते । ते न दशाभिर्न पवित्रेणोप-
 स्पृशति यथा ह्यज्जिः प्रणिक्तमेवं तद्यद्यःशुराश्लिष्टः
 स्यात्प्राणिनैव प्रद्व्यं स्योदश्चमुपनिपादयेद् 'व्यानाय त्वे'ति
 व्यानो ह्यस्यैषः ॥ २८ ॥ (A)

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[अन्तर्यामिग्रहः]

प्राणो ह वाऽअस्योपांशुः । व्यानऽउपांशुस-
 वनऽउदान एवाऽन्तर्यामि ॥ १ ॥ अथ यस्मादन्तर्यामो
 नाम । यो वै प्राणः स उदानः स व्यानस्तमेवाऽस्मि-
 न्नेतत्पराञ्च प्राणं दधाति यदुपांशुं गृह्णाति तमेवाऽस्मिन्ने-
 तत्प्रत्यश्चमुदानं दधाति यदन्तर्यामिं गृह्णाति सोऽस्या-
 यमुदानोऽन्तरात्मन्यतस्तद्यदस्यैषोऽन्तरात्मन्यतो यद्वै-
 नेनेमाः प्रजा यतास्तस्मादन्तर्यामो नाम ॥ २ ॥ तमन्तः

* का० श्रौ० सू० ९. ४. ३७ ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० ३ ।

† का० श्रौ० सू० ९. ४. ३८ ।

(२) शु० सं० अ० ७ क० ३ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० शं० ५. १. १; क० सं०
 २६. १; कपि० सं० ४१. ९; तै० सं० ६. ४. ५ । मै० सं० ४. ५. ५ ।

पवित्राद्बृह्णाति । प्रत्यञ्चमेवाऽस्मिन्नेतदुदानं दधाति सोऽस्या-
 ऽयमुदानोऽन्तरास्मिन्निह त एतेनो हाऽस्याऽऽप्युपांशुरन्तः
 पवित्राद्बृहीतो भवति समानः ह्येतद्यदुपांश्वन्तर्ध्यामौ
 प्राणोदानौ ह्येतनो ह्येवाऽस्यैषोऽपीतरेषु ग्रहेष्वनाक्षिद्भवति
 ॥ ३ ॥ अथ यस्मात्सोमं पवित्रेण पावयति । यत्र वै सोमः
 स्वं पुरोहितं बृहस्पतिं जिज्यौ तस्मै पुनर्द्ददौ तेन सह-
 शाम तस्मिन्पुनर्द्ददुष्यासैवाऽतिशिष्टमेनो यदीन्नूनं ब्रह्म-
 ज्यानायाऽभिदक्ष्यौ ॥ ४ ॥ तं देवाः पवित्रेणाऽपावयन् ।
 स मेध्यः पूतो देवानां हविरभवत्तथो एवैनमेष एतत्प-
 वित्रेण पावयति स मेध्यः पूतो देवानां हविर्भवति
 ॥ ५ ॥ तद्यदुपयामेन ग्रहा गृह्यन्ते । इयं वा अदितिस्त-
 स्या अदुः प्रायणीयः हविरसावादत्यश्चरुस्तद्वैतत्पुरेव
 सुत्यायै सा हेयं देवेषु सुत्यायामपि त्वमीषेऽस्त्वैव मेऽपि
 प्रसुते भाग इति ॥ ६ ॥ ते ह देवा ऊचुः । व्यादि-
 ष्टोऽयं देवताब्भ्यो यज्ञस्त्वयैव गृहा गृह्यन्तां देवताब्भ्यो
 हूयन्तामिति तथेति सोऽस्या एष प्रसुते भागः ॥ ७ ॥
 तद्यदुपयामेन ग्रहा गृह्यन्ते । इयं वा उपयाम इयं वा-
 इदमन्नाद्यमुपयच्छति पशुब्भ्यो मनुष्येब्भ्यो वनस्पतिब्भ्य-
 इतो वा ऊर्द्धा देवा दिवि हि देवाः ॥ ८ ॥ तद्यदुप-
 यामेन ग्रहा गृह्यन्ते । अनयैव तद्ब्रह्मन्तेऽथ यद्योनौ साद-
 यतीयं वा अस्य सर्वस्य योनिरस्यै वा इमाः प्रजाः
 प्रजाताः ॥ ९ ॥ तं वा एतः । रेतो भूतः सोममृत्विजो
 बिभ्रति यद्वा अयोनौ रेतः सिच्यते प्र वै तुन्मी-

यतेऽथ यद्योनौ सादृत्यस्यामेव तत्सादयति ॥ १० ॥
 प्राणोदानौ ह वा ऽअस्यैतौ ग्रहौ । तयोरुदितेऽन्यतरं
 जुहोत्यनुदितेऽन्यतरं प्राणोदानयोर्व्याकृत्यै प्राणोदानावे-
 वैतद्व्याकरोति तस्मादेतौ समानावेव सन्तौ नानेवाऽऽचक्षते
 प्राण ऽइति चोदान ऽइति च ॥ ११ ॥ अहोरात्रे ह वा-
 ऽअस्यैतौ ग्रहौ । तयोरुदितेऽन्यतरं जुहोत्यनुदितेऽन्य-
 तरमहोरात्रयोर्व्याकृत्या ऽअहोरात्रे ऽएवैतद्व्याकरोति
 ॥ १२ ॥ अहः सन्तमुपांशुम् । तः रात्रौ जुहोत्यहरेवैत-
 द्रात्रौ दधाति तस्मादपि सुतमिश्रायामुपैव किञ्चित्ख्यायते
 ॥ १३ ॥ रात्रिः सन्तमन्तर्यामम् । तमुदिते जुहोति
 रात्रिमेवैतदुहन्दधाति तेनो हाऽसावादित्य ऽउद्यन्नेवेमाः
 प्रजा न प्रदहति तेनेमाः प्रजास्त्राताः ॥ १४ ॥ * अथाऽ-
 तो गृह्णात्येव । ‘उपयामगृहीतोऽसी’त्युक्त ऽउपयामस्य
 बन्धु‘रन्तर्यच्छ मघवन्पाहि सोममि’तीन्द्रो वै मघवानिन्द्रो
 यज्ञस्य नेता तस्मादाह मघवन्निति पाहि सोममिति गोपाय
 सोममित्येवैतदा‘होरैष्य राय ऽएषो यजस्वे’ति पशवो वै
 रायो गोपाय पशूनित्येवैतदाहेषो यजस्वेति प्रजा वा-
 ऽइषस्ता ऽएवैतद्यायजूकाः करोति ता ऽइमाः प्रजा
 यजमाना ऽअर्चन्त्यः श्राम्यन्त्यश्चरन्ति ॥ १५ ॥ ‘अन्तस्ते
 व्यावापृथिवी दधामि । ‘अन्तर्दधाम्युर्वन्तरिक्षम् । सजू-

* “उदितेऽन्तर्यामग्रहणमुपयामगृहीत इति” (का० श्रौ० सू० ९. ६. १)

(१) शु० सं० अ० ७ क० ४ । (२) शु० सं० अ० ७ क० ४ । (३) शु० सं०
 अ० ७ क० ४ । (४) शु० सं० अ० ७ क० ५ । (५) शु० सं० अ० ७ क० ५ ।

देवेभिरवरैः परैश्चे'ति तदेनं वैश्वदेवं करोति तद्यदेनेनेमाः
 प्रजाः प्राणत्यश्चोदनत्यश्चाऽन्तरिक्षमनुचरन्ति तेन वैश्व-
 देवोऽन्तर्यामि मघवन्मादयस्वे'तीन्द्रो वै मघवानिन्द्रो यज्ञस्य
 नेता तस्मादाह मघवन्नित्यथ यदन्तरिति गृह्णात्यन्तस्त्वा-
 त्मन्दथ ऽइत्येवैतदाह ॥ १६ ॥ तं गृहीत्वा * परिमार्ष्टि ।
 नेद्वयवश्चोतदिति तं न सादयत्युदानो ह्यस्यैष तस्मादय-
 मसन्न ऽउदानः सञ्चरति यदीत्वभिचरेदथैनः सादयेद-
 मुष्यत्वोदानः सादयामीति ॥ १७ ॥ स यद्युपांशुः
 सादयेत् । अथैनः सादयेद्युपांशुं न सादयेन्नैनः
 सादयेद्युपांशुमपिदक्ष्यादुप्येनं दक्ष्याद्युपांशुं नाऽपि-
 दक्ष्यान्नैनमपिदक्ष्याद्यथोपांशोः कर्म तथैतस्य समानश्च
 ह्येतद्युपांश्वन्तर्यामौ प्राणोदानौ हि ॥ १८ ॥ † ता-
 ऽउ ह चरकाः । नानैव मन्त्राभ्यां जुहति प्राणोदानौ वा-
 ऽअस्यैतौ नानावीर्यौ प्राणोदानौ कुर्म ऽइति वृदन्तस्तदु-
 तथा न कुर्यान्मोहयन्ति ह ते यजमानस्य प्राणोदानाव-
 पीढा ऽएनं तूष्णीं जुहुयात् ॥ १९ ॥ स यद्वा ऽउपांशुं मन्त्रेण
 जुहोति । तदेवाऽस्यैषोऽपि मन्त्रेण हुतो भवति किमु
 तत्तूष्णीं जुहुयात्समानश्च ह्येतद्युपांश्वन्तर्यामौ प्राणो-
 दानौ हि ॥ २० ॥ स येनैवोपांशुं मन्त्रेण जुहोति ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० ५ ।

* का० श्रौ० सू० १. ६. ३ ।

† तै० सं० १. ४. २. ३; मै० सं० १. ३. ४; काठ० ४. १; संहितासु पृथगेव
 होममन्त्राः उक्ताः ।

तेनैवैतं मन्त्रेण जुहोति 'स्वाङ्कृतोऽसि विश्वेभ्य ऽइन्द्र-
येभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्यो मनस्वाष्टु स्वाहा त्वा
सुभव सूर्यायेत्युक्तो यजुषो बन्धुः ॥ २१ ॥ अथ हुत्वाऽवाञ्चं
ग्रहमवमार्ष्टि । इदं वा ऽउपांशुः हुत्वोर्द्धमुद्गमाष्ट्यथा-
ऽत्राऽवाञ्चमवमार्ष्टि प्रत्यञ्चमेवाऽस्मिन्नेतदुदानं दधाति
॥ २२ ॥ अथ नीचा पाणिना । मध्यमे परिधौ प्रत्यगुप-
माष्टीदं वा ऽउपांशुः हुत्वोत्तानेन पाणिना मध्यमे
परिधौ प्रागुपमाष्ट्यथाऽत्र नीचा पाणिना मध्यमे परि-
धौ प्रत्यगुपमाष्टि प्रत्यञ्चमेवाऽस्मिन्नेतदुदानं दधा-
ति 'देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्य' ऽइति सोऽसावेव
बन्धुः ॥ २३ ॥ तं प्रत्याक्रम्य * सादयति । 'उदानाय
त्वे'त्युदानो ह्यस्यैष तानि वै स॒ऽस्पृष्टानि सादयति
प्राणोदानानेवैतत्स॒ऽस्पर्शयति प्राणोदानान्सन्द्धाति
॥ २४ ॥ तानि वा ऽअनिङ्ग्यमानानि शेरे । आ
तृतीयसवनात्तस्मादिमे मनुष्याः स्वपन्ति तानि
पुनस्तृतीयसवने प्रयुज्यन्ते तस्मादिमे मनुष्याः सुप्त्वा
प्रबुध्यन्ते तेऽनिशिताश्चराऽचरा यज्ञस्यैवैतद्विधामनु ब्रूय-
ऽइव ह वै यज्ञो विधीयते तस्योपांश्वन्तर्यामावेव पक्षा-
वात्मोपांशुसवनः ॥ २५ ॥ तानि वा ऽअनिङ्ग्यमानानि
शेरे । आ तृतीयसवनात्तायते यज्ञ ऽएति वै तद्यत्तायते
तस्मादिमानि ब्रूयांस्सि विगृह्य पक्षावनायुवानानि पतन्ति

(१) शु० सं० अ० ७ क० ६ । (२) शु० सं० अ० ७ क० ६ ।

* का० श्रौ सू० ९. ६. ५ ।

(३) शु० सं० अ० ७ क० ६ ।

तानि पुनस्तृतीयसवने प्रयुज्यन्ते तस्मादिमानि
व्यासि समासं पक्षावायुवानानि पतन्ति यज्ञस्यैवैतद्वि-
धामनु ॥ २६ ॥ * इयं ह वा ऽउपांशुः । प्राणो ह्युपांशु-
रिमांश्च ह्येव प्राणन्नभिप्राणित्यसावेवाऽन्तर्याम ऽउदानो
ह्यन्तर्यामोऽमुंश्च ह्येव लोकमुदन्नभ्युदित्यन्तरिक्षमेवो-
पांशुसवनो व्यानो ह्युपांशुसवनोऽन्तरिक्षंश्च ह्येव
व्यनन्नभिव्यनिति ॥ २७ ॥ (B)

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[ऐन्द्रवायवग्रहः]

वायव वा ऽअस्यैन्द्रवायवः । एतद्वद्व्यात्मसिन्द्रो ह
यत्र वृत्राय वृज्जं प्रजहार सोऽबलीयादमन्यमानो ना-
ऽस्तृषीतीव विबभ्यन्निलयाञ्चक्रे तदेवाऽपि देवा ऽअपन्न्यलय-
न्त ॥ १ ॥ ते ह देवा ऽउचुः । न वै हतं वृत्रं विद्य न
जीवः हुन्त न ऽएको वेत्तु यदि हतो वा वृत्रो जीवति वेति
॥ २ ॥ ते वायुमब्रुवन् । अयं वै वायुर्योऽयं पवते वायो
त्वमिदं विद्धि यदि हतो वा वृत्रो जीवति वा त्वं वै न-
ऽआशिष्ठोऽसि यदि जीविष्यति त्वमेव क्षिप्रं पुनरागमि-
ष्यसीति ॥ ३ ॥ स होवाच । किम्मे ततः स्यादिति प्रथम-
वषट्कार ऽएव ते सोमस्य राज्ञ ऽइति तथेत्येयाय वायुरेद्धतं

* अत्र शतम् २३०० ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ५. १. २; कठ०
सं० २७. १. २; कपि० सं० ४१. ९; तै० सं० ६. ४. ६; मै० सं० ४. ५. ६ ।

वृत्रहः स होवाच हतो वृत्रो यद्ध ते कुर्व्यात् तत्कुरुतेति
 ॥ ४ ॥ ते देवा ऽअबभ्यस्तृज्यन्त । यथा वृत्तिं वेत्स्यमाना-
 ऽएवहः स यमेकोऽलभते स ऽएकदेवत्योऽभवद्यं द्वौ स
 द्विदेवत्यो यं बहवहः स बहुदेवत्यस्तद्यदेनं पात्रैर्व्यगृह्णत
 तस्मद्गृहा नाम ॥ ५ ॥ स ऽएषामापूयत् । स ऽएनाञ्छुक्तः
 पूतिरभिववौ स नाऽलमाहुत्या ऽआस नाऽलं भक्षाय
 ॥ ६ ॥ ते देवा वायुमब्रुवन् । वायविमं नो विवाहीमं नः
 स्वदयेति स होवाच किम्मे ततः स्यादिति त्वयैवैतानि
 पात्राण्याचक्षीरन्निति तथेति होवाच यूयं तु मे सच्च्युप-
 वातेति ॥ ७ ॥ तस्य देवाः । यावद्भमात्रमिव गन्धस्याऽप-
 जघ्नुस्तं पशुष्वदधुः स ऽएष पशुषु कुणपगन्धस्तस्मत्कुण-
 पगन्धान्नाऽपिगृहीत सोमस्य हैष राज्ञो गन्धः ॥ ८ ॥
 नो ऽएव निष्ठीवेत् । तस्माद्यद्यप्यासक्त ऽइव मश्येता-
 ऽभिवातं परीयाच्छ्रीर्वै सोमः पाप्मा यक्ष्मः स
 यथा श्रेयस्यायति पापीयान्प्रत्यवरोहेदेवहः हाऽस्मा-
 द्यक्ष्मः प्रत्यवरोहति ॥ ९ ॥ अथेतं वायुर्व्यवात् । तद-
 स्वदयत्ततोऽलमाहुत्या ऽआसालं भक्षाय तस्मादेतानि
 नानादेवत्यानि सन्ति वायुर्व्यानीत्याचक्षते सोऽस्यैष
 प्रथमवषट्कारश्च सोमस्य राज्ञ ऽएताभ्यु ऽएनेन
 पात्राण्याचक्षते ॥ १० ॥ इन्द्रो ह वा ऽईक्षाश्चक्रे । वायुर्वै
 नोऽस्य यज्ञस्य भूयिष्ठभाग्यस्य प्रथमवषट्कारश्च सो-
 मस्य राज्ञ ऽएतान्यु ऽएनेन पात्राण्याचक्षते हुन्ताऽस्मिन्न-
 पित्वमिच्छा ऽइति ॥ ११ ॥ स होवाच । वायवा

माऽस्मिन्नगृहे भजेति किं ततः स्यादिति निरुक्तमेव
 वाग्वदेदिति निरुक्तञ्चेद्वाग्वदेदात्वा भजामीति ततऽएष
 ऽऐन्द्रवायवो गृहोऽभवद्वायव्यो हैव ततः पुरा ॥ १२ ॥
 स ऽइन्द्रोऽब्रवीत् । अर्द्धस्मेऽस्य गृहस्येति तुरीयमेव त ऽइति
 वायुरर्द्धमेव स ऽइतीन्द्रस्तुरीयमेव त ऽइति वायुः ॥ १३ ॥
 [अर्धप्रपाठकः ॥ ६८ ॥] तौ प्रजापतिं प्रतिप्र-
 श्नमेयतुः । स प्रजापतिर्गृहं द्वेधा चकार स होवाचेदं
 वायोरित्यथ पुनरर्द्धं द्वेधा चकार स होवाचेदं वायोरितीदं
 तवेतीन्द्रं तुरीयमेव भाजयाश्चकार यद्वै चतुर्थं तत्तुरीयं तत-
 ऽएष ऽऐन्द्रतुरीयो गृहोऽभवत् ॥ १४ ॥ तस्य वा ऽएतस्य
 गृहस्य द्वे पुरोरुचौ वायव्यैव पूर्वैन्द्रवायव्युत्तरा द्वे ऽअनु-
 वाक्ये वायव्यैव पूर्वैन्द्रवायव्युत्तरा द्वौ प्रैषौ वायव्य ऽएव
 पूर्व ऽऐन्द्रवायव ऽउत्तरो द्वे याज्ये वायव्यैव पूर्वैन्द्रवाय-
 व्युत्तरैवमेनं तुरीयं-तुरीयमेव भाजयाश्चकार ॥ १५ ॥ स
 होवाच । तुरीयं-तुरीयं चेदमाम्बीभजुस्तुरीयमेव तर्हि वाङ्मि-
 रक्तं वदिष्यतीति तदेतत्तुरीयं वाचो निरुक्तं यन्मनुष्या
 वदन्त्यथैतत्तुरीयं वाचोऽनिरुक्तं यत्पशवो वदन्त्यथैतत्तुरीयं
 वाचोऽनिरुक्तं यद्व्याधंसि वदन्त्यथैतत्तुरीयं वाचोऽनि-
 रक्तं यदिदं क्षुद्रः सरीसृपं वदति ॥ १६ ॥ तस्मादेत-
 दृषिणाभ्यनूक्तम् । 'चत्वारि वाक्परिमिता पदानि
 तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः । गुहा त्रीणि निहिता

नेङ्गयन्ति तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्ती'ति ॥१७॥ * अथा-
ऽतो गृह्णात्येव । 'आ वायो भूष शुचिषा ऽउप नः सहस्रं
ते नियुतो विश्ववार । उपो ते ऽअन्धो मध्यमयामि यस्य
देव दधिषे पूर्वपेयं वायवे स्वे'ति ॥ १८ ॥ † अथाऽपगृह्य
पुनरानयति । 'इन्द्रवायू ऽइमे सुता ऽउप प्रयोभिरागतम् ।
इन्द्रवो वामुशन्ति हि । उपयामगृहीतोऽसि वायव ऽइन्द्र
वायुब्भ्यान्वैष ते योनिः सज्जोषोब्भ्यान्वे'ति सादयति स
यदाह सज्जोषोब्भ्यान्वेति यो वै वायुः स ऽइन्द्रो य ऽइन्द्रः
स वायुस्तस्मादाहैष ते योनिः सज्जोषोब्भ्यान्वेति ॥१९॥(C)

प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[मित्रावरुणग्रहः]

ऋतूदक्षौ ह वा ऽअस्य मित्रावरुणौ । एतद्वद्व्यात्मः
स यदेव मनसा कामयत ऽइदं मे स्यादिदं कुर्वीयेति स ऽएव
ऋतुरथ यदस्मै तत्समृद्धयते स दक्षो मित्र ऽएव ऋतुर्वरुणो
दक्षो ब्रह्मैव मित्रः क्षत्रं वरुणोऽभिगन्तैव ब्रह्म कर्ता क्षत्रियः
॥ १ ॥ ते हैते ऽअग्रे नानेवाऽऽसतुः । ब्रह्म च क्षत्रं च
ततः शशाकैव ब्रह्म मित्र ऽऋते क्षत्रावरुणात्स्थानुम् ॥ २ ॥
नक्षत्रं वरुणः । ऋते ब्रह्मणो मित्राद्यद्ध किञ्च वरुणः कर्म

* का० श्रौ० सू० ९. ६. ६ ।

† का० श्रौ० सू० ९. ६. ७ ।

(१) छु० सं० अ० ७ क० ७ । (२) छु० सं० अ० ७ क० ८ ।

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—काण्व० श० ५. १. ३; का०
सं० २७. ३; कपि० सं० ६. ४. ७; मै० सं० ४. ५. ८ ।

चक्रेऽप्रसूतं ब्रह्मणा मित्रेण न हैवाऽस्मै तत्समानृधे
 ॥ ३ ॥ स क्षत्रं वरुणः । ब्रह्म मित्रमुपमन्त्रयाञ्चकऽउप-
 मावर्त्तस्व सः सृजावहै पुरस्त्वा करवै त्वत्प्रसूतः कर्म
 करवाऽहुति तथेति तौ समसृजेतां ततऽएष मैत्रावरुणो
 ग्रहोऽभवत् ॥ ४ ॥ सोऽएव पुरोधा । तस्मान्न ब्राह्मणः
 सर्वस्येव क्षत्रियस्य पुरोधां कामयेत सः सृजेते सुकृतं
 च दुष्कृतञ्च नोऽएव क्षत्रियः सर्वमिव ब्राह्मणं पुरोदधीत
 सः सृजेते सुकृतञ्च दुष्कृतञ्च स यत्ततो वरुणः
 कर्म चक्रे प्रसूतं ब्रह्मणा मित्रेण सः हैवाऽस्मै तदानृधे
 ॥ ५ ॥ तत्तद्वक्लुप्तमेव । यद् ब्राह्मणोऽराजह्यः स्याद्यद्यु-
 राजानं लभेत समृद्धं तदेतद् त्वेवाऽनवक्लुप्तं यत्क्षत्रियो-
 ऽब्राह्मणो भवति यद् किञ्च कर्म कुरुतेऽप्रसूतं ब्रह्मणा
 मित्रेण न हैवाऽस्मै तत्समृद्ध्यते तस्मादु क्षत्रियेण कर्म
 करिष्यमाणेनोपसर्त्तव्यऽएव ब्राह्मणः सः हैवाऽस्मै
 तद् ब्रह्मप्रसूतं कर्मर्ह्यते ॥ ६ ॥ अथाऽतो * गृह्णात्येव ।
 'अयं वाम्मित्रावरुणा सुतः सोमऽऋतावृधा । ममेदिह
 श्रुतः हवम् । उपयामगृहीतोऽसि मित्रावरुणाभ्यान्त्वे'ति
 ॥ ७ ॥ तं पयसा श्रीणाति । तद्यत्पयसा श्रीणाति वृत्रो
 वै सोमऽआसीत्तं युत्र देवाऽअग्नैस्तं मित्रमब्रुवँस्त्वमपि
 हःसीति स न चकमे सर्वस्य वाऽअहं मित्रमस्मि न
 मित्रः सन्नमित्रो भविष्यामीति तं वै त्वा यज्ञादन्तरेष्याम-

* "मैत्रावरुणमयं वामिति" (का० श्रौ० सू० ९. ६. ८) ।

(१) छ० सं० अ० ७ क० ९ ।

ऽइत्यहमपि हवामीति होवाच तस्मात्पशवोऽपाऽकाम-
 द्विमित्रः सन्नमित्रोऽभूदिति स पशुभिर्व्यार्द्धयत तमेतदेवाः
 पशुभिः समार्द्धयत्ययसा श्रीणास्तथो ऽएवैनमेष ऽएत-
 त्पशुभिः समर्द्धयति यत्पयसा श्रीणाति ॥ ८ ॥ तदाहुः ।
 शश्वद्ध नैव चकमे हन्तुमिति तद्यदेवाऽत्र पयस्तद्विमित्रस्य
 सोम ऽएव वरुणस्य तस्मात्पयसा श्रीणाति ॥ ९ ॥ * स
 श्रीणाति । 'रायां वयः ससवाऽसो मदेम हव्येन देवा
 यवसेन गावः । तां धेनुमित्रावरुणा युवन्नो विश्वाहा
 धत्तमनपस्फुरन्तीमेष ते योनिर्ऋतायुब्भ्यान्त्वे'ति सादयति
 स यदाहर्त्तायुब्भ्यान्त्वेति ब्रह्म वा ऽऋतं ब्रह्म हि मित्रो
 ब्रह्मो हृतं वरुण ऽएवाऽऽयुः संवत्सरो हि वरुणः संवत्सर-
 ऽआयुस्तस्मादाहैष ते योनिर्ऋतायुब्भ्यान्त्वेति ॥१०॥ (D)

प्रथमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[आश्विनग्रहः]

श्रोत्रः ह वा ऽअस्याऽऽश्विनः । तस्मात्सर्वतः
 परिहारं भक्षयति सर्वतो ह्यनेन श्रोत्रेण शृणोति यत्र वै
 भृगवो वाऽङ्गिरसो वा स्वर्गं लोकः समाश्नुवत तच्छय-
 नो वा † भार्गवश्च्छयनो वाऽङ्गिरसस्तदेव जीर्णिः कृत्या-
 रूपो जहे ॥ १ ॥ शर्षातो ह वा ऽइदं मानवो ग्रामेण

* का० श्रौ० सू० ९. ६. ९ ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० १० ।

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० शं० ५. १. ४; कठ० सं०
 २७. ४; कपि० सं० ४२. ४; तै० सं० ६. ४, ८; मै० सं० ४. ५ ।

† आख्यायिकेयं महाभारतस्य वनपर्वण्यप्युपलभ्यते (अ० १२२-२२५ पृ० १९२-१९६
 चि० शा० पूना) ।

चचार । स तदेव प्रतियेशो निविविशे तस्य कुमाराः
 क्रीडन्तऽइमं जीर्णिणं कृत्यारूपमनर्थं मन्यमाना लोष्टै-
 र्विपिपिषुः ॥ २ ॥ स शर्यातेभ्यश्चक्रोध । तेभ्यो-
 ऽसंज्ञाश्चकार पितैव पुत्रेण युयुधे बभ्राता बभ्रात्रा ॥ ३ ॥ शर्या
 तो ह वा ऽईक्षाश्चक्रे । यत्किमकरं तस्मादिदमापदीति स
 गोपालाँश्चाऽविपालाँश्च स ७ ह्वयित्वा ऽउवाच ॥ ४ ॥
 स होवाच । को वोऽयेह किञ्चिदद्राक्षीदिति ते होचुः
 पुरुष ऽएवाऽयं जीर्णिणः कृत्यारूपः शेते तमनर्थं मन्य-
 मानाः कुमारा लोष्टैर्व्यपिक्षन्निति स विदाश्चकार स वै
 च्यवनऽइति ॥ ५ ॥ स रथं युक्त्वा । सुकन्या ७ शाश्व-
 तीमुपाऽऽधाय प्रसिष्यन्द स ऽआजगाम यत्रर्षिरास तत्
 ॥ ६ ॥ स होवाच । ऋषे नमस्ते यन्नाऽवेदिषं तेनाऽहि-
 सिषमियः सुकन्या तथा तेऽपह्नुवे सञ्जानीतां मे ग्राम-
 ऽइति तस्य ह तत् ऽएव ग्रामः सञ्ज्ञे स ह तत् ऽएव
 शर्यातो मानव ऽउयुयुजे नेदपरः हिनसानीति ॥ ७ ॥
 अश्विनौ ह वा ऽइदं भिषज्यन्तौ चेरतुः । तौ सुकन्यामुपे-
 यतुस्तस्यां मिथुनमीषाते तन्न जज्ञौ ॥ ८ ॥ तौ होचतुः ।
 सुकन्ये कमिमं जीर्णिणं कृत्यारूपमुपशेष ऽआवामनुप्रेहीति
 सा होवाच यस्मै मां पितऽद्वान्नैवाऽहं तं जीवन्तः हास्या-
 मीति तद्धाऽयमृषिराजज्ञौ ॥ ९ ॥ स होवाच । सुकन्ये किं
 त्वैतद्वोचतामिति तस्मा ऽएतद्व्याचक्षे स ह व्याख्यात-
 ऽउवाच यदि * त्वैतत्पुनर्ब्रूवतः सा त्वं ब्रूतान्न वै सुसर्वाविव

स्थो न सुसमृद्धाविवाऽथ मे पतिं निन्दथ ऽइति तौ
 यदि त्वाऽब्रवतः केनाऽवमसर्वौ स्वः केनाऽसमृद्धाविति
 सा त्वं ब्रूतात्पतिं नु मे पुनर्युवाणं कुरुतमथ वां वक्ष्या-
 मीति तां पुनरुपेतुस्ताऽहैतदेवोचतुः ॥ १० ॥ सा
 होवाच । न वै सुसर्वाविव स्थो न सुसमृद्धाविवाऽथ मे
 पतिं निन्दथ ऽइति तौ होचतुः केनाऽवमसर्वौ स्वः
 केनाऽसमृद्धाविति सा होवाच पतिं नु मे पुनर्युवाणं
 कुरुतमथ वां वक्ष्यामीति ॥ ११ ॥ तौ होचतुः ।
 एतः हृदमभ्यवहर स येन वयसा कमिष्यते तेनो-
 दैष्यतीति तः हृदमभ्यवजहार स येन वयसा चकमे
 तेनोदेयाय ॥ १२ ॥ तौ होचतुः । सुकन्ये केनाऽवमसर्वौ
 स्वः केनाऽसमृद्धाविति तौ हर्षिरेव प्रत्युवाच कुरुक्षेत्रेऽमी
 देवा यज्ञं तन्वते ते वां व्यज्ञादन्तर्धन्ति तेनाऽसर्वौ स्थस्तेना-
 ऽसमृद्धाविति तौ ह तत ऽएवाऽश्विनौ प्रेतुस्तावा-
 जग्मतुर्देवान्यज्ञं तन्वानान्त्स्तुते बहिष्पवमाने ॥ १३ ॥
 तौ होचतुः । उप नौ हयङ्गमिति ते ह देवा ऽउचुर्न
 वामुपह्वयिष्यामहे बहु मनुष्येषु सः सृष्टमचारिष्टं भिष-
 ज्यन्ताविति ॥ १४ ॥ तौ होचतुः । विशीर्णर्णा वै यज्ञेन
 यजङ्क ऽइति कथं विशीर्णर्णेत्युप नु नौ हयङ्गमथ वो
 वक्ष्याव ऽइति तथेति ता ऽउपाऽऽह्वयन्त ताभ्यामेतमा-
 श्विनं ग्रहमग्रस्तावङ्क्यु यज्ञस्याऽभवतां तावेतद्यज्ञस्य
 शिरः प्रत्यधत्तां तददस्तद्दिवाकीर्त्यानां ब्राह्मणे व्यख्या-
 यते यथा तद्यज्ञस्य शिरः प्रतिदधतुस्तस्मादेष स्तुते

बहिष्पवमाने ग्रहो गृह्यते स्तुते हि बहिष्पवमान ऽआगच्छ-
ताम् ॥ १५ ॥ तौ होचतुः । मुख्यौ वा ऽआवां व्यञ्जस्य
स्वो यावद्ध्रुयु ऽइह नाविमं पुरस्ताद् ग्रहं पर्याहरता-
ऽभि द्विदेवत्यानिति तावभ्यामेतं पुरस्ताद् ग्रहं पर्याजहु-
रभि द्विदेवत्यास्तस्मादेष दशमो ग्रहो गृह्यते तृतीय ऽएव
वषट्क्रियतेऽथ यदश्विनावितीमे ह वै द्यावापृथिवी प्रत्य-
क्षमश्विनाविमे हीदः सर्वमाशुवातां पुष्करस्रजावित्यग्निरे-
वाऽस्यै पुष्करमादित्योऽमुष्यै ॥ १६ ॥ अथाऽतो गृह्णात्येव ।
‘या वां केशा मधुमत्यश्विना सूनृतावती । तया यज्ञं
मिमिक्षतम् । उपयामग्रहीतोऽस्यश्विबभ्यान्त्वैष ते योनि-
मर्धाधीबभ्यान्त्वे’ति सादयति तं वै मधुमत्यर्चा गृह्णाति
माधीबभ्यान्त्वेति सादयति तद्यन्मधुमत्यर्चा गृह्णाति
माधीबभ्यान्त्वेति सादयति ॥ १७ ॥ दध्यङ् ह वा-
ऽआबभ्यामाथर्वणः । मधु नाम ब्राह्मणमुवाच तदेनयोः
प्रियं धाम तदेवैनयोरेतेनोपगच्छति तस्मान्मधुमत्यर्चा
गृह्णाति माधीबभ्यान्त्वेति सादयति ॥ १८ ॥ तानि वा-
ऽएतानि । श्लक्ष्णानि पात्राणि भवन्ति * रास्नावमैन्द्रवाय-
वपात्रं तत्तस्य द्वितीयः रूपं तेन तद् द्विदेवत्यमजकावं मैत्रा-
वरुणपात्रं तत्तस्य द्वितीयः रूपं तेन तद् द्विदेवत्यमौषध-
माश्विनपात्रं तत्तस्य द्वितीयः रूपं तेन तद् द्विदेवत्यमथ यद-

श्विनाविति मुख्यौ वा ऽअश्विनावौष्टमिव वा ऽइदं मुखं
तस्मादौष्टमाश्विनपात्रं भवति ॥ १९ ॥ (E)

प्रथमाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

[शुक्रामन्थिग्रहौ]

चक्षुषी ह वा ऽअस्य शुक्रामन्थिनौ । तद्वा ऽएष ऽएव
शुक्रो य ऽएष तपति तद्यदेष ऽएतत्तपति तेनैष शुक्र-
श्चन्द्रमा ऽएव मन्थी ॥ १ ॥ तः सक्तुभिः श्रीणाति ।
तदेनं मन्थं करोति तेनो ऽएष मन्थ्येतौ ह वा ऽआसां
प्रजानां चक्षुषी स यद्वैतौ नोदियातां न ह्येवैह स्वौ च न
पाणी निर्जानीयुः ॥ २ ॥ तयोरुत्तैवाऽन्यतरः । आद्यो-
ऽन्यतरोऽत्तैव शुक्र ऽआद्यो मन्थी ॥ ३ ॥ तयोरुत्तैवाऽन्य-
तरमनु । आद्योऽन्यतरमन्वत्तैव शुक्रमन्वाद्यो मन्थिनमनु
तौ वा ऽअन्यस्मै गृह्येते ऽअन्यस्मै हूयेते शण्डाम-
कावित्यसुररक्षसे तावभ्यां गृह्येते देवतावभ्यो हूयेते तद्य-
त्तथा ॥ ४ ॥ यत्र वै देवाः । असुररक्षसान्यपजग्निरे
तदेतावेव न शेकुरपहन्तुं यद्ध स्म देवाः किञ्च कर्म
कुर्वते तद्ध स्म मोहयित्वा क्षिप्त्र ऽएव पुनरपह्वतः
॥ ५ ॥ ते ह देवा ऽऊचुः । उपजानीत यथेमावपह्वनामहा-
ऽइति ते होचुर्गृहावेवाऽऽवभ्यां गृह्णाम ताववभ्यवैष्यतस्तौ

स्वीकृत्याऽपहनिष्यामह ऽइति ताब्भ्यां गृहौ जगृहुस्ताव-
 ष्यवैतां तौ स्वीकृत्याऽपाऽघ्नत तस्माच्छण्डामर्काब्भ्या-
 मिति गृह्येते देवताब्भ्यो हूयेते ॥ ६ ॥ अपि होवाच
 याज्ञवल्क्यः । नो स्विदेवताब्भ्य ऽएव गृहीयामा३
 विजितरूपमिव हीदमिति तद्वै स तन्न्मीमांसांमेव चक्रे
 नेत्तु चकार ॥ ७ ॥ इमामु हैके शुक्रस्य पुरोरुचं कुर्वन्ति ।
 ‘अयं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भा ज्योतिर्जरायू रजसो विमान’
 ऽइति तदेतस्य रूपं कुर्मो य ऽएष तपतीति यद्वाह ज्योति-
 र्जरायुरिति ॥ ८ ॥ इमां त्वेव शुक्रस्य पुरोरुचं कुर्यात् ।
 *‘तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठतातिं बर्हिषदथ
 स्वर्विदमि’त्यत्ता ह्येतमन्वत्ता हि ज्येष्ठस्तस्मादाह ज्येष्ठ-
 तातिं बर्हिषदथ स्वर्विदम्प्रतीचीनं बृज्जनं दोहसे धुनि-
 माशु जयन्तमनु यासु बृद्धसे । उपयामगृहीतोऽसि श-
 ण्डाय त्वेष ते योनिर्वीरतां पाही’ति सादयत्यत्ता ह्येत-
 मन्वत्ता हि वीरस्तस्मादाहैष ते योनिर्वीरतां पाहीति
 दक्षिणाद्धे सादयत्येताथ ह्येष दिशमनु सञ्चरति ॥ ९ ॥
 अथ मन्थिनं गृह्णाति । ‘अयं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भा
 ज्योतिर्जरायू रजसो विमाने । इममपाथ सङ्गमे सूर्यस्य

* “शुक्रं वैत्वेन तम्प्रत्नयेति” “अयं वेन इत्येके” का० श्रौ० सू० १. ६. ११, १२;
 “अयं वेनश्चोदयदिति शुक्रं गृहीत्वा” “तम्प्रत्नयेति मन्थिनं गृहीत्वा” आप० श्रौ० सू०
 १२. १४. १४-१५; तैत्तिरीय-मैत्रायणीय-कठशाखासु प्रथमतः ‘अयं वेनः’ ततः ‘तम्प्रत्नथा’ इत्येव
 क्रमः स्वीकृतः । काण्व-माध्यन्दिनसंहितयोस्तु तद्वैपरीत्येन आहतः तै० सं० १. ४. ८. ९; मै०
 सं० १. ३. १०. ११; कठ० सं० ४. ३; काण्व० सं० १. ७. ७ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० १२ । (२) शु० सं० अ० ६ क० १२ । (३) शु० सं०
 अ० ६ क० १६ ।

शिंशुं न विप्रा मतिभी रिहन्ति । उपर्यामृगहीतोऽसि
 मर्काय स्वेति ॥ १० ॥ तद्व सक्तुभिः श्रीणाति । तद्य-
 त्सक्तुभिः श्रीणाति वरुणो ह वै सोमस्य राज्ञोऽभीवाऽक्षि
 प्रतिपिपेष तदश्वयत्ततोऽश्वः समभवत्तद्यच्छ्रयथात्सम-
 भवत्तस्मादुश्वो नाम तस्याऽश्वु प्राऽस्कन्दत्ततो यवः
 समभवत्तस्मादाहुर्वरुणयो यव ऽइति तद्यदेवाऽस्याऽत्र
 चक्षुषोऽमीयत तेनैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं करोति तस्मा-
 त्सक्तुभिः श्रीणाति ॥ ११ ॥ स * श्रीणाति । 'मृनो न
 येषु हवनेषु तिग्मं विपः शच्चया वनुथो द्रवन्ता । आयः
 शर्वाभिस्तुविनुष्मणो ऽअस्याश्रीणीताऽऽदिशं गृभस्तावेषु ते
 योनिः प्रजाः पाही'ति सादयत्याद्यो ह्येतमन्वाद्या हीमाः
 प्रजा विशस्तस्मादाहैष ते योनिः प्रजाः पाहीति
 ॥ १२ ॥ † द्वौ प्रोक्षितौ यूपशकलौ भवतः । द्वावप्रो-
 क्षितौ प्रोक्षितं चैवाऽद्धर्ष्युरादत्तेऽप्रोक्षितं चैवमेव
 प्रतिप्रस्थाता प्रोक्षितं चैवाऽदत्तेऽप्रोक्षितं च
 शुक्रमेवाऽद्धर्ष्युरादत्ते मन्थिनं प्रतिप्रस्थाता ॥ १३ ॥
 सोऽद्धर्ष्युः । अप्रोक्षितेन यूपशकलेनापमा'ष्ट्यपमृष्टः
 शण्ड' ऽइत्येवमेव प्रतिप्रस्थाता'ऽपमृष्टो मर्क' ऽइति
 तदाददानावेवाऽसुररक्षसे ऽअपहतो 'देवास्त्वा शुक्रपाः
 प्रणयन्ति'त्येवाऽद्धर्ष्युर्निष्क्रामति 'देवास्त्वा मन्थिपाः

* का० श्रौ० सू० ९. ६. १३ ।

† का० श्रौ० सू० ९. १०. १-५ ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० १६ । (२) शु० सं० अ० ७ क० १७ । (३) शु० सं०
 अ० ७ क० १२ । (४) शु० सं० अ० ७ क० १७ । (५) शु० सं० अ० ७ क० १२ ।

‘प्रणयन्ति’ति प्रतिप्रस्थाता तदेनौ देवताभ्य एव
 प्रणयतः ॥१४॥ तौ जघनेनाऽऽहवनीयमरत्नी * सन्धत्तः ।
 ताऽउत्तरवेदौ सादयतो दक्षिणायामेव श्रोणावद्ध्वर्युः
 सादयत्युत्तरायां प्रतिप्रस्थाताऽननुसृजन्तावेवा‘ऽनोधृष्टा-
 सी’ति तद्रक्षोभिरेवैतदुत्तरवेदिमनाधृष्टां कुरुतो विपर्ये-
 ष्यन्तौ वा एतावन्नि भवतोऽत्येष्यन्तौ तस्मा एवैतन्नि-
 हुवाते तथो हैनौ विपरियन्तावन्निर्न हिनस्ति ॥ १५ ॥
 सोऽद्ध्वर्युः † पर्येति । ‘सुवीरो वीराङ्गप्रजनयन्परी’ही-
 त्यन्ता ह्येतन्वादा हि वीरस्तस्मादाह सुवीरो वीरान्प्र-
 जनयन्परीही‘त्यंभि रायस्पोषेण यजमानमि’ति तद्यजमा-
 नायाऽऽशिषमाशास्ते यदाहाऽभि रायस्पोषेण यजमान-
 मिति ॥ १६ ॥ अथ प्रतिप्रस्थाता ‡ पर्येति । ‘सुप्रजाः
 प्रजाः प्रजनयन्परीही’त्याद्यो ह्येतन्वाद्या हीमाः प्रजा
 विशस्तस्मादाह सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन्परीही‘त्यंभि
 रायस्पोषेण यजमानमि’ति तद्यजमानायाऽऽशिषमाशास्ते
 यदाहाऽभि रायस्पोषेण यजमानमिति ॥ १७ ॥ तावपि-
 धाय निष्क्रामतः । तिर एवैनावेतत्कुरुतस्तस्मादिमौ
 सूर्याचन्द्रमसौ प्राञ्चौ यन्तौ न कश्चन पश्यति तौ पुर-
 स्तात्परीत्याऽपोर्णतः पुरस्तात्तिष्ठन्तौ जुहत आविरेवैनावे-

* का० श्रौ० सू० ९. १०. ६ ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० १७ । (२) शु० सं० अ० ७ क० १२, १७ ।

† “सुवीर इति दक्षिणं यूपदेशं गच्छत्यध्वर्युः” (का० श्रौ० सू० ९. १०. ७ क) ।

(३) शु० सं० अ० ७ क० १३ । (४) शु० सं० अ० ७ क० १३ ।

‡ “सुप्रजा इति प्रतिप्रस्थातोत्तरम्” (का० श्रौ० सू० ९. १०. ७ ख) ।

(५) शु० सं० अ० ७ क० १८ । (६) शु० सं० अ० ७ क० १८ ।

तत्कुरुतस्तस्ममादिमौ सूर्याचन्द्रमसौ प्रत्यश्चौ यन्तौ सर्व-
 एव पश्यति तस्मात्पराग्रेतः सिद्ध्यमानं न कश्चन
 पश्यति तदु पश्चात्प्रजायमानः सर्व एव पश्यति ॥ १८ ॥
 तौ जघनेन * यूपमरत्नी सन्धत्तः । यद्यग्निर्ज्ञोद्वाधेत
 ष्वद्युः ऽअग्निरुद्वाधेताऽप्यग्रेणैव यूपमरत्नी सन्दद्वाताथः
 'सज्जमानो दिवा पृथिव्या शुक्रः शुक्रशोचिषे'त्येवा-
 ऽद्वर्ष्युः 'सज्जमानो दिवा पृथिव्या मन्थी मन्थिशोचि-
 षे'ति प्रतिप्रस्थाता चक्षुषोरेवैते ऽआरमणे कुरुतश्चक्षुषी-
 ऽएवैतस्सन्धत्तस्तस्मादिमे ऽअमितोऽस्थिनी चक्षुषी सह-
 हिते ॥ १९ ॥ सोऽद्वर्ष्युः । † अप्रोक्षितं यूपशकलं निरस्यति
 'निरस्तः शण्ड' ऽद्वत्येवमेव प्रतिप्रस्थाता 'निरस्तो मर्क'
 ऽद्विति तत्पुराऽऽद्वितिबभ्योऽसुररक्षसे ऽअपहतः ॥ २० ॥
 अथाऽद्वर्ष्युः । ‡ प्रोक्षितं यूपशकलमाहवनीये प्राऽस्यति
 'शुक्रस्याऽधिष्ठातमसी'त्येवमेव प्रतिप्रस्थाता 'मन्थिनो-
 ऽधिष्ठातमसी'ति चक्षुषोरेवैते समिधौ चक्षुषी ऽएवैतस्स-
 मिन्धे तस्मादिमे समिद्धे चक्षुषी ॥ २१ ॥ तत्र § जपति ।
 'अच्छिन्नस्य ते देव सोम सुवीर्यस्य रायस्पोषस्य ददि-
 तारः स्यामे'त्याशीरेवैषैतस्य कर्मण ऽआशिषमेवैतदा

* का० श्रौ० सू० ९. १०. ८, ९ ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० १३ । (२) शु० सं० अ० ७ क० १८ ।

† का० श्रौ० सू० ९. १०. १० ।

‡ का० श्रौ० सू० ९. १०. ११ ।

§ का० श्रौ० सू० ९. १०. १२ क ।

(३) शु० सं० अ० ७ क० १३ । (४) शु० सं० अ० ७ क० १८ । (५) शु० सं०
 अ० ७ क० १३ । (६) शु० सं० अ० ७ क० १८ । (७) शु० सं० अ० ७ क० १४ ।

शास्ते ॥२२॥ अथाऽऽश्राव्याऽऽह । * प्रातः—प्रातः सवस्य
शुक्रवतो मधुश्चुत ऽइन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति
वषट्कृते ऽङ्घ्र्यर्जुहोति तदनु प्रतिप्रस्थाता तदनु चम-
साङ्घ्र्यवः ॥ २३ ॥ तौ वै पुरस्तात्तिष्ठन्तौ जुहुतः ।
चक्षुषी वा ऽएतौ तत्पुरस्तादेवैतच्चक्षुषी धत्तस्तस्मादिमे
पुरस्ताच्चक्षुषी ॥ २४ ॥ अभितो यूपं तिष्ठन्तौ जुहुतः ।
यथा वै नासिकैव यूपस्तस्मादिमे ऽअभितो नासिकां चक्षुषी
॥ २५ ॥ तौ वै वषट्कृतौ सन्तौ मन्त्रेण हूयेते । एतेनो
हैतौ तदुदश्रुवाते यदेनौ सर्वं सवनमनुहूयते यद्वैतौ
सर्वं सवनमनुहूयत ऽएतौ वै प्रजापतेः प्रत्यक्षतमां
चक्षुषी ह्येतौ सत्यं वै चक्षुः सत्यं हि प्रजापतिस्तस्मा-
देनौ सर्वं सवनमनुहूयते ॥ २६ ॥ † स जुहोति । 'सा
प्रथमा संस्कृतिर्विश्ववारा स प्रथमो ब्रूणो मित्रो ऽअग्निः ।
स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वांस्तस्मा ऽइन्द्राय सुतमा-
जुहोत स्वाहेति ॥ २७ ॥ स यजुहोति । सा प्रथमा स
प्रथम ऽइति शश्वद्ध वै रेतसः सितस्य चक्षुषी ऽएव
प्रथमे सम्भवतस्तस्माज्जुहोति सा प्रथमा स प्रथम-
ऽइति ॥ २८ ॥ अथ ‡ सम्प्रेष्यति । प्रैतु होतुश्चमसः
प्र ब्रह्मणः प्रोद्गातृणां प्र यजमानस्य प्रयन्तु सदस्यानाथ

* “आश्राव्याऽऽह प्रातः प्रातः सवस्य शुक्रवतो मधुश्चुत इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्
प्रेष्येति” (का० श्रौ० सू० ९. १०. १२ ख) ।

† का० श्रौ० सू० ९. ११. १, २ ।

(१) जु० सं० अ० ७ क० १४-१५ ।

‡ का० श्रौ० सू० ९. ११. ३ ।

होत्राणां चमसाद्धर्षव ऽउपावर्त्तद्धः शुक्रस्याऽभ्युन्नय-
 द्धमिति सम्प्रैष ऽएवैष पथ्येत्य प्रतिप्रस्थाताऽद्धर्षोऽ
 पात्रे सथंस्त्रवमवनयत्यत्र ऽएवैतदाद्यं बलिः हारयति
 तमद्धर्षुर्होतृचमसेऽवनयति भक्षाय * वषट्कर्त्तुर्हि भक्षः
 प्राणो वै वषट्कारः सोऽस्मादेतद्वषट्कुर्वतः पराङ्मिवाऽभू-
 त्प्राणो वै भक्षस्तत्प्राणं पुनरात्सन्धत्ते ॥ २९ ॥ † अथ
 यदेते प्रतीची पात्रे न हरन्ति । हरन्त्यन्यान्गृह्णाँश्च-
 क्षुषी ह्येते सथंस्त्रवमेव होतृचमसेऽवनयति ॥ ३० ॥ अथ
 होत्राणां ‡ चमसानभ्युन्नयन्ति । हुतोच्छिष्टा वा ऽएते
 सथंस्त्रवा भवन्ति नाऽलमाहुत्यै तानेवैतत्पुनराप्याययन्ति
 तथाऽलमाहुत्यै भवन्ति तस्माद्धोत्राणां चमसानभ्युन्नय-
 न्ति ॥ ३१ ॥ अथ होत्राः संख्याजयन्ति । होत्रा ह वै
 युक्ता देवेभ्यो यज्ञं वहन्ति ता ऽएवैतत्सन्तर्पयन्ति
 तृप्ताः प्रीता देवेभ्यो यज्ञं वहानिति तस्माद्धोत्राः
 संख्याजयन्ति ॥ ३२ ॥ स प्रथमायां वा होत्रायाम् । इष्टा-
 यामुत्तमायां §§ वाऽनुमन्त्रयते 'तृप्पन्तु होत्रा मध्वो याः
 खिष्टा याः सुप्रीताः सुहुता यत्स्वाहे'ति होत्राणामेवैषा

* अथ भक्षपरिभाषा—प्रतिप्रस्थात्रोः सर्वत्र होमाभिषवनिमित्तः सकृद्भक्षः, अनुवषट्कार-
 प्रयुक्तस्य होमस्य प्रतिपत्तिकर्मत्वात्तन्निमित्तभक्षणाभावस्तयोः । वषट्कर्त्तुस्तु प्रतिवषट्कारं भक्षणम्,
 तेनाऽनुवषट्कारसत्त्वे द्विर्भक्षः, तदभावे सकृत् । 'उद्गातृचमसं नाऽन्यो भक्षयेत्' इति निषेधात्
 तं चमसं तदन्यो न भक्षयेत् (का० श्रौ० सू० वृ० ९. ११. १८) ।

† का० श्रौ० सू० ९. ११. ४, ५ ।

‡ 'पञ्चसूत्रयन्ति' का० श्रौ० सू० ९. ११. ६, ७ ।

§§ का० श्रौ० सू० ९. ११. ९, १० ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० १५ ।

तृप्तिरथेत्य प्रत्यङ्ङुपविश'त्ययाडेमीदि'त्यमीद्व्यत्र यजता-
मुत्तमः संयजति तस्मादाह्राज्याडमीदिति ॥ ३३ ॥

द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥ (A)

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १३६ ॥

[आप्रयणग्रहः]

आत्मा ह वा ऽअस्याऽऽग्रयणः । सोऽस्यैष सर्वमेव
सर्वं ह्ययमात्मा तस्मादनया गृह्णात्यस्यै हि स्थाली
भवति स्थाल्या ह्येनं गृह्णाति सर्वं वा ऽइयः सर्वमेष ग्रह-
स्तस्मादनया गृह्णाति ॥ १ ॥ पूर्णं गृह्णाति । सर्वं वै पूर्णः
सर्वमेष ग्रहस्तस्मात्पूर्णं गृह्णाति ॥ २ ॥ विश्वेऽभ्यो देवे-
भ्यो गृह्णाति । सर्वं वै विश्वे देवाः सर्वमेष ग्रहस्तस्मा-
द्विश्वेऽभ्यो देवेभ्यो गृह्णाति ॥ ३ ॥ सर्वेषु सवनेषु गृह्णाति ।
सर्वं वै सवनानि सर्वमेष ग्रहस्तस्मात्सर्वेषु सवनेषु गृह्णाति
॥ ४ ॥ स यदि राजोपदस्येत् । तमत एव तन्वीरन्नतः
प्रभावयेयुरात्मा वा ऽआग्रयणः ऽआत्मनो वा ऽइमानि
सर्वाण्यङ्गानि प्रभवन्त्येतस्मादन्ततो हारियोजनं गृहं
गृह्णाति तदात्मन्येवाऽस्यां प्रतिष्ठायामन्ततो यज्ञः प्रति-
तिष्ठति ॥ ५ ॥ अथ यस्मादाग्रयणोनाम । यां वा ऽअमूं

(१) शु० सं० अ० ७ क० १५ ।

(A) एतद्वागस्थाय विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ५. २. १; काठ०
२७. ७. ८; मै० सं० ४. ६. ३; तै० सं० २७. ७. ६ ।

प्रावाणमादुदानो वाचं यच्छत्यत्र वै साऽग्रेऽवदत्तद्यत्साऽत्रा-
 ग्रेऽवदत्तस्ममादाग्रयणो नाम ॥ ६ ॥ रक्षोभ्यो वै तां
 भीषा वाचमयच्छन् । षड्वा ऽअतः प्राचो ग्रहान्गृह्णात्यथैष
 सप्तमः षड्वा ऽऋतवः संवत्सरस्य सर्वं वै संवत्सरः ॥ ७ ॥
 तान्देवाः । सर्वस्मिन्विजितेऽभयेऽनाष्ट्रेऽत्राऽग्रे वाचमव-
 दँस्तथो ऽएवैष ऽएतां सर्वस्मिन्विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे-
 ऽत्राऽग्रे वाचं वदति ॥ ८ ॥ अथाऽतो * गृह्णात्येव । 'ये
 देवासो दिव्येकादश स्थ पृथिव्यामध्येकादश स्थ ।
 अप्सुक्षितो महिनैकादश स्थ ते देवासो यज्ञमिमं जुष-
 ष्वम् । उपयामगृहीतोऽस्याऽऽग्रयणोऽसि स्वाग्रयण' ऽइति
 वाचमेवैतदुत्सृष्टामाह गोपाय यज्ञमिति पाहि यज्ञपति-
 मिति वाचमेवैतदुत्सृष्टामाह गोपाय यजमानमिति यज-
 मानो हि यज्ञपतिर्विष्णुस्त्वामिन्द्रियेण पातु विष्णुं त्वं
 पाहीति वाचमेवैतदुत्सृष्टामाह यज्ञो वै विष्णुर्व्यज्ञस्त्वां
 वीर्येण गोपायत्विति विष्णुं त्वं पाहीति वाचमेवैतदुत्सृष्टा-
 माह यज्ञं त्वं गोपायेत्यभि सवनानि पाहीति तदेतं

(१) शु० सं० अ० ७ क० १९-२० ।

* "आग्रयणं द्वयोर्वास्त्योर्देवास इति" का० श्रौ० सू० ९. ६. १४ ।

(२) शु० सं० अ० ७ क० २० । (३) शु० सं० अ० ७ क० २० । (४) शु०
 सं० अ० ७ क० २० ।

ग्रहमाह सर्वाणि ह्येष सवनानि प्रति ॥ १० ॥ अथ
 * दशापवित्रमुपगृह्य हिङ्करोति । सा हैषा वागनुद्यमाना
 तताम तस्यां देवा वाचि तान्तायाः हिङ्कारेणैव प्राणम-
 दधुः प्राणो वै हिङ्कारः प्राणो हि वै हिङ्कारस्तस्मादपि
 गृह्य नासिके न हिङ्कर्तुं शक्नोति सैतेन प्राणेन सम-
 जिहीत यदा वै तान्तः प्राणं लभतेऽथ स सज्जिहीते
 तथो ऽप्येष ऽएतद्वाचि तान्तायाः हिङ्कारेणैव प्राणं
 दधाति सैतेन प्राणेन सज्जिहीते त्रिष्कृत्यो हिङ्करोति
 त्रिवृद्धि यज्ञः ॥ ११ ॥ अथाऽऽह 'सोमं पवत' ऽइति ।
 स यामेवाऽमुं भीषाऽसुररक्षसेभ्यो न निरब्रुवँस्तामेवै-
 तत्सर्वस्मिन्विजितेऽभयेऽनाष्ट्रेऽत्र निराह तामाविष्करोति
 तस्मादाह सोमं पवत ऽइति ॥ १२ ॥ 'अस्मै ब्रह्मणेऽस्मै
 क्षत्राये'ति । तद् ब्रह्मणे च क्षत्राय चाऽऽहा 'अस्मै सुन्वते
 यजमानाय पवत' ऽइति तद्यजमानायाऽऽह ॥ १३ ॥
 तदाहुः । एतावदेवोक्त्वा सादयेदेतावद्वा ऽइदं सर्वं
 व्यावद् ब्रह्म क्षत्रं विडिन्द्राग्नी वा ऽइदं सर्वं तस्मादेता-
 वदेवोक्त्वा सादयेदिति ॥ १४ ॥ तदु ब्रूयादेव भूयः ।
 'इष ऽऊर्जे पवत' ऽइति वृष्ट्यै तदाह यदाहेष ऽइत्यूर्ज-
 ऽइति यो वृष्ट्यादूर्गसो जायते तस्मै तदाहाऽङ्गथ-

* "दशापवित्रेणाऽऽग्रयणमुपगृह्य त्रिहिङ्कृत्य सोमः पवत इति सकृच्छेषम्" (का० श्री०
 सू० ९. ६. १५)

(१) शु० सं० अ० ७ क० २१ । (२) शु० सं० अ० ७ क० २१ । (३) शु०
 सं० अ० ७ क० २१ । (४) शु० सं० अ० ७ क० २१ । (५) शु० सं० अ० ७
 क० २१ ।

ऽओषधीबभ्यः पवत' ऽइति तदद्भ्यश्चौषधिबभ्यश्चाऽऽह 'द्या-
वापृथिवीबभ्यां पवत' ऽइति तदाबभ्यां द्यावापृथिवीबभ्या-
माह ययोरिदं सर्वमधि 'सुभूताय पवत' ऽइति साधुवे
पवत ऽइत्येवैतदाह ॥ १५ ॥ तदु हैक ऽआहुः । 'ब्रह्मवर्च-
साय पवत' ऽइति तदु तथा न ब्रूयाद्यद्वा ऽआहाऽस्मै
ब्रह्मण ऽइति तदेव ब्रह्मवर्चसायाऽऽह 'विश्वेभ्यस्त्वा
देवेभ्य ऽएष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य' ऽइति साद-
यति विश्वेभ्यो ह्येनं देवेभ्यो गृह्णाति तं वै मध्ये सादय-
त्यात्मा ह्यस्यैष मध्य ऽइव ह्ययमात्मा दक्षिणोक्थ्यस्थाली
भवत्युत्तराऽऽदित्यस्थाली ॥ १६ ॥

द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥ (B)

[उक्थ्यग्रहः]

अयं ह वा ऽअस्यैषोऽनिरुक्त ऽआत्मा यदुक्थ्यः ।
सोऽस्यैष ऽआत्मैवाऽऽत्मा ह्ययमनिरुक्तः प्राणः सोऽस्यैष-
ऽआयुरेव तस्मादनया गृह्णात्यस्यै हि स्थाली भवति
स्थाल्या ह्येनं गृह्णात्यजरा हीयममृताऽजरं ह्यमृतमायुस्त-
स्मादनया गृह्णाति ॥१॥ तं वै पूर्णं गृह्णाति । सर्वं वै तद्य-
त्पूर्णं सर्वं तद्यदायुस्तस्मात्पूर्णं गृह्णाति ॥२॥ * तस्या-

(१) शु० सं० अ० ७ क० २१ । (२) शु० सं० अ० ७ क० २१ । (३) आप०
श्रौ० सू० १२. १५. ८ । (४) शु० सं० अ० ७ क० २१ ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ५. २. २; क० सं०
२७. ९; मै० सं० ४. ६. ४; तै० सं० ६. ४. ११ ।

* अत्र शतम् २४०० ॥

सावेव ध्रुव ऽआयुः । आत्मैवाऽस्यैतेन सः हितः पृथ्वीणि
सन्ततानि तद्वा ऽअगृहीत ऽएवैतस्मादच्छावाकायोत्तमो
ग्रहो भवति ॥ ३ ॥ अथ राजानमुपाऽवहरति । तृतीयं वस-
तीवरीणामवनयति तत्पूर्वं समैति प्रथममहोत्तरस्य सव-
नस्य करोत्युत्तमं पूर्वस्य स षडुत्तरस्य सवनस्य तत्पूर्वं
करोति षत्पूर्वस्य तदुत्तमं तद्व्यतिषजति तस्मादिमानि
पृथ्वीणि व्यतिषक्तानीदृमित्थमतिहानमिदमित्थम् ॥ ४ ॥
एवमेव माध्यन्दिने सवने । अगृहीत ऽएवैतस्मादच्छावा-
कायोत्तमो ग्रहो भवत्यथ तृतीयं वसतीवरीणामवनयति
तत्पूर्वं समैति प्रथममहोत्तरस्य सवनस्य करोत्युत्तमं
पूर्वस्य स षडुत्तरस्य सवनस्य तत्पूर्वं करोति षत्पूर्वस्य
तदुत्तमं तद्व्यतिषजति तस्मादिमानि पृथ्वीणि व्यतिषक्ता-
नीदृमित्थमतिहानमिदमित्थं तद्यदस्यैतेनाऽऽत्मा सः
हितस्तेनाऽस्यैष ऽआयुः ॥ ५ ॥ सैषा कामदुर्घेवेन्द्रस्योद्धारः ।
त्रिभ्यः ऽएवैनं * प्रातः सवनः ऽउक्थेभ्यो विगृह्णाति
त्रिभ्यो माध्यन्दिने सवने तत्षट्कृत्वः षड्वा ऽऋतव-
ऽऋतवो वा ऽइमान्तसर्वाङ्कामाप्नोचन्त्येतेनो हैषा काम-

* ज्योतिष्टोमीप्रघातः सवने—उपांशुः, अन्तर्यामः, ऐन्द्रवायवः, मैत्रावरुणः, आश्विनः,
शुक्रः, मन्थी, आप्रयणः, उक्थः, ध्रुवः, (वैकल्पिको वैश्वानरः) ऋतुग्रहौ, ऐन्द्राग्रः, वैश्व-
देवश्चेति त्रयोदश ग्रहाः ।

माध्यन्दिने सवने—शुक्रः, मन्थी, आप्रयणः, उक्थः, मरुत्वतीखल्यः, माहेन्द्रः,
दधिग्रहश्चेति नव ग्रहाः ।

तृतीयसवने—आदित्यः, सावित्रः, वैश्वदेवः, पालीवतः, हारियोजन इति पञ्च ग्रहाः ।
तत्र ग्रह शब्देन 'गृह्यत इति ग्रहः' इति कर्म व्युत्पत्त्या सोमरसः । 'गृह्यतेअस्मिन्' इति व्युत्पत्त्या
च तदाधारभूतं पात्रमुच्यते । अत्र नवैव उल्लेखला ग्रहाः । आप्रयणः, उक्थः, ध्रुवः, आदित्यः,
इति चतस्रो मृन्मध्यः स्थाल्यः—स्थालीग्रहा इति यावत् ।

दुधैवेन्द्रस्योद्धारः ॥ ६ ॥ तं वा ऽअपुरोरुक्कं गृह्णाति । उक्थः
हि पुरोरुगृग्धि पुरोरुगृग्ध्युक्थः साम ग्रहोऽथ यदश्यज्जपति
तद्यजुस्ता हैता ऽअबभ्यर्द्ध ऽएवाऽग्र ऽऋग्भ्य ऽआसुरबभ्यर्द्धो-
यजुर्बभ्योऽबभ्यर्द्धः सामबभ्यः ॥ ७ ॥ ते देवा ऽअब्रुवन् ।
हन्तेमा यजुःषु दधाम तथेयं बहुलतरेव विद्या भविष्यतीति
ता यजुःष्वदधुस्तत ऽएषा बहुलतरेव विद्याऽभवत् ॥ ८ ॥ तं
स्यदपुरोरुक्कं गृह्णाति । उक्थः हि पुरोरुगृग्धि पुरोरुगृग्ध्युक्थः
स यदेवैनमुक्थेबभ्यो विगृह्णाति तेनो हाऽस्यैष पुरोरुङ्मा-
द्भवति तस्मादपुरोरुक्कं गृह्णाति ॥ ९ ॥ अथाऽतो
* गृह्णात्येव । ‘उपर्यामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा बृहद्वते वयस्वत’
ऽइतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्राय त्वेति बृहद्वते
वयस्वत ऽइति वीर्यवत ऽइत्येवैतदाह यदाह बृहद्वते वय-
स्वत ऽइत्युक्थाव्यं गृह्णामीत्युक्थेबभ्यो ह्येनं गृह्णाति
‘यत्त ऽइन्द्र बृहद्वय’ ऽइति यत्त ऽइन्द्र वीर्यमित्येवैतदाह
‘तस्मै त्वा विष्णवे त्वेति यज्ञस्य ह्येनमायुषे गृह्णाति
तस्मादाह तस्मै त्वा विष्णवे त्वेत्येष ते योनिरुक्थे-
बभ्यस्त्वेति सादयत्युक्थेबभ्यो ह्येनं गृह्णाति ॥ १० ॥ तं
विगृह्णाति । ‘देवेबभ्यस्त्वा देवाव्यं यज्ञस्याऽऽयुषे गृह्णा-
मीति प्रशासनः स कुर्याद्य एव कुर्याद्यथादेवतं त्वेव
विगृह्णीयात् ॥ ११ ॥ † ‘मित्रावरुणाबभ्यां त्वा । देवाव्यं

* का० श्रौ० सू० ९. ६. २० ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० २२ । (२) शु० सं० अ० ७ क० २२ । (३) शु०
सं० अ० ७ क० २२ । (४) शु० सं० अ० ७ क० २२ । (५) शु० सं० अ० ७
क० २२ । (६) शु० सं० अ० ७ क० २२ ।

† का० श्रौ० सू० ९. १४. ९ ।

(७) शु० सं० अ० ७ क० २३ ।

यज्ञस्याऽऽयुषे गृह्णामीत्येव मैत्रावरुणाय मैत्रावरुणीषु हि
तस्मै स्तुवते मैत्रावरुणीरनुशंसति मैत्रावरुण्या यजति
॥ १२ ॥ * 'इन्द्राय त्वा । देवाव्यं यज्ञस्याऽऽयुषे गृह्णामी'
त्येव ब्राह्मणाच्छंसिन ऽऐन्द्रीषु हि तस्मै स्तुवत ऽऐन्द्री-
रनुशंसत्यैन्द्रया यजति ॥ १३ ॥ 'इन्द्राग्निभ्यान्त्वा
देवाव्यं यज्ञस्याऽऽयुषे गृह्णामीत्येवाऽच्छावाकायैन्द्राग्नीषु
हि तस्मै स्तुवत ऽऐन्द्राग्नीरनुशंसत्यैन्द्राग्न्या यजतीन्द्राय
त्वेन्द्राय त्वेत्येव माध्यन्दिने सवन ऽऐन्द्रं हि माध्यन्दिनं
सवनम् ॥ १४ ॥ तदु ह चरकाद्वर्ष्यवो विगृह्णन्ति । 'उपयाम
गृहीतोऽसि देवेभ्यस्त्वा देवाव्यमुक्थेभ्य ऽउक्थाव्यं
मित्रावरुणाभ्यां जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिर्मित्रावरुणाभ्यां
त्वे'ति सादयति पुनर्हविरसीति स्थालीमभिमृशति ॥ १५ ॥
'उपयामगृहीतोऽसि । देवेभ्यस्त्वा देवाव्यमुक्थेभ्य-
ऽउक्थाव्यमिन्द्राय जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय त्वे'ति
सादयति पुनर्हविरसीति स्थालीमभिमृशति ॥ १६ ॥
'उपयामगृहीतोऽसि । देवेभ्यस्त्वा देवाव्यमुक्थेभ्य-
ऽउक्थाव्यमिन्द्राग्निभ्यां जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्रा-
ग्निभ्यान्त्वे'ति सादयति नाऽत्र पुनर्हविरसीति स्थाली-
मभिमृशतीन्द्राय त्वेन्द्राय त्वेत्येव माध्यन्दिने सवन-
ऽऐन्द्रं हि माध्यन्दिनं सवनं द्विर्ह पुनर्हविरसीति

* का० श्रौ० सू० ९. १४. १५ ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० २३ । (२) शु० सं० अ० ७ क० २३ । (३) शु० सं०
अ० ७ क० २३ । (४) शु० सं० अ० ७ क० २३ । (५) शु० सं० अ० ७ क० २३ ।

स्थालीमभिमृशति तूष्णीं तृतीयं निदधाति ॥ १७ ॥ तं
 वै नोपयामेन गृहीयात् । न योनौ सादयेदग्रे ह्येवैष-
 ऽउपयामेन गृहीतो भवत्यग्रे योनौ सन्नोऽजामितायै जामि-
 ह कुर्याद्यदेनमन्नाऽप्युपयामेन गृहीयाद्यद्योनौ सादयेदथ
 यत्पुनर्हविरसीति स्थालीमभिमृशति पुनर्ह्यस्यै गृहं ग्रही-
 ष्यद्भवति न तद्वाद्रियेत तूष्णीमेव निदध्यात् ॥ १८ ॥ (C)

द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[ध्रुवग्रहः]

अयद् ह वा ऽअस्यैष प्राणः । योऽयं पुरस्तात्स वै
 वैश्वानर ऽएवाऽथ योऽयं पश्चात्स ध्रुवस्तौ स्मैतौ
 द्वावेवाऽग्रे गृहौ गृह्णन्ति ध्रुववैश्वानराविति तयोरयमुप्ये-
 तर्ह्यन्यतर ऽएव गृह्यते ध्रुव ऽएव स यदि तं चरकेऽभ्यो वा
 यतो वाऽनुब्रवीत यजमानस्य तं चमसेऽवनयेदथैतमेव
 होतृचमसे ॥ १ ॥ यद्वा ऽअस्याऽवाचीनं नाभेः । तदस्यैष-
 ऽआत्सन्तः सोऽस्यैष ऽआयुरेव तस्मादनया गृह्णात्यस्यै हि
 स्थाली भवति स्थाल्या ह्येनं गृह्णात्यजरा हीयममृताजरः
 ह्यमृतमायुस्तस्मादनया गृह्णाति ॥ २ ॥ तं वै पूर्णं गृह्णाति ।
 सर्वं वै तद्यत्पूर्णः सर्वं तद्यदायुस्तस्मात्पूर्णं गृह्णाति
 ॥ ३ ॥ वैश्वानराय गृह्णाति । संवत्सरो वै वैश्वानरः
 संवत्सर ऽआयुस्तस्माद्वैश्वानराय गृह्णाति ॥ ४ ॥

सु प्रातःसवने गृहीतः । ऐतस्मात्सालादुपशेते तदेनः
सर्वाणि सवनान्यतिनयति ॥ ५ ॥ तन्न स्तूयमानेऽवनयेत् ।
न ह संवत्सरं यजमानोऽतिजीवेद्यत्स्तूयमानेऽवनयेत् ॥ ६ ॥
तः शस्यमानेऽवनयति । तदेनं द्वादशः स्तोत्रमतिनयति
तथा परम्परमायुः समश्नुते तथो ह यजमानो ज्योऽजी-
वति तस्माद् ब्राह्मणोऽग्निष्टोमसत्स्यादैतस्य होमान्न
सर्पेन्न प्रस्त्रावयेत् तथा सर्वमायुः समश्नुत ऽऽयु-
र्वा ऽअस्यैष तथा सर्वमायुरेति ॥ ७ ॥ यद्वा ऽअस्या-
ऽवाचीनं नाभेः । तदस्यैष ऽआत्मनः स यत्पुरैतस्य
होमात्सर्पेद्वा प्र वा स्त्रावयेत् ध्रुवः हाऽवमेहेन्नेद्रुवमव-
मेहानीति तस्माद्वा ऽअग्निष्टोमसद्भवति तद्वै तद्यजमान-
ऽएव यजमानस्य ह्येष तदात्मनः ॥ ८ ॥ स वा ऽअग्नि-
ष्टोमसद्भवति । यशो वै सोमस्तस्माद्यश्च सोमे लभते
यश्च नोभावेवाऽऽगच्छतो यश ऽएवैतद्दृष्टुमागच्छन्ति तद्वा-
ऽएतद्यशो ब्राह्मणाः सम्प्रसृप्याऽऽत्मन्दधते यद्भक्षयन्ति
स ह यश ऽएव भवति य ऽएवं विद्वान्भक्षयति ॥ ९ ॥
ते वा ऽएते । सर्पन्त ऽएवाऽग्निष्टोमसद्येतद्यशः सन्नि-
धाय सर्पन्ति ते पराश्वो यशसो भवन्ति तदेष परि-
गृह्यैव पुनरात्मन्यशो धत्ते तेषां ह्येष ऽएव यश-
स्वितमो भूत्वा प्रैति य ऽएवं विद्वानग्निष्टोमसद्भवति
॥ १० ॥ देवाश्च वा ऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः
पस्पृधिर ऽएतस्मिन्न्यज्ञे प्रजापतौ पितरि संवत्सरे-
ऽस्माकमयं भविष्यत्यस्माकमयं भविष्यतीति ॥ ११ ॥

ततो देवाः । अर्चन्तः श्राम्मन्तश्चेरुस्त एतदग्निष्टोम-
सद्यं ददृशुस्त एतेनाग्निष्टोमसद्येन सर्वं यज्ञः समवृ-
ञ्जताऽन्तरायन्नसुराण्यज्ञात्तथो एवैष एतेनाग्निष्टोमस-
द्येन सर्वं यज्ञः संवृङ्क्तेऽन्तरेति सपत्नायज्ञात्तस्माद्वा-
ऽअग्निष्टोमसद्भवति ॥ १२ ॥ तं गृहीत्वोत्तरे । हविर्हाने
सादयति प्राणा वै ग्रहा नेत्प्राणाभ्यमोह्यानीत्युपकीर्णं वा-
ऽइतरान्प्रहाहसादयत्यथैतं व्युह्य न तृणं चनाऽन्तर्द्ध्य
॥ १३ ॥ यद्वा ऽअस्योर्द्ध्वनाभेः । तदस्यैत एवात्मन एउपरीव
वै तद्यदूर्ध्वं नाभेरुपरीवैतद्यदुपकीर्णं तस्मादुपकीर्णं सादय-
त्यथैतं व्युह्य न तृणं चनाऽन्तर्द्ध्य ॥ १४ ॥ यद्वा ऽअस्या-
ऽवाचीनं नाभेः । तदस्यैष एवात्मनोऽध एव वै तद्यदवा-
चीनं नाभेरध एवैतद्यद्व्युह्य न तृणं चनाऽन्तर्द्ध्य तस्मा-
देतं व्युह्य न तृणं चनाऽन्तर्द्ध्य सादयति ॥ १५ ॥ एष
वै प्रजापतिः । य एष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः
प्रजाता एतम्बेवाऽप्येतर्ह्यनु प्रजायन्ते स यानुपकीर्णं
सादयति तस्माद्यास्ताननु प्रजाः प्रजायन्ते ता ऽअन्ये-
नाऽऽत्मनोऽस्यां प्रतितिष्ठन्ति या वै शफैः प्रतितिष्ठन्ति
ता ऽअन्येनाऽऽत्मनोऽस्यां प्रतितिष्ठन्त्यथ यदेतं व्युह्य
न तृणं चनाऽन्तर्द्ध्य सादयति तस्माद्या एतमनु प्रजाः
प्रजायन्ते ता एवात्मनैवाऽस्यां प्रतितिष्ठन्ति मनुष्याश्च
श्वापदाश्च ॥ १६ ॥ तद्वा एतत् । अस्या एवाऽन्यदुत्तरं
करोति यदुपकिरति स यानुपकीर्णं सादयति तस्मा-
द्यास्ताननु प्रजाः प्रजायन्ते ता ऽअन्येनैवाऽऽत्मनोऽस्यां

प्रतितिष्ठन्ति शफैः ॥ १७ ॥ तद्वा ऽएतत् । आहवनीये
जुहति पुरोडाशं धानाः करम्भं दध्यामिक्षामिति तद्यथा
मुख ऽआसिञ्चेदेवं तदथैष ऽएकरूप ऽउपशेत ऽआप-
ऽइवैव तस्माद्यदनेन मुखेन नानारूपमशनमश्नात्यथैतेन
प्राणेनैकरूपमेव प्रस्त्रावयतेऽप ऽइवैवाऽथ यस्माद्भुवो नाम
॥ १८ ॥ देवा ह वै यज्ञं तन्त्वानाः । तेऽसुररक्षसेऽभ्य-
ऽआसङ्गाद्विभयाञ्चकुस्तान्दक्षिणतोऽसुररक्षसान्यासेजुस्तेषा-
मेतान्दक्षिणान्गृहानुज्जग्धुनुरप्येतद्दक्षिणः हविर्द्धानमु-
ज्जग्धुनुरथैतमेव न शेकुरुद्धन्तुं तदुत्तरमेव हविर्द्धानं दक्षिणः
हविर्द्धानमदृह तद्यदेतं न शेकुरुद्धन्तुं तस्माद् भुवो नाम
॥ १९ ॥ तं वै गोपायन्ति । शिरो वा ऽएष ऽएतस्यै
गायत्र्यै यज्ञो वै गायत्री द्वादश स्तोत्राणि द्वादश शस्त्राणि
तच्चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री तस्या-
ऽएष शिरः श्रीर्वै शिरः श्रीर्हि वै शिरस्तस्माद्योऽर्द्धस्य
श्रेष्ठो भवत्यसावमुष्यार्द्धस्य शिर ऽइत्याहुः श्रेष्ठो ह ऋथेत
यदेष ऋथेत यजमानो वै श्रेष्ठो नेद्यजमानो ऋथयाता-
ऽइति तस्माद्वै गोपायन्ति ॥ २० ॥ वत्सो वा ऽएषः । एतस्यै
गायत्र्यै यज्ञो वै गायत्री द्वादश स्तोत्राणि द्वादश शस्त्राणि
तच्चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री तस्या ऽएष
वत्सस्तं यद् गोपायन्ति गोपायन्ति वा ऽइमान्वत्सान्दो-
हाय यदिदं पयो दुहू ऽएवमियं गायत्री यजमानाय
सर्वान्क्रामान्दोहाता ऽइति तस्माद् वै गोपायन्ति ॥ २१ ॥
अथ यदङ्गर्षुश्च प्रतिप्रस्थाता च । निश्च क्रामतः प्र

च प॒द्येते य॒था ब॒द्धव॒त्सोपाऽऽच॒रेदे॒वमे॒तं गृ॒हमु॒पाऽऽच॒रत॒-
स्तम॒वन॒यति॑ गाय॒त्रीमे॒वैतत्प्र॒स्त्राव॒यति॑ प्र॒त्तेयं॑ गाय॒त्री य॒ज॒-
मा॒नाय॑ स॒र्वान्क्रा॒मान्दोहा॒ता ऽहु॒ति त॒स्माद्वा ऽअ॒वन॒यति॑
॥ २२ ॥ * सोऽव॒नय॒ति । 'ध्रु॒वं ध्रु॒वेण॑ म॒नसा॑ द्वा॒चा
सोम॑म॒वन॒यामी॑'ति गृह्णामीति वा 'ऽथा न ऽहु॒न्द्र ऽहु॒द्रि॒-
शोऽस॑प॒त्नाः स॒मन॑स॒स्कर॑दि'ति य॒था न ऽहु॒न्द्र
इ॒माः प्र॒जा वि॒शः श्रि॒यै य॒शसे॑ऽन्नाद्यायाऽस॑प॒त्नाः
स॒म्मन॑सः क॒र॒वदि॒त्येवै॒तदा॒ह ॥ २३ ॥ अथाऽतो † गृह्णा॒-
त्ये॒व । 'मू॒र्ध्ना॒नं दि॒वो ऽअ॒रतिं॑ पृथि॒व्या वै॒श्वान॑र॒मृत॑ ऽआ
जा॒तम॒ग्निम् । क॒विः स॒म्राज॑म॒तिथिं॑ ज॒नाना॑मास॒न्नापा॒त्रं
ज॒नय॑न्त दे॒वाः । उ॒पया॑म॒गृही॑तोऽसि द्रु॒वोऽसि॑ द्रु॒वक्षि॑ति॒-
र्द्भु॒वाणां॑ ध्रु॒वत॑मोऽच्च्यु॒ताना॑म॒च्च्यु॒तक्षि॑त्त॒म ऽए॒ष ते यो॒निर्वै॑-
श्वान॑राय॒ स्वे'ति॑ साद॒यति॑ व॒युह्य॑ न तृ॒णं च॒नाऽन्त॑र्द्धा॒य
वै॒श्वान॑राय॒ ह्येनं॑ गृह्णा॒ति ॥ २४ ॥ (D)

द्वितीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[विष्णुहोमः]

गृहान्गृहीत्वा । उपनिष्क्रम्य विष्णुषाथं होमं
जुहोति तद्यद्विष्णुषाथं होमं जुहोति या एवाऽस्याऽत्र

* 'ध्रौवश्- होतृचमसेऽवनयति ध्रुवन्ध्रुवेणेति' ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० २५ । (२) शु० सं० अ० ७ क० २५ ।

† का० श्रौ० सू० ९. ६. २१ ।

(३) शु० सं० अ० ७ क० २४, २५ ।

(D) एतद्ब्राह्मणस्थाविषयाअन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का०श० ५. २. ४;
क० सं० २८ १; कपि० ४४. १; तै० सं० ६. ५. २; मै० सं० ४. ६. ६ ।

विष्णुष स्कन्दन्ति ता ऽएवैतदाहवनीये स्वगाकरोत्याहव-
नीयो ह्याहुतीनां प्रतिष्ठा तस्माद्विष्णुषां होमं जुहोति
॥ १ ॥ स * जुहोति । 'यस्ते द्रप्स स्कन्दति यस्ते ऽअह-
शुरि'ति यो वै स्तोक स्कन्दन्ति स द्रप्सस्तत्तमाह
यस्ते ऽअहशुरिति तदहशुमाह 'ग्रावच्च्युतो धिषणयोरुप-
स्थादि'ति ग्राणा हि च्युतोऽधिषवणाब्भ्यां स्कन्द-
'त्यद्ध्वर्योर्वा परि वा यः पवित्रादि'त्यद्ध्वर्योर्वा हि पाणि-
ब्भ्यां स्कन्दति पवित्राद्वा 'तन्ते जुहोमि मनसा वषट्-
कृतं स्वाहे'ति तद्यथा वषट्कृतः हुतमेवमस्यैतद्भवति
॥ २ ॥ अथ स्तीर्णायै वेदे । द्वे तृणे ऽअद्ध्वर्युरादत्ते ताव-
द्ध्वर्यु प्रथमौ प्रतिपद्येते प्राणोदानौ यज्ञस्याऽथ प्रस्तोता
वागेव यज्ञस्याऽथोद्गाताऽऽत्मैव प्रजापतिर्व्यज्ञस्याऽथ प्रति-
हर्ता भिषग्वा व्यानो वा ॥ ३ ॥ ताव्वा ऽएतान् ।
पञ्चर्त्विजो यजमानोऽङ्गारभत ऽएतावान्वै सर्वो यज्ञो
यावन्त ऽएते पञ्चर्त्विजो भवन्ति पाङ्क्तो वै यज्ञस्तद्यज्ञ-
मेवैतद्यजमानोऽन्वारभते ॥ ४ ॥ अथाऽन्यतरत्तृणम् ।
† चात्वालमभि प्राऽस्यति 'देवानामुत्क्रमणमसी'ति यत्र वै
देवा यज्ञेन स्वर्गं लोकं समाश्रुवत त ऽएतस्माच्चात्वा-

* का० श्रौ० सू० ९. ६. २८ ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० २६ । (२) शु० सं० अ० ७ क० २६ ; 'ग्रावच्च्युतः'
इत्यत्र 'बाहुच्युतः' इति तैत्तिरीयपाठः । (३) शु० सं० अ० ७ क० २६ । (४) शु० सं०
अ० ७ क० २६ ।

† का० श्रौ० सू० ९. ६. ३२ ।

(५) शु० सं० अ० ७ क० २६ ।

लादूर्द्धाः स्वर्गं लोकमुपोदक्रामँस्तद्यजमानमेवैतत्स्वर्ग्यं
 पन्थानमनु संख्यापयति ॥ ५ ॥ अथाऽन्न्यतरत्तृणम् ।
 पुरस्तादुद्गातृणामुपाऽस्यति तूष्णीमेव स्तोमो वा ऽएष प्रजा-
 पतिर्यदुद्गातारः स ऽइदं सर्वं व्युत ऽइदं सर्वं सम्भवति
 तस्माऽएवैतत्तृणमपि दधाति तथो हाऽङ्घ्र्यु न युते नैनं
 सम्भवत्यथ यदा जपन्ति जपन्ति ह्यत्रोद्गातारः ॥ ६ ॥
 * अथ स्तोत्रमुपाकरोति । 'सोमं पवत' ऽइति स वै प्रा-
 गेव स्तोत्रमुपाकरोति प्राश्च स्तुवते देवान्वा ऽएतानि
 स्तोत्राण्यबभ्युऽऽवृत्तानि † यत्पवमानाः प्राश्चो ह्येतैर्देवाः
 स्वर्गं लोकं समाश्रुवत तस्मात्प्रागेव स्तोत्रमुपाकरोति
 प्राश्च स्तुवते ॥ ७ ॥ उपावर्त्तद्धमिति वा ऽअन्यानि
 स्तोत्राणि । अबभ्यावर्त्त धुम्यै स्तुवत ऽइमा वै प्रजा-
 ऽएतानि स्तोत्राण्यबभ्युपाऽऽवृत्तास्तस्मादिमाः प्रजाः
 पुनरबभ्यावर्त्त प्रजायन्ते ॥ ८ ॥ अथ यदत्र बहिष्पवमानेन
 स्तुवते । अत्र ह वा ऽअसावग्र ऽआदित्य ऽआस तमृतवः
 परिगृह्यैवाऽत ऽऊर्द्धाः स्वर्गं लोकमुपोदक्रामन्तः ऽएष-
 ऽऋतुषु प्रतिष्ठितस्तपति तथो ऽएवैतदृत्विजो यजमानं
 परिगृह्यैवाऽत ऽऊर्द्धाः स्वर्गं लोकमुपोत्क्रामन्ति तस्मादत्र
 बहिष्पवमानेन स्तुवते ॥ ९ ॥ नौर्ह वा ऽएषा स्वर्ग्या ।
 यद्बहिष्पवमानं तस्या ऽऋत्विज ऽएव स्फयाश्चाऽरित्राश्च

* का० श्रौ० सू० १. ६. ३४ ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० २६ ।

† "कयानश्चित्र इत्याद्यासु नवसु गायत्रीच्छन्दस्कासु ऋक्षु (ऋ० ३. ६. २४, २५)
 गीयमानं स्तोत्रं पवमानमित्युच्यते" ।

स्वर्गस्य लोकस्य सम्पारणास्तस्या ऽएक ऽएव मज्जयिता
य ऽएव निन्द्यः स यथा पूर्णामब्भ्यारुह्य मज्जयेदेवः हैनाथं
स मज्जयति तद्वै सर्वं ऽएव यज्ञो नोः स्वर्ग्या तस्माद्
सर्वस्मादेव यज्ञान्निन्द्यं परिविबाधिषेत् ॥ १० ॥ * अथ
स्तुत ऽएतां वृचं वदति । अग्नीदग्नीन्विहर बर्हिं स्तृणीहि
पुरोडाशाँ२ अलङ्कुरु पशुनेहीति विहरत्यग्नीदग्नीन्समिन्ध-
ऽएवैनानेतस्तृणाति बर्हिं स्तीर्णे बर्हिषि समिद्धे देवेभ्यो
जुहवानीति पुरोडाशाँ२ ऽअलङ्कुर्विति पुरोडाशैर्हि प्रच-
रिष्यन्भवति पशुनेहीति पशुं ह्युपाकरिष्यन्भवति
॥ ११ ॥ अथ पुनः प्रपद्य । आश्विनं ग्रहं गृह्णात्याश्विनं
ग्रहं गृहीत्वोपनिष्क्रम्य यूपं परिवव्ययति परिवीय
यूपं पशुमुपाकरोति रसमेवाऽस्मिन्नेतद्दधाति ॥ १२ ॥
[अर्धप्रपाठकः ॥७०॥] स प्रातःसवनं ऽआलब्धः ।
आ तृतीयसवनाच्छ्रप्यमाण ऽउपशेते सर्वस्मिन्नेवैतद्यज्ञे
रसन्दधाति सर्वं व्यज्ञः रसेन प्रसजति ॥ १३ ॥ तस्मा-
दाग्नेयमग्निष्टोम ऽआलभेत । तद्धि सलोम यदाग्नेयमग्नि-
ष्टोम ऽआलभेत यद्युक्थ्यः स्यादैन्द्राग्रं द्वितीयमालभेतैन्द्रा-
ग्रानि ह्युक्थ्यानि यदि षोडशी स्यादैन्द्रं तृतीयमालभेतैन्द्रो
हि षोडशी यद्यतिरात्रः स्यात्सारस्वतं चतुर्थमालभेत
वाग्वै सरस्वती योषा वै वाग्योषा रात्रिस्तद्यथायथं यज्ञ-
क्रतून् व्यावर्त्तयति ॥ १४ ॥ अथ सवनीयैः पुरोडाशैः
प्रचरति । देवो वै सोमो दिवि हि सोमो वृत्रो वै सोम-

ऽआसीत्तस्यैतच्छरीरं यद्विरयो यदुश्मानस्तद्देवोऽशाना नामौ-
 षधिर्जायत ऽइति ह स्माऽऽह श्वेतकेतुरौद्दालकिस्तामेत-
 दाहृत्याऽभिषुण्वन्तीति ॥ १५ ॥ स यत्पशुमालभते । रस-
 मेवाऽस्मिन्नेतद्दधात्यथ यत्सवनीयैः पुरोडाशैः प्रचरति
 मेधमेवाऽस्मिन्नेतद्दधाति तथो हाऽस्यैष सोम ऽएव भवति
 ॥ १६ ॥ सर्वे ऽएन्द्रा भवन्ति । इन्द्रो वै यज्ञस्य देवता
 तस्मात्सर्वे ऽएन्द्रा भवन्ति ॥ १७ ॥ अथ यत्पुरोडाशः ।
 धानाः करम्भोदध्यामिक्षेति भवति या यज्ञस्य देवतास्ताः
 सुप्प्रीता ऽअसन्निति ॥ १८ ॥ इदं वा ऽअपूपमशित्वा
 कामयते । धानाः खादेयं करम्भमश्रीयान्दुध्यश्रीयामा-
 मिक्षामश्रीयामिति ते सर्वे कामा या यज्ञस्य देवतास्ताः
 सुप्प्रीता ऽअसन्नित्यथ यदेषा प्रातःसवनं ऽएव मैत्रा-
 वरुणी पयस्याऽवकलता भवति नेतरयोः सवनयोः ॥ १९ ॥
 गायत्री वै प्रातःसवनं ब्रह्मति । त्रिष्टुप्माध्यन्दिनः सवनं
 जगती तृतीयसवनं तद्वा ऽअनेकाकिन्येव त्रिष्टुप्माध्य-
 न्दिनः सवनं ब्रह्मति गायत्र्या च बृहत्या चाऽनेकाकिनी
 जगती तृतीयसवनं गायत्र्योष्णिहककुब्भ्यामनुष्टुभा ॥ २० ॥
 गायत्र्येवैकाकिनी प्रातःसवनं ब्रह्मति । सैताभ्यां पङ्क्ति-
 बभ्यां स्तोत्रपङ्क्त्या च हविष्पङ्क्त्या च चत्वार्यर्ध्याज्यानि
 बहिष्पवमानं पञ्चमं पञ्च परापङ्क्तिः सैतया स्तोत्रपङ्क्त्याऽने-
 काकिनी गायत्री प्रातःसवनं ब्रह्मति ॥ २१ ॥ इन्द्रस्य पुरोडाशः ।
 हव्योर्ध्वानाः पूष्णः करम्भः सरस्वत्यै दुधि मित्रावरुणयोः
 पयस्या पञ्चपदा पङ्क्तिः सैतया हविष्पङ्क्त्याऽनेकाकिनी

गायत्री प्रातःसवनं ब्रह्मत्येतस्या ऽएव पङ्क्तेः सम्पदः
क्रामाय प्रातःसवनं ऽएवैषा मैत्रावरुणी पयस्याऽवकलृप्ता
भवति नेतरयोः सवनयोः ॥ २२ ॥ (E)

द्वितीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

[ऋतुग्रहैन्द्राग्रवैश्वदेवग्रहाः]

भक्षयित्वा समुपहृताः स्म ऽदृत्युक्त्वोत्तिष्ठति । पुरो-
डाशवृगलमादाय तद्यत्रैतदुपसन्नोऽच्छावाकोऽङ्वाह तदस्मै
*पुरोडाशवृगलं पाणावादुधदाहाऽच्छावाक वदस्व यत्ते
वाद्यमित्यहीयत वा ऽअच्छावाकः ॥ १ ॥ तमिन्द्राग्नी-
ऽअनु समतनुताम् । प्रजानां प्रजात्यै तस्मादैन्द्राग्नोऽच्छा-
वाकः स ऽएतेन च हविषा यदस्मा ऽएतत्पुरोडाशवृगलं
पाणावादुधात्येतेन चाऽऽर्षेयेण यदेतदङ्वाह तेनाऽनु समश्नुते
॥ २ ॥ स वै सन्नेऽच्छावाके । ऋतुग्रहैश्चरति तद्यत्सन्ने-
ऽच्छावाक ऋतुग्रहैश्चरति मिथुनं वा ऽअच्छावाक ऽऐन्द्राग्नी
ह्यच्छावाको द्वौ हीन्द्राग्नी द्वन्द्वः हि मिथुनं प्रजननः स-
ऽएतस्मान्मिथुनात्प्रजननादृतून्संवत्सरं प्रजनयति ॥ ३ ॥
यद्वेव सन्नेऽच्छावाके । † ऋतुग्रहैश्चरति सर्वं वा ऽऋतवः
संवत्सरः सर्वमेवैतत्प्रजनयति तस्मात्सन्नेऽच्छावाक ऋतु-

(E) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ५. ३. ११ ।

* अच्छावाकस्य पाणौ पुरोडाश (वृगलं) शकलं प्रक्षिपन् अच्छावाक ! वदस्व यत्ते
वाद्यमिति ब्रूयादित्यर्थः (सा० भा०) ।

† का० श्रौ० सू० ९. १३. १ ।

ग्रहैश्चरति ॥४॥ तान्त्वै द्वादश गृह्णीयात् । द्वादश वै मासाः
 संवत्सरस्य तस्माद् द्वादश गृह्णीयादथो ऽपि त्रयोदश गृह्णी-
 यादस्ति त्रयोदशो मास ऽइति द्वादश त्वेव गृह्णीयादेषैव
 सम्पत् ॥५॥ द्रोणकलशाद् गृह्णाति । प्रजापतिर्वै द्रोणकलशः
 स ऽएतस्मात्प्रजापतेर्ऋतून्त्संवत्सरं प्रजनयति ॥ ६ ॥ उभ-
 यतोमुखाभ्यां पात्राभ्यां गृह्णाति । कुतस्तयोरन्तो ये ऽउभ-
 यतोमुखे तस्मादयमनन्तः संवत्सरः परिप्लवते तं गृहीत्वा
 न सादयति तस्मादयमसन्नः संवत्सरः ॥ ७ ॥ नाऽनुवा-
 क्यामन्वाह । ह्वयति वा ऽअनुवाक्यया गतो ह्येवाऽयमृतु-
 र्यदि दिवा यदि नक्तं नाऽनुवषट्करोति नेदृतूनपवृणजा-
 ऽइति सहैव प्रथमौ ग्रहौ गृह्णीतः सहोत्तमाविदुर्मेवैत-
 त्सर्वः संवत्सरेण परिगृहीतस्तदिदं सर्वं संवत्सरेण
 परिगृहीतम् ॥ ८ ॥ निरेवाऽन्यतरः क्रामति । प्राऽन्यतरः
 पद्यते तस्मादिमेऽन्वञ्चो मासा यन्त्यथ यदुभौ वा सह
 निष्क्रामेतामुभौ वा सह प्रपद्येयातां पृथगु हैवमे मासा-
 ऽईयुस्तस्मान्निरेवाऽन्यतरः क्रामति प्राऽन्यतरः पद्यते
 ॥ ९ ॥ तौ वा ऽऋतुने * षट् प्रचरतः । तद्देवा ऽअहर-
 सृजन्तर्चुभिरिति चतुस्तद्रात्रिमसृजन्त स यद्वैतावदेवा-
 ऽभविष्यद्रात्रिर्हेवाऽभविष्यन्न † व्यवस्यत् ॥ १० ॥ तौ वा-
 ऽऋतुनेत्युपरिष्ठाद् द्विश्चरतः । तद्देवाः पुरस्तादहरददुस्त-
 स्मादिदमथाऽहरथ रात्रिरथ श्वोऽहवर्भविता ॥ ११ ॥ ऋतु-

नेति वै देवाः । मनुष्यान्सृजन्तर्तुभिरिति पशून्स यत्त-
न्मध्ये येन पशून्सृजन्त तस्मादिमे पशव ऽउभयतः
परिगृहीता वृशमुपेता मनुष्याणाम् ॥ १२ ॥ तौ वा-
ऽऋतुनेति षट् प्रचर्य्य । इतरथा पात्रे विपर्य्यस्येते ऽऋतु-
भिरिति चतुश्चरित्वेतरथा पात्रे विपर्य्यस्येते ऽअन्यतरत-
ऽएव तद्देवा ऽअहरसृजन्ताऽन्यतरतो रात्रिमन्यतरत-
ऽएव तद्देवा मनुष्यान्सृजन्ताऽन्यतरतः पशून् ॥ १३ ॥
अथाऽतो * गृह्णात्येव । 'उपर्यामगृहीतोऽसि मधवे त्वे'त्ये-
वाऽङ्घ्र्युर्गृह्णा'त्युपर्यामगृहीतोऽसि माधवाय त्वे'ति प्रति-
प्रस्थातैतावेव वासन्तिकौ स यद्रसन्त ऽओषधयो जायन्ते
वनस्पतयः पच्यन्ते तेनो हैतौ मधुश्च माधवश्च ॥ १४ ॥
'उपर्यामगृहीतोऽसि । शुक्राय त्वे'त्येवाऽङ्घ्र्युर्गृह्णा'त्युपर्या-
मगृहीतोऽसि शुचये त्वे'ति प्रतिप्रस्थातैतावेव ग्रैष्मौ स
यदेतयोर्बलिष्ठं तपति तेनो हैतौ शुक्रश्च शुचिश्च ॥ १५ ॥
'उपर्यामगृहीतोऽसि नभसे त्वे'त्येवाऽङ्घ्र्युर्गृह्णा'त्युपर्या-
मगृहीतोऽसि नभस्याय त्वे'ति प्रतिप्रस्थातैतावेव वार्षिका-
वमुतो वै दिवो वर्षति तेनो हैतौ नभश्च नभस्यश्च ॥ १६ ॥
'उपर्यामगृहीतोऽसि । इषे त्वे'त्येवाऽङ्घ्र्युर्गृह्णा'त्युपर्याम-
गृहीतोऽस्यूर्जे त्वे'ति प्रतिप्रस्थातैतावेव शारदौ स यच्छ-
रद्युर्ग्रस ऽओषधयः पच्यन्ते तेनो हैताविषश्चोर्जश्च

* का० श्रौ० सू० ९. १३-१३-१७ ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० ३० । (२) शु० सं० अ० ७ क० ३० । (३) शु० सं०
अ० ७ क० ३० । (४) शु० सं० अ० ७ क० ३० । (५) शु० सं० अ० ७ क० ३० ।
(६) शु० सं० अ० ७ क० ३० । (७) शु० सं० अ० ७ क० ३० । (८) शु० सं०
अ० ७ क० ३० ।

॥ १७ ॥ 'उपयामगृहीतोऽसि सहसे त्वे'त्येवाऽङ्घ्र्युर्गृह्णा-
 'त्युपयामगृहीतोऽसि सहस्याय त्वे'ति प्रतिप्रस्थातैतावेव
 हैमन्तिकौ स षड्हेमन्तऽइमाः प्रजाः सहसेव स्वं वशमुप-
 नयते तेनो हैतौ सहश्च सहस्यश्च ॥ १८ ॥ उपयामगृही-
 तोऽसि तपसे त्वे'त्येवाऽङ्घ्र्युर्गृह्णा'त्युपयामगृहीतोऽसि तप-
 स्याय त्वे'ति प्रतिप्रस्थातैतावेव शैशिरौ स षदेतयोर्बलिष्ठं
 श्यायति तेनो हैतो तपश्च तपस्यश्च ॥ १९ ॥ 'उपयामगृ-
 हीतोऽसि । अहसस्पतये त्वे'ति * त्रयोदश गृहं गृह्णाति
 यदि त्रयोदशं गृह्णीयादथ प्रतिप्रस्थाताऽङ्घ्र्योः पात्रे स
 ऋस्त्रवमव नयत्यङ्घ्र्युर्वा प्रतिप्रस्थातुः पात्रे स ऋस्त्रवमव
 नयत्याहरति भक्षम् ॥ २० ॥ अथ प्रतिप्रस्थाताऽभक्षितेन
 पात्रेण । ऐन्द्राग्रं ग्रहं गृह्णाति तद्यदभक्षितेन पात्रेणैन्द्राग्रं
 ग्रहं गृह्णाति न वा ऽऋतुग्रहाणामनुवषट्कुर्वन्त्येतेऽभ्यो वा-
 ऽऐन्द्राग्रं ग्रहं ग्रहीष्यन्भवति तदस्यैन्द्राग्नेनैवाऽनुवषट्कृता
 भवन्ति ॥ २१ ॥ षड्वैन्द्राग्रं ग्रहं गृह्णाति । सर्वं वा ऽइदं
 प्राऽजीजनद्य ऽऋतुग्रहानग्रहीत्स ऽइदं सर्वं प्रजनस्येदमे-
 वैतत्सर्वं प्राणोदानयोः प्रतिष्ठापयति तदिदं सर्वं
 प्राणोदानयोः प्रतिष्ठितमिन्द्राग्नी हि प्राणोदानाविमे हि
 द्यावापृथिवी प्राणोदानावनयोर्हीदं सर्वं प्रतिष्ठितम्
 ॥ २२ ॥ षड्वैन्द्राग्रं † ग्रहं गृह्णाति । सर्वं वा ऽइदं प्राऽजी-

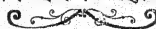
(१) शु० सं० अ० ७ क० ३० । (२) शु० सं० अ० ७ क० ३० । (३) शु०
 सं० अ० ७ क० ३० । (४) शु० सं० अ० ७ क० ३० । (५) शु० सं० अ० ७
 क० ३० ।

* का० श्रौ० सू० ९. १३. १८ ।

† का० श्रौ० सू० ९. १३. १९-२० ।

जनय ऽऋतुग्रहानग्रहीत्स ऽइदं सर्वं प्रजनय्याऽस्मिन्नेवै-
तत्सर्वस्मिन्प्राणोदानौ दधाति ताविमावस्मिन्सर्वस्मि-
न्प्राणोदानौ हि तौ ॥ २३ ॥ अथाऽतो गृह्णात्येव । 'इन्द्रा-
ग्नी ऽआगतः सुतं गीर्भिर्भृगो बुरेण्यम् । अस्य पातं
धियेषिता । उपयामग्रहीतोसीन्द्राग्निबभ्यान्त्वैष ते योनि-
रिन्द्राग्निबभ्यान्वे'ति सादयतीन्द्राग्निबभ्याः ॥ २४ ॥ अथ वैश्वदेवं गृहं गृह्णाति । सर्वं वा ऽइदं प्राऽजी-
जनय ऽऋतुग्रहानग्रहीत्स यद्वैतावदेवाऽभविष्यद्यावत्यो
हैवाऽग्रे प्रजाः सृष्ट्वास्तावत्यो हैवाऽभविष्यन्न प्राऽज-
निष्यन्त ॥ २५ ॥ अथ यद्वैश्वदेवं * गृहं गृह्णाति ।
इदमेवैतत्सर्वमिमाः प्रजा यथायथं व्यवसृजति तस्मा-
दिमाः प्रजाः पुनरबभ्यावर्त्त प्रजायन्ते शुक्रपात्रेण गृह्णा-
त्येष वै शुक्रो य ऽएष तपति तस्य ये रश्मयस्ते विश्वे
देवास्तस्माच्छुक्रपात्रेण गृह्णाति ॥ २६ ॥ अथाऽतो † गृह्णा-
त्येव । 'ओमोसश्चर्षणीधृतो विश्वे देवास ऽआगत ।
दाश्वाः सो दाशुषः सुतम् । उपयामग्रहीतोऽसि विश्वेभ्य-
स्त्वा देवेभ्य ऽएष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य' ऽइति
सादयति विश्वेभ्यो ह्येनं देवेभ्यो गृह्णाति ॥ २७ ॥ (A)

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

(१) शु० सं० अ० ७ क० ३१ ।

* का० श्रौ० सू० ९. १४. १ ।

† का० श्रौ० सू० ९. १४. १ ।

(२) शु० सं० अ० ७ क० ३३ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श्रौ० ५. ३. २; तै० सं०
६. ५. ४; क० सं० २८. २; कपि० सं० ४४. २ । मै० सं० ४. ६. ७, ८;

[शस्त्रप्रतिगारः]

गृणाति ह वा ऽएतद्धोता यच्छ्रुसति । तस्मा-
 ऽएतद् गृणते प्रत्येवाऽद्ध्वर्युरागृणाति तस्मात् * प्रतिगरो
 नाम ॥ १ ॥ तं वै प्राश्नमासीनमाह्वयते । सर्वे वा ऽअन्य-
 ऽउद्गातुः प्राश्न ऽआर्त्विज्यं कुर्वन्ति तथो हाऽस्यैतत्प्रागे-
 वाऽऽर्त्विज्यं कृतं भवति ॥ २ ॥ प्रजापतिर्वा ऽउद्गाता ।
 योषगर्घोता स ऽएतत् प्रजापतिरुद्गाता योषायामृचि होतरि
 रेतः सिञ्चति यस्तुते तद्धोता शस्त्रेण प्रजनयति
 तच्छयति यथाऽयं पुरुषः शितस्तद्यदेनच्छयति तस्मा-
 च्छस्त्रं नाम ॥ ३ ॥ तदुपपत्यस्य प्रतिगृणाति । इदमैवै-
 तद्रेतः सिक्तमुपनिमदस्यथ यत्पराङ् तिष्ठत्प्रतिगृणीयात्पराङ्
 हैवैतद्रेतः सिक्तं प्रणश्येत्तन्न प्रजायेत सम्म्यञ्चा ऽउ चै-
 वैतद्भूवैतद्रेतः सिक्तं प्रजनयतः ॥ ४ ॥ यातयामानि
 वै देवैश्छन्दांसि । छन्दोभिर्हि देवाः स्वर्गं लोकं समा-
 श्रुवत मदो वै प्रतिगरो यो वा ऽच्यचि मदो यः सामन्नसो
 वै स तच्छन्दः स्वैवैतद्रसं दधात्ययातयामानि करोति
 तैरयातयामैर्यज्ञं तन्वते ॥ ५ ॥ तस्माद्यद्यर्द्धं शः शः सेत् ।
 अर्द्धर्द्धं ऽर्द्धर्द्धं प्रतिगृणीयाद्यदि पच्छः शः सेत्पदे पदे

* यत्र यत्र होत्रा 'शौसामो देव' इति आहावः क्रियते तत्र तत्र सर्वत्र तत्समकालमेव
 अध्वर्युणा 'शौसामो देव' इति कार्यः । एवम्— 'अध्वर्यो शौसामो, अध्वर्यो शौसामो'
 इत्यत्राऽपि 'शौसामो देव' इत्येव प्रतिगारः । शस्त्रे काश्चन ऋचोऽर्धर्चयः, काश्चन पच्छः
 पठ्यन्ते । तत्र अर्धर्चै पच्छे च होत्रा अवसिते 'ओथामो देव' इति प्रतिगारः । एवं शस्त्रे सर्वा
 ऋचः प्रणवान्ताः पठ्यन्ते । तत्र सर्वत्र 'ओथामो देव' इति प्रतिगारः । एवं शस्त्रसमाप्तौ ऋक्
 प्रणवान्ता पठ्यते, तत्र तु 'ओश्म' इति त्रिमात्रः प्रणवः प्रतिगारः । निविदस्तु अपि 'ओथामो देव'
 इत्येव प्रतिगारः । यथा— 'अग्निर्देवदः ओथामो देव' इत्यादि । निविदस्तु निविदध्याये
 (ऋ० परि० १) द्रष्टव्याः ॥

प्रतिगृणीयाद्यत्र वै शङ्खसन्नवानिति तदसुररक्षसानि यज-
मन्ववचरन्ति तत्प्रतिगरेण सुन्दधाति नाष्टाणां रक्षसा-
मनन्ववचाराय यजमानस्यो चैवैतद् बभ्रातृव्यलोकं
छिनत्ति ॥ ६ ॥ चतुरक्षराणि ह वा ऽअग्रे च्छन्दांस्यासुः । ततो
जगती सोममच्छापतत्सा त्रीण्यक्षराणि हित्वा ऽजगाम
ततस्त्रिष्टुप्सोममच्छापतत्सैकमक्षरं हित्वा ऽजगाम ततो
गायत्री सोममच्छापतत्सैतानि चाक्षराणि हुरन्त्यागच्छ-
त्सोमं च ततो ऽष्टाक्षरा गायत्र्यभवत्तस्मादाहुर्ष्टाक्षरा गाय-
त्रीति ॥ ७ ॥ तथा प्रातःसवनमतन्वत । तस्माद्वायत्रं
प्रातःसवनं तथैव माध्यन्दिनं सवनमतन्वत तां ह
त्रिष्टुबुवाचोप त्वाऽहमायानि त्रिभिरक्षरैरुप मा ह्वय-
स्व मा मा यज्ञादन्तर्गा ऽइति तथेति तामुपाऽह्वयत
तत ऽएकादशाक्षरा त्रिष्टुबभवत्तस्मादाहुस्त्रैष्टुभं माध्य-
न्दिनं सवनमिति ॥ ८ ॥ तथैव तृतीयसवनमतन्वत ।
तां ह जगत्युवाचोप त्वाऽहमायान्येकेनाक्षरेणोप मा
ह्वयस्व मा मा यज्ञादन्तर्गा ऽइति तथेति तामुपाऽह्व-
यत ततो द्वादशाक्षरा जगत्यभवत्तस्मादाहुर्जागतं तृतीय-
सवनमिति ॥ ९ ॥ तदाहुः । गायत्राणि वै सर्वाणि सव-
नानि गायत्री ह्यैतदुपसृजमानैदिति तस्मात्संक्षिप्तं
प्रातःसवने प्रतिगृणीयात्संक्षिप्ता हि गायत्र्यागच्छत्स-
कृन्मद्वन्माध्यन्दिने सवनं एकं हि साक्षरं हित्वा-
ऽगच्छन्तेनैवैनामेतत्समर्द्धयति कृत्स्नां करोति ॥ १० ॥ यत्र
त्रिष्टुभः शस्यन्ते । त्रिमद्वत्तृतीयसवने त्रीणि हि साक्षराणि

हित्वाऽगच्छत्तैरेवैनामेतत्सृद्धयति कृत्स्नां करोति ॥ ११ ॥ *
 यत्र द्यावापृथिव्यः शस्यते । इमे ह वै द्यावापृथिवी-
 ऽइमाः प्रजा ऽउपजीवन्ति तदनयोरेवैतद् द्यावा पृथिव्यो
 रसन्द्धाति ते रसवत्या ऽउपजीवनीये ऽइमाः प्रजा-
 ऽउपजीवन्ति स वा ऽओश्मित्येव प्रतिगृणीयात्तद्धि
 सत्यं तद्देवा विदुः ॥ १२ ॥ तद्धैके । ओथामो देव वागिति
 प्रतिगृणन्ति वाक्प्रतिगर् ऽएतद्वाचमुपाऽऽप्नुम ऽइति वृदन्त-
 स्तदु तथा न कुर्म्याद्यथा वै कथा च प्रतिगृणात्पुपाऽऽसैवा-
 ऽस्य वाग्भवति वाचा हि प्रतिगृणाति तस्मादोश्मित्येव
 प्रतिगृणीयात्तद्धि सत्यं तद्देवा विदुः ॥ १३ ॥ (B)

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[अथ माध्यन्दिनसवनम्]

(तत्र मरुत्वतीयग्रहादि)

† इहा३ ऽइहा३ ऽइत्यभिषुणोति । इन्द्रमेवैतदाच्या-
 वयति बृहद्बृहदितीन्द्रमेवैतदाच्यावयति ॥ १ ॥ स
 शुक्रामन्थिनौ प्रथमौ गृह्णाति । शुक्रवज्रयेतत्सवनमथा-
 ऽऽग्रयणः सर्वेषु ह्येष सवनेषु गृह्यतेऽथ मरुत्वतीयमथो-
 क्थ्यमुक्थानि ह्यत्राऽपि भवन्ति ॥ २ ॥ तद्धैके । ‡ उक्थ्यं

* अत्र शतम् २५०० ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ५. ३. ३; ते०
 सं० ३. २. ९ ।

† का० श्रौ० सू० ९. १४. ६-९ ।

‡ “उक्थं गृहीत्वा मरुत्वतीयौ । एतद्वा विपरीतम् । मध्य उक्थ्यमभितो मरुत्वतीया-
 वित्येके” (आप० श्रौ० सू० १३. २. ३)

गृहीत्वाऽथ मरुत्वतीयं गृह्णन्ति तदु तथा न कुर्यान्मरु-
 त्वतीयमेव गृहीत्वाऽथोक्थ्यं गृहीयात् ॥ ३ ॥ तान्वा-
 ऽएतान् । पञ्च ग्रहान् गृह्णात्येष वै वृज्जो यन्माध्यन्दिनः
 पवमानस्तस्मात्पञ्चदशः पञ्च सामा भवति पञ्चदशो हि
 वृज्जः स ऽएतैः पञ्चभिर्ग्रहैः पञ्च वा ऽइमा ऽअङ्गुलयो-
 ऽङ्गुलिभिर्वै प्रहरति ॥ ४ ॥ इन्द्रो वृत्राय वृज्जं प्रजहार ।
 स वृत्रं पाप्माननः हत्वा विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे दुक्षिणा
 निनाय तस्मादुप्येतर्हि यदैवैतेन माध्यन्दिनेन पवमानेन
 स्तुवतेऽथ विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे दुक्षिणा नीयन्ते तथो-
 ऽएवैष ऽएतैः पञ्चभिर्ग्रहैः पाप्मने द्विषते ब्रह्मातृव्याय
 वृज्जं प्रहरति स वृत्रं पाप्माननः हत्वा विजितेऽभये-
 ऽनाष्ट्रे दुक्षिणा नयति तस्माद्वा ऽएतान्पञ्च ग्रहान्गृह्णाति
 ॥ ५ ॥ तद्यद्मरुत्वतीयाङ्गुल्युहति । एतद्वा ऽइन्द्रस्य
 निष्केवल्यः सवनं यन्माध्यन्दिनः सवनं तेन वृत्रम-
 जिघाथ्सत्तेन व्यजिगीषत मरुतो वा ऽइत्यश्वत्थेऽप-
 क्रम्य तस्थुः क्षत्रं वा ऽइन्द्रो विशो मरुतो विशा वै
 क्षत्रियो बलवान्भवति तस्माद्वाश्वत्थे ऽऋतुपात्रे स्यातां
 काष्मर्यमये त्वेव भवतः ॥ ६ ॥ तानिन्द्र ऽउपमन्त्रया-
 श्वके । उपमाऽऽवर्त्तद्धं युष्माभिर्बलेन वृत्रः हनानीति ते
 होचुः किं नस्ततः स्यादिति तेभ्य ऽएतौ मरुत्वतीयौ
 ग्रहाऽवगृह्णात् ॥ ७ ॥ ते होचुः । अपनिधायैनमोज ऽउपा-
 ऽऽवर्त्तामहा ऽइति त ऽएनमपनिधायैवौज ऽउपाऽऽवृत्तुस्तद्वा-

ऽइन्द्रोऽस्पृणुताऽपनिधाय वै मौज ऽउपाऽवृतन्निति ॥ ८ ॥
 स होवाच । सहैव मौजसोपाऽऽवर्त्तन्मिति तेऽभ्यो वै
 नस्तृतीयं ग्रहं गृहाणेति तेऽभ्य ऽएतं तृतीयं गृहमगृह्णा-
 'दुपर्यामगृहीतोऽसि मरुतान्त्वौजस' ऽइति त ऽएनः
 सहैवौजसोपाऽऽवर्त्तन्त तैर्व्यजयत तैर्व्यत्रमहन्क्षत्रं वा-
 ऽइन्द्रो विशो मरुतो विशा वै क्षत्रियो बलवाऽभवति
 तत्क्षत्र ऽएवैतद्वलं दधाति तस्माद्मरुत्वतीयाऽगृह्णाति
 ॥ ९ ॥ स वा ऽइन्द्रायैव मरुत्वते गृहीयात् । नाऽपि
 मरुद्भ्यः स यद्वाऽपि मरुद्भ्यो गृहीयात्प्रत्युद्यामिनीथं ह
 क्षत्राय विशं कुर्यादथैतदिन्द्रमेवाऽनु मरुत ऽआभजति
 तत्क्षत्रायैवैतद्विशं कृतानुकरामनुवर्त्मानं करोति तस्मा-
 दिन्द्रायैव मरुत्वते गृहीयान्नाऽपि मरुद्भ्यः ॥ १० ॥ अप-
 क्रमादु हैवैषामेतद्विभयाश्चकार । यदिमे मन्नाऽपक्रामेयु-
 र्यन्नाऽन्यद्वियेरन्निति तानेवैतद्वनपक्रमिणोऽकुरुत तस्मा-
 दिन्द्रायैव मरुत्वते गृहीयान्नाऽपि मरुद्भ्यः ॥ ११ ॥ ऋतु-
 पात्राभ्यां गृह्णाति । ऋतवो वै संवत्सरो यज्ञस्तेऽदुः
 प्रातःसवने प्रत्यक्षमवकल्प्यन्ते यद्वतुग्रहान्गृह्णात्यथैत-
 त्परोऽक्षं माध्यन्दिने सवनेऽवकल्प्यन्ते यद्वतुपात्राभ्यां
 मरुत्वतीयान्गृह्णाति विशो वै मरुतोऽन्नं वै विश ऽऋतवो
 वा ऽइदः सर्वमन्नायं पचन्ति तस्माद्वतुपात्राभ्यां मरु-
 त्वतीयान्गृह्णाति ॥ १२ ॥ अथाऽतो * गृह्णात्येव । 'इन्द्रं

मरुत्व ऽइह पाहि सोमं यथा शाख्यते ऽअपिबः सुतस्य ।
तव प्रणीती तव शूर शर्मन्नाविवासन्ति कवयः सु यज्ञाः ।
उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा मरुत्वत ऽएष ते योनिरि-
न्द्राय त्वा मरुत्वते ॥ १३ ॥ 'मरुत्वन्तं वृषभम् । वा-
वृधानमकवारिं दिव्यः शासमिन्द्रम् । विश्वासाहमवसे
नूतनायोग्रः सहोदामिह तः हुवेम । उपयामगृहीतो-
ऽसीन्द्राय त्वा मरुत्वत ऽएष ते योनिरिन्द्राय त्वा मरु-
त्वते । उपयामगृहीतोऽसि मरुतान्ववौजस' ऽइति तृतीयं
* गृहं गृह्णाति ॥ १४ ॥ अथ माहेन्द्रं गृहं गृह्णाति ।
पाप्मना वा ऽएतदिन्द्रः सः सृष्टोऽभूद्यद्विशा मरुद्भिः
स यथा विजयस्य कामाय विशा समाने पात्रेऽश्रीयादेवं
तद्यदस्मा ऽएतं मरुद्भिः समानं ग्रहमगृह्णन् ॥ १५ ॥
तन्देवाः । सर्वस्मिन्विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे यथेषीकां मुञ्जा-
द्विवृहेदेवः सर्वस्मात्पाप्मनो व्यवृहन्त्यन्माहेन्द्रं ग्रहम-
गृह्णन्तथो ऽएवैष ऽएतद्यथेषीका विमुञ्जा स्यादेवः सर्व-
स्मात्पाप्मनो निर्मुच्यते यन्माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति ॥ १६ ॥
यद्वेव माहेन्द्रं गृहं गृह्णाति । इन्द्रो वा ऽएष पुरा वृत्रस्य
वधाद्य वृत्रः हत्वा यथा महाराजो विजिग्यान् ऽएवं
महेन्द्रोऽभवत्तस्मान्माहेन्द्रं गृहं गृह्णाति महान्तमु चैवै-
नमेतत्खलु करोति वृत्रस्य वधाय तस्माद्वेव माहेन्द्रं
गृहं गृह्णाति शुक्रपात्रेण गृह्णात्येष वै शुक्रो य ऽएष तप-

त्येष ऽउ ऽएव महाँस्तस्माच्छुक्रपात्रेण गृह्णाति ॥ १७ ॥
 अथाऽतो * गृह्णात्येव । 'महाँ२ ऽइन्द्रो नृवदा चर्षणिष्प्रा-
 ऽउत द्विवर्हा ऽअमिनः सहोभिः । अस्मद्द्वयग्वानृधे
 व्रीर्यायोरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत् । उपयामगृहीतोऽसि
 महेन्द्राय त्वेष ते योनिर्महेन्द्राय त्वेति सादयति महेन्द्राय
 ह्येनं गृह्णाति ॥ १८ ॥ † अथोपाकृत्यैतां वृचं वदति ।
 अभिषोतारोऽभिषुणुतौलूखलानुद्वादयताऽग्नीदाशिरं विनय
 सौम्यस्य वित्तादिति ते वै तृतीयसवनायैवाऽभिषोतारोऽभि-
 षुण्वन्ति तृतीयसवनायौलूखलानुद्वादयन्ति तृतीयसवना-
 याऽग्नीदाशिरं विनयति तृतीयसवनाय सौम्यं चरुं
 श्रपयत्येते वै शुक्रवती रसवती सवने यन्प्रातःसवनञ्च
 माध्यन्दिनञ्च सवनमथैतन्निर्द्धीतशुक्रं यत्तृतीयसवनं
 तदेवैतस्मान्माध्यन्दिनात्सवनाग्निर्मिमसीते तथो हाऽस्यै-
 तच्छुक्रवद्रसवत्तृतीयसवनं भवति तस्मादेतामत्र वृचं
 वदति ॥ १९ ॥ (C)

तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १३९ ॥

* का० श्रौ० सू० १०. ३. ११ ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० ३९ ।

† "शुक्रं पृतभृत्यासिच्यं पृष्ठमुपाकृत्य प्रेष्यत्यभिषोतारोऽभिषुणुतौलूखलानुद्वादयताऽग्नी-
 दाशिरं विनय सौम्यस्य वित्तादिति" (का० श्रौ० सू० १०. ३. १२) ।

(C) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ५. ३. ४; कठ० सं०
 २८. ३. १; कपि० सं० ४४. ३. २; तै० सं० ६. ५. ५ ।

[दाक्षिणहोमो दक्षिणादानञ्च]

गन्तुं वा ऽएतद्यज्ञम् । यदेनं तन्नवते यन्वेव राजा-
नमभिषुण्वन्ति तत्तं गन्तुं यत्पशुः संज्ञयन्ति विशा-
सति तत्तं गन्तुं गन्तुं लूखलमुसलाब्ध्यां वृषदुपलाब्ध्यां
हविर्धनं गन्तुं ॥ १ ॥ स ऽएष यज्ञो हतो न ददक्षे ।
तन्देवा दक्षिणाभिरदक्षयँस्तद्यदेनं दक्षिणाभिरदक्षयँस्तस्मा-
द्दक्षिणा नाम तद्यदेवाऽत्र यज्ञस्य हतस्य व्यथते तदेवा-
ऽस्यैतद्दक्षिणाभिर्दक्षयत्यथ समृद्ध एव यज्ञो भवति
तस्माद्दक्षिणा ददाति ॥ २ ॥ तद्वै षड् द्वादशेत्येव हवि-
र्यज्ञे ददति । न ह त्वेवाऽशतदक्षिणः सौम्योऽङ्कुरः
स्यादेष वै प्रत्यक्षं यज्ञो यत्प्रजापतिः पुरुषो वै प्रजापते-
र्नैदिष्टः सोऽयः शतायुः शततेजाः शतवीर्यस्तः
शतेनैव दक्षयति नाऽशतेन तस्मान्नाऽशतदक्षिणः सौ-
म्योऽङ्कुरः स्यान्नो हैवाऽशतदक्षिणेन यजमानस्यत्विक्
स्यान्नेदस्याऽक्षिभूरसानि यमिमे हनिष्यन्त्येव न दक्षयि-
ष्यन्तीति ॥ ३ ॥ इया वै * देवा देवाः । अहैव देवा ऽअथ
ये ब्राह्मणाः शुश्रुवाः सोऽनूचानास्ते मनुष्यदेवास्तेषां द्वेधा
विभक्त एव यज्ञः ऽआहुतय एव देवानां दक्षिणा मनु-
ष्यदेवानां ब्राह्मणानां शुश्रुवुषामनूचानानामाहुतिभिरेव
देवान्प्रीणाति दक्षिणाभिर्मनुष्यदेवान् ब्राह्मणाञ्छुश्रुवुषो-
ऽनूचानास्त एनमुभये देवाः प्रीताः स्वर्गं लोकमभिव-
हन्ति ॥ ४ ॥ ता वा ऽएताः । ऋत्विजामेव दक्षिणा-

ऽअन्यं वा ऽएत ऽएतस्याऽऽत्मानं संस्कुर्वन्त्येतं यजन्मृङ्-
 मयं यजुर्मर्मयः साममयमाहुतिमयः सोऽस्याऽमुष्मिँह्लोक-
 ऽआत्मा भवति तद्ये माऽजीजनन्तेति तस्मादृत्विग्भ्य-
 ऽएव दुक्षिणा दद्यान्नाऽनृत्विग्भ्यः ॥ ५ ॥ अथ प्रतिपरेत्य
 गार्हपत्यम् । दाक्षिणानि जुहोति स दशाहोमीये वाससि
 हिरण्यं प्रवक्ष्याऽवधाय जुहोति देवलोके मेऽप्यसदिति
 वै यजते यो यजते सोऽस्यैष यज्ञो देवलोकमेवाऽभिष्यैति
 तदनुची दुक्षिणा यां ददाति सैति दुक्षिणामन्वारब्धय
 यजमानः ॥ ६ ॥ चतस्रो वै दुक्षिणाः । हिरण्यं गौर्वासो-
 ऽश्वो न वै तदुवकल्पते यदुश्वस्य पादमवदक्ष्याद्यद्वा गोः
 पादमवक्ष्यात्तस्माद्दशाहोमीये वाससि हिरण्यं प्रवक्ष्या-
 ऽवधाय जुहोति ॥ ७ ॥ सौरीभ्यामृग्भ्यां * जुहोति ।
 तमसा वा ऽअसौ लोकोऽन्तर्हितः स ऽएतेन ज्योतिषा
 तमोऽपहत्य स्वर्गं लोकमुपसङ्क्रामति तस्मात्सौरीभ्या-
 मृग्भ्यां जुहोति ॥ ८ ॥ स जुहोति । 'उर्दुत्यं जातवेदसं
 देवं ब्रह्मन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्य्यं स्वाहे'त्येतया
 गायत्र्या गायत्री वा ऽइयं पृथिवी सेयं प्रतिष्ठा तद-
 स्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति ॥ ९ ॥ अथ † द्वितीयां
 जुहोति । 'चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरु-
 णस्याऽग्नेः । आप्ना द्यावा पृथिवी ऽअन्तरिक्षः सूर्य्य-
 ऽआत्मा जगत्स्तस्थुषश्च स्वाहे'त्येतया त्रिष्टुभा लोक-

* का० श्रौ० सू० १०. २. ४ ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० ४१ । (२) शु० सं० अ० ७ क० ४२ ।

† का० श्रौ० सू० १०. २. ५ ।

मेवैतयोपप्नैति ॥ १० ॥ अथाऽऽग्नीद्वे । द्वे वैकां वा जुहोति
तद्यदग्नावाऽऽग्नीद्वे द्वे वैकां वा जुहोत्यग्निर्वै पशूना-
मीष्टे त एनमभितः परिणिविशन्ते तमेतयाऽऽहुत्या
प्प्रीणाति सोऽस्मै प्रीतोऽनुमन्यते तेनाऽनुमतां ददाति-
॥ ११ ॥ स * जुहोति । 'अग्ने नय सुपथा राये अस्मा-
न्निवृश्वानि देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो
भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेम स्वाहे'त्यथ यद्यश्वं व्युक्तं
वाऽयुक्तं वा दास्यन्त्स्यादथ द्वितीयां जुहुयाद्यद्य न
नाऽऽद्वियेत ॥ १२ ॥ स † जुहोति । 'अयं नो अभिर्विरि-
स्कृणोत्वयम्मृधः पुर एतु प्रभिन्दन् । अयं वाजाञ्ज-
यतु वाजसातावयः शत्रूञ्जयतु जर्हषाणः स्वाहे'ति वाजसा
ह्यश्वः ॥ १३ ॥ अथ ‡ हिरण्यमादाय शालामभ्यैति ।
दक्षिणेन वेदिं दक्षिणा उपतिष्ठन्ते सोऽग्रेण शालां
तिष्ठन्नभिमन्त्रयते 'रूपेण वो रूपमभ्यागामि'ति न
ह वा अग्रे पशवो दानाय चक्षमिरे तेऽपनिधाय
स्वानि रूपाणि शरीरैः प्रत्युपातिष्ठन्त तानेतद्देवाः
स्वैरेव रूपैर्यज्ञस्याऽर्द्धादुपायँस्ते स्वानि रूपाणि जानाना-
ऽअभ्यवायँस्ते रातमनसोऽलं दानायाऽभवँस्तथो-
ऽएवैनानेष एतत्स्वैरेव रूपैर्यज्ञस्याऽर्द्धादुपैति ते स्वानि

* का० श्रौ० सू० १०. २. ६ ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० ४३ ।

† का० श्रौ० सू० १०. २. ७ ।

(२) शु० सं० अ० ७ क० ४४ ।

‡ का० श्रौ० सू० १०. २. ८, ९ ।

(३) शु० सं० अ० ७ क० ४५ ।

रूपाणि जानाना ऽअब्भ्यवायन्ति ते रातमनसोऽलं
 दानाय भवन्ति ॥ १४ ॥ 'तुथो वो विश्ववेदा विभ-
 जत्वि'ति । ब्रह्म वै तुथस्तदेना ब्रह्मणा विभजति ब्रह्म
 वै दक्षिणीयं चाऽदक्षिणीयं च वेद तुथो हाऽस्यैता दक्षि-
 णीयायैव दत्ता भवन्ति नाऽदक्षिणीयाय ॥ १५ ॥ 'ऋतस्य
 पथा प्रेते'ति । यो वै देवानां पथेति स ऽऋतस्य पथेति-
 'चन्द्रदक्षिणा' ऽहुति तदेतेन ज्योतिषा यन्ति ॥ १६ ॥
 अथ * सदोऽब्भ्यैति । 'वि स्वः पश्य व्यन्तरिक्षमि'ति
 वि त्वया दक्षिण्या लोकं ख्येषमित्येवैतदाह ॥ १७ ॥
 † अथ सदः प्रेक्षते । 'यतस्व सदस्यैरिति मा त्वा
 सदस्या ऽतिरिक्षतेत्येवैतदाह ॥ १८ ॥ अथ ‡ हिरण्य-
 मादायाऽऽग्नीध्रमब्भ्यैति । 'ब्राह्मणमद्य विदेयं पितृमुन्तं
 पैतृमस्यमि'ति यो वै ज्ञातो ज्ञातकुलीनः स पितृमान्पैतृ-
 मस्यो या वै ज्ञातायाऽपि कतिपर्यीर्द्धक्षिणा ददाति तामि-
 र्महज्य 'त्यृषिर्मार्षेयमि'ति यो वै ज्ञातोऽनूचानः स ऽऋषि-
 रार्षेयः 'सुधातुदक्षिणमि'ति स हि सुधातुदक्षिणः ॥ १९ ॥
 अथैवमुपसद्य । अग्नीध्रे हिरण्यं ददात्यस्मद्वाता देवत्रा

(१) शु० सं० अ० ७ क० ४५ । (२) शु० सं० अ० ७ क० ४५ । (३) शु० सं०
 अ० ७ क० ४५ ।

* का० श्रौ० सू० १०. २. १६ ।

(४) शु० सं० अ० ७ क० ४५ ।

† का० श्रौ० सू० १०. २. १७ ।

(५) शु० सं० अ० ७ क० ४५ ।

‡ का० श्रौ० सू० १०. २. १८, १९ ।

(६) शु० सं० अ० ७ क० ४५ । (७) शु० सं० अ० ७ क० ४६ । (८) शु०
 सं० अ० ७ क० ४६ । (९) शु० सं० अ० ७ क० ४६ ।

गच्छते'ति यां वै रातमना ऽअविचिकित्सन्दक्षिणां
ददाति तया महज्जयति देवत्रा गच्छतेति देवलोके मे
ऽप्यसदिति वै यजते यो यजते तदेवलोके ऽएवैनमेतद-
पित्विनं करोति 'प्रदातारमाविशते'ति मामाविशते-
त्येवैतदाह तथो हाऽस्मादेताः पराच्यो न प्रणश्यन्ति
तद्यदग्नीधे प्रथमाय दक्षिणां ददात्यतो हि विश्वे देवा-
ऽअमृतत्वमपाऽजयँस्तस्मादग्नीधे प्रथमाय दक्षिणां ददा-
ति ॥ २० ॥ अथैवमेवोपसद्य । * आत्रेयाय हिरण्यं
ददाति यत्र वा ऽअदः प्रातरनुवाकमन्वाहुस्तद्ध स्मैत-
त्पुरा शङ्सन्त्यत्रिर्वा ऽऋषीणां होता साऽथैतत्सदोऽसु-
रतमसमभिपुष्पुवे त ऽऋषयोऽत्रिमब्रुवन्नेहि प्रत्यङ्मिदं
तमोऽपजहीति स ऽएतत्तमोऽपाऽहन्नयं वै ज्योतिष्य ऽइदं
तमोऽपाऽबधीदिति तस्मा ऽएतज्ज्योतिर्हिरण्यं दक्षिणा-
मनयज्ज्योतिर्हि हिरण्यं तद्वै स तत्तेजसा वीर्येणर्षिस्त-
मोऽपजघानाऽथैष ऽएतेनैवैतज्ज्योतिषा तमोऽपहन्ति तस्मा-
दात्रेयाय हिरण्यं दधाति ॥ २१ ॥ † अथ ब्रह्मणे । ब्रह्मा
हि यज्ञं दक्षिणतोऽभिगोपायत्यथोद्गात्रेऽथ होत्रेऽथाऽद्धुर्धु-
ब्ध्याः हविर्हानि ऽआसीनाब्ध्यामथ पुनरेत्य प्रस्तोत्रेऽथ
मैत्रावरुणायांऽथ ब्राह्मणाच्छङ्सिनेऽथ पोत्रेऽथ नेष्ट्रेऽथा-
ऽच्छावाकायाऽथोन्नेत्रेऽथ ग्रावस्तुतेऽथ सुब्रह्मण्यायै प्रतिहर्त्रे-

(१) छ० सं० अ० ७ क० ४६ ।

* का० श्रौ० सू० १०. २. २० ।

† का० श्रौ० सू० १०. २. २५, २६ ।

ऽउत्तमाय ददाति प्रतिहर्त्ता वा ऽएष सोऽस्मा ऽएतदन्ततः
 प्रतिहरति तथो हाऽस्मादेताः पराच्यो न प्रणश्यन्ति ॥२२॥
 अथाऽऽहेन्द्राय मरुत्वतेऽनुब्रूहीति । यत्र वै प्रजापतिरग्रे
 ददौ तद्धेन्द्र ईक्ष्वाश्वके सर्वं वा ऽअयमिदं दास्यति नाऽस्म-
 बभ्यं किञ्चन परिशेक्ष्यतीति स ऽएतं वृज्जमुदयच्छद्दिन्द्राय
 मरुत्वते ऽनुब्रूहीत्यदानाय ततो नाऽददात्स ऽएषोऽप्येतर्हि
 तथैव वृज्ज ऽउद्यम्यत ऽइन्द्राय मरुत्वतेऽनुब्रूहीत्यदानाय
 ततो न ददाति ॥२३॥ चतस्रो वै दुक्षिणाः । हिरण्यमायुरेवै
 तेनाऽऽत्मनस्त्रायत ऽआयुर्हि हिरण्यं तदग्नय ऽआग्नीध्रं कुर्व
 तेऽददात्तस्मादुप्येतर्ह्यग्नीधे हिरण्यं दीयते ॥२४॥ अथ गौः ।
 प्राणमेवैतयाऽऽत्मनस्त्रायते प्राणो हि गौरन्नः हि गौरन्नः
 हि प्राणस्ताऽरुद्राय होत्रेऽददात् ॥ २५ ॥ अथ वासः ।
 त्वचमेवैतेनाऽऽत्मनस्त्रायते त्वग्निं वासस्तद् बृहस्पतय ऽउद्गा-
 यते ऽददात् ॥२६॥ अथाऽश्वः । वृज्जो वा ऽअश्वो वृज्जमेवै-
 तत्पुरोगां कुरुते यमलोके मेऽप्यसदिति वै यजते यो
 यजते त्वयमलोक ऽएवैनमेतदपित्विनं करोति तं व्यमाय
 ब्रह्मणेऽददात् ॥ २७ ॥ स * हिरण्यं प्रत्येति । 'अग्नये त्वा
 मंहं वरुणो ददास्वि'त्यग्नये ह्येतद्वरुणोऽददात्सोऽमृतत्वं-
 मशीयाऽऽयुर्धात्र ऽएधि मयो मंहं प्रतिग्रहीत्र' ऽइति ॥२८॥
 अथ † गां प्रत्येति । 'रुद्राय त्वा मंहं वरुणो ददास्वि'ति

* 'अग्नये त्वेति हिरण्यं प्रतिगृहीतः' (का० श्रौ० सू० १०. २. २७)

(१) शु० सं० अ० ७ क० ४७ । (२) शु० सं० अ० ७ क० ४७ ।

† 'रुद्राय त्वेति गाम्' (का० श्रौ० सू० १०. २. २८ क०) ।

(३) शु० सं० अ० ७ क० ४७ ।

रुद्राय ह्येतां वरुणोऽददात्सोऽमृतत्वमशीय प्राणो
 दात्र ऽएधि वयो मह्यं प्रतिग्रहीत्र' ऽइति ॥ २९ ॥ अथ
 * वासः प्रत्येति । 'बृहस्पतये त्वा मह्यं वरुणो
 ददास्वि'ति बृहस्पतये ह्येतद्वरुणोऽददात्सोऽमृतत्व-
 मशीय त्वग्दात्र ऽएधि मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्र' ऽइति
 ॥ ३० ॥ † अथाऽश्वम्प्रत्येति । 'यमाय त्वा मह्यं
 वरुणो ददास्वि'ति यमाय ह्येतं वरुणोऽददात्सोऽमृतत्वम-
 शीय ह्यो दात्र ऽएधि वयो मह्यं प्रतिग्रहीत्र' ऽइति ॥ ३१ ॥
 ‡ अथ यद्वह्यददाति । कामेनैव तददातीदं मेऽप्यमुत्रा-
 ऽसदिति तत्प्रत्येति 'कोऽदात्कस्मा ऽअदात्कामोऽदात्का-
 मायाऽदात् । कामो दाता कामः प्रतिग्रहीता कामैतत्त'
 ऽइति तदेवताया ऽअतिदिशति ॥ ३२ ॥ तदाहुः । न देव-
 ताया ऽअतिदिशेदिदं वै यां देवतां॑ समिन्धे सा दीप्य-
 माना श्वः-श्वः श्रेयसी भवतीदं वै यस्मिन्नज्ञावब्ध्यादधति
 स दीप्यमान ऽएव श्वः-श्वः श्रेयान्भवति श्वः-श्वो ह वै
 श्रेयान्भवति य ऽएवं विद्वान्प्रतिगृह्णाति तद्यथा समिद्धे

(१) शु० सं० अ० ७ क० ४७ ।

* 'बृहस्पतये त्वेति वासः' (का० श्रौ० सू० १०. २. २८ ख) ।

(२) शु० सं० अ० ७ क० ४७ । (३) शु० सं० अ० ७ क० ४७ ।

† 'यमाय त्वेत्यश्वम्' (का० श्रौ० सू० १०. २. २८ ग) ।

(४) शु० सं० अ० ७ क० ४७ । (५) शु० सं० अ० ७ क० ४७ ।

‡ 'कोदादित्यन्यत्' (का० श्रौ० सू० १०. २. २९) अत्र अन्यदित्यनेन मन्यौदन-
 तिलमाषादीनां ग्रहणम् ।

(६) शु० सं० अ० ७ क० ४८ ।

जुहुयादेवमेतां जुहोति ग्रामधीयते ददाति तस्मादधीय-
न्नाऽतिदिशत् ॥ ३३ ॥ (D)

तृतीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[अथ मध्यन्दिनसवनम्]

(तत्राऽऽदित्यग्रहः)

त्रया वै देवाः । वसवो रुद्रा ऽआदित्यास्तेषां विभ-
क्तानि सवनानि वसूनामेव प्रातः सवनं रुद्राणां माध्य-
न्दिनं सवनमादित्यानां तृतीयसवनं तद्वा ऽअमिश्रमेव
वसूनां प्रातः सवनममिश्रं रुद्राणां माध्यन्दिनं सवनं
मिश्रमादित्यानां तृतीयसवनम् ॥ १ ॥ ते हाऽऽदित्या-
ऽऊचुः । यथेदममिश्रं वसूनां प्रातः सवनममिश्रं रुद्राणां
माध्यन्दिनं सवनमेवं न ऽइमं पुरा मिश्राद् ग्रहं जुहुयेति
तथेति देवा ऽअब्रुवँस्ते स॒थ॒स्थित ए॒व मा॒ध्यन्दि॒ने स॒वने
पुरा तृतीयसवनादेतमजुहवुः स एषोऽप्येतर्हि तथैव गृहो
हूयते स॒थ॒स्थित ए॒व मा॒ध्यन्दि॒ने स॒वने पुरा तृतीयस-
वनात् ॥ २ ॥ ते हाऽऽदित्या ऊचुः । नेव वा ऽदुतरस्मि-
न्स॒वने स्मो ने॒वे॒तरस्मि॒न्न्यद्वै नो र॒क्षा॒सि न हि॒थ्स्यु-
रिति ॥ ३ ॥ ते ह द्विदेवत्यानूचुः । रक्षोभ्यो वै विभीमो
हन्त शु॒भ्रान्प्रवि॒शामेति ॥ ४ ॥ ते ह द्विदेवत्या ऽऊचुः ।
किमस्माकं ततः स्यादित्यस्माभिरनुवषट्कृता भविष्य-

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ५. ४. १; क०
सं० २८. ४, ५; कपि० सं० ४४. ४; तै० सं० ६. ६. १; मै० सं० ४. ८. २, ३ ।

थेत्यु हाऽऽदित्या ऽऊचुस्तथेति ते द्विदेवत्यान्प्राऽऽविशन् ॥ ५ ॥
 स यत्र प्रातःसवने । द्विदेवत्यैः प्रचरति तत्प्रतिप्रस्थाता-
 ऽऽदित्यपात्रेण द्रोणकलशात्प्रतिनिगृहीत 'उर्पयामगृहीतोऽ-
 स्मी'त्येतावताऽङ्कुर्युरेवाऽऽश्रावयत्यङ्कुर्योरनुहोमं जुहोति
 प्रतिप्रस्थाता 'ऽऽदित्येभ्यस्त्वे'ति सऽस्रवमवनयत्येतावतैव-
 मेव सर्वेषु ॥ ६ ॥ तद्यत्प्रतिप्रस्थाता प्रतिनिगृहीते । द्विदेव-
 त्यान्वै प्राऽऽविशन्नस्माभिरनुवषट्कृता भविष्यथेत्यु हाऽऽ-
 दित्या ऊचुर्या वा ऽअमुं द्वितीयामाहुतिं जुहोति सिष्टकृते
 वै तां जुहोति सिष्टकृतो वा ऽएतेऽनुवषट्क्रियन्ते तथो
 हाऽस्यैतेऽनुवषट्कृता ऽइष्टसिष्टकृतो भवन्त्युत्तराङ्गे जुहो-
 त्येषा ह्येतस्य देवस्य दिक्तस्मादुत्तराङ्गे जुहोति ॥ ७ ॥
 यद्वेव प्रतिप्रस्थाता प्रतिनिगृहीते । द्विदेवत्यान्वै प्राऽऽवि-
 शन्तस् यानेव प्राऽऽविशंस्तेभ्य ऽएवैतन्निर्मिमीतेऽथाऽ *
 पिदधाति रक्षोभ्यो ह्यविभयुर्विष्णो ऽउरुगायैष ते
 सोमस्तदः रक्षस्व मा त्वा दभन्ति'ति यज्ञो वै विष्णुस्त-
 द्यज्ञायैवैतत्परिदधाति गुप्त्या ऽअथाऽऽह सऽस्थित ऽएव
 माध्यन्दिने सवने पुरा तृतीयसवनादेहि यजमानेति ॥ ८ ॥
 ते सम्प्रपद्यन्ते । अङ्कुर्युश्च यजमानश्चाऽऽग्नीद्धश्च प्रति-
 प्रस्थाता चोन्नेताऽथ योऽह्यः परिचरो भवत्युभे द्वारे-
 †ऽअपिदधाति रक्षोभ्यो ह्यविभयुरथाऽङ्कुर्युरादित्यस्थालीं
 चाऽऽदित्यपात्रं चाऽऽदत्ते स ऽउपूर्युपरि पूतभृतं विगृह्णाति

(१) छ० सं० अ० ८ क० १ । (२) छ० सं० अ० ८ क० १ । (३) छ० सं० अ० ८ क० १ ।

* का० श्रौ० सू० ९. ९. २१ ।

† 'अपिदधाति' इति 'व' पुस्तके ।

नेद्वयवश्चोतदिति ॥ ९ ॥ अथ * गृह्णाति । 'कर्टा चन-
 स्तरीरसि नेन्द्र सश्चसि दाशुषे । उपोपेन्नु मधवन्भूय ऽइन्नुते
 दानं देवस्य पृच्छ्यत ऽआदित्येभ्यस्त्वे'ति ॥ १० ॥ तं वै
 नोपयामेन गृह्णीयात् । अग्रे ह्येवैष ऽउपयामेन गृहीतो
 भवत्यजामितायै जामि ह कुर्याद्यदेनमत्राऽप्युपयामेन
 गृह्णीयात् ॥ ११ ॥ अथाऽपगृह्य † पुनरानयति । 'कर्टा चन
 प्युच्छस्युभे निपासि जङ्मनी । तुरीयाऽऽदित्य सवनं त-
 ऽइन्द्रियमातस्त्वावमृतं दिव्यादित्येभ्यस्त्वे'ति ॥ १२ ॥
 अथ दुधि गृह्णाति । आदित्यानां वै तृतीयसवनमादित्यान्वा-
 ऽअनु पशवस्तत्पशुष्वेवैतत्पयो दधाति तदिदं पशुषु पयो-
 हितं मद्ध्यत ऽइव गृह्णीयादित्याहुर्मद्ध्यत ऽइव हीदं पशूनां
 पय ऽहुति पश्चादिव त्वेव गृह्णीयात्पश्चादिव हीदं पशूनां
 पयः ॥ १३ ॥ षट्केव दुधि गृह्णाति । हुतोच्छिष्टा वा ऽएते
 सःस्त्रवा भवन्ति नाऽलमाहुत्यै तानेवैतत्पुनराण्याययति
 तथाऽलमाहुत्यै भवन्ति तस्माद्दुधि गृह्णाति ॥ १४ ॥ स
 ‡ गृह्णाति । 'यज्ञो देवानां प्रत्येति सुम्नमादित्यासो
 भवता मृडयन्तः । आवोऽर्वाची सुमतिर्ववृत्त्यादहो-
 शिच्यथा वरिवोवित्तराऽसदादित्येभ्यस्त्वे'ति ॥ १५ ॥ तमु-
 पाश्वशुसवनेन मेक्षयति । विवस्वावा ऽएष ऽआदित्यो

* का० श्रौ० सू० १०. ४. ३ ।

† का० श्रौ० सू० १०. ४. ४ ।

‡ का० श्रौ० सू० १०. ४. ५ ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० ३ । (२) शु० सं० अ० ८ क० २ । (३) शु० सं०
 अ० ८ क० ४ ।

निदानेन यदुपांशुसवन ऽआदित्यग्रहो वा ऽएष भवति
तदेनं स्व ऽएव भागे प्रीणाति ॥१६॥ [काण्डस्यार्धम् ३१४]
तं न दशाभिर्न पवित्रेणोपस्पृशति । एते वै शुक्र-
वती रसवती सवने यत्प्रातःसवनं च माध्यन्दिनञ्च
सवनमथैतन्निर्द्धीतशुक्रं यत्तृतीयसवनं स यन्न दशाभिर्न
पवित्रेणोपस्पृशति तेनो हाऽस्यैतच्छुक्रवद्रसवत्तृतीयसवनं
भवति तस्मान्न दशाभिर्न पवित्रेणोपस्पृशति ॥ १७ ॥
स * मेक्षयति । 'विवस्वन्नादित्येष ते सोमपीथस्तस्मि-
न्मत्स्वे'त्यथोन्नेत्र ऽउपांशुसवनं प्रयच्छत्यथाऽऽहोन्नेतार-
मासृज ग्रावण ऽडुति तानाधवनीये वा सृजति चमसे वा
॥ १८ ॥ राजानमुन्नीय । आदित्यानां वै तृतीयसवनमा-
दित्यान्वा ऽअनु ग्रावाणस्तदेनान्त्स्व ऽएव भागे प्रीणात्य-
पोर्णुवन्ति द्वारे ॥१९॥ † अथाऽपिधायोपनिष्क्रामति । रक्षोभ्यो
ह्यविभयुरथाऽऽहाऽऽदित्येभ्योऽनुब्रूहीत्यत्र सम्पश्येद्यदि
कामयेताऽऽश्राव्य त्वेव सम्पश्येदादित्येभ्यः प्रेष्य
'प्रियेभ्यः प्रियधामभ्यः प्रियव्रतेभ्यो महस्वसरस्य
पतिभ्यः ऽउरोरन्तरिक्षस्याऽक्ष्यक्षेभ्यः' ऽडुति वृषदकृते
जुहोति नाऽनुवृषदकरोति नेत्पशूनमौ प्रवृणजानीति प्रय-
च्छति प्रतिप्रस्थात्रे सथंस्त्वौ ॥ २० ॥ अथ पुनः प्रपद्य ।

* का० श्रौ० सू० १०. ४. ६-८ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० ५ ।

† "अपावृत्तद्वारे निष्क्रामतो ग्रहमपिधाय पाणिना स्थाल्या वा" (का० श्रौ० सू० १०. ४. १०) ।

(२) का० श्रौ० सू० १०. ४. ११ ।

* आग्रयणमादत्त ऽउदीचीनदशं पवित्रं वितन्वन्ति प्रस्क-
न्दयत्यद्धर्षुराग्रयणस्य सम्प्रगृह्णाति प्रतिप्रस्थाता स०-
स्त्रवावानयत्युन्नेता चमसेन वोदुश्चनेन वा ॥ २१ ॥ तं
चतसृणां धाराणामाग्रयणं गृह्णाति । आदित्यानां वै तृतीय-
सवनमादित्यान्वा ऽअनु गावस्तस्मादिदं गवां चतुर्द्धा-
विहितं पयस्तस्माच्चतसृणां धाराणामाग्रयणं गृह्णाति ॥ २२ ॥
तद्यत्प्रतिप्रस्थाता स०स्त्रवौ सम्प्रगृह्णाति । आदित्यग्रहो
वा ऽएष भवति न वा ऽआदित्यग्रहस्याऽनुवषट्करोत्ये-
तस्माद्वै सावित्रं ग्रहं ग्रहीष्यद्भवति तदस्य सावित्रेणैवा-
ऽनुवषट्कृतो भवति ॥ २३ ॥ यद्वेव प्रतिप्रस्थाता
स०स्त्रवौ सम्प्रगृह्णाति । पुरा वा ऽएब्भ्य ऽएतन्मिश्राद्
ग्रहमहौषुः पुरा तृतीयसवनात्तृतीयसवनाय वा ऽएष
ग्रहो गृह्यते तदादित्यास्तृतीयसवनमपियन्ति तथा न
बहिर्द्धा यज्ञाद्भवन्ति तस्मात्प्रतिप्रस्थाता स०स्त्रवौ
सम्प्रगृह्णाति ॥ २४ ॥ (E)

तृतीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

[सावित्रग्रहः]

मनो ह वा ऽअस्य सविता । तस्मात्सावित्रं गृह्णाति
प्राणो ह वा ऽअस्य सविता तमेवाऽस्मिन्नेतत्पुरस्तात्प्राणं

* का० श्रौ० सू० १०. ५. १ ।

(E) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ५. ४. २; कठ०
सं० २८. ६; कपि० सं० ४४. ६; तै० सं० ६. ५. ६; मै० सं० ४. ६. ९ ।

दधाति यदुपांशुं गृह्णाति तमेवाऽस्मिन्नेतत्पश्चात्प्राणन्द-
धाति यत्सावित्रं गृह्णाति ताविमा ऽउभयतः प्राणौ हि तौ
यश्चाऽयमुपरिष्ठाद्यश्चाऽधस्तात् ॥ १ ॥ ऋतवो वै संव-
त्सरो यज्ञः । तेऽदुः प्रातःसवने प्रत्यक्षमवकल्प्यन्ते
यदृतुग्रहाङ्गगृह्णात्यथैतत्परोऽक्षं माध्यन्दिने सवनेऽवकल्प्यन्ते
यदृतुपात्राभ्यां मरुत्वतीयाङ्गगृह्णाति न वा ऽअर्चुर्भ्य-
ऽङ्गुति कञ्चन ग्रहं गृह्णन्ति नर्तुपात्राभ्यां कञ्चन ग्रहो
गृह्यते ॥ २ ॥ एष वै सविता य ऽएष तपति । एष ऽउ-
ऽएव सर्व ऽऋतवस्तदृतवः संवत्सरस्तृतीयसवने प्रत्यक्ष-
मवकल्प्यन्ते तस्मात्सावित्रं गृह्णाति ॥ ३ ॥ तं वा ऽउपा-
ंशुपात्रेण गृह्णाति । मनो ह वा ऽअस्य सविता प्राण-
ऽउपांशुस्तस्मादुपांशुपात्रेण गृह्णात्यन्तर्यामपात्रेण वा
समानं ह्येतद्यदुपांश्वन्तर्यामौ प्राणोदानौ हि ॥ ४ ॥
[अर्धप्रपाठकः ॥६१॥] आग्रयणाद् गृह्णाति । मनो ह वा ऽअस्य
सविताऽऽत्माऽऽग्रयणं ऽआत्मन्येवैतन्मनो दधाति प्राणो ह
वाऽअस्य सविताऽऽत्माऽऽग्रयणं ऽआत्मन्येवैतत्प्राणन्दधाति
॥५॥ अथाऽतो * गृह्णात्येव । 'वाममद्य सवितर्वाममु श्रो दिवे-
दिवे वाममस्मभ्यहः सावीह । वामस्य हि क्षयस्य देव भूररया
धिया वामभाजः स्याम । उपयामगृहीतोऽसि सावित्रोऽसि
चनोधाश्चनोधा ऽअसि चनो मयि धेहि । जिन्व यज्ञं
जिन्व यज्ञपतिं भगाये'ति ॥ ६ ॥ तं गृहीत्वा न साद-
यति । मनो ह वा ऽअस्य सविता तस्मादिदमसन्नं मनः

प्राणो ह वा ऽअस्य सविता तस्मादयमसन्नः प्राणः
 सञ्चरत्यथाऽऽह * देवाय सवित्रेऽनुब्रूहीत्याश्राव्याऽऽह देवाय
 सवित्रे प्रेष्येति वृषट्कृते जुहोति नाऽनुवृषट्करोति मनो
 ह वा ऽअस्य सविता नेन्मनोऽग्नौ प्रवृणजानीति प्राणो
 ह वा ऽअस्य सविता नेत्प्राणमग्नौ प्रवृणजानीति ॥ ७ ॥
 अथाऽभक्षितेन पात्रेण । वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाति तद्यदभक्षि-
 तेन पात्रेण वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाति न वै सावित्रस्याऽनुवृषट्-
 करोत्येतस्माद्वै वैश्वदेवं ग्रहं गृहीष्यन्भवति तदस्य वैश्व-
 देवेनैवाऽनुवृषट्कृतो भवति ॥ ८ ॥ यद्वेव वैश्वदेवं गृहं
 गृह्णाति । मनो ह वा ऽअस्य सविता सर्वमिदं विश्वे देवा-
 ऽइदमेवैतत्सर्वं मनसः कृतानुकरमनुवर्त्म करोति तददिदं
 सर्वं मनसः कृतानुकरमनुवर्त्म ॥ ९ ॥ यद्वेव वैश्वदेवं गृहं
 गृह्णाति । प्राणो ह वा ऽअस्य सविता सर्वमिदं विश्वे देवा-
 ऽअस्मिन्नेवैतत्सर्वस्मिन् प्राणोदानौ दधाति ताविमावस्मि-
 न्सर्वस्मिन् प्राणोदानौ हि तौ ॥ १० ॥ यद्वेव वैश्वदेवं
 गृहं गृह्णाति । वैश्वदेवं वै तृतीयसवनं तदुच्चयत ऽएव
 सामतो यस्माद्वैश्वदेवं तृतीयसवनमुच्चयत ऽऋक्तो-
 ऽथैतदेव यजुष्टः पुरश्चरणतो यदेतं महावैश्वदेवं गृह्णाति
 ॥ ११ ॥ तं वै पूतभृतो गृह्णाति । वैश्वदेवो वै पूत-
 भृदुतो हि देवेभ्य ऽउन्नयन्त्यतो मनुष्येभ्योऽतः
 पितृभ्यस्तस्माद्वैश्वदेवं पूतभृत् ॥ १२ ॥ तं वा ऽअपुरो-
 रुक् गृह्णाति । विश्वेभ्यो ह्येनं देवेभ्यो गृह्णाति

सर्वं वै विश्वे देवा यदृचो यद्यजूंषि यत्सामानि स
यदेवैनं विश्वेभ्यो देवेभ्यो गृह्णाति तेनो हाऽस्यैष पुरो-
रुद्धमान्भवति तस्मादपुरोरुद्धं गृह्णाति ॥ १३ ॥ अथाऽतो
* गृह्णात्येव । 'उर्पयामगृहीतोऽसि सुशर्म्माऽसि सुप्रति-
ष्ठान' इति प्राणो वै सुशर्म्मा 'सुप्रतिष्ठानो बृहदुक्षाय नम'
इति प्रजापतिर्वै बृहदुक्षः प्रजापतये नम इत्येवैतदाह
'विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य'
इति सादयति विश्वेभ्यो ह्येनं देवेभ्यो गृह्णात्यथेत्य प्राडुप-
विशति ॥ १४ ॥ स यत्रैतां † होता शुःसति । 'एकंया
च दशभिश्च स्वभूते द्वाभ्यामिष्टये विंशती च ।
तिसृभिश्च ब्रह्मे त्रिंशता च नियुद्धिर्वायविह ता
विमुञ्चे'ति तदेतस्यां वायुव्यायामृचि पात्राणि विमुच्यन्ते
वायुप्रणेत्रा वै पशवः प्राणो वै वायुः प्राणेन हि पशव-
श्चरन्ति ॥ १५ ॥ सह देवेभ्यः पशुभिरुपचक्राम । तन्देवाः
प्रातःसवनेऽन्वमन्त्रयन्त स नोपाऽऽववर्त्त तं माध्यन्दिने
सवनेऽन्वमन्त्रयन्त स ह नैवोपाऽऽववर्त्त तं तृतीयसवने-
ऽन्वमन्त्रयन्त ॥ १६ ॥ स होपावर्त्स्यन्नुवाच । यद्व उपा-
ऽऽवर्त्तेय किम्मे ततः स्यादिति स्वयैवैतानि पात्राणि युज्ये-
रस्त्वया विमुच्येरन्निति तदेनेनैतत्पात्राणि युज्यन्ते यदै-

* का० श्रौ० सू० १०. ६. २ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० ८ । (२) शु० सं० अ० ८ क० ८ । (३) शु० सं०
अ० ८ क० ८ ।

† का० श्रौ० सू० १०. ६. ३, ४ ।

(४) शु० सं० अ० २७ क० ३३ ।

न्द्रवायवाग्रान्प्रातःसवने गृह्णात्यथैनेनैतत्प्रात्राणि विमु-
च्यन्ते यदाह नियुद्धिर्वायविह ता विमुञ्चेति पशवो वै
नियुतस्तत्पशुभिरेवैतत्प्रात्राणि विमुच्यन्ते ॥ १७ ॥ स
यत्प्रातःसवनं ऽउपाऽवत्स्यत् । गायत्रं वै प्रातःसवनं
ब्रह्म गायत्री ब्राह्मणेषु ह पशवोऽभविष्यन्नथ यन्माध्य-
न्दिने सवनं ऽउपाऽवत्स्यदैन्द्रं वै माध्यन्दिनः सवनं
क्षत्रमिन्द्रः क्षत्रियेषु ह पशवोऽभविष्यन्नथ यत्तृतीयसवनं
ऽउपाऽवत्तत वैश्वदेवं वै तृतीयसवनः सर्वमिदं विश्वे
देवास्तस्मादिमे सर्वत्रैव पशवः ॥ १८ ॥ (A)

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[सौम्यश्रुः, पालीवतग्रहश्च]

सौम्येन चरुणा प्रचरति । सोमो वै देवानां
हविरथैतत्सोमायैव हविष्क्रियते तथाऽतः सोमोऽनन्तर्हितो
भवति चरुर्भवति चरुर्वै देवानामन्नमोदनो हि चरुरोदनो
हि प्रत्यक्षमन्नं तस्माच्चरुर्भवति ॥ १ ॥ तेन न प्रातः
सवने प्रचरति । न माध्यन्दिने सवनं ऽएते वै देवानां
निष्केवल्ये सवने यत्प्रातःसवनं च माध्यन्दिनं च सवनं
पितृदेवस्यो वै सोमः ॥ २ ॥ स यत्प्रातःसवने वा
प्रचरेत् । माध्यन्दिने वा सवने समदः ह कुर्याद्वैवेभ्यश्च
पितृभ्यश्च तेन तृतीयसवने प्रचरति वैश्वदेवं वै

तृतीयसवनं तथा हाऽसमदं करोति नाऽनुवाक्यामन्वाह
 सकृदु ह्येव पराञ्च पितरस्तस्मान्नाऽनुवाक्यामन्वाह ॥ ३ ॥
 अथ * चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा । आश्राव्याऽऽह घृतस्य
 यजेति वृषट्कृते जुहोति तद्याऽअतः प्राच्यऽआहुतयो
 हुता भवन्ति ताभ्यऽएवैतदन्तर्दधाति तथा हाऽसमदं
 करोति ॥ ४ ॥ † सऽआज्यस्योपस्तीर्ष्य । द्विश्चरोर्वय-
 त्यथो परिष्टादाज्यस्याऽभिघारयत्याश्राव्याऽऽह सौम्यस्य
 यजेति वृषट्कृते जुहोति ॥ ५ ॥ अथाऽपरं चतुर्गृहीत-
 माज्यं गृहीत्वा । आश्राव्याऽऽह घृतस्य यजेति वृषट्कृते
 जुहोति तद्याऽअतऽऊर्द्धाऽआहुतीर्होष्यन्भवति ताभ्य-
 ऽएवैतदन्तर्दधाति तथा हाऽसमदं करोति स यदि काम-
 येतोभयतः परियजेद्यु कामयेताऽन्यतरतः परियजेत्
 ॥ ६ ॥ अथ प्रचरणीति ‡ सुग्भवति । तस्यां चतुर्गृहीत-
 माज्यं गृहीत्वाऽङ्कुर्युः शालाकैर्द्विष्ण्यान्वयाधारयति तद्य-
 च्छालाकैर्द्विष्ण्यान्वयाधारयति यदेवैनानदो देवाऽअब्रु-
 वंस्तृतीयसवने वो घृत्याहुतिः प्राप्स्यति न सौम्यापहतो
 हि युष्मत्सोमपीथस्तेन सोमाहुतिं नाऽर्हथेति सैनानेषां
 तृतीयसवनं एव घृत्याहुतिः प्राप्नोति न सौम्या
 यच्छालाकैर्द्विष्ण्यान्वयाधारयति तानेतैरेव यजुर्भिर्ष्यथोप-
 कीर्णं यथापूर्वं व्याधारयति मार्जालीयऽएवोत्तमम् ॥ ७ ॥

* का० श्रौ० सू० १०. ६. ७-९ ।

† अत्र शतम् २६००; का० श्रौ० सू० १०. ६. १०, ११ ।

‡ का० श्रौ० सू० १०. ६. १४ ।

तद्वैके । * आग्नीध्रीये पुनराधारयन्त्युदन्न ऽइदं कर्म्मार्ऽनु-
 सन्तिष्ठाता ऽइति तदु तथा न कुर्म्माङ्मार्जालीय ऽएवोत्तमः
 ॥ ८ ॥ स यत्राऽङ्कुर्युः । शालाकैर्द्विष्ण्याव्याधारयति
 तत्प्रतिष्प्रस्थाता पार्त्नीवतं ग्रहं गृह्णाति यज्ञाद्वै प्रजाः
 प्रजायन्ते यज्ञात्प्रजायमाना मिथुनात्प्रजायन्ते मिथुनात्प्र-
 जायमाना ऽअन्ततो यज्ञस्य प्रजायन्ते तदेना ऽएतदन्ततो
 यज्ञस्य मिथुनात्प्रजननात्प्रजनयति तस्मिन्मिथुनात्प्रजनना-
 दन्ततो यज्ञस्येमाः प्रजाः प्रजायन्ते तस्मात्पार्त्नीवतं गृह्णाति
 ॥ ९ ॥ तं वा ऽउपांशुपात्रेण गृह्णाति । यदि सावित्रमु-
 पांशुपात्रेण गृह्णीयादन्तर्स्यामपात्रेणैतं यदि सावित्रम-
 न्तर्स्यामपात्रेण गृह्णीयादुपांशुपात्रेणैतः समानः ह्येतद्य-
 दुपांश्वन्तर्स्यामौ प्राणो हि यो वै प्राणः स ऽउदानो
 ववृषा वै प्राणो योषा पत्नी मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते
 ॥ १० ॥ तं वा ऽअपुरोरुक्कं गृह्णाति । वीर्यं वै पुरोरुङ्गे-
 रस्त्रीषु वीर्यं दधानीति तस्मादपुरोरुक्कं गृह्णाति ॥ ११ ॥
 अथाऽतो † गृह्णात्येव । 'उपयामगृहीतोऽसि बृहस्पति-
 सुतस्य देव सोम त' ऽइति ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मप्रसूतस्य
 देव सोम त ऽइत्येवैतदा 'हेन्द्रोरिन्द्रियावत' ऽइति वीर्यवत-
 ऽइत्येवैतदाह यदाहेन्द्रोरिन्द्रियावत ऽइति 'पत्नीवतो ग्रहां-
 ऽऋध्यासमि'ति न सम्प्रति पत्नीब्भ्यो गृह्णाति नेस्त्रीषु

* का० श्रौ० सू० १०. ६. १५।

† का० श्रौ० सू० १०. ६. १६।

(१) शु० सं० अ० ८ क० ९। (२) शु० सं० अ० ८ क० ९। (३) शु० सं०
 अ० ८ क० ९।

द्वीर्यं दुधानीति तस्मान्न सम्प्रति पत्नीबन्धो गृह्णाति
 ॥ १२ ॥ अथ यदप्रचरणयाऽऽ सऽस्त्वदः परिशिष्टो
 भवति । तेनैतऽऽ श्रीणाति समर्द्धयति वा ऽअन्याद्ग्रहा-
 ञ्ज्रीणन्नथैतं वयर्द्धयति वृज्जो वा ऽआज्यमेतेन वै देवा
 वृज्ज्रेणाऽऽज्येनाऽऽग्नन्नेव पत्नीर्निराक्षुर्वस्ता हता निरष्टा
 नाऽऽत्मानश्च नैशत न दायस्य च नैशत तथो ऽएवैष ऽएतेन
 वृज्ज्रेणाऽऽज्येन हन्त्येव पत्नीर्निरक्ष्णोति ता हता निरष्टा
 नाऽऽत्मानश्च नैशते न दायस्य च नैशते ॥ १३ ॥ स* श्रीणाति ।
 'अहं परस्तादहमवस्ताद्यदन्तरिक्षं तदु मे पिताऽभूत् । अहं
 सूर्यमुभयतो ददर्शाऽहं देवानां परमं गुहा यदि'ति स यदह
 महमिति श्रीणाति पुऽस्वेवैतद्वीर्यं दधाति ॥ १४ ॥ † अथा-
 ऽऽहाऽग्नीत्पात्नीवत्स्य यजेति । ववृषा वा ऽअग्नीद्योषा पत्नी
 मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते स जुहो'त्यग्नां ऽइपत्नीवन्नि'ति
 ववृषा वा ऽअग्निष्योषा पत्नी मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते
 ॥ १५ ॥ 'सैजुर्देवेन त्वष्ट्रे'ति । त्वष्टा वै सिक्तः रेतो
 विकरोति तदेष ऽएवैतत्सिक्तः रेतो विकरोति 'सोमं पिब
 स्वाहे'त्युत्तरार्द्धे जुहोति या ऽइतरा ऽआहुतयस्ते देवा-
 ऽअथैताः पत्न्य एवमिव हि मिथुनं क्लृप्तमुत्तरतो हि
 स्त्रीपुमादसमुपशत ऽआहरत्यद्धर्षुरग्नीधे भक्षः स-

* का० श्रौ० सू० १०. ६. १७ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० ९ ।

† का० श्रौ० सू० १०. ६. १८, १९ ।

(२) शु० सं० अ० ८ क० १० । (३) शु० सं० अ० ८ क० १० । (४) शु० सं०

अ० ८ क० १० ।

ऽआहाऽद्वयं ऽउप मा ह्वयस्वेति तं न प्रत्युपह्वयेत को
हि हतस्य निरष्टस्य प्रत्युपह्वस्तं वै प्रत्येवोपह्वयेत
जुह्वत्यस्याऽग्नौ वृषदकुर्वन्ति तस्मात्प्रत्येवोपह्वयेत ॥ १६ ॥
अथ सम्प्रेष्यति । * अग्नीन्नेष्टुरुपस्थमासीद नेष्टा पत्नी-
मुदानयोद्गात्रा संख्यापयोन्नेतर्होतुश्चमसमनून्नय सोमं
माऽतिरीरिच ऽहुति यद्यग्निष्टोमः स्यात् ॥ १७ ॥ † यद्युक्थ्यः
स्यात् । सोमं प्रभावयेति ब्रूयात्स विभ्रद्वेवैतत्पात्रमग्नीन्ने-
ष्टुरुपस्थमासीदत्यग्निर्वा ऽएष निदानेन यदाग्नीद्धो योषा
नेष्टा वृषा वा ऽअग्नीद्योषा नेष्टा मिथुनमेवैतत्प्रजननं
क्रियते ऽउदानयति नेष्टा पत्नीं तामुद्गात्रा ‡ संख्यापयति
'प्रजापतिर्वृषाऽसि रेतोधा रेतो मयि धेहीति' प्रजापतिर्वा-
ऽउद्गाता योषा पत्नी मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ १८ ॥ (B)

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[हरियोजनग्रहः]

पशवो वै देवानां छन्दांस्ति । तद्यथेदं पशवो युक्ता
मनुष्येभ्यो ब्रह्मन्त्येवं छन्दांस्ति युक्तानि देवेभ्यो यज्ञं
ब्रह्मन्ति तद्यत्र छन्दांस्ति देवान्त्समतर्पयन्नथ च्छन्दांस्ति

* का० श्रौ० सू० १०. ६. २० ।

† "सोमं प्रभावयेत्युक्त्यादिषु" (का० श्रौ० सू० १०. ६. २१)

‡ का० श्रौ० सू० १०. ७. ३ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० १० ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० शं० ५. ४. ४; कठ० सं० २८. ८; कपि० ४४. ८; तै० सं० ६. ५. ८ । मै० सं० ४. ७. ४ ।

देवाः समतर्प्यँस्तदुतस्तत्प्रागभूद्यच्छन्दां॑सि युक्तानि
 देवे॑भ्यो यज्ञम॑वाधु॒र्यदे॑नान्सम॒तीत॑पन् ॥ १ ॥ अथ
 हारि॑योजनं गृह्णाति । छन्दां॑सि वै हारि॑योजनश्छन्दां॑-
 स्ये॒वैतत्सन्तर्प॑यति तस्मा॑द्धारि॑योजनं गृह्णाति ॥ २ ॥ तं
 वा ऽअति॑रिक्तं गृह्णाति । यदा हि शं॒व्योरा॑हाऽथैनं गृह्णा-
 तीदं वै देवा ऽअथ च्छन्दां॑स्यति॑रिक्तान्न्यथ मनु॑ष्या
 ऽअथ पश॑वोऽति॑रिक्तास्तस्मा॑दुति॑रिक्तं गृह्णाति ॥ ३ ॥
 द्रोण॑कलशे गृह्णाति । वृ॒त्रो वै सोम ऽआसी॑त्तं यत्र देवा
 ऽअघ्नँ॑स्तस्य मू॒द्धो॑द्वर्त्त स द्रोण॑कलशोऽभवत्तस्मिन्त्या॒वाह्वा
 यावान्वा र॒सः सम॑न्त्रवदुति॑रिक्तो वै स ऽआसी॑दुति॑रिक्त-
 ऽएष ग्र॒हस्तदुति॑रिक्त ऽएवै॑तदुति॑रिक्तं दधाति तस्मा॑द्द्रोण-
 कल॑शे गृह्णाति ॥ ४ ॥ तं वा ऽअपु॑रुरु॒क्कं गृह्णाति । छन्दो॑भ्यो
 ह्येनं गृह्णाति स यदे॒वैनं छन्दो॑भ्यो गृह्णाति तेनो हाऽस्यै॒ष
 पुरो॑रु॒ङ्गमा॑न्भवति तस्मा॑दपुरो॑रु॒क्कं गृह्णाति ॥ ५ ॥ * अथाऽतो
 गृह्णा॑त्येव । ‘उप॑याम॒गृही॑तोऽसि ह॒रिर॑सि हारि॑योजनो
 ह॒रिर्ब॒भ्यान्त्वे॑त्यृ॒क्सामे॑ वै ह॒री ऽऋ॒क्सामा॑भ्यां॒ ह्येनं
 गृह्णा॑ति ॥ ६ ॥ अथ † धाना ऽआ॒वप॑ति । ‘ह॒व्योर्द्धा॑ना॒स्थ
 सह॑ सोमा ऽइन्द्रा॑येति तद्य॒देवाऽत्र मि॑तश्च छन्दोऽमि॑तश्च
 तदे॒वैतत्सर्वं॑ भक्ष॑यति ॥ ७ ॥ तस्यो॑न्नेताऽऽश्राव॑यति । अति॑-
 रिक्तो वा ऽउन्ने॑ता न ह्येषोऽन्न्यस्याऽऽश्राव॑यत्यति॑रिक्त ऽएष

* का० श्रौ० सू० १०. ८. १ ।

(१) छु० सं० अ० ८ क० ११ ।

† का० श्रौ० सू० १०. ८. २ ।

ग्रहस्तदतिरिक्त ऽण्वैतदतिरिक्तं दधाति तस्मादुन्नेताऽऽश्रा-
वयति ॥ ८ ॥ * मूर्द्धन्नधिनिधायऽऽश्रावयति । मूर्द्धा ह्यस्यैषो-
ऽथाऽऽह † धाना सोमेबभ्योऽनुब्रूहीत्याश्राव्याऽऽह धाना
सोमान्प्रस्थितातान्प्रेष्येति वषट्कृते जुहोत्यनुवषट्कृतेऽथ
धाना विलिप्सन्ते भक्षाय ॥ ९ ॥ ‡ तद्वैके । होत्रे द्रोणकलशं
प्रतिपराऽऽहरन्ति वषट्कर्तुर्बर्भक्ष ऽडुति वदन्तस्तदु तथा
न कुर्व्याद्यथा चमसं वा ऽअन्ये भक्षा ऽअथैषोऽतिरिक्तस्त-
स्मादेतस्मिन्सर्वेषामेव भक्षस्तस्माद्धाना विलिप्सन्ते
भक्षाय ॥ १० ॥ ता न दद्मि खादेयुः । पशवो वा ऽएते
नेत्पशून्प्रस्मदे कर्वामहा ऽडुति प्राणैरेव §§ भक्षयन्ति
'यस्ते ऽअश्वसनिर्बर्भक्षो यो गोसनिरिति पशवो ह्येते
तस्मादाह यस्ते ऽअश्वसनिर्बर्भक्षो यो गोसनिरिति 'तस्यै
त ऽइष्टं यजुषस्तुतस्तोमस्ये'तीष्टानि हि यजूंषि भवन्ति
स्तुता स्तोमाः 'शस्तोवथस्ये'ति शस्तानि ह्युक्थानि भवन्त्यु-
पहतस्योपहृतो भक्षयामीत्युपहतस्य ह्येतदुपहृतो भक्षयति
॥ ११ ॥ ता नाऽग्नौ प्रकिरेयुः । नेदुच्छिष्टमग्नौ जुहुवामेत्युत्तरवे-
दावेव निवपन्ति तथा न बहिर्द्धा यज्ञाद्भवन्ति ॥ १२ ॥ अथ
पूर्णपात्रान्त्समवमृशन्ति । यानेकेऽप्सुषोमा ऽडुत्याचक्षते

* 'ग' पुस्तके 'मूर्द्धन्नधिनिधाय' इति पाठः ।

† का० श्रौ० सू० १०. ८. ३ ।

‡ का० श्रौ० सू० १०. ८. ५ ।

§§ का० श्रौ० सू० १०. ८. ६ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० ११ । (२) शु० सं० अ० ८ क० १२ । (३) शु०
सं० अ० ८ क० १२ । (४) शु० सं० अ० ८ क० १२ ।

यथा वै युक्तो बृहेदेवमेते य ऽआर्त्विज्यं कुर्वन्त्युत वै युक्तः
क्षणुते वा वि वा * लिशन्ते शान्तिरापो भेषजं तद्यदेवाऽत्र
क्षणवृते वा वि वा लिशन्ते शान्तिरापस्तदद्भिः शान्त्या शमय-
न्ते तदद्भिः सन्दधते तस्मात्पूर्णपात्रान्त्समवमृशन्ति ॥१३॥
ते † समवमृशन्ति 'सं वर्चसा पयसा सन्तनुभिरगन्महि
मनसा स६ शिवेन । त्वष्टा सुदुत्रो विदधातु रायोऽनुमार्ष्टु
तन्वो यद्विलिष्टमि'ति यद्विवृढं तत्सन्दधते ॥ १४ ॥
अथ मुखान्न्युपस्पृशन्ते । द्वयं तद्यस्मान्मुखान्न्युपस्पृ-
शन्तेऽमृतं वा ऽआपोऽमृतेनैवैतत्स७ स्पृशन्ते ऽएतदु चैवै-
तत्कस्माऽऽस्मिन्कुर्वते तस्मान्मुखान्न्युस्पृशन्ते ॥१५॥ (८)

चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[समिष्टयजुर्होमः]

तानि वा ऽएतानि । नव समिष्टयजू७षि जुहोति
तद्यन्नव समिष्टयजू७षि जुहोति नव वा ऽअमूर्बहिष्पव-
माने स्तोत्रिया भवन्ति सैषोभयतो न्यूनानां विराद् प्रजन-
नायैतस्माद्वा ऽउभयतो न्यूनानात्प्रजननात्प्रजापतिः प्रजाः
ससृज ऽइतश्चोद्धा ऽइतश्चाऽवाचीस्तथो ऽएवैष ऽएतस्मा-
दुभयत एव न्यूनानात्प्रजननात्प्रजाः सृजत ऽइतश्चोद्धा-
ऽइतश्चाऽवाचीः ॥ १ ॥ हिङ्कार स्तोत्रियाणां दशमः ।

* 'लिशते' इति 'क-ग' पुस्तकयोः पाठः ।

† का० श्रौ० सू० १०. ८. ८ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० १३ ।

(८) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श्रौ० ५. ५. १; कठ०
सं० २८. ९; कपि० ४४. ९; तै० सं० ६. ५. ९; मै० सं० ४. ७. ४ ।

स्वाहाकार् एतेषां तथो हाऽस्यैषा न्यूनान् विराड्दश-
 दशिनी भवति ॥ २ ॥ अथ यस्मात्समिष्टयजूंषि नाम ।
 या वा एतेन यज्ञेन देवता ह्वयति याबभ्य एष यज्ञ-
 स्तायते सर्वा वै तत्ताः समिष्टा भवन्ति तद्यत्तासु सर्वासु
 समिष्टास्वथैतानि जुहोति तस्मात्समिष्टयजूंषि नाम
 ॥ ३ ॥ अथ यस्मात्समिष्टयजूंषि जुहोति । रिरिचान-
 ऽइव वा एतदीजानस्याऽऽत्मा भवति यद्व्यस्य भवति
 तस्य हि दृदाति तमेवाऽतस्त्रिभिः पुनराप्याययति ॥ ४ ॥
 अथ यान्युत्तराणि त्रीणि जुहोति । या वा एतेन यज्ञेन
 देवता ह्वयति याबभ्य एष यज्ञस्तायत ऽउप हैव ता-
 ऽआसते यावन्न समिष्टयजूंषि जुह्वतीमानि नु नो जुह-
 स्त्विति ता एवैतद्यथायथं व्यवसृजति यत्र यत्राऽऽसां चरणं
 तदनु ॥ ५ ॥ अथ यन्युत्तमानि त्रीणि जुहोति । यज्ञं वा-
 एतदजीजनत यदेनमतत तं जनयित्वा यत्राऽस्य प्रतिष्ठा
 तत्प्रतिष्ठापयति तस्मात्समिष्टयजूंषि जुहोति ॥ ६ ॥
 स * जुहोति । 'समिन्द्र णो मनसा नेषि गोभिरिति
 मनसेति तद्मनसा रिरिचानमाप्याययति गोभिरिति
 तद् गोभी रिरिचानमाप्याययति 'सहसूरिभिर्ममवन्तस्य
 स्वस्त्या । सम्ब्रह्मणा देवकृतं यदस्तीति ब्रह्मणेति
 तद् ब्रह्मणा रिरिचानमाप्याययति 'सन्देवानां सुमतौ
 यज्ञियानां स्वाहा' ॥ ७ ॥ 'सं वर्चसा । प्रयसा सन्तनु-

* का० श्रौ० सू० १०. ८. १२ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० १५ । (२) शु० सं० अ० ८ क० १५ । (३) शु०
 सं० अ० ८ क० १५ । (४) शु० सं० अ० ८ क० १६ ।

भिरिति वृच्चसेति तद्वृच्चसा रिरिचानमाप्स्याययति पयसेति
रसो वै पयस्तत्पयसा रिरिचानमाप्स्याययत्यगन्महि
मनसा स६ शिवेन । त्वष्टा सुदत्रो विदधातु रायोऽनुमाष्टु
तद्वो यद्विलिष्टमिति यद् विवृढं तत्सन्दधाति ॥ ८ ॥ 'धातो
रातिः । सवितेदं जुषन्तां प्रजापतिर्निधिपा देवोऽअग्निः ।
त्वष्टा विष्णुः प्रजया स६रराणा यजमानाय द्रविणं दधात
स्वाहे'ति तद्वेव रिरिचानं पुनराप्स्याययति यदाह यजमानाय
द्रविणं दधात स्वाहेति ॥ ९ ॥ 'सुगावो देवाः । स६दना-
ऽअकर्म यः ऽआजग्मेदः स६वनं जुषाणा' ऽइति सुगानि
वो देवाः स६दनान्यकर्म यः ऽआगन्तेदः स६वनं जुषाणा-
ऽइत्येवैतदाह भरमाणा ब्रह्माना हवींषीति तदेवता
व्यवसृजति भरमाणा ऽअह ते यन्तु येऽवाहना ब्रह्माना-
ऽउ ते यन्तु ये ब्राह्मनवन्त ऽइत्येवैतदाह तस्मादाह 'भर-
माणो ब्रह्माना हवींष्यस्मे धत्त वसवो वसूनि स्वाहा'
॥ १० ॥ 'यौ२ ऽआवहे' । उशतो देव देवास्तान्प्रेरय स्वे-
ऽअग्ने सधस्थ' ऽइत्यग्निं ब्रा ऽआहाऽमुन्देवानावहाऽमुन्दे-
वानावहेति तमेवैतदाह यान्देवानावाक्षीस्तान्गमय यत्र
यत्रैषां चरणं तदन्विषति जक्षिवा॥सः पपिवा॥सश्च
विश्व ऽइति जक्षिवा॥सो हि पशुं पुरोडाशं भवन्ति पपिवा-
॥स ऽइति पपिवा॥सो हि सोमः राजानं भवन्ति तस्मा-
दाह 'जक्षिवा॥सः पपिवा॥सश्च विश्वेऽसुं धर्म्म॥

(१) शु० सं० अ० ८ क० १६ । (२) शु० सं० अ० ८ क० १७ । (३) शु० सं०
अ० ८ क० १८ । (४) शु० सं० अ० ८ क० १८ । (५) शु० सं० अ० ८ क० १९ ।
(६) शु० सं० अ० ८ क० १९ ।

स्वरातिष्ठताऽनु स्वाहे'ति तद्वेव देवता व्यवसृजति ॥११॥
 'वर्यं हि त्वा । प्रयति यज्ञे ऽअस्मिन्नग्ने होतारमवृणीमहीह ।
 ऋधगया ऽऋधगुताऽशमिष्टाः प्रजानन्न्यज्ञमुपयाहि
 विद्वान्त्स्वाहे'त्यग्निमेवैतया विमुञ्चत्यग्निं व्यवसृजति ॥१२॥
 'देवा गातुविद' ऽहुति । गातुविदो हि देवा 'गातुं विस्वे'ति
 यज्ञं विस्वेत्येवैतदाह 'गातुमिते'ति तदेतेन यथायथं व्यव-
 सृजति 'मनसस्पत ऽइमं देव यज्ञं स्वाहा वाते धा'
 ऽहुत्ययं वै यज्ञो योऽयं पवते तदिमं यज्ञं सम्भृत्यैतस्मि-
 न्यज्ञे प्रतिष्ठापयति यज्ञेन यज्ञं सन्दधाति तस्मादाह
 स्वाहा वाते धा ऽहुति ॥ १३ ॥ 'यज्ञ यज्ञं गच्छ । यज्ञपतिं
 गच्छ स्वां व्योनिं गच्छ स्वाहे'ति तत्प्रतिष्ठितमेवैतद्यज्ञः
 सन्तं स्वायां व्योनौ प्रतिष्ठापय'त्येषं ते यज्ञो यज्ञपते सह
 सूक्तवाकः सर्ववीरस्तं जुषस्व स्वाहे'ति तत्प्रतिष्ठितमेवै-
 तद्यज्ञः सन्तः सहसूक्तवाकः सर्ववीरं यजमानेऽन्ततः
 प्रतिष्ठापयति ॥ १४ ॥ (D)

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

कण्डिकासंख्या ॥१२२॥

(१) शु० सं० अ० ८ क० २० । (२) शु० सं० अ० ८ क० २१ । (३) शु०
 सं० अ० ८ क० २१ । (४) शु० सं० अ० ८ क० २१ । (५) शु० सं० अ० ८
 क० २१ । (६) शु० सं० अ० ८ क० २२ । (७) शु० सं० अ० ८ क० २२ ।

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ५. ५. २; कठ० सं०
 २९. ३; कपि० ४५. ४; तै० सं० ६. ६. २; मै० सं० ४. ८. ४ ।

[अवभृथः]

स वा ऽअवभृथमवभ्यवैति । तद्यदवभृथमवभ्यवैति यो
 वा ऽअस्य रसोऽभूदाहुतिवभ्यो वा ऽअस्य तमजीजनदथैत-
 च्छरीरं तस्मिन्न रसोऽस्ति तन्न परास्यं तदुपोऽवभ्यवहरन्ति
 रसो वा ऽआपस्तदस्मिन्नेतदः रसं दधाति तदेनमेतेन रसेन
 सङ्गमयति तदेनमतो जनयति स ऽएनं जात एव सन् जन-
 यति तद्यदुपोऽवभ्यवहरन्ति तस्मादवभृथः ॥१॥ अथ समि-
 ष्टयजूंषि जुहोति । समिष्टयजूंषि ह्येवाऽन्तो यज्ञस्य स
 हुत्त्वैव समिष्टयजूंषि यदेतमभितो भवति तेन चात्वा-
 लमुप समायन्ति स कृष्णविषाणाश्च मेखलाश्च * चात्वाले
 प्राऽस्यति ॥ २ ॥ 'माऽहिर्भूर्मा पृदाकुरि'ति । असौ वा-
 ऽऋजीषस्य स्वगाकारो यदेनदुपोऽवभ्यवहरन्त्यथैष ऽएवै-
 तस्य स्वगाकारो रज्जुरिव हि सर्पाः कृपा ऽइव हि सर्पा-
 णामायतनान्यस्ति वै मनुष्याणां च सर्पाणां च विबभ्रा-
 तृव्यमिव नेत्तदुतः सम्भवदिति तस्मादाह माऽहिर्भूर्मा
 पृदाकुरिति ॥ ३ ॥ अथ वाचयति । 'उरुः हि राजा
 वरुणश्चकार सूर्याय पन्थामन्वेतवा ऽउ' ऽइति यथाऽय-
 मुरुरभयोऽनाष्ट्रः सूर्याय पन्था ऽएवं मेऽयमुरुरभयो-
 ऽनाष्ट्रः पन्था ऽअस्त्वित्येवैतदाह ॥ ४ ॥ 'अपदे पादा
 प्रतिधातवेऽकरि'ति । यदि ह वा ऽअप्यपाद् भवत्यलमेव
 प्रतिक्रमणाय भवत्युताऽपेवक्ता हृदयाविधश्चिदि'ति

* "कृष्णविषाणमेखले चात्वाले प्रास्यति माहिर्भूरिति" (का० श्रौ० सू० १०. ८. १५) ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० २३ । (२) शु० सं० अ० ८ क० २३ । (३) शु० सं०

अ० ८ क० २३ । (४) शु० सं० अ० ८ क० २३ ।

तदेन६ सर्वस्माद्बृद्यादेनस६ पाप्मनः प्रमुञ्चति ॥ ५ ॥
 अथाऽऽह साम गायेति । साम ब्रूहीति वा गायेति त्वेव
 ब्रूयाद्वायन्ति हि साम तद्यत्साम गायति नेदिदं वहिर्ह्री
 यज्ञाच्छरीरं नाष्ट्रा रक्षांस्ति हिनसन्निति साम हि
 नाष्ट्राणां रक्षसामपहन्ता ॥ ६ ॥ आग्नेय्यां गायति ।
 अग्निर्हि रक्षसामपहन्ताऽतिच्छन्दसि गायत्येषा वै सर्वाणि
 छन्दांस्ति यदतिच्छन्दास्तस्मादतिच्छन्दसि गायति
 ॥ ७ ॥ स गायति । 'अग्निष्टपति प्रतिदहत्यहावोऽहाव'
 ऽहुति तन्नाष्ट्रा एवैतद्रक्षांस्ततोऽपहन्ति ॥ ८ ॥ त ऽउ-
 दञ्चो निष्क्रामन्ति । जघनेन चात्वालमग्नेणाऽऽग्नीद्धः स
 यस्यां ततो दिश्यापो भवन्ति तद्यन्ति ॥ ९ ॥ स यः
 स्युन्दमानानां स्थावरो द्रुहः स्यात् । तमपोऽबभ्यवेयादेता
 वा ऽअपां वरुणगृहीता याः स्युन्दमानानां न स्युन्दन्ते
 वरुणयो वा ऽअवभृथो निर्वरुणतायै यद्यु ता न विन्देदपि या-
 ऽएव काश्चाऽपोऽबभ्यवेयात् ॥ १० ॥ * तमपोऽवक्रमयन्वा-
 चयति । 'नमो वरुणायाऽभिष्टितो वरुणस्य पाश' ऽहुति
 तदेन६ सर्वस्माद्वरुणपाशात्सर्वस्माद्वरुणयात्प्रमुञ्चति ॥ ११ ॥
 अथ चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा । समिधं † प्रास्याऽभि-
 जुहोत्यग्नेरनीकमप ऽआविवेशाऽपां नपात्प्रतिरक्षन्नसुर्ध्वम् ।
 द्रुमे दमे समिधं व्यक्ष्यन्ने प्रति ते जिह्वा घृतमुच्चरण्य-

* का० श्रौ० सू० १०. ८. २३ ।

(१) छ० सं० अ० ८. क० २३ ।

† का० श्रौ० सू० १०. ८. २४ ।

(२) छ० सं० अ० ८. क० २४ ।

त्स्वाहेति ॥१२॥ अग्नेर्ह वै देवाः । यावद्वा यावद्वाऽप्सु प्रवे-
शयाञ्चक्रुर्बेदतो नाष्ट्रा रक्षाथंस्युपोत्तिष्ठानित्यग्निर्हि रक्ष-
सामपहन्ता तमेतया च समिधैतया चाऽऽहुत्या समिन्धे स-
मिद्धे देवेभ्यो जुह्वानीति ॥१३॥ अथाऽपरं चतुर्गृहीतमाज्यं
गृहीत्वा । आश्राव्याऽऽह समिधो यजेति सोऽपवर्हिषश्च-
तुरः प्रयाजान्न्यजति प्रजा वै बर्हिर्वरुण्यो वाऽअवभृथो
नेत्प्रजा वरुणो गृह्णादिति तस्मादपवर्हिषश्चतुरः प्रया-
जान्न्यजति ॥ १४ ॥ अथ * वारुण ऽएककपालः
पुरोडाशो भवति । यो वाऽअस्य रसोऽभूदाहुतिभ्यो
वाऽअस्य तमजीजनदुधैतच्छरीरं तस्मिन्न रसोऽस्ति रसो
वै पुरोडाशस्तदस्मिन्नेतः रसन्दधाति तदेनमेतेन
रसेन सङ्गमयति तदेनमतो जनयति स ऽएनं जात एव
सञ्जनयति तस्माद्वारुण ऽएककपालः पुरोडाशो भवति
॥ १५ ॥ स ऽआज्यस्योपस्तीर्य । पुरोडाशस्यावद्यन्नाह
वरुणायाऽनुब्रूहीत्यत्र हैक ऽऋजीषस्य द्विरवद्यन्ति तदु-
तथा न कुर्म्याच्छरीरं वा ऽएतद्भवति नाऽलमाहुत्यै द्विरव-
द्यति सकृदभिधारयति प्रत्यनक्त्यवदाने ऽआश्राव्याऽऽह
वरुणं व्यजेति वृषट्कृते जुहोति ॥ १६ ॥ अथाऽऽज्यस्यो-
पस्तीर्य । पुरोडाशमवदधदाहाऽग्नीवरुणाभ्यामनुब्रूहीति
तत्स्विष्टकृते स यन्नाऽग्नय ऽइत्याह नेदग्निं वरुणो गृह्णा-
दिति स यद्यमुत्रर्जीषस्य † द्विरवद्येदथाऽत्र सकृद्यद्यु न

नाऽऽद्रियेताऽथोपरिष्ठाद् द्विराज्यस्याऽभिधारयत्याश्राव्या-
 ऽऽहाऽग्नीवरुणौ यजेति वृषदृक्ते जुहोति ॥ १७ ॥ ता वा-
 ऽएताः । षडाहुतयो भवन्ति षड्वा ऽऋतवः संवत्सरस्य
 संवत्सरो वृरुणस्तस्मात्षडाहुतयो भवन्ति ॥ १८ ॥ एत-
 दादित्यानामयनम् । आदित्यानीमानि यजूंषीति वा ऽआहुः
 स यावदस्य वृशः स्यादेवमेव चिकीर्षेद्यद्यु ऽएनमितरथा
 यजमानः कर्त्तव्यं ब्रूयादितरथो तर्हि कुर्यादेतानेव चतुरः
 पप्रयाजानपवर्हिषो यजेद् द्वाव्राज्यभागौ वृरुणमग्नीवरुणौ
 द्वावनुयाजावपवर्हिषो तद्दश दशाक्षरा वै विराद्विराड्वै यज्ञ-
 स्तद्विराजमेवैतद्यज्ञमभिसम्पादयति ॥ १९ ॥ एतदङ्गिर-
 सामयनम् । अतोऽन्यतरत्कृत्वा * यस्मिन्कुम्भे ऽऋजीपं
 भवति तं प्रप्लावयति 'समुद्रे ते हृदममुप्स्वन्तरि'त्यापो
 वै समुद्रो रसो वा ऽआपस्तस्मिन्नेतः रसन्दधाति तदेन-
 मेतेन रसेन सङ्गमयति तदेनमतो जनयति स ऽएनं जात-
 ऽएव सङ्गनयति 'सन्त्वा विशन्त्वोषधीरुताऽऽप' ऽइति तदस्मि-
 न्नुभयः रसन्दधाति यश्चौषधिषु यश्चाऽप्सु 'यज्ञस्य
 त्वा यज्ञपते सूक्तोक्तौ नमोवाके विधेम यस्त्वाहे'ति तद्यदेव
 यज्ञस्य साधु तदेवाऽस्मिन्नेतदधाति ॥ २० ॥ † अथाऽनुस्व-
 ज्योपतिष्ठते । 'देवीरौप ऽएष वो गृध्र' ऽइत्यपां ह्येष

* का० श्रौ० सू० १०. ९. ११.

(१) शु० सं० अ० ८ क० २५ । (२) शु० सं० अ० ८ क० २५ । (३) शु० सं०
 अ० ८ क० २५ ।

† का० श्रौ० सू० १०. ९. २ ।

(४) शु० सं० अ० ८ क० २६ ।

गुब्भंस्तदः सुप्प्रीतः सुभृतं बिभ्रतेति तदेनमद्भ्यः परि-
ददाति गुप्त्यै 'देवं सोमैष ते लोक' इत्यापो ह्येतस्य
लोकस्तस्मिञ्छ्व वक्ष्व परि च वक्ष्वेति तस्मिन्नः शश्चैधि
सर्वाब्भ्यश्च न ऽआर्त्तिब्भ्यो गोपायेत्येवैतदाह ॥ २१ ॥

* अथोपमारयति । 'अवभृथ निचुम्पुण निचेरुरसि
निचुम्पुणः । अव देवैर्देवकृतमेनोऽयासिषमवमर्त्यैर्म-
र्त्यकृतमि'त्यव ह्येतदेवैदेवकृतमेनोऽयासीत्सोमेन राज्ञाऽव
मर्त्यैर्मर्त्यकृतमित्यव ह्येतन्मर्त्यैर्मर्त्यकृतमेनोऽयासीत्प-
शुना पुरोडाशेन 'पुरुरावणो देव रिषस्पाही'ति
सर्वाब्भ्यो माऽऽर्त्तिब्भ्यो गोपायेत्येवैतदाह ॥ २२ ॥ अथाऽ-
ब्भ्यवेत्य स्नातः । अन्न्योऽन्न्यस्य पृष्ठे प्रधावतस्तावन्न्ये
व्वाससी परिधायोदेतः स यथाऽहिस्त्वचो निर्मुच्च्येतैवः
सर्वस्मात्पाप्मनो निर्मुच्च्यते तस्मिन्न तावच्च नैनो भवति
यावत्कुमारेऽदति स येनैव निष्क्रामन्ति तेन पुनरायन्ति
पुनरेत्याऽऽहवनीये समिधमब्भ्यादधाति 'देवानां हि समि-
दसी'ति यजमानमेवैतया समिन्धे देवानां हि समिद्धि-
मनु यजमानः समिद्ध्यते ॥ २३ ॥ (E)

चतुर्थाध्याये पंचमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

* का० श्रौ० सू० १०. ९. ३ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० २६ । (२) शु० सं० अ० ८ क० २६ । (३) शु० सं०
अ० ८ क० २६ । (४) शु० सं० अ० ८ क० २७ । (५) शु० सं० अ० ८ क० २७ ।
(६) शु० सं० अ० ८ क० २७ ।

(E) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श्रौ० ५. ५. ३; तै० सं०
६, ६, ३; कठ० सं० २९, ३; कपि० सं० ४५, ४; मै० सं० ४. ८, ५ ।

[उदयनीयेष्टिः]

आदित्येन चरुणोदयनीयेन प्रचरति । तद्यदादित्यश्चरुर्भवति यदेवैनामदो देवा ऽब्रुवँस्तवैव प्रायणी-
यस्तवोदयनीय ऽहुति तमेवाऽस्या ऽएतदुभयत्र भागं करोति
॥ १ ॥ स यदमुत्र राजानं क्रेष्यन्नुपप्रेष्यन्त्यजते । तस्मा-
त्तत्प्रायणीयं नामाऽथ यदत्राऽवभृथादुदेत्य यजते तस्मा-
देतदुदयनीयं नाम तद्वा ऽएतत्समानमेव हविरदित्या ऽएव
प्रायणीयमदित्या ऽउदयनीयमियुः१ ह्येवाऽदितिः ॥ २ ॥
स वै पत्न्यामेवाऽग्रे स्वस्ति व्यजति । तद्देवा ऽप्रज्ञायमाने
वाचैव प्रत्यपद्यन्त वाचा हि मुग्धं प्रज्ञायतेऽथाऽत्र प्रज्ञाते
यथापूर्वं करोति ॥ ३ ॥ सोऽग्निमेव प्रथमं व्यजति । अथ
सोममथ सवितारमथ पत्न्याः१ स्वस्तिमथाऽदितिं वाग्वै
पत्न्या स्वस्तिरियमदितिरस्यामेव तद्देवा वाचं प्रत्यष्टा-
पयन्त्सेयं वागस्यां प्रतिष्ठिता वदति ॥ ४ ॥ अथ मैत्रा-
वरुणीं वशामनूबन्ध्यामालभते । स ऽएषोऽन्य ऽएव
यज्ञस्तायते पशुबन्ध ऽएव समिष्टयजूः१पि ह्येवाऽन्तो
यज्ञस्य ॥ ५ ॥ तद्यन्मैत्रावरुणी वशा भवति । यद्वा
ऽईजानस्य स्विष्टं भवति मित्रोऽस्य तद् गृह्णाति
यद्वस्य दुरिष्टं भवति वरुणोऽस्य तद् गृह्णाति ॥ ६ ॥
तदाहुः । केजानोऽभृदिति तद्यदेवाऽस्याऽत्र मित्रः१ स्विष्टं
गृह्णाति तद्देवाऽस्मा ऽएतया प्रीतः१ प्रत्यवसृजति यदु-
चाऽस्य वरुणो दुरिष्टं गृह्णाति तच्चैवाऽस्मा ऽएतया
प्रीतः१ स्विष्टं करोति तदु चाऽस्मै प्रत्यवसृजति सोऽस्यैष

स्वऽएव यज्ञो भवति स्वऽ सुकृतम् ॥ ७ ॥ तद्यन्मैत्रा-
वरुणी वशा भवति । यत्र वै देवाः रेतः सिकं प्राऽजनयँस्त-
दाग्निमारुतमित्युक्थं तस्मिँस्तद्व्याख्यायते यथा तद्देवा रेतः
प्राऽजनयँस्ततोऽङ्गाराः समभवन्नङ्गारेभ्योऽङ्गिरसस्तदु-
न्वन्न्त्ये पशवः ॥ ८ ॥ अथ यदासाः पाथंसुवः पथ्यशि-
ष्यन्त । ततो गर्दभः समभवत्तस्माद्यत्र पाथंसुलं भवति
गर्दभस्तथानमिव बतेत्याहुरथ यदा न कश्चन रसः पथ्य-
शिष्यत ततऽएषा मैत्रावरुणी वशा समभवत्तस्मादेषा
न प्रजायते रसाद्धि रेतः सम्भवति रेतसः पशवस्तद्य-
दन्ततः समभवत्तस्मादुन्तं व्यज्ञस्याऽनुवर्त्तते तस्माद्वा-
ऽएषाऽत्र मैत्रावरुणी वशाऽवक्लृप्ततमा भवति यदि वशां
न बिन्देदुप्युक्षवशऽएव स्यात् ॥ ९ ॥ अथेतरे विश्वे
देवाः* अमरीमृश्यन्त । ततो वैश्वदेवी समभवदथ बार्ह-
स्पत्या सोऽन्तोऽन्तो हि बृहस्पतिः ॥ १० ॥ स यः
सहस्रं वा भूयो वा दद्यात् । स एषाः सर्वाऽआलभेत ।
सर्वं वै तस्याऽऽप्तं भवति सर्वं जितं यः सहस्रं वा भूयो
वा ददाति सर्वमेता एवमेव यथापूर्वं मैत्रावरुणीमेवाऽग्रे-
ऽथ वैश्वदेवीमथ बार्हस्पत्यम् ॥ ११ ॥ अथो ये दीर्घसत्र-
मासीरन् । संवत्सरं वा भूयो वा त एषाः सर्वाऽआ-
लभेरन्तसर्वं वै तेषामाप्तं भवति सर्वं जितं ये दीर्घसत्र-
मासते संवत्सरं वा भूयो वा सर्वमेता एवमेव यथा-
पूर्वम् ॥ १२ ॥ अथोदवसानीययेष्ट्या यजते । स आग्नेयं

पञ्चकपालं पुरोडाशं निर्वपति तस्य पञ्चपदाः पङ्क्तयो
 याज्याऽनुवाक्या भवन्ति यातयामेव वा एतदीजानस्य
 यज्ञो भवति सोऽस्मान्पराङ्मिव भवत्यग्निर्वै सर्वे यज्ञा-
 ऽअग्नौ हि सर्वाङ्ग्यज्ञस्तद्वते ये च पाकयज्ञा ये चेतरे
 तद्यज्ञमेवैतत्पुनरारभते तथाऽस्याऽयातयामा यज्ञो भवति
 तथो ऽअस्मान्न पराङ् भवति ॥ १३ ॥ तद्यत्पञ्चकपालः
 पुरोडाशो भवति । पञ्चपदाः पङ्क्तयो याज्याऽनुवाक्याः
 पाङ्क्तो वै यज्ञस्तद्यज्ञमेवैतत्पुनरारभते तथाऽस्याऽयात-
 यामा यज्ञो भवति तथो ऽअस्मान्न पराङ् भवति ॥ १४ ॥
 तस्य हिरण्यं दक्षिणा । आग्नेयो वा एष यज्ञो भवत्य-
 ग्नेरेतो हिरण्यं तस्माद्धिरण्यं दक्षिणाऽनडाद्वा स हि
 ब्रूहेनाऽऽग्नेयोऽग्निदग्धमिव ह्यस्य ब्रूहं भवति ॥ १५ ॥
 अथो चतुर्गृहीतमेवाऽऽज्यं गृहीत्वा । वैष्णव्यर्चा
 जुहोत्युहं विष्णो विक्रमस्वोरु क्षयाय नस्कृधि । घृतं
 घृतयोने पिव प्र-प्र यज्ञपतिं तिर स्वाहेति यज्ञो वै
 विष्णुस्तद्यज्ञमेवैतत्पुनरारभते तथाऽस्याऽयातयामा यज्ञो
 भवति तथो ऽअस्मान्न पराङ् भवति तत्रो यच्छक्नुयात्त-
 द्दद्यान्नाऽदक्षिणः हविः स्यादिति ह्याहुरथ यदेवैषोदव-
 सानीयेष्टिः सन्तिष्ठतेऽथ सायमाहुतिं जुहोति काल एव
 प्रातराहुतिम् ॥ १६ ॥ (A)

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[आनुबन्धयागः]

वशामालभन्ते । तामालभ्य संज्ञपयन्ति संज्ञप्त्याऽऽह
वपामुत्विदेत्युत्विद्य वपामनुमर्शं गृर्भमेष्ट्वै ब्रूयात्स
यदि न विन्दन्ति किमाद्रियेरन्यद्यु विन्दन्ति तत्र प्राय-
श्चित्तिः क्रियते ॥ १ ॥ न वै तदवकल्पते । यदेकां मन्त्र्य-
माना ऽएकयेवैत्या चरेयुर्ष्वद्वे मन्त्र्यमाना द्वाभ्यामिव
चरेयु स्स्थालीञ्चैवोष्णीषं चोपकल्पयित्वै ब्रूयात् ॥ २ ॥
अथ वपया चरन्ति । यथैव तस्यै चरणं वपया चरित्वा-
ऽङ्कुर्युश्च यजमानश्च पुनरेतः स ऽआहाऽङ्कुर्युर्निरूहैतं
गृर्भमिति तः ह नोदरतो निरूहेदार्त्ताया वै मृताया-
ऽउदरतो निरूहन्ति यदा वै गृर्भः समृद्धो भवति
प्रजननेन वै स तर्हि प्रत्यङ्मुह्येति तमपि विरुज्य श्रोणी
प्रत्यञ्चं निरूहित्वै ब्रूयात् ॥ ३ ॥ तं * निरुह्यमाणम-
भिमन्त्रयते । 'एजतु दशमास्यो गृर्भो जरायुणा
सहे'ति स यदाहैजत्विति प्राणमेवाऽस्मिन्नेतद्दधाति
दशमास्य ऽइति यदा वै गृर्भः समृद्धो भवत्यथ दश-
मास्यस्तमेतदप्यदशमास्यः सन्तं ब्रह्मणैव यजुषा दश-
मास्यं करोति ॥ ४ ॥ जरायुणा सहेति । तद्यथा
दशमास्यो जरायुणा सहेयादेवमेतदाह 'यथाऽयं वायुरे-
जति यथा समुद्र ऽएजती'ति प्राणमेवाऽस्मिन्नेतद्दधा-
'त्येवाऽयं दशमास्यो ऽअस्त्रजरायुणा सहे'ति तद्यथा दश-

* का० श्रौ० सू० २५. १०. ५ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० २८ । (२) शु० सं० अ० ८ क० २८ । (३) शु०
सं० अ० ८ क० २८ ।

मास्यो जरायुणा सह स्रष्टुः सेतैव मेतदाह ॥ ५ ॥ तदाहुः ।
 कथमेतं गृहं कुर्यादित्यङ्गादङ्गाद्धैवाऽस्याऽवद्येयुर्गृथैवेत-
 रेषामवदानानामवदानं तदु तथा न कुर्यादुत ह्येषोऽविकृताङ्गो
 भवत्यधस्तादेव ग्रीवाऽपिकृत्यैतस्याऽं स्थाल्यामेतं मेधऽं
 इञ्चोतयेयुः सर्वेऽभ्यो वा ऽअस्यैषोऽङ्गेऽभ्यो मेध इञ्चोतति
 तदस्य सर्वेषामेवाऽङ्गानामवत्तं भवत्यवद्यन्ति वशाया ऽअव-
 दानानि यथैव तेषामवदानम् ॥ ६ ॥ तानि पशुश्रपणे
 श्रपयन्ति । तदेवैतं मेधऽं श्रपयन्त्युष्णीषेणाऽऽवेष्ट्य *
 गृहं पार्श्वतः पशुश्रपणस्योप निदधाति यदा शृतो भवत्यथ
 समुद्याऽवदानान्येवाऽभिजुहोति नैतं मेधमुद्रासयन्ति पशुं
 तदेवैतं मेधमुद्रासयन्ति ॥ ७ ॥ तं जघनेन चात्वालमन्तरेण
 यूपं चाऽग्निश्च हरन्ति । दक्षिणतो निधाय प्रतिप्रस्थाता-
 ऽवद्यत्यथ स्तुचोरुपस्तृणीतेऽथ मनोतायै हविषोऽनुवाच-
 ऽआहाऽवद्यन्ति वशाया ऽअवदानानां यथैव तेषामवदानम्
 ॥ ८ ॥ अथ प्रचरणीति तृगभवति । † तस्यां प्रतिप्रस्थाता
 मेधायोपस्तृणीते द्विरवद्यति सकृदभिघारयति प्रत्यनक्त्य-
 वदाने ऽअथाऽनुवाच ऽआहाऽऽश्राव्याऽऽह प्रेष्येति वृषद-
 कृतेऽङ्कुर्युर्जुहोत्यङ्कुर्योरनुहोमं ‡ जुहोति प्रतिप्रस्थाता
 ॥ ९ ॥ 'यस्यै ते यज्ञियो गृहं' इति । अयज्ञिया वै
 गृहर्भास्तमेतद् ब्रह्मणैव यजुषा यज्ञियं करोति 'यस्यै योनि-

* का० श्रौ० सू० २५. १०. ८, ९ ।

† का० श्रौ० सू० २५. १०. १० ।

‡ का० श्रौ० सू० २५. १०. ११, १२ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० २९ । (२) शु० सं० अ० ८ क० २९ ।

हिरण्ययी'त्यदो वा ऽएतस्यै योनिं विच्छिच्छन्दन्ति यददो
निष्कर्षन्त्यमृतमायुर्हिरण्यं तामेवाऽस्या ऽएतदमृतां योनिं
करो'त्यङ्गान्यहुता यस्य तं मात्रा समजीगमथं स्वाहे'ति
यदि पुमान्स्याद्यद्यु स्त्री स्यादङ्गान्यहुता यस्यै तां मात्रा
समजीगमथं स्वाहेति यद्यु ऽअविज्ञातो गृध्रो भवति
पुथंस्कृत्यैव जुहुयात्पुमाथंसो हि गृध्रो ऽअङ्गान्यहुता
यस्य तं मात्रा समजीगमथं स्वाहेत्यदो वा ऽएतं मात्रा
विष्वञ्चं कुर्वन्ति यददो निष्कर्षन्ति तमेतद् ब्रह्मणैव यजुषा
समर्च्य मध्यतो यज्ञस्य पुनर्मात्रा सङ्गमयति ॥ १० ॥
अथाऽङ्कुर्युर्वनस्पतिना * चरति । वनस्पतिनाऽङ्कुर्युर्द्व्य-
रित्वा यान्युपभृत्यवदानानि भवन्ति तानि समानयमान-
ऽआहाऽभ्ये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीत्यत्याक्रामति प्रतिप्रस्थाता
स ऽएतद् सर्वमेव मेधं गृहीतेऽथोपरिष्टाद् द्विराज्यस्या-
ऽभिघारयत्याश्राव्याऽऽह प्रेष्येति वृषदकृतेऽङ्कुर्युर्जुहो-
त्यङ्कुर्योरनुहोमं जुहोति प्रतिप्रस्थाता ॥ ११ ॥ 'पुरुदस्मो
विषुरूप ऽइन्दुरिति । बहुदान ऽइति हैतद्यदाह पुरुदस्म-
ऽइति विषुरूप ऽइति विषुरूपा ऽइव हि गृध्रो 'ऽइन्दु-
रैन्तर्महिमानमानञ्ज धीर' ऽइत्यन्तर्द्वेष मातुर्यक्तो भव-
'त्येकैपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पदीमष्टापदी भुवनाऽनु-

(१) शु० सं० अ० ८ क० २९ ।

* का० श्री० सू० २५. १०. १४, १५ ।

(२) शु० सं० अ० ८ क० ३० । (३) शु० सं० अ० ८ क० ३० । (४) शु० सं०
अ० ८ क० ३० ।

प्रथन्ताथं स्वाहेति प्रथयत्येवैनामेतत्सुभूयो ह जयत्य-
 ष्टापद्येष्टा यदु चाऽनष्टाऽपद्या ॥ १२ ॥ तदाहुः । कैतं गृर्भं
 कुर्यादिति वृक्ष ऽएवैनमुदध्युरन्तरिक्षायतना वै गृर्भा-
 ऽअन्तरिक्षमिवैतद्यद्वृक्षस्तदेनं स्व ऽएवाऽऽयतने प्रति-
 ष्टापयति तदु वा ऽआहुर्ष्य ऽएनं तत्राऽनुव्याहरेद् वृक्ष ऽएनं
 मृतमुद्धाऽस्यन्तीति तथा हैव स्यात् ॥ १३ ॥ अप ऽएवैन-
 मभ्यवहरेयुः । आपो वा ऽअस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा तदेन-
 मप्स्वेव प्रतिष्ठापयति तदु वा ऽआहुर्ष्य ऽएनं तत्राऽनु-
 व्याहरेदप्स्वेव मरिष्यतीति तथा हैव स्यात् ॥ १४ ॥ आखू-
 त्कर * ऽएवैनमुपकिरेयुः । इयं वा ऽअस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा तदेन
 मस्यामेव प्रतिष्ठापयति तदु वा ऽआहुर्ष्य ऽएनं तत्राऽनु-
 व्याहरेत्क्षिप्तेऽस्मै मृताय श्मशानं करिष्यन्तीति तथा हैव
 स्यात् ॥ १५ ॥ पशुश्रपण ऽएवैनं मरुद्भ्यो जुहुयात् । अहुतादो
 वै देवानां मरुतो विडुहुतमिवैतद्यदुश्रुतो गृर्भं ऽआह-
 वनीयाद्वा एष ऽआहतो भवति पशुश्रपणस्तथाऽऽह न
 बहिर्द्धा यज्ञाद् भवति न प्रत्यक्षमिवाऽऽहवनीये देवानां
 वै मरुतस्तदेनं मरुत्स्वेव प्रतिष्ठापयति ॥ १६ ॥ स हुत्वैव
 समिष्टयजूंषि । प्रथमाऽवशान्तेष्वङ्गारेष्वेतद् सोष्णीपं
 गृर्भमादत्ते तं प्राङ्तिष्ठञ्जुहोति † मारुत्यर्चा 'मरुतो
 यस्य हि क्षये पाथा दिवो विमहसः । स सुगोपातमो जन'
 ऽइति न स्वाहाकरोत्यहुतादो वै देवानां मरुतो विडुहुत-

* का० श्री० सू० २५. १०. १६-१७ ।

† का० श्री० सू० २५. १०. १८ ।

(१) अ० सं० ४० ८ क० ३१ ।

मिवैतद्यदुस्वाहाकृतं देवानां वै मरुतस्तदेनं मरुत्स्वेव
प्रतिष्ठापयति ॥ १७ ॥ * अथाऽङ्गारैरभि समूहति । 'मही
द्यौः पृथिवी च न ऽइमं व्यजं मिमिक्षताम् । पिष्टान्नो
भूरीमभिरि'ति ॥ १८ ॥ (B)

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[षोडशिग्रहः]

इन्द्रो ह वै षोडशी । तं नु सकृदिन्द्रं भूतान्यत्यरि-
च्यन्त प्रजा वै भूतानि ता हैनेन सदृग्भवमिवाऽऽसुः
॥ १ ॥ इन्द्रो ह वा ऽईक्षाश्चक्रे । कथं न्वहमिदं सर्वम-
तितिष्ठेयमर्वागेव मदिदं सर्वं स्यादिति स ऽएतं ग्रह-
मपश्यन्तमगृह्णीत स ऽइदं सर्वमेवाऽत्यतिष्ठदर्वागेवा-
ऽस्मादिदं सर्वमभत्सर्वं ह वा ऽइदमतितिष्ठत्यर्वागेवा-
ऽस्मादिदं सर्वं भवति यस्यैवं विदुष ऽएतं ग्रहं गृह्णन्ति
॥ २ ॥ तस्मादेतदृषिणाऽब्यनूक्तम् । 'न ते महित्वमनु-
भूदध द्यौ र्ध्वदन्नया स्फिग्ग्या क्षामवस्था' ऽइति न ह वा-
ऽअस्याऽसौ द्यौरन्न्यतरां च न स्फिगीमनुबभूव तथेदं-
सर्वमेवाऽत्यतिष्ठदर्वागेवाऽस्मादिदं सर्वमभवत्सर्वं
ह वा ऽइदमतितिष्ठत्यर्वागेवाऽस्मादिदं सर्वं भवति

* का० श्रौ० सू० २५. १०. १९ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० ३२ ।

(B) अन्नशतम् २७००; एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का०
शु० ५. ६. ४ ।

(२) ऋ० सं० ३. ३२. ११ ।

यस्यैवं विदुष ऽएतं ग्रहं गृह्णन्ति ॥ ३ ॥ तं वै हरिवत्पञ्चा
 गृह्णाति । हरिवतीषु स्तुवते हरिवतीरनुशङ्सति वीर्य्यं वै
 हर इन्द्रोऽसुराणां सपत्नानां समवृद्धक तथो ऽएवैष-
 ऽएतद्वीर्य्यं हरः सपत्नानां संवृद्धके तस्माद्धरिवत्पञ्चा
 गृह्णाति हरिवतीषु स्तुवते हरिवतीरनु शङ्सति ॥ ४ ॥ तं ब्रा-
 ऽअनुष्टुभा गृह्णाति । गायत्रं वै प्रातः सवनं त्रैष्टुभं माध्य-
 न्दिनं सवनं जागतं तृतीयसवनमथाऽतिरिक्ताऽनुष्टुप्त्ये-
 वैनमेतद्रेचयति तस्मादनुष्टुभा गृह्णाति ॥ ५ ॥ तं वै
 चतुःशक्तिना * पात्रेण गृह्णाति । त्रयो वा ऽइमे लोका-
 स्तदिमानेव लोकास्ति सृभिः शक्तिभिराप्नोत्येत्येवैनं चतु-
 र्थ्यां शक्त्या रेचयति तस्माच्चतुःशक्तिना पात्रेण गृह्णाति ॥ ६ ॥
 [अर्धप्रपाठकः ॥ ६३ ॥] तं वै प्रातः सवने गृहीयात् । आग्रयणं
 गृहीत्वा स प्रातः सवने गृहीत् ऽएतस्मात्कालादुपशेते
 तदेनं सर्वाणि सवनाव्यतिरेचयति ॥ ७ ॥ माध्यन्दिने वैनं
 सवने गृहीयात् । आग्रयणं गृहीत्वा सो ऽएषा मीमांश-
 सैव प्रातः सवनं ऽएवैनं गृहीयादाग्रयणं गृहीत्वा स
 प्रातः सवने गृहीत् ऽएतस्मात्कालादुपशेते ॥ ८ ॥
 † अथाऽतो गृह्णात्येव । 'आतिष्ठ वृत्रहन्तं व्युक्ता ते
 ब्रह्मणा हरी । अर्वाचीनं सुते मनो ग्रावा कृणोतु वसुना ।
 उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा षोडशिन ऽएष ते योनिरि-
 न्द्राय त्वा षोडशिन' ऽइति ॥ ९ ॥ अनया वा । 'युक्ष्वा

* का० श्रौ० सु० १२. ५. ७ ।

† का० श्रौ० सु० १२. ५. २ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० ३३ । (२) शु० सं० अ० ८ क० ३४ ।

हि केशिना हरी वृषणा कक्ष्यप्रा । अथा न इन्द्र सोमपा
गिरामुपश्रुतिं चर । उपयामृहीतोऽसीन्द्राय स्वा षोडशिन-
ऽएष ते योनिरिन्द्राय स्वा षोडशिन' इति ॥ १० ॥
अथेत्य स्तोत्रमुपाकरोति । सोमोऽत्यरेच्छयुपाऽऽवर्त्तद्ध-
मित्यत्येवैनमेतद्रेचयति तं वै पुराऽस्तमयादुपाकरोत्यस्तमि-
तेऽनुशङ्सति तदेनेनाऽहोरात्रे सन्दधाति तस्मात्पुराऽस्त-
मयादुपाकरोत्यस्तमितेऽनुशङ्सति ॥ ११ ॥ (C)

पञ्चमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[अतिग्राह्या ग्रहाः]

सर्वे ह वै देवाः । अग्रे सदृशाऽआसुः सर्वे पुणण्या-
स्तेषां सर्वेषां सदृशानां पुणण्यानां त्रयोऽकाम-
यन्ताऽतिष्ठान्वा न स्यामेत्यग्निरिन्द्रं सूर्यं ॥ १ ॥ तेऽर्चन्तः
श्राम्मन्तश्चेरुः । त एतानतिग्राह्यान्दृशुस्तानत्यगृह्णत
तद्यदेनानत्यगृह्णत तस्मादतिग्राह्या नाम तेऽतिष्ठानो-
ऽभवन्त्यथैत एतदतिष्ठेवाऽतिष्ठेव ह वै भवति यस्यैवं
विदुष एतान्ग्रहान्गृह्णन्ति ॥ २ ॥ नो ह वा इदमग्रेऽग्नौ
वर्चः आस । यदिदमस्मिन्वर्चः सोऽकामयतेदं मयि
वर्चः स्यादिति स एतं ग्रहमपश्यत्तमगृहीत ततोऽस्मि-
न्नेतद्वर्चः आस ॥ ३ ॥ नो ह वा इदमग्रे इन्द्रोऽज-
ऽआस । यदिदमस्मिन्नोजः सोऽकामयतेदं मय्योजः
स्यादिति स एतं ग्रहमपश्यत्तमगृहीत ततोऽस्मिन्नेतदोज-

(C) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ५. ६. १;
तै० सं० ६. ६. ११; मै० सं० ४. ७. ६ ।

ऽआस ॥ ४ ॥ नो ह वा ऽइदमग्रे सूख्यं बभ्राज ऽआस ।
 यदिदमस्मिद्बभ्राजः सोऽकामयतेदं मयि बभ्राजः स्था-
 दिति स ऽएतं ग्रहमपश्यत्तमगृहीत ततोऽस्मिन्नेतद्बभ्राज-
 ऽआसैतानि ह वै तेजाःस्येतानि वीर्याण्ययात्सन्धत्ते
 यस्यैवं विदुष ऽएताद्ग्रहाद्गृह्णन्ति ॥ ५ ॥ तान्नै प्रातः-
 सवने गृहीयात् । आग्रयणं गृहीत्वाऽऽत्मा वा ऽआग्रयणो
 बहु वा ऽइदमात्मानं ऽएकैकमतिरिक्तं क्लोम हृदयं त्वय-
 स्त्वत् ॥ ६ ॥ माध्यन्दिने वैनान्तसवने गृहीयात् । उक्थ्यं
 गृहीत्वोपाकरिष्यन्वा पूतभृतोऽयः ह वा ऽअस्यैषोऽनिरुक्त-
 ऽआत्मा यदुक्थ्यः सो ऽएषा मीमांसैव प्रातः सवन-
 ऽएवैनान्तगृहीयादाग्रयणं गृहीत्वा ॥ ७ ॥ ते माहेन्द्रस्यै-
 वाऽनुहोमः हूयन्ते । एष वा ऽहुन्द्रस्य निष्केवल्यो ग्रहो
 यन्माहेन्द्रोऽप्यस्यैतन्निष्केवल्यमेव स्तोत्रं निष्केवल्यः
 शस्त्रमिन्द्रो वै यजमानो यजमानस्य वा ऽएते कामाय
 गृह्यन्ते तस्मान्माहेन्द्रस्यैवाऽनुहोमः हूयन्ते ॥ ८ ॥
 अथाऽतो * गृह्णात्येव । 'अग्ने पवस्व स्वपा ऽअस्मिन्ने वर्चः
 सुवीर्यम् । दुधद्रयिं मयि पोषम् । उपयाम गृहीतोऽस्य-
 ग्रये त्वा वर्चस ऽएष ते योनिरग्रये त्वा वर्चसे' ॥ ९ ॥
 'उत्तिष्ठन्नोजसा । सह पीत्वी शिप्ते ऽअवेपयः । सोम-
 मिन्द्र चमू सुतम् । उपयाम गृहीतोऽसीन्द्राय त्वौजस ऽएष
 ते योनिरिन्द्राय त्वौजसे' ॥ १० ॥ 'अदृश्रमस्य केतवः ।

* का० श्रौ० सू० १२. ३. २ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० ३८ । (२) शु० सं० अ० ८ क० ३९ । (३) शु० सं०
 अ० ८ क० ४० ।

वि रश्मयो जनाँरऽनु । भ्राजन्तो ऽअग्नयो यथा । उप-
याम् गृहीतोऽसि सूर्याय त्वा बभ्राजायैष ते योनिः
सूर्याय त्वा बभ्राजायेति ॥ ११ ॥ तेषां † भक्षः । 'अग्ने
वर्चस्विन्नवर्चस्वाँस्त्वं देवेष्वसि वर्चस्वानहं मनुष्येषु भूया-
समिन्द्रो जिष्टो जिष्टस्त्वं देवेष्वस्यो जिष्टोऽहं मनुष्येषु
भूयासः सूर्य बभ्राजिष्ट बभ्राजिष्टस्त्वं देवेष्वसि बभ्राजि-
ष्टोऽहं मनुष्येषु भूयासमि'त्येतानि ह वै बभ्राजाऽस्येतानि
वीर्याण्यस्मिन्धत्ते यस्यैवं विदुषऽएतान्ग्रहान्गृह्णन्ति
॥ १२ ॥ तान्वै पृष्ठये षडहे गृहीयात् । पूर्वं त्र्यहऽआग्ने-
यमेव प्रथमेऽहन्नैन्द्रं द्वितीये सौर्यं तृतीय एवमेवाऽन्व-
हम् ॥ १३ ॥ तानु हैकऽउत्तरे त्र्यहे गृह्णन्ति । तदु तथा
न कुर्यात्पूर्वं एवैनोऽस्त्यहे गृहीयाद्युत्तरे त्र्यहे ग्रहीष्य-
न्त्स्यात्पूर्वं एवैनोऽस्त्यहे गृहीत्वाऽथोत्तरे ‡ त्र्यहे गृहीया-
देवमेव यथापूर्वं विश्वजिति सर्वपृष्ठ एकाह एव
गृह्यन्ते ॥ १४ ॥ (D)

पञ्चमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

एष वै प्रजापतिः । य एष यज्ञस्तायते यस्मादिमाह
प्रजाह प्रजाता एतं वेवाऽप्येतर्हनु प्रजायन्ते ॥ १ ॥

† का० श्रौ० सू० १२. ३. ६ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० ३८-४० ।

‡ का० श्रौ० सू० १२. ३. ३-४ ।

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० शं० ५. ६. २; कपि०
सं० ४६. २. ३; तै० सं० ६. ८; मै० सं० ४. ७. ३ ।

उपा॑ंशुपात्र॑मेवाऽन्वजाः प्रजायन्ते । तद्वै तत्पुनर्यज्ञे
 प्रयुज्यते तस्मादिमाः प्रजाः पुनरब्ध्यावर्त्तं प्रजायन्ते
 ॥ २ ॥ अन्तर्यामपात्र॑मेवाऽन्ववयः प्रजायन्ते । तद्वै
 तत्पुनर्यज्ञे प्रयुज्यते तस्मादिमाः प्रजाः पुनरब्ध्यावर्त्तं
 प्रजायन्ते ॥ ३ ॥ अथ यदेत॑योरुभयोः । सह स॒तोरुपा॑ंशुं
 पूर्वं जुहोति तस्मादु सह स॒तोऽजाऽऽविक॑स्योभयस्यैवा-
 ऽजाः पूर्वा यन्त्यनू॑च्योऽवयः ॥ ४ ॥ अथ यदुपा॑ंशु-
 शु॒ः हु॒त्वा । ऊर्द्ध॑मु॒हमा॑र्ष्टि तस्मादिमा ऽअजा ऽअरा
 ङीतरा ऽआक्रम॑माणा ऽइव यन्ति ॥ ५ ॥ अथ यदन्तर्यामि॑ः
 हु॒त्वा । अ॒वाञ्च॑मवमा॑र्ष्टि तस्मादिमा ऽअवयोऽवाचीन-
 शी॒ष्णर्यः॑ खनन्त्य ऽइव यन्त्येता वै प्रजापतेः प्रत्यक्षतमां
 यदजाऽवयस्तस्मादेतास्त्रिः संवत्सर॑स्य विजायमाना द्वौ
 त्रीनिति जनयन्ति ॥ ६ ॥ शुक्रपात्र॑मेवाऽनु मनुष्याः
 प्रजायन्ते । तद्वै तत्पुनर्यज्ञे प्रयुज्यते तस्मादिमाः
 प्रजाः पुनरब्ध्यावर्त्तं प्रजायन्त एष वै शुक्रो य एष
 तपत्येष ऽउ एवेन्द्रः पुरुषो वै पशूनामैन्द्रस्तस्मात्पशू-
 नामी॑ष्टे ॥ ७ ॥ ऋतुपात्र॑मेवाऽङ्गेकशफं प्रजायते । तद्वै
 तत्पुनर्यज्ञे प्रयुज्यते तस्मादिमाः प्रजाः पुनरब्ध्यावर्त्तं
 प्रजायन्त ऽइतीव वा ऽऋतुपात्रमितीवैकशफस्य शिर ऽआग्र-
 यणपात्र॑मुक्थ्यपात्रमादित्यपात्रमेताव्येवाऽनु गावः प्रजायन्ते
 तानि वै तानि पुनर्यज्ञे प्रयुज्यन्ते तस्मादिमाः प्रजाः पुन-
 रब्ध्यावर्त्तं प्रजायन्ते ॥ ८ ॥ अथ यदजाः । कनिष्ठानि पात्रा-
 ण्यनु प्रजायन्ते तस्मादेतास्त्रिः संवत्सर॑स्य विजायमाना

द्वौ त्रीनिति जनयन्त्यः कनिष्ठानि हि पात्राण्यनु
 प्रजायन्ते ॥ ९ ॥ अथ यद्वावः । भूयिष्ठानि पात्राण्यनु
 प्रजायन्ते तस्मादेताः सकृत्संवत्सरस्य विजायमाना ऽएकैकं
 जनयन्त्यो भूयिष्ठा भूयिष्ठानि हि पात्राण्यनु प्रजायन्ते
 ॥ १० ॥ अथ द्रोणकलशे । अन्ततो हारियोजनं ग्रहं गृह्णाति
 प्रजापतिर्वै द्रोणकलशः स ऽइमाः प्रजा ऽउपाऽऽवर्त्तते
 ता ऽअवति ता ऽअभिजिगृह्येतद्वा ऽएना भवति यदेनाः
 प्रजनयति ॥ ११ ॥ पञ्च ह त्वेव तानि पात्राणि ।
 घानीमाः प्रजा ऽअनु प्रजायन्ते समानमुपांश्वन्तर्या-
 मयोः शुक्रपात्रमृतुपात्रमाग्रयणपात्रमुक्थ्यपात्रं पञ्च वा-
 ऽऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञो
 यद्यु षडेवर्त्तवः संवत्सरस्येत्यादित्यपात्रमेवैतेषां षष्ठम्
 ॥ १२ ॥ एकः ह त्वेव तत्पात्रम् । यदिमाः प्रजा ऽअनु
 प्रजायन्त ऽउपांशुपात्रमेव प्राणो ह्युपांशुः प्राणो हि
 प्रजापतिः प्रजापतिश्च ह्येवेदः सर्वमनु ॥ १३ ॥ (E)

पञ्चमाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

[ग्रहावेक्षणम्]

एष वै प्रजापतिः । य ऽएष यज्ञस्तायते यस्मा-
 दिमाः प्रजाः प्रजाता ऽएतन्वेवाऽप्येतर्ह्यनु प्रजायन्ते
 स ऽआश्विनं ग्रहं गृहीत्वाऽवकाशानवकाशयति ॥ १ ॥ स-

(E) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० शं० ५. ६. ६; तै०
 सं० ६. ५. १० ।

ऽउपांशुमेव * प्रथममवकाशयति । 'प्राणाय मे वृचोदा
वृचसे पवस्वे'त्यथोपांशुसवनं 'व्योनाय मे वृचोदा
वृचसे पवस्वे'त्यथाऽन्तर्यामि'मुदानाय मे वृचोदा वृचसे
पवस्वे'त्यथैन्द्रवायवं 'वौचि मे वृचोदा वृचसे पवस्वे'त्यथ
मैत्रावरुणं 'क्रतूदक्षाभ्यां मे वृचोदा वृचसे पवस्वे'त्यथाऽऽ-
श्विनं 'श्रोत्राय मे वृचोदा वृचसे पवस्वे'त्यथ शुक्रा-
मन्थिनौ 'चक्षुभ्यां मे वृचोदसौ वृचसे पवेथामिति
॥ २ ॥ अथाऽऽग्रयणम् । 'आर्त्तमे मे वृचोदा वृचसे
पवस्वे'त्यथोक्थ्य 'मोजसे मे वृचोदा वृचसे पवस्वे'त्यथ
ध्रुव'मार्युषे मे वृचोदा वृचसे पवस्वे'त्यथाऽम्भृणौ 'विश्वो-
भ्यो मे प्रजाभ्यो वृचोदसौ वृचसे पवेथामिति वैश्व-
देवौ वा ऽअम्भृणावतो हि देवेभ्य ऽऽन्नयन्त्यतो मनुष्ये-
भ्योऽतः पितृभ्यस्तस्माद्वैश्वदेवावम्भृणौ ॥ ३ ॥ अथ
† द्रोणकलशम् । 'कोऽसि' कतमोऽसी'ति प्रजापतिर्वै कः
'कस्योऽसि को नामाऽसी'ति प्रजापतिर्वै को नाम 'यस्य ते
नामाऽमन्मही'ति मनुते ह्यस्य नाम 'यन्त्वा सोमेनाऽतीत-
पामे'ति तर्पयति ह्येनं सोमेन स ऽआश्विनं ग्रहं गृहीत्वा-

* तै० सं० ३, २, ३; का० श्रौ० सू० ९. ७. ८ ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० २७ । (२) शु० सं० अ० ७ क० २७ । (३) शु०
सं० अ० ७ क० २७ । (४) शु० सं० अ० ७ क० २७ । (५) शु० सं० अ०
७ क० २७ । (६) शु० सं० अ० ७ क० २७ । (७) शु० सं० अ० ७ क०
२७ । (८) शु० सं० अ० ७ क० २८ । (९) शु० सं० अ० ७ क० २८ । (१०) शु०
सं० अ० ७ क० २८ । (११) शु० सं० अ० ७ क० २८ ।

† "कोऽसीति द्रोणकलशम्" (का० श्रौ० सू० ९. ७. १४) ।

(१२) शु० सं० अ० ७ क० २९ । (१३) शु० सं० अ० ७ क० २९ । (१४) शु० सं०
अ० ७ क० २९ । (१५) शु० सं० अ० ७ क० २९ ।

ऽन्वङ्गमाशिषमाशास्ते 'सुप्रजाः प्रजाभिः स्यामि'ति
तत्प्रजामाशास्ते 'सुवीरो वीरैरि'ति तद्वीरानाशास्ते 'सुपोषः
पोषैरि'ति तत्पुष्टिमाशास्ते ॥ ४ ॥ ताद्वै न सर्वमिवाऽव-
काशयेत् । यो न्वेव ज्ञातस्तमवकाशयेद्योवाऽस्य प्रियः
स्याद्यो वाऽनूचानोऽनूक्तेनैनाहप्राप्नुयात्सु ऽआश्विनं ग्रहं
गृहीत्वा कृत्स्नं ख्यजं जनयति तं कृत्स्नं ख्यजं जनयित्वा
तमात्मन्धत्ते तमात्मन्धकुरुते ॥ ५ ॥ (F)

पञ्चमाध्याये षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

[सोमप्रायश्चित्तानि]

ता वा ऽएताः । चतुस्त्रिंशद्वाहृतयो भवन्ति प्राय-
श्चित्तयो नामैष वै प्रजापतिर्ष्य ऽएष यज्ञस्तायते यस्मा-
दिमाः प्रजाः प्रजाता ऽएतम्बेवाऽप्येतर्ह्यनु प्रजायन्ते
॥ १ ॥ अष्टौ वसवः । एकादश रुद्रा द्वादशाऽऽदित्या ऽइमे-
ऽएव द्यावापृथिवी त्रयस्त्रिंशद्यौ त्रयस्त्रिंशद्वै देवाः प्रजा-
पतिश्चतुस्त्रिंशस्तदेनं प्रजापतिं करोत्येतद्वा ऽअस्त्येत-
द्व्यमृतं यद्व्यमृतं तद्व्यस्त्येतदु तद्यन्मर्त्यः स ऽएष प्रजा-
पतिः सर्वं वै प्रजापतिस्तदेनं प्रजापतिं करोति तस्मादेता-
श्चतुस्त्रिंशद्वाहृतयो भवन्ति प्रायश्चित्तयो नाम
॥ २ ॥ ता हैके । यज्ञं तन्व ऽइत्याचक्षते यज्ञस्य ह

(१) शु० सं० अ० ७. क० २९ । (२) शु० सं० अ० ७. क० २९ । (३) शु० सं०
अ० ८ क० २९ ।

(F) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते— का० श० ५, ६, ३ ।

त्वेवैतानि पूर्वाणि स ऽएष यज्ञस्तायमान ऽएता ऽएव
 देवता भवन्नेति ॥ ३ ॥ सा यदि घर्मदुधा हृलेत् ।
 अन्न्यामुपसङ्क्रामेयुः स यस्यामेवैनां ब्रूलायां पुरा पिन्वन्त्यन्ति
 तद्वैनामुदीचीं स्थापयेदग्रेण वा शालां प्राचीम् ॥ ४ ॥
 तद्ये ऽएते ऽअभितः । पुच्छकाण्डः शिखण्डास्थे ऽउच्छ-
 याते तयोर्ध्वक्षिणं तस्मिन्नेताश्चतुस्त्रिंशतमाज्याहुती-
 र्जुहोत्येतावान्वै सर्वो यज्ञो यावत्य ऽएताश्चतुस्त्रिंशद्वा-
 हृतयो भवन्ति तदस्यां कृत्स्नमेव सर्वं व्यजं दधात्येषा हृतो
 घर्मं पिन्वत ऽएषो तत्र प्रायश्चित्तिः क्रियते ॥ ५ ॥
 अथ यद्यज्ञस्य हृलेत् । तत्समन्वीक्ष्य जुहुयादीक्षोपस-
 स्वाहवनीये प्रसुत ऽआग्नीध्रे वि वा ऽएतद्यज्ञस्य पर्व
 स्तदसते यद्धलति सा यैव तर्हि तत्र देवता भवति तयैवै-
 तद्भिषज्यति तया सन्दधाति ॥ ६ ॥ अथ * यदि स्कन्देत् ।
 तदद्भिरुपनिनयेदद्भिर्वा ऽइदं सर्वमासः सर्वस्यैवाऽऽस्यै
 वैष्णवरुण्यर्चार्चा यद्वा ऽइदं किञ्चाच्छति वरुण ऽएवेदः
 सर्वमार्पयति 'ययोरोजसा स्कमिता रजा'सि वीर्येभि-
 र्वीरतमा शविष्ठा । या पत्येते ऽअप्रतीता सहोभिर्विष्णू-
 ऽअगन्वरुणा पूर्वहूतावि'ति यज्ञो वै विष्णुस्तस्यैतदाच्छति
 वरुणो वा ऽआर्पयिता तद्यस्याश्चैवैतदेवताया ऽआच्छति
 यो च देवताऽऽर्पयति ताभ्यामेवैतदुभाभ्यां भिषज्य-
 त्युभाभ्यां सन्दधाति ॥ ७ ॥ अथो ऽअभ्येव † मृशेत् ।

* का० श्रौ० सू० १०. ९. १ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० ५९ ।

† का० श्रौ० सं० २५. २. २७ ।

‘देवान्दिवमगन्त्यज्ञस्ततो मा द्रविणमष्टु मनुष्यानन्तरिक्ष-
मगन्त्यज्ञस्ततो मा द्रविणमष्टु पितृन्पृथिवीमगन्त्यज्ञस्ततो
मा द्रविणमष्टु यं कञ्च लोकमगन्त्यज्ञस्ततो मे भद्रम-
भूदि’त्येवैतदाह ॥ ८ ॥ तद्ध स्मैतदारुणिराह । किं स
यजेत यो यज्ञस्य ऋष्यद्ध्या प्रापीयान्मन्येत यज्ञस्य वा-
ऽअहं ऋष्यद्ध्या श्रेयान्भवाभीत्येतद्ध स्म स तदब्ध्याह
यदेता ऽआशिष ऽउपगच्छति ॥ ९ ॥ (G)

पञ्चमाध्याये सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

[सहस्रदक्षिणा]

तद्यत्रैतन्निरात्रे सहस्रं ददाति । तदेषा साहस्री
क्रियते स प्रथमेऽहस्रीणि च शतानि नयति त्रयस्त्रिं-
शतं चैवमेव द्वितीयेऽहस्रीणि चैव शतानि नयति त्रयस्त्रिं-
शतं चैवमेव तृतीयेऽहस्रीणि चैव शतानि नयति त्रयस्त्रिं-
शतं चाऽथैषा * साहस्रयतिरिच्यते ॥ १ ॥ सा वै त्रिरू-
पा स्यादित्याहुः । एतद्ध्यस्यै रूपतममिवेति रोहिणी ह
त्वेवोपद्धस्ता स्यादेतद्धैवाऽस्यै रूपतममिव ॥ २ ॥ सा स्या-
दुप्प्रवीता । वाग्वा ऽएषा निदानेन यत्साहस्रययातयाम्नी
वा ऽइयं वागयातयाम्न्युप्प्रवीता तस्मादुप्प्रवीता स्यात् ॥ ३ ॥
तां प्रथमेऽहन्नयेत् । वाग्वा ऽएषा निदानेन यत्साहस्री
तस्या ऽएतत्सहस्रं वाचः प्रजातं पूर्वाहैषेति पञ्चादेनां

(१) शु० सं० अ० ८ क० ६० ।

(G) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ५, ७, ४ ।

* का० श्रौ० सू० १३, ४, १४, १५ ।

प्रजातमन्वेत्युत्तमे वैनामहन्नयेत्पूर्वमहाऽस्यै प्रजातमेति
 पश्चादेष्टाऽन्वेति सो ऽएषा मीमांसेवोत्तम ऽएवैनाम-
 हन्नयेत्पूर्वमहाऽस्यै प्रजातमेति पश्चादेष्टाऽन्वेति ॥ ४ ॥
 तामुत्तरेण हविर्हाने । दक्षिणेनाऽऽग्नीध्रं * द्रोणकलशमव-
 ग्नापयति यज्ञो वै द्रोणकलशो यज्ञमेवैनामेतद्दर्शयति
 ॥ ५ ॥ 'आजिग्र कलशम् । मद्या त्वा विशन्तिवन्दव' ऽइति
 रिरिचान ऽइव वा ऽएष भवति यः सहस्रं ददाति तमेवैत-
 द्रिरिचानं पुनराप्याययति यदाहाऽऽजिग्र कलशं मद्या त्वा
 विशन्तिवन्दव ऽइति ॥ ६ ॥ 'पुनरूर्जा निवर्त्तस्वे'ति । तद्वेव
 रिरिचानं पुनराप्याययति यदाह पुनरूर्जा निवर्त्तस्वेति
 ॥ ७ ॥ 'सा नः सहस्रं धुक्ष्वे'ति । तत्सहस्रेण रिरिचानं
 पुनराप्याययति यदाह सा नः सहस्रं धुक्ष्वेति ॥ ८ ॥
 'उरुधारा पयस्वती पुनर्मर्माऽऽविशतादयिरि'ति । तद्वेव रिरि-
 चानं पुनराप्याययति यदाह पुनर्मर्माऽऽविशतादयिरिति ॥ ९ ॥
 अथ दक्षिणे † कर्णं ऽआजपति । 'इडे रन्ते हृव्ये काम्ये
 चन्द्रे ज्योतेऽदिति सरस्वति महि विश्रुति । एता ते-
 ऽअग्न्ये नामानि देवेभ्यो मा सुकृतं ब्रूतादि'ति वोचेरिति
 वैतानि ह वा ऽअस्यै देवत्रा नामानि सा यानि ते देवत्रा
 नामानि तैर्मा देवेभ्यः सुकृतं ब्रूतादित्येवैतदाह ॥ १० ॥

* का० श्रौ० सू० १३. ४. १७ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० ४२ । (२) शु० सं० अ० ८ क० ४२ । (३) शु०
 सं० अ० ८ क० ४२ । (४) शु० सं० अ० ८ क० ४२ ।

† का० श्रौ० सू० १३. ४. १८ ।

(५) शु० सं० अ० ८ क० ४३ ।

तामवार्जन्ति । सा यद्यपुरुषाऽभिवीता प्राचीयात्तत्र
विद्यादुरात्सीदयं यजमानः कल्याणं लोकमजैषीदिति
यद्युदीचीयाच्छ्रेयानस्मिँल्लोके यजमानो भविष्यतीति विद्या-
यदि प्रतीचीयादिबभ्यतिल्विल ऽइव धान्न्यतिल्विलो भवि-
ष्यतीति विद्यायदि दक्षिणेयात्क्षिप्त्रेऽस्माल्लोकाद्यजमानः
प्रेष्यतीति विद्यादेतानि विज्ञानानि ॥ ११ ॥ तद्या ऽएता-
स्तिस्रस्तिस्रस्त्रिंशत् शत्यधि भवन्ति । तास्वेतामुपसमाकुर्वन्ति
वि वा ऽएतां विराजं बृहन्ति यां व्याकुर्वन्ति विच्छिन्नो-
ऽएषा विराज्या विवृढा दशाक्षरा वै विराद तत्कृत्स्नां
विराजः सन्दधाति तां * होत्रे दद्याद्धोता हि साहस्र-
स्तस्मात्तां होत्रे दद्यात् ॥ १२ ॥ द्वौ वोन्नतारौ कुर्वीत ।
तयोर्व्यतरो नाऽऽश्रावयेत्तस्मा ऽएनां दद्याद्द्यूद्धो वा-
ऽएष ऽउन्नेता य ऽन्यत्विक् सन्नाऽऽश्रावयति व्य्यूद्धो ऽएषा
विराज्या विवृढा तद्द्यूद्ध ऽएवैतद्द्यूद्धं दधाति ॥ १३ ॥
तदाहुः । न सहस्रेऽधि किञ्चन दद्यात्सहस्रेण ह्येव सर्वा-
न्क्रामानाप्नोतीति तदु होवाचाऽऽसुरिः काममेव दद्या-
त्सहस्रेणाऽऽह सर्वान्क्रामानाप्नोति कामेनो ऽअस्येतरदत्तं
भवतीति ॥ १४ ॥ अथ यदि रथं वा युक्तं दास्यन्त्यात् ।
यद्वा वशायै वा वपायां हुतायां दद्यादुदवसानीयायां
वेष्टौ ॥ १५ ॥ स वै दक्षिणा नयन् । अन्न्यूना दशतो

* “सर्वतो नवसु दशमीं कृत्वा होत्रे दद्यात्, उन्नेतारौ वा वृत्वाऽनाश्रावयते, दश-दश-
भेदेन दक्षिणा दद्यात्” (का० श्रौ० सू० १३. ४. २०-२२) ।

अत्र देवयज्ञिकः—

“दशभ्यो दशकौ दत्वा चतुर्भ्योऽष्टौ च पञ्चकाप् ।

द्विकेन पूरयेत् षड्भ्यः षड्भ्यो द्विकमिति स्थितिः ॥” इति ।

नयेद्यस्मा ऽएकां दास्यन्त्स्याद्दशभ्यस्तेभ्यो दशतमुपावर्त्तयेद्यस्मै द्वे दास्यन्त्स्यात्पञ्चभ्यस्तेभ्यो दशतमुपावर्त्तयेद्यस्मै तिस्रो दास्यन्त्स्याद्विभ्यस्तेभ्यो दशतमुपावर्त्तयेद्यस्मै पञ्च दास्यन्त्स्याद्द्वाभ्यां ताभ्यां दशतमुपावर्त्तयेदेवमा शतात्तथो हाऽस्यैषाऽन्न्यूना विराडमुष्मिँल्लोके कामदुघा भवति ॥ १६ ॥ (H)

पञ्चमाध्याये अष्टमं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १२५ ॥

[व्यूढद्वादशाहर्माः]

तद्यत्रैतद्वादशाहेन * व्यूढच्छन्दसा यजते । तद्ग्रहान्व्यूहति व्यूहत ऽउद्गाता च होता च छन्दांशसि स ऽएष प्रज्ञात ऽएव पूर्वस्यहो भवति † समूढच्छन्दास्तदैन्द्रवायवाग्रान्गृह्णाति ॥ १ ॥ अथ चतुर्थेऽह्नाव्यूहति । ग्रहान्व्यूहन्ति छन्दांशसि तदागूयणागून्गृह्णाति प्राजापत्यं वा ऽएतच्चतुर्थमहर्भवत्यात्मा वा ऽआग्रयण ऽआत्मा

(H) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ५. ६. ५; तै० सं० ७. १. ५-७ ।

* का० श्रौ० सू० १२. ६. ३ ।

† समूढपक्षे व्यूढपक्षे च हौत्रे विशेषो हौत्रसूत्रे (आश्व० श्रौ० सू०, ऐ० ब्रा० च ४. १, २) ज्ञेयः । एवम् औद्गात्रे विशेषोऽपि लाव्यायनादौ द्रष्टव्यः ।

छन्दसां व्यूहनसि व्यूढात्मके द्वादशाहे उक्तम्—“छन्दांसि वा भन्योन्यस्याऽऽयतनमभ्यध्यायन् गायत्री त्रिष्टुभा, त्रिष्टुब्जगत्या, जगती गायन्त्येति” (ऐ० ब्रा० ४. ४. ५) ।

“स्वस्वस्थानविपरीतत्वेन उद्गानि स्थानान्तरे प्रक्षिप्तानि छन्दांसि अस्मिन् सोऽयं व्यूढ-छन्दा” (ऐ० ब्रा० सा० भा० ४. ४. ५) इति ।

वै प्रजापतिस्तस्मादाप्रयणाग्रान्गृह्णाति ॥ २ ॥ तं गृहीत्वा
न सादयति । प्राणा वै ग्रहा नेत्प्राणान्मोहयानीति
मोहयेद्ध प्राणान्यत्सादयेत्तं धारयन्त एवोपासतेऽथ
ग्रहान्गृह्णात्यथ यदा ग्रहान्गृह्णात्यथ यत्रैवैतस्य काल-
स्तदेनः हिङ्कृत्य सादयत्यथैतत्प्रज्ञातमेव पञ्चममहर्भवति
तदैन्द्रवायवाग्रान्गृह्णाति ॥ ३ ॥ अथ षष्ठेऽह-
न्व्यूहति । ग्रहान्व्यूहन्ति छन्दांस्ति तच्छुक्राग्रान्गृह्णा-
त्यैन्द्रं वा एतत्षष्ठमहर्भवत्येष वै शुक्रो य एष
तपत्येष उ उ एवेन्द्रस्तस्माच्छुक्राग्रान्गृह्णाति ॥ ४ ॥
तं गृहीत्वा न सादयति । प्राणा वै ग्रहा नेत्प्राणान्मो-
हयानीति मोहयेद्ध प्राणान्यत्सादयेत्तं धारयन्त एवोपा-
सतेऽथ ग्रहान्गृह्णात्यथ यदा ग्रहान्गृह्णात्यथ यत्रैवैतस्य
कालस्तदेनः सादयति ॥ ५ ॥ अथ सप्तमेऽहन्व्यूहति ।
ग्रहान्व्यूहन्ति छन्दांस्ति तच्छुक्राग्रान्गृह्णाति बार्हतं वा-
एतत्सप्तममहर्भवत्येष वै शुक्रो य एष तपत्येष उ उ-
एव बृहस्तस्माच्छुक्राग्रान्गृह्णाति ॥ ६ ॥ तं गृहीत्वा न
सादयति । प्राणा वै ग्रहा नेत्प्राणान्मोहयानीति मोहयेद्ध
प्राणान्यत्सादयेत्तं धारयन्त एवोपासतेऽथ ग्रहान्गृह्णात्यथ
यदा ग्रहान्गृह्णात्यथ यत्रैवैतस्य कालस्तदेनः सादयत्यथै-
तत्प्रज्ञातमेवाऽष्टममहर्भवति तदैन्द्रवायवाग्रान्गृह्णाति
॥ ७ ॥ अथ नवमेऽहन्व्यूहति ग्रहान्व्यूहन्ति छन्दा-
ंस्ति तदाप्रयणाग्रान्गृह्णाति जागतं वा एतन्नवममह-
र्भवत्यात्मा वा आग्रयणः सर्वं वा इदमात्मा जगत्त-

स्मदाग्रयणाग्रान्गृह्णाति ॥ ८ ॥ तं गृहीत्वा न सादयति ।
 प्राणा वै गृहा नेत्प्राणान्मोहयानीति मोहयेद्ध प्राणा-
 न्न्यत्सादयेत्तं धारयन्त एवोपासतेऽथ गृहान्गृह्णात्यथ
 यदा गृहान्गृह्णात्यथ यत्रैवैतस्य कालस्तदेनः हिङ्कृत्य साद-
 यति ॥ ९ ॥ तदाहुः । न व्यूहेद् गृहान्प्राणा वै गृहा
 नेत्प्राणान्मोहयानीति मोहयेद्ध प्राणान्न्यद्व्यूहेत्तस्मान्न
 व्यूहेत् ॥ १० ॥ तदु व्यूहेदेव । अङ्गानि वै गृहाः कामं
 वा ऽइमान्यङ्गानि व्यत्यासः शेते तस्मादु व्यूहेदेव
 ॥ ११ ॥ तदु नैव व्यूहेत् । प्राणा वै गृहा नेत्प्राणान्मोह-
 यानीति मोहयेद्ध प्राणान्न्यद्व्यूहेत्तस्मान्न व्यूहेत् ॥ १२ ॥
 किं नु तत्राऽद्धर्षोः । यदुद्गाता च होता च च्छन्दाथसि
 व्यूहत एतद्वा ऽअद्धर्षुर्व्यूहति गृहान्न्यदैन्द्रवायवाप्रा-
 न्प्रातःसवने गृह्णाति शुक्राग्रान्माध्यन्दिने सवन ऽआग्र-
 यणाग्रास्तृतीयसवने ॥ १३ ॥ (1)

पञ्चमाध्याये नवमं ब्राह्मणम् ॥ ९ ॥

[सोमापहरणादि]

यदि सोममपहरेयुः । विधावतेच्छतेति ब्रूयात्स यदि
 विन्दन्ति किमाद्रियेरन्न्यद्यु न विन्दन्ति तत्र प्रायश्चित्तिः
 क्रियते ॥ १ ॥ द्रयानि वै फाल्गुनानि । लोहितपुष्पाणि
 चाऽरुणपुष्पाणि च स यान्न्यरुणपुष्पाणि फाल्गुनानि तादृ-
 यभिषुणुयादेष वै सोमस्य न्यङ्गो यदरुणपुष्पाणि फाल्गुनानि
 तस्मादरुणपुष्पाण्यभिषुणुयात् ॥ २ ॥ यद्यरुणपुष्पाणि न

(1) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ५. ६. ६;
 तै० सं० ७. १. ७।

विन्देयुः । श्येनहृतमभिषुणुयाद्यत्र वै गायत्री सोममच्छा-
पतत्तस्या ऽआहरन्त्यै सोमस्याऽश्वशुरपतत्तच्छ्येनहृतमभव-
त्तस्माच्छ्येनहृतमभिषुणुयात् ॥ ३ ॥ यदि श्येनहृतं न
विन्देयुः । आदारानभिषुणुयाद्यत्र वै यज्ञस्य शिरोऽच्छि-
द्यत तस्य यो रसो व्यप्रुष्यत्तत ऽआदाराः समभवँस्तस्मा-
दादारानभिषुणुयात् ॥ ४ ॥ यद्यादारान्न विन्देयुः । अरुण-
दूर्वा ऽअभिषुणुयादेष वै सोमस्य न्यङ्गो यदरुणदूर्वास्तस्मा-
दरुणदूर्वा ऽअभिषुणुयात् ॥ ५ ॥ यद्यरुणदूर्वा न विन्देयुः ।
अपि यानेव काँश्च हरितान्कुशानभिषुणुयात्तत्राऽप्येकामेव
गां दद्यादथाऽवभृथादेवोदेत्य पुनर्दीक्षेत पुनर्यज्ञो ह्येव तत्र
प्रायश्चित्तिरिति नु सोमापहतानाम् ॥ ६ ॥ अथ कल-
शदिराम् । यदि कलशो दीर्घ्येताऽनुलिप्सद्धमिति ब्रूयात्स
यद्यनुलभेरन् प्रसृतमात्रं वाऽअलिमात्रं वा तदन्न्यैरेकधनैरब्भ्यु-
न्नीय यथाप्रभावं प्रचरेयुर्ध्वं नाऽनुलभरेन्नाग्रयणस्यैव प्र-
स्कन्द्याऽह्यैरेकधनैरब्भ्युन्नीय यथाप्रभावं प्रचरेयुः स यद्यनी-
तासु दक्षिणासु कलशो दीर्घ्येत तत्राऽप्येकामेव गां दद्यादथा-
ऽवभृथादेवोदेत्य पुनर्दीक्षेत पुनर्यज्ञो ह्येव तत्र प्रायश्चित्ति-
रिति नु कलशदिराम् ॥ ७ ॥ अथ सोमातिरिक्तानाम् । यद्यग्नि-
ष्टोममतिरिच्येत पूतभृत ऽएवोक्थं गृहीयाद्यद्युक्थमतिरि-
च्येत षोडशिनमुपेयुर्ध्वं षोडशिनमतिरिच्येत रात्रिमुपे-
युर्ध्वं रात्रिमतिरिच्येताऽहरुपेयुर्ध्वं तत्रेवाऽतीरेकोऽस्ति ॥ ८ ॥

पञ्चमाध्याये दशमं ब्राह्मणम् ॥ १० ॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

[अंशुग्रहः]

प्रजापतिर्वा ऽएष अददशुः सोऽस्यैष ऽआत्मेवाऽऽत्मा
 ह्ययं प्रजापतिस्तदस्यैतमात्मानं कुर्वन्ति यत्रैतं गृह्णन्ति
 तस्मिन्नेतान्प्राणान्दधाति यथा-यथैते प्राणा ग्रहा ऋष्या-
 ख्यायन्ते स ह सर्वतनूरेव यजमानोऽमुष्मिँल्लोके सम्भवति
 ॥ १ ॥ तदारम्भणवत् । यत्रैतं गृह्णन्त्यथैतदनारम्भणमिव
 यत्रैतं न गृह्णन्ति तस्माद्वा ऽअदशुं गृह्णाति ॥ २ ॥ तं वा-
 ऽऔदुम्बरेण पात्रेण गृह्णाति । प्रजापतिर्वा ऽएष प्राजापत्य-
 ऽउदुम्बरस्तस्मादौदुम्बरेण पात्रेण गृह्णाति ॥ ३ ॥ तं वै
 चतुःक्षकिना पात्रेण गृह्णाति । त्रयो वा ऽइमे लोकास्त-
 दिमानेव लोकान्ति सृभिराप्नोति प्रजापतिर्वा ऽअतीमाँल्लो-
 काँश्चतुर्थस्तत्प्रजापतिमेव चतुर्थ्याप्नोति तस्माच्चतुः-
 क्षकिना पात्रेण गृह्णाति ॥ ४ ॥ स वै तूष्णीमेव ग्रावाण-
 मादत्ते । तूष्णीमथंश्नुन्निवपति तूष्णीमप ऽउपसृजति
 तूष्णीमुद्यत्य सकृदभिषुणोति तूष्णीमेनमनवानञ्जुहोति
 तदेनं प्रजापतिं करोति ॥ ५ ॥ अथाऽस्याथं हिरण्यं बद्धं
 भवति । तदुपजिग्रति स अदेवाऽत्र क्षणुते वा वि वा
 लिशतेऽमृतमायुर्हिरण्यं तदमृतमायुरात्मन्धत्ते ॥ ६ ॥ तदु
 होवाच राम ऽऔपतस्विनिः । काममेव प्राणयात्काममुद-
 न्यायद्वै तूष्णीं जुहोति तदेवैनं प्रजापतिं करोतीति ॥ ७ ॥
 अथाऽस्याथं हिरण्यं बद्धं भवति । तदुपजिग्रति स
 अदेवाऽत्र क्षणुते वा वि वा लिशतेऽमृतमायुर्हिरण्यं
 तदमृतमायुरात्मन्धत्ते ॥ ८ ॥ तदु होवाच बुडिल ऽआश्व-

तराश्चिह्नः । उद्यत्यैव गृह्णीयान्नाऽभिषुण्यादभिषुण्वन्ति वा-
 ऽअन्याबभ्यो देवताबभ्यस्तदन्न्यथा ततः करोति यथो
 चाऽन्याबभ्यो देवताबभ्योऽथ यदुद्यच्छति तदेवाऽस्याऽभिषुतं
 भवतीति ॥ ९ ॥ तदु होवाच याज्ञवल्क्यः । अबभ्येव
 षुण्यान्न सोमऽइन्द्रमसुतो ममाद नाऽब्रह्माणो मघवानः
 सुतासऽइत्यृषिणाऽबभ्यनूक्तं न वा ऽअन्यस्यै कस्यै
 चन देवतायै सकृदभिषुणोति तदन्न्यथा ततः करोति
 यथो चाऽन्याबभ्यो देवताबभ्यस्तस्मादबभ्येव षुण्या-
 दिति ॥ १० ॥ तस्य द्वादश प्रथमगर्भाः । पष्ठौहो
 दुक्षिणा द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजा-
 पतिः प्रजापतिरदशुस्तदेनं प्रजापतिं करोति ॥ ११ ॥
 तासां द्वादश गर्भाः । ताश्चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिर्वै
 संवत्सरस्याऽर्द्धमासाः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापति-
 रदशुस्तदेनं प्रजापतिं करोति ॥ १२ ॥ तदु ह
 कौकूस्तः । चतुर्विंशतिमेवैताः प्रथमगर्भाः पष्ठौही-
 र्दक्षिणा ददावृषभं पञ्चविंशः हिरण्यमेतदु ह स ददौ
 ॥ १३ ॥ स वा एष न सर्वस्येव ग्रहीतव्यः । आत्मा-
 ह्यस्यैष यो न्वेव ज्ञातस्तस्य ग्रहीतव्यो यो वाऽस्य प्रियः
 स्याद्यो वाऽनूचानोऽनूक्तेनैनं प्राऽऽप्नुयात् ॥ १४ ॥ सहस्रे
 ग्रहीतव्यः । सर्वं वै सहस्रः सर्वमेष सर्ववेदसे ग्रहीतव्यः
 सर्वं वै सर्ववेदसः सर्वमेष विश्वजिति सर्वपृष्ठे ग्रही-
 तव्यः सर्वं वै विश्वजित्सर्वपृष्ठः सर्वमेष वाजपेये राज-

सूये ग्रहीतव्यः सर्वः हि तत्सत्रे ग्रहीतव्यः सर्वं वै
सत्रः सर्वमेष ऽएतानि ग्रहणानि ॥ १५ ॥ (A)

षष्ठाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[अतिग्राह्यग्रहग्रहणम्]

एतं वा ऽएते गच्छन्ति । षड्भिर्मासैर्य ऽएष
तपति ये संवत्सरमासते तदुच्यत ऽएव सामतो यथैतस्य
रूपं क्रियत ऽउच्यत ऽऋक्तोऽथैतदेव यजुष्टः पुरश्चरणतो
यदेतं गृह्णन्त्येतेनो ऽएवैनं गच्छन्ति ॥ १ ॥ अथाऽतो
* गृह्णात्येव । उदुं स्यं जातवेदसं देवं बहन्ति केतवः ।
दृशे विश्वाय सूर्यम् । उपयामग्रहीतोऽसि सूर्याय त्वा
बभ्राजायैष ते योनिः सूर्याय त्वा बभ्राजायेति ॥ २ ॥ (B)

षष्ठाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[पश्वयनस्तोमायने]

अथाऽतः पश्वयनस्यैव । पश्वेकादशिन्यैवेयात्स-
ऽआग्नेयं प्रथमं पशुमालभतेऽथ वारुणमथ पुनराग्नेयमेवमेवैतया
पश्वेकादशिन्येयात् ॥ १ ॥ अथो ऽअप्यैन्द्राग्नमेवाऽहरहः
पशुमालभेत । अग्निर्वै सर्वा देवता ऽअग्नौ हि सर्वाभ्यो
देवताभ्यो जुहतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तत्सर्वाश्चैवैतदेवता

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ५. ८. १ ।

* का० श्रौ० सू० १३. २. १४ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० ४१ ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ५. ७. ३ ।

नाऽपराध्नोति यो च यज्ञस्य देवता तां नाऽपराध्नोति
॥ २ ॥ अथाऽत स्तोमाय नस्यैव । आग्नेयमग्निष्टोम ऽआल-
भेत तद्धि सलोम यदाग्नेयमग्निष्टोम ऽआलभेत यद्युक्थ्यः
स्यादैन्द्राशं द्वितीयमालभेतैन्द्राग्नानि ह्युक्थ्यानि यदि षोडशी
स्यादैन्द्रं तृतीयमालभेतैन्द्रो हि षोडशी यद्यतिरात्रः
स्यात्सारस्वतं चतुर्थमालभेत वाग्वै सरस्वती योषा वै
वाग्योषा रात्रिस्तद्यथायथं व्यज्ञक्रतून्व्यावर्त्तयत्येतानि त्री-
ण्ययनानि तेषां यतमुत्क्रामयेत तेनेयाद्वा ऽउपालम्भ्यौ
पशू सौख्यं द्वितीयं पशुमालभते वैषुवतेऽहन्प्राजापत्यं
महाव्रते ॥ ३ ॥ (C)

षष्ठाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[महाव्रतीयः]

अथाऽतो महाव्रतीयस्यैव । प्रजापतेर्ह वै प्रजाः
ससृजानस्य पृथ्वीं विस्वस्रष्टुः स विस्वस्तैः पृथ्विर्भ्र-
शशाक स्रष्टुः हातुं ततो देवा ऽअर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेऽरुस्त-
ऽएतं महाव्रतीयं ददृशुस्तमस्मा ऽअगृह्णन्तेनाऽस्य पृथ्वीं
समदधुः ॥ १ ॥ स स्रष्टुः हितैः पृथ्विः । इदमन्नाद्यमवभ्यु-
त्तस्तथौ यदिदं प्रजापतेरन्नाद्यं व्यद्वै मनुष्याणामुशनं तद्दे-
वानां व्रतं महद्वा ऽइदं व्रतमभूद्येनाऽयः समहास्तेति तस्मा-
न्महाव्रतीयो नाम ॥ २ ॥ एवं वा ऽएते भवन्ति । ये
संवत्सरमासते यथैव तत्प्रजापतिः प्रजाः ससृजान-

[ग्रहस्तुतिः]

एष वै ग्रहः । य एष तपति येनेमाः सर्वाः प्रजा
गृहीतास्तस्मादाहुर्ग्रहान्गृहीम ऽइति चरन्ति ग्रहगृहीताः
सन्त ऽइति ॥ १ ॥ वागेव ग्रहः । वाचा हीदः सर्वं
गृहीतं किमु तद्यद्वाग्रहः ॥ २ ॥ नामैव ग्रहः । नाम्ना
हीदः सर्वं गृहीतं किमु तद्यन्नाम ग्रहो बहूनां वै
नामानि विद्वाऽथ नस्तेन ते न गृहीता भवन्ति ॥ ३ ॥
अन्नमेव ग्रहः । अन्नेन हीदः सर्वं गृहीतं तस्माद्यावन्तो
नोऽशनमश्नन्ति ते नः सर्वे गृहीता भवन्त्येषैव स्थितिः
॥ ४ ॥ स य एष सोमग्रहः । अन्नं वा एष स यस्यै
देवताया एतं ग्रहं गृह्णाति साऽस्मै देवतैतेन ग्रहेण गृहीता
तं कामः समर्द्धयति यत्काम्या गृह्णाति स ऽउद्यन्तं
वाऽऽदित्यमुपतिष्ठतेऽस्तं खन्तं वा गृहोऽस्यमुमनयाऽऽर्त्या
गृहाणाऽसावदोमा प्रापदिति यं द्विष्यादसावस्मै कामो मा
समर्द्धीति वा न हैवाऽस्मै स कामः समृद्धयते यस्मा-
एवमुपतिष्ठते ॥ ५ ॥ (E)

षष्ठाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

[सौमिकं ब्रह्मत्वम्]

देवा ह वै यज्ञं तद्वानाः । तेऽसुररक्षसेभ्यऽआस-
द्वाद्भिभयाश्चकुस्ते होचुः को नो दक्षिणतः ऽआसिष्यते-
ऽथाऽभयेऽनाष्ट्रं ऽउत्तरतो यज्ञमुपचरिष्याम ऽइति ॥ १ ॥

ते होचुः । य एव नो वीर्यवत्तमः स दक्षिणत आस्ता-
 मथाऽभयेऽनाष्ट्र उत्तरतो यज्ञमुपचरिष्याम इति
 ॥ २ ॥ ते होचुः । इन्द्रो वै नो वीर्यवत्तम इन्द्रो दक्षिणत-
 आस्तामथाऽभयेऽनाष्ट्र उत्तरतो यज्ञमुपचरिष्याम इति
 ॥ ३ ॥ ते हेन्द्रमूचुः । त्वं वै नो वीर्यवत्तमोऽसि त्वं दक्षिणत-
 आस्वाऽथाऽभयेऽनाष्ट्र उत्तरतो यज्ञमुपचरिष्याम इति
 ॥ ४ ॥ स होवाच । किं मे ततः स्यादिति ब्राह्मणाच्छ्र-
 स्या ते ब्रह्मसाम त इति तस्माद्ब्राह्मणाच्छ्र-
 प्रवृणीत इन्द्रो ब्रह्मा ब्राह्मणादितीन्द्रस्य हेषा स इन्द्रो
 दक्षिणत आस्ताऽथाऽभयेऽनाष्ट्र उत्तरतो यज्ञमुपाऽऽचर-
 स्तस्माद्य एव वीर्यवत्तमः स्यात्स दक्षिणत आसीता-
 थाऽभयेऽनाष्ट्र उत्तरतो यज्ञमुपचरेयुष्यो वै ब्राह्मणानामनू-
 चान्तमः स एषां वीर्यवत्तमोऽथ यदिदं य एव कश्च
 ब्रह्मा भवति कुवित्चूणीमास्त इति तस्माद्य एव वीर्य-
 वत्तमः स्यात्स दक्षिणत आसीताऽथाऽभयेऽनाष्ट्र उत्तरतो
 यज्ञमुपचरेयुस्तस्माद्ब्राह्मणा दक्षिणत आसतेऽथाऽभये-
 नाष्ट्र उत्तरतो यज्ञमुपचरन्ति ॥ ५ ॥ स यत्राऽह ।
 ब्रह्मन्स्तोष्यामः प्रशास्तरिति तद् ब्रह्मा *जपत्येतं ते
 देवं सवितर्यज्ञं प्राहुर्वृहस्पतये ब्रह्मणे । तेन यज्ञमव
 तेन यज्ञपतिं तेन मामव । स्तुत सवितुः प्रसव इति सो-
 ऽसवेव बन्धुरेतेन न्वेव भूयिष्ठा इवोपचरन्ति ॥ ६ ॥
 अनेन त्वेवोपचरेत् । 'देव सवितरेतद् बृहस्पते ष्येति' तस्स-

वितारं प्रसवायोपधावति स हि देवानां प्रसविता बृहस्पते
 प्रेति बृहस्पतिर्वै देवानां ब्रह्मा तद्य ऽएव देवानां ब्रह्मा
 तस्मा ऽएवैतत्प्राऽऽह तस्मादाह बृहस्पते प्रेति ॥ ७ ॥
 अथ मैत्रावरुणो जपति । 'प्रसूतं देवेन सवित्रा जुष्टं मित्रा-
 वरुणाभ्यामि'ति तत्सवितारं प्रसवायोपधावति स हि
 देवानां प्रसविता जुष्टं मित्रावरुणाभ्यामिति मित्रावरुणौ
 वै मैत्रावरुणस्य देवते तद्ये ऽएव मैत्रावरुणस्य देवते
 ताभ्यामेवैतत्प्राऽऽह तस्मादाह जुष्टं मित्रावरुणा-
 भ्यामिति ॥ ८ ॥ (F)

षष्ठाध्याये षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

[ब्रह्मत्व-सदो-हविर्धान-विधिशेषः]

त्रयी वै विद्या । ऋचो यजूंषि सामानीयमेव
 चोऽस्यां हर्चति योऽर्चति स वागेवर्चो वाचा हर्चति
 योऽर्चति सोऽन्तरिक्षमेव यजूंषि द्यौः सामानि सैषा
 त्रयी विद्या सौम्येऽद्वारे प्रयुज्यते ॥ १ ॥ इममेव लोक-
 मृचा जयति । अन्तरिक्षं व्यजुषा दिवमेव सामन्ना तस्माद्य-
 स्यैका विद्याऽनूक्ता स्यादृश्वेवाऽपीतरयोर्निर्मितं विवक्षेते-
 समेव लोकमृचा जयत्यन्तरिक्षं व्यजुषा दिवमेव सामन्ना
 ॥ २ ॥ तद्वा ऽएतत् । सहस्रं वाचं प्रजातं द्वे ऽद्वन्द्वस्तृ-
 तीये तृतीयं विष्णुर्ऋचश्च सामानि चेन्द्रो यजूंषि विष्णु-
 स्तस्मात्सदस्यकूसाभाभ्यां कुर्वन्त्येन्द्रः हि सदः ॥ ३ ॥
 [अर्धप्रपाठकः ६३ ॥] अथैतं विष्णुं व्यजम् । एतैर्यजुर्भिर्हं पुर-

ऽइवैव विवभ्रति तस्मात्पुरश्चरणं नाम ॥४॥ द्वागेवुर्चश्च
 सामानि च । मन एव यजृथंषि सा यत्रेयं द्वागासीत्सर्व-
 मेव तत्राऽक्रियत सर्वं प्राऽज्ञायताऽथ यत्र मनऽआसीन्नैव तत्र
 किञ्चनाऽक्रियत न प्राऽज्ञायत नो हि मनसा ध्यायतः
 कश्चनाऽऽजानाति ॥५॥ ते देवा वाचमब्रुवन् । प्राचीं प्रेहीदं
 प्रज्ञपयेति सा होवाच किं मे ततः स्यादिति यत्किञ्चाऽ-
 वषट्कृतं स्वाहाकारेण यजे दूयते तत्तऽइति तस्माद्य-
 त्किञ्चाऽवषट्कृतं स्वाहाकारेण यजे दूयते तद्वाचः सा प्राचीं
 प्रैत्सैतत्प्राज्ञपयद्वितीदं कुरुतेतीदं कुरुतेति ॥ ६ ॥ तस्मादु
 कुर्वन्त्येवर्चा हविर्द्धानि । प्रातरनुवाकमब्रुवाह सामिधेनीरब्रुवाह
 ग्रावणोऽभिष्टौत्येवः हि सयुजावभवताम् ॥ ७ ॥ तस्मादु
 कुर्वन्त्येव सदसि । यजुषौदुम्बरीमुच्छ्रयन्ति सदः सस्मिन्वन्ति
 धिष्ण्यानुपकिरन्त्येवः हि सयुजावभवताम् ॥ ८ ॥ तद्वा-
 एतत्सदः परिश्रयन्ति । एतस्मै मिथुनाय तिरऽइवेदं
 मिथुनं चर्याताऽइति वयुद्धं वा एतन्निमथुनं यदन्त्यः
 पश्यति तस्माद्यद्यपि जायापती मिथुनं चरन्तौ पश्यन्ति
 व्येव द्रवतऽआग एव कुर्वते तस्मादद्वारेण सदः
 प्रेक्षमाणं ब्रूयान्मा प्रेक्षथाऽइति यथा ह मिथुनं चर्य-
 माणं पश्येदेवं तत्कामं द्वारेण देवकृतः हि द्वारम् ॥ ९ ॥
 एवमेवैतद्धविर्द्धानं परिश्रयन्ति । एतस्मै मिथुनाय तिरऽइवेदं
 मिथुनं चर्याताऽइति वयुद्धं वा एतन्निमथुनं यदन्त्यः
 पश्यति तस्माद्यद्यपि जायापती मिथुनं चरन्तौ पश्यन्ति
 व्येव द्रवतऽआग एव कुर्वते तस्मादद्वारेण हविर्द्धानं

प्रेक्षमाणं ब्रूयान्मा प्रेक्षथा ऽहुति यथा ह मिथुनं चर्च्यमाणं
 पश्येदेवं तत्कामं द्वारेण देवकृतः हि द्वारम् ॥ १० ॥
 तद्वा ऽएतद् । वृषा साम योषामृचः सदस्यद्धेति तस्मा-
 न्मिथुनादिन्द्रो जातस्तेजसो वै तत्तेजो जातं यदृचश्च
 साम्नश्चचेन्द्र ऽहुद्र ऽहुति ह्येतमाचक्षते य ऽएष तपति
 ॥ ११ ॥ अथैतद् वृषा सोमः । योषा ऽअपो हविर्दाने-
 ऽद्धेति तस्मान्मिथुनाच्चन्द्रमा जातोऽन्नाद्वै तदन्नं जातं
 यदद्भ्यश्च सोमाच्च चन्द्रमाश्चचन्द्रमा ह्येतस्याऽन्नं ख्य-
 ऽएष तपति तद्यजमानं चैवैतज्जनयत्यन्नाद्यं चाऽस्मै जनय-
 त्यृचश्च साम्नश्च यजमानं जनयत्यद्भ्यश्च सोमाच्चा-
 ऽस्माऽन्नाद्यम् ॥ १२ ॥ यजुषा ह वै देवाः । अग्रे यज्ञं
 तेनिरेऽथर्चाऽथ साम्ना तदिदमप्येतर्हि यजुषैवाग्रे यज्ञं
 तन्वतेऽथर्चाऽथ साम्ना यजो ह वै नामैतद्यजुरिति
 ॥ १३ ॥ यत्र वै देवाः । इमा विद्याः कामान्दुदुहे तद्ध यजुर्वि-
 द्यैव भूयिष्ठान्कामान्दुदुहे सा निर्वीततमेवाऽऽस सा
 नेतरे विद्ये प्रत्यास नाऽन्तरिक्षलोक ऽहुतरौ लोकौ
 प्रत्यास ॥ १४ ॥ ते देवा ऽअकामयन्त । कथं न्वियं
 विद्येतरे विद्ये प्रतिस्यात्कथमन्तरिक्षलोक ऽहुतरौ
 लोकौ प्रतिस्यादिति ॥ १५ ॥ ते होचुः । उपा७३श्वेव
 यजुर्विभश्चराम तत ऽएषा विद्येतरे विद्ये प्रतिभवि-
 ष्यति ततोऽन्तरिक्षलोक ऽहुतरौ लोकौ प्रति भवि-
 ष्यतीति ॥ १६ ॥ तैरुपा७३श्वचरन् । आप्याययन्नेवैनानि
 तत्तत ऽएषा विद्येतरे विद्ये प्रत्यासीत्ततोऽन्तरिक्षलोक-

ऽइतरौ लोकौ प्रत्यासीत्तस्माद्यजूंषि निरुक्तानि
 सन्त्यनिरुक्तानि तस्मादयमन्तरिक्षलोको निरुक्तः स-
 च्चनिरुक्तः ॥ १७ ॥ स य ऽउपांशु यजुर्भिश्चरति ।
 आप्यायत्येवैनानि स तान्येनमापीनान्याऽऽप्याययन्त्यथ
 य ऽउच्चैश्चरति रूक्षयत्येवैनानि स तान्येनः रूक्षाणि
 रूक्षयन्ति ॥ १८ ॥ वागेवर्चश्च सामानि च । मन ऽएव
 यजूंषि स य ऽऋचा च साम्ना च चरन्ति वाक्ते भव-
 न्त्यथ ये यजुषा चरन्ति मनस्ते भवन्ति तस्मान्नाऽनभि-
 प्रेषितमङ्कुर्युणा किञ्चन क्रियते यदैवाऽङ्कुराहाऽनुब्रूहि
 यजेत्यथैव ते कुर्वन्ति य ऽऋचा कुर्वन्ति यदैवाऽङ्कुराह
 सोमः पवत ऽउपावर्त्तद्धमित्यथैव ते कुर्वन्ति ये साम्ना
 कुर्वन्ति नो ह्यनभिगतं मनसा वाग्वदति ॥ १९ ॥ तद्वा ऽएत-
 इमनोऽङ्कुर्युः । पुर ऽइवैव चरति तस्मात्पुरश्चरणं नाम
 पुर ऽइव ह वै श्रिया यशसा भवति य ऽएवमेतद्देव ॥ २० ॥
 तद्वा ऽएतदेव पुरश्चरणम् । य ऽएष तपति स ऽएतस्यैवा-
 ऽऽवृता चरेद् ग्रहं गृहीत्वैतस्यैवाऽऽवृतमन्वावर्त्तत प्रतिगीर्ष्यै-
 तस्यैवाऽऽवृतमन्वावर्त्तत ग्रहः ह्रुत्वैतस्यैवाऽऽवृतमन्वावर्त्तत
 स हैष भर्ता स यो हैवं विद्वानेतस्याऽऽवृता शक्नोति चरितुः
 शक्नोति हैव भार्याभर्तुम् ॥ २१ ॥ (G)

षष्ठाध्याये सप्तमं ब्रह्मणम् ॥ ७ ॥

[सत्रायणम्]

या वै दीक्षा सा निषत् । तत्सत्रं तस्मादेना नाऽऽसत्-
 ऽद्वत्याहुरथ यत्ततो यज्ञं तद्वते तद्यन्ति तन्नयति यो नेता
 भवति स तस्मादेनाद्व्यन्तीत्याहुः ॥ १ ॥ या ह दीक्षा
 सा निषत् । तत्सत्रं तदयनं तत्सत्रायणमथ यत्ततो यज्ञ-
 स्योदृचं गत्वोत्तिष्ठन्ति तदुत्थानं तस्मादेनानुदस्थुरित्या-
 हुरिति नु पुरस्ताद्वदनम् ॥ २ ॥ अथ दीक्षिष्यमाणाः
 समवस्यन्ति । ते यद्यग्निं चेष्यमाणा भवन्त्यरुणिष्वेवा-
 ऽग्नीन्त्समारोह्योपसमायन्ति यत्र प्राजापत्येन पशुना यक्ष्य-
 माणा भवन्ति मथित्वोपसमाधायोद्धृत्याऽऽहवनीयं व्यजन्त-
 ऽण्तेन प्राजापत्येन पशुना ॥ ३ ॥ तस्य शिरो निधति ।
 तेषां यदि तदहर्दीक्षा न समैत्यरुणिष्वेवाऽग्नीन्त्समारोह्य
 यथायथं विपरेत्य जुह्वति ॥ ४ ॥ अथ यदहरेषां दीक्षा
 समैति । अरुणिष्वेवाऽग्नीन्त्समारोह्योपसमायन्ति यत्र
 दीक्षिष्यमाणा भवन्ति गृहपतिरेव प्रथमो मन्थते मध्यं
 प्रति शालाया ऽअथेतरेषामर्द्धा दक्षिणत ऽउपविशन्त्यर्द्धा-
 ऽउत्तरतो मथित्वोपसमाधायैकैकमेवोल्मुकमादायोपसमा-
 यन्ति गृहपतेर्गार्हपत्यं गृहपतेरेव गार्हपत्यादुद्धृत्याऽऽहव-
 नीयं दीक्षन्ते तेषां समान ऽआहवनीयो भवति
 नाना गार्हपत्या दीक्षोपसत्सु ॥ ५ ॥ अथ यदहरेषां
 क्रयो भवति । तदहर्गार्हपत्यां चितिमुपदधात्यथेतरेभ्य-
 ऽउपवसथे धिष्णयाद्वैसर्जिनानां काले प्राच्यः पत्न्य-
 ऽउपसमायन्ति प्रजहत्येतानपरानग्नीद्भुत ऽएव वैस-

जिने ॥ ६ ॥ राजानं प्रणयति । उद्यत ऽएवैष ऽआग्नीध्री-
 योऽग्निर्भवत्यथैत ऽएकैकमेवोल्मुकमादाय यथाधिष्ण्यं
 विपरायन्ति तैरेव तेषामुल्मुकैः प्रग्नन्तीति ह स्माऽऽह
 याज्ञवल्क्यो ये तथा कुर्वन्तीत्येतन्वेकमयनम् ॥ ७ ॥ अथेदं
 द्वितीयम् । अरणिष्वेवाऽग्नीन्समारोह्योपसमायन्ति यत्र
 प्राजापत्येन पशुना यक्ष्यमाणा भवन्ति मथित्वोपसमाधा-
 योद्धृत्याऽऽहवनीयं यजन्त ऽएतेन प्राजापत्येन पशुना
 ॥ ८ ॥ तस्य शिरो निदधति । तेषां यदि तदुहर्द्दीक्षा न
 समैत्यरणिष्वेवाऽग्नीन्समारोह्य यथायथं विपरेत्य जुह्वति
 ॥ ९ ॥ अथ यदुहरेषां दीक्षा समैति । अरणिष्वेवाऽग्नीन्स-
 मारोह्योप समायन्ति यत्र दीक्षिष्यमाणा भवन्ति गृहपतिरेव
 प्रथमो मन्थतेऽथेतरे पर्युपविश्य मन्थन्ते ते जातं-
 जातमेवाऽनुप्रहरन्ति गृहपतेर्गार्हपत्ये गृहपतेरेव गार्हपत्या-
 दुद्धृत्याऽऽहवनीयं दीक्षन्ते तेषां समान ऽआहवनीयो
 भवति समानो गार्हपत्यो दीक्षोपसत्सु ॥ १० ॥ अथ यदु-
 हरेषां क्रयो भवति । तदुहर्गार्हपत्यां चित्तिमुपदधात्यथेतरे-
 बभ्य ऽउपवसथे धिष्ण्यान्वैसर्जिनानां काले प्राच्यः पत्न्य-
 ऽउपसमायन्ति प्रजहत्येतमपरमग्निः हुत ऽएव वैसर्जिने
 ॥ ११ ॥ राजानं प्रणयति । उद्यत ऽएवैष ऽआग्नीध्रीयो-
 ऽग्निर्भवत्यथैत ऽएकैकमेवोल्मुकमादाय यथाधिष्ण्यं विपरा-
 यन्ति समदमु हैव ते कुर्वन्ति समद्वैनाद्विन्दत्यर्चुका ह
 भवन्त्यपि ह तमर्द्धः समद्विन्दति यस्मिन्नर्द्धे यजन्ते ये
 तथा कुर्वन्त्येतद् द्वितीयमयनम् ॥ १२ ॥ अथेदं तृतीयम् ।

गृहपतेरेवाऽरण्योऽसंबदन्ते यऽऽतुतोऽग्निर्जनिष्यते स नः सह यदनेन यजेन जेष्यामोऽनेन पशुबन्धेन तन्नः सह सह नः साधुकृत्या यऽएव पापं करवत्तस्यैव तदित्येवमुक्त्वा गृहपतिरेव प्रथमः समारोहयतेऽथेतरेऽभ्यः समारोहयति स्वयं वैव समारोहयन्ते तऽआयन्ति यत्र प्राजापत्येन पशुना यक्ष्यमाणा भवन्ति मथित्वोपसमाधायोद्धृत्याऽऽहवनीयं यजन्त एतेन प्राजापत्येन पशुना ॥ १३ ॥ तस्य शिरो निदधति । तेषां यदि तदहर्दीक्षा न समैत्यरणिष्वेवाऽग्नीन्त्समारोह्य यथायथं विपरेत्य जुहति ॥ १४ ॥ अथ यदहरेषां दीक्षा समैति । गृहपतेरेवाऽरण्योऽसंबदन्ते यऽऽतुतोऽग्निर्जनिष्यते स नः सह यदनेन यजेन जेष्यामोऽनेन सत्रेण तन्नः सह सह नः साधुकृत्या यऽएव पापं करवत्तस्यैव तदित्येवमुक्त्वा गृहपतिरेव प्रथमः समारोहयतेऽथेतरेऽभ्यः समारोहयति स्वयं वैव समारोहयन्ते तऽआयन्ति यत्र दीक्षिष्यमाणा भवन्ति मथित्वोपसमाधायोद्धृत्याऽऽहवनीयं दीक्षन्ते तेषां समानऽआहवनीयो भवति समानो गार्हपत्यो दीक्षोपसत्सु ॥ १५ ॥ अथ यदहरेषां क्रयो भवति । तदहर्गार्हपत्यां चित्तिमुपदधात्यथेतरेऽभ्यऽउपवसथे धिषण्यान्वैसर्जिनानां काले प्राञ्च्यः पत्न्यऽउपसमायन्ति प्रजहत्येतमपरमग्निः हुतऽएव वैसर्जिने ॥ १६ ॥ राजानं प्रणयति । उद्यतऽएवैषऽआग्नीध्रीयोऽग्निर्भवत्यथैनऽएकैकमेवोल्मुकमादाय यथाधिष्यं विप्रायन्ति तत्तत्कृतं नाऽकृतं यन्नाना धिषण्या

भवन्ति वरीयानाक्राशोऽसत्परिचरणायेत्यथ यन्नाना पुरो-
डाशा भूयो हविरुच्छिष्टमसत्समाप्त्या ऽइति ॥ १७ ॥
अथ येन सत्रेण देवाः । क्षिप्त्र ऽएव पाप्मानमपाऽघ्नतेमां
जितिमजयन्त्येषामियं जितिस्तदुत ऽउद्यत ऽएकगृहपतिका
वै देवा ऽएकपुरोडाशा ऽएकधिष्याः क्षिप्त्र ऽएव पाप्मान-
मपाऽघ्नत क्षिप्त्रे प्राऽजायन्त तथो ऽएवैत ऽएकगृहपति-
का ऽएकपुरोडाशा ऽएकधिष्याः क्षिप्त्र ऽएव पाप्मानपघ्नते
क्षिप्त्रे प्रजायन्ते ॥ १८ ॥ अथाऽदः पूर्वस्मिन्नुदीचीनवःशा
शाला भवति । तन्मानुषः समान् ऽआहवनीयो भवति
नाना गार्हपत्यास्तद्विकृष्टं गृहपतेरेव गार्हपत्ये जाघन्या
पत्नीः संव्याजयन्त्याज्येनेतरे प्रतियजन्त ऽआसते तद्वि-
कृष्टम् ॥ १९ ॥ अथाऽत्र प्राचीनवःशा शाला भवति ।
तदेवत्रा समान् ऽआहवनीयो भवति समानो गार्हपत्यः
समान् ऽआग्नीध्रीयस्तदेतत्सत्रः समृद्धं यथैकाहः समृद्ध-
ऽएव तस्य न हलाऽस्ति तस्यैषैव समान्नावृद्यदन्य-
द्विष्येबभ्यः ॥ २० ॥

षष्ठाध्याये अष्टमं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

[सत्रधर्माः]

देवा ह वै सत्रमासत । श्रियं गच्छेम यशः स्यामा-
ऽन्नादाः स्यामेति तेबभ्य ऽएतदन्नाद्यमभिजितमपाऽचिक्र-
मिषत्पशवो वा ऽअन्नं पशवो हैवैबभ्यस्तदुपाचिक्रमिषद्व्य-
द्वै न ऽइमे श्रान्ता न हिथ्स्युः कथमिव स्विन्नः सक्षयन्त-

ऽहुति ॥ १ ॥ त एते गार्हपत्ये द्वे ऽआहुती ऽअजुहवुः ।
 गृहा वै गार्हपत्यो गृहा वै प्रतिष्ठा तदेनाङ्गहेष्वेव न्यय-
 च्छंस्तथैबभ्य एतदन्नाद्यमभिजितं नाऽपाऽकामत् ॥ २ ॥
 तथो ऽएवेमे सत्रमासते । ये सत्रमासते श्रियं गच्छेम
 यशः स्यामाऽन्नादाः स्यामेति तेबभ्य एतदन्नाद्यमभिजित-
 मपचिक्रमिषति पशवो वा ऽअन्नं पशवो हवैबभ्यस्तदुप-
 चिक्रमिषन्ति यद्वै न ऽइमे श्रान्ता न हिंस्यात् कथमिव
 स्विन्नः सक्षयन्त ऽहुति ॥ ३ ॥ त एते गार्हपत्ये द्वे-
 ऽआहुती जुह्वति । गृहा वै गार्हपत्यो गृहा वै प्रतिष्ठा
 तदेनाङ्गहेष्वेव नियच्छन्ति तथैबभ्य एतदन्नाद्यमभिजितं
 नाऽपकामति ॥ ४ ॥ तथो ऽएवैतस्मात् । एतदन्नाद्यमुपा-
 ऽऽहृतमपचिक्रमिषति यद्वै माऽयं न हिंस्यात्कथमिव
 स्विन्मा सक्षयत ऽहुति ॥ ५ ॥ तस्य परस्तादेवाऽग्ने-
 ऽल्पश ऽइव प्राऽश्नाति । तदेनदुपनिमदति तद्वेद न वै
 तथा भूयथाऽमहसि न वै मा हिंसीदिति तदेनमुपा-
 ऽवश्रयते स ह प्रिय एवाऽन्नस्याऽन्नादो भवति य एवं
 विद्वानेतस्य व्रतः शक्नोति चरितुम् ॥ ६ ॥ तद्वा एतत् ।
 * दशमेऽहन्तस्त्रोत्थानं क्रियते तेषामेकैक एव वाचं व्यम-
 ऽआस्ते वाचमाप्याययँस्तयाऽपीनयाऽयातयाम्न्योत्तरम-
 हस्तन्वतेऽथेतरे विस्मृज्यन्ते समिद्धारा वा स्वाध्यायं वा
 तत्राऽप्यश्नन्ति ॥ ७ ॥ तेऽपराह् उपसमेत्य । अप ऽउप-
 स्पृश्य पत्नीशालः सम्प्रपद्यन्ते तेषु समन्वारब्धेष्वेते-

ऽआहुती * जुहोती[†] ह रतिरिह रमद्धमिह धृतिरिह स्व-
 धृतिः स्वाहे[‡]ति पशूनेवैतदाह पशूनेवैतदास्मन्नियच्छन्ते
 ॥ ८ ॥ अथ द्वितीयां जुहोति । 'उपैसृजन्धरुणं मात्र'
 ऽइत्यग्निमेवैतत्पृथिव्या ऽउपसृजन्नाह 'धरुणो मातरं धृय-
 न्नित्य'ग्निमेवैतत्पृथिवीं धृयन्तमाह 'रायस्पोषमस्मासु दीध-
 रत्स्वाहे'ति पशवो वै रायस्पोषः पशूनेवैतदास्मन्नियच्छन्ते
 ॥ ९ ॥ ते प्राञ्च ऽउपनिष्क्रामन्ति । ते पञ्चात्प्राञ्चो
 हविर्द्धानि सम्प्रपद्यन्ते पुरस्ताद्वै प्रत्यश्चस्तं स्यमाना-
 ऽअथैवः सत्रोत्थाने ॥ १० ॥ त ऽउत्तरस्य † हविर्द्धानस्य ।
 जघुन्न्यायां कूबर्ष्यां सामाऽभिगायन्ति 'सत्रस्य ऽऋद्धि-
 रि'ति राद्धिमेवैतदभ्युत्तिष्ठन्त्युत्तरवेदेर्वोत्तरायां श्रोणा-
 वितरं तु कृततरम् ॥ ११ ॥ यदुत्तरस्य हविर्द्धानस्य ।
 जघुन्न्यायां कूबर्ष्यामगन्म ज्योतिरमृता ऽअभूमे'ति
 ज्योतिर्वा ऽएते भवन्त्यमृता भवन्ति ये सत्रमासते 'दिवं
 पृथिव्या ऽअध्यारुहामे'ति दिवं वा ऽएते पृथिव्या-
 ऽअध्यारोहन्ति ये सत्रमासतेऽविर्दाम देवानि'ति बिन्दन्ति
 हि देवान्स्वर्ज्योतिरि'ति त्रिर्बिधनमुपाऽव्यन्ति स्वर्हेते
 ज्योतिर्हेते भवन्ति तद्यदेवैतस्य साम्नो रूपं तदेवैते

* का० श्रौ० सू० १२. ४. ८, ९ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० ५१ । (२) शु० सं० अ० ८ क० ५१ । (३) शु० सं०
 अ० ८ क० ५१ । (४) शु० सं० अ० ८ क० ५१ ।

† का० श्रौ० सू० १२. ४. १० ।

(५) शु० सं० अ० ८ क० ५२ । (६) शु० सं० अ० ८ क० ५२ । (७) शु० सं०
 अ० ८ क० ५२ । (८) शु० सं० अ० ८ क० ५२ । (९) शु० सं० अ० ८ क० ५२ ।

भवन्ति ये सत्रमासते ॥ १२ ॥ ते दक्षिणस्य हविर्द्वानस्य ।
अधोऽधोऽक्षः सर्पन्ति स यथाऽहिस्त्वचो निर्मुच्येतैवः
सर्वस्मात्पाप्मनो निर्मुच्यन्तेऽतिच्छन्दसा सर्पन्त्येषा
वै सर्वाणि छन्दाऽंसि यदतिच्छन्दास्तथैनान्पाप्मा ना-
ऽन्वत्येति तस्मादतिच्छन्दसा सर्पन्ति ॥ १३ ॥ ते
* सर्पन्ति । 'युवं तमिन्द्रा पर्वता पुरोयुधा यो नः पृत-
न्यादप तं तमिद्धतं बज्जेण तं तमिद्धतम् । दूरे चत्ताऽय
छन्तसद् गृहनं व्यदिनक्षत् । अस्माकः शत्रून्परि शूर
विश्वतोऽदर्मा दर्षिष्ट विश्वत' इति ॥ १४ ॥ ते प्राञ्च-
ऽउपनिष्क्रामन्ति । ते पुरस्तात्प्रत्यञ्चः सदः † सम्प्रपद्यन्ते
पश्चाद्वै प्राञ्चस्तऽस्यमाना ऽअथैवः सत्रोत्थाने ॥ १५ ॥
ते यथा धिष्ण्यमेवोपविशन्ति । देवेभ्यो ह वै वाचो रसो-
ऽभिजितोऽपचिक्रमिषां चकार स इहामेव पराङ्मयसि-
सृप्सदियं वै वाक्तस्या ऽएष रसो यदोषधयो यद्वनस्पतयस्त-
मेतेन साम्नाऽऽप्नुवन्तः स एनानाप्तोऽब्भ्यावर्त्तत तस्मा-
दस्यामूर्द्धा ऽओषधयो जायन्त ऽऊर्द्धा वनस्पतयस्तथो-
ऽएवैतेभ्य एतद्वाचो रसोऽभिजितोऽपचिक्रमिषति स-
इहामेव पराङ्मयसि सृप्सतीयं वै वाक्तस्या ऽएष रसो
यदोषधयो यद्वनस्पतयस्तमेतेन साम्नाऽऽप्नुवन्ति स-
एनानाप्तोऽब्भ्यावर्त्तते तस्मादस्यामूर्द्धा ऽओषधयो जाय-
न्त ऽऊर्द्धा वनस्पतयः ॥ १६ ॥ सर्पराज्ञा ऽऋक्षु स्तुवते ।

* का० श्रौ० सू० १२. ४. १२ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० ५३ ।

† का० श्रौ० सू० १२. ४. १३ ।

इयं वै पृथिवी सर्पराज्ञी तदनयैवैतस्सर्वमाप्नुवन्ति स्वय-
 म्प्रस्तुतमनुपगीतं यथा नाऽन्यऽउपशृणुयादिति ह रेच-
 येद्यदन्यः प्रस्तुयादतिरेचयेद्यदन्यऽउपगायेदतिरेचयेद्य-
 दन्यऽउपशृणुयात्तस्मात्स्वयम्प्रस्तुतमनुपगीतम् ॥ १७ ॥
 चतुर्होतृन्होता * व्याचष्टे । एतदेवैतत्स्तुतमनुशङ्कसति
 यदि होता न विद्याद् गृहपतिर्व्याचक्षीत होतुस्वेव व्या-
 ख्यानम् ॥ १८ ॥ अथाऽद्धव्योऽप्रतिगरः । 'अरोत्सुरिमे यज-
 माना भद्रमेभ्यो यजमानेभ्योऽभूद्दि'ति कल्याणमेवैतन्मा-
 नुष्यै वाचो वदति ॥ १९ ॥ अथ वाकोवाक्ये † ब्रह्मोद्यं वदन्ति ।
 सर्वं वै तेषामाप्तं भवति सर्वं जितं ये सत्रमासतेऽचारिषुर्व्य-
 जुर्भिस्तत्तान्यापँस्तद्वारुत्सताऽशङ्कसिषुर्ऋचस्तत्ताऽआपँ-
 स्तद्वारुत्सताऽस्तोषत सामभिस्तत्तान्यापँस्तद्वारुत्सता-
 ऽथेषामेतदेवाऽनाप्तमनवरुद्धं भवति यद्वाकोवाक्यं ब्राह्मणं
 तदेवैतेनाऽऽप्नुवन्ति तद्वरुन्धते ॥ २० ॥ ‡ औदुम्बरीमु-
 पसङ्कस्य वाचं व्यच्छन्ति । विदुहन्ति वा एते यज्ञं
 निर्द्ध्यन्ति ये वाचा यज्ञं तन्वते वाग्धि यज्ञस्तामेषां पुरैकैक-
 एव वाचं व्यमाऽआस्ते वाचमाप्ण्याययँस्तयाऽऽपीनयाऽयात-
 यास्मन्योत्तरमहस्तन्वतेऽथाऽत्र सर्वैव द्वागास्ता भवत्यपवृक्ता
 ताः सर्व एव वाचं व्यमा वाचमाप्ण्याययन्ति तयाऽऽपीनया-
 ऽयातयास्मन्याऽतिरात्रं तन्वते ॥ २१ ॥ औदुम्बरीमन्वा-
 रूभ्याऽऽसते । अन्नं वा ऽऊर्गुदुम्बर ऽऊर्जैवैतद्वाचमाप्ण्याय-

* "चतुर्होतृव्याख्यानं होतुः" (का० श्रौ० सू० १२. ४. १६) ।

(१) का० श्रौ० सू० १२. ४. १८ ।

† का० श्रौ० सू० १२. ४. १९, २० ।

‡ का० श्रौ० सू० १२. ४. २२ ।

यन्ति ॥ २२ ॥ * तेऽस्तमिते प्राञ्च ऽउपनिष्कामन्ति ।
 ते जघनेनाऽऽहवनीयमासतेऽग्रेण हविर्द्वानि तान्वाचंध्य-
 मानेव वाचंध्यम् † प्रतिप्रस्थाता वसतीवरीभिरभिपरि-
 हरति ते यत्कामा ऽआसीरँस्तेन वाचं विसृजेरन्कामैर्ह
 स्मम वै पुरर्षयः सत्त्रमासतेऽसौ नः कामः स नः
 समृद्धयतामिति यद्यु ऽअनेककामाः स्युर्ह्येककामा वा
 प्रजाकामा वा पशुकामा वा ॥ २३ ॥ अनेनैव वाचं
 ‡ विसृजेरन् । 'भूवर्भुवः स्वरि'ति तत्सत्येनैवैतद्वाचः सम-
 र्द्धयन्ति तया समृद्धयाऽऽशिष ऽआशासते 'सुप्रजाः
 प्रजाभिः स्यामे'ति तत्प्रजामाशासते 'सुवीरा वीरैरि'ति
 तद्वीरानाशासते 'सुपोषाः पोषैरि'ति तत्पुष्टिमाशासते
 ॥ २४ ॥ अथ गृहपतिः सुब्रह्मण्यमाह्वयति । यं वा गृह-
 पतिर्ब्रूयात्पृथगु हैवैके सुब्रह्मण्यमाह्वयन्ति ‡ गृहपतिस्त्वेव
 सुब्रह्मण्यमाह्वयेद्यं वा गृहपतिर्ब्रूयात्तस्मिन्त्समुपहवमिष्ट्वा
 समिधोऽब्भ्यादधति ॥ २५ ॥ (१)

षष्ठाध्याये नवमं ब्राह्मणम् ॥ ९ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥ कण्डिकासंख्या ॥ १२६ ॥

इति षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

ग्रहनामकं चतुर्थं काण्डं § समाप्तम् ॥ ४ ॥

* का० श्रौ० सू० १२. ४. २३ ।

† का० श्रौ० सू० १२. ४. २४ ।

‡ का० श्रौ० सू० १२. ४. २५, २६ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० ५३ । (२) शु० सं० अ० ८ क० ५३ । (३) शु० सं०
 अ० ८ क० ५३ । (४) शु० सं० अ० ८ क० ५३ ।

‡ का० श्रौ० सू० १२. ४. २७-२९ । (१) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽध्युपलभ्यन्ते
 यथा— का० श० ५. ८. ३ । § अस्मिन् काण्डे कण्डिकासंख्या ॥ १४८ ॥

अथ सर्वनाम पञ्चमं काण्डम्

अस्मिन् काण्डे प्रतिपाद्यौ विषयौ-

वाजपेयो राजसूयश्च

[अथ वाजपेयविधिप्रस्तावः]

(तत्र इन्द्रवृत्तान्तरूपायाम्, सावित्रहोमविध्यादिकञ्च)

॥ ॐ ॥ देवाश्च वा ऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः
पस्पृधरे ततोऽसुरा ऽअतिमानेनैव कस्मिन्नु वयं जुहुयामेति
स्वेष्वेवाऽऽस्येषु जुह्वतश्चेरुस्तेऽतिमानेनैव प्राबभूवुस्तस्मा-
न्नाऽतिमन्येत पराभवस्य हैतन्मुखं यदतिमानः ॥ १ ॥
अथ देवाः । अन्नयोऽन्न्यस्मिन्नेव जुह्वतश्चेरुस्तेऽन्न्यः
प्राजापतिरात्मानं प्रददौ यज्ञो हैषामास यज्ञो हि देवा-
नामन्नम् ॥ २ ॥ ते होचुः । कस्य न ऽइदं भविष्यतीति
ते मम ममेत्येव न सम्पादयाश्चकुस्ते हाऽसम्पाद्योचुरा-
जिमेवाऽस्मिन्नजामहै स यो न ऽउज्जेष्यति तस्य न ऽइदं
भविष्यतीति तथेति तस्मिन्नाऽऽजिमाजन्त ॥ ३ ॥ स
बृहस्पतिः । सवितारमेव प्रसवायोपाऽधावत्सविता वै
देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव त्वत्प्रसूत ऽइदमुज्जयानीति
तदस्मै सविता प्रसविता प्राऽसुवत्तत्सवितृप्रसूत ऽउद-
जयत्स ऽइदं सर्वमभवत्स ऽइदं सर्वमुदजयत्प्रजापतिः
ह्युदजयत्सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिस्तेने * द्वैवैतामेवोर्द्धा दिश-

मुदक्रामत्तस्माद्यश्च वेद यश्च नैषोद्धा बृहस्पतेर्दिगित्ये-
वाऽऽहुः ॥ ४ ॥ तथेह स्मम पुरा वाजपेयेन यजन्ते । एताऽ
ह स्मैवोद्धा दिशमुत्क्रामन्ति तत ऽऔपाविनैव जानश्रुते-
येन प्रत्यवरूढं ततोऽर्वाचीनं प्रत्यवरोहन्ति ॥ ५ ॥ तेने-
न्द्रोऽयजत । स ऽइदं सर्वमभवत् स ऽइदं सर्वमुदजय-
त्प्रजापतिऽ ह्युदजयत्सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिस्तेनेद्वैतामेवोद्धा
दिशमुदक्रामत् ॥ ६ ॥ * तथेह स्मम पुरा वाजपेयेन यजन्ते ।
एताऽ ह स्मैवोद्धा दिशमुत्क्रामन्ति तत ऽऔपाविनैव जान-
श्रुतेयेन प्रत्यवरूढं ततोऽर्वाचीनं प्रत्यवरोहन्ति ॥ ७ ॥ स
यो † वाजपेयेन यजते । स ऽइदं सर्वं भवति स ऽइदं सर्व-
मुज्जयति प्रजापतिऽ ह्युज्जयति सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिः ॥ ८ ॥
तदाहुः । न वाजपेयेन यजेत सर्वं वा ऽएष ऽइदमुज्जयति
यो वाजपेयेन यजते प्रजापतिऽ ह्युज्जयति सर्वमु ह्येवेदं
प्रजापतिः स ऽइह न किञ्चन परिशिनष्टि तस्येश्वरः
प्रजा प्रापीयसी भवितोरिति ॥ ९ ॥ तदु वै यजेतैव । य
ऽएवमेतं यज्ञं क्लृप्तं विद्युर्कृत्तो यजुष्टः सामतो ये प्रज-
ज्ञयस्त ऽएनं याजयेयुरेषा ह स्वेवैतस्य यज्ञस्य समृद्धिर्ष्यदेनं
विद्वाऽसो याजयन्ति तस्मादु यजेतैव ॥ १० ॥ स
वा ऽएष ब्राह्मणस्यैव यज्ञः । यदेनेन ‡ बृहस्पतिरयजत

* अत्र शतम् २९०० ॥

† “वाजपेयः शस्त्रवैद्यस्य” का० श्रौ० सू० १४. १. १; शां० श्रौ० सू० (१५. १. १) ऽप्येवम् ।

‡ वाजपेययागात्पूर्वमनन्तरं च अव्यवहितशुक्लपक्षयोर्बृहस्पतिसवननामकं अग्निष्टोमसंस्थं
ऐकाहिकं यागं कुर्यात् । तत्राऽऽश्विनस्यामायां वाजपेयस्य सुत्यानुष्ठानपक्षे भाद्रपदां बृहस्पति-
सवस्य सुत्या, आश्विनशुक्लदशम्यां वाजपेयस्य दीक्षा, कार्तिक्यां बृहस्पतिसवः । कार्तिकामायां
वाजपेयसुत्याकरणकल्पे तु आश्विनपूर्णिमायां बृहस्पतिसवः, कार्तिकशुक्लदशम्यां वाजपेयदीक्षा

ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणोऽथो राजन्न्यस्य
यदेनेनेन्द्रोऽयजत क्षत्रं ह्रीन्द्रं क्षत्रं राजन्न्यं ॥ ११ ॥
राज्ञ ऽएव राजसूयं । राजा वै राजसूयेनेष्ट्वा भवति न
वै ब्राह्मणो राज्यायाऽलमवरं वै राजसूयं परं वाजपेयं
॥ १२ ॥ राजा वै राजसूयेनेष्ट्वा भवति । सम्म्राड्वाजपेयेना-
ऽवरं हि राज्यं परं साम्म्राज्यं कामयेत वै राजा सम्म्राड्-
भवितुमवरं हि राज्यं परं साम्म्राज्यं न सम्म्राट् कामयेत
राजा भवितुमवरं हि राज्यं परं साम्म्राज्यं ॥ १३ ॥
स यो वाजपेयेनेष्ट्वा सम्म्राड् भवति । स ऽइदं सर्वं
संवृङ्क्ते स कर्मणः कर्मणः पुरस्तादेतां सावित्री-
माहुतिं * जुहोति 'देवं सवितं प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं
भगाये'ति ॥ १४ ॥ तद्यथैवाऽदो बृहस्पतिः । सवितारं
प्रसवायोपाऽधावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव
त्त्प्रसूत ऽइदमुज्यानीति तदस्मै सविता प्रसविता
प्राऽसुवत्त्प्रसवितृप्रसूत ऽउदुजयदेवमेवैष ऽएतत्सवितार-
मेव प्रसवायोपधावति सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे
प्रसुव त्वत्प्रसूत ऽइदमुज्यानीति तदस्मै सविता प्रसविता
प्रसौति तत्सवितृप्रसूत ऽउज्जयति ॥ १५ ॥ तस्मादाह ।
'देवं सवितं प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगाय । दिव्यो

मार्गशीर्ष्या बृहस्पतिसवः । तदसम्भवे वाजपेयानुष्ठानारम्भसम्बन्धिति शुक्रपक्ष एव बृहस्पति-
सवः । वाजपेयादनन्तरमप्यसम्भवेतदनन्तरमेव प्रतिपद्यारम्भे पञ्चम्यां सप्तम्यां वा बृहस्पति-
सवः । बृहस्पतिसवोऽग्निष्टोमवद्भवति । विशेषस्त्वियानेव— अग्नीषोमीयस्य पशुपुरोडाशमनु देव-
सहविषां निर्वाप इति ।

* का० श्रौ० सू० १४. १. ११ ।

(१) श्र० सं० अ० ९ क० १ । (२) श्र० सं० अ० ९ क० १ ।

गन्धर्वः केतपूः केतं नः पुनातु वाचस्पतिर्वाजं नः स्वदतु
स्वाहे'ति प्रजापतिर्वै वाचस्पतिर्वाजः प्रजापतिर्वा-
ऽइदमद्याऽन्नं स्वदत्वित्येवैतदाह सः ऽएतामेवाऽऽहुतिं
जुहोत्या इवःसुत्याया ऽएतद्धस्यैतत्कर्माऽऽरब्धं भवति
प्रसन्न ऽएतं व्यञ्जं भवति ॥ १६ ॥ (A)

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[अंशुग्रहग्रहणादि]

अःशुं गृह्णाति । सर्वत्वायैव तस्माद्वा ऽअःशुं गृह्णात्य-
थैतान्प्रज्ञातानेवाऽग्निष्टोमिकान्ग्रहान्गृह्णात्याग्रयणात् ॥ १ ॥
अथ पृष्ठयान्गृह्णाति । तद्यदेवैतैर्देवा ऽउदजयँस्तदेवैष ऽएतै-
रुज्जयति ॥ २ ॥ अथ षोडशिनं गृह्णाति । तद्यदेवैतेनेन्द्र-
ऽउदजयत्तदेवैष ऽएतेनोज्जयति ॥ ३ ॥ अथैतान्पञ्च
* वाजपेयग्रहान्गृह्णाति । 'ध्रुवसदं त्वा नृषदं मनः सदमुपया-
मगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय
त्वा जुष्टतममि'ति सादयत्येषां द्वौ लोकानामयमेव ध्रुव-
ऽइयं पृथिवी ममेवैतेन लोकमुज्जयति ॥ ४ ॥ 'अप्सुषदं
त्वा । घृतसदं वयोमसदमुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टं
गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टतममि'ति सादयत्येषां

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा- काठ० १३. १४; मै० सं० १. ११. १; तै० सं० १. ७. ५; तै० ब्रा० २. ३. २-८ ।

* का० श्रौ० सू० १४. २. १ ।

(१) शु० सं० अ० ९ क० २ । (२) शु० सं० अ० ९ क० २ ।

वै लोकानामयमेव व्योमेदुमन्तरिक्षमन्तरिक्षलोकमेवैतेनो-
 ज्जयति ॥५॥ 'पृथिविसदं त्वाऽन्तरिक्षसदं दिविसदं देवसदं
 नाकसदमुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते
 योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टतममि'ति सादयत्येष वै देवसन्नाक-
 सदेव एव देवलोको देवलोकमेवैतेनोज्जयति ॥६॥ 'अपांश्च
 रसमुद्रयसह । सूर्यं सन्तः समाहितमपांश्च रसस्य यो रसस्तं
 वो गृह्णाणाम्युत्तममुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णा-
 म्येष ते योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टतममि'ति सादयत्येष वा-
 ऽअपांश्च रसो योऽयं पवते स एष सूर्यं समाहितः सूर्या-
 रपवत एतमेवैतेन रसमुज्जयति ॥७॥ 'ग्रहां ऽउज्जर्जितयः ।
 व्यन्तो विप्राय मतिम् । तेषां विशिप्रियाणां वोऽहमिष-
 मुज्जर्जः समग्रभमुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्येष
 ते योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टतममि'ति सादयत्यै रसो रस-
 मेवैतेनोज्जयति ॥ ८ ॥ तान्वा एतान् । पञ्च वाजपेय-
 ग्रहान्गृह्णाति प्रजापतिं वा एष ऽउज्जयति यो वाजपेयेन
 यजते संवत्सरो वै प्रजापतिः पञ्च वा ऽऋतवः संवत्सरस्य
 तत्प्रजापतिमुज्जयति तस्मात्पञ्च वाजपेयग्रहान्गृह्णाति
 ॥ ९ ॥ अथ सप्तदश सोमग्रहान्गृह्णाति । सप्तदश सुरा-
 ग्रहान्प्रजापतेर्वा एते ऽअन्धसी यत्सोमश्च सुरा च
 ततः सत्यं श्रीज्योतिः सोमोऽनृतं पाप्मा तमः सुरेते-
 ऽएवैतदुभे ऽअन्धसी ऽउज्जयति सर्वं वा एष-

ऽइदमुज्जयति यो वाजपेयेन यजते प्रजापतिः ॥ १० ॥ स यत्सप्तदश । सोमग्रहान्गृह्णाति सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापति-
 र्यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्स्यस्य मात्रा तावतैवाऽस्यै
 तत्सत्यः ॥ श्रियं ज्योतिरुज्जयति ॥ ११ ॥ अथ यत्सप्त-
 दश । सुराग्रहान्गृह्णाति सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजा-
 पतिर्यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्स्यस्य मात्रा तावतैवाऽस्यै
 तदुनृतं पाप्मानं तम ऽउज्जयति ॥ १२ ॥ त ऽउभये
 चतुस्त्रिंशद् ग्रहाः सम्पद्यन्ते । त्रयस्त्रिंशद्वै देवाः
 प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥ १३ ॥ अथ
 यत्र राजानं क्रीणाति । *तदक्षिणतः प्रतिवेशतः केशवा-
 त्पुरुषात्सीसेन परिक्षुतं क्रीणाति न वा ऽएष स्त्री न पुमा-
 न्यत्केशवः पुरुषो यदाह पुमाँस्तेन न स्त्री यदु केशवस्तेनो
 न पुमान्नैतदयो न हिरण्यं यत्सीसं नैष सोमो न सुरा
 यत्परिक्षुत्तस्मात्केशवात् पुरुषात्सीसेन परिक्षुतं क्रीणाति
 ॥ १४ ॥ अथ पूर्वेद्युः । द्वौ खरौ कुर्वन्ति पुरोऽक्षमेवाऽन्यं
 पश्चादक्षमन्यं नेत्सोमग्रहँश्च सुराग्रहँश्च सह सादु-
 यामेति तस्मात्पूर्वेद्युर्द्वौ खरौ कुर्वन्ति पुरोऽक्षमेवाऽन्यं
 पश्चादक्षमन्यम् ॥ १५ ॥ अथ यत्र पूर्वया द्वारा ।
 वसतीवरीः प्रपादयन्ति तदपरया द्वारा नेष्ट्वा परिक्षुतं प्रपा-
 दयति दक्षिणतः पात्राण्यब्भ्यवहरन्ति पुरोऽक्षमेव प्रत्य-

* “सोमात् क्रीयमाणात् सहितं दक्षिणतः सीसेन परिक्षुतः क्रयणं केशवात्”
 (का० श्रौ० सू० १४. १. १४) ।

सवनं मधुग्रहस्य च सुराग्रहाणां चोद्यते तस्या-
ऽतः ॥ १९ ॥

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥ (B)

[पशोस्तन्त्रता]

आग्नेयमग्निष्टोम ऽआलभते । अग्निर्वाग्निष्टोमोऽग्नि-
ष्टोममेवैतेनोज्जयत्यैन्द्राग्नमुक्थेभ्य ऽआलभत ऽएन्द्राग्नानि
वा ऽउक्थान्युक्थान्येवैतेनोज्जयत्यैन्द्रः षोडशिन ऽआलभत-
ऽइन्द्रो वै षोडशी षोडशिनमेवैतेनोज्जयति ॥ १ ॥ सारस्वतः
सप्तदशाय स्तोत्रायाऽऽलभते । तदेतदुनतिरात्रे सति रात्रे रूपं
क्रियते प्रजापतिं वा ऽएष ऽउज्जयति यो वाजपेयेन यजते
संवत्सरो वै प्रजापतिस्तदेतेन सारस्वतेन रात्रिमुज्जयति
तस्मादेतदुनतिरात्रे सति रात्रे रूपं क्रियते ॥ २ ॥ अथ
मरुद्भ्य ऽउज्जेषेभ्यः । वशां पृश्निमालभेत ऽइयं वै वशा
पृश्निर्द्यदिदमस्यां मूलि चाऽमूलं चाऽन्नाद्यं प्रतिष्ठितं तेनेयं
वशा पृश्निरन्नं वा ऽएष उज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽ-
न्नपेयः ह वै नामैतद्यद्वाजपेयं विशो वै मरुतोऽन्नं वै विश-
ऽउज्जेषेभ्य ऽइत्युज्जित्या ऽएव दुर्वेदे ऽउज्जेषवत्यौ
वाज्यानुवाक्ये यद्युज्जेषवत्यौ न विन्देदपि ये ऽएव के च
मारुत्यौ स्यातां दुर्वेदो ऽएव वशा पृश्निर्द्यदि वशां पृश्नि
न विन्देदपि यैव का च वशा स्यात् ॥ ३ ॥ तस्या ऽआवृत् ।

यत्र होता माहेन्द्रग्रहमनुशङ्कसति तदस्यै वपया प्रचरेयुरेष
वा ऽहुन्द्रस्य निष्केवल्यो ग्रहो यन्माहेन्द्रोऽप्यस्यैतन्निष्के-
वल्यमेव स्तोत्रं निष्केवल्यं शस्त्रमिन्द्रो वै यजमानस्तन्म-
क्ष्यत एवैतद्यजमाने वीर्यं दधाति तस्मादस्या ऽअत्र
वपया प्रचरेयुः ॥ ४ ॥ द्वेधाऽवदानानि श्रपयन्ति । ततो-
ऽर्हानां जुह्वामुपस्तीर्य द्विर्द्विरव्यति सकृदभिधारयति
प्रत्यनक्त्यवदानान्यथोपभृति सकृत्सकृदव्यति द्विरभि-
धारयति न प्रत्यनक्त्यवदानानि तद्यदर्हानां द्विर्द्विरव-
व्यति तथैषा कृत्स्ना भवत्यथ यदेतैः प्रचरति तेन दैवीं
विशमुज्जयत्यथाऽर्हानि मानुष्यै विश ऽउपहरति तेनो
मानुषीं विशमुज्जयति ॥ ५ ॥ तदु तथा न कुर्यात् । हलति
वा ऽएष यो यज्ञपथादेत्येति वा ऽएष यज्ञपथाद्य एव
करोति तस्माद्यत्रैवेतरेषां पशूनां वपामिह प्रचरन्ति तदे-
वैतस्यै वपया प्रचरेयुरेकधाऽवदानानि श्रपयन्ति न मानुष्यै
विश ऽउपहरन्ति ॥ ६ ॥ अथ सप्तदश प्राजापत्यान्पशू-
नालभते । ते वै सर्वे तूपरा भवन्ति सर्वे श्यामाः सर्वे
मुष्कराः प्रजापतिं वा ऽएष उज्जयति यो वाजपेयेन यजते-
ऽन्नं वै प्रजापतिः पशुर्वा ऽअन्नं तत्प्रजापतिमुज्जयति सोमो
वै प्रजापतिः पशुर्वै प्रत्यक्षः सोमस्तत्प्रत्यक्षं प्रजापति-
मुज्जयति सप्तदश भवन्ति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजा-
पतिमुज्जयति ॥ ७ ॥ ते वै सर्वे तूपरा भवन्ति । पुरुषो
वै प्रजापतेर्नेदिष्टः सोऽयं तूपरोऽविषाणस्तूपरो वा ऽअवि-
षाणः प्रजापतिः प्राजापत्या ऽएते तस्मात्सर्वे तूपरा

भवन्ति ॥ ८ ॥ सर्वे श्यामाः । द्वे वै श्यामस्य रूपे शुक्रं
 चैव लोम कृष्णं च द्वन्द्वं वै मिथुनं प्रजननं प्रजननं
 प्रजापतिः प्राजापत्या एते तस्मात्सर्वे श्यामा भवन्ति
 ॥ ९ ॥ सर्वे मुष्कराः । प्रजननं वै मुष्करः प्रजननं प्रजा-
 पतिः प्राजापत्या एते तस्मात्सर्वे मुष्करा भवन्ति
 दुर्वेदा एष्वेहः समृद्धाः पशवो यद्येवः समृद्धान् विन्देदपि
 कतिपया एवैवः समृद्धाः स्युः सर्वेमु ह्येवेदं प्रजापतिः
 ॥ १० ॥ तद्धैके । वाच उत्तममालभन्ते यदि वै प्रजापतेः
 परमस्ति वागेव तदेतद्वाचमुज्जयाम ऽहुति वदन्तस्तदु तथा
 न कुर्यात्सर्वं वा ऽहं प्रजापतिर्यदिमे लोका यदिदं
 किञ्च सा यदेवैषु लोकेषु वाग्वदति तद्वाचमुज्जयति तस्मादु
 तन्नाऽऽद्वियेत ॥ ११ ॥ तेषामावृत् । यत्र मैत्रावरुणो वाम-
 देव्यमनुशङ्कसति तदेषां वपाभिः प्रचरेयुः प्रजननं वै
 वामदेव्यं प्रजननं प्रजापतिः प्राजापत्या एते तस्मादेषा-
 मत्र वपाभिः प्रचरेयुः ॥ १२ ॥ अथेष्टा ऽनुयाजा भवन्ति ।
 अव्यूढे स्नुचावथैषाथं हविर्भिः प्रचरन्ति सोऽन्तोऽन्तो
 वै प्रजापतिस्तदन्तत एवैतत्प्रजापतिमुज्जयत्यथ यत्पुरा
 प्रचरेद्यथा यमद्भानमेप्यन्तस्यात्तं गत्वा स क ततः स्यादेवं
 तत्तस्मादेषामत्र हविर्भिः प्रचरन्ति ॥ १३ ॥ तदु तथा
 न कुर्यात् । हलति वा एष यो यज्ञपथादेत्येति वा एष
 यज्ञपथाऽद्य एवं करोति तस्माद्यत्रैवतरेषां पशूनां वपाभिः
 प्रचरन्ति तदेवैतेषां वपाभिः प्रचरेयुर्ध्वत्रैवतरेषां पशूनाथ
 हविर्भिः प्रचरन्ति तदेवैतेषाथं हविषा प्रचरेयुरेकाऽनु-

वाक्या भवत्येका याज्यैकदेवत्या हि प्रजापतय ऽहुत्युपा७-
श्रुत्वा छागाना७ हविषोऽनुब्रूहीति प्रजापतय ऽहुत्येवोपा७
श्रुत्वा छागाना७ हविः प्रस्थितं प्रेष्येति वृषदकृते
जुहोति ॥ १४ ॥

प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[अथ माध्यन्दिनसवनम्]

(तत्र यजमानाभिषेकः, आजिधावनञ्च)

तं वै माध्यन्दिने सवनेऽभिषिञ्चति । माध्यन्दिने सवन-
ऽआजिं धावन्त्येष वै प्रजापतिर्य ऽएष यज्ञस्तायते यस्मा-
दिमाः प्रजाः प्रजाता ऽएतम्बेवाऽप्येतर्हनु प्रजायन्ते
तद्ममध्यत ऽएवैतत्प्रजापतिमुज्जयति ॥१॥ अगृहीते माहेन्द्रे ।
एष वा ऽहुन्द्रस्य निष्केवल्यो ग्रहो यद्ममाहेन्द्रोऽप्यस्यैतन्नि-
ष्केवल्यमेव स्तोत्रं निष्केवल्य७ शस्त्रमिन्द्रो वै यजमानस्त-
देन७ स्व ऽएवाऽऽयतनेऽभिषिञ्चति तस्मादगृहीते माहेन्द्रे
॥२॥ *अथ रथमुपाऽवहरति । 'हुन्द्रस्य वृज्जोऽसी'ति वृज्जो
वै रथ ऽहुन्द्रो वै यजमानस्तस्मादहेन्द्रस्य वृज्जोऽसीति
'वाजसा' ऽहुति वाजसा हि रथ 'स्त्वयाऽयं वाजः सेदि'त्यन्नं
वै वाजस्त्वयाऽयमन्नमुज्जयत्वित्येवैतदाह ॥ ३ ॥ तं
† धूर्गृहीतमन्तर्वेद्यभ्यववर्त्तयति । 'वाजस्य नु प्रसवे मातरं

* का० श्रौ० सू० १४. ३. १ ।

(१) शु० सं० अ० ९ क० ५ । (२) शु० सं० अ० ९ क० ५ । (३) शु० सं०
अ० ९ क० ५ ।

† का० श्रौ० सू० १३. ३. २ ।

(४) शु० सं० अ० ९ क० ५ ।

महीमि'त्यन्नं वै वाजोऽन्नस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्ये-
वैतदाहा'ऽदिति' नाम वृचसा करामह' ऽद्वितीयं वै पृथिव्य-
दितिस्तस्मादाहाऽदिति' नाम वृचसा करामह ऽद्वि-
'यस्योमिदं विश्वं भुवनमाविवेशे'त्यस्याऽऽ हीदः सर्वं
भुवनमाविष्टं 'तस्यां नो देवः सविता धर्म साऽविषद्वि'ति
तस्यां नो देवः सविता वृजमानः सुवतामित्येवैतदाह ॥ ४ ॥
अथाऽश्वानद्भिरब्भ्युक्षति । स्तपनायाऽब्भ्यवनीयमाना-
न्स्तपिताह्वोदानीतानद्भ्यो ह वा ऽअग्रेऽश्वः सम्बभूव सो-
ऽद्भ्यः सम्भवन्नसर्वः समभवदुसर्वा हि वै समभवत्तस्मान्न
सर्वैः पद्भिः प्रतितिष्ठत्येकैकमेव पादमुदुच्य तिष्ठति
तद्यदेवाऽस्याऽत्राऽप्स्वहीयत तेनैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं
करोति तस्मादश्वानद्भिरब्भ्युक्षति स्तपनायाऽब्भ्यवनीयमा-
नान्तस्तपितान्वोदानीतान् ॥ ५ ॥ सोऽब्भ्युक्षति * । 'अँस्व-
न्तरमृतमप्सु भेषजमपामुत प्रशस्तिष्वश्वा भवत वाजिन'
ऽद्वित्यनेनाऽपि 'देवीरापो यो व ऽऊर्मिः प्रतूर्तिः ककु-
न्मान्वाजसास्तेनाऽयं वाजः सेदि'त्यन्नं वै वाजस्तेना-
ऽयमन्नमुज्जयत्वित्येवैतदाह ॥ ६ ॥ अथ रथं व्युनक्ति ।
स दक्षिणायुग्यमेवाऽग्रे व्युनक्ति सव्यायुग्यं वा ऽअग्रे मानु-
षेऽथैवं देवत्रा ॥ ७ ॥ स † व्युनक्ति । 'वातो वा मनो वे'ति

(१) शु० सं० अ० ९ क० ५ । (२) शु० सं० अ० ९ क० ५ । (३) शु०
सं० अ० ९ क० ५ ।

* का० श्रौ० सू० १४. ३, ४ ।

(४) शु० सं० अ० ९ क० ६ । (५) शु० सं० अ० ९ क० ७ ।

† का० श्रौ० सू० १४. ३. ६ ।

(६) शु० सं० अ० ९ क० ७ ।

न वै व्रातात्किञ्चनाऽशीयोऽस्ति न मनसः किञ्चनाऽशी-
 योऽस्ति तस्मादाह वा व्रातो मनो वेति 'गन्धर्वाः सप्तविं-
 शतिस्ते ऽअग्रेऽश्वयुञ्जन्ति'ति गन्धर्वा ह वा ऽअग्रेऽश्वं युयुजु-
 स्तद्येऽग्रेऽश्वमयुजंस्ते त्वा युञ्जन्त्वित्येवैतदाह 'ते ऽअस्मि-
 ञ्जवमादधुरि'ति तद्येऽस्मिञ्जवमादधुस्ते त्वयि जवमाद-
 धत्त्वित्येवैतदाह ॥८॥ अथ * सव्यायुग्यं स्युनक्ति । 'व्रात-
 रदहा भव वाजिन्युज्यमान' ऽइति व्रातजवो भव
 वाजिभ्युज्यमान ऽइत्येवैतदाह 'हेन्द्रस्येव दक्षिणः श्रियैधी'ति
 यथेन्द्रस्य दक्षिणः श्रियैवं स्यजमानस्य श्रियैधीत्येवैतदाह
 'युज्जन्तु त्वा मरुतो विश्वेदस' ऽइति युज्जन्तु त्वा देवा-
 ऽइत्येवैतदाहा 'ऽऽते त्वष्टा पत्सु जवं दधात्वि'ति नाऽत्र तिरो-
 हितमिवास्त्यथ दक्षिणाप्प्रष्टिं स्युनक्ति सव्याप्प्रष्टिं वा
 ऽअग्रे मानुषेऽथैवं देवत्रा ॥ ९ ॥ स † स्युनक्ति । 'जवो यस्ते
 वाजिन्निहितो गुहा यः श्येने परीतो ऽअचरच्च व्रात' ऽइति
 जवो यस्ते वाजिन्नप्यन्यत्राऽपनिहितस्तेन न ऽइमं स्यजं
 प्रजापतिमुज्येत्येवैतदाह 'तेर्न नो वाजिन्बलवान् बलेन
 वाजजिच्च भव समने च पारयिष्णुरित्यन्नं वै व्राजोऽन्न-
 जिच्च न ऽएध्यस्मिँश्च नो यजे देव समन ऽइमं स्यजं
 प्रजापतिमुज्येत्येवैतदाह ॥ १० ॥ तेवा ऽएतऽ एव त्रयो

(१) शु० सं० अ० ९ क० ६ । (२) शु० सं० अ० ९ क० ७ ।

* का० श्रौ० सू० १४. ३. ७ ।

(३) शु० सं० अ० ९ क० ८ । (४) शु० सं० अ० ९ क० ८ । (५-६) शु० सं०
 अ० ९ क० ८ ।

† का० श्रौ० सू० १४. ३. ८ ।

(७) शु० सं० अ० ९ क० ९ । (८) शु० सं० अ० ९ क० ९ ।

युक्ता भवन्ति । त्रिवृद्धि देवानां तद्धि देवत्राऽधिष्प्रष्टियुग-
 ऽएव चतुर्थोऽन्वेति मानुषो हि स तं ख्यत्र दास्यन्भवति
 तच्चतुर्थमुपयुज्य ददाति तस्मादपीतरस्मिन्न्यज्ञ ऽएत ऽएव
 त्रयो युक्ता भवन्ति त्रिवृद्धि देवानां तद्धि देवत्राऽधिष्प्रष्टि-
 युग ऽएव चतुर्थोऽन्वेति मानुषो हि स तं ख्यत्र दास्यन्भवति
 तच्चतुर्थमुपयुज्य ददाति ॥ ११ ॥ [अर्धप्रपाठकः ५६]
 अथ बार्हस्पत्यं चरुं नैवारुः सप्तदशशरावं निर्वपति ।
 अन्नं वा ऽएष ऽउज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयः
 ह वै नामैतद्यद्वाजपेयं तद्यदेवैतदुन्नमुदजैषीत्तदेवाऽस्मा-
 ऽएतत्करोति ॥ १२ ॥ अथ यद्बार्हस्पत्यो भवति ।
 बृहस्पतिर्हेतमग्र ऽउदजयत्तस्माद्बार्हस्पत्यो भवति
 ॥ १३ ॥ अथ यन्नैवारो भवति । ब्रह्म वै बृहस्पति-
 रेते वै ब्रह्मणा पच्यन्ते यन्नीवारास्तस्मान्नैवारो भवति
 सप्तदशशरावो भवति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजा-
 पतिमुज्जयति ॥ १४ ॥ * तमश्वानवग्रापयति । 'वाजिनं'
 ऽइति वाजिनो ह्यश्वस्तस्मादाह वाजिन ऽइति
 'वाजजित' ऽइत्यन्नं वै वाजोऽन्नजित ऽइत्येवैतदाह
 'वाजः सरिष्यन्त' ऽइत्याजिः हि सरिष्यन्तो भवन्ति
 'बृहस्पतेर्बर्भागमवजिघ्रते'ति बृहस्पतेर्हेष भागो भवति
 तस्मादाह बृहस्पतेर्बर्भागमवजिघ्रतेति तद्यदश्वानव

* का० श्रौ० सू० १४. ३. १० ।

(१) शु० सं० अ० ९ क० ९ । (२) शु० सं० अ० ९ क० ९ । (३) शु० सं०
 अ० ९ क० ९ । (४) शु० सं० अ० ९ क० ९ ।

ग्रापयतीममुज्जयानीति तस्माद्वा ऽअश्वानवग्राप-
यति ॥ १५ ॥ (D)

प्रथमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[आजिधावनप्रशंसा, ब्रह्मणो रथचक्रे गानम्, दुन्दुभ्युपावहरणञ्च]

तद्यदाजिं धावन्ति । इममेवैतेन लोकमुज्जयत्यथ
यद् ब्रह्मा रथचक्रे साम गायति नाभिदग्ध ऽउद्धितेऽन्त-
रिक्षलोकमेवैतेनोज्जयत्यथ यद्युपः रोहति देवलोकमेवै-
तेनोज्जयति तस्माद्वा ऽएतन्नयं क्रियते ॥ १ ॥ स ब्रह्मा
* रथचक्रमधिरोहति । नाभिदग्ध ऽउद्धितं 'देवस्याऽहः
सवितुः सवे सत्यसवसो बृहस्पतेरुत्तमन्नाकः रुहेयमि'ति
यदि ब्राह्मणो यजते ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः
॥ २ ॥ अथ यदि राज्ञ्यो यजते । 'देवस्याऽहः सवितुः
सवे सत्यसवस ऽइन्द्रस्योत्तमन्नाकः रुहेयमि'ति क्षत्रः
हीन्द्रः क्षत्रः राज्ञ्यः ॥ ३ ॥ त्रिः † सामाऽभिगायति ।
त्रिरभिगीयाऽवरोहति 'देवस्याऽहः सवितुः सवे सत्यप्स-
वसो बृहस्पतेरुत्तमं नाकमरुहमि'ति यदि ब्राह्मणो यजते
ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः ॥ ४ ॥ अथ यदि
राज्ञ्यो यजते । 'देवस्याऽहः सवितुः सवे सत्यप्सवस-
ऽइन्द्रस्योत्तमन्नाकमरुहमि'ति क्षत्रः हीन्द्रः क्षत्रः

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— काठ० १३. ४; मै० सं०
१. ११. १; तै० सं० १. ७. ७ ।

* का० श्रौ० सू० १४. ३. १० ।

(१) शु० सं० अ० ९ क० १० । (२) शु० सं० अ० ९ क० १० ।

† का० श्रौ० सू० १४. ४. १२ ।

(३) शु० सं० अ० ९ क० १० । (४) शु० सं० अ० ९ क० १० ।

राजस्यः ॥ ५ ॥ अथसप्तदश दुन्दुभीननु वेद्यन्तः सस्मि-
 ष्वन्ति । प्रतीच ऽआग्नीध्रात्प्रजापतिं वा ऽएष ऽउज्जयति
 यो वाजपेयेन यजते वाग्वै प्रजापतिरेषा वै परमा वाग्या
 सप्तदशानां दुन्दुभीनां परमामेवैतद्वाचं परमं प्रजापति-
 मुज्जयति सप्तदश भवन्ति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तद्
 प्रजापतिमुज्जयति ॥ ६ ॥ अथैतेषां * दुन्दुभीनाम् । एकं
 यजुषाऽऽहन्ति तत्सर्वं यजुषाऽऽहता भवन्ति ॥ ७ ॥ स-
 ऽआहन्ति । 'बृहस्पते वाजं जय बृहस्पतये वाचं वदत
 बृहस्पतिं वाजं जापयते'ति यदि ब्राह्मणो यजते ब्रह्म हि
 बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः ॥ ८ ॥ अथ यदि राजन्न्यो
 यजते । 'इन्द्रं वाजं जयेन्द्राय वाचं वदतेन्द्रं वाजं जाप-
 यते'ति क्षत्रः हीन्द्रः क्षत्रः राजस्यः ॥ ९ ॥ अथैतेष्वा-
 जिसृत्सु रथेषु । पुनरास्तेष्वेतेषां दुन्दुभीनामेकं यजुषो-
 पाऽवहरति तत्सर्वं यजुषोपाऽवहता भवन्ति ॥ १० ॥ स
 † ऽउपाऽवहरति । 'एषा वै सा सत्या संवागभूद्यया बृहस्पतिं
 वाजमजीजपताऽजीजपत बृहस्पतिं वाजं वनस्पतयो विमु-
 च्च्यद्ब्रमि'ति यदि ब्राह्मणो यजते ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म
 हि ब्राह्मणः ॥ ११ ॥ अथ यदि राजन्न्यो यजते । 'एषो
 वः सा सत्या संवागभूद्ययेन्द्रं वाजमजीजपताऽजीजपतेन्द्रं
 वाजं वनस्पतयो विमुच्च्यद्ब्रमि'ति क्षत्रः हीन्द्रः क्षत्रः

* का० श्री० सू० १४. ३. १४, १५ ।

(१) शु० सं० अ० ९ क० ११ । (२) शु० सं० अ० ९ क० ११ ।

† का० श्री० सू० १४. ४. ९, १० ।

(३) शु० सं० अ० ९ क० १२ । (४) शु० सं० अ० ९ क० १२ ।

राजन्यः ॥१२॥ अथ वेद्यन्तात् । राजन्यः ऽउदङ् सप्तदश
 प्रव्याधान्प्रविध्यति यावान्वा ऽएकं प्रव्याधस्तावांस्ति-
 र्यङ् प्रजापतिरथ यावत्सप्तदशप्रव्याधास्तावानन्वङ्
 प्रजापतिः ॥१३॥ तद्यद्राजन्यः प्रविध्यति । एष वै प्रजापतेः
 प्रत्यक्षतमां यद्राजन्त्यस्तस्मादेकं सन्बहूनामीष्टे यद्वेव
 चतुरक्षरं प्रजापतिश्चतुरक्षरो राजन्यस्तस्माद्राजन्यः
 प्रविध्यति सप्तदशप्रव्याधान्प्रविध्यति सप्तदशो वै
 प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥ १४ ॥ अथ यं यजुषा
 * युनक्ति । ते यजमान ऽआतिष्ठति 'देवस्याऽहः सवितुः
 सवे सत्यप्रसवसो बृहस्पतेर्वाजजितो वाजं जेषमि'ति
 ॥ १५ ॥ तद्यथैवाऽदो बृहस्पतिः । सवितारं प्रसवायोपा-
 धावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव त्वत्प्रसूत-
 इदमुज्जयानीति तदस्मै सविता प्रसविता प्राऽसुवत्तत्स-
 वितृप्रसूत ऽउदजयदेवमेवैष ऽएतत्सवितारमेव प्रसवायोप-
 धावति सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव त्वत्प्रसूत
 इदमुज्जयानीति तदस्मै सविता प्रसविता प्रसौति तत्स-
 वितृप्रसूत ऽउज्जयति ॥१६॥ अथ यद्यङ्कुर्योः । अन्तेवासी
 वा ब्रह्मचारी वैतद्यजुरधीयात्सोऽश्वास्तथाय † वाचयति
 'वाजिन' इति वाजिनो ह्यश्वास्तस्माह वाजिन इति
 'वाजजित' इत्यन्नं वै वाजोऽन्नजित इत्येवैतदाहाऽङ्कन

* का० श्रौ० सू० १४. ३. १८ ।

(१) शु० सं० अ० ९ क० १३ ।

† का० श्रौ० सू० १४. ३. २२ ।

(२) शु० सं० अ० ९ क० १३ । (३) शु० सं० अ० ९ क० १३ । (४) शु० सं०
 अ० ९ क० १३ ।

स्कभ्नुवन्त' ऽइत्यङ्कनो हि स्कभ्नुवन्तो धावन्ति 'योजना
मिमाना' ऽइति योजनशो हि मिमाना ऽअङ्कानं धावन्ति
'काष्ठं गच्छतेति' यथैनानन्तरा नाष्ट्रा रक्षांशसि न हिं-
स्युरेवमेतदाह धावन्त्याजिमग्धन्ति दुन्दुभीनभि साम
गायति ॥ १७ ॥ अथैताब्भ्यां जगतीब्भ्याम् । जुहोति
वाऽनु वा मन्त्रयते यदि जुहोति यद्यनुमन्त्रयते समान-
ऽएव बन्धुः ॥ १८ ॥ स † जुहोति । 'एष स्य वाजी
क्षिपणिं तुरण्यति ग्रीवायां बद्धो ऽअपिकक्ष ऽआसनि ।
क्रतुं दधिका ऽअनु सः सनिष्यदत्पथामङ्कांशस्यन्वापनी-
फणत्स्वाहा' ॥ १९ ॥ 'उर्त्तं स्म । अस्य द्रवतस्तुरण्यतः
पणं न वेरनुवाति प्प्रगार्द्धिनः । श्येनस्येव द्रुजतो ऽअङ्कसं
परि दधिक्रावणः सहोज्जा तरित्रतः स्वाहे'ति ॥ २० ॥
अथोत्तरेण त्रिचेन जुहोति । वाऽनु वा मन्त्रयते द्वयं तद्य-
स्माज्जुहोति वाऽनु वा मन्त्रयते यदि जुहोति यद्यनुमन्त्रयते
समान ऽएव बन्धुरेतानेवैतदश्वान्धावत ऽउपवाजयत्येतेषु
वीर्यं दधाति तिस्रो वा ऽइमाः पृथिव्य ऽइयमहैका द्वे-
ऽअस्याः परे ता ऽएवैतदुज्जयति ॥ २१ ॥ ‡ सोऽनुमन्त्रयते ।
'शं नो भवन्तु वाजिनो हवेषु देवताता मितद्रवः स्वर्काः ।
ऽजम्भयन्तोऽहिं वृकः रक्षांशसि सनेम्यस्मद्युयवन्नमीवाः

(१) जु० सं० अ० ९ क० १३ । (२) जु० सं० अ० ९ क० १३ ।

† का० श्रौ० सू० १४. ४. ३, ४ ।

(३) जु० सं० अ० ९ क० १४ । (४) जु० सं० अ० ९ क० १५ ।

‡ का० श्रौ० सू० १४. ४. ५ ।

(५) जु० सं० अ० ९ क० १६ ।

॥ २२ ॥ 'तेनो ऽअर्वन्तः । हवनश्रुतो हवं विश्वे शृण्वन्तु
 वाजिनो मितद्रवः । सहस्रसा मेधसाता सनिष्यवो महो
 ये धनः समिथेषु जडिभ्ररे ॥ २३ ॥ 'वाजे वाजेऽवत ।
 वाजिनो नो धनेषु विप्रा ऽअमृता ऽऋतज्ञाः । अस्य मज्जः
 पिबत मादुयद्धं तृप्ता यात पथिभिर्देवयानैरिति ॥ २४ ॥
 अथ बार्हस्पत्येन चरुणा प्रत्युपतिष्ठते । तमुपस्पृशत्यन्नं
 वा ऽएष ऽउज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयः ह वै
 नामैतद्यद्वाजपेयं तद्यदेवैतदन्नमुदजैषीत्तेनैवैतदेतां गतिं
 गत्वा स॒थ॒स्पृशते तदात्स॒मन्कुरुते ॥ २५ ॥ * स ऽउप
 स्पृशति । 'आ मां वाजस्य प्रसवो जगम्यादि' त्यन्नं वै वाज-
 ऽआ माऽन्नस्य प्रसवो जगम्यादित्येवैतदाहे 'मे द्यावापृथिवी
 विश्वरूपे' ऽइति द्यावापृथिवी हि प्रजापतिरा मां गन्तां
 पितरामातरा चेति मातेव च हि पितेव च प्रजापतिरा
 'मा सोमो ऽअमृतत्वेन गम्या'दिति सोमो हि प्रजापतिः
 ॥ २६ ॥ तमश्चानवग्रापयति । 'वाजिन' ऽइति वाजिनो
 ह्यश्वास्तस्मादाह वाजिन ऽइति 'वाजजित ऽइत्यन्नं वै
 वाजोऽन्नजित ऽइत्येवैतदाह 'वाजः ससृवा॒थ॒ स' ऽइति
 'संरिष्यन्त' ऽइति वा ऽअग्र ऽआह संरिष्यन्त ऽइव हि
 तर्हि भवन्त्यथाऽत्र ससृवा॒थ॒ स ऽइति ससृवा॒थ॒ स ऽइव

(१) शु० सं० अ० ९ क० १७ । (२) शु० सं० अ० ९ क० १८ ।

* का० श्रौ० सू० १४. ४ ११, १२ ।

(३) शु० सं० अ० ९ क० १९ । (४) शु० सं० अ० ९ क० १९ । (५) शु० सं०
 अ० ९ क० १९ । (६) शु० सं० अ० अ० ९ क० १९ । (७) शु० सं० अ० ९ क० १९ ।
 (८) शु० सं० अ० ९ क० १९ । (९, १०) शु० सं० अ० ९ क० १९ ।

ह्यत्र भवन्ति तस्मादाह ससृवाऽऽ स ऽइति 'बृहस्पते-
 र्भागमवजिग्रते'ति बृहस्पतेर्ह्येष भागो भवति तस्मादाह
 बृहस्पतेर्भागमवजिग्रतेति 'निर्मृजाना' ऽइति तद्यजमाने
 वीर्यं दधाति तद्यदश्वानवग्रापयतीममुज्जयानीति वा ऽअग्रेऽ-
 वग्रापयत्यथाऽत्रेममुदजैषमिति तस्माद्वा ऽअश्वानवग्राप-
 यति ॥ २७ ॥ अथैतेषां*माजिसृताऽं रथानाम् । एक-
 स्मिन्वैश्यो वा राज्ञ्यो वोपास्थितो भवति स वेदेरुत्तरायाऽं
 श्रोणा ऽउपविशत्यथाऽङ्कुर्युश्च यजमानश्च पूर्वया द्वारा
 मधुग्रहमादाय निष्क्रामतस्तं वैश्यस्य वा राजन्न्यस्य वा
 पाणावाधत्तोऽथ नेष्ट्वाऽपरया द्वारा सुराग्रहानादाय निष्क्रा-
 मति स जघनेन शालां पर्येत्यैकं वैश्यस्य वा राजन्न्यस्य
 वा पाणावादधदाहाऽनेन त ऽइमं निष्क्रीणामीति सत्यं
 वै श्रीज्योतिः सोमोऽनृतं पाप्मा तमः सुरा सत्यमेवै-
 तच्छ्रियं ज्योतिर्यजमाने दधात्यनृतेन पाप्मना तमसा
 वैश्यं विद्धति तैः स यं भोगं कामयते तं कुरुतेऽथैतः
 सहिरण्यपात्रमेव मधुग्रहं ब्रह्मणे ददाति तं ब्रह्मणे दद-
 मृतमायुरात्सन्धत्तेऽमृतं ह्यायुर्हिरण्यं तेन स यं भोगं
 कामयते तं कुरुते ॥ २८ ॥ (E)

प्रथमाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

(१) शु० सं० अ० ९ क० १९ । (२) शु० सं० अ० ९ क० १९ ।

* 'न' पुस्तके 'आजिध्रिताम्' इति पाठो लभ्यते ।

(E) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— काठ० १३. १४, १४. १;

मै० सं० १. ११. १-३; तै० सं० १. ७. ७, ८ ।

[यूपारोहणम्]

अथ स्रुवं चाऽऽज्यविल्लापनीं चाऽऽद्याय । आहवनी-
यमभ्यैति स ऽएता द्वादशाऽऽसीर्जुहोति वा वाचयति वा
यदि जुहोति यदि वाचयति समान ऽएव बन्धुः ॥ १ ॥
स * चहोति । 'आपये स्वाहा स्वापये स्वाहा पिजाय
स्वाहा क्रतवे स्वाहा वसवे स्वाहाऽहर्षतये स्वाहाऽन्हे
मुग्धाय स्वाहा मुग्धाय वैनङ्शिनाय स्वाहा विनङ्शिना-
ऽआन्त्यायनाय स्वाहाऽन्त्याय भौवनाय स्वाहा भुवनस्य
पतये स्वाहाऽधिपतये स्वाहे'त्येता द्वादशाऽऽसीर्जुहोति द्वादश
वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्य-
ज्ञस्तथैवाऽस्याऽऽसिर्युः सम्पत्तामेवैतदुज्जयति तामात्मन्कुरुते
॥ २ ॥ अथ षट् कलूसीर्जुहोति । वा वाचयति वा यदि
जुहोति यदि वाचयति समान ऽएव बन्धुः ॥ ३ ॥ स †
वाचयति । 'आयुर्यज्ञेन कल्पतां प्राणो यज्ञेन कल्पतां
चक्षुर्यज्ञेन कल्पतां श्रोत्रं यज्ञेन कल्पतां पृष्ठं यज्ञेन
कल्पतां यज्ञो यज्ञेन कल्पतामि'त्येताः षट् कलूसीर्वाचयति
षड्वा ऽऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापति-
र्यज्ञस्तथैवाऽस्य कलूसिर्युः सम्पत्तामेवैतदुज्जयति तामा-
त्मन्कुरुते ॥ ४ ॥ अष्टाश्रिर्यूपो भवति । अष्टाक्ष-

* का० श्रौ० सू० १४. ५. १ ।

(१) छु० सं० अ० ९ क० २० ।

† का० श्रौ० सू० १४. ५. २० ।

(२) छु० सं० अ० ९ क० २१ ।

वै गायत्री गायत्रमग्नेश्छन्दो देवलोकमेवैतेनोज्जयति सप्त-
दशभिर्वासोभिर्व्यूषो वेष्टितो वा त्रिग्रथितो वा भवति
सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥ ५ ॥ गौधूमं
चषालं भवति । पुरुषो वै प्रजापतेर्नेदिष्टः सोऽयमस्व-
गेते वै पुरुषस्यौषधीनां नेदिष्टतमां यद्गोधूमास्तेषां न
स्वगस्ति मनुष्यलोकमेवैतेनोज्जयति ॥ ६ ॥ गर्त्तद्वाङ्मूषो-
ऽतीक्ष्णाग्रो भवति । पितृदेवस्यो वै गर्त्तः पितृलोकमेवैते-
नोज्जयति सप्तदशारत्निर्भवति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्
प्रजापतिमुज्जयति ॥ ७ ॥ अथ नेष्टा पत्नीमुदानेष्ट्यन् ।
कौशं वासः परिधापयति कौशं वा * चण्डातकमन्तरं
दीक्षितवसनाजघनाद्धौ वा ऽएष यज्ञस्य यत्पत्नी तामेत-
त्प्राचीं व्यज्ञं प्रसादयिष्यन्भवत्यस्ति वै पत्न्या ऽअमेध्यं
यद्वाचीनं नाभेर्मेढ्र्या वै दूर्भास्तद्यदेवाऽस्या ऽअमेध्यं
तदेवाऽस्या ऽएतद्दूर्भेर्मेढ्र्यं कृत्वाऽथैनां प्राचीं व्यज्ञं प्रसाद-
यति तस्मान्नेष्टा पत्नीमुदानेष्ट्यन्कौशं वासः परिधापयति
कौशं वा चण्डातकमन्तरं दीक्षितवसनात् ॥ ८ ॥ अथ
† निश्रयणीं निश्रयति । स दक्षिणत ऽउदङ् रोहेदुत्तरतो वा
दक्षिणा दक्षिणतस्त्वेवोदङ् रोहेत्तथा ह्युदग्भवति ॥ ९ ॥ स
रोक्ष्यन् ‡ जायामामन्त्रयते । जाय ऽएहि स्वो रोहावेति
रोहावेत्याह जाया तद्यजायामामन्त्रयतेऽर्द्धो ह वा ऽएष-

* “जवनमाघप्रच्छादकं वासश्चण्डातकशब्देनोच्यते” (का० श्रौ० सू० १४. ५. ३) ।

† “दाक्षनिर्मिता सोपानपङ्क्तिर्निश्रयणी” “निश्रेणिस्रवधिरौहिणी” इत्यमरः ।

‡ का० श्रौ० सू० १४. ५. ६ ।

ऽआत्मनो यज्जाया तस्माद्यावज्जायां न विन्दते नैव
 तावत्प्रजायतेऽसर्वो हि तावद्भवत्यथ यदैव जायां विन्दतेऽथ
 प्रजायते तर्हि हि सर्वो भवति सर्व एतां गतिं गच्छानीति
 तस्माज्जायामामन्त्रयते ॥ १० ॥ स * रोहति । 'प्रजापतेः
 प्रजाऽअभूमे'ति प्रजापतेर्ह्येष प्रजा भवति यो वाजपेयेन
 यजते ॥ ११ ॥ अथ गोधूमानुपस्पृशति । 'स्वर्हेवाऽअग-
 न्मे'ति स्वर्ह्येष गच्छति यो वाजपेयेन यजते ॥ १२ ॥ तद्य-
 द्गोधूमानुपस्पृशति । अन्नं वै गोधूमाऽअन्नं वा ऽएष-
 ऽउज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयः ह वै नामैतद्यद्वा-
 जपेयं तद्यदेवैतदन्नमुदजैषीत्तेनैवैतदेतां गतिं गत्वा सऽथ-
 स्पृशते तदात्सन्कुरुते तस्माद्गोधूमानुपस्पृशति ॥ १३ ॥
 अथ शीर्ष्णा † यूपमत्युज्जिहीते । 'अमृताऽअभूमे'ति
 देवलोकमेवैतेनोज्जयति ॥ १४ ॥ ‡ अथ दिशोऽनुवीक्ष्य-
 माणो जपति । 'अस्मे वोऽअस्तिवन्द्रियमस्मे नृम्णमुत
 क्रतुरस्मे वर्चाऽसि सन्तु व' इति सर्वं वा ऽएष ऽइद-
 मुज्जयति यो वाजपेयेन यजते प्रजापतिः॥ ह्युज्जयति
 सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिः सोऽस्य सर्वस्य यशऽइन्द्रियं वीर्यं
 संवृज्य तदात्सन्धत्ते तदात्सन्कुरुते तस्माद्दिशोऽनुवीक्ष्य-
 माणो जपति ॥ १५ ॥ अथैनमूषपुटैरनुदस्यन्ति ‡॥ ।

* का० श्रौ० सू० १४. ५. ७ ।

(१) शु० सं० अ० ९ क० २१ । (२) शु० सं० अ० ९ क० २१ ।

† का० श्रौ० सू० १४. ५. १०, ११ ।

‡ अन्न शतम् ३००० ।

(३) शु० सं० अ० ९ क० २१ । (४) शु० सं० अ० ९ क० २२ ।

‡॥ का० श्रौ० सू० १४. ५. १२ ।

पशवो वा ऽऊषा ऽअन्नं वै पशवोऽन्नं वा ऽएष ऽउज्जयति
 यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयः ह वै नामैतद्यद्वाजपेयं तद्य-
 देवैतदन्नमुदजैषीत्तेनैवैतदेतां गतिं गत्वा सऽथस्पृशते तदा-
 त्मङ्कुरुते तस्मादेनमूषपुटैरनूदस्यन्ति ॥ १६ ॥ आश्वत्थेषु
 पलाशेषूपनद्धा भवन्ति । स यदेवाऽदोऽश्वत्थे तिष्ठति ऽइन्द्रो
 मरुत ऽउपाऽऽमन्त्रयत तस्मादाश्वत्थेषु पलाशेषूपनद्धा
 भवन्ति विशोऽनूदस्यन्ति विशो वै मरुतोऽअन्नं विशतस्त-
 स्माद्विशोऽनूदस्यन्ति सप्तदश भवन्ति सप्तदशो वै प्रजा-
 पतिस्तद् प्रजापतिमुज्जयति ॥ १७ ॥ अथेमा मुपा ऽवेक्षमाणो
 * जपति । 'नमो मात्रे पृथिव्यै नमो मात्रे पृथिव्या'
 ऽइति बृहस्पतेर्ह वा ऽअभिषिषिचानात्पृथिवी विभयाञ्च-
 कार महद्वा ऽअयमभूद्योऽब्भ्यषेचि यद्वै माऽयं नाऽव-
 दृणीयादिति बृहस्पतिर्ह पृथिव्यै विभयाञ्चकार यद्वै मेयं
 नाऽवधून्वीतेति तदनयैवैतन्निमत्रधेयमकुरुत न हि माता
 पुत्रः हिनस्ति न पुत्रो मातरम् ॥ १८ ॥ बृहस्पतिसवो
 वा ऽएष यद्वाजपेयम् । पृथिव्यु हैतस्माद्विभेति महद्वा-
 ऽअयमभूद्योऽब्भ्यषेचि यद्वै माऽयं नाऽवदृणीयादित्येष ऽउ
 हाऽस्यै विभेति यद्वै मेयं नाऽवधून्वीतेति तदनयैवैतन्निम-
 त्रधेयं कुरुते न हि माता पुत्रः हिनस्ति न पुत्रो मातरम्
 ॥ १९ ॥ अथ हिरण्यमब्भ्यवरोहति । अमृतमायुर्हिरण्यं
 तदमृत ऽआयुषि प्रतितिष्ठति ॥ २० ॥ † अथाऽजर्षभस्या-

* का० श्रौ० सू० १४. ५. १४ ।

(१) शु० सं० अ० ९ क० २९ ।

† का० श्रौ० सू० १४. ५. १७ ।

ऽजिनमुपस्तृणाति । तदुपरिष्ठाद्रुक्मं निदधाति तमब्भ्यवरो-
हतीमां वैव ॥ २१ ॥ अथाऽस्ममा ऽआसन्दीमाहरन्ति ।
उपरिसृचं वा ऽएष जयति यो जयत्यन्तरिक्षसृचं तदेन-
मुपर्ष्याऽऽसीनमधस्तादिमाः प्रजा ऽउपासते तस्मादस्ममा-
ऽआसन्दीमाहरन्ति ॥ २२ ॥ औदुम्बरी भवति । अन्नं वा-
ऽऊर्गुदुम्बर ऽऊर्जोऽन्नाद्यस्याऽवरुह्यै तस्मादौदुम्बरी
भवति तामग्रेण हविर्हाने जघनेनाऽऽहवनीयं निदधाति
॥ २३ ॥ अथाऽजर्षभस्याऽजिनमास्तृणाति । प्रजापतिर्वा-
ऽएष यदजर्षभ ऽएता वै प्रजापतेः प्रत्यक्षतमां यदजा-
स्तस्मादेतास्त्रिः संवत्सरस्य विजायमाना द्वौ त्रीनिति
जनयन्ति तत्प्रजापतिमेवैतत्करोति तस्मादजर्षभस्याऽजिन-
मास्तृणाति ॥ २४ ॥ स ऽआस्तृणाति । 'इयं ते राडि'ति
राज्यमेवाऽस्मिन्नेतद्दधात्यथैनमासा*दयति 'यन्तोऽसि
यमन' ऽइति यन्तारमेवैनमेतद्यमनमासां प्रजानां करोति
'ध्रुवोऽसि धरुण' ऽइति ध्रुवमेवैनमेतद्धरुणमस्मिन्महोक्ते
करोति 'कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा रय्यै त्वा पोषाय त्वे'ति
साधवे त्वेत्येवैतदाह ॥ २५ ॥

द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥ (A)

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ११७ ॥

(१) शु० सं० अ० ९ क० २२ ।

* का० श्रौ० सू० १४. ५. १८ ।

(२) शु० सं० अ० ९ क० २२ । (३) शु० सं० अ० ९ क० २२ । (४) शु०
सं० अ० ९ क० २२ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— काठ० १४, १; मे० सं०
१. १. ३; तं सं० १. ७. ८ ।

[नैवारचरुप्रचारः, उज्जितिहोमः, स्विष्टकृद्यागश्च]

बार्हस्पत्येन चरुणा प्रचरति । तस्याऽनिष्टः ऽएव
स्विष्टकृद्भवत्यथाऽस्माऽअन्नं सम्भरत्यन्नं वा ऽएष-
ऽउज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयः ह वै नमैतद्यद्वा-
जपेयं तद्यदेवैतदन्नमुदजैषीत्तदेवाऽस्माऽएतत्सम्भरति ॥१॥
औदुम्बरे पात्रे । अन्नं वा ऽऊर्गुदुम्बरऽऊर्जोऽन्नाद्यस्या-
ऽवरुद्धैथ तस्मादौदुम्बरे पात्रे सोऽपऽएव प्रथाः सम्भ-
रत्यथ पयोऽथ यथोपस्मारमन्नानि ॥ २ ॥ तद्वैके ।
सप्तदशान्नानि सम्भरन्ति सप्तदशः प्रजापतिरिति वदन्त-
स्तदु तथा न कुर्यात्प्रजापतेर्द्वैव सर्वमन्नमनवरुद्धं क-
ऽउ तस्मै मनुष्यो यः सर्वमन्नमवरुन्धति तस्मादु
सर्वमेवाऽन्नं यथोपस्मारः सम्भरन्नेकमन्नं न सम्भरेत् ॥ ३ ॥
स यन्न सम्भरति । तस्योद्ब्रवीत तस्य नाऽश्रीयाद्याव-
ज्जीवं तथा नाऽन्तमेति तथा ज्योग्जीवति सऽएतस्य
सर्वस्याऽन्नाद्यस्य सम्भृतस्य स्तुवेणोपघातं वाजप्रसवीयानि
जुहोति तद्याभ्यऽएवैतद्देवताभ्यो जुहोति ताऽअस्मै
प्रसुवन्ति ताभिः प्रसूतऽउज्जयति तस्माद्वाजप्रसवीयानि
जुहोति ॥ ४ ॥ स † जुहोति । 'वाजस्येमं प्रसवः सुषु-
वेऽग्रे सोमः राजानमोषधीष्वप्सु । ताऽअस्मभ्यं मधुमती-
र्भवन्तु वयः राष्ट्रं जाययाम पुरोहिताः स्वाहा' ॥ ५ ॥
'वाजस्येमाम् । प्रसवः शिश्रिये दिवमिमा च विश्वा भुवनानि

* 'अवरुन्धीत' इति पाठो 'ग' पुस्तके ।

† का० श्रौसू० अ० १४. ५. २३ ।

(१) शु० सं० अ० ९ क० २३ । (२) शु० सं० अ० ९ क० २४ ।

सम्माद् । अदित्सन्तं दापयति प्रजानन्त्सु नो रयिः
 सर्व्वीरं नियच्छतु स्वाहा' ॥ ६ ॥ 'वार्जस्य नु । प्रसव-
 ऽआबभूवेमा च विश्वा भुवनानि सर्व्वतः । सनेमि राजा
 परियाति विद्वाङ्प्रजां पुष्टिं वर्द्धयमानो ऽअस्मे स्वाहा'
 ॥ ७ ॥ सोमः राजानम् । अवसेऽग्निमन्वारभामहे ।
 आदित्यान्विष्णुः सूर्य्यं ब्रह्माणं च बृहस्पतिं स्वाहा'
 ॥ ८ ॥ अर्य्यमणं बृहस्पतिम् । इन्द्रं दानाय चोदय ।
 वाचं विष्णुः सरस्वतीं सवितारं च वाजिनं स्वाहा'
 ॥ ९ ॥ 'अग्ने ऽअच्छा । वदेह नः प्रति नः सुमना भव ।
 प्र नो यच्छ सहस्रजित्त्वः हि धनदा ऽअसि स्वाहा'
 ॥ १० ॥ प्र नः । 'यच्छैत्र्यमा प्र पूषा प्र बृहस्पतिः ।
 प्र वाग्देवी ददातु नः स्वाहे'ति ॥ ११ ॥ अथैनं परिशि-
 ष्टेनाऽभिषिञ्चति । अन्नाद्येनैवैनमेतदभिषिञ्चत्यन्नाद्यमेवा-
 ऽस्मिन्नेतदधाति तस्मादेनं * परिशिष्टेनाऽभिषिञ्चति
 ॥ १२ ॥ सोऽभिषिञ्चति । 'देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे-
 ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामि'ति देवहस्तेरैवैन-
 मेतदभिषिञ्चति 'सरस्वत्यै वाचो यन्तुर्त्यन्त्रिये दधामी'ति
 वाचै सरस्वती तदेनं वाच ऽएव यन्तुर्त्यन्त्रिये दधाति
 ॥ १३ ॥ तदु हैक ऽआहुः । 'विश्वेषां त्वा देवानां यन्तु-

(१) शु० सं० अ० ९ क० २५ । (२) शु० सं० अ० ९ क० २६ । (३) शु० सं०
 अ० ९ क० २७ । (४) शु० सं० अ० ९ क० २८ ।

* का० श्रौ० सू० १४. ५. २४, २५ ।

(५) शु० सं० अ० ९ क० २९ । (६) शु० सं० अ० ९ क० २९ । (७) का० श्रौ०
 सू० १४. ५. २५ ।

स्यन्त्रिये दधामी'ति सर्वं वै विश्वे देवास्तदेनः सर्वस्यैव
यन्तुस्यन्त्रिये दधाति तदु तथा न ब्रूयात्सरस्वस्यै त्वा
वाचो यन्तुस्यन्त्रिये दधामीत्येव ब्रूयाद्वाग्वै सरस्वती तदेनं
वाच एव यन्तुस्यन्त्रिये दधाति 'बृहस्पतेर्द्धां साम्राज्ये-
नाऽभिषिञ्चाम्यसावि'ति नाम गृह्णाति तद् बृहस्पतेरेवैन-
मेतत्सायुज्यः सलोकतां गमयति ॥ १४ ॥ अथाऽऽह ।
सम्प्राडयमसौ सम्प्राडयमसाविति निवेदितमेवैनमेतत्सन्तं
देवेभ्यो निवेदयत्ययं महावीर्यो योऽब्भ्यषेचीत्ययं
व्युष्माकैकोऽभूत् गोपायतेत्येवैतदाह त्रिष्कृत्व एआह
त्रिवृद्धि यज्ञः ॥ १५ ॥ अथोज्जितीः । जुहोति वा वाच-
यति वा यदि जुहोति यदि वाचयति समान एव बन्धुः
॥ १६ ॥ स * वाचयति । 'अग्निरेकाक्षरेण प्राणमुद-
जयत्तमुज्जेषं प्रजापतिः सप्तदशाक्षरेण सप्तदशः स्तो-
ममुदजयत्तमुज्जेषमि'ति तद्यदेवैताभिरेता देवता एउद-
जयस्तदेवैष एताभिरुज्जयति सप्तदश भवन्ति सप्तदशो
वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥ १७ ॥ अथाऽऽहा-
ऽग्नये सिष्टकृतेऽनुब्रूहीति । तद्यदन्तरेणाऽऽहुती एतत्कर्म
क्रियत एष वै प्रजापतिर्य एष यज्ञस्तायते यस्मा-
दिमाः प्रजाः प्रजाता एतम्बेवाऽप्येतर्ह्यनुप्रजायन्ते
तद्वमद्वयत एवैतत्प्रजापतिमुज्जयति तस्मादन्तरेणाऽऽहुती-
एतत्कर्म क्रियत एआश्राव्याऽऽहाऽग्निः सिष्टकृतं

(१) शु० सं० अ० ९ क० ३० ।

* का० श्रौ० सू० १४. ५. २८ ।

(२) शु० सं० अ० ९ क० ३१-३४ ।

व्यजेति वृषदकृते जुहोति ॥ १८ ॥ अथेडामादधाति । उपहूतायामिडायामप ऽउपस्पृश्य * माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति माहेन्द्रं ग्रहं गृहीत्वा स्तोत्रमुपाकरोति तथ स्तोत्राय प्रमीवति स ऽउपाऽवरोहति सोऽन्तेस्तोत्रस्य भवत्यन्ते शस्त्रस्य ॥ १९ ॥ तद्वैके । एतत्कृत्वाऽथैतत्कुर्वन्ति तदु तथा न कुर्ष्यादात्मा वै स्तोत्रं प्रजा शस्त्रमेतस्माद्ध स यजमानं प्रणाशयति स जिह्वा ऽपति स हलति तस्मादेतदेव कृत्वाऽथैतत्कुर्ष्यात् ॥ २० ॥ अथेडामादधाति । उपहूतायामिडायामप ऽउपस्पृश्य माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति माहेन्द्रं ग्रहं गृहीत्वा स्तोत्रमुपाकरोति तथ स्तोत्राय प्रमीवति स ऽउपाऽवरोहति सोऽन्ते स्तोत्रस्य भवत्यन्ते शस्त्रस्य ॥ २१ ॥

द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[अथ राजसूयविधिः]

(तत्र पवित्रेष्टिः, अनुमतीष्टिः, चातुर्मास्यविधिश्च)

पूरुणाहुतिं जुहोति । सर्वं वै पूरुर्णः सर्वं परिगृह्य सूयाऽहुति तस्यां वरं ददाति सर्वं वै वरः सर्वं परिगृह्य सूयाऽहुति स यदि कामयेत जुहुयादेतां यद्यु कामयेताऽपि नाऽद्रियेत ॥ १ ॥ अथ † श्वो भूते । अनुमत्यै हविरष्टा-

* का० श्रौ० सू० १४. ५. २९-३२ ।

(†) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— काठ० १४. ३. २; मै० सं० १. २१. ४; तै० सं० १. ७. १० ।

† का० श्रौ० सू० १५. १. ६, ७ ।

कपालं पुरोडाशं निर्व्वपति स ये जघनेन शम्भ्यां पिष्यमा-
 णानामवशीयन्ते पिष्टानि वा तण्डुला वा तान्त्सुवे सार्द्धं
 संवपत्यद्वाहार्ष्यपचनादुल्मुकमाददते तेन दक्षिणा यन्ति
 स यत्र स्वकृतं वेरिणं बिन्दति श्वभ्रप्प्रदरं वा ॥ २ ॥ तदग्निः
 समाधाय * जुहोति । 'एष ते निर्ऋते भागस्तं जुषस्व
 स्वाहे'तीयं वै निर्ऋतिः सा यं पाप्मना गृह्णाति तं निर्ऋत्या
 गृह्णाति तद्यदेवाऽस्या ऽअत्र नैर्ऋतः रूपं तदेवैतच्छमयति
 तथो हैनः सूयमानं निर्ऋतिर्न गृह्णात्यस्थ यत्स्वकृते † वेरिणे
 जुहोति श्वभ्रप्प्रदरे वैतदु ह्यस्यै निर्ऋतिगृहीतम् ॥ ३ ॥
 अथाऽप्प्रतीक्षं पुनरायन्ति । अथाऽनुमत्या ऽअष्टाकपालेन
 पुरोडाशेन प्रचरतीयं वा ऽअनुमतिः स यस्तत्कर्म
 शक्नोति कर्त्तुं व्यञ्चिकीर्षतीयः हाऽस्मै तदनु मन्न्यते
 तदिमामेवैतत्प्रीणात्यनयाऽनुमत्याऽनुमतः सूया ऽइति
 ॥ ४ ॥ अथ षडष्टाकपालो भवति । अष्टाक्षरा वै गायत्री
 गायत्री वा ऽइयं पृथिव्यथ यत्समानस्य हविष ऽउभयत्र
 जुहोत्येषा ह्येवैतदुभयं तस्य ब्रासो दक्षिणा षड्वै सवासा-
 ऽअरण्यं नोदाशः सते निधाय वै तद्वासोऽतिमुच्यते तथो
 हैनः सूयमानमासङ्गो न बिन्दति ॥ ५ ॥ अथ श्रो भूते ।
 आग्नावैष्णवमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्व्वपति तेन यथेष्ट्यैवं
 व्यजते तद्यदेवाऽदः प्रजातमाग्नावैष्णवं दीक्षणीयः हवि-

* का० श्रौ० सू० १५. १. ८ ।

(१) जु० सं० अ० ९ क० ३३ ।

† का० श्रौ० सू० ९. ३५ ।

स्तदेवैतदग्निर्वै सर्वा देवता ऽअग्नौ हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो
 जुह्वत्यग्निर्वै यज्ञस्याऽवराध्यो विष्णुः पराध्यस्तत्सर्वाश्चैवैत-
 देवताः परिगृह्य सर्वं च यज्ञं परिगृह्य सूया ऽहुति तस्मा-
 दाग्नावैष्णव ऽएकादशकपालः पुरोडाशो भवति तस्य
 हिरण्यं दक्षिणाऽऽग्नेयो वा ऽएष यज्ञो भवत्यग्ने रेतो हिरण्यं
 यो वै विष्णुः स यज्ञोऽग्निरु वै यज्ञ ऽएव तदु तदाग्नेयमेव
 तस्माद्धिरण्यं दक्षिणा ॥ ६ ॥ अथ श्वो भूते । अग्नीषो-
 मीयमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति तेन यथेष्ट्यैवं
 यजत ऽएतेन वा ऽइन्द्रो वृत्रमहन्तेनो ऽएव वजयत
 वास्येयं विजितिस्तां तथो ऽएवैष ऽएतेन पाप्मानं द्विषन्तं
 भ्रातृव्यः हन्ति तथो ऽएव विजयते विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे
 सूया ऽहुति तस्मादग्नीषोमीय ऽएकादशकपालः पुरोडाशो
 भवति तस्योत्सृष्टो गौर्दक्षिणोत्सृज्य वा ऽअमुं चन्द्रमसं
 ग्धन्ति पौर्णमासेनाऽऽह ग्धन्त्यामावास्येनोत्सृजन्ति
 तस्मादुत्सृष्टो गौर्दक्षिणा ॥ ७ ॥ अथ श्वो भूते । ऐन्द्राशं
 द्वादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति तेन यथेष्ट्यैवं यजते यत्र
 वा ऽइन्द्रो वृत्रमहंस्तदस्य भीतस्येन्द्रियं वीर्यमपचक्राम
 स ऽएतेन हविषेन्द्रियं वीर्यं पुनरात्सन्नधत्त तथो ऽएवैष-
 ऽएतेन हविषेन्द्रियं वीर्यमात्सन्धत्ते तेजो वा ऽअग्निरिन्द्रियं
 वीर्यमिन्द्र ऽउभे वीर्ये परिगृह्य सूया ऽहुति तस्मादै-
 न्द्राग्नौ द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति तस्योत्सृष्टोऽनडान्द-
 क्षिणा स हि ब्रह्मेनाऽऽग्नेय ऽआण्डाभ्यामैन्द्रस्तस्मादष्टभो-
 ऽनडान्दक्षिणा ॥ ८ ॥ अथाऽऽग्रयणेष्ट्या यजते । सर्वाङ्वा-

ऽएष यज्ञक्रतूनवरुन्धे सर्वा ऽदृष्टीरपि दर्विहोमान्न्यो राज-
सूयेन यजते देवसृष्ट्वो वा ऽएषेष्टिर्ष्यदाग्रयणेष्टिरनया
मेऽपीष्टमसदनयाऽपि सूया ऽदृति तस्मादाग्रयणेष्ट्या
यजत ऽओषधीर्वा ऽएष सूयमानोऽभिसूयते तदोषधी-
रेवैतदनमीवा ऽअकिल्बषाः कुरुतेऽनमीवा ऽअकिल्बषा-
ऽओषधीरभि सूया ऽदृति तस्य गौर्दक्षिणा ॥ ९ ॥ अथ
* चातुर्म्मास्यैर्ष्यजते । सर्वाद्वा ऽएष यज्ञक्रतूनवरुन्धे सर्वा-
ऽदृष्टीरपि दर्विहोमान्न्यो राजसूयेन यजते देवसृष्ट्वो वा-
ऽएष यज्ञक्रतुर्ष्यचातुर्म्मास्यान्न्येभिर्म्मैऽपीष्टमसदेभिरपि
सूया ऽदृति तस्माच्चातुर्म्मास्यैर्ष्यजते ॥ १० ॥

द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[वैश्वदेवादि-पर्वाणि, पञ्चवातीयहोमविध्यादिकञ्च]

वैश्वदेवेन यजते । वैश्वदेवेन वै प्रजापतिर्भूमानं
प्रजाः ससृजे भूमानं प्रजाः सृष्ट्वा सूया ऽदृति तथो-
ऽएवैष ऽएतद्वैश्वदेवेनैव भूमानं प्रजाः सृजते भूमानं
प्रजाः सृष्ट्वा सूया ऽदृति ॥ १ ॥ अथ वरुणप्रघा-
सैर्ष्यजते । वरुणप्रघासैर्वै प्रजापतिः प्रजा वरुणपाशा-
त्प्राऽमुञ्चता ऽअस्याऽनमीवा ऽअकिल्बषाः प्रजाः
प्राऽजायन्ताऽनमीवा ऽअकिल्बषाः प्रजा ऽअभि सूया-
ऽदृति तथो ऽएवैष ऽएतद्वरुणप्रघासैरेव प्रजा वरुण-
पाशात्प्रमुञ्चति ता ऽअस्याऽनमीवा ऽअकिल्बषाः प्रजाः

प्रजायन्तेऽनमीवा ऽअकिल्विषाः प्रजा ऽअभि सूया ऽइति
 ॥ २ ॥ अथ साकमेधैर्व्यजते । साकमेधैर्व देवा वृत्रमघ्न-
 स्तैर्वैव व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तां तथो ऽएवैष-
 ऽएतैः पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यः हन्ति तथो ऽएव
 विजयते विजितेऽभयेऽनाष्टे सूया ऽइति ॥ ३ ॥ अथ
 शुनासीर्येण यजते । उभौ रसौ परिगृह्य सूया ऽइत्यथ
 * पञ्चवातीयः स पञ्चधाऽऽहवनीयं व्युह्य सुवेणोपघातं
 जुहोति ॥ ४ ॥ स पूर्वाह्णं जुहोति । 'अग्निनेत्रेऽभ्यो
 देवेऽभ्यः पुरः सद्भ्यः स्वाहे'त्यथ दक्षिणाह्णं जुहोति
 'यमनेत्रेऽभ्यो देवेऽभ्यो दक्षिणासद्भ्यः स्वाहे'त्यथ पश्चा-
 ह्णं जुहोति 'विश्वदेवनेत्रेऽभ्यो देवेऽभ्यः पश्चात्सद्भ्यः
 स्वाहे'त्यथोत्तराह्णं जुहोति 'मित्रावरुणनेत्रेऽभ्यो वा मरु-
 न्नेत्रेऽभ्यो वा देवेऽभ्यः उत्तरासद्भ्यः स्वाहे'त्यथ मध्ये
 जुहोति 'सोमनेत्रेऽभ्यो देवेऽभ्यः उपरिसद्भ्यो दुवस्वद्भ्यः
 स्वाहे'ति ॥ ५ ॥ अथ सार्द्धः समुह्य जुहोति । 'ये देवा-
 ऽअग्निनेत्राः पुरः सदस्तेऽभ्यः स्वाहा ये देवा यमनेत्रा
 दक्षिणासदस्तेऽभ्यः स्वाहा ये देवा विश्वदेवनेत्राः पश्चात्स-
 दस्तेऽभ्यः स्वाहा ये देवा मित्रावरुणा नेत्रा वा मरुन्नेत्रा
 वोत्तरासदस्तेऽभ्यः स्वाहा ये देवा सोमनेत्रऽउपरिसदो
 दुवस्वन्तस्तेऽभ्यः स्वाहे'ति तद्यदेवं जुहोति ॥ ६ ॥ यत्र

* का० श्रौ० सू० १५. १. १८, १९ ।

(१) शु० सं० अ० ९ क० ३४ । (२) शु० सं० अ० ९ क० ३४ । (३) शु०
 सं० अ० ९ क० ३४ । (४) शु० सं० अ० ९ क० ३४ । (५) शु० सं० अ० ९ क० ३४ ।
 (६) शु० सं० अ० ९ क० ३५ ।

वै देवाः । साकमेधैर्व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तां
तद्धोचुरुत्पिबन्ते वा ऽइमानि दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाथंसि
हन्तैवभ्यो वृज्जं प्रहरामेति वृज्जो वा ऽआज्यं त एतेन
वृज्जेणाऽऽज्येन दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाथंस्यवाऽघ्नस्ते व्यज-
यन्त येयमेषां विजितिस्तां तथो ऽएवैष एतेन वृज्जेणा-
ऽऽज्येन दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाथंस्यवहन्ति तथो ऽएव विजयते
विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे सूया ऽइति ॥ ७ ॥ अथ यदेता-
ऽअपराः पञ्चाऽऽहुतीर्जुहोति । क्षण्णव्रन्ति वा एतदग्नेर्वि-
वृहन्ति यत्पञ्चधाऽऽहवनीयं व्यूहन्ति तदेवाऽस्यैतेन सन्द-
धाति तस्मादेता ऽअपराः पञ्चाऽऽहुतीर्जुहोति ॥ ८ ॥ तस्य
प्रष्टिवाहनोऽश्वरथो * दक्षिणा । त्रयोऽश्वा द्वौ सव्य-
धूसारथी ते पञ्च प्राणा यो वै प्राणः स द्वातस्तद्यदेतस्य
कर्मण ऽएषा दक्षिणा तस्मात्पञ्चवातीयं नाम ॥ ९ ॥
स हैतेनाऽपि † भिषज्येत् । अयं वै प्राणो योऽयं पवते
यो वै प्राणः स ऽआयुः सोऽयमेक ऽइवैव पवते सोऽयं
पुरुषेऽन्तः प्रविष्टो दशधा विहितो दश वा एता-
ऽआहुतीर्जुहोति तदस्मिन्दश प्राणान्कृत्स्नमेव सर्वमायु-
र्दधाति स यदिहाऽपि गतासुरिव भवत्या हैवैनेन हरति
॥ १० ॥ अथेन्द्रतुरीयम् । आग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो
भवति वारुणो यवमयश्चरु रौद्रो गावेधुकश्चरुनडुह्यै
वहलाया ऽएन्द्रं दधि तेनेन्द्रतुरीयेण यजत ऽइन्द्राग्नी ऽउ

हैवैतत्समूदाते ऽउत्पिबन्ते वा ऽइमानि दिक्षु नाष्ट्रा रक्षां
 सि हन्तैबभ्यो वृज्जं प्रहरावेति ॥ ११ ॥ सहाऽग्निरुवाच ।
 त्रयो मम भागाः सन्त्वेकस्तवेति तथेति तावेतेन हविषा
 दिक्षु नाष्ट्रा रक्षांस्थ्यवाऽऽहतां तौ व्यजयेतां येनयो-
 योरियं विजितिस्तां तथो ऽएवैष ऽएतेन हविषा दिक्षु
 नाष्ट्रा रक्षांस्थ्यवहन्ति तथो ऽएव विजयते विजिते-
 ऽभयेऽनाष्ट्रे सूया ऽइति ॥ १२ ॥ स य ऽएष ऽआग्नेयो-
 ऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति । सोऽग्नेरेको भागोऽथ
 यद् वारुणो यवमयश्चरुर्भवति यो वै वारुणः सोऽग्निः
 सोऽग्नेर्द्वितीयो भागोऽथ यद्रौद्रो गावेधुकश्चरुर्भवति यो
 वै रुद्रः सोऽग्निः सोऽग्नेस्तृतीयो भागोऽथ यद् गावेधुको
 भवति वास्तव्यो वा ऽएष देवो वास्तव्यो गावेधुकास्तस्माद्
 गावेधुको भवत्यथ यदनडुह्यै बहलाया ऽएन्द्रं दुधि भवति
 स ऽइन्द्रस्य चतुर्थो भागो यद्वै चतुर्थं तत्तुरीयं तस्मादि-
 न्द्रतुरीयं नाम तस्यैषैवाऽऽनडुही बहला दुक्षिणा सा हि
 ब्रूहेनाऽऽग्नेव्यग्निदग्धमिव ह्यस्यै ब्रह्म भवत्यथ यत्स्त्री सती
 ब्रह्मत्यधर्मेण तदस्यै वारुणः रूपमथ यद् गौस्तेन रौद्रयथ
 यदस्या ऽएन्द्रं दुधि तेनैन्द्रयेषा हि वा ऽएतत्सर्वं व्यश्नुते
 तस्मादेषैवाऽऽनडुही बहला दुक्षिणा ॥ १३ ॥ अथाऽपा-
 मार्गहोमं * जुहोति । अपामार्गैर्वै देवा दिक्षु नाष्ट्रा रक्षां
 स्थपाऽमृजत तेव्यजयन्त येयमेपां विजितिस्तां तथो-
 ऽएवैष ऽएतदपामार्गैरेव दिक्षु नाष्ट्रा रक्षांस्थ्यपमृष्टे

तथो ऽएव विजयते विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे सूया ऽइति ॥१४॥
 स पालाशो वा सुवो वैकङ्कते वा । अपामार्गतण्डुलानादत्ते-
 ऽव्वाहार्यपचनादुल्मुकमाददते तेन प्राञ्चो बोदञ्चो
 वा यन्ति तदग्निः समाधाय जुहोति ॥ १५ ॥ * स
 ऽउल्मुकमादत्ते । 'अग्ने सहस्व पृतना' ऽइति युधो वै पृतना-
 युधः सहस्वेत्येवैतदाहा 'अभिमातीरपास्ये'ति सपत्नो वा-
 ऽअभिमातिः सपत्नमपजहीत्येवैतदाह 'दुष्टैरस्तरन्नराती-
 रि'ति दुस्तरौ ह्येष रक्षोभिर्नाष्ट्राभिस्तरन्नरातीरिति सर्वथ
 ह्येष पाप्मानं तरति तस्मादाह तरन्नरातीरिति 'वैचोधा
 यज्ञवाहसी'ति साधु यजमाने दधदित्येवैतदाह ॥ १६ ॥
 तदग्निः समाधाय † जुहोति । 'देवस्य त्वा सवितुः
 प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामुपांशोर्वीर्येण
 जुहोमी'ति यज्ञमुखं वा ऽउपांशुर्व्यज्ञमुखेनैवैतन्नाष्ट्रा
 रक्षांशसि हन्ति 'हतं रक्षः स्वाहे'ति तन्नाष्ट्रा रक्षांशसि
 हन्ति ॥ १७ ॥ स यदि पालाशः सुवो ‡ भवति । ब्रह्म
 वै पलाशो ब्रह्मणैवैतन्नाष्ट्रा रक्षांशसि हन्ति यद्यु वैकङ्कतो
 वृज्जो वै विकङ्कतो वृज्जेणैवैतन्नाष्ट्रा रक्षांशसि हन्ति
 'रक्षसां त्वा वधाये'ति तन्नाष्ट्रा रक्षांशसि हन्ति ॥ १८ ॥

* का० श्रौ० सू० १५. २. ५ ।

(१) शु० सं० अ० ९ क० ३७ । (२) शु० सं० अ० ९ क० ३७ । (३) शु०
 सं० अ० ९ क० ३७ । (४) शु० सं० अ० ९ क० ३७ ।

† का० श्रौ० सू० १५. २. ६-८ ।

(५) शु० सं० अ० ९ क० ३८ । (६) शु० सं० अ० ९ क० ३८ ।

‡ का० श्रौ० सू० १५. २. २ ।

(७) शु० सं० अ० ९ क० ३८ ।

स यदि प्राङ्निवा जुहोति । प्राञ्च॑ स्तुव॑मस्यति यद्युद-
 ङ्ङि॑त्वा जुहोत्युदञ्च॑ स्तुव॑मस्य॑त्यवधिष्म रक्ष॑ ऽहुति
 तन्नाष्ट्रा रक्षा॑सि हन्ति ॥ १९ ॥ अथाऽप्प्रतीक्षं पुनरा-
 यन्ति । स हैतेनाऽपि प्रतिसरं कुर्वीत स यस्यां ततो
 दिशि भवति तत्प्रतीत्य जुहोति प्रतीचीनफलो वा ऽपपा-
 मार्गः स यो हाऽस्मै तत्र किञ्चित्करोति तमेव तत्प्रत्य-
 ग्धूवति तस्य नामाऽदिशे॑ देवधिष्माऽमुमसौ हत॑ ऽहुति
 तन्नाष्ट्रा रक्षा॑सि हन्ति ॥ २० ॥ (D)

द्वितीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[त्रिषंयुक्तेष्टिः, द्विहविष्केष्टिश्च]

आग्नावैष्णवमेकादशकपालं * पुरोडाशं निर्वपति ।
 ऐन्द्रावैष्णवं चरुं वैष्णवं त्रिकपालं वा पुरोडाशं चरुं
 वा तेन त्रिषंयुक्तेन यजते पुरुषानेतद्देवा ऽउपा-
 ऽयँस्तथो ऽएवैष ऽएतत्पुरुषानेवोपैति ॥ १ ॥
 [अर्धप्रपाठकः ५२] स यदाग्नावैष्णवः । एकादश-
 कपालः पुरोडाशो भवत्यग्निर्वै दाता वैष्णवाः
 पुरुषास्तदस्मा ऽअग्निर्दाता पुरुषान्ददाति ॥ २ ॥ अथ
 यदैन्द्रावैष्णवः । चरुर्भवतीन्द्रो वै यजमानो वैष्णवाः पुरुषाः
 स यानेवास्मा ऽअग्निर्दाता पुरुषान्ददाति तैरेवैतत्संस्पृशते

(१) शु० सं० अ० अ० ९ क० ३८ । (२) शु० सं० अ० ९ क० ३८ ।

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— काठ० १५, २; मै० सं०
 ११, ६, ३; तै० सं० १, ८, ७ ।

* का० श्रौ० सू० १५, २, ११-१३ ।

तानात्मङ्कुरुते ॥ ३ ॥ अथ यद्वैष्णवः । त्रिकपालो वा
पुरोडाशो भवति चरुर्वा यानेवाऽस्ममा ऽअग्निर्दाता पुरुषान्दु-
दाति तेष्वेवैतदन्ततः प्रतितिष्ठति यद्वै पुरुषवाङ्मर्म
चिकीर्षति शक्नोति वै तत्कर्तुं तत्पुरुषानेवैतदुपैति
पुरुषवान्सूया ऽइति तस्य वामनो गौर्दक्षिणा स हि वैष्णवो
यद्वामनः ॥ ४ ॥ अथाऽपरेण त्रिषंयुक्तेन यजते । स-
ऽआग्नापौष्णमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपर्येन्द्रापौष्णं
चरुं पौष्णं चरुं तेन त्रिषंयुक्तेन यजते पशूनेव तद्देवा-
ऽउपायँस्तथो ऽएवैष ऽएनत्पशूनेवोपैति ॥ ५ ॥ स * यदा-
ग्नापौष्णः । एकादशकपालः पुरोडाशो भवत्यग्निर्वै दाता
पौष्णाः पशवस्तदस्ममा ऽअग्निरेव दाता पशून्ददाति ॥ ६ ॥
अथ यदैन्द्रापौष्णः । चरुर्भवतीन्द्रो वै यजमानः पौष्णाः
पशवः स यानेवाऽस्ममा ऽअग्निर्दाता पशून्ददाति तैरेवैत-
त्सः स्पृशते तानात्मङ्कुरुते ॥ ७ ॥ अथ यत्पौष्णः । चरु-
र्भवति यानेवाऽस्ममा ऽअग्निर्दाता पशून्ददाति तेष्वेवैतदन्ततः
प्रतितिष्ठति यद्वै पशुमान्कर्म चिकीर्षति शक्नोति वै
तत्कर्तुं तत्पशूनेवैतदुपैति पशुमान्सूया ऽइति तस्य † श्यामो
गौर्दक्षिणा स हि पौष्णो यच्छ्यामो द्वे वै श्यामस्य रूपे
शुक्लं चैव लोम कृष्णं च द्रव्यं वै मिथुनं प्रजननं वै पूषा
पशवो हि पूषा पशवो हि प्रजननं मिथुनमेवैतत्प्रजननं
क्रियते तस्माच्छ्यामो गौर्दक्षिणा ॥ ८ ॥ अथाऽपरेण

* का० श्रौ० सू० १५. २. १२ ।

† का० श्रौ० सू० १५. २. १४ ।

त्रिषंशुक्तेन यजते । सोऽग्नीषोमीयमेकादशकपालं पुरोडाशं
निर्वपत्यैन्द्रासौम्यं चरुं सौम्यं चरुं तेन त्रिषंशुक्तेन
यजते बृच्च एव तद्देवा ऽउपायँस्तथो ऽएवैष ऽएतद्वृच्च-
ऽएवोपैति ॥ ९ ॥ स यदग्नीषोमीयः । एकादशकपालः
पुरोडाशो भवत्यग्निर्वै दाता बृच्चं सोमस्तदस्मा ऽअग्निरेव
दाता बृच्चो ददाति ॥ १० ॥ अथ यदैन्द्रासौम्यः । चरु-
र्भवतीन्द्रो वै यजमानो बृच्चं सोमः स यद्देवाऽस्मा-
ऽअग्निर्दाता बृच्चो ददाति तेनैवैतत्सऽऽस्पृशते तदात्मन्कुरुते
॥ ११ ॥ अथ यत्सौम्यः । चरुर्भवति यद्देवाऽस्मा-
ऽअग्निर्दाता बृच्चो ददाति तस्मिन्नेवैतदन्ततः प्रतितिष्ठति
यद्वै बृच्चस्वी कर्म चिकीर्षति शक्नोति वै तत्कर्तुं तद्वृच्च-
ऽएवैतदुपैति बृच्चस्वी सूया ऽइति नो ह्यवर्चसो व्याप्त्या
चनाऽर्थोऽस्ति तस्य * बभ्रुगौर्दक्षिणा स हि सौम्यो
यद्वब्रुः ॥ १२ ॥ अथ श्वो भूते । वैश्वानरं द्वादशकपालं
पुरोडाशं निर्वपति वारुणं यवमयं चरुं तावभ्यामनूची नाऽहं
वेष्टिबभ्यां यजते समानबर्हिबभ्यां वा ॥ १३ ॥ स यद्वै-
श्वानरो भवति । संवत्सरो वै वैश्वानरः संवत्सरः प्रजा-
पतिः प्रजापतिरेव तद्धूमानं प्रजाः ससृजे भूमानं प्रजाः
सृष्ट्वा सूया ऽइति तथो ऽएवैष ऽएतद्धूमानं प्रजाः सृजते
भूमानं प्रजाः सृष्ट्वा सूया ऽइति ॥ १४ ॥ अथ यद् द्वाद-
शकपालो भवति । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरो
वैश्वानरस्तस्माद् द्वादशकपालो भवति ॥ १५ ॥ अथ

यद्धारुणो यवमयश्चरुर्भवति । तत्सर्वस्मादेवैतद् वरुण-
पाशात्सर्वस्माद् वरुण्यत्प्रजाः प्रमुञ्चति ता ऽअस्याऽन-
मीवा ऽअकिल्विषाः प्रजाः प्रजायन्तेऽनमीवा ऽअकि-
ल्विषाः प्रजा ऽअभिसूया ऽद्विति ॥ १६ ॥ * ऋषभो
वैश्वानरस्य दक्षिणा । संवत्सरो वै वैश्वानरः संवत्सरः
प्रजापतिर्ऋषभो वै पशूनां प्रजापतिस्तस्मादृषभो वैश्वा-
नरस्य दक्षिणा कृष्णं वासो वारुणस्य तद्धि वारुणं यत्कृष्णं
यदि कृष्णं न विन्देदपि यदेव किञ्च वासः स्याद् ग्रन्थि-
भिर्हि वासो वारुणं वरुण्यो हि ग्रन्थिः ॥ १७ ॥ (E)

द्वितीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

[रत्नहविरिष्टिः]

अरण्योरग्नी † समारोह्य । सेनान्न्यो गृहान्परेत्या-
ग्नेयेऽनीकवतेऽष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपत्यग्निर्वै देवता-
नामनीकः सेनाया वै सेनानीरनीकं तस्मादग्नेयेऽनीकवत-
ऽएतद्वा ऽअस्यैकः रत्नं यत्सेनानीस्तस्मा ऽएवैतेन
सूयते तथैव स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य हिरण्यं दक्षिणाऽऽग्ने-
यो वा ऽएष यज्ञो भवत्यग्ने रेतो हिरण्यं तस्माद्धिरण्यं
दक्षिणा ॥१॥ अथ श्वो ‡ भूते । पुरोहितस्य गृहान्परेत्य बार्ह-

* का० श्रौ० सू० १५. २. २०, २१ ।

(E) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— काठ० १५. २; मै० सं० ११. ६. ३; तै० सं० १. ८. ७ ।

† का० श्रौ० सू० १५. ३. १-३ ।

‡ का० श्रौ० सू० १५. ४; तै० सं० १. ८. ९. १ ।

स्पत्यं चरुं निर्वपति बृहस्पतिर्वै देवानां पुरोहित ऽएष वा ऽए-
 तस्य पुरोहितो भवति तस्माद्बार्हस्पत्यो भवत्येतद्वा ऽअस्यै-
 कः रत्नं यत्पुरोहितस्तस्मा ऽएवैतेन सूयते तथं स्वमनप-
 क्रमिणं कुरुते तस्य शितिपृष्ठो गौर्दक्षिणैषा वा ऽऊर्द्धा बृह-
 स्पतेर्दक्षिणेषु ऽउपरिष्ठादर्थ्यम्णः पन्थास्तस्माच्छितिपृष्ठो
 बार्हस्पत्यस्य दक्षिणा ॥२॥ अथ * श्रो भूते । सूयमानस्य
 गृह ऽऐन्द्रमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति क्षत्रं वा ऽइन्द्रः
 क्षत्रः सूयमानस्तस्मादैन्द्रो भवति तस्यर्षभो दक्षिणा स
 ह्यैन्द्रो षट्षभः ॥ ३ ॥ अथ श्वो † भूते । महिष्यै गृहाङ्ग-
 रेत्य । आदित्यं चरुं निर्वपतीयं वै पृथिव्यदितिः सेयं
 देवानां पत्न्येषा वा ऽएतस्य पत्नी भवति तस्मादादित्यो
 भवत्येतद्वा ऽअस्यैकः रत्नं यद्महिषी तस्या ऽएवैतेन सूयते
 ताथं स्वामनपक्रमिणीं कुरुते तस्यै धेनुर्दक्षिणा धेनुरिव वा-
 ऽइयं मनुष्येभ्यः सर्वान् कामान्दुहे माता धेनुर्मतिव वा-
 ऽइयं मनुष्यान्निभर्त्ति तस्माद्धेनुर्दक्षिणा ॥४॥ अथ श्वो
 ‡ भूते । सूतस्य गृहान् परेत्य वारुणं यवमयं चरुं निर्वपति
 सवो वै सूतः सवो वै देवानां वारुणस्तस्माद्वारुणो भवत्ये-
 तद्वा ऽअस्यैकः रत्नं यत्सूतस्तस्मा ऽएवैतेन सूयते तथं
 स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्याऽश्वो दक्षिणा स हि वारुणो
 षदश्वः ॥ ५ ॥ अथ श्वो भूते । ग्रामण्यो § गृहान्परेत्य

* का० श्रौ० सू० १५. ३. ५; तै० सं० १८. ९. २ ।

† का० श्रौ० सू० १५. ३. ६ ।

‡ का० श्रौ० सू० १५. ३. ७ ।

§ का० श्रौ० सं० १५. ३. ८ ।

मारुतः सप्तकपालं पुरोडाशं निर्वपति विशो वै मरुतो
 वैश्यो वै ग्रामणीस्तस्मान्मारुतो भवत्येतद्वा ऽअस्यैकः
 रत्नं यद्ग्रामणीस्तस्मा ऽएवैतेन सूयते तथं स्वमनपक्रमिणं
 कुरुते तस्य पृषन्गौर्दक्षिणा भूमा वा ऽएतद्गृपाणां यत्पृ-
 षतो गोर्विशो वै मरुतो भूमो वै विट् तस्मात्पृषन् गौर्दक्षिणा
 ॥ ६ ॥ अथ श्वो भूते । क्षत्तुर्गृहान्परेत्या * सावित्रं द्वादशक-
 पालं वा ऽष्टाकपालं वा पुरोडाशं निर्वपति सविता वै देवानां
 प्रसविता प्रसविता वै क्षत्ता तस्मात्सावित्रो भवत्येतद्वा-
 ऽअस्यैकः रत्नं यत्क्षत्ता तस्मा ऽएवैतेन सूयते तथं स्वम-
 नपक्रमिणं कुरुते तस्य श्येतो ऽनड्वान्दक्षिणैष वै सविता य-
 ऽएष तपत्येति वा ऽएष ऽएत्यनड्वान्युक्तस्तद्यच्छ्येतो भवति
 श्येत ऽइव ह्येष ऽउद्यँश्चाऽस्तं च यन्भवति तस्माच्छ्येतो-
 ऽनड्वान्दक्षिणा ॥ ७ ॥ अथ † श्वो भूते । संगृहीतुर्गृहा-
 न्परेत्याऽऽश्विनं द्विकपालं पुरोडाशं निर्वपति सयोनी वा-
 ऽअश्विनौ सयोनी सव्यष्टुसारथी समानः हि रथमधि-
 तिष्ठतस्तस्मादाश्विनो भवत्येतद्वा ऽअस्यैकः रत्नं यत्सं-
 ग्रहीता तस्मा ऽएवैतेन सूयते तथं स्वमनपक्रमिणं कुरुते
 तस्य यमौ गावौ दक्षिणा तौ हि सयोनी यद्यमौ यदि
 यमौ न विन्देदुप्यनूचीनगर्भावेव गावौ दक्षिणा स्यातां
 ता ऽउ ह्यपि समानयोनी ॥ ८ ॥ अथ श्वो भूते । ‡ भाग-

* का० श्रौ० सू० १५. ३. ९ ।

† का० श्रौ० सू० १५. ३. १० ।

‡ का० श्रौ० सू० १५. ३. ११ ।

दुधस्य गृहाङ्गपरेत्य पौष्णं चरुं निर्व्वपति पूषा वै देवानां
भागदुध एष वा एतस्य भागदुधो भवति तस्मात्पौष्णो
भवत्येतद्वा ऽअस्यैकः रत्नं यद्भागदुधस्तस्मा एवैतेन सूयते
तथ स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य श्यामो गौर्दक्षिणा तस्याऽ-
सावेव बन्धुर्योऽसौ त्रिष्व्युक्तेषु ॥ ९ ॥ अथ श्वो भूते ।

* अक्षावापस्य च गृहेभ्यो गोविकर्त्तस्य च गवेधुकाः
सम्भृत्य सूयमानस्य गृहे रौद्रं गावेधुकं चरुं निर्व्वपति ते
वा एते द्वे सती रत्ने ऽएकं करोति सम्पदः कामाय
तद्यदेतेन यजते यां वा ऽइमाथ सभायां घ्नन्ति रुद्रो
हैतामभिमन्यतेऽग्निर्वै रुद्रोऽधि देवनं वा ऽअग्निस्तस्यैते-
ऽअङ्गारा यदक्षास्तमेवैतेन प्रीणाति तस्य ह वा एषाऽनु-
मता गृहेषु हन्यते यो वा राजसूयेन यजते यो वै तदेवं वेदै-
तद्वा ऽअस्यैकः रत्नं यदक्षावापश्च गोविकर्त्तश्च ताभ्या-
मेवैतेन सूयते तौ स्वावनपक्रमिणौ कुरुते तस्य द्विरूपो
गौर्दक्षिणा शितिबाहुर्वा शितिवालो वाऽसिर्नखरो बालदा-
म्नाऽक्षावपनं प्रबद्धमेतदु हि तयोर्भवति ॥ १० ॥ अथ
श्वो भूते । † पालागलस्य गृहान् परेत्य चतुर्गृहीतमाज्यं
गृहीत्वाऽद्धन ऽआज्यं जुहोति 'जुषाणोऽद्धाऽऽज्यस्य वेतु
स्वाहे'ति प्रहेयो वै पालागलोऽद्धानं वै प्रहित एति तस्मा-
दद्धन ऽआज्यं जुहोत्येतद्वा ऽअस्यैकः रत्नं यत्पालागल-
स्तस्मा एवैतेन सूयते तथ स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य

दक्षिणा ष्युक्षणवेष्टितं धनुश्चर्ममया व्राणवन्तो लोहित-
ऽउष्णीष ऽएतदु हि तस्य भवति ॥ ११ ॥ तानि वा ऽए-
तानि । एकादश रत्नानि सम्पादयत्येकादशाक्षरा वै त्रिष्टु-
ब्बीर्यं त्रिष्टुब्बीर्यमेवैतद्रत्नान्यभिसम्पादयति तद्यद्र-
त्निनाथं हविर्बिभर्ष्यजत ऽएतेषां वै राजा भवति तेभ्य-
ऽएवैतेन सूयते तान्त्स्वाननपक्रमिणः कुरुते ॥ १२ ॥ अथ
श्रो भूते । * परिवृत्यै गृहान्परेत्य नैर्ऋतं चरुं निर्वपति
या वा ऽअपुत्रा पत्नी सा परिवृत्ती स कृष्णानां व्रीहीणां
नखैर्निर्बिभर्ष्य तण्डुलान्नैर्ऋतं चरुं^१ श्रपयति स जुहोत्येष ते
निर्ऋते भागस्तं जुषस्व स्वाहेति या वा ऽअपुत्रा पत्नी सा
निर्ऋतिगृहीता तद्यदेवाऽस्या ऽअत्र नैर्ऋतं^२ रूपं तदेवैतच्छ-
मयति तथो हैनः सूयमानं निर्ऋतिर्न गृह्णाति तस्य
दक्षिणा कृष्णा † गौः परिमूर्णी पर्यारिणी सा ह्यपि
निर्ऋतिगृहीता तामाह मामेऽद्येशायां वात्सीदिति तत्पा-
प्मानमपाऽऽदत्ते ॥ १३ ॥

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[सौमारौद्रयागः]

उपरिष्टाद्रत्नानाथं सौमारौद्रेण यजते । स ‡ श्वेतायै
श्वेतवत्सायै पयसि शृतो भवति तद्यदुपरिष्टाद्रत्नानाथं सौ-
मारौद्रेण यजते ॥१॥ स्वर्भानुर्ह वा ऽआसुरः । सूर्यं तमसा

* का० श्रौ० सू० १५. ३. १४ ।

(१) छु० सं० अ० ९ क० २५ ।

† का० श्रौ० सू० १५. ३. २० ।

‡ का० श्रौ० सू० १५. ३. २२ ।

वि॒व्याध स त॒मसा वि॒द्धो न व्य॒रोचत त॒स्य सोम॑ारु॒द्रावे-
 वैत॑त्तमोऽपा॒हता॑थं स ऽएषोऽप॒हतपा॑प्मा तपति तथो ऽए॒वैष-
 ऽएत॑त्तमः प्र॒विशत्ये॑तं वा त॒मः प्र॒विशति य॒दयज्ञि॑यान्न्य-
 ज्ञेन प्र॒सज॑त्ययज्ञि॒याद्वा ऽए॒तद्य॑ज्ञेन प्र॒सज॑ति शू॒द्राँस्त्व-
 द्याँस्त्व॑त्तस्य सोम॑ारु॒द्रावे॒वैत॑त्तमोऽप॒हतः सोऽप॒हतपा॑प्मैव
 दी॒क्षते तद्य॑च्छे॒तयै॑ श्वे॒तव॑त्सायै प॒यसि श्रु॑तो भ॒वति कृ॑ष्णं
 वै त॒मस्त॑त्तमोऽप॒हन्ति तस्यै॑षैव श्वे॒ता श्वे॒तव॑त्सा दु॒क्षिणा
 ॥ २ ॥ स है॒तेना॑ऽपि * यजेत । योऽलं व्य॒शसे सन्न य॒शो
 भ॒वति यो वा ऽअ॒नूचानः सोऽलं व्य॒शसे सन्न य॒शो भ॒वति
 यो न य॒शो भ॒वति स त॒मसा वै स त॒त्प्रावृ॑तो भ॒वति
 त॒स्य सोम॑ारु॒द्रावे॒वैत॑त्तमोऽप॒हतः सोऽप॒हतपा॑प्मा ज्योति॑रेव
 श्रि॒या य॒शसा॑ भ॒वति ॥ ३ ॥ अ॒थ † मै॒त्रावा॑र्हस्प॒त्यं च॑रं
 निर्व॑पति । ह॒लति वा ऽएष यो य॒ज्ञप॑थादे॒त्येति वा ऽएष
 य॒ज्ञप॑थाद्य॒दयज्ञि॑यान्न्यज्ञेन प्र॒सज॑त्ययज्ञि॒यान्वा ऽए॒तद्य॑-
 ज्ञेन प्र॒सज॑ति शू॒द्राँस्त्व॑द्याँस्त्वन्मि॒त्राबृ॑हस्प॒ती वै य॒ज्ञप॑थो
 ब्र॒ह्म हि मि॒त्रो ब्र॒ह्म हि य॒ज्ञो ब्र॒ह्म हि बृ॑हस्प॒तिर्ब्र॒ह्म हि
 य॒ज्ञस्त॑त्पुनर्व्य॒ज्ञप॑थम॒पि प॑द्यते सोऽपि प॒द्यैव य॒ज्ञप॑थं दी॒क्षते
 त॒स्मान्मै॒त्रावा॑र्हस्प॒त्यं च॑रं निर्व॑पति ॥ ४ ॥ त॒स्याऽऽवृ॑त् ।
 या स्व॑यम्प्र॒शीर्णाऽऽश्व॑त्थी शा॒खा प्रा॒ची वो॒दीची वा भ॒वति
 त॒स्यै मै॒त्रं पा॒त्रं करो॑ति वरु॒णया वा ऽएषा या पर॑शुवृ॒क्णाऽथै॒-
 षा मै॒त्री या स्व॑यम्प्र॒शीर्णा त॒स्मात्स्व॑यम्प्र॒शीर्णायै॑ शा॒खायै॑

मैत्रं पात्रं करोति ॥ ५ ॥ अथाऽऽसिच्छ्य * दुधि । विनाट-
 ऽआसिच्छ्य रथं स्युक्त्वाऽऽबद्ध्य देदीयितवा ऽआह तद्यत्स्व-
 यमुदितं नवनीतं तदाज्यं भवति वरुण्यं वा ऽएतद्यन्मथि-
 तमथैतन्मैत्रं स्यत्स्वयमुदितं तस्मात्स्वयमुदितमाज्यं भवति
 ॥ ६ ॥ द्वेधा तण्डुलाङ्कुर्वन्ति । स येऽणीयाऽंसः परिभि-
 न्नास्ते बार्हस्पत्या ऽअथ ये स्थवीयाऽंसोऽपरिभिन्नास्ते
 मैत्रा न वै मित्रः कश्चन हिनस्ति न मित्रं कश्चन हिनस्ति
 नैनं कुशो न कण्टको विभिनत्ति नाऽस्य व्रणश्चनाऽस्ति
 सर्वस्य ह्येव मित्रो मित्रम् ॥ ७ ॥ अथ बार्हस्पत्यं चरुमधि-
 श्रयति । तं मैत्रेण पात्रेणाऽपि दधाति तदाज्यमानयति
 तत्तण्डुलानावपति स ऽएष ऽऊष्मणैव श्रप्यते वरुण्यो
 वा ऽएष योऽग्निना शृतोऽथैष मैत्रो य ऽऊष्मणा शृतस्तस्मा-
 दूष्मणा शृतो भवति तयोरुभयोरवद्यन्नाह मित्राबृहस्पति-
 बभ्यामनुब्रूहीत्याश्राव्याऽऽह मित्राबृहस्पती यजेति वृषट्-
 कृते जुहोति ॥ ८ ॥

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[अथ अभिषेचनीयाख्यः सोमयागः]

(तत्र देवसूहविषामनुष्ठानम्)

स वै दीक्षते । स ऽउपवसथेऽग्नीषोमीयं पशुमाल-
 भते तस्य वप्या प्रचर्याऽग्नीषोमीयमेकादशकपालं पुरो-

* “विनाटादथपर्युदाह्रवनीतं स्वयं जातमाज्यमासिच्छ्य पात्रे तस्मिन्स्थविष्ठांस्तण्डुला-
 न्मित्रायाऽऽवपति” (का० श्रौ० सू० १५. ३. २८)

डाशं निर्वपति तदनु देवस्वा॑ऽं हवी॑ऽपि निरु॑प्यन्ते ॥१॥ *
 सवित्रे † सत्य॑प्सवाय । द्वाद॑शकपालं वाऽष्टा॑कपालं वा
 पुरोडा॑शं निर्वपति प्ला॑शुकानां व्रीही॑णा॑ऽसविता वै दे॒वानां
 प्रसवि॑ता सवितृ॑प्ससूतः सूया ऽइत्य॑थ यत्प्ला॑शुकानां व्रीही॑णां
 क्षिप्त्रे मा प्र॑सुवानिति ॥२॥ अथाऽग्नये ‡ गृह॑पतये । अष्टा॑-
 कपालं पुरोडा॑शं निर्वप॑त्याशूना॑ऽं श्रीर्वै॑ गार्ह॑पतं यावतो-
 यावत् ऽईष्टे॑ तदे॒नमग्नि॑रेव गृह॑पतिर्गार्ह॑पत॒मभि परि॑णयत्य॑थ
 यदा॑शूनां क्षिप्त्रे मा परि॑णयानिति ॥३॥ अथ सो॒माय वृ॒न-
 स्प॑तये । श्यामा॑कं ‡ चरं निर्वपति तदे॒नः सो॒म ऽए॒व वृ॒न-
 स्प॑तिरोषधि॑भ्यः सुव॑त्यथ य॒च्छ्यामा॑को भ॒वत्ये॒ते वै सो॒म-
 स्यौष॑धीनां प्र॒त्यक्ष॑तमां य॒च्छ्यामा॑कास्त॒स्ममा॑च्छ्यामा॒को
 भ॒वति ॥४॥ अथ बृ॒हस्प॑तये § वा॒चे । नैवा॑रं चरं निर्वपति
 तदे॒नं बृ॒हस्प॑तिरेव वा॒चे सुव॑त्यथ यन्नै॒वारो भ॒वति ब्र॒ह्म वै
 बृ॒हस्प॑तिरेते वै ब्र॒ह्मणा प॑च्यन्ते य॒न्नीवा॑रास्त॒स्ममा॑न्नै॒वारो
 भ॒वति ॥५॥ अथेन्द्रा॑य ज्येष्ठाय । हा॒यना॑नां § चरं निर्वपति
 तदे॒नमिन्द्र॑ ऽए॒व ज्येष्ठो ज्यैष्ठ्य॑मभि परि॑णयत्य॑थ य॒द्धाय॑-
 ना॒नां भ॒वत्यति॑ष्टा वा ऽए॒ता ऽओष॑धयो य॒द्धाय॑ना ऽअति॑ष्टो
 वा ऽइन्द्र॑स्त॒स्ममा॑द्धाय॒नानां भ॒वति ॥६॥ अथ ॥ रु॒द्राय पशु॑-

* अत्र शतम् ३१०० ।

† “प्लाशुकानां सत्यप्रसवाय” (का० श्रौ० सू० १५. ४. ५) ।

‡ “अश्वनामग्नये गृहपतये” (का० श्रौ० सू० १५. ४. ६)

‡ “श्यामाकः सोमाय वनस्पतये” (का० श्रौ० सू० १५. ४. ८) ।

§ “नैवारो बृहस्पतये वाचे” (का० श्रौ० सू० १५. ४. ९)

§ “हायनानामिन्द्राय ज्येष्ठाय” (का० श्रौ० सू० १५. ४. १०)

॥ “रुद्राय पशुपतये, नाम्नो मित्राय सत्याय, वरुणाय धर्मपतये” (का० श्रौ० सू० १५. ४. ११-१३) ।

पतये । रौद्रं गावेधुकं चरुं निर्वपति तदेनं रुद्र एव पशुपतिः
 पशुभ्यः सुवत्यथ यद्गावेधुको भवति वास्तव्यो वा एष
 देवो वास्तव्या गवेधुकास्तस्माद्गावेधुको भवति ॥७॥ अथ
 मित्राय सत्याय । नाम्बानां चरुं निर्वपति तदेनं मित्र एव-
 सत्यो ब्रह्मणे सुवत्यथ यन्नाम्बानां भवति वरुणाय वा एता-
 ऽओषधयो याः कृष्टे जायन्तेऽथैते मैत्रा यन्नाम्बास्तस्मा-
 न्नाम्बानां भवति ॥ ८ ॥ अथ वरुणाय धर्मपतये । वारुणं
 यवमयं चरुं निर्वपति तदेनं वरुण एव धर्मपतिर्धर्मस्य
 पतिं करोति परमता वै सा यो धर्मस्य पतिरसद्यो हि
 परमतां गच्छति तः हि धर्मः उपयन्ति तस्माद्वरुणाय
 धर्मपतये ॥ ९ ॥ अथाऽग्नीषोमीयेन पुरोडाशेन प्रचरति ।
 तस्याऽनिष्ट एव स्विष्टकृद्भवत्यथैतैर्हविर्भिः प्रचरति
 यदैतैर्हविर्भिः प्रचरति ॥ १० ॥ अथैनं दक्षिणे बाहाव-
 भिपद्य * जपति । ‘सविता त्वा सवानाथं सुवतामग्निर्गृह-
 पतीनाथं सोमो वनस्पतीनाम् । बृहस्पतिर्वाच इन्द्रो
 ज्यैष्ठ्याय रुद्रः पशुभ्यो मित्रः सत्यो वरुणो धर्मपती-
 नाम्’ ॥ ११ ॥ ‘इमं देवाः । असपत्नः सुवद्धमि’तीमं
 देवाः ऽअभ्रातृव्यः सुवद्धमित्येवैतदाह ‘महते क्षत्राय
 महते ज्यैष्ठ्याये’ति नाऽत्र तिरोहितमिवाऽस्ति ‘महते जान-
 राज्यायेति’ महते जनानाथं राज्यायेत्येवैतदाह ‘हेन्द्रस्येन्द्रि-
 याये’ति वीर्यायेत्येवैतदाह यदा ‘हेन्द्रस्येन्द्रियाये’तीममर्ष्य

* का० श्री० सू० १५. ४. १४ ।

(१) शु० सं० अ० ९ क० ३९ । (२) शु० सं० अ० ९ क० ४० । (३) शु०
 सं० अ० ९ क० ४० । (४) शु० सं० अ० ९ क० ४० । (५) शु० सं० अ० ९ क० ४० ।

पुत्रममुष्यै पुत्रमि'ति तद्यदेवाऽस्य जन्म तत एवैतदाहा ऽस्यै
 विश' ऽहुति यस्यै विशो राजा भव'त्येष वोऽमी राजा
 सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजे'ति तदस्मा ऽद्दहः सर्व-
 माद्यं करोति ब्राह्मणमेवाऽपोद्धरति तस्माद् ब्राह्मणोऽनाद्यः
 सोमराजा हि भवति ॥ १२ ॥ एता ह वै देवताः सवस्ये-
 शते । तस्माद्देवस्यो नाम तदेनमेता एव देवताः सुवते
 ताभिः सूतः श्रुः सूयते ॥ १३ ॥ ता वै द्विनाम्न्यो
 भवन्ति । द्वन्द्वं वै वीर्यं वीर्यवत्यः सुवान्ता ऽहुति तस्माद्
 द्विनाम्न्यो भवन्ति ॥ १४ ॥ अथाऽऽहाऽग्नये खिष्टकृते-
 ऽनुब्रूहीति । तद्यदन्तरेणाऽऽहुती एतत्कर्म क्रियत एष
 वै प्रजापतिर्य एष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः
 प्रजाता एतम्वेवाऽप्येतर्हन्तु प्रजायन्ते तदेनं मध्यत-
 एवैतस्य प्रजापतेर्द्धाति मध्यतः सुवति तस्मादन्तरेणा-
 ऽऽहुती एतत्कर्म क्रियत आश्राव्याऽऽहाऽग्नये खिष्ट-
 कृते प्रेष्येति वृषदकृते जुहोति ॥ १५ ॥ (D)

तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥२॥

काण्डिका संख्या १०४ ॥

[यजमानाभिषेकार्थं सप्तदशानामपां ग्रहणम्]

स वा ऽअपः सम्भरति । तद्यदपः सम्भरति वीर्यं
 वा ऽआपो वीर्यमेवैतद्रसमपां सम्भरति ॥ १ ॥ औदुम्बरे

(१) जु० सं० अ० ९ क० ४० । (२) जु० सं० अ० ९ क० ४० ।

(D) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— काठ० १५. २; मै० सं०

११ ६. ६० तै० सं० १. ८. ६ ।

पात्रे । अन्नं वा ऽऊर्गुदुम्बर ऽऊर्जोऽन्नाद्यस्याऽवरुद्ध्यै तस्मा-
दौदुम्बरे पात्रे ॥ २ ॥ स सारस्वतीरेव प्रथमा † गृह्णाति ।
‘अपो देवा मधुमतीरगृण्णन्नि’त्यपो देवा रसवतीरगृह्णन्नि-
त्येवैतदा ‘होर्जस्वती राजस्वश्चिञ्चताना’ ऽइति रसवतीरित्ये-
वैतदाह यदाहोर्जस्वतीरिति राजस्वश्चिञ्चताना ऽइति याः प्र-
जाता राजस्व ऽइत्येवैतदाह ‘याभिर्मित्रावरुणावबभ्युषिञ्चन्नि’
त्येताभिर्हि ‘मित्रावरुणावबभ्युषिञ्चन्त्याभिरिन्द्रमनयन्नत्यरा-
ती’रित्येताभिर्हीन्द्रं नाष्ट्रा रक्षाऽस्यत्यनयस्ताभिरभिषिञ्चति
वावै सरस्वती वाचैवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वा ऽएका-
ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥३॥ अथाऽङ्कुर्युः । * चतुर्गृही-
तमाज्यं गृहीत्वाऽपोऽबभ्युवैति तद्या ऽऊर्मी व्यर्द्धतः पशौ
वा पुरुषे वाऽबभ्युवेते तौ गृह्णाति ॥४॥ स यः प्राडुदुर्दति ।
तं गृह्णाति ‘ववृष्ण ऽऊर्मिरसि राष्ट्रद राष्ट्रं मे देहि
स्वाहा ववृष्ण ऽऊर्मिरसि राष्ट्रद राष्ट्रममुष्मै देही’ति
॥ ५ ॥ अथ यः प्रत्यङ्गुदुर्दति । तं गृह्णाति ‘ववृषसेनोऽसि
राष्ट्रद राष्ट्रं मे देहि स्वाहा ववृषसेनोऽसि राष्ट्रद राष्ट्र-
ममुष्मै देही’ति ताभिरभिषिञ्चति वीर्यं वा ऽएतदपा-
मुदुर्दति पशौ वा पुरुषे वाऽबभ्युवेते वीर्येणैवैनमेतदभिषिञ्च-
त्येता वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ ६ ॥ अथ

* का० श्रौ० सू० १५. ४. ३६ ।

(१) शु० सं० अ० १० क० १ । (२) शु० सं० अ० १० क० १ । (३) शु० सं०
अ० १० क० १ । (४) शु० सं० अ० १० क० १ ।

† का० श्रौ० सू० १५. ४. ३७ ।

(५) शु० सं० अ० अ० १० क० २ । (६) शु० सं० अ० १० क० २ ।

स्युन्दमाना गृह्णाति । 'अर्थेत् स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रं मे दत्त
 स्वाहाऽर्थेत् स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रममुष्मै दत्ते'ति ताभिरभि-
 पिञ्चति वीर्येण वा ऽएताः स्युन्दन्ते तस्मादेनाः स्युन्दमाना
 न किञ्चन प्रतिधारयते वीर्येणैवैनमेतदभिपिञ्चत्येता वा-
 ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ ७ ॥ अथ याः स्युन्द-
 मानानां प्रतीपथं स्युन्दन्ते । ता गृह्णात्योजस्वती स्थ
 राष्ट्रदु राष्ट्रं मे दत्त स्वाहौजस्वती स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रम-
 मुष्मै दत्ते'ति ताभिरभिपिञ्चति वीर्येण वा ऽएताः स्युन्द-
 मानानां प्रतीपथं स्युन्दन्ते वीर्येणैवैनमेतदभिपिञ्चत्येता
 वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ ८ ॥ अथाऽपयती-
 र्गृह्णाति । 'आपैः परिवाहिणी स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रं मे
 दत्त स्वाहाऽपैः परिवाहिणी स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रममुष्मै
 दत्ते'ति ताभिरभिपिञ्चत्येतस्यै वा ऽएषाऽपच्छियैषैव पुन-
 र्भवत्यपि ह वा ऽअस्याऽन्यराष्ट्रीयो राष्ट्रे भवत्यन्य-
 राष्ट्रीयमवहरते तथाऽस्मिन्भूमानं दधाति भूम्नैवैनमेतदा-
 भिपिञ्चत्येता वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ ९ ॥
 अथ नदीपतिं गृह्णाति । 'अपां पतिरसि राष्ट्रदु राष्ट्रं मे
 देहि स्वाहाऽपां पतिरसि राष्ट्रदु राष्ट्रममुष्मै देही'ति
 ताभिरभिपिञ्चत्यपां वा ऽएष पतिर्यन्नदीपतिर्विशामेवैन-
 मेतत्पतिं करोत्येता वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति
 ॥ १० ॥ अथ निवेष्ट्यं गृह्णाति । 'अपां गृब्भोऽसि राष्ट्र-

दा राष्ट्रं मे देहि स्वाहाऽपां गृभ्मोऽसि राष्ट्रदा राष्ट्रम-
मुष्मै देही'ति ताभिरभिषिञ्चति गृभ्मं वा ऽएतदाप ऽउप-
निवेष्टन्ते विशामेवैनमेतद् गृभ्मं करोत्येता वा ऽएका-
ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ ११ ॥ अथ यः स्यन्दमा-
नानां स्थावरो हृदो * भवति । प्रत्यातापे ता गृह्णाति
'सूर्यत्वचस स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा सूर्यत्वचस
स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्ते'ति ताभिरभिषिञ्चति वर्चसैवै-
नमेतदभिषिञ्चति सूर्यत्वचसमेवैनमेतत्करोति वरुणया वा-
ऽएता ऽआपो भवन्ति याः स्यन्दमानानां न स्यन्दन्ते
वरुणसवो वा ऽएष यद्राजसूयं तस्मादेताभिरभिषिञ्चत्येता
वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ १२ ॥ अथ या-
ऽआतपति वर्षन्ति । ता गृह्णाति 'सूर्यवर्चसं स्थ राष्ट्रदा
राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा सूर्यवर्चस स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै
दत्ते'ति ताभिरभिषिञ्चति वर्चसैवैनमेतदभिषिञ्चति सूर्य-
वर्चसमेवैनमेतत्करोति मेक्ष्या वा ऽएता ऽआपो भवन्ति या-
ऽआतपति वर्षन्त्यग्राप्ता हीमां भवन्त्यथैना गृह्णाति मेध्यमेवैन-
मेतत्करोत्येता वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ १३ ॥
अथ वैशन्तीर्गृह्णाति । 'मान्दा स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त
स्वाहा मान्दा स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्ते'ति ताभिरभि-
षिञ्चति विशमेवाऽस्मा ऽएतत्स्थावरामुनपक्रमिणीं करो-
त्येता वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ १४ ॥

* का० श्रौ० सू० १५. ४. ३३ ।

(१) शु० सं० अ० १० क० ४ । (२) शु० सं० अ० १० क० ४ । (३) शु० सं०

अ० १० क० ४ ।

अथ कूप्या गृह्णाति । 'व्रजक्षित स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रं मे दत्त
 स्वाहा व्रजक्षित स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रममुष्मै दत्ते'ति ताभिरभि-
 षिञ्चति तद्या ऽइमां परेणाऽऽपस्ता ऽएवैतत्सम्भरत्यपासु
 चैव सर्वत्वाय तस्मादेताभिरभिषिञ्चत्येता वा ऽएका-
 ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ १५ ॥ [काण्डस्यार्धम् ॥ २३६ ॥]
 अथ प्लुष्वा गृह्णाति । 'वाशा स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रं मे
 दत्त स्वाहा वाशा स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रममुष्मै दत्ते'ति
 ताभिरभिषिञ्चत्यन्नाद्येनैवैनमेतदभिषिञ्चत्यन्नाद्यमेवाऽस्मि -
 न्नेतद्दधातीदं वा ऽअसावादित्य ऽउद्यन्नेव यथाऽयम-
 भिर्निर्द्देहदेवमोषधीरन्नाद्यं निर्द्देहति तदेताऽआपोऽब्भ्य-
 वयत्यः शमयन्ति न ह वा ऽइहाऽन्नाद्यं परिशिष्यते
 यदेता ऽआपो नाऽब्भ्यवेयुरन्नाद्येनैवैनमेतदभिषिञ्च-
 त्येता वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ १६ ॥
 अथ मधु गृह्णाति । 'श्विष्टा स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रं मे दत्त
 स्वाहा श्विष्टा स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रममुष्मै दत्ते'ति ताभिरभि-
 षिञ्चत्यपां चैवैनमेतदोषधीनां च रसेनाऽभिषिञ्चत्येता
 वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ १७ ॥ अथ
 गोर्विजायमानाया ऽउल्ब्या गृह्णाति 'शक्वरी स्थ राष्ट्रदु
 राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा शक्वरी स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रममुष्मै दत्ते'ति
 ताभिरभिषिञ्चति पशुभिरेवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वा ऽएका-
 ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ १८ ॥ अथ पयो गृह्णाति ।
 'जनभूत स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा जनभूत स्थ

राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्ते'ति ताभिरभिषिञ्चति पशुभिरेवैनमे-
तदभिषिञ्चत्येता वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति
॥१९॥ अथ घृतं * गृह्णाति । 'विश्वभृत स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं
मे दत्त स्वाहा विश्वभृत स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्ते'ति
ताभिरभिषिञ्चति पशूनामेवैनमेतद्रुसेनाऽभिषिञ्चत्येता वा-
ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ २० ॥ अथ †
मरीचीः । अञ्जलिना सङ्गृह्णाऽपिस्तृजत्यापः 'स्वराजं स्थ
राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्ते'त्येता वा ऽआपः स्वराजो यश्चमरी-
चयस्ता यत्स्यन्दन्त ऽइवाऽन्योऽन्यस्या ऽएवैतच्छ्रिया-
ऽअतिष्ठमाना ऽउत्तराधरा ऽइव भवन्त्यो यन्ति स्वारा-
ज्यमेवाऽस्मिन्नेतद्वधात्येता वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैत-
त्सम्भरति ॥ २१ ॥ ता वा ऽएताः । सप्तदशापः सम्भरति
सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्व्यज्ञस्तस्मात्सप्तदशापः
सम्भरति ॥ २२ ॥ षोडश ता ऽआपो या ऽअभिजुहोति ।
षोडशाहुतीर्जुहोति ता द्वात्रिंशद् द्वयीषु न जुहोति सार-
स्वतीषु च मरीचिषु च ताश्चतुस्त्रिंशन्न्यस्त्रिंशद्वै
देवाः प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशस्तदेनं प्रजापतिं करोति
॥ २३ ॥ अथ यद्भुत्वा-हुत्वा गृह्णाति । वृज्जो वा ऽआज्यं
वृज्जेणैवैतदाज्येन स्पृत्वा-स्पृत्वा स्वीकृत्य गृह्णाति ॥ २४ ॥
अथ यत्सारस्वतीषु न जुहोति । वाग्वै सरस्वती वृज्ज-

* का० श्रौ० सू० १५. ४. ३५ ।

(१) शु० सं० अ० १० क० ४ ।

† का० श्रौ० सू० १५. ४. ३८ ।

(२) शु० सं० अ० १० क० ४ ।

ऽआज्यं नेद्वज्जेणाऽऽज्येन वाचः हिनसानीति तस्मात्सा-
 रस्वतीषु न जुहोति ॥ २५ ॥ अथ यन्मरीचिषु न
 जुहोति । नेदुनद्धेवैतामाहुतिं जुह्वानीति तस्मान्मरीचिषु
 न जुहोति ॥ २६ ॥ ताः सार्द्धमौदुम्बरे * पात्रे समवन-
 यति । 'मधुमतीर्मधुमतीभिः पृच्यन्तामि'ति रसवती
 रसवतीभिः पृच्यन्तामित्येवैतदाह 'महि क्षत्रं क्षत्रियाय
 वन्वाना' ऽइति तत्परोऽक्षं क्षत्रं व्यजमानायाऽऽशिषमा-
 शास्ते यदाह महि क्षत्रं क्षत्रियाय वन्वाना ऽइति ॥ २७ ॥
 ता ऽअग्नेण मैत्रावरुणस्य धिष्यः † सादयति । 'अना-
 धृष्टाः सीदत सहौजस' ऽइत्यनाधृष्टाः सीदत रक्षोभि-
 रित्येवैतदाह सहौजस ऽइति सवीर्या ऽइत्येवैतदाह 'महि
 क्षत्रं क्षत्रियाय दुधतीरि'ति तत्प्रत्यक्षं क्षत्रं व्यजमानाया-
 ऽऽशिषमाशास्ते यदाह महि क्षत्रं क्षत्रियाय दुधती-
 रिति ॥ २८ ॥ (D)

तृतीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[अथ यजमानाभिषेकधर्माः]

(तत्र पार्थहोमः, ताप्यादिपरिधानम्, आविन्मन्त्रवाचनं च)

तं वै माध्यन्दिने सवनेऽभिषिञ्चति । एष वै प्रजा-
 पतिर्य एष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता-

* का० श्रौ० सू० १५. ४. ३९ ।

(१) शु० सं० अ० १० क० ४ । (२) शु० सं० अ० १० क० ४ ।

† का० श्रौ० सू० १५. ४. ४० ।

(३) शु० सं० अ० १० क० ४ । (४) शु० सं० अ० १० क० ४ ।

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— काठ० १५. ६; मै० सं० ११. ६. ७, ८; तै० सं० १. ८. ११, १२ ।

एतन्मेवाऽप्येतद्विनु प्रजायन्ते तदेनं मध्यत एवैतस्य
प्रजापतेर्द्धाति मध्यतः सुवति ॥ १ ॥ अगृहीते माहेन्द्रे ।
एष वा ऽद्वन्द्वस्य निष्केवल्यो ग्रहो यन्माहेन्द्रोऽप्यस्यै-
तन्निष्केवल्यमेव स्तोत्रं निष्केवल्यं शस्त्रमिन्द्रो वै यजमान-
स्तदेनं स्व एवाऽऽयतनेऽभिषिञ्चति तस्मादगृहीते
माहेन्द्रे ॥ २ ॥ अग्रेण मैत्रावरुणस्य धिष्यतः । शार्दूल
* चर्मोपस्तृणाति 'सोमस्य त्विषिरसी'ति यत्र वै सोम-
ऽद्वन्द्वमत्यपवत स यत्ततः शार्दूलः समभवत्तेन सोमस्य
त्विषिस्तस्मादाह सोमस्य त्विषिरसीति 'तवेवं मे त्विषि-
र्भूयादिति शार्दूलत्विषिमेवाऽस्मिन्नेतद्धाति तस्मादाह
तवेव मे त्विषिर्भूयादिति ॥ ३ ॥ अथ † पार्थ्यानि जुहोति ।
‡ पृथी ह वै वैव्यो मनुष्याणां प्रथमो § अभिषिषिचे सोऽकामयत
सर्वमन्नाद्यमवरुन्धीयेति तस्मा एतान्यजुहवुः स ऽइदं
सर्वमन्नाद्यमवरुन्धीयेऽपि ह स्माऽस्मा ऽआरण्यान्पशूनाभि-
ह्वयन्त्यसावेहि राजा त्वा पक्ष्यत ऽद्विति तथेदं सर्वमन्नाद्य-
मवरुन्धीये सर्वं ह वा ऽअन्नाद्यमवरुन्धीयेत्येवं विदुष-
ऽएतानि ह्वयन्ते ॥ ४ ॥ तानि वै द्वादश भवन्ति । द्वादश
वै मासाः संवत्सरस्य तस्माद् द्वादश भवन्ति ॥ ५ ॥
षट् पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति । षड्परिष्टात्तदेनं मध्यत-

* का० श्रौ० सू० १५. ५. १ ।

(१) जु० सं० अ० १० क० ५ । (२) जु० सं० अ० १० क० ५ ।

† का० श्रौ० सू० १५. ५. ३ ।

‡ 'पृथुर्ह वै' इति 'व' पुस्तके ।

§ 'अभिषिषिचे' इति पाठः 'ख' पुस्तके दृश्यते ।

ऽएवैतस्य प्रजापतेर्द्धाति मध्यतः सुवति ॥ ६ ॥ स यानि
 पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति । बृहस्पतिस्तेषामुत्तमो भवत्यथ
 ग्रान्द्युपरिष्ठादभिषेकस्य जुहोतीन्द्रस्तेषां प्रथमो भवति
 ब्रह्म वै बृहस्पतिरिन्द्रियं वीर्यमिन्द्र ऽएताब्भ्यामेवैनमेत-
 द्वीर्याब्भ्यामुभयतः परिवृढहति ॥ ७ ॥ स जुहोति ।
 यानि पुरस्तादभिषेकस्य जुहोत्यग्नये स्वाहेति तेजो वा-
 ऽअग्निस्तेजसैवैनमेतदभिषिञ्चति 'सोमाय स्वाहेति' क्षत्रं
 वै सोमः क्षत्रेणैवैनमेतदभिषिञ्चति 'सवित्रे स्वाहेति'
 सविता वै देवानां प्रसविता सवितृप्रसूत ऽएवैनमेतदभि-
 षिञ्चति 'सुरैस्वत्यै स्वाहेति' वाग्वै सुरस्वती वाचैवैनमेतद-
 भिषिञ्चति 'पूष्णे स्वाहेति' पशवो वै पूषा पशुभिरेवैन-
 मेतदभिषिञ्चति 'बृहस्पतये स्वाहेति' ब्रह्म वै बृहस्पति-
 ब्रह्मणैवैनमेतदभिषिञ्चत्येतानि पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति
 तान्न्येतान्न्यग्निनामानीत्याचक्षते ॥ ८ ॥ अथ जुहोति ।
 ग्रान्द्युपरिष्ठादभिषेकस्य 'जुहोतीन्द्राय स्वाहेति' वीर्यं वा-
 ऽइन्द्रो वीर्येणैवैनमेतदभिषिञ्चति 'घोषाय स्वाहेति' वीर्यं
 वै घोषो वीर्येणैवैनमेतदभिषिञ्चति 'श्लोकाय स्वाहेति'
 वीर्यं वै श्लोको वीर्येणैवैनमेतदभिषिञ्चत्यशाय स्वाहेति
 वीर्यं वा ऽअशो वीर्येणैवैनमेतदभिषिञ्चति 'भगाय
 स्वाहेति' वीर्यं वै भगो वीर्येणैवैनमेतदभिषिञ्चत्यर्यम्णे

- (१) शु० सं० अ० १० क० ५ । (२) शु० सं० अ० १० क० ५ । (३) शु० सं०
 अ० १० क० ५ । (४) शु० सं० अ० १० क० ५ । (५) शु० सं० अ० १० क० ५ ।
 (६) शु० सं० अ० १० क० ५ । (७) शु० सं० अ० १० क० ५ । (८) शु० सं०
 अ० ९ क० २४ । (९) शु० सं० अ० १० क० ५ । (१०) शु० सं० अ० १० क० ५ ।
 (११) शु० सं० अ० १० क० ५ । (१२) शु० सं० अ० १० क० ५ ।

खाहे'ति तदेनमस्य सर्वस्याऽर्घ्यमणं करोत्येतान्न्युपरिष्ठाद-
 भिषेकस्य जुहोति तान्न्येतान्न्यादित्यनामानीत्याचक्षते
 ॥ ९ ॥ अग्रेण मैत्रावरुणस्य धिष्ण्यम् । अभिषेचनीयानि
 पात्राणि भवन्ति यत्रैता ऽआपोऽभिषेचनीया भवन्ति ॥ १० ॥
 पालाशं भवति । तेन ब्राह्मणोऽभिषिञ्चति ब्रह्म वै पलाशो
 ब्रह्मणैवैनमेतदभिषिञ्चति ॥ ११ ॥ औदुम्बरं * भवति ।
 तेन स्वोऽभिषिञ्चत्यन्नं वा ऽउर्गुदुम्बरं ऽउर्ग्वै स्वं यथावद्वै
 पुरुषस्य स्वं भवति नैव तावदशनायति तेनोर्वस्वं तस्मादौ-
 दुम्बरेण स्वोऽभिषिञ्चति ॥ १२ ॥ नैयग्रोधपादं भवति ।
 तेन मित्र्यो राजन्न्योऽभिषिञ्चति पद्भिर्वै न्न्यग्रोधः
 प्रतिष्ठितो मित्रेण वै राजन्न्यः प्रतिष्ठितस्तस्मान्नैयग्रोध-
 पादेन मित्र्यो राजन्न्योऽभिषिञ्चति ॥ १३ ॥ आश्वत्थं
 भवति । तेन वैश्योऽभिषिञ्चति यदेवाऽदोऽश्वत्थे तिष्ठत-
 ऽहुन्द्रो मरुत ऽउपाऽऽमन्त्रयत तस्मादाश्वत्थेन वैश्योऽभि-
 षिञ्चत्येतान्न्यभिषेचनीयानि पात्राणि भवन्ति ॥ १४ ॥
 अथ † पवित्रे करोति । 'पवित्रे' स्थो वैष्णव्या'विति
 सोऽसावेव बन्धुस्तयोर्हिरण्यं प्रवयति ताभ्यामेता-
 ऽअभिषेचनीया ऽअप ऽउत्पुनाति तद्यद्विरण्यं प्रवय-
 त्यमृतमायुर्हिरण्यं तदा स्वमृतमायुर्दधाति तस्माद्वि-
 रण्यं प्रवयति ॥ १५ ॥ स ‡ ऽउत्पुनाति । 'सवि-

* का० श्रौ० सू० १५. ४. २४ ।

† का० श्रौ० सू० १५. ५. ४ ।

(१) शु० सं० अ० १० क० ६ ।

‡ का० श्रौ० सू० १५. ५. ५ ।

(२) शु० सं० अ० १० क० ६ ।

तुर्वहं प्रसव ऽउत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य
 रश्मिभिरिति सोऽसावेव बन्धु'रनिभृष्टमसि वाचो
 बन्धुस्तपोजा' ऽइत्यनाधृष्टा स्थ रक्षोभिरित्येवैतदाह
 यदाहाऽनिभृष्टमसीति वाचो बन्धुरिति यावद्वै प्राणेष्वपो
 भवन्ति तावद्वाचा वदति तस्मादाह वाचो बन्धुरिति
 ॥ १६ ॥ तपोजा ऽहुति । अग्नेर्वै धूमो जायते धूमादब्रम-
 ब्रादृष्टिरग्नेर्वा ऽएता जायन्ते तस्मादाह तपोजा ऽहुति
 ॥ १७ ॥ 'सोमस्य दात्रमसी'ति । यदा वा ऽएनमेताभि-
 रभिषुण्वन्त्यथाऽऽहुतिर्भवति तस्मादाह सोमस्य दात्रम-
 सीति 'स्वाहा राजस्व' ऽहुति तदेनाह स्वाहाकारेण वोत्पु-
 नाति ॥ १८ ॥ ता ऽएतेषु पात्रेषु * व्यनयति । 'सर्व-
 मादो द्युम्निनीराप ऽएता' ऽइत्यनतिमानिन्य ऽइत्येवैतदाह
 यदाह सधमाद ऽहुति द्युम्निनीराप ऽएता ऽहुति वीर्यवत्य-
 ऽइत्येवैतदाहा'ऽनाधृष्टा ऽअपस्यो वसाना' ऽइत्यनाधृष्टा
 स्थ रक्षोभिरित्येवैतदाह यदाहाऽनाधृष्टा ऽअपस्यो वसाना-
 ऽहुति 'पस्त्यासु चक्रे वरुणः सधस्थमि'ति विशो वै पस्त्या
 विश्व चक्रे वरुणः प्रतिष्ठामित्येवैतदाहा'ऽपाथं शिशु-
 र्मातृतमास्वन्तरित्यपां वा ऽएष शिशुर्भवति यो राजसूयेन
 यजते तस्मादाहाऽपाथं शिशुर्मातृतमास्वन्तरिति ॥ १९ ॥

(१) शु० सं० अ० १० क० ६ । (२) शु० सं० अ० १० क० ६ । (३) शु०
 सं० अ० १० क० ६ ।

* का० श्रौ० सू० १५, ५, ६ ।

(४) शु० सं० अ० १० क० ७ । (५) शु० सं० १० क० ७ । (६) शु० सं०
 अ० १० क० ७ । (७) शु० सं० अ० १० क० ७ ।

अथैनं ब्रासांशसि * परिधापयति । तत्ताप्यमिति
 ब्रासो भवति तस्मिन्सर्वाणि यज्ञरूपाणि निष्कृतानि भवन्ति
 तदेनं परिधापयति 'क्षत्रस्योल्बमसी'ति तद्यदेव क्षत्रस्योल्बं
 तत् ऽएवैनमेतज्जनयति ॥ २० ॥ अथैनं पाण्डुवं † परि-
 धापयति । 'क्षत्रस्य जराख्वसीति' तद्यदेव क्षत्रस्य जरायु
 तत् ऽएवैनमेतज्जनयति ॥ २१ ॥ अथाऽधीवासं ‡ प्रतिमुञ्चति ।
 'क्षत्रस्य योनिरसी'ति तथैव क्षत्रस्य योनिस्तस्या ऽएवैन-
 मेतज्जनयति ॥ २२ ॥ अथोष्णीषः सः हृत्य । पुरस्तादु-
 वगूहति 'क्षत्रस्य नाभिरसी'ति तथैव क्षत्रस्य नाभिस्ता-
 मेवाऽस्मिन्नेतद्दधाति ॥ २३ ॥ तद्वैके । समन्तं परिवेष्टयन्ति
 नाभिर्वा ऽअस्यैषा समन्तं वा ऽइयं नाभिः पृथ्वेतीति
 ब्रुवन्तस्तदु तथा न कुर्व्यात्पुरस्तादेवाऽवगूहेत्पुरस्ताद्धीयं
 नाभिस्तद्यदेनं ब्रासांशसि परिधापयति जनयत्येवैनमेतज्जा-
 तमभिषिञ्चानीति तस्मादेनं ब्रासांशसि परिधापयति ॥ २४ ॥
 तद्वैके । निदधत्येतानि ब्रासांशस्यथैनं पुनर्दीक्षितवसनं
 परिधापयन्ति तदु तथा न कुर्व्यादुद्गानि वा ऽअस्य जनूर्वा-
 सांशस्यङ्गैर्हैनं सज्ज्वा तद्वा व्यर्द्धयन्ति वरुण्यं दीक्षि-
 तवसनं स ऽएतेषामेवैकं ब्राससां परिदधीत तदेनमङ्गै-
 र्जिन्वा तन्वा समर्द्धयति वरुण्यं दीक्षितवसनं तदेनं

* "ताप्यं परिधापयति, क्षौमम्, त्रिपाणं वा, घृतोक्षमेके, यज्ञरूपस्यूतम्" (का० श्रौ०
 सू० १५. ५. ७-११) ।

(१) शु० सं० अ० १० क० ८ ।

† "पाण्डुवं च निवस्ते" का० श्रौ० सू० १५. ५. १२ ।

‡ का० श्रौ० सू० १५. ५. १३, १४ ।

(२) शु० सं० अ० १० क० ८ । (३) शु० सं० अ० १० क० ८ । (४) शु० सं०
 अ० १० क० ८ ।

वरुणयाद्दीक्षितवसनात्प्रमुञ्चति ॥ २५ ॥ स यत्राऽवभृथ-
मवभ्यवैति । तदेतदवभ्यवहरन्ति तत्सलोम क्रियते स-
ऽएतेषामेवैकं वाससां परिधायोदैति तानि वशायै वा
वपायाथं हुतायां दद्यादुदवसानीयायां वेष्टौ ॥ २६ ॥
अथ * धनुरधितनोति । 'इन्द्रस्य वार्त्रगन्धमसी'ति वार्त्रगन्धं
वै धनुरिन्द्रो वै यजमानो द्वयेन वा ऽएष ऽइन्द्रो भवति
यच्च क्षत्रियो यदु च यजमानस्तस्मादाहेन्द्रस्य वार्त्रगन्धम-
सीति ॥ २७ ॥ अथ † बाहू विमार्ष्टि । 'मित्रस्याऽसि
वरुणस्याऽसी'ति बाहोर्वै धनुर्बाहुभ्यां वै राजन्न्यो मैत्रा-
वरुणस्तस्मादाह मित्रस्याऽसि वरुणस्याऽसीति तदस्मै
प्रयच्छति 'त्वयाऽयं वृत्रं वधेदि'ति त्वयाऽयं द्विषन्तं
वभ्रातृव्यं वधेदित्येवैतदाह ॥ २८ ॥ अथाऽस्मै तिस्र ऽङ्गुष्ठौ
प्रयच्छति । स यथा प्रथमया समर्पणेन पराभिनत्ति
सैका सेयं पृथिवी सैषा दृवा नामाऽथ यथा विद्धः शयित्वा
जीवति वा स्मिन्प्रयते वा सा द्वितीया तदिदमन्तरिक्षं सैषा
रुजा नामाऽथ यथाऽपैव राध्नोति सा तृतीया साऽसौ द्यौः
सैषा क्षुमा नामैता हि वै तिस्र ऽङ्गुष्ठवस्तस्मादस्मै तिस्र-
ऽङ्गुष्ठौ प्रयच्छति ॥ २९ ॥ ‡ ताः प्रयच्छति । 'पातैनं
प्राञ्चं पातैनं प्रत्यञ्चं पातैनं तिर्यञ्चं दिग्भ्यः पाते'ति

* का० श्रौ० सू० १५. ५. १७ ।

(१) शु० सं० अ० १० क० ८ ।

† का० श्रौ० सू० १५. ५. १८, १९ ।

(२) शु० सं० अ० १० क० ८ । (३) शु० सं० अ० १० ८ ।

‡ का० श्रौ० सू० १५. ५. २० ।

(४) का० श्रौ० सू० १५. ५. २१ ।

तदस्मै सर्वा ऽएव दिशोऽशरब्ध्याः करोति तद्यदस्मै धनुः
 प्रयच्छति द्वीर्ष्य वा ऽएतद्राजन्न्यस्य यद्धनुर्वीर्ष्यवन्तम-
 भिषिञ्चानीति तस्माद्वा ऽअस्मा ऽआयुधं प्रयच्छति
 ॥३०॥ अथैनमाविदो * वाचयति । 'आविर्मर्ष्या' ऽइत्यनिरुक्तं
 प्रजापतिर्वा ऽअनिरुक्तस्तदेनं प्रजापतय ऽआवेदयति
 सोऽस्मै सवमनुमन्यते तेनाऽनुमतः सूयते ॥ ३१ ॥
 'आवित्तो ऽअग्निर्गृहपतिरिति । ब्रह्म वा ऽअग्निस्तदेनं ब्रह्मण-
 ऽआवेदयति तदस्मै सवमनुमन्यते तेनाऽनुमतः सूयते
 ॥ ३२ ॥ [अर्थप्रपाठकः ॥६०॥] 'आवित्तं ऽइन्द्रो वृद्धश्रवा'
 ऽइति । क्षत्रं वाऽइन्द्रस्तदेनं क्षत्रायाऽऽवेदयति तदस्मै सव-
 मनुमन्यते तेनाऽनुमतः सूयते ॥३३॥ 'आवित्तौ मित्रावरुणौ
 धृतव्रतावि'ति । प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ तदेनं प्राणोदाना-
 ब्यामावेदयति तावस्मै सवमनुमन्यते ताब्यामनुमतः
 सूयते ॥ ३४ ॥ 'आवित्तं पूषा विश्ववेदा' ऽइति । पशवो
 वै पूषा तदेनं पशुब्य ऽआवेदयति तेऽस्मै सवमनुम-
 न्यन्ते तैरनुमतः सूयते ॥ ३५ ॥ 'आवित्ते द्यावापृथिवी
 विश्वशम्भुवा'विति । तदेनमाब्यां द्यावापृथिवीब्यामा-
 वेदयति ते ऽअस्मै सवमनुमन्यते ताब्यामनुमतः
 सूयते ॥ ३६ ॥ 'आवित्तादितिरुशर्म'ति । इयं वै पृथि-
 व्यदितिस्तदेनमस्यै पृथिव्या ऽआवेदयति साऽस्मै सव-

* का० श्रौ० सू० १५. ५. २१ ।

(१) शु० सं० अ० १० क० ९ । (२) शु० सं० अ० १० ९ । (३) शु० सं०
 अ० १० क० ९ । (४) शु० सं० अ० १० क० ९ । (५) शु० सं० अ० १० क० ९ ।
 (६) शु० सं० अ० १० क० ९ । (७) शु० सं० अ० १० क० ९ ।

मनुमद्भ्यते तयाऽनुमतः सूयते तद्याभ्यऽएवैनमेतद्देव-
ताभ्यऽआवेदुयति ताऽअस्मै सवमनुमद्भ्यन्ते ताभि-
रनुमतः सूयते ॥ ३७ ॥ (E)

तृतीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

[लम्बकेशपुरुषमुखे लोहशलाकाप्रक्षेपः, सीसनिरसनम्, रुक्मनिधानं च]

केशवस्य पुरुषस्य । * लोहायसमास्यऽआविद्ध्य'त्य-
वेष्टा दन्दशूका' इति सर्वाङ्वाऽएष मृत्यूनतिमुच्चयते
सर्वान्बधाङ्ग्यो राजसूयेन यजते तस्य जरैव मृत्युर्भवति
तद्यो मृत्युर्ष्यो बधस्तमेवैतदतिनयति यद्दन्दशूकान् ॥ १ ॥
अथ यत्केशवस्य पुरुषस्य । न वाऽएष स्त्री न पुमाङ्ग्य-
त्केशवः पुरुषो यदुह पुमास्तेन स्त्री यदु केशवस्तेनो न
पुमान्नैतदयो न हिरण्यं यल्लोहायसं नैते क्रिमयो नाऽक्रि-
मयो यद्दन्दशूकाऽअथ यल्लोहायसं भवति लोहिताऽइव
हि दन्दशूकास्तस्मात्केशवस्य पुरुषस्य ॥ २ ॥ अथैनं †
दिशः समारोहयति । 'प्राचीमारोह गायत्री त्वाऽवतु रथ-
न्तरः साम त्रिवृत्स्तोमो वसन्तऽऋतुर्ब्रह्म द्रविणम्' ॥ ३ ॥

(E) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ७. २. ४; काठ० १५.
७; ८; मै० सं० ११. ६. १०; १०; तै० सं० १. ८. १३ ।

* का० श्रौ० सू० १५. ५. २२ ।

(१) शु० सं० अ० १० क० १० ।

† का० श्रौ० सू० १५. ५. २३ ।

(२) ज० सं० अ० १० क० १० ।

‘दक्षिणामारोह । त्रिष्टुप्त्वाऽवतु बृहत्साम पञ्चदश
स्तोमो ग्रीष्म ऽऋतुः क्षत्रं द्रविणम्’ ॥ ४ ॥ ‘प्रतीची-
मारोह । जगती त्वाऽवतु वैरूपः साम सप्तदशस्तोमो
वर्षा ऽऋतुर्विड्द्रविणम्’ ॥ ५ ॥ ‘उदीचीमारोह । अनु-
ष्टुप्त्वाऽवतु वैराजः सामैकविंशस्तोमः शरदृतुः फलं
द्रविणम्’ ॥ ६ ॥ ‘ऊर्ध्वामारोह । पङ्क्तिस्त्वाऽवतु शाक्कर-
रैवते सामनी त्रिणवन्नयस्त्रिंशौ स्तोमौ हेमन्तशिशिरावृतू
वृच्चो द्रविणमि’ति ॥ ७ ॥ तद्यदेनं दिशः समारोहयति ।
ऋतूनामेवैनमेतद्रूपमृतूनेवैतत्संवत्सरः समारोहयति स ऽऋ-
तून्त्संवत्सरः समारुह्य सर्वमेवेदमुपस्थुपरि * भवत्यवर्गिवा-
ऽस्मादिदः सर्वं भवति ॥ ८ ॥ शार्दूलचर्मणो जघनाद्धे ।
सीसं निहितं भवति † तत्पदा प्रत्यस्यति ‘प्रत्यस्तं नमुचेः
शिर’ ऽइति नमुचिर्ह वै नामाऽसुर ऽआस तमिन्द्रो निवि-
व्याध तस्य पदा शिरोऽभितष्टौ स यदभिष्टित ऽउद-
बाधत स उद्धङ्कस्तस्य पदा शिरः प्रचिच्छेद ततो रक्षः
समभवत्तद्ध स्मैनमनुभाषते क्व गमिष्यसि क मे मोक्ष्यस-
ऽइति ॥ ९ ॥ तत्सीसेनाऽपजघान । तस्मात्सीसं मृदु
सृतजवः हि सर्वेण हि वीर्येणाऽपजघान तस्माद्धिरण्य-
रूपः सन्न कियच्चनाऽर्हति सृतजवः हि सर्वेण हि वीर्ये-
णाऽपजघान तद्वै स तन्नाष्ट्रा रक्षांस्थपजघान तथो-

(१) शु० सं० अ० १० क० ११ । (२) शु० सं० अ० १० क० १२ । (३) शु०
सं० अ० १० क० १३ । (४) शु० सं० अ० १० क० १४ ।

* ‘अवर्गिव’ इति पाठः ‘ग च’ पुस्तकयोः ।

† का० श्रौ० सू० १५. ५. २४ ।

(५) शु० सं० अ० १० क० १४ ।

ऽएवैष ऽएतन्नाष्ट्रा रक्षां^१स्यतोऽपहन्ति ॥ १० ॥ अथैनं
 * शार्दूलचर्म^२ाऽऽरोहयति । 'सोमस्य त्विषिरसी'ति यत्र वै
 सोम ऽद्वन्द्वमत्यपवत स यत्ततः शार्दूलः समभवत्तेन
 सोमस्य त्विषिस्तस्मादाह सोमस्य त्विषिरसीति 'तवेव मे
 त्विषिर्भूयादि'ति शार्दूलत्विषिमेवाऽस्मिन्नेतद्दधाति तस्मा-
 दाह तवेव मे त्विषिर्भूयादिति ॥ ११ ॥ अथ [†] स्वममध-
 स्तादुपाऽस्यति । 'मृत्योः पाही'त्यमृतमायुर्हिरण्यं तदमृत-
 ऽआयुषि प्रतितिष्ठति ॥ १२ ॥ अथ स्वमः शतवितृणो
 वा भवति । नववितृणो वा स यदि शतवितृणः शतायुर्वा-
 ऽअयं पुरुषः शततेजाः शतवीर्यस्तस्माच्छतवितृणो यद्यु-
 नववितृणो नवेमे पुरुषे प्राणास्तस्मान्नववितृणः ॥ १३ ॥
 तमुपरिष्टाच्छीर्णो [‡] निदधाति । 'ओजोऽसि सहोऽस्य-
 मृतमसी'त्यमृतमायुर्हिरण्यं तदस्मिन्नमृतमायुर्दधाति तद्य-
 द्रुक्मा ऽउभयतो भवतोऽमृतमायुर्हिरण्यं तदमृतेनैव नमेत-
 द्वायुषोभयतः परिवृद्धति तस्माद्रुक्मा ऽउभयतो भवतः
 ॥ १४ ॥ अथ [§] बाहू ऽउद्गृह्णाति । 'हिरण्यरूपा ऽउपसो
 विरोक ऽउभाविन्द्रा ऽउदितः सूर्यश्च । आ रोहतं वरुण

* का० श्रौ० सू० १५. ५. २५ ।

(१) छ० सं० अ० १० क० १५ । (२) छ० सं० अ० १० क० १५ ।

† का० श्रौ० सू० १५. ५. ३६ ।

(३) छ० सं० अ० १० क० १५ ।

‡ का० श्रौ० सू० १५. ५. २७ ।

(४) छ० सं० अ० १० क० ५१ ।

§ का० श्रौ० सू० १५. ३. १३ ।

मित्रं ग॒र्त्तं त॒तश्च॑क्षाथाम॒दिति॑ दितिं चे॒ति बा॒हू वै मि॒त्रा-
व॒रुणौ॑ पु॒रुषो॑ ग॒र्त्तस्त॒स्मादा॒होऽऽरो॒हतं॑ व॒रुण मि॒त्रं ग॒र्त्तमि॒ति
त॒तश्च॑क्षाथाम॒दिति॑ दितिं चेति त॒तः प॒श्यत॑थं॒ स्वं च॒ारणं॑
चे॒त्येवै॒तदा॒ह ॥ १५ ॥ नै॒तेनो॒द्गृही॒यात् । ‘मि॒त्रोऽसि॑ व॒रु-
णोऽसी॑’त्ये॒वोद्गृही॒याद्बा॒हू वै मि॒त्राव॒रुणौ॑ बा॒हुभ्यां॑ वै
रा॒ज॒सूयो॑ मै॒त्राव॒रुणस्त॒स्मान्मि॒त्रोऽसि॑ व॒रुणोऽसी॑त्ये॒वो-
द्गृही॒यात् ॥ १६ ॥ तद्य॒देन॑मू॒र्द्धवा॒हुम॒भिषि॑ञ्चति । वी॒र्यं
वा ऽए॒तद्रा॒जन्न्यस्य॑ य॒द्वाहू॑ वी॒र्यं वा ऽए॒तदपा॑थं॒ रस॑ह
स॒म्भृतो॑ भवति येनै॒नमे॒तद॒भिषि॑ञ्चति ने॒न्म ऽइ॒दं वी॒र्यं
वी॒र्यम॒पाथं॑ र॒सह स॒म्भृतो॑ बा॒हू ब॒लिना॑दिति त॒स्मादे॒न-
मू॒र्द्धवा॒हुम॒भिषि॑ञ्चति ॥ १७ ॥ (A)

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[अथाऽभिषेकः]

तं वै प्प्राञ्चं * तिष्ठन्तमभिषिञ्चति । पुरस्ताद् ब्राह्म-
णोऽभिषिञ्चत्यङ्क॒र्युर्वा यो वाऽस्य॑ पुरो॒हितो॑ भवति पश्चा-
दितरे ॥ १ ॥ ‘सो॒मस्य॑ त्वा यु॒म्हेनाऽभिषि॑ञ्चामी’ति ।
वी॒र्येणै॒तदा॑‘हाऽग्ने॒र्भ्राज॑से’ति वी॒र्येणै॒वैतदा॑ह ‘सू॒र्यस्य॑
व॒र्चसे॑’ति वी॒र्येणै॒वैतदा॑हे‘न्द्र॒स्येन्द्रि॑येणे’ति वी॒र्येणै॒वैतदा॑ह

(१) शु० सं० अ० १० क० १६ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ७. ३. १; काठ०
१५. ७; ८; मै० सं० ११. ६. ७; तै० सं० १. ८. १२, १३ ।

* का० श्रौ० सू० १५. ५. ३०-३३ ।

(२) शु० सं० अ० १० क० १७ । (३) शु० सं० अ० १० क० १७ । (४) शु०
सं० अ० १० क० १७ । (५) शु० सं० अ० १० क० १७ ।

‘क्षत्राणां क्षत्रपतिरेधी’ति राज्ञामधिराज ऽएधीत्येवैतदा‘हा-
 ऽतिदिद्युन्पाही’तीषवो वै दिद्यव ऽइषुवधमेवैनमेतद
 तिनयति तस्मादाहाऽतिदिद्युन्पाहीति ॥ २ ॥ इमं देवाः ।
 असपत्नः सुवद्धमि’तीमं देवा ऽआब्रातृव्यः सुवद्धमि-
 त्येवैतदाह ‘महते क्षत्राय महते ज्यैष्ठ्याये’ति नाऽत्रतिरो-
 हितमिवाऽस्ति महते ज्ञानराज्याये’ति महते जनानां राज्या-
 येत्येवैतदा‘हेन्द्रस्येन्द्रियाये’ति वीर्यायेत्येवैतदाह यदाहेन्द्रस्ये
 न्द्रियाये’तीमममुष्यं पुत्रममुष्यै पुत्रमि’ति तद्यदेवाऽस्य जन्म
 तत ऽएवैतदा‘हाऽस्यै विश’ ऽइति यस्यै विशो राजा भवत्ये‘ष
 वोऽमी राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजे’ति तदस्मा-
 ऽइदः सर्वमायं करोति ब्राह्मणमेवाऽयोद्धरति तस्माद् ब्रा-
 ह्मणोऽनायः सोमराजा हि भवति ॥३॥ * अथैतमभिषेकम् ।
 कृष्णविषाणयाऽनुविमृष्टे वीर्यं वा ऽएतदपां रसः सम्भृतो
 भवति येनैनमेतदभिषिञ्चतीदं मे वीर्यः सर्वमात्मानमुप-
 स्पृशादिति तस्माद्वा ऽअनुविमृष्टे ॥ ४ ॥ † सोऽनुविमृष्टे ।
 ‘प्र पर्वतस्य वृषभस्य पृष्ठादि’ति यथाऽयं पर्वतोऽतिष्ठत्वा
 यथर्षभः पशून्तिष्ठत्वैवं वा ऽएष ऽइदः सर्वमतितिष्ठ-
 त्यर्वागेवाऽस्मादिदः सर्वं भवति यो राजसूयेन यजते

(१) शु० सं० अ० १० क० १७ । (२) शु० सं० अ० १० क० १७ । (३) शु०
 सं० अ० ९ क० १८ । (४) शु० सं० अ० १० क० १८ । (५) शु० सं० अ० १०
 क० १८ । (६) शु० सं० अ० १० क० १८ । (७) शु० अ० १० क० १८ । (८) शु०
 सं० अ० १० क० १६ । (९) शु० सं० अ० १० क० १८ ।

तस्मादाह 'प्र पूर्वतस्य वृषभस्य पृष्ठान्नावश्चरन्ति स्वसिच-
 ऽइयानाः । ता ऽआववृत्रन्नधरागुदक्ता ऽअहिं बुध्यन्मनु-
 रीयमाणा' ऽइति ॥ ५ ॥ अथैनमन्तरेव शार्हलचर्मणि *
 विष्णुकमाङ्कमयति । 'विष्णोर्विक्रमणमसि विष्णोर्विक्रा-
 न्तमसि विष्णोः क्रान्तमसी'तीमे वै लोका विष्णोर्विक्रमणं
 विष्णोर्विक्रान्तं विष्णोः क्रान्तं तदिमानेव लोकान्समारुह्य
 सर्वमेवेदमुपर्युपरि भवत्यर्वागेवाऽस्मादिदं सर्वं भवति
 ॥ ६ ॥ अथ ब्राह्मणस्य पात्रे । सः स्रवन्त्समवनयति
 तद् ब्राह्मणः राजानमनुयशः करोति तस्माद् ब्राह्मणो
 राजानमनुयशः ॥ ७ ॥ तद्योऽस्य पुत्रः प्रियतमो भवति ।
 तस्मा ऽएतत्पात्रं प्रयच्छतीदं मेऽयं वीर्यं पुत्रोऽनुसन्त-
 नव'दिति ॥ ८ ॥ अथ प्रतिपरेत्य † गार्हपत्यमन्वारब्धे
 जुहोति । 'प्रजापते नै स्वदेताभ्यन्यो विश्वा रूपाणि परि ता
 बभूव । यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो ऽअस्त्वयममुष्य पिते'ति
 तद्यः पुत्रस्तं पितरं करोति यः पिता तं पुत्रं तदेनयोर्वीर्यं
 व्यतिषजत्य'सावस्य पिते'ति तद्यः पिता तं पितरं करोति
 यः पुत्रस्तं पुत्रं तदेनयोर्वीर्यं व्यतिषज्य पुनरेव यथा-
 यथं करोति 'व्यय' स्यामं पतयो रयीणां स्वाहे'त्याशी-

(१) शु० सं० अ० १० क० १९ ।

* का० श्रौ० सू० १५. ६. ९ ।

(२) शु० सं० अ० १० क० १९ । (३) का० श्रौ० सू० १५. ६. १० ।

† का० श्रौ० सू० १५. ६. ११ ।

(४) शु० सं० अ० १० क० २० । (५) शु० सं० अ० १० क० २० । (६) शु०
 सं० अ० १० क० २० ।

रेवैषैतस्य कर्मण ऽआशिषमेवैतदाशास्ते ॥ ९ ॥ अथ य-
 ऽएष स॒थं॑स्रवोऽतिरिक्तो भवति । तमाग्नीद्धीये * जुहो-
 त्यतिरिक्तो वा ऽएष स॒थं॑स्रवो भवत्यतिरिक्त ऽआग्नीद्धीयो
 गार्हपत्ये हवी॒थ॒षि श्रपयन्त्याहवनीये जुह्वत्यथैषोऽतिरिक्त-
 स्तदतिरिक्त ऽएवैतदतिरिक्तं दधात्युत्तरार्द्धे जुहोत्येषा ह्येतस्य
 देवस्य दिक्तस्ममादुत्तरार्द्धे जुहोति स जुहोति 'रुद्र यत्ते क्रिवि
 परं नाम तस्मिन्नुतमस्यमेष्टमसि स्वाहे'ति ॥ १० ॥ (B)

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥२॥

[रथोपावहरणम्]

तद्योऽस्य स्वो भवति । तस्य शतं वा परं शता वा
 गा ऽउत्तरेणाऽऽहवनीयः स॒थं॑ स्थापयति तद्यदेवं करोति
 ॥ १ ॥ वरुणाद्ध वा ऽअभिषिषिचानात् । इन्द्रियं वीर्यमप-
 चक्राम शश्वद्य ऽएषोऽपा॒थं॑ रुसः सम्भृतो भवति येनैन-
 मेतदभिषिञ्चति सोऽस्येन्द्रियं वीर्यं निर्जघान तत्पशु-
 ष्वन्वविन्दत्तस्मात्पशवो यशो यदेष्वन्वविन्दत्तपशुष्वनु-
 विद्येन्द्रियं वीर्यं पुनरात्सन्नधत्त तथो ऽएवैष ऽएतन्नाऽऽ-
 हैवाऽस्ममाऽन्विन्द्रियं वीर्यमपक्रामति वरुणसवो वा ऽएष
 यद्रासूयमिति वरुणोऽकरोदिति त्वेवैष ऽएतत्करोति ॥२॥
 अथ रथमुपावहरति । यद्वै राजन्न्यात्पराग्भवति रथेन

* का० श्रौ० सू० १५. ६. १२ ।

(१) शु० स० अ० १० क० २० ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा — का० श० ७. १. २; काठ०

श्रौ० सू० ११. ६. ९ १३. तै० मं० १. ८. १२, १३ ।

वै तदनुयुङ्क्ते तस्माद्रथमुपाऽवहरति ॥ ३ ॥ * स-
ऽउपाऽवहरति । 'इन्द्रस्य वृज्रोऽसी'ति वृज्रो वै रथ ऽइन्द्रो
वै यजमानो द्वयेन वा ऽएष ऽइन्द्रो भवति यच्च क्षत्रियो
यदु च यजमानस्तस्मादाहेन्द्रस्य वृज्रोऽसीति ॥ ४ ॥
तमन्तर्वेद्यभ्यववर्त्य युनक्ति । 'मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः
प्रशिषा युनज्मीति बाहू वै मित्रावरुणौ बाहुभ्यां द्वे
राजन्न्यो मैत्रावरुणस्तस्मादाह मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः
प्रशिषा युनज्मीति ॥ ५ ॥ तं चतुर्थ्युजं व्युनक्ति । स
जघनेन सदोऽग्रेण शालां व्येनैव दक्षिणा यन्ति तेन
प्रतिपद्यते तं जघनेन चात्वालमग्रेणाऽऽग्नीध्रमुद्यच्छति
॥ ६ ॥ † तमातिष्ठति । 'अव्यथायै त्वा स्वधायैत्वे'त्य-
नात्यै त्वेत्येवैतदाह यदाहाऽव्यथायै त्वेति स्वधायै त्वेति
रसाय त्वेत्येवैतदाहाऽरिष्टो ऽअर्जुन' ऽइत्यर्जुनो ह वै
नामेन्द्रो यदस्य गुह्यं नाम द्वयेन वा ऽएष ऽइन्द्रो भवति
यच्च क्षत्रियो यदु च यजमानस्तस्मादाहाऽरिष्टो ऽअर्जुन-
ऽइति ॥ ७ ॥ अथ दक्षिणायुर्ग्यमुपार्षति । 'मरुतां प्रसवेन
जये'ति विशो वै मरुतो विशा वै तत्क्षत्रियो जयति यज्जि-
गीषति तस्मादाह मरुतां प्रसवेन जयेति ॥ ८ ॥ अथ
मध्ये गवामुद्यच्छति । 'आपाम मनसे'ति मनसा वा ऽइदं
सर्वमाप्तं तन्नमनसैवैतत्सर्वमाप्नोति तस्मादाहाऽपाम मन

* का० श्रौ० सू० १४. ३. १; १५. ६. १५ ।

(१) शु० सं० अ० १० क० २१ । (२) शु० सं० अ० १० क० २१ ।

† का० श्रौ० सू० १५. ६. १७-२० ।

(३) शु० सं० अ० १० क० २१ । (४) शु० सं० अ० १० क० २१ । (५) शु०
सं० अ० १० क० २१ । (६) शु० सं० अ० १० क० २१ ।

सेति ॥ ९ ॥ अथ धनुरात्न्या गामुपस्पृशति । 'समिन्द्र-
येणे'तीन्द्रियं वै वीर्यं गाव ऽइन्द्रियमेवैतद्वीर्यमात्मन्धत्ते-
थाऽऽह जिनामीमाः कुर्व ऽइमा ऽइति ॥ १० ॥ तद्य-
त्स्वस्य गोषूद्यच्छति । यद्वै पुरुषात्पराग्भवति यशो वा
किञ्चिद्वा स्वः हैवाऽस्य तत्प्रतमामिवाऽब्भ्यपक्रामति
तत्स्वादेवैतदिन्द्रियं वीर्यं पुनरात्मन्धत्ते तस्मात्स्वस्य
गोषूद्यच्छति ॥ ११ ॥ तस्मै तावन्मात्रीर्वा भूयसीर्वा
प्रतिददाति । न वा ऽएष क्रूरकर्मणे भवति यद्यजमानः
क्रूरमिव वा ऽएतत्करोति यदाह * जिनामीमाः कुर्व ऽइमा-
ऽइति तथो हाऽस्यैतदक्रूरं कृतं भवति तस्मात्तावद्मात्रीर्वा
भूयसीर्वा प्रतिददाति ॥ १२ ॥ अथ दक्षिणानायच्छति ।
सोऽप्रेण युपं † दक्षिणेन द्वेदिं ध्येनैव दक्षिणा यन्ति तेन
प्रतिपद्यते तं जघनेन सदोऽप्रेण शालामुद्यच्छति ॥ १३ ॥
'मा त ऽइन्द्रं ते वयम् । तुराषाडयुक्तासो ऽअब्रह्मता विद-
साम । तिष्ठता रथमधियं वज्रहस्ता रश्मीन्देव यमसे स्व-
श्वानित्युद्यच्छत्येवैतयाऽभीशवो वै रश्मयस्तस्मादाहा रश्मी-
न्देव यमसे स्वश्वानित्यथ रथविमोचनीयानि जुहोति प्रीतो
रथो विमुच्याता ऽइति तस्माद्रथविमोचनीयानि जुहोति
॥ १४ ॥ ‡ स जुहोति । 'अग्नये गृहपतये स्वाहे'ति स

(१) शु० सं० अ० १० क० २१ ।

* का० श्रौ० सू० ५. ६. २२ ।

† का० श्रौ० सू० ५. ६. २२ ।

(२) शु० सं० अ० १० क० २१ ।

‡ "अग्नये गृहपतये इति चत्वारि रथविमोचनीयानि जुहोति प्रतिमन्त्रम्" (का० श्रौ०
सू० १५. ६. २३) ।

(३) शु० सं० अ० १० क० २३ ।

यदेवाऽऽग्नेयः रथस्य तदेवैतेन प्रीणाति ब्रह्मा वा ऽऽग्नेया
रथस्य ब्रह्मनेवैतेन प्रीणाति श्रीर्वै गार्हपतं यावतो-यावत-
ऽईष्टे तच्छ्रूयमेवाऽस्यैतद्गार्हपतः राज्यमभिविमुच्यते ॥१५॥
‘सोमाय वनस्पतये स्वाहे’ति । द्रव्यानि वै वानस्पत्यानि
चक्राणि रथ्यानि चानसानि च तेभ्यो न्वेवैतदुभयेभ्यो-
ऽरिष्टिं कुरुते सोमो वै वनस्पतिः स यदेव वानस्पत्यः
रथस्य तदेवैतेन प्रीणाति दारूणि वै वानस्पत्यानि रथस्य
दारूण्येवैतेन प्रीणाति क्षत्रं वै सोमः क्षत्रमेवाऽस्यै तद्वा-
ज्यमभिविमुच्यते ॥ १६ ॥ ‘मरुतामोजसे स्वाहे’ति । स
यदेव मारुतः रथस्य तदेवैतेन प्रीणाति चत्वारोऽश्वा रथः
पञ्चमो द्वौ सव्यष्टृसारथी ते सप्त-सप्त-सप्त वै मारुतो
गणः सर्वमेवैतेन रथं प्रीणाति विशो वै मरुतो विशमेवा-
ऽस्यैतद्वाज्यमभिविमुच्यते ॥१७॥ ‘इन्द्रस्येन्द्रियाय स्वाहे’ति ।
स यदेवैन्द्रः रथस्य तदेवैतेन प्रीणाति सव्यष्ट्वा वा-
ऽऐन्द्रो रथस्य सव्यष्ट्वारमेवैतेन प्रीणातीन्द्रियं वै वीर्य-
मिन्द्र ऽइन्द्रियमेवाऽस्यैतद्वीर्यः राज्यमभिविमुच्यते
॥ १८ ॥ अथ * द्वाराह्या ऽउपानहा ऽउपमुच्यते । अग्नौ
ह वै देवा घृतकुम्भं प्रवेशयाश्चक्रुस्ततो वराहः सम्बभूव
तस्माद्बराहो मेदुरो घृताद्धि सम्भूतस्तस्माद्बराहे गावः
सज्जानते स्वमेवैतद्रसमभि सज्जानते तत्पशूनामेवैतद्रसे
प्रतितिष्ठति तस्माद्बाराह्या ऽउपानहा ऽउपमुच्यते ॥१९॥

(१) शु० सं० अ० १० क० २३ । (२) शु० सं० अ० १० क० २३ । (३) शु०
सं० अ० १० क० २३ ।

* का० श्रौ० सू० १५. ६. २४ ।

अथेमां प्रत्यवेक्षमाणो * जपति । 'पृथिवि मातर्मा मा
हिः सीमोऽअहन्त्वामि'ति वरुणाद्ध वा ऽअभिषिषिचा-
नात्पृथिवी विभयाञ्चकार महद्वा ऽअयमभूयोऽब्भ्युषेचि
यद्वै माऽयं नाऽवदृणीयादिति वरुण ऽउ ह पृथिव्यै विभ-
याञ्चकार यद्वै मेऽयं नाऽवधून्वीतेति तदनयैवैतन्मित्रधेय-
मकुरुत न हि माता पुत्रः हिनस्ति न पुत्रो मातरम् ॥२०॥
वरुणसवो वा ऽएष यद्राजसूयम् । पृथिव्यु हैतस्मद्भि-
भेति महद्वा ऽअयमभूयोऽब्भ्युषेचि यद्वै माऽयं नाऽव-
दृणीयादित्येष ऽउ हाऽस्यै विभेति यद्वै मेऽयं नाऽवधून्वी-
तेति तदनयैवैतन्मित्रधेयं कुरुते न हि माता पुत्रः हिनस्ति
न पुत्रो मातरं तस्मादेवं जपति ॥ २१ ॥ † सोऽवतिष्ठति ।
'हःसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्भ्यो वेदिषद्वतिर्धुरोणसत् ।
नृषद्वरसद्वृतसद्वयोमसदब्जा गोजा ऽऋतजा ऽअद्रिजा-
ऽऋतं बृहदि'त्येतामतिच्छन्दसं जपन्नेषा वै सर्वाणि
च्छन्दांसि यद्वतिच्छन्दास्तथैनं पाप्मा नाऽऋव-
तिष्ठति ॥ २२ ॥ तं न सङ्ग्रहीताऽऋवतिष्ठेत् ।
नेत्तं लोकमन्ववतिष्ठायः सुषुवाणोऽन्ववाऽस्थादिति
तः सरथमेव रथवाहन ऽआदधति ततोऽवाङ्म-
प्प्रवते तथा तँल्लोकं नाऽऋवतिष्ठति यः सुषुवाणोऽऋव-
वाऽस्थात् ॥ २३ ॥ उत्तरेणाऽऽहवनीयं पूर्वाग्निरुद्धतो

* का० श्री० सू० १५. ६. २५ ।

(१) शु० सं० अ० १० क० २३ ।

† का० श्री० सू० १५. ६. २६ ।

(२) शु० सं० अ० १० क० २४ ।

भवति । स रथवाहनस्य दक्षिणमन्वनुष्यन्दः शतमानौ प्र-
वृत्तावाबध्नाति ॥२४॥ औदुम्बरीः * शाखामुपगूहति । तयोर-
न्यतरमुपस्पृश'तीयदस्याऽऽयुरस्याऽऽयुर्मयि धेहि युङ्ङसि
वृच्चोऽसि वृच्चो मयि धेही'ति तदायुर्वृच्चऽआत्मन्धत्ते ॥२५॥
अथौदुम्बरीः † शाखामुपस्पृशति । 'ऊर्गस्यूर्जं मयि
धेही'ति तदूर्जमात्मन्धत्ते तस्यैतस्य कर्मणऽएतावेव
शतमानौ प्रवृत्तौ दक्षिणा तौ ब्रह्मणे ददाति ब्रह्मा हि यज्ञं
दक्षिणतोऽभिगोपायति तस्मात्तौ ब्रह्मणे ददाति ॥ २६ ॥
अग्रेण मैत्रावरुणस्य धिष्यम् । मैत्रावरुणी पयस्या निहिता
भवति तामस्य बाहूऽअबभ्युपाऽवहर'तीन्द्रस्य वां वीर्य-
कृतो बाहूऽअबभ्युपाऽवहरामी'ति पशूनां वाऽएष रसो
यत्पयस्या तत्पशूनामेवाऽस्यैतद्रसं बाहूऽअबभ्युपाऽव-
हरति तद्यन्मैत्रावरुणी भवति मित्रावरुणाऽउ हि बाहू
तस्मान्मैत्रावरुणी भवति ॥ २७ ॥ (C)

चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

कण्डिकासंख्या ११९ ॥

* का० श्रौ० सू० १५. ६. ३१ ।

(१) शु० सं० अ० १० क० २५ ।

† का० श्रौ० सू० १५. ६. ३२, ३३ ।

(२) शु० सं० अ० १० क० २५ । (३) शु० सं० अ० १० क० २५ ।

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ७. ३. ३; काठ०

१५. ७. ८; मै० सं० ११. ६. ११, १२; तै० सं० १. ८. १२, १३; तै० ब्रा० १. ७. ९ ।

[पयस्याप्रचारः]

मैत्रावरुण्य * पयस्यया प्रचरति । तस्या ऽअनिष्ट-
 ऽएव खिष्टकृद् भवत्यथाऽस्मा ऽआसन्दीमाहरन्त्युपरिस्यं
 वा ऽएष जयति यो जयत्यन्तरिक्षस्यं तदेनमुपर्यासीन-
 मधस्तादिमाः प्रजा ऽउपाऽसते तस्मादस्मा ऽआसन्दी-
 माहरन्ति सैषा खादिरी वितृण्णा भवति येयं † वृद्धव्यूता
 भरतानाम् ॥ १ ॥ तामग्रेण । मैत्रावरुणस्य धिष्ण्यं ‡ निद-
 धाति 'स्योनाऽसि सुषदाऽसी'ति शिवामेवैतच्छग्मां करोति
 ॥ २ ॥ अथाऽधीवासमास्तृणाति । 'क्षत्रस्य योनिरसी'ति
 तथैव क्षत्रस्य योनिस्तामेवैतत्करोति ॥ ३ ॥ अथैनमासा-
 दयति । 'स्योनामासीद सुषदामासीदे'ति शिवाऽशग्मा-
 मासीदेत्येवैतदाह 'क्षत्रस्य योनिमासीदे'ति तथैव क्षत्रस्य
 योनिस्तस्यामेवैनमेतद्दधाति ॥ ४ ॥ अथाऽन्तराऽसेऽभि-
 मृश्य §§ जपति । 'निषसाद धृतव्रत' ऽइति धृतव्रतो वै
 राजा न वा ऽएष सर्वस्मा ऽइव वदनाय न सर्वस्मा-
 ऽइव कर्मणे यदेव साधु वदेद्यत्साधु कुर्यात्तस्मै वा ऽएष च
 श्रोत्रियश्चैतौ ह वै द्वौ मनुष्येषु धृतव्रतौ तस्मादाह निष-
 साद धृतव्रत ऽइति 'वरुणः पस्त्यास्वे'ति विशो वै पस्त्या

* "उत्तरवेदिं हत्वा पयस्यया प्रचरति प्राक् स्विष्टकृतः" (का० श्रौ० सू० १५. ६. ३५) ।

† वध्नाश्वमेज्वः, तामिव्यूता संज्ञेत्यर्थः ।

‡ का० श्रौ० सू० १५. ७. १-३ ।

(१) शु० सं० अ० १० क० २६ । (२) शु० सं० अ० १३. १० क० २६ । (३)
 शु० सं० अ० १० क० २६ । (४) शु० सं० अ० १० क० २६ ।

§§ का० श्रौ० सू० १५. ७. ४ ।

(५) शु० सं० अ० १० क० २७; कपि० सं० ७. ३. ४ । (६) शु० सं० अ० १०

- ३ ५ ।

द्विश्वेत्येवैतदाह 'साम्भ्राज्याय सुक्रतुरि'ति राज्यायेत्ये-
वैतदाह यदाह साम्भ्राज्याय सुक्रतुरिति ॥ ५ ॥ अथाऽस्मै *
पश्चाऽक्षान्पाणावावपति । अभिभूरस्येतास्ते पश्च दिशः
कल्पन्तामि'त्येष वा ऽअयानभिभूर्यत्कलिरेष हि सर्वानया-
नभिभवति तस्मादाहाऽभिभूरसीत्येतास्ते पश्च दिशः
कल्पन्तामिति पश्च वै दिशस्तदस्मै सर्वा ऽएव दिशः
कल्पयति ॥ ६ ॥ अथैनं पृष्ठतस्तूष्णीमेव दण्डैर्घ्नन्ति ।
तं दण्डैर्घ्नन्तो दण्डबध्मतिनयन्ति तस्माद्राजा दण्ड्यो
यदेनं दण्डबध्मतिनयन्ति ॥ ७ ॥ अथ † व्रं वृणीते ।
यः ह वै कश्च सुषुवाणो व्रं वृणीते सोऽस्मै सर्वः
समृद्ध्यते तस्माद्रं वृणीते ॥ ८ ॥ स 'ब्रह्मन्नि'त्येव प्रथ-
ममामन्त्रयते । ब्रह्म प्रथममभिष्याहराणि ब्रह्मप्रसूतां
वाचं वदानीति तस्माद् ब्रह्मन्नित्येव प्रथममामन्त्रयते 'त्वं
ब्रह्माऽसी'तीतरः प्रत्याह 'सविताऽसि सत्यप्रसव' ऽइति
वीर्यमेवाऽस्मिन्नेतद्दधाति सवितारमेव सत्यप्रसवं करोति
॥ ९ ॥ ब्रह्मन्नित्येव द्वितीयमामन्त्रयते । त्वं ब्रह्माऽसीती-
तरः प्रत्याह 'वृरुणोऽसि सत्यौजा' ऽइति वीर्यमेवाऽस्मि-
न्नेतद्दधाति वरुणमेव सत्यौजसं करोति ॥ १० ॥ ब्रह्मन्नि-

(१) शु० सं० अ० १० क० २७; कपि० सं० ७. ३. ४ ।

* का० श्रौ० सू० १५. ६. ५ ।

(२) शु० सं० अ० १० क० २८ ।

† का० श्रौ० सू० १५. ७. ७, ८ ।

(३) शु० सं० अ० १० क० २८ । (४) शु० सं० अ० १० क० २८ । (५) शु०

सं० अ० १० क० २८ ।

त्येव तृतीयमामन्त्रयते । त्वं ब्रह्माऽसीतीतरः प्रत्याहेन्द्रोऽ-
 सि विशौजा' ऽइति वीर्यमेवाऽस्मिन्नेतद्दधातीन्द्रमेव विशौ-
 जसं करोति ॥ ११ ॥ ब्रह्मन्त्रित्येव चतुर्थमामन्त्रयते । त्वं
 ब्रह्माऽसीतीतरः प्रत्याह 'रुद्रोऽसि सुशेव' ऽइति तद्वीर्या-
 ण्येवाऽस्मिन्नेतत्पूर्वाणि दधात्यथैनमेतच्छमयत्येव तस्मादेव
 सर्वस्येशानो मृडयति यदेनः शमयति ॥ १२ ॥ ब्रह्मन्त्रि-
 त्येव पञ्चममामन्त्रयते । त्वं ब्रह्माऽसीतीतरोऽनिरुक्तं प्रत्याह
 परिमितं वै निरुक्तं तत्परिमितमेवाऽस्मिन्नेतत्पूर्वं वीर्यं
 दधात्यथाऽत्राऽनिरुक्तं प्रत्याहाऽपरिमितं वा ऽनिरुक्तं
 तदुपरिमितमेवाऽस्मिन्नेतत्सर्वं वीर्यं दधाति तस्मादत्रा-
 ऽनिरुक्तं प्रत्याह ॥ १३ ॥ अथ * सुमङ्गलनामानं ह्वयति ।
 'बहुकारं श्रेयस्करं भूयस्करं'ति य एवन्नामा भवति
 कल्याणमेवैतन्मानुष्यै वाचो वदति ॥ १४ ॥ अथाऽस्मै
 ब्राह्मण † स्फ्यं प्रयच्छति । अङ्कुर्युर्वा यो वाऽस्य पुरोहितो
 भवतीन्द्रस्य वृज्जोऽसि तेन मे रध्ये'ति वृज्जो वै स्फ्यः स-
 ऽएतेन वृज्जेण ब्राह्मणो राजानमात्मनोऽबलीयात्सं कुरुते
 यो वै राजा ब्राह्मणादबलीयानमित्रेभ्यो वै स बलीयान्भ-
 वति तदमित्रेभ्य एवैनमेतद् बलीयात्सं करोति ॥ १५ ॥
 तः राजा ‡ राजबभ्रात्रे प्रयच्छति । 'इन्द्रस्य वृज्जोऽसि

(१) शु० सं० अ० १० क० २८ । (२) शु० सं० अ० १० क० २८ ।

* का० श्रौ० सू० १५. ७. १० ।

(३) शु० सं० अ० १० क० २८ ।

† का० श्रौ० सू० १५. ७. ११ ।

(४) शु० सं० अ० १० क० २८ ।

‡ का० श्रौ० सू० १५. ७. १२ ।

तेन मे रक्ष्ये'ति तेन राजा राजबभ्रातरमात्मनोऽबलीयाथ्सं कुरुते ॥ १६ ॥ तद् राजबभ्राता सूताय वा स्थपतये वा प्रयच्छति । 'इन्द्रस्य वृज्जोऽसि तेन मे रक्ष्येति' तेन राजबभ्राता सूतं वा स्थपतिं वाऽऽत्मनोऽबलीयाथ्सं कुरुते ॥ १८ ॥ तद् सूतो वा स्थपतिर्वा ग्रामण्ये प्रयच्छति । 'इन्द्रस्य वृज्जोऽसि तेन मे रक्ष्येति' तेन सूतो वा स्थपतिर्वा ग्रामण्यमात्मनोऽबलीयाथ्सं कुरुते ॥ १८ ॥ तं ग्रामणीः सजाताय प्रयच्छति । 'इन्द्रस्य वृज्जोऽसि तेन मे रक्ष्ये'ति तेन ग्रामणीः सजातमात्मनोऽबलीयाथ्सं कुरुते तद्यदेवः सम्प्रयच्छन्ते नेत्पापवस्यसमसद्यथापूर्वमसदिति तस्मादेवः सम्प्रयच्छन्ते ॥ १९ ॥ अथ * सजातश्च प्रतिप्रस्थाता च । एतेन स्फ्येन पूर्वान्नौ शुक्रस्य पुरोरुचाऽधिदेवनं कुरुतोऽत्ता वै शुक्रोऽत्तारमेवैतत्कुरुतः ॥ २० ॥ अथ मन्थिनः पुरोरुचा विमितं विमिनुतः । आद्यो वै मन्थी तदत्तारमेवैतत्कृत्वाऽथाऽस्मा ऽएतद्वाद्यं जनयतस्तस्मान्मन्थिनः पुरोरुचा विमितं विमिनुतः ॥ २१ ॥ अथाऽङ्कुर्युः । † चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वाऽधिदेवने हिरण्यं निधाय जुहोत्यग्निः पृथुर्द्धर्मणस्पतिर्जुषाणो ऽअग्निः पृथुर्द्धर्मणस्पतिराज्यस्य वेतु स्वाहे'ति ॥ २२ ॥ अथाऽक्षा-
न्निवपति । 'स्वाहोऽकृताः सूर्यस्य रश्मिभिर्ष्वतद्बुधः सजा-
तानां मध्यमेष्टयायेत्येष वा ऽअग्निः पृथुर्ष्वदधिदेवनं

* का० श्रौ० सू० १५. ७. १३ ।

† का० श्रौ० सू० १५. ७. १५, १६ ।

(१) शु० सं० अ० १० क० २९ । (२) शु० सं० अ० १० क० २९ ।

तस्यैतेऽङ्गारा यदक्षास्तमेवैतेन प्रीणति तस्य ह वा ऽएषाऽनु-
मता गृहेषु हन्यते यो वा राजसूयेन यजते यो वैतदेवं
वेदैतेष्वक्षेष्वाह गां * दीव्यद्भूमिति पूर्वाग्निवाहौ † दक्षिणा
॥ २३ ॥ अथाहाऽग्नये खिष्टकृतेऽनुब्रूहीति । तद्यदन्तरेणा-
ऽऽहुतीऽ एतत्कर्म क्रियत ऽएष वै प्रजापतिर्य ऽएष
यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतम्बेवाऽप्ये-
तर्ह्यनु प्रजायन्ते तदेनं मध्यत एवैतस्य प्रजापतेर्द्धाति
मध्यतः सुवति तस्मादन्तरेणाऽऽहुती एतत्कर्म क्रियत-
ऽआश्राव्याऽऽहाऽग्निः खिष्टकृतं व्यजेति वषट्कृते
जुहोति ॥ २४ ॥ अथेडामादधाति । उपहूतायामिडायामप-
ऽउपस्पृश्य माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति माहेन्द्रं ग्रहं गृहीत्वा
स्तोत्रमुपाकरोति तः स्तोत्राय प्रसीवति स ऽउपाऽवरोहति
सोऽन्ते स्तोत्रस्य भवत्यन्ते शस्त्रस्य ॥ २५ ॥ (D)

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[संस्पृहाविः, दशपेयः, उपसद्यागश्च]

ब्रूणाद्ध वा ऽअभिषिषिचानाद्भृगोऽपचक्राम । वीर्यं
वै भर्गं ऽएष विष्णुर्यज्ञः सोऽस्मादुपचक्राम शश्वद्य एषो-
ऽपाः रसः सम्भृतो भवति येनैनमेतदभिषिञ्चति सोऽस्य

* का० श्रौ० सू० १५. ७, १७ ।

† 'पूर्वाग्निवाहो' इति 'क' पुस्तके दृश्यते ।

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ७, ३, ४; काठ०
१५. ८; मै० सं० ११, ६, १२; तै० सं० १. ८, १५ ।

भुर्गं निर्जघान ॥ १ ॥ * तमेताभिर्देवताभिरनु समसर्पत् ।
 'सवित्रा प्रसवित्रा सरस्वत्या वाचा त्वष्ट्रा रूपैः पूषणा
 पशुभिरिन्द्रेणाऽस्मे बृहस्पतिना ब्रह्मणा वरुणेनौजसाऽग्निना
 तेजसा सोमेन राज्ञा विष्णुनैव 'दशम्या देवतया'ऽन्ववि-
 न्दत् ॥ २ ॥ तद्यदेनमेताभिर्देवताभिरनु समसर्पत् । तस्मा-
 त्सप्तसृषो नामाऽथ यदशमेऽहन्प्रसृतो भवति तस्मादश-
 पेयोऽथो यदश-दशैकैकं चमसमनुप्रसृता भवन्ति तस्मा-
 द्वेव दशपेयः ॥ ३ ॥ तदाहुः । दश † पितामहान्सोमपा-
 न्संख्याय प्रसर्पेत्तथो हाऽस्य सोमपीथमश्नुते दशपेयो
 हीति तद्वै ज्या द्वौ त्रीनित्येव पितामहान्सोमपान्विन्दन्ति
 तस्मादेता एव देवताः संख्याय प्रसर्पेत् ॥ ४ ॥ एता-
 भिवै देवताभिर्वरुण एतस्य सोमपीथमश्नुत । तथो-
 ऽएवैष एताभिरैव देवताभिरेतस्य सोमपीथमश्नुते तस्मा-
 देता एव देवताः संख्याय प्रसर्पेदथ यद्वैषोदवसानी-
 येष्टिः सन्तिष्ठत एतस्याऽभिषेचनीयस्य ॥ ५ ॥ अथैतानि
 हवींश्च ऽपि ‡ निर्वपति । सावित्रं ‡ द्वादशकपालं वाऽष्टाकपालं

* का० श्रौ० सू० १५. ८, १७ ।

(१) शु० सं० अ० १० क० ३० । (२) शु० सं० अ० १० क० ३० ।

† "पितामहदशगणं सोमपानं सङ्ख्याय सर्पणम्" (का० श्रौ० सू० १५. ८, १६) ।

‡ अभिषेचनीयशालात् आरम्य दशपेयजनम्प्रति गच्छेत् । प्रतीष्टि-स्तोकं च भवति । तत्र
 प्रथमं हविरभिषेचनीयशालाया उत्तरतः समीप एवाऽग्नीन् स्थापयित्वा कर्तव्यम् । पुनस्तस्मात्
 स्थानात् उत्तरदेशेऽग्नीन् स्थापयित्वा द्वितीयम्, तस्योत्तरतस्तथैव तृतीयप्रभृति-दशमहविःपर्यन्तं
 कुर्यादुत्सृज्योत्सृज्य । अनेन प्रकारेण कुर्वन् दशपेयशालामध्ये दशमं हविः कुर्यात् । तथा च
 "देवयजनान्तरमेकैकेनोत्सर्पति, शालायामन्यम्" (का० श्रौ० सू० १५. ८, २, ३) ।

‡‡ "सावित्र-सारस्वत-स्वाष्ट्र-पौष्णेन्द्र-बार्हस्पत्य-वारुणाऽऽग्नेय-सौम्य-वैष्णवानि यथोक्तम्"
 (का० श्रौ० सू० १५. ८, ४) ।

वा पुरोडाशः सविता वै देवानां प्रसविता सवितृप्रसूत-
 ऽएव तद्वरुणोऽनुसमसर्पत्तथो ऽएवैष ऽएतत्सवितृप्रसूत-
 ऽएवाऽनु सःसर्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥ ६ ॥
 अथ सारस्वतं चरुं निर्वपति । वाग्वै सरस्वती वाचैव तद्व-
 रुणोऽनुसम सर्पत्तथो ऽएवैष ऽएतद्वाचैवाऽनु सःसर्पति
 तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥ ७ ॥ अथ त्वाष्ट्रं दुशकपालं
 पुरोडाशं निर्वपति । त्वष्ट्रा वै रूपाणामीष्टे त्वष्ट्रैव तद्रूपै-
 र्वरुणोऽनु समसर्पत्तथो ऽएवैष ऽएतत्त्वष्ट्रैव रूपैरनुसः-
 सर्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥ ८ ॥ अथ पौष्णं
 चरुं निर्वपति । पशवो वै पूषा पशुभिरेव तद्वरुणोऽनुसम-
 सर्पत्तथो ऽएवैष ऽएतत्पशुभिरेवाऽनु सःसर्पति तत्रैकं
 पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥ ९ ॥ अथैन्द्रमेकादशकपालं पुरोडाशं
 निर्वपति । इन्द्रियं वै वीर्यमिन्द्र ऽइन्द्रियेणैव तद्वीर्येण
 वरुणोऽनु समसर्पत्तथो एवैष ऽएतदिन्द्रियेणैव वीर्येणाऽनु
 सःसर्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥ १० ॥ अथ बार्हस्पत्यं
 चरुं निर्वपति । ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मणैव तद्वरुणोऽनु सम-
 र्पत्तथो ऽएवैष ऽएतद् ब्रह्मणैवाऽनु सःसर्पति तत्रैकं पुण्ड-
 रीकं प्रयच्छति ॥ ११ ॥ अथ वारुणं यवमयं चरुं निर्वपति ।
 स येनैवौजसेमाः प्रजा वरुणोऽगृह्णात्तेनैव तदौजसा वरुणो-
 ऽनु समसर्पत्तेनो ऽएवैष तदौजसाऽनु सःसर्पति तत्रैकं
 पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥ १२ ॥ उपसदो दशम्यो देवताः ।
 तत्र पञ्च * पुण्डरीकाण्युप प्रयच्छति तां द्वादशपुण्डरीका-

धंस्रजं * प्रतिमुञ्चते सा दीक्षा तया दीक्षया दीक्षते ॥१३॥
 अथ यद् द्वादश भवन्ति । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य
 सर्वं वै संवत्सरः सर्वेणैवैनमेतद्दीक्षयति ग्रानि पुण्डरी-
 काणि तानि दिवो रूपं तानि नक्षत्राणां रूपं ख्ये बृधका-
 स्तेऽन्तरिक्षस्य रूपं ग्रानि विसानि तादृग्यस्यै तदेनमेषु
 लोकेष्वधि दीक्षयति ॥ १४ ॥ अथ राजानं क्रीत्वा ।
 द्वेधोपनह्य परिवहन्ति ततोऽर्द्धमासन्द्यामासाद्य प्रचरत्यथ
 य ऽण्षोऽर्द्धो ब्रह्मणो गृहे निहितो भवति तमासन्द्यामा-
 साद्याऽऽतिथ्येन प्रचरति यदातिथ्येन प्रचरत्यथोपसद्भिः
 प्रचरति यदोपसद्भिः प्रचरति ॥ १५ ॥ अथैतानि हवी-
 ःषि निर्वपति । आग्नेयमष्टाकपालं पुरोडाशः सौम्यं चरुं
 वैष्णवं त्रिकपालं वा पुरोडाशं चरुं वा तेन यथेष्टद्वयैवं
 व्यजते ॥ १६ ॥ तद्वा तथा न कुर्यात् । हलति वा ऽएष
 यो यज्ञपथादेत्येति वा ऽएष यज्ञपथाद्य ऽउपसत्पथादेति
 तस्मादुपसत्पथादेव नेयात् ॥ १७ ॥ स यदग्निं व्यजति ।
 अग्निनैवैतत्तेजसाऽनु सःसर्पत्यथ यत्सोमं व्यजति सोमे-
 नैवैतद्ब्राह्मणाऽनु सःसर्पत्यथ यद्विष्णुं व्यजति यज्ञो वै विष्णु-
 स्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्रत्यक्षमाप्त्वाऽऽत्मन्कुरुते
 ॥ १८ ॥ स ऽएष सप्तदशोऽग्निष्टोमो भवति । सप्तदशो
 वै प्रजापतिः प्रजापतिर्व्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं
 प्रत्यक्षमाप्त्वाऽऽत्मन्कुरुते ॥ १९ ॥ तस्य द्वादश प्रथमकर्भर्मा
 पष्टौह्यो दुक्षिणा । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरः

प्रजापतिः प्रजापतिर्व्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्रत्यक्ष-
माप्त्वाऽऽत्मन्कुरुते ॥ २० ॥ तासां द्वादश गर्भाः । ताश्च-
तुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिर्वै संवत्सरस्याऽर्द्धमासाः संवत्सरः
प्रजापतिः प्रजापतिर्व्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्रत्यक्ष-
माप्त्वाऽऽत्मन्कुरुते ॥ २१ ॥ ता ब्रह्मणे ददाति । ब्रह्मा हि यज्ञं
दक्षिणतोऽभिगोपायति तस्मिन्मात्ता ब्रह्मणे ददाति * हिर-
ण्मयीं स्रजमुद्रात्रे रुक्मं होत्रे हिरण्मयीं प्राकाशा-
वद्धुर्युब्ध्यामश्वं प्रस्तोत्रे वशां मैत्रावरुणायर्षभं ब्राह्मणा-
च्छंसिने वाससी नेष्टापोतृब्ध्यामन्यतरतोयुक्तं यवाचि-
तमच्छावाकाय गामग्नीध्रे ॥ २२ ॥ ता वा एताः । द्वादश
वा त्रयोदश वा दक्षिणा भवन्ति द्वादश वा वै त्रयोदश
वा संवत्सरस्य मासाः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजाप-
तिर्व्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्रत्यक्षमाप्त्वाऽऽत्म-
न्कुरुते ॥ २३ ॥ (E)

चतुर्थाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

[पञ्चविलसंश्चकथरुः]

आग्नेयो[†]ऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति । तं पूर्वार्द्ध-
ऽआसादयत्यैन्द्र एकादशकपालः पुरोडाशो भवति सौम्यो

* “ब्रह्मणे ददात्यंशुवदक्षिणा, हिरण्मयीं स्रजमुद्रात्रे, रुक्मं होत्रे, हिरण्मयीं प्राकाशावध्व-
र्युब्ध्यामश्वं प्रस्तोत्रे, वशां मैत्रावरुणायर्षभं ब्राह्मणाच्छंसिने, वाससी नेष्टापोतृब्ध्यामन्यतरतो
युक्तं यवाचितमच्छावाकाय, गामग्नीध्रे” (का० श्रौ० सू० १५. ८. २२, २३) ।

(E) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ७. ४. १ ।

† का० श्रौ० सू० १५. ९. २ ।

वा चरुस्तं दक्षिणार्द्धं ऽआसादयति वैश्वदेवश्चरुर्भवति
तं पश्चार्द्धं ऽआसादयति मैत्रावरुणी पयस्या भवति
तामुत्तरार्द्धं ऽआसादयति बार्हस्पत्यश्चरुर्भवति तं मध्य-
ऽआसादयत्येष चरुः * पञ्चविलस्तयत्पञ्च हवींषि भवन्ति
तेषां पञ्चविलानि तस्माच्चरुः पञ्चविलो नाम ॥ १ ॥ तद्य-
देतेन राजसूययाजी यजते । यदेवैनं दिशः समारोहयति
यदृतून्यस्ततोमान्यच्छन्दांस्ति तस्मादेवैनमेतेन निष्क्री-
णाति स यद्वैतेन राजसूययाजी न यजेतोद्वा ह मायेत्प्र वा
पतेत्तस्माद्वा ऽएतेन राजसूययाजी यजते ॥ २ ॥ स
यदाग्नेयेनाऽष्टाकपालेन पुरोडाशेन प्रचरति । यदेवैनं
प्राचीं दिशः समारोहयति यदृतून्यस्ततोमान्यच्छन्दा-
ंस्ति तस्मादेवैनमेतेन निष्क्रीणाति सधंस्त्रवं बार्हस्पत्ये
चराववनयति ॥ ३ ॥ अथ यदैन्द्रेणैकादशकपालेन पुरो-
डाशेन प्रचरति । सौम्येन वा चरुणा यदेवैनं दक्षिणां
दिशः समारोहयति यदृतून्यस्ततोमान्यच्छन्दांस्ति तस्मा-
देवैनमेतेन निष्क्रीणाति सधंस्त्रवं बार्हस्पत्ये चराववन-
यति ॥ ४ ॥ अथ यद्वैश्वदेवेन चरुणा † प्रचरति । यदेवैनं
प्रतीचीं दिशः समारोहयति यदृतून्यस्ततोमान्यच्छन्दा-
ंस्ति तस्मादेवैनमेतेन निष्क्रीणाति सधंस्त्रवं बार्हस्पत्ये
चराववनयति ॥ ५ ॥ अथ यन्मैत्रावरुण्या पयस्यया
प्रचरति । यदेवैनमुदीचीं दिशः समारोहयति यदृतून्य-

* वैशाखशुक्लपक्षे कस्मिंश्चिदहनि वैशाख्यां वा पञ्चविलस्यानुष्ठानम्, “पञ्चविल इति आग्ने-
यादि-पञ्चहविष्कस्य कर्मणः संज्ञा” अस्यापरा संज्ञाऽवेष्टरिति ।

† का० श्रौ० सू० १५. ९, ४ ।

स्ततोमान्यच्छन्दां॑सि तस्मादेवैनमेतेन निष्क्रीणाति
 स॑स्र॒वं बार्हस्पत्ये चराव॑वनयति तद्यत्स॑स्र॒वान्बार्ह-
 स्पत्ये चराव॑वनयति सर्वत ए॒वाऽस्मिन्नेतद॒न्नाद्यं दधाति
 तस्मादु दिशो दिश ए॒व राज्ञेऽन्नाद्यम॑भिहिते ॥ ६ ॥
 अथ यद्बार्हस्पत्येन चरुणा प्रचरति । यदे॒वैनमू॒र्द्धां दिशः
 समारो॑हयति यदृतू॒न्यस्ततोमान्य॑च्छन्दां॑सि तस्मादे॒व-
 नमेतेन निष्क्रीणाति ॥ ७ ॥ स य ए॒ष ऽआग्नेयोऽष्टा-
 कपालः पुरोडा॑शो भवति । तस्य * हिरण्यं दक्षिणाऽऽ-
 ग्नेयो वा ए॒ष यज्ञो भवत्यग्ने रेतो हिरण्यं तस्माद्धिरण्यं
 दक्षिणा तदग्नी॑धे ददात्यग्निर्वा ए॒ष निदानेन यदाग्नी॑द्ध-
 स्तस्मात्तदग्नी॑धे ददाति ॥ ८ ॥ अथ य ए॒ष ए॒न्द्र-
 ए॒कादशकपालः पुरोडा॑शो भवति । † तस्यर्षभो दक्षिणा
 स हैन्द्रो यदृषभो यद्यु सौम्यश्चरुर्भवति तस्य वभ्रु-
 गौर्दक्षिणा स हि सौम्यो यद्रभ्रुस्तं ब्रह्म॑णे ददाति ब्रह्मा
 हि यजं दक्षिणतोऽभिगोपायति तस्मात्तं ब्रह्म॑णे ददाति
 ॥ ९ ॥ अथ य ए॒ष वैश्वदेवश्चरुर्भवति । तस्य पृषन्गौ-
 र्दक्षिणा भूमा वा ए॒तद्गुपाणां यत्पृषतो गोर्विशो वै विश्वे
 देवा भूमा वै विद् तस्मात्पृषन्गौर्दक्षिणा तः होत्रे
 ददाति होता हि भूमा तस्मात्तः होत्रे ददाति ॥ १० ॥
 अथ येषा मैत्रावरुणी पयस्या भवति । तस्यै वशा दक्षिणा
 सा हि मैत्रावरुणी यद्वशा यदि वशां न विन्देदपि यैव का

चाऽप्रवीता स्यात्सर्वा ह्येव वशाऽप्रवीता तामद्धर्षुब्भ्यां
ददाति प्राणोदानौ वा ऽअद्धर्षू प्राणोदानौ मित्रावरुणौ
तस्मात्तामद्धर्षुब्भ्यां ददाति ॥ ११ ॥ अथ य एष बार्ह-
स्पत्यश्चरुर्भवति । तस्य शितिपृष्ठो गौर्दक्षिणैषा वा-
ऽऊर्द्धा बृहस्पतेर्दिकृदेष ऽउपरिष्ठादर्थम्मणः पन्थास्त-
स्माच्छितिपृष्ठो बार्हस्पत्यस्य दक्षिणा तं ब्रह्मणे ददाति
बृहस्पतिर्वै देवानां ब्रह्मैष वा ऽएतस्य ब्रह्मा भवति
तस्मात्तं ब्रह्मणे ददाति स हैतेनाऽपि विष्टाब्राज्यन्नाय-
कामो * यजेत तदस्मिन्त्सर्वतोऽन्नायं दधाति स हाऽन्नाद्-
ऽएव भवति ॥ १२ ॥(A)

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[प्रयुग्धविः]

स वै † प्रयुजाथं हविर्बिभर्ष्यजते । तद्यत्प्रयुजाथं
हविर्बिभर्ष्यजत ऽऋतून्वा ऽएतत्सुषुवाणो युङ्क्ते त-
ऽएनमृतवो युक्ता ब्रह्मन्तृतून्वा प्रयुक्ताननुचरति तस्मा-
त्प्रयुजाथं हविर्बिभर्ष्यजते ॥ १ ॥ तानि वै द्वादश भवन्ति ।
द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य तस्माद् द्वादश भवन्ति मासि-
मासि यजेतेत्याहुः को वेद मनुष्यस्य तस्मान्न मासि-

* का० श्रौ० सू० १५. ९. ६ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अत्र (का० श० ७. ४. २) द्रष्टव्याः ।

† वैशाख्यां पञ्चमिलानन्तरं तस्मिन्नेवाऽहनि प्रथमं हविः, ज्यैष्ठ्यां द्वितीयं हविः, आषाढ्यां
तृतीयमित्येवं मासान्तरता । द्वादशोत्तराणि प्रयुग्धवीणि मासान्तराणि" (का० श्रौ० सू०
१५. ९. ७) इति ।

मासि यजेत शम्भ्यापराव्याधे शम्भ्यापराव्याध एव
षड्भिर्ऋजते प्राङ् यानथ पुनरावृत्तः * शम्भ्यापराव्याधे
शम्भ्यापराव्याध एव षड्भिर्ऋजते ॥ २ ॥ तदु तथा न
कुर्यात् । षडेवैतानि पूर्वाणि हवींश्षि निर्वपति समान-
बर्हींश्षि तासां देवतानां रूपं स्यथा शिशिरे युक्त्वा
प्राञ्च ऽआप्रावृषं याऽयुस्तत्षडृतुन्युङ्क्ते त एनः षडृ-
तवो युक्ताः प्राञ्च ऽआप्रावृषं वहन्ति षड्वर्त्तन्प्रयुक्ताना-
प्रावृषमनुचरति पूर्वाग्निवाहां द्वौ दक्षिणा ॥ ३ ॥ षडेवो-
त्तराणि हवींश्षि निर्वपति । समानबर्हींश्षि तासां
देवतानां रूपं स्यथा पुनरावृत्तेरन्वार्षिकमभि तत्षडृतुन्युङ्क्ते
त एनः षडृतवो युक्ता वार्षिकमभिवहन्ति षड्वर्त्तन्प्रयुक्ता-
न्वार्षिकमनुचरति † पूर्वाग्निवाहां द्वौ दक्षिणा तद्यत्पूर्वा-
ग्निवाहो दक्षिणर्त्तन्वा एतत्सुषुवाणो युङ्क्ते वहन्ति वा-
ऽअनड्वाहस्तस्मात्पूर्वाग्निवाहो दक्षिणा ॥ ४ ॥ तद्ध
स्मैतत्पुरा कुरुपञ्चाला ऽआहुः । ऋतवो वा ऽअस्मा-
न्युक्ता वहन्त्यृतुन्वा प्रयुक्ताननुचराम ऽइति यदेषां
राजानो राजसूययाजिन ऽआसुस्तद्धस्म तदुभ्याहुः
॥ ५ ॥ आग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति । सौम्यश्चरुः
सावित्रो द्वादशकपालो वाऽष्टाकपालो वा पुरोडाशो बार्ह-
स्पत्यश्चरुस्वाष्ट्रो दशकपालः पुरोडाशो वैश्वानरो द्वादश-
कपाल एतानि षट्पूर्वाणि हवींश्षि भवन्ति ॥ ६ ॥

[अर्धप्रपाठकः ६६] * षडेवोत्तरे चरवः । सारस्वतश्चरुः पौष्ण-
श्चरुर्मैत्रश्चरुः क्षैत्रपर्यश्चरुर्वारुणश्चरुरादित्यश्चरुरेत ऽउ
षदुत्तरे चरवः ॥ ७ ॥ अथ श्येनीं विचित्रगर्भामदित्या ऽआ-
लभते । तस्या ऽएषैवाऽऽवृद्याष्टापद्यै वशाया ऽह्यं वा ऽअदि-
तिरस्याऽएवैनमेतद् गृह्णं करोति तस्या ऽएतादृश्येव श्येनी
विचित्रगर्भा दुक्षिणा ॥ ८ ॥ अथ पृषतीं विचित्रगर्भां मरुद्भ्य-
ऽआलभते । तस्या ऽएषैवाऽऽवृद्धिशो वै मरुतो विशामेवैन-
मेतद् गृह्णं करोति तस्या ऽएतादृश्येव पृषती विचित्रगर्भा
दुक्षिणा ॥ ९ ॥ एतौ † पशुबन्धौ । तदेतावेव सन्तावन्न्य-
थेवाऽऽलभन्ते यामदित्या ऽआलभन्त ऽआदित्येभ्यस्ता-
मालभन्ते सर्वं वा ऽआदित्याः सर्वस्यैवैनमेतद् गृह्णं
करोति यां मरुद्भ्य ऽआलभन्ते विश्वेभ्यस्तां देवेभ्य-
ऽआलभन्ते सर्वं वै विश्वे देवाः सर्वस्यैवैनमेतद् गृह्णं
करोति ॥ १० ॥ (B)

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[केशवपनीयातिरात्रधर्माः]

अभिषेचनीयेनेष्ट्वा । केशान्न वृपते तद्यत्केशान्न वृपते वीर्यं
वा ऽएतदपां रसः सम्भृतो भवति येनैनमेतदभिषिञ्चति
तस्याऽभिषिक्तस्य केशान्प्रथमान्प्राप्नोति स यत्केशान्नवृपे-

* अत्र शतम् ३३०० ।

† वैशाखाभावास्यायां सर्गमनूबन्धावत् गर्भिणीभ्यां गोभ्यां मित्रतन्त्रौ पशुबन्धौ स्वगुण-
दक्षिणौ कर्तव्याविति ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अत्र (का० श० ७. ४. ३, ४) द्रष्टव्याः ।

तैताथं श्रियं जिह्वां विनाशयेद्व्युदुह्यात्तस्ममात्केशान्न व्रपते
 ॥ १ ॥ संवत्सरं न व्रपते । संवत्सरसम्मिता वै व्रतचर्या
 तस्ममात्संवत्सरं न व्रपते स ऽएष व्रतविसर्जनीयोपयोगो
 नाम स्तोमो भवति * केशवपनीयः ॥ २ ॥ तस्यैकविंशं
 प्रातःसवनं । सप्तदशं माध्यन्दिनं सवनं पञ्चदशं
 तृतीयसवनं सहोक्थैः सह षोडशिना सह रात्र्या ॥ ३ ॥
 त्रिवृद्वाथन्तरं सन्धिर्भवति । एष ऽएवैकविंशो य ऽएष
 तपति स ऽएतस्मादेकविंशादपयुङ्क्ते स सप्तदशमभि
 प्रत्यवैति सप्तदशात्पञ्चदशं पञ्चदशादस्यामेव त्रिवृति प्रति-
 ष्ठायां प्रतितिष्ठति ॥ ४ ॥ तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति ।
 इयं वै रथन्तरस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठत्यतिरात्रो
 भवति प्रतिष्ठा वा ऽअतिरात्रस्तस्मादतिरात्रो भवति
 ॥ ५ ॥ स वै न्येव वर्त्तयते । केशान्न व्रपते वीर्यं वा ऽएत-
 द्पाथं रसः सम्भृतो भवति येनैतदभिषिञ्चति तस्या-
 ऽभिषिक्तस्य केशाग्रप्रथमाग्रप्राप्नोति स वत्केशान्ब्रूतेतैताथं
 श्रियं जिह्वां विनाशयेद्व्युदुह्यादथ यन्निवर्त्तयते तदात्मन्ये-
 वैताथं श्रियं नियुनक्ति तस्मान्न्येव वर्त्तयते केशान्न व्रपते
 तस्यैषैव व्रतचर्या भवति यावज्जीवं नाऽस्यां प्रतितिष्ठति
 ॥ ६ ॥ आसन्या ऽउपनहा ऽउपमुञ्चते । उपानद्बभ्यामधि
 षुदस्य यानं भवति रुथो वा किञ्चिद्वा सर्वं वा ऽएष ऽइदु-
 मुपर्ष्यपरि भवत्यर्वागिवाऽस्मादिदं सर्वं भवति यो राज-

सूयेन यजते तस्मादस्यैषवं व्रतचर्ष्या भवति यावज्जीवं
नाऽस्यां प्रतितिष्ठति ॥ ७ ॥ (C)

पञ्चमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[अथ चरकसौत्रामणीप्रयोगः]

(तत्र त्रिपशुबन्धः, सुरानिर्माणम्, पितृणामुत्थानादिकञ्च)

इयेत ऽआश्विनो भवति । * इयेताविव ह्यश्विनाव-
विर्मलह्वा † सारस्वती भवत्यृषभमिन्द्राय सुत्राम्भ्य ऽआल-
भते दुर्वेदा ऽएवहः समृद्धाः पशवो यथेवहः समृद्धान्
विन्देदुप्यजानेवाऽऽलभेरँस्ते हि सुश्रपतरा भवन्ति स
यद्यजानालभेरँल्लोहित ‡ ऽआश्विनो भवति तद्यदेतया
यजते ॥ १ ॥ त्वष्टुर्ह वै पुत्रहः । त्रिशीर्षा षडक्ष ऽआस
तस्य त्रीण्येव मुखाद्यासुस्तद्यदेवहः रूप ऽआस तस्मा-
द्विश्वरूपो नाम ॥ २ ॥ तस्य सोमपानमेवैकं मुखमास ।
सुरापानमेकमन्यस्मा ऽअशनायैकं तमिन्द्रो दिद्वेष तस्य
तानि शीर्षाणि प्रचिच्छेद ॥ ३ ॥ स यत्सोमपानमास ।
ततः कपिञ्जलः समभवत्तस्मात्स बभ्रुक ऽइव बभ्रुरिव
हि सोमो राजा ॥ ४ ॥ अथ यत्सुरापानमास । ततः
कलविङ्कः समभवत्तस्मात्सोऽभिमाद्यत्क ऽइव वदत्यभि-

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा — का० श० ७. ५. २; काठ०
१५. ८, ९; मे० सं० ११. ६. ११; तै० सं० १. ८. १६ ।

* “उत्तरे शुक्ले सौत्रामणी” का० श्रौ० सू० १५. ९. २२; “सन्तिष्ठते राजसूयः तेनेष्टा
सौत्रामण्या यजेत” आप० श्रौ० सू० १८. २२. २०, २१ ।

† का० श्रौ० सू० १५. १०. ४-७ ।

‡ का० श्रौ० सू० १५. १०. ९ ।

माद्यन्निव हि सुरां पीत्वा वृद्धति ॥ ५ ॥ अथ यदङ्ग्यस्मा-
 ऽअशनायाऽऽस । ततस्तित्तिरिह समभवत्तस्मात्स विश्व-
 रूपतम ऽइव सन्त्येव घृतस्तोका ऽइव त्वङ्मधुस्तोका-
 ऽइव त्वत्पण्णेष्विच्छुतिता ऽएवह रूपमिव हि स तेनाऽश-
 नमावयत् ॥ ६ ॥ स त्वष्टा चुक्रोध । कुबिन्धमे पुत्रमबधी-
 दिति सोऽपेन्द्रमेव सोममाजहे स यथाऽयह सोमह
 प्रसुत ऽएवमपेन्द्र ऽएवाऽऽस ॥ ७ ॥ इन्द्रो ह वा ऽईक्षा-
 श्चक्रे । इदं वै मा सोमादन्तर्ष्यन्तीति स यथा बलीयान-
 बलीयस ऽएवमनुपहृत ऽएव यो द्रोणकलशे शुक्र ऽआस
 तं भक्षयाश्चकार स हैनं जिहिहस सोऽस्य विष्वङ्ङेव
 प्राणेभ्यो दुद्राव मुखाद्धैवाऽस्य न दुद्राव तस्मात्प्राय-
 श्चित्तिरास स यद्धाऽपि मुखादुद्रोष्यन्न हैव प्रायश्चित्तिर-
 भविष्यत् ॥ ८ ॥ चत्वारो वै वर्णाः । ब्राह्मणो राज्ञ्यो
 वैश्यः शूद्रो न हैतेषामेकश्चन भवति यः सोमं व्रमति
 स यद्धैतेषामेकश्चित्स्यात्स्याद्धैव प्रायश्चित्तिः ॥ ९ ॥
 स यन्नस्तोऽद्रवत् । ततः सिंहः समभवदुथ यत्कर्ण-
 ङ्भ्यामद्रवत्ततो वृकः समभवदुथ यदुवाचः प्राणादु-
 द्रवत्ततः शार्ङ्गलज्येष्ठाः श्वापदाः समभवन्नथ यदुत्तरा-
 ऽप्राणाऽदुद्रवत्ता परिस्रुदुथ त्रिर्त्रिरष्टीवत्ततः कुवलं कर्कन्धु
 बदरमिति समभवत्स सर्वेणैव व्याहृत सर्वह हि सोमह
 ॥ १० ॥ स सोमातिपूतो मङ्कुरिव चचार । तमेतयाऽऽ-
 श्विनावभिषज्यतां तः सर्वेणैव समर्द्धयतां सर्वह हि
 सोमह स वसीयानेवेष्टाऽभवत् ॥ ११ ॥ ते देवा ऽअब्रुवन् ।

सुत्रा तं ब्रूतेनमत्राऽऽसतामिति तस्मात्सौत्रामणी नाम
 ॥ १२ ॥ स हैतयाऽपि सोमातिपूतं भिषज्येत् । सर्वेण वा
 ऽएष ऋष्यज्यते यः सोमोऽतिपवते सर्वः हि सोमस्तः
 सर्वेणैव समर्द्धयति सर्वः हि सोमः स वृसीयानेवेष्ट्वा
 भवति तस्मादु हैतयाऽपि सोमातिपूतं भिषज्येत् ॥ १३ ॥
 तद्यदेतया राजसूययाजी यजते । सर्वाद्वा ऽएष यज्ञक्रतू-
 नवरुन्धे सर्वा ऽदृष्टीरपि दर्विहोमान्न्यो राजसूयेन यजते
 देवसृष्टो वा ऽएषेष्टिर्ष्यत्सौत्रामण्यनया मेऽपीष्टमसदन-
 याऽपि सूया ऽद्विति तस्माद्वा ऽएतया राजसूययाजी यजते
 ॥ १४ ॥ अथ यदाश्विनो भवति । अश्विनौ वा ऽएनम-
 भिषज्यतां तथो ऽएवैनमेष ऽएतदश्विभ्यामेव भिषज्यति
 तस्मादाश्विनो भवति ॥ १५ ॥ अथ यत्सारस्वतो भवति ।
 वाग्वै सरस्वती वाचा वा ऽएनमश्विनावभिषज्यतां तथोऽ-
 एवैनमेष ऽएतद्वाचैव भिषज्यति तस्मात्सारस्वतो भवति
 ॥ १६ ॥ अथ यदैन्द्रो भवति । इन्द्रो वै यज्ञस्य देवता सा यैव
 यज्ञस्य देवता तयैवैनमेतद्भिषज्यति तस्मादैन्द्रो भवति
 ॥ १७ ॥ एतेषु पशुषु । * सिंहलोमानि वृकलोमानि शार्ङ्गल-
 लोमानीत्यावपत्येतद्वै ततः समभवद्यदेनः सोमोऽत्य-
 पवत तेनैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं करोति तस्मादेताद्या-
 वपति ॥ १८ ॥ तदु तथा न कुर्यात् । उल्कया ह स
 नखिह्या पशून्नु पुवति य ऽएतानि पशुष्वावपति तस्मादु
 परिस्त्येवाऽऽवपेत्तथा होल्कया नखिह्या पशून्नाऽनु पुवति

तथो ऽएवैनं समर्द्धयति कृत्स्नं करोति तस्माद् परि-
 स्त्रुत्येवाऽऽवपेत् ॥ १९ ॥ अथ पूर्वेषु * परिस्त्रुतः सन्द-
 धा 'त्यश्विर्भ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय सुत्राम्णे
 पच्यस्वे'ति सा यदा परिस्त्रुद्भवत्यथैनया प्रचरति ॥ २० ॥
 द्वावग्नी † ऽउद्धरन्ति । उत्तरवेदावेवोत्तरमुद्धते दक्षिणं
 नेत्सोमाहुतीश्च सुराहुतीश्च सह जुह्वामेति तस्माद्
 द्वावग्नी ऽउद्धरन्त्युत्तरवेदावेवोत्तरमुद्धते दक्षिणमथ यदा
 वपाभिः ‡ प्रचरत्यथैनया परिस्त्रुता प्रचरति ॥ २१ ॥ तां
 दध्मैः § पावयति । पूतासदिति 'वायुः पूतः पवित्रेण
 प्रत्यङ् सोमो ऽअतिस्त्रुतः । इन्द्रस्य युज्यः सखे'ति तत्कु-
 वलसक्तून्कर्कन्धुसक्तून्बदरसक्तून्त्यावपत्येतद्वै ततः सम-
 भवद्यत्रिर्निर्गच्छीवत्तेनैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं करोति
 तस्मादेतानावपति ॥ २२ ॥ अथ ग्रहान्गृह्णाति । एकं वा
 त्रीन्वैकस्त्वेव ग्रहीतव्यं एका हि पुरोरुग्भवत्येकाऽनु-
 वाक्यैका याज्या तस्मादेक एव ग्रहीतव्यः ॥ २३ ॥
 स ¶ गृह्णाति । 'कुविर्दङ्ग ष्वमन्तो ष्वं चिद्यथा दान्त्यनु-
 पूर्वं वियूय । इहेहैषां कृणुहि भोजनानि ये बर्हिषो नम-
 ऽउक्तिं व्यजन्ति । उपयामग्रहीतोस्यश्विर्भ्यां त्वा सरस्वत्यै

* का० श्रौ० सू० १५. ९. २४ ।

(१) शु० सं० अ० १० क० ३१ ।

† का० श्रौ० सू० १५. १०. ७ ।

‡ का० श्रौ० सू० १५. १०. ९ ।

(२) शु० सं० अ० १० क० ३१ ।

¶ का० श्रौ० सू० १५. १०. १०, ११ ।

त्वेन्द्राय त्वा सुत्राम्ण' ऽइति यद्यु त्रीन्यह्नीयादेतस्यैव
 गृह्णीयादुपयामैस्तु तर्हि नाना गृह्णीयादुधाऽऽहाऽश्विन्याऽ
 सरस्वत्या ऽइन्द्राय सुत्राम्णेऽनुब्रूहीति ॥ २४ ॥ सो-
 ऽन्वाह । 'युवः सुरांममश्विना नमुचावासुरे सचा ।
 विपिपाना शुभस्पती ऽइन्द्रं कर्मस्वावतमि'त्याश्राव्या-
 ऽऽहाऽश्विनौ सरस्वतीमिन्द्रः सुत्रामाणं यजति ॥ २५ ॥
 स यजति । 'पुत्रमिव पितरावश्विनोभेन्द्रावथुः काव्यैर्दः
 सनाभिः । यत्सुरां वयपिबः शचीभिः सरस्वती त्वा
 मघवन्नभिष्णागि'ति द्विहोता वषट्करोति द्विरङ्कुर्युज्जुहो-
 त्याहरति भक्षं यद्यु त्रीन्यह्नीयादेतस्यै वाऽनुहोममितरौ
 हूयेते ॥ २६ ॥ अथ कुम्भः । शतवितृणो वा भवति
 नववितृणो वा स यदि शतवितृणः शताऽऽयुर्वा ऽअयं
 पुरुषः शततेजाः शतवीर्यस्तस्माच्छतवितृणो यद्यु नव-
 वितृणो नवमे पुरुषे प्राणास्तस्मान्नववितृणः ॥ २७ ॥
 तः * शिष्योदुतम् । उपर्युपर्याहवनीयं धारयन्ति स या
 परिशिष्टा परिस्रज्जवति तामासिञ्चति तां विश्रन्तीमुप-
 तिष्ठते पितृणां सोमवतां तिसृभिर्ऋग्भिः पितृणां बर्हिषदां
 तिसृभिर्ऋग्भिः पितृणामग्निष्वात्तानां तिसृभिर्ऋग्भिस्तद्य-
 देवमुपतिष्ठते यत्र वै सोम ऽइन्द्रमत्यपवत स यत्पितृ-
 गच्छत्रया वै पितरस्तेनैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं करोति
 तस्मादेवमुपतिष्ठते ॥ २८ ॥ अथैतानि † हवींषि निर्व-

(१) शु० सं० अ० १० क० ३३ । (२) शु० सं० अ० १० क० ३४ ।

* का० श्रौ० सू० १५. १०. १६ ।

† का० श्रौ० सू० १५. १०. १७ ।

पति । सावित्रं द्वादशकपालं वा ऽष्टाकपालं वा पुरोडाशं
 वारुणं यवमयं च रुमैन्द्रमेकादशकपालं पुरोडाशम् ॥ २९ ॥
 स यत्सावित्रो भवति । सविता वै देवानां प्रसविता
 सवितृप्रसूत ऽएवैतद्विषज्जयति तस्मात्सावित्रो भवति
 ॥ ३० ॥ अथ यद्धारुणो भवति । वरुणो वा ऽआर्पयिता
 तय ऽएवाऽऽर्पयिता तेनैवैतद्विषज्जयति तस्माद्धारुणो
 भवति ॥ ३१ ॥ अथ यदैन्द्रो भवति । इन्द्रो वै यज्ञस्य
 देवता सा यैव यज्ञस्य देवता तयैवैतद्विषज्जयति तस्मा-
 दैन्द्रो भवति ॥ ३२ ॥ स यदि हैतयाऽपि सोमातिपूतं
 भिषज्जयेत् । इष्ट्वा ऽअनुयाजा भवन्त्यव्यूढे स्तुचावथैतैर्ह-
 विर्भिः प्रचरति पश्चाद्वै सोमोऽतिपवते पश्चादेवैनमेतेन
 मेधेनाऽपि दधात्याश्विनमु तर्हि द्विकपालं पुरोडाशं निर्व-
 पेदुथ यदा वपाभिः प्रचरत्यथैतेनाऽश्विनेन द्विकपालेन
 पुरोडाशेन प्रचरति ॥ ३३ ॥ तदु तथा न कुर्यात् ।
 हलति वा ऽएष यो यज्ञपथादेत्येति वा ऽएष यज्ञपथाद्य-
 ऽएवं करोति तस्माद्यत्रैवैतेषां पशूनां वपाभिः प्रचरन्ति
 तदेवैतैर्हविर्भिः प्रचरेयुर्नो तर्ह्याश्विनं द्विकपालं पुरोडाशं
 निर्वपेत् ॥ ३४ ॥ तस्य नपुंसको * गौर्दक्षिणा । न वा-
 ऽएष स्त्री न पुमान्यन्नपुंसको गौर्यदृह पुमाँस्तेन न
 स्त्री यदु स्त्री तेनो न पुमाँस्तस्मान्नपुंसको गौर्दक्षिणा-
 ऽश्वा वा रथवाही सा हि न स्त्री न पुमान्यदश्वा रथवाही

यदहरथं ब्रह्मति तेन न स्त्री यदु स्त्री तेनो न पुमाँस्तस्मा-
दुश्वा रथवाही दुक्षिणा ॥ ३५ ॥ (D)

पञ्चमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[त्रैधातवीष्टिः]

ऐन्द्रावैष्णवं * द्वादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति । तद्य-
देतया † यजते वृत्रे ह वा ऽइदमग्रे सर्वमास यदुचो
यद्यजूंषि यत्सामानि तस्मा ऽइन्द्रो वृज्जं प्राऽजिही-
षीत् ॥ १ ॥ सह विष्णुमुवाच । वृत्राय वै वृज्जं प्रहरि-
ष्याम्यनु मा तिष्ठस्वेति तथेति ह विष्णुरुवाचाऽनु त्वा
स्थास्ये प्रहरेति तस्मा ऽइन्द्रो वृज्जमुद्ययाम स ऽउद्य-
ताद्वृज्जाद्वृत्रो विभयाञ्चकार ॥ २ ॥ स होवाच । अस्ति वा-
ऽइदं वीर्यं तन्न ते प्रयच्छानि मा नु मे प्रहर्षीरिति तस्मै
यजूंषि प्राऽयच्छत्तस्मै द्वितीयमुद्ययाम ॥३॥ स होवाच ।
अस्ति वा ऽइदं वीर्यं तन्न ते प्रयच्छानि मा नु मे प्रहा-
र्षीरिति तस्मा ऽऋचः प्राऽयच्छत्तस्मै तृतीयमुद्ययाम ॥४॥ स
होवाच । अस्ति वा ऽइदं वीर्यं तन्न ते प्रयच्छानि मा नु मे
प्रहर्षीरिति तस्मै सामानि प्राऽयच्छत्तस्मादुप्येतर्ह्येवमेवै-
तैर्वैर्यजं तद्वते यजुर्भिरेवाऽग्रेऽथऽग्निरथ सामभिरेव३

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ७. ५. १; काठ० १५.
८, ९; मै० सं० ११. ६. १३; तै० सं० ८. १६, १७ ।

* “द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति ते त्रयश्चतुष्कपालाः” इत्यादि—(तै० सं० २. ४.
११. ११) ।

† आह्वयाधिकेयं (तै० सं० २. ४. १२) अनुवाकेऽपि श्रुतः ।

ह्यस्माऽएतत्प्राज्यच्छत् ॥५॥ तस्य यो योनिराशयऽआस ।
तमनुपरामृश्य सँल्लुप्यऽच्छिनत्सैषेष्टिरभवत्तद्यदेतस्मिन्ना-
शये त्रिधातुरिवैषा विद्याऽऽशेत तस्मात्त्रैधातवी नाम ॥६॥
अथ षुदैन्द्रा*वैष्णवः हविर्भवति । इन्द्रो हि बृज्जमुदय-
च्छद्विष्णुरन्वतिष्ठत् ॥७॥ अथ यद् द्वादशकपालो भवति ।
द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरसम्मितैषेष्टिस्तस्माद्
द्वादशकपालो भवति ॥ ८ ॥ तमुभयेषां व्रीहियवाणां
गृह्णाति । व्रीहिमयमेवाऽग्रे पिण्डमधिभ्रयति तद्यजुषां
रूपमथ यवमयं तदृचां रूपमथ व्रीहिमयं तत्साम्नां
रूपं तदेतन्नयै विद्यायै रूपं क्रियते सैषा राजसूययाजिन-
ऽउदवसानीयेष्टिर्भवति ॥ ९ ॥ सर्वान्वाऽएष यज्ञक्रतू-
नवरुन्धे । सर्वाऽइष्टीरपि दर्विहोमान्यो राजसूयेन यजते
तस्य यातयामेव यज्ञो भवति सोऽस्मान्पराडिव भवत्येता-
वान्वै सर्वो यज्ञो यावानेष त्रयो वेदस्तस्यैतद्रूपं क्रियत एष
योनिराशयस्तदेतेन त्रयेण वेदेन पुनर्यज्ञमारभते तथाऽस्या-
यातयामा यज्ञो भवति तथोऽअस्मान्न पराड् भवति
॥ १० ॥ सर्वान्वाऽएष यज्ञक्रतूनवरुन्धे । सर्वाऽइष्टीरपि
दर्विहोमान्यो राजसूयेन यजते देवसृष्टो वा एषेष्टिर्ध्व-
त्रैधातव्यनया मेऽपीष्टमसदनयाऽपि सूयाऽहुति तस्माद्वा-
एषा राजसूययाजिनऽउदवसानीयेष्टिर्भवति ॥ ११ ॥
अथो यः सहस्रं वा भूयो वा तद्यात् । तस्य हाऽप्युदवसा-
नीया स्याद्विरिचान् इव वा एष भवति यः सहस्रं वा

भूयो वा दृदास्येतद्वै सहस्रं वाचः प्रजातं यदेष त्रयो
 वेदस्तत्सहस्रेण रिरिचानं पुनराप्याययति तस्मादु ह
 तस्याऽप्युदवसानीया स्यात् ॥ १२ ॥ अथो ये दीर्घसत्र-
 मासीरन् । संवत्सरं वा भूयो वा तेषां हाऽप्युदवसानीया
 स्यात्सर्वं वै तेषामाप्तं भवति सर्वं जितं स्ये दीर्घसत्रमासते
 संवत्सरं वा भूयो वा सर्वमेषा तस्मादु ह तेषामप्युदव-
 सानीया स्यात् ॥ १३ ॥ अथो हैनयाऽप्यभिचरेत् । एतया
 वै भद्रसेनमाजातशत्रवमारुणिरभि चचार क्षिप्रं किलाऽऽ-
 स्तृणुतेति ह स्माऽऽह याज्ञवल्क्योऽपि ह वा ऽएनयेन्द्रो
 वृत्रस्याऽस्थानमच्छिनदपि ह वा ऽएनयास्थानं छिनत्ति
 य ऽएनयाऽभिचरति तस्मादु हैनयाऽप्यभिचरेत् ॥ १४ ॥
 अथो हैनयाऽपि भिषज्येत् । यं ह्वेवैकयर्च्चा भिषज्ये-
 देकेन यजुषैकेन साम्ना तं न्वेवाऽगदं कुर्ष्यात्किमु यं
 त्रयेण वेदेन तस्मादु हैनयाऽपि भिषज्येत् ॥ १५ ॥ तस्यै
 त्रीणि शतमानानि हिरण्यानि दुक्षिणा । तानि ब्रह्मणे
 ददाति न वै ब्रह्मा प्रचरति न स्तुतेन शःसत्यथ स यशो
 न वै हिरण्येन किञ्चन कुर्वन्त्यथ तयशस्तस्मात्त्रीणि
 शतमानानि ब्रह्मणे ददाति ॥ १६ ॥ तिस्रो † धेनूहोत्रे ।
 भूमा वै तिस्रो धेनवो भूमा होता तस्मात्तिस्रो धेनूहोत्रे
 ॥ १७ ॥ त्रीणि वासांश्च्यङ्कर्ष्यवे । तनुते वा ऽअङ्कर्ष्यु-
 र्व्यजं तन्वते वासांश्चि तस्मात्त्रीणि वासांश्च्यङ्कर्ष्यवे

* ग्रामग्रीधे ॥ १८ ॥ ता वा ऽएताः । द्वादश वा त्रयोदश
वा दक्षिणा भवन्ति द्वादश वा वै त्रयोदश वा संवत्सरस्य
मासाः संवत्सरसम्मितैषेष्टिस्तस्माद् द्वादश वा त्रयोदश
वा दक्षिणा भवन्ति ॥ १९ ॥(E)

पञ्चमाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥ कण्डिकासंख्या ॥१३१॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

सवनाम † पञ्चमं काण्डं समाप्तम् ॥ ५ ॥

* का० श्रौ० सू० १५. १०. २४ ।

(E) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽत्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ७. ५. ३ ।

† त्वम्पित काण्डे कण्डिका संख्या ४७१ ।

अथोखासम्भरणं नाम षष्ठं काण्डम्

अस्मिन् काण्डे प्रतिपाद्या विषयाः—उखास-
म्भरणम्, विष्णुक्रम-वात्सप्रोपस्थाने,
वनीवाहनं च ।

[अथ हिरण्यगर्भकर्तृकसृष्टिवर्णनम्]

(तत्र विराडुत्पत्तिः, पृथिव्याद्युत्पत्तिवर्णनं च)

॥ ॐ ॥ * असद्वा ऽइदमग्र ऽआसीत् । तदाहुः किं
† तदुसदासीदित्यृषयो वाऽव तेऽग्रेऽसदासीत्तदाहुः के त
ऽऋषय ऽइति प्राणा वा ऽऋषयस्ते यत्पुराऽस्मत्सर्व-
स्मादिदमिच्छन्तः श्रमेण तपसाऽरिषँस्तस्मादृषयः ॥ १ ॥
स योऽयं मध्ये प्राणः । एष ऽएवेन्द्रस्तानेष प्राणान्धमञ्जयत-
ऽइन्द्रियेणैन्ध यदैन्ध तस्मादिन्ध ऽइन्धो ह वै तमिन्द्र-
ऽइत्याचक्षते परोऽक्षं परोऽक्षकामा हि देवास्त ऽइच्छा-
सत नाना पुरुषानसृजन्त ॥ २ ॥ तेऽब्रुवन् । न वा ऽइत्थ-
सन्तः शक्ष्यामः प्रजनयितुमिमन्तसत पुरुषानैकं पुरुषं कर-
वामेति त ऽएतान्तसत पुरुषानेकं पुरुषमकुर्वन्त्यदूर्द्धं नाभेस्तौ
द्वौ समौब्जन्त्यदुवाङ्नाभेस्तौ द्वौ पक्षः पुरुषः पक्षः पुरुषः
प्रतिष्ट्वैक ऽआसीत् ॥ ३ ॥ अथ यैतेषां सप्तानां
पुरुषाणां श्रीः । यो रस ऽआसीत्तमूर्द्धः समुदौहँस्तदस्य

* “नैवेह किञ्चनाऽग्र आसीत्” इत्यादि—वृ० उप० ब्रा० १०. ६. ५; छान्दोग्यब्राह्मणे तु
“सदेव सोम्येदमग्र आसीत् एकमेवाद्वितीयम्” इत्यादि (८. २. १-४) ।

शिरोऽभवद्यच्छ्रुयः समुदौहँस्तस्माच्छिरस्तस्मिन्नेतस्मि-
 द्ग्राणा ऽअश्रयन्त तस्माद्वैतच्छिरोऽथ यत्प्राणा ऽअश्रयन्त
 तस्मादु प्राणाः श्रियोऽथ यत्सर्वस्मिन्नश्रयन्त तस्मादु
 शरीरम् ॥ ४ ॥ स ऽएव पुरुषः प्रजापतिरभवत् । स यः
 सः पुरुषः प्रजापतिरभवद्यमेव स योऽयमग्निश्चीयते
 ॥ ५ ॥ स वै सप्त पुरुषो भवति । सप्त पुरुषो ह्ययं पुरुषो
 यच्चत्वार ऽआत्मा त्रयः पक्षपुच्छानि चत्वारो हि तस्य
 पुरुषस्याऽऽत्मा त्रयः पक्षपुच्छान्यथ यदेकेन पुरुषेणाऽऽत्मानं
 वर्द्धयति तेन द्वीर्ष्येणाऽयमात्मा पक्षपुच्छान्युद्यच्छति
 ॥ ६ ॥ अथ यश्चित्तेऽग्निर्निधीयते । यै वै तेषां सप्तानां
 पुरुषाणां श्रीर्ष्यो रसस्तमेतदूर्द्धः समुदूहन्ति तदस्यैत-
 च्छिरस्तस्मिन्नेतस्मिन्सर्वे देवाः श्रिता ऽअत्र हि सर्वेभ्यो
 देवेभ्यो जुह्वति तस्माद्वैतच्छिरः ॥ ७ ॥ सोऽयं
 पुरुषः प्रजापतिरकामयत् । भूयान्त्स्यां प्रजायेयेति सो-
 ऽश्राम्यत्स तपोऽतप्स्यत् स श्रान्तस्तपानो ब्रह्मैव प्रथम-
 मसृजत् त्रयीमेव विद्यां सैवाऽस्मा प्रतिष्ठाऽभवत्तस्मा-
 दाहुर्ब्रह्माऽस्य सर्वस्य प्रतिष्ठेति तस्मादनुच्य प्रति-
 ष्ठति प्रतिष्ठा ह्येषा यद् ब्रह्म तस्यां प्रतिष्ठायाम् प्रतितिष्ठि-
 तोऽतप्स्यत् ॥ ८ ॥ सोऽपोऽसृजते । वाच ऽएव लोकाद्वा-
 गेवाऽस्य सोऽसृज्यत् सेदः सर्वमाप्नोद्यदिदं किञ्च यदा-
 प्नोत्तस्मादापो यद्वृणोत्तस्माद्वाः * ॥ ९ ॥ सोऽकामयत् ।

* सा वाक् सर्वव्यापकत्वात् 'आपः' उच्यन्ते, जगदावरणाच्चासां वाः शब्दवाच्यत्वम् ।
 वृणोतेत्यनो 'वाः' शब्द इति (सा० भा० ६. १. १, ९) ।

आब्भ्योऽद्भ्योऽधि प्रजायेयेति सोऽनया त्रय्या विद्यया
सहाऽपः प्राऽऽविशत्तुतऽआण्डः समवर्त्तत तदुब्भ्यमृशद-
स्त्वित्यस्तु भूयोऽस्त्वित्येव तदब्रवीत्ततो ब्रह्मैव प्रथमम-
सृज्यत त्रय्येव विद्या तस्मादाहुर्ब्रह्माऽस्य सर्वस्य प्रथम-
जमित्यपि हि तस्मात्पुरुषाद् ब्रह्मैव पूर्वमसृज्यत तदस्य
तन्मुखमेवाऽसृज्यत तस्मादनृचानमाहुरग्निकल्प इति
मुखं ह्येतदग्रेष्वर्हद् ब्रह्म ॥ १० ॥ अथ यो गन्धोऽन्तरा-
ऽऽसीत् । सोऽग्निरसृज्यत स यदस्य सर्वस्याऽग्रमसृज्यत
तस्मादग्निरग्निर्ह* वै तमग्निरित्याचक्षते परोऽक्षं परोऽक्ष-
कामा हि देवाऽअथ यदश्रु सङ्हरितमासीत्सोऽश्रुरभव-
दश्रुर्ह वै तमश्च इत्याचक्षते परोऽक्षं परोऽक्षकामा हि
देवाऽअथ यदरसदिव स रासभोऽभवदथ यः कपाले
रसो लिसऽआसीत्सोऽजोऽभवदथ यत्कपालमासीत्सा
पृथिव्यभवत् ॥ ११ ॥ सोऽकामयत् । आब्भ्योऽद्भ्यो-
ऽधीमां प्रजनयेयमिति तां संक्लिश्याऽप्सु प्राऽविद्व्यत्तस्यै
यः पराङ् रसोऽत्यक्षरत्स कूर्मोऽभवदथ यदूर्द्धमुदौक्ष्यतेदं
तद्यदिदमूर्द्धमद्भ्योऽधि जायते सेयः सर्वाऽप एवाऽनु-
व्यैत्तदिदमेकमेव रूपः समदृश्यताऽप एव ॥ १२ ॥
सोऽकामयत् । भूय एव स्यात्प्रजायेतेति सोऽश्राम्भ्यत्स
तपोऽतप्यत स श्रान्तस्तेपानः फेनमसृजत सोऽवेदन्यद्वा-
ऽएतद्रूपं भूयो वै भवति श्राम्भ्याण्येवेति स श्रान्तस्तेपानो
मृदः शुष्काऽपमूषसिकतः शर्करामश्मानमयो हिरण्य-

* 'तस्मादग्निरग्निर्ह वै' इति पाठः 'क' पुस्तके दृश्यते ।

मोषधिवनस्पत्यसृजत तेनेमां पृथिवीं प्राञ्छादयत्
 ॥ १३ ॥ ता वा ऽएता नव सृष्टयः । इयमसृज्यत तस्मा-
 दाहुस्त्रिवृद्ग्निरितीयः७ ह्यग्निरस्यै हि सर्वोऽग्निश्चीयते
 ॥ १४ ॥ अभूद्वा ऽइयं प्रतिष्ठेति । तद्भूमिरभत्तामप्रथयत्सा
 पृथिव्यभवत्सेयः सर्वा कृत्स्ना मन्त्यमाना गायद्यदुगाय-
 त्तस्मादियं गायत्र्यथो ऽआहुरग्निरवाऽस्यै पृष्ठे सर्वः कृत्स्नो
 मन्त्यमानोऽगायद्यदुगायत्तस्मादग्निर्गायत्र ऽहुति तस्मादु
 हैतयः सर्वः कृत्स्नो मन्त्यते गायति वैव गीते वा
 रमते ॥ १५ ॥ (A)

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[वाय्वन्तरिक्षादिमृष्टिः]

सोऽकामयत प्रजापतिः । भूय ऽएव स्यात्प्रजा-
 येतेति सोऽग्निना पृथिवीं मिथुनः समभवत्तत ऽआण्डः
 समवर्त्तत तदुब्भ्यमृशत्पुष्यत्विति पुष्यतु भूयोऽस्त्वित्येव
 तदब्रवीत् ॥ १ ॥ स यो गृभ्भोऽन्तराऽसीत् । स वायुरसृज्य-
 ताऽथ यदश्रु सङ्क्षरितमासीत्तानि वयाऽस्यभवन्नथ यः
 कपाले रसो लित ऽआसीत्ता मरीचयोऽभवन्नथ यत्कपाल-
 मासीत्तदन्तरिक्षमभवत् ॥ २ ॥ सोऽकामयत । भूय ऽएव
 स्यात्प्रजायेतेति स वायुनाऽन्तरिक्षं मिथुनः समभवत्तत-
 ऽआण्डः समवर्त्तत तदुब्भ्यमृशद्यशो बिभृहीति ततोऽसावा-

दित्योऽसृज्यतैष वै यशोऽथ यदश्रु सङ्क्षरितमासीत्सोऽ-
 श्मा पृश्निरभवदश्रुर्ह वै तमश्मेत्याचक्षते परोऽक्षं परो-
 ऽक्षकामा हि देवाऽअथ यः कपाले रसो लिप्तऽआसीत्ते
 रश्मयोऽभवन्नथ यत्कपालमासीत्सा द्यौरभवत् ॥ ३ ॥
 सोऽकामयत् । भूयऽएव स्यात्प्रजायेतेति सऽआदित्येन
 दिवं मिथुनः समभवत्ततऽआण्डः समवर्त्तत तदुभय-
 मृशद्वेतो विभृहीति ततश्चन्द्रमाऽअसृज्यतैष वै रेतोऽथ
 यदश्रु सङ्क्षरितमासीत्तानि नक्षत्राण्यभवन्नथ यः कपाले
 रसो लिप्तऽआसीत्ताऽअवान्तरदिशोऽभवन्नथ यत्कपाल-
 मासीत्ता दिशोऽभवन् ॥ ४ ॥ सऽइमाँल्लोकान्सृष्ट्वाऽकामयत् ।
 ताँ प्रजाँ सृजेय या मऽएषु लोकेषु स्युरिति ॥ ५ ॥ स
 मनसा ब्राचं मिथुनः समभवत् । सोऽष्टौ द्रप्साङ्गबर्भ्य-
 भवत्तेऽष्टौ ब्रसवोऽसृज्यन्त तानस्यामुपाऽऽदधात् ॥ ६ ॥ स
 मनसैव । ब्राचं मिथुनः समभवत्सऽएकादश द्रप्साङ्ग-
 बर्भ्यभवत्तऽएकादश रुद्राऽअसृज्यन्त तानन्तरिक्षऽउपा-
 ऽऽदधात् ॥ ७ ॥ स मनसैव । ब्राचं मिथुनः समभवत्स द्वादश
 द्रप्साङ्गबर्भ्यभवत्ते द्वादशाऽऽदित्याऽअसृज्यन्त तान्दिव्यु-
 पाऽऽदधात् ॥ ८ ॥ स मनसैव । ब्राचं मिथुनः समभवत्स
 गबर्भ्यभवत्स विश्वान्देवान्सृजत तान्दिक्षूपाऽऽदधात् ॥ ९ ॥
 अथोऽआहुः । अग्निमेव सृष्टं ब्रसवोऽन्वसृज्यन्त तानस्या-
 मुपाऽऽदधाद्वायुः रुद्रास्तानन्तरिक्षऽआदित्यमादित्यास्ता-
 न्दिवि विश्वे देवाश्चन्द्रमसं तान्दिक्षूपाऽऽदधादिति ॥ १० ॥
 अथोऽआहुः । प्रजापतिरेवेमाँल्लोकान्सृष्ट्वा पृथिव्यां

प्रत्यतिष्ठत्तस्मा ऽइमा ऽओषधयोऽन्नमपच्यन्त तदाश्नात्स
गर्भ्यभवत्स ऽउर्ध्वेभ्य ऽएव प्राणेभ्यो देवान्सृजत
येऽवाञ्चः प्राणास्तेभ्यो मर्त्याः प्रजा ऽइत्यतो यतमथा-
ऽसृजत तथाऽसृजत प्रजापतिस्त्वेवेदः सर्वमसृजत यदि-
दं किञ्च ॥ ११ ॥ स प्रजाः सृष्ट्वा । सर्वमाजिमित्वा
व्यस्रः सत तस्मादु हैतयः सर्वमाजिमेति व्येव स्रः सते
तस्माद्विस्वस्तात्प्राणो मरुत ऽउदक्रामत्सिन्नेनमुत्क्रान्ते
देवा ऽअजहुः ॥ १२ ॥ सोऽग्निमब्रवीत् । त्वं मा सन्धेहीति किं
मे ततो भविष्यतीति त्वया माऽऽचक्षान्तै यो वै पुत्राणां
राक्षते तेन पितरं पितामहं पुत्रं पौत्रमाचक्षते त्वया
माऽऽचक्षान्ता ऽअथ मा सन्धेहीति तथेति तमग्निः समद-
धात्तस्मादेतं प्रजापतिः सन्तमग्निरित्याचक्षत ऽआह
वा ऽएनेन पितरं पितामहं पुत्रं पौत्रं चक्षते य ऽएवं
ब्रेद ॥ १३ ॥ तमब्रवीत् । कस्मिँस्त्वोपधास्यामीति हित ऽएवे-
त्यब्रवीत्प्राणो वै हितं प्राणो हि सर्वेभ्यो भूतेभ्यो हितस्त-
द्यदेनः हित ऽउपाऽऽदधात्तस्मादाहोपधास्याम्भ्युपदधाम्भ्यु-
पाधामिति ॥ १४ ॥ तदाहुः । किं हितं किमुपहितमिति
प्राण एव हितं वागुपहितं प्राणे हीयं वागुपेव हिता
प्राणस्त्वेव हितमङ्गाद्युपहितं प्राणे हीमान्यङ्गान्युपेव
हितानि ॥ १५ ॥ सोऽस्यैव चित्य ऽआसीत् । चेतव्यो
हस्याऽऽसीत्तस्माच्चित्यश्चित्य ऽउ ऽएवाऽयं व्यजमानस्य
भवति चेतव्यो हस्य भवति तस्माद्वेव चित्यः ॥ १६ ॥
तदेता वा ऽअस्य ताः । पञ्च तद्वो व्यस्रः सन्त लोम-

त्वद्माथंसमस्थि मजा ता ऽएवैताः पञ्च चित्तयस्तद्यत्पञ्च
 चितीश्चिनोत्येताभिरेवैनं तत्तन्नुभिश्चिनोति यच्चिनोति
 तस्माच्चित्तयः ॥ १७ ॥ स यः स प्रजापतिर्व्यस्रक्षसत ।
 संवत्सरः सोऽथ या ऽअस्यैताः पञ्च तन्न्वो व्यस्रक्षसन्त-
 र्त्तवस्ते पञ्च वा ऽऋतवः * पञ्चैताश्चित्तयस्तद्यत्पञ्च
 चितीश्चिनोत्यृतुभिरेवैनं तच्चिनोति यच्चिनोति तस्माच्चित्तयः
 ॥ १८ ॥ स यः स संवत्सरः प्रजापतिर्व्यस्रक्षसत ।
 अयमेव स वायुर्व्योऽयं पवतेऽथ या ऽअस्य ता ऽऋतवः
 पञ्च तन्न्वो व्यस्रक्षसन्त दिशस्ताः पञ्च वै दिशः पञ्चैता-
 श्चित्तयस्तद्यत्पञ्च चितीश्चिनोति दिग्भिरेवैनं तच्चिनोति
 यच्चिनोति तस्माच्चित्तयः ॥ १९ ॥ अथ यश्चित्तेऽग्नि-
 र्निधीयते । असौ स ऽआदित्यः स ऽएष ऽएवैषो-
 ऽग्निश्चित् ऽएतावन्न तद्यदेनमग्निः समदधात् ॥ २० ॥ †
 अथो ऽआहुः । प्रजापतिरेव विस्वस्तो देवानब्रवीत्सं मा
 धत्तेति ते देवा ऽअग्निमब्रुवँस्त्वयीमं पितरं प्रजापतिं भिष-
 ज्ज्यामेति स वा ऽअहमेतस्मिन्त्सर्वस्मिन्नेव विशानीति
 तथेति तस्मादेतं प्रजापतिः सन्तमग्निरित्याचक्षते ॥ २१ ॥
 तं देवा ऽअग्नावाहुतिभिरभिषज्जयन् । ते यांश्चामाहुति-
 मजुहवुः सा सैनं पक्वेष्टका भूत्वाऽण्यपद्यत तद्यदिष्टात्स-
 म्भवंस्तस्मादिष्टकास्तस्मादग्निनेष्टकाः पचन्त्याहुतीरेवै-
 नास्तत्कुर्वन्ति ॥ २२ ॥ सोऽब्रवीत् । यावद्यावद्वै जुहुथ

* “हेमन्तशिशिरयोः समासेन” इत्यादि (ऐ० ब्रा० १. १. १) श्रुतः ।

† अत्र शतम् ३४०० ॥

तावत्तावन्मे कं भवतीति तद्यदस्मा ऽइष्टे कमभवत्त-
 स्माद्वेष्टकाः ॥ २३ ॥ तद्ध स्माऽऽहुऽत्ताक्षयः । य ऽएव
 यजुष्मतीर्भूयसीरिष्टका विद्यात्सोऽग्निं चिनुयाद्भूय ऽएव
 तत्पितरं प्रजापतिं भिषज्यतीति ॥ २४ ॥ अथ ह स्माऽऽह
 ताण्ड्यः । क्षत्रं वै यजुष्मस्य ऽइष्टका विशो लोकम्पृणा-
 ऽअत्ता वै क्षत्रियोऽन्नं विध्यत्र वा ऽअतुरन्नं भूयो भवति
 तद्राष्ट्रं समृद्धं भवति तदेधते तस्माल्लोकम्पृणा ऽएव भूय-
 सीरुपक्ष्यादित्येतदह तयोर्वचोऽन्न्या स्वेवाऽत स्थितिः ॥ २५ ॥
 स ऽएष पिता पुत्रः । यदेषोऽग्निमसृजत तेनैषोऽग्नेः पिता
 यदेतमग्निः समदधात्तेनैतस्याऽग्निः पिता यदेष देवानसृजत
 तेनैष देवानां पिता यदेतं देवाः समदधुस्तेनैतस्य देवाः
 पितरः ॥ २६ ॥ उभयः हैतद्भवति । पिता च पुत्रश्च
 प्रजापतिश्चाऽग्निश्चाऽग्निश्च प्रजापतिश्च प्रजापतिश्च
 देवाश्च देवाश्च प्रजापतिश्च य ऽएवं वेद ॥ २७ ॥
 स ऽउपदधाति । 'तृया देवतये'ति वाग्वै सा देवताऽ'ङ्गि-
 रस्वदि'ति प्राणो वा ऽअङ्गिरा 'ध्रुवां सीदे'ति स्थिरा
 सीदेत्येतदथो प्रतिष्ठिता सीदेति वाचा चैवैनमेत्प्राणेन च
 चिनोति * वाग्वा ऽअग्निः प्राण ऽइन्द्र ऽऐन्द्राग्नोऽग्निर्ष्यावान-
 ग्निर्ष्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेत्चिनोतीन्द्राग्नी वै सर्वे दे-
 वाः सर्वदेवत्योऽग्निर्ष्यावानग्निर्ष्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेत्-

(१) शु० सं० अ० १४ क० १४ । (२) शु० सं० अ० १४ क० १४ । (३) शु०
 सं० अ० १४ क० १४ ।

* ऐ० ब्रा० २. ४. २. ४ ।

चिचिनोति ॥ २८ ॥ तदाहुः ।। कस्मादस्या ऽअग्निश्ची-
यत ऽइति यत्र वै सा देवता व्यस्रसत तदिमामेव
रसेनाऽनु व्यक्षरत्तं यत्र देवाः समस्कुर्वन्तदेनमस्या-
ऽएवाऽधि समभरन्तसैषैकैवेष्टकेयमेवेयं ह्यग्निरस्यै हि
सर्वोऽग्निश्चीयते सेयं चतुः सक्तिर्दिशो ह्यस्यै सक्तय-
स्तस्माच्चतुःसक्तय ऽइष्टका भवन्तीमांश्च ह्यनु सर्वा-
ऽइष्टकाः ॥ २९ ॥ तदाहुः । यदेवमेकेष्टकोऽथ कथं
* पञ्चेष्टका ऽइतीयं न्वेव प्रथमा मृन्मयीष्टका तद्यत्कि-
ञ्चाऽत्र मृन्मयमुपदधात्येकैव सेष्टकाऽथ यत्पशुशीर्षाण्यु-
पदधाति सा पश्चिष्टकाऽथ यद्वक्त्रमुपुषा ऽउपदधाति
यद्विरण्यशकलैः प्रोक्षति सा हिरण्येष्टकाऽथ यत्स्रुचा-
ऽउपदधाति यदुल्लखलमुसले याः समिध ऽआदधाति सा
वानस्पत्येष्टकाऽथ यत्पुष्करपर्णमुपदधाति यत्कूर्मं यद्बुधि-
मधु घृतं यत्किञ्चाऽत्राऽन्नमुपदधाति सैवाऽन्नं पञ्चमीष्ट-
कैवमु पञ्चेष्टकाः ॥ ३० ॥ तदाहुः । कतरत् ऽइष्टकायाः शिर-
ऽइति यत ऽउपस्पृश्य यजुर्वदतीत्यु हैक ऽआहुः स स्व-
यमातृणाया ऽएवाऽर्द्धादुपस्पृश्य यजुर्वदेत्तथो हाऽस्यैताः
सर्वाः स्वयमातृणामभ्यावृत्ता भवन्तीति न तथा कुर्यादु-
द्धानि वा ऽअस्यैतानि परूथंषि यद्विष्टका यथा वा ऽअङ्गेऽङ्गे
पर्वन्पर्वज्जिरः कुर्यात्तादृक्तयो वाऽवचितेऽग्निर्निधीयते
तदेवैतासां सर्वासां शिरः ॥ ३१ ॥ तदाहुः । कति
पशवोऽन्ना ऽउपधीयन्त ऽइति पञ्चेति न्वेव ब्रूयात्पञ्च

हेतान्पशुनुपदधाति ॥ ३२ ॥ अथो ऽएक ऽइति ब्रूयात् ।
 अविरितीयं वा ऽअविरियः हीमाः सर्वाः प्रजा ऽअव-
 तीयमु वा ऽअग्निरस्यै हि सर्वोऽग्निश्चीयते तस्मादेक-
 ऽइति ब्रूयात् ॥ ३३ ॥ अथो द्वाविति ब्रूयात् । अवी ऽइतीयं
 चाऽसौ चेमे हीमाः सर्वाः प्रजा ऽअवतो यन्मृदियं
 तद्यद्वापोऽसौ तन्मृच्छाऽऽपश्चेष्टका भवन्ति तस्माद्वाविति
 ब्रूयात् ॥ ३३ ॥ अथो गौरिति ब्रूयात् । इमे वै लोका
 गौर्यद्धि किञ्च गच्छतीमाँस्तल्लोकान्गच्छतीम् ऽउ लोका-
 ऽएषोऽग्निश्चितस्तस्माद्गौरिति ब्रूयात् ॥ ३४ ॥ तदाहुः ।
 कस्मै कामायाऽग्निश्चीयत ऽइति सुपण्णो मा भूत्वा
 दिवं ब्रूहादित्यु हैक ऽआहुर्न तथा विद्यादेतद्वै रूपं कृत्वा
 प्राणाः प्रजापतिरभवन्नेतद्रूपं कृत्वा प्रजापतिर्देवानसृजतै-
 तद्रूपं कृत्वा देवा ऽअमृता ऽअभवँस्तद्यदेवैतेन प्राणा-
 ऽअभवन्न्यत्प्रजापतिर्यद्देवास्तदेवैतेन भवति ॥ ३५ ॥ (B)

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[अवादीनामष्टरूपतादि]

प्रजापतिर्वा ऽइदमग्र ऽआसीत् । एक ऽएव सो-
 ऽकामयत स्यां प्रजायेयेति सोऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत
 तस्माच्छ्रान्तात्तेपानाद्वापोऽसृज्यन्त तस्मात्पुरुषात्तप्ताद्वापो
 जायन्ते ॥ १ ॥ आपोऽब्रुवन् । क्व वयं भवामेति तप्यद्ब्र-
 मित्यब्रवीत्ता ऽअतप्यन्त ताः फेनमसृजन्त तस्मादपां

तप्तानां फेनो जायते ॥ २ ॥ फेनोऽब्रवीत् । काऽहं भवानीति
तप्यस्वेत्यब्रवीत्सोऽतप्यत स मृदमसृजतैतद्वै फेनस्तप्यते
यदुप्स्वावेष्टमानः प्लवते स यदोपहृष्यते मृदेव भवति
॥ ३ ॥ मृदब्रवीत् । काऽहं भवानीति तप्यस्वेत्यब्रवीत्साऽतप्यत
सा सिकताऽअसृजतैतद्वै मृत्तप्यते यदेनां विकृषन्ति तस्मा-
द्यद्यपि सुमात्स्नं विकृषन्ति सैकतमिवैव भवत्येतावन्नु तद्य-
त्स्वाऽहं भवानि काऽहं भवानीति ॥ ४ ॥ [अर्धप्रपाठकः ॥ ५ ॥]
सिकताब्भ्यः शर्करामसृजत । तस्मात्सिकताः शर्करैवाऽन्ततो
भवति शर्करायाऽअश्मानं तस्माच्छर्कराऽश्मैवाऽन्ततो
भवत्यश्मनोऽयस्तस्मादश्मनोऽयो धमन्त्ययसो हिरण्यं
तस्मादयो बहुध्मातः हिरण्यसङ्काशमिवैव भवति ॥ ५ ॥
तद्यदसृज्यताऽक्षरत् । तद्यदक्षरत्तस्मादक्षरं यदष्टौ कृत्वो-
ऽक्षरत्सैवाऽष्टाक्षरा गायत्र्यभवत् ॥ ६ ॥ अभूद्वाऽइयं
प्रतिष्ठेति । तद्भूमिरभवत्तामप्रथयत्सा पृथिव्यभव-
त्स्यामस्यां प्रतिष्ठयां भूतानि च भूतानां च पतिः संव-
त्सरायाऽदीक्षन्त भूतानां पतिर्गृहपतिरासीदुषाः पत्नी ॥ ७ ॥
तद्यानि तानि भूतानि । ऋतवस्तेऽथ यः स भूतानां
पतिः संवत्सरः सोऽथ या सोषाः पत्न्यौषसी तानीमानि
भूतानि च भूतानां च पतिः संवत्सरऽउषसि रेतोऽसि-
ञ्चन्तः संवत्सरे कुमारोऽजायत सोऽरोदीत् ॥ ८ ॥ तं
प्रजापतिरब्रवीत् । कुमार ! किं रोदिषि यच्छ्रमात्तपसोऽधि-
जातोऽसीति सोऽब्रवीदुनपहतपाप्मा वाऽअस्म्यहितनामा
नाम मे धेहीति तस्मात्पुत्रस्य जातस्य नामकुर्व्यात्पाप्मा

नमेवाऽस्य तद्रूपहन्त्यपि द्वितीयमपि तृतीयमभिपूर्वमेवाऽस्य
 तत्पाप्मानमपहन्ति ॥ ९ ॥ तमब्रवीद्बुधोऽसीति । तद्यदस्य
 तन्नामाऽकरोदग्निस्तद्रूपमभवदग्निर्वै रुद्रो यदरोदीत्तस्माद्बुधः
 सोऽब्रवीज्यायाद्वा ऽअतोऽस्मि धेह्येव मे नामेति ॥ १० ॥
 तमब्रवीत्सर्वोऽसीति । तद्यदस्य तन्नामाऽकरोदापस्तद्रूप-
 मभवन्नापो वै सर्वोऽद्भ्यो हीदः सर्वं जायते सोऽब्र-
 वीज्यायाद्वा ऽअतोऽस्मि धेह्येव मे नामेति ॥ ११ ॥
 तमब्रवीत्पशुपतिरसीति । तद्यदस्य तन्नामाऽकरोदुषधय-
 स्तद्रूपमभवन्नोषधयो वै पशुपतिस्तस्माद्यदा पशव ऽओष-
 धीर्लभन्तेऽथ पतीयन्ति सोऽब्रवीज्यायान्वा ऽअतोऽस्मि
 धेह्येव मे नामेति ॥ १२ ॥ तमब्रवीद्बुधोऽसीति । तद्यदस्य
 तन्नामाऽकरोद्वायुस्तद्रूपमभवद्वायुर्वा ऽउग्रस्तस्माद्यदा बल-
 वद्वात्युग्रो वातीत्याहुः सोऽब्रवीज्यायान्वा ऽअतोऽस्मि
 धेह्येव मे नामेति ॥ १३ ॥ तमब्रवीदशनिरसीति । तद्यदस्य
 तन्नामाऽकरोद्विद्युत्तद्रूपमभवद्विद्युद्वा ऽअशनिस्तस्माद्यं वि-
 द्युद्धन्त्यशनिरवधीदित्याहुः सोऽब्रवीज्यायान्वा ऽअतो-
 ऽस्मि धेह्येव मे नामेति ॥ १४ ॥ तमब्रवीद्भवोऽसीति ।
 तद्यदस्य तन्नामाऽकरोत्पर्जन्यस्तद्रूपमभवत्पर्जन्यो वै भवः
 पर्जन्याद्धीदः सर्वं भवति सोऽब्रवीज्यायान्वा ऽअतोऽस्मि
 धेह्येव मे नामेति ॥ १५ ॥ तमब्रवीद्महान्देवोऽसीति ।
 तद्यदस्य तन्नामाऽकरोच्चन्द्रमास्तद्रूपमभवत्प्रजापतिर्वै चन्द्र-
 माः प्रजापतिर्वै महान्देवः सोऽब्रवीज्यायान्वा ऽअतोऽ-
 स्मि धेह्येव मे नामेति ॥ १६ ॥ तमब्रवीद्दीशानोऽसीति ।

तद्यदस्य तन्नामाऽकरोदादित्यस्तद्रूपमभवदादित्यो वा ऽईशा
न ऽआदित्यो ह्यस्य सर्वस्येष्टे सोऽब्रवीदेतावान्वा ऽअस्मि
माम्रेतः परो नाम धा ऽइति ॥ १७ ॥ तान्न्येतान्न्यष्टा-
वग्निरूपाणि । कुमारो नवमः सैवाऽग्नेस्त्रिवृत्ता ॥ १८ ॥
यद्वेवाऽष्टावग्निरूपाणि । अष्टाक्षरा गायत्री तस्मादाहु-
र्गायत्रोऽग्निरिति सोऽयं कुमारो रूपाण्यनु प्राऽऽविशन्न
वा ऽअग्निं कुमारमिव पश्यन्त्येतान्येवाऽस्य रूपाणि पश्यन्त्ये-
तानि हि रूपाण्यनु प्राऽऽविशत् ॥ १९ ॥ तमेतः संवत्सर-
एव चिनुयात् । संवत्सरे*ऽनुब्रूयाद् द्वयोरित्यु हैक ऽआहुः
संवत्सरे वै तद्वेतोऽसिञ्चन्त्स संवत्सरे कुमारोऽजायत
तस्माद् द्वयोरेव चिनुयाद् द्वयोरनुब्रूयादिति संवत्सरे त्वेव
चिनुयात्संवत्सरेऽनुब्रूयाद्यद्वाऽवरेतः सिक्तं तदेव जायते
तत्ततो विक्रियमाणमेव वर्द्धमानः शेते तस्मात्संवत्सर-
एव चिनुयात्संवत्सरेऽनुब्रूयात्तस्य चित्स्य नाम करोति
पाप्मानमेवाऽस्य तदुपहन्ति चित्रनामानं करोति चित्रो-
ऽसीति सर्वाणि हि चित्राण्यग्निः ॥ २० ॥ (८)

प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

* ऐ० आ० ५. ३. ४ ।

(८) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ८. १. ३ ।

[अथ पुरुषाश्वादिपञ्चपञ्चालम्भनविधिः]

(तत्र चतुर्विंशतिसामिधेन्यादिः, इष्टकोपधानादिकं च)

प्रजापतिरग्निरूपाण्यबभ्यध्यायत् । स योऽयं कुमारो
 रूपाण्यनु प्रविष्टः ऽआसीत्तमन्वैच्छत्सोऽग्निरवेदनु वै
 मा पिता प्रजापतिरिच्छति हुन्त तद्रूपमसानि यन्म-
 ऽएष न वेदेति ॥ १ ॥ स ऽएतान्पञ्च पशूनपश्यत् ।
 * पुरुषमश्वं गामविमजं यदपश्यत्तस्मादेते पशवः
 ॥ २ ॥ स ऽएतान्पञ्च पशून्प्राऽऽविशत् । स ऽएते पञ्च-
 पशवोऽभवत्तमु वै प्रजापतिरन्वैच्छत् ॥ ३ ॥ स ऽएता-
 न्पञ्च पशूनपश्यत् । यदपश्यत्तस्मादेते पशवस्तेष्वेतमप-
 श्यत्तस्मादेवैते पशवः ॥ ४ ॥ स ऽऐक्षत । इमे वा ऽअग्नि-
 रिमानेवाऽऽत्मानमभिसंस्करवै यथा वा ऽअग्निः समिद्धो
 दीप्यत ऽएवमेषां चक्षुर्दीप्यते यथाऽग्नेर्धूमः ऽउदयत-
 ऽएवमेषामूष्मोदयते यथाऽग्निरबभ्याहितं दहत्येवं वप्सति
 यथाऽग्नेर्भस्म सीदत्येवमेषां पुरीषः सीदतीमे वा ऽअग्नि-
 रिमानेवाऽऽत्मानमभिसंस्करवा ऽइति तान्नाना देवताबभ्य-
 ऽआलिप्सत वैश्वकर्मणं पुरुषं वारुणमश्वमैन्द्रमृषभं त्वाष्ट्र-
 मविमाश्रेयमजः ॥ ५ ॥ स ऽऐक्षत । नाना वा ऽइदं
 देवताबभ्य ऽआलिप्सेऽग्नेर्बह्वः रूपाणि कामये हुन्तैनानग्नि-
 बभ्यः कामायाऽऽलभा ऽइति तानग्निबभ्यः कामायाऽऽलभत
 तद्यदग्निबभ्य ऽइति बहूनि ह्यग्निरूपाण्यबभ्यध्यायदथ
 यत्कामायेति कामेन ह्यलभत तानाप्रीतान्पर्यग्निकृतानु-

दीचो नीत्वा समज्ञपयत् ॥६॥ स ऽपेक्षत । या वै * श्रीरब्भ्य-
धासिषमिमास्ताः शीर्षसु हन्त शीर्षाण्येवोपदधा ऽइति
स शीर्षाण्येवोत्कृत्योपाऽऽधत्ताऽथेतराणि कुसिन्धान्यप्सु
प्राऽप्लावयदजेन यज्ञः समस्थापयन्नेहमे यज्ञो विकृष्टोऽसदि-
त्यात्मा वै यज्ञो नेहमेऽयमात्मा विकृष्टोऽसदित्येतेन पशुनेष्ट्वा
तत्प्रज्ञापतिरपश्यद्यथैतस्याऽग्नेरन्तं न पश्यैत् ॥ ७ ॥ स-
ऽपेक्षत । यमिममात्मानमप्सु प्राऽपिप्लवं तमन्विच्छानीति
तमन्वेच्छत्तद्यदेषामप्सु प्रविद्धानां प्रत्यतिष्ठत्ता ऽअपः
समभरदथ यदस्यां तां मृदं तदुभयः सम्भृत्य मृदं
चाऽपश्चेष्टकामकरोत्तस्मादेतदुभयमिष्टका भवति मृचा-
ऽऽपश्च ॥ ८ ॥ स ऽपेक्षत । यदि वा ऽइदमित्थमेव
सदात्मानमभिसंस्करिष्ये मर्त्यः कुणपोऽनपहतपाप्मा भवि-
ष्यामि हन्तैनदग्निना पचानीति तदग्निनाऽपचत्तेनदमृत-
मकरोदेतद्वै हविरमृतं भवति यदग्निना पचन्ति तस्माद-
ग्निनेष्टकाः पचन्त्यमृता ऽएवैनास्तत्कुर्वन्ति ॥ ९ ॥ तद्य-
दिष्ट्वा पशुनाऽऽपश्यत् । तस्मादिष्टकास्तस्मादिष्ट्वैव
पशुनेष्टकाः कुर्यादग्निष्टका ह ता भवन्ति याः पुरा
पशोः कुर्वन्त्यथो ह तदन्यदेव ॥ १० ॥ तद्यास्ताः श्रियः ।
एतानि तानि पशुशीर्षाण्यथ यानि तानि कुसिन्धान्ये-
तास्ताः पञ्च चितयस्तद्यत्पशुशीर्षाण्युपधाय चितीश्चिनो-
त्येतैरेव तच्छीर्षभिरेतानि कुसिन्धानि सन्दधाति ॥११॥ त-
ऽप्येते सर्वे पशवो यदग्निः । तस्मादग्नौ पशवो रमन्ते पशु-

भिरेव तत्पशवो रमन्ते तस्माद्यस्य पशवो भवन्ति तस्मिन्न-
 ग्निराधीयतेऽग्निर्ह्येष यत्पशवस्ततो वै प्रजापतिरग्निरभवत्
 ॥ १२ ॥ तद्वैकऽआहुः । अत्रैवैतैः सर्वैः पशुभिर्घृजेत यद्वा-
 ऽएतैरत्र सर्वैः प्रजापतिर्यक्ष्यत तदेवाऽग्नेरन्तं पर्यैष्यत्तद्यदे-
 तैरत्र सर्वैर्घृजेत तदेवाऽग्नेरन्तं परीयादिति न तथा कुर्या-
 देवानां तदितादियादथो पथस्तदियादथो किं ततः सम्भ-
 रेदेतानि वा ऽएतत्कुसिन्धान्येताश्चित्तीः सम्भरति तस्मा-
 त्तथा न कुर्यात् ॥ १३ ॥ यद्वैतान्पशूनालभते । आयतन-
 मेवैतदग्नये करोति न ह्यनायतने कश्चन रमतेऽन्नं वा-
 ऽआयतनं तदेतत्पुरस्तान्निदधाति तदेनं पश्यन्नग्निरुपाऽऽव-
 र्त्तते ॥ १४ ॥ पुरुषोऽश्वो गौरविरजो भवन्ति । एतावन्तो
 वै सर्वे पशवोऽन्नं पशवस्तद्यावदन्नं तदेतत्पुरस्तान्निदधाति
 तदेनं पश्यन्नग्निरुपाऽऽवर्त्तते ॥ १५ ॥ पञ्च भवन्ति । पञ्च
 ह्येतेऽग्नयो यदेताश्चितयस्तेऽभ्य ऽएतत्पञ्चाऽऽयतनानि
 निदधाति तदेनं पश्यन्नग्निरुपाऽऽवर्त्तते ॥ १६ ॥ तद्यदग्निः
 ऽइति बहवो ह्येतेऽग्नयो यदेताश्चितयोऽथ यत्कामायेति
 यथा तं काममाप्नुयाद्यजमानो यत्काम ऽएतत्कर्म कुरुते
 ॥ १७ ॥ पुरुषं प्रथममालभते । पुरुषो हि प्रथमः पशूनाम-
 थाऽश्वं पुरुषं ह्यन्वश्चोऽथ गामश्च ह्यनु गौरथाऽर्विगाथं
 ह्यन्वविरथाऽजमविथं ह्यन्वजस्तदेनान्यथापूर्वं यथाश्रेष्ठ-
 मालभते ॥ १८ ॥ तेषां विषमा रशनाः स्युः । पुरुषस्य
 वर्षिष्ठोऽथ हूसीयस्यथ हूसीयसी तद्यथारूपं पशूनां रशनाः
 करोत्यपावस्यसाय सर्वास्तेव समाः स्युः सर्वाः सदृश्यः

सर्वे ह्येते समाः सर्वे सदृशा ऽअग्नयो ह्युच्यन्तेऽन्नं ह्यु-
च्यन्ते तेन समास्तेन सदृशाः ॥ १९ ॥ तदाहुः । कथम-
स्यैषोऽग्निः पञ्चेष्टकः सर्वः पशुष्वारब्धो भवतीति पुरोडाश-
कपालेषु द्वेवाऽऽप्प्यत ऽइयं प्रथमा मृद्धमयीष्टकाऽथ यत्प-
शुमालभेत तेन पश्चिष्टकाऽऽप्प्यतेऽथ यद्वपामभितो * हिर-
ण्यशकलौ भवतस्तेन हिरण्येष्टकाऽऽप्प्यतेऽथ यदिध्मो
यूपः परिध्यस्तेन वानस्पत्येष्टकाऽऽप्प्यतेऽथ यदाज्यं प्रोक्ष-
ण्यः पुरोडाशस्तेनाऽन्नं पश्चमीष्टकाऽऽप्प्यत ऽएवमु हाऽस्यै-
षोऽग्निः पञ्चेष्टकः सर्वः पशुष्वारब्धो भवति ॥ २० ॥ तेषां
चतुर्विंशतिः सामिधेय्यः । चतुर्विंशत्यर्द्धमासो वै संवत्सरः
संवत्सरोऽग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेत-
त्समिन्धे ॥ २१ ॥ यद्वेव चतुर्विंशतिः । चतुर्विंशत्यक्षरा
वै गायत्री गायत्रोऽग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा ताव-
तैवैनमेतत्समिन्धे ॥ २२ ॥ यद्वेव चतुर्विंशतिः । चतु-
र्विंशो वै पुरुषो दश हस्त्या ऽअङ्गुलयो दश पाद्या-
श्चत्वार्यङ्गानि पुरुषः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्ध्यावान-
ग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्समिन्धे ॥ २३ ॥ उभ-
यीर्गायत्रीश्च त्रिष्टुभश्चाऽन्वाह । प्राणो गायत्र्यात्मा
त्रिष्टुप्राणमेवाऽस्य गायत्रीभिः समिन्ध ऽआत्मानं त्रिष्टु-
ब्भिर्मध्ये त्रिष्टुभो भवन्त्यभितो गायत्र्यो मध्ये ह्ययमात्मा-
ऽभित प्राणाः भूयसीः पुरस्तादायत्रीरन्वाह कनीयसीरु-

* “जुह्वासुपस्तीर्य हिरण्यशकलमवधाय कृत्वां वयामवदाय हिरण्यशकलमुपरिधा-
त्कृत्वाऽभिधारयति” (आप० श्रौ० सू० १६. १७) ।

परिष्टाद्भूयाथ्सो हीमे पुरस्तात्प्राणाः कनीयाथ्सऽउप-
 रिष्टात् ॥ २४ ॥ * सोऽद्वाह । 'समास्त्वाग्नऽऋतवो
 वर्द्धयन्ति'ति प्रजापतिं विस्वस्तं यन्नाऽग्निः समदधात्तु-
 मब्रवीद्या मत्सम्मिताः सामिधेन्यस्ताभिर्मा समिस्त्वेति
 ॥ २५ ॥ सऽएताऽअपश्यत् । समास्त्वाग्नेऽऋतवो
 वर्द्धयन्ति'ति समाश्च स्वाग्नेऽऋतवश्च वर्द्धयन्ति'त्येत-
 'त्संवत्सराऽष्टपयो यानि सत्ये'ति संवत्सराश्च त्वर्षयश्च
 सत्यानि च वर्द्धयन्ति'त्येतत्सं दिव्येन दीदिहि रोचनेने-
 त्यसौ वाऽआदित्यो दिव्यः रोचनं तेन सन्दीदिहीत्येत-
 'द्विश्वोऽआभाहि प्रदिशश्चतस्रः' इति सर्वाऽआभाहि
 प्रदिशश्चतस्रऽइत्येतत् ॥ २६ ॥ ताऽएताऽएकव्या-
 ख्यानाः । एतमेवाभि यथेऽऽतमेव संस्कुर्व्यादेतः सन्द-
 ध्यादेतं जनयेत्ताऽआग्नेयः प्राजापत्या यदग्निरपश्यत्ते-
 नाऽऽग्नेयः यत्प्रजापतिः समैन्ध तेन प्राजापत्याः ॥ २७ ॥
 द्वादशाऽऽप्रियः । द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्नि-
 र्व्यावानग्निर्यवत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदाप्रीणाति
 ॥ २८ ॥ यद्वेव द्वादश । द्वादशाक्षरा वै जगतीयं वै जग-
 त्यस्याः हीदः सर्वं जगदियमु वाऽअग्निरस्यै हि सर्वो-
 ऽग्निश्चीयते यावानग्निर्यवत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदा-

* समिध्यमान-समिद्धवत्यन्तरेण "समास्त्वाग्ने" इति नव दधाति" (का० श्रौ० सू०
 १६. १. ११) ।

(१) शु० सं० अ० २७ क० १ । (२) शु० सं० अ० २७ क० १ । (३) शु०
 सं० अ० २७ क० १ । (४) शु० सं० अ० २७ क० १ ।

† अथात आप्रियः । आप्रियः कस्मात् ? आप्नोतेः, प्रीणातेर्वा । 'अप्रीभिराप्रीणाति' इति
 च ब्राह्मणम् (निर० ८. १. ४.) ।

प्रीणाति ॥ २९ ॥ यद्वेव द्वादश । द्वादशाक्षरा वै जगती
जगती सर्वाणि च्छन्दाश्सि सर्वाणि च्छन्दाश्सि प्रजा-
पतिः प्रजापतिरग्निर्यवानग्निर्यवावत्यस्य मात्रा तावतैवैन-
मेतदाप्प्रीणाति ॥ ३० ॥ ता * एता 'ऊर्द्धा अस्य समिधो
भवन्ती'ति । प्रजापतिं विश्वस्तं यत्राग्निः समुदधात्तमब्रवीद्या
मत्सन्मिता आग्निप्रियस्ताभिर्माऽऽप्प्रीणीहीति ॥ ३१ ॥ स-
एता अपश्यत् । 'ऊर्द्धा अस्य समिधो भवन्ती'त्यूर्द्धा हेत-
स्य समिद्धस्य समिधो भव'न्त्यूर्द्धा शुक्रा शोचीऽप्यग्नेरि-
त्यूर्द्धानि हेतस्य शुक्राणि शोचीऽप्यर्चीऽपि भवन्ति
'द्युमत्तमे'ति द्वीर्ष्यवत्तमेत्येतत्सुप्रतीकस्येति सर्वतो वा-
अग्निः सुप्रतीकः 'सूनोरिति' यदेनं जनयति तेनाऽस्यैष
सूनुः ॥ ३२ ॥ ता एता एकव्याख्यानाः । एतमेवाग्नि-
यथैतमेव संस्कुर्व्यादेतः सन्दर्भ्यादेतं जनयेत्ता आग्नेयः
प्राजापत्या यदग्निरपश्यत्तेनाऽऽग्नेय्यो यत्प्रजापतिमाप्प्री-
णात्तेन प्राजापत्याः ॥ ३३ ॥ ता विषमा विषमपदाः । विषमा-
क्षरा विषमाणि हि च्छन्दाश्स्यथो यान्न्यस्याऽध्यात्ममङ्गानि
विषमाणि तान्न्यस्यैताभिराप्प्रीणाति ॥ ३४ ॥ वैश्वानरः
पशुपुरोडाशः । वैश्वानरो वै सर्वेऽग्नयः सर्वेषामग्नीना-
मुपाऽऽसथै ॥ ३५ ॥ यद्वेव वैश्वानरः । ऋतवो हैते यदेता-
श्चित्तयोऽग्नयो वा ऋतव ऋतवः संवत्सरः संवत्सरो

* "आग्निं द्वादशोर्द्धा अस्येति" (का० श्री० सू० १६. १. १२) ।

(१) शु० सं० अ० २७ क० ११ । (२) शु० सं० अ० २७ क० ११ । (३) शु०
सं० अ० २७ क० ११ । (४) शु० सं० अ० २७ क० ११ । (५) शु० सं० अ० २७
क० ११ ।

वैश्वानरो यदग्नय ऽद्विति स्याद्विति तद्रेचयेद् द्वादशकपालो
 द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरो वैश्वानर ऽआग्नेस्यो
 याज्यानुवाक्या ऽअग्निरूपाणामुपाऽऽप्त्यै कामवत्यः कामाना-
 मुपाऽऽप्त्यै ॥ ३६ ॥ तद्वैके । इत्येवैतानि पशुशीर्षाणि वित्रोपद-
 धत्युभयेनैते पशव ऽद्विति ते ह ते मर्त्याः कुणपाः सम्भव-
 न्त्यनाप्रीतानि हि तानि तद्ध तथा ऽऽषाढेः सौश्रोमते यस्योप-
 दधुः स ह क्षिप्र एव ततो ममार ॥ ३७ ॥ हिरण्मयाह्यु
 हैके कुर्वन्ति । अमृतेष्टका ऽद्विति वृदन्तस्ता ह ता ऽअनृतेष्टका
 न हि तानि पशुशीर्षाणि ॥ ३८ ॥ मृह्मयाह्यु हैके
 * कुर्वन्ति । उत्सन्ना वा ऽएते पशवो यद्वै किञ्चोत्सन्नमियं
 तस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा तद्यत्रैते पशवो गतास्तत एनानधि
 सम्भराम ऽद्विति न तथा कुर्याद्यो वा ऽएतेषामावृतं
 च ब्राह्मणं च न विद्यात्तस्यैत ऽउत्सन्नाः स्युः स एता-
 नेव पञ्च पशूनालभेत यावदस्य वृशः स्यात्ताद्वैताद्विप्रजापतिः
 प्रथम ऽआलेभे श्यापण्णः सायकायनोऽन्तमोऽथ ह स्मै-
 तानेवाऽन्तरेणा ऽऽलभन्तेऽथैतर्हीमौ द्वावेवाऽऽलब्ध्येते प्राजा-
 पत्यश्च द्वायठ्यश्च तयोरुतो ब्राह्मणमुच्यते ॥ ३९ ॥ (A)

द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ११० ॥

* का० श्रौ० सू० १६, १. ३६-४१ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ८. २. १; कठ० सं०
 १. १८. १७. कपि० २९. ४. ४; मै० सं० ११. १२. ५, ६; तै० सं० ४. १. ७, ८ ।

[अथ प्राजापत्यादिपशुनुष्ठानसम्प्रदायः]

(तत्र प्राजापत्यपशुः, वायव्यपशुः, पश्चालम्भकालः, उल्लासम्भरणविधिश्च)

प्राजापत्यं चरका ऽआलभन्ते । प्रजापतिरग्निं
चित्वाऽग्निरभवत्तद्यदेतमालभते तदेवाऽग्नेरन्तं पृथ्वीतीति
॥ १ ॥ श्यामो * भवति । द्रव्यानि वै श्यामस्य लोमानि
शुक्लानि च कृष्णानि च द्वन्द्वं मिथुनं प्रजननं तदस्य
प्राजापत्यः रूपं तूपरो भवति तूपरो हि प्रजापतिः ॥ २ ॥
तस्यैकविंशतिः सामिधेन्यः । द्वादश मासाः पञ्चर्त्त-
वस्त्रय ऽइमे लोका ऽअसावादित्य ऽएकविंश ऽएष प्रजा-
पतिः प्रजापतिरग्निर्यवानग्निर्यवित्यस्य मात्रा तावतै-
वैनमेतत्समिन्धे ॥ ३ ॥ यद्वेवैकविंशतिः । एकविंश शो
वै पुरुषो दश हस्त्या ऽअङ्गुलयो दश पाद्या ऽआत्मैकविंशः
पुरुषः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्यवानग्निर्यवित्यस्य मात्रा
तावतैवैनमेतत्समिन्धे ॥ ४ ॥ उभयीर्गायत्रीश्च त्रिष्टुभ-
श्चाऽन्वाह । तासामुक्तो बन्धुरुक्तम्बेवाऽन्वृचः † हिरण्य-
गर्भवत्याधारमाधारयति प्रजापतिर्वै ‡ हिरण्यगर्भः प्रजा-
पतिरग्निर्द्वादशाऽप्रियस्तासामुक्तो बन्धुरुक्तम्बेवाऽन्वृचं
प्राजापत्यः पशुपुरोडाशो य ऽएव पशोर्बन्धुः स पुरोडाशस्य
द्वादशकपालो द्वादशमासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजा-
पतिः कद्वत्यो याज्ज्यानुवाक्याः को हि प्रजापतिः ॥ ५ ॥
अथैतं वायवे नियुत्वते । शुक्लं तूपरमालभते प्रजापतिः

* का० श्रौ० सू० १६. १. ३३ ।

† का० श्रौ० सू० १६. १. ३५, ३७ ।

‡ तै० सं० १. ७. ६, ९ ।

प्रजाः सृष्ट्वाऽनुव्यैक्षत तस्याऽत्यानन्देन रेतः परापतत्सोऽजः
 शुक्लस्तूपरो लप्सुद्यभवद्रसो वै रेतो या वाऽनु वै रसस्ता-
 वानारमा तद्यदेतमालभते तदेवाऽग्नेरन्तं पश्येति शुक्लो
 भवति शुक्लः हि रेतस्तूपरो भवति तूपरः हि रेतो वायवे
 भवति प्राणो वै वायुर्नियुत्वते भवत्युदानो वै नियुतः प्रा-
 णोदानावेवाऽस्मिन्नेतद्दधाति ॥ ६ ॥ यद्वेवैतं वायवे नियुत्वते ।
 शुक्लं तूपरमालभते प्रजापतिं विस्वस्तं यत्र देवाः समस्कु-
 र्वन्तः सोऽस्ममात्प्राणो मद्ध्यतः ऽउदकामत्तमस्मिन्नेतेन
 पशुनाऽऽधुस्तथैवाऽस्मिन्नयमेतद्दधाति वायवे भवति प्राणो
 वै वायुर्नियुत्वते भवत्युदानो वै नियुतः प्राणोदानावेवा-
 ऽस्मिन्नेतद्दधाति शुक्लो भवति शुक्लो हि वायुस्तूपरो भवति
 तूपरो हि वायुः ॥ ७ ॥ तस्य सप्तदश सामिधेन्यः ।
 सप्तदशो वै संवत्सरो द्वादशमासाः पञ्चऽर्त्तवः संवत्सरः
 प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्यवानग्निर्यवावत्यस्य मात्रा ताव-
 तैवैनमेतत्समिन्धे ॥ ८ ॥ यद्वेव सप्तदश । सप्तदशो वै
 पुरुषो दश प्राणाश्चत्वार्यर्धङ्गान्न्यात्मा पञ्चदशो ग्रीवाः
 षोडशश्च शिरः सप्तदशं पुरुषः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्य-
 वानग्निर्यवावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्समिन्धे ॥ ९ ॥
 उभयीर्गायत्रीश्च त्रिष्टुभश्चाऽन्वाह । तासामुक्तो
 बन्धुरुक्तम्बेवाऽऽवृचं द्वादशाऽऽप्रियस्तासामुक्तो बन्धुरुक्तम्बे-
 वाऽऽवृचं * प्राजापत्यः पशुपुरोडाशोऽत्रो स काम ऽउपाऽस्त-
 ऽद्विति ह स्माऽऽह माहिथिर्ध्वं चरकाः प्राजापत्ये पशा-

वाहुरिति ॥ १० ॥ यद्वेव वायव्यः पशुर्भवति । प्राजापत्यः
 पशुपुरोडाशोऽर्द्धः ह प्रजापतेर्वायुरर्द्धं प्रजापतिस्तद्यदुभौ
 वायव्यौ स्यातामुभौ वा प्राजापत्यावर्द्धः हैवाऽस्य
 कृतः स्यान्नार्द्धमथ यद्वायव्यः पशुर्भवति प्राजापत्यः
 पशुपुरोडाशस्तेन हैवैतः सर्वं कृत्स्नं प्रजापतिः संस्करो-
 ति ॥ ११ ॥ यद्वेव वायव्यः पशुर्भवति । प्राजापत्यः
 पशुपुरोडाशः प्रजापतिं विस्वस्तं यत्र देवाः समस्कुर्वन्तस-
 यो ऽस्मात्प्राणो मद्ध्यत ऽउदक्रामत्तमस्मिन्नेतेन पशु-
 नाऽऽधुरथाऽस्यैतेन पुरोडाशेनाऽऽत्मानः समस्कुर्वन्तस-
 यप्रजापत्यो भवति प्रजापतिर्ह्यात्मा द्वादशकपालो द्वादश-
 मासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः कद्रव्यौ याज्यानुवाक्ये
 को हि प्रजापतिः ॥ १२ ॥ तद्यद्वपां* पुरस्ताज्जुहोति । य ऽएवा-
 ऽयं पुरस्तात्प्राणस्तमस्मिन्नेतद्दधात्यथ यदेतेन मद्ध्यतश्चर-
 न्ति मद्ध्यतो ह्ययमात्माऽथ यद्वविषोपरिष्ठाच्चरन्ति य ऽएवा-
 ऽयमुपरिष्ठात्प्राणस्तमस्मिन्नेतद्दधाति शुक्लवत्यो याज्यानुवा-
 क्याः स्युः शुक्लरूपाणामुपाऽऽप्त्यै नियुत्वत्यो यदेव नियुत्वद्रूपं
 तस्योपाऽऽप्त्यै ॥ १३ ॥ तद् वा ऽआहुः । वपाया ऽएव शुक्ल-
 वत्यौ स्यातामेतावद्वै पशौ शुक्लं यद्वपा शुक्लवत्यौ नियुत्वत्यौ
 हविषो यदेव नियुत्वद्रूपं तस्योपाऽऽप्त्या ऽइति ॥ १४ ॥
 यद्वैतं पशुमालभते । एतस्मिन् पशौ सर्वेषां पशूनां
 रूपं यत्तूपरो लप्सुदी तत्पुरुषस्य रूपं तूपरो हि लप्सुदी
 पुरुषो यत्तूपरः केसरवाँस्तदश्वस्य रूपं तूपरो हि केसरवा-

नश्चो यदष्टाशफस्तद्वोरूपमष्टाशफो हि गौरथ यदस्याऽवे-
 रिव शफास्तदुवे रूपं स्यदजस्तदजस्य तद्यदेतमालभते तेन
 हैवाऽस्यैते सर्वे पशवऽआलब्धा भवन्त्यतो यतमदस्य
 कर्मोपकल्पेतै ते वा पञ्चपशवऽएष वा प्रजापत्यऽएष वा
 नियुत्वतीयः ॥ १५ ॥ तं * पौर्णमास्यामालभेत । अमावा-
 स्यामालभेतेत्यु हैकऽआहुरसौ वै चन्द्रः प्रजापतिः
 स एतां रात्रिमिह वसति तद्यथोपतिष्ठन्तमालभेतैवं
 तदिति ॥ १६ ॥ तद्वै पौर्णमास्यामेव । असौ वै चन्द्रः
 पशुस्तं देवाः पौर्णमास्यामालभन्ते यत्रैनं देवाऽआलभन्ते
 तदेनमालभाऽहुति तस्मात्पौर्णमास्यां यद्वेव पौर्णमास्यां
 पौर्णमासी ह वाऽव प्रथमा व्युवास तस्माद्वेव पौर्णमा-
 स्याम् ॥ १७ ॥ तद्वै फाल्गुन्यामेव । एषा ह संवत्सरस्य
 प्रथमा रात्रिर्व्यक्तफाल्गुनी पौर्णमासी योत्तरैषोत्तमा वा पूर्वा
 मुखत एव तत्संवत्सरमारभते ॥ १८ ॥ स वाऽहुष्ट्वैव
 पौर्णमासेन । अथ पशुमालभते पौर्णमासेन वाऽहुन्द्रो वृत्रं
 पाप्मानः हत्वाऽपहतपाप्मैतत्कर्मऽऽरभत तथैवैतद्यज-
 मानः पौर्णमासेनैव वृत्रं पाप्मानः हत्वाऽपहतपाप्मैतत्क-
 र्माऽऽरभते ॥ १९ ॥ तद्वा † उपांशु भवति । एतद्वैतैः
 प्रजापतिः पशुभिः कर्मयेष तद्वाऽत्राऽनद्वेवैवासाऽनिरुक्त-
 मिव तस्मादुपांशुः ॥ २० ॥ यद्वेवोपांशु । प्रजापत्यं
 वा एतत्कर्म प्रजापतिः, हेतेन कर्मणाऽऽरभतेऽनिरुक्तो

* का० श्रौ० सू० १६. १. ५-७ ।

† का० श्रौ० सू० १६. १. २५, २६ ।

वै प्रजापतिः ॥ २१ ॥ यद्वेवोपांशु । रेतो वा ऽअत्र
यज्ञ ऽउपांशु वै रेतः सिच्यते वपा पशुपुरोडाशो हविरे-
तावान्हि पशुः ॥ २२ ॥ अष्टकायामुखां * सम्भरति । प्राजा-
पत्यमेतदहर्ष्यदृष्टका प्राजापत्यमेतत्कर्म यदुखा प्राजा-
पत्य ऽएव तदहन्प्राजापत्यं कर्म करोति ॥ २३ ॥ यद्वेवा-
ऽष्टकायाम् । पूर्वैतत्संवत्सरस्य यदृष्टका पूर्वैतदग्नेर्ष्यदुखा
पूर्वर्णयेव तत्पूर्वं करोति ॥ २४ ॥ यद्वेवाऽष्टकायाम् ।
अष्टका वा ऽउखा निधिर्द्वा ऽउद्धी तिरश्ची † रास्ना तश्चतु-
श्चतस्र ऽउद्धीस्तदृष्टावृष्टकायामेव तदृष्टकां करोति
॥ २५ ॥ ‡ अमावास्यायां दीक्षते । अमावास्यायै वा ऽअधि
यज्ञस्तायते यतो यज्ञस्तायते ततो यज्ञं जनयानीति ॥ २६ ॥
यद्वेवाऽमावास्यायां । रेतो वा ऽएतद् भूतमात्मानः सिञ्च-
त्युखायां स्योनौ यद्दीक्षते तस्मा ऽएतं पुरस्ताल्लोकं
करोति यद्दीक्षितो भवति तं कृतं लोकमभिजायते तस्मा-
दाहुः कृतं लोकपुरुषोऽभि जायत ऽइति ॥ २७ ॥ स
यत्कनीयः संवत्सराद्दीक्षितः स्यात् । अलोका ऽइष्टका-
ऽउपदद्ध्यादिष्टटका लोकानतिरिच्येरन्नथ यद्भूयसो
लोकान्कृत्वेष्टका नाऽनूपदद्ध्याल्लोका ऽइष्टटका ऽअति-
रिच्येरन्नथ यदमावास्यायां दीक्षित्वाऽमावास्यायां क्रीणाति
तद्यावन्तमेव लोकं करोति तावतीरिष्टका ऽउपधा-
त्यथाऽस्याऽऽपूर्व्यमाणपक्षे सर्वोऽग्निश्चीयते ॥ २८ ॥

* का० श्रौ० सू० १६. २. १ ।

† का० श्रौ० सू० १६. ३. ३१ ।

‡ अत्र शतम् ३५००; का० श्रौ० सू० १६. ४. २७ ।

तदाहुः । यद्यावत्त्य ऽएतस्याऽग्नेरिष्टकास्तावन्ति क्रयेऽ-
होरात्राणि सम्पद्यन्तेऽथ ग्रान्ण्यूर्द्धानि क्रयादुहानि कथम-
स्यते लोका ऽअनुपहिता भवन्तीति यद्वा ऽअमावास्यायां
दीक्षित्वाऽमावास्यायां क्रीणाति तद्यावन्तमेव लोकं करोति
तावतीरिष्टका ऽउपदधात्यथ ग्रान्ण्यूर्द्धानि क्रयादुहानि
तस्मिन्नवकाशोऽङ्कुर्युरग्निं चिनोति क्वो हि चिनुयान्न च
सोऽवकाशः स्याद्यावन्ति वै संवत्सरस्याऽहोरात्राणि तावत्त्य-
ऽएतस्याऽग्नेरिष्टका ऽउप च त्रयोदशो मासस्त्रयोदशो
वा ऽएष मासो ग्रान्ण्यूर्द्धानि क्रयादुहानि तद्या ऽअमूस्त्र-
योदशस्य मास ऽदृष्टकास्ताभिरस्य ते लोका ऽअनुपहिता
भवन्ति तत्समा लोकाश्चेष्टकाश्च भवन्ति ॥ २९ ॥
एतद् वै यैव प्रथमा पौर्णमासी । तस्यां पशुमालभते या
प्रथमाऽष्टका तस्यामुखाऽं सम्भरति या प्रथमाऽमावास्या
तस्यां दीक्षत ऽएतद्वै ग्रान्ण्येव संवत्सरस्य प्रथमान्युहानि
तान्न्यस्य तदारभते तानि च तदाप्नोत्यथाऽतः सम्पदेव
॥ ३० ॥ तदाहुः । कथमस्यैतत्कर्म संवत्सरमग्निमाप्नोति
कथं संवत्सरेणाऽग्निना सम्पद्यत ऽदृष्ट्येतेषां वै पञ्चानां
पशूनां चतुर्विंशतिः सामिधेन्यो द्वादशाऽऽग्निस्तत्षट्त्रिं-
शदेकादशाऽनुयाजा * ऽएकादशोपयजस्तदष्टा पञ्चाशत्
॥ ३१ ॥ ततो याऽष्टाचत्वारिंशत् । साऽष्टाचत्वारिंशदक्षरा
जगतीयं वै जगत्त्यस्याऽं हीदः सर्वं जगदियमु वा ऽअग्निर-
स्यै हि सर्वोऽग्निश्चीयते यावानग्निर्व्यावित्यस्य मात्रा तावत्तद्

भवति ॥ ३२ ॥ षट्त्रिंशत्तवारिहशत् । अष्टाचत्वारिह-
शदक्षरा वै जगती जगती सर्वाणि च्छन्दांसि सर्वाणिच्छ-
न्दांसि प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य
मात्रा तावत्तद् भवति ॥ ३३ ॥ अथ यानि दश । सा दशा-
क्षरा विराड्विराडग्निर्हश दिशो दिशोऽग्निर्हश प्राणाः
प्राणाऽअग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्
भवति ॥ ३४ ॥ वषा पशुपुरोडाशः । तत्षष्टिः
षष्टिर्मामस्याऽहोरात्राणि तन्मासमाप्नोति मासऽमास-
ऽऋतुमाप्नोत्यृतुः संवत्सरं तत्संवत्सरमग्निमाप्नोति ये च
संवत्सरे कामाऽअथ यदुतोऽन्यद्यदेव संवत्सरेऽन्नं तत्तत्
॥ ३५ ॥ अथैतस्य प्राजापत्यस्य । एकविहशतिः सामि-
धेन्न्यो द्वादशाऽऽप्रियस्तत्त्रयस्त्रिहशदेकादशानुयाजा-
ऽएकादशोपयज तत्पञ्च पञ्चाशद्वषा पशुपुरोडाशो हवि-
स्तदष्टापञ्चाशत्स योऽष्टापञ्चाशति कामोऽत्रैव तमाप्नोति
द्वावाधारौ तत्षष्टिः स षष्ट्यां कामोऽत्रैव तमाप्नोत्यथ
यदुतोऽन्यद्यदेव संवत्सरेऽन्नं तत्तत् ॥ ३६ ॥ अथैतस्य
नियुत्वतीयस्य । सप्तदश सामिधेन्न्यो द्वादशाऽऽप्रियस्त-
देकां न त्रिहशदेकादशानुयाजाऽएकादशोपयजस्तदेक-
पञ्चाशद्वषा पशुपुरोडाशो हविस्तच्चतुष्पञ्चाशद् द्वावाधारौ
द्वौ स्विष्टकृतौ तदष्टापञ्चाशत्स योऽष्टापञ्चाशति कामो-
ऽत्रैव तमाप्नोति वनस्पतिश्च वसाहोमश्च तत्षष्टिः स
षष्ट्यां कामोऽत्रैव तमाप्नोत्यथ यदुतोऽन्यद्यदेव
संवत्सरेऽन्नं तत्तदेवमु हाऽस्यैतत्कर्म संवत्सरमग्निमाप्नो-

स्येव॑ संव॑स्सरेणाऽग्निना सम्पद्यते ॥ ३७ ॥ तदाहुः ।
 नैतस्य पशोः॑ समिष्ट्यजू॑षि जुहुयान्न हृदयशूलेनाऽव-
 भृथ॑मव्यवेयादारम्भो वा ऽएषोऽग्नेः॑ पशुर्व्यवसर्गो देव-
 तानां॑ समिष्ट्यजू॑षि स॒थ॑स्थाऽवभृथो नेदारम्भे देवता
 व्यवस्त्र॑जानि नेद्यज॑ः स॒थ॑स्थापयानीति स वै सुमेव
 स्थापयेदेतेन पशुनेष्ट्वा तत्प्रजापतिरपश्यद्यथैतस्याऽग्नेरन्तं
 न पर्वै॑त्तस्मात्स॒थ॑स्थापयेद्यद्वै स॒थ॑स्थापयति प्राण ऽएष
 पशुस्तस्य यदन्तरियात्प्राणस्य तदन्तरियाद्यदु वै प्राणस्या-
 ऽन्तरियात्तत ऽएवं॑ क्रियेत तस्मात्समेव स्थापयेदथाऽतो
 ब्रत॑तानामेव ॥ ३८ ॥ तदाहुः । नैतेन पशुनेष्टोपरि शयीत*
 न मा॒थ॑समश्रीयान्न मिथुनमुपेयात्पूर्वदीक्षा वा ऽएष
 पशुरनवकलृतं वै तद्यदीक्षित ऽउपरि शयीत यन्मा॒थ॑सम-
 श्रीयाद्यन्मिथुनमुपेयादिति नेत्वेवैषा॑ † दीक्षा नेव हि
 मेखला॑ऽस्ति न कृष्णाजिनमिष्टकां वा ऽएतां कुरुते
 तस्माद् काममेवोपरि शयीतैतद् सर्वमन्नं व्यदेते पश-
 वस्तदस्याऽत्राऽऽसमारब्धं भवति तद्यानि कानि चाऽमधुनो-
 ऽशनानि तेषामस्य सर्वेषां कामाशनं व्यदि लभेत मिथुनं
 तु नोपेयात्पुरा मैत्रावरुण्यै पयस्यायै तस्योपरि बन्धुः
 ॥ ३९ ॥ तदाहुः । दद्यादेतस्मिन्न्यज्ञे दक्षिणां नेन्मोऽयं
 व्यज्ञोऽदक्षिणोऽसद् ब्रह्मण ऽआदिष्टदक्षिणां दद्याद् ब्रह्मा वै
 सुर्वो यज्ञस्तदस्य सुर्वो यज्ञो भिषज्जयितो भवतीति न

* “मैथुनं वर्जयेदापयस्यायाः, मांसोपर्यासने चेच्छत्रम्” (का० श्रौ० सू० १६. १. ८, ९) ।

† ‘मेखलया दीक्षयति’ ‘कृष्णाजिनेन दीक्षयति’ इति दीक्षाविधानादत्रोभयोरभावादिभ्यं दीक्षा
 न भवतीति (तै० सं० ६. १. ३. १४ ४) स्पष्टम् ।

तथा कुर्यादिष्टकां वा ऽएतां कुरुते तद्यथेष्टकामिष्टकायां
दद्यात्तादृक्तदमुर्ध्वं दद्याद्यदस्योपकल्पेत ॥४०॥ (B)

द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[चितीनामृषिदेवतासम्बन्धेनोत्पत्तिप्रकारः]

एतद्वै देवा ऽअब्रुवन् । चेतयद्धमिति चितिमिच्छतेति
वाऽव तदब्रुवँस्तेषां चेतयमानानां प्रजापतिरिमां प्रथमाऽऽ
स्वयमातृणां चितिमपश्यत्तस्मात्तां प्रजापतिनोपदधाति
॥ १ ॥ तमग्निरब्रवीत् । उपाऽहमायानीति केनेति पशु-
भिरिति तथेति पश्चिष्टकया ह तदुवाचैषा वाऽव पश्चिष्टका
यद्वेष्टका तस्मात्प्रथमायै स्वयमातृणाया ऽअनन्तर्हिता
द्वेष्टकोपधीयते तस्मादस्या ऽअनन्तर्हिता ऽओषधयोऽन-
न्तर्हिताः पशवोऽनन्तर्हितोऽग्निरनन्तर्हितो ह्येष ऽएतयो-
पैत् ॥ २ ॥ तेऽब्रुवन् । चेतयद्धमेवेति चितिमिच्छतेति
वाऽव तदब्रुवन्नित ऽऊर्द्धमिच्छतेति तेषां चेतयमानानामि-
न्द्राग्नी च विश्वकर्मा चाऽन्तरिक्षं द्वितीयाऽऽ स्वय-
मातृणां चितिमपश्यँस्तस्मात्तामिन्द्राग्निभ्यां च विश्व-
कर्मणा चोपदधाति ॥ ३ ॥ तान्वायुरब्रवीत् । उपाऽहमा-
यानीति केनेति दिग्भिरिति तथेति दिश्याभिर्ह तदुवाच
तस्माद् द्वितीयायै स्वयमातृणाया ऽअनन्तर्हिता दिश्या-
ऽउपधीयन्ते तस्मादन्तरिक्षादुनन्तर्हिता दिशोऽनन्तर्हिता

वायुरनन्तर्हितो ह्येष ऽएताभिरुपैत् ॥ ४ ॥ तेऽब्रुवन् । चेत-
 यद्धमेवेति चितिमिच्छतेति वाऽव तदब्रुवन्नित ऽऊर्द्धमि-
 च्छतेति तेषां चेतयमानानां परमेष्ठी दिवं तृतीयां
 स्वयमातृणां चितिमपश्यत्तस्मात्तां परमेष्ठिनोपदधाति
 ॥ ५ ॥ तमसावादित्योऽब्रवीत् । उपाऽहमायानीति केनेति
 लोकम्पृणयेति तथेत्येष वाऽव लोकम्पृणाऽऽत्मना हैव
 तदुवाच तस्मात्तृतीया स्वयमातृणानन्तर्हितालोकम्पृ-
 णाया ऽउपधीयते तस्मादसावादित्योऽनन्तर्हितो दिवोऽन-
 न्तर्हितो ह्येष ऽएतयोपैत् ॥ ६ ॥ तदेता वाऽव षड् देवताः ।
 इदं सर्वमभवन्न्यदिदं किञ्च ते देवाश्चर्षयश्चाऽब्रुवन्निमा
 वाऽव षड् देवता इदं सर्वमभूत्तुप तज्जानीत यथा वयमि-
 हाऽप्यसामेति तेऽब्रुवँश्चेत्यद्धमिति चितिमिच्छतेति वाऽव
 तदब्रुवँस्तदिच्छत यथा वयमिहाऽप्यसामेति तेषां चेत-
 यमानानां देवा द्वितीयां चितिमपश्यन्नृषयश्चतुर्थीम्
 ॥ ७ ॥ तेऽब्रुवन् । उप वयमायामेति केनेति यदेषु
 लोकेषूपैति तथेति तद्यदूर्द्धं पृथिव्या ऽअर्वाचीनमन्तरिक्षा-
 च्चेन देवा ऽउपायँस्तदेषा द्वितीया चितिरथ यदूर्द्धमन्त-
 रिक्षादर्वाचीनं दिवस्तेनृषयः ऽउपायँस्तदेषा चतुर्थी चितिः
 ॥ ८ ॥ ते षडब्रुवन् । चेतयद्धमिति चितिमिच्छतेति
 वाऽव तदब्रुवन्न्यचेत्यमाना ऽअपश्यँस्तस्माच्चितयः ॥ ९ ॥
 प्रजापतिः प्रथमां चितिमपश्यत् । प्रजापतिरेव तस्या-
 ऽआर्षेयं देवा द्वितीयां चितिमपश्यन्देवा ऽएव तस्या-
 ऽआर्षेयमिन्द्राग्नी च विश्वकर्मा च तृतीयां चितिमपश्यँस्त-

एव तस्या ऽआर्षेयमृषश्चतुर्थी चितिमपश्यन्नृषय एव
तस्या ऽआर्षेयं परमेष्ठ्री पञ्चमी चितिमपश्यत्परमेष्ठ्येव
तस्या ऽआर्षेयः स यो हैतदेवं चितीनामार्षेयं वेदाऽऽर्षेय-
वत्यो हाऽस्य बन्धुमत्त्यश्चित्तयो भवन्ति ॥ १० ॥ (C)

द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

[सावित्रहोमः]

एतद्वै देवा ऽअब्रुवन् । चेतयद्धमिति चितिमिच्छतेति
वाऽव तदब्रुवँस्तेषां चेतयमानानां सवितैतानि सावित्रा-
ण्यपश्यत्यत्सवित्ताऽपश्यत्तस्मात्सावित्राणि स एता
मष्टायहीतामाहुतिमजुहोत्तां हुत्वेमामष्टधाविहितामषाढा-
मपश्यत्पुरैव सृष्ट्वा सतीम् ॥१॥ ते यदब्रुवन् । चेतयद्धमिति
चितिमिच्छतेति वाऽव तदब्रुवन्न्यच्चेतयमाना ऽअपश्यँस्त-
स्माच्चितिराहुतिर्वै यज्ञो यदिष्ट्वाऽपश्यत्तस्मादिष्टका ॥२॥
[अर्धप्रपाठकः ५२ ॥] तां वा एताम् । एकां * सतीम-
ष्टायहीतामष्टाभिर्ष्यजुर्भिर्भुहोति तस्मादियमेका सत्य-
ष्टधा विहिता ॥ ३ ॥ तामूर्द्धामुदृहन् जुहोति । इमां तदू-
र्द्धां रूपैरुदृहति तस्मादियमूर्द्धा रूपैः ॥४॥ तां सन्ततां
जुहोति । एतद्वै देवा ऽअविभयुर्यद्वैन ऽइह रक्षांसि नाष्ट्वा

(C) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ८. २. ३ ।

* “यजुरष्टमाभिर्ष्यजिभरेकमाहुतिं जुहोति” (आप० श्रौ० सू० १६. १. ४) ।

नाऽन्ववेयुरिति त एतद् सन्ततहोममपश्यन् रक्षसां
 नाष्ट्राणामनन्ववायनाय तस्मात्सन्ततां जुहोति ॥ ५ ॥ यद्वे-
 वैतामाहुतिं जुहोति । सवितैषोऽग्निस्तमेतयाऽऽहुत्या पुर-
 स्तात्प्रीणाति तमिष्ट्वा प्रीत्वाऽथैनद् सम्भरति तद्यदेतया
 सवितारं प्रीणाति तस्मात्सावित्राणि तस्माद्वा एता-
 माहुतिं जुहोति ॥ ६ ॥ यद्वेवैतामाहुतिं जुहोति । सवि-
 तैषोऽग्निस्तमेतयाऽऽहुत्या पुरस्ताद्वेतो भूतद् सिञ्चति
 यादृग्वै योनौ रेतद् सिञ्च्यते तादृग्जायते तद्यदेतया
 सवितारद् रेतो भूतद् सिञ्चति तस्मात्सावित्राणि
 तस्माद्वा एतामाहुतिं जुहोति ॥ ७ ॥ सुवश्चाऽत्र सुक्च
 प्रयुज्येते । वाग्वै सुक्प्राणद् सुवो वाचा च वै प्राणेन
 चैतदग्रे देवाः कर्माऽवैच्छन्तस्मात्सुवश्च सुक्च ॥ ८ ॥
 यद्वेव सुवश्च सुक्च । यो वै स प्रजापतिरासीदेष स
 सुवद् प्राणो वै सुवद् प्राणद् प्रजापतिरथ वा सा
 वागासीदेषा सा सुग्योषा वै वाग्योषा सुगथ यास्ताऽआप-
 ऽआयन्वाचो लोकादेतास्ता ग्रामेतामाहुतिं जुहोति ॥ ९ ॥
 ताथ सन्ततां जुहोति । सन्तता हि ताऽआपऽआयन्नथ
 यद् स प्रजापतिस्त्रय्या विद्याया सहोऽपद् प्राऽऽविशदेष स
 ग्रैरेतद्यजुर्भिभर्जुहोति ॥ १० ॥ तद्यानि त्रीणि प्रथमानि ।
 इमे ते लोकाऽअथ यच्चतुर्थं यजुस्त्रयी सा विद्या
 जगती सा भवति जगती सर्वाणि च्छन्दाथसि सर्वाणि
 च्छन्दाथसि त्रयी विद्याऽथ ग्रानि चत्वार्युत्तमानि दिश-
 म्नानीमे च वै लोका दिशश्च प्रजापतिरथैषा त्रयी

विद्या ॥ ११ ॥ स * जुहोति । 'युञ्जानः प्रथमं मन'
 ऽहुति प्रजापतिर्वै युञ्जानः स मन ऽएतस्मै कर्मणे-
 ऽयुङ्क्त तद्यन्मन ऽएतस्मै कर्मणेऽयुङ्क्त तस्मात्प्रजा-
 पतिर्युञ्जानः ॥ १२ ॥ 'तत्त्राय सविता धिय' ऽहुति ।
 मनो वै सविता प्राणा धियो'भेज्योतिर्निचाये'त्यभेज्यो-
 तिर्दृष्ट्वेत्येत'पृथिव्या ऽअध्याभरति'ति पृथिव्यै ह्येन-
 दध्याभरति ॥ १३ ॥ 'युक्तेन मनसा वयमि'ति । मन-
 ऽएवैतदेतस्मै कर्मणे युङ्क्ते न ह्ययुक्तेन मनसा किञ्चन
 सम्प्रति शक्नोति कर्तुं 'देवस्य सवितुः सव' ऽहुति देवेन
 सवित्रा प्रसूता ऽहृत्येत'स्वर्ग्याय शक्त्येति' यथैतेन कर्मणा
 स्वर्गं लोकमियादेवमेतदाह शक्त्येति शक्त्या हि स्वर्गं
 लोकमेति ॥ १४ ॥ 'युक्त्राय सविता देवानि'ति । मनो
 वै सविता प्राणा देवाः 'स्वर्गतो धिया दिवमि'ति स्वर्गः
 हैनां लोकं व्यतो धियैतस्मै कर्मणे युयुजे 'बृहज्योतिः

* चयनं चिकीर्षन् फाल्गुनकृष्णप्रतिपदि पौर्णमासेष्टि सम्पाद्य पुरुषाश्वगोऽव्यजानालभ्याजेन
 यागं विधाय पुरुषादिपञ्चपशूनां शिरांसि घृतेनाऽभ्यज्य प्रथमचित्तायुपधानार्थं क्वचित् संस्थाप्य
 तेषां कवन्धान्यजशेषं च मृद्युक्ते तडागादिजले प्रक्षिपेत् । उखानिर्माणार्थं इष्टकानिर्माणार्थं च
 मृदं जलं तत एवाऽऽदेयम् । ततः फाल्गुनकृष्णाष्टम्यामुखानिर्माणम् । तदर्धमाहवनीयदक्षिणापनी
 उद्वुल्याऽहवनीयात्प्राक् कृते चतुष्कोणे गते ततस्तडागान्मृत्पिण्डमानीय भूसमं स्थापयेत् । पिण्डा-
 हवनीयान्तराले सच्छिद्रां बलीकमृदं निदध्यात् । आहवनीयादक्षिणप्रान्तेऽश्वगर्दभाजाः प्राङ्मुखाः
 प्रागपराः सुजरसनाबद्धा स्थाप्याः । आहवनीयोत्तरे वैणव्युभयतस्तीक्ष्णा कल्माषी हिरण्ययी वाऽश्रिः
 स्थाप्या । ततः 'अष्टयुहीतं जुहोति सन्ततमुदगृह्णन् युञ्जान इति' (मं भा० का० श्रौ०
 सू० १६. २. ७) ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० १। (२) शु० सं० अ० ११ क० १। (३) शु०
 सं० अ० ११ क० १। (४) शु० सं० अ० ११ क० १। (५) शु० सं० अ० ११ क० २।
 (६) शु० सं० अ० ११ क० २। (७) शु० सं० अ० ११ क० २। (८) शु० सं०
 अ० ११ क० ३। (९) शु० सं० अ० ११ क० ३। (१०) शु० सं० अ० ११ क० ३।

करिष्यत' ऽहुत्यसौ वा ऽआदित्यो बृहज्योतिरेष ऽउ-
 ऽएषोऽग्निरेतमेवेते संस्करिष्यन्तो भवन्ति 'सविता प्रसुवाति
 तानि'ति सवितृप्रसूता ऽएतत्कर्म करवन्नित्येतत् ॥ १५ ॥
 'युञ्जते मन ऽउत युञ्जते धिय' ऽहुति । मनश्चैवैतत्प्राणां-
 श्चैतस्मै कर्मणे युङ्क्ते 'विप्रा विप्रस्ये'ति प्रजापतिर्वै
 विप्रो देवा विप्रा 'वृहंतो विपश्चित्' ऽहुति प्रजापतिर्वै
 बृहन्विपश्चित् 'द्वि होत्रा दध' ऽहुति यद्वा एष चीयते
 तदेष होत्रा विधत्ते चिते ह्येतस्मिन् होत्रा ऽअधिविधीयन्ते
 'वयुर्नाविदित्येष हीदं वयुनमविन्द'देक ऽइदि'त्येको ह्येष-
 ऽइदं स्रवं वयुनमविन्द'न्मही देवस्य सवितुः परिष्कृति-
 रि'ति महती देवस्य सवितुः परिष्कृतिरित्येतत् ॥ १६ ॥
 'युजे वां ब्रह्म पूव्यं नमोभिरि'ति । प्राणो वै ब्रह्म पूव्य-
 मन्नं नमस्तत्तदेषैवाऽऽहुतिरन्नमेतयैव तदाहुत्यै तेनाऽन्नेन
 प्राणानेतस्मै कर्मणे युङ्क्ते 'विश्लोक ऽएतु पस्थेव
 सूररि'ति यथोभयेषु देवमनुष्येषु कीर्त्तिश्लोको यजमानस्य
 स्यादेवमेतदाह 'शृण्वन्तु विश्वे ऽअमृतस्य पुत्रा' ऽहुति
 प्रजापतिर्वा ऽअमृतस्तस्य विश्वे देवाः पुत्रा 'ऽआये धीमानि
 दिव्यानि तस्थुरि'तीमे वै लोका दिव्यानि धामानि
 तद्य एषु लोकेषु देवास्तानेतदाह ॥ १७ ॥ 'यस्यै प्रयाण-

- (१) शु० सं० अ० ११ क० ३ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ४ । (३) शु० सं०
 अ० ११ क० ४ । (४) शु० सं० अ० ११ क० ४ । (५) शु० सं० अ० ११ क० ४ ।
 (६) शु० सं० अ० ११ क० ४ । (७) शु० सं० अ० ११ क० ४ । (८) शु० सं०
 अ० ११ क० ४ । (९) शु० सं० अ० ११ क० ५ । (१०) शु० सं० अ० ११ क० ५ ।
 (११) शु० सं० अ० ११ क० ५ । (१२) शु० सं० अ० ११ क० ५ । (१३) शु०

मद्भवन्न्य ऽद्भ्ययुरि'ति । प्रजापतिर्वा ऽएतदग्रे कर्म्माऽकरोत्त-
 त्ततो देवा ऽअकुर्वन्देवा देवस्य महिमानमोजसे'ति यज्ञो वै
 महिमा देवा देवस्य यज्ञं वीर्यमोजसेत्येतद्यः पार्थि-
 वानि विममे स ऽएतश' ऽइति यद्वै किञ्चाऽस्यां तत्पार्थिवं
 तदेष सर्वं विमिमीते रश्मिभिर्हेनदब्भ्यवतनोति 'रजांशसि
 देवः सविता महिस्वने'तीमे वै लोका रजांशस्यसावादित्यो
 देवः सविता तानेष महिम्ना विमिमीते ॥ १८ ॥ 'देव
 सवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगाये'ति । असौ
 वा ऽआदित्यो देवः सविता यज्ञो भगस्तमेतदाह प्रसुव
 यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगायेति 'दिव्यो गन्धर्वः केतपूः
 केतं नः पुनास्वित्यसौ वा ऽआदित्यो दिव्यो गन्धर्वोऽन्नं
 केतोऽन्नपूरन्नं नः पुनास्वित्येतद्वाचस्पतिर्वाचं नः स्वद-
 त्वि'ति वाग्वा ऽइदं कर्म्म प्राणो वाचस्पतिः प्राणो न-
 ऽइदं कर्म्म स्वदस्वित्येतत् ॥ १९ ॥ 'इमं नो देव सवित-
 र्व्यज्ञं प्रणये'ति । असौ वा ऽआदित्यो देवः सविता यदु
 वा ऽएष यज्ञियं कर्म्म प्रणयति तदुनार्त्तं स्वस्त्युदुचम-
 श्रुते 'देवाव्यमि'ति यो देवानवदित्येतत्सखिविदः सत्रा-
 जितं धनजितं स्वर्जितमि'ति य ऽएतत्सर्वं विन्दादित्ये-
 तदृचे'स्पृचां स्तोमः समर्द्धय गायत्रेण रथन्तरं बृहद्गायत्र-
 वर्त्तनी'ति सामानि 'स्वाहे'ति यजूंषि सैषा त्रयी विद्या

- (१) शु० सं० अ० ११ क० ६ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ६ । (३) शु० सं०
 अ० ११ क० ६ । (४) शु० सं० अ० ११ क० ७ । (५) शु० सं० अ० ११ क० ७ ।
 (६) शु० सं० अ० ११ क० ७ । (७) शु० सं० अ० ११ क० ८ । (८) शु० सं०
 अ० ११ क० ८ । (९) शु० सं० अ० ११ क० ८ । (१०) शु० सं० अ० ११ क० ८ ।
 (११) शु० सं० अ० ११ क० ८ ।

प्रथमं जायते यथैवाऽदोऽमुत्राऽजायतैवमथ यः सोऽग्नि-
रसृज्यतैष स योऽत ऽऊर्द्धमग्निश्चीयते ॥ २० ॥ ताव्ये-
तान्न्यष्टौ सावित्राणि । अष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्नि-
र्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्रेतो भूतः
सिञ्चति तानि नव भवन्ति स्वाहाकारो नवमो नव दिशो
दिशोऽग्निर्नव प्राणाः प्राणा ऽअग्निर्यावानग्निर्यावत्य मात्रा
तावतैवैनमेतद्रेतो भूतः सिञ्चति तानि दश भवन्त्या-
हुतिर्दशमी दशाक्षरा विराड्विराडग्निर्दश दिशो दिशो-
ऽग्निर्दश प्राणाः प्राणा ऽअग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य
मात्रा तावत्तद्भवति ॥ २१ ॥ एतस्यामाहुत्याऽं हु-
तायाम् । अग्निर्देवेभ्य ऽउदक्रामत्ते देवा ऽअब्रुवन्पशुर्वा-
ऽअग्निः पशुभिरिममन्विच्छाम स स्वाय रूपायाऽविर्भवि-
ष्यतीति तं पशुभिरन्वैच्छन्तस् स्वाय रूपायाऽविरभव-
त्तस्मादु हैतत्पशुः स्वाय रूपायाऽविर्भवति गौर्वा गवेऽश्वो
वाऽश्वाय पुरुषो वा पुरुषाय ॥ २२ ॥ तेऽब्रुवन् । यद्यह
सर्वैरन्वेषिष्यामो यातयामा ऽअनुपजीवनीया भविष्यन्ति
यद्यु ऽअसर्वैरसर्वमनुवेत्स्याम ऽहुति त ऽएतमेकं पशुं द्वाभ्यां
पशुभ्यां प्रत्यपश्यन्नासभं गोश्चाऽवेदच्च तद्यदेतमेकं
पशुं द्वाभ्यां पशुभ्यां प्रत्यपश्यन्तस्मादेष ऽएकः सन्दि-
रेताः ॥ २३ ॥ अनद्धा पुरुषं पुरुषात् । एष ह वा ऽअनद्धा-
पुरुषो यो न देवानवति न पितृन् मनुष्यास्तत्सर्वैरह
पशुभिरन्वैच्छन्नो यातयामा ऽअनुपजीवनीया ऽअभवन्
॥ २४ ॥ त्रिभिरन्विच्छति । त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य

मात्रा तावतैवैनमेतद्विच्छति ते पञ्च सम्पदा भव-
 न्ति पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्तवः संवत्सरः संवत्स-
 रोऽग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥ २५ ॥
 ते मौञ्जीभिरभिधानीभिरभिहिता भवन्ति । अग्निर्देवेभ्य-
 ऽउदकामत्स मुञ्जं प्राऽऽविशत्तस्मात्स सुषिरस्तस्मा-
 द्देवाऽन्तरतो धूमरक्त इव सैषा योनिरग्रेष्वङ्गमुजोऽग्नि-
 रिमे पशवो न वै योनिर्गर्भः हिनस्त्यहिंसायै
 योनेर्वै जायमानो जायते योनेर्जायमानो जायाता ऽडुति
 ॥ २६ ॥ त्रिवृतो भवन्ति । त्रिवृद्ध्यग्निरश्वाभिधानी-
 कृता भवन्ति सर्वतो वा ऽअश्वाभिधानी मुखं परिशेते
 सर्वतो योनिर्गर्भं परिशेते योनिरूपमेतत्क्रियते ॥ २७ ॥
 ते प्राञ्चस्तिष्ठन्ति । अश्वः * प्रथमोऽथ रासभोऽथाऽज-
 ऽएव ॥ ह्येतेऽनुपूर्वं व्यद्वै तदश्रु सङ्क्षरितमासीदेष सोऽ-
 श्वोऽथ यत्तदुरसदिवैष रासभोऽथ यः स कपाले रसो लिप्त-
 ऽआसीदेष सोऽजोऽथ यत्तत्कपालमासीदेषा सा मृद्या-
 मेतदाहरिष्यन्तो भवन्त्येतेभ्यो वा ऽएष रूपेभ्योऽग्रे-
 ऽसृज्यत तेभ्य ऽएवैनमेतज्जनयति ॥ २८ ॥ ते दक्षिण-
 तस्तिष्ठन्ति । एतद्वै देवा ऽअविभयुर्व्यद्वै नो यजं दक्षिणतो
 रक्षांशसि नाष्ट्रा न हव्युरिति त ऽएतं वृज्जमपश्यन्नमु-
 मेवाऽऽदित्यमसौ वा ऽआदित्य ऽएषोऽश्वस्त ऽएतेन
 वृज्जेण दक्षिणतो रक्षांशसि नाष्ट्रा ऽअपहत्याऽभयेऽनाष्ट्र-
 ऽएतं व्यज्जमतद्भवत तथैवैतद्यजमान ऽएतेन वृज्जेण

दक्षिणतो रक्षा^१सि नाष्ट्रा ऽअपहृत्याऽभयेऽनाष्ट्रं ऽएतं
 व्यजं तनुते ॥ २९ ॥ दक्षिणत ऽआहवनीयो भवति । *उत्तरत-
 ऽएषाऽब्धिरुपशेते ववृषा वा ऽआहवनीयो योषाऽब्धिर्द-
 क्षिणतो वै ववृषा योषामुपशेतेऽरलिमात्रेऽरस्तिमात्राद्धि
 ववृषा योषामुपशेते ॥ ३० ॥ सा वैणवी स्यात् । अग्नि-
 र्हेवेभ्य ऽउदक्रामत्स वेणुं प्राऽऽविशत्तस्मात्स सुषिरं स-
 ऽएतानि वृश्माण्यभितोऽकुरुत पृषाण्यननुप्रज्ञानाय यत्र-
 यत्र निर्द्वद्वाह तानि कल्माषाण्यभवन् ॥ ३१ ॥ सा कल्माषी
 स्यात् । सा ह्याग्नेयी यदि कल्माषी न द्विन्देदप्यकल्माषी
 स्यात्सुषिरा तु स्यात्सैवाऽऽग्नेयी सैषा योनिरग्नेर्यद्वेणुरग्नि-
 रियं मृत्न वै योनिर्गर्भः हिनस्त्यहिंसायै योनेर्वै जाय-
 मानो जायते योनेर्जायमानो जायाता ऽइति ॥ ३२ ॥
 प्रादेशमात्री स्यात् । प्रादेशमात्रं हीदुमभि वाग्वदत्य-
 रलिमात्री त्वेव भवति बाहुर्वा ऽअरस्तिर्बाहुर्नो वै वीर्यं
 क्रियते वीर्यसम्मिदैव तद्भवति ॥ ३३ ॥ अद्वयतः †क्षु-
 त्स्यात् । अद्वयतरतो हीदं वाचः क्षणुत्सुभयतः क्षणुत्वेव
 भवत्युभयतो हीदं वाचः क्षणुतं व्यदेनया द्वैवं च वदति
 मानुषं चाऽथो यत्सत्यं चाऽनृतं च तस्मादुभयतःक्षणुत्
 ॥ ३४ ॥ यद्वेवोभयतःक्षणुत् । अतो वा ऽअग्नेर्वीर्यं
 यतोऽस्यै क्षणुत्सुभयत ऽएवाऽस्यामेतद्वीर्यं दधाति
 ॥ ३५ ॥ यद्वेवोभयतःक्षणुत् । एतद्वा एनं देवा ऽअनु-

* का० श्रौ० सू० १६, २, ५ ।

† “अभयतः क्षणमन्वतरः क्षणं वा” (आप० श्रौ० सू० १६, १, ७) ।

विद्यैर्बभ्यो लोकेर्बभ्योऽखनँस्तथैवैनमयमेतदनुविद्यैर्बभ्यो
लोकेर्बभ्यः खनति ॥ ३६ ॥ स षदिति खनति । तदेन-
मस्मिँल्लोकात्खनत्यथ यदुद्धोच्चरति तदमुष्माल्लोका-
दथ षदन्तरेण सञ्चरति तदन्तरिक्षलोकात्सर्वेर्बभ्य एवै-
नमेतदेर्बभ्यो लोकेर्बभ्यः खनति ॥ ३७ ॥ * तामादत्ते ।
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ता-
भ्यामाददे गायत्रेण छन्दसाऽङ्गिरस्वदि'ति सवितृप्रसूत-
एवैनामेतदेताभिर्देवताभिरादत्ते गायत्रेण छन्दसाऽथो-
ऽअस्यां गायत्रं छन्दो दधाति 'पृथिव्याः सधस्थदाग्निं
पुरीष्यमङ्गिरस्वदाभरे'ति पशवो वै पुरीषं पृथिव्याऽउप-
स्थादग्निं पशव्यमग्निवदाभरेत्येतत्त्रैष्टुभेन छन्दसाऽङ्गि-
रस्वदि'ति तदेनां त्रैष्टुभेन छन्दसाऽऽदत्तेऽथोऽस्यां त्रैष्टुभं
छन्दो दधाति ॥ ३८ ॥ 'अभिभ्रंसी'ति । अभिभ्रंषा तदेनः
सत्येनाऽऽदत्ते 'नार्यसीति' वृज्जो वा अऽअभिभ्रंषा नारी
न वै योषा कञ्चन हिनस्ति शमयत्येवैनामेतदहिंसायै
'त्वया वयमग्निः शकेम खनितुः सधस्थ ए'तीदं वै
सधस्थं त्वया वयमग्निः शकेम खनितुमस्मिन्सधस्थ-
ऽदुत्येतज्जागतेन छन्दसाऽङ्गिरस्वदि'ति तदेनां जागतेन
छन्दसाऽऽदत्तेऽथो अस्यां जागतं छन्दो दधाति ॥ ३९ ॥
त्रिभिरादत्ते । त्रिवृदग्निर्वायानग्निर्व्यवत्यस्य मात्रा तावतै-

* का० श्रौ० सू० १६. २. ८ क० ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ९ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ९ । (३) शु०
सं० अ० ११ क० ९ । (४) शु० सं० अ० ११ क० १० । (५) शु० सं० अ० ११
क० १० । (६) शु० सं० अ० ११ क० १० । (७) शु० सं० अ० ११ क० १० ।

वैनामतदादत्ते त्रिभिरादायाऽथैनां * चतुर्थेनाऽभिमन्त्रयत-
 ऽएतद्वा ऽएनां देवास्त्रिभिरादायाऽथाऽस्यां चतुर्थेन वीर्य-
 मदधुस्तथैवैनामयमेतत्त्रिभिरादायाऽथाऽस्यां चतुर्थेन वीर्यं
 दधाति ॥ ४० ॥ 'हस्तऽआधाय सविते'ति । हस्ते हस्या-
 ऽऽहिता भवति 'बिभ्रदुबिभ्रमि'ति बिभर्त्ति ह्येनां 'हिरण्य-
 यीमि'ति हिरण्यमी ह्येषा या छन्दोम'व्यग्नेज्योतिर्निचाव्ये'-
 त्यग्नेज्योतिर्दृष्ट्वेतत्पृथिव्या ऽअध्याभरदि'ति पृथिव्यै
 ह्येनदध्याभर'त्यानुष्टुभेन छन्दसाऽङ्गिरस्वदि'ति तदेना-
 मानुष्टुभेन छन्दसाऽऽदत्तेऽथो ऽअस्यामानुष्टुभं छन्दो
 दधाति तान्न्येतान्न्येव छन्दांस्वेषाऽबिभ्रारम्भायैवेयं वैणवी
 क्रियते ॥ ४१ ॥ तां ह्यैके † हिरण्यमी कुर्वन्ति । हिरण्य-
 यीति वा ऽअभ्युक्तेति न तथा कुर्वाचद्वा ऽएषा छन्दां-
 सि तेनैषा हिरण्यममृतः हिरण्यममृतानि छन्दांसि
 ॥ ४२ ॥ तां चतुर्भिरादत्ते । चतुरक्षरा वै सर्वा वाग्-
 त्येकमक्षरमक्षरमिति व्यक्षरं तद्यत्तद्वागित्येकमक्षरं यैवैषा-
 ऽनुष्टुबुत्तमा सा साऽथ षदक्षरमिति व्यक्षरमेतानि तानि
 पूर्वाणि यजूंषि सर्वयैवैतद्वाचाऽग्निं खनति सर्वया वाचा
 सम्भरति तस्माच्चतुर्भिः ॥ ४३ ॥ यद्वेव चतुर्भिः ।
 चतस्रो वै दिशश्चतसृषु तदिधु वाचं दधाति तस्माच्चत-

* का० श्रौ० सू० १३. २. ८ ख ।

(१) छ० सं० अ० ११ क० ११ । (२) छ० सं० अ० ११ क० ११ । (३) छ०
 सं० अ० ११ क० ११ । (४) छ० सं० अ० ११ क० ११ । (५) छ० सं० अ० ११
 क० ११ । (६) छ० सं० अ० ११ क० ११ ।

† का० श्रौ० सू० १६. २. ६ ।

सृष्टु दिक्षु वाग्वदति छन्दोभिश्च यजुर्भिश्चाऽऽदत्ते तदष्टौ
चतस्रो दिशश्चतस्रोऽवाऽन्तरदिशः सर्वासु तदिक्षु वाचं
दधाति तस्मात्सर्वासु दिक्षु वाग्वदति ॥ ४४ ॥ (A)

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[अथादि-पञ्चपशूनामभिमन्त्रणादि]

हस्त ऽएषाऽग्निर्भवत्यथ पशूनभिमन्त्रयते । एतद्वा-
ऽएषु देवा ऽअग्नेषिष्यन्तः पुरस्ताद्वीर्यमदधुस्तथैवैष्वय-
मेतदग्नेषिष्यन्पुरस्ताद्वीर्यं दधाति ॥ १ ॥ † सोऽश्वमभि-
मन्त्रयते । 'प्रतूर्त्तं वाजिन्नाद्रवे'ति यद्वै क्षिप्रं तत्तूर्त्तमथ
यत्क्षिप्रार्क्षेपीयस्तत्प्रतूर्त्तं 'वरिष्ठामनु संव्रतमि'तीयं वै
वरिष्ठं संव्रदिमामनु संव्रतमित्येतद्विवि ते जन्म परम-
मन्तरिक्षे तव नाभिः पृथिव्यामधि योनिरिद्वि'ति तदेन-
मेता देवताः करोत्यग्निं वायुमादित्यं तदुश्चे वीर्यं दधाति
॥ २ ॥ अथ रासभम् । 'युज्जाथां रासभं ययुवमि'त्यय्यु-
चैतद्यजमानं चाह 'ऽस्मिन्न्यामे वृषणवसू' ऽदृत्यस्मि-
न्कर्मणि वृषणवसू ऽदृत्येतदग्निं भरन्तमस्मयुमि'त्यग्निं
भरन्तमस्मत्प्रेषितमित्येतत्तद्वासभे वीर्यं दधाति ॥ ३ ॥
अथाऽजम् । 'योगे-योगे तवस्तरं वाजे-वाजे हवामह'

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ८. १. १;
कठ० १५. ११. १६, १; मै० सं० ११. ७. १; तै० सं० ४. १. १।

† का० श्रौ० सू० १६. २. ९।

(१) शु० सं० अ० ११ क० १२। (२) शु० सं० अ० ११ क० १२। (३) शु०
सं० अ० ११ क० १२। (४) शु० सं० अ० ११ क० १२। (५) शु० सं० अ० ११
क० १२। (६) शु० सं० अ० ११ क० १२। (७) शु० सं० अ० ११ क० १४।

ऽइत्यन्नं वै वाजः कर्मणि-कर्मणि तवस्तरमन्त्रेऽन्ने हवामह ऽइत्येतत्सखायं ऽइन्द्रमूतय ऽइतीन्द्रियवन्तमूतय-
 ऽइत्येतत्तदजे वीर्यं दधाति ॥ ४ ॥ त्रिभिरभिमन्त्रयते । त्रिवृदग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावतैर्वैष्वेतद्वीर्यं दधाति
 ॥ ५ ॥ अथैनान्प्राच ऽउत्क्रमयति । तदेनमेतैः पशुभिर-
 न्निवच्छति नोपस्पृशत्यग्निरेष यत्पशवो नेन्माऽयमग्नि-
 र्हिनसदिति ॥ ६ ॥ सो*ऽश्वमुत्क्रमयति । 'प्रतुर्वन्नेह्यव-
 क्रामन्नशस्तीरि'ति पाप्मा वा ऽअशस्तिस्त्वरमाण ऽएह्य-
 वक्रामन् पाप्मानमित्येतद्बुद्रस्य गाणपत्यं मयोभूरेही'ति
 रौद्रा वै पशवो या ते देवता तस्यै गाणपत्यं मयोभूरे-
 हीत्येतत्तदेनमश्वेनाऽन्निवच्छति ॥ ७ ॥ अथ रासभम् ।
 उर्वन्तैरिशं वीहि स्वस्तिगव्यूतिरभयानि कृण्वन्नि'ति
 यथैव यजुस्तथा बन्धुः 'पूष्णौ सयुजा सहे'तीयं वै पूषा-
 ऽनया सयुजा सहेत्येतत्तदेनः रासभेनाऽन्निवच्छति ॥ ८ ॥
 अथाऽजम् । 'पृथिव्याः सधस्तथादग्निं पुरीष्यमग्निर-
 स्वदाभरे'ति पृथिव्या ऽउपस्तथादग्निं पशव्यमग्निवदाभ-
 रेत्येतत्तदेनमजेनाऽन्निवच्छति ॥ ९ ॥ त्रिभिरन्निवच्छति ।
 त्रिवृदग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावतैर्वैनमेतद्विव-
 च्छति त्रिभिः पुरस्तादभिमन्त्रयते तत्षट् षडृतवः संव-

(१) शु० सं० अ० ११ क० १४ ।

* का० श्रौ० सू० १६. २. १० ।

(२) शु० सं० अ० ११ क० १५ । (३) शु० सं० अ० ११ क० १५ । (४) शु०
 सं० अ० ११ क० १५ । (५) शु० सं० अ० ११ क० १५ । (६) शु० सं० अ० ११
 क० १६ ।

त्सरः संवत्सरोऽग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥१०॥ (B)

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १०४ ॥

[पिण्डमप्रति ब्रह्मादीनामभिगमनादि]

प्रदीप्ता ऽएतेऽग्नयो भवन्ति । अथ मृदमच्छयन्तीमे
वै लोका ऽएतेऽग्नयस्ते यदा प्रदीप्ता ऽअथैत ऽइमे लोकाः
पुरो वा ऽएतदेभ्यो लोकेभ्योऽग्रे देवाः कर्माऽद्वैच्छं-
स्तद्यदेतानग्नीनतीत्य मृदमाहुरति तदेनं पुरैभ्यो लोके-
भ्योऽद्विच्छति ॥ १ ॥ प्राञ्चो यन्ति । प्राची हि दिग्मेः
स्वायामेवैनमेतद्दिश्यद्विच्छति स्वायां दिशि विन्दति
॥ २ ॥ ते * प्रयन्ति । ‘अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदुच्छेम’
ऽइत्यग्निं पशव्यमग्निवदुच्छेम ऽइत्येतत् ॥ ३ ॥ † अथा-
ऽनद्धापुरुषमीक्षते । ‘अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्वरिष्याम’
ऽइत्यग्निं पशव्यमग्निवद्वरिष्याम ऽइत्येतत्तदेनमनद्धा-
पुरुषेणाऽद्विच्छति ॥ ४ ॥ अथ ‡ बल्मीकवपा सुषिरा

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ८. ३. २; कठ० सं० १८. १६, १-३; मै० सं० ११. ७. २; तै० सं० ४. १. २ ।

* का० श्रौ० सू० १६. २. ११ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० १५ ।

† का० श्रौ० सू० १६. २. १३ ।

(२) शु० सं० अ० ११ क० १६ ।

‡ का० श्रौ० सू० १६. २. १४ ।

व्यद्धे निहिता भवति । तामन्वीक्षत ऽइयं वै वल्मीक-
 वपेयमु वा ऽइमे लोका ऽएतद्वा ऽएनं देवा ऽएषु लोकेषु
 विग्राहमैच्छंस्तथैवैनमयमेतदेषु लोकेषु विग्राहमिच्छति
 ॥ ५ ॥ 'अङ्ग्वग्निरुषसामग्रमख्यदि'ति । तदेनमुषःस्वै-
 च्छन्नन्नवहानि प्रथमो जातवेदा' ऽइति तदेनमहःस्वैच्छ-
 न्ननु सूर्यस्य पुरुत्रा च रश्मीनि'ति तदेनः सूर्यस्य
 रश्मिष्वैच्छन्ननु द्यावापृथिवी ऽआततन्थे'ति तदेनं द्यावा-
 पृथिव्योरैच्छंस्तमविन्दंस्तथैवैनमयमेतद्विन्दति तं ख्यद्वा
 परापश्यत्यथ तामवाऽस्यत्यागच्छन्ति मृदम् ॥६॥ * अथा-
 ऽश्वमभिमन्त्रयते । एतद्वै देवा ऽअब्रुवन्पाप्मानमस्याऽपह-
 नामेति श्रमो वै पाप्मा श्रममस्य पाप्मानमपहनामेति
 तस्य श्रमं पाप्मानमपाऽघ्नंस्तथैवाऽस्याऽयमेतच्छ्रमं पाप्मा-
 नमपहन्ति ॥ ७ ॥ 'आगत्य वाज्यद्वानमि'ति । आगतो
 ह्यस्याऽद्धा भवति 'सर्वा मृधो विधूनुत' ऽइति पाप्मा वै
 मृधः सर्वान्पाप्मनो विधूनुत ऽइत्येतत्तस्मादु हैतदुश्वः
 † स्यत्वा 'विधूनुतेऽग्निः सधस्थे महति चक्षुषा निचि-
 कीष' ऽइतीदं वै महत्सधस्थमग्निमस्मिन्महति सधस्थे
 चक्षुषा दिदृक्षत ऽइत्येतत् ॥ ८ ॥ अथैनमाक्रमयति ।
 एतद्वा ऽएषु ऽएतं देवेभ्योऽनुविद्य प्राऽब्रवीद्यथाऽयमिहेवे-

(१) शु० सं० अ० ११ क० १७ । (२) शु० सं० अ० ११ क० १७ । (३) शु०
 सं० अ० ११ क० १७ । (४) शु० सं० अ० ११ क० १७ ।

* का० श्रौ० सू० १६. २. १६ ।

† 'स्यन्त्वा' इति पाठः 'ग च' पुस्तकयोः ।

(५) शु० सं० अ० ११ क० १८ । (६) शु० सं० अ० ११ क० १८ । (७) शु०
 सं० अ० ११ क० १८ ।

त्येवम् ॥ ९ ॥ यद्वेवाऽऽक्रमयति । एतद्वै देवाऽअविभयु-
 र्यद्वै न ऽइममिह रक्षांस्ति नाष्ट्रा न हन्युरिति तस्मा-
 ऽएतं वृज्जमुपरिष्ठादभिगोत्तारमकुर्वन्नमुमेवाऽऽदित्यमसौ
 वा ऽआदित्य एषोऽश्वस्तथैवाऽऽस्माऽअयमेतं वृज्जमुपरि-
 ष्ठादभिगोत्तारं करोति ॥ १० ॥ * 'आक्रम्य वाजिन् ।
 पृथिवीमग्निमिच्छ रुचा त्वमि'ति चक्षुर्वै रुगाक्रम्य त्वं
 वाजिन्पृथिवीमग्निमिच्छ चक्षुषेतद्भूम्यां वृत्त्वाय
 नो ब्रूहि यतः खेनम तं वयमि'ति भूमेस्तत्स्पाशयित्वाय नो
 ब्रूहि यत एनं खनेमेत्येतत् ॥ ११ ॥ अथैनमुन्मृशति † ।
 एतद्वा एनं देवाः प्रोचिवाऽसं वीर्येण समार्द्धयँस्तथैवैनम-
 यमेतत्प्रोचिवाऽसं वीर्येण समर्द्धयति 'द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी
 सधस्थमात्माऽन्तरिक्षः समुद्रो योनिरि'तीत्थमसीत्थमसी-
 त्येवैतदाह 'विख्याय चक्षुषा त्वमभितिष्ठ पृतन्यत' ऽइति
 विख्याय चक्षुषा त्वमभितिष्ठ सर्वान्पाप्मन ऽइत्येतन्नो-
 पस्पृशति वृज्जो वा ऽअश्वो नेन्माऽयं वृज्जो हिनसदिति
 ॥ १२ ॥ अथैनमुत्क्रमयति ‡ । एतद्वै देवाऽअब्रुवन्किमि-
 ममबभ्युत्क्रमिष्याम ऽइति महत्सौभगमिति तं महत्सौ-
 भगमबभ्युदक्रमयँस्तथैवैनमयमेतन्महत्सौभगमबभ्युत्क्रमय-
 'त्युत्क्राम महते सौभगायेत्युत्क्राम महते सौभगमित्येत-

* का० श्रौ० सू० १६. २. १७ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० १९ । (२) शु० सं० अ० ११ क० १९ ।

† का० श्रौ० सू० १६. २. १८ ।

(३) शु० सं० अ० ११ क० २० । (४) शु० सं० अ० ११ क० २० ।

‡ का० श्रौ० सू० १६. २. १९ ।

(५) शु० सं० अ० ११ क० २१ ।

तस्माद्दु हैतदश्वः पशूनां भगितमोऽस्मादास्थानादि'ति
यत्रैतत्तिष्ठसीत्येतद् 'द्रविणोदा' ऽइति द्रविणः॥ ह्येभ्यो
दुदाति 'वाजिन्निति' वाजी ह्येष 'व्ययः॥ स्याम सुमतौ
पृथिव्या ऽअग्निं खनन्त ऽउपस्थे ऽअस्या' ऽइति
व्ययस्यै पृथिव्यै सुमतौ स्यामाऽग्निमस्या ऽउपस्थे खनन्त-
ऽइत्येतत् ॥ १३ ॥ अथैनमुत्क्रान्तमभिमन्त्रयते * । एतद्वा-
ऽएनं देवाः प्रोचिवाः॥सं स्वथा ददिवाः॥सं वन्देतैवमुपाऽस्तु-
वन्मुपाऽमह्यँस्तथैवैनमयमेतदुपस्तौत्युपमहय'त्युदकमीदि'-
त्युदकमीद् 'द्रविणोदा' ऽइति द्रविणः॥ ह्येभ्यो दुदाति
'वाज्यवे'ति वाजी च ह्येषोऽर्वाचाऽकः सुलोकः सुकृतं
पृथिव्यामि'त्यकरः सुलोकः सुकृतं पृथिव्यामित्येत-
'ततः खनेम सुप्रतीकमग्निमि'ति तत ऽएनं खनेमेत्ये-
तत्सुप्रतीकमिति सर्वतो वा ऽअग्निः सुप्रतीकः 'स्वोरु-
ह्माणा ऽअधि नाकमुत्तममि'ति स्वर्गो वै लोको नाकः
स्वर्गं लोकः रोहन्तोऽधि नाकमुत्तममित्येतत्तं दक्षिणतोप-
सङ्क्रमयति यत्रेतारौ पशू भवतस्ते दक्षिणतः प्राश्चस्ति-
पृच्छन्ति स य ऽएवाऽमुत्र दक्षिणतः स्थानस्य बन्धुः सोऽत्र
॥१४॥ अथोपविश्य मृदमभिजुहोति । एतद्वै देवा ऽअब्रुवँश्चे-

(१) शु० सं० अ० ११ क० २१ । (२) शु० सं० अ० ११ क० २१ । (३) शु०
सं० अ० ११ क० २१ । (४) शु० सं० अ० ११ क० २१ । (५) शु० सं० अ० ११
क० २१ ।

* का० श्रौ० सू० १६. २. २० ।

(६) शु० सं० अ० ११ क० २२ । (७) शु० सं० अ० ११ क० २२ । (८)
शु० सं० अ० ११ क० २२ । (९) शु० सं० अ० ११ क० २२ । (१०) शु० सं०
अ० ११ क० २२ ।

तयद्धमिति चितिमिच्छतेति वाऽव तदब्रुवँस्ते चेतयमाना-
 ऽएतामाहुतिमपश्यँस्तामजुहवुस्ता७ हुत्वेमाँल्लोकानुखाम-
 पश्यन् ॥ १५ ॥ तेऽब्रुवन् । चेतयद्धमेवेति चितिमिच्छ-
 तेति वाऽव तदब्रुवँस्ते चेतयमाना ऽएतां द्वितीयामाहुति-
 मपश्यँस्तामजुहवुस्ता७ हुत्वा विश्वज्योतिषोऽपश्यन्नेता
 देवता ऽअग्निं वायुमादित्यमेता ह्येव देवता विश्वज्योति-
 स्तथैवैतद्यजमान ऽएते ऽआहुती हुत्वेमाँश्च लोकानुखां
 पश्यत्येताश्च देवता विश्वज्योतिषो व्यतिषक्ताब्ध्यां
 जुहोतीमाँश्च तल्लोकानेताश्च देवता व्यतिषजति ॥ १६ ॥
 यद्वैवेते ऽआहुती जुहोति । मृदं च तदपश्च प्रीणाति
 ते ऽइष्ट्वा प्रीत्वाऽथैने सम्भरति व्यतिषक्ताब्ध्यां जुहोति
 मृदं च तदपश्च व्यतिषजति ॥ १७ ॥ आज्येन *
 जुहोति । वज्जो वा ऽआज्यं वज्जमेवाऽस्मा ऽएतदभि-
 गोप्तारं करोत्यथो रेतो वा ऽआज्यः रेत ऽएवैतस्मिन्नति
 सुवेण ववृषा वै सुवो ववृषो वै रेतः सिञ्चति स्वाहाकारेण
 ववृषा वै स्वाहाकारो ववृषा वै रेतः सिञ्चति ॥ १८ ॥ 'आ
 त्वा जिघर्म्मि मनसा घृतेने'ति । आत्वा जुहोमि मनसा च
 'घृतेने' चेत्येतत्प्रतिक्षिप्यन्तं भुवनानि विश्वे'ति प्रत्यङ् ह्येष
 सर्वाणि भुवनानि क्षियति 'पृथुं तिरश्चा वयसा बृहन्तमि'ति
 पृथुर्वा ऽएष तिर्यङ् वयसो बृहन्धूमेन 'व्यचिष्टमन्नै रभसं
 दृशानमि'त्यवकाशवन्तमन्नैरन्नादं दीप्यमानमित्येतत् ॥ १९ ॥

* का० श्रौ० सू० १६. २. २२ क ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० २३ । (२) शु० सं० अ० ११ क० २३ । (३) शु० सं०
 अ० ११ क० २३ । (४) शु० सं० अ० ११ क० २३ । (५) शु० सं० अ० ११ क० २३ ।

‘आ विश्वतः प्रत्यञ्चं जिघर्मी’ति । आ सर्वतः प्रत्यञ्चं
 जुहोमीत्येतद‘रक्षसा मनसा तज्जुषेते’त्यहीडमानेन मनसा
 तज्जुषयेत्येतन्मर्ष्यश्री स्पृहयद्वर्णोऽअग्निरिति मर्ष्य-
 श्रीर्ह्येष स्पृहयद्वर्णोऽग्निर्ब्राह्मिमृशे तन्वा जर्भुराण’ इति
 न ह्येषोऽभिमृशे तन्वा दीप्यमानो भवति ॥ २० ॥
 द्वाब्ध्यामभिजुहोति । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्ध्यावा-
 नग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्रेतो भूतः सिञ्चत्या-
 ग्नेयीब्ध्यामग्निमेवैतद्रेतो भूतः सिञ्चति ते यदाग्नेर्ध्यौ
 तेनाऽग्निरथ यस्त्रिष्टुभौ तेनेन्द्र एनेन्द्राग्नोऽग्निर्ध्यावान-
 ग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्रेतो भूतः सिञ्चतीन्द्राग्नी
 वै सर्वे देवाः सर्वदेवत्योऽग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा
 तावतैवैनमेतद्रेतो भूतः सिञ्चति ॥ २१ ॥ * अश्वस्य
 † पदे जुहोति । अग्निरेष यदश्वस्तथो हाऽस्यैतेऽअग्नि-
 मत्येवाऽऽहुती हुते भवतः ॥ २२ ॥ अथैनं परिलिखति ।
 मात्रामेवाऽस्मा एतत्करोति यथैतावानसीत्येवम् ॥ २३ ॥
 यद्वैैनं परिलिखति । एतद्वै देवाऽअविभयुर्ध्वद्वै न-
 ऽइममिह रक्षाधंसि नाष्ट्रा न हन्युरिति तस्मा-
 ऽएतां पुरं पृथ्वश्चैवैतथैवाऽस्माऽअयमेतां पुरं परिश्र-
 यत्यब्ध्या वृज्जो वा ऽअब्धिर्वृज्जमेवाऽस्मा एतदभि-
 गोप्तारं करोति सर्वतः परिलिखति सर्वत एवाऽस्मा एतं

(१) शु० सं० अ० ११ क० २४ । (२) शु० सं० अ० ११ क० २४ ।

(३) शु० सं० अ० ११ क० २४ । (४) शु० सं० अ० ११ क० २४ ।

* अत्र शतम् ३६०० ।

† का० श्रौ० सू० १६. २. २२. ख ।

वृज्जमभिगोष्ठारं करोति त्रिष्कृत्वः * परिलिखति त्रिवृत-
मेवाऽस्ममा ऽएतं वृज्जमभिमोष्ठारं करोति ॥ २४ ॥ 'परि-
वाजपतिः कविः । परि त्वाऽग्ने पुरं वयं, त्वमग्ने द्युभिरि'त्य-
ग्निमेवाऽस्ममा ऽएतदुपस्तुत्य वर्म्म करोति परिवतीभिः
परीव हि पुर ऽआग्नेयीभिरग्निपुरा मेवाऽस्ममा ऽएतत्करोति
सा हैषाऽग्निपुरा दीप्यमाना तिष्ठति तिसृभिस्त्रिपुर-
मेवाऽस्ममा ऽएतत्करोति तस्मादु हैतत्पुरां परमः रूपं
यत्त्रिपुरः स वै वर्षीयसा-वर्षीयसा च्छन्दसा परां-परां लेखां
वरीयसीं करोति तस्मात्पुरां परां-परा वरीयसी लेखा
भवन्ति लेखा हि पुरः ॥ २५ ॥ अथैनमस्यां खनति ।
एतद्वै देवा ऽअविभयुर्ध्वै न ऽइममिह रक्षाधंसि नाष्ट्रा न
हन्न्युरिति तस्मा ऽइमामेवाऽऽत्मानम कुर्वन्गुप्त्या ऽआ-
त्माऽऽत्मानं गोप्स्यतीति सा समंबिला स्यात्तदस्येयमात्मा
भवति यद्वेव समम्बिला योनिर्वा ऽइयः रेत ऽइदं व्यद्वै
रेतसो योनिमतिरिच्यतेऽमुया तद्भवत्यथ यन्न्यूनं वृद्धं
तदेतद्वै रेतसः समृद्धं यत्समम्बिलं चतुःशक्तिरेष
कूपो भवति चतस्रो वै दिशः सर्वाभ्य ऽएवैनमेतद्दिग्भ्यः
खनति ॥ २६ ॥ (c)

तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

* का० श्रौ० सू० १६. २. २३ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० २५-२७ ।

(c) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श्रौ० ८. ३. २; कठ०
सं० १९. १. ३; कपि० सं० ३०. १; मै० सं० ११. ७. २; तै० सं० ४. १. २ ।

[मृत्खननम्, कृष्णाजिनास्तरणम्, पुष्करपर्णनिधानादिकं च]

अथैनमत्तः * खनत्येव । एतद्वा ऽएनं देवा ऽअनु-
विद्याऽखनँस्तथैवैनमयमेतदनुविद्य खनति 'देवस्य त्वा
सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां पृथि-
व्याः सधस्तादग्निं पुरीष्यमद्भिरस्वत्खनामी'ति सवि-
तृप्रसूत ऽएवैनमेतदेताभिर्देवताभिः पृथिव्या ऽउपस्था-
दग्निं पशव्यमग्निवत्खनति ॥ १ ॥ 'ज्योतिष्मन्तं त्वाऽग्ने
सुप्रतीकमि'ति । ज्योतिष्माद्वा ऽअयमग्निः सुप्रतीको-
'उज्ज्वलेण भानुना दीद्यतमि'त्यजस्वेणाऽर्चिषा दीप्यमान-
मित्येतच्छिवं प्रजाभ्योऽहिंसन्तं पृथिव्याः सधस्ता-
दग्निं पुरीष्यमद्भिरस्वत्खनाम' इति शिवं प्रजाभ्योऽहिं-
सन्तं पृथिव्या ऽउपस्थादग्निं पशव्यमग्निवत्खनाम
ऽइत्येतत् ॥ २ ॥ द्वाभ्यां खनति । द्विपाद्यजमानो
यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावित्यस्य मात्रा तावतैवैनमेत-
त्खनत्यथो द्वयश्च ह्येवैतद्रूपं मृच्छाऽऽपश्च ॥३॥ स वै खनामि
खनाम इति खनति । खनामीति वा ऽएतं प्रजापतिर-
खनत्खनाम इति देवास्तस्मात्खनामि खनाम इति
॥ ४ ॥ स वा ऽअभ्यां खनन् । वाचा खनामि खनामऽ
इत्याह वाग्वा ऽअभिरारम्भायैवेयं वैणवी क्रियते वाचा
वा ऽएतमभ्यां देवा ऽअखनँस्तथैवैनमयमेतद्वाचैवाऽभ्यां

* का० श्रौ० सू० १६. २. २४ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० २८ । (२) शु० सं० अ० ११ क० २८ । (३) शु०
सं० अ० ११ क० २८ । (४) शु० सं० अ० ११ क० २८ । (५) शु० सं० अ०
११ क० २८ ।

खनति ॥ ५ ॥ अथैनं कृष्णाजिने सम्भरति । यज्ञो वै
 कृष्णाजिनं व्यज् ऽएवैनमेतत्सम्भरति लोमतश्छन्दां॑सि वै
 लोमानि च्छन्दः स्वेवैनमेतत्सम्भरति तत्तूष्णीमुपस्तृणाति
 यज्ञो वै कृष्णाजिनं प्रजापतिर्वै यज्ञोऽनिरुक्तो वै प्रजापति
 रुत्तरतस्तस्योपरि बन्धुः प्राचीनग्रीवे तद्धि देवत्रा ॥ ६ ॥
 अथैनं * पुष्करपर्णं सम्भरति । योनिर्वै पुष्करपर्णं व्योनौ
 तद्वेतः सिञ्चति यद्वै योनौ रेतः सिञ्च्यते तत्प्रजनिष्णु
 भवति तन्मन्त्रेणोपस्तृणाति वाग्वै मन्त्रो वाक् पुष्करपर्णम्
 ॥ ७ ॥ 'अपां पृष्ठमसि योनिरग्नेरि'ति । अपां
 ह्येतत्पृष्ठं व्योनिर्ह्येतदग्नेः 'समुद्रमभितः पिन्वमानमि'ति
 समुद्रो ह्येतदभितः पिन्वते 'वृद्धमानो महौ॑ ॥ ऽआ च
 पुष्कर' ऽइति वृद्धमानो महीयस्व पुष्कर ऽइत्येतद्दिवो
 मात्रया वरिष्मणा प्रथस्वेत्यनुविमाष्ट्यसौ वा ऽआदित्य-
 ऽएषोऽग्निर्न्नो हैतमन्यो दिवो वरिमा यन्तुमर्हति द्यौर्भू-
 त्वैनं व्यच्छेत्येवैतदाह ॥ ८ ॥ तदुत्तरं कृष्णाजिनादुप-
 स्तृणाति । यज्ञो वै कृष्णाजिनमियं वै कृष्णाजिनमियमु
 वै यज्ञोऽस्यां हि यज्ञस्तायते द्यौष्पुष्करपर्णमापो वै द्यौरापः
 पुष्करपर्णमुत्तरो वा ऽअसावस्यै ॥ ९ ॥ [अर्धप्रपाठकः ॥ ५७ ॥]
 अथैने ऽअभिमृशति † । संज्ञामेवाऽऽब्ध्यामेतत्करोति 'शर्म च

* का० श्रौ० सू० १६. २. २१, २६ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० २९ । (२) शु० सं० अ० ११ क० २९ । (३) शु०
 सं० अ० ११ क० २९ ।

† का० श्रौ० सू० १६. २. २७ ।

(४) शु० सं० अ० ११ क० ३० ।

स्थो वृम्मं च स्थ' ऽइति शृम्मं च ह्यस्यैते वृम्मं 'चाऽच्छिद्रे बहुले ऽउमे' ऽइत्यच्छिद्रे ह्येते बहुले ऽउमे 'व्यचैस्वती संवसाथामि'त्यवकाशवती संवसाथामित्येत'दृत्तमग्निं पुरीष्यमिति विभृतमग्निं पशव्यमित्येतत् ॥१०॥ 'संवसाथां स्वर्विदा । समीची ऽउरसात्मने'ति संवसाथामेनं स्वर्विदा समीची ऽउरसा चाऽऽत्मना चेत्येत'दग्निमन्तवर्भरिष्यन्ती ज्योतिष्मन्तमजस्रमिदिति'त्यसौ वा ऽआदित्य ऽएषोऽग्निः स ऽएष ज्योतिष्मानजस्रस्तमेते ऽअन्तरा विभृतस्तस्मादाह ज्योतिष्मन्तमजस्रमिदिति ॥ ११ ॥ द्वाब्ध्यामभिमृशति । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवाऽऽब्ध्यामेतत्संज्ञां करोत्यथो द्वयं ह्येवैतद्रूपं कृष्णाजिनं च पुष्करपर्णं च ॥ १२ ॥ (A)

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[मृत्पिण्डाभिर्भक्षणादि]

अथ मृत्पिण्डमभिमृशति * । 'पुरीष्योऽसी'ति पशव्योऽसीत्येत 'द्विश्चभरा' ऽइत्येष हीदः सर्वं विभर्त्यर्धवा त्वा प्रथमो निरमन्थदग्न' ऽइति प्राणो वा ऽअथर्वा प्राणो

(१) शु० सं० अ० ११ क० ३० । (२) शु० सं० अ० ११ क० ३० । (३) शु० सं० अ० ११ क० ३० । (४) शु० सं० अ० ११ क० ३१ । (५) शु० सं० अ० ११ क० ३१ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ८. ३. १; कठ० सं० १६. १. ३; कपि० सं० ३०. १; मै० सं० १. ७. २, ३; तै० सं० ४. १. २-४ ।

* का० श्रौ० सू० १६. २. २८ ।

(६) शु० सं० अ० ११ क० ३२ । (७) शु० सं० अ० ११ क० ३२ । (८) शु० सं० अ० ११ क० ३२ ।

वा ऽएतमग्रे निरमन्थत्तद्योऽसावग्रेऽग्निरसृज्यत सोऽसीति
तदाह तमेवैनमेतत्करोति ॥ १ ॥ अथैनं परिगृह्णाति । अबभ्या
च दक्षिणतो हस्तेन च हस्तेनैवोत्तरतः स्त्वाग्ने पुष्करा-
दध्यथर्वा निरमन्थतेत्यापो वै पुष्करं प्राणोऽथर्वा प्राणो
वा ऽएतमग्रेऽद्भ्यो निरमन्थन्मूध्नों विश्वस्य बाधत'
ऽइत्यस्य सर्वस्य मूध्नं ऽइत्येतत् ॥ २ ॥ 'तमु त्वा दध्यङ्
ऋषिः पुत्र ऽईधे ऽअथर्वण' ऽइति वाग्वै दध्यङ्ङार्थवणः स-
ऽएनं तत ऽएन्ध 'वृत्रहृणं पुरं दराभि'ति पाप्मा वै वृत्रह
पाप्महृणं पुरन्दरमित्येतत् ॥ ३ ॥ 'तमु त्वा पात्थ्यो वृषा ।
समीधे दस्युहुन्तमभि'ति मनो वै पात्थ्यो वृषा स ऽएनं
तत ऽएन्ध 'धनंजयः रणे रण' ऽइति यथैव यजुस्तथा
बन्धुः ॥ ४ ॥ गायत्रीभिः । प्राणो गायत्री प्राणमेवाऽस्मि-
न्नेतद्दधाति तिसृभिस्त्रयो वै प्राणाः प्राण ऽउदानो
व्यानस्तानेवाऽस्मिन्नेतद्दधाति तासां नव पदानि नव वै
प्राणाः सप्त शीर्षन्नवाञ्चौ द्वौ तानेवाऽस्मिन्नेतद्दधाति
॥ ५ ॥ अथैते त्रिष्टुभा ऽउत्तरे भवतः । आत्मा वै त्रिष्टु-
वाऽऽत्मानमेवाऽस्यैताबभ्याथ संस्करोति 'सीदं होता स्व ऽउ
लोके चिकित्वा'नित्यग्निर्वै होता तस्यैष स्वो लोको यत्कृ-
ष्णाजिनं चिकित्वा निति विद्वानित्येतत्सार्द्धया यज्ञः सुकृ-
तस्य योनावि'ति कृष्णाजिनं वै सुकृतस्य योनिर्देवावीर्दे-

(१) शु० सं० अ० ११ क० ३२ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ३२ । (३) शु०
सं० अ० ११ क० ३३ । (४) शु० सं० अ० ११ क० ३३ । (५) शु० सं० अ० ११
क० ३४ । (६) शु० सं० अ० ११ क० ३४ । (७) शु० सं० अ० ११ क० ३५ । (८) शु०
सं० अ० ११ क० ३५ । (९) शु० सं० अ० ११ क० ३५ ।

वान्हविषा यजासी'ति देवः सन्देवानवन्हविषा यजा-
सी'ति * देवः सन्देवानवन्हविषा यजासीत्येतद्गुणे बृहद्य-
जमाने ब्रयोधा' ऽइति यजमानायाऽऽशिषमाशास्ते ॥ ६ ॥
'नि होता होतृषदने विदान' ऽइति । अग्निर्वै होता कृष्णा-
जिनः होतृषदनं विदान ऽइति विद्वानित्येतत्त्वेषो दीदिवाँ २॥
ऽअसदस्सुदक्ष' ऽइति त्वेषो दीप्यमानोऽसदस्सुदक्ष-
ऽइत्येतत्तदुदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठ' ऽइत्यदब्धव्रत प्रमति-
र्ह्येष वसिष्ठः 'सहस्रम्भरः शुचिजिह्वो ऽअग्निरिति सर्वं वै
सहस्रः सर्वम्भरः शुचिजिह्वोऽग्निरित्येतद् द्वाब्ध्यामाग्ने-
यीब्ध्यां त्रिष्टुब्ध्यां तस्योक्तो बन्धुः ॥ ७ ॥ अथैषा बृहत्पु-
त्तमा भवति । बृहती वा ऽएष सञ्चितोऽभिसम्पद्यते यादृग्न्यै
योनौ रेतः सिच्यते तादृग्जायते तद्यदेतामत्र बृहतीं
करोति तस्मादेष सञ्चितो बृहतीमभि सम्पद्यते ॥ ८ ॥
'सः सीदस्व महौ २॥ ऽअसी'ति । इदमेवैतद्रेतः सिक्तः
सः सादयति तस्माद्योनौ रेतः सिक्तः सः सीदति
'शोचस्व देववीतम' ऽइति दीप्यस्व देववीतम ऽइत्ये-
तद्विधूममग्ने ऽअरुषं मियेज्य सृज प्रशस्त दर्शतमि'ति
यदा वा ऽएष समिज्यतेऽथैष धूममरुषं विसृजते दर्शत-
मिति ददृश ऽइव ह्येषः ॥ ९ ॥ ताः षट् सम्पद्यन्ते ।
षट्सुतवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्ह्यवानग्निर्ह्यवत्यस्य मात्रा

* 'देवः सन्देवानवन्हविषा यजासि' एष ग्रन्थः 'क' पुस्तके नास्ति ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ३५ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ३६ । (३) शु०
सं० अ० ११ क० ३६ । (४) शु० सं० अ० ११ क० ३६ । (५) शु० सं० अ० ११
क० ३६ । (६) शु० सं० अ० ११ क० ३७ । (७) शु० सं० अ० ११ क० ३७ ।
(८) शु० सं० अ० ११ क० ३७ ।

तावत्तद् भवति यद्वेव संवत्सरमभि सम्पद्यते तद् बृहती-
मभिसम्पद्यते बृहती हि संवत्सरो द्वादश पौर्णमास्यो
द्वादशाऽष्टका द्वादशाऽमावास्यास्तत्षट्त्रिंशत्षट्त्रिं-
शदक्षरा बृहती तं दक्षिणतऽउदञ्चमाहरति दक्षिणतो
वा ऽउदग्योनौ रेतः सिच्यत ऽएषो ऽअस्यैतर्हि योनि-
रविच्छेदमाहरति रेतसोऽविच्छेदाय ॥ १० ॥ (B)

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[उदकनिनयनादि]

अथ तत्राऽप * ऽउपनिनयति । यद्वा ऽअस्यै क्षतं व्यद्वि-
लिष्टमद्भिर्वै तत्सन्धीयतेऽद्भिरेवाऽस्या ऽएतत्क्षतं विलिष्टं
सन्तनोति सन्दधाति ॥ १ ॥ ‘अपो देवीरूप सृज । मधु-
मतीरक्षमाय प्रजाब्भ्य’ ऽइति रसो वै मधु रसवतीरयक्ष्म-
त्वाय प्रजाब्भ्य ऽइत्येतत्तासौमास्थानादुज्जिहतामोषधयः
सुपिप्पला’ ऽइत्यपां वा ऽआस्थानादुज्जिहतऽओषधयः सुपि-
प्पलाः ॥ २ ॥ अथैनां वायुना † सन्दधाति । यद्वाऽअस्यै क्षतं
व्यद्विलिष्टं वायुना वै तत्सन्धीयते वायुनैवाऽस्याऽएतत्क्षतं
विलिष्टं सन्तनोति सन्दधाति ॥ ३ ॥ [काण्डस्यार्धम् ॥ २६५॥]

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ८. ४. २ । कठ०
सं० १६. ३; कपि० सं० ३०. ३; मै० सं० ११. ७. ४; तै० सं० ४. १. ३ ।

* का० श्रौ० सू० १६. ३. १ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ३८ ।

(२) शु० सं० अ० ११ क० ३८ ।

† का० श्रौ० सू० १६. ३. २ ।

‘सं ते वायुर्मातरिश्वा दधात्वि’ति । अयं वै वायुर्मातरिश्वा
 योऽयं पवत ‘उत्तानाया हृदयं व्यद्विकस्तमि’त्युत्तानाया
 ह्यस्याऽएतद्धृदयं विकस्तं ‘व्यो देवानां चरसि प्राणथेने’त्येष
 हि सर्वेषां देवानां चरति प्राणथेन ‘कस्मै देव वषट्स्तु तुभ्य-
 मि’ति प्रजापतिर्वै कस्तस्माऽएवैतदिमां वषट्करोति नो
 हैतावत्यन्याहुतिरस्ति यथैषा ॥ ४ ॥ अथैनां दिग्भिः
 सन्दधाति । यद्वाऽअस्यै क्षतं व्यद्विलिष्टं दिग्भिर्वै तत्सं-
 धीयते दिग्भिरेवाऽस्याऽएतत्क्षतं विलिष्टं सन्तनोति स-
 ऽइमां चेमां च दिशौ सन्दधाति तस्मादेते दिशौ संहिते-
 ऽअथेमां चेमां च तस्माद्वैते संहित ऽइत्यग्रेऽथेति
 ऽअथेत्यथेति तदक्षिणावृत्तद्धि देवत्राऽनयाऽनया वै भेषजं
 क्रियतेऽनयैवैनामेतद्विषज्यति ॥ ५ ॥ अथ कृष्णाजिनं
 च पुष्करपर्णं च समुद्रह्णाति । योनिर्वै पुष्करपर्णं योन्न्या
 तद्रेतः सिक्तः समुद्रह्णाति तस्माद्योन्न्या रेतः सिक्तः
 * समुद्रह्यते ‘सुजातो ज्योतिषा सह शर्म ब्रूथमासदु-
 त्स्व’रिति सुजातो ह्येष ज्योतिषा सह शर्म चैतद्ब्रूथं च
 श्वश्चाऽऽसीदति ॥ ६ ॥ अथैनमुपनहति । योनौ तद्रेतो युनक्ति
 तस्माद्योनौ रेतो युक्तं न निष्पद्यते योक्तेण योक्तेण हि
 योग्यं युञ्जन्ति मौञ्जेन त्रिवृता तस्योक्तो बन्धुः ॥ ७ ॥ तत्प-
 र्यस्यति । वासोऽअग्रे विश्वरूपः संव्ययस्व विभाव-

(१) शु० सं० अ० ११ क० ३९ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ३९ । (३) शु०
 सं० अ० ११ क० ३९ । (४) शु० सं० अ० ११ क० ३९ ।

* का० श्रौ० सू० १६. ३. ४ ।

(५) शु० सं० अ० ११ क० ४० । (६) शु० सं० अ० ११ क० ४० ।

सवि'ति वरुण्यया वै यज्ञे रज्जुरवरुण्यमेवैनदेतत्कृत्वा यथा
 ब्रासः परिधापयेदेवं परिधापयति ॥ ८ ॥ अथैनमादायोत्ति-
 ष्ठति । असौ वा ऽआदित्य ऽएषोऽग्निरमुं तदादित्यमुत्था-
 पय'त्युदुं तिष्ठ स्वद्धरे'त्यद्धरो वै यज्ञ ऽउदु तिष्ठ सुय-
 ज्ञियेत्येत'दुवां नो देव्या धिये'ति या ते देवी धीस्तया
 नोऽवेत्येतद्'दृशे च भासा बृहता सुशुक्निरिति दर्शनाय
 च भासा बृहता सुशुक्निरित्येतदग्ने 'याहि सुशस्तिभि'
 रिति ये वोढारस्ते सुशस्तय ऽआऽग्ने याहि वोढुभिरित्येतत्
 ॥ ९ ॥ अथैनमित ऽऊर्द्ध * प्राञ्चं प्रगृह्णाति । असौ वा-
 ऽआदित्य ऽएषोऽग्निरमुं तदादित्यमित ऽऊर्द्ध प्राञ्चं
 दधाति तस्मादसावादित्य ऽइत ऽऊर्द्धः प्राङ् धीयत'ऽऊर्द्ध-
 ऽऊ षु ण ऽऊतये तिष्ठ देवो न सविते'ति यथैव
 यजुस्तथा बन्धु'रूद्धो ब्राजस्य सनिते'त्यूद्धो वा ऽएष
 तिष्ठद्ब्राजमन्नः सनोति 'यदग्निर्वाघद्भिर्विह्वया-
 मह' ऽइति रश्मयो वा ऽएतस्याऽञ्जयो वाघतस्तानेतदाह
 परोबाहु प्रगृह्णाति परोबाहु ह्येष ऽइतोऽथैनमुपाऽवहरति
 तमुपाऽवहृत्योपरिनाभि धारयति तस्योपरि बन्धुः ॥१०॥ (C)
 चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

(१) शु० सं० अ० ११ क० ४१ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ४१ । (३) शु०
 सं० अ० ११ ४१ । (४) शु० सं० अ० ११ क० ४१ ।

* का० श्रौ० सू० १६. ३. ७ ।

(५) शु० सं० अ० ११ क० ४२ । (६) शु० सं० अ० ११ क० ४२ । (७) शु० सं०
 अ० ११ क० ४२ ।

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ८. ४. २; कठ०
 सं० १६. ३; कपि० सं० ३०. ३; मै० सं० ११. ४. ४; तै० सं० ४. १. ४ ।

[अश्वदिपञ्चपशूनामभिमन्त्रणादि]

हस्त ऽएष भवत्यथ पशूनभिमन्त्रयते । एतद्वा ऽएषु
 देवाः सम्भरिष्यन्तः पुरस्ताद्वीर्यमदधुस्तथैवैष्वयमेतत्स-
 म्भरिष्यन्पुरस्ताद्वीर्यं दधाति ॥ १ ॥ सोऽश्वमभिमन्त्रयते ।
 * 'सु जातो गृध्रो ऽसि रोदस्योरि'तीमे वै द्यावापृथिवी
 रोदसी तयोरेष जातो गृध्रोऽग्रे चारुर्विभृत ऽओषधी-
 ष्विति सर्वासु ह्येष चारुर्विभृत ऽओषधिषु 'चित्रः
 शिशुः परितमांस्थकूनिति' चित्रो वा ऽएष शिशुः
 परेण तमांस्थकूनतिरोचते 'प्र मातृबभ्यो ऽअधि कनि-
 क्रदद्वा' ऽइत्योषधयो वा ऽएतस्य मातरस्ताबभ्य ऽएष
 कनिक्रदस्त्रैति तदुश्चे वीर्यं दधाति ॥ २ ॥ अथ रासभः ।
 'स्थिरो भव वीद्वङ्ग ऽआशुर्भव वाज्यर्वन्नि'ति स्थिरश्च
 भव वीद्वङ्गश्चाऽऽशुश्च भव वाजी चाऽर्वन्त्येतत्पृथुर्भव
 सुषदस्त्वमग्नेः पुरीषवाहन' ऽइति पृथुर्भव सुशीमस्त्व-
 मग्नेः पशव्यवाहन ऽइत्येतत्तद्रासभे वीर्यं दधाति ॥ ३ ॥
 अथाऽजः । 'शिवो भव प्रजाबभ्यो मानुषीबभ्यस्त्वमङ्गिर'
 ऽइत्यङ्गिरा वा ऽअग्निराग्नेयोऽजः शमयत्येवैनमेतदहिः
 सायै 'मा द्यावापृथिवी ऽअभिश्चीर्माऽन्तरिक्षं मा वृनस्प-
 तीनि'त्येतत्सर्वं मा हिंसीरित्येतत्तदजे वीर्यं दधाति ॥ ४ ॥

* का० श्रौ० सू० १६. ३. ८ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ४३ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ४३ । (३) शु०
 सं० अ० ११ क० ४३ । (४) शु० सं० अ० ११ क० ४३ । (५) शु० सं० अ० ११
 क० ४४ । (६) शु० सं० अ० ११ क० ४४ । (७) शु० सं० अ० ११ क० ४५ ।
 (८) शु० सं० अ० ११ क० ४६ ।

त्रिभिरभिमन्त्रयते । त्रिवृदग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा
 तावतैष्वेवैतद्दीर्घं दधाति ॥ ५ ॥ अथैनमेतेषां पशूनामु-
 परिष्टात् प्रगृह्णाति । तदेनमेतैः पशुभिः सम्भरति नोप-
 स्पृशति वृज्जो वै पशवो रेत इदं नेदिदः रेतो
 वृज्ज्रेण हिनसानीत्यथो ऽअग्निरयं पशव इमे नेदयम-
 ग्निरिमान्पशून्निहनसदिति ॥ ६ ॥ तमश्वस्योप-
 रिष्टात्प्रगृह्णाति * । 'प्रैतु वाजी कनिक्रददिति' प्रैतु
 वाजी कनिक्रद्यमान इत्येतन्नानेदद्रासभः पत्वे'ति तद-
 श्वस्य यजुषि रासभं निराह तद्रासभे शुचं दधाति 'भर-
 न्नाग्निं पुरीष्यं मा पाद्यायुषः पुरे'ति भरन्नग्निं पशव्व्यं
 मो ऽअस्मात् कर्मणः पुरा पाद्रीत्येतत्तदेनमश्वेन सम्भ-
 रति ॥ ७ ॥ अथ रासभस्य । 'वृषाऽग्निं वृषणं भरन्नि'
 ति वृषा वा ऽअग्निवृषा रासभः स वृषा वृषणं भर-
 त्यपां 'गर्भः समुद्रियमि'त्यपाः ह्येष गर्भः समुद्रिय-
 स्तदेनः रासभेन सम्भरति ॥ ८ ॥ अथाऽपाऽऽदत्ते ।
 'अग्नः ऽआ याहि वीत्य' इत्यवितव इत्येतत्तदेनं ब्रह्मणा
 यजुषैतस्माच्छौद्राद्वर्णादपाऽऽदत्ते ॥ ९ ॥ अथाऽजस्य ।
 'ऋतः सत्यमृतः सत्यमि'त्ययं वा ऽअग्निर्ऋतमसावा-
 दित्यः सत्यं खदि वाऽसावृतमयः सत्यमुभयमेतदयम-
 ग्निस्तस्मादाहर्त्तः सत्यमृतः सत्यमिति तदेनमजेन

* का० श्री० सू० १६. ३. ९, १० ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ४६ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ४६ । (३)
 शु० सं० अ० ११ क० ४६ । (४) शु० सं० अ० ११ क० ४६ । (५) शु० सं० अ०
 ११ क० ४६ । (६) शु० सं० अ० ११ क० ४६ । (७) शु० सं० अ० ११ क० ४७ ।

सम्भरति ॥ १० ॥ त्रिभिः सम्भरति त्रिवृद्गनिर्ध्या-
वानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैन मेतत्सम्भरति
त्रिभिः पुरस्तादभिमन्त्रयते तत्षट् तस्योक्तो बन्धुः
॥ ११ ॥ अथैतान्पशूनावर्त्तयन्ति । तेषामजः प्रथम-
ऽएत्यथ रासभोऽथाऽश्वोऽथेतो यतामश्वः प्रथमऽएत्यथ
रासभोऽथाऽजः क्षत्रं वा ऽअन्वश्वो वैश्यं च शूद्रं चाऽनु
रासभो ब्राह्मणमजः ॥ १२ ॥ तद्यदितो यताम् । अश्वः
प्रथमऽएति तस्मात्क्षत्रियं प्रथमं यन्तमितरे त्रयो वृर्णाः
पश्चादनुयन्त्यथ यदमुत आयतामजः प्रथमऽएति
तस्माद् ब्राह्मणं प्रथमं यन्तमितरे त्रयो वृर्णाः पश्चा-
दनुयन्त्यथ यन्नैवेतो यतां नाऽमुतो रासभः प्रथम-
ऽएति तस्मान्न कदा चन ब्राह्मणश्च क्षत्रियश्च वैश्यं
च शूद्रं च पश्चादन्वितस्तस्मादेवं यन्त्यपापवस्यसाया-
ऽथो ब्रह्मणा चैवैतक्षत्रेण चैतौ वृर्णावभितः परिगृहीते-
ऽनपक्रमिणौ कुरुते ॥ १३ ॥ अथाऽनद्धा*पुरुषमीक्षते ।
‘अग्निं पुंरीष्यमङ्गिरस्वद्भराम’ ऽइत्यग्निं पशव्यमग्निव-
द्भराम ऽइत्येतत्तदेनमनद्धापुरुषेण सम्भरति ॥ १४ ॥
तमजस्योपरिष्ठात्प्रगृह्णैति । आग्नेयो वा ऽअजः स्वेनै-
वैनमेतदात्मना स्वया देवतया सम्भरत्यथो ब्रह्म वा-
ऽअजो ब्रह्मणैवैनमेतत्सम्भरति ॥ १५ ॥ अथैनमुपाऽवह-
रति † । ‘ओषधयः प्रति मोदङ्कमग्निमेतः शिवमायन्त-

* का० श्रौ० सू० १६. ३. १२ ।

(१) जु० सं० अ० ११ क० ४७ ।

† का० श्रौ० सू० १६. ३. १३ ।

(२) जु० सं० अ० ११ क० ४७ ।

मब्भ्यत्र युष्मा' ऽद्वत्येतच्चैतस्मादायत ऽओषधयो विब्भ्यति
 यद्वै नोऽयं न हिंस्यादिति ताब्भ्य ऽएवैनमेतच्छमयति
 प्रत्येनं मोदद्भः शिवो वोऽब्भ्येति न वो हिंसिष्यतीति
 'व्यस्यन्निश्वा ऽअनिरा ऽअमीवा निषीदन्नो ऽअप दुर्मतिं
 जही'ति व्यस्यन्निश्वा ऽअनिराश्चाऽमीवाश्च निषीद-
 न्नोऽप सर्वं पाप्मानं जहीत्येतत् ॥ १६ ॥ 'ओषधयः
 प्रतिगृणीत । पुष्पवतीः सुपिप्पला' ऽद्वत्येतच्चैतासां
 समृद्धः रूपं व्यत्पुष्पवत्यः सुपिप्पलाः समृद्धा एनं
 प्रतिगृणीतेत्येतदयं वो गर्भं ऽऋत्विजः प्रत्नः सधस्थ-
 मासददित्ययं वो गर्भं ऽऋतव्यः सनातनः सधस्थ-
 मासददित्येतत् ॥ १७ ॥ द्वाब्भ्यामुपाऽवहरति । द्विपा-
 यजमानो यजमानोऽग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावतै-
 वैनमेतदुपाऽवहरति तं दक्षिणत ऽउदञ्चमुपाऽवहरति
 तस्योक्तो बन्धुरुद्धतमवोक्षितं भवति यत्रैनुपाऽवहुरत्युद्धते
 वा ऽअवोक्षितेऽग्निमादधति सिकता ऽउपकीर्णा भवन्ति
 तासामुपरि बन्धुः ॥ १८ ॥ परिश्रितं भवति । एतद्वै
 देवा ऽअविभयुर्यद्वै न ऽइममिह रक्षांस्ति नाष्ट्रा न
 हन्युरिति तस्मा ऽएतां पुरं पर्यश्रयँस्तथैवाऽस्माऽयमेतां
 पुरं परिश्रयत्यथो योनिर्वा ऽइयः रेत ऽइदं तिर ऽइव
 वै योनौ रेतः सिच्यते योनिरूपमेतत्क्रियते तस्मादपि
 स्वया जायया तिर ऽइवैव चिचरिषति ॥ १९ ॥ अथैनं

* विष्यति तद्यदेवाऽस्याऽत्रोपनद्धस्य सः शुच्यति तामेवा-
 ऽस्मादेतच्छुचं बहिर्द्धा दधान्यथो ऽएतस्या ऽएवैनमेत-
 द्योनेः प्रजनयति ॥ २० ॥ 'वि पाजसा पृथुना शोशु-
 चान' ऽहुति । वि पाजसा पृथुना दीप्यमान ऽहुत्येतद्
 'बाधस्व द्विषो रक्षसो ऽअमीवा' ऽहुति बाधस्व सर्वा
 न्प्राप्मान ऽहुत्येतत्सुशर्मणो बृहतः शर्मणि स्यामग्ने-
 रहः सुहवस्य प्रणीताविद्याशिषमाशास्ते ॥ २१ ॥ अथा-
 ऽजलोमान्याच्छिद्य । उदीचः प्राचः पशून्प्रसृजत्येषा
 होभ्येषां देवमनुष्याणां दिग्यदुदीची प्राच्येतस्यां
 तद्दिशि पशून्दधाति तस्मादुभये देवमनुष्याः पशूनुपजी-
 वन्ति ॥ २२ ॥ (D)

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

[मृत्पिण्डे पलाशपर्णकथितोदकसेचनम्, अजलोमाधिश्रणादिकं च]

पर्णकषायनिष्पक्वा ऽएता ऽआपो भवन्ति । स्थेस्मने
 न्वेव यद्वेव पर्णकषायेण सोमो वै पर्णश्चन्द्रमा ऽउ वै
 सोम ऽएतदु वा ऽएकमग्निरूपमेतस्यै वाऽग्निरूपस्योपाऽस्यै

* का० श्रौ० सू० १६. ३. १४ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ४९ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ४९ ।

(३) शु० सं० अ० ११ क० ४९ ।

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ८. ४. ३, ४; कठ०
 सं० १६. ४; कपि० सं० ३०. ३; मै० सं० ११. ७. ४, ५; तै० सं० ४. १. ४ ।

॥ १ ॥ ता ऽउप * सृजति । 'आपो हि ष्ठा मयोभुव'
 ऽडुति यां वै देवतामृगबभ्यनूक्ता यां व्यजुः सैव देवता
 सर्वसो देवता तद्यजुस्ता हैता ऽआप ऽएवैष त्रिचस्तद्या-
 ऽअमूराप ऽएकः रूपः समदृश्यन्त ता ऽएतास्तदेवैतद्रूपं
 करोति ॥ २ ॥ अथ फेनं जनयित्वा ऽन्ववदधाति । यदेव
 तत्फेनो द्वितीयः रूपमसृज्यत तदेवैतद्रूपं करोत्यथ ग्रामेव
 तत्र मृदः संव्यौति सैव मृद्यत्तृतीयः रूपमसृज्यतैतेभ्यो
 वा ऽएष रूपेभ्यो ऽग्रे ऽसृज्यत तेभ्य ऽएवैनमेतज्जनयति
 ॥ ३ ॥ † अथा ऽजलोमैः सः सृजति । स्थेम्ने न्वेव
 यद्वेवा ऽजलोमैरेतद्वा ऽएनं देवाः पशुभ्यो ऽधि समभरँस्त-
 थैवैनमयमेतत्पशुभ्यो ऽधि सम्भरति तद्यदजलोमैरेवा ऽजेहि
 सर्वेषां पशूनां रूपमथ यल्लोम लोम हि रूपम् ॥ ४ ॥
 'मित्रः सः सृज्य । पृथिवीं भूमिं च ज्योतिषा सहे'ति
 प्राणो वै मित्रः प्राणो वा ऽएतदुग्रे कर्मा ऽकरो'त्सृजातं
 जातवेदसमयक्ष्माय त्वा सः सृजामि प्रजाभ्य ऽडुति
 यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ ५ ॥ अथैतत्त्रतयं पिष्टं भवति ।
 शर्करा ऽश्मायोरसस्तेन ‡ सः सृजति स्थेम्ने इवेव यद्वेव
 तेनैतावती वा ऽइयमग्रे ऽसृज्यत तद्यावतीयमग्रे ऽसृज्यत
 तावतीमेवैनामेतत्करोति ॥ ६ ॥ 'रुद्राः सः सृज्य । पृथिवीं

* का० श्रौ० सू० १६. ३. १५ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ५०-५२ ।

† का० श्रौ० सू० १६. ३. १७ ।

(२) शु० सं० अ० ११ क० ५३ । (३) शु० सं० अ० ११ क० ५३ ।

‡ का० श्रौ० सू० १६. ३. १८ ।

बृहज्ज्योतिः समीधिर' ऽद्वित्यसौ वा ऽआदित्य ऽएषोऽग्नि-
 रेतद्वै त'दुद्राः सः सृज्य पृथिवीं बृहज्ज्योतिः समीधिरे ।
 तेषां भानुरजस्र ऽद्विच्छुक्रो देवेषु रोचत' ऽद्वित्येष वा ऽएषां
 भानुरजस्रः शुक्रो देवेषु रोचते ॥ ७ ॥ द्वाब्भ्यां सः
 सृजति । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्व्यावानग्निर्व्यावत्यस्य
 मात्रा तावतैवैनमेतत्सः सृजति ॥ ८ ॥ अथ * पप्र्यौति ।
 सः सृष्ट्वां वसुभी रुद्रैरिति सः सृष्ट्वा ह्येषा वसुभिश्च
 रुद्रैश्च भवति युष्मिन्नेण तद्वसुभिर्व्यदुद्रैस्तत्तदुद्रैर्द्धीरैः
 कर्मण्यो मृदमिति धीरा हि ते कर्मण्यो ऽद्वयं मृद्ध-
 स्ताब्भ्यां मृद्धीं कृत्वा सिनीवाली कृणोतु तामिति वाग्वै
 सिनीवाली सैनां हस्ताब्भ्यां मृद्धीं कृत्वा करोत्वित्येतत्
 ॥ ९ ॥ 'सिनीवाली सुकपर्दा सुकुरीरा स्वौपशे'ति । शोषा
 वै सिनीवाल्येतद् वै शोषायै समृद्धः रूपं यत्सुकपर्दा
 सुकुरीरा स्वौपशा समर्द्धयत्येवैनामेतत्सा तुब्भ्यमदिते
 मृद्धोखां दधातु हस्तयोरितीयं वा ऽअदितिर्मृद्धस्यै तदाह
 ॥ १० ॥ 'उखां कृणोतु । शक्त्या बाहुब्भ्यामदितिर्द्धये'ति
 शक्त्या च हि करोति बाहुब्भ्यां च धिया च माता पुत्रं
 यथोपस्थे साऽग्निं विभर्तु गवर्भ ऽए'ति यथा माता पुत्र-
 मुपस्थे विभृयादेवमग्निं गवर्भे विभर्त्वित्येतत् ॥ ११ ॥

(१) शु० सं० अ० ११ क० ५४ ।

* का० श्रौ० सू० १६. ३. १९ ।

(२) शु० सं० अ० ११ क० ५५ । (३) शु० सं० अ० ११ ५५ । (४) शु० सं०
 अ० ११ क० ५५ । (५) शु० सं० अ० ११ क० ५६ । (६) शु० सं० अ० ११ क० ५६
 (७) शु० सं० अ० ११ क० ५७ । (८) शु० सं० अ० ११ क० ५७ ।

त्रिभिः प्रयौति । त्रिवृद्भिर्ध्यावानभिर्ध्यावत्यस्य मात्रा
तावतैवैनमेतत्प्रयौति द्वाब्भ्याथ सः सृजति तत्पञ्च पञ्च-
चितिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽभिर्ध्यावानभि-
र्ध्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति त्रिभिरप ऽउपसृजति
तदष्टावष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽभिर्ध्यावानभिर्ध्यावत्यस्यमा-
त्रा तावत्तद्भवत्यथो ऽअष्टाक्षरा वाऽयमग्रेऽसृज्यत तद्या-
वतीयमग्रेऽसृज्यत तावतीमेवैनामेतत्करोति ॥ १२ ॥ (A)

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[उखाया अधस्तान्मृत्पिण्डदानविध्यादि]

अथ * मृत्पिण्डमपः ऽऽदत्ते । यावन्तं निधयेऽलं
मृश्यते 'मखस्य शिरोऽसीति' यजो वै मखस्तस्यैत-
च्छिर ऽआहवनीयो वै यज्ञस्य शिर ऽआहवनीयमु
वा ऽएतं चेष्ट्यद्भवति तस्मादाह मखस्य शिरो-
ऽसीति ॥ १ ॥ यद्वेवाऽऽह मखस्य शिरोऽसीति ।
जायत ऽएष ऽएतयच्चीयते शीर्षतो वै मुखतो जायमानो
जायते शीर्षतो मुखतो जायमानो जायाता ऽहुति ॥ २ ॥
तं † प्रथयति । 'वसवस्त्वा कृण्वन्तु गायत्रेण च्छन्दसाऽङ्गि-
रस्वदित्ययुः ह्येष लोको निधिस्तमेतद्वसवो गायत्रेण च्छ-

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ८. ५. १; काठ०
सं० १६. ४; कपि० सं० ३० ४; मै० सं० ११. ७. ५; तै० सं० ४. १. ४ ।

* का० श्रौ० सू० १६. ३. २२ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ५७ ।

† का० श्रौ० सू० १६. ३. २५ ।

(२) शु० सं० अ० ११ क० ५८ ।

न्दसाऽकुर्वँस्तथैवैनमयमेतद्वायत्रेण च्छन्दसा करोत्यङ्गिरस्व-
 दिति प्राणो वा ऽअङ्गिरा 'ध्रुवाऽसी'ति स्थिराऽसीत्येतदुथो
 प्रतिष्ठिताऽसीति 'पृथिव्यसी'ति पृथिवी ह्येष निधिर्द्धारया
 मयि प्रजा११ रायस्पोष गौपत्य६ सुवीर्य६ सजातान्यज-
 मानये'त्येतद्वै वसव ऽइमं लोकं कृत्वा तस्मिन्नेतामाशिष-
 माशासत तथैवैतद्यजमान ऽइमं लोकं कृत्वा तस्मिन्नेतामा-
 शिषमाशास्ते तां प्रादेशमात्रीं कृत्वाऽथाऽस्यै सर्वतस्तीरमुन्न-
 यति ॥३॥ अथ पूर्वमुद्धिमादधाति । 'रुद्रास्त्वा कृण्वन्तु त्रैष्टु-
 भेन च्छन्दसाऽङ्गिरस्वदि'त्यन्तरिक्ष६ हैष ऽउद्धिस्तमेतद्बुद्रा-
 स्त्रैष्टुभेन च्छन्दसा कुर्वँस्तथैवैनमयमेतद्त्रैष्टुभेन च्छन्दसा
 करोत्यङ्गिरस्वदि'ति प्राणो वा ऽअङ्गिरा 'ध्रुवाऽसी'ति स्थि-
 राऽसीत्येतदुथो प्रतिष्ठिताऽसीत्यन्तरिक्षमसीत्यन्तरिक्ष११
 ह्येष ऽउद्धिर्द्धारया मयि प्रजा११ रायस्पोषं गौपत्य६
 सुवीर्य६ सजातान्यजमानाये'त्येतद्वै रुद्रा ऽअन्तरिक्षं
 कृत्वा तस्मिन्नेतामाशिषमाशासत तथैवैतद्यजमानोऽन्तरिक्षं
 कृत्वा तस्मिन्नेतामाशिषमाशास्ते ता११ संलिप्य स११ श्ल-
 क्षण्य ॥ ४ ॥ * अथोत्तरमुद्धिमादधाति । 'आदित्यास्त्वा
 कृण्वन्तु जागतेन च्छन्दसाऽङ्गिरस्वदि'ति द्यौर्हैष ऽउद्धि-
 स्तमेतदादित्या जागतेन च्छन्दसाऽकुर्वँस्तथैवैनमयमेतज्जाग-

(१) शु० सं० अ० ११ क० ५८ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ५८ । (३) शु०
 सं० अ० ११ क० ५८ । (४) शु० सं० अ० ११ क० ५८ । (५) शु० सं० अ० ११
 क० ५८ । (६) शु० सं० अ० ११ क० ५८ । (७) शु० सं० अ० ११ क० ५८ ।

* का० श्रौ० सू० १६. ३. २७ ।

(८) शु० सं० अ० ११ क० ५८ ।

तेन च्छन्दसा करोत्यङ्गिरस्वदिति प्राणो वा ऽअङ्गिरा
 'ध्रुवाऽसी'ति स्थिराऽसीऽत्येतदुथो प्रतिष्ठिताऽसीति
 'द्यौरसी'ति द्यौर्ह्येष ऽउद्धिर्द्धारया मयि प्रजाऽ रायस्पोषं
 गौपत्यः सुवीर्यः सजातान्यजमानायेत्येतद्वा ऽआदि-
 त्या दिवं कृत्वा तस्यामेतामाशिषमाशासत तथैवैतद्यज-
 मानो दिवं कृत्वा तस्यामेतामाशिषमाशास्ते ॥ ५ ॥ अथै-
 तेन चतुर्थेन यजुषा * करोति । 'विश्वे त्वा देवा वैश्वान-
 नराः कृण्वन्त्वानुष्टुभेन च्छन्दसाऽङ्गिरस्वदि'ति दिशो
 हैतद्यजुरेतद्वै विश्वेदेवा वैश्वानरा ऽएषु लोकेषूखायामे-
 तेन चतुर्थेन यजुषा दिशोऽदधुस्तथैवैतद्यजमान ऽएषु
 लोकेषूखायामेतेन चतुर्थेन यजुषा दिशो दधात्यङ्गिरस्व-
 दिति प्राणो वा ऽअङ्गिरा 'ध्रुवाऽसी'ति स्थिराऽसीत्येतदुथो
 प्रतिष्ठिताऽसीति 'दिशोऽसी'ति दिशो ह्येतद्यजुर्द्धारया
 मयि प्रजाऽ रायस्पोषं गौपत्यः सुवीर्यः सजातान्यज-
 मानायेत्येतद्वै विश्वे देवा वैश्वानरा दिशः कृत्वा तास्वे-
 तामाशिषमाशासत तथैवैतद्यजमानो दिशः कृत्वा तास्वेता-
 माशिषमाशास्ते ॥ ६ ॥ तेनैतेनाऽन्तरतश्च बाह्यतश्च करोति ।
 तस्मादेषां लोकानामन्तरतश्च बाह्यतश्च दिशोऽपरिमित-
 मेतेन करोत्यपरिमिता हि दिशः ॥ ७ ॥ तां प्रादेशमात्री-

(१) शु० सं० अ० ११ क० ५८ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ५८ । (३) शु०
 सं० अ० ११ क० ५८ ।

* का० श्रौ० सु० १६. ३. २८ ।

(४) शु० सं० अ० ११ क० ५८ । (५) शु० सं० अ० ११ क० ५८ । (६) शु०
 सं० अ० ११ क० ५८ । (७) शु० सं० अ० ११ क० ५८ ।

मेवोद्धां करोति । प्रादेशमात्रीं तिरश्चीं प्रादेशमात्रो गैर्भार्वे
 विष्णुर्ग्योनिरेषा गर्भसम्मितां तद्योनिं करोति ॥८॥ सा यदि
 वर्षीयसी प्रादेशात्स्यात् । एतेन यजुषा हूयीयसीं कुर्याद्यदि
 हूयीयस्येतेन वर्षीयसीम् ॥ ९ ॥ स यद्येकं पशुं स्यात् ।
 एकप्रादेशां कुर्यादथ यदि पञ्च पशवः स्युः पञ्चप्रादेशां
 कुर्यादिषुमात्रीं वा द्वीर्ग्यं वा ऽद्भुर्वीर्ग्यसम्मितां तद्भवति
 पञ्चप्रादेशा ह स्म त्वेव पुरुषुर्भवति ॥१०॥ अथ तिरश्चीं
 रास्नां पर्षस्यति । दिशो हैव सैतद्वै देवा ऽइमाँल्लोकानुखां
 कृत्वा दिग्भिरदृढहन्दिग्भिः पर्षतद्वैस्तथैवैतद्यजमान ऽइमाँ-
 ल्लोकानुखां कृत्वा दिग्भिर्दृढहति दिग्भिः परितनोति
 ॥११॥ तामुत्तरे * वितृतीये पर्षस्यति । अत्र हैषां लोकाना-
 मन्ताः समायन्ति तदेवैनाँस्तद् दृढहति ॥ १२ ॥ 'अदित्यै
 रास्नाऽसी'ति । वरुणया वै यज्ञे रज्जुरवरुणयामेवैनामेत-
 द्रास्नां कृत्वा पर्षस्यति ॥ १३ ॥ अथ चतस्र ऽऊर्द्धां
 करोति । † तूष्णीमेव दिशो हैव ता ऽएतद्वै देवा ऽइमाँ-
 ल्लोकानुखां कृत्वा दिग्भिः सर्वतो दृढहँस्तथैवैतद्यजमान-
 ऽइमाँल्लोकानुखां कृत्वा दिग्भिः सर्वतो दृढहति ॥ १४ ॥
 ता ऽएता ऽएतस्यै भवन्ति । एतद्वा ऽएता ऽएतामस्त-
 ब्भनुवँस्तथैवैनामेतस्तब्भनुवन्ति तद्यदुत ऽऊर्द्धं तदेतया
 तिरश्च्या दृढमथ यदुतोर्वाक्कदेताभिः ॥ १५ ॥ तासा-

मग्नेषु * स्तनानुन्नयन्ति । एतद्वै देवा ऽइमाँल्लोकानुखां
 कृत्वैतैस्तनैः सर्वान्कामानदुहत तथैवैतद्यजमान ऽइमाँ-
 ल्लोकानुखां कृत्वैतैस्तनैः सर्वान्कामानदुहे ॥ १६ ॥ सैषा
 गौरैव । इमे वै लोका ऽउखेमे लोका गौस्तस्या ऽएतदूधो
 यैषा तिरश्ची रास्त्रा सा वितृतीये भवति वितृतीये
 हि गोरूधः ॥ १७ ॥ तस्यै स्तनानुन्नयति । ऊधसस्त-
 स्तनानुन्नयति सा चतुस्तना भवति चतुस्तना हि
 गौः ॥ १८ ॥ तां ह्यैके † द्विस्तनां कुर्वन्ति । अथो-
 ऽअष्टस्तनां न तथा कुर्याद्ये वै गोः कनीयस्तनाः पशवो
 ये भूयस्तना ऽअनुपजीवनीयतरा वा ऽअस्यैतेऽनुपजीवनी-
 यतरां ह्येनां ते कुर्वन्तेऽथो ह ते न गां कुर्वन्ते शुनीं
 ब्राज्विं वा बडवां वा तस्मात्तथा न कुर्यात् ॥ १९ ॥
 अथाऽस्य ‡ विलमभिपद्यते । 'अदितिष्टे विलं गृभ्णात्वि'ति
 बाग्वा ऽअदितिरेतद्वा ऽएनां देवाः कृत्वा वाचाऽदित्या
 निरष्टापयैस्तथैवैनामयमेतत्कृत्वा वाचाऽदित्या निष्टापयति
 ॥ २० ॥ तां ¶ परिगृह्य निदधाति । 'कृत्वायै सा
 महीमुखामिति कृत्वाऽयसा महतीमुखामि'त्येत'म्मृमयीं
 खोनिममय' ऽइति मृमयी ह्येषा योनिरग्नेः 'पुत्रेभ्यः
 प्राऽयच्छददितिः श्रपयानित्ये'तद्वाऽएनामदितिः कृत्वा

* "स्तनानिवाऽग्नेषून्नयति" (का० श्रौ० सू० १६. ४. १) ।

† का० श्रौ० सू० १६. ३. २ ।

‡ का० श्रौ० सू० १६. ३. ३ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ५९ ।

¶ का० श्रौ० सू० १६. ४. ४ ।

(२) शु० सं० अ० ११ क० ५९ । (३) शु० सं० अ० ११ क० ५९ । (४) शु०
 सं० अ० ११ क० ५९ ।

देवेभ्यः पुत्रेभ्यः श्रपणाय प्रायच्छत्यैवनामयमेत-
 क्त्वा देवेभ्यः श्रपणाय प्रयच्छति ॥ २१ ॥ ता
 हैके * तिस्रः कुर्वन्ति । त्रयो वा ऽइमे लोका ऽइमे लोका
 ऽउखा ऽइति वृदन्तोऽथो ऽअन्न्योऽन्यस्यै प्रायश्चित्त्यै
 यदीतरा भेत्स्यतेऽथेतरस्यां भरिष्यामो यदीतराऽथेतरस्या-
 मिति न तथा कुर्याद्यो वा ऽएष निधिः प्रथमोऽयः
 स लोको यः पूर्वं ऽउद्धिरन्तरिक्षं तद्य ऽउत्तरो यौः साऽथ
 यदेतच्चतुर्थं यजुर्दिशो हैव तदेतावद्वा ऽइदः सर्वं स्याव-
 दिमे च लोका दिशश्च स यदुत्रोपाऽऽहरेदुति तद्रेचयेद्यदु
 वै यज्ञेऽतिरिक्तं क्रियते यजमानस्य तद् द्विषन्तं भ्रातृ-
 व्यमवभ्यतिरिच्यते यदु भिन्नायै प्रायश्चित्तिरुत्तरस्मिँ-
 स्तदद्वाख्याने ॥ २२ ॥ (B)

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ११४ ॥

[अषाढेष्टकादिनिर्माणम्, अश्वशकृद्भिर्धूपनञ्च]

तस्या ऽएतस्या ऽअषाढां पूर्वा करोति । इयं वा-
 ऽअषाढेऽयमु वा ऽएषां लोकानां प्रथमाऽसृज्यत तामे-

* का० श्रौ० सू० १६. ४. ५ ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ; ८. ५. १; २;
 म० १६. ५. ६; मै० सं० ११. ७. ६; तै० सं० ४. १. ५ ।

तस्या ऽएव मृदुः करोत्येषां ह्येव लोकानामियं महिषी
 करोति महिषी हीयं तथैव प्रथमा वित्ता सा महिषी ॥ १ ॥
 पादमात्री भवति । प्रतिष्ठा वै पाद ऽइयमु वै प्रतिष्ठा
 व्यालिखिता भवति त्रिवृद्धीयम् ॥ २ ॥ अथोखां करोति । इमाँ-
 स्तल्लोकाङ्करोत्यथ विश्वज्योतिषः करोत्येता देवता ऽअग्निं
 वायुमादित्यमेता ह्येव देवता विश्वज्योतिस्ता ऽएतस्या-
 ऽएव मृदुः करोत्येभ्यस्तल्लोकेभ्य ऽएतान्देवान्निर्मिमीते
 यजमानः करोति व्यालिखिता भवन्ति त्रिवृतो ह्येते देवा-
 ऽइत्यधिदेवतम् ॥ ३ ॥ अथाऽह्यात्मम् । आत्मैवोखा
 वागुषाढा तां पूर्वां करोति पुरस्ताद्धीयमात्मनो वाऽक्ता-
 मेतस्या ऽएव मृदुः करोत्यात्मनो ह्येवेयं वाङ्महिषीं
 करोति महिषी हि वाक्व्यालिखिता भवति त्रेधाविहिता
 हि वागृचो यजूंषि सामान्यथो यदिदं त्रयं वाचो
 रूपमुपांशु व्यन्तरामुच्चैः ॥ ४ ॥ अथोखां करोति ।
 आत्मानं तत्करोत्यथ विश्वज्योतिषः करोति प्रजा वै
 विश्वज्योतिः प्रजा ह्येव विश्वं ज्योतिः प्रजननमेवैत-
 त्करोति ता ऽएतस्या ऽएव मृदुः करोत्यात्मनस्तत्प्रजां
 निर्मिमीते यजमानः करोति यजमानस्तदात्मनः प्रजां
 करोत्यनन्तर्हिताः करोत्यनन्तर्हितां तदात्मनः प्रजां
 करोत्युत्तरां तदात्मनः प्रजां करोति व्यालिखिता भवन्ति
 त्रिवृद्धिः प्रजातिः पिता माता पुत्रोऽथो गर्भः ऽउल्बं
 जरायु ॥ ५ ॥ ता ऽएता यजुष्कृतायै करोति । अयजुष्कृ-
 ताया ऽइतराऽनिरुक्ता ऽएता भवन्त्यनिरुक्ता ऽइतराः परि-

मिता ऽएता भवन्त्यपरिमिता ऽद्वयराः ॥ ६ ॥ प्रजापति-
 रेषोऽग्निः । उभयस्वेतत्प्रजापतिर्त्रिरुक्तश्चाऽनिरुक्तश्चाप-
 रिमितश्चाऽपरिमितश्च तथा यजुष्कृतायै करोति यदे-
 वाऽस्य निरुक्तं परिमितः रूपं तदस्य तेन संस्करोत्यथ
 वा ऽअयजुष्कृतायै यदेवाऽस्याऽनिरुक्तमपरिमितः रूपं
 तदस्य तेन संस्करोति स ह वा ऽएतः सर्वं कृत्स्नं
 प्रजापतिः संस्करोति य ऽएवं विद्वानेतदेवं करोत्यथोप-
 शयायै पिण्डं परिशिनष्टि प्रायश्चित्तिभ्यः ॥ ७ ॥
 अथैनां * धूपयति । स्थेम्नेऽङ्गवाऽथो कर्मणः प्रकृततायै
 यदेव धूपयति शिर ऽएतद्यज्ञस्य यदुखा प्राणो धूमः
 शीर्षस्तत्प्राणं दधाति ॥ ८ ॥ † अश्वशकैर्धूपयति । प्राजा-
 पत्यो वा ऽअश्वाः प्रजापतिरग्निर्वा ऽआत्माऽऽत्मानः
 हिनस्त्यहिःसायै तद्वै शकैव तद्धि जग्धं यातयाम तथो
 ह नैवाऽश्वः हिनस्ति नेतराङ्गपशून् ॥ ९ ॥ 'ब्रसवस्त्वा
 धूपयन्तु । गायत्रेण छन्दसाऽङ्गिरस्वदुद्रास्त्वा धूपयन्तु त्रैष्टु-
 भेन छन्दसाऽङ्गिरस्वदादित्यास्त्वा धूपयन्तु जागतेन
 छन्दसाऽङ्गिरस्वद्विश्वे त्वा देवा वैश्वानरा धूपयन्त्वानुष्टु-
 भेन छन्दसाऽङ्गिरस्वदिन्द्रस्त्वा धूपयतु वरुणस्त्वा धूपयतु
 विष्णुस्त्वा धूपयत्वित्येताभिरेवैनामेतदेवताभिर्धूपयति ॥ १० ॥
 सप्ताऽश्वाशकानि भवन्ति । सप्त यजूंषि सप्ततस्य ऽएता

(१) छु० सं० अ० ११ क० ६० ।

* का० श्रौ० सू० १६. ४. ८ ।

† अत्र शतम् ३७०० ।

देवताः सप्त शीर्षप्राणा यदु वा ऽअपि बहु कृत्वः सप्त
सप्त सप्तैव तच्छीर्षण्येव तत्सप्त प्राणान्दधाति ॥ ११ ॥ (८)

पञ्चमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[अथोखादिस्थापनार्थमवटखननम्]

(तत्र उखादीनां स्थापनम्, पचनम्, उपावहरणादिकञ्च)

अथैनमस्यां * खनति । एतद्वै देवा ऽअविभयुर्ष्वद्वै न-
ऽइममिह रक्षांशं नाष्ट्रा न हृद्युरिति तस्मा ऽइमामेवा-
ऽऽत्मानमकुर्वन्गुप्त्या ऽआत्माऽऽत्मानं गोप्यतीति ॥ १ ॥
तं वा ऽअदित्या खनति । इयं वा ऽअदितिर्नो वा-
ऽआत्माऽऽत्मानः हिनस्त्यहिःसायै यदह्यया देव-
तया खनेद्विष्यद्वैनम् ॥ २ ॥ 'अदितिष्ठा देवी विश्व-
देव्यावती । पृथिव्याः सधस्थे ऽअङ्गिरस्वत्खनत्ववटे'
त्यवटो हैष देवत्राऽत्र सा वैणव्यविभ्रुत्सीदति चतुः-
स्त्रक्तिरेष कुपो भवति चतस्रो वै दिशः सर्वाभ्य-
ऽएवैनमेतद्दिग्भ्यः खनत्यथ पचनमवधायाऽषाढामवदधाति
तूष्णीमेव तां हि पूर्वां करोति ॥ ३ ॥ अथोखामवधाति ।
'देवानां त्वा पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सध-
स्थे ऽअङ्गिरस्वदधतूख' ऽइति देवानां हैतामग्रे
पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽङ्गिरस्व-

(८) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० शं० ८. ५. ३; कठ०
सं० १६. ६; मै० सं० ११. ७. ६; तै० सं० ४. १. ५।

* का० श्रौ० सू० १६. ४. ९।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ६१। (२) शु० सं० अ० ११ क० ६१।

दधुस्ताभिरेवैनामेतदधाति ता ह ता ऽओषधय ऽएवौ-
षधयो वै देवानां प्रत्य ऽओषधिभिर्हीदः सर्वः हितमो-
षधिभिरेवैनामेतदधात्यथ विश्वज्योतिषोऽवदधाति तूष्णी-
मेवाऽथ पचनमवधायाऽभीन्धे ॥४॥ * धिषणास्त्वा देवीः ।
विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधुस्थे ऽअङ्गिरस्वदुभीन्ध-
तामुख ऽइति धिषणा हैतामग्रे देवीर्विश्वदेव्यावतीः
पृथिव्याः सधुस्थेऽङ्गिरस्वदुभीधिरे ताभिरेवैनामेतदुभीन्धे
सा ह सा वागेव वाग्वै धिषणा वाचा हीदः सर्वमिच्छं
वाचैवैनामेतदुभीन्धेऽथैतानि त्रीणि यजूंषीक्षमाण ऽएव
जपति ॥ ५ ॥ 'ब्रूत्रीष्ट्वा देवीः । विश्वदेव्यावतीः
पृथिव्याः सधुस्थे ऽअङ्गिरस्वच्छपयन्तूख' ऽइति ब्रूत्री-
हैतामग्रे देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधुस्थेऽङ्गि-
रस्वच्छपयाश्चक्रुस्ताभिरेवैनामेतच्छपयति तानि ह ताद्व्य-
होरात्राण्येवाहोरात्राणि वै ब्रूत्रयोऽहोरात्रैर्हीदः सर्वं
वृत्तमहोरात्रैरेवैनामेतच्छपयति ॥ ६ ॥ 'ग्रास्त्वा देवीः ।
विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधुस्थे ऽअङ्गिरस्वत्पच-
न्तूख' ऽइति ग्रा हैतामग्रे देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः
सधुस्थेऽङ्गिरस्वत्पेचुस्ताभिरेवैनामेतत्पचति तानि ह
तानि च्छन्दाथस्येव च्छन्दाथसि वै ग्राश्छन्दोभिर्हि स्वर्गं
लोकं गच्छन्ति छन्दोभिरेवैनामेतत्पचति ॥ ७ ॥ 'जनय-

* का० श्रौ० सू० १६. ४. १२-१४ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ६१ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ६१ । (३) शु०
सं० अ० ११ क० ६१ ।

(४) शु० सं० अ० ११ क० ६१ ।

स्त्वाऽच्छिन्नपत्रा देवीः । विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सध-
स्थे ऽअङ्गिरस्वत्पचन्तृष्व' ऽइति जनयो हैतामग्नेऽच्छिन्नपत्रा
देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थे ऽअङ्गिरस्वत्पेचु-
स्ताभिरेवैनामेतत्पचति तानि ह तानि नक्षत्राण्येव
नक्षत्राणि वै जनयो ये हि जनाः पुण्यकृतः स्वर्गं
लोकं व्यन्ति तेषामेतानि ज्योतींश्च नक्षत्रैरेवैनामे-
तत्पचति ॥ ८ ॥ स वै खनत्येकेन । * अवधात्ये-
केनाऽभीन्ध ऽएकेन श्रप्यत्येकेन द्वाभ्यां पचति तस्माद्
द्विः संवत्सरस्याऽन्नं पच्यते तानि षट् सम्पद्यन्ते
षडृतवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा
तावत्तद्भवति ॥ ९ ॥ † अथ 'मित्रस्य चर्षणीधृत' ऽइति ।
मैत्रेण यजुषोपध्याचरति यावत्क्रियच्चोपध्याचरति न वै
मित्रः कं च न हिनस्ति न मित्रं कश्चन हिनस्ति
तथो हैष ऽएतां न हिनस्ति नो ऽएतमेषा तां दिवै-
वोपवपेद्विवोद्वपेदहृह्याग्नेयम् ॥ १० ॥ ताऽ ‡ सावित्रेण यजु-
षोद्वपति । सविता वै प्रसविता सवितृप्रसूत ऽएवै-
नामेतदुद्वपति 'देवस्त्वा सवितोद्वपतु सुपाणिः स्वङ्गुरिः
सुबाहुस्त शक्त्ये'ति सर्वमु ह्येतत्सविता ॥ ११ ॥ अथेनां
पर्यावर्त्तयति । 'अव्यथमाना पृथिव्यामाशा दिश-

* का० श्रौ० सू० १६. ४. १० ।

† का० श्रौ० सू० १६. ४. १५ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ६२ ।

‡ का० श्रौ० सू० १६. ४. १८-२० ।

(२) शु० सं० अ० ११ क० ६३ । (३) शु० सं० अ० ११ क० ६३ ।

ऽआपृणे'त्युच्यथमाना त्वं पृथिव्यामाशा दिशो रसेना-
 ऽऽपूरयेत्येतत् ॥ १२ ॥ * अथैनामुद्यच्छति । 'उत्थाय
 बृहती भवे'त्युत्थाय हीमे लोका बृहन्त 'ऽउदु तिष्ठे ध्रुवा
 त्वमि'त्युदु तिष्ठ स्थिरा त्वं प्रतिष्ठितेत्येतत् ॥ १३ ॥ तां
 परिगृह्य निदधाति । 'मित्रैतां त ऽउखां परिददाम्यभि-
 त्या ऽएषा मा भेदी'त्ययं वै वायुर्मित्रो योऽयं पवते तस्मा-
 ऽएवैनामेतत्परिददाति गुप्त्यै ते हेमे लोका मित्रगुप्तास्त-
 स्मादेशां लोकानां न किञ्चन मीयते ॥ १४ ॥ अथै-
 नामाच्छृणोति । स्थेस्मने इवेवाऽथो कर्मणः प्रकृततायै
 यदेवाऽऽच्छृणोति शिर ऽएतद्यज्ञस्य यदुखा प्राणः पयः
 शीर्षस्तप्राणं दधात्यथो योषा वा ऽउखा योषायां तत्पयो
 दधाति तस्माद्योषायां पयः ॥ १५ ॥ अजायै † पयसा-
 ऽऽच्छृणोति । प्रजापतेर्वै शोकादजा समभवन्प्रजापतिर-
 श्मिन्नो वा ऽआत्माऽऽत्मानः हिनस्त्यहिःसायै यदेवाऽजाया-
 ऽअजा ह सर्वा ऽओषधीरन्ति सर्वासामेवैनामेतदोषधीनाथं
 रसेनाऽऽच्छृणोति ॥ १६ ॥ 'वसवस्त्वाऽऽच्छृन्दन्तु । गायत्रेण
 च्छन्दसाऽङ्गिरस्वद्रुद्रास्त्वाऽऽच्छृन्दन्तु त्रैष्टुभेन च्छन्दसाऽङ्गि-
 रस्वदादित्यास्त्वाऽऽच्छृन्दन्तु जागतेन च्छन्दसाऽङ्गिरस्व-
 द्विश्वे त्वा देवा वैश्वानरा ऽआच्छृन्दन्त्वाऽनुष्टुभेन च्छन्द-
 साऽङ्गिरस्वदित्येताभिरेवैनामेतद्देवताभिराच्छृणोति स वै

* का० श्रौ० सू० १६. ४. २१-२२ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ६४ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ६४ । (३) शु०
 सं० अ० ११ क० ६४ ।

† का० श्रौ० सू० १६. ४. २३ ।

(४) शु० सं० अ० ११ क० ६५ ।

याभिरेव देवताभिः करोति तामिर्द्धूपयति तामिराच्छृणोति
यो वाऽव कर्म करोति स ऽएव तस्योपचारं वेद
तस्माद्याभिरेव देवताभिः करोति तामिर्द्धूपयति तामि-
राच्छृणोति ॥ १७ ॥ (D)

पञ्चमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

[दीक्षणीयाहविः, औद्ग्रभणहोमः, मुञ्जतृणावस्तरणादिकञ्च]

भूयाऽसि हवीऽषि भवन्ति । अग्निचित्यायां यदु-
चाऽनग्निचित्यायामतीनि ह कर्माणि सन्ति याव्यन्यत्क-
र्माऽति तान्यतीनि तेषामग्निचित्या राजसूयो वाजपेयो-
ऽश्वमेधस्तद्यत्तान्यन्यानि कर्माण्यति तस्मात्तान्य-
तीतानि ॥ १ ॥ आग्नवैष्णव ऽएकादशकपालः । तदङ्क-
रस्य दीक्षणीयं वैश्वानरो द्वादशकपाल ऽआदित्यश्च
चरुस्ते ऽअग्नेः ॥ २ ॥ स यदाग्नवैष्णवमेव निर्वपेत् ।
नेतरे हविषी ऽअङ्करस्यैव दीक्षणीयं कृतं स्यान्ना-
ग्नेरथ यदितरे ऽएव हविषी निर्वपेन्नाऽऽग्नवैष्णवमग्ने-
रेव दीक्षणीयं कृतं स्यान्नाऽङ्करस्य ॥ ३ ॥ उभ-
यानि निर्वपति । अङ्करस्य चाऽग्नेश्चोभयं ह्येतत्कर्मा-
ऽङ्करकर्म चाऽग्निकर्म चाऽङ्करस्य पूर्वमथाऽग्नेरुपायि ह्येत-

त्कर्म यदग्निकर्म ॥ ४ ॥ स य एष ऽआग्नावैष्णवः ।
 तस्य तदेव ब्राह्मणं यत्पुरश्चरणे वैश्वानरो द्वादशकपालो
 वैश्वानरो वै सर्वेऽग्नयः सर्वेषामग्नीनामुपाऽऽप्त्यै द्वादश-
 कपालो द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरो वैश्वानरः ॥ ५ ॥ यद्वे-
 वैतं वैश्वानरं निर्वपति । वैश्वानरं वा एतमग्निं जनयिष्य-
 न्भवति तमेतत्पुरस्तादीक्षणीयायाऽं रेतो भूतः सिञ्चति
 यादृग्वै योनौ रेतः सिञ्च्यते तादृग्जायते तद्यदेतमुत्र
 वैश्वानरः रेतो भूतः सिञ्चति तस्मादेषोऽमुत्र वैश्वानरो
 जायते ॥ ६ ॥ यद्वेवैते हविषी निर्वपति । क्षत्रं वै वैश्वानरो
 विडेष ऽआदित्यश्चरुः क्षत्रं च तद्विशं च करोति वैश्वानरं
 पूर्वं निर्वपति क्षत्रं तत्कृत्वा विशं करोति ॥ ७ ॥ एक-
 एष भवति । एकदेवत्य एकस्थं तत्क्षत्रमेकस्थाऽं
 श्रियं करोति चरुस्तिरो बहुदेवत्यो भूमा वा एष तण्डु-
 लानां यच्चरुर्भूमो एष देवानां यदादित्या विशि तद्भूमानं
 दधातीत्यधिदेवतम् ॥ ८ ॥ अथाऽध्यात्मः । शिर एव
 वैश्वानरऽआत्मैष ऽआदित्यश्चरुः शिरश्च तदात्मानं च
 करोति वैश्वानरं पूर्वं निर्वपति शिरस्तत्कृत्वाऽऽत्मानं करोति
 ॥ ९ ॥ एक एष भवति । एकमिव हि शिरश्चरुस्तिरो
 बहुदेवत्यो भूमा वा एष तण्डुलानां यच्चरुर्भूमो एषो-
 ऽङ्गानां यदात्माऽऽत्मैस्तदङ्गानां भूमानं दधाति ॥ १० ॥ घृत-
 एष भवति । घृतभाजना ह्यादित्याः स्वेनैवैनानेतद्भागेन
 स्वेन रसेन स्पीणात्पुपाऽंश्वेतानि हवीऽंषि भवन्ति रेतो
 वा ऽअत्र यज्ञऽउपाऽंशु वै रेतः सिञ्च्यते ॥ ११ ॥ अथौदग्र-

भणानि जुहोति । औद्धभणैर्वै देवा ऽआत्मा ऽऽनमस्माह्लोका-
स्वर्गं लोकमब्भ्युदगृह्णत यदुदगृह्णत तस्मादौद्धभणानि
तथैवेतद्यजमान ऽऔद्धभणैरेवा ऽऽत्मानमस्माह्लोकास्वर्गं
लोकमब्भ्युदगृह्णीते ॥ १२ ॥ तानि वै भूयाथसि भवन्ति ।
अग्निचित्यायां यदु च ऽनग्निचित्यायां तस्योक्तो बन्धुरुभ-
यानि भवन्ति तस्योक्तो ऽद्धुरस्य पूर्वाण्यथा ऽग्नेस्तस्यो
ऽएवोक्तः ॥ १३ ॥ पञ्चा ऽद्धुरस्य जुहोति । पाङ्क्तो यज्ञो
यावान्यज्ञो यावत्स्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्वेतो भूतः
सिञ्चति सप्ता ऽग्नेः सप्तचितिको ऽग्निः सप्त ऽर्त्तवः संवत्सरः
संवत्सरो ऽग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्स्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्वेतो
भूतः सिञ्चति तान्युभयानि द्वादश सम्पद्यन्ते द्वादश-
मासाः संवत्सरः संवत्सरो ऽग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्स्यस्य मात्रा
तावत्तद्भवति ॥ १४ ॥ स जुहोति । 'आकूतिमग्निं प्रयुजथं
स्वाहे'त्याकूताद्वा ऽएतदुग्रे कर्म समभवत्तदेवैतदेतस्मै
कर्मणे प्रयुङ्क्ते ॥ १५ ॥ 'मनो मेधामग्निं प्रयुजथं स्वाहे'ति ।
मनसो वा ऽएतदुग्रे कर्म समभवत्तदेवैतदेतस्मै कर्मणे
प्रयुङ्क्ते ॥ १६ ॥ 'चित्तं विज्ञातमग्निं प्रयुजथं स्वाहे'ति ।
चित्ताद्वा ऽएतदुग्रे कर्म समभवत्तदेवैतदेतस्मै कर्मणे
प्रयुङ्क्ते ॥ १७ ॥ 'वाचो विधृतिमग्निं प्रयुजथं स्वाहे'ति ।
वाचो वा ऽएतदुग्रे कर्म समभवत्तामेवैतदेतस्मै कर्मणे

* का० श्रौ० सू० १६. ४. ३० ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ६६ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ६६ । (३) शु०
सं० अ० ११ क० ६६ । (४) शु० सं० अ० ११ क० ६६ ।

प्रयुङ्क्ते ॥ १८ ॥ 'प्रजापतये मनवे स्वाहे'ति । प्रजापतिर्वै
 मनुः स हीदः सर्वममनुत प्रजापतिर्वा ऽएतदग्रे कर्म्मा-
 ऽकरोत्तमेवैतदेतस्मै कर्म्मणे प्रयुङ्क्ते ॥ १९ ॥ 'अग्नये
 वैश्वानराय स्वाहे'ति । संवत्सरो वा ऽअग्निर्वैश्वानरः
 संवत्सरो वा ऽएतदग्रे कर्म्माऽकरोत्तमेवैतदेतस्मै कर्म्मणे
 प्रयुङ्क्ते ॥ २० ॥ अथ सावित्रीं जुहोति । सविता वा-
 ऽएतदग्रे कर्म्माऽकरोत्तमेवैतदेतस्मै कर्म्मणे प्रयुङ्क्ते
 'विश्वो देवस्य नेतुर्मर्तो ववुरीत सख्यम् । विश्वो राय-
 ऽइषुध्यति द्युम्नं ववृणीत पुष्यसे स्वाहे'ति यो देवस्य
 सवितुः सख्यं ववृणीते स द्युम्नं च पुष्टिं च ववृणीत ऽएष
 वा ऽअस्य सख्यं ववृणीते य ऽएतत्कर्म्म करोति ॥ २१ ॥
 तान्यु हैक ऽउखायामेवैतान्न्यौद्ग्रभणानि जुह्वति कामेभ्यो
 वा ऽएतानि हूयन्त ऽआत्मो ऽएष यजमानस्य यदुखाऽऽत्म-
 न्यजमानस्य सर्वान्क्रामान्प्रतिष्ठापयाम ऽहुति न तथा
 कुर्यादेतस्य वै यज्ञस्य सऽस्थितस्यैतासामाहुतीनां योरस-
 स्तदेतदर्घ्विर्ह्यहीप्यते तद्यत्सऽस्थिते यज्ञे हुतेष्वौद्ग्रभणेपूर्वां
 प्रवृणक्ति तदेनामेष यज्ञ ऽआरोहति तं यज्ञं विभर्त्ति तस्मा-
 त्सऽस्थित ऽएव यज्ञे हुतेष्वौद्ग्रभणेपूर्वां प्रवृज्यात् ॥ २२ ॥
 [अर्घप्रपाठकः ५०॥] मुञ्जकुलायेनाऽवस्तीर्णा भवति । आदी-
 प्याऽदितिन्वेव यद्वेव मुञ्जकुलायेन योनिरेषाऽग्नेर्यन्मुञ्जो
 न वै योनिर्गर्भः हिनस्त्यहिःसायै योनेव जायमानो

जायते योनेर्जायमानो जायाता ऽइति ॥ २३ ॥ शणकुला-
यमन्तरं * भवति । आदीप्याऽदितिन्वेव यद्वेव शणकुलायं
प्रजापतिर्यस्यै योनेरसृज्यत तस्या † ऽउमा ऽउत्त्वमासञ्छणा
जरायु तस्मात्ते पूतयो जरायु हि ते न वै जरायु गर्भम्
हिनस्त्यहिंसायै जरायुणो वै जायमानो जायते जरायुणो
जायमानो जायाता ऽइति ॥ २४ ॥

षष्ठाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[उखाया आहवनीयेऽधिश्रयणम्, प्रवृद्धनम्, समिदाधानञ्च]

तां तिष्ठन्प्रवृणक्ति । इमे वै लोका ऽउखा तिष्ठ-
न्तीव वा ऽइमे लोका ऽअथो तिष्ठन्वै वीर्यवत्तमः ॥ १ ॥
उदङ् प्राङ् तिष्ठन् । उदङ् प्राङ् तिष्ठन्प्रजापतिः प्रजा-
ऽअसृजत ॥ २ ॥ यद्वेवोदङ् प्राङ् तिष्ठन् । एषा होभ्येषां
देवमनुष्याणां दिग्यदुदीची प्राची ॥ ३ ॥ यद्वेवोदङ् प्राङ्
तिष्ठन् । एतस्याथ ह दिशि स्वर्गस्य लोकस्य द्वारं तस्मा-
दुदङ् प्राङ् तिष्ठन्नाहुतीर्जुहोत्युदङ् प्राङ् तिष्ठन्दक्षिणा
नयति द्वारैव तत्स्वर्गस्य लोकस्य वित्तं प्रपादयति ॥ ४ ॥
'मा सु भित्था मा सु रिष' ऽइति । यथैव यजुस्तथा
बन्धु'रम्बे धृष्णु वीर्यस्व स्वि'ति योषा वा ऽउखाऽम्बेति
वै योषाया ऽआमन्त्रणं स्वि वीर्यस्वा'ऽग्निश्चेदं करि-

* का० श्रौ० सु० १६. ४. ३१ ।

† "क्षौमवक्षोपादानभूतास्तृणविशेषा उमाः" 'अतसी स्यादुमा क्षुमा' इत्यमरः २. ९. ३० ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ६८ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ६८ । (३) शु०

सं० अ० ११ क० ६८ ।

ष्यथ' ऽइत्यग्निश्च हेतुत्करिष्यन्तौ भवतः ॥ ५ ॥ इह-
 हस्वं देवि पृथिवि स्वस्त्य' ऽइति । यथैव यजुस्तथा
 बन्धु'रासुरी माया स्वधया कृताऽसी'ति प्राणो वा ऽअसु-
 स्तस्यैषा माया स्वधया कृता 'जुष्टं देवेभ्य' ऽइदमस्तु
 हव्यमि'ति या ऽएवैतस्मिन्नग्नावाहुतीर्होष्यन्भवति ता-
 ऽएतदाहाऽथो ऽएवैव 'हव्यं मरिष्टा त्वमुदिहि यज्ञे-
 ऽअस्मिन्नि'ति यथैवाऽरिष्टानातैतस्मिन्नयज्ञ ऽउदियादेव-
 मेतदाह ॥ ६ ॥ द्वाभ्यां प्रवृणक्ति । द्विपाद्यजमानो
 यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनामेत-
 त्प्रवृणक्ति गायत्र्या च त्रिष्टुभा च प्राणो गायत्र्यास्मा
 त्रिष्टुवेतावान्वै पशुर्यावाद्प्राणश्चाऽऽत्मा च तद्यावान्प-
 शुस्तवातैवैनामेतत्प्रवृणक्त्यथो ऽअग्निर्वै गायत्रीन्द्रस्त्रिष्टुवै-
 न्द्राग्नोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनामेतत्प्रवृण-
 क्तीन्द्राग्नी वै सर्वे देवाः सर्वदेवत्योऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य
 मात्रा तावतैवैनामेतत्प्रवृणक्ति तयोः सप्तपदानि सप्तचितिको-
 ऽग्निः सप्तर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य
 मात्रा तावत्तद्भवति ॥ ७ ॥ तां व्यदामिः सन्तपति । अथैनाम-
 र्च्चिरारोहति योषा वा ऽउखा वृषाऽग्निस्तस्माद्यदा वृषा
 योषां सन्तपत्यथाऽस्यां रेतो दधाति ॥ ८ ॥ तद्वैके ।
 यदि चिरमर्च्चिरारोहत्यङ्गारानेवावपत्युभयेनैषोऽग्निरिति न
 तथा कुर्यादस्थन्वान्वाव पशुर्जायतेऽथ तं नाऽग्र ऽएवाऽ-

ऽस्थन्वन्तमिव न्यवृषन्ति रेत ऽइवैव दधति रेत ऽउ ऽएतद-
नस्थिकं ष्यदार्क्षिस्तस्मादेनामार्क्षिरेवाऽऽरोहेत् ॥ ९ ॥ तां
ष्यदार्क्षिरारोहति । अथाऽस्मिन्समिधमादधाति रेतो वा-
ऽएनामेतद्रापयत ऽएषोऽग्निस्तस्मिन्नेताथं रेतसि सम्भूतिं
दधाति ॥ १० ॥ सा काम्मुकी स्यात् । देवाश्चाऽसुराश्चो-
भये प्राजापत्या ऽअस्पृक्षन्त ते देवा ऽअग्निमनीकं कृत्वा-
ऽसुरानब्धयार्थंस्तस्याऽर्क्षिषः प्रगृहीतस्याऽसुरा ऽअग्रं प्राऽऽवृ-
श्चंस्तदस्यां प्रत्यतिष्ठत्स कृमुकोऽभवत्तस्मात्स स्वादू रसो
हि तस्मादु लोहितोऽर्चिर्हि स ऽएषोऽग्निरेव अत्कृमुको
ऽग्निमेवाऽस्मिन्नेतत्सम्भूतिं दधाति ॥ ११ ॥ प्रादेशमत्री
भवति । प्रादेशमात्रो वै गन्धर्भो ब्रिष्णुरात्मसम्मितामेवाऽस्मि-
न्नेतत्सम्भूतिं दधाति ॥ १२ ॥ घृते न्युत्ता भवति । अग्नि-
र्धस्यै धोनेरसृज्यत तस्यै घृतमुल्बमासीत्तस्मात्तत्प्रत्युद्दी-
प्यत ऽआत्मा ह्यस्यैष तस्मात्तस्य न भस्म भवत्यात्मैव
तदात्मानमप्येति न वा ऽउल्बं गन्धर्भः हिनस्त्यतिथंसाया-
ऽउल्बाद्वै जायमानो जायत ऽउल्बाजायमानो जायाता ऽइति
॥ १३ ॥ * तामादधाति । 'द्वृन्नः सर्पिरासुतिरिति' दुर्बन्तः
सर्पिरशन ऽइत्येतत्प्रश्नो होता वरेण्य' ऽइति सनातनो
होता वरेण्य ऽइत्येतत्सहस्रपुत्रो ऽअद्भुत' ऽइति बलं वै
सहो बलस्य पुत्रोऽद्भुत ऽइत्येतत्तिष्ठन्नादधाति स्वाहाकारेण

* का० श्रौ० सू० १६. ४. ३५ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ७० । (२) शु० सं० अ० ११ क० ७० । (३) शु०
सं० अ० ११ क० ७० ।

तस्योपरि बन्धुः ॥ १४ ॥ तद्वा ऽआत्मेवोखा । योनि-
 र्मुञ्जाः शणा जरायूत्वं घृतं गर्भं समित् ॥ १५ ॥ बाह्योखा
 भवति । अन्तरे मुञ्जा बाह्यो ह्यात्माऽन्तरा योनिर्बाह्ये मुञ्जा
 भवन्त्यन्तरे शणा बाह्या हि योनिरन्तरं जरायु बाह्ये शणा
 भवन्त्यन्तरं घृतं बाह्यं हि जरायून्तरमुत्वं बाह्यं घृतं
 भवत्यन्तरा समिद्बाह्यं ह्युत्वं मन्तरो गर्भं ऽएतेभ्यो वै
 जायमानो जायते तेभ्य ऽएवैनमेतज्जनयति ॥ १६ ॥ (B)

षष्ठाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[समिधां वैकङ्कतत्वविध्यादि]

अथ वैकङ्कतीमादधाति । प्रजापतिर्यथा प्रथमामाहुति-
 मजुहोत्स हुत्वा यत्र न्यमृष्ट ततो विकङ्कतः समभवत्सैषा*
 प्रथमाहुतिर्यद्विकङ्कतस्तामस्मिन्नेतज्जुहोति तथैनमेतस्त्रीणा-
 ति 'परस्या ऽअधि संबतोऽवराँ२॥ ऽअभ्यातर । यत्राऽहम-
 स्मि ताँ२॥ ऽअवे'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ १ ॥ अथौदु-
 म्बरीमादधाति । देवाश्चाऽसुराश्चोभये प्राजापत्या ऽअस्प-
 र्द्धन्त ते ह सर्व ऽएव वनस्पतयोऽसुरानभ्युपेयुरुदुम्बरो हैव
 देवान्न जहौ ते देवा ऽअसुरान् जित्वा तेषां वनस्पतीन-
 वृजत ॥ २ ॥ ते होचुः । हुन्त येषु वनस्पतिषूगर्ग्यो रस-
 ऽउदुम्बरे तं दधाम ते यद्यपक्रामेयुर्वातयामा ऽअपक्रामे-

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ८. ६. २; कठ०
 सं० १९. ७; कपि० ३०. ७; मै० सं० ११. ७. ७; तै० सं० ४. १. ९।

* का० श्रौ० सू० १६. ४. ३६।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ७१।

युर्ग्यथा धेनुर्दुग्धा यथाऽनड्वानूहिवानिति तद्येषु वनस्पति-
 ष्वग्न्यो रस ऽआसीदुदुम्बरे * तमदधुस्तयैतदूर्जा सर्वाङ्ग-
 नस्पतीहप्रति पच्यते तस्मात्स सर्वदाऽऽर्द्रः सर्वदा क्षीरी
 तदेतत्सर्वमन्नं व्यदुदुम्बरः सर्वे वनस्पतयः सर्वेणैवैनमेतद-
 न्नेन प्रीणाति सर्वैर्वनस्पतिभिः समिन्धे ॥ ३ ॥ 'परमस्याः
 परावृत' इति । या परमा परावदित्येतद्गोहिदश्चैव इहहा-
 गहीति रोहितो हाऽग्नेरश्चः 'पुरीष्यः पुरुषप्रिय' इति
 पशव्यो बहुप्रिय इत्येतदग्ने त्वं तैरा मृध' इत्यग्ने त्वं तर
 सर्वाङ्गपाप्मन इत्येतत् ॥ ४ ॥ अथाऽपरशुवृक्णमादधाति ।
 जायत ऽएष ऽएतद्यच्चीयते स ऽएष सर्वस्मा ऽअन्नाय जायत-
 ऽएतद्वेकमन्नं † यदुपरशुवृक्णं तेनैनमेतत्प्रीणाति 'यदैमे
 कानि कानि चिदा ते दारूणि दध्मसि । सर्वं तदस्तु ते
 घृतं तज्जुषस्व यविष्ठये'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुस्तद्यत्कि-
 ञ्चाऽपरशुवृक्णं तदस्मा ऽएतत्स्वदयति तदस्मा ऽअन्नं
 कृत्वाऽपिदधाति ॥ ५ ॥ अथाऽधः शयमादधाति ‡ ।
 जायत ऽएष ऽएतद्यच्चीयते स ऽएष सर्वस्मा ऽअन्नाय
 जायत ऽएतद्वेकमन्नं व्यदधः शयं तेनैनमेतत्प्रीणाति 'यद-
 स्युपैजिह्विका यद्वम्भ्रो ऽअतिसर्पतीत्युपजिह्विका वा हि त-

* का० श्रौ० सू० १६. ४. ३७ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ७२ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ७२ । (३) शु०
 सं० अ० ११ क० ७२ । (४) शु० सं० अ० ११ क० ७२ ।

† का० श्रौ० सू० १६. ४. ३८ ।

(५) शु० सं० अ० ११ क० ७३ ।

‡ का० श्रौ० सू० १६. ४. ३९ ।

(६) शु० सं० अ० ११ क० ७४ ।

दत्ति वृश्मो वाऽतिसर्पति 'सर्वं तदस्तु ते घृतं तज्जुषस्व
यविष्ट्वे'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुस्तद्यत्किञ्चाऽधः शयं
तदस्मा एतत्स्वदयति तदस्मा ऽअन्नं कृत्वाऽपिदधाति
॥ ६ ॥ अथैता ऽउत्तराः * पालाशयो भवन्ति । ब्रह्म वै
पलाशो ब्रह्माणैवैनमेतत्समिन्धे यद्वेव पालाशयः सोमो वै
पलाश ऽएषो ह परमाहुतिर्यत्सोमाहुतिस्तामस्मिन्नेतज्जु-
होति तथैनमेतत्प्रीणाति ॥ ७ ॥ 'अहरहरप्रयावं भरन्त'
ऽइति । अहरहरप्रमत्ता ऽआहरन्त ऽइत्येतद् 'श्वायेव
तिष्ठते घासमस्मा' ऽइति यथाऽश्वाय तिष्ठते घासमित्ये-
तद् 'द्रायँस्पोषेण समिषा मदन्त' ऽइति रय्या च पोषेण च
समिषा मदन्त इत्येतदग्रे माँ ते प्रतिवेशा रिषामे'ति
यथैवाऽस्य प्रतिवेशो न रिष्येदेवमेतदाह ॥ ८ ॥ 'नाभा
पृथिव्याः समिधाने ऽअग्नावि'ति । एषा ह नाभिः
पृथिव्यै यत्रैष ऽतत्समिध्यते 'रायँस्पोषाय बृहते हवा-
मह' ऽइति रय्यै च पोषाय च बृहते हवामह ऽइत्येतदिर-
म्मदमि'तीरया ह्येष मत्तो 'बृहदुक्थमि'ति बृहदुक्थो ह्येष
'यजत्रमि'ति यजियमित्येतज्जेतारमग्निं पृतनासु सासहि-
मि'ति जेता ह्यग्निः पृतना ऽउ सासहिः ॥ ९ ॥ 'याः

(१) शु० सं० अ० ११ क० ७४ ।

* का० श्रौ० सू० १६. ४. ४० ।

(२) शु० सं० अ० ११ क० ७५ । (३) शु० सं० अ० ११ क० ७५ । (४)
शु० सं० अ० ११ क० ७५ । (५) शु० सं० अ० ११ क० ७५ । (६) शु० सं० अ०
११ क० ७६ । (७) शु० सं० अ० ११ क० ७६ । (८) शु० सं० अ० ११ क० ७६ ।
(९) शु० सं० अ० ११ क० ७६ । (१०) शु० सं० अ० ११ क० ७६ । (११) शु०
सं० अ० ११ क० ७६ ।

सेना ऽअभीत्वरीः । दुःश्रद्धाभ्यां मलिम्लूङ्ग्ये जनेषु मलि-
म्लवो यो ऽअस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषते जनः ।
निन्दायो ऽअस्मान्धिप्साच्च सर्वं तं मस्मसा कुर्वीति
॥ १० ॥ एतद्वै देवाः । यश्चैनानन्देद् यं चाऽद्विषुस्तमस्मा-
ऽअन्नं कृत्वाऽप्यदधुस्तेनैनमप्रीणन्नन्नमहैतस्याऽभवदुदहदु
देवानां पाप्मानं तथैवैतद्यजमानो यश्चैनं द्वेष्टि यं च द्वेष्टि
तमस्मा ऽअन्नं कृत्वाऽपिदधाति तेनैनं प्रीणात्यन्नमहैतस्य
भवति दुहत्यु यजमानस्य पाप्मानम् ॥ ११ ॥ ता ऽएता-
ऽएकादशाऽऽदधाति । अक्षत्रियस्य वा पुरोहितस्य वा सर्वं
वै तद्यदेकादशाऽसर्वं तद्यदक्षत्रियो वा पुरोहितो वा ॥ १२ ॥
द्वादश * क्षत्रियस्य वा पुरोहितस्य वा । सर्वं वै तद्यद् द्वादश
सर्वं तद्यदक्षत्रियो वा पुरोहितो वा ॥ १३ ॥ स पुरोहिस्या-
ऽऽदधाति । 'संहशितं मे ब्रह्म संहशितं वीर्यं बलम् ।
संहशितं क्षत्रं जिष्णु यस्याऽहमस्मि पुरोहित' इति
तदस्य ब्रह्म च क्षत्रं च सः श्रयति ॥ १४ ॥ अथ क्षत्रि-
यस्य । 'उदेषां बाहू ऽअतिरमुद्वर्चो ऽअथो बलम् । क्षिणोमि
ब्रह्मणा मित्राऽनुन्नयामि स्वाँरा ॥ ऽअहमि'ति यथैव क्षिणुया-
दमित्राऽनुन्नयेस्त्वानेवमेतदाहोमे त्वेवैते ऽआदध्यादयं वा
ऽअग्निर्ब्रह्म च क्षत्रं चेममेवैतदग्निमेताभ्यामुभाभ्यां
समिन्धे ब्रह्मणा क्षत्रेण च ॥ १५ ॥ तास्त्रयोदश सम्प-
द्यन्ते । त्रयोदश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यवान-

(१) शु० सं० अ० ११ क० ७७-७९ ।

* का० श्री० सू० १६. ४. ४१, ४२ ।

(२) शु० सं० अ० ११ क० ८२ । (३) शु० सं० अ० ११ क० ८३ ।

प्रिथ्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदुन्नेन प्रीणाति ॥ १६ ॥
 प्रादेशमात्रो भवन्ति । प्रादेशमात्रो वै गृध्रो विष्णुरन्नमे-
 तदात्मसम्मितेनैवैनमेतदुन्नेन प्रीणाति यदु वा ऽआत्म-
 सम्मितमुन्नं तदवति तन्न हिनस्ति यद्भूयो हिनस्ति तद्यत्क-
 नीयो न तदवति तिष्ठन्नादधाति तस्योपरि बन्धुः स्वाहा-
 कारेण रेतो वा ऽइदुः सिक्तमयमग्निस्तस्मिन्मयत्काष्ठा-
 न्यस्वाहाकृतान्यब्भ्यादध्याद्धिथस्याद्धैनं ता यत्समिध-
 स्तेन नाऽऽहुतयो यदु स्वाहाकारेण तेनाऽन्नमुन्नः हि
 स्वाहाकारस्तथो हैनं न हिनस्ति ॥ १७ ॥ (८)

षष्ठाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[भस्मोद्वपनम्, व्रतपरिग्रहः, उखाभेदे प्रायश्चित्तादिकं च]

अथ विष्णुक्रमान्क्रान्त्वा । वात्सप्रेणोपस्थायाऽस्तमित-
 ऽआदित्ये भस्मैव प्रथममुद्वपत्येतद्वा ऽएनमेतेनाऽन्नेन
 प्रीणात्येताभिः समिद्धिस्तस्याऽन्नस्य जग्धस्यैष पाप्मा
 सीदति भस्म तेनैनमेतद्व्यावर्त्तयति तस्मिन्नपहतपाप्मन्वाचं
 विसृजते वाचं विसृज्य समिधमादधाति रात्र्या ऽएवैन-
 मेतदुन्नेन प्रीणाति रात्रीथं रात्रीमप्रयावं भरन्त ऽहुति
 तस्योक्तो बन्धू रात्र्या ऽएवैतामरिष्टिथं स्वस्तिमाशास्ते
 तद्यत्किञ्चाऽतो रात्र्योपसमादधात्याहुतिकृतः हैवाऽस्मै

तदुपसमादधाति ॥१॥ अथ प्रातरुदित ऽआदित्ये । भस्मैव
प्रथममुद्रपत्येतद्वा ऽएनमेतेनाऽन्नेन प्रीणात्येतया समिधा
यच्च रात्र्योपसमा दधाति तस्याऽन्नस्य जग्धस्यैष पाप्मा
सीदति भस्म तेनैनमेतद्व्यावर्त्तयति तस्मिन्नपहतपाप्मन्वा-
चं विसृजते वाचं विसृज्य † समिधमादधात्यह ऽएवैनमेत-
देन्नन प्रीणा 'त्यहरप्रयावं भरन्त' ऽहुति तस्योक्तो बन्धुरह
ऽएवैतामरिष्टिः स्वस्तिमाशास्ते तद्यत्किञ्चाऽतोऽहोपसमा-
दधात्याहुतिकृतः हैवाऽस्मै तदुपसमादधाति ॥२॥ अहोरात्रे
वा ऽअभिवर्त्तमाने संवत्सरमाप्नुतः संत्सर ऽइदं
सर्वमाहूनायैवैतामरिष्टिः स्वस्तिमाशास्ते ॥ ३ ॥ अथ
यदाऽस्मै व्रतं प्रयच्छन्ति । अथ व्रते * इयज्य
समिधमादधाति न व्रते न्यज्यादित्यु हैक ऽआहुराहुतिं
तज्जुहुयादुनवक्लृप्तं वै तद्यद्दीक्षित ऽआहुतिं जुहुयादिति
॥ ४ ॥ स वै इयञ्जादेव । दैवो वा ऽअस्यैष ऽआत्मा
मानुषोऽयं स यन्न न्यज्यान्न हैतं दैवमात्मानं प्रीणी-
यादथ यन्न्यनक्ति तथो हैतं दैवमात्मानं प्रीणाति सा
यत्समिक्तेन नाऽऽहुतिर्षुदु व्रते न्यक्ता तेनाऽन्नमन्नं हि
व्रतः ॥ ५ ॥ स वै समिधमाधायाऽथ व्रतयति दैवो वा-
ऽअस्यैष ऽआत्मा मानुषोऽयं देवा ऽउ वा ऽअग्रेऽथ मनु-
ष्यास्तस्मात्समिधमाधायाऽथ व्रतयति ॥ ६ ॥ 'अन्नपते-

† का० श्रौ० सू० १६. ४. ४० ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ८३ ।

* का० श्रौ० सू० १६. ६. ८ ।

ऽन्नस्य नो देही'ति । अशनपतेऽशनस्य नो देहीत्येतद'न-
मीवस्यै शुष्मिण' ऽदृत्यनशनायस्य शुष्मिण ऽदृत्येत'प्र-
प्रदातारं तारिष' ऽदृति यजमानो वै दाता प्रयजमानं
तारिष ऽदृत्येत'दर्ज नो धेहि द्विपदे चतुष्पद' ऽदृत्याशि-
षमाशास्ते यदु भिन्नायै प्रायश्चित्तिमाहोत्तरस्मिंस्तदन्वा-
स्यान ऽदृति ॥ ७ ॥ यद्येषोखा * भिद्येत । याभिन्ना न वा
स्थाल्युरुबिली स्यात्तस्यामेनं पर्यावपेदाच्छति वा ऽणुषोखा
या भिद्यतेऽनार्त्ता वा ऽइयं देवताऽनार्त्तायामिममनार्त्तं विभ-
राणीति तत्रोखायै कपालं पुरस्तात्प्रास्यति तथो हैष-
ऽएतस्यै स्वायै योनेर्न च्यवते ॥ ८ ॥ अथ मृदमा-
दृत्य । उखां चोपशयां च † पिष्ट्वा सथ्सृज्योखां करोत्येतयै-
वाऽऽवृताऽनुपहरन्न्यजुस्तूष्णीमेव पक्त्वा पर्यावपति कर्मणि-
रेव तत्र प्रायश्चित्तिः पुनस्तत्कपालमुखायामुपसमस्योखां ‡
चोपशयां च पिष्ट्वा सथ्सृज्य निदधाति प्रायश्चित्तिबभ्यः
॥ ९ ॥ अथ यद्येष ऽउर्योऽग्निरनुगच्छेत् । गार्हपत्यं वाव
स गच्छति गार्हपत्याद्धि स ऽआहृतो भवति गार्हपत्यादेवैनं
प्राञ्चमुद्धृत्योपसमाधायोखां § प्रवृज्यादेतयैवाऽऽवृताऽनु-
पहरन्न्यजुस्तूष्णीमेव तां स्वदाग्निरारोहति ॥ १० ॥ अथ

(१) शु० सं० अ० ११ क० ८३ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ८३ । (३) शु०
सं० अ० ११ क० ८३ । (४) शु० सं० अ० ११ क० ८३ ।

* का० श्रौ० सू० १६. ७. ८ ।

† का० श्रौ० सू० १६. ७. ९ ।

‡ का० श्रौ० सू० १६. ७. ११ ।

§ का० श्रौ० सू० १६. ७. ६ ।

* प्रायश्चित्ती करोति । सर्वेभ्यो वा ऽएष ऽएतं कामेभ्य ऽआधत्ते तद्यदेवाऽस्याऽत्र कामानां व्यवच्छिद्यते-
 ऽग्नावनुगते तदेवैतत्सन्तनोति सन्तदधात्युभे प्रायश्चित्ती
 करोत्यद्वरप्रायश्चित्तिं चाऽग्निप्रायश्चित्तिं चाऽद्वरस्य पूर्वा-
 मथाऽग्नेस्तस्योक्तो बन्धुः ॥ ११ ॥ स समिधाज्यस्योपहृत्य ।
 आसीन ऽआहुतिं जुहोति † 'विश्वकर्मणे स्वाहे'त्यथोपो-
 र्थाय ‡ समिधमादधाति 'पुनस्त्वाऽऽदित्या रुद्रा वसवः
 समिन्धतां पुनर्ब्रह्माणो वसुनीथ यज्ञैरित्येतास्त्वा देवताः
 पुनः समिन्धतामित्येतद् 'घृतेनै त्वं तन्न्वं वर्द्धयस्व सत्याः
 सन्तु यजमानस्य कामा' ऽइति घृतेनाऽऽह त्वं तन्न्वं वर्द्ध-
 यस्व येभ्य ऽउ त्वां कामेभ्यो यजमान ऽआधत्त तेऽस्य सर्वे
 सत्याः सन्वित्येतत् ॥ १२ ॥ अथ यदि ‡‡ गार्हपत्यो-
 ऽनुगच्छेत् । अरणी वाऽव स गच्छत्यरणिभ्यां हि स-
 ऽआहतो भवत्यरणिभ्यामेवैनं मथित्वोपसमाधाय प्राय-
 श्चित्ती करोति ॥ १३ ॥ अथ यदि § प्रसुत ऽआहवनी-
 योऽनुगच्छेत् । गार्हपत्यं वाऽव स गच्छति गार्हपत्याद्धि
 स ऽआहतो भवति गार्हपत्यादेवैनं प्राञ्चः साङ्गाशिनेन
 हृत्वोपसमाधाय प्रायश्चित्ती करोति यस्तस्मिन्कालेऽद्वरः
 स्यात्तामद्वरप्रायश्चित्तिं कुर्व्यात्समान्यग्निप्रायश्चित्तिः

* का० श्रौ० सू० १६. ७. २१, २६ ।

† का० श्रौ० सू० १६. ७. ७ ।

‡ का० श्रौ० सू० १६. ७. २ ।

(१) शु० सं० अ० १२ क० ४४ । (२) शु० सं० अ० १२ क० ४४ ।

‡‡ का० श्रौ० सू० १६. ७. ३ ।

§ का० श्रौ० सू० १६. ७. ४ ।

॥ १४ ॥ अथ * यद्याग्नीध्रीयोऽनु गच्छेत् । गार्हपत्यं वाऽव
स गच्छति गार्हपत्याद्धि स ऽआहतो भवति गार्हपत्या-
देवैनं प्राञ्चमुत्तरेण सदो हृत्वोपसमाधाय प्रायश्चित्तो
करोत्यथ यदि गार्हपत्योऽनुगच्छेत्तस्योक्तो बन्धुः ॥ १५ ॥ (D)

षष्ठाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

कण्डिकासंख्या १००॥

[रुक्मप्रतिमोक्तविध्यादि, उखाया आसन्धां निधानम्,

उख्याग्नेः परिग्रहश्च]

रुक्मं † प्रतिमुच्य विभर्त्ति । सत्यं हैतद्यद्रुक्मं
सत्यं वा ऽएतं स्यन्तुमर्हति सत्येनैतं देवा ऽअविभरुः सत्ये-
नैवैनमेतद्विभर्त्ति ॥ १ ॥ तद्यत्तत्सत्यम् । असौ स ऽआदित्यः
स हिरण्यमयो भवति ज्योतिर्वै हिरण्यं ज्योतिरेषोऽमृतः
हिरण्यममृतमेष परिमण्डलो भवति परिमण्डलो ह्येष-
ऽएकविंशति निर्वाध ऽएकविंशो ह्येष बहिष्ठाग्निर्वाधं
विभर्त्ति रश्मयो वा ऽएतस्य निर्वाधा बाह्यत ऽउ वा-
ऽएतस्य रश्मयः ॥ २ ॥ यद्वेव रुक्मं प्रतिमुच्य विभर्त्ति ।
असौ वा ऽआदित्य ऽएष रुक्मो नो हैतमग्निं मनुष्यो

* का० श्रौ० सू० १६. ७. ५ ।

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श्रौ० ८. ६. ४; कपि०
सं० २५. १; तै० सं० ४. २. ३ ।

† का० श्रौ० सू० १६. ५. १ ।

मनुष्यरूपेण यन्तुमर्हत्येतेनैव रूपेणैतद्भूयं विभर्ति ॥ ३ ॥
यद्वेव रुक्मं प्रतिमुच्य विभर्ति । रेतो वा ऽइदं सिक्त-
मयमग्निस्तेजो वीर्यं रुक्मोऽस्मिँस्तद्रेतसि तेजो वीर्यं
दधाति ॥ ४ ॥ यद्वेव रुक्मं प्रतिमुच्य विभर्ति । एतद्वै
देवा ऽअविभयुर्ध्वद्वै न ऽइममिह रक्षांशसि नाष्ट्रा न
हृद्युरिति तस्मा ऽएतमन्तिकाद्गोसारमकुर्वन्नमुमेवाऽऽदित्य-
मसौ वा ऽआदित्य ऽएष रुक्मस्तथैवाऽस्मा ऽअयमेतमन्ति-
काद्गोसारं करोति ॥ ५ ॥ कृष्णाजिने निष्यूतो भवति ।
यज्ञो वै कृष्णाजिनं यज्ञो वा ऽएतं यन्तुमर्हति यज्ञेनैतं
देवा ऽअविभरुर्ध्वजैर्नैवैतमेतद्विभर्ति लोमतश्छन्दांशसि वै
लोमानि छन्दांशसि वा ऽएतं यन्तुमर्हन्ति छन्दोभिरेतं
देवा ऽअविभरुश्छन्दोभिरेवैनमेतद्विभर्ति ॥ ६ ॥ अभि
शुक्लानि च कृष्णानि च लोमानि निष्यूतो भवति ।
ऋक्सामयोर्हैते रूपे ऽऋक्सामे वा ऽएतं यन्तुमर्हत ऽऋक्सा-
माब्ध्यामेतं देवा ऽअविभरुर्ऋक्सामाब्ध्यामेवैनमेतद्विभर्ति
शाणो रुक्मपाशस्त्रिवृत्स्योक्तो बन्धुः ॥ ७ ॥ * तमुपरि-
नाभि विभर्ति । असौ वा ऽआदित्य ऽएष रुक्म ऽउपरि
नाब्भ्यु वा ऽएषः ॥ ८ ॥ यद्वेवोपरिनाभि । अवाग्वै नाभे
रेतः प्रजातिस्तेजो वीर्यं रुक्मो नेहमे रेतः प्रजातिं
तेजो वीर्यं रुक्मः प्रदहादिति ॥ ९ ॥ यद्वेवोपरिनाभि ।
एतद्वै पशोर्मध्वतरं यदुपरिनाभि पुरीषसंहिततरं यदवा-
ङ्मनाभेस्तद्यदेव पशोर्मध्वतरं तेनैनमेतद्विभर्ति ॥ १० ॥

यद्वेवोपरिनाभि । यद्वै प्राणस्याऽमृतमूर्द्धं तन्नाभेरुर्द्धं प्राणै-
 रुच्चरत्यथ यन्मर्त्यं पराक्तन्नाभिमर्त्येति तद्यदेव प्राणस्या-
 ऽमृतं तदेनमेतदभिसम्पादयति तेनेनमेतद्विभर्त्ति ॥ ११ ॥
 अथैनमासन्ध्या * विभर्त्ति । इयं वा ऽआसन्धस्याऽऽ हीदः
 सर्वमासन्नमियं वा ऽएतं यन्तुमर्हत्यनयैतं देवा ऽअवि-
 भरुनयैवैनमेतद्विभर्त्ति ॥ १२ ॥ औदुम्बरी भवति । ऊर्वै
 रस ऽउदुम्बर ऽऊर्जैवैनमेतद्रूपेण विभर्त्यथो सर्वं ऽएते
 वृनस्पतयो यदुदुम्बरः सर्वे वा ऽएतं वृनस्पतयो यन्तुम-
 र्हन्ति सर्वैरेतं वृनस्पतिभिर्देवा ऽअविभरुः सर्वैरेवैनमेतद्वृन-
 स्पतिभिर्विभर्त्ति ॥ १३ ॥ प्रादेशमान्यूर्द्धा भवति । प्रादेश-
 मात्रो वै गर्भो विष्णुर्धोनिरेषा गर्भसम्मितां तद्योनिं
 करोत्यरत्निमात्री तिरश्ची बाहुर्वा ऽअरत्निर्बाहु नो वै वीर्यं
 क्रियते वीर्यसम्मितैव तद्भवति वीर्यं वा ऽएतं यन्तुमर्हति
 वीर्येणैतं देवा ऽअविभरुर्वीर्येणैवैनमेतद्विभर्त्ति ॥ १४ ॥ चतुः
 सक्तयः पादा भवन्ति । चतुः सक्तीन्यनूच्यानि चतस्रो
 वै दिशो दिशो वा ऽएतं यन्तुमर्हन्ति दिग्भिरेतं देवा-
 ऽअविभरुर्दिग्भिरेवैनमेतद्विभर्त्ति मौञ्जीभी रज्जुभिर्व्युता
 भवति त्रिवृद्धिस्तस्योक्तो बन्धुर्मृदा दिग्धा तस्यो ऽएवो-
 क्तोऽथो ऽअनतिदाहाय ॥ १५ ॥ अथैनः शिष्येन विभर्त्ति ।
 इमे वै लोका ऽएषोऽग्निर्दिशः शिष्यं दिग्भिर्हीमे लोकाः
 शक्नुवन्ति स्थातुं यच्छक्नुवन्ति तस्माच्छिष्यं दिग्भिरे-
 वैनमेतद्विभर्त्ति षड्रुद्यामं भवति षड्रुदि दिशो मौञ्जं

त्रिवृत्तस्योक्तो बन्धुर्मृदा दिग्धं तस्यो ऽएवोक्तोऽथो ऽअन-
 तिदाहाय ॥ १६ ॥ तस्याऽप ऽएव प्रतिष्ठितः । अप्सु हीमे
 लोकाः प्रतिष्ठिता ऽआदित्य ऽआसन्नमादित्ये हीमे लोका
 दिग्भिरासक्ताः स यो हैतदेवं वेदैतेनैव रूपेणैतद्रूपं विभर्ति
 ॥ १७ ॥ यद्वेवैनः शिष्येन विभर्ति । संवत्सरः ऽएषो-
 ऽग्निर्ऋतवः शिष्यमृतुभिर्हि संवत्सरः शक्नोति स्थातुं
 ऋच्छक्नोति तस्माच्छिष्यमृतुभिरेवैनमेतद्विभर्ति षडुद्यामं
 भवति षड्द्वृतवः ॥ १८ ॥ तस्याऽहोरात्रे ऽएव प्रतिष्ठितः ।
 अहोरात्रेयोर्ह्ययः संवत्सरः प्रतिष्ठितश्चन्द्रमा ऽआसन्नं
 चन्द्रमसि ह्ययः संवत्सरः ऽऋतुभिरासक्तः स यो हैतदेवं
 वेदैतेनैव रूपेणैतद्रूपं विभर्ति तस्य ह वा ऽएष संवत्सर-
 भृतो भवति य ऽएवं वेद संवत्सरोपासितो हैव तस्य भवति
 य ऽएवं न वेदेत्यधिदेवतम् ॥ १९ ॥

❀ शतपथस्यार्धम् ❀

कण्डिकाः ३८१२ ॥

अथाऽध्यात्मम् । आत्मैवाऽग्निः प्राणाः शिष्यं प्राणैर्ह्य-
यमात्मा शक्नोति स्थातुं व्यच्छक्नोति तस्माच्छिष्यं
प्राणैरेवैनमेतद्विभर्त्ति षडुद्यामं भवति षड्वि प्राणाः
॥ २० ॥ तस्य मन एव प्रतिष्ठा । मनसि ह्ययमात्मा
प्रतिष्ठितोऽन्नमासन्नमन्ने ह्ययमात्मा प्राणैरासक्तः स यो
हैतदेवं वेदैतेनैव रूपेणैतद्रूपं विभर्त्ति ॥ २१ ॥ अथैनमुखया
विभर्त्ति । इमे वै लोका ऽउखेमे वा ऽएतं लोका यन्तु-
मर्हन्त्येभिरेतं लोकैर्देवा ऽअविभरुरेभिरेवैनमेतल्लोकैर्विभर्त्ति
॥ २२ ॥ सा यदुखा नाम । एतद्वै देवा ऽएतेन कर्मणै-
तयाऽऽवृतेमां लोकानुदखनन्त्यदुदखनंस्तस्मादुत्खोत्खा ह वै
तामुखेत्याचक्षते परोऽक्षं परोऽक्षमा हि देवाः ॥ २३ ॥
तद्वा ऽउखेति द्वे ऽअक्षरे । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्नि-
र्ष्यावानग्निर्ष्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्विभर्त्ति सो एव
कुम्भी सा स्थाली तत्षट् षडृतवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्नि-
र्ष्यावानग्निर्ष्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥ २४ ॥ अथैन-
मिण्ड्वाभ्यां * परिगृह्णाति । असौ वा ऽआदित्य ऽएषोऽग्नि-
रहोरात्रे ऽइण्ड्वे ऽअमुं तदादित्यमहोरात्राभ्यां परिगृह्णाति
तस्मादेषोऽहोरात्राभ्यां परिगृहीतः ॥ २५ ॥ यद्वैवैन-
मिण्ड्वाभ्यां † परिगृह्णाति । असौ वा ऽआदित्य ऽएषो-
ऽग्निरिमा ऽउ लोकाविण्ड्वे ऽअमुं तदादित्यमाभ्यां
लोकाभ्यां परिगृह्णाति तस्मादेष ऽआभ्यां लोकाभ्यां

* “तसोखाधारणसाधनभूतः परिमण्डलः पदार्थविशेष ‘इण्ड्व’ इत्युच्यते” ।

† का० श्रौ० सू० १६. ५. ३ ।

परिगृहीतः परिमण्डले भवतः परिमण्डलौ हीमौ लोकौ
मौञ्जे त्रिवृती तस्योक्तो बन्धुर्म्मृदा दिग्धे तस्यो ऽएवोक्तो-
ऽथो ऽअनतिदाहाय ॥ २६ ॥ अथाऽतः सम्पदेव ।
आसन्दी चोखा च शिष्यं च रुक्मपाशश्चाऽग्निश्च
रुक्मश्च तत्पट्टं षडृतवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्ग्यावान-
ग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवतीण्डे तदष्ट्रावष्ट्राक्षरा
गायत्री गायत्रोऽग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भ-
वति ॥ २७ ॥ अथ सर्वसम्पत् । चत्वारः पादाश्चत्वा-
र्यनूच्चयानि * शिष्यं च रुक्मपाशश्च यदु किञ्च रज्ज्वयः
शिष्यं तदनुखाऽग्नी रुक्मस्तत्त्रयोदश त्रयोदश मासाः
संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा
तावत्तद्भवति ॥ २८ ॥ (A)

सप्तमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[रुक्मप्रतिमुञ्चनादि]

तं तिष्ठन्प्रतिमुञ्चते । असौ वा ऽआदित्य ऽएष
रुक्मस्तिष्ठतीव वा ऽअसावाऽऽदित्योऽथो तिष्ठन्वै वीर्य-
वत्तर ऽउदङ् प्राङ् तिष्ठँस्तस्योक्तो बन्धुः ॥१॥ 'दृशानो रुक्म-
ऽउर्व्या उर्व्यद्यौदि'ति । दृश्यमानो ह्येष रुक्म ऽउर्व्या
विद्योतते 'दुर्मर्षमौयुः श्रिये रुचान' ऽइति दुर्मरं वा-

* "मौञ्जं त्रिवृद्वज्रव्यं भवति" (का० श्रौ० सू० १७. २. १) ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श्रौ० ८. ७. १ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० १ । (२) शु० सं० अ० ११ क० १ ।

ऽएतस्याऽऽयुः श्रियो ऽएष रोचते ऽग्निरमृतो ऽअभवद्द्वयोभि-
रिति सैवैर्वा ऽएष द्वयोभिरमृतो ऽभवद्द्वयैर्देनं द्यौरजनयदिति
द्यौर्वा ऽएतमजनयत्सुरेताः ऽइति सुरेता ह्येषा यस्या ऽएष
रेतः ॥ २ ॥ अथैनमिषद्वाभ्यां * परिगृह्णाति । नक्तोषासा
समनसा विरूपे ऽइत्यहोरात्रे वै 'नक्तोषासा समनसा
विरूपे धापयेते शिशुमेकः समीची' ऽइति यद्वै किञ्चा-
ऽहोरात्रयोस्तेनैतमेव समीची धापयेते 'द्यावा क्षामा रुक्मो-
ऽअन्तर्विभाती'ति हरन्नेतद्यजुर्जपतीमे वै द्यावापृथिवी
द्यावा क्षामा ते ऽएष यन्नन्तरा विभाति तस्मादेतद्धरद्व्यजु-
र्जपति 'देवा ऽअग्निं धारयन्द्रविणोदा' ऽइति परिगृह्य
निदधाति प्राणा वै देवा द्रविणोदास्त ऽएतमग्र ऽएवमधार-
यन्तेरेवैनमेतद्धारयति ॥ ३ ॥ अथ † शिष्यपाशं प्रतिमु-
ञ्चते । 'विश्वा रूपाणि प्रतिमुञ्चते कविरिति'त्यसौ वा-
ऽआदित्यः कविर्विश्वा रूपा शिष्यं 'प्राऽसावद्भीष्टं द्विपदे
चतुष्पदे' ऽइत्युद्यद्वा ऽएष द्विपदे चतुष्पदे च भद्रं प्रसौति
'वि नाकमख्यत्सविता वरेण्य' ऽइति स्वर्गो वै लोको
नाकस्तमेष ऽउद्यन्नेवाऽनुविपश्यत्यनु प्रयाणमुषसो
विराजतीत्युषा वा ऽअग्रे व्युच्छति तस्या ऽएष व्युष्टिः

(१) शु० सं० अ० ११ क० १ । (२) शु० सं० अ० १२ क० १ । (३) शु० सं०
अ० १२ क० १ ।

* का० श्रौ० सू० १६. ५. ३-५ ।

(४) शु० सं० अ० १२ क० २ । (५) शु० सं० अ० १२ क० २ । (६) शु० सं०
अ० १२ क० २ ।

† का० श्रौ० सू० १६. ५. ६ ।

(७) शु० सं० अ० १२ क० ३ । (८) शु० सं० अ० १२ ३ । (९) शु० सं० अ०
१२ क० ३ । (१०) शु० सं० अ० १२ क० ३ ।

विराजन्ननुदेति ॥ ४ ॥ अथैनमतो * विकृत्या विकरोति ।
इदमेवैतद्वेतः सित्तं विकरोति तस्माद्योनौ रेतः सित्तं
विक्रियते ॥ ५ ॥ 'सुपण्णोऽसि गरुत्मानि'ति । वीर्यं वै
सुपण्णो गरुत्मान् वीर्यमेवैनमेतदभि संस्करोति 'त्रिवृत्ते शिर'
ऽइति त्रिवृत्तमस्य स्तोमः शिरः करोति 'गायत्रं चक्षुरि'ति
गायत्रं चक्षुः करोति 'बृहद्रथन्तरे पक्षावि'ति बृहद्रथन्तरे
पक्षौ करोति 'स्तोमं ऽआत्मे'ति स्तोममात्मानं करोति
पञ्चविधं 'छन्दांस्स्यङ्गानी'ति छन्दांस्सि वा ऽएतस्या-
ऽङ्गानि 'यजूंषि नामे'ति यदेनमग्निरित्याचक्षते तदस्य
यजूंषि नाम 'साम ते तनुर्वाग्मदेव्यमित्यात्मा वै तनु-
रात्मा ते तनुर्वाग्मदेव्यमित्येतद्यज्ञायज्ञियं पुच्छमि'ति
यज्ञायज्ञियं पुच्छं करोति 'धिष्ण्याः शफा' ऽइति धिष्ण्यैर्वा-
ऽण्डोऽस्मिँल्लोके प्रतिष्ठितः 'सुपण्णोऽसि गरुत्मान्दिवं गच्छ
स्वः पते'ति तदेनः सुपण्णं गरुत्मान्तं कृत्वाऽऽह देवान्गच्छ
स्वर्गं लोकं पतेति ॥ ६ ॥ तं वा ऽएतम् । अत्र पक्षपुच्छवन्तं
विकरोति यादृग्वै योनौ रेतो विक्रियते तादृग्जायते तद्यदेत-
मत्र पक्षपुच्छवन्तं विकरोति तस्मादेषोऽमुत्र पक्षपुच्छवान्
जायते ॥ ७ ॥ तः हैके । एतया † विकृत्याऽभिमन्याऽङ्ग्यां

* का० श्रौ० सू० १६. ५. ५ ।

(१) शु० सं० अ० १२ क० ४ । (२) शु० सं० अ० १२ क० ४ । (३)
शु० सं० अ० १२ क० ४ । (४) शु० सं० अ० १२ क० ४ । (५) शु० सं०
अ० १२ क० ४ । (६) शु० सं० अ० १२ क० ४ । (७) शु० सं० अ० १२ क० ४ ।
(८) शु० सं० अ० १२ क० ४ । (९) शु० सं० अ० १२ क० ४ । (१०) शु० सं०
अ० १२ क० ४ । (११) शु० सं० अ० १२ क० ४ ।

† का० श्रौ० सू० १६. ५. ९ ।

चित्तिं चिश्चन्ति * द्रोणचित्तं वा रथचक्रचित्तं वा कङ्क-
चित्तं वा प्र ऽउगचित्तं बोभयतः प्र ऽउगं वा समुह्यपुरीषं
वा न तथा कुर्याद्यथा पक्षपुच्छवन्तं गुह्यं परिवृश्चेत्ता-
दृक्तत्तस्मादेनः सुपर्णचित्तमेव चिनुयात् ॥ ८ ॥ तमे-
तया विकृत्या । इत ऽऊर्द्धं प्राञ्चं प्रगृह्णात्यसौ वा ऽआदित्य-
ऽण्योऽग्निरमुं तदादित्यमित ऽऊर्द्धं प्राञ्चं दधाति तस्मा-
दसावादित्य ऽइत ऽऊर्द्धं प्राङ् धीयते परोबाहु प्रगृह्णाति
परोबाहु ह्येष ऽइतोऽथैनमुपाऽवहरति तमुपाऽवहृत्योपरिनाभि
धारयति तस्योक्तो बन्धुः ॥ ९ ॥ अथ † विष्णुक्रमान्क्र-
मते । एतद्वै देवा विष्णुर्भूत्वेमाँल्लोकानक्रमन्त यद्विष्णु-
र्भूत्वाऽक्रमन्त तस्माद्विष्णुक्रमास्तथैवैतद्यजमानो विष्णु-
र्भूत्वेमाँल्लोकान्क्रमते ॥ १० ॥ स यः स विष्णुर्व्यज्ञः सः ।
स यः स यज्ञोऽयमेव स योऽयमग्निरुखायामेतमेव तद्देवा-
ऽआत्मानं कृत्वेमाँल्लोकानक्रमन्त तथैवैतद्यजमान ऽएतमे-
वाऽऽत्मानं कृत्वेमाँल्लोकान्क्रमते ॥ ११ ॥ उदङ् प्राङ्
तिष्ठन् । एतद्वै तत्प्रजापतिर्विष्णुक्रमैरुदङ् प्राङ् तिष्ठ-
न्प्रजा ऽअसृजत तथैवैतद्यजमानो विष्णुक्रमैरुदङ् प्राङ्
तिष्ठन्प्रजाः सृजते ॥ १२ ॥ 'विष्णोः क्रमोऽसी'ति ।
विष्णुर्हि भूत्वा क्रमते 'संपन्नहे'ति सपन्नान्हाऽत्र हन्ति

* द्रोणश्चतुरस्रस्तदाकारा चित्तिर्द्रोणचित्, रथचक्रं वृत्तम् तदाकारा वृत्ता चित्ती रथचक्रचित्,
कङ्को-वकसदाकारा चितिः कङ्कचित्, प्रउगः शकटाङ्गम् तस्याग्रभागस्यसि तदाकारा चितिः प्रउग-
चित्, उभयतस्तस्यस्ययाकारा मध्यस्थूला चितिः उभयतः प्रउगचित्, अन्यत आनीय समूहः-सगु-
रीकृतः पुञ्जीकृतः पुरीषो मृत्तिका तदिव चितिः समुह्यपुरीषचिदित्युच्यते (शु० सु०
वृ० ४. १.) इति ।

† का० श्रौ० सु० १६. ५. ११-१३ ।

(१) - - - - - (२) श० सं० अ० १२ क० ५ ।

‘गार्घ्यत्रं छन्द ऽआरोहे’ति गार्घ्यत्रं छन्द ऽआरोहति ‘पृथिवी-
मनु विक्रमस्वे’ति पृथिवीमनु विक्रमते प्रहरति पादं क्रमत-
ऽऊर्द्धमग्निमुद्गृह्णात्यूर्ध्वो हि रोहति ॥ १३ ॥ ‘विष्णोः
क्रमोऽसी’ति । विष्णुर्हि भूत्वा क्रमते ‘ऽभिमातिहे’त्यभि-
मातीर्ह्यऽत्र हन्ति ‘त्रैष्टुभं छन्द ऽआरोहे’ति त्रैष्टुभं छन्द-
ऽआरोह ‘त्यन्तरिक्षमनु विक्रमस्वे’त्यन्तरिक्षमनु विक्रमते
प्रहरति पादं क्रमत ऽऊर्द्धमग्निमुद्गृह्णात्यूर्ध्वो हि रोहति
॥ १४ ॥ ‘विष्णोः क्रमोऽसी’ति । विष्णुर्हि भूत्वा क्रम-
ते ‘ऽरातीयतो हन्ते’त्यरातीयतो ह्यऽत्र हन्ति ‘जागतं छन्द
ऽआरोहे’ति जागतं छन्द ऽआरोहति ‘दिवमनु विक्रम-
स्वे’ति दिवमनु विक्रमते प्रहरति पादं क्रमत ऽऊर्द्धमग्नि-
मुद्गृह्णात्यूर्ध्वो हि रोहति ॥ १५ ॥ ‘विष्णोः क्रमोऽसी’ति ।
विष्णुर्हि भूत्वा क्रमते ‘शत्रूयतो हन्ते’ति शत्रूयतो ह्यऽत्र
हन्त्यानुष्टुभं छन्द ऽआरोहे’त्यानुष्टुभं छन्द ऽआरोहति
‘दिशोऽनु विक्रमस्वे’ति सर्वा दिशोऽनु वीक्षते न प्रहरति
पादं नेदिमाँल्लोकानतिप्रणव्यानीत्यूर्द्धमेवाऽग्निमुद्गृह्णाति
सु२४ ह्यारोहति ॥ १६ ॥ (B)

सप्तमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

(१) शु० सं० अ० १२ क० ५ । (२) शु० सं० अ० १२ क० ५ । (३) शु०
सं० अ० १२ क० ५ । (४) शु० सं० अ० १२ क० ५ । (५) शु० सं० अ० १२ क० ५ ।
(६) शु० सं० अ० १२ क० ५ । (७) शु० सं० अ० १२ क० ५ । (८) शु० सं०
अ० १२ क० ५ । (९) शु० सं० अ० १२ क० ५ । (१०) शु० सं० अ० १२ क० ५ ।
(११) शु० सं० अ० १२ क० ५ । (१२) शु० सं० अ० १२ क० ५ । (१३) शु०
सं० अ० १२ क० ५ । (१४) शु० सं० अ० १२ क० ५ ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ८, ७, २; कठ०
१६, ८; मै० सं० ११, ८; तै० सं० ४, १, १० ।

[विष्णुक्रमः]

अथैनमिति * प्रगृह्णाति । एतद्वै देवा ऽअकामयन्त
 पर्जन्यो रूपं ११ स्यामेति त ऽएतेनाऽऽत्मना पर्जन्यो रूपम-
 भवँस्तथैवैतद्यजमान ऽएतेनाऽऽत्मना पर्जन्यो रूपं
 भवति ॥ १ ॥ 'अक्रन्ददग्निस्तनयन्निव द्यौरिति । क्रन्दतीव
 हि पर्जन्यस्तनयन्क्षामा रेरिहद्वीरुधः समञ्जिन्नि'ति
 क्षमा वै पर्जन्यो रेरिह्यमाणो वीरुधः समनक्ति 'सद्यो
 जज्ञानो वि हीमिद्धो ऽअख्य'दिति सद्यो वा ऽएष जज्ञान-
 ऽइदं सर्वं विख्यापयत्या रोदसी भानुना भात्यन्तरि'तीमे वै
 द्यावापृथिवी रोदसी ते ऽएष भानुना भाति परोबाहु
 प्रगृह्णाति परोबाहु हि पर्जन्यः ॥ २ ॥ अथैनमुपाऽवह-
 रति । एतद्वै योऽस्मिँल्लोके रसो यदुपजीवनं तेनैतत्सहोर्द्ध-
 ऽइमाँल्लोकान्नोहत्यग्निर्वा ऽअस्मिँल्लोके रसोऽग्निरुपजीवनं
 तद्यत्तावदेव स्यान्न हाऽस्मिँल्लोके रसो नोपजीवनं ११ स्यादथ
 यत्प्रत्यवरोहत्यस्मिन्नेवैतल्लोके रसमुपजीवनं दधाति ॥ ३ ॥
 यद्वेव प्रत्यवरोहति । एतद्वा ऽएतदिमाँल्लोकानित ऽऊर्द्धो
 रोहति ‡ स स पराङ्गिव रोह ऽइयमु वै प्रतिष्ठा तद्यत्तावदेव
 स्यात्प्रहाऽस्माल्लोकाद्यजमानश्च्यवेताऽथ यत्प्रत्यवरोहती
 मामेवैतत्प्रतिष्ठामभिप्रत्यैतस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायाम् प्रतिति-

* का० श्रौ० सू० १६. ५. १४ ।

(१) शु० सं० अ० १२ क० ६ । (२) शु० सं० अ० १२ क० ६ । (३) शु०
 सं० अ० १२ क० ६ । (४) शु० सं० अ० १२ क० ६ ।

† का० श्रौ० सू० १६. ५. १५ ।

‡ 'स पराङ्गिव' इति पाठः 'ज' पुस्तके ।

षट्ति ॥ ४ ॥ यदेव प्रत्यवरोहति । एतद्वा ऽएतदिमाँल्लो-
कानित ऽऊर्द्धो जयति स स पराडिव जयो यो वै पराडेव
जयत्यन्ये वै तस्य जितमन्ववस्यन्त्यथ य ऽउभयथा
जयति तस्य तत्र कामचरणं भवति तद्यत्प्रत्यवरोहती-
मानेवैतल्लोकानितश्चोर्द्धानिमुतश्चाऽर्वाचो जयति ॥ ५ ॥
'अग्नेऽब्भ्यावर्त्तिन् । अभि मा निवर्त्तस्वाऽग्ने ऽअङ्गिरः पुन-
रूज्जा सह रम्येत्ये'तेन मा सर्वेणाऽभि निवर्त्तस्वेत्येतच्चतु-
ष्कृत्वः प्रत्यवरोहति चतुर्हि कृत्व ऽऊर्द्धो रोहति तद्या-
वत्कृत्व ऽऊर्द्धो रोहति तावत्कृत्वः प्रत्यवरोहति तमुपाऽव-
हृत्योपरिनाभि धारयति तस्योक्तो बन्धुः ॥ ६ ॥ अथैन *
मभिमन्त्रयते । आयुर्वा ऽअग्निरायुरेवैतदात्मन्धत्त 'ऽआ त्वा-
हार्षमि'त्याह्वेनः हर'न्त्यन्तरभू'रित्यायुरेवैतदात्मन्धत्ते
'ध्रुवस्तिष्ठ'वाविचाचलिरि'त्यायुरेवैतद् ध्रुवमन्तरात्मन्धत्ते
'विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तिव'त्यन्नं वै विशोऽन्नं त्वा सर्वं
वाञ्छत्तित्येत'न्मा त्वद्राष्ट्रमधिभ्रशदि'ति श्रीर्वै राष्ट्रं मा
त्वच्छीरभिभ्रशदित्येतत् ॥७॥ [अर्धप्रपाठकः ५१॥] अथ †
शिव्यपाशश्च रुक्मपाशं चोन्मुञ्चते । वारुणो वै पाशो वरुण-
पाशादेव तत्प्रमुञ्च्यते वारुण्यर्चा स्वेनैव तदात्मना स्वया

(१) शु० सं० अ० १२ क० ७-१० ।

* का० श्रौ० सू० १५. ५. १६ ।

(२) शु० सं० अ० १२ क० ११ । (३) शु० सं० अ० १२ क० ११ । (४) शु०
सं० अ० १२ क० ११ । (५) शु० सं० अ० १२ क० ११ । (६) शु० सं० अ०
१२ क० ११ ।

† का० श्रौ० सू० १५. ५. १७ क ।

देवतया वरुणपाशात्प्रमुच्छयत 'ऽउदुत्तमं वरुणपाशमस्मदुवा-
धमं वि मध्यमं७७ श्रथाये'ति यथैव यजुस्तथा बन्धु'रथा
वैयमादित्य व्रते तवाऽनागसो ऽअदितये स्यामे'तीयं वा-
ऽअदितिरनागसस्तुब्भ्यं चाऽस्यै च स्यामेत्येतत् ॥८॥ अथनै-
मिति * प्रगृह्णाति । एतद्वा ऽएनमदो विवृत्त्येत ऽउर्द्धं
प्राञ्चं प्रगृह्णाति तं तत् ऽइति प्रगृह्णाति तद्यत्तावदेवाऽभ-
विष्यदत्र हैवैष व्यरथस्यताऽथ यदेनमिति प्रगृह्णाति
तस्मादेष ऽइतीत्वाऽथेति पुनरैति ॥ ९ ॥ 'अग्रे बृहन्नुषसा-
मूर्द्धो ऽअस्थादि'ति । अग्रे ह्येष बृहन्नुषसामूर्द्ध्वस्तिष्ठति
'निर्जगन्वान्तमसो ज्योतिषाऽगादि'ति निर्जगद्वाह्वा ऽएष
रात्र्यै तमसोऽह्ना ज्योतिषै'त्यग्निर्बभानुना रुशता स्वङ्ग' ऽइत्य-
ग्निर्वा ऽएष भानुना रुशता स्वङ्ग 'ऽआ जातो विश्वा सद्मा-
न्यप्रा' ऽइतीमे वै लोका विश्वा सद्मानि तानेष जात-
ऽआपूरयति परोबाहु प्रगृह्णाति परोबाहु ह्येष ऽइतोऽथैनमुपा-
ऽवहरतीमामेवैतत्प्रतिष्ठा मभिप्रत्यैत्यस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्र-
तितिष्ठति जगत्या जगती हेमाल्लोकानमुतोऽर्वाचो व्यश्नुते
॥ १० ॥ † 'ह॒ःस॒ः शुचिषदि'ति । असौ वा ऽआदित्यो
ह॒ःस॒ः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसदिति वायुर्वै 'वसुरन्तरिक्ष-

(१) शु० सं० अ० १२ क० १२ । (२) शु० सं० अ० १२ क० १२ ।

* का० श्रौ० सू० १६. ५. १७ ख ।

(३) शु० सं० अ० १२ क० १३ । (४) ० सं० अ० १२ क० १३ । (५) शु०
सं० अ० १२ क० १३ । (६) शु० सं० अ० १२ क० ११ ।

† का० श्रौ० सू० १६. ५. १८, १९ ।

(७) शु० सं० अ० १२ क० १४ । (८) शु० सं० अ० १२ क० १४ ।

सद्भोता वेदिषदित्यग्निर्वै होता वेदिषदतिथिरिति सर्वेषां
 द्वा ऽएष भूतानां मतिथिर्दुरोणसदिति विषमसदित्येत-
 'नृषदिति' प्राणो वै नृषन्मनुष्या नरस्तद्योऽयं मनुष्येषु
 प्राणोऽग्निस्तमेतदाह 'वरसदिति' सर्वेषु ह्येष वरेषु सन्नऽ-
 'ऋतसदिति' सत्यसदित्येत 'द्योमसदिति' सर्वेषु ह्येष
 द्योमसु सन्नो 'ऽब्जा गोजा' इत्यब्जाश्च ह्येष गोजाश्च-
 'र्त्तजा' इति सत्यजा इत्येत 'दद्रिजा' इत्यद्रिजा ह्येष
 'ऋतमि'ति सत्यमित्येत 'द्र बृहदि'ति निदधाति बृहद्व्येष
 तद्यदेष तदेनमेतत्कृत्वा निदधाति ॥ ११ ॥ द्वाभ्यामक्षरा-
 बभ्याम् । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्व्यावानग्निर्व्यावत्यस्य
 मात्रा तावतैवैनमेतन्निदधाति ॥ १२ ॥ अथैनमुपतिष्ठते ।
 एतद्वा ऽएनमेतल्लघूयतीव यदेनेन सहेति चेति चेमाँल्लोका-
 न्कमते तस्मा ऽएवैतन्निष्ठतेऽहिःसायै ॥ १३ ॥
 यद्वेवोपतिष्ठते * । एतद्वै देवा ऽअविभयुर्ष्वद्वै नोऽयमिमाँ-
 ल्लोकानन्तिकान्न हिंस्यादिति तदेबभ्य ऽएवैनमेतल्लोकेबभ्यो-
 ऽशमयँस्तथैवैनमयमेतदेबभ्यो लोकेबभ्यः शमयति ॥ १४ ॥
 'सीद' एवं मातुः । अस्या ऽउपस्थेऽन्तरग्ने रुचा त्वः
 शिवो भूत्वा मह्यमग्ने ऽअथो सीद शिवस्त्वमिति

(१) शु० सं० अ० १२ क० १४ । (२) शु० सं० अ० १२ क० १४ । (३) शु०
 सं० अ० १२ क० १४ । (४) शु० सं० अ० १२ क० १४ । (५) शु० सं० अ० १२
 क० १४ । (६) शु० सं० अ० १२ क० १४ । (७) शु० सं० अ० १२ क० १४ ।
 (८) शु० सं० अ० १२ क० १४ । (९) शु० सं० अ० १२ क० १४ । (१०) शु० सं०
 अ० १२ क० १४ ।

* का० श्रौ० सू० १५. ५. २१, २२ ।

(११) शु० सं० अ० १२ क० १५-१७ ।

शिवः-शिव ऽइति शमयत्येवैनमेतदहिःसायै तथो हैष
 ऽइमाँल्लोकाञ्छान्तो न हिनस्ति ॥ १५ ॥ त्रिभिरुपतिष्ठते ।
 त्रय ऽइमे लोका ऽअथो त्रिवृदग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य
 मात्रा तावतैवाऽस्मा ऽएतन्निदनुतेऽथो तावतैवैनमेतदेबभ्यो
 लोकेबभ्यः शमयति ॥ १६ ॥ (C)

सप्तमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[वात्सप्रोपस्थानम्]

अथ * वात्सप्प्रेणोपतिष्ठते । एतद्वै प्रजापतिर्विष्णु-
 क्रमैः प्रजाः सृष्ट्वा ताबभ्यो वात्सप्प्रेणाऽऽयुष्यमकरोत्तथैवै-
 तद्यजमानो विष्णुक्रमैः प्रजाः सृष्ट्वा ताबभ्यो वात्सप्प्रेणा-
 ऽऽयुष्यं करोति ॥ १ ॥ स हैष दाक्षायणहस्तः । यद्वात्सप्प्रं
 तस्माद्यं जातं कामयेत सर्वमायुरियादिति वात्सप्प्रेणैनम-
 भिमृशेत्तदस्मै जातायाऽऽयुष्यं करोति तथो ह स सर्व-
 मायुरेत्त्यथ यं कामयेत वीर्यवान्स्यादिति विकृत्यैनं पुरस्ता-
 दभिमन्त्रयेत तथो ह स वीर्यवान्भवति ॥ २ ॥ 'दिवस्पेरि
 प्रथमं जज्ञे ऽअग्निरिति । प्राणो वै दिवः प्राणादु वा ऽएष
 प्रथममजायता'ऽस्मद् द्वितीयं परि जातवेदा' ऽइति यदेन-
 मदो द्वितीयं पुरुषविधोऽजनय'तृतीयमप्स्वि'ति यदेनमदु-

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० शं० ८. ७. २, ३; कट०
 १६. ८; कपि० १५. १; मै० सं० ११. ८; तै० सं० ४. १. १० ।

* का० श्रौ० सू० १५. ५. २१ ।

(१) शु० सं० अ० १२ क० १८ । (२) शु० सं० अ० १२ क० १८ । (३) शु०
 सं० अ० १२ क० १८ ।

स्तृतीयमद्भ्योऽजनयन्मृमणा ऽअजस्रमिति प्रजापतिर्वै
 नृमणा ऽअग्निरजस्र ऽऽहुन्धौन ऽएनं जरते स्वाधीरिति
 यो वा ऽएनमिन्धे स ऽएनं जनयते स्वाधीः ॥ ३ ॥
 'विद्मः ते ऽअग्ने त्रेधा त्रयाणीति । अग्निर्वायुरादित्य-
 ऽएतानि हाऽस्य तानि त्रेधा त्रयाणि 'विद्मः ते धाम
 विभृता पुरुत्रे'ति यदिदं बहुधा विहित्यते 'विद्मः ते नाम
 परमं गुहा यदि'ति यद्विष्ट ऽहुति वा ऽअस्य तन्नाम परमं
 गुहा 'विद्मः तमुत्सं र्यत ऽआ जगन्धे'त्यापो वा ऽउत्सो-
 ऽद्भ्यो वा ऽएष प्रथममाजगाम ॥ ४ ॥ 'समुद्रे त्वा
 नृमणा ऽअप्स्वन्तरि'ति प्रजापतिर्वै नृमणा ऽअप्सु त्वा
 प्रजापतिरित्येतन्मृचक्षा ऽईधे दिवो ऽअग्न ऽउधन्नि'ति
 प्रजापतिर्वै नृचक्षा ऽआपो दिव ऽउधस्तृतीये त्वा रजसि
 तस्थिवाऽसमिति द्यौर्वै तृतीयः रजोऽपामुपस्थे
 महिषा ऽअवर्द्धन्नि'ति प्राणा वै महिषा दिवि त्वा प्राणा-
 ऽअवर्द्धन्नित्येतत् ॥ ५ ॥ ता ऽएता ऽएकव्याख्यानाः ।
 एतमेवाऽभि ता ऽआग्नेयस्त्रिष्टुभस्ता यदाग्नेयस्तेना-
 ऽअग्निरथ यस्त्रिष्टुभो यदेकादश तेनेन्द्र ऽएन्द्राग्नोऽग्निर्ष्या-
 वानग्निर्ष्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदुपतिष्ठत ऽइन्द्राग्नी
 वै सर्वे देवाः सर्वदेवत्योऽग्निर्ष्यावानग्निर्ष्यावत्यस्य मात्रा

- (१) शु० सं० अ० १२ क० १८ । (२) शु० सं० अ० १२ क० १८ ।
 (३) शु० सं० अ० १२ क० १९ । (४) शु० सं० अ० १२ क० १९ । (५) शु०
 सं० अ० १२ क० १९ । (६) शु० सं० अ० १२ क० १९ । (७) शु० सं० अ० १२
 क० २० । (८) शु० सं० अ० १२ क० २० । (९) शु० सं० अ० १२ क० २० । (१०)
 शु० सं० अ० १२ क० २० ।

तावतैवैनमेतदुपतिष्ठते ॥ ६ ॥ यद्वेव विष्णुकमवात्सप्रे
 भवतः । विष्णुकमैवै प्रजापतिरिमं लोकमसृजत वात्स-
 प्प्रेणाऽग्निं विष्णुकमैवै प्रजापतिरन्तरिक्षमसृजत वात्सप्रेण
 वायुं विष्णुकमैवै प्रजापतिर्दिवमसृजत वात्सप्रेणाऽऽदित्यं
 विष्णुकमैवै प्रजापतिर्दिशोऽसृजत वात्सप्रेण चन्द्रमसं
 विष्णुकमैवै प्रजापतिर्भूतमसृजत वात्सप्रेण भविष्यद्वि-
 णुकमैवै प्रजापतिर्वित्तमसृजत वात्सप्रेणाऽऽशां विष्णुकमैवै
 प्रजापतिरहरसृजत वात्सप्रेण रात्रिं विष्णुकमैवै प्रजापतिः
 पूर्वपक्षानसृजत वात्सप्रेणाऽपरपक्षान्विष्णुकमैवै प्रजापति-
 रर्द्धमासानसृजत वात्सप्रेण मासान्विष्णुकमैवै प्रजापति-
 र्ऋतूनसृजत वात्सप्रेण संवत्सरं तद्यद्विष्णुकमवात्सप्रे भवत-
 ऽएतदेव तेन सर्वं सृजते ॥ ७ ॥ यद्वेव विष्णुकमवात्सप्रे
 भवतः । विष्णुकमैवै प्रजापतिः स्वर्गं लोकमभिप्राऽयात्स-
 ऽएतदवसानमपश्यद्वात्सप्रे तं तेनाऽवास्यदुप्रदाहाय यद्धि
 युक्तं न विमुच्यते प्र तदह्यते तथैवेतद्यजमानो विष्णुकमैरेव
 स्वर्गं लोकमभिप्रायाति वात्सप्रेणाऽवस्यति ॥ ८ ॥ स वै
 विष्णुकमाङ्कान्त्वा । अथ तदानीमेव वात्सप्रेणोपतिष्ठते
 यथा प्रयायाऽथ तदानीमेव विमुञ्चेत्तादृक्देवानां वै
 विधामनु मनुष्यास्तस्मादु हेदमुत मानुषो ग्रामः प्रया-
 याऽथ तदानीमेवावस्यति ॥ ९ ॥ तद्वा ऽअहोरात्रे-
 ऽएव विष्णुकमा भवन्ति । अहोरात्रे वात्सप्रेमहोरात्रे-
 ऽएव तद्यात्यहोरात्रे क्षेम्यो भवति तस्मादु हेदमुत
 मानुषो ग्रामोऽहोरात्रे या त्वाऽहोरात्रे क्षेम्यो

भवति ॥ १० ॥ स वा ऽअर्द्धमेव संवत्सरस्य विष्णु-
 क्रमान्क्रमते । अर्द्धं वात्सप्रेणोपतिष्ठते मध्ये ह
 संवत्सरस्य स्वर्गो लोकः स यत्कनीयोऽर्द्धात्क्रमेत न हैतः
 स्वर्गं लोकमभिप्राप्नुयादथ यद् भूयोऽर्द्धात्पराङ् हैतः
 स्वर्गं लोकमतिप्रेणश्येदथ यदर्द्धं क्रमतेऽर्द्धमुपतिष्ठते
 तत्सम्प्रति स्वर्गं लोकमाप्त्वा विमुञ्चते ॥ ११ ॥ ताभ्यां
 वै विपर्यासमेति । यथा महान्तमध्वानं विमोकः समश्रु-
 वीत तादृक्तस्य वै पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्चोभे विष्णुकमवात्सप्रे
 समस्यत्यहर्वै विष्णुकमा रात्रिर्वात्सप्रमेतद्वा ऽइदं सर्वं
 प्रजापतिः प्रजनयिष्यञ्च प्रजनयित्वा चाऽहोरात्राभ्या-
 मुभयतः पर्यगृह्णात्तथैतद्यजमान ऽइदं सर्वं प्रजनयि-
 ष्यञ्च प्रजनयित्वा चाऽहोरात्राभ्यामुभयतः परिगृह्णाति
 ॥ १२ ॥ तदाहुः । यदहर्विष्णुकमा रात्रिर्वात्सप्रमथोभे-
 ऽएवाऽहहभवतो न रात्र्यां कथमस्याऽपि रात्र्यां कृते भवत-
 ऽहुत्येतद्वा एने ऽअदो दीक्षमाणः पुरस्तादपराङ् ऽउभे
 समस्यति रात्रिर्हैतद्यदपराङ्कोऽथैने ऽएतत्सन्निवप्स्यन्नुपरि-
 ष्ठात्पूर्वाङ् ऽउभे समस्यत्यहर्हैतद्यत्पूर्वाङ् ऽएवमु हाऽस्योभे-
 ऽएवाऽहहकृते भवत ऽउभे रात्र्यां ॥ १३ ॥ स यदहः
 सन्निवप्स्यन्त्स्यात् । तदहः * प्रातरुदित ऽआदित्ये भस्मैव
 प्रथममुद्रपति भस्मोदुप्य ब्राचं विसृजते ब्राचं विसृज्य
 समिधमादधाति समिधमाधाय भस्माऽपोऽबभ्यवहरति
 यथैव तस्याऽबभ्यवहरणं तथाऽपाऽऽदाय भस्मनः प्रत्येत्यो-

खायामोष्योपतिष्ठतेऽथ प्रायश्चित्ती करोति ॥ १४ ॥ स *
 यदि विष्णुक्रमीयमहः स्यात् । विष्णुक्रमाहकान्त्वा वात्स-
 प्प्रेणोपतिष्ठेताऽथ यदि वात्सप्प्रीयं वात्सप्प्रेणोपस्थाय
 विष्णुक्रमाहकान्त्वा वात्सप्रमन्ततः कुर्यान्न विष्णुक्रमा-
 नन्ततः कुर्याद्यथा प्रयाय न विमुञ्चेत्तादृक्तदथ यद्वा-
 त्सप्रमन्ततः करोति प्रतिष्ठा वै वात्सप्रं यथा
 प्रतिष्ठापयेदवसाययेत्तादृक्तस्ममादु वात्सप्रमेवाऽन्ततः
 कुर्यात् ॥ १५ ॥ (D)

सप्तमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[अथ वनीवाहनम्]

(तत्र गार्हपत्यचयनीयाग्निप्रणयनम्, उरुयागैः स्थापनादिविधिश्च)

वनीवाह्येताग्निं बिभ्रद्भित्त्याहुः । देवाश्चाऽसुराश्चोभये
 प्राजापत्याऽअस्पृह्यन्त ते देवाश्चक्रमचरञ्छालमसुरा-
 ऽआसँस्ते देवाश्चक्रेण चरन्त ऽएतत्कर्मणाऽपश्यँश्चक्रेण हि
 वै देवाश्चरन्त ऽएतत्कर्मणाऽपश्यँस्तस्मद्नस ऽएव पौरो-
 डाशेषु यजूंष्यनसोऽग्नौ ॥ १ ॥ स यो † वनीवाह्यते ।
 देवान्कर्मणैति दैवः हाऽस्य कर्म कृतं भवत्यथ यो

* का० श्रौ० सू० १६. ६. ५ ।

(D) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ८. ७. ४;
 कठ० १६. ९; मै० सं० ११. ७. ९; तै० सं० ४. २. २ ।

† “प्रागनः कृतेत्यारभ्य वासेऽवहरत्येतदन्तं कर्म वनीवाहनमित्युच्यते” (का० श्रौ०
 सू० १६. ६. १५-२२) ।

न वनीवाह्यतेऽसुरान्कर्मणैत्यसुर्यः हाऽस्य कर्म कृतं
भवति ॥ २ ॥ तद्वैकऽआहुः । स्वयं वा ऽएष वनीवाहितो
विष्णुकर्मैर्वा ऽएष प्रयाति वात्सप्रेणाऽवस्यतीति न तथा
विद्यादैवं वा ऽअस्य तत्प्रयाणं ष्वद्विष्णुक्रमा दैवमवसानं
ष्वद्वात्सप्रमथाऽस्येदं मानुषं प्रयाणं ष्वदिदं प्रयाति मानुष-
मवसानं ष्वदवस्यति ॥ ३ ॥ प्रजापतिरेषोऽग्निः । उभयम्वे-
तत्प्रजापतिर्यच्च देवा यच्च मनुष्यास्तद्यद्विष्णुक्रमवात्सप्रे
भवतो ष्वदेवाऽस्य दैवः रूपं तदस्य तेन संस्करोत्यथ
यद्वनीवाह्यते ष्वदेवाऽस्य मानुषः रूपं तदस्य तेन संस्क-
रोति स ह वा ऽएतः सर्वं कृत्स्नं प्रजापतिः संस्करोति
य ऽएवं विद्वाद्बनीवाह्यते तस्मादु * वनीवाह्येतैव ॥ ४ ॥
स यदुहः प्रयास्यन्त्स्यात् । तदुहर्त्तरतोऽग्नेः † प्रागुन-
ऽउपस्थाप्याऽथाऽस्मिन्समिधमादधात्येतद्वा ऽएनं देवा-
ऽएष्यन्तं पुरस्तादुन्नेनाऽप्रीणन्नेतया समिधा तथैवैनमयमे-
तदेष्यन्तं पुरस्तादुन्नेन प्रीणात्येतया समिधा ॥ ५ ॥
'समिधाऽग्निं दुवस्यते'ति । समिधाऽग्निं नमस्यतेत्येतद्
'घृतैर्बोधयताऽतिथिमास्मिहव्या जुहोतने'ति घृतैरुह बोध-
यताऽतिथिमो ऽअस्मिन्हव्यानि जुहुतेत्येतद्बुधवत्येत्यायै
ह्येनमेतद्बोधयति ॥ ६ ॥ अथैनमुद्यच्छति ‡ । 'उदु त्वा
विश्वे देवा ऽअग्ने भरन्तु चित्तिभिरिति विश्वे वा ऽएत-

* 'वनीवाह्येतैव' इति पाठः 'ख' पुस्तके ।

† का० श्रौ० सू० १६. ६. १५ ।

(१) शु० सं० अ० १ क० ३० । (२) शु० सं० अ० १ क० ३० ।

‡ का० श्रौ० सू० १६. ६. १६ ।

(३) शु० सं० अ० १२ क० ३१ ।

मग्ने देवाश्चित्तिभिरुदभरन्नेतद्ध्येषां तदा चित्तमासीत्तथैवैनमयमेतच्चित्तिभिरुद्भरत्येतद्ध्यस्य तदा चित्तं भवति 'स नो भव शिवस्त्वहः सुप्रतीको विभावसुरि'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुस्तं दक्षिणतः ऽउदञ्चमादधाति तस्योक्तो बन्धुः स्थात्यां गार्हपत्यहः समुप्याऽपरमादधाति स यदि कामयेतोपाधिरोहेत्पाश्वर्हतो वा व्रजेत् ॥ ७ ॥ अथाऽनड्वाहो* युनक्ति । दक्षिणमग्नेऽथ सव्यमेवं देवत्रेतरथा मानुषे स यां काश्च दिशं स्वास्यन्त्स्यात्प्राडेवाऽग्ने प्रयायात्प्राची हि दिग्ग्रेहः स्वामेव तदिशमनु प्रयाति ॥ ८ ॥ 'प्रेदग्ने ज्योतिष्माद्याहि । शिवेभिरर्चिभिष्टुमि'ति प्रेदग्ने त्वं ज्योतिष्मान्याहि शिवेभिरर्चिभिर्दीप्यमानैरित्येतद् 'बृहद्भिर्बर्भानुभिर्बर्भासन्मा हिहः सीस्तन्वा प्रजा' ऽइति बृहद्भिरर्चिभिर्दीप्यमानैर्मा हिहः सीरात्मना प्रजा ऽइत्येतत् ॥ ९ ॥ स यद्राक्ष † ऽउत्सर्ज्जेत् । अथैतद्यजुर्जपदेसुर्ग्या वा ऽएषा ब्राग्याऽक्षस्य तामेतच्छमयति तामेतद्देवत्रा करोति ॥ १० ॥ यद्देवैतद्यजुर्जपति । यस्मिन्नवै कस्मिँश्चाऽऽहितेऽक्ष ऽउत्सर्ज्जति तस्यैव सा ब्राग्भवति तद्यदग्नावाहितेऽक्ष ऽउत्सर्ज्जत्यग्नेरेव सा ब्राग्भवत्यग्निमेव तद्देवा ऽउपाऽस्तुवन्नुपाऽमहयस्तथैवैनमयमेतदुपस्तौत्युपमहय'त्यर्कन्ददग्निस्तनयन्निव द्यौ-

(१) शु० सं० अ० १२ क० ३१ ।

* का० श्रौ० सू० १६. ६. १८ ।

(२) शु० सं० अ० १२ क० ३२ । (३) शु० सं० अ० १२ क० ३२ ।

† का० श्रौ० सू० १६. ६. २० ।

(४) शु० सं० अ० १२ क० ३३ ।

रि'ति तस्योक्तो बन्धुः ॥११॥ स यदि पुरा * वसत्यै विमुञ्चेत ।
अनस्येवाऽग्निः स्यादथ यदा वसत्यै विमुञ्चेत प्रागुन ऽउप-
स्थाप्योत्तरत ऽउद्धत्यावोक्षति यत्रैनमुपाऽवहरति तं दक्षिण-
त ऽउदश्चमुपाऽवहरति तस्योक्तो बन्धुः ॥१२॥ अथाऽस्मिन्त्स-
मिधमादधाति । एतद्वा ऽएनं देवा ऽईयिवा१३समुपरिष्ठादु-
न्नेनाऽप्रीणन्नेतया समिधा तथैवैनमयमेतदीयिवा१३समुपरि-
ष्ठादुन्नेन प्रीणात्येतया समिधा ॥१३॥ 'प्र प्रायमग्निर्भर-
तस्य शृण्व' ऽइति । प्रजापतिर्वै भरतः स हीदः सर्वं बिभर्ति
'वियत्सूर्यो न रोचते बृहद्वा' ऽइति वियत्सूर्य ऽइव रोचते
बृहद्वा ऽइत्येतदभियै पूरं पृतनासु तस्थावि'ति पूरुह
नामाऽसुररक्षसमास तमग्निः पृतनास्वमितष्ठौ 'दीदार्यै
दैव्यो ऽअतिथिः शिवो न' ऽइति दीप्यमानो दैवो-
ऽतिथिः शिवो न ऽइत्येतस्सितवत्या वसत्यै ह्येनं तस्था-
पयति ॥ १४ ॥ अथाऽतः सम्पदेव । समिधं प्रथमेनाऽऽद-
धात्युद्यच्छत्येकेन प्रयात्येकेनाऽक्षमेकेनाऽनुमन्त्रयते समि-
धमेव पञ्चमेनाऽऽदधाति तत्पञ्च पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्च-
र्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा
तावत्तद् भवति ॥ १५ ॥ (A)

अष्टमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

* का० श्रौ० सु० १६. ६ २१ ।

(१) शु० सं० अ० १२ क० ३४ । (२) शु० सं० अ० १२ क० ३४ । (३) शु०
सं० अ० १२ क० ३४ । (४) शु० सं० अ० १२ क० ३४ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० शं ८. ८, १; कठ०
सं० १६. १०; मै० सं० ११. ७. १०; तै० सं० ४. २. ३ ।

[भस्मापोऽभ्यवहरणम्, उपस्थानम्, द्विविधप्रायश्चित्तविधिश्च]

अथाऽतोभस्मन ऽएवाऽभ्यवहरणस्य । देवा वा-
 ऽएतदग्ने भस्मोदवपँस्तेऽब्रुवन्न्यदि वा ऽइदमिस्थमेव
 सदात्मानमभि संस्करिष्यामहे मर्त्याः कुणपा ऽअनपहत-
 पाप्मानो भविष्यामो यद्यु परावप्स्यामो यदुत्राऽऽग्नेयं
 बहिर्द्धा तदग्नेः करिष्याम ऽउप तज्जानीत यथेदं कर्वामेति
 तेऽब्रुवँश्चेतयद्धमिति चित्तिमिच्छतेति वाऽव तदब्रुवँस्तदि-
 च्छत यथेदं कर्वामेति ॥ १ ॥ ते चेतयमानाः । एतद-
 पश्यन्नप ऽएवैनदभ्यवहरामापो वा ऽअस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा
 तद्यत्राऽस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा तदेनप्रतिष्ठाप्य यदुत्राऽऽग्नेयं
 तदद्भ्योऽधि जनयिष्याम ऽइति * तदपोऽभ्यवाऽहरँस्त-
 थैवैनदयमेतदपोऽभ्यवहरति ॥ २ ॥ 'आपो देवीः ।
 प्रतिगृह्णीत भस्मैतत्स्योने कृणुद्धः सुरभा ऽउ लोक'
 ऽइति जग्धं वा ऽएतद्यातयाम भवति तदेतदाह स्रभिष्ट-
 ऽएनल्लोके कुरुद्धमिति 'तस्मै नमँन्तां जनय' ऽइत्यापो
 वै जनयोऽद्भ्यो हीदः सर्वं जायते 'सुपँत्नीरि'त्यग्निना
 वा ऽआपः सुपत्न्यो 'मातेव पुँत्रं बिभृताप्स्वेनदि'ति
 यथा माता पुत्रमुपस्थे बिभृयादेवमेनद्विभृतेत्येतत् ॥ ३ ॥
 'अप्स्वग्ने सधिष्टवे'ति । अप्स्वग्ने योनिष्टवेत्येतत्सौषधी-

* का० श्रौ० सू० १६. ६. २६ ।

(१) शु० सं० अ० १२ क० ३५ । (२) शु० सं० अ० १२ क० ३५ । (३)
 शु० सं० अ० १२ क० ३५ । (४) शु० सं० अ० १२ क० ३५ । (५) शु० सं० अ०
 १२ क० ३६ ।

रुनुरुद्धस' ऽइत्योषधीर्द्वेषोऽनुरुद्धते 'गुर्भे सञ्जायसे पुन-
रि'ति गुर्भे ह्येष सञ्जायते पुन'गुर्भोऽअस्योषधीनां
गुर्भो वनस्पतीनाम् । गुर्भो विश्वस्य भूतस्याऽग्ने गुर्भो-
ऽअपामसी'ति तदेनमस्य सर्वस्य गुर्भं करोति ॥ ४ ॥

* त्रिभिरब्भ्यवहरति । त्रिवृदग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा
तावतैवैनदेतदब्भ्यवहरत्येकेनाऽग्नेऽथ द्वाब्भ्यां द्वाब्भ्यां वा-
ऽग्नेऽथैकेन द्विस्तु कृत्वोऽब्भ्यवहरति तथे द्विपादाः पश-
वस्तैरेवैनदेतदब्भ्यवहरति ॥ ५ ॥ अथाऽपाऽऽदत्ते । † तद्य-
दुत्राऽग्नेयं तदेतदद्भ्योऽधि जनयत्यनयाऽनया वै भेषजं
क्रियतेऽनयैवैनमेतत्सम्भरति 'प्रसद्य भस्मना योनिमपश्च
पृथिवीमग्न' ऽइति प्रसन्नो ह्येष भस्मना योनिमपश्च
पृथिवीं च भवति 'सहसृज्य मातृभिष्ट्वं ज्योतिष्मान् पुनरा-
सद' इति सङ्गत्य मातृभिष्ट्वं ज्योतिष्मान् पुनरासद-
ऽइत्येतत्पुनरासद्य सदनं पुनरुज्जा सह रब्धेत्येतेन
मा सर्वेणाऽभिनिवर्त्तस्वेत्येतत् ॥ ६ ॥ चतुर्भिर-
पाऽऽदत्ते । तथे चतुष्पादाः पशवस्तैरेवैनमेतत्सम्भरत्यथो-
ऽअन्नं वै पशवोऽग्नेनैवैनमेतत्सम्भरति त्रिभिरब्भ्यवहरति
तत्सप्त सप्तचित्तिकोऽग्निः सप्तर्त्तवः सम्बत्सरोऽग्नि-
र्ध्या वानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥ ७ ॥ अपाऽऽदुय

(१) शु० सं० अ० १२ क० ३६ । (२) शु० सं० अ० १२ क० ३६ । (३) शु०
सं० अ० १२ क० ३७ ।

* का० श्रौ० सू० १६. ६. २७, २८ ।

† का० श्रौ० सू० १६. ६. २९ ।

(४) शु० सं० अ० १२ क० ३८ । (५) शु० सं० अ० १२ क० ३८ । (६) शु०
सं० अ० १२ क० ३९-४१ ।

भस्मनः प्रत्येत्य । * उखायामोष्योपतिष्ठत ऽएतद्वा ऽएत-
 द्यथायथं करोति यदग्निमपोऽबभ्यवहरति तस्मा ऽएवैत-
 न्निहुतेऽहिहसाया ऽआग्नेयीबभ्यामग्नय ऽएवैतन्निहुते
 बुद्धवतीबभ्यां यथैवाऽस्यैतदग्निर्वचो निबोधेत् ॥ ८ ॥ 'बोधा
 मे ऽअस्य वचसो यविष्ठये'ति । बोध मेऽस्य वचसो यवि-
 ष्टेत्येत'न्महहिष्ठस्य प्रभृतस्य स्वधाव' ऽइति भूयिष्ठस्य
 प्रभृतस्य स्वधाव ऽइत्येत'त्पीयति त्वो ऽअनु त्वो गृणा-
 ती'ति पीयत्येकोऽन्वेको गृणाति 'वन्दुर्लुष्टे तद्वं वन्दे-
 ऽअग्न' ऽइति वन्दिता तेऽहं तद्वं वन्देऽग्न ऽइत्येत'त्स बोधि
 सूरिर्मघवा वसुपते वसुदावन् । युयोद्ध्यस्मद् द्वेषात्सी'ति
 यथैवाऽस्माद् द्वेषात्सि युयादेवमेतदाह द्वाबभ्यामुप-
 तिष्ठते गायत्र्या च त्रिष्टुभा च तस्योक्तो बन्धुः ॥ ९ ॥
 तानि नव भवन्ति । नव दिशो दिशोऽग्निर्नव प्राणाः प्राणा-
 ऽअग्निर्वावानग्निर्वावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥ १० ॥
 अथ प्रायश्चित्ती करोति । सर्वेभ्यो वा ऽएष ऽएतं
 कामेभ्य ऽआधत्ते तद्यदेवाऽस्याऽत्र कामानां व्यवच्छि-
 द्यतेऽन्नावपोऽबभ्यवह्नियमाणे तदेवैतत्सन्तनोति सन्ध्यात्युभे
 प्रायश्चित्ती करोति ये ऽएवाऽन्नावनुगते तस्योक्तो बन्धुः
 ॥ ११ ॥ तानि दश भवन्ति । दशाक्षरा विराद्विराडग्निर्दश

* का० श्रौ० सू० १६. ६. ३० ।

(१) शु० सं० अ० १२ क० ४२ । (२) शु० सं० अ० १२ क० ४२ । (३) शु० सं०
 अ० १२ क० ४२ । (४) शु० सं० अ० १२ क० ४२ । (५) शु० सं० अ० १२
 क० ४३ ।

दिशो दिशोऽग्निर्द्दिश प्राणाः प्राणाऽअग्निर्ध्यावानग्निर्ध्या
वत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥ १२ ॥ (B)

अष्टमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥ कण्डिकासंख्या ५३० ॥

इत्यष्टमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

उत्तासम्भरणं नाम षष्ठं * काण्डं समाप्तम् ॥ ६ ॥

(B) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ८. ८. १;
कठ० सं० १६. १०; कपि० २५. १०; मै० सं० ११. ७. १; तै० सं० ४. २. ३ ।

* अस्मिन्काण्डे कण्डिका संख्या ५३० ।